Hüccetülislâm
İMAM GAZÂLÎ

Kimyâ-i Saâdet

(Mutluluk Hazinesi)

BEDİR YAYINEVİ

DİKKAT NAZARLARINIZA

- Bedir Yayınevi «ehl-i sünnet ve cemaat» ölçülerine uygun neşriyat yapan, ciddî ve prensip sahibi bir kültür müessesesidir.

- Bedir Yayınevi, şimdiye kadar birçok temel İslâm klâsiğini yayınlamıştır. Elinizdeki KİMYÂ-YI SAÂDET, bu değerli eserler listesinin ön sıralarında yer alan bir irfan şâheseridir.

- Bedir yayınlarını güvenle okuyabilirsiniz. Dostlarınıza, mânevi kurtuluşunu arzuladığınız kimselere vereceğiniz en güzel hediye Bedir'in neşrettiği böyle eserlerdir. (Katalog isteyiniz).

- Yayınladığımız eserler taklid edilmektedir. Bedir ismine dikkat buyurmanızı istirham ederiz.

- Son yıllarda memleketimizde, ilhamlarını İbn Sebe'lerden, mason Afgani'lerden, râfizî önderlerinden alan mezhepsiz ve ehl-i sünnet tahripçisi şahıs ve gruplar tarafından neşr edilen bozuk kitaplarda yıkıcı propagandalar yapılmakta; ezcümle: Buhâri-i Şerif'te mevzu söz bulunduğu, tasavvufun sapıklık olduğu, abdest alırken ayakların yıkanmasının gerekmediği, Allah'ın —hâşâ— gökte oturduğu gibi hezeyanlar ve iftiralar yer almaktadır. Bütün Müslümanları bu içten çökertici ve dejenere edici bid'at ve sapıklıklarla fikrî mücâdeleye dâvet etmeyi bir borç biliriz.

- Çeyrek yüzyıllık faaliyeti boyunca Bedir Yayınevi İslâmî bir ekol, bir dârü'l-irfan hâlinde çalışmış, milletimizin hizmetine yekûnu milyonları aşan ciltli ciltsiz, büyük küçük milyonlarca faydalı kitap sunmuştur. Bedir sizindir, hizmetinizdedir.

BİR AÇIKLAMA

Yayınevimiz tarafından ilk defa Türkçemize kazandırılan ve Müslüman kardeşlerimizin büyük alâkasını kazanıp nice insanların hak yola girmesine vesile olan bu **KİMYÂ-YI SAÂDET** tercümesinin birtakım taklid ve kopyaları yapılmıştır. Bunlardan birinde, bizim eserimiz intihâl (çalma) suretiyle çalakalem aşırılırken, fâhiş ve gülünç bir hataya düşülmüştür. Şöyle ki: Bizim tercümemizin bir baskısında «mevkib» (= alay, kafile, topluluk) kelimesi matbaa hatâsı olarak «merkeb» şeklinde çıkmış, bilgiç aşırıcılar da (aynen merkeb olarak alırsak hırsızlığımız pek âşikâr olur, biraz değiştirelim bari) düşüncesiyle bu kelimeyi «at» şeklinde aktarmışlardır. Bu mevzudaki hükmü muhterem okuyucularımızın vicdanlarına havale eder, **BEDİR YAYINEVİ**'ne gösterdikleri ilgi için bir kere daha teşekkür ederiz.

DİP NOTLARLA ALÂKALI İZAHLAR:

1 — Kitabta geçen âyetler, sûre isimleri, parantez içinde sûre sıra numarası ve sonra da âyet numarası hâlinde gösterilmiştir.

2 — A) Hadisler için ise, sayfa 200'e kadar «el - Mu'cem el - Müfehresü li - El-fâzı'l - Hadisi'n - Nebevî, Leyden (Hollanda) 1936—1970» eserinden istifâde edilmiştir.

Bu kısımda rumûzların ve rakamların açık şekli şudur:

H Buhârî'nin Sahîh'i, sonra gelen rakam kitâb numarası, müteakib numara da hadisin bulunduğu bâb numarası.
M Müslim'in Sahîh'i, kitâb numarası ve hadis numarası.
D Ebû Dâvûd'un eseri, kitâb numarası ve bâb numarası.
T Tirmizî'nin eseri, kitâb numarası ve bâb numarası.
N Nesâî'nin eseri, kitâb numarası ve bâb numarası.
C İbn Mâce'nin eseri, kitâb numarası ve bâb numarası.
Dy Deylemî'nin eseri, kitâb numarası ve bâb numarası.
Hn Ahmed b. Hanbel'in seri, cilt numarası ve sahife numarası.
Muvatta, Mâlik'in eseri, kitâb numarası ve hadis numarası.

B) Sahife 200'den sonra ise, hadislerin yerleri için, Gazalînin Mısır 1352/1933 senesi tab'ı dört ciltlik İhyâu Ulûm'unun cilt ve sahife numarası verilmiştir.

DİKKAT!

Doğru yol ehl-i sünnet ve cemaat mezhebidir. Bu mezheb **Peygamberimizin** (aleyhisselâm) ve sahabelerinin (radıyallahü anhüm) yoludur. **Ehl-i sünnetin** inançta (akaidde) iki imamı (önderi) vardır: **İmam Maturidî ile İmam Eş'arî.** Amelî (işlemeğe ait) hükümlerde de dört hak kol vardır: **Hanefîlik, Mâlikîlik,** Şâfiîlik ve Hanbelîlik. İnançta ve amelde **ehl-i sünnetten olmak şarttır. Mezhebsizlik** bid'attır. Bütün Müslüman **kardeşlerimize ehemmiyetle hatırlatırız.**

باسمه سبحانه

Hüccetü'l - İslâm Zeynü'd - Din
Ebû Hâmid Muhammed

GAZÂLÎ

Kimyâ-yı Saâdet

(Cilt: 1 - 2)

كتاب كيمياى سعادت

امام حجة الاسلام زين الدين ابو حامد محمد غزالى طوسى

Farsça Aslından
Tercüme Eden:
A. FARUK MEYAN

by

BEDİR YAYINEVİ
Cağaloğlu Yokuşu No: 6-8
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: 0.212. 519 36 18
Tel-Fax: 0.212. 513 06 32

BEDİR YAYINEVİ
Cağaloğlu Yokuşu No: 6-8
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: 0.212. 519 36 18
Tel-Fax: 0.212. 513 06 32

ISBN : 975 - 8514 - 24-5

BEDİR YAYINEVİ, Ehl-i Sünnet ve Cemaat esaslarına uygun olarak İslama ve müslümanlara hizmet eder. Ehl-i Sünnet Yolu nurânî ve Rahmanî bir silsiledir. Ucu Rasûllerin Seyyidi'ne (s.a.v) ulaşan korkmaz bir kurtuluş ipidir; "hablullah" tır. Kitaba ve sünnete uygunluk; İslamî devamlılık; Allah ve Resûlünün rızasına muvafakat ancak Ehl-i Sünnet ile mümkün olur. İşte yayınevimizin neşrettiği eserler bu yolu gösteren klasik temel dinî kitaplardır.

Ofset Takip : Ömer ÖZVEREN
Baskı : Matsan Matbaacılık
Cilt : Derya Cilt

بسم الله الرحمن الرحيم

İmâmı Gazâli'nin Hayatı Fikirleri ve Eserleri

İmâmı Gazâlî, İslâm tefekkür tarihinin en mümtâz simalarındandır. Ölümünden dokuz asır geçmiş olmasına rağmen eserleri ve fikirleri Müslümanların her tabakası arasında bütün tazeliği ve canlılığı ile hâlâ yaşamaktadır (1).

İmâmı Gazâlî'nin künyesi Ebû Hâmid Muhammed bin Muhammed'dir. Lâkabları ise Hüccetü'l - İslâm ve Zeynü'd - Din'dir.

İmâmı Gazâlî, Milâdî 1058 senesinde Tûs şehrinde dünyaya geldi. Babası fakir bir kimse olmakla beraber, onun ve kardeşinin iyi yetişmeleri için, ilim öğrenmelerine ihtimâm etmişti. Gazâlî, evvelâ Tûs'ta daha sonra Cürcan'da okudu. Cürcan'da okuduğu dersleri kayd ettiği defterlerin, vatanına dönüşünde içinde bulunduğu kervanı soyan haydutlar tarafından gasbedilmesi hâdisesi tarihte şöhret bulmuş olduğundan naklediyoruz:

İmâmı Gazâlî, kervanı basan haydutların reisine, defterlerini geri vermesini, zirâ bunların hiçbir işlerine yaramayacağını söylemişti. Haydutların reisi, o defterlerde ne olduğunu sorduğunda, «Onlarda yazılı bilgileri edinmek için, yurdumu terkettim ve uzun müddet süren tahsilimin semeresini onlara yazdım», dedi. Haydutların reisi güldü ve «Nasıl olur da ilim tahsil etmiş olduğunu ileri sürebilirsin? Baksana defterlerin elinden alınınca hiç ilmin kalmıyor», dedi. Defterleri de geri verdirtti. Bu hâdise İmâmı Gazâlî üzerinde büyük te'sir bıraktı. Memleketine dönüşünde ilk işi defterlerdeki notları hafızasına nakşetmek oldu.

İmâmı Gazâlî'nin hayatını ve fikrî mücâdelelerini iyice kavrayabilmek için, yaşadığı devri iyi bilmek gerekir. Bu bakımdan İslâm âleminin ve dünyanın, Gazâlî'nin yaşadığı asırdaki vaziyetini kısaca tasvir ediyoruz.

O zamanda, İslâm âleminde siyasî ve fikrî bakımdan büyük bir kargaşalık

---

(1) İbn el - Subkî «Tabakat»ında Gazâlî için şu satırları yazmaktadır: «Hazret-i Muhammed'den sonra bir peygamber gelecek olsaydı bu, muhakkak Gazâlî olurdu». Subki'nin bu hükmü elbette mübalâğalıdır. Fakat İmâmı Gazâlî hakkındaki hissiyâta tercüman olmak cihetinden câlib-i dikkattir.

hüküm sürüyordu. Bağdad'da, Abbasî halifelerinin hâkimiyetleri zayıflamaya yüz tutmuştu. Buna mukabil Büyük Selçuklu Devletinin sınırları genişliyor ve nüfûzu artıyordu. Gazâlî, bu devletin büyük hükümdarları olan Tuğrul Bey'in, Alparslan'ın ve Melikşâh'ın devirlerini idrâk etmişti. Melikşâh'ın kıymetli veziri Nizâmü'l - Mülk savaş meydanlarında zaferler kazanıyor, hem de o zaman dünyada mevcud en parlak ilim ocakları olan İslâm üniversitelerini açıyordu. Gazâlî 23 yaşında iken Şarkta esrârengiz bir adam belirmişti. Bu adam ismi etrafında hâlâ bir esrâr hâlesi bulunan Haşhaşîn mezhebinin reisi Ş yhü'l - Cebel Hasan İbn Sabbah idi. Garplılarca daha ziyade rubâileriyle tanınan, İslâm âleminde ise bir matematikçi olarak bilinen meşhur Ömer Hayyam dahi İmâmı Gazâlînin muâsırlarındandır.

Mısır tahtında, inhitat hâlinde bulunan Şiî - Fâtımî hanedanı vardır. Avrupa'da ise Endülüs İslâm Devleti gerilemeye yüz tutmuş bir vaziyette idi. Mukaddes toprakları Müslümanlardan almak için ilk Haçlı Seferi, Gazâlî zamanında yapılmıştır. 40 yaşında iken Antakya ve bir yıl sonra da Kudüs, haçlılar tarafından zaptedilmişti.

Siyasî bakımdan İslâm âlemindeki bu karışıklığı fikrî bir hercümerc tamamlıyordu. İslâmiyetin birliğini doğrudan doğruya kuvvetle yıkamayan iç ve dış düşmanlar, zehirlerini halk arasında bâtıl fikirler yaymak sûretiyle akıtıyorlardı. İslâm'da düşünce ve iman birliği sarsılmıştı. Bir taraftan eski Yunan felsefesi ile İslâm akidelerini te'lif etmek isteyen felâsife, diğer taraftan Kur'ân-ı Kerîm'in apaçık âyetlerini karanlık ve esrârlı tefsirlere mevzû yapan Batınîler ve her iki zümreye karşı Ehl-i Sünnet inanışlarının müdafaasını yüklenmiş olan Kelâm âlimleri arasındaki mücadele, bitip tükeneceğe benzemiyordu.

Gazâlî'nin hayatında ve eserlerinde siyasî ve fikrî panoramasını kısaca tanıttığımız bu devrin derin te'sirleri vardır. Bu ciheti daima gözönünde bulundurmak lâzımdır.

Gazâlî tahsiline devam için Nişapur'a gitti. Zamanın en büyük âlimlerinden olan müctehid İmamü'l - Harameyn Ebû'l - Maalî el - Cüveynî'nin talebesi oldu ve müstesnâ zekâ ve çalışkanlığı ile temayüz etti. Az zamanda ilimde hocası ile hem - âyar oldu. Hocasının ölümünden sonra, Nizamü'l - Mülk tarafından Nizâmiye Medresesine, Ebû İshak el - Şirazî'nin yerine tâyin olundu. Etrafına kalabalık bir talebe kitlesi toplandı. Şöhreti gittikçe arttı. Halk tarafından geniş bir muhabbet gördü. Fakat 488 H. senesinde birdenbire bu parlak hayatı terketti. Rûh âleminde büyük bir sarsıntı oldu. Bunu kendi tercüme-i hâli (otobiyografisi olan) «El - Munkızû mine'd - Dalâl» (1) adlı eserinde tafsilâtıyla anlatmaktadır.

İmâmı Gazâlî'nin hayatında bir dönüm noktası teşkil eden bu değişiklik, içinde gittikçe büyüyen ve mânevî huzûrunu kaçıran bir şüpheden ileri geliyordu. Dili tutulmuş, belâğat ve fesâhati yok olmuştu. Üstelik bedenî bakımdan da rahatsızlanmıştı. Bunun üzerine etrafındakilerin bütün rica ve ısrarlarına rağmen medresedeki derslerini bıraktı ve Bağdad'dan ayrıldı. Bundan sonra ömrünün 10 yılını uzlette geçirdi. Seyahatler yapıyor ve sofiyâne bir hayat sürüyordu. Evvelâ Şam'a gitti. 2 sene riyâzet ve nefs mücâhedesi ile vakit geçirdi, Sonra Kudüs'e gitti. Bu esnada halkla temas etmekten çekiniyor ve daima bir iç murâkabesi hâlinde bulunuyordu. «Kaal» âleminden «hâl» âlemine geçmenin neş'esi içindeydi.

Nihayet Cenâb-ı Hakkın hidâyet güneşi kalbine doğdu. İlâhî bir lütûf eseri olarak bütün şüphelerden âri, tahkikî bir iman sahibi oldu. Bağdad'a tekrar dön-

(1) Türkçeye müteaddid defalar tercüme olunmuştur. Bunlardan biri, Maârif Vekâleti Şark - İslâm Klâsikleri serisi meyânında basılmıştır.

dü. En büyük eseri olan «İhyâ» yı okutmaya başladı. Etrafına yine kalabalık bir dinleyici kitlesi toplanmıştı. Fakat yalnızlığa alışan rûhu bu hâlden sıkıldı. Tûs'a çekildi. Orada on sene müddetle her türlü âlâyişten uzak bir hayat geçirdi. Bu esnada İslâm âleminde fitne artmıştı. Nihayet Selçuklu Veziri Fahrü'l-Mülk'ün ricâsı ve ulemâ ile yaptığı istişare sonunda, tekrar irşad ve mücadele sahnesine çıktı (M. 1105). Ömrünün sonuna doğru tekrar vatanı olan Tûs'a döndü. Evinin civarına bir tekke, bir de medrese inşâ ettirdi. Günleri irşâd ve ibadetle geçiyordu. Kendisini çekemiyenler Sultan Sencer'e onu, Ebû Hanife hakkında kötü sözler söylediği iftirası ile jurnal ettiler. Padişah'ın ısrarlı dâveti üzerine Sencer'in huzuruna götürüldü. Padişah Gazâli'ye büyük hürmet gösterdi, tahtından kalkıp yerine onu oturttu. Hakikatı bizzat o büyük âlimin ağzından işittikten sonra, izzet ü ikrâm ile memleketine yolladı. Gazâli burada 19 Aralık 1111 (505) tarihinde vefât etti. Allah'ın Rahmeti üzerine olsun!..

İMÂMI GAZÂLİ'NİN BAŞLICA ESERLERİ

1 — **İhyâu 'Ulûmi'd-Din:** Gazâli'nin en meşhûr ve en büyük eseridir. Bu kitâbda fıkıh ile tasavvuf mezcedilmiştir. Dört kısımdır: Rub' el-İbâdât, Rub' el-Âdât, Rub' el-Mühlikât ve Rub' el-Münciyât. Her kısmı da 10 kitaba bölündüğüne göre eserin tamamı 40 kitâb tutmaktadır. İhyâ, yazılışından bu yana İslâm âleminde en çok okunan bir kitâbdır. Muhtelif şerhleri, açıklamaları, kısaltmaları yapılmıştır. Seyyid Muhammed el-Murtazâ el-Zebidi'nin yazdığı 10 ciltlik şerh, en tanınmış olanıdır. (İhyâ, yayınevimiz tarafından aslına uygun şekilde ve 4 cilt hâlinde neşredilmiştir).

2 — **El-İktisad fi'l-İ'tikad:** İ'tikada dairdir.

3 — **Tehâfütü'l-Felâsife:** Aristo felsefesinin tenkididir.

4 — **El-Munkızü mine'd-Dalâl ve'l-Mûsil ilâ zi'l-İzzi ve'l-Celâl:** İmâmı Gazâli, kitabında hakikate ve hidâyete nasıl eriştiğini anlatmakta ve çeşitli fırkaları inceleyerek tenkid etmektedir.

5 — **Makaasıdü'l-Felâsife:** Felsefeyi tenkid etmeden önce onun bütün mes'elelerini açık bir şekilde bu kitâbda yazmıştır.

6 — **El-Mustasfa:** Usûl-i fıkha dâir bir mukaddime ile 4 fasıldan ibarettir.

7 — **Kimyâ-yı Saâdet:** İman, amel ve tasavvuftan (= ahlâk) bahseder. İhyâ'nın Farsçaya yapılmış kısa bir tercümesi mahiyetindedir.

8 — **El-Kıstasü'l-Müstakim:** Bâtınîlere reddiye olarak yazılmıştır.

9 — **Bidâyetü'l-Hidâye:** Din ve ahlâk bilgilerini öğreten ve halka hitâb eden bir kitâbtır. Birinci kısmında zâhirî ibadet ve ahlâktan, ikinci kısmında kalbin itâat ve isyânından bahseder. Sonra göz, kulak, dil, vücûd, cinsiyet uzuvları, eller ve ayakların güzel kullanılışından söz eder. Son faslında da kalbin haset, iki yüzlülük ve kibir gibi kötülüklerden temizlenmesini anlatır. Çok faydalı ve herkesin anlayabileceği seviyede yazılmış bir din kitâbıdır.

İmâmı Gazâli'nin bilinen bütün eserlerinin sayısı takriben 75'i bulmaktadır. Bunların listesi müsteşrik Brockelmann'ın «Geschichte der Arabischen Literatür» adlı eserinde yazılıdır. (Cilt I., 535-46, Supplementband, 1,744 - 56).

İMÂMI GAZÂLİ'NİN FİKİR HAYATI

Kelâm'da Gazâli: İmâmı Gazâli'nin Kelâm sahasındaki fikirleri İslâm düşünce tarihinde bir dönüm noktası teşkil eder. Kelâm'ın daha ziyâde Akaaid kısmına ehemmiyet vermiş olan Gazâli, aklı ön plânda tutmuştur. Mantık ve münâzara prensiplerini muvaffakiyetle kullanmıştır. Kelâm ilmi kendini tatmin etmemiştir. Zira bu ilim muârızlarının 'ka-

bulüne bağlı birtakım mukaddimelere dayanmaktadır. Gazâlî böylece aklın yerine mükâşefeyi koymuştur.

Gazâlî Ehl-i Sünnete muhalif fırkalarla da mücadele etmiştir. Bilhassa mûtezile ve bâtıniye ile çatışmıştır. O devirde bâtıniler ortalığa fesat saçıyorlardı. Gazâlî bunlara karşı beş, altı eser yazmış ve onların bütün fikirlerini çürütmüştür. Kendisi bizzat halife tarafından bu mezhebi redd ve ibtâl etmeye me'mûr edilmişti.

Felsefecilerle mücadelesine gelince: İmâmı Gazâlî evvelâ felsefeyi iyice tetkik etti. Bütün esaslarını öğrendi. Sonra onu tenkid etti. Bilhassa Aristo'ya ve onun muakkibi olan İbn Sina ile Farabî'ye hücum etti. Bunlar 20 mes'elede Ehl-i Sünnetten ayrılıyorlardı ki, üçü küfrü mûcibti.

Gazâlî ve tasavvuf: Gazâlînin memleketi olan Tûs, o asırda büyük bir tasavvuf merkezi idi. Gazâlî küçüklüğünde ve talebeliği esnasında sofî muhitlerinde yaşadı. Tedris hayatında ise, tasavvuf ikinci plânda kaldı. Nihayet geçirdiği rûh ve iman buhranından sonra tekrar tasavvufa döndü. Yalnız aklın insanı hidâyet ve saâdete götüremiyeceğini anladı. Gazâlî'ye göre hakikî bilginin kaynağı, ancak ilâhî âlemden parlayan bir nûrdur.

İMÂMI GAZÂLÎ HAKKINDA YAZILAN EN MUFASSAL TÜRKÇE ESERLER ŞUNLARDIR

● MEHMET ALİ AYNÎ, Hüccetü'l-İslâm İmâmı Gazâlî, İstanbul Matbaa-yı Âmire, 1327, 367 sayfa. Eserin başında Manastırlı İsmâil Hakkı'nın bir takrizi vardır. Müellif, eserin mukaddimesinde Baron Carra de Vaux'nun İmâmı Gazâlî hakkında te'lif ettiği kitâbı örnek tuttuğunu ifâde etmektedir. Carra de Vaux'nun eseri 1902'de Paris'te basılmıştır.

● RIZÂEDDİN BİN FAHREDDİN, İmâmı Gazâlî, Orenburg (Rusya), Vakit gazetesinin matbaası, 1910. 96 sayfa. (Meşhur İrler serisinin 3'üncü kitâbı). Tâbii ve nâşiri: Ahmed İshak - Şark Kitâbhânesi.

● ŞİBLÎ NUMANÎ, Mütercim: Yusûf Karaca, Gazâlî'nin Bütün Cepheleri ile Hayatı ve Eserleri, İstanbul - Özdemir Basımevi, 1972. 250 sayfa. Nâşir: Baytan Kitabevi - İstanbul.

● BEDİR YAYINEVİ tarafından 4 cilt hâlinde çıkarılan İHYÂU 'ULÛMİ'D-DÎN tercümesinin 1'inci cildinin baş tarafında, UBEYDULLAH KÜÇÜK imzasiyle İmâmı Gazâlî mevzuunda 98 sahifelik geniş bir önsöz neşredilmiştir.

MEHMED ŞEVKET EYGİ

MÜTERCİMİN ÖNSÖZÜ

Devamlı var olan, O'ndan başkası O'nunla varlıkta duran, varlığının başlangıcı ve sonu olmayan, zâtında, sıfatlarında ve işlerinde benzeri ve ortağı bulunmayan, yaratılmışlardan hiç birine benzemeyen; diri, bilici, işitici, görücü, dileyici, gücü yetici, söyleyici ve yaratıcı olmak sıfatlarına sahip olan Allahü Teâlâ'ya, «Ol» emri ile yarattıklarının sayısı kadar hamd ü senâlar olsun!

Bütün duâlar, iyilikler O'nun Peygamberi ve en sevdiği kulu, insanların her bakımdan en güzeli, en üstünü olan Muhammed Mustafa'ya (sallâllahü aleyhi ve sellem) ve ehl-i beytine ve ashâbına (rıdvanullahi teâlâ aleyhim ecmâin) ve bunları sevenlere ve izlerinde gidenlere olsun.

Cenâb-ı Hak, bütün insanlara, sayılamayacak kadar çok nimet, iyilik vermiştir. Bunların en büyüğü, en kıymetlisi olarak da, Resûller ve Nebiler (aleyhimüsselâm) göndererek ebedî saâdet yolunu göstermiştir ve «Nimetlerimin kıymetini bilir, emrettiğim gibi kullanırsanız, onları artırırım. Kıymetini bilmezseniz, elinizden alır, şiddetli azab ederim» (1), buyurmuştur.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir hadis-i şerifte, «Ümmetimin âlimleri, Beni İsrâil'in peygamberleri gibidir», diğer hadis-i şerifte de «Âlimler peygamberlerin vârisleridir» (2), buyurdu. İmâm Rabbânî (kuddise sirrûh) bu ikinci hadis-i şerifi açıklarken buyuruyor ki: Vâris, vârisi olduğu kimsenin her şeyinde vârisidir. Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyh ve sellem) vârisi olanlar da, her hususta, onun vârisidir. İsminden, ahlâkından, nübüvvet ve velâyet kemâlâtından hisselerini alanlardır. Yalnız Fıkıh bilgisi olana, Fıkıh âlimi; yalnız Tasavvuf bilgisi olana, Tasavvuf âlimi denir. Yalnız Kelâm bilgisi olana, Kelâm âlimi denir. Hepsini kendinde toplayana, âlim denir. İşte hadis-i şerifte, peygamberlerin (aleyhimüsselâm) vârisleri diye bildirilen âlimler bu âlimlerdir.

Hiç şüphe yok ki, Kur'ân-ı Kerîm'i ve Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) hadis-i şeriflerini ezberleyen, derin mânâlarını, peygamberlik kandilinden aldıkları nûr ile anlayan; ilmin, amelin, takvânın, keremin, cömerdliğin, velâyetin ve ihlâsın sembolü olan meşhur dört mezheb imâmı ve Hüccetü'l-İslâm İmâmı Gazâlî

---

(1) 14 — İbrâhim: 7.

(2) Dy. Mukaddime, 32; Hn. I. 196.

(rahmetullahi aleyhim), vâris olan bu âlimlerin, en önde gelenleridir. Hepsi müctehid-i mutlaktır.

E'ûzü - besmele okuyarak, tercümesine başladığım Kimyâ-yı Saâdet kitabı, Hüccetü'l - İslâm Muhammed Gazâlî'nin (rahmetullahi aleyh) en meşhur kitablarındandır. Bunu okuyan bir kimse, bir İslâm âliminin, ilminin nasıl olduğunu anlar.

Muhammed bin Muhammed Gazâlî, Hicrî 450 yılında İran'ın Tûs, yâni Meşhed şehrinde doğdu. 478 yılına kadar, yâni yirmisekiz yaşına gelinceye kadar, Tûs, Gürgân ve Nişapur'da zâhirî ilimleri, yâni şeriat ilimlerini tahsil etti. Nişapur'da senelerce İmamü'l - Harameyn Ebû'l - Maalî'den ilim okudu. Hocasının sağlığında birçok kitablar yazdı. Bunların en meşhurları: Vasît, Basît, İhyâu Ulûmi'd - Din, Mustasfa, Tehâfütü'l - Felâsife, Mihekku'n - Nazar, Mi'yarü'l - İlim, Makaasıd Maznûn-ü Bih lâ Gâyr-i Ehlih, Maksadü'l - Esnâ fî Şerhi'l - Esmâü'l - Hüsnâ, Mişkâtü'l - Envâr, Kimyâ-yı Saâdet, El - Munkızü Mine'd - Dalâl ve daha pek çok eseridir. Kırk cildlik Tefsir u Yakûti't - Te'vil ve Cevâhirü'l - Kur'ân kitabları da meşhurdur. Kardeşi İmâmı Ahmed Gazâlî der ki: Muhavvel kitabını yazdığı zaman, hocası İmâmü'l - Harameyn'e takdim etti. İmâmü'l - Harameyn, «Senin bu kitabın, benim kitablarımı örttü», buyurdu.

478 yılında, Selçuklu Devletinin pâdişahı Melikşâh'ın veziri Nizâmü'l - Mülk ile görüştü. Nizâmü'l - Mülk ilim ve faziletine hayran oldu. Bu görüşme 484 yılına kadar devam etti. Bu sene içinde, Nizâmü'l - Mülk'ün ricası üzerine, Bağdad'daki Nizâmiye Medresesi'nin (üniversitesinin) müderrisi (profesörü) oldu, 488 yılına kadar orada âlimlerin en yüksek makamında bulundu. El - Munkızü Mine'd - Dalâl kitabını orada yazdı. Bu kitabı okuyanlar, İmâmı Gazâlî'nin din ilmi gibi zamanın fen ilimlerinde de, ne kadar derin olduğunu anlarlar.

Bundan sonra, tedristen ve bu makamda bulunmaktan çekilip başka bir hâl aldı. Zühd ve dünyadan el çekme yolunu seçti. Bağdad'dan ayrıldı, Şam'a, Kudüs'e ve oradan Hicâz'a gitti. Hac dönüşü bir müddet İskenderiye'de kaldı. Uzlet hayatı yaşadı. Çetin riyâzetler, zor mücâhedeler yaptı. Bunların neticesinde, bir başka Gazâlî olarak göründü. Kimyâ-yı Saâdet kitabı bunu güzel bildirmektedir.

Dünyadan el çekip, en güzel ahlâka ve mertebelere kavuşmak için olan bu hâli, on sene devam etti. Yâni 498 yılına kadar böyle yaşadı. Sonra vatanı olan Tûs'a geldi. Bir sene daha uzlet hayatı yaşadı.

Tasavvuf ilimlerinde mürşidi, Silsile-i Zeheb'in en büyük halkalarından olan, Ebû Alî Fâremidî hazretleridir (kuddise sirrûh). Onun huzurunda kemâle geldi. Zâhirî ilimlerde eşsiz âlim olduğu gibi, tasavvuf ilimlerinde de mürşid oldu. Her iki ilme sahip olup vâris-i Resûlüllah (sallâllahü aleyhi ve sellem) oldu.

Sultan Sencer'in ısrarı üzerine Nişapur'daki Nizâmiye Medresesi'nde müderris oldu. Fakat Bağdad'daki Gazâlî başka, Nişapur'daki Gazâlî ise daha başka idi. Nişapur'daki Gazâli, on bir sene riyâzet ve mücâhede potasında eriyen, arınan ve dünya isteklerinden tamamen uzak olan Gazâlî idi. Mükâşefe, müşâhede, velâyet sırlarına, ilim nûrlarına dalmış Gazâlî idi.

Nişapur'da bir sene müderrislik yapıp daha yüksek derecelere, mânevî kemâllere kavuşmak arzusu ile yine vatanı olan Tûs şehrine döndü. Bir medrese ile, bir hanekâh yaptırıp, vaktinin bir kısmını ilim öğretmekle, diğer kısmını da tasavvuf yolunda onlara feyz ve nûr sunmakla geçirdi. 505 yılında Cumâde'l-âhire ayının ondördüncü günü vefat eyledi.

İmâmı Gazâlî müctehid idi. İctihâdı Şâfiî mezhebine uygun oldu. O kadar çok kitab yazdı ki, ömrüne bölününce bir güne onsekiz sahife düşmektedir. Kitapları çok

kıymetlidir. Batı dillerine çevrilmektedir. Eyyühe'l - Veled kitabı, 1915'de kurulmuş olan, Milletlerarası İlim Yayma Teşkilâtı (UNESCO) tarafından 1951'de Fransızcaya, İngilizceye ve İspanyolcaya tercüme edilerek, hepsi basılmıştır. 1959'da dört Alman mütefekkirinin Gazâli'nin kitablarını okuyarak İslâm dinine âşık olduklarını ve İmâmın kitâblarını Almancaya çevirmekte olduklarını gazetelerde okuduk.

İmâmı Gazâli'ye İslâm filozofu diyenler oluyor. Bu büyük imâm, filozof değildir. Bir İslâm âlimi, bir müctehiddir. Onun kitablarında mevzu' hadis var sanan kimse, ya onu tanımayan, din imâmı ve müctehid ne demek olduğunu bilmeyen yahut ehl-i sünnete düşman olan Vehhabilerin ve reformcu mezhebsizlerin tuzağına düşmüş bir zavallıdır. İslâm âlimlerinin hiç biri filozof değildir. Filozof, İslâm âlimi olamaz. İslâm filozofu diye bir şey yoktur. O Hüccetü'l - İslâm idi. Bu isimle tanınır. Hüccetü'l - İslâm demek, üçyüz bin hadis-i şerifi, râvileri ile ezbere bilen kimse demektir. Bunun için Gazâli'ye dil uzatanların, dilleri tutulsa yeridir.

Kimyâ-yı Saâdet kitabı, İhyâu 'Ulûmi'd - Din kitabının Farsî ile yazılmış hulâsasıdır. İhyâ kitabını, uzlet hâlinde iken yazmıştır. Rükün ve fasıllara ayrılması, Kimyâ-yı Saâdet'e yakındır.

İmâmı Gazâli dokuz asır kadar önce yaşamıştır. Din ilimlerinde derin olduğu kadar, zamanın fen bilgilerinde de ilerde idi. Bu kitabı okurken, ilminin çokluğunu, aklının kuvvetini, zekâsının inceliğini, düşünce sahasının genişliğini, İslâm dinini nasıl bir edeble anlattığını, ihlâsını anlayacaksınız. Ancak, fen bilgilerinden bu kitabda yazdıklarını, içinde bulunduğumuz atom çağındaki fen bilgileri ile karşılaştırmamalı, o zamanın fen bilgileri ile mukayese etmeli, üstünlüklerini anlamalıdır. Yâni dokuz yüz yıl öncesine inip öyle düşünmelidir. Çünkü fennî buluşların nasıl bir hızla ilerlediğini hepimiz görüyoruz.

Bu kitabda İbâdât ve Muamelât kısımlarında İmâmın kendi ictihadları da bulunmaktadır. Bu yüzden muhterem okuyucularımız, bu hsuslarda Hanefî mezhebine uymayan bazı mes'eleler görürse —ki görecektir— yanlıştır hükmüne kapılmayıp içtihad olduğunu, bir müctehidin âyet-i kerimelerden, hadis-i şeriflerden ve icmâ-i ümmetten çıkardığı hükümler olduğunu düşünmelidirler. Dinimizin dört sağlam delilinden dördüncüsünün (kıyâs-ı fukahâ) olduğunu herkes bilir. Ve yine herkes bilir ki, içtihadda yanılana bir, doğruyu bulana iki veya on sevab vardır. Kitabın tamamını tercüme ettiğimiz için, içtihadla alâkalı kısımları da tercüme ettik. Dikkat buyurulması için, birkaçına dip notu da ilâve ettik.

Tercüme esnasında, mümkün mertebe, ktabın metnine, Gazâli'nin üslûbuna bağlı kaldık. Bu tercümeyi 1956 yılında Tahran'da Merkez Kütüphânesinin bastırdığı nüshasından yaptık. Ancak anlaşılmayan bir yer olduysa, Hindistan baskısı ikinci bir nüshaya müracaat ettik. İnşâallahü Teâlâ, İmâmın muradına uygun tercüme olmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, bu ümmet-i Muhammedde (sallâllahü aleyhi ve sellem) en büyük nimetlerinden biri olan İmâmı Gazâli, Hicrî beşinci asrın müceddidi, yâni beşinci asırda İslâm dininin kuvvetlendiricisi, bilgilerini yenileyicisi, bid'atlerin kökünü kazıyıcısıdır.

İslâm dininin bilgilerini, İslâm âlimlerinin, Allahü Teâlâ'nın seçkin kullarının kitablarından okumak, öğrenmek lâzımdır. Her gazete ve din perdesi altında yazılmış kitabdan din öğrenilmez. Din kitabı almak için, önce yazarının kim olduğunu, dinimizdeki âlimler arasındaki yerini bilmek gerekiyor. Dinî hiçbir mes'uliyet duymadan, doğru - yanlış sayısız din kitabı çıkarılıyor. Din kitabı yazmak için, korkmak, titremek ve büyük mes'uliyet altına girdiğini düşünmek lâzımdır. Bunun için de ilmi çok, edebi çok, mes'uliyet duygusu ve Allah korkusu çok Allah adamlarının kitablarını okumaktan

başka çâre yoktur. Doğru sözler arasına, bir iki yanlış mânâ ilâve edip böylece maksadlarına kavuşan, din, iman hırsızları, âlim taslakları ve pervâsız reformcuların kitablarını değil, bu din-i mübini bize ulaştıran ve bunu korumak için kanlarını, canlarını seve seve fedâ etmiş olan büyük atalarımızın, aziz ceddimizin yazdıkları ilmihâl kitablarını okumalıdır.

İslâm semâsının en parlak yıldızlarından olan Hüccetü'l-İslâm İmâmı Gazâlî'nin (rahmetullahi aleyh) çok kıymetli bir hazine ve hakikaten demir gibi sert ve paslı kalbleri, parlak altına çeviren bir kimyâ olan bu kitabını tercüme etmeyi, bu günahı çok, aklı ve ilmi az kuluna nasib ettiği için Allahü Teâlâ'ya sayısız hamd ü senâlar olsun.

Allahü Teâlâ kusurlarımızı afv eylesin. İbadetlerimizi ve tevbelerimizi kabul eylesin. Her iki cihanda sevdikleri ile bulundursun. Kalblerimizi Ehl-i Sünnet i'tikadı ile, azâlarımızı şeriate uygun amel ile ziynetlendirsin. Kendi sevgisini, Habîbinin (sallâllahü aleyhi ve sellem) sevgisini, ehl-i beytin ve her biri birer hidâyet yıldızı olan ashâb-ı kirâmın sevgisini (rıdvanullahi aleyhim ecmâin), âlim ve evliyâ kullarının sevgisini kalblerimizde artırsın. Hakkı hak, bâtılı bâtıl olarak tanıtsın. Âmin!..

A. FÂRUK MEYAN

MÜELLİFİN ÖNSÖZÜ

Hakikî var ve bir olan Allahü Teâlâ'ya, yağmur damlalarının, gökteki yıldızların, ağaçlardaki yaprakların, sahralardaki kumların, yer ve gökteki zerrelerin (atomların) sayısınca hamd ü senâlar olsun! Celâl, büyüklük, azamet, yükseklik, mecd ve değer O'na mahsustur. Celâlinin kemâlinden hiçbir mahlûkun tam mânasiyle haberi yoktur. Hiç kimse O'nu hakkıyle bilemez, tanıyamaz. O'nu tanıyamadığını söylemek, sıddîkların tanımasının sonudur. O'na hamd ü senâ etmekte kusurlu olduğunu itiraf etmek, meleklerin ve peygamberlerin hamd ü senâsının sonudur. En akıllıların aklının sonu, O'nun Celâl nûrlarının daha başlangıcında hayrette kalır. Velilik yolunda ilerleyenler ve o yola girenler, O'nun Cemâline yaklaşmayı arzulamakta dehşettedirler. O'nu hakkıyle tanımaktan ümid kesmek bu işten elini çekmektir. O'nu hakkiyle tanıyorum demek, hayâl yoluyla benzetmek ve temsildir. O'nun zâtının, Cemâlinin mülâhazasında bütün gözler, hayran ve şaşkındır. O'nun akıllara durgunluk veren intizamlı san'atına bakmak da bütün akılların edindiği, zarûrî bir mârifettir. O'nun zâtının azameti karşısında, nasıldır ve nedir? diyecek kimse yoktur. Derin, mânâlı sun'undan gafil olacak hiçbir kalb yoktur ki, varlığı ne ile ve kim iledir diyebilsin. Hattâ her şeyin, O'nun kudretinin alâmeti olduğunu kendiliğinden bilir. Her şey O'nun azametinin nûrlarıdır. Hepsi O'nun hikmetinin acâib ve garib işleridir. Hepsi o hazretin Cemâlinin pırıltılarıdır. Hepsi O'nunla vardır. Belki her şeyin kendisi O'dur. Çünkü, O'ndan başka hiçbir şeyin hakikatte varlığı yoktur. Her şeyin varlığı, O'nun varlığının nûr ve pırıltılarıdır.

Peygamberlerin efendisi, mü'minlerin yol göstericisi ve rehberi, rubûbiyet esrârının emini, Allahü Teâlâ'nın seçtiği, beğendiği Muhammed Mustafa'ya (sallâllahü aleyhi ve sellem), her biri ümmetin rehberi ve Şeriatın bildirici olan ve ashâbının hepsine ve Ehl i Beytine salât ü selâm olsun.

Allahü Teâlâ'ya hamd, Resûlüne salât ü selâmdan sonra: Biliniz ki, insanoğlu, oyun ve boş şeylerle uğraşmak için yaratılmadı. Bilâkis ona

büyük işler ve büyük kıymet verildi. Çünkü, ezeli değilse de, ebedîdir. Bedeni, topraktan olup süfli ise de, rûhunun hakikati ulvî ve Rabbânîdir. Başlangıçta cevheri; hayvan, yırtıcı hayvan ve şeytan sıfatları ile karışmış ise de günah işlememe kabında, bu karışıklıktan ve bulaşıklıktan arınır. Hazret-ı rububiyyete lâyık olur. Esfel-i sâfilînden (alçakların en alçağından), a'lâ-yı ıllîyyîne (yükseklerin en yükseğine) kadar olan bütün alçaklık ve yükseklikler onun içindir. Onun esfel-i sâfilîni, hayvanların, yırtıcı hayvanların ve şeytanların seviyesine inmesi olup şehvet ve gazabına esir olmasıdır. A'lâ-yı ıllîyyîni ise, şehvet ve gazabın (kızgınlığın) elinden kurtulup, ikisini de kendisine esir ettiği, onları kendi emrine aldığı melekler makamıdır. Şehvet ve gazabına hükmedince, Allahü Teâlâ'ya kulluk makamı ele geçer. Kulluğun bu makamı ise meleklere mahsustur. Bir insanın en yüksek derecesi budur. İnsana, Allahü Teâlâ'nın Cemâline ünsiyet lezzeti hâsıl olunca, o Cemâlin tecellisi ile meşgul olmaktan bir an ayrılamaz! O Cemâle bakmak, onun Cenneti olur. Gözün, karnın ve diğer uzuvların arzu ettiği Cennet, bunun yanında aşağı kalır.

İnsanlık cevheri, yaratılışının evvelinde noksan ve aşağı olunca, mücâhede etmeksizin ve ilâç vermeksizin onu bu noksanlıktan kemâl derecesine ulaştırmak mümkün olmaz.

İş böyle olunca, bakırı ve pirinci arıtıp, temizleyip hâlis altın yapan kimyâ (formül) zor ele geçer. Bunu herkes bilemez. Bunun gibi, insanlık cevherini hayvanlık seviyesinden kurtarıp melek temizliğine ve nefâsetine ulaştıracak ve bununla ebedî saâdete kavuşturacak kimyâ da zor bulunur ve bunu herkes anlayamaz. Bu kitabdan maksat, hakikatte ebedî saâdet kimyâsı olan bu karışık kimyânın izahıdır. Bu kitaba, bunun için KİMYÂ-YI SAÂDET ismini verdik. O madenlerle ilgili kimyâdan ziyade asıl buna kimyâ demek lâzım gelir. İkisinin de rengi sarı olmakla hiç bakırla altın bir olur mu? Hem o kimyâ dünya nimetinden başka bir şey değildir. Fakat dünyanın müddeti nedir ki? Halbuki hayvanî sıfatlarla melek sıfatları arasında, esfel-i sâfilinden a'lâ-yı ıllîyyîne kadar ne kadar dereceler vardır.

Bu kimyânın neticesi ebedî saâdettir. Müddetinin sonu yoktur. Çeşit çeşit nimetlerinin nihayeti yoktur. Onun nimetleriyle nimetlenene hiçbir sıkıntının yolu yoktur.

MUHAMMED GAZÂLÎ

FASIL

-3

Bil ki: Bakırı altın yapacak kimyâ (formül) hiçbir kocakarının sandığında bulunmadığı, ancak padişahların hazinesinde bulunduğu gibi, ebedî saâdet kimyâsı da her yerde bulunmayıp Allahü Teâlâ'nın Rubûbiyet hazinesinde bulunur. Allahü Teâlâ'nın gökteki hazineleri, melek cevherleri, yerde ise peygamberlerin kalbleridir. O hâlde bu kimyâyı peygamberlerden başkasında arayan yanılmış olur. İşinin sonu bir şeye yaramaz. Ömrünün sermayesi, zan ve hayâl olur. Kıyamet gününde müflis olduğu meydana çıkar. Kalpazanlığı açığa vurulur. Gururu kırılır. Ona derler: **«Önünden perdeyi kaldırdık! O hâlde bugün gözün daha keskin görür»** (1).

Allahü Teâlâ'nın büyük rahmetlerinden biri, bu iş için yirmi dört bin peygamberi insanlara göndermesidir. Böylece, insanlara bu kımıyâ nüshasını öğretsinler ve onlara kalb cevherini mücâhede kabına koymanın yollarını, kalbın bulanıklığına ve çirkinliğine sebep olan kötü ahlâkın ondan nasıl temizleneceğini, güzel ahlâkın ona hangi yolla yerleştirileceğini anlatsınlar. Bunun içindir ki, Allahü Teâlâ kendi hâkimiyyetini ve münezzehliğini övdüğü gibi peygamberleri (salâvatullahi aleyhim ecmâin) göndermesini de övüyor, minnet borçlarını hatırlatıyor ve şöyle buyuruyor:

«Gökte ve yerde olanlar, Melik, Kuddûs, Aziz ve Hakîm olan Allah'ı tesbih ederler. O Allah ki, ümmilerden onlara bir peygamber gönderdi. Onun âyetlerini onlara okur, onları (şirkten, küfürden) temizler, onlara kitâb ve ilim öğretir. Önceden onlar âşikâr bir dalâlette idiler» (2). Onları temizler sözü, hayvan sıfatlarından olan kötü ahlâktan onları temizler demektir. Onlara kitâb ve ilim öğretir sözü de, meleklerin sıfatlarını onların örtüsü ve elbisesi eyler demektir.

Kimyâdan maksat, noksan sıfatlar olan lüzumsuz şeylerden arınmak ve soyunmak; kemâl sıfatlar olan lüzumlu şeylerle örtünmek ve süslenmektir. Bütün bu kimyânın esası, yüzünü dünyadan çevirip Allahü Teâlâ'ya dönmektir. Nitekim Peygamber Efendimize (aleyhisselâm) şöyle bildirdi: **«Rabbinin ismini zikret ve her şeyden yüz çevirip O'na dön»** (3). Âyetin metnindeki «tebtil» her şeyden kesilmek, uzak olmak, bütün varlığiyle kendini ona vermek demektir. Hulâsa, kimyâ, budur. Tafsili ise uzundur.

Kimyâ-yı Saâdet kitabındaki bilgiler, dört unvana (ana-bölüme) ayrılmıştır. Bunların rükünleri de dört muâmeledir. Her rükünde on asıl (bölüm) vardır. Cem'an kitab 40 asl'a (mevzua) ayrılmıştır. Kimyâ-yı Saâdet'in tertibinin ana-hatları aşağıdadır:

---

(1) 50 — Kaf: 22. (2) 62 — Cum'a: 1-2. (3) 73 — Müzzemmil: 8.

1'inci unvan: Nefsini (kendini) bilmenin hakikati beyanındadır.
2'nci unvan: Hak Teâlâ ve Tekaddes hazretlerini bilmenin beyanındadır.
3'üncü unvan: Dünyanın hakikatini bilmenin beyanındadır.
4'üncü unvan: Âhiret âleminin hakikatini bilmenin beyanındadır.

Bu dört mârifet (bilgi) Müslümanlığın temellerini teşkil eder.

Müslümanlığın dört muamele rükünlerine gelince: Bunların ikisi zâhire, ikisi de bâtına taalluk eder.

Zâhire taalluk eden rükünler: **Birinci Rükün** - Allah'ın emir ve fermanlarına uymakla ilgili bilgiler. Buna **i b â d e t l e r** diyoruz. **İkinci Rükün** - İnsanın hareketlerinde, yaşayışında, davranışlarında, geçmişindeki edebleri, hatt-ı hareketi bildirir. Buna **m u a m e l â t** diyoruz.

Bâtına taalluk eden rükünler: Birincisi - Gönlü (kalbi) kötü ahlâktan temizlemek. Meselâ öfkeden, cimrilikten, hasedden, kibirden, 'ucbtan... Bu kötü huylara **m ü h l i k â t** (helâk edici şeyler), **'a k a b a t - ı r a h - ı d i n** (din yolunun tehlikeli geçitleri) denir. İkincisi - Kalbi, beğenilen güzel sıfatlarla bezemektir. Sabır, şükür, muhabbet, ümid (reca), tevekkül gibi... Bunlara **m ü n c i y â t** (kurtarıcı şeyler) adı verilir.

BİRİNCİ RÜKÜN OLAN İBADETLER ON ASL'A (BÖLÜME) AYRILMIŞTIR:

(1) Ehl-i sünnet itikadı. (2) (Din) ilmi tahsil etmek. (3) Temizlik. (4) Namaz. (5) Zekât. (6) Oruç. (7) Hac. (8) Kur'ân okumak. (9) Zikr u tesbih. (10) Her gün belirli vakitlerde ibadet kasdıyla virdler (Kur'ân, duâ, salâvat v.s.) okumak.

MUAMELELERİN EDEBLERİNİ ANLATAN İKİNCİ RÜKÜN DE ON ASL'A AYRILMIŞTIR:

(1) Yeme - içme edebleri. (2) Nikâh, evlenme edebleri. (3) Kazanç, ticâret edebleri. (4) Helâlinden kazanç aramak. (5) İnsanlarla sohbet, konuşup görüşme edebleri. (6) Uzlet, insanlardan uzaklaşma edebleri. (7) Yolculuk edebleri. (8) Sema' ve vecd edebleri. (9) Mârûf ile emr ve münkerden nehy edebleri. (10) Velâyet, dünya işlerini idare eden evliyâ-yı umûr ile ilgili edebler.

DİN YOLUNDA DAR GEÇİTLERİ, 'AKABELERİ AŞMAKTAN: MÜHLİKÂT DENİLEN KÖTÜ HUYLARDAN BAHS EDEN ÜÇÜNCÜ BÖLÜM DE ON ASL'A AYRILIR..

(1) Riyâzet. Nefsi temizlemenin ve terbiyenin yolları. Kötü huyların ilâçları. Kötü huyları atıp iyi huylar edinmenin çareleri. (2) Şehveti kırmak. Midenin, fercin âfetleri. (3) Konuşmanın zararları, dilin âfetleri. (4) Öfke, kin ve haset hastalıklarının tedavisi. (5) Dünya sevgisinin ve tama' illetinin tedavisi. (6) Cimriliğin ve dünya malı toplama hırsının ilâcı. (7) Makam, mevki, haşmet sevgisinin ilâcı. (9) Kibir ve ucbun ilâcı. (10) Gaflet, sapıklık ve gururun ilâcı.

MÜNCİYATTAN (KURTARICI GÜZEL HUY ve HASLETLERDEN) BAHS EDEN DÖRDÜNCÜ RÜKÜN DE ON ASL'A AYRILIR...

(1) Tevbe etmek ve zulümden el çekmek. (2) Sabır ve şükür. (3) Havf ve reca (Cenab-ı Hakk'a karşı korku ile ümid arası bir hâlde olmak). (4) Dervişlik ve zâhidlik. (5) Sadakat ve ihlâs. (Doğruluk ve katışıksızlık). (6) Muhasebe ve murakabe (kendi nefsini hesaba çekmek, özünü kontrol etmek). (7) Tefekkür. (8) Tevhid ve tevekkül. (9) Muhabbet ve şevk. (10) Ölümü anmak.

Bu kitapta yukarıda zikr edilen dört unvanı, dört rüknü ve yekûnu kırka baliğ olan asılları halkın anlayacağı açık Fars diliyle açıkladım. Halk anlasın diye uzun ve muğlâk ibarelerden kaçındım. Anlaşılması zor ibarelerle yazmadım. Burada anlattığım mes'eleleri daha derin bir şekilde öğrenmeye; tahkik ve tetkik etmeye rağbet eden din kardeşlerime İhyâ'u 'Ulûmi'd - Din, Cevâhirü'l - Kur'ân adlı Arapça kitaplarıma ve diğer müellefatıma müracaat etmelerini tavsiye ederim. Kimyâ-yı Saâdet'i Farsça konuşup, okuyup anlayan kardeşlerime bir hizmet olsun diye meydana koydum. Onların anlayışları seviyesinde yazdım. Hak Subhanehu ve Teâlâ niyetlerimizi temizlesin, bizleri ihlâslı kulları zümresine ilhak eylesin. Cümlemizi riyadan, tekellüften arındırsın. Tâ ki, dilimizle söylediklerimize muamelelerimizde vefa gösterelim. Mucibince amel edilmeyen söz zâyi olmuş demektir. Yerine getirilmeyen emirler âhiret vebali olur. Muhakkak ki Rabbimiz Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri Veliyyü'l-icâbedir; kendisine başvuran, sığınan, dileyen kullarına icâbet edicidir.

BİRİNCİ UNVAN

KENDİ NEFSİNİ BİLMEK

Bil ki, Allahü Teâlâ'yı tanımanın anahtarı, kişinin kendini tanıyıp bilmesidir. Bu yüzdendir ki, şöyle buyurulmuştur: **«Nefsini (kendi hakikatini) bilip tanıyan, Rabbini tanır».** Bu mevzuda Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur: **«Pek yakında onlara dışlarında ve kendi nefislerinde âyetlerimizi** (kudretimizin ve varlığımızın belgelerini) **göstereceğiz. Tâ ki,** (Peygamberin söylediğinin) **hak olduğunu anlasınlar.»** [1].

Hulâsa, sana senden yakın hiçbir şey yoktur. Kendini bilmezsen, başkasını nasıl bilirsin? Kendimi biliyorum, tanıyorum diyorsan yanılıyorsun! Zira böyle bilmek, Hakkı tanımanın anahtarı olamaz. Hayvanlar da kendilerinden bu kadar bilir. Sen kendinden başın, yüzün, elin, ayağın, etin ve derinden fazla bir şey bilmiyorsun. Bâtından ise bildiğin, acıktığın zaman yemen, kızdığın zaman bir kimseye saldırman, şehvetin galebe çaldığı zaman hanımına yaklaşmandan fazla bir şey değildir. Bu hususlarda, bütün hayvanlar seninle aynıdır. O hâlde senin, hakikatini araman lâzımdır. Sen nesin, nereden gelmişsin, nereye gideceksin, bu dünyaya ne yapmak için geldin, seni niçin yarattılar, saâdetin nedir, nededir; şakiliğin, ziyanın nedir, nededir?

Senin bâtınında toplanan sıfatların bir kısmı umum hayvanlara, bir kısmı yırtıcı hayvanlara, bir kışmı şeytanlara ve bir kısmı da meleklere mahsus sıfatlardır. Sen bunlardan hangisindensin? Cevherinin hakikati hangisidir? Hangileri âriyettir [tekrar alınmak üzere sana verilmiştir?]. Bunu bilmezsen, saâdetini arayamazsın. Çünkü, herbirinin gıdası ayrı, saâdeti başkadır. Hayvanın gıdası ve saâdeti yemek, uyumak ve çiftleşmektir. Eğer hayvan isen, gece - gündüz mideni doldurma ve çiftleşme yollarını ara. Yırtıcı hayvanların gıdası ve saadeti yırtmak, parçalamak, öldürmek ve saldırmaktır. Şeytanların gıdası ise kötülük, aldatmak ve hile yapmaktır. Eğer onlardan isen, kendi rahat ve iyiliğine kavuşman için, onların yaptıklarını sen de yap!.. Meleklerin gıdası ve saadeti Allahü Teâ-

(1) 41 — Fussilet: 53.

lâ'nın cemâlini müşâhededir. Hırs, tasallut, hayvan ve yırtıcı hayvan sıfatları melekliğe çıkan yol değildir. Eğer sen aslında melek cevheri isen, Allahü Teâlâ'yı tanımaya uğraş ve kendini o cemâli müşâhede edecek hâle getir. Kendini şehvet ve gazab elinden kurtar ve bu hayvan ve canavar sıfatlarının sende niçin yaratıldığını anlamaya çalış. Onlar, seni kendilerine esir etmek, kendi hizmetlerinde çalıştırmak, gece - gündüz bedava hizmet ettirmek için mi yaratılmışlardır? Yoksa, senin onları esir etmen, ilerde vâki olacak yolculukta onları kendi emrine alman, birinden binek hayvanı, diğerinden silâh yapman için mi yaratıldılar? Bu dünyada kaldığın birkaç gün içinde onlardan faydalan. Ancak böylece kendi saadet tohumunu elde edebilirsin. Saadet tohumunu elde ettikten sonra, onları ayaklarının altına al ve yüzünü saadetinin bulunduğu tarafa çevir. Orası havâs [seçilmiş kullar] için Allahü Teâlâ'nın zâtı, avam için ise cennet diye tâ'bir olunur.

O hâlde bu mânâların hepsini bilmen lâzımdır. Böylece kendinden az bir şey bilmiş olursun. Bunları bilmeyenin dinden nasibi, sûret ve görünüştür. Dinin hakikatinden, özünden haberi yoktur.

BİRİNCİ FASIL

İNSAN KAÇ ŞEYDEN YARATILMIŞTIR?

Kendini tanımak, bilmek istersen, iki şeyden yaratılmış olduğunu bilmelisin. Biri zâhiri kalıp. Buna **beden** derler. Göz ile görülebilir. Diğeri bâtın mânâsındadır. Ona **nefs** derler, **rûh** derler ve **kalb** derler. Bu ancak hakikat gözü ile bilinir. Baş gözü ile görülemez. Senin hakikatin, aslın, bu bâtın mânâsındadır. Ondan gayrisi ona tâbidir. Onun askeri ve hizmetçisidir. Biz bu mânâya **kalb** ismini vereceğiz. Kalb dediğimiz zaman biliniz ki, bazen **rûh** dedikleri, bazen **nefs** dedikleri, insanın hakikatini demek istiyoruz. Kalb demekle, göğsün sol tarafına yerleştirilmiş olan et parçası [yâni yüreği] kasdetmiyoruz. Onun bir kıymeti yoktur. Hayvanlarda da ölülerde de vardır. Baş gözü ile görülebilir. Baş gözü ile görülen her şey, bu âlemden olup bunlara **âlem-i şehâdet** denir.

Kalbin hakikati bu âlemden değildir. Bu âleme garib olarak gelmiştir. Yolcu gibi gelmiştir. Görünen et parçası [yürek] onun taşıyıcısı ve âletidir. Bedenin tüm uzuvları, onun askeridir. Bütün bedenin padişahı odur. Hak Teâlâ'yı tanımak, O'nun cemâlini müşâhede etmek, onun sıfatıdır. Teklif ona olmaktadır. Hitab onadır. 'İtâb ve ikab onadır. Asıl saâdet ve şekavet onun içindir. Beden, bütün bunlarda ona uymaktadır. Onun hakikatini bilmek, sıfatlarını tanımak, Allahü Teâlâ'yı tanımanın, bilmenin anahtarıdır. Onu bilmeye çok uğraş ki, o çok yüksek bir cevherdir. Melekler cevhe-

rindendir. Onun asıl madeni, Allahü Teâlâ hazretleridir. Oradan gelmiştir, tekrar oraya dönecektir. Buraya gurbete gelmiştir. Ticaret ve ziraat tohumu ekmek için gelmiştir. O hâlde bu mânâdaki ticaret ve ziraati bilmelisin.

İKİNCİ FASIL

KALBİN HAKÎKATİNİ BİLMEK

Varlığı bilinmeyince, kalbin hakikati anlaşılamaz. O hâlde hakikatinin ne olduğunu, sonra askerini, sonra bu asker ile olan bağlılığını, sonra sıfatlarını bilmek lâzımdır. Sıfatları bilinirse, Allahü Teâlâ'nın bilinmesinin nasıl hâsıl olduğu, kendi saadetine nasıl ulaştığı bilinir. Bunların her birine ayrı ayrı işaret edeceğiz.

Kalbin varlığı aşikârdır. Zira, insanın kendi varlığında şüphesi yoktur. İnsanın varlığı bu kalıbı ile değildir. Bu kalıp, ölüde de vardır, fakat rûhu yoktur!

Biz kalb demekle, rûhun hakikatini kasd ediyoruz. Bu rûh olmazsa, beden temiz olamaz. Gözünü kapayıp kalıbını, gökleri, yerleri ve gözle görülebilen her şeyi unutsa da kendi varlığını zarurî olarak bilir. Her ne kadar kalıbından, yerden, gökten ve göklerde olanlardan haberi olmasa da, kendinden haberi olur. Bu hususta dikkatli düşünen bir kimse, âhiretin hakikatinden bir şeyler anlar ve yine anlar ki, bu bedeni ondan alırlar; o ise bir yerde kalır, yok olmaz.

ÜÇÜNCÜ FASIL

KALBİN HAKÎKATİ

Rûhun hakikatinin mahiyetini, ona mahsus sıfatların neler olduğunu bildirmeye dinimiz müsaade etmiyor. Bunun için Allah'ın Resulü (sallâllahü aleyhi ve sellem) bunu açıklamadı. Nitekim, Allahü Teâlâ Peygamberimize (s.a.) buyurdu: **«Ve, sana rûhdan sorarlar. Onlara de ki, rûh Rabbimin emrindendir»** (1). Bundan fazlasını söylemeye izin yoktur. Rûh, Allahü Teâlâ'ya ait şeylerdendir ve âlem-i emirdendir. O âlemden gelmiştir: **«Biliniz ki, halk [yaratma] ve emir O'nundur»** (2), buyuruldu. Âlem-i halk başkadır, âlem-i emr başkadır. Ölçülebilen, sayılabilen ve boyutları olan her şeye âlem-i halk denir. Halk kelimesinin lügatta asıl mânâsı ölçmektir. Halbuki insanın kalbinin ölçüsü ve sayısı olmaz. Bunun içindir ki, bölünmeyi kabul etmez. Eğer bölünebilseydi, bir tarafında bir şeyi bilmemek, diğer tarafında aynı şeyi bilmek caiz olurdu.

---

(1) 17 — İsrâ: 85. (2) 7 — A'râf: 54.

Böylece, bir anda hem âlim, hem de cahil olmuş olurdu. Bu ise imkânsızdır! Bölünme ve ölçü kendisine yanaşamadığı hâlde, bu rûh, mahlûktur, yaratıktır. Takdir, yaratmak mânâsına geldiği gibi, halk kelimesi de yaratmak mânâsına gelir. O hâlde, bu mânâda yaratıktır. Diğer mânâda ise, âlem-i emirdendir. Çünkü, âlem-i emirdeki şeyler, boyut ve ölçü kabul etmez.

O hâlde, rûha **kadîm** [ezeli] diyenler yanılıyor. **A'raz** [sıfat] diyenler de yanılıyor. Çünkü, a'razın kıyâmı kendi ile değil, tâbi olma şeklindedir. Rûh ise, insanın aslıdır. Bütün kalıp, ona uymaktadır. Nasıl a'raz olabilir? Rûha cisimdir diyenler de yanılıyor. Zira cisim, bölünebilir. Rûh ise bölünemez. Ama başka bir şey daha vardır ki, ona da **rûh** [can] derler. O bölünebilir. Belki o hayvanların rûhu olabilir. Fakat bizim kalb dediğimiz rûh, Allahü Teâlâ'yı tanımak, bilmek yeridir. Hayvanlarda bu yoktur. Bu, ne cisim, ne a'razdır, belki melek cevherlerinden bir cevherdir. Onun hakikatini bilmek zordur. Onu şerhetmeye, uzun anlatmaya da izin yoktur. Başlangıçta bunu bilmeye hâcet de yoktur. Başlangıçta tutulacak din yolu mücâhededir. Bir kimse şartlarına uyarak mücâhede yaparsa, bu marifet kendiliğinden hâsıl olur. Kimseden dinlemesine lüzum kalmaz. Bu marifet Allahü Teâlâ'nın buyurduğu şu hidâyet cümlesindendir: **«Rızâmızı isteyip, zâhir ve bâtın düşmanlarla cihâd edenlere cennetlerimize kavuşma yollarını hidâyet ederiz»** (1). Mücâhedesini henüz tamamlamayanla, rûhun hakikati hakkında konuşmak doğru olmaz. Fakat mücâhededen önce, kalbin askerini bilmek lâzımdır. Zira kalb askerini tanımayan, (nefsiyle) cihad edemez.

DÖRDÜNCÜ FASIL

İNSANIN BEDENE İHTİYACI

Beden, kalbin ülkesidir. Bu ülkede kalbin çeşit çeşit askerleri vardır. Âyet-i kerimede, **«Senin Rabbinin askerlerini, O'ndan başkası bilmez»** (2), buyuruldu. Kalb âhiret için yaratılmıştır. Onun işi, saadeti aramaktır. Allahü Teâlâ'yı tanımak, bilmek ise, Allahü Teâlâ'nın yarattıklarını bilmekle ele geçer. Bu da bütün âlemdir. Âlemdeki acayip şeyleri tanımak, ona hisler [duygular] yoluyla gelir. Bu hisler ise, beden ile varlıkta durmaktadır. O hâlde, mârifet [tanımak, bilmek] onun avıdır. Hisler de tuzağıdır. Beden, binek hayvanıdır ve onun tuzağının taşıyıcısıdır. Bunun için, onun bedene ihtiyacı vardır. Beden, sudan, topraktan, sıcaklıktan ve rutubetten mürekkebtir. Bu yüzden zaif ve muhtaçtır. Helâk olmasından

(1) 29 — Ankebût: 69. (2) 74 — Müddessir: 31.

korkulur. İçerden, acıkma ve susama; dışardan, ateş, su, düşmanlar ile canavarların ve başka şeylerin kendini öldürmek istemeleri sebebiyle korkudadır. Açlık ve susama sebebiyle yemek ve içmek ister. Bunun için iki askere muhtaçtır. Biri zâhirde, el, ayak, ağız, diş, mide gibi. Diğer bâtında, yemek ve içmek isteği gibi. Dışardaki düşmanlardan korunması için iki askere ihtiyacı vardır: Biri zâhirde, el, ayak, silâh gibi. Diğer bâtında, hışım ve gazab gibi. Görmediği gıdayı istemesi ve görmediği düşmanı defetmesi mümkün olmadığına göre, idrak etmeye, anlamaya ihtiyacı vardır. Bir kısmı zâhirdedir. Beş duygu organı olan göz, burun, kulak, dil ve el gibi. Bir kısmı da bâtındadır. Onlar da beştir ve yeri dimağdır: Hayâl kuvveti, düşünme kuvveti, ezberleme kuvveti, hatırlama kuvveti ve vehim kuvvetidir. Bu kuvvetlerden herbirinin hususî işleri vardır. Bir tanesine zarar gelirse insanın işi, dünyada da âhirette de aksar.

Bu dıştaki ve içteki askerler, kalbin emrindedirler. Kalb ise hepsinin âmiri ve padişahıdır. Dile emir verince hemen konuşur. Ele emredince tutar. Ayağa emredince, yürür. Göze emredince, bakar. Düşünce kuvvetine emir verince, düşünür. Hepsini onun isteğine ve emrine vermişlerdir. Böylece bedeni muhafaza ederler. Bu, azığını alıncaya, avını elde edinceye, âhiret ticaretini bitirinceye ve kendi saadet tohumunu ekinceye kadar devam eder. Bu askerlerin kalbe itaat etmesi, meleklerin Allahü Teâlâ'ya itaat etmesine benzer ki, hiçbir emrine muhalefet edemezler. Hattâ yaratılış icabı olarak ve isteyerek, emrolunanı yaparlar.

BEŞİNCİ FASIL

KALB ASKERİNİN BİLİNMESİ

Kalbin askerlerini uzun uzun anlatmak çok sürer. Maksadı bir misal ile sana bildireyim: Beden bir şehre benzer. El, ayak ve âzâlar şehrin san'at erbabı gibidir. Şehvet, maliye müdürü gibidir. Gazab, şehrin emniyet âmiri gibidir. Kalb, bu şehrin padişahıdır. Akıl ise padişahın veziridir. Padişahın bunların hepsine ihtiyacı vardır. Memleketin idaresi ancak bunlarla yürür.

Fakat maliye müdürü olan şehvet, yalancıdır, sebepsiz yere başkalarının işine karışır ve saçma sapan konuşur. Vezir olan aklın söylediklerine muhalefet eder. Şehvet daima, memlekette olan bütün malları toplamak, almak ister. Emniyet müdürü mesabesinde olan gazab, şerir, şiddetli, azgın ve serttir. Herkesi öldürmek, her şeyi kırmak, dökmek ister. Bunun gibi, şehrin padişahı daima veziri ile meşveret ederse, yalancı ve tama'kâr maliye müdürünü hırpalarsa, onun vezire uymayan sözlerini dinlemez, emniyet müdürünü onun peşine takıp sebepsiz ve lüzumsuz iş görmekten onu me-

neder, emniyet müdürünü, yapmak istediği haksızlıklardan dolayı döver ve incitirse, memlekette asayiş ve nizam olur. Bunun gibi, kalb padişahı, veziri olan aklın işareti ile iş yaparsa, şehvet ve gazabı zabt u rabt altına alıp akla uymalarını emrederse, aklı onlara tâbi eylemezse, beden memleketinin işleri düzgün olur. Saadet yolu ve Allahü Teâlâ'ya kavuşma yolu kapanmamış olur. Eğer aklı, şehvet ve gazaba esir ederse memleket harap olur. Padişah, bedbaht olup helâk olur.

ALTINCI FASIL

ŞEHVETİ, GAZABI, BEDENİ, DUYGU ORGANLARINI, AKLI VE KALBİ DOĞRU YOLDA KULLANMAK

Bundan önceki anlattıklarımızdan, şehvet ve gazabın, yemek - içmek ve bedeni korumak için yaratıldığı anlaşıldı. Demek ki, her ikisi de bedene hizmet ediyorlar. Yemek ve içmek, bedenin yemidir, gıdasıdır. Beden duygulara hamal olarak yaratılmıştır. O hâlde beden, hislere [duygulara] hizmet ediyor. Duygular ise, aklın haber toplaması için birer casus olarak yaratılmıştır. Böylece, onun tuzağı olurlar. Onların vasıtasiyle, Allahü Teâlâ'nın sun'undaki hayranlık verici şeyleri bilir. Demek ki duygular, akla hizmet ediyorlar. Akıl ise, kalb için yaratılmış olup onun mumu ve kandili olmak, ona ışık tutmak içindir. Bunun nûru ile Allahü Teâlâ'yı görür. Kalbin cenneti budur. Şu hâlde, akıl da kalbin hizmetçisi oldu. Kalbi ise, Allahü Teâlâ'nın cemâline bakmak için yaratılmıştır. O bununla meşgul olunca köle ve hizmetçiler de o huzurda bulunmuş olur. Allahü Teâlâ bunun için buyuruyor: **«Cinleri ve insanları, yalnız Bana ibâdet etmeleri ve Beni tanımaları için yarattım»** (1).

Demek ki, kalbi yarattılar ve bu memleket ile askeri ona verdiler. Bu binek vasıtasiyle toprak âleminden, a'lâ-yı ılliyyine sefer eylemesi için, bu beden bineğini ona esir eylediler. Bu nimetin hakkını gözetmek ve kulluk şartlarını yerine getirmek isterse padişah gibi, memleketinin ortasında oturmaya lâyık olur. Allahü Teâlâ'ya döner ve maksadı Allah olur. Âhireti, vatanı ve devamlı duracağı yeri; dünyayı konak yeri; bedeni binek vasıtası; elini, ayağını ve diğer organlarını hizmetçi, aklını vezir, şehvetini maliye müdürü, gazabını emniyet müdürü, duygu organlarını istihbarat memuru eyler. Her birine bir başka yerde vazife verir. O, o şehrin haberlerini toplar. Beynin ön tarafında bulunan hayal kuvvetini, istihbarat şefi yapar. Böylece istihbarat memurlarının getirdiği bütün haberler onda toplanır. Beynin arkasında bulunan ezberleme kuvve-

(1) 51 — Zâriyât: 56.

tini emniyet âmiri yapıp, istihbarat vesikalarını, istihbarat şefinden alır, muhafaza eder ve zamanında akıl vezirine arzeder. Memleketten gelen haberlere göre vezir, memleketin tedbirini ve padişahın sefer hazırlıklarını sağlar. Askerlerden biri gibi görünür. Şehvet, gazab ve diğerleri padişaha baş kaldırırsa, ona itaat etmezlerse ve ona giden yolu tutarlarsa, onlarla cihad etmek, yola getirmek çaresiyle meşgul olur. Onları öldürmek istemez. Çünkü, onlar olmadan memleket işleri yürümez. Burada tedbir, onları itaat etmeye zorlamaktır. Böylece, ilerde vaki olacak seferde, ona düşman değil, dost ve yardımcı olurlar, hırsız ve yol kesici değil... Böyle yaparsa kurtulur, said olur. Nimetin hakkını vermiş olur. Bu nimetin mükâfatına vaktinde kavuşur. Eğer buna muhalif hareket ederse, baş kaldıran düşmanlarla ve yol kesicilerle anlaşırsa, padişahın nimetine küfür etmiş olur. Şaki olur. İşlediği suçun cezasını bulur.

YEDİNCİ FASIL

İNSANDAKİ KÖTÜ VE İYİ SIFATLARIN HÂLİ

İnsan kalbinin, içinde bulunan bu iki asker ile alâkası vardır. Her birinden bir sıfat ve bir ahlâk kendisinde hâsıl olur. Bu ahlâklardan bazısı kötü olur; onu helâk eder. Bir kısmı iyi olur; onu saâdete kavuşturur. Bu ahlâkın tamamı çok ise de dört ana esasta toplanmıştır. Bunlar, hayvan, canavar, şeytan ve melek ahlâkları sıfatlarıdır. Kendisine yerleştirilmiş olan şehvet ve hırs sebebiyle hayvanlara ait işleri yapar. Yemeyi ve cimâyı çok fazla istemek gibi. Hışım sebebi ile köpek, kurt ve aslanların yaptığını yapar: Vurmak, öldürmek, eliyle ve diliyle insanlara musallat olmak gibi. Hiyle, aldatma, sûret-i haktan görünüp kandırma, karıştırma, insanlar arasında fitne - fesat çıkarma sebebiyle, şeytanların yaptığını yapar. Kendisine verilmiş akıl sebebiyle de, meleklerin yaptığını yapar. İlmi ve salâhı sevmek, kötü ve çirkin şeylerden sakınmak, insanları barıştırmak, kendini süfli (alçak, âdi) işlerden uzak tutmak, amellerin ma'rifeti ile şâd olmak, cehalet ve bilgisizlikten utanmak gibi.

Hakikatta insanın kabuğunda (özünde değil) dört şey vardır: Köpeklik, domuzluk, şeytanlık ve meleklik. Mezmûm ve kötü olan köpek; şekil, el, ayak ve derisi ile mezmûm değil, belki, kendisinde bulunan insanlara saldırma sıfatı sebebiyledir. Domuz, şekil itibariyle mezmûm ve kötü olmayıp hırs, şer, murdar ve çirkin şeyleri çok istemesi sebebiyledir. Köpeklik ve domuzluk rûhunun hakikati bu mânâlardır. İnsanda da aynıdır. Bunun gibi şeytanlığın ve melekliğin hakikati, söyleyeceğimiz şu mânâlardır: İnsana, meleklerin

nurlarının eserlerinden olan akıl nuru ile sûret-i haktan görünmeyi ve şeytanın aldatmasını keşif eylemesi emredildi. Böylece şeytan, rezil ve rüsvay olur ve hiç fitne yapamaz. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Her insanın bir şeytanı vardır. Benim de vardır. Fakat Allahü Teâlâ onu yenmeme bana yardım eyledi. Benim yanımda zelil oldu. Hiçbir kötülük yaptıramadı» [1]. Yine insana, bu hırs ve şehvet hınzırını ve gazab köpeğini terbiye edip, eli altına alması emredildi. Böylece onun emri olmadan kalkamaz ve oturamaz. Eğer böyle yaparsa, kendisinde bu yoldan iyi ahlâk ve sıfat hâsıl olur. Bu da onun saâdet tohumu olur. Eğer böyle yapmayıp onlara hizmet eder, her azularını yerine getirirse, kendisinde kötü ahlâk meydana gelir. Bu da onun şakilik tohumu olur.

Böyle bir kimsenin hâlini, kendisine uykuda yahut uyanıkken bir misâl ile gösterseler, kendini bir hınzırın veya köpeğin önünde onlara hizmetçi gibi görür. Bir Müslümanı bir kâfir elinde esir bırakanın hâlinin nasıl olacağını herkes bilir! Meleği, köpeğe, hınzıra ve şeytana esir edenin hâli bundan daha fenadır.

İnsanların çoğu, insaf edip gaflet perdesini kaldırsa, gece - gündüz nefsinin arzu ve isteklerinde hazır olduklarını görürler. Görünüşte insana benzeseler de hakikatta hâlleri böyledir. Yarın, kıyamet gününde mânâlar görünecektir. Sûret, mânâ şeklini alacaktır. Şehvet ve hırsı galib olanlar, kıyamette, hınzır şeklinde görünür. Hışmı galib olanlar, kurt sûretinde görünür.

Bunun içindir ki, bir kimse, rüyada bir kurt görse, o kimsenin zâlim olmasıyla tâbir olunur. Eğer domuz görürse, bu rüyanın tâbiri, o kimsenin çirkef, murdar olması şeklinde olur. Çünkü, rüya ölüme benzemektedir. Şöyle ki: Uyku sebebiyle, bu âlemden uzaklaşıyor. Sûret, mânâya tâbi oluyor. Böylece, herkes, bâtını ne şekilde ise, o sûrette görülür. Bu büyük bir sırdır. Bu kitap bunu kaldıramaz.

SEKİZİNCİ FASIL

KENDİ HAREKET VE DURUMUNU KONTROL

Kendi bâtınında bu dört pehlivan ve âmirin bulunduğunu öğrenmiş oluyorsun. O hâlde kendi hareket ve duruşlarını murakabe eyle (kontrol et). Ancak böylece, bu dünyada, bu dörtten hangisine uyduğun anlaşılır. Muhakkak bilmelisin ki, her hareketinden kalbinde bir sıfat hâsıl oluyor. O sıfat da sana benzer. Seninle beraber öbür dünyaya gider. Bu sıfata ahlâk derler. Ahlâkın tamamı da dört pehlivandan meydana gelir.

(1) Hm, 1, 257.

Eğer şehvet hınzırına itaat edersen, sende çirkeflik, murdarlık, hayâsızlık, hırsızlık, yaltakçılık, münâfıklık, harislik, çekememezlik, başkalarının elemine memnunluk ve bunun gibi sıfatlar hâsıl olur. Eğer onu elinin altına alır, terbiye eder, aklın ve şeriatın murakabesinde bulundurursan, sende kanaat, kendini tutmak, sabır, hayâ, nâmus, zerâfet, zühd, kısa emelli olmak ve tamahsızlık sıfatları zâhir olur.

Gazab (öfke) köpeğine itaat edersen; sende kibir, pervâsızlık, pislik, münâkaşa etmek, büyüklük taslamak, aldatmak, kavga aramak, gururlanmak, zulüm etmek, başkalarını küçük görmek, aşağı ve hor bilmek ve insanlara saldırmak gibi sıfatlar meydana gelir. Eğer bu köpeği terbiye edersen, sende sabır, soğukkanlılık, afv, sebat, yiğitlik, sessizlik, cesaret, acıma ve cömertlik sıfatları meydana gelir.

Vazifesi, bu hınzırı yerinden kımıldatmak, tahrik etmek ve bunlara cesaret vermek, aldatma ve kandırmayı öğretmek olan o şeytana itaat edersen, sende, hile, hıyânet, huzur bozma, kötü kalbli olma, aldatma ve başka sûretlere girme sıfatları zuhur eder. Eğer onu elinin altına alır, onun aldatmalarına ve sûret-i haktan görünmesine kanmazsan, akıl askerinden yardım ararsan, sende zekilik, mârifet, ilim, hikmet, insanların arasını bulmak, efendilik ve başkanlık sıfatları meydana gelir. Sana benzeyen bu güzel ahlâklar, devam eden sâlih amellerin ve saâdet tohumun olurlar.

Kendisinden kötü ahlâkın meydana geldiği fiillere (işlere) günâh denir. İyi ahlâkın meydana geldiği fiillere de itâat denir. İnsanın hareketleri ve hareketsiz hâlleri bu iki şıkkın dışında değildir.

Kalb, parlak bir ayna gibidir. Fena ahlâk ise, aynanın parlaklığını gideren leke ve is gibidir. Onu karartır. Bu zulmet (karartı) sebebiyle Allahü Teâlâ'nın gösterdiği yolu göremez. Önüne perdeler, engeller çıkar. Bu güzel ahlâk ise, kalbe ulaşan nûr (ışık) gibidir. Onu mâsiyet (günâh) lekelerinden, karartılarından temizler. Bunun için Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) **«Her günâhtan sonra, bir sevâb işle ki, onu yok etsin»** (1), buyurdu. Kıyamette, parlak kalb de, kara kalb de bir meydanda toplanır. Âyet-i kerimede, **«O günde ki ne mal fâide eder, ne de oğullar. Meğer ki Allah'a** (küfr ve nifakdan) **tamamen sâlim bir kalb ile gelenler...»** (2) buyuruldu.

İnsanın kalbi, yaratılışının başlangıcında, parlak ayna yapılan demir gibidir. Bütün âlem bu aynaya sığar. Dikkat edilirse temiz olur. Edilmezse, tamamen pas tutar. Artık ayna yapılacak hâli kalmaz. Bâhusus Allahü Teâlâ buyurur: **«Hayır, hayır! Yaptıkları sebebiyle kalbleri paslanmıştır»** (3).

(1) T. Birr, 55; Dy., Rikâk, 74. (2) 26 — Şuarâ: 88 - 89.
(3) Mutaffifin: 14.

DOKUZUNCU FASIL

İNSANIN ASLININ MELEKLER CEVHERİNDEN OLDUĞU

İnsanda hayvan, canavar, şeytan ve melek sıfatları olunca, aslının, melek cevherli, diğerlerinin ise, muvakkat ve geçici olduğunu nereden biliriz? suâli akla gelebilir. Ve yine, diğer sıfatlar için değil de onun, melek sıfatları için yaratılmış olduğu nasıl anlaşılabilir? diye de sorulabilir. Cevabında deriz ki:

Bu, şununla anlaşılır ki, insan hayvanlardan ve canavarlardan daha üstün, daha olgundur. Bunu herkes bilir. Her şey yükselmenin sonunda kendisine verilen kemâl için yaratılmıştır. Bunu bir misâl ile açıklayalım: At, eşekten daha üstündür. Zira eşeği yük taşımak için, atı ise, muharebede ve cihadda koşmak için yaratmışlardır. Üstündeki süvarinin istediği şekilde koşar. Aynı zamanda ata, eşek gibi yük taşıma kuvveti de verilmiştir. Böylece eşeğe verilmeyen bir yükseklik kendisine verilmiş oluyor. Eğer bu üstünlükten âciz olursa, sırtına palan vurulur ve eşek seviyesine iner. Bu ise, onun için helâk ve noksanlık olur.

Bunun gibi, bazı insanlar, insanın yemek, yatmak, cimâ' etmek ve zevk sürmek için yaratılmış olduğunu zannetmişlerdir. Bütün ömürlerini böyle geçirirler. Bazıları da vardır ki, insan; istilâ etmek, yenmek ve diğer şeyleri hâkimiyeti altına almak için yaratıldı derler. Arab, Kürd ve Türkler gibi. Her iki şekilde düşünenler de yanılıyor. Zira, yemek ve çiftleşmek, arzu ve iştihayı gidermek içindir. Bu, hayvanlara da verilmiştir. Devenin yemesi, insanın yemesinden fazladır. Serçenin çiftleşmesi, insanınkinden daha çoktur. O hâlde insan onlardan nasıl daha üstün olabilir? Milletleri yenmek, memleketleri istilâ etmek gazab ile olur. Bu ise canavarlara, yırtıcı hayvanlara verilmiştir.

Neticede insanda da, canavar ve hayvanlarda olanlar vardır. Fazla olarak bir kemâl derecesi daha verilmiştir. Bu da akıldır ki, onunla Allahü Teâlâ'yı tanır ve O'nun yarattıklarını anlar. Onunla, kendini şehvet ve gazabın elinden kurtarır. Bu ise, meleklerin sıfatıdır. Bu sıfatı ile yırtıcı ve diğer hayvanlara galib gelir. Yeryüzünde olanların hepsi, onun emrindedir. Bâhusus Allahü Teâlâ buyurur: **«Allahü Teâlâ, göklerde ve yerde olanları sizin emrinize verdi»** [1].

O hâlde insanın hakikati, kemâl ve üstünlüğünün olduğu şeydir. Öbür sıfatlar, muvakkat ve emanet şeklinde verilmiştir. Diğerleri işçi ve hizmetçisi olarak gönderilmiştir. Bunun içindir ki, öldüğü zaman ne şehvet kalır, ne de gazab. Parlak ve nurlu bir cevher, melek gibi mârifet-i ilâhî ile süslü olunca, elbette meleklerin

(1) 45 — Câsiye: 13.

refîki (arkadaşı) olur. Mele-i âlâda, daima Allahü Teâlâ'nın huzurunda olurlar. **«Güzel ve temiz bir yerde, Melik-i muktedirin yanında ve rızâsında olurlar»** (1), âyet-i kerîmesinde bildirilenler derecesine erişir. Karanlık, zulmetli ve başaşağı olanlara gelince: Karanlığı, günâhların zulmetinden pas tutmasıdır. Başaşağı olması, şehvet ve gazabını haksız yere tatmin etmesi ve bu dünyada istediği her şeyi yapmasıdır. Yüzünü bu dünyaya dönmüştür. Bunun için şehvet ve arzuları, bu dünyaya aittir. Bu dünya ise, öbür dünyadan aşağıdır, onun altındadır. O hâlde başı aşağıda olur. Yâni başaşağı olur. Âyet-i kerîmede, **«Rablarının indinde, münafıkların başaşağı olduğunu görseydin!»** (2) buyurulması buna işarettir. Böyle olan kimseler, Siccîn'de [Cehennemde bir yer] şeytanlarla beraber olur. Siccîn'in ne demek olduğunu herkes bilemez. Bunun için Allahü Teâlâ, **«Siccîn'in ne olduğunu bilir misin?»** (3), buyurdu.

ONUNCU FASIL

KALB ÂLEMİNİN ŞAŞILACAK HÂLLERİ

Kalb âleminin şaşılacak hâllerinin sonu yoktur. Üstünlüğü de şaşılacak hâllerinin, her şeydekinden daha çok olmasındadır. Çok insanlar bundan gafildirler. Üstünlüğü iki sebebledir: Birincisi **ilim**, ikincisi **kudrettir**. İlim sebebiyle üstünlüğü iki tabakadır: Birini herkes bilebilir. Diğeri ise, daha örtülüdür, herkes anlayamaz. Bu, öncekinden üstündür. Zâhiri olan bütün ilimleri ve san'atları bilmesidir. Bütün san'atları bilen odur. Kitaplarda olanları okur ve bilir. Geometri, hesab, tıb, astronomi ve şeriat ilimleri gibi. O, bir şey olup, bölünmediği hâlde bütün bu ilimler ona sığıyor. Belki de, bütün âlem onda sahrada bir kum tanesi gibi kalır. Bir anda, düşünce ve hareketiyle, yerden göklere çıkar, doğudan batıya gider. Toprak âlemine bırakıldığı hâlde; bütün gökleri ölçer, her yıldızın büyüklüğünü bilir ve ölçülerini söyler. Balığı ustalıkla denizin derinliklerinden çıkarır. Kuşu havadan yere indirir. Fil, deve ve at gibi kuvvetli hayvanları emrinde kullanır. Âlemde olan şaşılacak hâller ve ilimler onun san'atıdır. Bütün bu ilimler onda, beş duygu organı vasıtasiyle hâsıl olur. Bunlar meydandadır, herkes bunları anlayabilir.

Bundan daha çok şaşılacak hâlleri şöyledir ki, kalbin içinden, **âlem-i cismânî** dedikleri, duygu âzaları ile hissolunan âleme ve **rûhânî** dedikleri **âlem-i melekûta** yâni, duygu âzaları ile, his olunamayan âleme, bir pencere açılmıştır. İnsanların çoğu cisim ve mad-

(1) 54 — Kamer: 55. (2) 32 — Secde: 12.
(3) 83 — Mutaffifin: 8.

de âlemini bilir, bu ise zâten muhtasardır. Kalbin içinde, ikinci bir pencere bulunduğuna delil, ilimlerinin iki çeşit olmasıdır: Biri uyku hâlidir. Uykuda iken duygu âzalarının yolu bağlanıp kesilince, içerdeki diğer pencere açılır. Âlem-i melekûttan ve Levh-i Mahfuz'da gaybi olan, ileride olacak şeyleri [izin verildiği kadar] bilir ve görür. Ama ya açık olarak; olduğu, olacağı gibi görür, yahut tâbire ihtiyaç olacak sûrette görür. İnsanlar zannederler ki, uyanıklık halindeki mârifet daha yüksektir. Halbuki, herkes bilir ki, uyanıkken gaybı görmek olmaz, uyurken olur. Duygu âzaları yolu ile olmaz. Uykunun, rüyanın hakikatini bu kitabda anlatmamıza imkân yoktur.

Fakat, şu kadar bilmelidir ki, kalb ayna gibidir. Levh-i Mahfuz da ayna gibidir. Bütün varlıkların sûreti ondadır. Bir ayna diğer bir aynanın karşısına konulunca, birinde görünenler, diğerine akseder. Bunun gibi, Levh-i Mahfuz'daki görüntüler, kalbde de görünür. Fakat bunun için de, kalbin saf olması, duygulardan kurtulması ve Levh-i Mahfuz'la münasebet kurması lâzımdır. Hislerle uğraştığı müddetçe, âlem-i melekût ile münasebet yolu kapalıdır. Uykuda ise, hislerden kurtuluyor. O hâlde, âlem-i melekûtun mütalâasından, cevherinde olan, zâhir olur. Uyku sebebiyle hisler bağlı ise de, hayâl kendi yerindedir. Bunun için gördüklerini, hayâli temsiller şeklinde görür, sârih ve açık olmaz. Örtü ve perdeden kurtulamaz. Ölünce hayâl de, his de kalmaz. O zaman işler perdesiz ve örtüsüz görünür. Ona denir ki: «**Senden gaflet perdesini kaldırdık, gözün bugün daha keskin görür**» (1). Ve derler ki: «**Ey Rabbimiz! Vaad ettiğin azâbı gördük, Peygamberin sıdkını işittik. Şimdi bizi tekrar dünyaya gönder, iyi ameller yapalım**» (2).

Delillerden biri de şudur ki, kalbine ilhâm yolu ile doğru firâsetler ve düşünceler gelmeyen hiç kimse yoktur. Bu, his yolu ile değildir; kalbde hâsıl olmuştur. Nereden geldiğini de bilmez.

Bu kadarını bilmelidir ki, ilimlerin hepsi his yolları ile değildir. Belki âlem-i melekûttandır. Bu dünya için yaratılmış olan hisler, âlem-i melekûtun mütalâasına elbette perde olurlar. Onlardan kurtulamadıkça, aslâ o âleme yol bulamaz.

ONBİRİNCİ FASIL

KALB PENCERESİ, UYANIKLIKTA DA ÂLEM-İ MELEKÛTA AÇIK OLUR

Kalb penceresinin, uyumadan ve ölmeden âlem-i melekûta açılmayacağını sanmamalıdır. Böyle değildir! Bilâkis uyanık iken,

---

(1) 50 — Kâf: 22. (2) 32 — Secde: 12.

bir kimse riyâzet eder [nefse istediklerini vermez]; kalbi gazab, şehvet ve fena huyların elinden, bu dünyanın aşağı hâllerinden kurtarır, yalnız bir yerde oturur, gözlerini yumar, duygularını çalıştırmaz, kalbini âlem-i melekût ile münâsebete geçirir —devam üzere dili ile değil, kalbi ile söyler, Allah, Allah... derse—, öyle olur ki, kendinden haberi olmaz. Bütün âlemden de haberi olmaz. Allahü Teâlâ'dan başka hiçbir şey bilmez. Böyle olunca, uyanık da olsa, o pencere açılır; diğerinin rüyada gördüklerini, o uyanık iken görür. Meleklerin ruhları güzel sûretlerde ona görünür. Peygamberleri de görür. Onlardan istifade eder. Yardım görür. Yerdeki ve gökteki melekûtu ona gösterirler.

Kendisine bu yol açılan kimse, anlatmaya, vasfetmeye sığmayan büyük işler, hâller görür. Bunun hakkında Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Efendimiz, **«Yeryüzü benim için toparlandı, doğusunu batısını gördüm»** [1] buyurdu. Allahü Teâlâ buyurdu ki: **«Bunun gibi İbrâhime** (aleyhisselâm) **yakin sâhiblerinden olması için, göklerin ve yerlerin melekûtunu gösterdik»** [2]. Belki de, bütün peygamberin ilmi, his ve öğrenme yoluyla değil, bu yol ile idi. Hepsinin başlangıcı mücâhede idi. Şöyle ki: Allahü Teâlâ buyurur: **«Rabbinin ismini zikret ve bütün bağlantılardan kesil, O'na dön»** [3]. Yâni, bütün şeylerden temizlen, ayrıl, bütün varlığınla kendini ona ver, dünya tedbirleri ile uğraşma ki, O senin işini doğru yapsın. Ve yine buyurur: **«Doğunun ve batının Rabbidir. Ondan başka ilâh yoktur. Her işine O'nu vekil eyle»** [4]. O'nu vekil eylersen, elini çek ve insanlara karışma, onlarla uğraşma. **«Müşriklerin tekzîb ve ezâsına sabret! Onlardan uzak dur, cezâlarını Allahü Teâlâ'ya bırak»** [5].

Bütün bunlar, riyâzet ve mücâhedeyi öğretmektedir. Böylece kalb, insanların düşmanlığından, dünya arzularından ve hislerle meşgûl olmaktan kurtulup, temizlenir. Mutasavvıfların yolu budur ve bu, peygamberlik yoludur. Çalışarak ilim kazanmak âlimlerin yoludur. Bu da büyük ve kıymetlidir. Fakat peygamberlik yoluna göre muhtasardır. Peygamberlerin ve evliyâların ilmi, bir kimse öğretmeksizin, Allahü Teâlâ tarafından kalblerine akar. Bu yolun doğruluğu tecrübe ile de anlaşılmaktadır. Birçokları bunu söylemekte ve aklî deliller bunu bildirmektedir. Eğer bu sana tadarak, duyarak hâsıl olmadıysa, öğrenmekle elde edemediysen, aklın delilleri ile de buna eremediysen, bâri buna inanmayı elden kaçırma ve kabûl eyle ki, üç dereceden de mahrum kalmayasın ve kâfir olmayasın. Bunlar kalbin şaşılacak hâllerinden işaretlerindendir. İnsan kalbinin üstünlüğü bununla anlaşılmış olur.

---

(1) Hm. V. 278, 284, IV, 123.
(2) 6 — En'am: 75.
(3) 73 — Müzzemmil: 3.
(4) 73 — Müzzemmil: 9.
(5) 73 — Müzzemmil: 10.

ONİKİNCİ FASIL

HER İNSAN FITRAT ÜZERE DOĞAR

Bu hâllerin peygamberlere mahsus olduğu zannedilmesin. Zira, bütün insanların cevheri, fıtratta buna uygundur. Şöyle ki: Hiçbir demir yoktur ki, kendisinden saf hâlinde iken âlemin görüntüsünü içine alan bir ayna yapılmasın. Ancak pas, onun cevherine işler ve onu ziyan eder. Bunun gibi, dünya hırsı, şehvet ve günahların galib geldiği ve yerleştiği bir kalb, buna kavuşamaz. Kir ve pas derecesine iner. Böylece bu liyâkat ve uygunluğu gider. Hadis-i şerifte, **«Her çocuk, İslâm fıtratı üzerine doğar. Sonra babaları ve anneleri onları Yahudî, Hıristiyan ve Putperest yaparlar»** (1) buyuruldu.

Bu liyâkatin umumî olduğunu Allahü Teâlâ şöyle haber veriyor: **«Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Hepsi, 'Elbette şehâdet ederiz ki, Sen bizim Rabbimizsin!..' dediler»** (2). Şöyle ki: Aklı olan bir kimseye birisi dese ki: «İki, birden çok değil midir?». Cevabında, «Şüphesiz çoktur» der. Her ne kadar aklı olan kimse bunu kulağıyla hiç duymamış olsa da, dili ile hiç söylememiş olsa da, içi bununla doludur, bunu tasdik ve kabul etmektedir. Bu, insanların fıtratında olduğu gibi, Allahü Teâlâ'yı bilmek de aynı fıtrattandır. Şöyle ki: Allahü Teâlâ buyurur: **«Eğer kâfirlere, gökleri ve yerleri kim yarattı diye sorarsan, onlar, Allah yarattı diyeceklerdir»** (3). Diğer bir âyet-i kerimede, **«Allah'ın fıtrat dinine yönel. Allah insanları o fıtrat üzerine yaratmıştır.»** (4) buyuruluyor. Bu, aklî deliller ve tecrübe ile de bilinmektedir. Sadece peygamberlere mahsûs değildir. Zira, peygamber de, bir insandır. Âyet-i kerimede, **«De ki: Ben ancak sizin gibi bir beşerim»** (5), buyuruldu.

Fakat kendisine bu yol açılan kimseye, eğer bütün insanların kurtuluşunu gösterirlerse, kendisine gösterilen yola insanları çağırır, dâvet ederse, kendisine gösterilen bu yola Şeriat denir. O kimseye de **peygamber** denir. Ondan hâsıl olan hâllere **mûcize** denir. İnsanları dâvetle meşgûl olmazsa, ona **velî** denir. Hâllerine de **kerâmet** denir. Kerâmet sahibi olan her velinin, insanlarla ve dâvetle meşgûl olması vâcip değildir. Belki, kudret-i Hak onun dâvetle meşgûl olmaması yolundadır. Fakat bu şeriatın kuvvetli ve yeni olduğu, başkalarının dâvetine lüzum kalmadığı zamanlar için doğrudur. Yahut da dâvetin başka bir şartı vardır ki, bu, velide yoktur.

O hâlde, evliyânın velâyetine ve kerâmetine itikadın sağlam

(1) H. Cenâiz, 80, 30.
(2) 7 — A'râf: 172.
(3) 31 — Lokman: 25.
(4) 30 — Rûm: 30.
(5) 18 — Kehf: 110, 41 — Fussilet: 6.

olsun. Biliniz ki, ilk yapılacak iş mücâhededir. [Nefse, istemediklerini yaptırmak, çok ibadet yapmak gibi]. İrâde, istek burada işe yarar. Fakat her eken biçemez, her giden ulaşamaz, her arayan bulamaz. Şu kadar var ki, daha kıymetli olan işin, şartları da [elde edilme yolları] çoktur. Onu bulmak daha güçtür. Bu ise, mârifet makamında insanın en şerefli derecesidir. Mücâhede etmeksizin —bu yollardan geçmeden ve pişmeden—, bir mürşid [yol gösterici] olmaksızın, bunu istemek doğru olmaz. Bu ikisi olur, fakat bir uygunsuzluk varsa yahut ezelde o kimseye bu saadeti nasîb etmemişler ise, maksadına kavuşamaz. Zâhirî ilimlerde imamlık derecesine kavuşmak ve bütün ihtiyârî [kendi isteği ile] olan işler de böyledir.

ONÜÇÜNCÜ FASIL

KUDRET SEBEBİYLE KALBİN ÜSTÜNLÜĞÜ

Mârifet yolundaki insanın, en kıymetli cevheri olan kalbde görünenleri öğrendin. Şimdi de, kudret sebebiyle olan üstünlüğünü izah edelim. Zira, o da meleklerin husûsiyetlerindendir. Diğer hayvanlarda yoktur. Bu da şöyledir: Melekler, madde âlemini emri altında bulundururlarsa, Allahü Teâlâ'nın izni ile insanların ihtiyaçlarını gördükleri zaman, baharda yağmur getirirler, fırtına koparırlar, hayvanları ana rahminde, bitkileri toprakta şekillendirirler ve süslerler. Bu işlerin her bir çeşidi için meleklerden bir kısmı vazifelendirilir. İnsanın kalbi de, melek cevheri cinsindendir. Ona da bir kudret, kuvvet verilmiştir. Böylece madde âleminin bir kısmı ona tâbidir.

Herkesin hususi âlemi, kendi bedenidir. Beden de kalbe tâbidir. Herkes bilir ki, kalb parmakta değildir. İlim ve irade [istek] parmakta değildir. Kalb emredince, parmak hareket eder. Kalbde hışmın görüntüsü meydana gelince, yedi âzadaki damarlar açılır, kan hücum eder. Bu, yağmura benzemektedir. Şehvetin görüntüsü kalbde zâhir olunca, bir esinti canlanır ve şehvet âletine doğru gider. Yemek yemeyi düşününce dilinin altındaki kuvvet hemen yardım için harekete geçer ve tükürük bezleri çalışır. Böylece yiyeceği, yutacak hâle gelinceye kadar ıslatır.

Kalbin tasarrufunun bedende cârî olduğu ve bedenin kalbe tâbi olduğu gizli değildir. Fakat, bilmek lâzımdır ki, kalblerin bazısı bazısından üstün ve kuvvetlidir; melek cevherine daha çok benzer. Böylece, onun bedeninin dışındaki maddeler, ona itaat eder. Meselâ, heybeti bir aslan üzerine düşerse, aslan ona itaat eder, emrine girer, bir hastaya himmet edince, sıhhate kavuşur; bunun gibi vücudu sağlam olan birisine bakarsa, hasta eder, bir kimsenin kendi yanına gelmesini düşündüğü zaman, o kimsenin bâtınında bir ha-

reket meydana gelir. Yağmur yağmasını istediği zaman yağmur yağar. Bütün bunlar akli delillerle mümkün ve tecrübe ile bilinmektedir. Göz değmesi ve büyü dedikleri şeyler de bu kâbildendir. İnsanların, diğer cisimlere te'sir ettiği şeyler kısmındandır. Hattâ, haset edici hâbis bir nefis olur, gayet güzel bir at görür, o ata haset gözü ile bakar, onun helâk olmasını aklından geçirir, o at o anda helâk olur. Bâhusus hadis-i şerifte bildirildi: **«Göz (nazar) insanı mezara, deveyi tencereye koyar»** (1).

O hâlde, bu da, kalbin şaşılacak kudretlerindendir. Böyle bir hususiyetin kendisinde bulunduğu bir kimse, insanları hak dinine dâvet edici ise, bu hâllerine **mûcize** denir. Dâvet edici değil ise **kerâmet** denir. Hayırlı işte bu hâlleri zuhûr ederse, nebî yahut velî denir. Kötü işlerdekine ise **büyücü** denir. Büyü, kerâmet ve mûcize, insanın kalbindeki kudretin en büyüklerindendir. Evet, aralarında büyük farklar vardır. Bu kitab bunu açıklamak için kâfi değildir.

ONDÖRDÜNCÜ FASIL

PEYGAMBERLİĞİN VE EVLİYÂLIĞIN HAKİKATİ

Buraya kadar anlatılanları bilmeyen, peygamberliğin hakikatinden hiçbir şey bilmiyor demektir. Bildiği, sadece peygamberlik ve evliyâlığın, insan kalbinin üstünlük derecelerinden biri olduğudur. Bunu da sûret ve işitme ile bilmektedir. Peygamberliğin hâsıl olmasında üç hususiyet vardır: **Biri**, bütün insanların uykuda iken gördüğünü, ona uyanık iken gösterirler. **İkincisi**, bütün insanların nefsi, kendi bedenlerinden gayrisine tesir etmez. Onun nefsi ise, kendinden ayrı olanlara da tesir eder. Şöyle ki: İnsanların kurtuluşu onda olur. Yahut onda fesad olmaz. İnsanların çalışma ile elde ettikleri bilgiler, onun kalbine, bir kimseden öğrenmeksizin gelmektedir. Zeki ve kalbi temiz olan bir kimsenin de aklına, kimseden öğrenmediği ilimlerden bir kısmının gelmesi doğrudur. O hâlde, bir kimsenin kalbi daha saf ve kuvvetli olursa, bütün ilimler, yahut ilmin ekserisini, çoğunu, kendiliğinden bilebilir. Buna, **ilm-i ledünnî** denir. Nitekim Allahü Teâlâ buyurur: **«... Ona tarafımızdan bir rahmet vermiş, kendisine nezdimizden (haas) bir ilim öğretmiştik»** (2).

Bu üç hususiyetin kendisinde toplandığı kimse, büyük peygamberlerdendir. Yahut da, büyük evliyâdandır. Eğer bu üç hususiyetten biri bulunsa, bu derece elde edilebilir. Her birinin de aralarında büyük farklar vardır. Zira, insan vardır ki, her birinden azar azar pay almıştır. Bir başkasında ise herbirinden daha çok bulunur.

---

(1) Suyûtî, el-Câmi'us-Sagîr (ayn maddesi). (2) 18 — Kehf: 65.

Bizim Peygamberimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) üstünlüğü, kemâli bu üç hususiyetin kemâl üzere kendisinde bulunması sebebiyledir. Allahü Teâlâ, insanların ona uymaları ve saadet yolunu ondan öğrenmeleri için, peygamberlik makamını anlayabilmelerini isteyince, herkese bu üç hususiyetten bir nümûne verdi. Rüya hâli, bir hususiyetin nümûnesidir. Doğru firaset de diğer bir hususiyettir, ilim de, doğru akıl ve düşünce de diğer bir nümûnedir.

İnsanın bir şeye inanması, o şeyin nümûnesi olmadan mümkün değildir. Nümûnesi olmayan bir şeyin sûretini düşünemez, anlayamaz. Bunun için hiç kimse Allahü Teâlâ'nın hakikatini tamamen bilemez. Ancak, Allahü Teâlâ bilir. Bunu anlatmak uzun sürer. Meâni-i Esmâullah [1] [Allahü Teâlâ'nın isimlerinin mânâları] kitabımızda bu husûsta açık deliller göstermişizdir.

Şunu da bildirelim ki, bu üç vasıftan başka, peygamberlerde ve evliyâda, bizim bilmediğimiz daha başka vasıflar da olabilir. Çünkü o vasıfların bizde nümûnesi yoktur. O hâlde, Allahü Teâlâ'yı kendinden başka, hiç kimse kemâl üzere bilemez dediğimiz gibi, Peygamber Efendimizi de (sallâllahü aleyhi ve sellem) kendinden ve kendisi gibi olanlardan başkası tamamen bilemez, deriz. Buradan anlaşıldı ki, insanlardan peygamberin kıymetini, değerini yine peygamber bilir. Bizim için ise, bu derece, fazla malûm değildir. Zira bizim uykumuz olmasaydı ve bir kimse bize uykuyu anlatıp, «Bir kimse yatar, hareket etmez, görmez, işitmez, konuşmaz, fakat yarın ne olacağını bilir. Halbuki, işitseydi ve görseydi, bunu bilemezdi» dese, kat'iyyen biz buna inanmazdık. İnsanoğlu görmediğine inanmaz! Bunun için Allahü Teâlâ, **«Hattâ, ilimlerinin olmadığı şey'e inanmazlar. Onların aklına onun mânâsı ve te'vili gelmez»** [2], buyurdu. Ve yine buyurdu ki: **«Ona yol bulamayınca, bu, eski bir iftira ve yalandır derler»** [3].

Peygamberlerde ve evliyâda, diğerlerinin hiç haberi olmadığı sıfatların bulunmasına şaşma! Onlar, ondan büyük lezzete ve kıymetli hâllere kavuşurlar. Bu, şuna benzer ki, bir kimsede şiire karşı bir zevk yoksa, bu sebepten, vezin dinleme lezzetini bulamaz; eğer bir kimse bunun mânâsını ona anlatmak istese, anlatamaz. Çünkü, onun bu branştan haberi yoktur. Bunun gibi, anadan doğma kör olan, aslâ renklerin mânâsını ve onları görmenin zevkini anlayamaz. O hâlde, Allahü Teâlâ'nın bazı idrak ve anlamları peygamberlik mertebesini verdikten sonra, yaratmasına şaşma. O makama kavuşmayanın bundan haberi olmaz.

---

(1) Kitabü'l - Maksadi'l - Esnâ fî Esmâillahi'l - Hüsnâ.

(2) 10 — Yûnus: 39. (3) 46 — Ahkâf: 11.

ONBEŞİNCİ FASIL

İLİM BU YOLDA PERDEDİR

Buraya kadar anlatılanlardan kalbin üstünlüğü anlaşıldı. Mutasavvıfların yolunun da ne olduğu öğrenildi. Sofilerden, «İlim, bu yolda perdedir» gibi sözler duyarsın ve bunlara inanmazsın. Bu sözü inkâr eyleme ki, doğrudur. Çünkü duygular ve duygu âzaları vasıtasiyle hâsıl olan ilimlerle meşgûl olur, onlara dalarsan, bundan mahrum olursun.

Kalb bir havuz gibidir, beş duygu âzası da havuza dışardan akan beş dere gibidir. Eğer havuzun dibinden temiz su çıkarmak istersen, bunun çaresi, havuzdaki bütün suyu boşaltman, sonra bu suların getirdiği siyah çamuru çıkarman ve bir daha pis su gelmemesi için bu yolları kesmen ve havuzun dibini, içinden temiz, berrak su çıkabilecek şekilde yapmandır. Havuz, siyah çamur ile dolu olduğu müddetçe içinden duru su çıkması imkânsızdır. Bunun gibi, kalbin içinden gelen ilim, dışardan gelenlerden kurtulmadıkça, maksat hâsıl olmaz.

Fakat âlim, kendini öğrendiği ilimlerden ayırır, kalbini onlarla meşgul eylemezse, elde etmiş olduğu ilimler ona perde olmaz ve kalb gözünün açılması umulur. Şöyle ki: Kalb hayâllerden ve hislerden kurtulunca, eski hayâlleri ona perde olmaz.

İlmin perde olmasının sebebi şudur ki, bir kimse Ehl-i sünnet itikadını öğrenir, münâkaşa ve münâzaradaki delillerini de öğrenir, kendini tamamen buna verir ve bundan başka hiçbir ilim yoktur diye kabûl eder, eğer kalbine başka bir şey gelse, «Bu duyduğumun aksinedir. Ona uymayan her şey bozuktur, yanlıştır» derse, böyle bir kimsede, işlerin hakikatının bilinmesi mümkün olmaz. Çünkü: AVÂMA ÖĞRETİLEN İTİKAD, HAKİKATİN SÛRETİDİR, KENDİSİ DEĞİLDİR. TAM MÂRİFET OLMALI Kİ, ÖZÜN KABUKTAN AYRILMASI GİBİ, HAKİKATLAR SÛRETTEN AYRILSIN.

Biliniz ki, mücadele ve münâzara ilmini o itikada yardımcı olarak öğrenene bir hakikat bildirilmez. Çünkü, elindekinin tam olduğunu sanmaktadır. Bu zan ona perde olur. Bir şeyi öğrendiğine zann-ı gâlibi olan kimse, bu dereceden mahrum olduğu ekseriyâ malûmdur, sözü meşhurdur. Bu da cedel [mücâdele - münâzara] ilmine kendini verenlerin hâlidir. O hâlde, bu zannı silip atana, ilim perde olmaz. O zaman, onda da kalp açılması hâsıl olur. Derecesi çok yüksek olur. Onun yolu daha emniyetli, daha sağlam ve daha doğru olur. Zira temeli kuvvetli ilme dayanmayan kimse, ekseriya uzun zaman bâtıl hayâllere bağlı kalır ve azıcık şüphe ona perde olur. Âlim ise böyle ziyanlardan emindir. O hâlde, «İlim perdedir»

sözünün mânâsını mükâşefe derecesine ulaşmış bir kimseden duyarsan, böyle bil, inkâr eyleme!

Fakat, emir ve yasaklara uymayıp bozuk delillerle haramlara mübâh diyen kâfirler ve nefislerine tâbi olan zavallılar, zamanımızda zuhur eyledi. Kendilerinde bu hâller aslâ bulunmadığı hâlde; sofilerin sekir hâlinde söyledikleri lüzumsuz, saçma sözlerden birkaç tanesini alıp kendilerine süs veriyorlar: Yaptıkları iş, her gün yıkanıp taranmak, güzel elbiseler giyip seccadesini yaymak, sonra da ilmi ve âlimleri kötülemektir. Böyleleri öldürülmelidir. Şeytân ahlâklıdırlar. İnsanları aldatıyorlar. Allahü Teâlâ ve Resûlü (sâllâllahü aleyhi ve sellem) ilmi ve âlimleri övüyorlar. Bütün dünyayı ilme dâvet ediyorlar. Her şey mubah diyen bu zavallı, hâl sahibi olmadığı ve ilmi elde etmediği için, onun bu sözü söylemesi nasıl doğru olabilir? Bu şuna benzer: Bir kimse kimyanın altından daha iyi olduğunu, ondan sayısız altın yapıldığını işitir. Altın hazinelerini önüne getirseler, onlara elini uzatmaz ve, «Altın ne işe yarar, onun kıymeti nedir ki... Bana kimya lâzımdır ve asıl odur», der. Altını almaz. Halbuki kimyayı da aslâ tanıyamaz, bulamaz. Altın da yapamaz. Çaresiz, müflis ve aç kalır. «Ben derim ki: Kimya, altından daha iyidir», şeklinde söylediği sözün sevincinden bağırır ve coşar.

İşte peygamberlerin ve evliyânın keşfi kimyaya benzer. Âlimlerin ilmi de altına benzer. Kimyaya sahip olan, altına sahip olandan daha faziletlidir.

Fakat burada bir başka incelik daha vardır: Bir kimsede bulunan kimya yüz altından fazla yapmasa, bu kimse kendisinde bin altın bulunandan faziletli olamaz. Kimya kitapları kimyadan bahseder ve onu arayanlar çok olduğu hâlde, bunun hakikati uzun zamanda bile herkesin eline geçmez. Onu temin etmek isteyenlerin çoğu kalp para elde eder. Mutasavvıfların işi de böyledir. Çok nâdir bulunur. Olan az olduğuna göre, kemâle gelmesi de pek nâdir olur.

O hâlde, buradan anlaşılmış oldu ki, sofilerin hâllerinden az bir şeyin kendisinde hâsıl olduğu bir kimse, bütün âlimlerden üstün olamaz. Çünkü bunların çoğu işin başlangıcında kendilerinde bir şey hâsıl olduktan sonra, oradan düşerler ve yolu tamamlayamazlar. Bâzıları da vardır ki, bir hâl ve bir hayâl onları kaplar ve fakat onun hakikati, aslı olmaz. Onlar bunu kazanç sayarlar. Beğenilmeyip atılan şey böyle olmaz. Bâhusus uykuda, rüyada hakikatler vardır. Fakat mânâsız, bozuk rüyalar da vardır. Hattâ âlimlerin sırrının üstünlüğü, bir kimse içindir ki, o, o hâlde öyle kâmil olmuştur ki, diğerlerine çalışarak verilen din bilgilerini, o öğren-

meksizin bilir. Bu söz ise nâdir sözlerdendir. Yâni bu sözle, ele geçmesi nâdir olan bir makam anlatıldı.

O hâlde hakikî tasavvuf yoluna ve onların üstünlüğüne inanmalısın. Boyunlarına halka geçmiş bu zavallıların sözü ile, onlar hakkındaki itikadını bozmamalısın. Onlardan ilmi ve âlimleri yeren ve ayıplayanların ellerinde bir şey olmadığını kabûl etmelisin!

ONALTINCI FASIL

İNSANIN SAADETİ, ALLAHÜ TEÂLÂ'YI BİLMEKTEDİR

İnsanın saadetinin Allahü Teâlâ'yı bilmekte olduğu nereden anlaşılır, diye sorulursa, cevabında deriz ki, bu, şöyle anlaşılır: Her şeyin saadetinin, o şeyin lezzet ve rahatında olduğunu herkes bilir. Her şeyin lezzeti ise tabiatının çektiği taraftadır. Her şeyin tabiî muktezâsı [ne için yaratılmışsa], yaratıldığı şey içindir. Bâhusus şehvetin lezzeti, arzusuna kavuşmak; gazâbın lezzeti, düşmanından intikam almaktır. Gözün lezzeti güzel sûretlerde, kulağın lezzeti hoşuna giden nağme ve seslerdedir. Bunun gibi, kalbin lezzeti de kendi hususiyetindendir ve onu, onun için yaratmışlardır. Bu da işlerin hakikatini bilmek olup, insanın kalbine mahsustur. Fakat şehvet, gazâp ve beş duygu âzası ile anlaşılanlar, hayvanlarda da vardır.

Bunun içindir ki, insan bilmediği şeye karşı, yaratılış icabı merak ve alâka duyar. Bu alâka o şeyi bilmek istemesidir. Bildiğine sevinir, neşelenir ve onunla övünür. Aşağı işlerde de böyledir. Satrancı bilen bir kimseye oynayanlar, «karışmayın» deseler, o yine söyler, sabredemez. Zor bir oyunu bildiği için, bunu açığa vurmak, bununla övünmek ister.

Kalbin lezzetinin, işlerin hakikatini bilmekte olduğunu anladıktan sonra, bilmek ne kadar büyük ve kıymetli şeylerde olursa o kadar kıymetli olacağını da öğrenmek lâzımdır. Vezirin bildiği şeylerden, ona mahsus sırlardan konuşan bir kimse, bununla övünür. Eğer padişaha ait sırları ve onun memleketi idare etmekteki düşüncelerini bilirse, buna daha çok sevinir. Hesap ilmi ile göklerin şekil ve ölçüsünü bilse, satranç ilmini bilmekten daha çok sevinir. Satrançta neyi nereye koyacağını kestiren kimse, nasıl oynayacağını bilenden daha çok zevk alır. Bunun gibi, bilinmesi daha kıymetli olana ait bilgiler de daha kıymetlidir. Lezzetleri de daha fazladır.

Bütün varlıkların O'nunla şereflendiği varlıktan [Allahü Teâlâ'dan] daha şerefli varlık yoktur. Bütün âlemlerin âmiri ve mâliki O'dur. Âlemdeki bütün akılları durduran şeyler, O'nun sun'unun eserleridir. O hâlde bundan daha şerefli hiçbir mârifet yoktur ve

bu yaratılış icabıdır. Çünkü, her şeyin yaratılış icabı, onun hususiyetidir ve onun için yaratılmışlardır. Bu mârifetin icabı bozuk olan bir kalb, gıda alma kabiliyeti bozulmuş hasta beden gibidir. Çamuru, ekmekten çok sever. Tabii arzusunun eski hâline gelmesi için ona ilâç verilmezse ve bu bozuk arzular beraberinde giderse, dünyanın zavallısı olur, helâk olur. Diğer şeylere karşı şehveti, arzusu, Allahü Teâlâ'yı tanımasından çok olanlar da hastadır. Tedavi edilmezlerse, öbür dünyanın zavallısı olurlar, helâk olurlar.

İnsanın bedenine bağlı olan bütün arzu ve lezzetlerin ölümle beraber sönecekleri, tükenecekleri şüphesizdir. Bedene ait elemler de ölümle bitecektir. Mârifet lezzeti kalbe ait olup, ölümle artar. Hattâ daha parlak olur. Lezzetin artması şöyle olur: Diğer arzuların sıkıntısı kalkar. İnşaallahü Teâlâ, kitabımızın sonunda, **Muhabbet** bahsinde, bunu uzun uzun anlatacağız.

ONYEDİNCİ FASIL

İNSAN BEDENİNDE ALLAHÜ TEÂLÂ'NIN ŞAŞILACAK SUN'U

İnsanın kalb hâllerinden anlattıklarımız, böyle bir kitap için kâfidir. Bundan fazlasını öğrenmek isteyenler için **Acâibü'l - Kalb** kitabımız vardır. O kitabta ve bu kitabta, bir insanın kendini tanıması tamamen anlatılamadı. Anlattıklarımız kalbin bâzı sıfatlarının izahıdır. Bu, insanın bir rüknüdür. Diğer rüknü de bedendir. Bedenin yaratılmasında da şaşılacak hâller çoktur. Dıştaki ve içteki her bir uzuvda; garib, duyulmamış mânâlar, faydalar vardır.

İnsanın bedeninde binlerce damar, sinir ve kemik vardır. Herbirinin şekli ve sıfatı başkadır. Herbirinin vazifesi ayrıdır. Senin ise onlardan haberin yoktur. Senin bildiğin şu kadardır: El ve ayak, tutmak ve yürümek içindir. Dil, konuşmak içindir. Ama gözün on ayrı kısımdan yapıldığını, bunlardan biri vazifesini yapmazsa görme işi olmayacağını bilmezsin ve yine bu kısımların herbirinin ne yaptıklarını ve hangi sebeple görmeye tesir ettiklerini bilemezsin. Gözün madde olarak büyüklüğünü herkes bilir. Ona ait bilgiler ise cildlerle kitaplarda ancak anlatılmıştır. Bunu da bilmemene şaşmamak lâzım. Karaciğer, dalak, öd kesesi, böbrek ve buna benzer iç organların vazifelerini de bilemezsin. Karaciğerin vazifesi, mideden kendisine gelen çeşitli gıdaları kan renginde bir hâle getirmek ve yedi uzva, yâni bütün vücuda yayacak şekle sokmaktır. Kan, ciğerde oluşunca üstünde sarı renkli bir köpük bulunur. Bir de tortu bırakır. Bu ise lenftir. Dalağın vazifesi bu safrayı, lenfi kandan almaktır. Sarı renkli köpük safradır. Öd kesesinin vazifesi bu safrayı emmek, toplamaktır. Kan ciğerden çıkınca, gayet ince ve suludur. Böbreğin vazifesi, kandan suyu almaktır. Ancak böylece kan,

safrasız ve lenfsiz kendi renginde ve kıvamında damarlara ulaşır.

Safra kesesinde bir ânza olursa, safra kana karışır. Sarılık hastalığı meydana gelir. Safra ile alâkalı diğer hastalıklar da baş- gösterir. Dalak iyi çalışmazsa lenf kana karışır. Lenfavi hastalıklar meydana gelir. Böbrekler çalışmazsa su kana karışır, istiska [deri altı su toplama - ödem] hastalığı meydana gelir.

Bunun gibi, insanın dışındaki ve içindeki her parçayı bir iş için yaratmışlardır. Beden bunlarsız sağlam olamaz. Belki, insanın bedeni, âlemin bir nümûnesidir, muhtasarıdır. Âlemde yaratılan her şeyin insanda bir nümûnesi vardır. Kemik dağ gibi, damarlar nehirler gibidir. Kıllar ise ağaçlara, beyin göklere, duygu âzaları yıldızlara benzemektedir. Bunu uzun anlatırsak çok sürer. Âlemdeki her şeyin insanda bir nümûnesi, bir benzeri vardır. Domuz, kurt, at, şeytan, cin ve melek gibi. Daha önce bunlara işaret eyledik. Âlemde olan her san'atın onda bir benzeri vardır. Midedeki kuvvet, aşçı gibidir. Yemekleri hazmeder. Saf gıdaları ciğere, tortu ve posalarını bağırsaklara gönderen şıracı gibidir. Gıdaları ciğerde kan hâline getiren boyacıdır. Kanı göğüste beyaz süt yapan, iki yumurtada beyaz nutfe [meni] yapan çamaşırcı, böbrekler de ciğerden su çekip mesâneye götüren saka, büyük abdesti dışarı atan, çöpçü gibidir. Safrayı ve lenfi harekete getirip, bedene zarar veren kuvvet, hırsız gibidir. Safrayı ve hastalıkları gideren kuvvet, âdil bir başkana benzer ki, uzatırsak bunun da sonu gelmez.

Bunlardan maksat, bedenin içinde iş yapan nice organlar olduğunu bilmendir. Her biri bir işle meşgûl olurken, sen tatlı tatlı uykudasın. Onlar sana hizmetten bir ân bile geri durmuyorlar. Sen ise onları tanımıyorsun. Aynı zamanda sana olan hizmetlerine de şükretmiyorsun!

Bir kimse hizmetçisini bir gün sana hizmet ve yardıma gönderse, bütün gün belki hayatın boyunca ona teşekkür edersin. Ama bu kadar san'atkârları bedenin içinde hizmetinde bulunduran, hayatın boyunca onları sana hizmetten bir an geri bırakmayanı hatırlamazsın.

Bedenin yapısını, terkibini ve her âzanın faydalarını bilmeye ilm-i teşrih denir. Bu, derin bir ilimdir. İnsanlar bunu bilmezler ve dokunmazlar. Okuyanlar tıb ilminde müderris [profesör] olmak için okurlar. Halbuki tıb ve tıb ilmi de muhtasardır, kısadır. Lüzumlu ise de, din ile alâkası yoktur.

Fakat bedenine Allahü Teâlâ'nın yarattıklarındaki akılları durduracak incelikleri görmek için bakıldığında, Allahü Teâlâ'nın sıfatlarından üç sıfat kendiliğinden olur:

Birincisi, bilir ki, bu kalıbın [bedenin] ustası ve bu şahsın yaratıcısının kudreti tamdır. Noksanlık ve âcizlik O'nun kudretine

yanaşamaz. Zira, bir damla sudan böyle bir insan yaratabiliyor. Bunu yapabilen, ölümden sonra diriltmeyi daha kolay yapar.

İkincisi, bu bedeni yaratanın ilminin, her şeyi kuşatan bir ilim olduğunu bilir. Zira, böyle şaşılacak şeylerin, böyle şaşılacak faydalarla bir arada bulunması, ancak en üstün bir ilimle olabilir.

Üçüncüsü, kullarına lütûf, rahmet ve inayetinin sonu yoktur. Zira, yaratılması lüzumlu olanlardan bir tane bırakmayıp, hepsini yarattı. Onlar zarurî lâzımdırlar. Kalb, ciğer, beyin ve canlılık gibi. İnsanın ihtiyacı olduğu, fakat zarurî olmadığı şeyleri de yarattı. El, ayak, göz ve dil gibi. Hepsini o verdi. Lâzım olmayan, zarurî de olmayan fakat fazlalık da olmayıp güzelliğe sebep olanları da verdi: Saçın siyahlığı, dudağın kırmızılığı, kaşın kavisliği ve kirpiklerin düzgünlüğü ve buna benzer şeyler.

Bu lütûf ve inâyetini yalnız insanoğluna vermedi. Bütün yaratıklarına, sivrisineğe, arıya ve sineğe de verdi. Evet, bunlardan her birine lâzım olanları verdi. Şekillerini ve sûretlerini, güzel çizgilerle ve renklerle süsledi.

O hâlde insanın vücudunun yaratılmasına dikkatle bakmak, Allahü Teâlâ'nın sıfatlarını bilmenin anahtarıdır. Bu şekilde ve bu sebeple bu ilim kıymetli olur. Hekimlerin bu ilme ihtiyacı olmasında, bu şeref yoktur.

Şiirdeki, kitap yazmadaki ve san'attaki incelikleri ne kadar çok bilirsen, şairin, yazarın ve san'at sahibinin büyüklüğü, kalbinde artar. Allahü Teâlâ'nın işlerindeki incelikler ve aklın eremediği mânâlar, bunları yapan Allahü Teâlâ'nın büyüklüğünün anahtarıdır. Bu da kendini bilmekten bir kısımdır. Fakat kalb ilmine göre muhtasardır. Çünkü bu, beden ilmidir. Beden ise binek hayvanı gibidir. Kalb, üstündeki süvariye benzer. Maksat süvarinin yaratılmasıdır, bineğin değil. Çünkü binek hayvanı, ona binen içindir. Binici, binek hayvanı için değildir. Bu kadarını söylemekle insanın kendisini böyle kolay anlayamayacağını bildirdik. Halbuki, sana senden daha yakın hiçbir şey yoktur. Kendini tanımayıp, başkalarını tanıdığını, bildiğini iddia eden, kendini doyuracak yemeği olmadığı hâlde şehirdeki fakirlerin hepsinin kendi yemeğini yemekte olduklarını iddia etmesine benzer ki, gayet çirkin ve yakışık almayan bir şeydir.

ONSEKİZİNCİ FASIL

İNSAN BU DÜNYADA SON DERECE ÂCİZ VE NOKSANDIR

Buraya kadar anlatılanlardan, insanın kalb cevherinin kıymetini, âczini ve büyüklüğünü anladın. Şimdi bil ki, bu kıymetli cevheri sana verdiler ve sonra seni onun üzerine örttüler! Onu aramaz,

zayi eder ve onu unutursan çok aldanırsın ve büyük ziyanlara duçar olursun. Kalbini yeniden aramaya, dünya meşgalelerinden kurtulmaya ve onu kendi yüksek makamına ulaştırmaya gayret et. Onun şeref ve izzeti, öbür dünyada anlaşılacaktır. Üzüntüsüz neş'e, fenâsız bekâ, acısız kudret, şüphesiz mârifet ve Allahü Teâlâ'yı perdesiz görmek olacaktır.

Fakat, bu dünyada onun [yâni insanın] şerefi, kendisinde bulunan istidat ve liyakât ile hakiki şeref ve izzete kavuşmaktır. Yoksa, bugün ondan daha kusurlu ve zavallı kim vardır. Zira açlığın, susuzluğun, sıcaklığın, soğukluğun, hastalığın, ızdırabın, elemin, sıkıntının, hışmın ve hırsın esiri olmuştur. Rahatının ve lezzetinin bulunduğu şeyler, ona zarardır. Ona faydalı olanlar acı ve elemle karışıktır.

Aziz ve kıymetli olan kimse, ya ilim, ya kuvvet ve kudret, ya himmet ve irade, veyahut da yüzünün güzelliği ile kıymetli ve azizdir.

İnsanın ilmine bakarsan, ondan daha cahil kim vardır? Zira, eğer beyninde bir damar eğrilse, öleceğinden yahut delireceğinden korkulur. İnsan ise, neden olduğunu ve ilâcının ne olduğunu bilemez. Belki de ilâcı yanındadır, onu daima görür, fakat bilmez.

Kuvvet ve kudretine bakarsan, ondan daha âciz kim vardır? Zira sinek ile boy ölçüşemez. Kendisine musallat olan sivrisineğin elinde helâk olur. Arı, iğnesini kendisine batırırsa, uyumaz ve huzursuz olur.

Himmetine bakarsan, bir dâng [yaklaşık olarak yarım gram] gümüş veya altın kaybetse, hâli değişir ve üzülür. Açlık zamanında bir lokma verilmezse, bayılır kalır. O hâlde bundan aşağılık olur mu?

Yüzünün güzelliğine bakarsan, çöplük üzerine örtülmüş post gibidir. İki gün kendini yıkamazsa, yüzünde öyle bedlik ve çirkinlik olur ki, kendisinden tiksinir, fena bir koku hissedilir. Onun karnında taşıyıp hamallığını yaptığı ve günde birkaç defa eliyle yıkadığı pis kokulu kazurattan daha aşağı hangi şey vardır?

Bir gün Şeyh Ebû Said-i Ebü'l-Hayr (rahmetullahi aleyh) sofilerle beraber gidiyordu. Bir ara, lâğım kuyusunu temizlemekle uğraşanların yanından geçiyorlardı. Yol necasetlenmiş, etraf pislik içerisinde idi. Sofiler burunlarını tutup, hepsi bir tarafa kaçtılar. Şeyh, olduğu yerde durdu ve şöyle söyledi: «Ey insanlar, bakınız bu pislikler bana ne söylüyor. Diyorlar ki, dün pazarda (nefis ve leziz yiyecekler şeklinde) idik. Hepiniz bizi ele geçirmek için, keselerinizi boşaltmıştınız. Bir geceden fazla sizinle kalmadık. Bu hâle geldik! Bizim mi sizden, yoksa sizin mi bizden kaçmanız yakışır?».

Hakikaten insan, bu dünyada noksanlık, âcizlik ve zavallılığın son noktasındadır. Pazara çıkarılma günü yarın olacaktır. Eğer kimyâ-yı[1] saâdet kalb cevherine düşerse, hayvanlar seviyesinden melekler derecesine yükselir. Yok, eğer yüzünü dünyaya ve dünya arzularına dönerse, yarın köpek ve domuzdan aşağı olur. Çünkü, onların hepsi toprak olacak ve elem çekmeyecektir. O ise azabda kalacaktır. Şerefini bildiği gibi, noksanlığını ve zavallılığını da bilmelidir. Bu sebepten dolayı kendini bilmek, Allahü Teâlâ'yı bilmek anahtarlarından bir anahtardır.

Kendini bilmek hususunda bu kadar kâfidir. Böyle bir kitapta söylediğimizden fazlasını anlatmak imkânsızdır. Ve billâhi't-tevfik. Muvaffakiyet Cenâb-ı Hak'tandır.

İKİNCİ ÜNVAN

Allahü Teâlâ'yı Tanımak

[Bu unvanda on fasıl vardır]

BİRİNCİ FASIL

KENDİNİ BİLMEK, ALLAHÜ TEÂLÂ'YI BİLMENİN ANAHTARIDIR

Bil ki, geçmiş peygamberlerin kitaplarında, insana hitab eden şu söz meşhurdur: **«Ey insan! Rabbini tanımak için kendini tanı»**. Haberlerde [hadislerde] ve eserlerde [selef-i sâlihinin sözlerinde] geldi ki: **«Kendini bilen, Rabbini bilir»**. Bu söz şuna işarettir ki, insanın kendisi bir aynadır, ona bakan, Hakkı görür! Birçok insan kendine bakar ve fakat Hakkı göremez. O hâlde kendini bilmek için, Allahü Teâlâ'yı bilmeye hangi yolun vesile olduğunu öğrenmek lâzımdır. Bu da iki şekildedir: Biri çok derindir. Bunu çok kimse anlayamaz. Bundan bahsetmek doğru olmaz. Herkesin anlayabildiği şekil ise, su götürmez biçimde açıktır. Avâm insan, kendi zâtından Allahü Teâlâ'nın zâtının varlığını, kendi sıfatlarından Allahü Teâlâ'nın sıfatlarını, kendi bedeni ve âzaları olan şahsî memleketindeki tasarruftan, Allahü Teâlâ'nın bütün âlemlerdeki tasarrufunu bilendir.

Bu, şöyle izah edilir: Her şeyden önce kendini varlığıyla bilince anlar ki, bundan önce, nice yıllar geçmiştir. Kendinin namı, nişanı yok idi. Hususan Allahü Teâlâ buyurur: **«İnsanın üzerine uzun devirden öyle bir zaman gel [ib geç] di ki [o vakit] o, anılmaya değer bir şey bile değildi. Hakıykat, biz insanı birbiriyle karışık bir damla sudan yarattık. Onu imtihan ediyoruz. Bu sebeple onu işitici, görücü yaptık»** (1).

İnsanın kendi aslından anlayabildiği, varlığından önce nutfe olmasıdır.

Fena kokulu bir damla su; onda akıl, kulak, göz, baş, el, ayak,

---

(1) 76 — Dehr: 1 - 2.

dil, damar, sinir, kemik, deri ve et gibi şeyler yoktur. Belki, beyaz şekilde bir sudur.

Fakat, bütün bu akıllara durgunluk veren hâller onda meydana gelmiştir. Ama bunları o mu, yoksa bir başkası mı meydana getirdi? Ve yine zaruri olarak bilir ki, insan, kemâl mertebesinde, her âzası yerinde olduğu hâlde, bir kıl ucu yaratmaktan âcizdir. Demek ki, bir su damlası iken daha âciz ve noksan idi. **Netice olarak anlaşıldı ki, kendi zâtının varlığından, Allahü Teâlâ'nın zâtının varlığı belli olur.**

Bir kısmını anlattığımız bedenindeki zâhiri ve bâtıni şaşılacak hâllere bakınca, kendini yaratanın kudretini görür ve bilir ki, her bakımdan tam bir kudret [yaratan] vardır, istediğini, istediği gibi yaratır. Bundan daha üstün hangi kudret olabilir ki, böyle hakir ve aşağı bir damla sudan olgun, güzel, hikmetli ve şaşılacak bir şahıs yaratıyor.

Kendinde olan akıl almaz bu inceliklere ve âzalarının faydalarına ve herbirinin ne hikmetle yaratıldığına, el, ayak, göz, dil ve diş gibi zâhiri âzalarına, dalak, ciğer ve öd kesesine ve buna benzer diğer iç âzalarına bakınca, kendini yaratanın ilmini bilip her bakımdan tam ve her şeyi kuşatmakta olduğunu ve yine böyle bir âlimin bildiğinin hiçbir şey olmadığını anlar.

Çünkü, bütün akıllıların aklı bir araya gelse, onlara uzun ömür verilse, bu âzalardan birini, yaratılışında olduğu şekilden çıkarıp daha iyi yapmayı düşünseler, yapamazlar! Meselâ, yenilen şeyleri kesmek için keskin olan ön dişlerini, ezmek ve öğütmek için uçları düz olan azı dişlerini, değirmene ezebileceği, öğütebileceği şeyleri atan dil küreğini, dilin altında bulunup, icabettiği vakitte yemekleri ıslatacak, hamur hâline getirecek kadar salgı yapan kuvvetini, sonra boğaza gidip, orada da kalmamasını, bütün dünyanın akıllıları, bundan daha mütekâmil ve bundan daha iyi bir başka şekilde yapamazlar. Elin beş parmağı da bunun gibidir. Dördü bir tarafta, baş parmak ise onlardan biraz daha uzakta ve kısadır. Şöyle ki: Hepsiyle birleşebilir ve hepsinin üzerine gelebilir. Hepsinde üç boğum, bunda ise iki boğum vardır. Öyle yapılmıştır ki, isterse tutar, isterse avuç yapar, isterse kürek gibi yapar, isterse sıkar yumruk yapar, isterse tekrar açar, kevgir veya tabak gibi yapar. Birçok şekillerle nice işler yapar. Eğer cihanın âlimleri bu parmakların yaratılışında bir başka şekil düşünseler, meselâ hepsi aynı hizada, yahut üçü bir tarafta, ikisi bir tarafta, yahut beş yerine altı veya dört olması icabederdi, yahut boğumlar üç veya dört olması lâzım gelirdi deseler veya düşünseler, böyle düşünce ve sözleri eksik olup, Allahü Teâlâ'nın bu yarattığı en mütekâmilidir. Bununla anlaşılıyor ki, **«Yaratanın ilmi bu şahsı muhittir ve her şeye muttalidir».**

İnsanın, her bir parçasında bunun gibi hikmetler, faydalar vardır. Bir kimse bu hikmetleri ne kadar çok bilirse, Allahü Teâlâ'nın ilminin azametine hayranlığı o kadar çok olur. İnsan kendi ihtiyaçlarına, önce yemeye, giymeye ve meskene bakınca ve yenecek şeylerin yağmura, rüzgâra, buluta, sıcağa ve soğuğa muhtaç olduğuna dikkat edince, onu salâha kavuşturacak san'atlara ve san'at için lâzım olan demir, tahta, bakır, pirinç ve diğer âletlere ve bu âletlerin nasıl yapıldığına dair bilgilere bakar. Sonra bütün bu yaratılan ve yapılanlardaki şeklin tamamlığına ve güzelliğinin mükemmeliyetine bakar. Her birinden o kadar çeşitler bulunur ki, eğer yaratılmış olmasalardı, kimsenin hatırına gelmeyeceklerine, istenemeyeceklerine dikkat ederse, istenmeyen ve bilinmeyen bu şeylerin Allah'ın lutûf ve merhametiyle olduğunu görür. Buradan bir husus daha bilinir: Velilerin [Allah dostlarının] hayatı, Allahü Teâlâ' iledir. Bu da, bütün mahlûklara, lutûf, rahmet ve inâyettir. Hususan, **«Rahmetim, gazabımı aşmıştır»** (1), buyuruldu. Bunun gibi, Peygamber Efendimiz buyurdu ki: **«Allahü Teâlâ'nın kullarına, şefkati, bir annenin süt emzirdiği çocuğuna şefkatinden daha çoktur»** (2).

O hâlde, kendi zâtının zuhurundan, Allahü Teâlâ'nın zâtını görür. Kendi inceliği, parçalı ve âzalarının çokluğundan; Hakkın kudretini, kemâlini görür. Etrafındaki şaşılacak hikmetler ve faydalarda, Hakkın ilminin kemâlini görür. Zarurî olarak, yahut ihtiyaç olarak, yahut, iyilik ve güzellik için olanların hepsinin kendinde yaratıldığını ve bir arada bulunduğunu anlayınca, Allahü Teâlâ'nın lutûf ve rahmetini görür. İşte bunun için kendini tanımak, Allahü Teâlâ'yı bilmenin anahtarı olur.

İKİNCİ FASIL

ALLAHÜ TEÂLÂ'NIN TENZİH VE TAKDİSİNİ BİLMEK

Allahü Teâlâ'nın sıfatlarını, kendi sıfatlarından ve zâtını, kendi zâtından bildiği gibi, Allahü Teâlâ'nın tenzih ve takdisini de kendi tenzih ve takdisinden bilir. Allahü Teâlâ hakkında tenzih ve takdisin mânâsı, vehme ve hayâle gelen her şeyden beri, mukaddes ve yüksek olmasıdır. O'nun, tasarrufunun haricinde olan hiçbir yer olmadığı hâlde, kendisine bir yer izafe edilmekten münezzehtir, uzaktır. İnsan, bunun nümûnesini kendinde görebilir. Kalb dediğimiz rûhunun hakikati, vehim ve hayâle gelen her şeyden münezzehtir. Onun için ölçü ve sayı olmayacağını, bölünemeyeceğini de söylemiştik. Böyle olunca, rengi, şekli de olmaz. Şekli ve ölçüsü olmayan bir şeyin hayâle gelmesi imkânsızdır. Gözün gördüğü ve-

(1) 7 — A'râf: 156. (2) H. Edeb, 13; M. Tevbe, 22.

ya benzerini gördüğü şey, hayâle gelir. Göz ve hayâle verilenler ise şekil ve renklerden başka bir şey değildir. Yaratılış icabı sorulacak olan (nasıl bir şeydir?) in mânâsı, şekli nasıldır, küçük müdür, büyük müdür? demektir. Bu sıfatların kendisine yanaşamadığı bir şey için, nasıl sorusu lüzumsuz ve boş olur. Nasıldır sorusunun kendisine sorulamayacağı bir şeyi bilmek istersen, kendi hakikatine bak. Hakkı tanımak yeri olan senin hakikatin bölünmez, ölçülmez, Kemmiyet ve keyfiyet ona yanaşamaz.

Bir kimse, «Rûh nasıl şeydir?» diye sorsa, cevabı, «Nasıl demenin ona yolu yoktur!» olur.

Kendini bu sıfatlarla bilince, Allahü Teâlâ'nın bu takdis ve tenzihe daha lâyık olduğunu anlarsın. İnsanlar nasıl olduğu bilinmeyen bir varlığa şaşarlar. İşte kendileri öyledir ve kendilerini bilmezler! Hattâ insan kendi bedenine dikkat ederse, nasıl olduğu bilinmeyen binlerce şey bulur. Bunların hiçbirini görmez. Meselâ, aşk ve derdi göz görmez. Nasıl olduğunu bilmek istese, yine bilemez. Çünkü, böyle şeylerin şekli ve rengi yoktur. Bu suale sebep bile yoktur. Hattâ bir kimse sesin hakikatini öğrenmeye çalışsa, yahut kokunun ve tadmanın hakikatinin nasıl olduğunu bilmek istese, bilemez. Bunun sebebi, **nasıl ve ne gibi?** sorular, görme duygusundan meydana gelen hayâl icabı şeyler olduğu için, her şeyden gözün nasibini, payını aramak istemesidir. Ses gibi, kulakla alâkalı olan şeyden, gözün hiç nasibi yoktur. Gözün, sesin nasıl ve ne gibi olduğunu öğrenmek istemesi ise muhâldir. Çünkü ses, gözün nasibi olmaktan münezzehtir. Renk ve şekil de kulağın nasibi olmaktan münezzehtir. Bunun gibi, lâzım olan şeyi kalbin anlaması ve aklın bilmesi, bütün his âzalarının nasibi olmaktan münezzehtir. Nasıl ve ne gibi sorular, his olunanlar içindir. Burada uzun yazmak ve derine dalmak icabeder. Âklî ilimlerden bahseden kitablarımızda uzun uzun anlattık. Bu kitabda bu kadarı kâfidir. Maksad; insanın nasıl olduğu bilinmeyen kendinden, Allahü Teâlâ'nın nasıl olduğunun bilinemeyeceğini anlamasıdır. İnsan bilir ki, rûh vardır ve bedenin padişahıdır. Bedeninde bilinebilen her şey, onun ülkesidir. O ise nasıl olduğu bilinmeyen bir şeydir. Bunun gibi, kâinatın padişahı [Allahü Teâlâ]'nın da nasıl olduğu bilinemez. His olunan gibi bilinen her şey onun mülkü, memleketidir.

Allahü Teâlâ'nın tenzihini bildiren diğer bir husus da, ona hiçbir yer izâfe edilmemesidir. Rûh da hiçbir şeye izâfe olunamaz. Rûh, eldedir, ayaktadır, baştadır veya başka bir yerdedir denemez. Belki bedenin bütün kısımları ayrılır, bölünür, o ise bölünmez. Bölünemeyenin bölünene girmesi muhaldir. Çünkü, o zaman, o da bölünebilir bir hâl alır! Hiçbir uzuvda olduğu söylenemediği hâlde, hiçbir uzuv onun tasarrufunun dışında kalmaz. Bilâkis hepsi onun

emrinde, tasarrufundadırlar. O hepsinin hâkimidir. Hususan, bütün kâinat, kâinatın hâkimi olan Allahü Teâlâ'nın tasarrufundadır. O ise, kendisine bir yer izâfe edilmekten, filân yerdedir denmekten münezzehtir, beridir. Takdisi bu şekilde anlatmak, rûhun hususiyetini ve sırrını açıklamakla olur. Buna ise izin yoktur. Hepsini anlayabilmek, «Allahü Teâlâ Âdemi [yâni Âdemin hakikatini, rûhunu] kendi sûretinde yarattı», (1) hadîs-i şerifiyle açıklanabilir.

ÜÇÜNCÜ FASIL

ALLAHÜ TEÂLÂ'NIN SALTANATI

Allahü Teâlâ'nın zâtının var olduğu, sıfatları, nasıl ve ne gibi sorulardan münezzeh ve mukaddes olduğu, bir yerde olmaktan münezzeh olduğu, hepsinin anahtarı insanın kendi nefsini tanımak olduğu anlaşılınca, bilmekten, tanımaktan bir kısım kalmış oluyor. Meleklere iş vermesi, meleklerin onun emrine uyması, melekler vasıtasiyle işlerin olması, gökten yere emir göndermesi, göklerin ve yıldızların hareketi, yerde olanların işlerinin göklere bağlı olması, rızıklar anahtarının göğe havale edilmesi nasıl oluyor? diye sorulması mümkün olan sorulardandır.

Allahü Teâlâ'yı tanımakta, bu mühim bir bahistir. Buna «Mârifet-i ef'âl», yâni fiilleri tanıma denir. Bundan öncekilere, «Mârifet-i zât ve mârifet-i sıfat» denildiği gibi... Bunun anahtarı da, kendini tanımaktır. Kendi memleketindeki padişahlığını nasıl yürüttüğünü bilmezsen, kâinatın padişahının hükmünü yürüttüğünü nasıl bilmek istersin?

Önce kendini tanı ve bir işine dikkat et. Meselâ kâğıt üzerine Bismillâh yazmak istediğin zaman, önce arzû ve istek meydana gelir, sonra kalbinde bir hareket ve kımıldama duyulur. Bu etten olan yürek ki, sol taraftadır. Ondan bir cism-i lâtif hareket eder ve beyne gider. Bu cism-i lâtife tabibler, rûh diyorlar. His ve hareket kuvvetlerini taşımaktadır. Hayvanlarda olan rûh ise daha başkadır. Bu rûh ölebilir. Bizim kalb dediğimiz rûh ise, hayvanlarda yoktur. Aslâ ölmez. Çünkü o, Allahü Teâlâ'yı bilme, anlama yeridir. Bu rûh beyne ulaşınca, Bismillâh'ın sûreti hayâl kuvvetinin yeri olan beynin birinci odasında (merkezinde) meydana gelmiş olur. Beyinden çıkan sinirler her tarafa dağılır. Parmaklarının ucunda iplik gibi düğümlenir. Beyinden bu sinirlere uyarma verilir. Zayıf, kuru olanların kollarında sinirler görülebilir. Sonra sinirler kımıldanır, parmakların uçları hareket eder ve sonra da parmaklar kalemi harekete geçirir. Kalem de mürekkebi harekete geçirir. Böylece hislerin yardımıyla hayâl hazinesinde olan Bismillâh'ın sûre-

(1) H. İsti'zân, 1; M. Birr 115, Cennet, 28.

tine uygun olarak Besmele kâğıtta meydana gelir. Bunda bilhassa gözün yardımı çoktur.

Bu işin başlangıcında sende bir istek meydana geldiği gibi, her işin evvelinde Allahü Teâlâ'nın sıfatlarından bir sıfat vardır; buna **irâde** denir.

Bu irâdenin ilk eseri, kalbinde meydana geldiği ve sonra diğer yerlere ulaştığı gibi; Allahü Teâlâ'nın irâdesinin eseri de önce Arş'ta meydana gelir, sonra diğer yerlere ulaşır. Buhâr gibi bir cism-i lâtif kalb damarlarıyla bu eseri beyne ulaştırdığı gibi —ki bu cisme rûh derler—, Allahü Teâlâ'nın lâtif bir cevheri de o eseri Arş'a ulaştırır; Arş'tan da, Kürsî'ye ulaştırır. Bu cevhere **melek** denir, **rûh** denir ve **Rûhu'l-Kudüs** denir. Kalbin eserinin beyne ulaşması, beynin kalbin tesiri ve tasarrufu altında olması gibi, irâde eseri önce Allahü Teâlâ'dan Kürsî'ye ulaşır; Kürsî ise Arş'ın altındadır. Senin fiilin ve murâdın olan Besmele'nin sûreti, beynin birinci odasında meydana geldiği ve yaptığı iş buna uygun olarak ortaya çıktığı gibi, kâinatta meydana gelecek her şeyin sûreti, önce Levh-i Mahfûz'a nakşedilir. Beynindeki lâtif kuvvetin sinirleri, sinirlerin eli ve parmakları, parmakların da kalemi hareket ettirdiği gibi, Arş'ın ve Kürsî'nin üzerinde müvekkel olan [orada iş gören] lâtif cevherler, gökleri ve yıldızları hareket ettirir.

Beyin kuvveti vücut kirişlerini [veterleri], kasları ve parmak sinirlerini harekete getirdiği gibi, melek denen bu lâtif cevherler, yıldızlar ve onların şuaları vasıtasiyle süflî olan âleme gelir ve oradaki dört unsuru harekete geçirir. Bu dört şey **sıcaklık**, **nemlilik**, **soğukluk** ve **kuruluktur**. Mürekkep kalemini, Besmele meydana gelecek şekilde kaydırıp durdurduğu gibi, bu sıcaklık ve soğukluk, suyu, toprağı ve bu dört unsuru harekete geçirir. Kâğıdın mürekkebi kabul etmesi, mürekkebin bazı yerde dağınık, bazı yerde toplu olması gibi, yaşlılık, nemlilik bu dört unsura şekil verir. Kuruluk bu şekilleri bozmaktan korur. Eğer yaşlılık olmasaydı, kat'iyyen şekil olmazdı. Kuruluk olmasaydı, şekiller bozulurdu. Gözün yardımıyla kalemin işini tamamlaması, hareketini bitirmesiyle hayâl hazinesinde olana uygun olarak Besmele'nin yazılması gibi, meleklerin yardımıyla sıcaklık ve soğukluğun bu unsurları hareket ettirip, hayvan, bitki ve diğerleri bu dünyada, Levh-i Mahfûz'da olduğu şekilde meydana gelir. Bedende bütün işler önce kalbde zâhir olduğu ve sonra bütün âzalara dağıldığı gibi, madde âlemindeki işler de evvelâ Arş'ta meydana gelir ve Arş'tan bütün madde âlemine ulaşır. Bu hususiyeti evvelâ kalbin kabul edip, diğerlerinin ondan aşağı olması ve kalbde bir yer isnad edip, «Orada mesken kurmuşsun» düşüncesi gibi, Allahü Teâlâ'nın her şeye galibiyeti Arş vasıtasiyledir. Bunun için yeri orasıdır zannederler. Kalbine

galib olup, işlerin doğru olduğu ve böylece bütün beden memleketini güzel idare ettiğin gibi, Allahü Teâlâ Arş'ın yaratılmasında Arş'a galib olup, Arş'ı doğrulttu. Karar kıldı. Memleketin düzeni yapılmış oldu. Bâhusus âyet-i kerîme böyle geldi: «Arş'ı istilâ edip, her şeyi hükmü altına aldı. Bütün işleri idare ediyor...» (1).

Bil ki, bunların hepsi doğrudur. Basiret sahiplerine açık keşiflerle bildirilmektedir. Bunu da «Allahü Teâlâ, Âdem'i [Âdem'in hakikatini, rûhunu] kendi sûretinde yarattı» (2), hadis-i şerifinin hakikati ile bildirmişlerdir.

Muhakkak bilmelisin ki, padişahı ve padişahlığı padişahlardan başkası bilmez. Eğer böyle olmasaydı, sana onun memleketinde padişahlık verilirdi. Allahü Teâlâ'nın mülkünden ve padişahlığından sana bir parça verilmiş olurdu; o zaman âlemlerin sahibini tanıyamazdın. O hâlde senin için yaratılmış olan padişahlığa şükret. Sana padişahlık ve kendi memleketine benzeyen bir memleket verdi. Kalbini Arş eyledi. Kalbin menba'ı olan hayvanî rûhunu İsrafil, beynini Kürsî, hayâl hazineni Levh-i Mahfûz, göz, kulak ve bütün duygularını ayrı ayrı birer melek; sinir sisteminin merkezi olan beyinciğini de gökler ve yıldızlar gibi yarattı. Parmağını, kalemi ve mürekkebi senin emrine verdi. Seni tek ve nasıl olduğu belli olmayan şekilde yarattı ve hepsine padişah eyledi. Sonra da sana, «Sakın! Kendinden ve padişahlığından gafil olma ki, yaratandan da gafil olmayasın» buyurdu. Elbette Allahü Teâlâ Âdem'i kendi sûretinde yarattı. O hâlde, ey insan! Nefsini bil ve Rabbini tanı...

DÖRDÜNCÜ FASIL

İNSANIN ÂZALARININ KUVVETLERİ VE SIFATLARI İLE OLAN BAĞLILIĞI

[ÖNCEKİ FASILA EK]

İnsanın saltanatı ile Mâlikü'l-Mülk olan Allahü Teâlâ'nın saltanatı arasında yaptığımız bu mukayeseli izahtan, iki büyük ilme işaret olundu: Biri, insanın kendini tanıması, âzalarının kuvvetleri ve sıfatları ile olan bağlılığı, sıfatlarının ve kuvvetlerinin kalbe bağlılığının nasıl olduğu ilmidir. Bu, böyle bir kitapta incelenemeyecek kadar uzun bir ilimdir. Diğeri, âlemin Padişahının, memleketinin meleklere olan bağlılığının tafsili, meleklerin birbirleri ile olan irtibatı, göklerin, Kürsî'nin ve Arş'ın meleklerle olan alâkası; bu ilim ise daha uzundur. Bundan maksat zeki olanların bu kadarına inanması ve Allahü Teâlâ'nın azametini bununla bilmesidir.

(1) 10 — Yûnus: 3 (2) H. İsti'zân, 1; M. Birr, 115. Cennet, 28.

Akılsız olanların, bütün bu güzelliklerle böyle bir Hazretin mütalâasından mahrum kaldıklarını, nasıl gafil olduklarını ve nasıl aldandıklarını bilmesidir. Allahü Teâlâ'nın cemâlinden, halk, zaten ne anlayabilir? Halkın tanıyabilmesi için bu anlattıklarımız nedir ki!

BEŞİNCİ FASIL

TABİİYYECİLERİN VE MÜNECCİMLERİN KARINCAYA BENZETİLMESİ

Bu zavallı ve nasipsiz tabiiyyeciler ve müneccimler, işleri, tabiata ve yıldızlara havale eylediler. Bunların hâli kâğıt üzerinde yürüyen karınca gibidir. Siyahlaşan ve üzerinde bir şekil meydana gelen bir kâğıt görür; dikkat eder, kalemin ucunu görür ve sevinip der ki: «Bu işin hakikatini anladım ve kanaat getirdim ki; şekilleri kalem yapıyor». Bu, âlemlerin hareket ettirilmesinden âciz olup, bir şey bilmeyen bir tabiiyyeci gibidir.

Sonra gelen ikinci karıncanın, gözü daha açık ve görüş mesafesi daha fazladır. Der ki: «Hatâ ettin. Çünkü, ben bu kalemi müstakil bulmuyorum. Onun ötesinde başka bir şey daha görüyorum, bu şekilleri o yapıyor». Buna sevinir. «Doğrusunu anladım ki, şekli yapan kalem değil, parmaktır. Kalem ise onun emrindedir» der. Bu, görüşü biraz daha geniş olan ve hâdiselerin yıldızlar vasıtası ile olduğunu zanneden, fakat yıldızların meleklerin emrinde olduğunu ve bunun ötesindeki mertebeleri bilemeyen müneccim gibidir.

Madde âleminde, müneccimler ve tabiiyyeciler arasındaki fark, bir ihtilâf mevzuu olduğu gibi, rûhlar âlemine yükselen insanlar arasında da bu ihtilâf vardır. Zira, birçok insanlar madde âleminden terakki eylediler, maddenin dışında başka bir şeye kavuştular. Sonra evvelki dereceye indiler. Böylece rûhlar âlemine yükselme yolu onlara kapandı. Nurlar âlemi olan rûhlar âleminde de bunun gibi, tehlikeli geçitler ve mâniler çoktur. O derecelerin bazısı yıldız gibi, bazısı ay gibi ve bazısı da güneş gibidir. Bu merdiven, göklerin melekûtu kendilerine gösterilen kimselerin mirâcıdır. Husûsan, İbrahim aleyhisselâm hakkında Allahü Teâlâ şöyle bildirdi: **«Böylece İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösterdik»** (1). O makamda İbrahim aleyhisselâm şöyle der: **«Şüphesiz ki ben, muvahhid** [Allah'ı bir tanıyıcı] **olarak, yüzümü o gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yöneltim...»** (2). Bunun için Peygamberimiz

(1) 6 — En'âm: 75. (2) 6 — En'âm: 79.

(sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Muhakkak ki, Allahü Teâlâ için yetmiş nur perdesi vardır. Eğer onları açarsa güzelliği bakanları yakar»** [1]. Bunu, Mişkâtü'l-Envâr ve Misfatü'l-Esrâr kitaplarımızda uzun uzun anlattık, oradan öğrenmek mümkündür.

Maksadımız, zavallı tabiiyyecilerin bir şeyi, sıcaklığa, yaşlığa, soğukluğa ve kuruluğa havale etmelerini bildirmektir. Çünkü onlar diyor ki, eğer bunlar Allahü Teâlâ'nın sebepleri arasında olmasaydı, tıb ilmi bozulurdu. Fakat yanılmalarının sebebi, kısa görüşlü olması ve ilk merhalede takılıp kalmalarıdır. O merhalede tâbilik değil asıllık, hizmetçilik değil efendilik ispat etmesidir. O ise, kendini, en arkada, ayakkabıların bulunduğu yeri seçen, en pejmürde hizmetçilerden eyledi. Sebepler arasına yıldızları koyan müneccimler derler ki, böyle olmasaydı, gece - gündüz aynı olurdu. Çünkü, güneş dünyayı aydınlatan ve ısıtan bir yıldızdır. Kış ve yaz aynı olurdu. Yazın sıcak olması, güneşin yakın olmasındandır. Kışın ise uzak oluyor. Güneşi ışık ve hararet verici şekilde yaratan Allahü Teâlâ'nın kudreti, Zuhal yıldızını soğuk ve kuru, Zühre yıldızını ise, sıcak ve nemli yaratsa hiç şaşmamak lâzım. Bu, İslâmiyet'e dokunmaz. Müneccimin yanıldığı yer, yıldızları asıl ve işlerin havale edildiği son yer zannetmesi ve onları bir kudret ve emir altında görmemesi ve **«Güneş, ay ve yıldızlar, onun emri altındadır»** [2], kelâmını bilmemesidir. Emir altında olan iş yapar. O hâlde güneş, ay ve yıldızlar kendilerine verilen vazifeleri yapan işçilerdir. Kendiliklerinden değil, iş yaptıran melekler tarafından işte bulunduruluyorlar. Bunlar beyinde bulunan bir kuvvet merkezi tarafından, etrafın tahriki altında iş yapan sinirler gibidir. Kalemin yazması gibi en küçük işler, bunların eli altında olup, geri saflarda bulunan dört ana unsur şeklinde olmadıkları, hattâ baş köşede oturdukları hâlde, yıldızlar da basit birer hizmetçi gibidirler.

ALTINCI FASIL

İNSANLARIN KÖRLER ZÜMRESİNE BENZETİLMESİ

İnsanlar arasındaki ayrılıkların çoğu, hepsinin sözünde bir sebeple doğruluk bulunmasıdır. Fakat bazıları görmedikleri hâlde, her şeyi gördüklerini zannederler. Bunlar şehirlerine fil gelmiş olduğunu duyup, onu tanımak isteyen körler gibidirler. Şehirdeki körler fili elle tanıyacaklarını zannettiler. Ellerini ona dokundurdular. Birinin eli hayvanın kulağına, diğerininki ayağına, bir başkasınınki baldırına, diğer birininki de dişlerine rastgeldi. Bu körlerin hepsi bir araya gelince, filin nasıl olduğunu bunlardan sordu-

(1) H. İştl'zân, 1; M. Birr, 115. Cennet, 28.
(2) 7 — A'râf: 54.

lar. Eli, hayvanın ayağına gelen dedi ki: Fil sütun gibidir. Eli hayvanın dişlerine temas eden dedi ki: Fil direk gibidir. Eli kulağına gelen dedi ki: Halı gibidir. Hepsi doğru söylediler ve hepsi yanıldılar! Zira her biri fili tamamen anladıklarını sandılar. Ama anlayamadılar. Bunun gibi, müneccimler ve tabiblerden her birinin gözü Allahü Teâlâ'nın huzurunda hizmet görenlerden birine takıldı. Onun saltanat ve hâkimiyetinden şaşırıp, «Benim hâkimim budur. Benim Rabbim budur» dediler. Tâ o zamana kadar ki, bir kimseyi daha ilerlettiler, bütün noksanlarını ve onun ötesini gördü ve «Bu, diğerinin altındadır. Altta olan ilâh olamaz» dedi. Bâhusus Kur'ân-ı Kerim, İbrâhim aleyhisselâmın, **«Batanları, örtülenleri sevmem,»** dediğini haber veriyor.

YEDİNCİ FASIL

YILDIZLARIN VE BURÇLARIN, PADİŞAHIN KUDRETİNE TEŞBİHİ

Yıldızlar, uydular, on ikiye ayrılan yıldızlar semâsının burçları ve hepsinin ötesinde, çok uzağında olan Arş, bir yönden, bir padişaha benzemektedir ki, vezirin oturduğu hususi bir odası, bu odanın etrafında on iki pencereli bir salon vardır. Her pencerede vezirin bir vekili bulunur. Yedi tane süvari vekil, bu on iki pencerenin etrafında dönerler. Vezirden kendilerine gelen emirleri bu vezir nâiblerinden [vekillerinden] duyarlar. Bu dört piyade ellerine verilen dört kemendi atarlar ve bir grubu, emre uyarak o hazrete gönderir, bir grubu ise o huzurdan uzaklaştırırlar. Arş, hususi odadır. Memleketin vezirinin bulunduğu yerdir. O ise meleklerin Allahü Teâlâ'ya en yakın olanıdır. Yıldızlar semâsı salon gibidir. On iki burç, on iki penceredir. Vezirin nâibleri [vekilleri] diğer meleklerdir. Onların dereceleri en mukarreb meleklerin derecesinden daha aşağıdır. Her birine ayrı ayrı ilim verilmiştir. Yedi gezegen yedi süvaridir. Bu on iki pencerenin etrafında dolaşır ve her pencereden başka bir emir; kendilerine ulaşır. Dört unsur dedikleri ateş, su, hava ve toprak, dört yaya hizmetçi gibidirler. Kendi vatanlarından ayrılmazlar. Sıcaklık, soğukluk, yaşlık ve kuruluk olan dört tabiat [yaratılış] onların elinde dört kemend gibidir. Meselâ, bir kimseye yüzünü dünyadan döndürecek, üzüntü ve korku kaplayacak, dünya nimetleri kalbine iyi gelmeyecek ve âkıbetinin üzüntüsü kendisini istilâ edecek bir hâl olursa, hekim, bu hasta oldu, der. Buna malihulya hastalığı denir. Bunun ilâcı, kaynatılmış kimyondur. Tabiiyyeci der ki, bu hastalığın aslı tabiatın kuruluğundan gelmektedir. Beyni kaplar. Bu kuruluğun sebebi kış havasıdır. Bahar gelip havada nem miktarı fazlalaşmayınca düzelmez. Müneccim der

ki, bu onda meydana gelen bir sevdadır. Sevda Merih ile aralarında beğenilmeyen bir uygunluğun vâki olduğu Utarit yıldızından zâhir olur. Utarit, Zühre ile Müşteri'nin yanına gelmeyince, yahut aralarında üç burç uzaklık olan iki yıldız bir araya gelmeyince bu hâl iyi olmaz. Hepsi doğru söylüyorlar. Fakat, **«Bu onların kavuştukları ilmin miktarıncadır»** (1).

Allahü Teâlâ'nın huzurunda saadetinde karar verilen kimse için, Utarit ve Merih denen iki usta ve işgüzâr nakibi, bu piyadelerden biri olan havaya kuruluk kemendini atmak, onun başına ve beynine düşürmek ve yüzünü bütün dünya lezzetlerinden çevirmek, korku ve elem kamçısı ve irâde ve istek dizginleri ile onu Allahü Teâlâ'nın huzuruna dâvet için gönderirler. Bu ne tıb ilminde, ne tabiat bilgisinde, ne de astronomi (felekiyyât) bilgilerinde bulunur. Bilâkis bu, memleketin her tarafını kuşatan, O hazretin âmil, nakib hizmetçilerini içine alan, her birinin ne iş yaptığını ve hangi emirle hareket ettiğini; insanları nereye çağırıp, neden menettiğini bilen peygamberlik makamına mahsus ilim denizinden çıkmaktadır.

O hâlde hepsinin söylediği doğrudur. Fakat memleketin padişahının ve kumandanlarının sırrından haberi yoktur. Allahü Teâlâ bu yolla; belâ, hastalık, sevdâ ve mihnet ile; halkı kendisine çağırıyor ve diyor ki: **«Bu hastalık değildir. Bizim lutûf kemendimizdir. Sevdiğim kullarımı bununla kendime çağırırım. Belâ önce peygamberlere, sonra evliyâya ve sonra da herkesin fazilet ve derecesine göredir»** (2). Onlara hasta gözüyle bakmayın ki, onlar bizdendir. **«Hasta oldum bana bakmaya gelmedin»** (3) (kudsi hadis) onlar hakkında bildirilmektedir.

O hâlde evvelki misâl, kendi bedeni içinde insanın padişahlığının, bu misâl de, bedenin dışındaki memleketin doğru yolda olduğunu göstermektedir. Bu yüzden bu bilgi de, kendini bilmekten meydana gelir. Bunun için kendini tanımayı kitabın birinci ünvanı eyledik.

SEKİZİNCİ FASIL

DÖRT TESBİHİN MÂNÂSINI BİLMEK

Şimdi şu dört muhtasar kelimenin mânâsını bilmeye sıra geldi. Bunlar Allahü Teâlâ'yı tanımaya kâfidir. **«Sübhânallahi ve'l-hamdülillâhi ve lâ ilâhe illâllahü vallahü ekber».**

---

(1) 53 — Necm: 30.
(2) Suyûtî, el - Câmi'us - Sagir, Eşeddü'n - Nâs maddesi.
(3) M. Birr, 43.

Kendi tenzihinden onun tenzihini bilince, **Sübhânallah'ı** anlamış oldun.

Kendi padişahlığından, hâkimiyetinden, onun hâkimiyetini, padişahlığının tafsilini, bütün sebep ve vasıtaların, kâtibin elindeki kalem gibi onun emrinde olduğunu anlayınca, **Elhamdülillâh'ın** mânâsını bilirsin. Bilirsin ki, ondan başka nimet veren yoktur. Ondan başkasına hamd ve şükür olmaz.

Hiç kimsenin kendi başına buyruk olmadığını anlayınca, **Lâ-ilâhe illâllah'ın** mânâsını bilirsin.

Şimdi **Allahü Ekber'in** mânâsını anlamana sıra geldi. Bil ki, bütün bunları öğrendin ve Allahü Teâlâ'dan hiçbir şey bilemedin. Zira Allahü Ekber'in mânâsı görünüşte, Allahü Teâlâ daha büyük demektir. Hakikatta, insanların kendi kıyasları ile anlamalarından daha büyüktür. Bunun mânâsı bir başkasından daha büyüktür, demek değildir. Çünkü, **Ondan başka bir şey yoktur ki, Allahü Teâlâ ondan daha büyük olsun! Bütün var olanlar O'nun vücûdunun nûrundandır. Güneşin ziyası, güneşten başka değildir ki, güneş nûrundan, ziyasından daha büyüktür denilebilsin.** Allahü Ekber'in mânâsı, insanların kendi akıllarının ölçüsü ile onu tanıyabilmelerinden çok büyük ve yüksek demektir. Onun takdis ve tenzihinin, insanın takdis ve tenzihi gibi olmasını söylemekten Allahü Teâlâ'ya sığınırız. Hattâ, bütün yarattıklarına benzemekten beri ve uzaktır. Nerede kaldı ki, insana benzesin! Onun hâkimiyetinin insanın kendi bedenindeki hâkimiyeti gibi olduğunu, yahut O'nun İlim, Kudret ve diğer sıfatlarının insanın sıfatları gibi olduğunu söylemekten yine Allahü Teâlâ'ya sığınırız. Belki bunların hepsi, Allahü Teâlâ'nın cemâlinden bir şeyin insanlığın âczine göre, insanda hâsıl olması için birer nümûnedirler.

Bu nümûne şuna benzer. Eğer bir çocuk bize, «Başkanlığın, saltanatın ve memleketi elinde bulundurmanın zevki, lezzeti nasıldır?» diye sorsa, ona deriz ki: Cirit atmak ve top oynamak lezzeti gibidir. Çünkü o, bundan başka lezzet bilmez. Kendisinde olmayanları, kendinden olanlara benzeterek bilebilir. Halbuki padişahlığın lezzetinin, cirit atmakla hiç alâkası olmadığını herkes bilir. Fakat lezzet ve zevk her ikisi içinde kullanılmış oldu. Kelimelere muhatap olmak bakımından ikisi de aynıdır. Bu sebeple mârifetin nümûnesi, çocuklarda bulunur. Bu nümûne ve benzetme işlerini de bu kabilden bil. O hâlde: **Allahü Teâlâ'nın kemâl ve hakikatini kendinden başkası bilemez.**

DOKUZUNCU FASIL

ŞERÎATA UYMAK SAADET YOLUDUR

Allahü Teâlâ'yı tanımayı anlatmak uzundur. Bu kitaba sığmaz. Bu tanımanın tamamını aramaya teşvik ve tenbih için bu kadarı yetişir. Saadetin tamamı, bu mârifetten insanın alabildiği kadar almasıdır. İnsanın saadeti, Allahü Teâlâ'yı tanımakta ve ona kulluk ve ibadet eylemektedir. Mârifetin, yâni Allahü Teâlâ'yı tanımanın, saadet-i ebedî olmasının sebebi daha önce anlatıldı. Kulluk ve ibadet etmenin insanın saadetine sebep olması şöyledir: İnsan ölünce, Allahü Teâlâ ile olacaktır. **«Dönüş O'na doğrudur»** (1). Bir kimse, bir kimse ile devamlı kalacaksa, onun rahat ve saadeti o kimseyi sevmesindedir. Onu ne kadar çok severse, o kadar mes'ûd olur. Zira sevdiğini görmesiyle lezzet ve rahatı artar.

Mârifet ve çok zikir olmaksızın Allah sevgisi kalbde galib olmaz. Herkes sevdiğini çok zikir eder, çok anar. Onu ne kadar çok zikrederse o kadar çok sever. Bunun için Davud aleyhisselâma vahiy geldi: **«Senin çâren Benim, esâs işin Benimledir. Bir ân Benim zikrimden gafil olma.»**

Zikrin kalbi istilâsı, ibadete devamla olur. İbadet zevkini o zaman bulur. İşte bu zaman arzu ve şehvet bağları kalbden kopar. Arzu bağlarının kalbden kopması, mâsiyetten, günahtan el çekmekle olur. O hâlde günahlardan sakınmak, kalbin rahatlığına sebep olur. Saadetin tohumu da budur. Buna «felâh [kurtuluş] denir. Hususan Allahü Teâlâ buyurur: **«Muhakkak ki, kendini temizleyen ve Rabbinin ismini anan kurtuldu»** (2).

Bütün ameller ibadet olmaya lâyık değildir. Bazıları lâyık, bazıları değildir. Bütün isteklerden el çekmek de mümkün değildir. Zaten bütün arzu ve isteklerden el çekmek doğru da değil. Zira yemek yemezse ölür, cima' etmezse nesli kesilir. O hâlde bazı arzuları bulundurmamak, bazılarını yapmak lâzım olup, birini diğerinden ayıracak sınırı da bilmek lâzımdır. Bu sınır, iki şıktan biridir: Ya insan aklı, isteği ve gayreti tarafını tutar ve kendi görüşünü tercih eder, yahut da bir başkasına uyar. İhtiyar ve gayreti ile iş yapması mümkün olmaz. Çünkü, onda galib olan arzular daima doğru yolu ona gizler. İstediği şeyi doğru imiş gibi ona gösterir. O hâlde tercih dizgininin onun elinde değil, bir başkasının elinde olması icabeder. Herkes, halkın en doğru görüşlüsü olmaya lâyık değildir. Görüşleri en doğru olanlar, peygamberlerdir (salâvatullahi aleyhim ecmâin).

Demek ki, şeriata uymak, hudut ve ahkâmını gözetmek, saadet

(1) 5 — Mâide: 18. (2) 87 — A'lâ: 14-15.

yolunun anahtarıdır. Ve kulluk da bu demektir. Kendi tasarrufuyla, şeriatın hududunu aşan helâk olur. Bunun için Allahü Teâlâ buyurdu: «Her kim Allahü Teâlâ'nın gösterdiği ölçü ve hududu aşarsa kendine zulmetmiş olur» (1).

ONUNCU FASIL

EHL-İ İBÂHENİN YANLIŞ VE CAHİLLİK YOLLARI

Her şeye mubah diyenler, Allahü Teâlâ'nın çizdiği huduttan çıktılar, Yanılmaları ve cahillikleri yedi sebepten oldu.

BİRİNCİ SEBEP: Allahü Teâlâ'ya iman etmeyen bir grubun cahilliğidir. Çünkü O'nu hayâl ve vehim hazinesinde aradılar. O'nun nasıl ve ne gibi olduğunu araştırdılar. Bulamayınca inkâr ettiler ve işlerin oluşunu yıldızlara ve tabiata havale ettiler. İnsanlar, diğer hayvanlar, hikmet ve nizamla dolu bu şaşılacak âlemin kendiliğinden meydana geldiğini, yahut daima var olduğunu veya kendinden haberi olmayan tabii bir şey olmayacağını zannettiler. Bu kimse, yazılmış güzel bir yazıyı görünce, bunun kudretli, âlim ve irâde sahibi bir kâtib olmaksızın, kendiliğinden yazıldığını veya hep bu şekilde yazılmış bulunduğunu sanan kimse gibidir. Körlüğü bu dereceye gelen kimse, hâdiseleri yanlış açıdan görür! Tabiiyyecilerin ve müneccimlerin yanılma sebeplerine daha evvel işaret eyledik.

İKİNCİ SEBEP: Âhireti anlayamayan bir grubun cahilliğidir. İnsanın nebat [bitki] ve diğer hayvanlar gibi olduğunu, ölünce yok olacağını, ona azab, eziyet, mükâfat olmayacağını zannettiler. Bunun sebebi kendini tanıyamamasıdır. Zira kendi hakkında bilgisi, eşek, öküz ve ağaç kadardır. İnsanın hakikati olan rûhu bilmiyor. Rûh ebedidir, aslâ ölmez. Fakat vücud ondan alınır, buna ölüm denir. Bunun esası dördüncü ünvanda anlatılacaktır.

ÜÇÜNCÜ SEBEP: Allahü Teâlâ'ya ve âhirete iman edip, imanı zayıf olan bir grubun cahilliğidir. Şeriatın mânâsını anlayamamışlardır. «Allahü Teâlâ'nın bizim ibadetlerimize ne ihtiyacı ve ne de günahlarımızın ona ziyanı vardır. Zira O hakim-i mutlaktır. İnsanların ibadetine ihtiyacı yoktur. O'nun indinde ibadetle günah aynıdır» derler.

Bu cahiller Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulduğunu da görürler: «Nefsini tezkiye eden, elbette kendisi için tezkiye etmiştir» (2). «Mücâhede eden, elbette kendisi için mücâhede etmiştir» (3). «İyilik yapan kendisi için yapmıştır» (4). Bu zavallı, şeriatı bilmeyen

(1) 65 — Talâk: 1. (2) 35 — Fâtır: 18.
(3) 29 — Ankebût: 6. (4) 41 — Fussılet: 46.

bir kimsedir. Şeriatın mânâsını, kendisi için değil, Allahü Teâlâ için iş yapmak olarak anlıyor. Bu şuna benzer ki, hasta perhiz etmez ve «Sözünü dinlerim yahut dinlemem, hekim de ne oluyor?» der. Bu söz doğrudur, fakat o kimse ölür. Hekime ihtiyacı sebebi ile değil, perhiz etmemek, onu helâke götürmüştür. Hekim ona sadece yol göstermiştir. Onun ölümü hekime ne ziyan verir ki! Bedenin hastalığı bu dünyada helâke götürdüğü gibi, kalbin hastalığı da öbür dünyada helâkine sebep olur! İlâç ve perhiz bedenin sıhhati ne sebep olduğu gibi, tâat, mârifet ve günahlardan sakınma da kalbin sıhhat ve selâmetine sebeptir. Hususan âyet-i kerimede, «**Allah'ın huzûruna, kalb-i selim ile gelenlerden başkası kurtulamayacaktır**» (1), buyuruldu.

DÖRDÜNCÜ SEBEP: Şeriatı, yukardaki sebepten başka bir sebeple anlayamayanların cahilliğidir. «Şeriat, kalbi; şehvetten, kızgınlıktan ve gösterişten temizleyin» diye emrediyor. Bu ise mümkün değildir. Çünkü, insan bunlardan yaratılmıştır. Bu, bir kimsenin siyah bir bezi beyaz yapmak istemesine benzer. O hâlde, «Bu istekle meşgul olmak muhâldir!» derler. Bu ahmaklar, şeriatin böyle emretmediğini, bilâkis kızgınlığı ve şehveti terbiye etmeyi emrettiğini bilmiyorlar. Bu kızgınlık ve şehveti o şekilde kullanmak lâzımdır ki, şeriata ve akla hükmetmesin. İtaatsizlikte bulunmasın, şeriatin hududunu muhafaza etsin ve küçük günahlarının affedilmesi ve bağışlanması için büyük günahlara yanaşmasın. Bu mümkündür. Birçok kimse buna nâil olmuştur.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) «Kızgınlık ve şehvet lâzım değildir» buyurmadı. Kendilerinin dokuz hanımı var. Buyurdu ki: «**Ben insanım, insanlar gibi ben de kızarım**» (2). Allahü Teâlâ, «**Gazabını, kızgınlığını yenenler ve insanlardan sâdır olanları afv edenler**» (3) âyet-i kerimesi ile kendisinde kızgınlık olmayanları değil, kızgınlığını yenenleri medh ediyor.

BEŞİNCİ SEBEP: Allahü Teâlâ'nın sıfatlarını anlayamayanların cahilliğidir. «Allahü Teâlâ Rahim ve Kerimdir. Hangi şekilde olursa olsun bize merhamet eyler», derler. Kerim olduğu gibi şiddetli azab edici olduğunu bilmiyorlar. Rahim ve Kerim olduğu hâlde, birçok insanı bu dünyada belâ, hastalık ve açlık içinde bulundurduğunu görmüyorlar. Yine görmüyorlar ki, ziraat ve ticaretle uğraşmayınca mala kavuşamıyorlar, gayret sarfetmeyince ilim öğrenemiyorlar. Fakat, dünya isteklerinde kusur etmiyorlar ve Allah Kerim'dir, Rahim'dir, ticaret ve ziraat ile meşgul olmaksızın rızkımızı verir demiyorlar. Halbuki Allahü Teâlâ, rızkı kendi üzerine

(1) 26 — Şuarâ: 88 - 89. (2) Hm. II, 493.
(3) 3 — Âl-i İmrân: 134.

almıştır. Bâhusus âyet-i kerimede, «Yeryüzünde, rızkı Allah üzerinde olmayan bir canlı yoktur» (1), buyurulmuştur. Âhiret işini amellere havale edip buyuruyor ki: «İnsan için çalışıp kazandığından başka bir şey yoktur» (2). O'nun keremine iman etmedikleri için dünyadan ve rızık aramaktan vazgeçmiyorlar. Âhiret için söyleneni de dilden bırakmıyorlar. Bu ise şeytanın telkinidir ve asılsızdır.

ALTINCI SEBEP: Mağrur olanların cahilliğidir. «Biz öyle bir makama ulaştık ki, günah bize zarar vermez. Bizim dinimiz büyük havuz olmuştur, necis olmaz», derler. Bu ahmakların pek çoğu o kadar basittirler ki, eğer bir kimse, onları küçük düşüren bir söz söylese ve gururlarını kırsa, hayatları boyunca ona düşman kesilirler, onların istediği bir lokmayı onlara vermese, dünya kendilerine dar ve zindan olur. İnsanlıkta, daha büyük havuz mevkiine erişemeyen ve yaptıklarından sıkılmayan bu aptalların bu büyüklük dâvaları nasıl doğru olur?

Farâza bu kimse, düşmanlık, şehvet, gösteriş ve kızgınlığın yanına yanaşamadığı bir kimse bile olsa, bu dâvasında mazur sayılmaz. Çünkü onun derecesi peygamberler derecesini geçemez. Halbuki onlar (peygamberler) hata ve kusur işleme korkusundan feryad ederler ve ağlarlardı. Ve özürlerinin kabulüne çalışırlardı! Ashâb-ı kirâm'ın ileri gelenleri küçük günahlardan da kaçınırlardı ve hattâ şüphe korkusuyla helâle bile yanaşmazlardı. O hâlde bu ahmak, şeytanın hiylelerine kapılmadığını ve derecesinin peygamberler ve sıddıklar derecesinden üstün olduğunu nereden bilmiştir. Eğer, «Evet; peygamberler böyle idiler. Fakat yaptıklarını insanların selâmeti için yaparlardı» derse, kendisini görenlerin helâk olduğunu gördüğü hâlde niçin o da halkın selâmeti için aynı şeyleri yapmıyor. Eğer, halkın helâki bana zarar vermez derse, Peygamberin, (sallâllahü aleyhi ve sellem) bunda niçin ziyanı olsun? Eğer bunda bir ziyan bulmasaydı kendini takvâ zorluklarına niçin atar ve sadakadan kendisine verilen bir hurmayı ağzından çıkarıp niçin yemezdi? Yemiş olsaydı, herkese yemesi mubah olan bu hurmadan insanlara ne ziyan gelirdi. Eğer zararı varsa, şarap kadehlerinin bu ahmak'a niçin ziyanı olmasın. Son olarak diyelim ki, onun derecesi peygamberlerin derecesinden yüksek değildir. Yoksa onun yüz kadeh şarabın günahı, Peygamberimizin (aleyhisselâm) sadakadan verilen bir hurmayı yemesi günahından fazla değil midir? Yoksa kendisine verdiği pâye sebebiyle, yüz kadeh şarap kendisini ifsâd etmiyor, değiştirmiyor da, Peygamber Efendimize (sallâllahü

(1) 11 — Hûd: 6.

(2) 5 — Necm: 39.

aleyhi ve sellem) bir bardak su kâfi görülüp, bir hurma onun hâlini değiştiriyor mu? Bundan anlaşılan, bu kimse yuları şeytanın eline vermiştir. Akıllıların bundan bahsetmesi yahut onunla alay etmeleri, lüzumsuzdur. Cihanın aptalları bile onun hâline gülerler!

Ama, din büyükleri; isteklerini esir etmeyen ve murakabede bulundurmayanların insanlıkla alâkası olmadığını, böyle kimselerin hayvan olduğunu anlayanlardır. O hâlde, bununla insan nefsinin hileci ve aldatıcı olduğu, daima yanlış iddiada bulunduğunu söylemesi ile anlaşılır. Böyle kimseden delil istenir. Onun doğruluğuna, kendi hükmü ile değil, şeriatın hükmü ile elbette bir delil yoktur. Eğer isteyerek bütün varlığını buna veriyorsa doğru söylüyor. Eğer, ruhsat, te'vil ve hile ile şeriatın hükümlerinden ayrılmak istiyorsa, şeytanın kölesi olmuştur. Bununla beraber, velilik dâvasında da bulunmaktadır. Bu delili son nefesine kadar ondan istemek lâzımdır. Yoksa, mağrur ve aldanmış kalıp helâk olur. Bedenin şeriata uydurulması, Müslümanlığın birinci derecesidir.

YEDİNCİ SEBEP: Cahillikten değil, gaflet ve şehvetten meydana gelir. Bunlar her şeyi mubah gören gruptur ki, bu şüphelerden geçmişler, hiçbir şey duymaz olmuşlar. Fakat bir kimse bu grubun ibâhet yolunda gittiklerini, fesat çıkardıklarını, yaldızlı sözler söylediklerini, evliyâlık ve tasavvuf iddia ettiklerini, onlara mahsus elbise giydiklerini görür. Onun da tabiatına bu hoş gelir, böylece tabiatına şehvet ve bozukluk hâkim olur. Fesat çıkarmaya razı olmaz ve, «Bana bundan bir ceza gelecektir» demez. Çünkü o zaman o fesat ona acı gelir. Hattâ der ki: «Bu, hiçbir fesat [bozukluk] değildir. Söylenen lâftır ve töhmet altında bırakmaktır». Ama ne töhmetin, ne de lâfın mânâsını bilir. Bu şehvet ve arzularla dolu gafil bir kimsedir. Şeytan onu istediği gibi yapmıştır. Söz ile düzelmez. Çünkü, şüphesi sözle meydana gelmiş değildir.

Bu gibi insanların çoğu, Allahü Teâlâ'nın haklarında şöyle buyurduklarındandır: **«Muhakkak ki biz onu (Kur'ân-ı Kerim'i) anlamamaları için kalblerine örtü, kulaklarına ağırlık verdik. Onları doğru yola ve hidâyete çağırsan da aslâ yola gelmezler»** (1). Ve yine Allahü Teâlâ buyuruyor: **«Kur'ân-ı Kerim'den Rabbinin birliğini söylesen, nefret edip, yüz dönüp giderler»** (2). O hâlde, onlarla, delil, hüccet getirmekle iş yapmaktansa kılıçla iş yapmak (onları öldürmek) daha iyidir.

Ehl-i ibâhenin yanlışlıkları ve onlara nasihat vermek hakkında bu kadar söz yeter. Bu ünvanda bahsedilenlerin sebebi, ya kendini bilmemek, ya Allahü Teâlâ'yı bilmemek, ya şeriat denen, kendinden Allahü Teâlâ'ya giden yolu bilmemektir. Bunun gibi tabiatına, ya-

(1) 18 — Kehf: 57. (2) 17 — İsrâ: 46.

ratılışına uygun gelen bir işte bilgisizliğin giderilmesi zor olur. Bunun için bir grup insanlar vardır ki, şüphe etmeksizin ibâhet yolunda yürürler ve derler ki: «Biz serbestiz». Onlara, hangi işte serbestsiniz diye sorarsanız, söyleyemezler. Çünkü onda ne istek var, ne de şüphe. Bunun hâli, hekime gidip hastayım diyen, fakat hastalığını (neresi ağrıdığını) söylemeyen, böylece neresi ağrıdığı belli olmayınca kendisine ilâç yapılamayan hastaya benzer. Ona söylenecek en doğru söz, «Dilediğin gibi yap, fakat sen mahlûksun, seni yaratan âlim ve kaadirdir. Dilediğini yapabilir. Bunda şüphen olmasın» sözüdür. Bu mânâ ona, açıkladığımız şekilde delil göstererek anlatılır.

Ü Ç Ü N C Ü U N V A N

Dünyayı Tanımak

(Bu unvanda beş fasıl vardır)

B İ R İ N C İ F A S I L

İNSANIN DÜNYADA BULUNMASININ SEBEBİ

Biliniz ki dünya, din yolunun konaklarından bir konak, yolcuları Allahü Teâlâ'ya götüren bir yol, misafirlerin azıklarını alabilmeleri için açıkta kurulmuş süslü bir pazardır.

Dünya ve âhiret, senin iki hâlinden ibarettir: Ölümden önce olup, ama ona çok yakın olana «DÜNYA», ölümden sonra olana ise «ÂHİRET» denir. Dünyadan maksat, âhiret için azık toplamaktır. Çünkü, insan yaratıldığı zaman sade ve noksan yaratılmıştır. Fakat, kemâle gelmek ve meleklerin hâlini kalbine nakşetmek liyakatindedir. Böylece Allahü Teâlâ'ya lâyık kul olur. Bu; hidâyete kavuşmak, yahut Allahü Teâlâ'nın cemâlini seyredenlerden olur mânâsındadır. Onun nihâi saadeti budur. Cenneti budur ve o, bunun için yaratılmıştır. Gözü açılmayınca seyredemez ve O cemâli idrak edemez. Bu ise mârifetle elde edilir. Allahü Teâlâ'nın cemâlinin mârifetinin anahtarı, onun sun'undaki (yaptığı, yarattığındaki şaşılacak) hâllerin bilinmesidir. Bu sun'unun anahtarı, önce insanın duygularıdır. Bu hisler (duygular) ancak, su ve topraktan meydana gelmiş bu bedende bulunurlar. O hâlde, bunun için su ve toprak âlemine düştü. Ancak bu şekilde, bu azığı elde eder, hisleriyle kendinin dışında olanları bilir. Kendini tanımak anahtarı ile de, Allahü Teâlâ'yı tanımaya kavuşur. Bu hisler onda olduğu ve faaliyet gösterdikleri müddetçe o kimseye, «Dünyadadır», derler. Hislere vedâ edip kendi (zâtı) ve zâtına ait sıfatları kalınca ona, «Âhirete gitti», derler. O hâlde insanın dünyada bulunmasının sebebi budur.

İ K İ N C İ F A S I L

DÜNYANIN HAKİKATİ, ÂFETİ VE MAKSADI

Demek ki, insana dünyada iki şey lâzımdır: Biri, kalbi öldürü-

cü sebeplerden koruması ve gıdasını tedarik etmesi, diğeri de, bedenini helâk edici, öldürücü şeylerden koruması ve gıdasını elde etmesidir.

Kalbin gıdası, Allahü Teâlâ'yı tanımak ve sevmektir. Çünkü, her şeyin gıdası tabiî hususiyetine uygun olur. Daha önce, insanın kalbinin hususiyetinin bu olduğunu anlatmıştık. Helâkinin sebebi, Allahü Teâlâ'dan gayrı şeylerin sevgisine dalmaktır. Bedeni, kalb için korumak lâzımdır. Yoksa, beden fânidir, kalb bâkidir. Hacıyı hacca götüren deve gibi, beden de kalbin binek hayvanıdır. Deve hacıya lâzımdır, hacı deveye değil. Eğer hacca giden bir kimsenin deveyi yanında bulundurması icabediyorsa, yemini, suyunu, örtüsünü Kâbe'ye varıncaya kadar tedarik etmesi lâzımdır. Bundan sonra onun sıkıntısından kurtulur. Fakat deveye bakmayı ihtiyaç miktarınca yapmak lâzımdır. Yoksa, bütün zamanını ona yem vermek, onu süslemek ve onu muhafaza etmekle geçirirse, kafileden geri kalır ve helâk olur. Bunun gibi, eğer insan bütün zamanını, bedenin kuvvetlenmesine ve helâk olma sebeplerini ondan uzaklaştırmaya verirse, kendi saadetinden mahrum kalır.

Dünyada bedenin ihtiyacı üçtür: Beslenmek için yemek, giyinmek, sıcak ve soğuktan korunmak için bir evi olmak. Böylece helâk olma sebeplerinden kurtulur. O hâlde, insanın dünyadan zarurî olarak alacağı bunlardan fazla değildir. Hattâ dünyanın esası da bunlardır. Kalbin gıdası, beslenmesi ise mârifettir. Ne kadar çok olursa, o kadar iyidir. Bedenin gıdası, yemektir. Haddinden fazla olursa helâke sebep olur. Allahü Teâlâ'nın, şehveti insana vermesi, yemekte, meskende ve giyinmekte bedenin iktizasının meydana gelmesi içindir. Kendisinin binek hayvanı ancak bu şekilde helâk olmaz. Bu şehvet öyle yaratılmıştır ki, kendine verilene razı olmaz, daha fazla ister. Aklın yaratılması, onun hududunu aşmamasını temin içindir. Peygamberlerin diliyle (aleyhimüsselâm) gönderilen şeriatlar, onun [şehvetin - arzunun] hududunu tâyin içindir. Fakat bu şehvet, yaratıldığı zaman kendisine verildi; çocukta da, onun [istek ve arzunun] bulunması lâzımdır. Akıl ise sonradan yaratılmıştır. Demek ki, şehvet [arzu ve istek] önceden yerini tutmuş, hâkim olmuş, emre itaat etmek istemez olmuştur. Akıl ve şeriat ondan sonra geldiler. Bütün varlığını kuvvet, elbise ve mesken kurmaya vermemesi ve bu sebeple kendini unutmaması, bu kuvvet ve elbisenin neye yaradığını, ne için olduğunu bilmesi ve hattâ kendinin bu dünyada ne için bulunduğunu anlaması, âhiret için azık olan kalbin gıdasını unutmaması için geldiler. Bu ifadeden dünyanın hakikatini, âfetini ve maksadını öğrendin. Şimdi, dünyanın dallarını ve kısımlarını bildirelim.

ÜÇÜNCÜ FASIL

DÜNYANIN ASLI ÜÇ ŞEYDİR: YEMEK, ELBİSE VE MESKEN

Dünyanın tâfsiline dikkat edersen, üç şeyden ibaret olduğunu görürsün: Biri bitki, maden ve hayvan gibi yeryüzünde görülen şeylerdir. Toprağın aslı, mesken kurmak ve ziraatle ondan faydalanmak içindir. Bakır, pirinç ve demir madenleri âletler için, hayvanlar ise üzerlerine binmek ve yemek içindir. Diğer ikisi de, insanın kalbini ve bedenini bunlarla meşgul eylemesidir. Ya kalbi, onu sevmek ve onu istemekle meşgul eder, veya bedenini onu düzeltmek, onun işlerini yapmakla meşgul eder.

Kalbi dünya sevgisi, ile meşgul eylemek sebebiyle, kalbde helâke sebep olan hırs, bâhillik, haset, düşmanlık ve bunun gibi sıfatlar meydana gelir. Bedeni dünya ile meşgul eylemekten, kalbe bir meşguliyet doğar. Böylece aslını unutur ve tamamen dünyaya dalar.

Dünyanın aslı; yemek, elbise ve mesken olduğu gibi, insan için zaruri olan san'at da üçtür: Ziraatçılık, dokumacılık ve marangozluk. Fakat bunların da kolları vardır. Bazıları ona hazırlık içindir. Pamuk döven ve iplik büken, dokumacının işini yapıyor. Bazısı da bunu tamamlar, terzi gibi ki, dokumacının işini tamamlıyor. Bunların hepsi için âletlere ihtiyaç vardır. Bunlar da odun, demir, deri ve bunun gibi şeylerdir. Böylece demircilik, marangozluk ve dericilik san'atları meydana geldi. Bunların hepsi meydana gelince birbirlerine yardım etmeye muhtaç olurlar. Çünkü herkes, kendinin bütün işlerini yapamaz. Böylece terzi, dokumacının ve demircinin işini, demirci de, diğer ikisinin işini yapmak için bir araya geldiler. Bu şekilde her biri ayrı iş yaptılar. Bu yüzden aralarında bazı şeyler meydana geldi, birbirlerine düşman olmaya başladılar. Çünkü herbiri kendi hakkına razı olmadı ve diğerinin hakkına geçmek istedi. Böyle san'atlardan üç çeşide daha ihtiyaç oldu. Biri, saltanat ve siyaset [idare], diğeri kadılık ve hâkimlik, diğeri de insanlar arasında onunla kanun teşrii yapılan fıkıh san'atlarıdır. Her ne kadar bunların çoğunun el ile alâkası yoksa da, herbiri birer san'attır.

İşte bu sebeple, dünya meşgalesi çoğaldı ve karıştı. İnsanlar onun arasında kendilerini kaybettiler ve başlangıçta bunların esasının üç şey olduğunu anlayamadılar. Bütün bunlar yemek, giymek ve mesken içindir. Bu üç şey de beden için lâzımdır. Beden de kalb için lâzımdır. Onu taşımaktadır. Kalb de Allahü Teâlâ için [O'nu bilmek için] lâzımdır. O hâlde kendini ve Allahü Teâlâ'yı unutanlar; kendini, Kâbe'yi ve seferi unutup bütün zamanını deveye bakmaya veren hac yolcusuna benzerler.

Demek ki, dünya ve hakikati bu anlattıklarımızdır. Her kim

onda sefere hazırlanmaz, işini bitirmez, gözünü âhirete çevirmez ve dünya meşgalesini ihtiyacından fazla tutarsa, dünyayı tanımamış olur. Bunun sebebi cahilliktir. Bâhusus Peygamber Efendimiz buyurdu: «**Dünya, Hârut ve Mârut'tan daha büyük büyücüdür. Ondan kaçınız**». Dünya böyle bir büyücü olunca, onun hile ve aldatmalarını ve onun işlerinin neye benzediğini insanlara açıklamak farz olur. Şimdi dünyanın neye benzediğini dinle!

DÖRDÜNCÜ FASIL

DÜNYANIN CADILIĞI (BÜYÜCÜLÜĞÜ) HAKKINDA MİSÂLLER VE DÜNYA EHLİNİN GAFLETİ

BİRİNCİ MİSÂL: Dünyanın birinci büyücülüğü şöyledir: Kendini sana devamlı kalacak şekilde gösterir. Halbuki o, hareket eder ve devamlı senden kaçar. Fakat tedrici ve gayet yavaş hareket eder. Dünya, kendisine baktığın zaman hareketsiz görünen ve fakat daima yürüyen bir gölgeye benzer. Bilirsin ki, ömrün devamlı gidiyor ve tedrici olarak her an biraz daha azalıyor. İşte o dünyadır, senden kaçıyor, sana vedâ ediyor (senden ayrılıyor), sen ise bunu anlamıyorsun!

BAŞKA MİSÂL: Büyülerinden biri de, kendini sana veriyor şeklinde göstermesi, seni kendine âşık etmesi, seninle kalacağını, bir başkasına varmayacağını imâ etmesidir. Halbuki sonra âniden sana düşman kesilir. Bu, erkekleri aldatıp, kendine âşık eyleyen, sonra evine götürüp öldüren, zehirleyen zalim bir dul kadına benzer.

İsâ (aleyhisselâm) keşfinde dünyayı ihtiyar bir kadın şeklinde görüp sordu: «Kaç kocan vardır?». Dünya, «O kadar çok ki, sayamam», dedi. «Öldüler mi, yoksa seni boşadılar mı?» buyurdu. «Hayır! Belki hepsini ben öldürdüm», dedi. İsâ (aleyhisselâm) bunun üzerine, «Bu ahmaklara şaşarım ki, diğerlerine ne yaptığını görürler de yine seni isterler, hiç ibret almazlar» buyurdu.

BAŞKA MİSÂL: Dünyanın büyülerinden biri de, dışını süsleyip, belâ ve mihnetleri örtmesi, dışına, yüzüne bakan cahilleri aldatmasıdır. Çirkin yüzünü örten, ipekli ve süslü elbiseler giyen ihtiyar bir kadına benzer. Uzaktan onu görenler ona âşık olurlar. Ama yüzünden örtüyü kaldırınca pişman olur, üzülürler. Onun rezilliğini görürler. Hadis-i şerifte geldi ki: «**Kıyamet günü dünyayı yeşil gözlü, dişleri dökülmüş ihtiyar, çirkin bir kadın şeklinde getirirler; insanlar ona bakınca: Allah korusun! Bu nedir? Böyle rezil, böyle çirkin derler. Onlara denir ki: Bu, uğruna birbirinizi kıskandığınız, birbirinize düşman kesildiğiniz, kan döktüğünüz, sıla-i rahmi terkettiğiniz, ona aldandığınız dünyadır. Sonra onu Cehenneme atar-**

lar. Der ki: Yarabbi, beni sevenler neredadir? Allahü Teâlâ onların da getirilip Cehenneme atılmasını emreder.»

BAŞKA MİSÂL: Bir kimse dünyada bulunmadığından önceki ezeli ve içinde bulunmayacağı âtideki seneleri ve ezelle ebed arasındaki bu birkaç günü (kendi ömrünü) hesap ederse, dünyanın bir sefer yolu olduğunu, birinci menzilinin beşik, son konağının mezar ve bunun arasında kaç konak bulunduğunu anlar. Her yıl, bir konak gibi; her ay bir fersah (yaklaşık olarak altı kilometre) gibi; her gün, bir mil gibi ve her nefes bir adım gibidir. O ise durmadan yürüyor. Kiminin bu yoldan bir fersahı kalmış, kiminin daha az, kiminin daha çok kalmış. O ise daima burada kalacakmış gibi gamsız ve düşüncesiz oturmaktadır. On sene sonra bile kendine lâzım olmayacak şeyleri düşünmekle meşgul olur. Halbuki on güne varmaz, toprak altında olacaktır.

BAŞKA MİSÂL: Dünyayı sevenler, onda buldukları lezzetlerle âhirette rezillik ve sıkıntı çekenler; çok fazla yağlı yemekler yeyip, tatlı şerbetler içip midesini bozan, sonra da midesinde, nefsinde ve kazuratındaki rezaleti görüp utanan, pişman olan; lezzetleri geçti, rezilliği kaldı diyen kimse gibidir. Yemek ne kadar iyi olursa ağırlığı da o kadar çok olduğu gibi, dünya lezzetleri de ne kadar çok olursa sonu o kadar rüsvay ve rezil olmaktır. Bunun böyle olduğu can verirken belli olur. Zira nimeti, bağı - bostanı, cariye ve köleleri, altını ve gümüşü çok olanların, ölürken bunlardan ayrılık emeli; az olanlarınkinden daha çok olur. Bu elem ve azap ölümle yok olmaz. Hattâ daha da artar. Çünkü, o sevgi kalbin sıfatıdır. Kalb ise kendi yerinde olur, ölmez.

BAŞKA MİSÂL: Dünya işlerinden insanın karşılaştığı kendisine az görünür, bununla meşguliyetinin uzun sürmeyeceğini zanneder. Belki de işlerinin yüz tanesinden bir tanesi ortaya çıkar ve ömrü o işte geçer! İsâ (aleyhisselâm) buyuruyor: «Dünyayı arayan, deniz suyu içene benzer. Ne kadar çok içerse, daha çok susar, içer içer, nihayet ölür. Fakat susuzluğu, harareti eksilmez». Bizim Peygamberimiz (aleyhi efdâlüssalâti ve ekmelüttehıyyât) buyuruyor: «Bir kimsenin suya girip ıslanmaması mümkün değildir» [1].

BAŞKA MİSÂL: Dünyaya gelen; misafirler için odalar süslemek, onları grup grup çağırmak, önlerine üzerinde kuru yemişler bulunan altın tabak, öd ve buhurlu mangal koyup çeşitli güzel kokular arasında tatlı yediren ve geriye, başkaları geleceği için, tabak ve mangalı bırakıp meyveleri yenen bir misafirperverin evinde misafir olmaya benzer. O hâlde onun âdetini bilen ve akıllı olan herkes öd ve buhurun kokusuna bürünür, meyveyi yer, tabak ve

(1) C. Zühd, 3: H. Rikâk, 2.

mangalı bırakır, şükür eder ve gider. Ahmak olan bunları kendisine verdiklerini zannedip alıp götürmek ister. Gideceği zaman elinden aldıklarına üzülür, canı sıkılır, feryad eder. İşte dünya da böyle; yolcuların azıklarını bedava alacakları, fakat içerde olanlara tama' etmeyecekleri misafir konağıdır.

BAŞKA MİSÂL: Dünyayı sevenler, dünya işleri ile meşgul olup âhireti unutanlar; gemide bulunup, bir adaya yanaşıp kazâ-yı hâcet ve taharet için dışarıya çıkanlar gibidir. Kaptan, bağırır ve der ki: «Hiç kimse fazla kalmasın. Temizlikten başka bir şeyle meşgul olmasın. Gemi hemen kalkacak». Onlar adaya dağılırlar. Akıllı olanlar, çabucak temizlenip geri dönerler. Gemiyi boş bulup daha güzel ve uygun bir yer tutup oraya otururlar. Diğer bir grup, adanın güzelliğine, acayipliğine şaşar, kalırlar. Onu seyre koyulurlar. Ondaki çiçeklere, tatlı tatlı öten bülbüllere, etraftaki süslü çakıl taşlarına bakar kalırlar. Geri dönünce, gemide rahat bir yer bulamazlar, dar ve karanlık yerde otururlar. Oranın sıkıntısını çekerler. Diğer bir grup, yalnız bakmakla kalmayıp, o süslü güzel çakıl taşlarını, çiçekleri toplarlar, beraberinde götürürler; gemide yer bulamazlar, dar bir yere sıkışır, kalırlar ve çok defa o çakıl taşlarını omuzları üzerinde taşırlar. Bir iki gün geçince o güzel renkler solar, kararır, onlardan nâhoş kokular gelmeye başlar. Atacak yer bulamazlar. Pişman olurlar, onların yükünü ve sıkıntısını omuzlariyle çekerler. Bir başka grup, adanın güzelliğine şaşar ve öyle kalırlar. Gemiden uzak kalıp gemiyi kaçırırlar. Kaptanın sesini duymazlar. Adada kalırlar. Böylece bazısı açlıktan ölür. Bazısını yırtıcı hayvanlar öldürür. Birinci grup takvâ sahibi mü'minlere benzer, sondakiler de kâfirlere. Zira kendilerini, Allahü Teâlâ'yı ve âhireti unuttular. Bütün varlıklarını dünyaya verdiler. Âyet-i kerimede, **«Âhirete nisbetle, dünya hayatını daha çok sevdiler»** [1], buyuruldu. Aralarında bulunan iki grup, âsiler gibidir. İmanın aslını korudular, fakat dünyadan el çekmediler. Bir kısmı fakirlikten pay aldı. Bir kısmı çok nimetler toplayıp, yükü ağır oldu.

BEŞİNCİ FASIL

DÜNYADAKİ HER ŞEY MEZMÛM (KÖTÜLENMİŞ) DEĞİLDİR

Dünyanın, söylenilen bu aşağılığı sebebiyle dünyadaki her şeyin mezmûm, aşağı olduğunu sanma. Belki dünyada öyle şeyler vardır ki; onlar dünya değildirler. İlim ve amel dünyada olur, fakat dünyadan sayılmazlar. Çünkü bunlar insanla beraber âhirete

(1) 16 — Nahl: 107.

giderler. Ama ilim olduğu gibi onda kalır. Amel, her ne kadar aynen kalmazsa da eseri onunla kalır. Bu iki kısımdır: Biri kalb cevherinin temizliği ve parlaklığı olup, günahları terketmekten hâsıl olur. Diğeri Allahü Teâlâ'nın zikrine ünsiyeti olup, ibadetlere devamdan meydana gelir. O hâlde bunlar devamlı olan iyi şeylerdir ki, Allahü Teâlâ bunlar hakkında, **«Baki olan iyi şeyler, Rabbinin indinde daha hayırlıdır»** (1), buyuruyor.

İlmin, münâcaatın ve Allahü Teâlâ'nın zikrine ünsiyetin verdiği lezzet daha çoktur. Bunlar dünyadadır. Fakat dünyadan sayılmazlar. O hâlde bütün lezzetler mezmûm ve kötü değildir. Belki geçen ve kalmayan lezzetlerin de hepsi mezmûm değildir. Bu da iki kısımdır: Biri, dünyadan olduğu ve ölümden sonra da kalmadığı hâlde; âhiret işlerine, ilme, amele ve mü'minlerin çoğalmasına yardımcı olandır. Âhiret yolunun şartı olan ihtiyaç miktarınca kuvvet, evlenme, giyinme ve mesken kurma gibi. Dünyadan bu kadarına kanaat getiren ve bundan maksadı din işlerinde rahatlık olan, dünya ehli değildir.

O hâlde, dünyadan mezmûm [kötü] olanlar, din için olmayanlardır. Belki o kimse, gaflete, lezzet ve nimetlere kapılıp kulluk vazifelerini unutan ve kalbini bu dünyaya bağlayıp, öbür dünyadan nefret eden kimsedir. Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Dünya ve içindekiler mel'ûndur. Ancak Allahü Teâlâ'yı anmak ve buna yardım edenler mel'ûn değildir»** (2).

Dünyanın hakikatinden ve ne olduğundan bu kadar anlatmak yetişir. Bundan sonrasını **ukûbat** kısmı olan, muâmelât erkânının üçüncü kısmında anlatacağız.

(1) 18 — Kehf: 46.
(2) C. Zühd: 3. T. Zühd: 14.

1 KÖTÜLENMİŞ
2 DUA
3 LANETE LAYIK, LANETLENMİŞ
4 CEZALAR
5 DAVRANIŞ
6 ESASLAR

DÖRDÜNCÜ UNVAN

Âhireti Tanımak

[Bu unvanda onbeş fasıl vardır]

BİRİNCİ FASIL

BEDEN VE RÛHLA ALÂKALI CENNET VE CEHENNEM

Ölümün hakikati bilinmeyince âhiretin hakikatini kimse bilemez. Hayatın hakikatini bilemeyince, ölümün hakikatini bilemez. Rûhun hakikatini bilmeyince de, hayatın hakikatini bilemez. Rûhun hakikatini bilmek de, bir kısmını açıkladığımız kendi nefsini bilmektir.

Daha evvel söylemiştik ki, insan, biri rûh, diğeri beden olan iki asıldan meydana gelmiştir. Rûh süvari gibi, beden de binek hayvanı gibidir. Âhirette bu rûhun beden vasıtası ile bir hâli, bir Cenneti ve Cehennemi vardır. Kendi zâti sebebi ile, bedenin ortak olmadığı başka bir hâli de vardır. Beden sebebiyle de onun [insanın] bir Cenneti veya Cehennemi, yahut saadeti veya şekaveti vardır. Araya beden girmeksizin olan kalbin nimet ve lezzetlerine, «Rûhanî Cennet», diyoruz. Yine beden araya girmeden olan sıkıntı, elem ve şakiliğine «Rûhanî Cehennem» diyoruz.

Bedenin de beraber bulunduğu Cennet ve Cehennem zaten bellidir. Orada, ağaçlar, nehirler, hûriler, köşkler, yiyecekler, çiçekler ve buna benzer şeyler vardır. Her ikisinin de vasfı, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde bildirilmiştir. Herkes bunu anlayabilir. Bunu uzun olarak «İhyâu Ulûmi'd-Din» kitabımızın «Ölümü hatırlama» kısmında anlattık. Burada ise bu kadarla iktifa edip, ölümün hakikatini anlatıp, rûhanî olan Cennet ve Cehenneme işaret edelim. Zira bunları herkes bilmez.

Hadis-i Kudsî'de, «**İyi ameller yapan kullar için, gözlerin görmediği, kulakların duymadığı ve hiç kimsenin kalbinden geçmeyen şeyler hazırladım**» [1] buyurulanlar, rûhanî Cennettedir. Kalbin içinden melekût âlemine bu mânânın aşikâr olduğunu, hiç şüp-

---

(1) Dy. Rikâk, 98. 105. Hm. II. 313.

he kalmadığını gösteren bir pencere açılır. Bu yola kavuşan kimsede, âhiretin Cennet ve Cehennemine taklid ve işitme ile olmayıp parlak bir yakîn hâsıl olur. Bilâkis basiret ve müşahede ile olur. Hekimin, bu dünyada bedene ait iyilik ve kötülüğü bilmesi ve buna sıhhat ve hastalık demesi; bunun sebepleri olan ilâç kullanmak ve perhiz etmek, hastalığın ise çok yemek ve perhiz etmemekten ileri geldiğini söylemesi gibi; bu müşahede ile de kalbin yâni rûhun saadet ve şekaveti; ibadet ve mârifetin bu saadetin ilâcı, cahillik ve günahın bu saadetin zehiri olduğu anlaşılır. Bu, çok kıymetli ve yüksek bir ilimdir. Birçok âlim denen kimseler, bunu bilmezler. Hattâ bunu inkâr ederler. Bedenî olan Cennet ve Cehennemden ileri geçip söz söylemezler. Âhireti bilme hususunda işitme ve taklidden başka bir yol bilmezler. Bizim ise bunun hakikati hakkında delilli uzun kitabımız vardır. Bu kitap Arabîdir. Burada ise bu kadar anlattık. Zeki ve kalbi inad ve taklid bulaşıklığından temizlenmiş olanlar, bunu idrak ederler ve âhiret işi kalblerinde sabit ve kuvvetli olur. Bunun için birçok kimselerin âhirette imanı zayıf ve sallantıda olur.

İKİNCİ FASIL

ÖLÜMÜN HAKİKATİ

Eğer ölümün hakikatinden bir nebzecik bilmek istersen, bilmelisin ki, insanın iki rûhu vardır. Biri, hayvanlara mahsus rûh cinsindendir ve biz ona **«Hayvanî rûh»** diyoruz. Diğeri ise, meleklere mahsus rûh cinsinden olup, ona **«İnsanî rûh»** diyoruz. Bu hayvanî rûh, canlılarda sol tarafta bulunan yürek denilen et parçasında olup, kalbin menba'ıdır. O ise, hayvanın bâtın mizaçlarından buhar gibi, lâtiftir. Mûtedil bir mizacı vardır ve kalbden atar-damarları vasıtası ile hareket eder. Beyne ve bütün uzuvlara ulaşır. Bu rûh, his ve hareketleri taşımaktadır. Beyne ulaşınca, harareti azalır, mûtedil olur. Göz ondan görme kuvveti, kulak ondan işitme kuvveti ve diğer âzalar da kendi hassa ve kuvvetlerini alırlar. Bu, içerisi tozlu olan bir odadaki kandile benzer. Kandilin ışığı tozlardan geçip, duvarın üzerine düşer. Orayı aydınlatır. Kandilin aydınlığı duvarın üzerinde zâhir olduğu gibi, Allahü Teâlâ'nın kudretiyle görme, işitme ve diğer hislerdeki kuvvetler bu rûhtan diğer âzalarda meydana geliyor. Eğer bazı damarlarda tıkanma olursa, ondan sonra gelen uzuv hareketsiz kalıp felç olur. Onda his ve hareket kuvveti olmaz. Hekim, bu tıkanıklığı gidermeye uğraşır.

Bu rûh, kandilin alevi gibidir. Kalb ise fitili gibidir. Gıdalar da yağı gibidir. Kandilde [şamdanda] yağ bitince kandil söner. Yağ olup, fakat fitil çok yağ çekse, bozulup artık yağ çekmez olduğu gibi; kalb de çok zaman geçince gıda almaz olur. Yağ ve fitil yerinde

olduğu hâlde, kandilin üzerine bir şey koyduğun zaman söndüğü gibi, bir canlıya da büyük bir yara ve zorluk gelince ölür.

Mizacı mûtedil olduğu müddetçe —ki bu şarttır— bu rûh his ve hareket kuvveti gibi, Allahü Teâlâ'nın izni ile gökteki meleklerin nurlarından da lâtif mânâları alır. Hararetin veya soğukluğun çokluğundan veya başka sebeple mizacı bozulursa, o eserleri almaya lâyık olmaz. Bir aynanın yüzü düzgün ve parlak olursa, karşısındaki şeylerin sûretini gösterir. Ama ayna iyi olmaz, yahut pas tutarsa o sûretleri göstermez. Bu sûretlerin yok olması veya kayıp olmasından değil, karşısındaki suretleri gösterecek hususiyetin aynada kalmamasındandır. Bunun gibi, hayvani rûh dediğimiz, bu lâtif buhar mûtedil [doğru - sağlam] olunca, buna elverişli olur. İtidâli gidince de artık almaz olur. His ve hareket kuvvetlerini almaz olunca, âzalar onun nurlarının ihsanından mahrum kalır. Hissiz ve hareketsiz olur. Bu zaman «öldü» derler.

Hayvanî rûhun ölmesinin mânâsı budur. Bu mizacın itidâlden düşmesi için olan sebepleri bir araya getiren, Allahü Teâlâ'nın mahlûklarından bir mahlûktur. Ona «Melekü'l-mevt», denir. İnsanlar onun yalnız ismini bilirler. Onun hakikatini bilmek ise uzun sürer.

Bu şekildeki ölüm, hayvanın ölümüdür. İnsanın ölümü ise, daha başkadır. Çünkü onda bu hayvanî rûh bulunduğu gibi, geçmiş fasıllarda insanın rûhu, yahut kalb ismini verdiğimiz başka bir rûhu daha vardır. Bu diğer rûha benzemez. Çünkü o, çözülmüş hava, imbiklenmiş buhar gibi gayet lâtif bir cisimdir. Fakat bu insan rûhu, cisim değildir. Çünkü bölünme kabul etmez. Allahü Teâlâ'nın tanınması, bilinmesi onda olur. Allahü Teâlâ bölünme kabul etmediği ve bir olduğu gibi, bir olanın bilineceği yer de, bir ve bölünme kabul etmez olmalıdır. O hâlde bu mârifet bölünebilen hiçbir şeyde olmaz. Bilâkis ancak bölünmeyen tek bir şeyde olur.

Fitili, kandilin alevini ve ışığını düşün: Fitil, yürek gibi, kandilin alevi hayvanî rûh gibi, kandilin ışığı da insan rûhu gibidir. Kandilin ışığı, kandilden daha lâtif olduğu bir şeye benzetilmediği gibi, insanın rûhu da hayvanî rûha nisbetle lâtiftir ve bir şeye benzetilemez. Lâtiflik tarafından bakılırsa, bu benzetme doğrudur. Fakat bir başka şekilde doğru değildir. Çünkü, kandilin ışığı kandile tâbi olup, asıl olan kandildir. Kandil olmazsa, ışık da olmaz. İnsan rûhu ise, hayvanî rûha tâbi değildir. Hattâ asıl kendisidir. Hayvanî rûha halel gelmekle, buna bir şey olmaz. Belki tam misâlini istersen, kandilden daha lâtif bir ışık farz et, kandil onunla var olsun, o kandille değil. Ancak misâlimiz böylece doğru olur!.

O hâlde hayvanî rûh bir cihetten insan rûhunun binek hayvanı, bir cihetten de bir âlet hükmündedir. Bu hayvanî rûhun mizacı

bozulursa, kalıp [beden] ölür. İnsan rûhu ise, kendi yerinde kalır. Fakat âletsiz ve merkebsiz kalır. Merkebin [binek hayvanının] ölümü ve âletin zâyi olması, süvarinin de zâyi ve yok olmasına sebep olmaz. Fakat âletsiz kalır.

Bu âlet kendisine, Allahü Teâlâ'nın mârifet ve muhabbetini avlamak, elde etmek için verildi. Eğer maksadına kavuştuysa, âletin helâk olması, aradan çekilmesi onun için daha iyidir. Çünkü maksada kavuşmuşken, âlet yük olur, ağırlık verir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) in **«Ölüm, mü'mine hediye ve tuhfedir»**, buyurması, av için tuzak kuran ve tuzağın yükünü çeken içindir. Avını elde edince tuzağın helâki onun için ganimettir. Yok, eğer —Allah korusun— avı elde etmeden önce bu tuzak çalışmaz olursa, onun ayrılık acısı ve musibetinin sonu olmaz. Bu acının ve elemin başlangıcı kabir âzabıdır. Allahü Teâlâ bizi ondan korusun!

Ü Ç Ü N C Ü F A S I L

SENİĞN BENLİĞİN BU BEDENLE DEĞİLDİR

Bilmiş ol ki, bir kimsenin eli ve ayağı felç olursa o kendi yerinde kalır. Çünkü o, el ve ayak değildir, eli ve ayağı onun âletleridir. O ise, bunları kullanandır. Senin benliğinin hakikati; el ve ayak olmadığı gibi; sırtın, karnın, başın ve bedenin de değildir. Hepsi felç olsa da, senin yerinde durman yine mümkündür. Ölümün mânâsı bütün vücudun felç olmasıdır [çalışmamasıdır]. Elin felç olmasının mânâsı, sana itaat etmemesidir. İtaat etmesi için **kudret** denilen bir sıfata sahip olması icap ederdi. Bu kudret sıfatı da, hayvanî ruh kandilinden o ele ulaşan bir nurdur. Hayvanî rûhun geçiş yolları olan damarlarda bir tıkanıklık olsa, kudret ondan gidip, itaat etmesi mümkün olmaz. Sana itaat eden bütün beden de, bu hayvanî rûhun vasıtasiyle itaat eder. Demek ki, mizacı bozulunca ve itaat edemeyince, ona ölüm diyorlar. Her ne kadar itaat etmek yerinde kalmazsa da, sen yerinde kalırsın.

Senin benliğinin hakikati, nasıl bu beden olur? Düşünürsen bilirsin ki, bugünkü vücudunun hücreleri, çocukluk zamanındaki hücreler değildir. Onların hepsi zamanla ortadan kalkmış, alınan gıdalardan yerlerine yenileri gelmiştir. O hâlde beden, aynı durumda kalmıyor, halbuki sen hep aynısın. Bu sebepten senin benliğin bedeninle değildir. Beden yok olursa olsun, sen her zamanki gibi zâtınla yaşarsın.

Senin sıfatların ise iki kısımdır: Biri, bedenin araya girmesiyledir. Açlık, susuzluk ve uyku gibi ki, bunlar midesiz, maddesiz olmazlar. Bu birinci kısım ölümle ortadan kalkar. Diğer bedenin araya girmediği, Allahü Teâlâ'yı ve cemâlini tanımak ve bununla mes-

rur olmak gibi şeylerdir. Bu senin zâtına mahsus sıfattır, seninle kalır. **«Bâki kalan iyilikler»** (1)'in mânâsı da budur. Eğer bunun mukabili Allahü Teâlâ'yı bilmemek ise, bu da senin zâtî sıfatın olup, seninle kalır. Ve o, rûhunun körlüğü ve şakiliğinin tohumudur. Âyet-i kerimede, **«Bu dünyada kör olan, öbür dünyada da kör ve yolunu şaşırmış olur»** (2), buyuruldu.

Bu iki rûhu, aralarındaki farkı ve irtibatı bilmeyen ölümün hakikatini hiçbir şekilde anlayamaz.

DÖRDÜNCÜ FASIL

İNSANÎ RÛHUN İTİDÂLİNİ KORUMAK

Şimdi bilmiş olunuz ki, bu hayvanî rûh, âlem-i süflîden olup, buhar karışımlarının lâtiflerinden meydana gelmiştir. [Buradaki buhar su buharı değildir]. Karışım dörttür: Kan, balgam, safra ve lenf. Bu dört şeyin aslı; su, ateş, toprak ve havadır. Mizaçtaki uygunluk ve uygunsuzluk; sıcaklık, soğukluk, nemlilik ve kuruluğun miktarının farklı olmasındandır. Tıp ilminin gayesi, insanî rûh dediğimiz diğer bir ruhun âleti ve taşıyıcılığını yapan hayvanî rûhta bu dört şeyin itidâlini sağlamaktır. İnsanî rûh bu âlemden değildir. O ulvî âlemdendir ve melekler cevherindedir. Onun bu âleme inmesi, zâtındaki şaşılacak hâllerdendir. Fakat onun bu gurbeti, Allahü Teâlâ'dan gıdasını almak içindir. Hususan Allahü Teâlâ buyurur: **«Hepiniz oradan aşağı inin dedik. Tâ ki size hidâyetim ulaşsın. Gösterdiğim yolu takip edenlere korku ve üzüntü yoktur»** (3).

Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de meleklere, **«... Ben, çamurdan insan yaratıcıyım... Onu tamamlayıp içerisine de rûhumdan üfürdüğüm zaman kendisi için derhal (bana) secdeye kapanın»** (4) buyurması, bu iki rûh âleminin ayrılığına işarettir. Zira birini çamura havale eyledi ve onun mizacının itidâlinden **«sevveytühû»** [onu doğru ve hazır eyledim] diye bahsetti. İtidâl de budur. **«Ve ona rûhumdan üfledim»**, kelâmı ile bunu kendine alâkalı kıldı. Buna misâl olarak deriz ki: Bir kimse, kolay ateş alması için bir bez parçasını lime lime eder, sonra ateşin yanına getirir ve alev alıp parlaması için üfler.

Hayvanî ve süflî rûhun bir itidâli vardır. Hekimin, onu helâk ve hasta olmaktan korumak için itidâl sebeplerini bilmesi gibi, kalbin hakikatinden olan insanî yüksek rûhun da bir itidâli vardır. Şeriat dahilindeki ahlâk ve riyazet ilmi, insanî rûhun bu itidâlini

(1) 18 — Kehf: 57. (2) 17 — İsrâ: 46.
(3) 2 — Bakara: 38. (4) 38 — Sad: 71 - 72.

muhafaza eder. Bundan sonraki İslâmın şartlarını anlatırken, onun sıhhatinin bunlar olduğu anlatılacaktır.

Anlaşıldı ki, insanın kendini bilmeden Allahü Teâlâ'yı bilemeyeceği gibi, bir kimse insandaki bu iki rûhun hakikatini bilmeyince de âhireti basiretle bilmesi [kalble yakinen tanıması] mümkün değildir. O hâlde kendini tanımak, Allahü Teâlâ'yı ve âhireti tanımanın anahtarıdır. Ve dinin esası da «Allahü Teâlâ'ya ve âhiret gününe iman etmektir». Bu sebepten dolayı bu bilgiyi öne aldık.

Bununla beraber rûhun evsâfının sırlarından bir sır söyleyemedik. Zira ondan konuşmaya izin yoktur. Çünkü, insanların anlayışı bunu kaldıramaz. Allahü Teâlâ'yı ve âhireti tamamen bilmek, bu rûhu tam bilmeye bağlıdır. Gayret et ki, mücahede ve istek yolu ile bunu kendi kendine bilesin. Zira başkasından dinlersen, onu dinlemeye takat getiremezsin. Evet, birçok kimseler Allahü Teâlâ hakkında bu vasfı dinlediler, inanmadılar, inkâr eylediler ve «Bu zaten mümkün değildir» dediler. Bu ise, Allahü Teâlâ'yı tenzih değil, inkârdır. O hâlde insan hakkında böyle şeyleri duymaya nasıl dayanabilirsin? Hattâ bu sıfatın Allahü Teâlâ hakkında olması, ne Kur'ân-ı Kerim'le, ne de hadis-i şerifle sârihdir. Aynı zamanda, duyunca inkâr ederler gerekçesiyle böyledir. Peygamberlere, «İnsanlara, akıllarının alacağı şekilde söyleyiniz», buyurulmuştur. Peygamberlerden bazılarına şöyle vahiy gelmiştir: «Bizim sıfatlarımızdan insanların anlayamayacakları bir şey söyleme, sonra inkâr ederler ve ziyân ederler. Bilecekleri kadar söyleyin.»

BEŞİNCİ FASIL

HAŞRIN, NEŞRİN, BA'SIN VE İADENİN MÂNÂSI

Buraya kadar anlatılanlardan; insanın canının hakikatini, bedeni ile değil, zâtı ile durduğunu anladın. Kendi zâtının ve hususi sıfatlarının kıyamında bedene ihtiyacı olmadığını da öğrendin. Ölümün mânâsı, onun yok olması değil, bedendeki tasarrufunun kesilmesidir. Haşrın, neşrin, ba'sın ve iadenin mânâsı, onu yok ettikten sonra tekrar yaratırlar değildir. Bunun mânâsı, evvelde olduğu gibi, ikinci defa ona, tasarruf edebileceği bir beden verirler demektir. Bu defa birinciden daha kolay olur. Çünkü önce, hem bedeni, hem de rûhu yaratmak lâzım idi. Bu defa ise, insanî rûh, kendi yerindedir. Hattâ bedenin cüzleri bile kendi yerindedir. Bunları toplamak, yaratmaktan daha kolaydır. Ancak bu, bizim tasavvurumuza göre böyledir. Yoksa kolaylığın İlâhî fiil ile münasebetî yoktur. Zira, zorluk sıfatı olmayan yerde, kolaylık da olmaz.

İadenin şartı, sahip olduğu bedeni kendisine verirler demek değildir. Çünkü kalıp [beden] onun merkebidir [bineğidir]. At ve-

rirlerse, ona da biner. Çocukluğundan ihtiyarlığına kadar, hücreleri, diğer gıdalarla değiştirilmiş, o ise hiç değişmemiştir. O hâlde bunu şart edenlere birçok sorular sorulabilir. Bu sorulara ise zayıf cevablar verirler ve güya böylece o zorlamalardan kurtulurlar ki, onlara sorulur: «İnsan insanı yiyor. Birinin eczası, diğerinin eczası oluyor. O hâlde, rûh bunlardan hangisine verilir? Eğer bir uzvu kesilir ve bundan sonra sevab olan bir iş yaparsa, bu uzvu, öbür dünyada onunla olur mu, olmaz mı? Eğer onunla olmazsa, Cennette, gözsüz, elsiz, yahut ayaksız nasıl olur? Eğer onunla olursa o sevab iş işlendiği zaman o uzuv, onda yoktur. Şimdi mükâfatı verilirken nasıl ortak olabilir?». Böyle lüzumsuz şeyler sorarlar ve cevab isterler. İade, hakikatiyle olmadığı şekilde bu gibi şüphelere lüzum kalmaz. Çünkü bütün bedene ihtiyaç yoktur. Bu şüpheler ve suallerin sebebi senin benliğin ve hakikatin, senin bedenindir. O, olduğu gibi yerinde kalmayınca, o sen olmazsın, sanmalarıdır. Bunun için şüphelere düştüler. Sözlerinin aslı yoktur.

ALTINCI FASIL

BU DÜNYADA CENNET VE CEHENNEMİ MÜŞÂHEDE

Burada aklına şöyle bir sual gelebilir: Fıkıh âlimleri ile kelâm âlimleri arasında, insanın rûhu öldükten sonra yok olur ve sonra onu tekrar yaratırlar, sözü meşhurdur. Bu ise sizin dediğinize uymuyor. Cevabında deriz ki:

Başkalarının sözüne uyan, göremez olur. Bunu ancak, taklid ve basiret ehlinden olmayan söyler. Çünkü, eğer basiret sahibi olsaydı, bedene olan ölümün insanın hakikatini yok etmeyeceğini bilirdi. Taklid sahiplerinden olsaydı, Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerden, insanın rûhu öldükten sonra kendi yerinde kaldığını bilirdi. Çünkü, ölümden sonra rûhlar iki kısma ayrılır: Eşkıyanın [kâfirlerin ve fâcirlerin] rûhları; süedanın [sâidlerin, iyilerin] rûhları. İyilerin rûhları hakkında Kur'ân-ı Kerim'de, **«Allah yolunda öldürülenleri, ölü saymayınız. Onlar diridirler, Rablarının huzurunda mükâfata kavuşur ve daima O hazretten rızıklarını alırlar»** (1), buyuruluyor ama, Bedir muharebesindeki kâfirler hakkında, Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) ve ashâbı bu kâfirleri öldürünce, ölü oldukları hâlde, hepsine teker teker seslenip, bağırdı ve buyurdu ki: **«Ey filân, ey filân! Allahü Teâlâ'nın, düşmanlarını kahretmek için bize verdiği müjdeler gerçekleşti. Bu müjdeler arasında sizin azab çekeceğinizi de kat'iyyetle bildirmiş idi. Şimdi ölümden sonra doğru mu, değil mi anladınız mı?»**

---

(1) 3 — Âl-i İmrân: 169 - 170.

Peygamber Efendimize (sallâllahü aleyhi ve sellem) dediler ki: «Onlar bir avuç murdardır. Onlarla nasıl konuşuyorsunuz?». Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Nefsim, yed-i kudretinde olan Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, onlar bu sözü sizden daha çok işitirler, fakat cevab veremezler»** (1). Ölüler hakkında ve onların kendilerini ziyaret eden ve onlara matem tutanlar ve bu dünyada onlar hakkındaki hadis-i şerifleri araştıranlar, inceleyenler, onların yok olmasının şeriatte bildirilmediğini kat'iyyetle bilirler. Şeriatin bildirdiği; başka bir hâl alması, yahut yer değiştirmesidir. Mezar, ya Cehennem çukurlarından bir çukur, ya Cennet bahçelerinden bir bahçedir.

O hâlde, şüphesiz bilmiş ol ki, zâtından ve sıfatlarının hususiyetlerinden ölümle bir şey gitmiyor. Fakat, beyin ve âzalar vasıtası ile çalışan his, hareket ve hayâl; ölünce kalmaz. İnsan, buradan gittiği gibi orada yalnız kalır. Bilmiş olunuz ki, at ölür, üstündeki süvari dokumacı ise, âlim olmaz ama gözleri kapalı ise, gözlerini açar. Yaya yürür. Beden, at gibi bir binek hayvanıdır, sen de süvarisin.

Bu sebepdendir ki, tasavvuf yolunun başlangıcında olduğu gibi, kendinden ve hislerinden uzaklaşıp, aslına inip, Allahü Teâlâ'nın zikrine dalanlara, âhiret hâlleri zevkle görünür. Onların rûh-ı hayvanileri, mizâcının itidâlinden bir şey kaybetmediği hâlde, kendini unutur. Kendinde kendine karşı bir durgunluk, hissizlik meydana gelince, zâtının hakikati sebebiyle, onları kendisi ile hiç meşgul eylemez. Böylece onların hâli, ölülerin hâline yakın olur. O hâlde, diğerlerine ölümle gösterilenler, onlara bu hâlde gösterilir. Sonra kendilerine gelince ve hisler âlemine dönünce, ekseriya gördükleri hatırlarında kalmaz. Fakat bir eser, bir nümûne kalır. Eğer Cennetin hakikatini ona göstermişlerse, onun huzur, rahat, sevinç ve sürûru o kimsede kalır. Eğer Cehennemi ona arzetmişlerse, onun acı ve şiddeti kendisinde yer eder. Eğer hatırında ondan bir şey kalırsa, ondan haber verir. Hayâl hazinesi o şeyi anlatmak isterse, hatırda kolay kalabilen bir şeye benzetir. Ondan haber verir. Şöyle ki: Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) namazda elini kaldırdı ve **«Cennet üzümlerinden bir salkımı bana arzettiler. Onu bu dünyaya getirmek istedim»** (2), buyurdu. Bahsedilen üzüm salkımının bu dünyaya getirilebileceği sanılmasın. Belki bu imkânsızdır. Eğer mümkün olsaydı, getirirdi. Fakat ona müşâhede ile gösterilmiş idi. Bunun muhâl olmasının hakikatini bilmek uzundur ve senin bunu öğrenmek istemene de lüzum yoktur.

Âlimlerin makamları arasındaki fark, şöyle olur: Biri kendisi-

(1) H. Cenâiz, 117; Hm. II. 31, 38. (2) Hm. III, 353, V. 137.

nin gördüğü, başkalarının görmediği Cennet üzümünün nasıl olduğunu, neye benzediğini merak ederek alır. Diğerlerinin bundan nasibleri, onun elini hareket ettirmesinden başka bir şey değildir. Bunun neticesi de «**Az bir hareket namazı bozmaz**», oluyor. Bunun tafsilini çok merak eder. Evvelkilerin ve sonrakilerin ilmi budur zanneder. Bunu bilen ve buna kanaat etmeyen, başka şeyle meşgul olan hakikatten ve şeriat ilminden uzaklaşmıştır. Şunu demek istiyoruz: Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) Cennetten haber vermesi, taklîd ve Cebrâil aleyhisselâmdan işitme yolu ile olduğu sanılmasın. Cebrâil aleyhisselâmdan dinlemenin mânâsını, diğer mânâları bildiği gibi bilirsin! Fakat Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm), Cenneti gördü. Cennet tamamen bu dünyada görülemez. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) o âleme gitti, kayıp oldu (bu âlemden çıktı!). Bu onun bir çeşit mi'râcı oldu. Kayıp olmak iki şekildedir: Biri hayvani rûhun ölmesiyle, diğeri hayvanî rûhun kendini unutması iledir. Bu âlemde Cennet görülemez. Yedi kat göklerin ve yerin bir ceviz kabuğuna sığmaması gibi, Cennetten ufak bir parça da bu dünyaya sığmaz. Belki kulak, göklerin ve yerin şekillerinin kendisinde, gözdeki gibi hâsıl olmasından uzak olduğu gibi, bu dünyadaki bütün duygular, Cennetin bütün lezzetlerinden uzaktırlar. O âlemin duyguları daha başkadır.

YEDİNCİ FASIL

KABİR AZABININ MÂNÂSI

Şimdi «**Kabir âzabını**» anlatmamıza sıra geldi. Kabir âzabı da iki kısımdır: **Rûhani** ve **cismani**. Cismani olanı herkes bilir. Ruhanî olanı ise, kendini bilenden başkası bilmez. Rûhunun hakikatini bilmesi, kendi zâtı ile kâim olması ve kıyamı için bedene muhtaç olmasını, ölümden sonra bâki olduğunu, ölümün onu yok eylemediğini, ölümün ise; gözünü, elini, ayağını, kulağını ve bütün hislerini alması olduğunu, hisleri kendisinden alınınca; hanım, evlât, mal, mülk, ev, hizmetçi, hayvan, akraba ve yakınları; hattâ yer, gök ve his ile anlaşılanların hepsinin ondan alınacağını bilmesidir. Eğer bu şeyleri seviyorsa ve kendi varlığını bunlara vermiş ise, ayrılırken zaruri olarak azabda kalır. Hepsinden vaz geçmiş ve burada hiç birine tutulmamış ise, hattâ ölmeyi arzu ediyor hâlde ise, rahata kavuşur. Allahü Teâlâ'yı sevmeyi elde etmiş, O'nun zikrine ünsiyet peydâ etmiş ve bütün varlığını O'na vermiş ve dünya meşguliyetini lüzumsuz ve perişan kabul etmişse, ölünce mâşûkuna kavuşur, üzücü ve düşündürücü şeyler aradan kalkar, mes'ud ve mesrûr olur.

Şimdi, bir kimsenin kendini tanıdığı ve bâki kalacağını bildiği

hâlde, bütün arzu ve sevgisinin nasıl dünyada olabileceğini ve sonra, dünyadan göçünce, sevdiklerinden ayrıldığının azabı ve elemi içerisinde olacağında şüphe edip etmeyeceğini düşün! Bâhusus Peygamber Efendimiz bunu haber veriyor ve buyuruyor ki: **«İstediğini sev, muhakkak ki ondan ayrılacaksın»**. Bir de, Allah'tan başkasını sevmeyen, dünyayı ve içerisindekileri düşman bilen, dünyadan ancak kendi azığını alan kimsenin, dünyadan giderken sıkıntıdan kurtulup, rahata kavuşacağında şüphe olup olmayacağını düşün! O hâlde bunu anlayana kabir azabının varlığında ve müttekilere olmayacağı hususunda şübhe kalmaz. Hattâ dünya, onun ve kendini tamamen dünyaya verenlerin evidir. Böyle olduğu **«Dünya, mü'minlerin zindanı, kâfirlerin Cennetidir»** (1), hadis-i şerifinden anlaşılıyor.

SEKİZİNCİ FASIL

KABİR AZABININ HAKİKATİ VE DERECELERİ

Kabir azabının aslı, şimdi öğrendiğin gibi dünya sevgisidir. Bu azab da farklıdır. Dünyayı isteme derecesine göre, bazılarına çok, bazılarına az olur. Meselâ kalbi bu dünyaya yalnız bir cihetten bağlı olan bir kimsenin azabı; mal, mülk, hizmetçi, hayvan, mevki, azamet ve bütün dünya ni'metlerine sahip ve kalbi bunların hepsine bağlı olan kişininki gibi değildir. Hattâ bu dünyada bir kimseye, bir atı çalındığını söyleseler, on atının çalınmasından daha az üzülür. Eğer bütün malını alsalar, malının yarısının alınmasından daha çok üzülür ve azab çeker. Bütün malının alınmasına da, hanımının ve çocuklarının hırsızlar ve yağmacılar tarafından alınıp götürülmesinden ve yalnız başına kalmasından az üzülür. Ölüm de malını, evlâdını, hanımını ve dünyada olan her şeyini yağma edip kendisini yalnız bırakandır.

O hâlde, herkesin cezası ve rahatı dünyaya bağlılığı ve ondan kesilmesi miktarıncadır. Dünya ni'metleri yüzüne gülen ve kendini bu ni'metlere verenler hakkında Allahü Teâlâ'nın, **«Bu şiddetli azab onlara, dünya hayatını âhiret ni'metleri üzerine tercih ettikleri içindir»** (2), buyurduğu kimselerin azabları çok şiddetli olur. Bununla alâkalı olarak şöyle bildirildi: Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurur ki: **«Muhakkak ki, dar maişet onun içindir»** (3), âyet-i kerimesinin ne mânâya geldiğini bilir misiniz? Ashâb-ı Kirâm (aleyhimürrıdvân), «Allah ve Resûlü daha iyi bilir», dediler. Buyurdu ki: **«Kâfirin azabı kabirdedir, doksan dokuz ejderhayı ona musallat ederler. Ejderhanın ne olduğunu bilir misiniz? Onlar dok-**

(1) M. Zühd, 1; T. Zühd, 16; C. Zühd, 3; Hm. II, 197, 323, 389, 485.
(2) 16 — Nahl: 107.
(3) 20 — Tahâ: 124.

san dokuz yılandır Her yılanın dokuz başı vardır! Onu sokarlar, yalarlar ve üzerine üflerler. Bu, kıyamete kadar devam eder».

Basiret sahipleri bu ejderhaları, basiret gözü ile görmektedir. Aptallar derler ki: «Biz onun mezarına baktık, bunlardan hiçbirini görmüyoruz. Eğer mezarda böyle şeyler olsaydı, gözümüz sağlamdır, biz de görürdük». Bu ahmak bilmiş olsun ki, bu ejderha ölenin rûhundadır. Onun rûhundan dışarı çıkmaz ki, başkaları görebilsin. Hattâ, ölümden önce de bu ejderha onun içinde idi, o ise onlardan gafil idi, bilmiyordu. Ve yine bilmiş olsun ki, aynı zamanda bu ejderha, onun kendi sıfatlarından meydana gelmiştir. Başlarının sayısı da, onun kötü ahlâkının dalları sayısıncadır. O ejderhanın tıynetinin aslı, dünya sevgisindedir. Sonra, dünya sevgisi sebebi ile zuhûr eden kin, çekememezlik, kibir, hırs, aldatma, hile, düşmanlık, makam sevgisi, şan, şöhret hayranlığı ve bunun gibi fena ahlâklar sayısınca kendisinde başlar meydana gelir. Bu ejderhanın nasıl olduğu ve başlarının çokluğu basiretin nuru ile anlaşılabilir. Ama, sayıları ancak peygamberlik nuru ile bilinebilir. Çünkü onlar, kötü ahlâkın sayısını bilirler. Biz ise bilemeyiz. O hâlde, bu ejderha kâfirin rûhu içerisinde yerleşmiştir ve örtülüdür. Allah ve Resûlünü bilmemek sebebi ile değil, belki bütün benliğini dünyaya verdiği içindir. Nitekim Allahü Teâlâ buyurur: **«Bu şiddetli azab onlara, dünya hayatını âhiret ni'metleri üzerine tercih ettikleri içindir»** [1]. Ve yine buyurdu: **«Kâfirler Cehenneme arz edildiği gün (onlara denilir ki), siz dünyada iyiliğinizi giderip, yalnız dünyadan faydalandınız»** [2]. Eğer insanların sandığı gibi, bu ejderha onun dışında olsaydı daha kolay olurdu. Zira bir an ondan ayrılabilirdi. Fakat rûhunda yerleşmiş olduğundan ve hakikatte kendi sıfatı olduğundan ondan nasıl kaçabilir?

Bir kimse cariyesini satıp ve sonra ona âşık olduğu gibi, rûhunda bulunan ve onu sokan o ejderha da, ona âşıktır. Kalbinde örtülüdür ve bugüne kadar acısını hissetmemiştir. Bunun gibi, bu doksan dokuz ejderha, ölümden önce de kendinde olup bugüne kadar acısını duymaması onlardan haberi olmadığı içindir. Mâşukla beraber olunca, aşkın kendisi rahata sebep olduğu gibi, ayrılık vaktinde de üzülmeye sebep olur. Çünkü, aşk, sevgi olmasaydı, ayrılıkta üzüntü olmayacaktı. Bunun gibi rahata sebep olan dünya sevgisi ve aşkı, azaba da sebep olur. Makam sevgisi ejderha gibi, mal sevgisi yılan gibi, saray ve ev sevgisi akrep gibi kalbini sokar ve kemirir. Ve daha buna benzer nice şeyler!

Cariyenin âşığı, ayrılık zamanında, bu dertten kurtulması için kendini suya ve ateşe atmayı veya bir akrebin kendini sokmasını

(1) 16 — Nahl: 107. (2) 46 — Ahkâf: 20.

istemesi gibi, kabirde azab çekerken de, insanların bu dünyada bildikleri akrep ve yılanın kendisine azab etmesini, canını yakmasını ister. Zira bu acılar bedene olmaktadır ve dışardan gelmektedir. Rûhundaki ejderhaların acısı ise rûhunda olup, bilinen gözlerden hiçbiri bunu görmez.

Demek ki, hakikatte herkes, kendi azabının sebebini buradan götürmektedir. Bu da onların kalblerindedir. Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Bu ceza, yaptıklarınızın size iadesinden başka bir şey değildir»**. Ve yine bunun için Allahü Teâlâ buyuruyor: **«Eğer ilm-i yakin ile bilseydiniz, elbette Cehennemi görürdünüz»** (1). Ve yine bunun için buyurdu: **«Elbette Cehennem, kâfirleri içine alıcıdır, kuşatıcıdır** (2). «Cehennem onları ihâta edicidir. Onlarla beraberdir», buyurdu da «Onları ihâta edecek» buyurmadı.

DOKUZUNCU FASIL

KABİRDEKİ EJDERHALAR BAŞ GÖZÜYLE GÖRÜLEMEZ

Sen şeriatın, zâhir haberlerine göre, bu ejderhalar baş gözü ile görülebilir dersin. Rûhun içinde olan ejderhalar görülür cinsten değiller. Biliniz ki, bu ejderhalar görülebilir. Ama ölüler görür. Bu dünyada olanlar göremez. Çünkü, o âleme mahsus şeyler, bu dünya gözü ile görülemezler. Bu ejderhalar, bu dünyada görüldüğü gibi, ölüye görünürler. Fakat sen göremezsin. Hususan, çok kimseler uykuda yılanın kendini soktuğunu görür, yanında oturan ise bunu görmez. Bu yılan, uyuyan için vardır, acısı ona gelmektedir, uyanık olan kimse için ise yoktur. Uyanık olanın bu yılanı görmemesi, diğerinin acısından bir şey azaltmıyor.

Uyuyan bir kimsenin rüyada, kendisini yılan soktuğunu görmesi, bir düşmandan sıkıntı göreceğine işarettir. O acı ve sıkıntı rûha olmakta idi, kalbe gelmekte idi. Fakat bu dünyada bir şeye benzetilmek isterse, yılan olur. Düşmanı kendisine galib gelince, «Zaten bunun rüyasını görmüştüm» der. Sonra da, «Keşke beni yılan soksaydı da, bu düşmanım, arzusuna kavuşmasaydı», der. Çünkü, bu azab onun kalbine, bedenine olandan ve yılanınkinden daha büyük gelmektedir. O hâlde «Bu yılan yoktur, onu ısıran, sokan da bir hayâldir», dersen, bu büyük bir hatâdır. Bilâkis o yılan mevcuttur.

Mevcudun mânâsı **«bulunan»**, demektir. Yok'un mânâsı da, **«bulunmayan»** demektir. Rüyada senin bulduğun ve gördüğün her şey, hiç kimse onu görmese de, sana göre mevcuttur. Senin görme-

(1) 102 — Tekâsür: 4 - 5. (2) 29 — Ankebût: 54.

diğin her şey de herkes tarafından görülse de, sana göre, mevcut olmayan ve bulunmayan bir şeydir. Azab ve azabın sebebi ölüye ve uyuyana olmaktadır, diğerleri görmese de, bu azabı görenler, çekenler için niçin noksanlık olsun?

Şu kadar var ki, uyuyan çabuk uyanıyor ve azabdan kurtuluyor. Bunun için buna hayâli oluyor derler. Fakat ölü, o azabda kalıyor, çünkü ölümün sonu yoktur. Böylece hep azab çekiyor. Bunun gibi bu âlemde his olunanlar da kalıyor.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve şeriatta bu yılan, akrep ve ejderhaların kabirde bulunduğu yoktur ki, bu baş gözü ile herkes onları görsün ve âlem-i şehâdetten olsunlar. Ama eğer bir kimse uyku sebebiyle bu âlemden uzaklaşırsa ve bu ölünün hâlini ona gösterirlerse, onu yılan ve akrepler arasında görür. Peygamberler ve evliyâ uyanık iken de görürler. Çünkü, diğerlerine uykuda verilenler, bunlara uyanık iken de verilir. Onların bu dünya ile meşguliyeti, öbür dünyaların işlerini müşâhede etmelerine engel olmaz.

Bu kadar uzun anlatmaktan maksadımız, baş gözü ile mezara bakıp da bir şey görmeyen ahmakların, kabir azabını inkâr ettikleri içindir. Bu da, öbür dünyanın işlerini anlamamalarındandır.

ONUNCU FASIL

KABİR AZABI HERKES İÇİN DEĞİLDİR

Eğer kabir azabı, kalbin bu dünyaya bağlanması sebebiyle ise, hiç kimse bundan kurtulamaz. Çünkü, kadın, evlât, mal ve mevkiyi herkes seviyor. O hâlde kabir azabı herkese olacaktır. Bundan kimse kurtulamayacaktır derse, cevabında deriz ki: Dediğin gibi değildir. Öyle insanlar vardır ki, dünyadan geçmiş olurlar, onların dünyada lezzet alacakları ve rahat bulacakları yerleri yoktur. Ölümü arzularlar. Derviş [yâni fakîr] vaziyetindeki Müslümanların çoğu böyledir. Zengin insanlar da ikiye ayrılır: Bir kısmı, bu şeyleri sevdikleri gibi, Allahü Teâlâ'yı da severler. Onlar için de, bu azab yoktur. Bunlar şu kimseye benzer ki, kendisinin evi ve sarayı vardır, bunları sever. Fakat, baş olmayı, saltanatı, köşkü ve bağı ondan daha çok sever. Padişahın emri ile ona bir başka şehrin valiliği verilirse, ona bulunduğu yerden çıkmak hiç üzüntü vermez. Zira, evinin, sarayının ve şehrinin sevgisinden daha çok olan reislik sevgisi, diğer sevgileri siler, onlardan eser bırakmaz. O hâlde, peygamberler, evliyâ ve zâhidlerin kalbi, kadına, evlâda, şehre ve vatana yakınlık duysalar da, Allah sevgisi hâsıl olduğu ve ona kavuşmak ünsiyetinin verdiği lezzet sebebiyle, diğerlerini siler, yok eder. Bu lezzet ise, ölüm ile hâsıl olur. O hâlde onlar bundan emindirler. Ama, dünya arzularını daha çok sevenler, bu azabdan kur-

tulamazlar. Bunlar daha fazladır. Bunun için Allahü Teâlâ buyurur: «Sizden gideceği yer o [Cehennem] olmayan kimse yoktur. Bu öyle bir iştir ki, hükmü Rabbinin irâdesi ile nihayetlenir. Sonra, mütteki olanları ondan kurtarırız. Kâfirleri ise dizleri üzerine çökmüş olarak terkederiz» [1]. Bu kimselere, bir müddet azab ederler. Dünyadan uzun zaman ayrı kaldıkları için, dünya lezzetini unuturlar. Kalbde olan Allahü Teâlâ'ya ait sevgisi tekrar zuhur etmeye başlar. Bu bir sarayı, diğerinden; yahut bir şehri, diğer bir şehirden, veya bir kadını, diğer bir kadından daha çok seven bir kimseye benzer. Fakat, diğerini de seviyor. Onu en çok sevdiğinden ayırırlar ve diğer sevdiğine bırakırlarsa, bir zaman ondan ayrıldığına üzülür, sonra unutur, buna alışır. İşte kalbde olan o sevginin aslı, uzun zamandan sonra tekrar görünür.

Fakat Allahü Teâlâ'yı aslâ sevmeyen, o azabda kalır. Zira, o daima O'ndan uzak kalmayı seviyordu. Hangi bahane ile ondan kurtulabilir? Kâfirlerin ebedî azabta kalmalarının sebeplerinden biri de budur.

Biliniz ki, herkes, «Ben Allahü Teâlâ'yı severim, yahut dünyadan daha çok severim», diye iddia eder. Bütün dünyadakiler bunu diliyle böyle söylerler. Fakat bunun bir mihenk taşı ve miyarı vardır ki, onunla anlaşılır. Bu da şöyledir: Bir kimseye şehveti ve nefsi bir şey emretse, Allahü Teâlâ'nın gönderdiği şeriat da bunun aksini emretse, kalbini Allahü Teâlâ'nın emrine doğru meyletmiş, yaklaştırmış görürse, o Allahü Teâlâ'yı seviyor demektir. Bâhusus iki kimseyi de seven bir kimse, bunlardan birini daha çok seviyorsa, aralarında bir ihtilâf çıktığı zaman kendini daha çok sevdiğinin tarafından görür ve onu daha çok sevdiğini bununla anlar. Böyle olmayınca, dil ile söylemekte hiç fayda yoktur. Çünkü o söylemek yalan olur.

Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «**Lâ ilâhe illâllah diyenler, daima kendilerini Allahü Teâlâ'nın azabından koruyorlar. Bu, dünya işlerini, din işlerine tercihlerine kadar devam eder. Dünyayı dine tercih edip de, Lâ ilâhe illâllah dedikleri zaman, Allahü Teâlâ onlara: Yalan söylüyorsunuz. Bu işten sonra lâ ilâhe illâllah demeniz yalan olur, der**».

O hâlde, buradan, basiret sahiplerinin kalb gözleriyle, kabir azabından nasıl kurtulacağını görmeleri anlaşıldı. Ve yine insanların çoğunun kurtulamayacağını, fakat tıpkı dünyaya bağlılıklarının farklı olması gibi azablarının da müddet ve şiddet bakımından çok farklı bulunduğunu bildikleri anlaşıldı.

(1) 19 — Meryem: 71 - 72.

ONBİRİNCİ FASIL

KABİR AZABINDAN EMİN OLMAYI DENEME YOLU

Ahmaklardan ve gururlulardan, aldanmışlardan bir grup vardır ki, şöyle derler:. «Eğer kabir azabı varsa, biz bundan eminiz. Çünkü, bizim onunla hiç alâkamız yoktur. Onun varlığıyla yokluğu bize göre aynıdır». Bu iddia boştur. Tecrübe etmeyince, anlaşılamaz. Eğer her şeyi hırsız alır götürür, yahut kendisi için kıymetli olan şeyi arkadaşına verir, yahut kendi yanındaki sevenleri ondan yüz çevirir, onu zemmederler de, kalbinde bunlardan hiçbir eser kalmaz ve başkasının malı çalınmış yahut başkasının sevdiği şey elinden çıkmış gibi kabul ederse, o zaman bu iddia doğru olur. O zaman; ben böyleyim deyip, gururlanabilir. Malı çalınmayınca ve sevenleri ondan yüz çevirmeyince, anlaşılmaz. O hâlde malı kendinden uzaklaştırmak ve insanların kabulünden kaçmak lâzımdır ki, kendini denesin ve sonra kendine güvensin. Evet, çok insanlar hanım ve cariye ile hiç alâkaları olmadıklarını zannedip, boşar ve satarlar. Kalblerinde örtülü olan aşk ateşi meydana çıkar, deli divâne kesilirler.

O hâlde kabir azabından kurtulmak isteyen, dünya ile, zaruret miktarı kadar alâkalanmalıdır. Helâ gibi kabul etmeli, zaruret miktarınca aramalı ve ondan kurtulmak istemelidir. Demek ki, mideye yemek doldurma hırsı, midenin yemekten kurtulması [kusma arzusu] gibi olmalıdır. Çünkü her ikisi de lâzımdır. Diğer işler de bunun gibidir. Kalb bu bağlardan kurtulamazsa, ibâdetlere ve Allahü Teâlâ'yı zikre devam etmesi lâzım gelmektedir. Zikre alışkanlığı kalbte hâkim eylemelidir. Böylece bu sevgi dünya sevgisini yener. Şeriata uymakla ve Allahü Teâlâ'nın emirlerini, kendi isteklerine takdim etmekle bu şekilde olduğuna kendinden delil ve hüccet aramalıdır. Eğer nefsi ona itaat ediyorsa, o zaman kabir azabından kurtulduğuna güvenebilir. Yok eğer böyle olmazsa, Allahü Teâlâ tarafından bir afv gelmeyince, beden kabir azabında kalır.

ONİKİNCİ FASIL

RÛHLA ALÂKALI ÜÇ CİNS CEHENNEM ATEŞİ

Şimdi rûhani Cehennemi anlatalım: Rûhani dememizin sebebi, beden araya girmeksizin yalnız rûha olduğu içindir. Âyet-i kerîmede, «O Allah'ın tutuşturulmuş bir ateşidir ki, tırmanıp yüreklerin tâ üstüne çıkacak ve kaplayacaktır», (1) buyurulması bunu göste-

(1) 104 — Hümeze: 7 - 8.

riyor. O, kalbi istilâ eden bir ateştir. Bedenle alâkalı olan ateşe ise cismanî, denir.

İşte bu rûhanî Cehennemde üç çeşit ateş vardır: **Biri**, dünya arzu ve isteklerinden ayrılık ateşi, **ikincisi**, mahcubiyet, utanma ve rezil olma ateşi, **üçüncüsü** de, Allahü Teâlâ'yı görmekten mahrum ve ümitsiz kalma ateşidir. Bu üç çeşit ateşin hepsi de, bedenle değil, rûhla alâkalıdır. Bu üç ateşin sebeplerini açıklamak lâzım ki, herkes buradan (bu dünyadan) giderken beraberinde, bunları nasıl götürüyor anlaşılsın. Aynı zamanda bu âlemden âriyet olarak göstereceğimiz bir misâl ile onu açıklayacağız.

BİRİNCİ SIFAT: Dünya arzu ve isteklerinden ayrılık ateşidir. Bunun sebebi kabir azabı anlatılırken söylendiği gibi, aşk ve Cenneti istemenin kalbin yaratılışına uygun olmasıdır. Mâşukla olmak kalbin cenneti olunca, mâşukla olmamak da cehennemi olur. O hâlde dünyaya âşık olan, dünyada Cennettedir. **«O hâlde dünya, kâfirin Cennetidir»** [1]. Âhirette ise, Cehennemdedir. Çünkü, mâşukunu ondan almışlardır. Demek ki, bir şey iki değişik hâlde, hem lezzete, hem de eleme sebep oluyor.

Bu ateş dünyada şuna benzer: Bir padişah düşünelim: Yeryüzünde her şey ona itaat ediyor, her şeye hükmediyor, daima güzel yüzlü cariyeler, hizmetçiler, kadınlarla bulunuyor ve yine daima süslü süslü köşkler, rengârenk bahçeleri seyrediyor. Bu zevk ve safâ içerisinde iken aniden bir düşman geliyor, onu yakalıyor ve kendine hizmetçi alıyor. Memleketindeki insanların yanında onu köpeklere hizmet ettirirken, onun yanında hanımıyla ve cariyeleriyle oynuyor, eğleniyor. Hizmetçilerine emirler veriyor. Hazinesinde, kendisi için çok kıymetli olarak bulundurduğu şeyleri düşmanlarına veriyor. Dikkat buyurun! Bu adamın bedenine hiçbir eziyet yapılıyor mu? Fakat hanımından, çocuklarından, hükümdarlığından, cariyelerinden ve hazinelerinden ayrılık kalbine oturmuş onu yakıyor. Bu sıkıntıdan kurtulmak için, bir yolla öldürülmesini yahut canının şiddetli azablarla, dayaklarla yakılmasını istiyor.

Bu bir ateşin örneğidir. Ne kadar çok nimete sahip olursa, hükmü ne kadar kuvvetli ve lezzetleri ne kadar çok olursa, bu ateş de o kadar yakıcı ve şiddetli olur. O hâlde, dünyada rahatlık sınırını geniş tutanların, dünyadan çok şeye kavuşanların dünyaya bağlılıkları, dünya sevgileri de o kadar çok olur. Bunların ayrılık ateşi de kalblerinde daha yakıcı olur. O ateşin bu dünyada örneğinin bulunmasına imkân yoktur. Çünkü, bu dünyadaki kalbe ait elemler, istisnasız kalbe ve rûha tamamen yerleşemez. Çünkü, hisler ve bu dünya işleri kalbi meşgul eder. Meşguliyet, azabın yerleşmeme-

(1) M. Zühd, 1; F. Zühd, 16; C. Zühd, 3; Hm. II, 197, 323, 389, 485,

si için kalbe bir perde gibidir. Bunun içindir ki, bu kimse gözünü ve kulağını bir şeyle meşgul ederse, o elem onda azalır. Bu işlere son verirse acıyı daha çok duyar. Bu yüzdendir ki, elem ve acı sahibi bir kimse, uykudan uyanınca, o elemin yarası kalbinde daha büyük olur. Çünkü, uykuda iken rûh her şeyden uzaklaşmış, yalnız kalmıştı. Hisler geri gelmeden önce, ona ulaşan her şeyin eseri de çok olur. Hattâ güzel bir ses ile uykudan uyansa, onda büyük tesir bırakır. Bunun sebebi, kalbin bu esnada, yâni uyurken hislerden arınmış olmasıdır. Bununla beraber bu dünyada, hislerden tamamen kurtulamaz. Ölünce, hislerden uzak kalır ve tamamen ayrılır. İşte o zaman onun rahatı ve elemi de onda öylece büyük olur. Oradaki ateşin, dünya ateşi olacağını zannetmeyin. Bu ateşi yetmiş defa su ile yıkadıktan sonra dünyaya göndermişlerdir.

İKİNCİ ATEŞİN SIFATI: Yaptığı rezaletlerden utanma ve mahcubiyet ateşidir. Bu ateşe şöyle misâl verilir: Bir padişah düşünelim. Gayet aşağı ve hasis bir kimseyi seçer, yanına alır ve memleketin valiliğini ona verir. Onu kendi hareminde bulundurur. Kendisine sırdaş yapar. Haremdeki herkesi gösterir. Hazineyi ona teslim eder. Her işde ona itimat eder. Bu hasis adam, bu ni'metlere kavuşunca, emri dinlemez, nankörlük eder. Padişahın hazinesini harcar, padişahın hanımına ve haremine hıyanet ve kötülük eder. Görünüşte ise, padişahın emanetini korur. Fakat bir gün padişahın haremine hıyanet ve kötü muamele yaparken etrafına bakar. Padişahın bir pencereden kendisini seyretmekte olduğunu görür ve her gün kendisini gördüğünü ve hıyanetinin daha çok olması için, ses çıkarmadığını anlar. Herkesin gözü önünde, âleme ibret olsun diye, bu hasisi öldüreceğini ve bu zamanda bu adamın bu rezilliklerinden dolayı kalbindeki utanmayı, rûhundaki bu mahcubiyeti düşünün! Vücudunda hiçbir ağrı yoktur. Buna rağmen bu mahcubiyet ve utanmadan kurtulmak için yerin dibine girmeye çoktan razıdır!..

Bunun gibi, sen de bu dünyada, zâhirde güzel görünen âdet şeklinde işler yaparsın. Fakat onların aslı ve hakikati kötü ve çirkindir. O işlerin aslı ve hakikati kıyamette sana gösterildiğinde, rezilliğin meydana çıkacak ve mahcubiyet ateşi ile yanacaksın. Meselâ bugün gıybet edersen, kıyamette kendini, bu dünyada akrabasının etini yiyip, kızartılmış tavuk yediğini ve fakat dikkatli bakınca ölmüş kardeşinin eti olduğunu tanıyan kimse gibi görürsün. Bu rezaletin büyüklüğünü ve böyle yapan kimsenin kalbindeki ateşin acısını düşünün. Gıybetin aslı ve hakikati budur. Yarın meydana çıkacaktır. Bunun için bir kimse rüyada ölü eti yediğini görürse, tâbiri, o kimsenin gıybet etmiş olması olur.

Sen bugün bir duvara taş atsan, bir kimse de sana; senin attı-

ğın taş duvardan senin evine düştü ve çocuklarının gözünü kör etti dese; eve gider, kıymetli çocuklarının gözlerinin, senin attığın taşla kör olduğunu görürsen; kalbine nasıl bir ateşin düşeceğini, ne müşkül vaziyette kalacağını bir düşün! Bu dünyada bir Müslümana hased eden bir kimse, kıyamet gününde kendisini; hasedin ruhu ve hakikati olan şu sıfat ve surette görür ki, kendisine derler: Sen, birine düşmanlık ediyorsun, zararı ona değil, sana geliyor. Senin dinini helâk ediyor; gözlerinin nuru olacak taatların, iyiliklerin onun defterine geçiyor, sen ise iyiliksiz kalıyorsun. Halbuki, senin iyiliklerin kıyamette sana, bugünkü çocuklarının gözünden daha çok yarayacaktır. Çünkü iyiliklerin, saadetine ve kurtuluşuna sebep olacak; ama çocukların, kıyamette saadetine sebep olmayacaklardır. Yarın kıyamet gününde, suretler hakikat ve ruha tâbi olup, görünen her şey rûhuna uygun göründüğü zaman, utanma, mahcubiyet ve çirkinlik orada meydana çıkacaktır.

Uyku hâli o âleme daha yakın olmak sebebiyle, rüyadaki işler, mânâ ve hakikatine uygun şekilde olur. Şöyle ki: İbn Sirin'in yanına birisi gelip, «Rüyamda elimde bir yüzük vardı, kadınların ferçlerini ve erkeklerin ağızlarını mühürlediğimi gördüm» dedi. İbn Sirin buyurdu ki: «Sen Ramazan ayında müezzinlik yapıp, gün doğmadan ezan okur muydun?». Soran, evet öyledir, dedi. Dikkat ediniz! Kendi yaptığı işini, rüyada kendisine nasıl gösterdiler! Zira ezan, sureta bir sesdir ve hatırlatmadır. Ramazan ayındaki ruhu ve hakikati ise yemekten ve cimâdan men etmektir. Ne kadar şaşılır ki rüyada sana kıyamette birçok örnekler gösterilir de, senin dünyanın hakikatinden hiç haberin olmaz.

Bundan ötürüdür ki, hadis-i şerifte bildirildi: «Kıyamet günü **dünyayı şöyle şöyle vaziyette ihtiyar bir kadın şeklinde getirirler. Onu gören herkes «Senden Allah'a sığınırız», derler. O zaman onlara, «Uğruna kendinizi helâk ettiğiniz dünya budur!» denir.»** Onu görenler, o kadar mahcup olur, o kadar utanırlar ki, bu mahcubluk ve utanmadan kurtulmak için ateşe atılmak isterler.

Bu rezalet şuna benzer: Anlatırlar ki, padişah oğlunu evlendirmiştir. Oğlan o gece önce şarap içip, sarhoş olunca zifaf arzusuyla dışarıya çıktı. Odaya girmek istedi. Yolunu şaşırdı ve saraydan çıktı. Yoluna devam etti. Bir yere geldi, içinde kandil yanan bir ev gördü. Hanımının odasına geldiğini zannetti. İçeri girince insanların uykuda olduğunu gördü. Ne kadar seslendiyse de cevap veren olmadı. Uyuyorlar zannetti. Üstünde yeni bir örtü bulunan birini gördü. Gelin budur dedi. Onun yanına yattı. Üstünden örtüyü kaldırınca, burnuna güzel bir koku geldi. Kendi kendine, «Şüphesiz gelin budur, çünkü çok güzel kokuyor», dedi. Sabaha kadar onunla mübâşeret eyledi. Dilini onun ağzına koydu. Bir yaşlık hissetti.

Zannetti ki, kendisine yakınlık gösteriyor ve üzerine gül suyu döküyor. Sabah olup, kendine geldiği zaman, etrafına bakındı, orası putperestlerin mezarlığı idi. Uyuyanlar ölüler idi. Üstünde yeni örtü olup, gelin sandığı ise, o yakınlarda ölmüş ihtiyar, çirkin bir kadındı. O güzel koku, öldüğü zaman bedenine sürdükleri güzel koku idi. Dili ile hissettiği yaşlıklar ise, onun pislikleri idi. Kendine bakınca, yedi azâsını [yani bütün vücudunu] pislik içinde gördü. Ağzında ve bozağında onun ağzının suyundan bir acılık ve fenalık buldu. Bu rezalet, bu mahcubiyet ve pislik içine gömülmüş halinden utanıp ölmek istedi. Padişah yahut askerleri, olmaya kendisini görür diye çok korktu! O bu düşünceler içerisinde iken padişah ve kumandanları onu aramaya çıktılar ve onu bu pisliğin ve alçaklığın içinde gördüler. O ise, bu alçaklık ve rezillikten kurtulmak için yerin dibine girmek istedi.

O hâlde, yarın kıyamet günü dünyayı sevenler, dünyanın lezzet ve şehvetlerini bu şekilde görürler. Şehvet ve arzularının çokluğundan kalblerinde kalan eser ve izler, o kimsenin boğazında, dilinde ve bedenindeki pislikler ve acılıklar gibidir. Hattâ ondan da fenadır. Çünkü, öbür dünyadaki işlerin tamamı ve zorluğu örnekle anlatmaya gelmez. Fakat bu, ruha ve kalbe olan utanma ve mahcubiyet ateşi denen ateşlerden, bedenin habersiz olduğunu gösteren basit bir nümûnedir.

ÜÇÜNCÜ ATEŞİN SIFATI: **Allahü Teâlâ'yı görmekten mahrum kalma ve o saadete kavuşmaktan ümitsiz olma hasretinin verdiği ateştir.** Bunun sebebi, bu dünyadan götürdüğü körlük ve cahilliktir. Zira marifete kavuşamadı ve kalbini zikir ve mücahede ile temizlemedi ki; öldükten sonra Allahü Teâlâ ona görünsün. Kalb, parlak bir aynaya benzer. Günah ve dünya arzularının pasları onu karartır ve bir şey göstermeyecek hâle getirir.

Bu ateşin misâli şöyledir: Bir grup insanla, karanlık bir gecede, renkleri belli olmayan çakıl taşlarıyla dolu bir yere gittiğini düşün. Arkadaşlarının sana, «Bunlardan taşıyabileceğin kadar al. Çünkü biz, bunların çok kıymetli olduğunu duyduk», deseler ve hepsi taşıyabileceği kadar alsalar, sen ise hiç almayıp onlara, «Yarın bunların işe yarayıp yaramayacağını bilmediğim için bu kadar sıkıntıya katlanmam ve bu ağır yükü çekmem aptallık olur», desen, sonra da onlarla beraber gitsen ve onlarla alay etsen, onları aptal yerine koyup eğlensen ve onlara, «Aklı ve zekâsı olan benim gibi rahat ve hafif gider, aptal olan kendini eşek yapar, yük çeker ve mümkün olmayan şeylere tamâ' eder!» desen, fakat ortalık ağarınca bakıldığı zaman; bunların hepsinin cevher, kırmızı yâkut ve yüzbinlerce altın değerinde olduğu görülse; arkadaşların ne için biraz daha fazla almadık derlerken, sen bir tane bile almamakla aldandı-

ğından, ölecek gibi olursun. Ve bunlara sahip olmamak ateşi kalbine düşer. Sonra onlar, aldıkları bu şeyleri satıp, yeryüzünün valiliğini alırlar. İstedikleri nimetleri yerler, istedikleri yere giderler. Seni, aç, susuz ve çıplak bırakırlar. Seni hizmetçi olarak alır, iş yaptırırlar. «Bu nimetlerden bana da bir pay verin» desen, cevabında, âyet-i kerimedeki gibi, **«Cehennemdekiler, Cennettekilere derler: Allahü Teâlâ'nın size rızık olarak gönderdiği şeylerden, yahut akıttığı sulardan bize de akıtınız** (veriniz). **Cennet ehli derler ki, muhakkak ki, Allahü Teâlâ onları kâfirlere haram eylemiştir»** [1] söylerler ve «Dün gece sen bizimle alay etmez miydin? Biz de bugün, seninle alay ederiz», derler. Âyet-i kerimede, **«Eğer bizimle alay ediyorsanız, elbette biz de sizinle alay edeceğiz»** [2], buyruldu.

Cennet nimetlerinin ve Allahü Teâlâ'yı görmenin elden kaçmasına misâl bu anlattığımızdır. Bu cevherler, iyi ameller; o karanlık da, bu dünyaya benzer. İyi amel cevherleri elde etmeyenler, «İlerdeki şüpheli nimetleri için, niçin şimdi eziyet çekeyim?» derler. Yarın ise, **«Üzerimize o sudan akıtınız»** [3], derler. Nasıl üzülmez, nasıl hasret çekmezler ki, yarın kıyamet günü Allahü Teâlâ'nın çeşit çeşit nimet ve saadetleri; marifet ve iyi amel işleyenlere akar, gelir. Dünya nimetlerinin hepsi oradakilerin bir anlığının karşılığı olamaz. Hattâ Cehennemden en son çıkacak olana bile verilenler, dünyadakilerin on katıdır. Bu benzetme, ölçü ve miktarla değil, nimetin rûhu, aslı iledir. O da lezzetin verdiği sürûrdur. Meselâ, «Bir cevher on altındır», denir. Kıyamet asıl itibariyle olup; mâhiyet ağırlık ve ölçü bakımından değildir. Bu da böyledir.

ONÜÇÜNCÜ FASIL

RUHANÎ ATEŞ, CİSMANÎ ATEŞTEN DAHA ACIDIR

Ruha ait olan üç çeşit ateşi öğrendin. Şimdi bu ateşin, beden için olan ateşten daha şiddetli olduğunu anlayacaksın. Rûha, cana te'sir etmedikten sonra bedenin herhangi bir acıdan haberi olmaz. O hâlde bedenin acısı cana ulaşır. Bu yolla acı artar. İş böyle olunca, ruhun, canın içerisinde meydana gelen ateş ve elem, elbette daha büyük olur. Bu ateş ruhun içinden gelmekte olup, dışarıdan içeriye girmiyor.

Bütün acıların sebebi, yaratılış icabı kendinin zıddı olan bir şeyin onu kaplamasıdır. Bedenin yaratılış olarak icabı; bu terkibin kendinde kalması; parçalarının, hücrelerinin olduğu gibi sağlam durmasıdır. Yara ile birbirinden ayrılınca, zıddı meydana gelir ve

(1) 7 — A'râf: 50. (2) 11 — Hûd: 38.
(3) 7 — A'râf: 50.

acı duyar. Yara, bir yeri diğerinden ayırır, aradaki bütün hücrelere ateş düşer ve birbirinden ayrılırlar. Her hücresi ayrı bir acı duyar. Bunun için ateşin acısı çok zor ve şiddetlidir. O hâlde, kalbte yaratılış icabı olması gereken şeyin yerine onun zıddı yerleşince, ruhta onun acısı daha büyük olur.

Kalbin yaratılışının icabı, Allahü Teâlâ'yı bilmek ve görmektir. Onda bunun zıddı olan görmemezlik yerleşirse, acısı sonsuz olur. Eğer böyle olmasaydı, kalbler bu dünyada ölümden önce hasta olmaz, bu görmemezlik hastalığına düşmezdi. Fakat insanın eli, ayağı uyuşsa ve bir hissizlik meydana gelse, bu esnada ateş o uzvuna değse, uyuşukluğunun gitmesinin sebebini o anda anlayamaz. Ateşe değince bir yolla büyük bir kapı bulur. Bunun gibi kalbler, dünyada, uyuşuk ve hissiz olur ve bu uyuşukluk ölümle kalkar; bu ateş bir yolunu bulup, ruhun içinden yükselir. Bu başka bir yerden gelmiyor. Kendisi beraberinde götürmüştür ve onun içindedir. Fakat ilm-i yakîn ile bilmediği için, onu göremedi. Orada ise ayne'l-yakîn sahibidir, her şeyi görmektedir. Bunun için âyet-i kerimede, **«Böyle değildir! Eğer ilm-i yakîn ile bilseydiniz, elbette Cehennemi görürdünüz»** [1], buyuruldu.

Şeriatın, cismani olan Cehennem ve Cenneti uzun uzun anlatmasının sebebi, onları herkesin bilmesi ve anlayabilmesi mümkün olduğu içindir. Fakat bu sözümüzü beğenmeyenler, zorluk ve büyüklüğünü anlayamayanlar çoktur. Hususan bir çocuğa «Çalış öğren, öğrenmezsen babanın valiliği ve hükümeti sana kalmaz, sen de o saadetten mahrum kalırsın» dersen, o bunun ne demek olduğunu anlamaz ve kalbinde ona büyük görünmez. Fakat, «Bunu öğren, yoksa muallim kulağını çeker!» dersen, bundan korkar. Çünkü, bunun ne demek olduğunu anlar. Muallimin çocuğun kulağını çekmesi doğru olduğu gibi, babanın padişahlığından mahrum olmak ateşi de doğrudur. Muallimin talebesinin kulağını çekmesi onu terbiye etmek içindir. Bunun gibi cismani (maddi) Cehennem de haktır, doğrudur ve Allahü Teâlâ'yı görmekten mahrum kalmak da doğrudur. Cismani Cehennem; Allahü Teâlâ'yı görmekten mahrum kalmak cehenneminin yanında valilikten ve padişahlıktan mahrum kalmanın yanında; bir kimsenin kulağının çekilmesi gibidir.

ONDÖRDÜNCÜ FASIL

RUHUN DÜNYADAKİ SEYRÜSEFER MENZİLLERİ

Bütün âlimlerin söyledikleri ve kitaplarında yazdıkları gibi «Bu işler taklid ve dinlemekten başka şekilde bilinemezler. Basiretin

(1) 102 — Tekâsür: 5 - 6.

bunlara yolu yoktur», deyip bu anlattıklarımıza uymadığını söylersen, cevabında deriz ki, onların özürlerinin ne olduğu daha evvel açıklandı. Bu söz onlara muhalefet olmaz. Âhiret için onların söyledikleri doğrudur. Fakat his olunanları bildirmekten dışarı çıkmadılar. Ya rûhla alâkalı olanları bilmediler, ya bildiler de insanların çoğu anlayamadığı için uzun anlatamadılar.

Cismani olanlar, şeriatın sahibinden işitmek ve onu taklit etmekten başka şekilde bilinmez. Fakat bu anlattıklarımız, ruhun hakikatini bilmeye dair diğer bir kısımdır. Bunu bilmek ise, basiret yoluyla ve kalb gözüyle görmekle oluyor. Bu da, kendi vatanından ayrılana (nefsinden kurtulana) veriliyor. Orada azık ve menfaate bakılmadan, din yolunda yolcu olmak esas tutulmuştur. Bu vatan için şehir ve ev istemeyiz. Çünkü beden vatanıdır. Bedenin yolculuğunun ise kıymeti yoktur. Fakat insanın hakikati ve esası olan ruhun karar kılacağı bir yer vardır, oradan meydana çıkmış, vatanı da orasıdır; burada ise yolcudur. Yolda onun birçok menzilleri, konak yerleri vardır. Her menzil bir başka âlemdir. Vatanı ve ilk karargâhı hisler âlemidir. Sonra hayâller, sonra mevhumlar ve sonra da ma'kulâttır. Makûlât dördüncü menzildir. Bu âlemde kendi hakikatinden dördüncüsü haber alır ve bundan başkası haber almaz.

Bu âlemler bir misâl ile anlaşılabilir. O da şöyledir: İnsan hisler âleminde bulunduğu müddetçe derecesi, kendini muma atan pervane böceğine benzer. Çünkü onun yalnız göz hissi vardır. Hayâl ve hafızası yoktur. O karanlıktan kaçıyor, bir pencere arıyor. Mumu pencere sanıp kendini ona vuruyor, harareti hissedince bunun acısı hıfzında kalmıyor ve hayalinde durmuyor. Çünkü hıfz ve hayali yoktur ve o dereceye gelmemiştir. Bunun için başka zaman ölünceye kadar yine kendini muma atıyor. Eğer onda hayal ve hıfz kuvveti olsaydı, bir kere canı yanınca, tekrar mumun alevine atılmazdı. Diğer hayvanlar bir defa dövülünce, ikinci defa sopayı görürse kaçarlar. Çünkü o acının hayâli bu hayvanların hıfzında kalmış olur. O hâlde **hisler, birinci menzildir.**

İkinci menzil, tahayyüldür. İnsan bu derecede bulunduğu müddetçe dört ayaklı hayvanlar gibidir. Bir şeyden canı yanmayınca, ondan kaçılacağını bilmez. Fakat bir defa acıyı yiyince, bundan sonra kaçar.

Üçüncü menzil, mevhumlardır. Bu dereceye ulaşınca, koyun ve at gibidir. Görmediği, hissetmediği acıdan da kaçar. Düşmanı olduğunu ve canını yakacağını anlar. Hiç kurt görmeyen bir koyun, hiç aslan görmeyen bir at, kurt ve aslanı gördüklerinde kaçarlar ve düşmanı olduklarını anlarlar. Halbuki, şekil ve görünüş bakı-

mından daha büyük olan inekten, filden ve deveden kaçmazlar. Bu onların içine konmuş öyle bir gözdür ki, onunla kendi düşmanını görürler. Bununla beraber, yarın olacak olanlardan sakınamazlar.

Dördüncü menzil, ma'kulat menzilidir. İnsan buraya çıkınca, hayvanlıktan kurtulur. Buraya kadar hayvanlarla beraberdir. Burada ilk defa, insan âleminin ilk hakikatine kavuşur. Hissin, tahayyülün ve vehmin ulaşamadığı şeyleri görür. İleride olacak şeylerden sakınır. İşlerin ruhunu ve hakikatini suretlerinden, görünüşlerinden ayırır ve anlar. Bir şeyin, bütün şekillerini kaplayan hakikatini, hududunu idrak eder. Bu âlemde görülebilen şeyler sonsuz değildir. Zira hissedilenler cisimden başkasında değildir. Cisimler ise hudutludur, sayılıdır.

Onun hisler âleminde dolaşması, herkesin dolaşabileceği yeryüzünde yürümek gibidir. Ruha mahsus ve işlerin hakikati olan dördüncü âlemde dolaşması ise su üzerinde yürümesi gibidir. Mevhumlarda dolaşması su ile toprak arasında olmak vaziyetinde bulunan gemi gibidir. Ma'kulat derecesinin ötesinde, bir makam daha vardır ki, peygamberlerin, evliyanın ve mutasavvıfların makamıdır. Bu da havada gezmeye benzer. Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«İsa aleyhisselâm su üstünde yürüdü. Eğer yakîn derecesi daha çok olsaydı uçardı».** Demek ki, insan yolculuğunun menzilleri idrak âlemlerinde oluyor. Son menzili ile de melekler derecesine ulaşıyor. O hâlde, hayvanlığın en aşağı derecesinden meleklerin en yüksek derecesine kadar insan yükselebilir. Alçalmak ve yükselmek onun işidir. O ise esfel-i sâfiline mi gidecek, yoksa a'lâ-yı illiyyine mi çıkacak tehlikesindedir. Bu tehlike için Allahü Teâlâ şöyle buyurur: **«Elbette, emâneti göklere, yere ve dağlara arzettik. Onu yüklenmekten imtina eylediler ve ondan korktular. İnsan onu yüklendi. Muhakkak ki o, zâlim ve cahildir»** (1).

Cansız olanın derecesi değişmez ve bir şeyden haberi olmaz. O hâlde düşüncesi de olmaz. Melekler ise illiyyindedirler. Onlar kendi derecelerinin dışına çıkmazlar. Her biri olduğu derecede kalır. Kur'ân-ı Kerim'de onlar için, **«Bizden kimse müstesnâ olmamak üzere her birimiz için malûm birer makam vardır»** (2), buyuruluyor. Hayvanlar esfel-i sâfilînde, yâni en aşağıdadırlar. Yükselmeleri de mümkün değildir. İnsan ise ikisinin arasındadır. Tehlikededir. Onun terakki ederek meleklere ulaşması mümkün olduğu gibi, tenezzül ederek, alçalarak hayvanlar seviyesine de inebilir. Ema-

---

(1) 33 — Ahzâb: 72.

(2) 37 — Sâffât: 164.

neti yüklenmenin mânâsı, tehlikeyi taşımak olur. O hâlde, emanet yükünü insandan başkası taşıyamaz.

Maksadımız birçoklarının bu sözü söylemediklerini anlatmaktır. Bunda şaşılacak bir şey olmadığı böylece anlaşılır. Çünkü, misafirler, yolcular, mukimlere muhalif olurlar, işleri birbirine uymaz. Halkın çoğu ise mukîmdir, sefere çıkmıyorlar. Misafirler, yola çıkıp yol alanlar pek azdır! Hisler ve hayâllerin yeri olan vatanda yerleşmiş olana, işlerin hakikati ve rûhu aslâ bildirilmez. O kimse rûhani olamaz, rûhlara mahsus olan şeyleri bilemez. Bunun için, bu bahis, kitaplarda, çok az anlatılır. O hâlde âhireti tanımak hakkında bu kadarla iktifa edelim; zira bundan fazlasını akıl almaz. Hattâ birçok akıllar bile bu kadarını kavrayamaz.

ONBEŞİNCİ FASIL

ZAYIF BİR ZANLA BİLE ÂHİRETİ İNKÂR CÂİZ DEĞİLDİR

Bir kısım ahmaklar vardır ki, işleri ne kendi basiretleriyle anlayabilirler, ne de şeriatin bildirdiğini kabul ederler. Âhiret işlerinde şaşar kalırlar. Onları şüphe kaplamıştır. Ve bazan da şehvetlerinin galebe çalmasiyle, yaratılışlarının icabına uyarak âhireti inkâra kalkarlar. Kalblerinde, bu inkâr meydana gelir, şeytan da onu arttırır. Cehennemi anlatmak için bildirilenleri; insanları korkutmak için, Cennet hakkında söylenenleri ise, asılsız tatlı hayâller şeklinde söylenmiş zannederler. Bu yüzden şehvet ve arzularına uyarlar. Şeriatin emir ve yasaklarını dinlemezler. Şeriata uyanlara hakaret gözü ile bakarlar. Şeriata uyanlar için; onlar aldanmışlardır, aldatılmışlardır, dediler. Böyle bir ahmağın böyle sırları delilleri ile anlayabilmesi mümkün müdür? O hâlde, açık bir sözle, düşünebilmesi için onu dâvet etmek icabeder. Ve ona denir: Eğer senin zann-ı galibin bu yüz yirmi dört bin peygamberin, bütün evliyâ, âlim ve hakimlerin yanıldığı, aldandığı şeklinde ise ve sen bu ahmaklığınla bu hâlleri anladınsa, elbette bu yanılman seni tutar ve gururlandırır. Çünkü, âhiretin hakikatini bilmiyor, rûhanî azabı anlamıyorsun. Çünkü, rûhani olan şeylerin misalini ve şeklini hisler âleminden kabul etmiyorsun! Eğer yanılmasını câiz görüp, «İkinin birden fazla olduğunu bildiğim gibi, rûhun hakikati olmadığını biliyorum. O bâki olamaz, ona öldükten sonra, cismanî ve rûhanî bir rahatlık ve acı olmaz» dese, o kimsenin mizacı bozulmuştur. Ona artık ümid etmemelidir. O, Allahü Teâlâ'nın haklarında «Eğer onları doğru yola çağırırsan, aslâ hidâyete gelmezler» [1], buyurduklarından olmuştur. «Bunun imkânsız olması benim için zarurî de-

(1) 18 — Kehf: 57.

ğildir. Çünkü bu mümkündür. Fakat pek uzaktır. İşin hakikatini tamamen bilmediğim ve bu hususta zann-ı galibim olmadığı için zayıf bir zanla bütün ömrümce kendimi niçin her şeyden men edip, lezzetlerden uzak durayım» derse, cevabında deriz ki: Madem ki bugün bu kadarını söyledin, şeriatın yolunu kabul etmen akıl icabı sana lâzım oldu. Çünkü tehlike büyük olduğu zaman zan zayıf olsa da ondan kaçılır. Meselâ sen bir yemeği yemeye başlarken, birisi sana, bu yemekten yılan yemiştir, derse o yemeği yemezsin. O kimse yalancı olsa, yemeği kendi yemek istese de yine yemezsin. Fakat, sözü doğru da olabilir diye düşündüğün için, kendi kendine, eğer yemezsem, açlığa katlanmak kolaydır, yersem belki doğru söylemiştir, o zaman zehirlenirim, ölürüm dersin. Bunun gibi, hasta olsan vaziyetin tehlikeli olsa, duâ yazan bir kimse sana; «Bana bir dirhem gümüş verirsen, bir kâğıda sana duâ yazarım ve yaptığım şeylerle iyi olursun», derse bu yazı ve şekillerin sıhhatle alâkası olmadığını bilsen de kendi kendine, «Belki doğru söylüyor, bir dirhemi elden çıkarmak bir şey değil», dersin. Eğer müneccim; «Ay filân yere gelince, şu ilâcı içersen iyileşirsin», derse onun sözü ile bu sıkıntıya katlanırsın ve «Olur ki doğru söylüyor, eğer yalan söylüyorsa bu sıkıntıya katlanmak zor değildir», dersin.

O hâlde, aklı olan hiçbir kimse, yüz yirmi dört bin peygamberin ve dünyanın en büyük evliyâ ve âlimlerinin hep birden söyledikleri sözü, bir müneccimin, muskacının ve Hıristiyan bir hekimin sözünden aşağı tutmaz. Çünkü, bunların sözü ile kendine biraz eziyet veriyor ve daha büyük olan acı ve eziyetlerden kurtulmak istiyor. Az olan elem ve ziyan, bir şeye nisbetle az olur. Bir kimse dünyanın ömrünün ne kadar olduğunu, evveli olmayan ebedden, sonu olmayan ezele nisbetle ne kadar olduğunu düşünse, çektiği elemlerin, o büyük tehlike yanında ne kadar az kalacağını anlar. Bâhusus kendi kendine, «Eğer onlar doğru sölüyorlarsa ve ben böyle bir azabta kalırsam, ne yaparım? Rahatla geçirdiğim şu birkaç gün ne fayda verir. Doğru söylemiş olabilir de!» diyebilir.

Ebedin mânâsı şudur ki, bütün âlem buğdayla dolu olsa ve bir kuşa bir senede bir buğday tanesi yiyeceksin dense o buğday taneleri biter de, ebed yine hiç azalmaz. O hâlde, bu kadar uzun bir zaman devam eden azab, rûhani de olsa nasıl çekilebilir? Dünyanın ömrü, onun yanında ne kadar kalır ki? Hiçbir akıllı kimse yoktur ki, bu düşüncede olsun da, ihtiyat yolunu ve bu tehlikeden kaçmayı ister sıkıntı ile olsun, ister zan ile olsun, lüzumlu görmesin. Zira insanlar ticaret için denizlerde dolaşır, uzun yolculuklara katlanır ve çok sıkıntı çekerler. Bunları zan ile yaparlar. Eğer bir kimsede yakin yoksa, zayıf bir zan da mı yoktur? O hâlde, kendine acıyorsa bunun ihtimal olmasına da ehemmiyet verir.

Bunun için Emirü'l-mü'minin Hz. Ali (r.a.) bir dinsizle münazara ederken buyurdu ki: **«Eğer senin dediğin gibi ise sen de ben de kurtuluruz. Fakat bizim söylediğimiz gibi ise, biz kurtulduk ve sen düştün, ebedî azabta kaldın».** Emirü'l-mü'minin Ali'nin (radıyallahü anh) böyle söylemesi, o mülhidin[1] zayıf aklına göre konuştuğu içindir. Yoksa sözünde ve itikâdında[2] şüpheli olduğu için değildir. Fakat yâkîn[3] olan yolun o mülhid[1] tarafından anlaşılamayacağını anlamıştı.

O hâlde, dünyada âhiret azığıyla uğraşanlardan gayrisi gayet ahmaktır. Bunun da sebebi gaflet ve düşüncesizlik. Çünkü dünya şehvet ve arzuları, bunu düşünmelerine zaman bırakmıyor. Yoksa, yâkîn[3] ile ve zann-ı galib ile, hattâ zayıf bir zan ile bilenlerin hepsine, akıl icabı, o büyük tehlikeden kaçmak, emniyetli ve ihtiyatlı bir yol tutup Allahü Teâlâ'nın dilemesiyle selâmete kavuşmak vâcib olur.

Müslümanlık unvanındaki kendini tanımak, Allahü Teâlâ'yı (Celle celâlühü ve azzame şânühû ve azze kibriyâühû ve lâ ilâhe ğayruhû) tanımak, dünya ve âhireti tanımak kısımları tamam oldu.

Bundan sonra Müslümanlığın şartlarına başlayacağız. İnşâllahü'l-azizü vahdeh...

1- KAFİR
2- İNANÇ
3- ŞÜBHESİZ, KATİ

Müslümanlığın Şartları

(Dört rükündür)

BİRİNCİSİ: Kişinin, kendisini ibadetle süslemesidir. Bu, İBADETLER RÜKNÜDÜR.

İKİNCİSİ: Kişinin, hayatını, hareket ve sekenâtını İslâm ahlâkına uydurmasıdır. Bu, MUÂMELÂT RÜKNÜDÜR.

ÜÇÜNCÜSÜ: Kişinin, kendini kötü huylardan temizlemesidir. Ve bu, MÜHLİKÂT RÜKNÜDÜR.

DÖRDÜNCÜSÜ: Kişinin, kalbini güzel sıfatlarla süslemesidir. Bu da MÜNCİYÂT RÜKNÜDÜR.

Mühim not: İmam Gazâli (rahmetullahi aleyh) İslâm dininin en büyük müctehidlerindendir. Herhangi bir mezhebde olmayıp bir mezheb imamıdır. O şan ve mertebededir. Bununla berabr ictihadı Şâfiî mezhebine daha uygun ve yakındır. Bu sebepten Şafiî mezhebinden sayılmıştır. Yoksa kendisi müctehiddir. Bu tercümedeki yazılar, aslına uygun tercüme edilmiştir. Fıkıh kısmına giren ve bilhassa ictihadı ilgilendiren Amel'e ve Muâmelât'a ait yazılar, kendi mezhebine, ictihadına göredir. Okuyanların buna dikkat etmesini ve kendi mezheblerine, bilhassa Hanefî mezhebine uymayan bir şey gördükleri vakit, yanlıştır zannına kapılmamalarını, o yüksek imâma sû'-i zan etmemelerini ehemmiyetle rica ederim. Çünkü, hadis-i şerifte, **«Ümmetimin müstehidleri arasındaki ihtilâf rahmettir»**, buyuruldu. Rahmet elbette iyi olur. **(Mütercim)**

BİRİNCİ RÜKÜN

İbadetler

[Kişinin kendisini ibadetle süslemesi mevzuunda olup 10 asla ayrılır]

BİRİNCİ ASIL[1]

EHL-İ SÜNNET İTİKADINI DOĞRU ÖĞRENMEK

Müslüman olan bir kimseye, en önce, dil ile söylediği «LÂ İLÂHE İLLÂLLAH MUHAMMEDUN RESÛLULLAH» sözünün mânâsını kalbi ile bilmesi ve inanması farzdır. Bundan hiç şüphe etmemelidir. Müslümanlığın aslı için, yâni Müslüman olmak için, inanması ve bu imanda şüphenin bulunmadığına kalbin karar vermesi kâfidir. Delil ve hüccetlerle bilmek her Müslüman'a farz-ı[2] ayın değildir. Zira Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) Arabların delil ile bilmesini, İlm-i Kelâm okumasını, şüphelerini araştırıp bunların çözülmelerini emir buyurmadı. Belki tasdik ve inanmayı kâfi gördü. Avamın derecesi bundan fazla olamaz.

Fakat söz söylemesini bilen, şüpheye düşen ve cahili şüpheye düşürecek olan bir kimsenin şüphelerini gideren bazı âlimlerin bulunması lâzımdır. Bu ilme «Kelâm» denir. Bu **farz-ı[3] kifâyedir.** Bir şehirde bu şekilde bir iki kimsenin bulunması yetişir. Cahil itikad sahibi olup, kelâm âlimi, onun itikadının muhafızı ve rehberi olur.

Kendini tanımanın hakikati ise, bu iki makamın ötesinde bir başka yoldur. Bunun başlangıcı mücahededir. Mücahede ve riyazet yolunda gitmeyen kimse, bu dereceye tamamen kavuşamaz ve dâvasında haklı olamaz. Çünkü, zararı kârından fazla olur. Bu, perhiz etmeden ilâç alan kimseye benzer ki, ölmesinden korkulur. Çünkü o ilâç midesinin şeklini, hâlini bozar, şifa bulmadığı gibi, hastalık daha da artar.

Müslümanlık unvanında dediğimiz gibi, marifetin hakikatından bir nümûne ve nişan vardır, bunu ehli olan arar. Dünya ile alâkası olmayanlar, onunla uğraşmayanlar ve ömründe Allahü Teâlâ'yı aramak ve istemekten başka şeyle uğraşmayanlar hariç,

bunun hakikatini kimse arayamaz. Bu da zor ve uzun bir iştir. O hâlde, herkesin gıdası olana işaret edelim. Bu da Ehl-i Sünnet itikadıdır. Bu itikadı kalbinde bulunduranlar için bu itikad, saadet ve kurtuluş tohumu olacaktır.

İTİKAD

Bil ki, sen yaratılmışsın. Seni bir yaratan vardır. Bütün âlemin ve âlemdeki her şeyin yaratıcısı O'dur. Bu yaratan birdir. Ortağı, benzeri yoktur. Bir ikincisi yoktur. O, hep var idi. Varlığının başlangıcı yoktur. Hep vardır. Varlığının sonu olmaz. Ezel ve ebedde varlığı lâzımdır; yokluk O'na yol bulamaz. Varlığı kendindendir. Hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O'na muhtaç olmayan hiçbir şey yoktur. Kıyamı, Zâtı iledir. Her şeyin varlıkta durması O'nunladır.

TENZİH

O cevher değildir, madde değildir. Âraz değildir. Hiçbir maddede bulunmaz. Hiçbir şeye benzemez. Hiçbir şey O'na benzemez. Şekli yoktur. Ölçülemez. Nasıl ve ne gibi diye sorulamaz. O deyince, kemmiyet ve keyfiyet olarak akla, hayâle gelen her şey O değildir. Çünkü bunlar, yarattıklarının sıfatlarıdır. O, mahlûklar gibi değildir. Akla, vehme, hayâle gelen her şeyi O yaratmaktadır. Küçüklük ve büyüklük ölçüleri O'nun için söylenemez. Çünkü bunlar da madde âleminin vasıflarıdır. O ise cisim, madde değildir. Hiçbir madde ile bağlantısı yoktur. Bir yerin üstünde değildir. Bir yerde değildir. Kendisi yer kabul edici değildir. Âlemde olan her şey Arş'ın altındadır. Arş ise, O'nun kudreti ve kuvveti altındadır. O, Arş'ın üstündedir. Bu, cismin bir cisim üzerinde olması gibi değildir. Çünkü O, cisim değildir. Arş O'nu taşıyor, üzerinde tutuyor demek de değildir. Arş ve Arş'ı tutan meleklerin hepsi O'nun lütfu ve kudreti ile duruyorlar. O ezelde, sonsuz öncelerde nasılsa, şimdi hep öyledir. Arş'ı yaratmadan önce nasıl idi ise, ebedî sonsuz geleceklerde de hep öyledir. Çünkü tegayyür ve değişme, zâtı ve sıfatları hakkında söylenemez. Eğer sıfatta değişme olsa, noksanlık olur. Noksan olan da Allah olamaz. Bir sıfatı sonradan kâmil olsa, önceden noksan olmuş olurdu ve kemâle muhtaç olurdu. Böylece yarattığına muhtaç olurdu. Muhtaç olan Allah olamaz. Hiçbir mahlûkuna benzemez ise de, bu dünyada O'nu bilmek ve âhirette O'nu görmek olur. Bu dünyada nasıl olduğu anlaşılmadan bilindiği gibi, öbür dünyada da, anlaşılmadan görünecektir. Çünkü o görüş, bu dünya görüşüne benzemez.

KUDRET [GÜCÜ YETMEK]

Hiçbir şeye benzemediği hâlde, her şeye kaadirdir. Kudreti, gücü yetmesi tamdır. Âcizlik, noksanlık ve zayıflık O'nun için söylenemez. Her istediğini yaptı, her ne isterse yapar. Yedi kat gökler ve yer, Arş ve Kürsi ve var olan her şey O'nun yed-i kudretinde âciz olup hepsi O'nun emrindedir. O'ndan başka, kimsenin elinde bir şey yoktur. O'nun ise mahlûkattan eşi ve ortağı yoktur.

İLİM [BİLMEK]

Olmuş ve olacak, mümkün ve mümteni' her şeyi bilicidir. İlmi her şeyi kuşatmıştır. Arş-ı âlâdan yerin merkezine kadar hiçbir şey O'nun bilgisinden hariç değildir. Çünkü, hepsi O'ndan ve O'nun kudretinden meydana geliyor. Sahralardaki kumların, ağaçlardaki yaprakların, kalblerdeki düşüncelerin ve havadaki zerrelerin [atomların] sayısını ve yedi kat gökleri sonradan gelen ve değişen bir ilim ile değil, hiç değişmeyen ilm-i ezelîsi ile bilir.

İRÂDE [İSTEMEK, DİLEMEK]

Âlemdeki her şey, O'nun dilemesi ve istemesi iledir. Çok olsun az olsun, küçük olsun büyük olsun, hayır olsun şer olsun, sevap olsun günah olsun, küfür olsun iman olsun, fayda olsun ziyan olsun, değerli olsun değersiz olsun, acı olsun rahat olsun, hastalık olsun sıhhat olsun, hepsi ve hepsi O'nun takdir ve dilemesi, kazâ ve hükmü iledir. Bütün âlem, insanlar, cinler, şeytanlar ve melekler bir araya gelse ve bir zerreyi kımıldatmak, bir şeyin üzerine koymak, artırmak yahut azaltmak isteseler; O istemedikten sonra hepsi âciz kalıp, yapamazlar. Belki yalnız O'nun dilediği olur. Olmasını dilediği şeye, hiçbir şey ve hiçbir kimse mâni olamaz. Olan, olmuş olan ve olacak olan şey O'nun tedbir ve takdiri iledir.

SEMİ' VE BASAR [İŞİTMEK VE GÖRMEK]

Malûm olan her şeyi bildiği gibi, ne kadar gizli olursa olsun, her şeyi duyar, ne kadar ince olursa olsun, her şeyi görür, görüp işitmesinden hiçbir şey kaçmaz. Uzak ve yakın O'nun duyması için aynıdır. Karanlık ve aydınlık, görmesine engel olamaz. Gece karanlığında karıncanın yürürken ayağının çıkardığı sesi duyar. Toprak altında bulunan böceğin rengini ve şeklini görür. Görmesi göz ile değildir. İşitmesi kulakla değildir. Hususan, bilmesi tedbir ve düşünce ile, yaratması da âlet ile değildir.

KELÂM (SÖYLEMEK)

Emri, herkese farzdır. Verdiği haberlerin hepsi doğrudur. Müjde ve tehdidi doğrudur. Emir, haber, va'd ve vaid (tehdit) hepsi O'nun sözüdür. O Hayy, Âlim, Kaadir, Görücü ve İşitici olduğu gibi; Söyleyicidir de. Musa aleyhisselâma vasıtasız söyledi. Söylemesi; damak, dil, dudak ve ağızla değildir. İnsanın kalbindeki söz, harfsiz ve sessizdir. Allahü Teâlâ'nın konuşması bu sıfattan da uzak ve münezzehtir. Kur'ân-ı Kerim, Tevrat, İncil, Zebûr ve bütün peygamberlerin kitapları O'nun sözüdür. O'nun sözü, O'nun sıfatıdır. Yâni kelâm sıfatıdır. Bütün sıfatları kadîmdir, daima var idiler.

Allahü Teâlâ'nın zâtı kalbimizde biliniyor. Dil ile zikrolunuyor. Bizim bilmemiz mahlûk, bilinen ise kadîmdir. Bizim zikrimiz mahlûk, zikr olunan ise kadîmdir. Kelâmının aslı da bunun gibi kadîmdir. Kalblerimizde ezber olarak durur. Dillerimizde okunur. Mushafa yazılır. Ezberlenen mahlûk değil, ezberleme mahlûktur. Okunan mahlûk değil, okuma mahlûktur. Yazılan mahlûk değil, yazma mahlûktur.

EF'ÂL (ALLAHÜ TEÂLÂ'NIN FİİLLERİ)

Âlemdeki her şeyi O yaratmıştır. Yarattıklarını öyle yaratmıştır ki, ondan daha iyisi ve güzeli olamaz. Bütün akıllıların aklı bir araya gelse ve bu memleketin şeklinin daha başka ve fakat daha güzel olması için düşünseler, yahut bundan daha güzel tedbir arasalar, yahut bir şeyi azaltıp yahut çoğaltmak isteseler, yapamazlar. Bundan daha iyisi olur diye düşündükleri yanlıştır. O'nun işinin ve hikmetinin sırrını anlayamazlar. Böyle olanlar şu kör gibidir ki, bir odaya girer, orada her şey yerli yerindedir, ama o görmez. Bir şeye çarpınca, bir şeyi devirince, «Bunu niye yol üstüne, ayak altına koyarlar?» der. Halbuki o şey ayak altında değildir. Fakat o kimse yolu görmüyor.

Yarattığı her şeyi adaletle ve hikmetle (bir fayda ile) yaratmıştır. Ve olması icabeden şekilde yaratmıştır. Eğer bu yarattığından daha mükemmeli mümkün olsaydı ve onu yaratmasaydı, ya âciz olurdu veya bahîl olurdu. Bunların ikisi de Allahü Teâlâ için söylenemez. O hâlde, sıkıntı, hastalık, fakirlik, bilgisizlik ve âcizlik gibi yarattığı şeylerin hepsi adaletledir. Zulüm yapması mümkün değildir. Çünkü zulüm, başkasının mülküne tasarruftur. O'nun bir başkasının mülkünde tasarruf etmesi olamaz. Çünkü O'ndan başka mülk dahibi yoktur. Olmuş olan ve olabilecek olan bir şey Bir Zâtın mülküdür. Mâlik O'dur. Ortağı ve eşi yoktur.

ÂHİRET

Yaratılan âlem iki şekildedir: **Cesedler âlemi** ve **rûhlar âlemi.** İnsanların rûhunu, âhiret azığını bu dünyada elde etmeleri için, madde âleminde bulundurdu.

Herkese bu dünyada kalacak kadar bir zaman takdir etti. Âhiret, ecel müddetinin sonu olur. Çünkü orada artma ve eksilme olmaz. Ecel gelince canı bedenden uzaklaştırır. Hesap ve mükâfat günü olan kıyamette, ruhu bedene verir ve herkesi diriltir. Herkes kendi yaptığını görür. Yaptıkları bir kitapta yazılmıştır. Yaptıklarının hepsi ona hatırlatılır. Günahlarının ve sevaplarının sayısı ona bildirilir. Amellerini tartan bir terazi vardır. Bu terazi, dünya terazilerine benzemez.

SIRAT

Sonra herkese Sırat'tan geçmesi emrolunur. Sırat, kıldan ince kılıçtan keskindir. Bu dünyada sırât-ı müstakimde olan, yâni doğru yolda gidenler, o Sırat'ı kolaylıkla geçerler. Doğru yolda bulunmayanlar Sırat üstünde yürüyemezler ve Cehennem'e düşerler.

Sırat'ın başında herkesi tutarlar, yaptıklarının hepsinden sual sorarlar. Sâdıklardan ise sıdkın, doğruluğun hakikati sorulur. Münâfıkları ve riyakârları utandırırlar, rezil ederler.

Bir grubu hesapsız Cennet'e gönderirler. Bir kısmının hesabı kolay olur. Bir kısmının zor olur. Sonunda bütün kâfirler Cehennem'e atılır. Aslâ kurtulamazlar. Müslümanların mutilerini Cennet'e, âsilerini Cehennem'e gönderirler. Peygamberlerin ve din büyüklerinin şefaatına kavuşan afvedilir. Şefaat olunmayanlar Cehennem'e götürülür. Günahı miktarınca ona işkence yaparlar. Sonunda Cennet'e götürülür.

PEYGAMBERLER

Allahü Teâlâ bunu takdir eyleyince, insanın amellerini bazılarının saadetine ve bazılarının şekavetine sebep eyleyince ve insanın kendi başına onu tanıyamayacağını da bilince, rahmet ve fazlı ile peygamberleri yarattı. Ezelde tam saadetlerine hükmedilenleri bu sırra âşina eylemelerini emretti. Onlara haber verdi, iyi ve kötü yolları insanlara göstermek için insanlar arasına saldı. Böylece hiç kimsenin elinde delil kalmadı. Nihayet en son olarak bizim Peygamberimiz **Muhammed aleyhissalâtü vesselâmı,** mahlûkata gönderdi. Onun peygamberliğini en olgun derecede eyledi. Bundan daha fazlası mümkün olamazdı. Bunun için onu peygamberlerin

sonuncusu eyledi. Çünkü ondan sonra hiçbir peygamber gelmez. Bütün mahlûkatın, cinlerin, insanların, ona uymalarını emretti. Onu bütün peygamberlerin efendisi eyledi. Onun ahbaplarını ve ashâbını, bütün peygamberlerin ahbap ve ashâbından iyi eyledi. Salevâtullahi aleyhi ve alâ sâiri'n - nebiyyine ve alâ âlihi ve eshabihit't - tâhirine ecmain.

İKİNCİ ASIL

İlim Öğrenmek

Peygamber efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «İlim aramak [öğrenmek] bütün Müslümanlara farzdır» [1]. Âlimler buradaki ilim hangi ilimdir diye, ihtilâf eylediler.

Kelâm âlimleri, bu İlm-i Kelâmdır. Çünkü Allahü Teâlâ'yı tanımak bununla olur, diyorlar.

Fıkıh âlimleri, bu Fıkıh ilmidir. Helâl ve haram bununla ayrılır, diyorlar.

Hadîs âlimleri, bu Kur'ân-ı Kerim ve Hadis ilmidir. Çünkü şeriatın esas ilmi budur, diyorlar.

Mutasavvıflar, bu kalb hâllerinin ilmidir. Çünkü, kulun Allahü Teâlâ'ya yolu budur, diyorlar.

Bu gruplardan her biri kendi ilmini büyük tutuyor. Bize göre bu, bir ilme mahsus değildir. Bu ilimlerin hepsini öğrenmek de farz değildir. Fakat şüphelerin giderilmesi için bunu açıklamak gerekmektedir.

Bir kimse meselâ, kuşluk vakti Müslüman olsa, yahut bülûğa erse, bütün bu ilimleri öğrenmesi farz olmaz. Fakat o anda ona farz olan, LÂ İLÂHE İLLALLAH, MUHAMMEDÜN RESÛLULLAH kelimesinin mânâsını bilmesidir. Bu da birinci asılda anlattığımız Ehl-i Sünnet itikadını bilmektir. Delilleriyle bilmeye lüzum yoktur. Zaten bu farz değildir. Fakat, kısaca Allahü Teâlâ'nın sıfatlarına, Peygamber efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) sıfatlarına; âhiretin, Cennet'in, Cehennem'in, haşrın, neşrin sıfatlarına inanmakla olur. Bilir ki onun, bu sıfatlarda olan bir Rabbi vardır. O'nun tarafından, Peygamberin dili ile söylenen emirler ve yasaklar vardır. İtaat ederse, öldükten sonra saadete kavuşur; emir dinlemez, isyan ederse şaki olup, güç bir vaziyete düşer.

Bunu öğrendikten sonra, ilimden iki çeşidi öğrenmek insanlara farzdır. Biri kalble alâkalı, diğeri bedenin âzaları ile alâkalıdır.

Bedenin âzaları ile alâkalı ilim de iki kısımdır: Biri yapılacak

---

(1) C. Mukaddime, 17.

olanlar, yâni emirler. Diğeri yapılmayacak olanlar, yâni yasaklardır.

Yapılacak olanları öğrenmek şöyledir: «Kuşluk vakti Müslüman olanın, öğle namazı vakti gelince, abdestten ve namazdan farz olanları öğrenmesi farzdır. Sünnet olanları öğrenmesi ise sünnettir. Farz değildir. Meselâ akşam namazı olunca, akşam namazını öğrenmesi, yâni üç rekât olduğunu bilmesi, farz olur. Akşam olmadan önce, farz olmaz. Ramazan ayı gelince Ramazan orucu için niyet etmek farzdır ve sabahtan akşama kadar yemek, içmek ve cima' etmek haramdır» kadarını öğrenmesi farz olur. Eğer yirmi miskal [doksan altı gram] altını olursa zekât bilgisi o zaman değil, bir sene sonra farz olur. Zekâtının ne kadar olduğunu, kimlere verileceğini ve şartlarını öğrenir. Hac yapıncaya [hacca gitmek kendisine farz oluncaya] kadar, hac bilgisi farz olmaz. Bunun vakti de bütün ömürdür. Bunun gibi, hangi işi yapmak gerekiyorsa, onun ilmi o zaman farz olur. Meselâ evlenmek istediği zaman, evlenme bilgilerini öğrenmek farz olur. Şöyle ki:

Kadının kocası üzerindeki hakları nelerdir? Hayız zamanında cima' câiz değildir. Hayızdan sonra da yıkanmayınca câiz değildir [1]. Bunun gibi evlilerin bilmesi icabeden bilgileri öğrenmek farzdır. Eğer bir san'at sahibi ise, ona ait bilgileri öğrenmesi farz olur. Tüccar ise faiz bilgilerini öğrenmesi farz olur. Hattâ bâtıl satışlardan kurtulabilmesi için, alışverişe ait bütün bilgileri öğrenmesi farz olur. Bunun için Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) çarşıda olanları kamçılayıp, ilim öğrenmeye gönderdi ve buyurdu ki: «Alışverişe ait bilgileri bilmeyenin çarşıda durması doğru değildir/ Çünkü, haram ve faiz yerler de, haberleri bile olmaz». Bunun gibi her mesleğin bir ilmi vardır. Hattâ hacamat yapanın [vücuttan kan alan], insanın neresini keseceğini, hangi dişi sökeceğini, yaraların tedavisi için hangi ilâcı kullanacağını ve bunun gibi şeyleri bilmesi lâzımdır.

Bu bilgiler, herkesin hâline göre değişir. Manifaturacının hekimliğe ait bilgileri öğrenmesi farz olmaz. Hekimin de manifaturacılığa ait bilgileri öğrenmesi farz olmaz. Yapılmaya ait olan işlerin bilgileri böyledir.

Yapılmaması icabeden şeylerin bilgisi de farzdır. Herkesin hâline göre bu da değişir. Bir kimse ipek giyerse —ki erkeklere haramdır— yahut içki içilen yerde durursa, yahut domuz eti yiyen-

(1) İmâm Gazâlî (rahmetullahi aleyh) müctehiddir. İctihâdı Şafiî mezhebine daha yakındır. Fıkıh mes'elelerindeki diğer mezheblerden farkı ictihâdı sebebiyledir. Bunun için okuyucuların kendi mezhebi ile karıştırmaması lâzımdır. Her ne kadar farklar az ve küçük ise de.

lerin yanında bulunursa, yahut gasb ederek zorla alınmış bir yerde bulunursa, yahut elinde haram mal varsa, âlimlere bu bilgileri bu kimseye öğretmek farz olur. Onlardan, hangilerinin haram olduğunu söylemelidirler ki, o kimse harama yanaşmasın. Eğer, meselâ, kadınlarla erkeklerin bir arada oturdukları bir yerde ise, mahremin ve nâmahremin kimler olduğunu ve kime bakmanın câiz olmadığını öğrenmesi farz olur.

Bu da herkesin hâline göre değişir. Herkesin işi aynı değildir. Başkalarının işlerine ait bilgileri öğrenmesi farz olmaz. Meselâ kadınlara, hayız zamanında talâk vermenin (boşanmanın) câiz olmadığını öğrenmek farz değildir. Boşanacak olan erkeğe bunları öğrenmek farz olur.

Kalbe ait olanlar da iki kısımdır: Biri kalb hâlleri ile alâkalı, diğeri inanılacak şeylerle alâkalıdır.

Kalbin hâlleri ile alâkalı olanların misâli şöyledir: Kibir, haset, sû-i zan ve buna benzer şeylerin haram olduğunu öğrenmek farzdır. Bu, bütün insanlara farz-ı ayındır. Çünkü, hiç kimse bu mânâların dışında kalamaz. O hâlde bunları öğrenme ve bunlardan kurtuluş çarelerini bilmek farzdır. Zira bu umumî bir hastalıktır. Bundan kurtulmak ise, ilimsiz doğru olmaz. Fakat; bey' ve şirâ, selem ile satış, rehin, kira ve fıkıhda geçen bunun gibi ilimleri öğrenmek farz-ı kifâyedir. Muamelâtta bu ilimlere muhtaç olana, bu ilimler farz-ı ayın olur. Birçok insanlar bunları bilmeyebilir, ama kalbe ait bu hâlleri bilmemezlik edemez.

İtikadla alâkalı diğer bir kısım da, itikadında bir şüphe meydana gelince, o şüpheyi kalbinden gidermenin ona farz olmasıdır. Fakat o şüphenin aslında farz olan itikadlarda olması, yahut şüphe edilmeden inanılacak şeylerde bulunması lâzımdır.

Buradan anlaşıldı ki, ilim, bütün Müslümanlara farzdır. Hiçbir Müslüman ilim öğrenmenin dışında kalamaz. Fakat bu ilim bir çeşit değildir. Herkes için de aynı değildir. Hâle ve vakte göre değişir. Ama hiç kimse, ihtiyacı olmak sebebiyle, bunun dışında kalamaz. Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Hiçbir Müslüman yoktur ki, ilim ona farz olmasın»** (1). Yâni kendisine lâzım olup, onunla iş yaptığı ilim farzdır.

İLİMSİZ ÖZÜR, DİNDE KABUL EDİLMEZ

Herkese işi için lâzım olan ilimleri öğrenmenin farz olduğu anlaşıldı. Ama cahilin daima tehlikede olduğu herkesin malûmudur. Çünkü, bir işle karşılaşınca, cahillikle, o işteki hikmetin ne ol-

(1) C. Mukaddime, 17.

duğunu bilemez. Fakat bunun için mazur sayılmaz. Ancak çok ihtiyacı olduğu ve nâdir karşılaşmadığı şeylerde böyledir. Meselâ bir kimse hayız hâlinde yahut hanımı yıkanmadan önce, onunla cima' eder ve ben bunun günah olduğunu bilmiyordum dese, mazur olmaz.

Bunun gibi, sabah olmadan üstünün temiz olduğunu gören hayızlı kadın, akşam ve yatsı namazlarını kazâ etmezse, yâni bunu öğrenmemişse, yahut bir erkek hayız hâlinde hanımını boşayıp, bunun haram olduğunu bilmezse, mazur olmaz. Ona derler: «Sana ilim öğrenmenin farz olduğunu söylemiştik. Bu farzdan niye elini çektin ve harama düştün!». Fakat vukuu seyrek olan ve beklenilmeyen hâdiselerde mazur olur.

F A S I L

İLİMDEN DAHA BÜYÜK BİR ŞEY YOKTUR

Cahilin hiçbir zaman tehlikeden kurtulamayacağı öğrenilmiş oldu. Buradan anlaşılıyor ki, insanın meşgul olacağı işlerden, ilimden daha faziletli ve daha büyük bir iş yoktur. Meşgul olduğu her san'at dünya içindir. İlim de, bir çoklarına göre, dünyadaki iyi mesleklerdendir. Çünkü ilim öğrenen şu dört hâlden birinde bulunur:

Ya, miras veya bir başka yolla dünyadan kendisine yetecek kadar şeye sahiptir. İlim onun malını korur. Dünyada aziz, âhirette mes'ûd olmasına sebep olur. **Biri** budur.

Diğeri, bir kimse vardır, kendine yetecek kadar dünyalığı yoktur. Fakat onda öyle bir kanaat vardır ki, elinde olana az da olsa, kanaat eder ve İslâmiyette fakirliğin kıymetini bilir. Çünkü fakirler, zenginlerden beş yüz sene önce Cennet'e gireceklerdir. Bu kimse için ilim, dünyada rahatlık, âhirette saadet olur.

Üçüncüsü, bir kimse vardır ki, ilim öğrenir. Onun hakkı helâlden verilir. Beytülmâldan, yahut Müslümanlardan gelir. Fakat kendine yetişip, harama düşmeyecek kadar, yahut zalim bir sultandan bir şey dilenmeyecek kadar verirler. O hâlde bu üç kimsenin din ve dünya ilimlerini öğrenmek istemesi bütün işlerden iyi olur.

Dördüncüsü, bir kimse vardır. Kendine yetecek kadar malı yoktur. Ama onun ilimden maksadı dünyalık istemektir. Zaman icabı kendine yetecek kadarını başkasından isteyemiyor. Ancak haraç ve zulüm sebebiyle toplanan hazineden, maaş alması icabediyor, yahut insanlardan, riyâ ve zillet göstermeden isteyemiyor. Bu kimseye ve ilim öğrenmekten maksadı mal, mevki olanlara bunu ilimle elde etmeleri yerine, ticaretle uğraşıp kazanmaları daha iyidir. Farz-ı ayın olan ilimlerle meşgul olması bunun dışındadır ve lâ-

zımdır. Dünyalık için ilim öğrenen, insan şeytanlarından bir şeytan olur. Birçok insanlara zararı dokunur. Onun haram topladığını; dünya için insanları kandırdığını gören her cahil de ona uyar. Böylece insanlara zararı, faydasından çok olur. O hâlde böyle âlim, ne kadar az olursa, o kadar iyidir. Iyi, şunun için dedik ki, dünya malına düşkün olurlar. Yoksa dini bakımdan demedik. Eğer bir kimse dese ki: «İlim onu dünyaya düşkün olmaktan men eder». Bâhusus bazıları demişlerdir: «**İlmi Allah için öğrenmedik, fakat ilim, kendisi bizi Allah yoluna götürdü**». Cevabında deriz ki, onları sonunda âhiret yoluna götüren ilimler, Kur'ân-ı Kerim, Hadis-i Şerif, âhiret yolunun sırları ve Şeriatın hakikatleri, esasları ilimleri idi. Sonra onların kalblerinde bu ilimlerin semeresi dünyaya olan hırslarını durdurdu. Gördüler ki, din büyükleri dünyadan uzak duruyorlar. Onlar da, o din büyüklerine uymak istediler. İlimleri olduğu için ve zamanları da müsait olduğundan, onların bu ilmin sıfatına bürüneceği ilmin onlara tâbi olmayacağı ümit edilir.

Fakat bu zamanda okunan ilimler, meselâ mezheblerin ihtilâfı, kelâm, kısas ve sofilerin lüzumsuz sözleri ile meşgul olmak ve ilimlerini dünya için tuzak eylemiş olan bu zamandaki muallimlerle oturmak ve onlardan ilim öğrenmek insanın yüzünü dünyadan döndürmez. Hususan, «**Haber vermek, görmek gibi değildir**» [1], buyurulmuştur. Dikkat et! Böyle insanların çoğu dünya âlimleri mi, yoksa âhiret âlimleri midirler? İnsanların onların hâllerini görmekle faydaları mı vardır, yoksa zararları mı?

Ama bir yerde, takvâ ile süslü, geçmiş âlimlerin yolunda giden ve dünya gururunu kıran ve kötüleyen ilimleri öğrenmekle meşgul olan bir kimse varsa, ilim öğrenmek şöyle dursun, bir kimsenin yüzünü görmek herkese fayda verir. Faydalı, işe yarayan bir ilim öğretirse her işten daha iyi olur. Faydalı ilim, kendisine dünyanın alçaklığını bildiren ve âhiret işinin büyüklüğünü öğreten ilimdir. Yüzünü dünyaya çevirip, âhiretten kaçan kimselerin cahilliklerini ve ahmaklıklarını açıklayan ilimdir. Kibrin, hasedin, riyanın, bahilliğin, kendini beğenmenin, hırsın, dünyayı çok istemenin ve dünya sevgisinin âfetlerini, zararlarını bildiren ilimdir. Bunlardan kurtuluş çarelerini gösteren ilimdir. Dünyaya haris, düşkün olanlara bu ilmin lüzumu, susayanın suya, hastanın ilâca olan ihtiyaç ve arzusu gibidir.

Bu kimsenin fıkıh, hilâf, kelâm ve edeble meşgul olması, hasta olan bir kimsenin hastalığını artıracak şeyler yemesine benzer. Çünkü bu ilimler sebebiyle hasedin, riyanın, kendini beğenmenin,

(1) Hm. 1, 215, 217.

düşman olmanın, zâhirini süslemenin, övünmenin, gururlanmanın ve mevki istemenin tohumları kalbe düşer. Ne kadar çok olursa, bunlar kalbinde daha kuvvetli olur. Fıkıh âlimi geçinen kimselerle oturursa, onunla meşgul olur. Ve öyle olur ki, bir gün gelir bu hâline tevbe etmek ister de, zor gelir ve yapamaz.

ÜÇÜNCÜ ASIL

Taharet

Allahü Teâlâ buyuruyor ki: **«Muhakkak ki Allah, çok tevbe edenleri ve temiz olanları sever»** [1]. Peygamber Efendimiz de buyuruyor ki: **«Temizlik, Müslümanlığın yarısıdır»** [2]. Ve yine buyuruyor: **«Müslümanlık temizlik üzerine kurulmuştur»**. O hâlde, temizliğin bütün bu fazileti ve büyüklüğü yalnız beden ve elbisedeki su ile olan temizlikte zannedilmesin.

Birinci derece, kalbin özünün Allahü Teâlâ'dan gayrı her şeyden temizlenmesidir. Hususan Allahü Teâlâ buyuruyor: **«... Allah de, ve onları kendi oyunlarına bırak»** [3]. Bundan maksat şudur: Kalb Allahü Teâlâ'nın gayrisinden boşalırsa Allahü Teâlâ ile meşgul olur. O'na dalar. Bu da, **«Lâ ilâhe illâllah»** kelimesinin hakikatidir. Bu, sıddıkların iman derecesidir. Allahü Teâlâ'dan gayri şeylerden temizlenmek, arınmak imanın bir yarısıdır. Allahü Teâlâ'dan gayri olanlardan temizlenmeyince, Hak Teâlâ'nın zikri ile süslenmiş olamaz.

İkinci derece, kalbin dışının; hased, kibir, riya, hırs, düşmanlık, gösteriş için süslenmek ve buna benzer kötü ahlâklardan temizlenmesidir. Ancak böylece, tevazu, kanaat, tevbe, sabır, korku, ümid, muhabbet ve buna benzer iyi sıfatlarla ahlâklanabilir. Bu mütteki olanların iman derecesidir. Kötü ahlâktan temizlenmek de, imandan bir yarımdır.

Üçüncü derece, bedenin uzuvlarının; gıybet, yalan, haram yemek, hıyanet etmek, nâmahreme bakmak ve bunun gibi günahlardan temizlenmesidir. Böylece, her işde edebli ve emre amâde olur. Bu, zâhidlerin iman derecesidir. Bedenin büyük uzuvlarını haramdan korumak da, imanın bir yarısıdır.

Dördüncü derece, elbisenin ve bedenin necasetten temizlenmesidir. Ancak böylece beden, rükû', secde ve namazın diğer şartlarıyla süslenir, ziynetlenir. Bu, bir Müslümanın temizlik derecesi-

---

(1) 2 — Bakara: 222.
(2) M. Taharet; 1; Dy. Vudû, 2; Hm. IV, 260, V. 342, 343, 344, 363, 370, 372,
(3) 6 — En'âm: 91.

dir. Kâfir ile Müslüman arasındaki fark, buna riayet etmektir. Bu da imanın bir yarısıdır.

O hâlde buradan, her derecede temizliğin imanın yarısı olduğu anlaşılıyor. En öncekinin de yarısı olduğu için, «Müslümanlık temizlik üzerine kurulmuştur», buyuruldu.

Herkesin, temizlik denince aklına geldiği ve herkesin buna gayret ettiği beden ve elbise temizliği, taharetin, temizliğin en sonuncusudur. Fakat bu, kolay olduğu için ve nefsin de bunda payı bulunduğu içindir. Çünkü nefis temizliği sever, onda rahat eder, herkes onu görür ve onun zâhidliğini bununla bilir. Bunun için insanlara kolay gelir.

Fakat kalbi; hased, kibir, riya, dünya sevgisinden, kötülük ve günahlardan temizlemekte, nefsin hiçbir payı yoktur. İnsanların gözleri de bunu görmez. Bu, insanların değil, Allahü Teâlâ'nın nazargâhıdır. Bunun için herkes buna rağbet etmez.

F A S I L

İHTİYAT HANGİ ŞARTLARLA CÂİZDİR

Bu taharet görünüşte en aşağı derece olmakla beraber, bunun da fazileti büyüktür. Fakat edebine dikkat etmek, vesvese etmemek ve fazla su harcamamak şarttır. Vesvese ve israf haddine ulaşırsa, mekruh olur, beğenilmez. Ve hattâ günahkâr da olabilir. Sofilerin âdeti olan çorap giymek, tozdan korunmak için üstüne örtü almak, temizliği kat'i olan su aramak, kimsenin elini sokmaması için ibriğini muhafaza etmek gibi şeylerin hepsi iyidir. Fıkıh âlimlerinin ve bunlara riayet etmeyen diğerlerinin itiraz etmeleri câiz değildir. Bir şartla ki, bunların da, fıkıh âlimlerine ve bunları yapmayan diğer kimselere aslâ itiraz etmemeleri lâzımdır. Çünkü bu ihtiyat iyidir, ama altı şartla:

BİRİNCİ ŞART: Bununla zaman geçirmek, bundan daha mühim bir işe mâni olmuyorsa. Çünkü, bir kimsenin bir ilmi öğrenmeye gücü yetiyorsa; yahut fikir ve zikirle meşgul olup keşfi artacaksa; yahut da bir kimsenin bir işle uğraşıp, çoluk çocuğunun rızkını temin etmesi, dilenmekten ve insanların vermesiyle geçinmekten kurtulması mümkün olacaksa; temizlenmedeki, abdestteki ihtiyat bu işlerine mâni olacaksa; bu ihtiyatlarla uğraşması gerekmez. Çünkü bunların hepsi bu ihtiyattan daha mühimdir. Bu sebeptendir ki, ashâb-ı kirâm (aleyhimürrıdvan) böyle ihtiyatlarla aslâ meşgul olmadılar. Çünkü onlar, cihad, helâlden kazanmak, ilim öğrenmek gibi bu ihtiyatlardan mühim işlerle uğraştılar. Bu yüzden, yalınayak gezerlerdi, toprak üzerinde namaz kılarlardı. Yere oturup yemek yerlerdi, ellerini ayaklarına sürerlerdi, hayvan te-

rinden sakınmazlardı, bedenin ve elbisenin değil, kalbin temizliğine çalışırlardı. O hâlde böyle bir kimseye sofiler, itiraz edemez. Gevşeklikle, tembellikle, ihtiyata dikkat etmeyenin de, ihtiyat sahiplerine itiraz etmesi yakışmaz. Çünkü, ihtiyatlı olmak, ihtiyatsız olmaktan daha iyidir.

İKİNCİ ŞART: Kendini bu ihtiyatın riyasından ve gösterişinden korumalıdır. Çünkü, ihtiyat eden herkes, lisan-ı hâl ile baştan ayağa kadar, «İşte ben zâhidim. Kendimi böyle temiz tutuyorum», demiş olur. O bunlardan bir şeref kazanır. Eğer toprağa yalınayak basar, yahut bir başkasının ibriğinden abdest alır ve bununla insanların gözünden düşmekten korkarsa, kendini zorlaması ve insanların yanında yalınayak yere basması ve ruhsat yolunu takip edip, kalbden ihtiyat tedarikine uğraşması lâzımdır. Bunları yaparken nefsi karşı gelirse, riya âfetinin kendisinde bulunduğunu bilsin. Böyle olunca ona, yalınayak dolaşmak, toprak üstünde namaz kılmak, ihtiyatları bırakmak farz olur. Çünkü riya haramdır. İhtiyat ise sünnettir. İhtiyat terkedilmeden, haramdan kurtulmak mümkün olmuyorsa, terketmesi farz olur.

ÜÇÜNCÜ ŞART: Arasıra ruhsatları da yapmalı, ihtiyatı kendine farz etmemelidir. Hususan Resûlüllah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir müşrikin ibriğinden abdest almıştır. Ömer (radıyallahü anh), bir Hıristiyan kadının testisinden abdest almıştır. Onlar ekseriya toprak üstünde namaz kılarlardı. Uyurken bir kimsenin kendisi ile toprak arasına bir örtü koymamasını daha iyi bulurlardı. O hâlde, onların ahlâkını uzak görür, kendine lâyık bulmazsa ve nefsi o büyüklere uymayı câiz görmez, kabul etmezse, buradan, bu ihtiyatlarla nefsin tersine bir pay ve kıymet kazandığı anlaşılır. Böyle ihtiyattan uzak durmak, lâzım ve mühim olur.

DÖRDÜNCÜ ŞART: Bir Müslümanın incinmesine sebep olan ihtiyattan vaz geçmelidir. Çünkü, insanların kalbini kırmak haramdır. İhtiyatı terk etmek ise haram değildir. Meselâ, bir kimse selâm verirken musâfaha etmek, yahut boynuna sarılmak istese, fakat eli ve yüzü terli olsa; diğerinin kendini geri çekmesi, musâfaha yapmaması, boynuna sarılmaması haram olur! Hattâ o Müslümana iyi davranmak ve yakınlık göstermek, bu zamanda, binlerce ihtiyattan mübârek ve faziletlidir. Bunun gibi, eğer bir kimse, seccadesine bassa, ibriğinden abdest alsa, bardağından su içse, onu men etmesi ve beğenmediğini belli etmesi çirkin olur. Çünkü Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) zemzem suyu istedi. Abbas (radıyallahü anh) dedi ki: «Birçok eller bu suya sokulmuş ve karışmıştır. Sizin için hususi bir kova alayım ve su çekeyim». Buyurdu ki: «Hayır! **Ben Müslümanların elinin bereketini daha çok severim».**

Birçok cahil zâhidler bu inceliği bilmezler ve ihtiyat etmeyen insandan kendilerini uzak tutarlar ve onları incitirler. Ve hattâ, bunun için, babasına, anasına, arkadaşına ve kardeşine; ibriğine ve elbisesine dokundukları için kötü sözler söylerler. Bütün bunlar haramdır. Farz olmayan bir ihtiyat sebebi ile, böyle yapmak nasıl câiz olur! Halbuki, çok defa böyle yapanlarda kibir ve gurur meydana gelir. Biz böyle yapıyoruz diye insanlara minnet ederler. Ve kendilerine sürünmemesi için bir kimseden uzak durmayı, kendilerinin temiz olduğunu göstermeyi ve kendilerini üstün, diğerlerinin pis olduğunu söylerler. Halbuki pis dedikleri kimse, ashâb-ı kirâmın yaptığını yapmıştır. Ama bir kimse büyük abdestten sonra, taş ile temizlenmeyle iktifa ederse, bunu büyük günah bilirler. Bütün bunlar habis, çirkin ahlâktan meydana gelmektedir. Kalbin pis olduğunu gösterirler. Bu kötülüklerden kalbi temizlemek farzdır. Bütün bunlar insanı felâkete götüren sebeplerdir. Halbuki, ihtiyattan vaz geçmek felâkete sebep olmaz.

BEŞİNCİ ŞART: Yemekte, içmekte, giyinmekte ve konuşmakta da bu ihtiyatlara dikkat etmelidir. Çünkü bunlar daha mühimdir. Eğer mühim olanı yapmıyorsa, ihtiyatı gösteriş ve âdet olarak yaptığını gösterir. Cahilin yıkadığı örtü üzerinde namaz kılmaz, ama onun evinde pişmiş olan yemeği niçin yer? Halbuki yemekteki ihtiyat daha mühimdir. Bu şekilde olanların çoğu pazarcıların evinde yemek yerler, fakat onların seccadelerinde namaz kılmazlar! Bu işleri, bu işde samimi olmadıklarını gösterir.

ALTINCI ŞART: Bu ihtiyatla yasak ve kötü şeyleri yapmamalıdır. Şöyle ki: Abdest alırken üçten fazla su kullanmamalıdır. Dördüncü defa su kullanmak yasak edilmiştir. Yahut da, abdesti uzatıp, bir Müslümanı bekletmek; bu da kötüdür. Yahut çok çok su kullanıp, namazın evvel vaktini geçirmek, yahut da imamsa cemaati bekletmek. Yahut bir Müslümana söz verip, vaktinde yerine getirmemek. Halbuki zaman icabı o kimsenin fazla vakti gittiği için, kazancı azalır, çoluk çocuğu sıkıntıya düşer. Bunun gibi işler, farz olmayan bir ihtiyat için mubah olmaz. Yahut mescidde, kimsenin kendi elbisesine dokunmaması, sürünmemesi için geniş bir seccade yayar. Bunda üç kötülük vardır: **Biri**, mescidde bir parça yeri Müslümanlardan gasbetmiş oluyor. Halbuki onun hakkı secde edeceği yerden fazlası değildir. **İkincisi**, böyle yapmakla saf bitişik olmaz. Halbuki kardeş gibi omuz omuza dayanmak sünnettir. **Üçüncüsü**, bir Müslümandan, köpekten ve pislikten kaçar gibi kaçıyor. Bu da çirkindir. Birçok cahil zâhidler, böyle kötülükleri yaparlar da, kötülük olduğunu bilmezler.

FASIL

ZÂHİRÎ TAHARETİN KISIMLARI

Zâhiri temizliğin, bâtıni temizlikten ne kadarı olduğu anlaşıldı. Bâtıni taharet üçtür:

1 — Âzaları günahtan temizlemek,

2 — Kalbi fena ahlâktan temizlemek,

3 — Kalbin özünü [sırrı] Allah'tan gayrı her şeyden temizlemek.

Zâhirî taharet üç kısımdır:

1 — Necasetten taharet,

2 — Abdestsizlikten ve cenabetlikten taharet. (Namaz ve boy abdesti almak),

3 — Tırnak, kıl, kir ve buna benzer bedendeki uzayan kısımları temizlemek.

BİRİNCİ KISIM

NECASETTEN TAHARET

Allahü Teâlâ'nın cemâdattan [taş, toprak ve bitkiler; yâni cansız ve hareketsiz şeyler] yarattığı her şey temizdir. Yalnız şarap —ki sarhoş yapar— azı da, çoğu da necistir, pistir. Hayvanların hepsi temizdir. Yalnız köpek [1] ve domuz temiz değildir. Ölen canlılar necistir. Yalnız dört tanesi değildir: İnsan, balık, çekirge ve vücutlarında kan dolaşmayan hayvanlar. Sinek, arı, akrep ve yemeğe düşen böcek gibi. Canlıların içinde, iç âzalarında bozulan ve değişen şeylerin hepsi necistir. Ancak canlıların kendinden olanlar böyle değildir. Meni, kuş yumurtası, ipek böceği gibi. Ter ve gözyaşı gibi değişmeyen şeyler temizdir. Necis [pis] olan bir şeyle namaz kılınmaz. Ancak zorluk sebebiyle beş şey afvedilmiştir:

1 — Üç defa taş ile temizlendikten sonra kalan necasetin eseri. Bu da, necaset, etrafa yayılmamış olması şartıyladır.

2 — Her ne kadar necis olduğu bilinse de, ana yollardaki çamur necis sayılmaz. Fakat kendini bundan koruyamayacak kadarı afvedilmiştir. Ancak bir kimse düşer, yahut elbisesini bir binek hayvanı berbad ederse bununla namaz olmaz. Bu ise seyrek bir şeydir. Afvedilmemiştir.

3 — Çizmenin üzerinde, sakınılamayacak kadar necaset afvedilmiştir. Çizmeyi yere sürdükten sonra onunla namaz kılar.

---

(1) Köpek, İmam Gazâlî'nin ve İmâm Şâfiî'nin ictihâdına göre pistir. Hanefî ve Mâlikî mezheblerinde temizdir. Fıkıhla alâkalı mes'elelerin bâzılarında ictihâd ayrılığı vardır. Bu kitabdaki Amel'e ve Muâmelât'a ait bilgiler İmâm Şâfiî'nin ictihâdına göredir. Okuyanların bunu, bu bahislerde gözönünde bulundurmalarını rica ederiz. (Mütercim).

4 — Az olsun, çok olsun pire kanı, ister senin elbisende, ister başkasınınkinde olsun, afvedilmiştir. Ter ona karışırsa da böyledir.

5 — Derideki yaralardan çıkan su, renkli sıvı, insanın vücudunda her zaman bulunur. Ama yara, büyük olur ve içinden cerahat çıkarsa temiz değildir. Bu da büyük çıbandır ve nadir olur. Bunu yıkamak farzdır. Yıkandıktan sonra bir şey kalırsa, ümid ederiz ki, afvolunur. Fakat bir kimsenin bir yeri kesilse, yahut yarası aksa, kanını yıkaması lâzımdır. Bundan sonra, bir şey kalır da, yıkaması zararlı ise, namazını kazâ etmesi lâzımdır. Çünkü bu nadir vukubulan bir özürdür.

F A S I L

TEMİZ VE TEMİZ OLMAYAN SULAR

Necis olan bir yer, bir defa yıkamakla temiz olur. Fakat kaba necasetin bulunduğu yeri necaset yok oluncaya kadar yıkamalıdır. Eğer yıkamayıp, oğarsa ve tırnakları ile bir iki defa çitiler yahut kazırsa, bundan sonra renk ve kokusu kalsa da temiz olur.

Allahü Teâlâ'nın yarattığı her su temizdir ve temizleyicidir. Yalnız dört su değildir:

1 — Abdest alırken bir defa kullanılan su temizdir, fakat temizleyici değildir. [Hanefîlere göre temiz olduğunda ihtilâf vardır].

2 — Necaset temizlemekte kullanılan su, temizleyici de değildir. Ama necaset sebebi ile kokusu, rengi ve tadı değişmediyse temizdir. [Hanefîlere göre necistir].

3 — İki yüz elli menden [batman] az olan ve içine necaset düşen su, Şâfiî mezhebine göre necistir. Ama su, iki yüz elli batmandan fazla olursa, necaset düşmekle de değişmiyorsa, necis olmaz.

4 — Temiz bir şey suya düşer ve rengini, kokusunu, tadını değiştirirse, —zâferan, sabun ve sedir ağacı kabuğu gibi şeyler— o su temizdir, fakat temizleyici değildir. Ama değişme az olursa [renk, tad, koku pek fark edilmezse] temizleyici de olur.

İ K İ N C İ K I S I M

HADESTEN TAHARET

Bunda beş şey bildirilir:

1 — Abdest bozmanın [helâya girmenin] edebleri.
2 — Kazâ-yı hâcetten sonra temizlenmek.
3 — Abdest.
4 — Gusûl.
5 — Teyemmüm.

BİRİNCİ FASIL

KAZÂ-YI HÂCETİN EDEBLERİ

Eğer açık arazide ise insanların gözünden uzaklaşması lâzımdır. Mümkünse bir duvarın, yüksek bir yerin arkasına gitmelidir. Oturmadan avret yerini açmamalıdır. Yüzünü güneşe ve aya dönmemelidir. Kıbleye arkasını çevirmemeli, yüzü de kıbleye gelmemelidir. Ancak bir binada olursa câizdir. Fakat en iyisi kıbleyi sola veya sağ tarafa almaktır. İnsanların toplandıkları yerde abdest bozmamalıdır. Durgun suya su dökmemelidir. Meyve ağacının altında abdest bozmamalıdır. Hiçbir oluğa küçük ve büyük abdest bozmamalıdır. Sert toprağa, rüzgâra karşı su dökmemelidir. Çünkü kendi üzerine sıçrar. Özürsüz ayakta su dökmemelidir. Otururken sol ayağına dayanmalıdır. Abdest ve gusûl abdesti alınan yere küçük abdest bozmamalıdır. Helâya girerken sol ayakla, çıkarken sağ ayakla başlamalıdır. Üzerinde Allahü Teâlâ'nın ismi yazılı hiçbir şeyi açıkta bulundurmamalıdır. Başı açık helâya girmemelidir.

Helâya girerken şu duayı okumalı: **«Eûzü billâhi mine'r-ricsi'n-necsi'l-habisi'l-muhbisi, mine'ş-şeytanirracim»** (Maddî ve mânevî pisliklerden ve şeytandan Allah'a sığınırım.) Çıkarken de, **«Elhamdülillâhillezî ezhebe annî yu'zînî ve ebkâ aleyye mâ yenfeûnî»** (Yarayışlı maddeleri alıkoyup, yaramayanları benden uzaklaştırmak lütfunu bahşeden Allah'a hamd ederim.) duâsını okumalıdır.

DİĞER FASIL

İSTİNCA

Üç kerpiç parçası yahut düzeltilmiş üç taşı büyük abdestten önce alır. Kazâ-yı hâcet bitince, sol eliyle ve necaset olmayan yerden başlayıp, necaset bulunan yere sürer ve orada döndürür ve necaseti bulaştırmadan kaldırır. Böyle üç taşı kullanır. Eğer temizlenmezse, iki taş daha kullanır. Kullandığı taşların sayısının tek olmasına dikkat eder. Sonra düz bir taşı sağ eline alır, zekerini sol eliyle tutar, o taş üzerine üç defa sürer. Yahut da duvarda üç ayrı yere sürer. Sol eli hareket eder, sağ eli değil. Eğer bununla kanaat hâsıl olursa yetişir. Fakat en iyisi taştan sonra su ile de yıkanmaktır. Suyu kullanmak istediği zaman, yerinden kalkıp, üzerine su sıçramayacak bir yere gider, sağ eliyle su döker, sol avucu ile temizler. Hiç necaset kalmadığını anlayıncaya kadar devam eder. Suyu çok dökmemeli ve temizlemede kendini zorlamamalıdır. Bu suretle içeri su kaçmaz. Fakat istinca [temizlenme] zamanında kendini sıkmamalıdır. Rahat durmalıdır. Bu vaziyette suyun ulaşma-

dığı yer, içten sayılır ve necaset hükmüne girmez. Vesvese etmemelidir. Bunun gibi istibrada da elini üç defa zekerin altına koyup, sallar ve üç adım yürür, üç defa öksürür. Bundan daha fazla kendine eziyet vermemelidir. Yoksa şüpheye, vesveseye düşer. Bunları yapar ve bundan sonra her zaman, istincayı müteakip üzerinde bir yaşlık olduğunu zannederse, donuna su serpsin ve yaşlık bu sudandır desin. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) vesvese edenler için böyle buyurmuştur.

İstincayı bitirince, elini duvara yahut toprağa sürer. Sonra yıkar. Böylece hiç koku kalmaz. İstinca zamanında, **«Allahümme tahhir kalbi mine'n-nifâkı, hassın ferci mine'l-fevâhişi»** (Allahım, kalbimi nifaktan temizle, fercimi fuhuştan koru) der.

ABDEST NASIL ALINIR?

İstincadan sonra, ağzını misvaklar. Önce, sağ üstü, sonra altını; sonra sol üstü, sonra altını; sonra da dişlerin iç kısmını aynı sıra ile misvaklar. Daha sonra diline ve damağına getirir. Misvağa çok ehemmiyet vermelidir. Hadis-i şerifte, **«Misvaklarla kılınan namaz, misvaksız kılınan yetmiş namazla aynıdır»**, buyuruldu. Misvak kullanırken, **Allahü Teâlâ'nın isminin söylendiği yolu temizlemeye**, diye niyet etmelidir.

Abdesti bozulduğu zaman, abdestsiz durmamalıdır; Çünkü; Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) böyle yapardı. Her abdest alışında da misvak kullanmalıdır. Abdesti olmayıp, ağzında bir değişiklik olduğunu anlarsa, meselâ uyumuşsa yahut kokulu bir şey yemişse misvak kullanması sünnet olur.

Bundan sonra, yüksekçe bir yere yüzü kıbleye karşı oturur ve der ki: **Bismillâhirrahmanirrahim. Eûzü bike min hemezâti'ş-şeyâtîn. Ve eûzü bike Rabbi en yuhdarûn.** (Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla. Şeytanların vesveselerinden ve onların yanımda olmalarından, ya Rabbi Sana sığınırım). Her iki elini üçer defa yıkar ve der: **Allahümme innî es'elüke'l-yümne ve'l-berekete ve eûzü bike mine'ş-şü'mi ve'l-heleketi.** (Allahım, Senden iyilik, bereket ve uğurlar dilerim. Şu'm [uğursuzluk] ve helâkten Sana sığınırım). Sonra namaz için abdest almaya, yahut abdestsizlikten kurtulmaya niyet eder ve yüzünü yıkayıncaya kadar bu niyeti muhafaza eder. Sonra üç defa ağzına su verir. Suyu damağına ulaştırır [gargara eder gibi]. Oruçlu ise mübalâğa yapmaz. Ve okur: **Allahümme e'innî alâ zikrike ve şükrike ve tilâveti kitâbike.** (Allahım, Kur'ân okumakta ve Seni çok zikr etmekte bana yardımcı ol). Sonra üç defa burnuna su verir ve der: **Allahümme erihnî râyihate'l-cenneti ve ente annî râdin.** (Allahım, ben kulundan razı olduğun hâlde Cennet ko-

kularını bana koklat). Sonra üç defa yüzünü yıkar ve okur: **Allahümme beyyıd vechî binûrike yevme tebyaddu vücûhü evliyâike.** (Allahım, velî kullarının [dostlarının] yüzlerinin ağardığı günde benim yüzümü de ilâhî nurun ile nurlandır). Yüzünde olan kılların dibine su ulaşmalıdır. Ancak çok ve sık olan sakal hariçtir. Sakalın üzerine su ile sıvazlar ve hilâller, yâni parmaklarını aralarına sokar. Hilâllemek buna denir. Parmağını gözünün kenarına ve pınarına getirip, orada sürmeden veya başka şeylerden kalmış bir şey varsa alır. Yüzün etrafında olan her şey kulağın ucundan, alnında saç biten yere kadar yüzün sınırına girerler. Sonra üç defa sağ kolunu yıkar. Dirsekleri de yıkar. Dirseği ne kadar geçerse o kadar iyi olur ve der: **Allahümme a'tıni kitâbî biyeminî ve hâsibnî hisâben yesîra.** (Allahım defterimi sağımdan ver ve benim hesabımı kolaylaştır.) Sonra bunun gibi sol kolunu da yıkar. Altına su girmesi için de yüzüğünü oynatır ve der: **Allahümme innî eûzü bike, en tu'tıni kitâbî bi şimâli ev min verâi zahrî.** (Allahım, bana defterimi solumdan ve arkamdan verme). Sonra iki elini ıslatır ve parmak uçlarını birbiri üzerine getirir ve başın önünden başlayıp, arkaya kadar iki el birlikte mesh eder. Sonra başladığı yere getirir. Bu suretle saçların her iki tarafı da ıslanır. Bunu bir defada yapar. (Hanefî mezhebinde de en iyisi böyle olup, yalnız bir kere yapılır). Aynı şekilde üç defa bütün başı böyle mesh eder. Ve her defasında der: **Allahümme gaşşinî birahmetike ve enzil aleyye min berâtike ve ezzilnî tahte Arşike yevme lâ zılle illâ zıllüke.** (Allahım, beni rahmetine gark et, üzerime bereketini indir ve Senin rahmetinin gölgesinden başka gölge olmayan günde beni Arş'ının gölgesinde gölgelendir). Sonra her iki kulağını üçer defa mesh eder, parmağını kulak deliğine sokar ve baş parmağı ile kulağının arkasını mesh eder ve der: **Allahümme'c-alnî minellezîne yestemiûne'l-kavle fe yettebiûne ahseneh.** (Allahım, beni söz dinleyip, sözlerin en güzeline uyanlar zümresine dahil et). Sonra boynunu mesh eder ve der: **Allahümme fekke rakabeti mine'n-nâri ve eûzü bike mine's-selâsili ve'l-ağlali.** (Allahım, boynumu cehennem boyunduruğundan azad eyle. Allahım ben, Cehennem zincir ve bukağılarından Sana sığınırım). Sonra üç defa sağ ayağını yıkar. Baldırının yarısına kadar yıkar. Parmakların arasını hilâller. Bunun sırası ve şekli de, sol elin küçük parmağı ile, sağ ayağın küçük parmağından başlayıp, parmağını alttan sokarak sol ayağın küçük parmağında bitirmektir. Ve der: **Allahümme sebbit kademeyye ale's-sırâtı yevme tezillü ekdamü'l-münâfikîn.** (Ya Rabbi, münafıkların ayaklarının Sırattan geçerken kayacakları o günde benim ayaklarımı kaydırma). Bitince okur: «**Eşhedü en lâ ilâhe illâllah, vahdehü lâ şerîke leh ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve Resûlühû. Allahümme'c-alnî**

mine't-tevvâbîn ve'c-alnî mine'l-mütetahhirîn ve'c-alnî min ibâdike's-sâlihîn». (Bilirim ve bildiririm ki, Allah'tan başka ilâh yoktur. O, tektir, birdir, ortağı yoktur. Yine şehadet ederim ki, Muhammed aleyhisselâm O'nun kulu ve Resûlüdür. Ya Rabbi, beni bütün günahlardan tevbe edici ve bütün kötülüklerden temizlenici sâlih kullarından eyle).

Arapça bilmeyenlerin bu duâların mânâsını öğrenmeleri icabeder. Ancak bu suretle ne okuduğunu, ne söylediğini anlayabilir. Hadis-i şerifte bildirildi ki: **«Abdest alıp, Allahü Teâlâ'yı hatırlayanın bütün âzaları, işledikleri günahlardan temizlenmiş olur. Allahü Teâlâ'yı anmazsa, suyun ulaşmadığı yer temizlenmez».** Abdest bozmamışsa da her namaza yeniden abdest almalıdır. Çünkü hadis-i şerifte, **«Abdestini tazeleyenin, Allahü Teâlâ imânını tazeler»,** buyuruldu. Abdesti bitince, insanların gördüğü yerleri temizlediğini bilmelidir. Allahü Teâlâ'nın nazargâhı olan kalbi, kötü ahlâklardan tevbe ile temizlemezse; padişahı, sarayında misafir etmek isteyen kimsenin, dışarıları temizleyip, padişahı oturtacağı hususi odayı kirli ve pis bırakmasına benzer.

F A S I L

ABDESTTE ALTI ŞEY MEKRUHTUR

Abdestte altı şey mekruhtur: Konuşmak, suyu yüzüne çarpmak, elini silmek, güneşte ısınmış sudan abdest almak, çok su kullanmak, üç defadan fazla bir uzvu yıkamak... Toz yapışmasın niyetiyle yüzünü kurulamak, yahut ibadetin eseri devam etsin diye kurulamamak câizdir, denilmiştir. Her ikisi de yapılabilir. Niyet böyle olursa, ikisi de faziletli olur. Testiden abdest almak daha iyidir. İbrikten ve tastan daha çok tevazuya yakındır.

GUSÜL ABDESTİ

Cima' eden yahut uykuda veya uyanıklıkta kendisinden meni gelene gusül farz olur. Farzı; bütün bedeni yıkamak, suyu kılların dibine ulaştırmak ve cenabetlikten temizlenmeye niyet etmektir. Sünnetleri; önce besmele okumak, üç defa ellerini yıkamak, bedeninde necaset olan yerleri yıkamak, sonra anlattığımız şekilde sünnetleri ile beraber abdest almak, ayaklarını yıkamayı en sonuna bırakmak, sonra üç defa sağ tarafına, sonra üç defa sol tarafına, sonra da üç defa başına su dökmek, elinin ulaşabildiği yerleri oğmak, katlı yerlerine suyu ulaştırmaya gayret etmek —ki farzdır— ve avret yerini örtmek.

TEYEMMÜM

Bir kimse su bulamazsa, yahut arkadaşlariyle beraber içecek kadar sudan fazla su yanında olmazsa, yahut yolda yırtıcı hayvanlar bulunursa, yahut bir kimseden [hırsızdan] korkarsa, yahut başkasında su olur da fâhiş fiyatla satarsa, yahut hasta olup su kullanınca hastalığı artacaksa, yahut hastalıktan, ölmekten korkuyorsa, namaz vaktinin sonuna kadar bekler, temiz toprak bulunan bir yer arar, iki elini toz olacak şekilde toprağa vurur, parmaklarını açar, namaz için teyemmüme diye niyet eder, iki eliyle bütün yüzünü mesh eder, toprağın kıllar arasına girmesine uğraşmaz. Sonra yüzüğünü çıkarır, ikinci defa iki elini yere vurur, parmaklarını birbirinden ayırır, sağ elinin parmaklarının arkasını sol elinin parmaklarının içine koyar.

Sonra sol elin parmaklarını sağ kolun üzerinden kaydırır. Sol elin avuç içi ile sağ kolu dirsekten parmaklara doğru içten getirir. Sol baş parmağı sağ elin baş parmağı üzerine getirir. Sonra da sağ eli anlattığımız şekilde sol ele tatbik eder. Sonra iki avuç içlerini birbirine sürer. Sonra parmaklarını diğer elinin parmakları arasına sokar ve oğar. Böyle yapınca bir kere yere vurmak kâfi gelir [Yalnız eller ve kollar için]. Eğer bunu yapamazsa birden fazla yere vurması câizdir. Ancak, dirseklere kadar her yere toz temas etmelidir. Bu teyemmüm ile bir farzı eda edince, istediği kadar sünnet kılabilir. Ama bir sonraki namazın farzı için ayrıca teyemmüm eder.

Ü Ç Ü N C Ü K I S I M

BEDENDEKİ KİRLERDEN TEMİZLENMEK

Bu da iki kısımdır:

BİRİNCİ KISIM: Kirdir, başta ve sakalların altındaki kirler gibi. Bu temizlik tarak, su, kil ile olur ve hamamda temizlenir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) seferde ve hazarda tarağını yanından ayırmazdı. Bu kirlerden temizlenmek sünnettir. Biri de, gözün kenarında toplanan şeyleri, abdest alırken temizlemektir. Biri de kulağın içindekileri, banyodan çıkarken temizlemektir. Burundaki kirleri burnuna su çekmek ve sümkürmekle ve dişlerdeki sarılığı, misvak ile ağzını yıkamakla temizlemelidir. Bunlardan başka, parmak boğumlarında, ayağın üstünde ve altında ve tırnakların aralarında ve bütün bedende toplanan kirleri temizlemek de sünnettir.

Kir bulunan yer abdeste mâni olamaz. Âdetten fazla olarak tırnakların arasında bulunan kirler hariç, suyun deriye ulaşması mümkündür. Kir böyle çok fazla olursa, altına su geçmez. Bu kirleri, sıcak su ile veya banyoda [hamamda] temizlemek sünnettir.

FASIL

HAMAMDA BULUNMANIN FARZ VE SÜNNETLERİ

Hamama giden kimseye **dört farz** ve **on sünnet** gereklidir. İki farz avret yeri hakkındadır. Göbekten dize kadar yerini başkalarının görmesinden saklamaktır, örtmektir. Tellâk da almamalıdır. Onların oğması, görmekten daha fenadır. Diğer ikisi de başkalarının avret yeri ile alâkalıdır. Kendini, başkalarının avret yerine bakmaktan korumalıdır. Bir kimse avret yerini açarsa, diğeri korkmuyorsa, ona **nehy-i münker** yapmalıdır. Yaptığının haram olduğunu ve bir daha yapmamasını söylemelidir. Eğer bunu yapmazsa, günahkâr olur. Bunu yapmayan hamamdan günahkâr olarak çıkar. İbn Ömer'den (radıyallahü anhümâ) anlatırlar. Bir gün hamamda oturmuş idi. Yüzünü duvara dönmüş gözüne bir bez bağlamıştı... Bunlar kadınlara da farzdır. Kadınların, bilinen kat'î özürleri hariç hamama gitmeleri kuvvetle yasak edilmiştir.

Sünnetleri: Namaz vaktinde rahat ve temiz olması için sünnet olan temizlenmeye niyet etmeli, insanların görmeleri için değil. Hamam parasını çıkarken değil, girerken vermelidir. Böylece daha iyi hizmet ederler ve o kimseden alınacak parayı vaktinde bilirler. Hamama girerken sol ayakla girer ve **«Bismillâhirrahmanirrahîm, eûzü billâhi mine'r-ricsi'n-necsi'l-habisi'l-mahbesi mineşşeytani'r-racîm»** demeli. Çünkü, hamam şeytan yeridir. O hâlde kendisi için yalnız bir yer ayrılmasına gayret etmeli veya içerde az insan bulunduğu zaman girmelidir. Hamama çabuk girmeli ve erken terlemelidir. İçeri girince hemen elini yıkamalı, fakat çok su dökmemelidir [israf etmemelidir]. Yâni hamamcı gördüğü zaman bir şey söylemeyecek kadar dökmelidir. Girince selâm vermelidir. Elini kaldırırsa zararı yoktur. Bir kimse selâm verirse, cevabında, **«Afâkellah»** (Allah sana âfiyet versin) der. Fazla konuşmamalı. Kur'ân-ı Kerîm okumamalıdır. Şeytandan korunmak için **eûzü billâhi** (Allaha sığınırım) derse câizdir. Akşam vaktinde, güneş batarken ve akşam namazı ile yatsı namazı arasında hamama gitmemelidir. Çünkü bu vakitler şeytanın yayıldığı vakitlerdir. Sıcak yere gelince, Cehennem ateşini hatırlamalıdır. Cehennem zindanının nasıl olduğunu bilmek isterse, biraz daha fazla otursun. Hattâ akıllı olan orada gördüğü her şeyden âhireti hatırlar. Karanlık görünce, kabrin karanlığını düşünsün. Bir yılan görürse, Cehennem yılanlarını hatırlasın. Kötü, çirkin bir hâl ve sûret görürse, Münker ve Nekir'i aklına getirsin. Korkunç bir ses duyarsa, Sûr'un çalınması sesini düşünsün. Eğer red veya kabul görürse, kıyamet gününde red veya kabul edileceğini hatırlasın. Şeriattaki sünnetler bunlardır.

Fayda olarak söylenmiştir: Ayda bir kere kalsiyum oksit kul-

lanmalıdır. Dışarı çıkınca, nikris hastalığından kurtulmak için, ayaklarını soğuk su ile yıkamalıdır. Aynı zamanda baş ağrısı da olmaz. Başına soğuk su dökmemelidir. Hamamdan çıkınca, yazın biraz yatmalıdır.

F A S I L

BEDENDEKİ FAZLALIKLARDAN TEMİZLENMEK

İKİNCİ KİSIM: Bedendeki fazlalıklardan temizlenmede bir kısım daha vardır. Bunlar da yedidir:

1 — Saçlar: Memleketin ileri gelenlerinden değil ise, saçını tıraş etmek temizliğe daha uygundur. Fakat bazan kesmeli, bazan uzatmalıdır. Her tarafından saçını uzatıp salıvermek harb edenlerin âdetidir. Bunun mekruh ve yasak olduğu bildirilmiştir.

2 — Bıyığını dudağı hizasına kadar getirmek sünnet, daha uzatmak yasaktır.

3 — Koltuk altındaki kılları kırk günde bir yolmak, koparmak sünnettir. Başlangıçta âdet ederse kolay olur. Bunu âdet etmediyse, tıraş etmek daha iyidir. Kendisini acıtmamalıdır.

4 — Kaba avret yerindeki kılları, kalsiyum oksitle izale etmek veya kesmek, tıraş etmek sünnettir. Kırk günü geçirmemelidir.

5 — Tırnaklarını kesmek sünnettir. Çünkü böyle olunca, tırnak aralarına kir toplanmaz. Eğer az bir kir birikirse, abdeste zarar vermez. Çünkü, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir kısım insanların tırnaklarında bu kiri gördü ve tırnaklarını kesmelerini söyledi. Namazlarını kazâ etmelerini buyurmadı. Haberde bildirildi ki: «Tırnaklar uzayınca, şeytanın bulunacağı yer olur». Faziletli olan parmaktan başlamalıdır. El, ayaktan üstündür. Sağ da soldan üstündür. Şehadet parmağı üstün olduğu için ondan başlamalıdır. Sağ elin işaret [şehadet] parmağından başlayıp, küçük parmağına kadar, sonra da sol elin küçük parmağından başlayıp en son sağ elin baş parmağında bitirmelidir.

6 — Göbeğini kesmektir, bu da doğum zamanında yapılır.

7 — Sünnet olmaktır.

F A S I L

SAKAL BIRAKMANIN EDEBLERİ

Uzayan sakaldan bir tutam bırakıp, bu ölçüden uzun olmaması için, fazlasını kesmelidir. İbn Ömer (radıyallahü anhüma) ve ashâbdan bir cemaat böyle yapmışlardır (rıdvânullahi aleyhim ecmain). Bazıları da salıvermek lâzımdır dediler.

Sakal bırakmada on şey mekruhtur:

1 — **Siyaha boyamak.** Çünkü hadis-i şerifte, «Sakalını boyayan Cehennemliktir. Boyayan kâfirlerdir. Bunu en önce yapan Firavun'dur», buyuruldu.

İbn Abbas (radıyallahü anhüma) bildirdi. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Âhir zamanda bazı insanlar olur ki, sakalını siyaha boyarlar. Onlar Cennet kokusunu duyamazlar» (1). Hadis-i şerifte buyuruldu ki: «İhtiyarların en kötüsü gençlere benzemek isteyenlerdir. Gençlerin de en iyisi ihtiyarlara benzemek isteyenleridir». Bunun yasak edilmesinin sebebi, bozuk niyetli olmasındandır.

2 — **Kırmızıya veya yeşile boyamaktır.** Fakat bunu muharibler yapıp, düşmanları yıldırmak, onlara zayıf ve ihtiyar görünmemek için olursa, sünnettir. Bu maksatla âlimlerden bazıları da siyaha boyamıştır. Fakat bu niyet olmazsa gene aldatmaya girer.

3 — **İnsanların ihtiyar zannetmeleri ve hürmet etmeleri için, sakalını kükürtle beyaza boyamaktır.** Bu da aptallıktandır. Çünkü hürmet, ilme ve akla gösterilir, ihtiyarlığa ve gençliğe değil. Enes (radıyallahü anh) buyuruyor ki, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) vefat edince, bütün sakalında yirmi tane beyaz kıl yoktu.

4 — **Sakalından beyaz kılları koparmak, ihtiyarlıktan utanmaktır.** Bu Allahü Teâlâ'nın kendisine verdiği nurdan utanmasıdır. Bu da cahilliktendir.

5 — **Yeni delikanlı olmuş ve yüzünde henüz sakal bitmemiş gençlere benzemek için sakalını kazımak.** Bu da cahilliktendir. Allahü Teâlâ'nın melekleri vardır. Şöyle tesbih ederler: **«Sübhâne men zeyyene'r - ricâle bi'l - lihyi ve'n - nisâe bi'z - zevâibi».** Mânâsı, erkekleri sakalla, kadınları saçlarla süsleyen Allahü Teâlâ bütün ayıp ve kusurlardan münezzehtir, demektir.

6 — Kadınların gözüne güzel görünmek için, **sakalını makasla güvercinin kuyruk tüyleri gibi kesmek.**

7 — Sâlihlerin, evliyânın yaptığından fazla olarak, **saçın sakala karışan kısmını ve kulaklar üstündeki zülüfleri uzatmak.**

8 — **Gözünün siyahlığı veya sakalının beyazlığı ile gururlanmak.** Allahü Teâlâ, kendini beğenenleri sevmez.

9 — Sünneti yerine getirmek için değil, insanlar görsün diye **taranmak.**

10 — İnsanların, kendisini zâhid ve sakalı ile meşgul olacak vakti yok sanmaları için **sakalını taramamak.**

---

(1) D. Tereccül, 20, H. Zinet, 15; Hm. 1, 273.

DÖRDÜNCÜ ASIL

Namaz

Namaz, İslâm Dininin direği ve temelidir. Bütün ibadetlerin rehberidir. Bu beş vakit namazı şartlarına uyarak, vaktinde kılanlar için, hıfz ve emânında bulunduğu Allahü Teâlâ, büyük günahlardan el çekmesi sebebiyle, o kulun işlediği diğer günahları da afveder.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Bu beş vakit namaz, bir kimsenin evinin önünden akan berrak bir su gibidir. O kimse günde beş defa bu suya girse, üzerinde kirden eser kalır mı?»**. Ashâb-ı Kirâm, **«Hayır, kalmaz ya Resûlâllah»**, dediler. Tekrar buyurdu ki: **«İşte beş vakit namaz da, suyun kiri temizlediği gibi günahları temizler»** (1). Peygamber Efendimiz buyurdu: **«Namaz dinin direğidir, namaz kılmayan, dinini yıkmış olur»** (2). Peygamber Efendimize (sallâllahü aleyhi ve sellem) amellerin, işlerin kıymetlisi, faziletlisi hangisidir? diye sordular. Cevabında, **«Namazı vaktinde kılmak»**, buyurdu ve yine buyurdu ki: **«Cennetin anahtarı namazdır»** (3). Yine buyurdu: **«Allahü Teâlâ kullarına tevhidden yâni imandan sonra kendi indinde namazdan daha sevgili bir farz eylemedi. Eğer bundan daha çok sevdiği bir şey olsaydı, meleklerine o işi yaptırırdı. Halbuki onların hepsi namazdadır. Bir kısmı rükûda, bir kısmı secdede, bir kısmı ayakta, bir kısmı da oturur vaziyettedir»**. Namazı, kasten, bile bile terkeden kâfir olur. Yâni, imanın gitmesi yaklaştı demektir. Bâhusus, sahrada suyunu kaybeden öldü, derler. Yâni, ölüm ve tehlike yaklaştı demektir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Kıyamet günü imandan sonra, ilk soru namazdandır. Eğer namazların tamamsa ve şartlarına uygunsa kabul ederler. Diğer ameller de, ondan sonra, ona göre kabul edilirler. Eğer namaz eksik, kusurlu olmuşsa, diğer bütün amelleri ile beraber, yüzüne çarparlar»** (4). Yine buyurdu: **«İyi bir abdest alıp, namazı vaktinde kılan, rükû' ve secdelerini güzelce yerine getiren, kalbden de huşû' ve alçak gönüllülük içerisinde bulunanın namazı, beyaz ve nurlu olarak Arş'a kadar yükselir. Ve der ki: Beni koruduğun gibi, Allahü Teâlâ da**

---

(1) Hm. III, 305. (2) Hm. I. 410.
(3) Hm. III, 330. (4) Hm. II. 290; N. Tahrim, 2; C. İkâmet, 202.

seni korusun. Namazı vaktinde kılmayıp, abdesti iyi almaz, rükû' ve secdelerini, hudû' ve huşûunu yerine getirmezse, namazı siyah ve karanlık olarak göğe çıkar ve: Beni zâyi ettiğin gibi, Allahü Teâlâ da seni zâyi eylesin, der. Allahü Teâlâ'nın dilediği zamana kadar, onun bu namazını eski bir bez gibi toplayıp yüzüne vururlar». Yine Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Hırsızların en kötüsü namazından çalandır»** [1].

NAMAZIN DIŞ GÖRÜNÜŞÜ

Namazın dışı beden gibidir. Bir de, hakikati ve özü vardır ki, buna namazın ruhu denir. Biz önce namazın zâhirini, dış görünüşünü anlatacağız. En önce yapılacak şey, bedenini ve elbisesini temizledikten, yâni abdest aldıktan ve avret yerini örttükten sonra, temiz bir yerde durmak, yüzünü kıbleye çevirmek, iki ayak arasında dört parmak kadar bir aralık bulundurmak, sırtını dik tutmak, başını önüne eğmek ve gözünü secde edeceği yerden ayırmamaktır.

Ayakta durunca, **Kul eûzü birabbi'n - nâsi...** sûresini okur. Bunu okumaktan maksat şeytanı kendinden uzaklaştırmaktır. Sonra kendisine bir kimsenin uyması mümkün olacaksa, **ezan** okur. Yoksa **kâmet** getirir. Kalbden niyetle hazırlanır ve kalb ile der ki: Allah rızası için bugünün öğle namazının farzını edâ ediyorum. Kalbinde bu mânâ hazır olunca, elini kulaklarına kadar kaldırır. Parmak uçları kulak hizasına gelir ve baş parmağın ucunu kulağının yumuşaklığına değdirir. Avucu omuzlar hizasına getirir. Bu hâlde iken **Allahü Ekber** der. Sonra ellerini göğsünün altında bağlar. [Hanefî mezhebinde eller göbek altında bağlanır]. Sağ eli, sol elin üzerine koyar. Şahâdet ve orta parmağını, sol elin bileğinin üstüne koyup, diğer parmakları ile bileği kavrar. Ellerini kendi hâline bırakmayıp göğse, yâni göğsün altına getirir. Doğrusu da budur. Kollarını yanlara salıvermez, taşırmaz ve bir tarafa getirmez.

Allahü Ekber derken, mübalâğa etmez. Şöyle ki: **Allah** kelimesinden sonra bir vav (u), **ekber** kelimesinde be'den sonra bir elif (a) söylememelidir. Yoksa **Allahuu ekbâr** söylemiş olur. Bütün bunlar vesvese edenlerin ve cahillerin işidir. Namazın dışında, mübalâğasız ve kendini sıkmadan söylediği gibi, namazda da söylemelidir. Ellerini bağlayınca, **Allahü Ekber kebîran, ve'l-hamdülillâhi kesîran ve sübhânallahi bükraten ve esîlâ** der, sonra; **İnnî veccehtü...** [2] âyet-i kerimesini okur. Bundan sonra, **Sübhânekâllahümme ve bihamdike, ve tebârekesmüke, ve Teâlâ ceddüke ve lâ ilâhe gayrük** der. [Mânâsı: Ey benim Rabbim! Sen, şükrünü yerine getirebilmem-

(1) Dy. Salâh, 78; Muvatta, Sefer, 72; Hm. III, 56, V, 310.
(2) 6 — En'âm: 79.

den çok uzaksın. İsmin mübârektir. Büyüklüğün her büyüklükten daha yüksektir. Senden başka mâbud yoktur]. Bu, bütün mezheblerde ve rivayetlerde böyledir. Sonra, **«Eûzü billâhi mineşşeytanirracim, innallâhe hüve's-semîu'l-âlîm»**, deyip **Bismillâhirrahmanirrahîm** der. Sonra **Fâtiha** sûresini [Elham'ı] okur. Uzatma ve şeddelerine dikkat eder. Okurken, harflere bozulacak kadar basmaz. «Dad» ile «zı» yı birbirinden ayırır. Eğer yapamıyorsa câiz olur. Fâtihayı bitirince **Âmin** der. Sûrenin sonuna bitişik olarak okumaz. Sûreden az sonra söyler. Sonra bir başka sûre veya Kur'ân-ı Kerim'den dilediği yeri okur.

İmama uymuş değilse, sabah, akşam ve yatsı namazının farzlarında ilk iki rekâtta yüksek sesle okur.

RÜKÛ'

Sonra rükû' tekbirini söyler. Bunu da sûrenin bitmesinden az sonra söyler. Başta olduğu gibi, bu tekbirde de el kaldırır [Hanefîler kaldırmaz]. **Allahü Ekber** der. Rükû'a eğilir. Her iki elin avuçlarını, dizlerin üzerine koyar. Parmakları kıbleye doğru gelmek üzere salar. Parmaklar açık vaziyettedir. Dizleri kendine çekmez. Dik tutar. Başı ve sırtı tahta gibi düz olur. Pazuları böğründen ayrı olur. Yanlara doğru da pazularını çok çıkarmaz. Bu hâli alınca üç defa, **«Sübhâne rabbiye'l-azîm ve bihamdihî»** der. İmam değilse yedi veya onbir defa söylemesi daha iyi olur. Sonra rükû'dan doğrulur. Dik durur, elini kaldırır ve, **Semiallahü limen hamideh** der, biraz hareketsiz durur. Sonra, **Rabbenâ lekelhamd, mele's-semâvâti ve mele'l-ardı ve mele mâ şi'te şey'in ba'de**, der.

Sabah namazının farzının ikinci rek'tında Kunut okur (1).

SECDELER

Sonra tekbir okuyup secdeye iner. Secde yaparken de, yere yakın olan âzalar, daha önce yere konur. Önce diz, sonra el, sonra burun ve alın konur. Eller, kulaklar hizasında olur. Parmaklar birbirinden ayrı ve kol yere bitişik olur. Pazu vücuda, uyluk karına bitiştirilmez. Sonra üç defa, **Sübhâne rabbiye'l - a'lâ ve bihamdihî**, der. İmam değil ise daha fazla okuması iyi olur. Sonra Allahü Ekber deyip, başını secdeden kaldırır ve sol ayak üzerine oturur, iki elini iki uyluğu üzerine koyar ve **Rabbiğfirlî verhamnî, verzuknî, vehdinî, vecirnî ve âfinî va'fu annî**, der. Tekrar secdeye gider. Secdeden sonra oturur gibi durur ve Allahü Ekber deyip ayağa kalkar ve öbür rekâtı da bunun gibi kılar. Elhamdan önce eûzü okur.

(1) Bu yazılar, Hanefî mezhebindekileri şaşırtmasın. Ve bu yazılara yanlış da denilmesin. Daha önce ne için böyle olduğunu yazmıştık (**Mütercim**).

TEŞEHHÜD (TAHİYYÂTA OTURMAK)

İkinci rekâtın secdesini bitirince teşehhüde oturur. Secde aralarında yaptığı gibi sol ayağının üzerine oturur. Ellerini de uylukları üzerine koyar. Fakat burada sağ elin parmaklarını toplar. Yalnız şahâdet parmağını bırakır. Kelime-i şahâdet okurken, İllâllah'a sıra gelince şahâdet parmağını kaldırır. Lâilâhe'de kaldırmaz. Beş parmak da kendi hâlinde bırakılsa zararı yoktur. İkinci oturuşta da böyle yapar. Fakat her iki ayağı alttan sağ taraftan çıkarır. Sol oturak yerini yere koyar. Birinci teşehhüdde, «Allahümme salli alâ Muhammedin ve âli Muhammed» deyip kalkar. Son teşehhüdde ise, bu duâyı sonuna kadar okur. Duâdan sonra, Esselâmü aleyküm ve rahmetullâh der, yüzünü sağ tarafa çevirir. Öyle ki, arkasında olan bir kimse, yüzünün bir tarafını görür. Sonra sol tarafa selâm verir. Bu iki selâmla beraber namazdan çıkmaya niyet eder. Selâm verirken orada bulunanlara ve meleklere niyet eder. [Hanefî mezhebinde, teşehhüdde şahâdet parmağını kaldırmamak iyidir ve Tehıyyattan sonra (birinci teşehhüdde) bir şey okumadan kalkılır].

FASIL

NAMAZIN MEKRUHLARI

Aç iken, susamış iken, kızgın iken, küçük ve büyük abdest sıkıştırması olduğu zaman, kalbin huşûunu bozacak bir şey bulunduğu zaman namaz kılmak mekruhtur. Ayaklarını az açmak veya bir ayağını yerden kaldırmak ve secdede ayağın üzerine oturmak, kaba etlerinin üzerine oturmak, iki dizini göğsüyle bir tutmak, elini elbisesinin altında bulundurmak, secde vaktinde elbisesini önden ve arkadan tutmak, elbisesi altına kuşak bağlamak, kolları salıvermek, etrafa bakmak, parmaklarını çıtırdatmak, vücudunu kaşımak, esnemek, sakalıyla oynamak, secde etmek için küçük taşları düzeltmek, secde zamanında yere üflemek ve arkasını bir yere dayamak mekruhtur.

Bütün bedeni, eli ve âzaları edebli olup namaza uygun olmalıdır. Ancak böylece namaz tamam olur ve âhiret için azık olmaya lâyık olur.

Saydığımız namazın farzları onikiden fazla değildir. Bunlar da: Niyet, iftitah tekbiri, kıyam, fâtiha okumak, rükû', rükû'da hareketsiz durmak, rükû' ve secdelerden doğrulup dik durmak ve bir müddet öyle kalmak, teşehhüde oturmak, Peygamber Efendimize (sallâllahü aleyhi ve sellem) salâvat getirmek ve selâm vermektir. Bunlar yapılınca namaz doğru kılınmış olur. Yâni boynu kılıçtan kurtulmuş olur. Fakat kabul edilmesi şüphelidir. Bu, padişahın önü-

ne, kulaksız, burunsuz, elsiz, ayaksız, sadece canlı bir cariye getirmeye benzer. Burada kabul edilmemek korkusu çok olur.

NAMAZIN HAKİKATİ VE RUHU

Buraya kadar anlattıklarımız namazın sûretidir. Bu sûretin bir hakikati vardır ki o da namazın ruhudur, özüdür. Namazın hareketlerinden her bir bilginin ve zikirlerinden her zikrin kendine mahsus bir ruhu ve hakikati vardır. Eğer ruh asıl olmasa, ölü insan gibi olur. Yâni ruhsuz beden gibi olur. Eğer asıl olursa, edebleri ve lâzım gelen şeyleri tamam olmazsa, gözü oyulmuş, kulağı ve burnu kesilmiş adam gibi olur. Eğer hareketlerine riayet edilir, ruh ve hakikati onunla olmazsa, gözü olup görmeyen, kulağı olup duymayan insana benzer.

Namazın ruhunun aslı huşû' ve kalbin bütün namazda hazır olmasıdır. Çünkü namazdan maksat kalbi Allahü Teâlâ ile bulundurmak, heybet ve tâzim yoluyla Allahü Teâlâ'yı yeniden zikretmektir. Hususan Allahü Teâlâ, **«Beni hatırlamak için namaz kıl»**, buyuruyor. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Birçok insanlar vardır. Namazdan nasibleri sıkıntı ve eziyetten başka bir şey değildir»**. Bu da vücudu namazda olup, kalbi gafil olanların namazıdır. Yine buyurdu ki: **«Çok namaz kılanlar vardır ki, namazlarından onda bir veya altıda birden fazlası yazılmaz. Herkesin namazından yazılan, kalbi hazır olduğu kısımlardır»**. Yine buyurdu ki: **«Bir kimseden ayrılır gibi namaz kıl»**. Yâni kendine ve isteklerine veda et, onlardan ayrıl. Hattâ Allahü Teâlâ'dan gayri her şeyden uzaklaş, bütün varlığını namaza ver. Bunun içindir ki, Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) buyuruyor: **«Resûlüllah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bizimle konuşuyordu. Biz de onunla konuşuyorduk. Namaz vakti gelince, bizi tanımadığını söyledi. Bu, Allahü Teâlâ'nın azameti, büyüklüğü ile olan meşgûliyet ve Allahü Teâlâ'ya tutkunluğu sebebi ile idi!»**.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Kalbin hazır olmadığı namaza Allahü Teâlâ bakmaz»**. İbrahim (aleyhisselâm) namaz kıldığı zaman, kalbinin darabânı iki mil uzaktan duyuluyordu. Hazret-i Ali (radıyallahü anh) namaz için kalktığı zaman vücudunu bir titreme alır, yüzünün rengi değişir ve **«Yedi kat göklere ve yere arzedilen ve onların taşıyamadıkları emanetin zamanı geldi»**, derdi. Süfyân-ı Sevri der ki: **«Namazı huşû' ile kılmayanın, namazı doğru olmaz»**.

Hasan-ı Basri diyor ki: Kalbin hazır olmadığı namaz, cezaya daha yakındır. Muaz İbn Cebel (radıyallahü anh) diyor ki: Namazda kasten sağında, solunda kimler vardır diye bakanın namazı ol-

maz. Ebû Hanife ve Şâfiî (rahmetullahi aleyhimâ) ve birçok âlimlerin, ilk tekbiri alırken kalbin hazır olması yetişir, diye buyurmaları zarurî sebeple verilmiş bir fetvâdır. Çünkü insanlarda gaflet galib vaziyettedir. Bunun esas mânâsı boynu kılıçtan kurtulur demektir. Ahiret için azık olmaya lâyık değildir. Ahiret için azık olan, orada faydasını gördüğü, kalbin hazır olduğu kısımlardır. Bütün bir namazda, ilk tekbirden fazla kalbi hazır olmayan kimse, hiç namaz kılmayandan daha iyidir. Fakat hâlinin daha kötü olacağından korkulur. Çünkü, hizmette gevşek davranana, gelişi güzel hareket edene, belki de hiç hizmet etmeyenden daha çok kızarlar. Bu sebepten Hasan-ı Basrî (rahmetullahi aleyh) diyor ki: Bu namaz cezaya daha yakındır. Hattâ hadîs-i şerîfte geldi ki: **«Kötülüklerden ve günahlardan namazın men etmediği kimse, o namazdan Allahü Teâlâ'dan uzak olmaktan başka fayda göremez»**.

O hâlde buradan anlaşıldı ki, namazın rûhundan maksat, kalbin daima hazır olmasıdır. Tekbir alırken hazır olmaktan başka kalbi hazır olmayanın namazın rûhundan nasibi bir nefesten fazla değildir. Nefes almaktan başka hayat eseri olmayan kimseye benzer.

NAMAZDAKİ AMELLERİN HAKİKATİ

Sana ilk ulaşan ezandır. Ezanı dinlerken kalbini ona ver. Bir şeyle meşgul isen bırak. Çünkü selef [geçmiş büyükler] böyle yapardı. Ezanı duyduğu zaman, demircilik yapanın çekici havada ise, örse vurmaz, indirirdi. Ayakkabıcı iğneyi sokmuş ise, çıkarmazdı, öyle bırakırdı. Yerinden fırlar kalkardı. Çünkü bu sesten, kıyamet günündeki sesi işitmesinden başka bir şey anlamazdı. Eğer bu sesi, yâni ezan sesini duyduğun zaman kalbinde bir sevinç ve istek dolmuş görüyorsan, kıyamet günündeki sesi duyduğun zaman da öyle olacağını anla!

TAHARET [ABDEST]

Taharetin sırrı şöyledir: Elbiseyi ve bedeni temizlemek; kılıfı, dışı temizlemektir. Bu temizliğin rûhu; kalbin tevbe etmekle, pişman olmakla ve kötü huylardan uzak olmakla temizlenmesidir. Çünkü kalb, nazargâh-ı ilâhidir. Namazın hakikatının yeri kalbdir. Beden ise namazın sûretinin yeridir.

AVRET YERİNİ ÖRTMEK [SETR-İ AVRET]

Mânâsı, kendi dışında olan çirkinlikleri örtüp, insanlara göstermek istememen; sırrı ve hakikati de, kalbinde çirkin olan şeyleri Allahü Teâlâ'nın görmesinden örtmendir. Allahü Teâlâ'dan hiçbir şeyin gizlenemeyeceğini bilirsin. O hâlde kalbi çirkinliklerden te-

mizlemek lâzımdır. Temizlik de, eskiden yaptıklarına pişman olman ve bir daha yapmayacağına azmetmendir. Çünkü hadis-i şerifte, **«Günahına [samimiyetle] tevbe eden, hiç günah işlememiş gibidir»**, buyuruldu. Tevbe, günahı yok eder. Eğer bunu yapamıyorsan; bari utanma, korku ve hayâyı perde yap ve bunların arkasında kal. Allahü Teâlâ'nın huzurunda kalbi kırık ve utangaç olarak dur. Tıpkı firar eden, emir dinlemeyen bir kölenin, efendisinin huzuruna gelirken kalbi sıkıntı ve pişmanlık ile dolu, başı önüne eğik olduğu gibi ol.

KIBLEYE DÖNMEK [İSTİKBÂL-İ KIBLE]

Bunun mânâsı, yüzünü bütün yönlerden çevirip bir yöne dönmektir. Hakikati ise, kalb yüzünü her iki dünyada olanlardan çevirip Allahü Teâlâ ile meşgul olmaktır. Ancak bu şekilde tek sıfatlı olabilir. Zâhirî kıble bir olduğu gibi, kalbin kıblesi de birdir. O da Allahü Teâlâ'dır. Düşünceler vâdisinde dolaşan kalb, yüzün çeşitli taraflara dönmesi gibidir. Bu şekilde namaz olmadığı gibi, bu da namazın hakikati olamaz. Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Namaza durup arzusu, yüzü ve kalbi Allahü Teâlâ ile olan, namazın sonunda anasından doğmuş gibi olur, yâni bütün günahlardan temizlenir».**

Hakikaten bilmiş ol ki, yüzü kıbleden çevirince namazın sûreti bozulduğu gibi, kalb yüzünü Allahü Teâlâ'dan çevirip, başka şeyler düşünmek de, namazın ruhunun hakikatini bozar. Çünkü zâhir, bâtının örtüsü, kılıfıdır. Sûretle, kılıfla alâkalı olan şeyleri kendinde bulundurur. Kılıfın bundan büyük kıymeti yoktur.

KIYAM [AYAKTA DURMAK]

Mânâsı, bedenle Allahü Teâlâ'nın huzurunda köle gibi, boynu eğik vaziyette durmaktır. Hakikati, kalbin bütün harekât ve sekenattan kesilip, tâzim ve inkisâr [kırıklık] yolu ile hizmete hazır olmasıdır. Bu zamanda kıyamette kendi makamında, Allahü Teâlâ'nın huzurunda olduğunu hatırlamalıdır. Evet, o zaman bütün sırlar, gizli şeyler açığa vurulacaktır, kendisine gösterilecektir. O gizli işlerin şimdi de Allahü Teâlâ tarafından bilindiğini bilmelidir. Kalbinde, eskiden olanları ve şimdi bulunanları biliyor. Dışını da, içini de görüyor.

Şuna şaşılır ki, bir kimse namaz kılarken bir âlimin veya velinin, kendisine baktığını, namazı nasıl kıldığına dikkat ettiğini görse, bütün uzuvları edebli olur. Hiçbir tarafa bakmaz. Namazda acele etmekten, bir tarafa bakmaktan utanır. Halbuki, Allahü Teâlâ'nın kendini gördüğünü bilir. Fakat O'ndan utanmaz, hayâ et-

mez! Elinde hiçbir şey olmayan bir zavallı kuldan utanır ve onun görmesiyle namaza dikkat eder de, mülkün hakikî sahibi olan Allahü Teâlâ'nın görmesinden utanmaz, hayâ etmez ve gevşek namaz kılar. Bundan büyük cahillik olur mu?

Bunun için Ebû Hüreyre (radıyallahü anh) dedi ki: «Yâ Resûlâllah, Allahü Teâlâ'dan nasıl utanmak lâzımdır?». Buyurdu ki: «Takvâ sahibinden ehl-i beytinin utanması gibi, O'ndan utanmalıdır». Bunun sebebi tâzimi bildirmektir. Çünkü, Ashâb-ı Kirâmdan bir grup vardı, namazda öyle sessiz, hareketsiz dururlardı ki, kuşlar bile onlardan kaçmazdı. Cansız zannederlerdi. Allahü Teâlâ'nın azametinin kalbine yerleştiği kimse, Allahü Teâlâ'nın kendisine baktığını bilir ve bütün vücudu huşû' içinde olur ve hareketsiz durur. Bunun için Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) namazda elini sakalına getiren birisini görünce, «Kalbinde huşû' olsaydı, eli de kalbi gibi olurdu» buyurdu.

RÜKÛ' VE SECDELER

Görünüşü bedenle tevazudur. Bundan maksad da kalbin tevazuudur. Âzaların en kıymetlisi olan yüzünü, şeylerin en aşağısı olan toprağa koymak olduğunu bilirse ve böylece kendisinin topraktan olduğunu ve tekrar toprağa döneceğini anlarsa; gururu kırılır ve kendinin zavallı, muhtaç olduğunu bilir.

Bunun gibi, her işde bir sır ve hakikat vardır. Bundan gafil olursa o işden sûrete kavuşmaktan başka bir şey elde etmez.

KIRAATİN (OKUMANIN) VE NAMAZIN RÜKÜNLERİNİN HAKİKATİ

Namazda okunması icabeden her kelimenin, bilinmesi icabeden bir hakikati vardır. Okuyanın o şekilde olması lâzımdır ki, söylediğinde doğru olsun.

Meselâ **Allahü Ekber**, «Allahü Teâlâ daha büyüktür», demektir. Bunu bilmiyorsa cahildir. Bilir, fakat kalbinde Allahü Teâlâ'dan daha büyük bir şey bulunuyorsa, sözü doğru olmaz. Ona, «Bu söz doğrudur, fakat sen yalancısın!» denir. Her zaman bir şeye Allahü Teâlâ'dan daha çok muti' olursa, onun yoluna giderse, o şey ona göre daha büyüktür. Onun taptığı ve ilâhı, itaat ettiği, ardı sıra gittiği şeydir. Bâhusus Allahü Teâlâ buyurdu: «**Kendi arzularını kendine ilâh yapan kimseyi gördün mü?**» [1]. Veccehtü vechî dediğinin mânâsı, kalb yüzümü bütün âlemden çevirdim Allahü Teâlâ'yan döndüm, demektir. Eğer bu zamanda kalbi, ondan başka bir

(1) 45 — Câsiye: 23.

şeye bakıyorsa, sözü yalandır. Allahü Teâlâ'ya yalvarırken ilk sözü yalan olursa, felâketi buradan anlamalıdır.

Hanifen müslimen; dediği zaman, Müslümanlık dâvâsındadır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Müslüman; Müslümanların, elinden ve dilinden zarar görmediği kimsedir» (1). Bu sıfatta olmalı, yahut böyle olmaya gayret etmelidir.

Elhamdülillâh dediği zaman; Allahü Teâlâ'nın nimetlerini kalbinde yeniden hatırlamalıdır. Bütün kalbi şükür sıfatında ve hamd hâlinde olmalıdır. Çünkü bu, şükür kelimesidir. Şükür de kalb ile olur. İyyâke na'büdü dediği zaman, ihlâsın hakikatinin kalbinde yenilenmesi, tazelenmesi lâzımdır. İhdinâ dediği zaman; kalbinde tazarrû' ve inleme sıfatı hâsıl olmalıdır. Çünkü o anda hidâyet, kurtuluş istiyor.

Tesbih, tehlil ve okunan her şeyin, her kelimenin böyle hakikatleri vardır. Bunları bilmeli ve kalb o mânânın sıfatıyla sıfatlanmalıdır. Hepsini anlatırsak uzun sürecek.

Namazın hakikatinden pay almak istiyorsan, bildirdiğimiz gibi olmalısın. Yoksa, mânâsız sûrete, şekle razı oluyorsun demektir.

KALBİN HAZIR OLMASI İÇİN ÇARE

Namazda kalbin gafleti iki sebeple olur. Biri zâhir, biri de bâtın ile alâkalıdır. Zâhiri olan gaflet şöyledir: Namaz kıldığı yerde kalbini meşgul edecek bir şey görmesi veya bir ses duymasıdır. Kalb de göze ve kulağa tâbidir. Bunun çaresi, hiç ses olmayan bir yerde namaz kılmaktır. Eğer orası karanlık olursa daha iyi olur. Göz de bir yere takılmaktan kurtulur. Birçok zâhidler ve âbidler kendilerine küçük ve karanlık bir oda yaparlar. Çünkü açık, rahat yerde kalb daha çok dağılır. İbn Ömer (radıyallahü anhüma) namaz kılacağı zaman, gözü takılmaması için kılıcı, kitabı ve örtüyü önünden kaldırırdı.

İkinci gaflet sebebi bâtınîdir. Bu da düşünce ve hayâllerin dağılmasıdır. Bu ise daha zor ve güçtür. Bu da iki şekilde olur.

Biri, kalbi bir zaman meşgul eden bir işten doğar. Bunun çaresi, önce işi yapmak, kalbini ondan ayırmak ve sonra namaza durmaktır. Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Yemek hazır olunca ve namaz vakti ise, önce yemeği yeyiniz» (2). Bunun gibi, eğer bir kimseye bir söz söyleye-

(1) H. İmân, 4, 5; Rikâk, 36; M. İmân, 64 - 65; D. Cihâd, 2,
(2) H. 42; At'ime, 58; M. Mesâcid, 64 - 66; D. At'ime, 10,

cekse, önce o sözü söylemeli, kalbi onu düşünmekten kurtarmalıdır.

Diğeri, kısa zamanda olmayacak şeylerde ve işlerde olur. Yahut da âdet olarak kalbi, çeşitli düşüncelerin kaplamasından meydana gelir. Bundan kurtuluş çaresi, kalbi, okuduğu Kur'ân-ı Kerim ve tesbihlerin mânâsını düşünmekle meşgul eylemektir. Onların mânâsını düşünür ve bu düşünce ile gafletten kurtulur. Bu da, düşünceler galib olmadığı zaman ve o işi isteme çok olmadığı zaman olur. Fakat çok isterse, mânâları düşünmek de o isteği gideremezse; bunun çaresi, müshil ilâcı almak ve bu hastalığa sebep olan maddeyi vücudunda tesirsiz hâle getirmektir. Bunun müshili [ilâcı] bu düşünceye hangi şeyin terki sebep olduysa onu söylemeli ve ondan kurtulmalıdır. Bunu yapmazsa, bu düşünceden aslâ kurtulamaz ve namazı daima kalbden konuşmalarla karışık olur. Bu, şuna benzer ki, bir kimse bir ağacın altında oturup, serçelerin seslerini duymak isterse, eline bir sopa alır ve kovar. Biraz sonra serçeler yine hemen o ağaca dolarlar. Eğer onlardan kurtulmak isterse, çaresi, ağacı kökünden kesmektir. Çünkü ağaç orada olduğu müddetçe kuşlar oraya gelir. Bunun gibi, arzular çok olunca, çeşit çeşit düşünceler ondan ayrılmaz.

Bunun içindir ki, Resûlüllah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) hediye olarak güzel bir elbise getirdiler. Uzerinde güzel nakışlar, süsler vardı. Namazda gözü bu nakışlara takıldı, namazı bitirince o elbiseyi sahibine verdi ve eski elbiseyi giydi. Nalinlerin üstüne yeni kayışlar bağlamışlardı. Namazda gözleri onlara dalınca, sökmelerini emretti ve eski kayışlı nalinlerini giydi. Bir gün yeni nalin yaptı. Onlara güzel olmuş gözüyle baktı. Secde etti ve buyurdu ki: **«Bu bakışımdan dolayı Allahü Teâlâ'nın beni düşman tutmaması için secde ettim, yerlere kapandım».** Dışarı çıktı ve ilk rastladığı dilenciye bunları verdi. Talha (radıyallahü anh) kendi hurma bahçesinde namaz kılıyordu. Ağaçlar arasında güzel bir kuş uçuyor, bir yol bulup çıkamıyordu. Kalbi ona daldı ve kaç rekât kıldığını unuttu. Sonra, Resûlüllah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) huzuruna geldi ve kalbinden şikâyet eyledi. İşine kefaret olarak, o hurmalığı sadaka verdi. Selef böyle çok şeyler yapmışlar ve kalbi hazır bulundurmanın çaresi bunu bilmişlerdir.

Namazdan önce Allahü Teâlâ'yı hatırlamak kalbde galib gelmiyorsa, namazda da kalbi hazır olmaz. Vâki' olan düşüncelerden kalb, namazda da olsa kurtulamaz. Namazı kalb huzuru ile kılmak isteyenin, namaz dışında kalbine bir çare bulup onu düşüncelerden kurtarması lâzımdır. Bu da dünya meşguliyetlerini kendinden uzaklaştırmakla olur. Dünyada kendisine yetecek kadarına kanaatle olur. Bundan maksadı da rahat ibadet yapmak olmalıdır. Böyle olmayınca, kalb de hazır olmaz. Ancak namazın bazı kısımlarında

huzurda olur. O zaman bol bol nafile namazı kılıp kalbi hazır eylemek lâzımdır. Böylece dört rekâtlık bir namazı kalb hazır olarak geçirmeyi elde eder. Çünkü nâfileler farzların bağını çözer.

CEMAAT SÜNNETTİR

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Cemaatle kılınan bir namaz, yalnız başına kılınan yirmi yedi namaz gibidir» (1). Yine buyurdu: «Yatsı namazını cemaatle kılan, gecenin yarısını ihyâ etmiş gibi olur. Sabah namazını cemaatle kılan, bütün geceyi ibadetle geçirmiş gibi olur» (2). Yine buyurdu: «Kırk gün birinci tekbiri kaçırmadan cemaatle namaz kılan için iki berât yazılır: Biri Cehennemden kurtuluş, diğeri nifaktan kurtuluş berâtıdır» (3). Bu sebeptendir ki, seleften bir kimse iftitah tekbirine yetişemediyse, üç gün kendisine, «Üzülme, başın sağ olsun», derlerdi. Eğer cemaate yetişemediyse, yedi gün böyle söylerlerdi. Said ibn Müseyyeb diyor ki: «Yirmi sene oluyor ki, câmiye girmeden ezan sesi duymadım».

Âlimlerden bir çoğu söylemişlerdir: «Bir kimsenin bir özürü olmadan namazı yalnız kılması doğru olmaz». O hâlde cemaati önemli tutmak gerekir. İmamlığa ve imama uymanın edeblerine dikkat etmek lâzımdır.

Birincisi, cemaat istemeden imamlık yapmamaktır. Onu kerih görüyorlarsa, beğenmiyorlarsa, imam olmamalıdır. Özrü yokken, imam olmasını isterlerse, reddetmemelidir. Çünkü, imam olmanın fazileti büyüktür. Müezzinlik yapmaktan daha üstündür.

İmam olan, elbisesinin temizliğinde ihtiyatlı, dikkatli olmalıdır. Cemaati beklemek için namazı geciktirmemelidir. Çünkü evvel vaktinde kılmanın fazileti ondan daha fazladır. Ashâb-ı Kirâmdan ikisi bir araya gelse, bir üçüncüyü beklemezlerdi. Cenazede bile olsalar, beklemezlerdi. Bir gün Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) biraz geç gelmişti. Onu beklemediler. Abdurrahman bin Avf önde idi. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) geldiği zaman bir rekât geçmişti. Namazı kılınca, kendisini beklemediklerinden sordular. Resûl (aleyhisselâm) buyurdu: «İyi yaptınız. Her zaman böyle yapınız».

İmamlığı Allah rızası için ve ihlâsla yapmalı ve hiçbir ücret almamalıdır. Saflar düzelmeyince tekbir getirmemelidir. Tekbirleri yüksek sesle söylemelidir. Sevaba kavuşmak için imamlığa niyet

(1) H. Ezân, 30; M. Mesâcid, 245, 247; T. Salâh, 47.
(2) M. Mesâcid, 260; H. Ezân, 34; Salâh, 51.
(3) T. Salâh, 64.

etmelidir. Eğer niyet etmezse, cemaat sağlam olmaz ve cemaat sevabını alamaz.

Yüksek sesle okunan namazlarda, yüksek sesle okumalı ve üç yerde sekte yapmalı: Birincisi, tekbir alınca veccehtü der, cemaat Fâtiha okumakla meşgul olurlar (1). İkincisi, Fâtiha okuyunca, sûreyi biraz geciktirmeli. Belki cemaat Fâtiha okumamış yahut tamamlamamış olabilir. Üçüncüsü; zamm-ı sûreden sonra biraz durmaktır. Tâ ki tekbir, sûrenin sonundan ayrılmış olsun. İmama uyan Fâtihadan fazla bir şey okumamalıdır. Ancak uzakta olur ve imamın sesini duymazsa bu hariçtir.

Rükû' ve secdeleri normal yapıp, tesbihleri üçten fazla okumamalıdır. Hazret-i Enes (radıyallahü anh) diyor: «Peygamber Efendimizden hafif, güzel ve namazı tamam kılan kimse yoktur». Bunun da sebebi, cemaat içerisinde; zayıf, hasta, sıkışmış veya acele işi olan bulunabilir. Cemaatin imamdan sonra hareket etmesi lâzımdır, onunla değil. İmamın alnı yere değmeyince, secdeye gitmemelidir. İmam rükû'a tam eğilmeden cemaat rükû'a eğilmemelidir. Uymak buna denir. Ama bile bile imamdan önce yaparsa namazı bozulur.

Selâm verince, **«Allahümme ente's-selâm ve minke's-selâm, tebârekte rabbenâ yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm»** ı söyleyecek miktardan fazla oturmamalıdır. Sonra hafifçe kalkıp, yüzünü cemaate döner ve duâ eder. Cemaat bundan önce ayrılmamalıdır. Çünkü mekruhtur.

CUMA NAMAZI VE FAZİLETİ

Cuma günü büyük bir gündür. Fazileti çoktur. Mü'minlerin bayramıdır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Özürsüz üç cumaya gelmeyen, İslâmı arkaya atmış ve kalbi pas tutmuştur»** (2). Hadis-i şerifte bildirildi: **Allahü Teâlâ her Cuma günü Cehennem ateşinden altıyüz bin kişi azad eder».** Resûlüllah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Her gün güneş zevâl vaktinde iken Cehennemi parlatırlar. Bu vakitte namaz kılmayın. Yalnız Cuma günü kılınız ki, o gün Cehennemi parlatmazlar».** Yine buyurdu: **«Cuma günü ölene, şehid sevabı yazılır ve kabir azâbından hariç tutulur»** (3).

Diğer namazlarda şart olanlar, bunda da şarttır. Bunlardan başka altı şartı daha vardır:

---

(1) Hanefî mezhebinde imama uyanlar Fâtiha okumaz.

(2) T. Cum'a, 7; M. Mesâcid, 254; Salâh, 203, 204; N. Cum'a 2. 2.

(3) T. Cenâiz, 72; Hm. II, 169, 197, 220.

CUMANIN ŞARTLARI

Diğer namazlarda şart olanlar bunda da şarttır. Bunlardan başka altı şartı daha vardır:

BİRİNCİ ŞART: Vakittir [vakit, öğle vaktidir]. Eğer öğle vakti içinde Cuma namazına başlasa fakat selâmı verirken ikindi vakti girmiş olsa Cuma olmaz, iki rekât daha ilâve ederek öğle namazını kılmalıdır. [Yâni, namazdan çıkmadan iki rekâtı daha ilâve etti mi öğle yerine geçer].

İKİNCİ ŞART: Yerdir. Çünkü Cuma namazı sahrada, açıkta kılınmaz. Çadırlar arasında da kılınmaz. Ya şehirde olmak; yahut kırk hür, âkil ve bâliğ, mukim erkeğin bulunacağı köyde olmak lâzımdır. Mescidde olmasa da olur.

ÜÇÜNCÜ ŞART: Sayıdır. Kırk hür, mükellef [âkil - bâliğ], mukim erkek bulunmazsa, namaz olmaz. Hutbede ve namazda bu sayıdan az olursa olmaz [Hanefi mezhebinde üç kişi ile olur].

DÖRDÜNCÜ ŞART: Cemaattir. Yâni cemaatle kılmaktır. Herkes ayrı ayrı kılarsa olmaz. Fakat ikinci rekâta yetişenin namazı olur. Her ne kadar rekâtı yalnız kılacaksa da, burada kasıt yoktur. İkinci rükû'a yetişemeyen öğle namazı niyeti ile uyar.

BEŞİNCİ ŞART: Ondan önce başka bir Cuma kılınmamalıdır. Çünkü, bir şehirde bir Cuma namazından fazla kılınmaz. Ancak bir câmiye sığmaz ve zorluk meydana gelirse, iki kere kılınabilir. Fakat bunda da birinci tekbiri önceden almalıdırlar.

ALTINCI ŞART: Namazdan önce, iki hutbe okumaktır. İkisi de farzdır. İki hutbe arasında oturmak da farzdır, «Elhamdülillâh» demek yetişir. Peygamber Efendimize (sallâllahü aleyhi ve sellem) salâvat okumak ve takvâ ile vasiyyet etmek, «Usiküm bitakvallah» demek, yetişir. Kur'ân-ı Kerim'den de bir âyet okumak yetişir. Bu üçü kâfidir. İkinci hutbede de bunlar farzdır. Fakat burada Kur'ân-ı Kerim'den okunacak âyet yerine duâ farzdır.

Cuma namazı, çocuklara, kadınlara, kölelere ve misafirlere farz değildir. Çok çamur, yağmur ve hasta taşımak —hastanın başka taşıyıcıları yoksa— gibi sebeplerle Cumaya gitmeyebilir. Fakat bu kimsenin de öğle namazını Cuma namazını bitirenlerden sonra kılması daha iyidir.

CUMANIN EDEBLERİ

On şeyde sünnet ve edebe riayet etmek lâzımdır.

BİRİNCİ EDEB: Cumayı kalb ve iş ile perşembeden karşılamalıdır. Beyaz [temiz] elbiselerini hazırlamalı, işlerini çabucak bitirip namaza gitmeli, perşembe günü ikindiden sonra oturmalı, tesbih ve istiğfarla meşgul olmalıdır. Çünkü, bu zamanın fazileti büyüktür. Cuma günündeki ikindi ile akşam arası da çok kıymetlidir. Bu

gece hanımı ile sohbet etmenin sünnet olduğunu söylemişlerdir. Böylece, her ikisi Cuma gününe hürmeten gusül abdesti almış olurlar.

İKİNCİ EDEB: Sabahleyin gusül abdesti almaktır. Gusül abdestini çabuk alıp mescide yetişebilecekse alır, yoksa sonraya bırakır. Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) Cuma günü gusül abdesti almayı defalarca emir buyurmuştur. Hattâ âlimlerden bir kısmı, bu guslün farz olduğunu zannetmişlerdir. Medine-i Münevvere halkı, bir kimseye hakaret etmek isteseler, «Cuma günü gusül abdesti almayandan betersin» derlerdi. Bir kimse Cuma günü cünüb olursa, cenabetlikten temizlenmeye kalktığında, Cumanın guslüne niyet ederek ayrıca üzerine su dökmelidir. Her iki niyeti tek gusülde yaparsa yetişir. Cuma gününe ait guslün faziletine de kavuşur.

ÜÇÜNCÜ EDEB: Süslü, temiz ve güzel olarak câmiye gelmektir. Temizlik, uzamış saç ve kılları kesmek, tırnakları kesmek, bıyıklarını düzeltmekle olur. Eğer önceden hamama girmiş ve bunları yapmış ise yetişir. Süslenmek, beyaz elbise giymekle olur. Çünkü, Allahü Teâlâ elbiseler içerisinde en çok beyaz olanı sever. Güzel kokular sürünür. Bundan da niyeti, câmiye ve namaza tâzim ve hürmet olup, kendisinden bir kimseye eziyet verecek veya gıybete sürükleyecek fena bir kokunun çıkmaması olmalıdır.

DÖRDÜNCÜ EDEB: Câmiye erken gitmektir. Bunun fazileti büyüktür. Eskiden Cuma namazına sabahleyin mumla giderlerdi. Yolda sıkıntı çekip, zor yürüyebilirlerdi. İbn Mes'ûd bir defa câmiye gitti. Ondan önce üç kişi gelmiş idi. Kendine kızdı ve «Sen dördüncü olursan, işin nice olur», dedi. İslâm'da meydana çıkan ilk bid'atın, Cumaya erken gelmenin sünnet olduğunun kalkması, unutulması olduğunu söylerler. Yahudiler ve Hıristiyanlar cumartesi ve pazar olunca, acele havraya ve kiliseye giderler de, Müslümanlar, kendi günleri olan Cuma gününe kusur ederlerse nasıl olur? Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Cuma günü kim erken câmiye gelirse, bir deve kurban etmiş gibi olur, daha sonra gelen inek, daha sonra gelen koyun kurban etmiş gibi, daha sonra gelen sadaka olarak tavuk kesmiş gibi, beşinci gelen ise, bir yumurta vermiş gibi olur. Hatib minbere çıkınca, bu işi yazan melekler defteri kapatırlar ve hutbeyi dinlerler. Bu esnada gelen kişi, namazın faziletinden başka bir şey bulamaz».**

BEŞİNCİ EDEB: Geç gelmişse insanların omuzlarına basmamaktır. Hadis-i şerifte, **«Böyle yapanı kıyamet günü köprü yaparlar, herkes üzerine basar geçer»**, buyuruldu. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) böyle yapan birisini gördü. **«Sen ne için Cumada bulunmadın?»** buyurdu. **«Yâ Resûlâllah, sizinle beraber idim»**, dedi. Buyurdu ki: **«Hayır! Seni insanların omuzları üze-**

rine basarken gördüm». Yâni böyle yapan namazı kılmamış gibi olur. Fakat birinci safta boş yer olursa, birinci safa gitmek için geçmek câiz olur. Çünkü o safı tamamlamamakla onlar hata etmişlerdir.

ALTINCI EDEB: Namaz kılanın önünden geçmemektir. Oturduğu zaman duvara yahut sütuna yakın oturmalıdır. Bu sûretle önünden kimse geçmez. Çünkü namaz kılanın önünden geçmek yasak edilmiştir. Hadis-i şerifte geldi ki: «**Eğer rüzgâr yüzüne kül savursa, namaz kılanın önünden geçmekten daha iyidir**».

YEDİNCİ EDEB: Birinci safta olmaya gayret etmelidir. Eğer bulunamazsa, birinci safa ne kadar yakın olursa o kadar iyi olur. Çünkü fazileti çoktur. Fakat ön safta ipek giyen askerler, yahut hatibin siyah elbisesi ipekten ise, yahut kılıcı altından ise, veya buna benzer günahlar bulunursa, o zaman o saftan ne kadar uzak olursa o kadar iyi olur. Çünkü, bile bile günah olan yerde durmak câiz değildir.

SEKİZİNCİ EDEB: Hatib hutbeye çıkınca artık konuşmamalıdır. Önce ezanın tekrarı ile meşgul olup sonra da hutbeyi dinlemelidir. Eğer bir kimse kendisiyle konuşursa, onu işaretle susturmalıdır. Dil ile söylememelidir. Çünkü, Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «**Hutbe okunurken, bir kimsenin başka bir kimseye, sus yahut iyi dinle demesi, lüzumsuzdur. Bu vakitte lüzumsuz konuşanın Cuması yoktur**». Uzakta olup, hutbeyi duymasa bile susması lâzımdır. Konuşulan yerde oturmamalıdır. Bu vakitte tahıyyet-i mescid hariç hiçbir namaz kılmamalıdır.

DOKUZUNCU EDEB: Namazı kılınca, yedi **Elham** ve yedi **Kulhüvallah** ve eûzü'leri okumalıdır. Bunları okumanın, Cuma günü şeytandan o kimseyi koruduğu eserde bildirilmiştir. Sonra şöyle okur: «**Allahümme yâ ganî, yâ hamîd, yâ mübdi, yâ mu'îd, yâ rahîm, yâ vedûd, ağninî bihelâlike an harâmike. Ve bifadlike ammensivâke**». Derler ki, bu duâya devam eden, ummadığı yerden rızık bulur ve insanlara ihtiyacı olmaz. Bundan sonra altı rekât namaz kılmak sünnettir. Çünkü Resûlüllah Efendimizden (aleyhisselâm) böyle bildirilmiştir.

ONUNCU EDEB: İkindi namazına kadar câmide oturmaktır. Akşama kadar oturursa daha iyi olur. Derler ki bu, hac ve umre sevabı yerindedir. Durmazsa, evine gider. Fakat Allahü Teâlâ'yı hatırından çıkarmamalıdır. Çünkü, Cuma gününde bulunan eşref saati gafletle geçirmemek ve ona mahsus faziletten mahrum olmamak lâzımdır.

CUMA GÜNÜNÜN FAZİLETLERİ

Bugün yedi fazilet aramalıdır:

1 — Sabahleyin ilim meclisinde bulunmak. Hikâye anlatanlardan ve onlarla oturanlardan uzak olmak. Sözü ve ahlâkı dünyaya muhabbeti, rağbeti azaltıp âhirete çağıran kimselerin meclisinde bulunmalıdır. Böyle olmayan sözler ilim meclisi sayılmaz. Böyle kıymetli meclis olursa hadis-i şerifteki gibi, **«Böyle bir mecliste bulunmak, bin rekât namazdan daha üstündür»**, olur.

2 — Bu günde aziz ve şerefli bir zaman vardır. Hadis-i şerifte geldi ki: **«Bu saatte [zamanda] kim ne isterse, istediği verilir»** (1). Fakat bunun zamanı belli değildir.

Aziz ve şerefli olan bu saat, güneş doğarken midir, zevâl vaktinde midir, güneş batarken midir, ezan okunurken midir, hatib minberde iken midir, namaza durmak vaktinde midir, yoksa ikindi namazı vaktinde midir? Bu vakit bildirilmiş değildir. Şüphelidir. Kadir gecesi gibidir. O hâlde bütün gün bunu gözetlemek, zikir ve ibadetsiz hiç vakit geçirmemek lâzımdır.

3 — Bugün [Cuma günü] çok salâvat okumalıdır. Çünkü Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu ki: **«Bugün benim üzerime seksen salâvat okuyanın seksen senelik günahı afvedilir»**. «Yâ Resûlâllah, senin üzerine nasıl salâvat okuyalım?» diye sordular. Buyurdu ki: **«Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed. Salâten tekûnü leke rıdâen velihakkıhi edâen ve a'tihi'l-vesilete veb'ashü'l-makâme'l-Mahmûd ellezî vaadtehü, eczihi annâ mâ hüve ehlühu ve eczihi efdale mâ câzeyte nebiyyen an ümmetihi ve salli alâ cemi-i ihvânihi mine'n-nebiyyine ve's-sâlihine yâ erhame'r-râhimîn»**. Hattâ bildirildi ki, her kim yedi Cuma gününde bunu yedi defa okursa, elbette Peygamberimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) şefaatına kavuşur. Eğer, **«Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed»** derse, yine yetişir.

4 — Bugün çok Kur'ân-ı Kerim okumalıdır. Kehf Sûresi'ni okumalı. Zira bu sûrenin fazileti hakkında çok hadis-i şerifler vardır. Geçmiş âbidlerin âdetidir, her Cuma günü, **bin İhlâs** okurlardı. **Bin** salâvat getirirlerdi. Bin defa da, **«Sübhanallahi ve'l-hamdülillâhi ve lâ ilâhe illallahü vallahü ekber»** derlerdi.

5 — Bugün çok namaz kılmalıdır. Hadis-i şerifte geldi ki, **«Kim câmi'e girer, dört rekât namaz kılar, her rekâtta bir Fâtiha ve elli İhlâs okursa, Cennetteki yeri kendisine gösterilmeden, yahut Cennetteki yerini bir başkası ona haber vermeden bu dünyadan gitmez»**. Cuma günü dört rekât namaz, dört sûre ile, **En'âm, Kehf, Tâhâ** ve **Yâsin** sûreleri ile kılmak müstehabtır. Eğer bunu yapamıyorsa, **Yâsin, Secde Sûresi, Sûre-i Lokman, Sûre-i Duhân** ve **Sûre-i**

---

(1) H. Cum'a, 37; M. Cum'a, 13 - 16; D. Salâh, 201.

Mülk ile dört rekât namaz kılmalıdır. İbn Abbas (radıyallahü anhüma) Cuma günü tesbih namazını terketmezdi. Bu, belli olan bir namazdır. En iyisi kuşluktan zevâl vaktine kadar kılmalı, Cuma namazından sonra ikindiye kadar va'z dinlemeli, ikindiden akşama kadar tesbih ve istiğfar ile meşgul olmalıdır.

6 — Bugünü sadakasız geçirmemelidir. İsterse bir dilim ekmek olsun. Çünkü Cuma günündeki sadakanın fazileti büyüktür. Hutbe zamanında bir şey isteyeni menetmelidir. Ona bir şey vermek câiz değildir.

7 — Haftanın bu bir gününü âhiret işleriyle geçirmelidir. Bütün gün hayırla, iyilikle meşgul olmalıdır. Dünya işlerini ertesi güne bırakmalıdır. Allahü Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerim'de, «**Namaz, tamam olunca, yeryüzüne dağılınız ve Allah'ın fadlını (ihsânını) arayınız**» [1], buyurması üzerine Enes (radıyallahü anh) diyor ki: Bunun mânâsı, alışveriş etmek ve dünya malı kazanmak değildir. İlim öğrenmek, kardeşlerini ve hastaları ziyaret etmek, cenaze arkasında gitmek ve buna benzer şeyler demektir.

MES'ELE

Namaz için zarurî olanları söyledik. Başka mes'elelere ihtiyaç olunca sorulmalıdır. Çünkü, böyle bir kitapta hepsi anlatılamaz. Ama namazın niyetinde vesvese çok olduğundan buna bir parça temas edelim:

Vesvese, aklında sakatlık olanda, yahut lenfevî hastalığı olanda, yahut da şeriati bilmeyende ve niyetin ne demek olduğunu anlamayanda olur. Senin de niyetin, yüzünü kıbleye dönmen ve emri yerine getirmek için ayakta durman, hazır bulunmandır. Şöyle ki: Bir kimse sana, «Filân âlim geliyor, onun için ayağa kalk ve hürmet et», dese; filân kimsenin emri ile filân âlime, ilminden dolayı ayağa kalkmaya niyet ettim demezsin. Fakat ayağa kalkarsın. Bunu yaparken bu niyet kalbindedir. Halbuki ne kalbinle, ne de dilinle bunu söylüyorsun. Kalb ile söylenene hadis-i nefs denir, niyet denmez. Niyet, seni ayağa kaldıran arzudur. Fakat emrin ne olduğunu, yâni ne için kalktığını bilmelisin. Ve bilmelisin ki, öğleni mi yoksa ikindiyi mi kılıyorsun. Kalb bundan gafil olmayınca, Allahü Ekber dersin. Eğer bu aklında değil ise, bunu hatırına getirirsin. Farzı kıldığını ve öğle namazı olduğunu, bir anda ayrı ayrı kalbinde toplayacağını zannetme. Fakat birbirine yakın olunca, bir araya gelmiş görülür. Bu kadarı kâfidir. Çünkü, eğer bir kimse sana; «Öğle namazının farzını mı kılıyorsun?» dese, «evet» desen; «evet»

(1) 62 — Cum'a: 10.

dediğin zaman, mânâlar icmâlî [yâni bu niyetteki mânâları toplu olarak kalbinde bulunur, ayrı ayrı bulunmaz. O hâlde, kendine hatırlatman, o kimsenin sana söylemesi gibi olmalıdır. Allahü Ekber de, senin «evet» demen gibi olur. Kalbini düşündüren şey, namazını da karıştırır. Kendini zorlamamalısın. Anlattığımız kadarını yaparsan namazının doğru olduğunu bilesin. Çünkü, namaza niyet, diğer işlerdeki niyet gibidir. Bu sebeptendir ki, Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) ve Ashâb-ı Kirâmın (rıdvanullahi aleyhim ecmain) zamanlarında, hiç kimse niyette vesvese etmezdi. Bunu bilmemek cahilliktendir.

BEŞİNCİ ASIL

Zekât

Zekât İslâmın şartlarından biridir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «İslâmın binası beş şey üzerinedir: Lâilâhe illâllah, Muhammedün Resûlüllah, namaz, zekât, oruç, hac» (1). Hadis-i şerifte geldi ki: «Altın ve gümüşü olan insanlar, zekâtlarını vermezlerse; her birinin göğsüne öyle kızgın şiş vururlar ki, arkalarından çıkar. Dört ayaklı hayvanı olup da, zekât vermeyene, kıyamet günü bu dört ayaklı hayvanları musallat ederler. Baş ve boynuzları ile vurup, ayaklarının altına alırlar. Hepsi üzerinden çiğneyip geçip, sonu gelince, en önce geçen ikinci defa döner ve yeniden ayağı altına alır. Tekrar hepsi üstünden geçerler. Bütün halkın hesabı görülünceye kadar devam eder.» Bu hadis-i şerifler Buhârî ve Müslim'de vardır. O hâlde mal sahiplerine zekât bilgilerini bilmek farzdır.

ZEKÂTIN ÇEŞİTLERİ VE ŞARTLARI

Altı çeşit zekât vardır (2):

1 — DÖRT AYAKLI HAYVANLARIN ZEKÂTI

Bunlar da deve, sığır ve koyundur. At, eşek ve diğer hayvanlarda zekât yoktur. Bu zekât dört şartla farz olur:

BİRİNCİ ŞART: Çayırda otlayan hayvan olmalı, çok masrafa sebep olmamalıdır. Eğer bir sene içinde ona yedirdiği ot değeri, fazla ise zekâttan düşer.

İKİNCİ ŞART: Bir sene kendi mülkünde kalmalıdır. Bir seneden önce elden çıkarsa zekât düşer. Fakat malın nesli ve yavrusu öbür sene hesaba katılır ve malın aslına uyularak zekât farz olur.

ÜÇÜNCÜ ŞART: Bu malla zengin olmalıdır ve kendi tasarrufunda olmalıdır. Mal yok olursa veya hırsız çalarsa zekât vermez. Maldan hâsıl olan her kazanç kendisine verilirse, o zaman geçmiş

---

(1) H. İmân, 1, 2; M. İmân, 19 - 22; T. İmân, 3; İmân, 13.

(2) Gazâlî hazretleri burada yalnız beşini zikretmektedir. Hazine ve madenlerin zekâtını İhyâ'da olduğu hâlde buraya almamıştır.

zekâtı vermek farz olur. Malı kadar borcu olan zekât vermez. Çünkü o, hakikatte fakirdir.

DÖRDÜNCÜ ŞART: Zekât nisabına sahip olmalıdır. Bu da zenginlik ölçüsüdür. Az bir malla zengin olunmaz.

Deve beş adet olmayınca, zekât vermek farz olmaz. Beş devede bir koyun vermek farz olur. On devede iki koyun vermek farz olur. Onbeşte üç koyun, yirmi devede dört koyun verir. Bu koyun da bir yaşından küçük olmamalıdır. Keçi verirse, iki yaşından küçük olmamalıdır. Yirmibeş deve olunca, bir yaşında dişi deve vermek farz olur. Eğer bir yaşında dişi devesi yoksa, yerine iki yaşında erkek deve vermek lâzımdır. Otuzaltı tane olmayınca başka bir şey vermez. Otuzaltı deve olunca, iki yaşında dişi deve verir. Kırkaltı deve olunca, üç yaşında deve; altmışbir devesi olunca, dört yaşında dişi deve; yetmişaltı devesi olunca, iki tane iki yaşında deve; doksanbir devesi olunca, iki tane üç yaşında dişi deve; yüzyirmibir devesi olursa, üç tane iki yaşında dişi deve zekât vermek farzdır. Bundan sonra hesap eder: Her elli artışta bir, üç yaşında dişi deve ve her kırkta bir, iki yaşında bir dişi deve zekât verir.

Sığırda ise, otuza kadar bir şey verilmez. Otuz olunca, bir yaşında bir dana vermek farz olur. Kırk olursa, iki yaşında; altmışta iki tane bir yaşında dana verir. Bundan sonra, her kırkta iki yaşında ve her otuzda bir yaşında dana verir.

Koyunda ise, kırkta bir verir. Yüzyirmibir koyunda iki koyun, ikiyüzbir koyunda üç, dörtyüz koyunda dört koyun verir. Bundan sonra hesap eder ve her yüzde, bir koyun verir. Koyunlar bir yaşından aşağı olmamalıdır. İki kimsenin koyunları karışık olsa, her ikisi de zekât nisabına mâlik olsa, biri kâfir yahut mükâteb [efendisine belirli bir miktar para verip azad edilecek köledir] değilse, her ikisinin de malı aynı ise, ikisinin de kırktan fazla koyunu yoksa, herbirine yarım koyun zekât farz olur. Yüzyirmi koyunları olsa, her birinin birer tane vermesi yetişir.

2 — UŞÛR ZEKÂTI

Sekizyüz menn [1] buğdayı, yahut arpası, yahut kuru üzümü, yahut hurması, yahut da insanların beslendiği bezelye, pirinç, nohut, bakla ve buna benzer maddelerden kâfi miktarda olan kimsenin, bunlardan onda bir vermesi farz olur. Zâhire olarak kullanılmayan pamuk, ceviz, keten ve diğer meyvelerden uşûr verilmez. Bir kimsenin dörtyüz batman buğdayı ve dörtyüz batman arpası

---

(1) Menn, batman demek olup iki rıtıldır. Bir rıtıl da yüzotuz dirhem-i şer'idir.

olursa, uşûr vermez. Çünkü nisabın aynı cinsten olması lâzımdır. Akarsu ve keriz yoksa, çekme su ile sulanıyorsa yirmide bir vermelidir. Üzümü kuru olarak vermelidir. Yaş üzüm renklenince, buğday ve arpa taneleri sertleşince hiç tasarruf etmemelidir. Yâni sarfetmemelidir. Fakirlerin hakkının ne kadar olduğunu bilmelidir. Bundan sonra tasarruf edebilir. Yâni hesaba dahil edip, alıp kullanabilir. [Hanefi mezhebinde uşûr için nisâb yoktur].

3 — ALTIN VE GÜMÜŞ ZEKÂTI

İkiyüz dirhem gümüşten beş gümüş, yirmi hâlis altından yarım altın zekât vermek farz olur. Bu da kırkta bir olmuş olur. Artış miktarını bununla hesap etmelidir. Altın ve gümüşten yapılmış kılıcın, süs eşyasının, divitin ve kullanılması haram olan altın ve gümüşün de zekâtını vermek farzdır. Fakat erkek ve kadının kullanması câiz olan ziynetin zekâtı farz değildir.

4 — TİCARET MALININ ZEKÂTI

Yirmi altın değerinde bir şeyi ticaret niyeti ile satın alırsa sene de tamam olursa, icabeden nakdi zekât farz olur. Sene içersindeki kârlar da hesaba katılır. Her senenin sonunda malının kıymetini bilmesi icabeder. Sonra, sermaye aslında altın veya gümüş ise onların da zekâtını verir. Nakit satın alamazsa, şehirde çok kullanılan nakitten verir. Altın ve gümüşten gayri metâı olsa, ticaret niyeti ile saklasa, yahut onunla bir şey satın alsa, bir sene dolmayınca, zekât farz olmaz. Ama parası olsa ve nisabı doldursa, bir dahaki o zaman nisaba mâlik olmuş olur, yâni zekât verir. Sene içerisinde her ne kadar ticaret niyeti bozulursa, zekât farz olmaz.

5 — FITRA ZEKÂTI

Evi, elbisesi ve zarurî ihtiyaçları hariç, bayram günü kendine ve çoluk çocuğuna yetecek kadar yiyeceği olan bir kimsenin, Fıtır Bayramı gecesi [Ramazan Bayramı] yedikleri şeyin cinsinden bir sa' vermesi farz olur. Miktarı bir sa' iki menn'dir. Yâni 1666 gram eder. Eğer buğday yiyorsa, arpa veremez. Arpa yiyorsa, buğday verebilir. Eğer hem buğday hem de arpa yiyorsa, daha iyi olandan verir. İmam Şâfiî'ye (radıyallahü anh) göre buğdayın karşılığında un veya başka bir şey veremez. Bakmakla mükellef olduğunu, sadaka-i fıtrını da vermekle mükelleftir. Baba, anne, oğul, köle gibi. İki kimsenin ortak olduğu kölenin zekâtını her iki ortak verir. Kâfir olan kölenin zekâtı [fıtrası] verilmez. Eğer kadın kendi zekâtını [fıtrasını] verirse iyi olur. Kocası hanımından izin almadan verirse câizdir.

Zekâttan bu kadarını bilmek, muhakkak lâzımdır. Bundan sonra anlaşılmayan bir şey varsa, sormalıdır.

ZEKÂT NASIL VERİLİR?

Zekât verirken beş şeye dikkat etmek lâzımdır:

1 — Zekât verirken niyet farzdır. Eğer bir kimseyi vekil ediyorsa, vekil yaparken niyet etmelidir. Yahut da vekile zekâtını verirken niyet etmesini söylemelidir. Küçük çocuğun malının zekâtını veren veli de, niyet eder.

2 — Sene tamam olunca acele etmelidir. Çünkü, özürsüz tehir etmek, geciktirmek doğru değildir. Fıtır zekâtını bayramdan sonraya bırakmak câiz değildir. Fakat Ramazanda vermek, yâni erken vermek câizdir. Ramazandan önce verilmesi gereken zekâtı erken vermek, bütün bir sene içinde câizdir. Ama verdiği kimse o senenin sonuna kadar fakir kalmak şartıyle câizdir. Sene tamam olmadan önce ölürse, yahut zengin olursa, yahut mürted olur, yâni dinden çıkarsa, o zekâtı bir daha vermek icabeder.

3 — Her cinsin zekâtını, kendi cinsinden vermelidir. Gümüş yerine altın, arpa yerine buğday, yahut da kıymeti miktarda başka mal verirse Şâfiî mezhebine göre câiz değildir.

4 — Malının bulunduğu yerde zekât vermelidir. Çünkü fakirlerin onun malında gözü vardır. Eğer başka bir şehirdekilere verirse, esah olan zekâtını vermiş olur.

5 — Zekâtı ne kadarsa sekiz çeşit kimseye taksim etmelidir. Her çeşitten üç insandan az olmamalıdır. Hepsi yirmidört kişi eder. Eğer bir dirhem zekâtı varsa, Şâfiî mezhebine göre [Hanefî mezhebine göre değil] bütün bu insanlara vermesi farzdır. Sekiz kısımda da müsavi [eşit] olmalıdır. Sonra bu sekizde bir kısmı üç kişiye taksim eder. İsterse fazla da verebilir. Zamanımızda [yâni Gazâlî'nin zamanında] bu sekiz kısım insandan üç kısım daha azdır. Gazi, müellefe ve zekât toplayıcılar. Fakat fakir, miskin, mükâteb, ibni's-sebîl ve borçlular çoktur. O hâlde zekât veren kimsenin, Şâfiî'ye göre (radıyallahü anh) en az onbeş kimseye vermesi lâzımdır. Şâfiî mezhebi bu iki mes'elede zordur: Biri, yerine karşılığının verilememesi, biri de bu sekiz kısım insandan herbirine muhakkak verilmesi. Bunun için birçok insanlar, bu iki mes'elede Ebû Hanîfe'nin mezhebine yâni Hanefî mezhebine göre zekât veriyorlar. Bu hareketleri ile mes'ul olmayacaklarını umarız, inşâallahü Teâlâ.

ZEKÂT ALAN BU SEKİZ SINIF HANGİSİDİR?

1 — **Fakirler:** Fakir, hiçbir şeyi olmayan, hiçbir kazanç yapamayan kimseye denir. Günlük yiyeceği ve giyeceği varsa fakir de-

gildir. Bir günlük ve gecelikten fazla yiyeceği yoksa, fakat paltosu yok, yalnız gömleği varsa, yahut paltosu var, gömleği yoksa, fakir sayılır. Bir âletle çalışacak vaziyette olsa, fakat âleti olmasa, fakirdir. İlim talebesi olup başka işte çalışmakla ilimden geri kalacaksa fakirdir. Böyle fakirlik az olur. Ancak çocuklarda olur. Bunun da çaresi, ailesi kalabalık olan fakirin aranması ve fakire verilecek hissenin çocuklar tarafından ona verilmesidir [Hanefî mezhebinde buna miskin denir].

2 — **Miskinler:** Mühim ihtiyacından fazla bir şeyi olmayana miskin denir. Evi ve elbisesi olan fakat bir senelik ihtiyacına yetişmezse veya kazandığı kendine yetmezse, ona bir senelik yetecek kadar vermek câizdir. Evinde, yerde serili halı, kilim ve kullanılan kap kacak ve kitaplar olsa, yine miskin sayılır. İhtiyaçtan fazla olursa, miskin sayılmaz [Hanefî mezhebinde böyle olana fakir denir].

3 — **Zekât toplayan ve fakirlere ulaştıranlar:** Bunların ücretini zekâttan vermelidir.

4 — **Müellefe:** Bu da, kendisine mal vermekle Müslüman olabileceği düşünülen ve onun Müslüman olmasıyle, diğerlerinin de Müslüman olmak isteyebilecekleri bilinen isim yapmış kimselerdir.

5 — **Mükâteb:** Bunlar, efendilerine belli bir miktar para verip kendilerini satın alan, yâni azad olan kölelerdir.

6 — **Günaha sarfetmeyen borçlu:** Fakir olsun, zengin olsun verilir. Fakat fitneye sebep olan bir şey için borçlu olmamalıdır.

7 — **Gaziler:** Kendisine devlet tarafından maaş verilmeyen muhâribler, zengin bile olsa, yol masrafları zekât parasından verilir.

8 — **Yol azığı olmayan misafir:** Yolcu olur, yahut kendi şehrinden sefere çıkar. Yiyecek ve diğer masraflarına yetecek kadar verilir. Yalan söylediği anlaşılmadıktan sonra, fakirim yahut miskinim diyenin sözüne inanılarak verilir. Ama misafir [yolcu] ve gazi [muharip] sefer ve harbe gitmezlerse, zekâtı onlardan geri almak lâzımdır. Diğer sınıflar, sözüne emniyet edilen kimselerin sözüyle anlaşılır.

ZEKÂT VERMENİN HAKİKATİ

Namazın hakikati ve sûreti olduğu gibi, zekâtın da bir hakikati vardır. Zekâtın hakikati ve esası bilinmezse, zekât rûhsuz, hakikatsiz bir sûret olur. Hakikati üç derecedir:

BİRİNCİ DERECE: İnsanların Allahü Teâlâ'yı sevmek ve onu dost tutmakla emredilmiş olmalarıdır. Allahü Teâlâ'yı sevmiyorum

diyen bir mü'min yoktur. Hattâ, hiçbir şeyi Allahü Teâlâ'dan çok sevmemekle me'murdurlar. Bâhusus Kur'ân-ı Kerim'de buyuruluyor: «Yâ Muhammed, onlara söyle: Eğer babalarınız, çocuklarınız, kardeşleriniz, hanımlarınız, akrabalarınız, uğruna kavga ettiğiniz mallarınız, iyi olamamasından korktuğunuz ticaretleriniz, beğendiğiniz ve rahat oturduğunuz evleriniz; Allah'tan, Resûlü'nden ve O'nun yolunda cihad etmekten sizin için daha kıymetli ise, gözünüz Allahü Teâlâ'dan gelecek emir için yolda olsun. Allah, haddi aşanlara hidâyet vermez» (1). Allahü Teâlâ'yı her şeyden çok seviyorum demeyen bir mü'min yoktur. Hakikaten öyle olduğunu zanneder. O hâlde, bir kimsenin elinde bulunmayan kuru bir iddia ile gururlanmaması için bir izahda bulunmak ve bir nişan vermek icabediyor. Mal, insanın sevdiği şeylerden biridir. Allahü Teâlâ insanı bununla imtihan ediyor ve buyuruyor ki: Eğer iddianda haklı isen, âşığı olduğun bu malı feda eyle ve bizi sevmekteki dereceni anla. Bunu anlayanlar üç kısımdır:

1 — SIDDIKLAR: Onlar her şeyini feda eylediler. «İkiyüz dirhemden beş dirhem vermek, bahillerin işidir. Bize lâzım olan, sevdiğimizin sevgisi için ikiyüz dirhemi de vermektir», dediler. Hususan Ebu Bekri's-Sıddık (radıyallahü anh) bütün malını verdi. Resûlüllah buyurdu: «Evdekilere ne bıraktın?». Cevabında «Allah'ı ve Resûlünü bıraktım», dedi. Hazreti Ömer malının yarısını verdi. Ona da, «Evdekilere ne bıraktın?» diye sordu. «Yarısını bıraktım», diye cevap verdi. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Aranızdaki fark, sözleriniz arasındaki fark gibidir», buyurdu.

2 — SÂLİHLER: Sâlihler, Allahü Teâlâ'nın iyi kulları, malı bir defada elden çıkarmadılar ve ona güvenmediler. Yanlarında saklayıp, fakirlerin ihtiyaçlarını ve iyilik yapmak, hayır işlemek yollarını gözettiler. Kendilerini fakirlerle bir tuttular. Zekât miktarı vermekle yetinmediler. Yanlarına fakir fukara gelince, onları kendi ev halkından saydılar.

3 — İYİ İNSANLAR: Bunlar, ikiyüz dirhemden; beş dirhemden fazla veremediler. Farzı yapmakla yetindiler. Emri severek, beğenerek ve vaktinde yerine getirdiler. Fakirlere hiç minnet etmediler. Bu ise en aşağı derecedir. Çünkü, Allahü Teâlâ'nın kendisine verdiği ikiyüz dirhem gümüşten, yine O'nun emri ile beş dirhemi veremeyenin Allahü Teâlâ'yı sevmekten nasibi yoktur. Beş dirhemden fazla veremeyenin sevgisi gayet zayıf olup, bahil dostlardan sayılır.

---

(1) 9 — Tevbe: 24.

İKİNCİ DERECE: Kalbi, bahilliğin, cimriliğin bulaşıklığından ve pisliğinden temizlemektir. Çünkü kalbdeki bahillik, Allahü Teâlâ'ya yakınlığa lâyık olmayan bir pislik gibidir. Bâhusus zehirdeki necaset, pislik; insanın namazdan uzak olmasına sebep oluyor. Bahillik pisliği, mal vermedikçe temizlenmez. Bunun için, bahillik pisliğini silip temizleyen zekât, içersinde necaset yıkanan bir dere gibidir. Ve yine bunun içindir ki, Peygamber Efendimize (sallâllahü aleyhi ve sellem) ve ehl-i beytine zekât ve sadaka vermek haramdır. Onun mansabını insanların mallarının kirlerinden korumuşlardır.

ÜÇÜNCÜ DERECE: Nimete şükür etmektir. Mal bir nimettir. Çünkü dünyada ve âhirette mü'minin rahat etmesine sebep oluyor. O hâlde, namaz, hac ve oruç beden nimetinin şükrü olduğu gibi; zekât da, mal nimetinin şükrüdür. Bu nimet sebebiyle kendisinin kimseye muhtaç olmadığını, fakat kendisi gibi bir Müslümanın zavallı ve muhtaç olduğunu görünce kendi kendine, «O da benim gibi Allahü Teâlâ'nın kuludur. Beni ona muhtaç etmeyen ve onu bana muhtaç edene şükretmeliyim. Onu sevmeliyim. Olmaya ki bu mal bir gecede benden alınır. Şayet kusur edersem, beni onun gibi, onu da benim gibi yaparlar», demelidir.

Bu hakikatleri bilenin ibadeti, mânâsız bir sûret olmaktan kurtulur.

ZEKÂT VERMENİN EDEB VE İNCELİKLERİ

İbadetinin devamını, rûhsuz olmamasını ve çok sevaba kavuşmasını isteyenin yedi vazifeye dikkat etmesi gerekir.

BİRİNCİ VAZİFE: Zekât vermekte acele etmektir. Bir sene içinde farz olmadan yâni sene dolmadan önce vermelidir. Bunda üç fayda vardır:

1 — İbadete rağbeti artar. Çünkü farz olduktan sonra vermek zaruridir. Vermezse cezaya müstahak olur. O hâlde sonra vermek sevgiden değil, korkudandır.

2 — Fakirlerin kalbini erkenden sevindirmiş olur. Beklenmedik anda sevindirdikleri için o kimseye daha hâlis duâ ederler. Onların duâsı ise bütün âfetlere engel olur.

3 — Zamanın engellerinden emin olur. Çünkü geciktirmede zararlar çoktur. Hattâ bir engel olur da, bu iyi işten bile geri kalabilir. Kalbde bir şeye rağbet meydana gelirse bunu kazanç bilmelidir. Çünkü bu rağbetin, bu görüşün iki tarafı olur ve şeytanın işe karışması hemen olabilir. Hadiste, «Elbette ki mü'minin kalbi, Rah-

man'ın iki parmağı [kudret - kuvveti] **arasındadır»** [1], buyuruldu. Büyüklerden birinin helâda iken kalbine, gömleğini bir fakire vermek geldi. Bir müridini çağırdı. Hemen orada gömleğini çıkarıp müride verdi. Müridi, «Dışarı çıkıncaya kadar niye sabretmediniz?» deyince, «Aklıma beni bu işten men edecek bir düşüncenin gelmesinden korktum», dedi.

İKİNCİ VAZİFE: **Eğer bir miktar zekât verecekse, Muharrem ayında vermelidir.** Çünkü senenin ilk ayıdır ve muhteremdir. Yahut da Ramazan ayında vermelidir. Çünkü vakit ne kadar kıymetli ise, sevap da o nisbette çok olur. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) insanların en cömerdi idi. Nesi olsa verirdi. Ramazan'da yanında bir şey saklamaz, tasadduk ederdi.

ÜÇÜNCÜ VAZİFE: **Zekâtı gizli verip, açıkta vermemelidir.** Riyadan, gösterişten uzak, ihlâsa yakın olur. Çünkü gizli sadaka, Allahü Teâlâ'nın gazabını, kızgınlığını söndürür. Hadis-i şerifte buyuruldu ki: **«Yedi kişi kıyamette Arş'ın gölgesinde bulunur: Biri, adaletle iş yapan devlet reisi; biri sağ eli ile verdiği sadakayı sol eli görmeyen kimsedir»** [2]. Gizli sadaka vermenin adaletle iş yapan bir devlet reisinin işiyle aynı derecede olmasına dikkat buyurun. Hadis-i şerifte, **«Gizli sadaka verenin sevabı gizli yazılır, aşikâre verenin aşikâre yazılır. Eğer, ben böyle bir iş yaptım dese, her iki amel defterinden de silinir, riya defterine yazılır»**, buyuruldu. Bu yüzden geçmiş büyükler sadakayı gizlemekte o kadar ileri gitmişlerdir ki, dilenen bir körün eline parayı koyar ve tanınmaması için konuşmazlardı. Öyleleri vardı ki dilenirken uyumuş olan bir fakirin eline parayı koyar; yahut elbisesine bağlardı; tâ ki uyanıp kimin verdiğini anlamasın. Bâzıları fakirin geçtiği yola atardı. Bâzıları vekiline verip, fakire vermesini söylerdi. Bütün bunlar fakirin vereni tanımaması için idi. Fakat bir başkasından gizlemeyi daha ehemmiyetli tutarlardı. Çünkü kalabalıkta verirse kalbinde riya belireceğinden korkardı. Kalabalıkta vermekle cimrilik kalbinden silinirse de, riya meydana çıkabilir. Bunlar insanı helâke götüren sıfatlardır. Fakat cimrilik akrebe; riya, gösteriş de yılana benzer. Yılan akrepten kuvvetlidir. Akrep yılanın kuvvetinde olunca, hattâ daha kuvvetli olunca, tehlikenin birinden kurtulursa, daha korkunç olana düşer. Bu sıfatların kalbdeki yarası ve acısı, Müslümanlık unvanında anlattığımız gibi, mezardaki akrep ve yılanın sokması gibi olur. O hâlde kalabalıkta vermenin zararı faydasından çoktur.

---

(1) T. Kader, 7; M. Kader, 17; Hm. II. 168, 173.
(2) Muvatta, Şa'r, 14; H. Ezân, 36; Rikâk, 24.

DÖRDÜNCÜ VAZİFE: Zâhirde riyadan emin ise ve kalbini riyadan temizlemiş ise, kalabalıkta verdiği zaman başkalarının da vereceğini ve severek vereceklerini biliyorsa, bu kimsenin böyle yapması daha iyidir. Bu, insanların kendini medhetmesini ve kötülemesini aynı tutan kimsedir. İşlerini, Allahü Teâlâ'nın bilmesini kâfi gören insandır.

BEŞİNCİ VAZİFE: Başına kakmak ve kızmak ile verdiği sadakayı yok etmemelidir. Allahü Teâlâ buyuruyor ki: «Sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet etmek sûretiyle boşa çıkarmayın» [1]. Âyet-i kerimedeki eziyet'in mânâsı, fakiri incitmektir. Meselâ sadaka verirken yüzünü ekşitmek, alnını buruşturmak, kötü söz söylemek, fakirlik ve dilenme sebebiyle onu aşağı görmek ve ona hakaret edercesine bakmak gibi. Bu da, cahillikten ve ahmaklıktan meydana gelir.

Bu cahilliklerden biri, mal vermenin kendisine zor gelmesidir. Bunun için canı sıkılır ve dokunaklı söz söyler. Bir kimseye bir gümüş verip, bin gümüş almak zor geliyorsa, elbette cahildir. O, bu zekât ile Firdevs-i Â'lâyı [Cenneti] ve Allahü Teâlâ'nın rızasını kazanacaktır. Kendini de Cehennemden kurtaracaktır. Buna inanıyorsa, ona nasıl zor gelir?

Ahmaklığı da şudur ki, kendinin zengin olmakla, fakirden üstün olduğunu zanneder. Halbuki kendisinden beşyüz sene önce Cennete girecek olanın, o fakir olduğunu bilmez. Derecesinin daha yüksek olduğunu, Allahü Teâlâ'nın katında şeref ve iftiharın zengine değil, fakire verildiğini anlamaz. Onun bu dünyada şerefli olmasının nişanı, Allahü Teâlâ'nın zengini, dünya sıkıntıları ve meşgaleleri, dünya yükü ve mes'uliyeti ile meşgul edip, ihtiyacından fazla nasib etmemesi ve ihtiyacı kadar fakirlere vermesini ona farz kılmasıdır. O hâlde, hakikatte zengin, bu dünyada fakir için çalışmaktadır. Öbür dünyada da fakir zenginden beşyüz sene önce Cennete girecektir.

ALTINCI VAZİFE: Minnet etmemelidir. Yâni yaptığı iyiliğe karşılık beklememelidir. Minnetin aslı cahilliktendir. O da kalbin sıfatıdır ve şöyledir: Fakire iyilik ettiğini, ona bir nimet verdiğini, fakirin kendi eli altında olduğunu zanneder. Böyle sanmasının alâmeti, fakirin kendisine fazla hizmet yapmasını, işini görmesini, önce selâm vermesini ve her şeyde daha çok hürmet etmesini beklemesidir. Eğer bir kusur ederse, ona önceden yaptığı iyiliği çok görüp ve hattâ, «Ben ona şöyle iyilikte bulundum», der. Bu da cahilliktendir. Hakikatte ise fakir, ondan zekât kabul etmekle, ona iyilik etmiştir. Onu Cehennem ateşinden kurtarmıştır. Kalbini cimrilik

(1) 2 — Bakara: 264.

pisliğinden temizlemiştir. Eğer hacamatçı helâkine sebep olan kanı bedava alsa, ona minnettar kalır. Elindeki zekât malı da helâkine ve kötülüğüne sebep olur. Bir fakir sebebiyle temizlenip kurtulunca, ona yalvararak zekât vermesi icabeder.

Bir diğeri de, Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: **«Sadaka önce Allahü Teâlâ'nın lütuf eline, sonra fakirin eline düşer».** Demek ki, zekâtı hakikatte Allahü Teâlâ'ya veriyor ve fakir bunu almakta Allahü Teâlâ'nın vekili oluyor. O hâlde yalvararak fakire vermelidir, başına kakarak değil.

Zekâtın hakikati hakkında üç sırrı öğrendikten sonra başa kakmanın cahillik olduğu anlaşıldı. Minnetten, başa kakmaktan kaçmak, kurtulmak için geçmiş büyükler o kadar ileri gitmişlerdir ki, fakirin huzurunda ayakta durup, tevazu ederek, büzülerek ona zekâtı takdim etmişlerdir. Sonra da, bunu benden kabul et diye yalvarmışlardır. Bâzıları da elini alttan tutup, para yukarı gelmek üzere fakire uzatmışlar ve fakirin elinin üstte kalmasını temin etmişlerdir. Çünkü, **«Üstteki el, alttaki elden hayırlıdır»** [1], buyurulmuştur. Zekâtı yalvararak vermek yakışır.

Hazret-i Âişe ve **Ümmü Seleme** (radıyallahü anhümâ) bir fakire bir şey gönderdiler ve «Nasıl duâ edeceğini unutma», diye gönderdikleri kimseye tenbih ettiler. Çünkü her duâya bir duâ ile karşılık vermeliler ki, karşılık akim kalsın ve sadaka hâlis olsun. Fakirden duâ istemeye uğraşmazlardı ki, bir iyilik temin ettim diye akıllarına gelmesin. Hakikatte iyilik yapan fakir olmuştur. Çünkü, seni bu yükten, bu düşünceden kurtardı.

YEDİNCİ VAZİFE: **Malından iyi, güzel ve helâl olanı vermelidir.** Çünkü şüpheli olan ibadete lâyık olmaz. Allahü Teâlâ temizdir, ancak temizi kabul eder. Allahü Teâlâ buyurdu: **«Alçak ve aşağı şeyden nafaka vermeyi kasd etmeyin. O aşağı şeyi size verseler almazsınız. Kendinizin göz yummadan alıcısı olmadığınız âdi şeyleri sadaka olarak vermeyiniz»** [2]. Bir kimse misafirin önüne kötü bir şey koyarsa, onunla alay etmiş veya ehemmiyet vermemiş olur. Ya en fenasını Allahü Teâlâ'ya vermek ve en iyisini O'nun kullarına vermek nasıl câiz olur? En kötü vermenin işareti, kötülükle vermeleridir. Kalbe iyi gelmeden verilen sadakanın kabul olmayacağından korkulur. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Bir dirhem gümüş sadaka verir ve binlerce dirhemden kıymetli olur. Bu da, en iyisini vermek ve seve seve vermekle olur».**

---

(1) H. Pasaya, 9; Zekât, 18; M. Zekât, 94 - 97, 106.
(2) 2 — Bakara: 267.

FAKİR ARAMANIN EDEBLERİ

Hangi fakire zekât verilse, farz yerine getirilmiş olur. Fakat âhiret ticareti yapan kimse, biraz daha uzun yola gitmek zahmetine katlanır. Sadaka tam yerini bulunca, sevabı da çok olur. O hâlde beş sıfattan birini aramalıdır.

BİRİNCİ SIFAT: **Zâhid ve mütteki olmalıdır.** Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «**Takvâ sahiplerine yemek veriniz**». Bundan maksat, takvâ sahipleri aldıkları ile Allahü Teâlâ'ya ibadet etmeyi düşünürler. İbadetine yardım ettiği o kimseye böylece ortak olur. Büyüklerden biri sadakasını fakirlere verir ve derdi ki: «Bunlar öyle insanlardır ki, Allah'tan başka hiçbir arzuları yoktur. Onların bir ihtiyacı olursa, düşünceleri dağılır. Bir kalbi Allahü Teâlâ tarafına döndürmeyi, arzusu dünya olan yüz kalbi sevindirmekten daha çok severim». Bu sözü Cüneyd-i Bağdâdi'ye (rahimehullah) anlattılar. Buyurdu ki: «Bu sözün sahibi evliyâullahtandır». Bu zât bakkal idi. İflâs etti. Çünkü fakirlere sattığı şeyden para almazdı. Cüneyd ona, yeniden ticaret yapması için bir miktar para gönderdi ve, «Senin gibi adama ticaret zarar vermez», buyurdu.

İKİNCİ SIFAT: **İlim talebesi olmalıdır.** Çünkü, ona sadaka vermekle ilim için kolaylık bulur. Böylece ilminin sevabına ortak olur.

ÜÇÜNCÜ SIFAT: **Fakirliğini gizli tutup, gizlice Allah'tan isteyici olmalıdır.** Varlıklı görünmelidir. «... **Hâllerini bilmeyen, iffet ve istiğnâlarından dolayı onları zengin** (kimse) **ler sanır...**» [1], buyurulmuştur. Bu insanlardır ki; varlıklı görünme perdesine dikkat etmelidir. Buna vermek, dilencilik yapan bir fakire vermek gibi değildir.

DÖRDÜNCÜ SIFAT: **Hasta veya ailesi kalabalık olmalıdır.** Çünkü, ihtiyaç ve üzüntü ne kadar çok olursa, karşılığı ve sevabı da o kadar çok olur.

BEŞİNCİ SIFAT: **Akrabasından olmalıdır.** Çünkü hem sıla-i rahim olur, hem de sadaka olur. Allahü Teâlâ'yı sevmekte kardeşliği olan da, akraba gibidir. Eğer bütün bu sıfatları kendinde toplamış, hattâ daha güzel sıfatlara da sahip olmuş bir kimse bulursa, ona vermek hepsinden iyidir. Böyle kimselere zekâtını verene, o kimselerin himmet, düşünce ve duâları kale olur. Bu faydaya kavuşması için de, cimriliği kendinden atması ve nimetin şükrünü yapması icabeder. Seyyidlere zekât vermemelidir. Kâfirlere de vermemelidir. Çünkü zekât, insanların malının kiridir, seyyidlere ya-

---

(1) 2 — Bakara: 273.

kışmaz. Kâfir ise buna yakışmaz (Seyyidlerin hakkını Beytülmâl vermiyorsa, Hanefî mezhebinde seyyidlere de verilir).

ZEKÂT ALMANIN EDEBLERİ

Zekât alanın beş vazifeye dikkat etmesi lâzımdır:

BİRİNCİ VAZİFE: Bilmelidir ki, Allahü Teâlâ kulları mala muhtaç yarattı. Bunun için kullarına çok mal verdi. Fakat çok inâyet eylediği kullarını, dünya meşgalesinden ve mes'uliyetinden korudu. Kazanma yükünü ve eziyetini dünya malı toplamayı zenginlere verdi ve onlara, daha aziz ve kıymetli olan kullarına yetecek kadar vermelerini farz eyledi. Böylece o azizler dünya yükünden kurtulup, Allahü Teâlâ'ya ibadette tek maksatlı ve tek düşünceli olurlar. Bir ihtiyaç sebebiyle himmetleri, maksatları dağılınca kendilerine yetecek kadar zenginler tarafından onlara verilir. Bu da, duâ etmelerine ve bu duânın bereketi de zenginlerin afv olmasına sebep olur. O hâlde fakir alırken, kendine yetecek kadar sarf etmek niyeti ile almalıdır. Ancak ibadet için rahat olmuş olur. Bu nimetin kıymetini bilmelidir ki, ibadetle meşgul olması için zenginleri ona yardımcı eylemişlerdir. Bu, bütün dünyaya hâkim olan bir padişahın, kendi hususî hizmetçilerini huzurundan hiç ayırmayıp, dünya için meşgul olmamalarını istemesine benzer.

Fakat hususî hizmete yakışmayan, lâyık olmayan köylüleri ve tüccarları onların emrine verir, onlardan haraç ve cizye alınıp padişahın bu hususî hizmetçilerine aylık olarak verilir. Padişahın bütün bunlardan maksadı, bu seçilmiş hizmetçilerinin hizmet etmeleri olduğu gibi, Allahü Teâlâ'nın da bütün mahlûkattan istediği, O'nu Rab bilip ibadet etmeleridir. Bunun için buyurdu: **«Ben cinleri de, insanları da (başka bir hikmetle değil) ancak bana kulluk etsinler diye yarattım»** (1). O hâlde, zekât alan fakir, bu niyetle almalıdır. Bunun için Peygamber Efendimiz buyurdu ki: **«Sadaka alan, ihtiyaçtan dolayı alıyorsa, (bu takdirde) verenin sevabı, alanın sevabından fazla değildir.** (Yâni alan da veren de sevap elde eder)». Bu hüküm, niyeti din —ibadet— rahatlığı bulmak olan kimse hakkındadır.

İKİNCİ VAZİFE: Zekât alan, Allahü Teâlâ'dan almalı ve O'ndan görmelidir. Zengini Allah tarafından gönderilmiş bilmelidir. Çünkü, zengini bir müvekkelle zekâtını fakire vermeye mecbur etmiştir. Onun müvekkeli, saadet ve kurtuluşunu zekât vermeye bağlayan imanı ona vermesidir. Eğer bu müvekkel olmasaydı kimseye bir kıl vermezdi. O hâlde minnet, onu mecburî müvekkel eylemesi

(1) 51 — Ez-Zâriyât: 56.

sebebiyledir. Zenginin elini vasıta ve aracı bilince, zengini de aracı görmesi ve şükretmesi lâzımdır. **«Muhakkak ki, insanlara teşekkür etmeyen, Allah'a şükretmiş olmaz»** (1), buyuruldu. Kulların her işini yaratan Allahü Teâlâ onları medhediyor ve buyuruyor ki: **«... Ne güzel kul idi... Elbette ki o rücû' edici oldu»** (2). (Süleyman [Davud aleyhisselâmın oğlu] aleyhisselâm kastediliyor). Ve yine buyurdu: «O, (tesbihde, zikirde ve bütün vakitlerinde) **daima (Allah'a) dönen** (bir zât) **idi.»** (3). (İbrahim aleyhisselâm kastediliyor). Bunun gibi çok âyetler vardır. Bunun içindir ki, hayırlı bir işe vasıta eylediğini aziz eyledi. Bâhusus hadis-i kudside buyurur: **«İyilik etmek için yarattığım ve iyiliği onun eliyle gönderdiğim kimseye müjdeler olsun»**. O hâlde O'nun aziz kullarının kıymetini bilmek lâzımdır. Şükrün mânâsı da budur. Ona duâ etmeli ve demelidir ki: **«Allahü Teâlâ kalbini, iyilerin kalbinde temizlesin, amelini seçilmiş kulların kalbinde temiz eylesin, rûhuna şehidlerin rûhlarında rahmet versin»**.

Hadis-i şerifte geldi ki: **«Siz iyilik edene, karşılığını veriniz. Eğer veremezseniz, o kadar duâ ediniz ki, karşılığını verdiğinize kanaat getirin»**. Şükrün tamamı, zekâtın ayıbını örtmek, azını az kabul etmemek ve aşağı görmemektir. Hususan, zekât verenin, verdiğini çok olsa bile, az ve aşağı tutması ve ona büyüklük gözü ile bakmaması şarttır.

ÜÇÜNCÜ VAZİFE: **Helâl olmayanı almamaktır.** Zalimlerin malından hiçbir şey almamalıdır. Faiz veren ve kurtuluş çaresi için bunu yapan, yâni para verenden almamalıdır.

DÖRDÜNCÜ VAZİFE: **İhtiyacından fazla almamalıdır.** Yolculuk için alıyorsa, yiyecek ve ücretten fazla almamalıdır. Borcu varsa, borcundan fazla almamalıdır. Çünkü alınan bir fazla dirhem, haramdır. Eğer evinde fazla olarak kumaş ve giyecek elbise varsa, zekât almamalıdır.

BEŞİNCİ VAZİFE: **Zekât veren hangi kısımdan olduğunu bilmezse verene sormalıdır.** «Miskinler kısmından mı veriyorsun, yoksa borçlu olanlar kısmından mı?». Böylece sekizde bir alanlardan mı, değil mi bilmelidir. Değilse almamalıdır. Çünkü Şâfiî mezhebinde zekâtı bir kişiye vermemek lâzımdır.

SADAKA VERMENİN FAZİLETİ

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Bir hurma bile olsa sadaka veriniz. Çünkü fakiri canlandırır ve**

(1) D. Edeb, 11, T. Birr, 35; Hm. 258, 295, 303, 388.
(2) 38 — Sâd: 30 - 44. (3) 38 — Sâd: 30.

suyun ateşi söndürüp yok ettiği gibi günahları yok eder» (1). Ve yine buyurdu: **«Bir hurmanın yarısıyle bile olsa Cehennem ateşinden korunun, onu da bulamazsanız tatlı dilli olunuz»** (2). Ve yine buyurdu: **«Helâlden sadaka veren bir Müslüman yoktur ki, Allahü Teâlâ o sadakayı kendi lütuf eline almasın ve sizin dört ayaklı hayvanları büyüttüğünüz gibi, Allahü Teâlâ onu birkaç Uhud dağı kadar büyütmesin»**. Ve yine buyurdu: **«Yarın, kıyamet günü insanlar arasında hüküm olununcaya kadar, herkes kendi sadakasının gölgesinde bulunur»**. Ve yine buyurdu: **«Sadaka, şer kapılarından yetmiş kapıyı bağlar»**. «Hangi sadaka daha faziletlidir?» diye sorduklarında, **«Vücudun sağlam olup yaşama ümidin olduğu ve fakirlikten korkmadığın zaman verdiğin sadakadır. Can boğazına gelinceye kadar bekleyip, sonra: Bu filânın, şu filânın dediğin değildir. Çünkü, o zaten filânın olmuştur. Söylesen de bir, söylemesen de!»** buyurdu.

İsâ aleyhisselâm buyurdu: «Dilenciyi ümidsiz eden, yahut kapısından kovanın evine, melekler yedi gün uğramaz». Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) iki işi kimseye bırakmaz, kendi eliyle yapardı. Fakire sadakayı kendi eliyle verirdi. Gece abdest suyunu kendi koyardı ve üzerini örterdi. Buyurdu ki (sallâllahü aleyhi ve sellem): **«Bir Müslümana elbise yapan, o elbise onun sırtında durduğu müddetçe, Allahü Teâlâ'nın hıfzında (korumasında) olur»**. Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) elli bin altın sadaka verdi ve eski gömleği yamalayıp giydi. Kendisine bir gömlek yapmadı. İbn Mes'ûd (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Bir kimse yetmiş sene ibadet etti. Sonra öyle bir günah işledi ki, ibadetleri yok oldu. Sonra bir fakire uğradı ve ona bir dilim ekmek verdi. Onun o günahı afvedildi ve yetmiş senelik ameli de kendisine verildi». Lokman Hekim oğluna, «Her ne zaman bir günah işlersen, arkasından sadaka ver ve tevbe et», derdi. Abdullah bin Ömer (radıyallahü anhümâ) sadaka olarak şeker verirdi ve derdi ki: «Allahü Teâlâ buyuruyor: **«Sevdiğiniz (mal) den infak etmedikçe iyilerden olamazsınız»** (3). Allahü Teâlâ biliyor ki, ben şekeri çok seviyorum». Ebû Süfyan (radıyallahü anh) diyor ki: «Kendinin sevaba ihtiyacını, fakirin sadakaya ihtiyacından daha çok görmeyenin sadakası kabul olmaz». Hasan-ı Basrî (rahmetullahi aleyh) bir köle satıcısını güzel bir câriye ile gördü. Buyurdu ki: «İki dirheme satar mısın?». Satıcı, «Hayır», dedi. Buyurdu ki: «Allahü Teâlâ, bu câriyeden çok daha güzel olan Cennet hûrilerini iki hurma tanesine satıyor». Yâni sadaka verene veriyor.

---

(1) H. Zekât, 9, 10; M. Zekât, 66 - 68.
(2) İbnü'l - Mübarek, «Zühd».
(3) 3 — Âl-i İmran: 92.

A L T I N C I   A S I L

Oruç

Oruç, İslâmın şartlarından biridir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «**Allahü Teâlâ buyuruyor ki, her iyiliğe on misli karşılık verilir. Fakat oruç bana mahsûstur, onun karşılığını ben veririm**» (1). Allahü Teâlâ buyuruyor: «**Kendi arzû ve isteklerine sabredenler (canları istediği hâlde yapmayanlar) hesâba çekilmezler; ecirleri, sevabları hesabsızdır**» (2). Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «**Sabır imanın yarısıdır. Oruç da sabrın yarısıdır**». Ve yine buyurdu: «**Oruç tutanın ağzının kokusu Allahü Teâlâ'nın indinde misk kokusundan daha güzeldir**» (3). Allahü Teâlâ buyurur: «**Benim kulum yemekten ve içmekten yalnız benim için el çekti; onun mükâfâtını ancak ben veririm**» (4). Peygamber Efendimiz buyurdu ki: «**Oruçlunun uykusu ibadettir**». Ve yine buyurdu: «**Ramazan ayı gelince, Cennet kapılarını açarlar, Cehennem kapılarını kapatırlar ve şeytanları bağlarlar ve bir ses der ki: Ey iyilik etmek isteyen kimse, senin vaktindir, gel. Ey kötülük yapmak isteyen, sana burada yer yoktur**» (5). Faziletinin büyüklüğündendir ki, Allahü Teâlâ bu ibadeti, hassaten kendine nisbet ediyor ve, «**Oruç benim içindir, karşılığını ben veririm**» (6), buyuruyor; her ne kadar bütün ibadetler onun için ise de bu, bütün âlem onun mülkü olduğu hâlde, Kâ'be'ye, «**Benim evim**» buyurmasına benziyor.

Oruçta iki hususiyet vardır ve bu hususiyetler sebebiyle bu nisbete uygundur. **Biri**, orucun hakikati, yememektir. Bu ise bâtına ait bir şeydir. İnsanlar bunu görmez. Böylece riya da buna yanaşmaz. **Diğeri**, Allahü Teâlâ'nın düşmanı şeytandır. Şeytanın askeri, arzu ve isteklerdir. Oruç onun askerini kırar. Çünkü orucun hakikati arzuları terktir. Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü

---

(1) H. Savm, 2; M. Sıyâm, 164, 165; N. Sıyâm, 41.
(2) 39 — Ez - Zümer: 10.
(3) H. Savm, 2, 9; M. Sıyâm, 161, 163, 165; T. Savm, 54.
(4) H. Savm, 2; M. Sıyâm, 164, 165.
(5) H. Savm, 5; M. Sıyâm, 1, 2, 4, 5.
(6) H. Savm, 2; M. Sıyâm, 164, 165.

aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Şeytan insan vücudunda, kan gibi dolaşır. Onun geçiş yolunu, açlıkla tıkayınız»** [1]. Ve Hazret-i Âişe'ye (radıyallahü anhâ) buyurdu: **«Cennetin kapısını çalmaya devam et»**. «Ne ile?», diye sordu: **«Acıkmakla»** buyurdu. Ve yine buyurdu: **«Oruç kalkandır»** [2]. Ve yine buyurdu: **«İbadetlerin kapısı oruçtur»**. Bu da, bütün ibadetlere şehvetin mâni olmasından dandır. Şehvet yâni arzulara yardım, tokluktur. Açlık ise arzuları kırar.

ORUCUN FARZLARI

Orucun farzları altıdır:

1 — **Ramazan ayının ilk gününü aramaktır.** Yirmi dokuz veya otuz gün olduğunu ancak bununla anlayabilir. Âdil bir şâhidin sözüne güvenilir. Bayram için ise iki şâhidden az olmaz. Doğru sözlü olduğunu bildiği bir kimseden hilâli gördüğünü duyunca, oruca başlaması farz olur, isterse kadı o kimsenin sözüyle hükmetmiş olmasın. On altı fersahlık [yaklaşık olarak 100 km.] uzaktaki bir başka şehirde yeni ay görmüşlerse, burada olanlara, yâni ayı görmeyenlere oruç farz olmaz. Mesafe bu kadardan az olursa oruca başlamaları farz olur.

2 — **Niyettir:** Her gece niyet etmek lâzımdır. Hatırına, bunun Ramazan orucu olduğunu, farz olduğunu ve farzı edâ ettiğini getirmelidir. Bunları hatırlayan Müslümanın kalbi niyetsiz olmaz. Şüpheli gecede [Şaban ayının otuzuncu yahut Ramazan'ın birinci gecesi iyi bilinmezse], «Ramazan ayı gelmiş ise niyet ettim oruç tutmaya» dese, bu niyet doğru olmaz. Şüphesini, sözüne güvendiği bir kimsenin sözü ile giderinceye kadar bu niyet olmaz. Son gece ise câizdir. Evet bu da şüphelidir ama, esas olan Ramazan'ın henüz geçmemiş olmasıdır.

Bir kimseyi karanlık bir yerde bıraksalar, düşünce ve gayretiyle vakti bulmaya çalışırsa ve buna göre oruç tutarsa doğru olur. Geceden niyet etse ve niyetten sonra imsâkten önce bir şey yese niyeti bozulmaz. Hattâ hayızının kesileceğini anlayan kadın, niyet etse ve sonra hayızı kesilse, orucu sahih olur.

3 — **Bile bile vücudun içine hiçbir şey sokmamaktır:** Kan aldırmanın, sürme kullanmanın, kulağın içine bir şey sokmanın, zekerin ucuna pamuk koymanın zararı yoktur. Çünkü iç dediğimizde bir şeyler olmalıdır. Beyin, karın, mide, mesâne gibi. İstemeyerek vücuduna bir şey girse, meselâ uçan bir sinek, veya yoldaki toz, yahut boğazına kadar ulaştırdığı abdest suyunu yutsa, orucu bozulmaz. Ama sabah olmamıştır veya akşam olmuştur zannederek ye-

(1) H. İtikâf. (2) H. Savm, 2; Sıyâm, 161, 162.

se, sabahtan sonra veya akşamdan önce yemiş olduğunu anlasa orucunu kazâ etmesi lâzımdır.

4 — **Hanımıyla cima' etmemektir:** Eğer hanımıyla guslü icabettirecek kadar oynarsa, oruç bozulur. Fakat oruçlu olduğunu unutmuşsa bozulmaz. Gece cima' etse, sabahtan sonra yıkansa câizdir.

5 — **Hiçbir şekilde kendisinden meni çıkmasını istememektir:** Cima' etmeden hanımıyla oynasa, genç olsa ve meni gelme korkusu bulunsa, meni gelse orucu bozulur!

6 — **Zorla kusmamaktır:** İstemeyerek kusarsa, orucu bozulmaz. Nezle veya başka bir sebeple, boğazında kalmış suyu çıkarıp atsa zarar vermez. Çünkü bundan kaçınmak zordur. Ancak o su, ağzına gelse ve sonra yutsa orucu bozulur.

ORUCUN SÜNNETLERİ DE ALTIDIR

Sahuru geciktirmek, iftarı acele ve hurma veya su ile etmek, öğleden sonra misvak kullanmamak, sadaka vermek, yemek vermek, çok Kur'ân-ı Kerîm okumak. Bilhassa Kadir Gecesi'nin içinde bulunduğu Ramazan'ın son on günü itikâfta olmak. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) bu on günde yatağını dürer, ibadet elbisesini giyerdi. Ehl-i beytinden ibadetten baş kaldıran olmazdı.

Kadir Gecesi, Ramazan'ın ya yirmi birinci, ya yirmi üçüncü, ya yirmi beşinci veya yirmi yedinci gecesidir. Yirmi yedinci gece olsa daha kuvvetlidir. En iyisi bu on gündeki itikâfı devamlı yapmaktır. Eğer devamlı itikâf yapacağım diye adak yaptıysa, kazâ-yı hâcetten başka bir sebeple dışarı çıkmaması ve abdest alma zamanından fazla orada kalmaması lâzımdır. Cenaze namazı, hasta ziyareti, şâhidlik yahut abdestini yenilemek için dışarı çıksa, itikâf kesilmiş olur. Mescidde elini yıkamak, yemek ve yatmakta bir sakınca yoktur. Kazâ-yı hâcetten dönünce niyetini yenilemelidir.

ORUCUN HAKİKATİ VE RÛHU

Oruç üç derecedir: Avam orucu, havas orucu (seçilmişlerin orucu) ve seçilmişlerin seçilmişlerinin orucu. Avamın orucu anlattığımızdır. Bundan maksat da yememek, içmemek ve cimâ' etmemektir. Bu da en aşağı derecedir.

Seçilmişlerin seçilmişlerine mahsus olan oruç, en yüksek derecedir. Bu derecedeki oruç, kalbini Allahü Teâlâ'dan başka her şeyi düşünmekten korumak ve bütün varlığını Allahü Teâlâ'ya vermektir. Ondan gayri olan her şeyden, zâhirde ve bâtında, oruçlu olmaktır. Allahü Teâlâ'nın birliğinden ve bununla alâkalı şeylerden başka her ne düşünürse, orucu bozulur. Dünya için düşündüğü bir

şey mübâh da olsa orucu bozulur. Ancak, din içinde yardımcı olan dünya işi, dünyadan sayılmadığı için bozmaz. Hattâ demişlerdir ki, eğer gündüzün, akşama orucu ne ile açacağını düşünse, ona bir günah yazılır. Çünkü bu hareketi, Allahü Teâlâ'nın kendisine vereceğine söz verdiği rızık hakkında tam itminân sahibi olmadığını gösterir. Bu, evliyanın ve sıddıkların derecesidir. Herkes bunun zirvesine ulaşamaz.

Havassın [seçilmişlerin] orucu ise âzalarını, kötü ve günah olan şeylerden korumaktır. Yalnız yememek, içmemek ve cimâ' etmemek ile yetinmez. Bu orucun tamamı altı şeyle olur:

1 — **Gözü korumak:** Kendini, Allahü Teâlâ'yı düşünmekten alıkoyacak her şeyden korumalıdır. Bilhassa şehveti tahrik eden şeylerden. Çünkü Peygamber Efendimiz buyurur: **«Gözün bakışı, zehirle su verilmiş şeytanın oklarından bir oktur. Allah korkusundan bundan sakınana iman mükâfatı verilir. Kalbinde iman tatlılığı bulur».** Enes (radıyallahü anh) bildiriyor: Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Beş şey orucu bozar: Yalan, gıybet, söz taşımak, yalan yere yemin ve şehvetle bakmak».**

2 — **Dilini lüzumsuz ve ihtiyaç olmayan şeylerden korumaktır.** Ya susmalı, ya Kur'ân-ı Kerim okumakla meşgul olmalıdır. Münazara ve mugalâta, zararlı lüzumsuz sözlere girer. Fakat, gıybet etmek ve yalan söylemek, âlimlerden bâzılarının mezhebine göre, avamın orucunu da bozar.

İki kadın oruçlu idiler. Susuzluktan ölecek gibi oldular. Peygamber Efendimizden (sallâllahü aleyhi ve sellem) oruçlarını açmak için izin istediler. Onlara bir çanak gönderdi ve buna kussunlar buyurdu. Her ikisinin de boğazından siyah kan parçası geldi. Orada bulunanlar şaşırdılar. Peygamber (sallâllahü aleyhi ve sellem) Efendimiz buyurdu: **«Bu iki kadın, Allahü Teâlâ'nın helâl kıldığı şeylerden oruç tuttular, sakındılar, haram ettiği ile oruçlarını açtılar. Gıybetle uğraştılar. Boğazlarından gelen de, yedikleri insanların etleridir!»**

3 — **Kulağını korumalıdır.** Çünkü söylenmesi zararlı olan şeyi dinlemek de zararlıdır. Dinleyen; günahta, yalanda, gıybette ve diğer şeylerde söyleyene ortak olur.

4 — **Elini, ayağını ve bütün uzuvlarını günahlardan korumalıdır.** Oruç tutup da, kötülüklerden kaçınmayan, perhizden kaçınıp zehir içen hasta gibidir. Çünkü günah zehirdir. Yemek gıdadır ama, çok yenirse zararlı olur. Fakat aslında zararlı değildir. Bunun için Peygamber Efendimiz, (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Birçok oruç tutanlar vardır ki, oruçtan nasibleri açlık ve susuzluktan başka bir şey değildir».**

5 — **İftar vaktinde haram ve şüpheli şeyleri yememelidir.** Hâlis helâlden bile çok yememelidir. Gündüzün kaçırdığını gece tedarik edenin maksadı nasıl hâsıl olur? Çünkü oruçtan maksad; şehvetleri, arzuları zayıflatmaktır. İki vakitlik yemeği bir vakitte yemek şehveti artırır, isteği çoğaltır. Hele çeşit çeşit yemek yapıyorlar! Mide boş olmayınca, kalb nasıl sâf ve berrak olur? Sünnet olan gündüzün fazla uyumamak ve açlığın te'sirini kendinde bulmaktır. Gece çok yerse, hemen uykuya dalar. Ve gece namazını kılamaz. Bunun için Peygamber Efendimiz buyurdu: **«Dolu olan kaplardan, Allahü Teâlâ'nın mideden daha çok düşman olduğu dolu bir kap yoktur».**

6 — **İftardan sonra kalbi, korku ile ümid** [havf ve recâ] **arasında olmalıdır.** Çünkü orucunun kabul edilip edilmeyeceğini bilemez.

Hasan-ı Basrî (rahmetullah) bayram günü gülüp oynayan bir kısım insanlara rastladı. Buyurdu ki: «Allahü Teâlâ, Ramazan ayını kullarının kendisine ibadette daha çok ve daha ilerisini arayacakları bir meydan yaptı. Bir kısmı ileri gitti, bir kısmı geri kaldı. Gülenlere ve hâllerinin, işlerinin hakikatini bilmeyenlere çok şaşılır! Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, eğer Allahü Teâlâ yaptıkları işlerin önünden perdeyi kaldırsa, hakikati gösterse, makbûller kendi neş'esiyle meşgul olur, reddolunanlar yas tutarlar ve hiç kimse oyun ve eğlence ile meşgûl olmaz».

O hâlde, bu anlattıklarımızdan, anlaşılmış oluyor ki, yemek yemeyip, su içmeyip oruç tutmakla iktifa edenin orucu rûhsuz bir sûret olur. Orucun hakikati ise kendini meleklere benzetmektir. Çünkü meleklerde hiç şehvet yoktur. Hayvanlarda ise şehvet galibtir. Bunun için meleklerden uzak oldular. Şehveti galib olan kimse hayvanlar seviyesindedir. Şehveti azalınca meleklere benzer. Bu sebeple meleklere yakın olur. Yakınlık sıfat bakımındandır, yer bakımından değil. Melekler ise Allahü Teâlâ'ya yakındır. O hâlde o insan da, Allahü Teâlâ'ya yakın olur. Akşam hazırlığına koyulur ve bütün istediklerini hazırlarsa, şehveti kuvvetlenir, azalmaz ve orucun rûhu ele geçmez.

ORUÇ BOZDUKTAN SONRA LÂZIM GELEN ŞEYLER

Ramazan ayında orucu bozana kazâ, kefâret, fidye ve imsâk lâzımdır, fakat herbirinin yeri ayrıdır.

Orucunu özürle veya özürsüz olarak bozanın, yahut hasta olmak, yolculuğa çıkmak, hayız görmek, yahut hâmile olmak sebebiyle orucunu bozanın kazâ etmesi farzdır. Mürted olanın da farzdır. Deli ve çocuğa farz değildir.

Kefâret yalnız cimâ' etmekle, yahut bile bile meni çıkarmakla olur. Bunun kefâreti, bir köle azâd etmektir. Kölesi yoksa iki ay devamlı oruç tutmaktır. Eğer, hasta veya zayıf ise altmış miskine birer müd yemek yedirmelidir. Her müd bir menden üçte bir men noksandır.

İmsâk, özürsüz oruç açana farzdır. Hayız görene imsâk (akşama kadar yememek) farz değildir. İsterse gündüz ortasında temizlenmiş olsun. Misafir, mukim olsa da imsâk farz değildir. Hasta iyi olsa da imsâk farz değildir. Şüpheli gün (yâni Şaban'ın 29'uncu gününden sonraki gün) bir kimse ayı gördüğünü söylese, yemek yemiş olanların, duydukları andan akşama kadar yememeleri lâzımdır. Öğleyin yolculuğa çıkanın orucunu açması doğru değildir. Orucunu açmış olarak, öğle vakti şehre gelirse, tekrar yemesi doğru değildir. Eğer mümkünse yolcunun oruç tutması daha iyidir.

Fidye, miskine verilen bir müd yiyecektir. Çocuk korkusundan orucunu açan hâmileye ve süt emzirene kazâ ile beraber fidye de vermek farzdır. Hasta daha fena olmak korkusuyla açarsa fidye vermez. Çok ihtiyar olup, oruç tutamayacak olan bir ihtiyara, kazâ orucunun bedelini vermesi farz olur.

Bir Ramazan'ın kazâsını diğer Ramazan'a kadar geciktirene kazâya kalmış her gün için bir müd yiyecek vermesi lâzımdır.

F A S I L

KIYMETLİ GÜNLERDE ORUÇ TUTMAK

Faziletli ve kıymetli günlerde oruç tutmak sünnettir. Kıymetli günler şunlardır: Arife günü (Zilhicce'nin dokuzuncu günü, Kurban bayramından önçeki gün). Muharrem'in onuncu günü. Zilhicce'nin ilk dokuz günü, Muharrem'in ilk on günü, Receb ve Şaban aylarının hepsi. Hadis-i şerifte geldi ki: «**Eşhür-i hurum** (yâni muharebenin haram olduğu aylar) **da bir gün oruç, diğer günlerde bir ay oruçtan efdâldir. Ramazan ayındaki bir gün oruç ise, muhterem aylardaki bir ay oruçtan efdâldir**». Yine buyurdu ki: «**Muhterem aylarda üç gün, perşembe, cuma ve cumartesi günleri oruç tutana, yediyüz senelik ibadet sevabı yazılır**». Muhterem aylar dörttür: Zilka'de, Zilhicce, Muharrem ve Receb. En faziletlisi Hac ayı olan Zilhicce'dir.

Hadis-i şerifde bildirildi ki: «**Allahü Teâlâ'nın indinde Zilhicce ayının ilk on günündeki ibadetten faziletli ibadet yoktur. Bu ayda bir gün oruç, bir senelik oruç gibidir. Bir gecesini kıyâm** (ibadetle geçirmek) **Kadir gecesini ihyâ etmek gibidir**». Dediler ki: «Yâ Resûlâllah, cihâd da böyle değil midir?». «**Hayır, cihâd da böyle değildir. Ancak Allah yolundaki harbde** (cihâdda) **atı ölen ve kanı akan**

hâriçtir», buyurdu. Ashab-ı kirâmdan bir kısmı bütün Receb ayında oruç tutmak, Ramazan'a benzetmek olduğu için mekrûhtur buyurdular. Bunun için Receb ayında bir gün veya daha fazla oruç tutmamalıdır.

Hadis-i şerifte geldi ki: «**Şaban ayı onbeş olunca, Ramazan orucundan başka oruç yoktur**» (1). Şaban ayının son günleri oruç tutmamak iyidir. Böylece Ramazan'dan ayrılmış olur. Şaban'ın sonunda Ramazan ayını karşılamak için oruç tutmak mekrûhtur. Karşılamaktan başka bir sebeple olursa mekrûh değildir.

BİR AY İÇİNDEKİ KIYMETLİ GÜNLER

Eyyâm-ı biyd, yâni her Arabî ayın onüçüncü, ondördüncü ve onbeşinci günleridir. Yedi gün içinde ise kıymetli günler **pazartesi**, perşembe ve Cuma günleridir.

Ama, bütün seneyi oruçlu geçirmek hepsini içerisine alır. Yalnız beş gün oruç tutmamak muhakkak lâzımdır. Ramazan bayramı bir gün ve Kurban bayramı dört gün. Hiç oruç açmadan ertesi günü oruç tutmak mekrûhtur. Devamlı oruç tutamayan, bir gün tutsun, bir gün tutmasın. Dâvud aleyhisselâmın orucu budur ve fazileti büyüktür.

Abdullah ibn Amr ibni'l-Âs, Peygamber Efendimize «Oruçta en faziletli yol hangisidir?», diye sordu. Cevabında, yukarıdaki gibi yâni «**Bir gün tutmak, bir gün tutmamak**», buyurdu. «Bundan daha faziletlisini istiyorum», dedi. «**Bundan faziletlisi yoktur**», buyurdu. Bundan aşağısı, perşembe ve pazartesi günleri oruç tutmaktır. Bunlar, Ramazan ayına eklenirse senenin üçte biri eder.

Orucun hakikatinden maksadın, şehveti kırmak ve kalbi temizlemek olduğunu bilenin, kalbini kontrol etmesi lâzımdır. Böyle olunca, bazan oruçlu olmamak daha iyi olur. Bazan da oruçlu olmak daha iyi olur. Bu sebeptendir ki, Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) bazan öyle çok oruç tutardı ki, hiç bozmayacak derlerdi. Oruç tutmasında belli bir sırası yoktu. Âlimler, dört günden fazla oruçsuz geçirmeyi sevmezlerdi. Devamlı oruç tutmamanın, kalbi karartacağından, gafletin istilâ edeceğinden ve kalbin uyanıklığını azaltacağından korkulur.

---

(1) D. Savm, 12.

YEDİNCİ ASIL

Hac

İslâmın şartlarından biri de Hacdır. Hayatta bir defa yapılır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «(Hac kendisine borç olup bir mâni olmadığı hâlde) haccını yapmadan ölen, Yahudi ve Hıristiyan gibi ölmüştür». Ve yine buyurdu: «Vücudu günahlara bulanmamış, dili lüzumsuz şeylerle meşgul olmamış bir kimse, Hac edince bütün günahlardan, anadan doğma gibi olur, yâni kurtulur» (1). Ve yine buyurdu: «Afvedilmesi, Arafat dağında vakfeye durmaktan başka bir şey olmayan, çok günahlar vardır». Ve yine buyurdu: «Şeytan Arefe gününden başka hiçbir gün bu kadar zelil, hakîr ve benzi solgun görünmez. Çünkü Arefe günü Allahü Teâlâ rahmetini kullarına saçar ve birçok büyük günahları afveder». Ve yine buyurdu: «Hac düşüncesiyle evinden çıkıp, yolda ölen kimseye kıyamete kadar her sene bir Hac ve Umre sevabı yazılır. Mekke'de, yahut Medine'de ölene ne sual var, ne hesab». Ve yine buyurdu: «Makbûl bir Hac, dünya ve dünyadaki her şeyden daha iyidir. Ona Cennetten başka karşılık verilmez». Ve yine buyurdu: «Arafat dağında vakfeye durup da, günahının afvedilmediğini sanmaktan daha büyük günah yoktur».

Ali bin Muvaffak büyüklerden idi. Buyurdu ki: «Bir sene hacca gittim. Arefe gecesi rüyamda, gökten yeşil elbiseli iki meleğin indiğini gördüm. Biri diğerine diyordu: «Bu sene hacca gelenlerin sayısını biliyor musun?». Diğeri, «Bilmiyorum», dedi. Soran, «Altıyüz bin kişi», dedi. Sonra, «Kaç kişinin haccı kabul olduğunu da biliyor musun?». Diğeri, «Bilmem», dedi. Soran, «Yalnız altı kişinin haccı kabul oldu», dedi. Bunu duyunca, bu sözlerin korkusuyla rüyadan uyandım. Çok üzüldüm ve «İmkânı yok, ben bu altı kisiden biri olamam», dedim. Bu üzüntü ve düşünce ile Meş'arü'l-Harâm'a geldim. Uyudum. Aynı melekleri gördüm, konuşmaları devam ediyordu. Sonra biri dedi ki: «Biliyor musun, bu gece Allahü Teâlâ kulları arasında nasıl hükmeyledi?». Diğeri, «Hayır, bilmiyorum», dedi. Soran dedi ki: «Bu altı kişiden her birinin hürmetine yüzbin kisi bağışladı, onlar için lâzım olanı yaptı». Bunu duyunca sevinçle uykudan uyandım ve Allahü Teâlâ'ya şükrettim».

---

(1) H. Mahsar, 9, 10; N. Hacc, 4.

Peygamber Efendimiz buyurdu: «Allahü Teâlâ vâdetmiştir ki, her sene Hac için burayı [Kâbe'yi] altıyüz bin kul ziyaret edecektir. Bundan daha az olursa, bu sayıyı tamamlayıncaya kadar melek gönderir. Kıyamet günü Kâbe yüzünü gösterecek bir gelin gibi olur. Onu tavaf eden herkes örtüsünün eteklerine sarılacak, Cennete girinceye kadar etrafında dönecek ve onunla beraber Cennete gireceklerdir».

HACCIN ŞARTLARI VE RÜKÜNLERİ

Vaktinde hac yapan her Müslümanın haccı doğrudur. Hac zamanı, Şevval, Zilka'de ayları ile Zilhicce ayının ilk dokuz günüdür. Bayram günü sabahına kadar devam eder. Bu müddet içerisinde ihram giymek hac için olur. Eğer bundan önce hac niyetiyle ihram giyerse Umre olur. Akıllı çocuğun haccı sahihtir. Süt emen çocuğun velisi onun namına ihrama girer, bu işleri idare eder. Kendisi için yaptığı hac işlerini onun için de yapar. Arafat'a götürür, sa'y ve tavaf yaptırırsa sahih olur. O hâlde bir Müslümanın haccının sahih olabilmesi için yaş haddi yoktur [1].

Ama, Müslümanın farz olan hac vazifesini edâ etmesinin şartı beştir. Müslüman olmak, hür olmak, akıllı olmak, bulûğa ermiş olmak ve hac vaktinde ihram giymek. Arafat'ta vakfeden önce ihrama giren çocuk bulûğa ererse yahut köle azâd olursa, İslâmın Hac emrini yerine getirmiş olur. Hac vakti hariç, aynı şartlar farz olan umre için de lâzımdır. Çünkü umrenin vakti bütün senedir.

Başkasına vekil olarak hacca gidecek olanın, önceden kendi haccını edâ etmiş olması lâzımdır. Eğer, kendi haccını yapmadan önce başkasına niyetle hacca giderse, yerine gitmiş olduğu kimse için değil, kendi yerine hac yapmış olur. Niyet nasıl olursa olsun, hac vazifesinin sâkıt olma sırası şöyledir: İlk önce üzerine farz olan hac, sonra kazâ, sonra adak, sonra da vekil olarak gidilen hac.

HACCIN VÜCUB ŞARTLARI

Müslüman olmak, bâliğ olmak, akıllı olmak, hür olmak ve gücü yetmektir. Gücü yetmek iki çeşittir: **Birincisi**, kişinin bizzat kendinin hacca gidebilmesidir. Bu da üç şeyle olur. Biri vücudunun sağlam olması, ikincisi yolun korkusuz olmasıdır. Yâni gideceği yolda, denizin tehlikeli olmaması, vücuduna yahut malına zarar verecek düşmanın bulunmaması lâzımdır. Üçüncüsü, bütün borçlarını öde-

(1) Hanefî mezhebinde böyle değildir.

dikten sonra, kendisinin gidip gelmesine ve dönünceye kadar ailesine yetecek parasının olması lâzımdır. Aynı zamanda yaya değil, vasıta ile gitmelidir. **İkinci çeşit** şudur ki: Felçli olup kurtulma ümidi çok az olan, kendi gidemeyen, yerine bir vekil gönderebilecek ve onun ücretini de verebilecek mali güce sahip olan kimsenin haccıdır. Eğer, oğlu kendiliğinden babası için hacca gitmeyi kabul ederse, oğluna izin vermesi icabeder. Çünkü babaya hizmet bir şereftir. Bir kimseye oğlu, «Ben para vereyim, sen birisini vekil eyle», dese, babasının kabul etmesi lâzım gelmez. Zira paranın kabulünde minnet olur. Bir yabancı bu kimse yerine hacca gitmek istese minnetini kabul etmek lâzım gelmez. Hacca gitmeye gücü yetince acele etmek lâzımdır. Geciktirirse de câizdir. Belki baska bir sene gitmesi daha kolay olur. Lâkin geciktirir ve hac yapmadan evvel ölürse âsi olur. Vasiyet etmemiş bile olsa, mirasından yerine vekil gönderilir. Zira, bu onun üzerinde borç idi. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) buyurdu ki: «Bütün şehirlerde hacca gitmeye gücü yetenleri yazmak ve hac etmeyenlerden haraç almak isterdim».

HACCIN RÜKÜNLERİ

Haccın rükünleri beştir: **İhrâm, tavâf, sa'y, Arafat'ta vakfe** [durmak] ve bir kavle göre **saçları kazımak.**

Haccın vâcibleri: Bunlar yapılmazsa hac bozulmaz, fakat bir koyun kesmek [kurban etmek] lâzım olur. Bu vâcibler altıdır: 1 — İhramı Mikat'ta giymiş olmak. Eğer oradan ihram giymeden geçerse bir koyun kesmesi vâcib olur. 2 — Taş atmak. 3 — Güneş batıncaya kadar Arafat'ta beklemek. 4 — Gece Müzdelife'de kalmak. 5 — Minâ'da yatmak. 6 — Vedâ tavafı yapmak. Bir kavle göre, bunlardan birini terk edene yine kurban lâzımdır. İkinci kavle göre de bunlarda kurban kesmek sünnettir.

HACCIN EDÂ ŞEKİLLERİ

Haccın edâ şekli üçtür: İfrâd, kıran ve temettü.

İFRÂD HAC: Daha faziletlidir. Önce tam bir hac yapar. Hac bitince ihramdan çıkar, umre için yeniden ihram giyer ve umre yapar. İhramını Cirâne'de giymek, Tenim'de giymekten, Tenim'de giymek de Hudeybiye'de giymekten daha iyidir. Bu üç yer de sünnettir.

KIRAN HAC: «Lebbeyk bi-Hacceti ve Umreti» (Yârabbi, Hac ve Umreye hazırım), diyerek başlanılan hacdır. Bir defada her ikisi için de ihram giymiş olur. Haccı bitince, ihramdan çıkmadan umreyi de yapar. Bu, gusül abdesti alanın namaz abdesti de almasına benzer. Kıran Hac yapan hacdan sonra, umreyi yapmadan ihram-

dan çıkarsa bir koyun kesmesi vâcib olur. Yalnız Mekkeli olanın kesmesi vâcib değildir. Çünkü Mekkelilerin mikatı Mekke'dir. Kıran Hac yapan Arafat'taki vakfeden önce tavâf ve sa'y ederse; sa'yı hac için de umre için de geçerlidir. Fakat vakfeden önce tavâf ederse, iade etmek lâzımdır. Çünkü, tavâfı vakfeden sonra yapmak şarttır.

TEMETTÜ HAC: Mikata geldiği zaman umreye niyetle ihram giyer, ihramla bağlı kalmamak için, ihramı çıkarır. Sonra hac vaktinde Mekke'de ihrama girip haccını edâ eder. Ve bir koyun kurban etmesi vâcib olur. Eğer gücü yetmiyorsa, Kurban bayramından önce aralıklı veya aralıksız üç gün oruç tutar. Diğer yedi gününü de memleketine varınca tutar. Kıran Hacda da koyun kesmezse on gün oruç tutar. Temettü, Umre ihramını Şevval'de, Zilka'de'de yahut da Zilhicce'nin ilk on gününde giyen kimse içindir. Bu sûretle hacdaki zahmet azalmış olur. Hac ihramını mikattan geçirmiş olur. Eğer Mekkeli ise yahut garib ise, hac vaktinde mikata gelir, yahut mikat kadar uzaklığa giderse koyun kesmesi vâcib olmaz.

Hac ve umrede yasak olan şeyler altıdır:

1 — **İhram giyince gömlek, çizme, şalvar ve palto giyilmez.** İzâr, ridâ ve nalin giymelidir. Eğer nalin bulamazsa ayakkabı da olur. İzâr olmazsa şalvar giyebilir. Bedenini izâr ile örterse olur, yalnız baş hariç. Kadınların, âdete göre elbise giymeleri câizdir. Yalnız yüzü örtmemelidir. Çadırda ve tahtırevanda ise yüzünü örtebilir.

2 — **Güzel kokular sürünmemelidir.** Eğer koku sürerse veya elbise giyerse bir koyun kesmesi vâcib olur.

3 — **Tıraş olmamak ve tırnak kesmemek.** Eğer bunları yaparsa, bir koyun kesmesi vâcib olur. Banyo yapmak, kan aldırmak, saçını kısaltmak câizdir. Kazımak câiz değildir.

4 — **Cimâ' etmemektir.** Eğer cimâ' ederse, bir deve veya bir inek yahut da yedi koyun kesmesi vâcib olur. Haccı bozulmuş olmaz.

5 — **Hanımına yaklaşmak:** Yâni okşamak ve öpmek gibi şeyleri yapmamalıdır. Dokunma ile abdesti bozan şeylerde bir koyun kesmesi vâcib olur. İstimnada da böyledir. İhramda olanın akd-i nikâh eylemesi doğru değildir. Yaparsa sahih olmaz, fakat bir şey de lâzım gelmez.

6 — **Sudakiler hariç av avlamak câiz değildir.** Eğer avlanırsa öldürdüğü hayvanın benzerini deveden, inekten veya koyundan kesmesi vâcib olur.

HAC NASIL YAPILIR?

Hacda yapılacak işleri baştan sona kadar bilmek lâzımdır. Farzları, sünnetleri ve edebleri bir arada olmalıdır. Çünkü ibadetleri âdet olarak yapmayan; sünnet, edeb ve farzı beraber tutar. Muhabbet makamına ulaşanlar, nafile ve sünnetlerle ulaşır. Bâhusus Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allahü Teâlâ buyuruyor ki, benim kullarım bana, farzları yapmaktan başka bir şeyle daha çok yaklaşamazlar. Kul olan nâfileye ve sünnete yakın olmaktan başka rahatlık bulamaz. Hattâ, o hâle gelir ki, gözü, kulağı, eli ve dili ben olurum. Benimle işitir, benimle görür, benimle tutar, benimle konuşur»** [1]. Demek ki ibadetlerin sünnet ve edeblerini yerine getirmek çok mühimdir. Her yerde bunlara dikkat etmek lâzımdır.

YOLUN İLK EDEBLERİ VE HAZIRLIKLARI

Hacca gitmeye niyet edince; önce tevbe etmeli, hakları hak sahiplerine vermeli, borçları ödemeli, hanımına, çocuklarına ve bakması icabedenlere nafakalarını vermeli, vasiyetnâme yazmalı, yol harçlığını helâlden ayırmalı, şüpheliden kaçınmalıdır. Çünkü, şüpheli mal ve para ile hac yaparsa, kabul olmayabilir. Hazırlığını, yolda fakirlerle arkadaşlık yapacak şekilde biraz fazla yapmalıdır. Yola çıkmadan önce, yolda rahat ve sâlim olmak için, sadaka vermelidir. Kuvvetli bir deve kiralamalıdır. Yükleteceği şeyleri hayvanın sahibine göstermelidir. Bu sûretle bir sıkıntıdan da kurtulmuş olur. İyi bir arkadaş edinmelidir. Çünkü sefere çıkacaktır, din ve dünya işlerinde arkadaşı olacaktır. Sevdiklerine, **«Allaha ısmarladık»** demeli, duâ istemelidir. Her birine, **«Dinini, emanetini ve işlerin sonunu Allahü Teâlâ'ya ısmarlıyorum»**, demelidir. O kimseler de, kendisine, **«Allah seni korusun, takvânı artırsın, beğenmediği şeylerden uzak eylesin, günahını afv, yüzünü döndüğün tarafı hayırlı eylesin»**, demelidir. Evden çıkacağı zaman iki rekât namaz kılmalı, birinci rekâtta **Elham**'dan sonra **Kul yâ eyyühel kâfirûn**, ikinci rekâtta da **Kul huvallahü ehad** sûrelerini okumalı, sonra, **«Yâ Rabbi, seferde dostum sensin, ehlimi, malımı ve çocuklarımı sana bıraktım, beni ve onları belâlardan koru. Yâ Rabbi, bu yolda senden iyilik, takvâ ve beğendiğin amelleri, işleri istiyorum»**, demelidir. Evin kapısına gelince, **«Bismillâhi, tevekkeltü alâllahi, lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh»** deyip, **«Yâ Rabbi, senin yardımınla dışarı çıktım, sana tevekkül eyledim, sana tutundum, yüzümü sana döndüm. Yâ Rabbi! Beni takvâ ile rızıklandır, günahımı afvet, her nereye dönersem yolumu hayırlı eyle!»** söylemelidir. Hayvana binin-

---

(1) Hm. VI, 256; H. Rikâk, 38.

ce, «Bismillâhi ve billâhi ekber», deyip, «Kendi kuvvetimizle yapmamız imkânsız olan bir hâlde, bunu bize veren Allahü Teâlâ her ayıb ve kusurdan münezzehdir. Biz de sonunda O'na dönücüyüz», demelidir. Yolda giderken bir müddet zikir ve Kur'ân-ı Kerîm okumakla meşgul olmalıdır. Yüksek bir yere gelince, «Yâ Rabbi şenin şerefin her şeref'ten üstündür. Her hâlde yapılan hamdler sana mahsustur», demelidir. Yolda korkulacak bir hâl zuhur ederse, Âyete'l-Kürsî, Amene'r-resûlü, Kul hüvallahü ehad ve Kul'eûzü'leri okumalıdır.

İHRAMIN EDEBLERİ VE MEKKE'YE GİRİŞ

Hac kafilesindekiler, ihram giyilecek **mikat** denilen yere geldikleri zaman önce gusül edip, saçını ve tırnaklarını, **cuma bahsi'nde** anlattığımız gibi kesmeli, dikilmiş elbisesini çıkarıp, beyaz renkli izâr ve ridâyı kuşanmalıdırlar. İhram giymeden önce güzel kokular sürünmelidir. Gitmek için kalkınca, deveyi dürtmeli, yüzünü yola dönüp hacca niyet etmeli ve dili ile de, «**Lebbeyk, Allahümme lebbeyk** (1), **Lâşerike leke lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-ni'mete ve'l-mülke leke lebbeyk, lâ şerîke lek**»i söylemelidir. Bunun gibi sözleri yüksek sesle söylemeye devam etmelidir. Yolda, yükselirken de, inerken de, kafileye bir sıkıntı geldiği zaman da okumalıdır. Mekke'ye yaklaşınca boy abdesti almalıdır.

Hacda dokuz yerde gusül abdesti almak sünnettir: İhram giyerken, Mekke'ye giderken, ziyaret tavafından önce, Arafat'ta vakfeden önce, Müzdelife'de kalınca, üçü de üç cemrede taş atmadan önce ve bir de vedâ tavafı yapmadan öncedir. Fakat Cemretü'l-Akabe'deki atış için gusle lüzum yoktur.

Gusül edip, Mekke-i Mükerreme'ye girince ve daha şehrin ortasında iken, gözü Kâbe'yi alınca «**Lâ ilâhe illâllahü vallâhü ekber, Allahümme ente's-selâm ve minke's-selâm ve dûruke dâru's-selâm, tebârekte rabbenâ yâ ze'lcelâli ve'l-ikrâm, Allahümme inne hazâ beytüke 'azzemtehu ve kerremtehu ve şerreftehu, Allahümme fezidhu ta'zîmen ve zidhu teşrîfen ve tekrîmen ve zidhu mehabeten, ve zid men haccehu birren vekerâmeten, Allahümme iftah lî ebvâbe rahmetike ve edhilnî cenneteke ve e'iznî mineşşeytanirracîm**». Yâ Rabbi! Bu, Senin azameti, keremi ve şerefi büyük olan evindir. Yâ Rabbi, onun büyüklüğünü arttır, şerefini ve keremini ziyade eyle ve heybetini çoğalt. Hac edenlerin iyilik ve keremlerini artır. Yâ Rabbi, bana rahmet kapılarını aç ve bana Cennetini nasib eyle ve huzurundan kovulmuş şeytandan beni koru», demelidir.

---

(1) Allah'ın ismiyle söylüyorum. Kendimi Allah'a ısmarladım. Yahut emrindeyim, yâ Rabbi emrindeyim, demektir.

Sonra Mescid-i Haram'a Beni Şeybe kapısından girip Hacerü'l-Esved'i öpmelidir. Kalabalık sebebiyle öpemezse, elini dokundurup, «Yâ Rabbi, elimden geleni yaptım ve ahdımı tuttum. Yaptığıma sen şâhid ol», demeli ve tavafla meşgul olmalıdır.

TAVAFIN EDEBLERİ

Tavaf, namaz gibidir. Tavaf yapılırken de bedenin, elbisenin temiz olması ve avret yerinin örtülü bulunması şarttır. Fakat tavafta konuşmak mübahtır. Önce ıztıbâ sünnetini yerine getirmelidir. Iztıbâ, izârını, yâni ihramın üst parçasını sağ koltuğunun altından geçirip iki ucunu sol omzu üzerine atmaktır. Sonra Kâbe'yi sol tarafına alıp, Hacerü'l-Esved'in yanından tavafa başlamalıdır. Kâbe'nin hududundan sayılan Şazervan'a çıkmayıp, Kâbe ile arasında üç adım mesafe bulunmalıdır. Tavafa başladığı zaman «Yâ Rabbi, Sana olan imanım sebebiyle, kitabına inanarak, ahdine vefâ ederek ve Peygamberin Muhammed'e (sallâllahü aleyhi ve sellem) uyarak tavaf ediyorum», demelidir. Kâbe'nin kapısı hizasına geldiği zaman «Yâ Rabbi! Bu ev Senin evindir, bu harem Senin haremindir. bu emniyeti Senin emniyetindir, burası Cehennem ateşinden Sana sığınan dostlarının yeridir», diye söylemelidir. Rükn-i Irakî'ye ulaşınca, «Yâ Rabbi! Şübheden, şirkten, küfürden, nifaktan, düşmanlıktan, kötü ahlâktan, aile, çocuk ve mal sebebiyle kötü görünmekten Sana sığınırım», demelidir. Altun Oluk altına gelince «Yâ Rabbi! Arş'ının gölgesinden başka gölge olmayan kıyamet gününde, beni Arş'ının altında gölgelendir. Yâ Rabbi, Muhammed'in (sallâllahü aleyhi ve âlihi ve sellem) kâsesi ile ebedî susamayacağım şekilde beni suya kandır»ı söylemelidir. Rükn-i Şâmi'ye geldiği zaman, «Yâ Rabbi, Haccımı kabul et. Gayretimden razı ol. Günahımı afvet. Bu ticaretimde elimi boş bırakma. Ey aziz ve gafûr olan Rabbim, beni afvet, bana acı, bildiğin hatalarımı bağışla. Çünkü Sen büyüksün ve bağışlayıcısın», demelidir. Rükn-i Yemânî'ye gelince, «Yâ Rabbi! Küfürden, fakirlikten, kabir azabından, hayatın ve ölümün fitnelerinden Sana sığınıyorum. Dünya ve âhirette zelil olmaktan Sana sığınıyorum. Yâ Rabbi, dünya ve âhirette bize iyilik ver. Rahmetinle bizi kabir ve Cehennem azâbından koru», demelidir. Yedi defa böyle dönmeli ve her defasında bu duâları okumalıdır. Bir defa dönmeye bir şavt [1] denir. Üç şavtta sevinçle, koşarcasına yürümelidir. Kâbe'nin yakını kalabalık ise sür'atli yürümesi için biraz daha açıktan gitmelidir. Diğer dört şavtta yavaş yürümelidir. Her dönüşte Hacerü'l-Esved'i öpmeli, Rükn-i Yemanî'ye elini kaldırmalıdır. Kalabalıktan bunları yapamazsa eliyle işa-

(1) Şavt: Tavaf esnasında Kabe'nin etrafında bir kere dönmeye denir.

ret etmelidir. Yedi şavt bitince Kâbe ile Hacerü'l-Esved arasında durup; karnını, göğsünü ve yüzünü sağ tarafından Kâbe'nin duvarına dokundurup iki eli de başının altında olduğu hâlde duvara dayanmalıdır. Yahut da Kâbe'nin örtüsüne dokunmalıdır. Buraya **Mültezim** denir. Duâlar burada kabul edilir. Burada iken, «Yâ Rabbi! Ey Kâbe'nin sahibi, boynumu Cehennem ateşinden koru. Bütün kötülüklerden beni uzak tut. Verdiğin rızka kanaat ihsan eyle, verdiğinde bereket ver» demelidir. Sonra salâvât getirmeli, istiğfar etmeli, kalbinde olanı istemelidir. Sonra da Makam'ın arkasına geçip iki rekât namaz kılmalıdır. Buna tavafın iki rekâtı denir. Tavaf bununla tamam olur. Birinci rekâtta **Elhâm ve Kul ya eyyühe'l-kâfirûn...** İkinci rekâtta **Elham ve Kulhüvallahü...** sûrelerini okumalı, namazdan sonra duâ etmelidir. Şavt sayısı yedi olmayınca, yâni yedi defa dönmeyince bir tavaf olmaz. Her yedi defa da bu iki rekât namazı kılmalı, sonra Hacerü'l-Esved'e yanaşıp öpmeli ve tavafı bununla bitirip sa'y ile meşgul olmalıdır.

SA'YIN EDEBLERİ

Tavaftan sonra **Safâ Kapısı**'ndan çıkıp Kâbe'yi görünceye kadar Safâ'ya doğru bir miktar yükselip, yüzünü Kâbe'ye çevirmeli ve «**Lâ ilâhe illâllahü vahdehü lâ şerikeleh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyî ve yumit ve hüve hayyün lâ yemût, biyedihi'l-hayrü ve hüve alâ külli şey'in kadîr, lâ ilâhe illâllahü vahdehu, sadaka ve va'dehû ve nasara abdehû ve eazze cündehû ve hezeme'l-ahzâbe vahdehû lâ ilâhe illâllahü muhlisîne lehu'd-dine velev kerihe'l-kâfirûn**». «Allah'tan başka tanrı yoktur. Birdir, şeriki yoktur,. mülk O'nundur, hamd O'na mahsustur, diriltici ve öldürücüdür. Ölümsüz olan diri O'dur. Hayırlar, iyilikler O'nun elindedir [kudretindedir]. O her şeye kaadirdir. O, kendisinden başka tanrı olmayan bir Allah'tır. Vaadinde sâdıktır. Kuluna yardım eder. Ordusuna izzet verir. Küfür hiziplerini bozguna uğratır. Allah'tan başka tanrı yoktur. Kâfirler hoşlanmasalar da biz dinde Allah için ihlâslı kimseleriz», duâsını okumalı ve dilediğini istemelidir. Sonra aşağı inip sa'ye başlamalıdır. Merve'ye kadar gitmelidir. Yavaşça yürüyüp, «Yâ Rabbi! Beni mağfiret eyle, bana acı, bildiğin hatalarımı bağışla. Yâ Rabbi! Sen aziz ve büyüksün, kerimsin. Ey bizim Rabbimiz! Dünya ve âhirette bize iyilik ver ve Cehennem azâbından bizi koru!» demelidir.

Mescidin kenarına kadar olan ilk meyilli yeri yavaş gitmelidir. Buradan üç metre önce hızlı yürümeli ve ikinci meyilli yeri geçmelidir. Sonra Merve'ye kadar yavaş yürümelidir. Orada durup. yüzünü Safâ'ya dönüp aynı duâyı okumalıdır. Bu bir sayılır. Safâ'ya gelince iki olur. Bunun gibi yedi defa yapmalıdır. Bunu bitirince

tavaf-ı kudûm ve sa'y yapılmış olur. Bu tavaf sünnettir. Farz olan tavaf Arafat'taki vakfeden sonradır. Sa'yda abdestli olmak sünnettir. Tavafta ise vâcibtir. Sa'y bu kadarla biter. Çünkü sa'y vakfeden sonra olur diye bir şart yoktur. Fakat sa'yın bir tavaftan sonra olması lâzımdır. İsterse bu tavaf sünnet olsun.

ARAFAT'TA VAKFENİN (DURMANIN) EDEBLERİ

Eğer hac kafilesi arefe günü Arafat'a ulaşırsa, tavaf-ı kudûm yapmazlar. Daha önce gelirlerse, tavaf-ı kudûm yapmalıdır. Terviye günü [1], Mekke'den çıkmalı ve o gece Minâ'da kalmalı, ertesi gün Arafat'a gitmelidir. Arafat'ta vakfe zamanı öğleden sonra başlar, bayram günü sabahına kadar devam eder. Sabahtan sonra Arafat'a gelenin haccı olmaz. Arefe günü gusül abdesti almalı, ikindi ile öğle namazını cem' ederek kılmalıdır. Yâni önce öğleni, arkasından ikindiyi kılmalıdır. Sonra duâ ile meşgul olmalıdır. Zinde olup, çok duâ etmek için oruç tutulmamalıdır. Çünkü haccın sırrı, bu kıymetli vakitte azizlerin kalblerinin ve isteklerinin birleşmesidir. Zikirlerin en üstünü **Lâ ilâhe illâllah**'dır. Öğleden akşama kadar yalvarmalı, ağlamalı, sızlamalıdır. İstiğfar etmeli, yaptığı kusurların afvını dilemeli, nasuh tevbesi etmelidir. Bu vakitte okunacak çok duâ vardır. Bunların hepsini yazmak uzun sürer. **İhyâu Ulûmi'd-Dîn** kitabımızda hepsini yazdık. Oradan öğrenebilirsiniz. Yahut da, bildiği bütün duâları bu zamanda okumalıdır. Hattâ yazılı bir yerden okuyabilir. Yahut birisi okuyup, diğeri âmin demelidir. Güneş batmadan Arafat hududundan ayrılmamalıdır.

ARAFAT'TAN SONRA YAPILACAK OLANLAR

Arafat'tan sonra Müzdelife'ye gitmeli ve gusül etmelidir. Çünkü Müzdelife haremdendir. Akşam namazını te'hir edip yatsı namazı ile cem' etmelidir. Bir ezan, iki kamet okumalıdır. Eğer mümkünse bu geceyi, Müzdelife'de ihyâ etmeli, ibadetle geçirmelidir. Çünkü çok kıymetli ve pek azizdir. Gece burada kalmak ibadettir. Burada kalmayan, bir koyun kesmelidir. Buradan yetmiş taş alıp, Mina'ya vardığında atmalıdır. Çünkü burada böyle taşlar çok bulunur. Gece yarısından Minâ'ya gitmeye niyet etmeli, sabah namazını erken vakitte kılmalıdır. **Meş'arü'l-Harâm** denen Müzdelife'nin sınırına gelince, ortalık ağarıncaya kadar durmalı ve duâ etmelidir. Sonra oradan **Vâdi-i Muhasser**'e gelmelidir. Deveyi hızlı sürmeli, yaya ise daha sür'atli gitmeli, vâdiyi karşıdan karşıya geçmelidir. Sünnet olan da budur. Bayram sabahı bazan tekbir, bazan

---

(1) Terviye: Zilhicce ayının sekizinci gününe, yâni arefe gününden önceki güne denir.

telbiye [1] söyleyip **Cemerât** denen tepeye gelinceye kadar devam etmelidir. Orayı da geçip yolun sağındaki tepeye gelmeli, yüzünü kıbleye dönmelidir. Ona **Cemretü'l-Akabe** denir. Güneş bir mızrak boyu yükselinceye kadar durmalı ve oradaki bu Cemrede yedi taş atmalıdır. Yüzü kıbleye gelmek iyidir. Burada tekbir ve telbiyeyi kalbden söylemelidir. Her taş atışta, **«Allahü ekberu alâ tâati'r-rahmani ve ru'gmi'ş-şeytan. Allahümme tasdikan bikitâbike ve ittibâen li-sünneti nebiyyike»**, demelidir. Bitirince telbiye ve tekbiri bırakmalıdır. Ancak farz namazlarından sonraki tekbirleri söylemelidir. Bu da bayramın dördüncü gününe kadar sürer. Sonra yoluna devam eder. Kaldığı yerde kurban keser. Kurbanın şartlarına riayet etmelidir. Sonra tıraş olmalıdır. Eğer taş atmayı ve başını tıraş etmeyi bu bir günde yaptıysa, bir çözülme hâsıl oldu ve ihramın bütün mahzurları kalktı sayılır. Ancak cima' etmek ve avlanmak henüz helâl olmaz. Sonra Mekke'ye gidip, şart olan tavafı yapmalıdır. Bayram gecesinin ilk yarısı geçtikten sonra, bu tavafın vakti başlar. Fakat en iyisi bayram günü yapmaktır. Sonu için belli bir vakit yoktur. Ne kadar te'hir etse câizdir.

Fakat bu devam edince, diğer düğüm çözülmez ve cima' haram olarak kalır. Bu tavafı da, tavaf-ı kudûmda anlattığımız şekilde yapınca hac tamam olur. Mübâşeret [cima'] ve avlanma helâl olur. Önceden sa'y yapmışsa bir daha yapmaz. Yapmamışsa, bu tavaftan sonra yapmalıdır. Taşları atıp, tıraş olur ve tavaf yapınca hac tamam olur ve ihramdan çıkar.

Teşrik günlerinde [2] taş atmak ve Minâ'da geceyi geçirmek ihramdan çıktıktan sonra kalkar. Tavafı ve sa'yı bitirdikten sonra bayram günü Minâya gelmeli ve o gece orada kalmalıdır. Burada kalmak vâcibtir. Ertesi günü öğleden sonra, taş atmak için gusül etmelidir. Arafat'a yakın olan **ilk Cemrede** yedi taş atmalıdır. Sonra kıbleye dönüp durmalı ve Bakara Sûresi miktarınca duâ etmelidir. Sonra **ortadaki Cemrede** yedi taş atmalı ve duâ etmelidir. Sonra da **Cemretü'l-Akabe**'de atmalıdır. O gece Minâ'da kalmalıdır. Bayramın üçüncü günü de aynı şekilde bu sıra ile üç Cemrede yirmi bir taş atmalıdır. İsterse bu kadarla iktifa eder ve Mekke'ye gider. Güneş batıncaya kadar orada kalırsa, o geceyi de orada geçirmesi vâcib olur. Aynı şekilde ertesi gün yirmi bir taş atması vâcib olur. İşte haccın tamamı bu anlattığımızdır. Vesselâm.

---

(1) Telbiye: Lebbeyk, Allahümme Lebbeyk, demektir.

(2) Teşrik: Kurban bayramında farz namazlarından sonra okunan tekbirlerdir. Bunun için bu dört güne eyyâm-ı teşrik (teşrik tekbiri söylenen günler) denir.

UMRE NASIL YAPILIR?

Umre yapmak isteyince gusül etmeli, hacda olduğu gibi ihram giymeli ve umre mikatına gitmek üzere Mekke'den çıkmalıdır. Mikat ise Ci'râne, Ten'im ve Hudeybiye'dir. Umreye niyet etmeli ve Lebbeyk bi umre demelidir. Mescid-i Harâm'ın kapısına gelince, telbiyeyi bırakıp, Hac bahsi'nde anlattığımız gibi tavaf ve sa'y yapmalı, sonra saçını kesmelidir. Umre bununla tamam olmuş olur. Umre bütün bir sene içinde yapılabilir. Orada bulunan bir kimse yapabildiği kadar umre yapmalıdır. Yapamazsa tavaf yapmalı, bunu da yapamazsa Kâbe'ye bakmalıdır. Kâbe'ye geldiği zaman iki direk arasında namaz kılmalıdır. Yalınayak girmelidir. Tâzim ve hürmeti çok etmelidir. İçebileceği kadar Zemzem suyu içmelidir. Midesi doluncaya kadar içmelidir. Çünkü hangi niyetle içerse, şifâ bulur. İçerken, «Yâ Rabbi, bunu her hastalığa ilâç eyle, bana ihlâs ve yakîn ihsan eyle. Dünya ve âhirette beni afveyle», demelidir.

VEDÂ TAVAFI

Memleketine dönmeye karar verince, önce yol hazırlığı yapmalı ve en son olarak da Kâbe'yi tavaf etmelidir. Vedâ tavafında da yedi defa dönmelidir. Sonunda tavafta anlatıldığı gibi iki rekât namaz kılmalıdır. Bu tavafta ıztıba' ve koşar gibi yürümek yoktur. Sonra Mültezim'e gidip duâ etmeli ve geri dönmelidir. Mescid-i Harâm'dan çıkıncaya kadar Kâbe'ye bakmalıdır.

MEDİNE'Yİ ZİYARET

Sonra Medine-i Münevvere'ye gitmelidir. Bâhusus Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Vefatımdan sonra beni ziyaret eden, beni hayatımda ziyaret etmiş gibidir»**. Ve yine buyurdu: **«Beni ziyaretten başka bir niyeti olmadan Medine'ye gelen kimsenin Allahü Teâlâ katında bir hakkı olur, bu da, o kimseye şefaatçı olmamdır»**.

Medine yolunda ilerlerken, çok salâvat okumalıdır. Gözü Medine şehrinin surlarını alınca, «Yâ Rabbi! Burası Senin peygamberinin haremidir. Onu, beni Cehennemden koruyucu, azabdan ve hesabımın kötü olmasından emniyette tutucu eyle», demelidir. Önce boy abdesti almalı, sonra Medine'ye girmelidir. Güzel kokular sürmelidir. Temiz ve beyaz elbise giymelidir. Şehre girince tevazu göstermeli, tâzim etmelidir. **«Yâ Rabbi! Beni doğru olarak içeri koy, doğru olarak dışarı çıkar ve kendi tarafından yardımcı bir sultan**

ihsan et», [1] demelidir. Sonra Mescid-i Nebi'ye girmeli ve minberin yanında, minber direkleri sağ omuzu tarafında kalmak üzere iki rekât namaz kılmalıdır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) burada dururdu. Sonra ziyarete gitmeli ve yüzünü türbe-i saâdete çevirip, arkası kıbleye gelmelidir. Elini duvara sürmek ve orayı öpmek sünnet değildir. Yâni büyüklerimiz yapmamışlardır. Hattâ biraz uzakta durmak hürmete daha muvafık olur. Sonra, **«Esselâmü aleyke yâ Resûlallah. Esselâmü aleyke yâ Nebiyyallah. Esselâmü aleyke yâ Habiballah. Esselâmü aleyke yâ Safvetallah. Esselâmü aleyke yâ ekreme veledi Âdem. Esselâmü aleyke yâ Seyyide'l-mürselîn ve hâteme'n-nebiyyîn ve resûl Rabbi'l-âlemin. Esselâmü aleyke ve alâ âlike ve eshâbike't-tahirîn ve ezvâcike't-tahirâti ümmehati'l-mü'minin cezâkellahü anna efdale ma cezâ nebiyyen an ümmetihi ve salla aleyke küllemâ zekereke'z-zâkirûne ve gafele anke'l-gâfilûn»** demelidir. Eğer bir kimse kendisine oraya selâm götürmesini söylemişse, «Filân ve falanın sana selâmı var», demelidir. Sonra bir metre kadar ileriye gitmeli ve Hazret-i Ebû Bekir ve Ömer'e (radıyallahü anhümâ) selâm vermeli ve, «Esselâmü aleyküma, ey Peygamberimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) vezirleri! Hayatta kaldığı müddetçe onun en doğru yardımcıları siz idiniz. Ondan sonra ümmetin din işlerini siz güzel idare ettiniz. Bu işte ona uyan siz oldunuz. Onun sünneti ile amel siz eylediniz. Allahü Teâlâ sizi, Peygamberine iki halife yaptığı gibi size en iyi karşılıklar versin!» demelidir. Sonra orada durup yapabildiği kadar duâ yapmalıdır. Sonra dışarı çıkıp, **Baki'** kabristanına gitmeli, ashab-ı kirâmın büyüklerini ve oradaki diğer büyükleri ziyaret etmelidir. Dönünce bir kere daha Peygamber Efendimizi (sallâllahü aleyhi ve sellem) ziyaret etmelidir ve vedâ edip ayrılmalıdır.

HACCIN İNCELİKLERİNİN SIRLARI

Buraya kadar anlattıklarımız haccın ameli şeklidir. Bu amellerin, işlerin her birinde bir sır vardır. Bunlardan maksad ibret almak, hatırlamak ve âhiret işlerini düşünmektir.

Bunun da aslı şöyledir: İnsan, devamlı olan âhireti seçmedikten sonra, kendi saâdetinin kemâlini bulamayacak bir fıtratta yaratılmıştır. Bunu **Müslümanlık** unvanında izah etmiştik. Kendi hevâ ve hevesine uyması helâkine sebeptir. Kendi ihtiyarında kaldığı, şeriatın emriyle amel etmediği, arzu ve isteklerine uyduğu müddetçe, işler kula yakışır şekilde olmaz. Halbuki saâdeti kulluktadır. Bu yüzden geçmiş milletler, insanlardan ayrılıp bir köşede ibadet etmiş veya ibadet için seyahat eylemişlerdir. Her ümmetin zâ-

(1) 17 — İsrâ: 80.

hidleri insanlardan ayrılır, dağ başlarına çekilir ve bütün ömrünü riyazet ve mücahede ile geçirirdi.

Bâhusus Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Bizim dinimizde niçin ruhbanlık ve seyahat yoktur», diye sorulduğunda, «**Bize buna karşılık cihâd ve hac verildi**», buyurdu. Demek ki Allahü Teâlâ bu ümmete, içinde mücahede de bulunan ruhbanlığa [1] karşılık, haccı emretti. Hacda daha birçok ibretlerin olduğu da açıkça bellidir. Hususan Allahü Teâlâ Kâbe'yi şerefli kılıp kendine izafe eyledi. Onu, büyük bir padişahın huzuru gibi eyledi. Etrafında harem sahası yaptı. Ona hürmet ve tâzim için avını avlamayı, ağacını kesmeyi haram buyurdu. Arafat'ı, padişahın dergâhının meydanına benzetip, haremin önüne koydu. Allahü Teâlâ'nın bir eve ve bir yere inmekten münezzeh olduğunu bildikleri hâlde, büyük bir arzu olmak sebebiyle dünyanın her tarafındaki insanların bu eve, yâni Beytullah'a gelmeleri tahakkuk etti. Çünkü dostla, sevgiyle alâkalı her şey, sevgili ve kıymetli olur.

İşte, Müslümanlar bu şevk ve arzu sebebiyle çoluk çocuğunu, malını ve vatanlarını bırakıp, sahralardaki tehlikelere katlandılar ve kula yakışır şekilde o huzura çıkmaya yüz döndüler. Bu ibadette kendilerine, akılların almayacağı işler emredildi. Şeytanı taşlamak! Safâ ve Merve arasında koşmak gibi. Bunun da sebebi, aklın erebildiği işe nefsin de yakın olmasıdır. Çünkü her işi ne için yaptığını bilmek ister. Zekâtta fakirlere iyilik, namazda âlemlerin yaratıcısının karşısında küçülmek, oruçta nefsin isteklerini ve şeytanın askerini kırmak olduğunu bilir. Tabiatı icabı akla uygun hareket etmesi mümkündür. Halbuki, kullukta en yüksek derece, kalbinde en ufak bir uygunsuzluk meydana gelmeden, yalnız emre uyarak iş yapmaktır.

İşte taş atmak ve sa'y etmek, yalnız kulluk etmekten başka bir şey değildir. Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) hac hakkında ve bilhassa lebbeyk hakkında, «**Hac için, doğru olarak kul ve köle gibi hazırım**», buyurdu. Buna kulluk ve kölelik diye isim verdi. Bu gibi işlerden maksadın ne olduğunu merak edenler, işlerin hakikatinden haberdar değildirler. Çünkü bundan maksat, maksatsızlık; bundan haber, habersizliktir. Kulluk ancak böyle anlaşılır. Kul yalnız emrolunduğuna bakar. Aklın ve yaratılışın bundan başka bir nasibi yoktur. Hattâ kendini tamamen aradan çekmelidir. Çünkü saâdeti, yokluğunda ve nasipsizliğindedir. Böylece kendinden, Hak'dan ve O'nun emrinden başka bir şey kalmaz.

---

(1) **Ruhbanlık: İbadet için insanlardan ayrılıp bir köşeye çekilmek.**

HAC'DAN ALINACAK İBRETLER

Hacdan alınacak ibretler şöyledir: Bu yolculuğu, bir bakımdan âhiret yolculuğuna benzetmişlerdir. Çünkü bu yolculuktan maksat hâne, yâni Kâbe'dir. Âhiret yolculuğundan maksat ise Kâbe'nin sahibidir. O hâlde, bu yolculuğun hazırlık ve hâllerinden, o yolculuğun hâllerini akla getirmelidir. Çoluk çocuğuna ve dostlarına Allah'a ısmarladık dediği zaman, bunun son nefesteki ayrılığa benzediğini düşünmelidir. Önce kalbi bütün bağlantılardan kurtarıp evden çıktığı gibi, ömrünün sonunda da böyle olacağını, yolculuk kolay gelse de, kalbin her şeyden ayrılacağını bilmelidir. Yolda yemek için her türlü yiyecek aldığı gibi ve sahrada eziyet çekmemek için her ihtiyatı gözettiği gibi, kıyamet sahrasının daha uzun ve tehlikeli olduğunu aklına getirmelidir.

Orada azığa ihtiyaç çoktur. Bu azığı tedarik etmelidir. Çabuk bozulan şeylerin bozulacağını ve işe yaramayacağını bildiği için yanına almadığı gibi, riyâ ile karışmış olan her tâatin de âhiret azığı olamayacağını anlamalıdır. Deveye binip yürüdüğü zaman tabutu hatırlamalıdır. Çünkü, o yolculukta muhakkak tabutta taşınacağını bilir. Belki de hayvandan inmeden tabuta binme zamanı gelecektir. Bu yolculuğun o yolculuğa azık olması lâzımdır. Kâbe'ye yaklaşıp elbisesini çıkardığı ve bir beyaz kumaş olan ihramı giydiği zaman, kefeni hatırlamalıdır. Çünkü o yolculuğun elbisesi de, bu dünyanın elbisesine uymayacaktır. Çöllerdeki zorlukları ve tehlikeleri görünce, **Münker, Nekir**, kabirdeki akrep ve yılanları düşünmelidir. Çünkü öldüğü zamandan haşr zamanına kadar tehlikeli geçitleri bulunan büyük bir sahra vardır. Kılavuzsuz sahralardaki belâlardan korunamadığı gibi, ibadetlerin kılavuzluğu olmaksızın kabirdeki korkulardan kurtulamayacağını aklına getirmelidir. Sahrada; hanımından, çocuklarından ve dostlarından ayrılıp, yalnız kaldığı gibi, kabirde de böyle olacaktır. Lebbeyk'i söyleyince bunun Allahü Teâlâ'nın nidâsına, çağırmasına cevap olduğunu bilmeli, kıyamet günü kendisine böyle nidâ geleceğini ve o zamanki korkuyu düşünmelidir. Hattâ bu korkulara, tehlikelere dalmak lâzımdır.

Ali bin Hüseyin'in (radıyallahü anhümâ) ihram giyerken yüzü sararır, vücudunu titreme alırdı ve **Lebbeyk** diyemezdi. «Niçin lebbeyk diyemiyorsun?» dediklerinde, «Lebbeyk dersem, korkarım ki, **Lebbeyk** ve **Sa'deyk** kabul edilmez derler». Bunu dedi ve deveden düşüp, kendinden geçti.-Ahmed ibn Ebilhavârî, Ebû Süleyman-ı Darânî'nin müridi idi. Anlatır ki, Ebû Süleyman o zaman Lebbeyk diyemeyip bayıldı. Bir mil gittikten sonra kendine gelince buyurdu ki: «Allahü Teâlâ, Mûsa aleyhisselâma vahiy gönderip, "Ümmeti-

min zalimlerine söyle, ismimi dillerine almasınlar, beni anmasınlar. Çünkü beni ananı ben de anarım, eğer zalim olursa, onu lânetle anarım", buyurdu». Yine Ebû Süleyman buyurdu ki: «Duydum ki, hac nafakası şüpheli olup, lebbeyk diyene, "Elinde olanları sahiblerine vermeyince Lebbeyk ve Sa'deyk'in kabul edilmez", derler».

Tavaf ve sa'y edenler, padişahın dergâhındaki biçarelere, zavallılara benzerler, onun sarayının etrafında dolaşırlar ve ihtiyaçlarını arzedecek fırsat gözetirler. Sarayın önündeki meydana giderler, gelirler. Kendilerine şefaat ve yardım edecek bir kimse ararlar. Padişahın gözünün tesadüfen kendilerini alacağını ve kendilerine bakacağını umarlar. İşte Safâ ve Merve arası böyle bir meydandır.

Arafat'ta durma, dünyanın her tarafından gelen insanların burada toplanması ve ayrı ayrı dillerde duâ etmeleri, kıyamet günündeki Arasat'a benzer. Kıyamette de bütün insanlar bu meydanda toplanır ve her biri kendi hâliyle meşgul olur. Kabul ile red arasında tereddüt edip durur.

Taş atmaktan maksat, kul olduğunu göstermektir. Burada yalnız kulluk ve bir de İbrahim aleyhisselâma benzemek vardır. Burada, onu şüpheye düşürmek için şeytan önüne çıkmıştı ve o şeytanı taşlamıştı. Eğer aklına, şeytan ona göründü, bana görünmüyor, lüzumsuz yere niye taş atayım diye bir sual gelirse, bu düşüncenin şeytandan geldiğini bilmeli ve taş atıp belini kırmalıdır. Çünkü onun belkemiğinin kırılması, emri yerine getirmekle olur. Sana şöyle şöyle yap dediklerini yap, kendi tasarrufunu bırak ve bu taş atmakla hakikaten şeytanı kahrettiğine inan.

Bir kimsenin bundan ibret yolunu anlayabilmesi için haccın ibret ve düşündürdüklerinden bu kadarını anlattık. Bu işte anlayışın temizliği, arzunun çokluğu ve uğraşmanın fazlalığı miktarınca böyle mânâlar herkese gösterilir ve her birinden nasibini alır. İbadetinin canlılığı bununla olup, sûretten uzak olur.

SEKİZİNCİ ASIL

Kur'ân-ı Kerim Okumak

Kur'ân-ı Kerim okumak ibadetlerin en üstünüdür. Bilhassa namazda ayakta iken okunan, hepsinden faziletlidir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Ümmetimin en faziletli ibadeti Kur'ân-ı Kerim okumaktır»** [1]. Ve yine buyurdu: **«Bir kimseye Kur'ân-ı Kerim okumak nimetini verirler de, başka bir kimseye kendisine verilenden daha büyük nimet verildiğini sanırsa, Allahü Teâlâ'nın büyük dediği şeyi küçültmüş olur»** [2]. Ve yine buyurdu: **«Eğer Kur'ân-ı Kerim'den bir yeri bir deriye nakşetseler ve ateşe atsalar, ateş ona yaklaşamaz»** [3]. Ve yine buyurdu: **«Kıyamet günü Allahü Teâlâ'nın huzurunda, Kur'ân-ı Kerim'den daha büyük bir şefaatçı yoktur. Peygamberlerden de, meleklerden ve diğerlerinden de daha çok şefaat eder»** [4]. Yine buyurdu: **«Allahü Teâlâ buyuruyor: Kimi Kur'ân okumak, bana duâ etmek ve benden bir şey istemek meşgul ederse, ona şükredenlerden daha çok sevâb veririm»** [5]. Ve yine buyurdu: **«Bu kalbler demir gibi pas tutar»**. «Ne ile pası çıkarılır yâ Resûlâllah?» dediler. Buyurdu ki: **«Kur'ân-ı Kerim okumakla ve ölümü hatırlamakla»** [6]. Yine buyurdu: **«Ben giderim ve size iki vâiz bırakırım, daima size nasihat verirler. Biri konuşarak söyler, diğeri susarak: Konuşan vâiz Kur'ân-ı Kerim'dir. Susan vâiz ise, ölümdür»**.

İbn Mes'ûd (radıyallahü anh) buyuruyor: «Kur'ân-ı Kerim okuyunuz. Çünkü her harfine iki sevap vardır. Elif, lâm, mim bir harftir demiyorum. Elif bir harf, lâm bir harf ve mim bir harftir». **Ahmed bin Hanbel** (radıyallahü anh) buyuruyor: «Allahü Teâlâ'yı rüyada gördüm ve, «Yâ Rabbi! Sana hangi şeyle yaklaşmak daha faziletlidir?» dedim. Buyurdu ki: **«Kur'ân-ı Kerim okumakla»**. Dedim ki, «Mânâsını anlayarak mı, yoksa anlamadan mı okumalı?» Buyurdu ki: **«İster anlayarak okuyun, ister anlamayarak!»**.

---

(1) Ebû Nuaym, Fezâilü'l-Kur'ân.
(2) Taberânî, Abdullah bin Amr.
(3) Ahmed bin Hanbel, Taberânî, Beyhakî.
(4) Müslim, Taberânî.
(5) Tirmizî, Ebû Saîd'den.
(6) Beyhakî.

GAFİLLERİN KUR'ÂN-I KERİM OKUMASI

Kur'ân-ı Kerim okumanın derecesi büyüktür. Kur'ân-ı Kerim'e hürmeti gözetmeli, kendini lüzumsuz şeylerden korumalı ve her hâlinde edebli olmalıdır. Yoksa Kur'ân-ı Kerim'in okuyana düşman olacağından korkulur.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurmuştur: «**Ümmetimin münâfıklarının çoğu, Kur'ân-ı Kerim okuyucularıdır**» (1). Ebû Süleyman-ı Dârânî der ki: «Zebaniler Kur'ân-ı Kerim'i bozarak okuyanları, putperestlerden önce cezalandırırlar». Tevrat'ta Allahü Teâlâ buyurur: «Ey kulum! Yolda giderken bir kardeşinden sana mektup getirseler, durursun, veya bir kenara çekilirsin, yahut da oturursun, her sözünü okuyunca ne demek istediğini düşünürsün. İşte bu benim kitabım, sana yazdığım bir mektuptur. Düşünesin ve onunla iş yapasın. Sen ise ondan kaçıyor, onunla amel etmiyorsun. Okuyup da, ne demek istediğini düşünemiyorsun. Hiç utanmıyor musun?».

Ey insanlar! Sizden öncekiler Kur'ân-ı Kerim'i Allahü Teâlâ tarafından kendilerine gelen bir mektup bildiler. Gece okur, düşünürler; gündüz ona uyarak iş yaparlardı. Siz ise, ondan ders okutmakla meşgul oluyorsunuz. Mahrecini, i'râbını düzeltiyorsunuz, emirlerini ise basit ve kolay tutuyorsunuz!

Muhakkak bilmek lâzım ki, Kur'ân-ı Kerim'den maksat, onu okumak değil, ona uyarak iş yapmaktır. Okumak ise akılda tutmak içindir. Akılda tutmak da yapmak içindir. Emirlerine uymadan Kur'ân-ı Kerim okuyan, efendisinden mektup alıp, mektupta yapması gereken işler bildirilen bir kölenin, bir yere oturup, mektubu yüksek sesle okuması, sözleri gayet düzgün ağzından çıkarması ve fakat emirlerden hiçbirini yapmaması gibidir. Şüphesiz azarlanmaya ve cezaya müstahak olur.

KUR'ÂN-I KERİM OKUMANIN EDEBLERİ

Kur'ân-ı Kerim okurken zâhirde altı şeye dikkat etmek lâzımdır:

BİRİNCİ EDEB: Hürmetle okumalıdır. Önce abdest almalı, yüzünü kıbleye dönmeli ve mütevazi bir şekilde oturmalıdır. Yâni namazda oturur gibi oturmalıdır. Hazret-i Ali (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Namazda, ayakta Kur'ân-ı Kerim okuyana her harfi için yüz sevab, oturarak okuyana elli sevab yazılır. Abdestli olup namazın dışında okuyana yirmi beş sevab, abdestsiz okuyana on

(1) Ahmed bin Hanbel.

sevab yazılır». En iyisi, gece namazlarında okunandır. Çünkü kalb başka şeyleri düşünmez.

İKİNCİ EDEB: Yavaş okumalıdır. Mânâlarını düşünerek okumalıdır. Çabuk hatim etmek arzusunda olmamalıdır. Bazıları o kadar çabuk okur ki, her gün bir hatim yaparlar! Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: «Kur'ân-ı Kerim'i üç günden önce okuyup bitiren, ahkâmını anlayamaz». İbn-i Abbas (radıyallahü anhümâ) buyuruyor ki: «İzâ zülzilet ve el-Kari'a sûrelerini yavaşça ve düşünerek okumayı, Bakara ile Âl-i İmrân sûrelerini çabuk okumaktan daha çok severim». Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) Kur'ân-ı Kerim'i çabuk okuyan bir kimseyi görünce, «Ne susuyor, ne de Kur'ân-ı Kerim okuyor», buyurdu. Eğer bir kimse Arabca bilmiyorsa, yavaş okuması yine daha iyidir. Kur'ân-ı Kerim'e hürmeti gözetmektir.

ÜÇÜNCÜ EDEB: Okurken ağlamaktır. Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) buyuruyor ki: «Kur'ân-ı Kerim okuyunuz ve ağlayınız. Ağlayamazsanız kendinizi ağlamaya zorlayınız» (1). İbn-i Abbas (radıyallahü anhümâ) buyurdu: «Secde âyeti okuduğunuz zaman, secdeye gitmeye acele ediniz ki, ağlayasınız. Bir kimsenin gözleri ağlamıyorsa, kalbinin ağlaması lâzımdır». Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Kur'ân-ı Kerim hüzün ve gam için indirildi. Okuyunca kendinizi hüzünlü olmaya zorlayınız» (2). Kur'ân-ı Kerim'deki müjdeleri ve tehditleri düşünen ve kendi zavallılığını anlayan kimseyi gaflet kaplamamışsa elbette gamlanır, mahzun olur.

DÖRDÜNCÜ EDEB: Her âyetin hakkını vererek okumalıdır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) azâb bildiren âyete gelince, Allahü Teâlâ'ya sığınırdı; rahmet âyetine gelince, o rahmeti isterdi; tenzih âyetinde tesbih ederdi. Başlarken Eûzü okurdu. Okumayı bitirince, «Allahümme'rhamnî bi'l-Kur'ân, vec'alhü lî imâmen ve nûran ve hüden ve rahmeten», deyip: «Yâ Rabbi, ondan unuttuğumu bana hatırlat, ondan bilmediklerimi bana bildir. Gece gündüz onu okumayı bana nasib et ve bana delil ve hüccet eyle. Ey bütün âlemlerin Rabbi!» derdi. Secde âyetine gelince secde etmelidir. Secde ederken önce Allahü Ekber deyip, sonra secde etmelidir. Bu secdede, namazın şartlarından olan abdest ve setr-i avrete dikkat etmelidir. Tekbir ve secde kâfidir. Tehıyyata oturmak yoktur.

BEŞİNCİ EDEB: Eğer gösteriş yapıyor şeklinde bir mânâ çıka-

(1) Buhârî, Ebû Hüreyre. (2) Ebû Ya'lâ, Hilye.

rılacaksa, yahut bir başkasının namazını karıştıracaksa, yavaş okumalıdır. Hadis-i şerifte bildirildi ki: **«Yavaş, yâni sessizce Kur'ân-ı Kerîm okumanın sesli okumaya olan üstünlüğü, gizli verilen sadakanın açıkta verilen sadakaya üstünlüğü gibidir»** [1]. Bundan emin ise, sesli okuyup, başkalarının da dinlemekten nasib almalarını sağlamak daha iyi olur. Hattâ o da daha iyi anlar, gayretini daha çok toplar. Hattâ coşar, uykusu gider ve uyuyacak olan diğerleri de uyanıp dinler. Eğer bütün bu niyetler bir araya gelirse, her biri için ayrı ayrı sevab alır. Eğer Mushaftan okursa, daha iyidir. Gözler de ibadet etmiş olur. Mushafla hatim, yedi hatim olur, demişlerdir. Mısır'ın bazı fakihleri gece vakti İmam Şâfiî hazretlerinin huzuruna girdiler ve Mushafı önünde açık buldular. İmam Şafiî onlara hitaben, «Fıkıh ile meşgul olmak sizi Kur'ân'dan alıkoydu. Halbuki ben, yatsı namazını kıldıktan sonra Kur'ân'ı önüme alır, sabaha kadar okurum» dedi.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) Ebû Bekir'e (radıyallahü anh) uğradı. Gece namaz kılıyor ve sessizce Kur'ân okuyordu. **«Niçin sessiz okuyorsunuz?»** buyurdu. «Kimle konuşuyorsam, duyuyor», dedi. Hazret-i Ömer'i (radıyallahü anh) gördü. Sesli okuyordu. **«Niçin yüksek sesle okuyorsun?»** buyurdu. «Uyuyanları uyandırmak ve şeytanı uzaklaştırmak için» dedi. **«Her ikiniz de iyi yaptınız»**, buyurdu. Böyle işler niyete bağlıdır. Her ikisinde de niyet iyi olunca, her ikisi de sevab olur.

ALTINCI EDEB: Güzel sesle okumaya gayret etmelidir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Kur'ân-ı Kerîm'i güzel ses ile süsleyiniz».** Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) Ebû Huzeyfe'nin (radıyallahü anh) kölesini gördü, güzel sesle Kur'ân-ı Kerîm okuyordu. Buyurdu ki: **«Allahü Teâlâ'ya hamd olsun ki, ümmetimde böyle bir kimse yarattı».** Ses ne kadar güzel olursa, Kur'ân-ı Kerîm'in kalbdeki te'sirinin çok olmasına sebep olur. Sünnet olan, tecvid üzere okumaktır. Fakat zamanımızda mevlidhanların, şarkıcıların okuduğu gibi kelimeler ve harfler arasında fazla teganni ve nağme olursa çirkin ve günah olur.

KALBE AİT EDEBLER

Kur'ân-ı Kerîm okurken kalbe ait edebler de altıdır.

BİRİNCİ EDEB: Okuduğunun büyüklüğünü bilmelidir. Çünkü Allahü Teâlâ'nın kelâmıdır ve kadimdir. Sonradan yaratılmış değildir. Allahü Teâlâ'nın sıfatıdır. Zâtı ile kaimdir, durmaktadır. Dil-

(1) O.N.T.

le söylenen ise harflerdir. Evet, dille ateş demek kolaydır ve herkes bunu söyleyebilir, ama ateşin kendisine dayanamaz. Kur'ân-ı Kerîm'in harflerinin hakiki mânâları açığa vurulsaydı, yedi kat gökler ve yer bu tecelliye dayanamazdı. Bunun için Allahü Teâlâ, **«Eğer biz bu Kur'ân'ı bir dağ başına indirseydik muhakkak ki onu Allah korkusundan baş eğmiş, parça parça olmuş görürdün...»** [1], buyuruyor. Fakat dillerin ve kalblerin dayanabilmesi için, Kur'ân-ı Kerîm'in güzelliğini ve büyüklüğünü harf şekilleri ile örtmüşlerdir. Onu bu harflerin kisvesine bürüyüp göndermekten başka, göndermek olamaz. Bu, harflerin arkasında büyük bir gerçeğin bulunmadığını göstermez! Bu şuna benzer: Hayvanları sürmek, onlara su vermek ve iş yaptırmak, insan sözü ile olamaz. Çünkü hayvan, insan sözünü anlayamaz. Bunun için hayvan sesine yakın sesler bulmuşlar, bu sözlerle hayvanlara hitap etmişler, anlatmışlardır. Hayvanlar bu sesleri duyup iş yaparlar, fakat faydasını bilmezler. Sabana koşulan öküz, toprağı yumuşatır. Ama toprağı yumuşatmanın, tarlayı sürmenin hikmetinin, faydasının; havanın toprak arasına girmesi, su ile birleşmesi ve her üçü bir araya gelince, tohumları besleyip büyüteceği olduğunu bilmez. İnsanların çoğunun, Kur'ân-ı Kerîm'den nasipleri de ses ve görünüş mânâsından fazla değildir. Hattâ bazıları Kur'ân-ı Kerîm'i yalnız harf ve ses sandılar. Bu büyük bir zaaf ve gevşekliktir. Bu, bir kimsenin ateşin hakikatini a-t-e-ş harfleri olduğunu zannetmesi gibidir. Fakat ateş kâğıda yaklaştığı zaman, onu yakacağını ve bu harflerin ise daima kâğıdın üzerinde durup ona hiç te'sir etmediğini anlamaz. Her bedenin, her şeklin kendine benzeyen bir rûhu olduğu gibi; Kur'ân-ı Kerîm harflerinin mânâsı rûh gibi, harfler ise şekil ve sûret gibidir. Şeklin, sûretin şerefi rûh sebebiyledir. Harflerin şerefli olmasının sebebi de, mânâların rûhu, hakikati sebebiyledir. Bunun hepsini böyle bir kitapta anlatmak imkânsızdır.

İKİNCİ EDEB: Kur'ân-ı Kerîm okumadan önce bu kelâmın sahibi olan Allahü Teâlâ'nın büyüklüğünü kalbinde bulundurmaktır. Kimin kelâmını okuduğunu ve nasıl tehlikede bulunduğunu bilmelidir. Çünkü O buyuruyor: **«Ona tam bir surette temizlenmiş olanlardan başkası el süremez»** [2]. Mushaf'ın kendisine abdestsiz dokunulmadığı gibi, Allahü Teâlâ'nın kelâmının hakikatını, kalbi kötü ahlâklardan temizlenmemiş, hürmet ve tâzim nuru ile süslenmemiş olan anlayamaz. Bunun için Hazret-i İkrime (radıyallahü anh) ne zaman Kur'ân-ı Kerîm'i açsa, kendinden geçer gibi olur ve **«Bu benim Rabbimin sözüdür, bu benim Rabbimin sözüdür»**, derdi. Allahü Teâlâ'nın büyüklüğünü bilmeyen, Kur'ân-ı Kerîm'in büyüklü-

(1) 51 — Haşr: 21. (2) 56 — Vâkıa: 79.

ğünü anlayamaz. Bu büyüklük ise, Allahü Teâlâ'nın sıfatlarını ve işlerini düşünmeyince kalbde meydana gelmez. Arş'ı, Kürsi'yi, yedi kat gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunan melekleri, cinleri, insanları, hayvanları, böcekleri, taşları, bitkileri ve bütün mahlûkatı kalbinde bulundurur ve düşünürse bu Kur'ân-ı Kerim'in, bütün bu sayılanların yed-i kudretinde olduğu Allahü Teâlâ'nın kelâmı olduğunu bilir. Çünkü hepsini yok etse ona zarar vermez ve büyüklüğünden bir şey eksilmez. Yaratan, varlıkta tutan ve hepsine rızık veren O'dur. Böyle düşününce, kalbinde o azametten biraz hâsıl olur.

ÜÇÜNCÜ EDEB: **Okurken kalbini hazır bulundurmalı, gafil olmamalıdır.** Kalbindeki düşünceler, onu okuduğundan uzaklaştırmamalıdır. Gafletle okuduğunu okumamış bilmeli, yeniden okumalıdır. Bu, bir kimsenin bir bahçeyi seyre dalmasına ve oradan çıkıncaya kadar bahçedeki güzelliklerden gafil olmasına benzer. Çünkü, Kur'ân-ı Kerim, Müslümanların bakacakları yerdir ve onda şaşılacak nice hikmetler vardır. Bunları düşünen kimse, başka bir şeyle uğraşamaz. O hâlde, Kur'ân-ı Kerim'in mânâsını bilmeyenin ondan nasibi az olur. Fakat düşüncelerini dağıtmaması için, büyüklüğünü kalbinde bulundurması lâzımdır.

DÖRDÜNCÜ EDEB: **Anlayıncaya kadar her kelimenin mânâsını düşünmelidir.** Bir okuyuşta anlayamazsa, bir daha okumalıdır. Eğer bir lezzet alıyorsa, bir kere daha okumalıdır. Bu, çok okumaktan daha iyidir. Ebû Zer (radıyallahü anh) diyor ki: Resûlüllah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir gece sabaha kadar namazda şu âyet-i kerimeyi tekrar tekrar okudu: «**Eğer onlara azâb edersen, senin kullarındırlar. Eğer onları afveder bağışlarsan, Sen aziz ve hakîmsin...**», (1) deyip Besmele'yi yirmi defa tekrar etti. Said İbn-i Cübeyr (radıyallahü anh) bir geceyi şu âyet-i kerîme ile geçirdi: «**Ey günahkârlar, bugün siz** [bir tarafa] **ayrılın!**» (2). Bir âyet okunur da, diğer âyetin mânâsı düşünülürse, o âyetin hakkı verilmemiş olur.

Amir bin Kays vesveselerinden şikâyet eyledi. «O dünya işinden olur», dediler. Dedi ki: «Namazda dünya işlerini düşünmekten kalbime bıçak batırmaları bana daha kolay gelir. Fakat kalbim, Allahü Teâlâ'nın huzuruna nasıl çıkacağımı ve o huzurdan nasıl ayrılacağımı düşünmeye dalıyor». Namazda okunan her kelimenin mânâsını düşünmekten başka bir şey düşünmemelidir, hükmü gereğince bunu vesvese kabul etti. Dinden olsa bile, başka bir düşünce olduğu için vesvese sayılırdı. Demek ki, her âyet-i kerimeyi okurken, onun mânâsından başka bir şey düşünmemelidir. Allahü Teâ-

(1) 5 — Mâide: 118. (2) 36 — Yâsin: 59.

lâ'nın sıfatlarını bildiren âyetleri okuyunca, sıfatların sırrını düşünmeli, **Kuddüs, Aziz, Cebbâr, Hakîm** ve buna benzer sıfatların mânâlarının ne olduğunu anlamaya uğraşmalıdır. Allahü Teâlâ'nın fiillerini, işlerini bildiren, **«Yeri ve gökleri yarattı»** (1), gibi âyet-i kerimeleri okuyunca; yaratılmışlardaki akıllara durgunluk verici işlerden, Yaratanın büyüklüğünü anlar, O'nun ilminin ve kudretinin kemâlini bilir. Hattâ öyle olur ki, neye bakarsa Hakk'ı görür ve Hak'tan görür. Her şeyi O'nunla görür. **«Muhakkak ki, insanı nutfeden** [meniden] **yarattık»** (2), âyetini okuyunca, nutfedeki şaşılacak hâlleri düşünür. Bir damla sudan nasıl oluyor da et, deri, damar, kemik ve bunun gibi çeşitli şeyler meydana geliyor? Sonra ondan baş, el, ayak, göz, dil ve diğer azâların nasıl yaratıldığını ve sonra da görmek, işitmek, hayat ve diğer mânâ cevherlerindeki acayip hâllerin nasıl yaratıldığını, nasıl meydana geldiğini düşünür.

Kur'ân-ı Kerim'in bütün mânâsını anlatmak zordur. Bu kadar anlatmamızdan maksat, Kur'ân-ı Kerim üzerinde nasıl düşünüleceğini bildirmek içindir. Kur'ân-ı Kerim'in mânâsını üç kimse anlayamaz: **Birincisi**; önceden Kur'ân-ı Kerim'in zâhiri tefsirini okumayan ve Arabca dilini bilmeyen kimse. **İkincisi**; büyük bir günahı işlemeye devam edip, itikatta bid'ate düşüp, bid'at ve günah zulmeti sebebiyle kalbi kararan kimse. **Üçüncüsü**, kelâm ilminde inanılması icabeden bir şey okumuş olup, zâhirine, görünüşüne saplanıp kalmış, buna uygun olmayan bir şey kalbine gelince ondan nefret eden kimsedir. O kimsenin bu zâhiri görünüş mânâsından kurtulması imkânsızdır.

BEŞİNCİ EDEB: Âyetlerin mânâları değiştiği gibi, kalbi de çeşitli şekillere girmelidir Korku bildiren âyetlere gelince, bütün kalbi ile korkmalı ve inlemelidir. Rahmet âyetlerine gelince, kalbinde ve yüzünde rahat ve neş'e görünmelidir. Allahü Teâlâ'nın sıfatlarını duyunca, hemen küçülmeli ve kalbi kırık olmalıdır. Kâfirlerin Allahü Teâlâ hakkında söyledikleri, ortağı ve oğlu vardır gibi, muhâl olan şeyleri duyunca, sesini daha yumuşak yapıp hayâ ederek, utanarak okumalıdır. Bunun gibi her âyetin bir mânâsı vardır ve mânânın da icab ettirdiği şey vardır. O sıfata bürünüp o âyetin hakkını vermelidir.

ALTINCI EDEB: Kur'ân-ı Kerim'i Allahü Teâlâ'dan dinliyor gibi dinlemelidir. O ânda O'ndan dinlediğini farzetmelidir. Büyüklerden biri buyurur: «Ben Kur'ân-ı Kerim okurdum, fakat ondan lez-

(1) 46 — Ahkâf: 33.
(2) 76 — İnsan [ed-Dehr]: 2.

zet alamazdım. Okuduğum Kur'ân'ı Resûlüllah'tan dinlediğimi düşündüm. Bundan sonra lezzet almaya başladım, daha yükseldim. Cebrâil aleyhisselâmdan dinlediğimi düşündüm, daha çok lezzet buldum. Daha yükseğe çıktım ve daha büyük bir makama kavuştum. Şimdi vasıtasız Allahü Teâlâ'dan dinliyor gibi oluyorum. Şimdiye kadar duymadığım bir lezzet duyuyorum».

DOKUZUNCU ASIL

Allahü Teâlâ'yı Zikir

(HATIRLAMAK, ANMAK)

Bütün ibadetlerin özü ve aslı, Allahü Teâlâ'yı hatırlamaktır. İslâm'ın direği namazdır ve namazdan da maksat Allahü Teâlâ'yı zikir ve anmaktır. Hususan Allahü Teâlâ buyurur: «... **Namazı dos-doğru kıl** (ve kıldır). **Allah'ı zikretmek elbette en büyük (ibadet) dir»** [1]. Kur'ân-ı Kerim okumanın ibadetlerin en faziletlisi olmasının sebebi, Allahü Teâlâ'nın kelâmı, sözü olması, Allahü Teâlâ'yı hatırlatıcı olması ve içerisindekilerin hepsinin Allahü Teâlâ'yı anmayı, hatırlamayı tazelemesi, yenilemesidir. Oruçtan maksat, şehvet ve arzuları kırmaktır. Böylece şehvet ve istek sıkıntılarından kurtulan kalb, temizlenir ve zikir edilecek yer olur. Kalb arzularla dolu olunca, zikir etmesi mümkün olmaz ve zikir ona te'sir etmez. Beytullah'ı [Kâbe'yi] ziyaret olan hacdan maksat, hane [ev] sahibini hatırlamak ve O'nu görmeyi, O'nunla konuşmayı candan istemektir.

Demek ki, bütün ibadetlerin başı ve aslı zikirdir. Zaten Müslüman olmak için **LÂ İLÂHE İLLALLAH, MUHAMMEDÜN RESÛLULLAH** kelimesini söylemek lâzımdır. Bu ise zikrin, Allahü Teâlâ'yı anmanın tâ kendisidir. Diğer bütün ibadetler bu zikri kuvvetlendirmek içindir. Allahü Teâlâ'nın seni anması, senin, O'nu anmanın neticesidir. Bunun için Allahü Teâlâ, **«Beni anınız ki, ben de sizi anayım»**, [2] buyuruyor. Bu hatırlamak, devamlı olmalıdır. Devamlı olmazsa, ekseri hâllerde olmalıdır. Çünkü kurtuluş buna bağlıdır. Bunun için Allahü Teâlâ, **«Kurtulmak istiyorsanız, Allahü Teâlâ'yı çok zikrediniz»**, [3] buyuruyor. Kurtuluş ümidinin anahtarı az değil, çok zikretmek, az hâlde değil, birçok hâllerde zikretmektir. Yine bunun için buyurdu: **«Ayakta, otururken ve yanları üzerinde yatarken Allahü Teâlâ'yı zikredenler...»** [4]. Bu âyet-i kerime, ayakta iken, otururken ve yatarken Allahü Teâlâ'yı hiç unutmayan insanları övmektedir. Allahü Teâlâ buyurdu: **«Rabbini içinden, yalvararak ve korkarak, (fakat) yüksek olmayan bir sesle sabah ve akşam an. Gafillerden olma»** [5].

---

(1) 29 — Ankebût: 45. (2) 2 — Bakara: 152. (3) 8 — Enfâl: 45.
(4) 3 — Âl-i İmrân: 191. (5) 7 — A'râf: 205.

Peygamber Efendimize (sallâllahü aleyhi ve sellem), «İşlerden hangisi faziletlidir?», diye sordular. Buyurdu ki: «Öldüğü zaman dilinin, Allahü Teâlâ'nın zikri ile yaş olmasıdır» (1). Yine buyurdu: «İşlerinizin en iyisinden, Allahü Teâlâ indinde en makbulünden, derecelerinizin en yükseğinden, altun ve gümüş sadaka vermekten daha üstün olandan ve sizin boyunlarınızın vurulduğu ve boyunlarını vurduğunuz düşmanlarla Allah yolunda cihad etmekten daha iyi olan amelinizden size haber vereyim mi?». «Yâ Resûlallah, o nedir?» dediler. «Zikrullahdır», (2) buyurdu. Yâni Allahü Teâlâ'yı hatırlamaktır, anmaktır. Ve yine buyurdu: «Allahü Teâlâ buyuruyor ki: Kim ki, Benim zikrimle meşgul olmaktan dolayı duâ bile edemez, Benim ona ihsanım, duâ edenlere ettiğim ihsandan daha üstündür» (3). Ve yine buyurdu: «Gafillerin arasında Allahü Teâlâ'yı anan, ölüler arasında canlı gibi, kuru ağaçlar arasında yeşil ağaç gibi, harpten kaçanlar arasında harbeden asker gibidir» (4). Muaz bin Cebel (radıyallahü anh) diyor ki: «Cennette olanlar dünyada iken Allahü Teâlâ'yı zikretmeden geçirdikleri bir an için üzüldükleri gibi, başka bir şeye daha fazla üzülmezler».

ZİKRİN HAKİKATİ

Zikrin dört derecesi vardır:

1 — **Dilin zikri olup, kalbin gafil olmasıdır.** Bunun tesiri azdır. Fakat tamamen tesirsiz de değildir. Çünkü hizmet ile meşgul olan dil, lüzumsuz şeylerle vakit geçiren ve hiçbir şey söylemeyen dilden daha üstündür.

2 — **Kalbin zikridir.** Fakat kalbe yerleşmemiş ve devamlı olmamıştır. Ancak uğraşarak kalbe yaptırılabilir. Bu uğraşma ve gayret olmasa gaflet ve düşünce sahibi kalb, eski hâline döner.

3 — **Zikrin kalbde yerleşmesi, kalbi kaplaması ve devamlı olmasıdır.** Ancak uğraşarak kalbe başka şey getirilebilir. Fakat bu, büyük bir iştir.

4 — **Zikrolunanın kalbi kaplamasıdır.** Bu ise Allahü Teâlâ'dır, zikir değildir. Kalbi dostun tutmasiyle kalbin dostu zikretmesi arasında çok fark vardır. En yüksek derecesi, zikirden haberdar olmanın kalbden gitmesi, yalnız zikrolunanın kalmasıdır. Çünkü zikir Arabça da olsa, Farsça da olsa, bunların ikisi de kalbin konuşmasından hariç olmaz. Hattâ kalb kelâmının kendisi olur. Asıl olan, kalbin Arabça ve Farsça konuşmadan kurtulması ve etrafında dolaşan hiçbir şeye yer vermemesidir. Bu ise hakiki aşk denen aşırı sevginin neticesidir. Âşık ise bütün cömertliğini mâşûkuna saklar.

---

(1) Hb. Tb., Beyhakî (1/265). (2) T. (1/265). (3) H. Tarih; Beyhakî; Bezzaz (1/265 - 266). (4) Ebû Nuaym; Hilye: Beyhakî (1/265).

Hattâ O'nunla olan meşguliyet sebebiyle isminin unutulmasını ister. Sevgiye böyle gömülünce, kendini ve Allahü Teâlâ'dan başka olan her şeyi unutur, tasavvuf yolunun başlangıcına kavuşur. Mutasavvıflar bu hâle fenâ derler, yokluk derler. Yâni kendine kendini hatırlatan her şey yok olmuştur. Kendisi de yok olmuştur. Zira kendini de unutmuştur. Allahü Teâlâ'nın öyle âlemleri vardır ki, bizim onlardan hiç haberimiz yoktur. Onlar bizim için yok sayılır. Bizim için var olanlar, haberimiz olan şeylerdir. Bizim bildiğimiz âlemleri bir kimse unutursa, onlar da yok olur. Kendi benliğini unutursa, o da kendisi için yok olmuş olur. Allahü Teâlâ'dan başka onunla bir şey kalmasa, onun varlığı Hakla olur. Şöyle ki:

Baktığın zaman göklerden, yerden ve onlarda bulunanlardan fazlasını görmezsen, âlem bundan fazla değildir, hepsi budur, dersin. Bu kimse de Allahü Teâlâ'dan başka bir şey görmezse, her şey O'dur. O'ndan başkası yoktur, der. Bu makamda bulunmakla, onunla Allahü Teâlâ arasında (mânevi) uzaklık kalkar ve beraberlik hâsıl olur. Bu, tevhid âleminin ve vahdaniyetin başlangıcıdır. Ancak ayrılığı bilirse, farkederse, onu Allahü Teâlâ'dan uzak eder. O ise bunu anlamaz. Çünkü ayrılığı iki şeyi bilen kimse bilir. Kendini ve Allahü Teâlâ'yı. Bu ise bu hâlde iken kendini bilmiyor, birden başka bir şey tanımıyor. Ayrılığı nasıl bilsin? Bu dereceye ulaşınca melekûtta olanlar ona gösterilmeye başlar. Meleklerin ve peygamberlerin şekillerini güzel sûretlerde ona gösterirler. Allahü Teâlâ'nın dilediği her şey görünmeye başlar. Öyle büyük hâllere kavuşur ki, anlatmaya gelmez. Kendine gelince, bazan vâki olanların eserleri, kendisinde kalır ve o hâlleri istemesi kendisini kaplar. Dünya ve dünyada olanlar, insanların bulunduğu yerler, şeyler kalbine iyi gelmez, insanlar arasında bulunduğu hâlde, kalbden onlardan uzak olur. Dünya işleri ile meşgul olanların hâllerine şaşar. Onlara rahmet nazarı ile bakar. Çünkü, ne büyük bir işten mahrum kaldıklarını bilir. İnsanlar ise, onun dünya ile meşgul olmamasına gülerler. Hattâ yakında aklını kaçıracağını sanırlar. Fenâ ve yokluk makamına ulaşmayan, bu hâller ve keşiflere kavuşmayan kimseyi zikir kaplarsa, bu da kimyâ-yı saâdet olur. Çünkü zikir kaplayınca, muhabbet ateşi o kimseyi istilâ eder. Hattâ öyle olur ki, Allahü Teâlâ'yı bütün dünyadan ve içinde olanlardan daha çok sever.

Saâdetin aslı, ölümle Allahü Teâlâ'ya dönerkendir. Allahü Teâlâ'yı müşâhede lezzetinin kemâli, muhabbet miktarıncadır. Mahbûb-i dünya olanlar, yâni dünyayı sevenler, dünyaya âşık oldukları için ondan ayrılırken üzülür ve yanarlar, Müslümanlık unvanında bunu anlatmıştık.

Bir kimse çok zikir eder de, sofilerde hâsıl olan hâllerden bir şey hâsıl olmazsa, ye'se düşmemelidir. Çünkü saâdete kavuşmak yalnız bununla değildir.

Kalb zikir nuru ile süslenince saâdetin en büyüğü ele geçmiş demektir. Bu dünyada görülmezse, öldükten sonra görülür. Kalbi Allahü Teâlâ ile bulundurmak için, onu daima murakabe etmelidir. Hiç unutmamalıdır. Çünkü devamlı Allahü Teâlâ'yı zikretmek, hatırlamak, Allahü Teâlâ'nın melekûtundaki şaşılacak hâllerin anahtarıdır. Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) **«Cennet bahçelerinde durup seyretmek isteyen, Allahü Teâlâ'yı çok zikretmelidir»**, (1) hadîs-i şerifinin mânâsı budur.

Kısaca bu anlattıklarımızdan, bütün ibadetlerin özünün zikir olduğu anlaşıldı. Hakiki zikir, bir emir veya yasakla karşılaştığı zaman Allahü Teâlâ'yı hatırlamaktır. Günah ise elini çekmeli, emir ise yapmalıdır. Eğer zikri bunu yaptırmıyorsa, hayâldir ve işin aslını anlamamıştır.

TEHLÎL, TESBÎH, TAHMÎD, SALÂVAT VE İSTİĞFARIN ÜSTÜNLÜĞÜ

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: **«Kulun yaptığı her iyilik, kıyamet günü teraziye konur. Yalnız Lâ ilâhe illâllah kelimesi konmaz. Eğer onu teraziye koysalar, yedi kat göklerden, yerden ve içinde olanlardan ağır gelir»** (2). Yine buyurdu: **«Lâ ilâhe illâllah diyen dediğinde sâdık ise, yeryüzündeki topraklar kadar günahı da olsa afvedilir»** (3). Ve yine buyurdu: **«İhlâs ile Lâ ilâhe illâllah diyen, Cennete gider»** (4). Ve yine buyurdu: **«Lâ ilâhe illâllahu vahdehu lâ şerike leh; lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadir; tehlilini her gün yüz defa söyleyen, on köle azad etmiş gibidir. Defterine yüz iyilik yazılır ve defterinden yüz kötülük silinir. Akşama kadar bu kelime onu şeytandan korur»** (5).

Sahîh-i Buhârî'de bildiriliyor ki: **«Bu kelimeyi kim söylerse, İsmâil aleyhisselâmın oğullarından dört köleyi kölelikten azad etmiş gibi olur»** (6). Yine Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Günde yüz defa sübhânallahi ve bihamdihi, diyenin bütün günahları afv olur, isterse denizin köpüğü kadar fazla olsun»** (7). Ve yine buyurdu: **«Her namazdan sonra otuz üç defa Sübhânallah, otuz üç defa Elhamdülillâh, otuz üç defa Allahü Ekber deyip, "Lâ ilâhe illâllahü vahdehû lâ şerikeleh lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü ve hüve alâ külli şey'in kadîr" sözü ile yüze tamamlayanın bütün günahları afvedilir, isterse deniz köpüğü kadar çok olsun»** (8).

---

(1) İbn Ebî Şeybe Musannaf, Taberânî, (1/265). (2) N. Hb., K. (1/267). (3) T. (1/267). (4) Taberânî (1/268). (5) Buhârî, Müslim (1/267). (6) Buhârî, Müslim (1/268). (7) Buhârî, Müslim (1/269). (8) Müslim (1/169).

Derler ki, Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) huzuruna bir kimse geldi ve «Dünya beni terketti, elimde bir şey kalmadı, fakir ve âciz oldum. Ne yapmam lâzım?» diye sordu. Buyurdu ki: «Meleklerin salâvat ve mahlûkatın tesbih ile rızıklarını bulduğu şeyi bilmiyor musun?». «O nedir, yâ Resûlallah?» dedi. Buyurdu: «Sübhânallahi'l-azîm, sübhânallahi ve bihamdihi, estağfirullah, her gün bunları sabah namazından önce ve sabahtan sonra yüz defa söyle, dünya, istesen de istemesen de yüzünü sana döner; ve Allahü Teâlâ her bir kelimeden bir melek yaratır, kıyamete kadar tesbih söyler ve sevabı sana olur» (1). Ve yine buyurdu: «Devamlı olan sâlih ameller bu kelimelerdir: Sübhânallahi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illâllahü vallahü ekber» (2). Ve yine buyurdu: «Ben bu kelimeleri söylemeyi, gök kubbe altında olan her şeyden daha çok severim». Ve yine buyurdu: «Allahü Teâlâ'nın indinde en sevgili sözler bu dört kelimedir» (3). Ve yine buyurdu: «İki kelime vardır, dilde hafif, terazide ağırdır ve Allahü Teâlâ'nın indinde pek sevgilidir: Sübhânallahi ve bihamdihi» (4).

Fakirler, Peygamber Efendimize (sallâllahü aleyhi ve sellem) dediler ki: «Zenginler âhiret sevabının hepsini götürdüler. Bizim yaptığımız her ibadeti onlar da yapıyorlar, onlar ise sadaka veriyorlar, biz veremiyoruz». Buyurdu ki: «Sizin fakirlik sebebiyle her tesbihiniz, tehliliniz ve tekbiriniz sadakadır. Yaptığınız her emr-i mâruf ve nehy-i münker sadakadır. Eğer sizden biriniz, ehlinin ağzına bir lokma koyarsa sadakadır» (5). Fakirlerin söylediği tesbih ve tahmidin (6) faziletinin daha fazla olmasının sebebi, fakirlerin kalblerinin dünya zulmeti ile karışmamış, bilâkis çok parlak olmasındandır. Onun söylediği bir kelime, temiz toprağa atılmış bir tohum gibidir. Tesiri çok olur, meyvesi fazla olur. Dünya arzuları ile dolu olan bir kalbdeki zikir, çorak araziye atılmış tohum gibi olup, eseri az olur.

SALÂVAT

Bir gün Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) dışarı çıktı, hâlinde bir neş'e alâmeti vardır. Buyurdu ki: «Cebrâil aleyhisselâm geldi ve dedi ki: Allahü Teâlâ buyuruyor: Ümmetinden birisi sana salâvat okuyunca benim ona on rahmet vermemi, sana selâm verince, ona on defa selâm (selâmet) vermemi beğenmez misin?». Yine buyurdu: «Çok olsun, az olsun bana salâvat ge-

(1) El-Müstağfirî, Ahmed (1/269). (2) N. Hb. K. (1/269). (3) Müslim (1/270). (4) Buhârî, Müslim (1/270). (5) Müslim (1/270). (6) Tesbih: Sübhânellah, Tahmîd: Elhamdülillâh demektir, Salâvat: Allahü Teâlâ tarafından rahmet, meleklerden istiğfar, kullardan duâ mânâsındadır.

tiren kimseye meleklerin hepsi salâvat getirir» [1]. Ve yine buyurdu: «Benim için en iyi kimse sana çok salâvat okuyan kimselerdir». Ve yine buyurdu: «Bana salâvat okuyan kimseye on iyilik yazılır ve on kötülüğü silinir» [2]. Ve yine buyurdu: «Bir kimse yazdığı bir şeyde, bana da salâvat yazarsa, benim ismim o kitabta kaldığı müddetçe melekler onun için istiğfar ederler» [3].

İSTİĞFAR

İbn Mes'ûd (radıyallahü anh) diyor ki: «Kur'ân-ı Kerim'de iki âyet-i kerime vardır. Bir kimse yoktur ki bu âyetleri okusun da günah işlesin, istiğfar etsin de günahı afv olmasın. Biri, «Kötü işler yapan, yahut kendilerine zulmedenler, Allahü Teâlâ'nın azabını hatırlayıp tevbe edenlerin Allahü Teâlâ günahlarını afveder» [4], diğeri de, «Kötü işler yapan, yahut kendine zulmeden kimse, bundan sonra Allah'tan mağfiret isterse, Allah'ı afvedici ve bağışlayıcı bulur», [5] âyet-i kerimesidir».

Allahü Teâlâ, Peygamber Efendimize (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: «Rabbini tesbih ve senâ eyle ve mağfiret iste ki, tevbeni kabul eylesin». Bunun için Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) ekseriya «Sübhânekâllahümme ve bihamdik. Allahümmağfirli. İnneke ente't-tevvâbü'r-rahim», [6] diye duâ ederdi. Peygamber Efendimiz, (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Çok istiğfar eden, her üzüntüden kurtulur, her darlıktan halâs bulur. Rızkı, düşünmediği yerden gelir» [7]. Ve buyurdu: «Ben günde yetmiş defa istiğfar ve tevbe ediyorum». Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) böyle olunca, diğerlerinin tevbe ve istiğfarı hiçbir zaman dilden bırakmayacakları anlaşılır. Ve yine buyurdu: «Bir kimse yatarken üç defa: Estağfirullahe'l-azîm ellezî lâ ilâhe illâ hüve'l-hayyü'l-kayyûm derse, günahları denizlerin köpüğü, çöllerin kumu, ağaçların yaprağı ve dünyanın günleri kadar çok olsa da afvolunur» [8]. Ve yine buyurdu: «Hiçbir kul yoktur ki, bir günah işlesin ve sonra iyi bir abdest alsın, iki rekât namaz kılsın ve istiğfar etsin de, bu günahı afvolmasın» [9].

DUÂNIN EDEBLERİ

Yalvararak tazarrû ile yapılan duâ, Allahü Teâlâ'ya yaklaştıran amellerdendir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: «Duâ, ibadetin özüdür». Bu, şunun içindir ki, ibadetten maksat, kulluk etmektir. Kulluk ise, kendinin zavallı ol-

(1) T. (1/279). (2) N. İbn Hibban (1/279). (3) Taberânî (1/279). (4) 3 — Âl-i İmran: 135. (5) 4 — Nisâ: 110. (6) Müttefak (1/281). (7) D. N. O. K. (1/281). (8) T. H. (1/281). (9) T. (1/281 - 282).

duğunu ve Allahü Teâlâ'nın büyüklüğünü birlikte görmek ve bilmektir. Duâda bu ikisi de vardır. Duâ ne kadar tazarrû ile olursa, o kadar iyi olur. Duâda sekiz edebe dikkat etmelidir:

1 — **Kıymetli vakitlerde duâ etmeye gayret etmelidir.** Arefe, Ramazan, Cuma, sabah erken ve gece yarısı gibi.

2 — **Kıymetli hâlleri gözetmelidir.** Askerlerin harbe gitmesi ve gelmesi, farz namazları gibi. Hadis-i şerifte bildirildi ki, gök kapıları böyle zamanda açılır. Bunun gibi ezanla ikamet arasında, oruçlu olduğu zaman ve kalbinde incelik hissettiği zamanlarda duâ etmelidir. Çünkü kalbdeki incelik rahmet kapısının açık olduğuna işarettir.

3 — **Bir kimsenin iki elini kaldırıp, başkasına duâ etmesidir.** Hadis-i şerifte buyuruldu ki: **«Allahü Teâlâ, kendisine kaldırılan eli boş çevirmekten daha kerîmdir»** (1). Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Duâ eden üç şeyden boş kalmaz: Yâ günahı afvedilir, ya o anda ona bir hayır gelir, yahut ilerde bir hayır gelir».**

4 — **Duâda tereddüt etmemelidir.** Kalbinde, duâsının hemen kabul edildiğini tutmalıdır. Peygamber Efendimiz buyuruyor: **«Allahü Teâlâ'ya öyle bir hâlde duâ ediniz ki, duânızın kabul edildiğini yakînen bilesiniz»** (2).

5 — **Yalvararak ve huşû'-i kalb ile duâ etmelidir.** Hadis-i şerifte **«Gafil olan kalbden yapılan duâlar dinlenmez»**, buyuruldu.

6 — **Duâyı çok yapmalı, tekrar tekrar söylemeli, ardını bırakmamalıdır.** Kaç defa duâ ettim, duâm kabul olmadı, dememelidir. Çünkü kabul vaktini ve işini Allahü Teâlâ daha iyi bilir. Duâsı kabul olunca, **«Allahü Teâlâ'ya hamd olsun ki, verdiği nimet sebebiyle iyi işler tamam oluyor»**, demek sünnettir. Kabul geç olursa, **«Her hâlde Allahü Teâlâ'ya hamd olsun»**, demelidir.

7 — **Önce tesbih okumalı ve salâvat getirmelidir.** Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) duâdan önce, **«Sübhâne rabbiye'l-aliyyil a'le'l-vehhâb»** (3) derdi. Ve yine buyurdu: **«Duâ edecek olan kimse, önce bana salâvat okusun. Çünkü, bu duâ muhakkak kabul edilir ve Allahü Teâlâ iki duâdan birini kabul, diğerini red etmekten daha üstündür»** (4).

8 — **Tevbe etmeli, zulümden vazgeçmeli ve kalbini tamamen Allahü Teâlâ'ya vermelidir.** Çünkü red olunan duâların çoğu, kalbin gafletinden ve günahların zulmetindendir.

---

(1) D. T. K. (1/275). (2) T. K. (1/276). (3) Ahmed (1/277). (4) (1/277).

Kâ'bü'l-Ahbâr diyor ki: Beni İsrail'in bulunduğu yerde kıtlık oldu. Mûsa aleyhisselâm bütün ümmetiyle üç defa yağmur duâsına çıktılar. Kabul edilmedi. Sonra Mûsa aleyhisselâma vahiy geldi: «Aranızda söz taşıyan birisi var, o tevbe etmeyince duânızı kabul etmem». Mûsa aleyhisselâm dedi ki: «Yâ Rabbi! O kimdir, onu aramızdan atalım». Allahü Teâlâ buyurdu: «Ben söz taşımayı yasak ederken, kendim nasıl söz taşıyıcılık ederim?». Mûsa aleyhisselâm buyurdu: «Söz taşımaktan tevbe ediniz». Hepsi tevbe ettiler ve yağmur yağmaya başladı.

Mâlik bin Dinâr der ki: Beni İsrail'de kıtlık olmuştu. İki defa yağmur duâsına çıktılar, kabul edilmedi. Peygamberlerine vahiy geldi ki: «O insanlara söyle ki; dışarı çıkmışlar, duâ ediyorlar. Halbuki bedenleri pis, mideleri haram dolu, elleri de haksız yere kana boyanmıştır. Bu şekilde duâya çıkmak Benim gazabımı artırdı ve Benden uzak oldunuz».

ÇEŞİTLİ DUÂLAR

Eskiden beri yapılmakta olagelen duâlar çoktur. Bunları Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurmuştur. Sabah, akşam namazlardan sonra ve çeşitli vakitlerde okunmaları sünnettir. Bunların çoğunu İhyâ kitabımızda toplamıştık. Birkaç tane, çok iyi duâyı da **Bîdâyetü'l-Hidâye**'de yazmıştık. İsteyenler oradan bu duâları ezberleyebilirler. Çünkü bu kitapta yazmak uzun sürecek. Mânâları kolaydır. Herkes onlardan birkaç şey ezberleyebilir.

Biz ise, vâki hâdiseler ve yapılacak işler arasında sünnet olan, fakat hatırlarda az kalan birkaç duâyı burada bildireceğiz. Bu sûretle ezberlenmiş ve mânâları da bilinmiş olur. Her birini kendi vaktinde söylemelidir. Çünkü kulun Allahü Teâlâ'dan hiçbir zaman gafil olmaması, O'nu unutmaması lâzımdır. O'na yalvarmaktan, O'ndan istemekten geri kalacak bir an yoktur.

Evden çıkınca, Besmele okur ve «Yâ Rabbi! Yoldan çıkmaktan ve başkalarını da yoldan çıkarmaktan, zulüm etmekten, zulüm olunmaktan, cahillikten ve bilgisizliğe ait her şeyden sana sığınıyorum», der ve Besmele okur. Sonra, «**Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh**» deyip; Allahü Teâlâ'ya tevekkül eyledim'i söyler. Câminin kapısına gelince «**Allahümme salli alâ Muhammedin ve âlihi ve sellem**» deyip «Yâ Rabbi! Günahlarımı bağışla ve rahmet kapılarını üzerime aç» der. Sağ ayağını ileri atar. Öteden beriden, havadan sudan konuşulan bir meclise girerse kefâret olarak şöyle söyler: «**Sübhânekâllahümme ve bihamdike**, Yâ Rabbi! Senden başka mâbud olmadığına şehâdet ederim. Senden afvolunmamı isterim. Tevbe

ile sana geldim. Kötü şeyler yaptım. Kendime zulmettim. Beni mağfiret et. Çünkü senden başka günahları afveden yoktur».

Çarşıya, pazara çıktığı zaman şöyle der: **«Lâ ilâhe illâllahü vahdehu lâ şerikeleh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü, yuhyi ve yümit ve hüve hayyün lâyemût, ba'de'l-hayri ve hüve alâ külli şey'in kadir»**. Yeni elbise giydiği zaman, «Yâ Rabbi! Bu elbiseyi bana giydirdin. Bunun için Sana hamd olsun. Senden bunun iyi olmasını istiyorum, iyi işlerde kullanmak istiyorum, bundan gelecek zarardan Sana sığınıyorum», der. Yeni ayı görünce şöyle der: «Yâ Rabbi! Bu ayı rahat, huzur, iman, selâmet ve İslâm'da olarak üzerimizde bulundur». Rüzgâr estiği zaman şöyle der: «Yâ Rabbi! Bu rüzgârdan ve içinde olanlardan, bununla gönderdiklerinden hayır ve iyilikler istiyorum. Bu rüzgârın zararından, içindekilerin ve bununla beraber gönderdiklerinin zararından sana sığınıyorum».

Birisinin ölüm haberini duyunca der: **«Sübhâne'l-hayyillezî lâ yemût. İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râci'ûn»**. Sadaka verince şöyle der: «Yâ Rabbi! Bu sadakamı kabul eyle. Muhakkak ki Sen işitici ve bilicisin». Kendisine bir zarar geldiği zaman şöyle der: «Belki de Allahü Teâlâ bununla bize iyilik yapmış olur. Biz Rabbimize rağbet ediciyiz». Bir işe ilk başladığı zaman şöyle der: «Yâ Rabbi! Bize kendi tarafından rahmet gönder. İşlerimizi, bizi hidâyete kavuşturacak vesile eyle».

Göğe baktığı zaman şöyle der: «Ey Rabbimiz! Bunu boşuna yaratmadın. Sen her şeyden münezzehsin. Bizi Cehennem azabından koru. Gökte burçlar yapan, ondan ışık kaynakları ve ışık veren ayı yaratan çok mübarektir». Gök gürültüsü duyunca şöyle der: «Gök gürültüsünün ve O'ndan korkan meleklerin kendisine hamd ettiği Allahü Teâlâ her şeyden münezzehtir». Şimşek çaktığı zaman şöyle der: «Yâ Rabbi! Bizi gadâbınla öldürme, azabınla helâk etme, bundan önce bizi afveyle». Yağmur yağarken şöyle der: «Yâ Rabbi! Onu bol, doyurucu ve bereket indirici eyle. Onu rahmete sebep kıl, sıkıntı ve azaba sebep kılma». Kızgınlık zamanında şöyle der: «Yâ Rabbi! Günahımı afvet, kızgınlığı kalbimden gider ve beni kovulmuş şeytandan koru».

İnsanlardan korkunca şöyle der: «Yâ Rabbi! Onları Sana havale eder, şerlerinden Sana sığınırım». Bir yeri ağrırsa, elini oraya koyar, üç defa **«Bismillâh»** ve yedi defa **«Eûzü billâhi ve kudretihi min şerri mâ ucidü ve ühâzirû»**, der. Sıkıldığı, üzüldüğü zaman şöyle der: **«Lâ ilâhe illâllahü'l-aliyyü'l-hakîm, lâ ilâhe illâllahü rabbü'l-arşi'l-azîm, lâ ilâhe illâllahü rabbü's-semâvâti ve'l-ardı ve rabbü'l-arşi'l-kerîm»**. Bir işi yapamadığı zaman şöyle der: «Yâ Rabbi! Ben Senin kulunum. Kölenin ve cariyenin oğluyum. Benim ihtiyarım Senin elindedir. Emrin benim hakkımdadır. Senin kazân bende

adâletin kendisidir. Kendine söylediğin bütün isimlerin, yahut kitabınla indirdiğin, yahut kullarından birine ihsan ettiğin, yahut kendi ilm-i gaybında mahsus kıldığın isimlerin hürmetine, Kur'ân-ı Kerîm'i; kalbimin baharı, göğsümün nuru, üzüntümün gidericisi, gamımın dağıtıcısı eyle!»

Aynaya bakınca şöyle der: «Allahü Teâlâ'ya hamd olsun ki, beni güzel şekilde yarattı ve bana güzel şekil verdi». Köle satın aldığı zaman alnının üstündeki saçını tutup şöyle der: «Yâ Rabbi! Senden bunun hayırlı olmasını, ahlâkının iyi olmasını diliyorum, bunun kötülüğünden ve kötü ahlâkından Sana sığınırım».

Yatarken şöyle demelidir: «Yâ Rabbi! Senin ismin ile yanımın üstüne yatıyorum ve ismin ile kalkacağım. Bu benim canımdır. Sen de onu alansın. Yaşamam, ölmem seninledir. Eğer onu alırsan affet, bırakırsan, sâlih kullarını koruduğun gibi, bunu da koru». Uyandığı zaman şöyle der: «Öldükten sonra bizi dirilten ve dönüş yine O'na olacak olan Allahü Teâlâ'ya hamd olsun. Mülk, büyüklük ve saltanat Allahü Teâlâ'nın olduğu hâlde sabaha kavuştum; İzzet de, kudret de Allahü Teâlâ'nındır. İslâm yolunda, ihlâs kelimesi ile Peygamberimiz (aleyhisselâm) in dininde, babamız İbrâhim aleyhisselâmın —ki kuvvetli Müslüman idi, müşriklerden değildi— milletinde olarak sabahladım».

ONUNCU ASIL

Virdlerin (1) Sırası

Müslümanlık unvanı'nda anlattıklarımızda insanın, toprak ve sudan meydana gelen bu gurbet âlemine [dünyaya] ticaret için gönderildiği anlaşıldı. Yoksa rûhun hakikati yüksektir. Yüksekten gelmiştir ve yine oraya gidecektir. İnsanın bu dünyadaki sermayesi ömrüdür. Bu öyle bir sermayedir ki, her an tükenmektedir. Her nefesini fayda ve iyilikle geçirmezse ziyan eder, helâk olur. Bunun için Allahü Teâlâ buyurur: **«Asra yemin olsun ki, insan, zarardadır. Ancak iman edenler ve...»** (2). O, sermayesi buz olan bir kimseye benzer ki, yaz ortasında buz satar ve «Ey Müslümanlar! Sermayesi erimekte olana acıyınız», der. Bunun gibi insanın ömür sermayesi erimektedir. Çünkü nefesleri Allahü Teâlâ'nın ilminde sayılıdır, bellidir. O hâlde, bu işin ehemmiyetini anlayan nefeslerini gözetir ve bilir ki, her bir nefesi saâdet-i ebediyeyi ele geçiren bir cevherdir. Bir kimsenin altın ve gümüşten olan sermayesinden daha çok bunu sevmesi, buna eğilmesi lâzımdır. Nefeslerinin kıymetini bilmek de gündüz ve gece vakitlerini hayra taksim edip, her şeye bir vakit ayırmakla olur. Bunun için virdler konmuştur.

Virdlerin konmasının esas sebebi, boş vakit geçirmemektir. Çünkü âhiret saâdetine kavuşanların, bu dünyadan giderken, Allahü Teâlâ'ya ünsiyetle ve O'nun sevgisi ile dolu kimseler olduğunu anlamışlardır. Ünsiyet ise zikre devamsız olmaz. Muhabbet de marifetsiz bulunmaz. Marifet ise, yarattıklarındaki incelikleri ve intizamı düşünmeden ele geçmez. O hâlde, zikre ve fikre devam, saâdete kavuşmanın esasıdır. Dünyayı, şehveti, arzuları ve günahları terk etmek; zikir ve fikrin iyi ve rahat olması için lâzımdır. Zikre devamın iki yolu vardır. Biri, yalnız dil ile değil, gönülden, devamlı Allah, Allah demektir. Hattâ kalb ile de söylemeli, çünkü o da, kalbin konuşması olur. Belki hiç unutmayacak şekilde daima müşâhedede olmalıdır.

---

(1) Vird: Her gün belli bir miktar okunan veya yapılan duâ, salâvat, kelime-i tevhid, Kur'ân-ı Kerîm'den bir kısım ve namaz gibi.

(2) 103 — Asr: 1 - 3.

Fakat bu çok zordur. Herkes kalbini bir hâlde ve bir şekilde tutamaz. Birçokları bundan sıkılır. Sıkılmamak için çeşitli virdler koymuşlardır. İkincisi, bazısı beden ile olur; namaz gibi. Bazısı dil ile olur; Kur'ân-ı Kerim ve tesbih okumak gibi. Bazısı da kalb ile olur; tefekkür gibi. Böylece her vakitte ayrı bir şeyle meşgul olur. Bir hâlden bir hâle geçtiği için de sakin ve üzüntüsüz olur. Bunun yanında dünya işlerinden yapması zaruri olanlar için de zaman ayırır. Maksat şudur ki, bütün vakitlerini âhiret işine veremiyorsa, hiç olmazsa çoğunu vermelidir. Ancak terazinin sevab kefesi ağır gelir. Çünkü vaktin yarısını dünyaya ve mübahları elde etmeye, yarısını da âhirete verirse, diğer kefenin ağır geleceğinden korkulur. Çünkü hangi şeyde tabiatın muktezası varsa, tabiatı da buna yardım eder. Kalbi din işlerine vermek ise, tabiata uygun değildir. Böyle kalbde ihlâsın bulunması zordur. İhlâssız olan şey de faydasız olur. Çok amel etmek lâzımdır ki, aralarından bir tanesi ihlâslı olabilsin. O hâlde vaktin çoğunu din işlerine ayırmak lâzımdır. Dünya işlerini buna bağlı kılmalıdır. Bunun için Allahü Teâlâ, Peygamber Efendimize (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Sabah, akşam Rabbinin ismini zikret. Gece vakti O'na secde eyle, yâni akşam ve yatsı namazlarını kıl, sonra uzun zamanda teheccüd namazı kıl»** (1). Ve yine buyurdu: «(Mü'minlerden öyleleri vardır ki) **gecenin az bir kısmında uyurlardı»** (2). Hepsinde de, vaktin çoğunun, Allahü Teâlâ ile geçirileceğine işaret olunmaktadır. O hâlde bunları gece ve gündüze taksim etmekten başka çare yoktur.

GÜNDÜZ YAPILAN VİRDLER

Gündüzün beş vird vardır:

BİRİNCİ VİRD: Sabahtan güneşin yükselmesine kadardır. Bu vakit kıymetlidir. Bâhusus Allahü Teâlâ bu vakti yeminle anıyor: **«Açan sabaha yemin olsun»** (3). Ve yine buyurdu: **«De ki, sabahı açan** (beyazlatan) **rabbime sığınırım»** (4). Ve yine buyurdu: **«Gecenin karanlığından sabahı yarıp çıkarandır»** (5). Hepsi bunun [sabahın] hakkında gelmiştir. Bu vakitteki bütün nefesleri gözetmek lâzımdır. Uykudan uyanınca, **«Elhamdü lillâhillezi ehyânâ ba'de mâ emâtenâ ve ileyhinnüşûr»** demeli, elbisesini giymeli, zikir ve duâ ile meşgul olmalıdır. Elbiseyi giyerken, avret yerini örtmek emrine uymalı, riyaya ve ucba kapılmadan ibadet etmeye niyet etmelidir. Sonra helâya gitmelidir. Girerken de, sol ayakla girmelidir. Sonra abdest almalı, misvak kullanmalıdır. Bunların nasıl yapılacağını anlatmıştık. Duâ ve zikirleri ile abdest almalı ve bitirmelidir.

(1) 20 — Tâhâ: 130. (2) 51 — Zâriyât: 17. (3) 81 — Tekvîr: 18.
(4) 113 — Felâk: 1. (5) 6 — En'âm: 96.

Sabah namazının sünnetini evde kılmalı ve sonra câmiye gitmelidir. Çünkü Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) böyle yapardı. İbn-i Abbas'ın bildirdiği sabah namazının sünnetinden sonra okunması icabeden duâyı, **Bidâyetü'l-Hidâye** ve **İhyâ** kitaplarımızda bildirdik. Oradan ezberlenip okunur. Câmiye giderken **ağır** ağır yürümeli, sağ ayakla girmeli, câmiye giriş duâsını okumalı ve ilk safta bulunmaya uğraşmalıdır. Sabah namazının sünnetini kılmamışsa kılmalı, kılmışsa tahiyyetü'l-mescid namazı kılmalı ve oturup cemaati beklemelidir. **Tesbih** ve **istiğfâr** ile meşgul olmalıdır. Farzı kılınca güneş doğuncaya kadar oturmalıdır. Çünkü Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Güneş doğuncaya kadar mescidde oturmayı, dört köle azad etmekten daha çok severim»** (1). Güneş çıkıncaya kadar dört çeşit zikirle meşgul olmalıdır: **Duâ, tesbih, Kur'ân-ı Kerîm okumak** ve **tefekkür etmek.** Namazdan selâm verince duâya başlamalı ve **«Allahümme salli alâ muhammedin ve alâ âli muhammed. Allahümme ente's-selâm ve minke's-selâm ve ileyke yeûdü's-selâm, tebârekte rabbenâ yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm»** demelidir. Sonra bu vakitte okunması icabeden duâları okumalıdır. Duâ kitaplarından bu duâları ezberlemelidir.

Duâyı bitirince, tesbih ve tehlil ile meşgul olmalı, her birini yüz defa, veya yetmiş defa, veya on defa söylemelidir. Eğer on zikir alırsa, onar defa söylemekle yüz defa olur. Bundan daha az olmaz. Bu on zikrin fazileti hakkında çok hadis-i şerifler vardır. Uzun sürer diye yazmadık.

Birincisi: **Lâ ilâhe illâllahü vahdehu lâ şerîkeleh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü, yuhyî ve yümît, ve hüve hayyün lâ yemût, biyedihi'l-hayır, ve hüve alâ külli şey'in kadîr.**

İkincisi: **Lâ ilâhe illâllahü'l-melikü'l-hakku'l-mübîn.**

Üçüncüsü: **Sübhânallahi ve'l-hamdü lillâhi, ve lâ ilâhe illâllahü vallahü ekber, lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm.**

Dördüncüsü: **Sübhânallahi ve bihamdihî, sübhânallahi'l-azîm ve bihamdihî, estağfirullah.**

Beşincisi: **Sübbûhun kuddûsün, rabbü'l-melâiketi ve'r-rûh.**

Altıncısı: **Estağfirullahellezî lâ ilâhe illâ hüve'l-hayyü'l-kayyum ve es'elükè't-tevbete.**

Yedincisi: **Yâ hayyü, yâ kayyûm, birahmetike esteğisû lâ tekilnî ilâ nefsî turfete aynin.**

Sekizincisi: **Allahümme lâ mânî'e limâ a'teyte.**

---

(1) D. (1/302).

Dokuzuncusu: **Allahümme salli alâ muhammedin ve alâ âli muhammed.**

Onuncusu: **Bismillâhillezî lâ yedurru measmihî şey'ün fi'l-ardı ve lâ fi's-semâi ve hüve's-semiu'l-alim.**

Bu on kelimenin her birini on defa veya ne kadar söyleyebilirse, söylemelidir. Çünkü her birinin fazileti ayrıdır. Her birinin lezzeti ve ünsiyeti başkadır.

Bundan sonra Kur'ân-ı Kerim okumalıdır. Ezber bilmiyorsa, insan ve cin şeytanlarının şerrinden korunacak âyet ve sûreleri okumalıdır. **Âmenerresûlü, Şehidallahü ve Kulillâhümme mâlike'l-mülk, sûre-i Hadîd'in** baş tarafını, **Haşr** sûresinin sonunu okumalıdır. Eğer hepsini bir arada okumak istiyorsa **Müsbiât-ı** Aşere'yi okumalıdır. Hem Kur'ân-ı Kerim, hem zikir, hem de duâdır. Bunu Hızır aleyhisselâm, İbrâhim-i Teymî'ye öğretmiştir. Onun Mükâşefât'ında vardır. Bu çok faziletlidir. O da on şeydir. Her birini yedi defa okumalıdır. **Fâtiha, Kul eûzü'ler, İhlâs, Kul yâ eyyühe'l-kâfirûn** ve **Âyete'l-Kürsî**.. Bu altısı Kur'ân-ı Kerim'dendir. Dört de zikir vardır: **«Sübhânallahi ve'l-hamdü lillâhi ve lâ ilâhe illâllahü vallahü ekber»**. Diğeri: **«Allahümmağfir li'l-mü'minîne ve'l-mü'minât»**. Diğeri: **Allahümmağfirli veli-vâlideyye verhamhü mâ vef'al bî ve bihim âcilen ve âcilen mâ ente lehü ehl, ve lâ tef'al binâ mâ nahnü lehü ehl. İnneke gafûrü'r-rahîm»**. Bunun hakkındaki hikâye uzundur. İhyâ'da anlattık.

Bunları bitirince tefekkürle meşgul olmalı. Tefekkür bahsi uzundur. Kitabımızın sonunda anlatılacaktır.

Fakat her gün mühim olan tefekkür, yâni düşünce, ölümü ve ecelin yaklaştığını düşünmeli ve kendi kendine «Olabilir ki, ömrümden bir günden fazla kalmadı», demelidir. Bu düşüncenin faydası büyüktür. İnsanlar yüzünü dünyaya çevirmiş ve uzun emellere kapılmış oldukları için mühimdir. Eğer bir aya kadar yahut bir seneye kadar öleceklerini yakînen bilselerdi, peşinde koştukları her şeyi bırakırlardı. Belki bir gün daha yaşamayacaklardır, ama daha on sene kendilerine yetecek işler ve dünya kazançları peşindedirler. Bunun için Allahü Teâlâ buyurdu: **«Onlar göklerin ve yerin melekûtuna, Allah'ın eşyadan yarattıklarına, belki ecellerinin yaklaşmış olduğuna hiç bakmazlar mı?...»** (1).

Kalb temiz olup bu düşüncelere dalarsa, âhiret için azık hazırlamak arzusu kalbde harekete geçer. Düşünmelidir ki bugüne kadar kendisine kaç iyi şey nasip oldu ve günah olan kaç şeyden kaçınmıştır. Geçmişteki kusurlarını ve tedarikini hatırına getirmelidir. Bunları düşünmek ve önceden hesap etmek lâzımdır. O hâlde,

(1) 7 — A'râf: 185.

bir kimseye yol açılırsa, göklerdeki ve yerdeki melekûta bakar ve Allahü Teâlâ'nın yarattıklarındaki nizam ve düzeni görür. Hattâ Allahü Teâlâ'nın Cemâl ve Celâl'ine bakar. Bu düşünce, bütün ibadet ve bütün tefekkürlerden, düşüncelerden üstündür. Çünkü, Allahü Teâlâ'nın tazimi, kalbe bununla hâkim olur. Tâzim, kalbde hâkim olmayınca, muhabbet ve sevgi de galib olmaz. Halbuki saâdetin esası muhabbetin kemâlde olmasındadır. Fakat bu, herkese nasip olmaz. Buna karşılık olarak, Allahü Teâlâ'nın kendisine verdiği nimetleri düşünmesi lâzımdır. Etrafta olan hastalık, fakirlik ve çeşit çeşit belâ ve sıkıntıları düşünüp, kendinin bunlardan kurtarıldığını görünce şükretmesinin vâcib olduğunu anlar. **Şükür, emirleri yapmak ve yasaklardan kaçmaktır.** Bir müddet bu düşüncede olmak lâzımdır. Çünkü, sabah olduktan sonra güneş doğana kadar farz ve sünnetten başka namaz kılınmaz. O arada kılınacak namazın bedeli zikir ve fikirdir.

İKİNCİ VİRD: **Müddeti, güneş doğduktan sonra kuşluk vaktine kadardır.** Mümkünse güneş bir mızrak boyu yükselinceye kadar câmide durmalı, namaz kılmak haram olan vakit bitinceye kadar tesbihle meşgul olmalıdır. Sonra iki rekât namaz kılmalıdır. Eğer gündüz müddetinin dörtte biri olan kuşluk vaktine kadar câmide kalırsa, bu vakitten sonra dört, altı veya sekiz rekât namaz kılmak çok faziletlidir. Güneş yükselince iki rekât namaz kılıp, insanlarla alâkalı olan hayırlı işlerle uğraşır: Hasta ziyareti, cenaze teşyii, insanların lüzumlu işleri, yahut ilim meclisine oturmak gibi.

ÜÇÜNCÜ VİRD: **Kuşluktan öğle namazına kadar.** Bu virdler insanlar hakkında çeşit çeşittir. Bununla beraber dört hâlden birinde bulunur:

Birinci hâl: İlim öğrenmeye gücü yetmesidir. Hiçbir (nâfile) ibadet bundan faziletli değildir. İlim öğrenmeye gücü yeten kimsenin, sabah namazının farzını kıldıktan sonra, ilimle meşgul olması daha iyidir. Fakat bu ilim, âhiret için faydalı ilim olmalıdır. Bu da öyle bir ilimdir ki, dünyaya bağlılığı azaltır, âhirete yönelmeyi artırır. Amellerdeki, işlerdeki ayıp ve kusurları gösterir ve ihlâsa çağırır. Ama, mücadele, ihtilâf, kısas ve hikâyelere ait bilgiler, uydurma ve düzme lâflar olursa, dünya hırsını artırırlar ve kalbde hased ve övünme tohumunu meydana getirirler. Faydalı ilim dediğimiz ilimler, **İhyâ, Cevâhirü'l-Kur'ân** ve bu kitabımızda toplanmıştır. Diğer ilimlerden önce bunları elde etmek lâzımdır.

İkinci hâl: İlim öğrenmeye gücü yetmez, ama zikir, tesbih ve ibadetle meşgul olabilir. Bu, çok ibadet edenlerin derecesidir. Yüksek bir makamdır. Bilhassa kalbde galib vaziyete gelmek, kalbe yerleşmek ve kökleşmek için zikirle meşgul olmak çok mühimdir.

Üçüncü hâl: İnsanları rahata kavuşturan bir şeyle meşgul olmaktır. Sofilere, fıkıh âlimlerine ve fakirlere hizmet etmek gibi. Bu, nâfile ibadetten daha üstündür. Çünkü bu, hem ibadet, hem Müslümanlara rahatlık, hem de onların ibadetlerine yardımcı olmaktır. Onların bereketleri ve duâlarının te'siri büyük olur.

Dördüncü hâl: Bunu da yapamıyorsa, kendi ve çoluk çocuğu için ticaretle uğraşmalıdır. Emaneti korursa, elinden ve dilinden insanlara zarar gelmezse, dünya hırsı mal artırmaya sevk etmezse, kendine yetecek kadara kanaat ederse, o da ibadet edenlerden olur ve her ne kadar sâbıklardan ve mukarreblerden olmazsa da **Eshâbü'l-Yemin** derecesinde bulunur.

Selâmet derecesinde bulunmak, en aşağı derecedir. Ama zamanını bu dört kısımdan birisi ile geçiremeyen helâk olmuşlardan ve şeytana uymuşlardan olur.

DÖRDÜNCÜ VİRD: **Öğleden ikindi namazına kadardır.** Öğleden önce kaylûle yapmalıdır [1]. Gece namazı kılanlar için kaylûle, oruç tutanlar için sahur yemeği gibidir. Gece ibadete kalkılmazsa, kaylûle, mekruh olur. Çünkü fazla uyumak mekruhtur. Kaylûleden kalkınca vakit girmeden önce abdest almalıdır. Hattâ ezan okunmadan önce câmiye gitmeye ve tahıyyetü'l-mescid namazını kılmaya gayret etmelidir. Müezzin ezan okurken, tekrar etmelidir. Farzdan önce dört rekât sünnet kılmalıdır. Çünkü Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) bu dört rekâtı uzatır ve **«Bu dört rekât namazı kılan kimse ile yetmiş bin melek namaz kılar ve geceye kadar onun için istiğfar ederler».** Sonra imamla farzı kılar ve iki rekât daha sünnet kılar. İkindi namazına kadar, ilim öğrenmek, bir Müslümana yardım etmek, zikretmek, Kur'ân-ı Kerim okumak veyahut da kendine yetecek kadar helâl kazanmaktan başka bir şeyle meşgul olmaz.

BEŞİNCİ VİRD: **İkindi namazından güneşin batmasına kadardır.** İkindi namazından önce câmiye gelip dört rekât namaz kılmalıdır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurmuştur: **«İkindi namazının farzından önce, dört rekât namaz kılana Allahü Teâlâ merhamet eder».** İkindi namazını bitirince, söylediğimiz şeylerden başka şeyle meşgul olmamalıdır. Çünkü, bu vaktin fazileti, sabah vaktinin fazileti gibidir. Bâhusus buyuruldu: **«Güneş doğmadan ve batmadan önce, Rabbini tesbih eyle ve ona hamd eyle»** [2]. Bu vakitte, **Veşşemsi ve duhâhâ, velleyli izâ yağşa ve Kul eûzü**'leri okumalıdır. Güneş batınca istiğfar etmelidir.

İşte vakti böyle ayırmalıdır. Ömrün bereketi bundadır. Her va-

---

(1) Kaylûle: Gündüz ortasında bir miktar yatmaktır ve sünnettir.

(2) 20 — Tâhâ: 130.

kitte ne yapmak lâzım geldiğine aldırmayan kimsenin ömrü boşa geçer.

GECE YAPILAN VİRDLER

Gece virdleri üçtür:

BİRİNCİ VİRD: **Akşam namazından yatsı namazına kadardır.** Bu iki namaz arasını ibadetle geçirmenin fazileti büyüktür. Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen, **«Vücudlarını yataklarından ayırıp, Rablerinin azabından korkarak ve rahmetini çok isteyerek duâ ederler»** [1] bunun hakkındadır. Yatsı namazının farzını kılıncaya kadar namaz kılmalıdır. Büyükler bunu, oruç tutup bu vakti yemekle geçirmekten daha üstün tuttular.

İKİNCİ VİRD: **Uykudur.** Her ne kadar uyku ibadetten sayılmazsa da, sünnete ve edeblere uygun yatılırsa ibadetlerden olur. Bunda sünnet, yüzünü kıbleye çevirip sağ elini yanağının altına koyarak, mezardaki ölü gibi yatmaktır. Zira uyku, ölümün kardeşidir. Uykudan sonra kalkmak, haşr gibidir. Uyku zamanında kendisinden alınan rûh geri verilmeyebilir. O hâlde âhirete hazır olarak yatmalıdır. Abdestli yatmalı, tevbe etmeli ve uyanınca günah işlemeyeceğine niyet etmelidir. Yastığının altında yazılı olarak vasiyetnâmesini bulundurmalıdır. Kendini uyumaya zorlamamalıdır. Fazla uyumak için yumuşak elbise giymemelidir. Çünkü uyku, ömrün işsiz geçen zamanıdır. Gece ve gündüz sekiz saatten fazla uyumamalıdır. Bu da yirmi dört saatin üçte biridir. Böyle uyuyan bir kimse altmış sene yaşarsa yirmi senesi uykuda boş geçmiştir. Bundan daha fazla boşa ömür harcamamalıdır. Suyu ve misvağı yanında olmalıdır. Çünkü gece namazına veya sabah erken kalkabilir. Geceyi ibadetle geçirmeye, yahut seher vakti kalkmaya niyet etmelidir. Böyle niyet ederse, uyanmasa bile sevaba kavuşur. Yan tarafı üzerine yatınca, **«Yâ Rabbi! Senin ismin ile yanım üzerine yatıyorum, isminle kalkacağım»**, demelidir. Sonra **Âyete'l-kürsî, Âmene'r-rasûlü, Kul eûzü'ler** ve **Tebâreke** sûrelerini okumalıdır. Uykuya dalarken abdestli ve zikir üzerine olmalıdır. Böyle yapan bir kimsenin rûhu Arş'a götürülür, uyanıncaya kadar namaz kılanlardan sayılır.

ÜÇÜNCÜ VİRD: **Teheccüddür.** Bu, gece yarısında kalkıp kılınan gece namazıdır. Çünkü gecenin sonuna doğru kılınan iki rekât namaz, diğer vakitlerdeki çok namazlardan üstündür. Bu vakitte kalb, dünya meşgalesinden uzak olup, saftır. Aynı zamanda rahmet kapıları da açık olur. Geceyi ibadetle geçirmek hakkında hadîs-i şerifler çoktur. Bunları **İhyâ** kitabımızda bildirdik.

---

(1) 32 — Secde: 16.

Gece ve gündüz vakitlerinin her birinde yapılacak işler anlaşıldı. Anlatmadığımız zaman kalmadı. Bir gün bir gece böyle yapınca, ölünceye kadar her gün böyle geçirmelidir. Eğer böyle yapmak zor gelirse, uzun emellere kapılmayıp, kendi kendine, «Bugün bunu yapayım, belki gece ölürüm, bu gece bunu yapayım, belki yarın ölürüm», demelidir. Her gün böyle yapmalıdır. Devam etmekten sıkılırsa, bilmiş olsun ki, kendisi yolcudur, asıl vatanı âhirettir. Yolda, gurbet sıkıntıları çok olur. Fakat, bu yolculuk çabuk geçip, asıl vatanında rahata kavuşacağını düşünerek teselli bulmalıdır. Ömrün, âhiretteki ebedî hayata nisbetle ne kadar oduğu meydandadır. Bir kimse, on sene rahat etmek için bir sene sıkıntı çekse kimse buna şaşmaz. O hâlde, bir kimse yüz bin sene ve hattâ sonsuz bir rahatlık için yüz sene sıkıntı çekse ne için şaşılsın.

Kimyâ-yı Saâdet kitabının birinci rüknü tamam oldu. Bundan sonra ikinci rükün gelecek. O da muâmelât rüknüdür.

İKİNCİ RÜKÜN

MUÂMELÂT

[Bu rükünde on asıl vardır]

BİRİNCİ ASIL

YEMEK YEMENİN EDEBLERİ

İbadete yardımcı olan şeyler de ibadetlerden sayılır. Yenecek şeyler de ibadete yardımcıdır. O hâlde, din için lâzım olanlar da dinden sayılır. Din için yemeğe de ihtiyaç vardır. Çünkü, bütün sâliklerin (din yolunda ilerleyenlerin) maksadı Allahü Teâlâ'yı görmektir. Bunun da özü ilim ve ameldir. İlme ve amele devam etmek, vücud sağlam olmadan olmaz. Vücudun sıhhati ise yemeksiz ve susuz olmaz. Hattâ yemek yemek, din için zaruridir. O hâlde dinden sayılır. Bunun için Allahü Teâlâ, **«... Temiz ve helâl olan şeylerden yeyin. Güzel amel (ve hareket) lerde bulunun...»** (1), buyurdu. Yemekle sâlih amel arasını birleştirdi. Demek ki, ilim öğrenip amel etmek ve âhiret yolunda ilerlemek için yemek yiyenin, yemek yemesi ibadet olur. Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Mü'minin her iyi işine sevâb vardır. Hattâ kendi ağzına ve ehlinin ağzına koyduğu lokmaya bile»** (2). Böyle buyurmasının sebebi, yeyip içmekle mü'minlerin maksadının âhiret için olmasıdır.

Din için yemek yemenin alâmeti, önünden alacaklarmış gibi oburcasına yememek, helâlden yemek, ihtiyacı kadar yemek ve yemenin edeblerine dikkat etmektir.

İşte biz burada yemekteki dinî vazifeleri, farzını, sünnetini, âdabını, mürüvvet ve heyetini anlatacağız. Yemekte sünnetler vardır. Bazısı yemekten önce, bazı yemekten sonra, bazısı da yemek arasındadır.

YEMEK YEMEDEN ÖNCEKİ EDEBLER

1 — **Elini ve ağzını yıkamaktır.** Çünkü âhiret azığı niyeti ile yemek yemek ibadet olur. Elini ve ağzını yıkamak abdest almaya

---

(1) 23 — Mü'minûn: 51. (2) H. (II/2).

benzer. Aynı zamanda el ve ağız daha temiz olur. Yemekten önce elini yıkayan kimse hakkında hadis-i şerifte, **«Fakirlikten emin olur»**, buyuruldu.

2 — **Yemeği yerde örtünün üzerine koyup, yüksek şey üzerine koymamalıdır.** Çünkü Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) böyle yapmıştır. Bu örtüye sofra denir. Masa ve tahtadan yapılana sofra demek yanlıştır. Sofra, seferi hatırlatır. Dünya seferi de âhiret seferini hatırlatır. Aynı zamanda yerde yemekte daha çok mütevazilik vardır. Ama, tahta sofra üzerinde yenilirse câizdir. Çünkü bunun hakkında yasak yoktur. Fakat geçmiş büyüklerin âdeti yerde yaygı üstünde yemekti. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) böyle yemiştir.

3 — **İyi oturmalıdır.** Sağ dizini dikip sol baldırının üzerine oturmalı, bir yere dayanarak yememelidir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Ben dayanarak yemem. Çünkü ben kulum, kul gibi oturur ve yerim»** (1).

4 — **Şehvet için değil, ibadet için kuvvetlenmeye niyetle yemek yemelidir.** İbrahim bin Şeybân der ki: «Seksen senedir, şehvet niyeti ile bir şey yemiş değilim». Böyle niyet etmenin en doğru işareti, az yemeye gayret etmektir. Çünkü çok yemek; ibadet etmekten alıkoyar. Hususan Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurur: **«İnsanın belini doğrultan birkaç lokma yetişir»** (2). Bununla yetinmezse, midesinin üçte birini yemeğe, üçte birini suya ve üçte birini de havaya ayırmalıdır.

5 — **Acıkmayınca yememelidir.** En güzel sünnetlerden biri de, acıkmayınca yememektir. Çünkü acıkmadan yemek mezmûm ve mekrûhtur. Acıktığı zaman yeyip, elini çektiği zaman doymamış olan kimse hekim yüzü görmez.

6 — **Getirilen yemeğe kanaat edip, güzel yemekler için tekellüf etmemeli, zahmet çekmemelidir.** Çünkü mü'minin yemekten maksadı, lezzet almak değil, ibadet için kuvvet almaktır. Yemeği aziz tutmak ve ona hürmet etmek sünnettir. Çünkü insanı ayakta durduran odur. Yemeğe hürmet demek, yemek için beklemek olmamasıdır. Hattâ yemekte namaz bile düşünülmez. Yâni yemek hazır olunca, namaz vakti de geçmiyorsa, önce yemek yenir sonra namaz kılınır.

7 — **Bir kimse gelip kendisiyle yemeyince, yemeğe başlanmamalıdır.** Çünkü yalnız yemek iyi değildir. Yemeğe uzanan el ne kadar çok olursa, bereketi de o kadar çok olur. Hazret-i Enes (radıyallahü anh) buyuruyor: Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) hiçbir zaman yalnız yemek yemezdi.

---

(1) H. (II/4). (2) T. N. (II/4).

YEMEK ARASINDA OLAN EDEBLER

Yemeğe başlarken **Besmele** ile başlamalı, sonunda **Elhamdülillâh** demelidir. Daha iyisi, ilk lokmada **Bismillâh**, ikincide **Bismillâhirrahman**, üçüncüde **Bismillâhirrahmanirrahim** demektir. Diğerlerine de hatırlatmak için sesli söylemelidir. Sağ eliyle yemeli, tuz ile başlamalı ve tuz ile bitirmelidir. Çünkü hadis-i şerifte böyle bildirilmiştir. Bu sûretle başlangıçta yemeğe hırsını kırmış; arzusuna muhalif olarak bir lokma almış olarak başlar. İyice çiğnemeli, yutmayınca ikinci lokmayı almamalıdır. Hiçbir yemeği beğenmemezlik etmemelidir. Çünkü Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) hiçbir yemeği beğenmemezlik etmez, kusur bulmazdı. Hoşuna giderse yer, gitmese yemezdi. Kendi önünden yemelidir. Meyveler çeşit çeşit olduğu için her taraftan almak câizdir. Çorba kâsesinin ortasından değil, kenarlarından yemelidir. Yemeğin de ortasından yememelidir. Kenarından tutup çevirmelidir. Ekmeği bıçakla küçük küçük kesmemelidir. Eti de böyle kesmemelidir. Kâse ve yenmeyen şeyleri ekmeğin üzerine koymamalı, elini ekmekle silmemelidir. Elinden yere düşen lokmayı alıp temizlemeli ve yemelidir. Çünkü hadis-i şerifte bildirildi ki: **«Eğer düşen alınmazsa, şeytana bırakılmış olur»**. Önce parmağını yalamalı, sonra silmelidir. Böylece parmaklarındaki yemek kalıntısı da yenmiş olur. Çünkü bereket orada olmuş olabilir. Sıcak yemeğe üflememelidir. Soğuyuncaya kadar beklemelidir. Hurma, zerdâli gibi sayılabilen şeyler yediği zaman tek yemelidir, yedi, onbir veya yirmibir gibi. Böylece bütün işleri, Allahü Teâlâ ile alâkalı olmalıdır. Çünkü O tektir. Çift değildir. Bir işin herhangi bir bakımdan Allahü Teâlâ ile alâkası yoksa, boştur ve faydasızdır. O hâlde tek, Allahü Teâlâ ile alâkalı olmak sebebiyle, çiftten daha iyidir. Hurma ile çekirdeğini aynı tabakta bulundurmamalıdır. Elinde de saklamamalıdır. Bunun gibi lüzumsuz ve atılması icab eden şeyleri atmalıdır. Yemek arasında çok su içmemelidir.

SU İÇMENİN EDEBLERİ

Bardağı sağ eliyle tutup, **Bismillâh** demeli, ağır içmelidir. Ayakta içmemelidir. Önce bardağın içine bakmalı, böcek ve toz olmamalıdır. Öksüreceği zaman bardaktan ağzını ayırmalıdır. Bir yudumdan çok içerse üçte tamamlamalıdır. Her defasında **Bismillâh** demelidir. Sonunda da **Elhamdülillâh'ı** söylemelidir. Bir yere su damlamaması için, bardağın altına dikkat etmelidir. İçmesi bitince **«Allahü Teâlâ'ya hamd olsun ki, suyu, kendi fazlı ile tatlı ve temiz olarak yarattı. Bizim isyanlarımız sebebiyle acı ve tuzlu yaratmadı»**, demelidir.

YEMEKTEN SONRAKİ EDEBLER

Doymadan elini yemekten çekmelidir. Elini ağzıyla temizlemeli, sonra sofra beziyle [peçeteyle] silmelidir. Ekmek kırıntılarını toplamalıdır. Çünkü hadis-i şerifte buyuruldu ki: **«Böyle yapan hayatta sıkıntı çekmez, çocukları sağlam ve kusursuz olur. Hûrilerin mehri olur»** (1). Sonra kürdan kullanmalı, dişlerinin arasından çıkan şeyleri atmalıdır. Diline gelenleri yutmalıdır. Tabağı parmakla silmelidir. Hadis-i şerifte, **«Kâseyi yalayan için, kâse: Yâ Rabbi! Beni şeytanlardan koruduğu gibi, sen de onu Cehennem'den koru der»** buyuruldu. Eğer temizler ve suyunu içerse, bir köle azad etmiş gibi olur. Yemekten sonra, **«Elhamdülillâhillezî et'amenâ ve sekaanâ ve kefânâ ve âvânâ ve hüve seyyidinâ ve mevlânâ»**, demeli, **İhlâs** ve **Lilâfi** sûrelerini okumalıdır. Yemek helâl olunca, şükretmeli, şüpheli ise ağlamalı ve üzülmelidir. Elbette yiyip de üzülen ve ağlayan ile, gafletle yiyip gülen aynı değildir. Elini yıkayınca sol eli üzerine sedir [sabun] sürmeli. Önce sedirsiz [sabunsuz], sonra sabunla yıkamalı, dişlerini, dudaklarını ve ağzını iyice oğmalıdır. Önce parmaklarını, sonra ağzını yıkamalıdır.

BAŞKALARIYLA YEMEK YEMENİN EDEBLERİ

Bu söylediklerimiz yalnızken; yâni evde yalnız yerken, yahut hanımı ve çocukları ile veya evde bir başkasıyla yerken yapılmalıdır. Ama başkalarıyla yerken bunlara yedi edeb daha ilâve edilir:

1 — **İlim, yaş, verâ veya bir başka sebeple kendinden ilerde olan kimseden önce yemeğe başlamamalıdır.** Şayet kendisi böyle bir mevkide ise diğerlerini bekletmemek için hemen başlamalıdır.

2 — **Yemek yerken susup durmamalıdır.** Acemlerin âdetidir. Fakat lüzumsuz konuşmayıp, zâhidlerin hikâyelerini anlatmalı yahut faydalı şeyler konuşmalıdır.

3 — **Beraber yediğinden fazla yememesi için, yediği yere dikkat etmelidir. Çünkü yemek ortak olunca, fazla yemek haram olur.** Hattâ arkadaşını kendine tercih edip, iyisini onun önüne koymalıdır. Arkadaşı gevşek ve yavaş yerse, sıkılmamasını, rahat rahat yemesini söylemelidir. Üç defadan fazla, yemesi için ısrar etmemelidir. And vermemelidir. Çünkü yemek yemek and vermekten daha aşağıdır.

4 — **Arkadaşını kendisine «Buyur ye» diyecek vaziyete düşürmemeli.** Her zamanki âdetinden daha az yemelidir. Çünkü bu, riyâ

---

(1) Ebu'ş-Şeyh, Kitabü's-Sevâb (II/6).

olur. Fakat yalnızken de, insanlarla beraber yediği gibi edebli olmalıdır. Arkadaşına fazla yedirmek niyeti ile, kendisi az yerse iyi olur. Diğerlerini memnun etmek için de çok yerse, yine iyi olur. İbn Mübârek (rahimehullah) fakirleri hurma ziyafetine davet ettiği zaman, «Kim daha çok yerse, o kadar gümüş vereceğim» derdi. Sonra çekirdekleri sayar, fazla geldiği kadar gümüş verirdi.

5 — **Kendi önüne bakmalı, başkalarının lokmalarına bakmamalıdır.** Başkalarından önce yemekten el çekmemelidir. Çünkü diğerleri de yemekten çekinir. Eğer az yiyorsa elini biraz yavaş tutup, sonuna kadar neş'eli devam etmelidir. Eğer yiyemiyecekse, utanmamaları için özürünü söylemelidir.

6 — **Başkalarının hoşuna gitmeyen şeyler yapmamalıdır.** Elini tabağa sokmak yahut ağzını tabağa eğmek gibi. Çünkü ağzından bir şey çıkıp, kaba düşebilir. Ağzından bir şey çıkınca, yüzünü çevirmeli. Yağlı lokmayı sirkeye sokmamalıdır. Dişleriyle parçaladığı lokmayı, kâseye koymamalıdır. Çünkü, bunlar beğenilmeyen şeylerdir. Hoşa gitmeyen sözler de söylememelidir.

7 — **Elini leğende yıkarken, insanların gözü önünde ağzını yıkadığı suyu, leğene dökmemelidir.** Hürmet edilmesi icabeden zât ellerini önce yıkamalıdır. Eğer kendisine ikram ederlerse, yâni önce siz yıkayınız derlerse, kabul etmelidir. Yıkamaya sağdan başlamalıdır. El yıkanan suları bir leğene toplamalıdır. Hepsine ayrı ayrı leğen tutmak Acemlerin âdetidir. Hepsi bir arada daha iyi olur ve alçak gönüllülüğe daha yakın olur. Ağzını yıkadığı suyu ağzından dökerken başkasının üstüne sıçramaması için yavaş dökmelidir. El yıkarken su dökenin ayakta durması, oturmasından daha iyidir.

Bu edeblerin hepsi, hadis-i şerifler ve eserlerle bildirilmiştir. İnsan ile hayvan arasındaki fark bu edeblere uymakla anlaşılır. Hayvan, tabiatı icabı yer; iyi, kötü bilmez. Çünkü ona bu fark ayırımı verilmemiştir. İnsana bu fark ayırma verilip de yerine getirmezse, nimetin, aklın ve iyiyi seçmenin hakkını vermemiş ve nimete küfür etmiş olur.

DOSTLARLA VE DİN KARDEŞLERİYLE YEMEK YEMENİN ÜSTÜNLÜĞÜ

Bir dostunu, bir sevdiğini misafir edip, yemek vermek; birçok sadakadan daha üstündür. Hadis-i şerifte buyurulmuştur: «**Kul, üç yemekten mes'ul değildir: Sahur, iftar ve dostları ile yediği yemek-**

lerdir» [1] Ca'fer bin Muhammed der ki: «Din kardeşlerinle sofraya oturduğun zaman, acele etme ki, uzun sürsün. Çünkü, bu zaman ömürden sayılmaz». Hasan-ı Basri buyurur: «Kendine, babasına, annesine sarf ettiğinin hesabı vardır, ama misafirlere ikram edilen yemekten sual yoktur». Büyüklerden bazılarının âdeti idi, misafirlere sofra kurunca, sofraya çok yemek koyarlardı ve hadis-i şerifte, **«Misafirlerden artan yemeği yiyene, bu yediğinden sual yoktur»** [2]; bunun için, «Sizin önünüzden kaldırıldıktan sonra, bunları yiyeceğim», derlerdi.

Emirü'l-mü'minin Hazret-i Ali (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Müslümanların önüne dört beş kilo yemek koymayı, bir köle azad etmekten daha çok severim». Hadis-i şerifte buyuruldu: **«Allahü Teâlâ kıyamet gününde buyurur: Ey insanoğlu! Dünyada acıktım, bana yemek vermedin. Kul sorar: Bütün âlemlerin sahibi iken, Sen nasıl acıkırsın? der. Buyurur: Bir din kardeşin aç idi. Onu yedirseydin Beni yedirmiş olurdun»**. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Bir din kardeşine doyuncaya kadar yemek ve su vereni, Allahü Teâlâ Cehennemden yedi hendek uzaklaştırır. Her bir hendek arasında beş yüz senelik yol vardır»**. Ve yine buyurdu: **«Sizin hayırlınız, yemeği çok vereninizdir»**.

BİRBİRİNE ZİYARETE GİDEN DOSTLARIN YEMEK YEME EDEBLERİ

Bunda dört edeb vardır:

BİRİNCİ EDEB: Yemek vaktinde kimseye gitmemelidir. Hadis-i şerifte buyurulmuştur: **«Çağrılmadan bir kimseye yemeğe giden, gitmekle günah işler, yemekte ise haram yemiş olur»**. Ama tesadüfen dilerse, izinsiz yememelidir. Buyurun, yiyin denirse, kalbden söylenmediğini bilirse, yine yememelidir. İyi değildir. Fakat bir sebep söyleyip, güzellikle el çekmelidir. Güvendiği bir dostunun evine giderse, kalbinden geçeni bilirse câizdir. Hattâ dostlar arasında bu sünnettir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), Ebû Bekir ve Ömer (radıyallahü anhümâ) acıktıkları zaman, Ebû Eyyûbe'l-Ensâri ve Ebü'l-Heysem-i Tehyân'ın evlerine giderek, yemek isterlerdi. Ev sahibinin böyle bir şeyi çok sevdiği bilininca, ona iyilik yapmakta yardım edilmiş olur.

Büyüklerden birinin üçyüz altmış arkadaşı vardı. Her gece birisinin evine giderdi. Birinin de otuz arkadaşı vardı. Ayda bir gün birine giderdi. Birisinin de yedi arkadaşı vardı. Haftada bir gün birine giderdi. Bu dostlar, onların kâr ve zararları yerine bilinirdi.

---

(1) Ezdi **«Zuafâ»** da **Câbir'den** (r.a.) **rivayet etmiştir.**

(2) II/5.

Onlar ise, kârlarına sebep, böyle insanlara rahat ibadet ettirmeyi bilirlerdi. Hattâ böyle bir din kardeşinin evine gitse, evde olmasa da, onun yemeğini yemesi câizdir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) Berire'nin (radıyallahü anh) evine gider, olmasa da yemeğinden yerdi. Çünkü buna sevineceğini bilirdi. Muhammed ibn Vâsi' (rahmetullahi aleyh) verâ sahiplerinin büyüklerindendi. Talebesi ile Hasan-ı Basri'nin (rahmetullahi aleyh) evine gider ve bulduklarını yerlerdi. Hasan-ı Basri eve gelince, buna sevinirdi. Bir grup insanlar Süfyân-ı Sevri'nin evinde böyle yaptılar. Buyurdu ki: «Bizden öncekilerin âdetini bana hatırlattınız, çünkü onlar böyle yaparlardı».

İKİNCİ EDEB: **Arkadaş misafirliğe gelince hazırda olanı getirmeli, tekellüf ve zahmet etmemelidir.** Bir şeyi yoksa borç almamalıdır. Çoluk çocuğuna yetecek kadardan fazla bir şeyi yoksa, onlara vermemelidir, yâni çoluk çocuğuna vermelidir. Hazret-i Ali'yi (radıyallahü anh) bir kimse yemeğe davet etti. Buyurdu ki: «Üç şartla gelirim: Pazardan bir şey getirmeyeceksin, evinde olandan başka bir şey almayacaksın, çoluk çocuğunun nasibini kısmadan vereceksin». Fudayl-ı İyad der ki: «Birbirinden kesilen insanlar, tekellüf sebebiyle kesilmişlerdir. Tekellüf [zahmet] aradan kalkarsa, çekinmeden birbirlerini görebilirler». Büyüklerden birine, bir dostu tekellüfte bulundu. Buyurdu: «Yalnız yesen böyle yemezsin, ben de yalnız olsam böyle yemem. Bir araya gelince, niçin bu tekellüfe lüzum görülüyor. Ya tekellüfü aradan kaldır, yahut bundan sonra bir daha gelmem». Selmân-ı Fârisî (radıyallahü anh) der ki: «Bize Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) tekellüf etmememizi ve hazır olanı misafire ikramdan kaçınmamamızı söylerdi». Ashâb-ı kirâm (rıdvânullahi aleyhim) birbirlerinin önüne ekmek ve kuru hurma getirirler ve derlerdi ki: «Hazır olanı aşağı görüp misafirin önüne koymamak mı, yoksa önüne geleni beğenmeyip, aşağı görüp yememek mi, daha çok günahtır? Bilmiyoruz». Peygamber (aleyhisselâm), misafirlerin önüne ekmek ve kendi ektiği tereotundan getirir ve, «**Allahü Teâlâ tekellüf edenlere** (yâni misafire hazır olandan çok şey ikram edenlere) **lânet etmeseydi, tekellüf eder, size çok şey ikram ederdim**», buyururdu. Bir grup kimseler birbirlerine darıldılar. Zekeriyyâ aleyhisselâmı aralarını bulmak için çağırdılar. Evine gittiler. Onu göremediler. Güzel bir kadınla karşılaştılar. Peygamber olduğuna ve böyle güzel bir hanımı bulunduğuna hayret ettiler. Aradıkları zaman, işçilerin olduğu yerde yemek yerken buldular. Onlar konuştular, o ise buyurun, benimle yemek yeyin, demedi. Kalkınca yalınayak dışarı çıktı. Bu üç işine şaştılar. Sebebini sordular. Buyurdu: «O güzel hanımı, dinimi korumak için saklıyorum. Gözüm ve kalbim dışarda olmuyor. Size, bu-

yurun, yemek yeyin demedim. Çünkü, yediğim aldığım ücret olup, onunla kuvvetlenmem ve çalışmam lâzım idi. Daha az yeseydim, çalışmamda eksiklik olurdu. Halbuki üzerime farz idi. Yâni o ücret mukabili aldığım işi yapmamış olurdum. Yalınayak şunun için gittim ki, toprak sahipleri arasında düşmanlık olur; ayakkabıma bir toprağın girip, o toprağı başka yere götürmeyi istemedim». Buradan, işlerde tekellüf etmektense, doğruluk üzere ve olduğu gibi görünmenin daha iyi olduğu anlaşıldı.

ÜÇÜNCÜ EDEB: **Misafir, ev sahibinden temini zor bir şey istememelidir. İki şey arasında onu serbest bırakırsa, kolayını seçmelidir.** Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) bütün işlerde böyle yapardı. Selmân-ı Farisi'nin (radıyallahü anh) yanına birisi geldi. Önüne bir parça arpa ekmeği ve tuz getirdi. O kimse, «Eğer kekik olsaydı, bu tuzla iyi giderdi» dedi. Selmân'ın (radıyallahü anh) bir şeyi yoktu. Matrasını rehim verip kekik aldı. Ekmeği yiyen, «Allahü Teâlâ'ya hamd olsun ki, verdiği rızka bizi kanaat edici eyledi», dedi. Selmân (radıyallahü anh) buyurdu: «Sende kanaat olsa, matra rehinde olmazdı». Zor olmadığını, hattâ ev sahibinin memnun olacağını bildiği yerde, ev sahibinden istemesi câizdir. İmam Şâfiî (rahmetullahi aleyh) Bağdad'da Za'ferânî'nin evinde idi. Za'ferânî her gün, çeşit çeşit yemekler pişirirdi. Bir gün Şâfiî kendi yazısıyla bir kâğıda istediği yemeği yazdı. Za'ferânî cariyenin elinde bu yazıyı görünce sevindi ve bu nimete şükür olarak cariyeyi azad eyledi.

DÖRDÜNCÜ EDEB: **Ev sahibi gelenlere, «Canınız ne ister, ne seversiniz?» demelidir.** Onların istediklerine kalbden razı olursa, bunun sevabı daha çok olur. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: **«Bir Müslüman kardeşinin arzusunu yerine getirene, milyon sevab yazılır ve milyon günahı silinir, milyon derece kazanır, Firdevs, Adn ve Huld cennetlerinden nasib alır».** «Bir şey getireyim mi, getirmeyeyim mi?» diye sormak, mekrûh ve çirkindir. Hazırda ne varsa getirir, yemezse geri götürür.

MİSAFİRPERVERLİĞİN ÜSTÜNLÜĞÜ

Buraya kadar yazdıklarımız, çağrılmadan ziyarete gidenler içindir. Davet etmenin hükümleri daha ayrıdır.

Misafir gelince, tekellüf etmeyiniz; siz çağırırsanız, hiçbir şey eksik etmeyiniz denmiştir. Yâni elinizden geleni yapınız. Ziyafetin üstünlüğü hakkında çok hadis-i şerifler vardır. Seferde kalabalık halde birbirlerine uğramak Arab âdetidir ve böyle misafirin hakkını yerine getirmek mühimdir. Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Misafirperver olmayanda**

hayır yoktur» [1]. Ve yine buyurdu: «**Misafir için tekellüf etmeyiniz. Sonra ona düşman olursunuz. Misafire düşman olana Allahü Teâlâ da düşman olur**» [2]. Garib bir misafir gelirse, onun için borç yapmak ve tekellüf etmek câizdir. Fakat birbirlerini ziyarete gelen dostlar için yapılmamalıdır. Gidip gelmemeye sebep olur. Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) kölesi Ebû Râfi' diyor ki: Resûlüllah (aleyhisselâm) bana buyurdu: «**Filân Yahudi'ye söyle, Receb ayına kadar borç un versin. Misafirim gelmiştir**». Yahudi «Te'minat vermeyince vermem», dedi. Döndüm ve dedim ki: «Yâ Resûlâllah, te'minat istiyor». Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu: «**Vallahi ben gökte de eminim, yerde de eminim. Eğer verirse, geri veririm. Şimdi zırhımı te'minat göster**» [3]. Götürdüm ve te'minat verdim.

İbrahim aleyhisselâm, misafir aramak için üç dört kilometre giderdi. Misafir bulamayınca, yemek yemezdi. Onun bu husustaki sadakatinin delili olarak, medfûn olduğu yerde el'ân ziyafet verilir. Orası bir gece bile misafirsiz kalmaz. Bazan orada yüz yirmi kişi misafir olur. Bunun için birçok köyler vakfedilmiştir.

DAVET VE İCABETİN (DAVETE GİTMENİN) EDEBLERİ

Davet eden kimsenin, iyi insanları çağırması sünnettir. Çünkü yemek vermek, kuvvet vermektir. Fâsıka kuvvet vermek, fıskına, günahına yardım etmek olur. Zenginleri değil, fakirleri çağırmalıdır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: «**Yemeklerin en fenası, fakirlerin değil, zenginlerin çağırıldığı velîme yemeğidir**». Yâni düğün yemeğidir. Akraba ve yakın dostları unutmamalıdır. Böyle yapan dinde olmayan şeyi yapmış olur. Övünmek için veya desinler diye davet etmemelidir. Sünneti yerine getirmeye ve fakirleri doyurup rahat ettirmeye niyet etmelidir. Gelmesi zor olacak kimseyi davet etmemelidir. Onu üzmüş olur. Davetine aldırmayan, kabul etmek istemeyeni de çağırmamalıdır. Çünkü gelirse, yemeği mekrûh olarak yemiş olur. Bu ise günaha sebeptir.

DAVETİ KABUL ETMENİN EDEBLERİ

Bunda beş edeb vardır:

BİRİNCİ EDEB: Fakirle zengini ayırmamalıdır. Fakirin davetin-

---

(1) Ahmed (II/11).
(2) Ebû Bekr, Mekârimü'l-Ahlâk (II/11).
(3) II/11.

den imtina etmemelidir. Çünkü Peygamber Efendimiz (aleyhisselâtü vesselâm) miskinlerin davetine giderdi. Hasan İbn Ali (radıyallahü anhüma) bir gün fakirlere uğradı. Bir ekmek çıkarmış yiyorlardı. «Buyurun, ey Allah'ın Resûlü'nün oğlu, beraber yiyelim», dediler. Hayvandan indi, oturup onlarla beraber yedi ve buyurdu: **«Allahü Teâlâ kibirlileri, gururluları sevmez».** Yemekten sonra, «Pekiyi, yarın da ben sizi davet ediyorum, buyurursunuz», dedi. Ertesi gün onlara güzel yemekler yaptı. Oturup beraber yediler.

İKİNCİ EDEB: **Ev sahibinin verdiği yemeği başına kakacağını bilirse, bir özür bulup gitmemelidir.** Ziyafete çağıran, onun gelmesini minnet bilmelidir. Bunun gibi, malında şüphe olduğunu bilirse, yahut çağrıldığı yerde günah bir şey varsa, ipek halı, gümüş buhurdan, duvarda veya tavanda canlı resimleri varsa, yahut şarkı söyleniyor, çalgı çalınıyorsa, kadınlar erkekleri görmeye geliyorsa, bütün bunlar kötü şeylerdir ve böyle bir davete gitmek icabetmez. Davet eden, bid'at sahibi, fasık ve zalim ise, yahut davetten maksadı gururlanmak ve desinler için ise gitmemelidir. Böyle bir yere gider de, kötü veya günah olan bir şey görür de mâni olamazsa, oradan çıkması lâzım olur.

ÜÇÜNCÜ EDEB: **Yolun uzaklığı sebebi ile gitmemezlik etmemelidir.** Âdeten gidilmesi mümkün olan mesafedeki dâvete gitmelidir. Tevrat'ta yazar ki: **«Bir mil uzağa gidip, hastayı ziyaret eyle, iki millik yere cenazeyi teşyi için git, üç mil uzaktaki yere davet edilirsen, kabul eyle. Dört millik yere, din kardeşini ziyaret için git».**

DÖRDÜNCÜ EDEB: **Oruçlu ise de, gitmeli, orada bulunmalıdır.** Ev sahibi üzülmeyecekse güzel koku ve tatlı söze kanaat etmelidir. Oruçluya ikram böyle olur. Eğer oruçlu olmasına üzülecekse, orucunu açmalıdır. Çünkü bir Müslümanın gönlünü yapmak, nâfile oruçtan çok daha üstündür. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) böyle yapan, yâni orucunu açmayan bir kimseye bunu yasaklayıp, **«Din kardeşin senin için hazırlık yapar sen de oruçluyum dersen, günaha girersin»** buyurdu.

BEŞİNCİ EDEB: **Davete giderken, karnını doyurmak niyeti ile gitmemelidir.** Bu, hayvanların yapacağı iştir. Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) sünnetine uymaya niyet etmelidir. Peygamber Efendimizin (aleyhisselâm) **«Çağrılıp da gitmeyen, yani davete icabet etmeyen, Allahü Teâlâ'ya ve Resûlü'ne âsi olmuş olur»**, buyurduklarından olmamaya uğraşmalıdır. Bunun için bazıları, «Davete icabet vâcibtir» demişlerdir. Niyeti de, bir Müslüman kardeşine iyilik etmek olmalıdır. Hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: **«Mü'mine ikram eden, Allahü Teâlâ'ya ikram etmiş olur».** Onu sevindirmeye niyet etmelidir. Hadis-i şerifte, **«Mü'mini sevindiren Allahü Teâlâ'yı sevindirmiş olur»**, buyurulmaktadır. Ev sahibini

ziyarete niyet etmelidir. Çünkü din kardeşlerini ziyaret, Allahü Teâlâ'ya yaklaştıran sebeplerin büyüklerindendir. Fena huyludur, yahut gururludur, çağırdık da gelmedi, şeklinde olacak gıybetlerden kendini korumalıdır.

Bu altı niyetin her birine ayrı sevab vardır. Bu gibi niyetlerle övülmek Allahü Teâlâ'ya yakınlık sebeplerindendir. Din büyükleri, her hareket ve duruşlarında, din üzere olmaya niyet ederlerdi. Hattâ bir nefesleri bile boş geçmezdi.

MİSAFİRLİKTE BULUNMANIN EDEBLERİ

Ev sahibini bekletmemeli, acele de etmemelidir. Çok iyi yerde oturmamalı, ev sahibinin gösterdiği yerde oturmalıdır. Diğer misafirler baş köşeyi ona verirlerse, kabul etmek istememelidir. Kadınların odasının bitişiğinde oturmamalıdır. Yemek getirilen tarafa sık sık bakmamalıdır. Oturduğu zaman, yanındakilere selâm vermeli ve nasılsınız? demelidir. Kötü bir şey görürse, yasak etmelidir. Yapamazsa oradan çıkmalıdır. Ahmed ibn Hanbel buyurmuştur: «Gümüş bir sürmedân [sürme kabı] dahi görse orada oturması doğru olmaz». Eğer gece orada yatacaksa, ev sahibinin kıbleyi ve helâyı göstermesi edebtendir.

YEMEK VERMENİN EDEBLERİ

1 — **Acele etmelidir.** Bu, misafiri bekletmemek için bir ikramdır. Herkes gelip, bir kişi kaldıysa, bulunanların hakkını gözetmek, bir kişiyi beklemekten iyidir. Fakat gelmeyen fakir, yahut kalbi kırık bir kimse ise, bu niyetle beklemek iyi olur. Hâtem-i Esamm buyurur: «Acele şeytandandır. **Yalnız beş şeyde değil: Misafire yemek vermek, ölüyü erken kaldırmak, kızlarını evlendirmek, borcunu vermek ve günahlarından tevbe etmek**». Ziyafette acele sünnettir.

2 — **Önce meyve ikram etmelidir.** Sofrada yeşillik bulunmalıdır. Çünkü sofrada yeşillik olursa, hadis-i şerifte «**Melekler orada bulunur**», buyuruldu. Daha iyi yemekleri önceden verip, onlardan doyurmalıdır. Çok yemek için önce kaba şeyleri yemek, çok yiyenlerin âdetidir. Bu mekrûhtur. Bazıları da, herkesin dilediğinden yemesi için bütün yemekleri bir defada getirmeyi âdet edinmişlerdir. Sofraya konan yemekler acele kaldırılmamalıdır. Zira doymayanlar olabilir.

3 — **Yemeği az koymamalıdır.** Mürüvvetsizlik olur. Çok da koymamalıdır. Gururlanmak olur. Ancak misafirden artandan sual yoktur, niyeti ile olursa zararı yoktur.

İbrahim Edhem (rahmetullahi aleyhi) sofraya çok yemek koyardı. Süfyan dedi ki: «İsraf olacağından korkmaz mısın?». İbrahim

Edhem buyurdu: «Yemek vermekte israf olmaz». Gözleri sofrada olmamak için önce çoluk çocuğunun hissesini ayırmalıdır. Çünkü bir şey kalmazsa, misafirlere dil uzatırlar. Bu ise hıyanet sayılır. Sofilerden bir kısmının âdeti olduğu gibi, yemekten sonra misafirlerin, artan yemekleri alıp götürmeleri câiz değildir. Ancak ev sahibi —misafirlerden utandığı için değil—, gönül hoşluğu ile sarâhaten[1] izin verirse câiz olur. Şu şartla ki, aynı kaptan yediği kimsenin hakkına tecavüz etmemelidir. Hakkından fazlasını alırsa haram olur. Ev sahibi gönülden razı olmazsa yine haram olur; hırsızlıktan farkı kalmaz. Aynı kapta yemek yediği kimse utancından dolayı yemeği götürmesine razı olursa da haramdır.

MİSAFİRLİKTEN DÖNMENİN EDEBLERİ

İzin alıp çıkmalıdır. Ev sahibi kapıya kadar uğurlamalıdır. Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) böyle buyurmuştur. Uğurlarken ev sahibi, güzel sözlü ve güler yüzlü olmalıdır. Ev sahibi bir kusur görürse, görmemezlikten gelip, örtmelidir. İyi huylu olmalıdır. Çünkü güzel ahlâk birçok iyi şeylerden daha iyidir. Anlatırlar ki: Cüneyd-i Bağdadî'yi (rahimehullah) bir çocuk, babasının emri ile davet eyledi. Kapıya geldikleri zaman babası ona kapıyı açmadı. Geri döndü. Tekrar çocuğu davet etmesi için gönderdi. Tekrar geldi. Babası kapıyı açmadı. Böyle dört defa gitti, geldi. Maksadı çocuğun üzülmemesi idi. Babasının gönlü olsun diye de içeri girmedi. Kendisi bu işlerden uzak olup, her çağrılma ve red edilmesi ona bir ibret dersi oldu. Çünkü o, bunları başka yerden görüyordu.

1- AŞİKAR OLARAK.

İ K İ N C İ A S I L

Evlenmenin Edebleri

Evlenmek de, yemek gibi dine yardım edicidir. Din için, insanın yaşaması lâzım olup, yemeksiz ve susuz hayat olmayacağı gibi, insan cinsinin ve neslinin devamı da lâzımdır. Bu da evlenme olmaksızın olamaz. O hâlde evlenme vücudun aslı, yemek ise ayakta tutucudur. Evlenmenin mübah olması şehvet için değil, bunun içindir. Hattâ şehveti, bu arzuya iktizası meydana gelmesi için yaratmışlardır. Böylece evlenirler ve din yolu yolcuları dünyaya gelir. Din de devam eder. Çünkü bütün insanlar, din için yaratılmıştır. Âyet-i kerîmede, «**Ben (azimüşşan) cinleri de insanları da (başka bir hikmetle değil) ancak Bana kulluk etsinler diye yaratdım**» (1), buyuruldu.

İnsanlar ne kadar çok olursa, Allahü Teâlâ'nın kulları ve Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) ümmeti de o kadar çok olur. Bunun için Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu: «**Evleniniz, çoğalınız. Kıyamette diğer peygamberlerin ümmetlerine sizin çokluğunuzla övünürüm. Hattâ, ana rahmine düşen çocukla bile övünürüm**» (2). O hâlde Allahü Teâlâ'ya kulluk etmekte kulların sayısını artırmak niyeti ile evlenmenin sevabı çok olur. Bunun için baba hakkı büyüktür. Hoca hakkı da büyüktür. Çünkü baba dünyaya gelmesine, hoca da doğru yolu bulmasına sebep olur. Bâhusus bazıları, «Evlenmek, nâfile ibadetlerle uğraşmaktan üstündür», buyurdular.

Evlenmenin dine yardımcı olduğu anlaşılınca edeblerini bildirmek de ehemmiyet kazanır. Bunu açıklamak üç kısımda olur.

B İ R İ N C İ K I S I M

EVLENMENİN FAYDALARI

BİRİNCİ FAYDA: Çocuk yetiştirmektir. Çocuk sebebiyle dört çeşit sevab vardır:

---

(1) 51 — Zâriyât: 56. (2) II/20.

Birinci sevab: Bir insanın vücud bulması ve neslin devamı gibi Allah'ın sevdiği bir şeye çalışmaktır. Ne için yaratıldığını bilen, Allahü Teâlâ'nın bunu sevmesinden hiç şüphesi kalmaz. Allahü Teâlâ, ekmeye müsait toprağı, buna ekilecek tohumu, bir çift öküzü ve ziraat âletlerini kendi kuluna verince ve ona bir sebep gönderip ziraatle uğraşmasını te'min edince, kulda bir parça akıl varsa, dil ile konuşmuyorsa da, Allahü Teâlâ'nın bundan maksadının ne olduğunu anlar. Rahmi mübâşeret [cima] âletlerini ve çocuk tohumunu erkeklerin kuyruk sokumunda, kadınların göğüslerinde yaratan Allahü Teâlâ, şehveti, arzuyu da erkek ve kadının birleşmesine sebep kıldı. Bundan maksadın ne olduğunu anlamayacak akıllı bir kimse yoktur. Bir kimse tohumu boşa kullanır ve bir hile ile şehvetini teskin ederse, yaratılış sebebinden başka yerde kullanmış olur. Bunun için geçmiş büyükler ve Ashâb-ı Kirâm (rıdvanullahi aleyhim ecmâîn) bekâr olarak ölmeyi mekrûh bilmişlerdir. Hazret-i Muâz'ın (radıyallahü anh) tâun hastalığından iki hanımı öldü ve kendisi de bu hastalığa yakalandı. Buyurdu: «Ölmeden evvel, bir hanım bulup beni evlendirin, bekâr olarak ölmek istemiyorum».

İkinci sevab: Peygamber Efendimize (sallâllahü aleyhi ve sellem) **uymaya çalışmalı ve kıyamette onun övünmesi, ümmetinin çok olması, niyetine dikkat etmelidir.** Bunun için çocuğu olmayan ve olmamış kadınla evlenmeyi yasak etmiştir. Ve buyurmuştur ki: **«Evin bir köşesine serili hasır, çocuğu olmayan kadından daha iyidir»** (1). Ve yine buyurdu ki: **«Çocuk doğuran çirkin bir kadın, çocuğu olmayan güzel kadından iyidir»** (2). Buradan evlenmenin şehvet için olmadığı anlaşıldı. Çünkü şehvet için, güzel bir kadın çirkin bir kadından daha uygundur.

Üçüncü sevab: **Çocuk tarafından kendisine duâ edilir.** Hadis-i şerifte buyuruldu: **«Öldükten sonra sevabı kesilmeyen iyi işlerden biri de, sâlih evlâd yetiştirmektir. Babası ve annesi öldükten sonra böyle evlâdın ettiği bütün duâlar, babasına ve annesine ulaşır»** (3). Yine hadis-i şerifte, **«Duâları nurdan tabaklar içerisinde ölülere sunarlar, bunun için çok rahata kavuşurlar»**, (4) buyuruldu.

Dördüncü sevab: **Çocuk, babasından ve annesinden önce ölür ve onlar bu acıya katlanırsa, onlara şefaatçı olur.** Resûlüllah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurur: **«Çocuğa Cennete gir denir. Üzülerek, kızarak, kendini yere atar ve "Babam ve annem olmazsa girmem", der»** (5). Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir kimsenin elbisesinden çekip buyurdu: **«Çocuk, anne ve babasını seni çektiğim gibi, Cennete çeker»** (6). Hadis-i şerifte buyuruldu: **«Çocuklar Cennet kapısının önünde toplanırlar. Hep birden bağırır,**

(1) II/24. (2) II/24. (3) II/24. (4) II/24. (5) II/24. (6) II/24.

anne ve babalarını isterler. Bağırmaları anneleri ve babaları oraya gelinceye ve herbiri babasının ve annesinin elini tutup Cennete girinceye kadar devam eder» [1].

Büyüklerden biri evlenmekten kaçıyordu. Bir gece rüyasında, kıyameti gördü. İnsanlar susamış idiler. Bir grup çocuklar altın bardaklarla bir grup insanlara su veriyorlardı. O kimse de su istedi, ona su vermediler ve, «Senin aramızda hiç çocuğun yok» dediler. Bu rüyadan sonra derhal evlendi.

İKİNCİ FAYDA: Evlenmenin bir faydası da dinini korumaktır. Şeytanın kötülük yapma âleti olan şehveti kendinden uzaklaştırmaktır. Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Evlenen, dininin yarısını korumuştur». Evlenmeyen kimse fercini korursa da, ekseriya gözünü bakmaktan, kalbini vesveseden koruyamaz. Fakat evlenme, şehvet niyeti ile değil, çocuk niyeti ile olmalıdır. Çünkü Allahü Teâlâ şehvet sebebini kaldırmayı değil, emrine uymayı sever. Her ne kadar içinde hikmetler varsa da, şehveti bu işe sebep ve illet yaratmıştır. Ayrıca âhiretin lezzetine örnek olarak ona büyük bir lezzet vermiştir. Hususan Cehennem ateşinin nümunesi [örneği] de dünya ateşidir. Gerçi cimâ'ın lezzeti ve ateşin yakması, Cennet lezzeti ve Cehennemin yakması yanında çok az kalır; ama bir benzerlik vardır. Allahü Teâlâ'nın yarattığı her şeyde bir hikmet, bir fayda vardır. Olur ki, bir şeyden fayda çok olur ve o şey büyük âlimlerden başkası tarafından bilinmeyebilir.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: «Dolaşan her kadının yanında bir şeytan olur. Bir kimse güzel bir kadına rastlayınca, hemen evine gidip hanımı ile sohbet etmelidir. Çünkü, bu mes'elede bütün kadınlar aynıdır».

ÜÇÜNCÜ FAYDA: Hanımların yüzüne alışmış olur. Hepsi bunun gibidir, der. Onlarla oturma, şakalaşma şeklinde olan istirahat, kalbde hâsıl olan rehaveti, ibadet isteği şekline çevirir. Çünkü devamlı ibadet bıkkınlık verir ve kalb ona takılmış olur. Bu istirahat, o kuvveti geri alır. Hazret-i Ali (radıyallahü anh) buyurur: «Kalblerin bir yolla rahat ettirilmesi, kalbin o hususta kör olmasını sağlar». Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) bazı zamanları olurdu ki, o mükâşefe esnasında, o kadar çok vâridat zuhur ederdi ki, bedeni dayanamazdı, elini Hazret-i Âişe'ye dokundurur ve «Benimle konuş yâ Âişe», buyururdu. Kendine kuvvet vermesini isterdi. Böylece rûhen dinlenmiş olur, takati yerine gelirdi. Sonra o işin [vâridatın] hasreti kendini kaplar, «Bizi ferah-

(1) II/25 — 25.

landır yâ Bilâl», derdi. Namaza kalkardı. Bazan beynine güzel koku ile kuvvet verirdi. Bunun için buyurdu: **«Bu dünyada bana üç şey sevdirildi: Güzel koku, kadınlar ve namaz»** (1). Fakat namazı hâssaten buyurdu: **«Gözümün nuru namazdır».** Güzel koku ve kadınlar bedenin rahatı içindir. Bundan da maksat namaz için kuvvet elde etmektir. Bu sûretle, **Gözümün nuru namazdır**'ın mânâsı meydana çıkar.

Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) dünya malının hepsinden men eyledi. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) dedi ki: «Pekiyi, dünyadan ne alalım?». Buyurdu ki: **«Zikreden dil, şükreden kalb, temiz bir hanım».** Hanımı, şükür ve zikirle beraber buyurdu.

DÖRDÜNCÜ FAYDA: **Kadın evi düzeltir, gelene gidene hizmet eder, yemek pişirir ve çamaşır yıkar.** Erkek bunlarla meşgul olursa, ilim ve ibadetten geri kalır. Bunun için din yolunda kendisine iyi bir arkadaş olur. Bu sebeple Ebû Süleyman-ı Dârânî buyurdu: «İyi kadın dünyadan değil, âhirettendir». Yâni âhiretle meşgul olman için seni birçok işlerden kurtarır. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) buyurur ki: «İmandan sonra, iyi bir kadından daha büyük nimet yoktur».

BEŞİNCİ FAYDA: **Kadınların huylarına ve onların ihtiyaçlarını te'mine sabreylemek, din işlerinde onlara dikkat etmektir.** Bu da mücâhedesiz tamam olmaz. Bu mücâhede, en üstün ibadetlerdendir. Hadis-i şerifte **«Çoluk çocuğuna verilen nafaka, sadakadan üstündür»** (2) buyuruldu. Büyükler demişlerdir: «Çocukları ve hanımı için helâl kazanmak, abdallerin, Allah adamlarının işidir». Abdullah ibn Mübârek büyüklerle cihadda idi. Sordu: «Bizim içinde bulunduğumuz bu işten [cihaddan] daha faziletli bir iş var mıdır?». «Bundan daha faziletli hiçbir şey bilmiyoruz» dediler. İbn Mübârek buyurdu: «Ben biliyorum. Bir kimsenin çoluk çocuğu olsa, onlara iyi baksa, gece uyanınca, üstlerini açılmış görse ve üzerlerini örtse, bu işi cihaddan daha üstündür». Bişr-i Hafî buyurdu ki: «Ahmed ibn Hanbel'de üç fazilet var ki, bende yoktur: Onlardan bir tanesi, o kendi ve çoluk çocuğu için helâli gözetir, ben'se, yalnız kendim için dikkat ederim». Hadis-i şerifte, **«Günahlardan bir günah vardır ki, ailesinden çektiği sıkıntıdan başka bir şey ona kefâret olmaz»**, buyuruldu (3). Büyüklerden birinin hanımı ölmüştü. Ne kadar evlenmeye zorladılarsa da, kabul etmedi. Buyurdu: «Yalnızlıkta kalbimi daha huzurda ve emniyette buluyorum». Bir gece rüyada gördü ki, göklerin kapıları açılmış, insanlar biribiri arkasından

(1) II/28. (2) II/29.
(3) II/29 - 30.

inip havada yürüyorlardı. Yanına yaklaştıklarında içlerinden biri, «Bu, o uğursuz adam mıdır?», ikincisi, «Evet», dediler. Onların heybetinden, sebebini sormaktan korktu. En arkada bir çocuk vardı. O çocuğa, «Bunlar kime uğursuz diyorlar», diye sordu. Çocuk cevabında dedi ki: «Sana diyorlar. Çünkü, bundan önce senin ibadetlerin, mücahidlerin amellerinden olup, göklere çıkarılıyordu. Şimdi, bir hafta oluyor ki, seni mücahidler grubundan çıkardılar. Ne yapacağını ben bilmem». Uykudan uyanınca mücahidlerden olmak için derhal evlendi. Evlenmenin faydaları bunlardır. Bu yüzden evlenmeye itibar edilmelidir.

EVLENMENİN ZARARLARI

Evlenmenin zararları üçtür:

BİRİNCİ ZARAR: Helâl kazanmaktan âciz olabilir; bilhassa böyle bir zamanda. Çoluk çocuk sebebiyle şüphelilere yahut harama düşebilir. Bu ise kendinin ve çoluk çocuğunun din bakımından helâkine sebep olur.

Evlenmenin üstünlüğü buna mecbur etmez. Hadis-i şerifte buyuruldu: «**Kulu, Kıyamet Günü Mîzan başına getirirler. Onun her biri birkaç dağ büyüklüğünde iyi amelleri bulunur. Ona çoluk çocuğunun nafakasını nereden kazandığı sorulur. Bu yüzden bütün iyi ameli gider. Sonra bir melek: Bu o kimsedir ki, çoluk çocuğu bütün iyiliklerini yedi, hesabı bundan soruldu der**» (1). Bildirdi ki: Kıyamette, bir kimsenin ilk dâvacısı çoluk çocuğu olur. Derler ki: «Yâ Rabbi, ondan hakkımızı Sen al. Bize haram yedirdi, bizim ise bundan haberimiz yoktu. Bize öğrenmemiz gereken şeyleri öğretmeyip, bizi cahil bıraktı». O hâlde, miras malı olmayan yahut helâlden kazanmayan kimsenin evlenmesi doğru değildir. Ancak, evlenmezse, zina yapacağını yakinen biliyorsa evlenebilir.

İKİNCİ ZARAR: Çoluk çocuğunun hakkını, iyi huylu olmadan, onların olmayacak işlerine sabretmeden, onlara gelecek sıkıntılara katlanmadan ve onların işlerini yerine getirmeden, ödemiş olamaz. Bunu da herkes yapamaz. Onları üzüp günaha girmiş veya onlardan uzak durmuş olabilir. Hadis-i şerifte buyuruldu: «**Çoluk çocuğundan kaçan, firar eden köle gibidir. Yanlarına dönmedikçe namaz ve orucu makbul olmaz**» (2). Velhâsıl her insanın bir nefsi vardır. Kendi nefsine hâkim olmayanın, emri altına bir başkasını almaması daha iyidir.

Bişr-i Hâfî'ye, «Niçin evlenmiyorsun?» dediler. Buyurdu ki: «**Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır**» (3), âyet-i kerimesinden korkuyo-

(1) II/30. (2) II/31. (3) 2 — Bakara: 228.

rum». İbrahim Edhem buyurdu: «Kadına ihtiyacım olmayınca, niye evleneyim. Bir kadını kendime niçin söyleteyim?».

ÜÇÜNCÜ ZARAR: Çoluk çocuğun işlerini düşünme ve çare aramaya kendini çok verip, Allahü Teâlâ'yı, âhireti ve kıyamet ile âhiret azığını hatırlayamaz olur. Allahü Teâlâ'yı anmaktan seni alıkoyan her şey, helâkine sebep olur. Bunun için Allahü Teâlâ buyurdu: **«Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın»** (1). O hâlde Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) gibi, çoluk çocuğun meşguliyeti, Allahü Teâlâ'yı hatırlamaya engel olmazsa evlenebilir. Bir kimse evlenince zikir ve ibadetle meşgul olamayacağını ve haramdan tamamen korunamayacağını bilirse, evlenmemesi daha faziletli olur. Zinadan korkuyorsa, evlenmesi daha iyi olur. Zinadan korkmayanın evlenmemesi daha iyidir. Fakat helâl kazanabilen, insanlara acıma ve şefkat hususunda kendinden emin olan ve evlenmesinin Allah'ın zikrine mâni olmayacağını veya evlenmezse Allah'ın zikriyle meşgul olamayacağını bilen kimsenin evlenmesi daha iyidir.

İ K İ N C İ K I S I M

NİKÂH AKDİ, EDEBLERİ VE GÖZETİLMESİ İCABEDEN HUSUSLAR

Nikâhın beş şartı vardır:

1 — **Velidir.** Velisiz nikâh olmaz. Velisi olmayanın velisi sultan olur.

2 — **Kadının razı olmasıdır.** Bâkire olursa, babası verirse, yahut babası kızının rızasına lüzum görmezse, olur (2). Fakat kıza da söylemek daha iyidir. Susması bile kâfidir.

3 — **İki âdil şâhidin bulunması lâzımdır.** Fakat sâlih Müslümanlardan bir grubun bulunması daha iyidir. İki kişiyle iktifa etmemelidir. İki erkeğin hâli meçhul olursa, yâni fıskını erkek ve kadın bilmezse, nikâh doğru olur.

4 — **İcâb ve kabûl sözlerini veli ve kocanın yahut vekillerinin sarih olarak söylemesi lâzımdır.** Nikâh ve tezvic lâfızları Farsça (veya Türkçe) söylenebilir. Sünnet olan, **Bismillâhi ve billâhi velhamdülillâhi**'yi okuyup velinin «Filânı şu kadar mehirle nikâhla sana verdim», demesidir. Damat da, **Bismillâhi velhamdülillâhi**'den sonra, «Bu nikâhı bu kadar mehirle kabûl ettim», demelidir. Akid-

---

(1) 63 — Münâfikûn: 9.

(2) Hanefî mezhebinde, âkil ve bâliğ olan kıza velinin izin vermesi şart değildir.

den önce alacağı kızı görmesi, beğenince akid eylemesi, aralarındaki ülfetin çok olacağı ihtimalini artırır. Evlenmeden niyeti çocuk yapmak, gözünü ve kalbini haramlardan korumak olmalıdır. Kuru bir istifade ve şehvet olmamalıdır.

5 — **Kadın, evlenmesi mahzurlu olmayan şekilde olmalıdır.** Evlenmesi haram olan yirmiye yakın hâl vardır.

Başkası ile evli, iddet bekleyen, mürted, putperest, Allahü Teâlâ'ya, kıyamete ve peygambere inanmayan zındık, kadınların erkeklerle bir arada oturmalarını câiz gören, namaz kılmayan ve ben biliyorum ki, bana bundan ceza yoktur, diyen, Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem)in dünyaya teşrifinden sonra, neslen İsrailoğullarından olmadığı hâlde Hıristiyan yahut Yahudi olan, [hür kadın alabilecek durumda olanlar için] cariye olan, kendi cariyesi olan, aralarında lânetleşme vaki olan, akraba ve mahrem olan, süt dolayısiyle mahrem olan, aralarında hürmet-i müsahara bulunan, yâni daha önce alacağı kadının kızını veya büyük annesini nikâh etmiş ve bunlarla zina etmiş olmak. Alacağı kadını daha önce baba veya oğlunun nikâh etmiş olması da nikâha mâni olan hâllerdendir.

Ayrıca nikâhlı dört hanımı bulunan beşinciyi alamaz. Nikâhı altında bulunan kadının kız kardeşini veya teyzesini veya halasını nikâhlayamaz. Burada kaide şudur: İki kadının biri erkek farzedilse, bunların nikâhı birbirine düşmüyorsa her ikisini bir nikâh altında toplamak câiz olmaz. Üç talâkla boşadığı eski karısını, kadın sahih bir nikâhla başkasıyla evlenip boşanmadan nikâhlayamaz. Kadın veya erkek hac veya umre için ihram giymişse nikâh olmaz. Bülûğa ermeden bikri zâil olanın, bülûğa erinceye kadar nikâhı sahih olmaz. Yetim kızın bülûğa erinceye kadar nikâhı câiz olmaz. İşte nikâhın dürüst ve helâl olması şartları bunlardır.

EVLENECEK KIZLAR VE KADINLAR NASIL OLMALIDIR?

Kadınların koruması sünnet olan sıfatlar sekizdir.

BİRİNCİ SIFAT: Esas olan, günahdan kendini koruma ve ibâdete devamdır. Çünkü böyle olmayan kadın, malda hıyanet eder. Meselâ kapları kırarsa evin erkeğinin canı sıkılır. Kocasının üzerine saldırır da kocası susarsa, hamiyeti noksan, dini az, insanlar arasında mahcup ve kara yüzlü olur. Karısının bu hareketlerine susmazsa, hayatları zindan olur. Boşarsa kalbinde yer etmiş olur. Zâhide ve mütteki olmayan bir kadınla iyi olmak ise, daha büyük bir belâdır. Böyle hanımı olanın hanımını boşaması daha iyidir. Ancak, kalbinde yer etmiş ise boşamaz. Biri, hanımının muhafazakâr

olmadığından şikâyet eyledi. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Onu boşa», buyurdu. Onu seviyorum, dedi. «Öyleyse sakla», [1] buyurdu. Çünkü onu boşarsa, arkasından kendisi de bozulur.

Hadis-i şerifte buyuruldu: «Bir kimse güzelliği ve malı için bir kadınla evlenirse, ikisinin de hayrını görmez. Dini için evlenirse maksadı olan mal ve güzellik kendiliğinden verilir» [2].

İKİNCİ SIFAT: İyi huydur. Çünkü kötü huylu kadın şükürsüz olur. Utanmadan kocasına lâf söyler, olmayacak şeyleri ister. Bununla yaşamak, geçinmek dert olduğu gibi, dinî bakımdan zararına sebep olur.

ÜÇÜNCÜ SIFAT: Güzelliktir. Ülfeti artırır. Bunun için evlenmeden önce alacağı kızın yüzünü görmek sünnettir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Medine kadınlarının gözünde, kalbinin nefret edeceği, beğenmiyeceği, şeyler vardır. Onlarla evlenmek isteyen, önce görmelidir. Görmeden olan evliliğin sonu, üzüntü ve pişmanlık olur» [3].

Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Kadınları dinleri sebebi ile istemeli, güzelliği için değil», buyurmasının mânâsı, dini olmadan yalnız güzelliği için istememek demektir. Yoksa evlenirken güzelliğine dikkat edilmez demek değildir. Fakat evlenmekten maksadı yalnız çocuk olan kimse, sünnet olan görmeye lüzum görmezse, bu zühd ile alâkalı olur. Ahmed bin Hanbel bir gözü kör olan bir kadını daha akıllıdır demeleri sebebiyle, ondan daha güzel olan kızkardeşine tercih etmiştir.

DÖRDÜNCÜ SIFAT: Mehri az olmaktır. Peygamber Efendimiz buyurur: «Kadınların (kızların) en iyisi mehri daha az, güzelliği daha çok olanlardır» [4]. Mehri çok istemek mekruhtur. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) bazı nikâhları on dirhem gümüş mehirle yaptı. Kendi çocuklarını da [kızlarını] dört yüz dirhem gümüşten fazla mehirle vermedi.

BEŞİNCİ SIFAT: Kısır olmamalıdır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Evin köşesinde serili bir hasır, çocuk doğurmayan kadından daha iyidir».

ALTINCI SIFAT: Bekâr olmalıdır. Daha çok sevilir. Koca görmüş kadının gözü eski kocasında kalmış olabilir. Hazret-i Câbir (radıyallahü anh) dul bir kadınla evlendi. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Niçin bekâr almadın, o seninle oynar, sen onunla oynardın» [5].

YEDİNCİ SIFAT: Soyu temiz olmalıdır. Din ve salât bakımın-

---

(1) II/34. (2) II/35. (3) II/36. (4) II/36. (5) II/37.

dan da iyi bir aileden olmalıdır. Çünkü asılsız edeb olmaz. Asâletsiz olanda beğenilmeyen huylar olur. Hattâ o huylar çocuklara bile geçer.

SEKİZİNCİ SIFAT: Yakın akrabadan olmamalıdır. Hadis-i şerifte, «**Çocuğu zayıf olur**» (1), buyuruldu. Belki de, akrabalardaki şehvet azlığından olabilir. Kadınların sıfatları bunlardır.

Veli, çocuklarını evlendirirken onların menfaatini düşünmeli ona lâyık olan erkeği ve kızı bulmalı; kötü huylu, çirkin ve geçimini sağlamaktan âciz bir kimse ile evlendirmekten kaçınmalıdır. Aralarında küfüv, yâni denklik yoksa nikâh câiz değildir. Aynı şekilde fâsık bir kimseye nikâhlamak da câiz olmaz. Hadis-i şerifte, «**Kızını fâsık kimseye veren onunla ilgisini kesmiş** (ve onu ateşe atmış) **tır**» buyurulmuştur. Yine bir hadis-i şerifte, «**Nikâh bir nevi cariyeliktir. Kişi kızını kime teslim ettiğine bakmalıdır**» buyurulmuştur.

Ü Ç Ü N C Ü K I S I M

EVLENDİKTEN ÖLÜNCEYE KADAR KADINLARLA YAŞAMANIN EDEBLERİ

Nikâhın dinin esaslarından olduğu anlaşılınca, evlenmede dinin edeblerini korumak icabeder. İnsanların evlenmesi ile hayvanların çiftleşmesi arasında fark olması için bu edebleri gözetmelidir. Bunun için de, on iki şeyde edebe riayet lâzımdır.

BİRİNCİ EDEB: Velimedir (2). Velime sünnet-i müekkededir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) Abdurrahman bin Avf'a (radıyallahü anh) evlendiği vakit, «**Bir koyunla bile olsa velime** (yâni düğün ziyafeti) **veriniz**», (3) buyurdu. Koyunu olmayanların, düğüne gelen ahbapların önüne koyacağı yemek, velime olur. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) Hazret-i Safiyye ile evlendiği vakit arpa ekmeği ve hurmadan velime verdi. Demek ki, elinden geldiği kadar vermelidir. Bu da evliliğin şerefi içindir. İlk üç günü geçirmemelidir. Tehir edilirse bir haftayı geçmemelidir.

Düğünde tef çalmak, düğünü duyurmak ve neşeli olmak sünnettir. Çünkü yeryüzünde en şerefli yaratık insanlardır. İnsanın yaratılmasının açıldığı kapı ise evlenmektir. O hâlde bu sevinme, kendi yerinde olmalıdır. Böyle zamanda tef çalıp [nikâhı] duyurmak sünnettir.

Rebia binti Muavviz bildirir. Buyurdu: «Düğünümün ikinci günü Resûlullah Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) geldi. Cariye-

---

(1) I/38. (2) Velime: Düğünde yemek yedirmektir. (3) II/38.

ler tef çalıyor, şarkı söylüyordu. Peygamber Efendimizi (aleyhisselâm) görünce, şiirler okuyup onu medh etmeye başladılar. Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm), **«Demin söylediğinize devam ediniz»**, [1] buyurdu. Tef çalarak kendisinin medh edilmesini istemedi. Çünkü, ciddi işleri oyun ile karıştırmak iyi olmaz. Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) medhi ise, dinden olup ciddiyet ister.

İKİNCİ EDEB: **Kadınlara karşı iyi huylu olmaktır.** İyi huy demek, onları incitmemektir. Hattâ onlardan gelecek sıkıntılara katlanmaktır. Olmayacak şeyleri söylemelerine, hürmetsizliklerine sabretmek lâzımdır. Hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: **«Kadınlar zayıf ve avret yaratılmıştır. Zayıflıklarına çare, susmaktır. Avretliklerine çare, onları evde bulundurmaktır»**. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: **«Hanımının fena huylarına sabredene, Eyyüb aleyhisselâmın belâlara sabretmesinin sevabı verilir. Kocasının fena huylarına sabreden kadına, Fir'avn'ün karısı Âsiye'nin sevabı verilir»** [2]. Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) vefatı zamanında fısıltı halinde söylediği son söz, **«Namaz kılınız, kölelere iyi muamele ediniz. Elinizde esir gibi bulunan kadınlarınızın sözlerine sabrediniz, onlarla iyi geçininiz»** [3], olmuştu.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) hanımlarının sıkıntılarına sabrederdi. Bir gün Hazret-i Ömer'in (radıyallahü anh) hanımı, kızarak kendisine cevap verdi. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh), «Ey akılsız, karşılık mı veriyorsun?» dedi. «Evet, Resûlüllah senden iyidir, onun hanımları da ona karşılık veriyor», dedi. Hazret-i Ömer, «Eğer dediğin gibi ise, kızım Hafsa mahvoldu demektir», dedi. Sonra Resûlüllah Efendimizin hanımı olan kızı Hafsa'yı görünce, «Sakın Peygamber Efendimize (sallâllahü aleyhi ve sellem) karşılık verme, Resûlüllah Efendimizin çok sevdiği, Ebû Bekr'in (radıyallahü anh) kızı Âişe'ye bakma, onun sözüne dayanır», dedi. Bir gün hanımlarından biri kızarak eliyle Resûlüllah'ın (aleyhisselâm) göğsüne vurdu. Annesi, yâni hanımının annesi, kızına, niçin böyle yaptın diye çok hakaret eyledi. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Onu bırak, onlar bundan fazlasını da yaparlar, ben onları afvederim»** [4] buyurdu. Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu: **«Sizin iyiniz, hanımına iyilik edeninizdir. Ben ise hanımıma herkesten daha iyiyim»**.

ÜÇÜNCÜ EDEB: **Hanımlar ile şakalaşmak, oynamak, durgun durmamak ve akıllarına göre davranmaktır.** Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) gibi hanımları ile oynayan, tatlı konu-

---

(1) II/39. (2) II/39. (3) II/39. (4) II/39 - 40.

şan kimse yoktu. Hattâ Hazret-i Âişe ile (radıyallahü anhâ) birbirlerini geçmek için koşma yarışı yaptılar. Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) geçti. Bir daha koştular. Hazret-i Aişe geçti. Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu: **«Bire bir kaldık, böyle kalsın»** (1). Yâni bugün beraberiz. Bir gün, zencilerin oynadıklarını, ayak vurduklarını duydu. Hazret-i Âişe'ye (radıyallahü anhâ) **«Görmek ister misin?»** buyurdu. İsterim, dedi. Kalktı ve daha yakına gitti. Elini kaldırdı. Hazret-i Âişe görmek için, çenesini Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) koluna dayadı ve bir müddet seyretti. Sonra, **«Yetmez mi, yâ Âişe?»** (2), buyurdu. «Sus», dedi. Üç defa söyleyince, kabul etti. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh), kadının kötü ve kaba sözleri hakkında buyurdu ki: «Erkek, hanımıyla çocuk gibi olmalı, fakat aile reisliği vazifesinde adam gibi olmalıdır». Erkek eve girerken gülmeli, çıkarken susmalı, bulduğunu yemeli, bulmadığını sormamalıdır, demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ EDEB: Şaka ve oyunu, saygı ve heybetini yitirecek hâle getirmemelidir. Onların faydasız, kötü isteklerine âlet olmamalıdır. Mürüvvete ve şeriate uymayan bir işleri görülürse, düzeltmelidir. Çünkü böyle yapmazsa, onların alay mevzuu olur. Halbuki Allahü Teâlâ **«Erkekler kadınlar üzerine hâkimdirler. O sebeble ki Allahü Teâlâ onlardan kimini** (erkekleri) **kiminden** (kadınlardan) **üstün kılmıştır»** (3) buyurdu. Erkek, kadına hükmetmelidir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Hanımının kölesi olan başaşağı gitti»** (4). Çünkü kadın, erkeğin hizmetçisi, kölesi olmalıdır. «Kadınlara danışmak lâzım ve dediklerinin aksini yapmak lâzım», demişlerdir. Kadınlar hakikatte nefsin gibidir. Elini biraz gevşek tutarsan, elinden çıkar, haddi aşar ve düzeltmek zor olur.

Bütün kadınlarda; ilâcı sabretmek olan, bir zayıf taraf ve ilâcı erkeğin idaresi olan, bir eğrilik vardır. Erkek, mükemmel bir hekim gibi olup, her ilâcın vaktinde verilmesini bilmelidir. Sabretmek ve onlardan gelenlere katlanmak mühimdir. Hadis-i şerifte **«Kadın kaburga kemiği gibidir. Doğrultmak istersen kırılır»**, (5) buyuruldu.

BEŞİNCİ EDEB: Kıskançlığı gerektiren hâllerde itidâlli olmalıdır. Sonu kötüye varacak hareketlerine göz yummamalı, fitne doğuracak şeylerden korunmalıdır. Teras ve kapılarda durdurmamalı, yabancıların görmesine engel olmalıdır. Erkeklerin baktığı pencere ve kapılarda bulundurmamalıdır. Çünkü büyük zarar gözden gelir. Bu da evin içinde durmaktan değil, pencere, kapı ve terasta.

(1) II/40. (2) II/40. (3) 4 — Nisâ: 34. (4) II/41.
(5) II/41.

durmaktan meydana gelir. Bu hususu basit görmemelidir. Ancak sebepsiz yere su-i zan etmek, kusur ve ayıp aramak, haddinden fazla gayret etmek ve işlerin içyüzünü incelemekte mübalâğa etmek doğru değildir.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) seferden dönmüş ve şehre yaklaşmışlardı. Yanında bulunanlara, **«Bu gece hiç kimse âniden eve gitmesin, sabaha kadar sabredinizl»** (1) buyurdu. İki kişi dinlemedi. Her ikisi de evinde çirkin işlerle karşılaştılar. Hazret-i Ali (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Kadınlara gerektiğinden fazla kıskançlık göstermeyin ki, başkaları bunu bilirler ve bu yüzden onlara dil uzatırlar». Gayretin, kıskançlığın aslı, kadınların gözlerini nâmahremi, yabancıyı görmekten men'etmektir.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) kızı Fâtıma'ya (radıyallahü anhâ) buyurdu ki: **«Kadınlar için ne daha iyidir?»**. Dedi ki: «Hiçbir erkeğin onları görmemesi». Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) hoşuna gitti, kızını kucakladı ve **«Bazılarının zürriyeti bazılarındandır»** (2), buyurdu. Muaz ibn Cebel (radıyallahü anh) pencereden sarkıp, elmayı ortadan bölen, yarısını kendine ayırıp, yarısını da kölesine veren hanımını dövdü. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) buyurdu: «Kadınlara, evlerin kapısında oturmamaları için yeni elbise yapmayın, Çünkü elbiseleri yeni olursa, kalblerinden, dışarı çıkmak arzusu gelir». Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) zamanında kadınların örtülü olarak câmiye gelip, en arka safta bulunmalarına izin verilmişti. Ashâb-ı Kirâm zamanında bu yasaklandı. Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) buyurdu: «Eğer Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bu kadınların bu şekilde câmiye gittiklerini görseydi, yasak ederdi». Bugün ise câmiye, meclislere ve erkeklerin bulundukları yerlere gitmekten onları men'etmek farzdır. Ancak, eski elbiseler giymiş ihtiyar kadınlar için mahzuru yoktur.

Birçok kadınlar için büyük zararlar, erkeklerin arasında bulunmalarından doğar. Fitne korkusu olan her yerde kadının gözünü korumak lâzımdır. Nitekim Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) evine bir kör adam geldi. Hazret-i Âişe ve diğer hanımları oturuyorlardı. Kalkmadılar ve kördür dediler. Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu: **«Onun gözleri görmüyorsa, sizinkiler de mi görmüyor?»**

ALTINCI EDEB: **İyi nafaka vermelidir.** Çok kısmamalı ve israf da etmemelidir. Çoluk çocuğuna verilen nafaka sevabının, sadaka sevabından çok olduğunu bilmelidir. Peygamber Efendimiz (sallâl-

(1) II/42. (2) II/43.

lahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allah yolunda harcadığın para, bir köle azad için verilen para ve ehl ü' iyâline sarfettiğin paralar yok mu? İşte bunların ecir bakımından en büyüğü ailene sarfettiğin paradır»** [1].

İyi yemekleri yalnız yememelidir. Yemek isterse gizli yemelidir. Hazırlatamayacağı yemekten kadınlara bahsetmemelidir. İbn Sirin der ki: «Haftada bir defa helva veya tatlı te'min etmelidir. Haftada bir defa tatlı vermemek mürüvvetten uzaktır». Misafiri yoksa, yemeği her zaman çoluk çocuğu ile yemelidir. Çünkü çoluk çocuğu ile oturup yemek yenen evde bulunanlara Allahü Teâlâ rahmet, melekler istiğfar eder, buyuruldu. Fakat esas olan nafakayı helâlden kazanmaktır. Çoluk çocuğunu haram ile beslemekten daha büyük hıyanet ve eziyet olamaz.

YEDİNCİ EDEB: **Kadınlara lâzım olan, namaz, abdest, hayz ve diğer bilgileri öğretmelidir.** Bunları erkek öğretince kadının izinsiz evden çıkması ve bu bilgileri sorması câiz değildir. Erkek öğretmezse, kadının gidip sorması vâcib olur. Erkek bu işde gevşek davranırsa, âsi ve günahkâr olur. Allahü Teâlâ, **«Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu, Cehennem ateşinden koruyunuz»** [2], buyuruyor. Şu kadar öğretmek icabeder ki, güneş batmadan önce hayızdan kesilirse, öğle ve ikindi namazlarını kazâ etmelidir. Sabah olmadan önce hayız kesilirse, akşam ve yatsı namazlarını kazâ etmelidir. Birçok kadınlar bunu bilmezler.

SEKİZİNCİ EDEB: **İki hanımı varsa, eşit muamele etmelidir.** Hadis-i şerifte, **«Bir hanımına daha çok meyleden, kıyamet günü bir yanı eğri olarak gelir»**, [3] buyuruldu. Eşit muamele, onlara verilen şeylerde ve müsavi [eşit] miktarda gece yanlarında kalmakta olur. Hepsini aynı sevmek ve mübâşeret etmek vâcib değildir.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) her gece bir hanımının yanında kalırdı. Fakat Hazret-i Âişe'yi (radıyallahü anhâ) daha çok sever ve, **«Yâ Rabbi, elimde olanı yapmaya gayret ediyorum, ama gönül benim elimde değildir»**, [4] derdi. Bir kimse hanımından doymuş ve onunla kalmak istemezse, onu boşamalı, nikâhı altında saklamamalıdır. Peygamber Efendimiz, Hazret-i Sevde'yi (radıyallahü anhâ) yaşlı olduğu için boşamak istedi. Hazret-i Sevde, «Ben nöbetimi Âişe'ye verdim. Beni boşama ki, kıyamette senin hanımlarından olayım», dedi. Onu boşamadı ve iki ge-

(1) Müslim, Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet etmiştir.
(2) 66 — Tahrîm: 6. (3) II/40.
(4) II/46.

ce Hazret-i Âişe'nin yanında, birer gece de diğer hanımlarının yanında kalırdı.

DOKUZUNCU EDEB: **Kadın söz dinlemezse ve kocasına itaat etmezse, onu yumuşaklıkla, güzellikle itaate getirmelidir.** Yine itaat etmezse, söz dinlemezse, darılmalıdır ve yatakta ona sırtını dönmelidir. Yine dediğini yapmazsa, üç gece yatağına gitmemelidir. Bu da fayda vermezse dövmelidir. Fakat yüzüne vurmamalı ve bir yeri kırılacak kadar kuvvetli vurmamalıdır. Namazda, yahut din hükümlerinden birinde kusur ederse veya yapmazsa, bir ay, hattâ kusurunu düzeltinceye kadar ona dargın durmalıdır. Nitekim Resûlullah bir ay bütün hanımlarına dargın durmuştur.

ONUNCU EDEB: **Cimâ etmelidir.** Yapacağı zaman yüzünü kıbleden çevirmelidir. Daha önce, konuşmalı, oynamalı, öpmeli ve sarılmalıdır. Bunlarla gönlünü etmiş olur. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Erkek, kadının üzerine hayvan gibi atılmamalı, önce oynamalı, öpüşmelidir»** [1]. Başlayacağı zaman, **«Bismillâhi'l-azîm Allahü Ekber, Allahü Ekber»**, demelidir. Önceden **Kulhüvallahü ehad'ı** okursa daha iyi olur. Sonra **«Yâ Rabbi, şeytanı benden uzak eyle, beni rızıklandırdığın şeye, şeytanı yaklaştırma»** demelidir. Hadis-i şerifte, **«Böyle diyenin çocuğu şeytandan kurtulmuş olur»**, buyuruldu. İnzâl vaktinde kalbi ile «Allahü Teâlâ'ya hamd olsun ki, sudan insan yarattı. Sonra onu neseb, akraba ve damat sahibi eyledi», düşünmelidir. İnzâl vaki olunca, kadının da inzâlini beklemelidir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurmuştur: **«Üç şey erkeğin aczindendir. Birincisi sevdiği birisini görür de ismini bilmez. İkincisi; bir Müslüman kardeşi kendine bir ikramda bulunur da, ikramı reddeder. Üçüncüsü; öpmeden, sarılmadan hanımıyla cimâ yapıp sonra da kendi işi bitince, hanımının da işinin bitmesini beklemez»** [2].

Emirü'l-Mü'minin Ali, Muaviye ve Ebu Hureyre (radıyallahü anhüm) bildirdiler: «Ayın ilk gecesi, son gecesi ve ayın on beşinci gecesi hanımı ile cimâ etmemelidir. Çünkü bu zamanlarda şeytanlar, cimâ vaktinde hazır olur». Hayız zamanında kadın kendini cimâdan korumalıdır. Hayız olan kadınla çıplak olarak yatılabilir. Hayızdan sonra yıkanmadan da yapmamalıdır [3]. Bir cimâ yapıp bir daha yapmak isterse âletini yıkamalıdır. (Hanefî mezhebinde ağzını çalkalamalıdır). Uyumak isterse, yine abdest almalıdır. Gerçi cünüblükten kurtulmuyor ama sünnet böyledir. Yıkanmadan önce tıraş olmamalı ve tırnağını kesmemelidir. Böylece, cünüb iken ondan ayrılmazlar. En iyisi meniyi rahime ulaştırmaktır. Dışarı

---

(1) II/46. (2) II/46.
(3) Şâfiî mezhebinde böyledir.

akıtırsa yine haram olmaz. Peygamber Efendimizden (sallâllahü aleyhi ve sellem) biri sordu ki: «Benim iş yapan cariyem vardır. Çalışamaz diye, hâmile kalmasını istemiyorum». Buyurdu ki: **«Azl eyle (dışarı akıt), eğer takdir ise yine çocuğun olur»** (1). Sonra geldi ve oğlu olduğunu söyledi. Hazret-i Câbir (radıyallahü anh) buyurur: «Biz azl eyledik, vahiy geldi ve bizi menetmedi».

ONBİRİNCİ EDEB: Çocuk doğduğu zamandır. Çocuk doğduğu zaman sağ kulağına ezan, sol kulağına ikamet okumalıdır. Hadis-i şerifte **«Böyle yapanın çocuğu, çocuk hastalıklarından korunmuş olur»**, buyuruldu. Çocuğuna iyi isim koymalıdır. Hadîs-i şerifte **«Allahü Teâlâ'nın indinde en sevgili isimler, Abdullah, Abdurrahman, Abdurrahim ve böyle isimlerdir»**, buyuruldu. Çocuk dünyaya gelince ismini koymak sünnettir. Akika ise sünnet-i müekkededir. Kız çocuğu için bir koyun, erkek çocuğu için iki koyun kesilir. Bir de olsa izin verilmiştir. Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) buyurmuştur ki: «Akika koyunun kemiklerini kırmamalıdır». Sünnet olan, doğduğu zaman ağzına şerbet tattırmak, yedinci günü saçını kesmek, saçı ağırlığında altın veya gümüş sadaka vermektir. Kız oldu diye kötü görmemeli, oğlan olursa da çok sevinmemelidir. Çünkü hangisi daha iyidir, bilinmez. Kız daha bereketli ve onun sevabı daha çoktur. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Üç kızı veya kız kardeşi olup, onların sıkıntısına katlanan ve onların işleri ile uğraşana, Allahü Teâlâ, onlara merhameti sebebiyle, merhamet eyler»** (2). Orada bulunanlardan biri, iki tane olursa; bir başkası bir tane olursa ne olur? deyince, **«Bir tane de olsa böyledir»**, buyurdu. Yine, buyurdu ki: **«Bir kızı olan üzüntülüdür. İki tane olanın yükü ağırdır. Üç kızı olursa; ey Müslümanlar! Ona yardımcı olunuz. Çünkü o benimle Cennette şu iki parmak gibi olur»** (3). Yâni yakın olur. Ve yine buyurdu. **«Pazardan, yeni çıkmış bir şey alıp evine getiren, sadaka vermiş gibi olur. Önce kızına, sonra oğluna vermelidir. Kız çocuğunu sevindiren, Allah korkusundan ağlayan kimse gibidir. Allah korkusundan ağlayanın vücudu Cehenneme haram olur»** (4).

ONİKİNCİ EDEB: Mümkünse boşanmamalıdır. Çünkü Allahü Teâlâ bütün mübahlar içerisinde, boşamayı sevmez. Zaruret olmadıkça bir kimseyi incitmek mübah olmaz. Boşamak icabediyorsa, birden fazla boşamamalıdır. Bir defada üç talâk vermek mekruhtur.

Hayız esnasında talâk vermek [boşamak] haramdır. Temizlik zamanında cimâ vâki olduğu vakit de haramdır. Kadını boşarken özür beyan etmeli, lütufkâr davranmalıdır. Kızarak, küçümseyerek

---

(1) II/47. (2) II/46.
(3) II/46. (4) Şâfiî mezhebinde böyledir.

boşamamalıdır. Boşama zamanında gönlünü etmek için hediye vermelidir. Kadının gizli şeylerini kimseye söylememelidir. Neyini beğenmeyip, boşadığını duyurmamalıdır. Birine, «Hanımını niye boşuyorsun?» dediler. «Hanımın sırrı söylenmez», dedi. Boşadığı zaman, «Niye boşadın», dediler, «Benim başkasının hanımıyla ne alâkam vardır ki, ondan bahsedeyim», dedi.

KOCANIN KARISI ÜZERİNDEKİ HAKKI

Buraya kadar anlatılanlar, kadının kocası üzerindeki hakları idi. Ama erkeğin kadın üzerindeki hakkı daha büyüktür. Çünkü kadın aslında erkeğin kölesi, hizmetçisidir. Hadîs-i şerifte **«Allah'tan başkasına secde etmek câiz olsaydı, kadınlara kocalarına secde etmeleri emredilirdi»** (1), buyuruldu.

Erkeğin kadın üzerindeki hakkı şöyledir: Kadın evde oturmalı, kocasından izinsiz dışarı çıkmamalı, kapıda ve terasta durmamalı, komşularla sık sık görüşmemeli, fazla konuşmamalı, bir işi düşmeden yanlarına gitmemeli. Kocasından iyilikten başka konuşmamalı, oynama ve yatma gibi mahrem işlerinden bahsetmemeli, her işinde kocasının isteği üzere, onu memnun etmeye gayret etmeli, kocasının malına hıyanet etmemeli, şefkatli olmalıdır. Kocasının arkadaşı kapısını çalınca kendisini bildirmeyecek şekilde cevap vermelidir. Kocasının bütün ahbablarından yüzünü örtmelidir. Kocasının hâline kanaat etmeli, fazla bir şey istememelidir. Kocasının hakkını akrabalarından önce tutmalıdır. Daima kendini temiz tutmalı, sohbet ve yatmaya uygun olmalıdır. Yapabileceği her hizmeti yapmalıdır. Kocasına güzelliği ile övünmemelidir. Kocasından gördüğü iyiliğe şükürsüz olmamalıdır. Senden ne gördüm? dememelidir. Sebepsiz yere alışveriş ettirmemeli ve boşanmamalıdır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: **«Cehenneme baktım. Çoğunun kadın olduğun gördüm. Ne için böyledir dedim. Çok lânet ederler, kocalarına şükretmezler ve onlardan şikâyet ederler, dediler».**

---

(1) II/47.

ÜÇÜNCÜ ASIL

Kesb (1) Ve Ticaretin Edebleri

Dünya, âhiret yolunun konağı olunca ve insan bu yolda yemeye, içmeye ve giymeye muhtaç olunca, bu da insanın çalışıp kazanması olmadan mümkün olmayınca, kesbin [çalışıp kazanmanın] edeblerini bilmek lüzumu doğuyor. Zira bütün gücünü dünya meşguliyetine veren, büyük ziyandadır. Bütün varlığını âhirete veren de, büyük kazançtadır. Fakat ikisinin ortası, en uygunu, hem dünyaya, hem de âhirete çalışmaktır. Niyet, âhiret için olmalıdır. Dünyada çalışma, âhiret işini rahatlıkla yapmak için olmalıdır. Kesbin, bildireceğimiz hüküm ve edeblerini beş kısımda anlatacağız inşallahü Teâlâ.

1 — KESBİN FAZİLETİ VE SEVABI

Kendini ve çoluk çocuğunu kimseye muhtaç etmemek, onların ihtiyacını helâlden kazanmak, dinde cihad sayılan şeylerdendir. Çok ibadet etmekten daha üstündür. Bir gün Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) ashabı ile oturuyordu. Sabah erkenden bir genç hızlı hızlı, yanlarından geçti ve dükkânına gitti. Sahabe «Yazık, keşke bu erken vakitte din işine baksaydı!» deyince, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Öyle söylemeyiniz. Eğer başkalarına muhtaç olmamak için, yahut babasını, annesini, çocuklarını veya hanımını kimseye muhtaç etmemek için gidiyorsa, Allah yolundadır; övünmek için, desinler için ve zengin olmak için gidiyorsa, şeytanın yolundadır» [2]. Ve yine buyurdu: «İnsanlara muhtaç olmayıp, dünyalığını helâlden kazanan veya komşularına ve akrabalarına iyilik yapan, kıyamet günü yüzü ondördüncü gecedeki ay gibi olur» [3]. Ve yine buyurdu: «Doğru sözlü tüccarlar, kıyamette, sıddiklar ve şehidlerle beraber kalkarlar» [4]. Ve yine buyurdu: «Allahü Teâlâ meslek sahibi mü'mini sever» [5]. Ve yine buyurdu: «Nasihati yerine getirirse en iyi helâl, meslek sahiblerinin kazancıdır» [6]. Ve yine buyurdu: «Ticaretle uğraşınız. Zira insanların rızkının onda dokuzu ticarettedir» [7]. Ve yine

---

(1) Kesb: Helâl para kazanmak demektir. (2) II/56. (3) II/56.
(4) II/56. (5) II/56. (6) II/56. (7) II/56.

buyurdu: «**Dilencilik kapısını kendine açana, Allahü Teâlâ yetmiş fakirlik açar**» [1].

İsa aleyhisselâm, bir adam görüp, ne iş yaparsın, dedi. İbadet ederim, dedi. Yemeğin nereden gelir, buyurdu. Benim bir kardeşim var, yemeğimi o verir, dedi. Kardeşin senden daha çok ibadet ediyor, buyurdu. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) buyurur: «Helâl kazanmaktan elinizi çekmeyiniz ve Allahü Teâlâ rızkımızı versin, demeyiniz. Allahü Teâlâ gökten altın ve gümüş göndermez». Lokman, oğluna vasiyyet etti ve dedi ki: «Helâl kazanmaktan el çekme; fakir ve insanlara muhtaç olan kimsenin dini az, aklı zayıf ve mürüvveti yok olur. İnsanlar ona hakaret gözü ile bakarlar». Büyüklerden birine sordular: «Çok ibadet eden mi, yoksa emniyet olunan tüccar mı, daha üstündür?». «Emniyet edilen tüccar üstündür, çünkü o cihadtadır. Terazi ile alışveriş yaparken şeytan onu aldatmak ister. O şeytanın dediğini yapmaz», buyurdu. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) buyurur: «Çarşıda çoluk çocuğum için helâl kazanırken ölümün bana gelmesini istemekten, ölümü daha çok istediğim yer yoktur». Ahmed bin Hanbel'e sordular ki: «Câmide ibadetle meşgul olup, Allahü Teâlâ rızkı verir, diyen kimse hakkında ne buyurursunuz?». Buyurdu: «O, cahil bir kimsedir. Şeriati bilmiyor. Çünkü Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), «**Allahü Teâlâ benim rızkımı kılıcımın gölgesi altına bağlamıştır, yâni Allah yolunda harb etmeye bağlamıştır**» [2], buyurdu».

Evzâî, İbrâhim Edhem'i gördü, boynunda hurma torbası vardı. «Senin bu kazancın ne zamana kadar devam edecek? Arkadaşların sana lâzım olanı verirler», dedi. Buyurdu ki: «Öyle söyleme. Çünkü hadis-i şerifte, "**Helâl kazanmak için, beğenilmeyen bir yerde bulunana Cennet vâcib olur**" [3], buyuruldu».

SUAL: Eğer bir kimse, «Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), «**Bana, mal biriktir, tüccar ol denmedi. Tesbih et, secde edenlerden ol, ömrünün sonuna kadar Allahü Teâlâ'ya ibadet eyle, denildi**» [4] buyurdu. Bu da ibadetin helâl kazanmaktan üstün olduğunu göstermiyor mu?» dese:

CEVABINDA deriz ki: Kendine ve çoluk çocuğuna yetecek kadar malı, parası olan için ibadet, kesbden üstündür. Bunun aksini söyleyen yoktur. Kendine yetecek kadarından fazla kazanmakta ise hiçbir fazilet yoktur. Noksanlık olup kalbini dünyaya bağlamak olur. Bu ise, bütün günahların başıdır. Malı olmayıp, kendine yetecek kadarı iyi bir yerden yahut evkaftan verilirse, bunun da çalış-

(1) II/56.
(2) II/58.
(3) II/58.
(4) II/58.

maması daha iyidir. Bu ise dört kimse için olur: Ya ilimle meşgul olan bir kimse olur. İnsanlara dini bakımdan faydası dokunur, şeriat ilimleri öğretir. Yahut dünya bakımından faydası dokunur, hekimlik bilgileri gibi. Ya, kadılık yapar, evkâfta veya insanların hayırlı işlerinde çalışan bir kimse olur. Veya mutasavvıfların keşif dedikleri hâllere kalbinde bir yol açılan kimsedir. Veya, vakfedilen bir hângâhta virdlerle ve zâhirî ibadetlerle meşgul olan kimsedir. Böyle kimselerin kesb ile uğraşmaması daha iyidir. Eğer böyle kimselerin ihtiyaçlarını insanlar görüyorsa ve zaman icabı insanlar bu ihtiyaçları vermekten hoşlanıyor ve istenmeden veriyorlarsa, hattâ kabul etmeleri için yalvarıyorlarsa, çalışmamak yine iyidir. Büyüklerden birinin üçyüz altmış arkadaşı, dostu vardı. Daima ibadetle meşgul olur ve her gece birisinde misafir kalırdı. Bu ibadetine, onu çalışmaktan kurtaran dostları sebep olurdu. Bu da hayır kapısını insanlara açan bir sebeptir. Birinin de otuz ahbabı vardı. Ayda bir birinde misafir kalırdı. Fakat, zaman olur ki, dilenmeksizin, aşağılıklara katlanmaksızın ihtiyaçları verilmez olur. Böyle zamanda çalışıp helâlden kazanmak daha iyidir. Çünkü dilenmek ayıb kısmındandır. Zaruretle helâl olur. Ancak, derecesi yüksek olup, ilminden çok fayda görülen, ihtiyacı için ise dilenmesi çok az olan bir kimsenin çalışmaması daha iyidir. Fakat ibadetten başka bir şey yapmayanın, çalışıp kazanması daha iyidir. Çünkü bütün ibadetlerin hakikati Allahü Teâlâ'yı hatırlamaktır. Helâl kazanma esnasında da Allahü Teâlâ hatırda tutulabilir.

2 — KESBİN HELÂL OLMASI İÇİN BİLİNMESİ LÂZIM GELEN ŞEYLER

Bu, uzun bir bahistir. Bunun tamamını fıkıh kitaplarında anlattık. Bu kitapta en çok lâzım olan hükümleri bildireceğiz. Bu kadarını bilen, anlaşılmayan bir yer olursa sorabilir. Fakat bu kadarını bilmeyen haram ile faize düşer ve sorması gerektiğini de bilmez.

Kesb altı muamele üzeredir: Bey', ribâ (faiz), selem, icâre, borçlar ve şirket. Şimdi bu akidlerin şartlarını söyleyelim.

BİRİNCİ AKİD

BEY' (ALIŞVERİŞ)

Alışveriş bilgilerini öğrenmek farzdır. Kimse bunların dışında kalamaz. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) elinde kamçı çarşıya çıkar ve buyururdu ki: «Alışveriş bilgilerini öğrenmeden hiç kimse bu çarşıda iş yapmasın. Yoksa ister istemez faize düşer». Bey'in üç rüknü vardır: **Birincisi** satıcı ve alıcı, **ikincisi** mebi' yâni satılan mal, **üçüncüsü** de sözleşmedir.

BİRİNCİ RÜKÜN

SATICI VE ALICI

Beş kimse ile muamele olmaz: **Çocukla, deliyle, köleyle, körle ve haram yiyenle.** Bâliğ olmayan çocuğun alışverişi Şâfiî'ye göre bâtıldır, isterse velisinin izni ile olsun. Deli de böyledir. Onlardan satın aldığı helâk olursa ödenir. Onlara verilen, borç olmaz. Çünkü kendilerine verileni kaybedebilirler (Hanefî mezhebinde akıllı çocuğun kendi için değil, evi için alışverişi câizdir). Kölenin alışverişi efendisinin izni olmaksızın bâtıl olur. Kasap, bakkal, fırıncı ve diğerlerinin köle ile alışveriş yapmaları efendisinden izin almadan câiz olmaz. Sözüne güvenilir bir kimse efendisinin izin vermiş olduğunu söylerse, yahut izinli olduğu şehirde bilinirse câizdir. Eğer böyle bir köleden efendisinden izinsiz bir şey alırsa borçlu olur. Eğer ona bir şey verirse, azad olmayınca borçlu sayılmaz. Körün alışverişi de bâtıl olur. Ancak vekili görüyorsa câizdir. Fakat aldığı borç sayılır. Çünkü şeriatla mükelleftir. Azaddır, yâni hürdür. Zalimler, hırsızlar, faiz verenler, içki satanlar, yağma yapanlar, çalgı çalanlar, şarkıcılar, yalan yere yemin edenler ve rüşvet alanlar haram yemiş oluyorlar. Bunların hiçbirisiyle alışveriş yapmak câiz olmaz. Bunlardan birisiyle alışveriş yaparsa ve yakinen onun mülkü olmadığını bilirse, bâtıl olur. Şüpheli ise dikkat etmelidir. Eğer malının çoğu helâl, azı haram ise muamele yapılır, ama şüpheden kurtulmuş olmaz. Fakat çoğu haram ve azı helâl ise, aslında muameleye bâtıl demeyiz, fakat harama yakın olur. Bunun tehlikesi, zararı büyük olur.

Yahudi ve Hıristiyan alışverişi sahihtir. Fakat onlara köle ve Mushaf [Kur'ân-ı Kerîm] satılmaz. Ehl-i harb iseler, silâh satılmaz. Çünkü bu muamele, mezhebin zâhirine göre bâtıldır. Satan âsi olur. İbâhe ehliyle [her şeyi mübah sayanlarla] ve zındıklarla da muamele bâtıl olur. Bunlar mürted hükmündedirler. İçki içmeyi, nâmahrem [yabancı] kadınlarla oturmayı ve namaz kılmamayı câiz görenler, Müslümanlık unvanında söylediğimiz yedi kısım insandan birine benzer ki, zındık olur. Alışveriş ve nikâhı olmaz.

İKİNCİ RÜKÜN

MAL

Alışverişi yapılandır. Bunda altı şart gözetmek lâzımdır:

BİRİNCİ ŞART: Murdar olmamalıdır. Köpeğin, domuzun, pisliğin, fil kemiğinin, şarabın ve murdar hayvanın etinin ve yağının satışı bâtıldır. Necaset düşen temiz yağın satışı haram değildir. Pis

elbise de böyledir. Misk, ipek böceği kozası câizdir. Çünkü bu ikisi de temizdir.

İKİNCİ ŞART: Satıştan maksat, bir fayda olmalıdır. Farenin, yılanın, akrebin ve yerdeki haşaratın satışı bâtıldır. Hokkabazın yılandan olan faydası asılsızdır. Bir fayda temin etmeyecek kadar az olan, meselâ bir tane buğday ve bunun gibi şeylerden satış bâtıl olur. Ama kedinin, arının, parsın, aslanın ve kurdun derisinden veya kendisinden istifade edilen hayvanın bey'i, yâni satışı câizdir. Papağan, tavus ve güzel kuşların satışı câizdir. Bunların faydası onları seyretmek ve seslerini dinlemektir. Ud, harp ve sazın satışı bâtıldır. Çünkü bunların faydası haramdır. Bu da yok hükmündedir. Çocukların oynaması için çamurdan (alçıdan) yapılan canlı heykellerinin ve şekillerin, isterse hayvan şekli olsun, satışı bâtıldır. Parası haramdır. Böyle şeyleri kırmak farzdır. Fakat ağaç ve bitki resimleri yapmak câizdir. Üzerinde resim bulunan tabak ve kumaşın satışı câizdir. Bu kumaştan yaygı yapmak câiz, elbise yapmak ise kerâhetle câiz olur.

ÜÇÜNCÜ ŞART: Mal, satıcının mülkü olmalıdır. Başkasının malını satmak bâtıl olur. Kocasının, yahut babasının, yahut oğlunun malı da olsa böyledir. Sattıktan sonra izin alsa, yine câiz olmaz. Çünkü izin, önceden olmalıdır.

DÖRDÜNCÜ ŞART: Teslim edebileceği şeyi satmaktır. Kaçak kölenin, sudaki balığın, havadaki kuşun, atın karnındaki yavrunun satışı bâtıldır. Çünkü bunları hemen teslim etmek elinde değildir. Hayvanın üstündeki yünü ve memesindeki sütü satmak da bâtıldır. Çünkü yeni olacak süt ile karışmış olabilir. Rehin edilen şeyin satışı, rehin sahibinin izni olmadan bâtıldır. Teslimi câiz değildir. Çocuk anası olmuş cariyenin satışı bâtıldır. Çünkü teslimi câiz değildir. Küçük çocuğu olan cariyeyi çocuksuz, veya çocuğunu anasız satmak bâtıldır. Zira bunları ayırmak haramdır.

BEŞİNCİ ŞART: Mebi'in (satılan şeyin) aynı, miktarı ve sıfatı bilinmektir. Aynını bilmek: Bu sürüden bir koyun veya bu kumaşlardan bir kumaş gibi, hangisini istersen sana sattım, derse bâtıl olur. Sahibinin yeniden satması icabeder. Eğer bu toprağın, istediğin tarafından on zira'ını (beş metresini) sana sattım, derse bâtıl olur.

Miktarın bilinmesi: Malın yerine aynısını görmekle olur. Fakat filân kimsenin kendine elbise yaptığı kadar kumaşı, yahut şu taş kadar altını ve gümüşü sana sattım derse ve miktarlarını (ölçülerini, uzunluk, ağırlık ve hacim gibi) bilmezse bâtıl olur. Ama, bu buğdayı bu bir avuç altına veya gümüşe sana sattım derse ve görse câiz olur.

Sıfatını bilmek, görmekle olur. Görmemişse, yahut çok eskiden görmüş ise ve bulunduğu zamana kadar değişmiş ise, satışı bâtıl olur. Kumaş tezgâhtayken ve buğdayı başakta satmak bâtıldır. Cariye alacağı zaman, başının saçını, elini, ayağını ve satıcıların satış esnasında göstermesi icabeden yerleri görmelidir. Bir kısmını görürse satış bâtıl olur. Ama kabukla örtülü olsa da, bademin çekirdeğini, baklayı, narı ve yumurtayı satmak câizdir. Çünkü bu gibi şeyler böyle satılmaktadır. Taze baklayı ve taze cevizi kabuğu ile satmak câizdir. Üzüm suyu satmak [kıyasa göre] bâtıldır. Ancak içmeye izin vardır.

ALTINCI ŞART: Alınan şey, elle tutulmayınca, alınmayınca satış olmaz. Önce mebi'i eline almalıdır.

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN

AKİD [SÖZLEŞME]

İcabeden sözleri muhakkak söylemek lâzımdır. Şöyle söylemelidir: «Bunu sana sattım». Alıcı da «Aldım», demelidir. Yahut, «Bunu sana verdim», alıcı da «aldım» veya «kabul ettim», demelidir. Yahut da, sarih olmasa bile, satış mânâsı ifade eden sözler söylenmelidir. Şimdi âdet olduğu gibi verip, almadan önce, bu sözler söylenmezse, olmaz. Küçük şeylerde buna cevaz vermemiz daha iyi olur. Bu çok vâki olduğu için ruhsat, izin vardır. Ebû Hanife'nin (rahmetullahi aleyh) mezhebi böyledir. Şâfiî'nin talebesinden birçokları da, bu şekilde mânâ çıkarmışlardır. Bu şekilde fetvâ vermek üç sebeple zararlı olmaz: Birincisi, buna umumî bir ihtiyaç vardır. İkincisi, öyle zannolunur ki, Ashâb-ı Kirâmın zamanında da (rıdvânullahi aleyhim ecmain) âdet böyle idi. Çünkü, eğer sözdeki zorluk mutad olsaydı, onlara zor gelirdi, bunu bildirirlerdi, örtülü kalmazdı. Üçüncüsü, âdet olunca yapılan işin söz yerini tutması imkânsız değildir. Bâhusus hediye hakkında biliyoruz ki, Peygamber Efendimize (sallâllahü aleyhi ve sellem) ve Ashâb-ı Kirâma (aleyhimürrıdvân) getirilen hediyelerde icâb ve kabûl «verdim - hediye ettim, aldım kabûl ettim» gibi külfetler, sözler yoktu. Her zaman da böyle olmuştur. Karşılık olmayan yerde, âdeten ve yalnız fiille [alışveriş işi ile] konuşmaksızın mülk hâsıl oluyorsa, karşılığı olan yerde de imkânsız olmaz. Fakat hediyede âdet olarak az ile çok arasında fark yoktur. Ama kıymetli olan bir şeyde, satışta söz ile söylemek âdettir. Arazi, köle, bina, hayvan ve kıymetli kumaşlarda olduğu gibi. Bu gibi şeylerde sözle satış yapılmazsa, selefin [geçmiş büyüklerin] âdetinden çıkılmış olur. Bunlara dikkat etmeden alırsa, kendi mülkü olmaz.

Ekmek, et, meyve ve perakende satılan diğer az şeylerde âdete ve ihtiyaca göre izin vermenin bir şekli vardır. Küçük, yâni kıymeti az olan şeylerle, kıymetli şeyler arasında dereceler vardır. Bir şeyin kıymetsizlerden mi, yoksa değil mi olduğu bilinir. Buna kati bir takdir, kıymet ölçüsü konamaz. Zor olduğu için ihtiyat yolunu tercih etmelidir.

Meselâ bir kimsenin yüz batman buğdayı olsa, bu az kıymetli sayılmaz ve icâb ve kabûlsüz satışla öbürünün mülkü olmaz. Ama onu yemek ve harcamak olur. Çünkü teslim edilmesi sebebiyle mülk olmasa da mübahlık meydana gelir. Bir kimseyi misafir etse de ondan verse, helâl olur. Çünkü, sahibinin tesliminde, karine ile, ona mülk ettiği anlaşılır, fakat bedeli şartı ile. Eğer açık olarak, bu yemeği kendi misafirine ver, bana bu kadar borcun olsun dese, câizdir. Ama borcunu ödemesi de farz olur. Fiil de [hareket, yapılan iş] bunu gösterirse yine aynı şey meydana gelir. O hâlde satış yapmamak, yâni sattım, aldım şeklinde satış yapmamak mülkü olacağına delil olabilir. Fakat başka bir kimseye satmak isterse satamaz. Yemeden önce sahibi geri almak isterse, alabilir. Bu bir misafirin önündeki sofraya konmuş yemek gibidir.

Satışın sahih olması için ikinci bir şartın bulunmaması lâzımdır. Meselâ Benim evime taşıman şartı ile bu odunu aldım dese, yahut, un yapman şartı ile aldım dese, yahut buna benzer şartlar söylese satışı bâtıl olur. Ancak altı şart olabilir: **Birincisi**, filân kimseyi zimmet göstermek şartı ile **yahut** parasını sonradan, muayyen bir zamanda vermek şartı ile, **yahut** her ikisinin de bey'i [satışı] üç güne kadar, **yahut** da az zamanda fesh etmek muhayyerliği şartı ile. Muhayyerlik üç günden fazla olmaz. **Bir de** hoca veya sanatkâr olmak şartı ile **köle satışı.** Bu şartlar satışı bâtıl etmez.

İ K İ N C İ A K İ D

RİBA [FAİZ]

Faiz, parada ve yiyecek maddelerinde olur.

PARADA FAİZ: İki şey haramdır. Biri, tutarını sonradan vermek üzere satış câiz değildir. Altını altına, gümüşü gümüşe satar da, her ikisi de hazır olmazlarsa, ayrılmadan herkes kendisininkini eliyle tutmazsa, isterse aynı mecliste olsun, ellerine almazlarsa, satış bâtıl olur. **İkincisi** de, cinsi cinsine satmaktır. Bundan fazlası haram olur. İyi bir altını, bir altın ve hurda bir altına satmak, veya iyi bir altını fena, fakat daha fazla bir altına satmak câiz değildir. İyisi, kötüsü, kırığı, sağlamı hep aynı olmak lâzımdır. Bir altına kumaş olsa, bu kumaşı bir altın ve hurda bir altına, tekrar aldığı kim-

seye satsa, câizdir. Maksat da hâsıl olmuştur. Gümüşle karışık olan altını hâlis altına satmak olmaz. Râyici biraz daha yüksek olmalıdır. Altını hâlis olmayanların da satarken bir şey ilâve etmesi lâzımdır. İçinde altın bulunan inci, altına satılmaz. Altın sırmalı kumaş altına satılmaz. Ancak kumaş ateşe konur da, yandığı zaman bir şey kalmayacak kadar az ise satılır. Bu kadarı satışa mâni olmaz.

YEMEKTE FAİZ: **Ayrı iki cinsten olsa da, vade ile yiyecek şeyi almak olmaz.** Her ikisini de aynı yerde elle verip almak, yâni tutmak lâzımdır. Eğer bir cinsten olursa, buğdaya buğday gibi, yine sonradan vermek olmaz. Fazla da olmaz. Aynı ölçü kabıyla olmalıdır. Ağırlıkları aynı olsa da olmaz. Buna benzeyen her şeyde böyledir. Çünkü yapılagelen budur. Kasab'a ete karşılık koyun, fırıncıya ekmeğe karşılık buğday, yağa karşılık keten tohumu ve ceviz içi vermek olmaz ve satışta akid yapılmaz. Fakat satmadan buğday verir de ekmek alırsa, yemesi mubah olur. Fakat kendi mülkü olmaz ve satamaz. Fırıncının buğdayı harcaması mubah olur. Fakat satış sahih olmaz. Alıcının buğdayı fırında, fırıncının ekmeği alıcıda olmuş olur. İstedikleri zaman geri isteyebilirler. Birbirlerine helâl etseler de yetişmez. Çünkü birisi, «Senin de bana helâl etmen şartı ile helâl ettim», derse bâtıl olur. Bu şartı açık söylemeyip «Helâl ettim», derse ve yukarıdaki şartın kalbinden geçtiğini diğeri bilse ve bunsuz ona bir batman buğday vermese, bu helâllaşma öbür dünyada Allahü Teâlâ ile kendi arasında, işe yaramaz, yâni olmamış olur. Çünkü dil ile razı olunmuştur, kalb ile değil. Kalb ile olmayan rıza ise öbür dünyada işe yaramaz. Ama, «Sana helâl ettim, sen istersen helâl et, istersen etme», derse ve kalbi de dili gibi olursa, sahih olur. Diğeri de helâl ederse bunun gibi olur. Birbirlerine helâl etmezlerse ve kıymetleri de aynı ise bu dünyada bir dargınlığa sebep olmadığı gibi, öbür dünyada da bir şey olmaz. Ama, aralarında fark olursa, bu dünyada bir dargınlık, husûmet ve öbür dünyada da zulümden korkulur.

Kendisinden yemek yapılan şey, aynı da olsa, o yemeğe satılmaz. O hâlde buğdaydan meydana gelen'un, hamur ve ekmeği, aynı da olsa, buğdaya satmak olmaz. Üzüm, sirkeye ve üzümden çıkan şerbete satılmaz. Süt ve yoğurt yağa satılmaz. Hattâ, aynı miktarda da olsa, yaş üzüm yaş üzüme, taze hurma taze hurmaya satılmaz. Ancak, kuruduktan sonra satış olabilir.

Bu, uzun bir bahistir. Söylediğimiz kadarını öğrenmek muhakkak lâzımdır. Ancak karşılaştığı şeyi bunlarla bilebilir ve bilmediğini de, sorması icabedeni de, kaçınılması lâzım geleni de anlayabilir. Böylece harama düşmez ve özrü kalmaz. Çünkü ilimle amel etmek gibi, ilim öğrenmek de farzdır.

ÜÇÜNCÜ AKİD

SELEMLE SATIŞ

Bunda on şartı gözetmek lâzımdır:

BİRİNCİ ŞART: Sözleşme [akid] zamanında, «Bu gümüşü, veya bu altını veya bu kumaşı ve her ne ise onu fiyatı şu kadar olan şu kadar buğdaya selem olarak verdim», demelidir. Kıymeti bildirecek her sıfatı söylemelidir. Âdet olarak buna müsamaha olmaz. Bilinmesi için lâzım gelenler söylenmelidir. Diğeri de «kabûl ettim», demelidir. Selem sözüne bedel olarak «senden bu sıfatta [vasıflarda] bir şeyi aldım», demelidir. Bu sıfatla aldım, dese de olur.

İKİNCİ ŞART: Verdiği şeyi fazla vermemelidir. Ağırlığını veya ölçüsünü bilmelidir. Çünkü olur ki, geri isteyebilir. O hâlde ne verdiğini bilmelidir.

ÜÇÜNCÜ ŞART: Aynı akid meclisinde malı teslim etmelidir.

DÖRDÜNCÜ ŞART: Sıfatını anlatabileceği şeyi, selemle vermelidir. Hububat, pamuk, yün, ipek, süt, et ve hayvan gibi. Fakat karışık olursa ve karışan şeylerin miktarı, ayrı ayrı bilinmezse; ilâç veya mürekkeb gibi, yahut ayakkabı, çizme, nalin ve yapılmış ok gibi yapma şeylerde; selem olmaz. Çünkü sıfatlandırılamazlar. Ekmek selemle satılabilir, her ne kadar su, tuz ile karışmış ise de, fakat bu kadarın zararı yoktur ve bilmemeyi göstermez.

BEŞİNCİ ŞART: Sonradan vermek üzere satarsa, eline teslim edeceği zamanı tâyin etmelidir. Bunu «mahsulü idrak edince» diye yapmamalıdır. Ay ve gün ile tâyin etmelidir. Bir sene veya iki sene, veya Cemazil'e kadar derse, bunların başlarına kadar düşünülür.

ALTINCI ŞART: Zamana (te'cile) gelebilecek şeylerde selem verilmelidir. Zamanında yetişmeyen bir meyveyi selemle satmak bâtıl olur. Ama yetişeceği kuvvetli ihtimal ise câiz olur. Sonra bir zarara uğrarsa, isterse mühlet verir, isterse selem satışını fesh eder, malı geri alır.

YEDİNCİ ŞART: Teslim edeceği yeri, yâni şehri veya köyü söylemelidir. Çünkü bunda ihtilâf olabilir ve bundan husûmet doğabilir.

SEKİZİNCİ ŞART: Hiçbir muayyene bağlamamalıdır. Bu bağın üzümünden ve bu toprağın buğdayından dememelidir. Bu bâtıl olur.

DOKUZUNCU ŞART: Çok kıymetli ve bulunmayan şeyde selem verilmemelidir. Büyük inci tanesi gibi, ki misli bulunmaz. Çocuklu iyi bir cariyeyi ve buna benzer şeyleri vermek de böyledir.

ONUNCU ŞART: Yiyecek maddelerinde selem olmaz. Sermaye yenecek şeyden ise, arpa ve buğdayı, yulaf veya başka bir şey karşılığı selem vermemelidir.

DÖRDÜNCÜ AKİD

İCÂRE

Bunun iki rüknü vardır: Ücret ve **menfaat.**

Bunda akid ve akiddeki sözler, bey' bahsinde anlattığımız gibidir.

ÜCRET: Ücretin belli olması lâzımdır. Bu da bey' bahsinde anlattığımız gibidir. Tamir etmek maksadıyla bir evi kiraya vermek bâtıl olur. Çünkü belli değildir. Dericiye deri, değirmenciye kepek veya bir miktar un ücret vermek bâtıldır. Kendi yaptığı şeyin cinsinden ücret vermek olmaz. Eğer «Ayda bir altına bu dükkânı sana verdim», dese bâtıl olur. Çünkü kira müddetinin hepsi bilinmemektedir. Tamamen anlaşılması için bir veya iki sene demelidir.

MENFAAT: Mübah olan, bilinen, kendisinde eziyet olan ve vekillik bulunabilen her işe ücret vermek doğrudur.

Bunda beş şart gözetmek lâzımdır:

BİRİNCİ ŞART: Amelin, işin kıymeti olur. Onda sıkıntı çekilir. Dükkânını süslemek için, vitrine koymak üzere yiyecek kiralamak, elbise kurutmak için ağaç kiralamak, koklamak için elma ağacını kiralamak bâtıl olur. Bunların hiçbirinin kıymeti yoktur. Bu da bir buğday tanesini satmak gibidir.

Satış için nüfuzlu bir aracı olur ve onun bir sözü ile bey' artırılırsa, ona bir ücret verip, bir söz ile bey'i artırması bâtıl olur. Bu ücret haram olur. Çünkü bunda hiç zahmet çekmemiştir. Satıcıya ve dellâla ücret alması, satış için konuştuğu zaman helâl olur. O da ancak zahmeti kadar olur. Fakat, âdet olduğu gibi, meselâ onda birini almaları ve bu işde mala bakıp, çektiği eziyete bakmamaları haram olur. O hâlde satıcıların ve dellâlların bu yolla aldıkları mallar, haram olur. Dellâl bu zulümden iki yolla kurtulur. **Biri,** ne verilirse almalı, çene çalmamalıdır. Ancak çektiği zahmet miktarınca konuşmalıdır. Malın üstün kıymetine bakmamalıdır. **Diğeri,** önceden bu malı satarsam, meselâ bir gümüş veya bir altın isterim, demelidir. Veren de kendi rızasiyle verir. «Onda bir isterim», dememelidir. Çünkü bu bilinmez. Kaça satacağını kendisi de bilmez; böyle derse, bâtıl olur. Zahmetinden fazla vermek gerekmez.

İKİNCİ ŞART: Menfaat icar edilen şeyin kendisi olmamalıdır.

Meyvesini almak üzere, bağı kiralarsa, yahut sütünü almak üzere ineği kiralarsa, masrafını taahhüt ile ineğin yarısını ve sütünün yarısını almak üzere kiralarsa, bunların hepsi bâtıl olur. Çünkü yiyeceği otu da, sütü de bilinmiyor. Ama çocuğunu emzirmek için kadın kiralarsa, câizdir. Çünkü burada maksat çocuktur, süt işe ona tâbidir. Âlimin her sahifeye harcayacağı mürekkep, terzinin ipliği de bunun gibidir.

ÜÇÜNCÜ ŞART: Teslimi mümkün ve mübah olan işe ücret verilir. İş yapamayacak kadar zayıf bir kimseyi ücretle tutmak bâtıldır. Hayızlı bir kadını câmiyi temizlemesi için kiralamak bâtıldır. Çünkü bu iş haramdır. Sağlam dişleri sökmeye, sağlam eli kırınaya, çocuğun kulağını halka için delmeye kirayla insan tutmak bâtıldır. Çünkü böyle işler haramdır. Bunun için ücret almak haramdır. Bunun gibi, ateşle kola yazı yazanların da ücreti haramdır. Erkekler için bir çeşit süslü başlık dikenlere verilen ücret haramdır. Erkekler için ipek, ipekli ve bir kısmı ipekli elbise diken terzilere verilen ücret haramdır. Bütün bunlara ücret vermek bâtıldır. Haram olan, ipte oynamayı [canbazlık] öğrenmek için ücretle adam tutmak, bunu seyretmek haram olup, bâtıldır. Bu şekilde ipte oynayan kendi canı ile oynamış olur. Seyredenler de, onun ölümüne ortak olurlar. Çünkü insanlar seyretmeseydi, o bu tehlikeli işe girişmeyecekti. Canbazlara, ipte oynayanlara, bıçak oyunu oynayanlara bu tehlikeli ve faydasız işlerinden dolayı bir şey verirse âsi olur. Bunun gibi, hokkabazlara, çalgıcılara, şarkıcılara ve hiciv söyleyen şairlere para vermek haramdır. Kadıya, verdiği hükümden dolayı, şâhide şâhitliğinden dolayı para vermek haram olur. Ama kadı bir ilâm v.s. yazar ve yaptığı işin ücretini alırsa câiz olur. Çünkü bunu yazması ona vâcib değildir. Fakat başkalarının yazmasına da mâni olmamalıdır. Bizzat yazdığında, kısa bir zamanda [bir saatte] yazdığı şey için on altın istemesi haram olur. Fakat diğerlerine engel olmuyorsa ve on altın almadan kendi elimle yazmam deyip şart koşarsa, câiz olur. Yazıyı başkası yazsa ve o imzalasa bunun için bir şey isterse ve «Bu imzayı atmam bana vâcib değildir», derse, haram olur. Çünkü, hak olabilecek şeyde vâciblik olur. Eğer vâcib değilse, karşılığı bir avuç buğday olur ki, onun da kıymeti yoktur. Bunun kıymeti hâkim olması sebebiyledir. Makam ve hüküm sebebiyle olan işin ücreti alınmamalıdır.

Ama kadı vekilinin ücreti helâldir. Fakat bâtıl olacak bir kimseye vekillik etmemiş olmalıdır. Vekil [avukat] hak üzere bulunmalı, sahih olduğunu bilmeli, bâtıl olduğunu bilmemelidir. Yalan söylememek, sûret-i haktan görünmemek ve hakkı örtmeye çalışmamak şarttır. Hattâ bâtılı yok etmeye uğraşmalıdır. Hak zâhir

olunca susmalıdır. Fakat söyledikleri zaman bir hakkın gitmesine sebep olacak şeyi inkâr câizdir.

İki kimse arasında aracılık yapan kimsenin her iki taraftan da bir şeyler alması câiz değildir. Çünkü iki tarafın ikisine de faydalı olamaz. «Fakat bir taraf için çalışır ve aracılığı bir kıymet taşırsa o zaman helâl olur. Bunda da haramdan yalan söylemek ve sûret-i haktan görünmek, iki taraftan birinin hakkını örtmek şeklinde olmamalıdır. Her birine bunda bâtıllık korkusu olabilir, bunun için barıştırayım dememelidir. Hakikatte barışmayacaklarını bildiği hâlde ve bu aracılık ile barış olmayacağına zann-ı galibi varsa yapmamalıdır. Aracının zann-ı galibi [kuvvetli zannı] bir tarafı tutmak, zulüm etmek, yalan söylemek ve hakkı gizlemekten uzak olmalıdır. O zaman ücret haram olmaz. Aracı, hangi tarafın hakkı olduğunu bilirse, hile ile haklı tarafı kendine az bir şey için barışa zorlamamalıdır. Ama, hile ile zulüm edeceğini bilirse, onu korkutup zulümden vazgeçirmekte cevaz vardır. Diyâneti kuvvetli olan, ağzından çıkan her sözün hesabının sorulacağını bilmelidir. Ne için söylediğini, doğru veya yanlış söylediğini, bunda niyetinin sahih veya bâtıl olduğunu düşünürse, aracılık yapması mümkün olamaz. Vekillik yapamaz, karar veremez. Büyüklerin, başkanların yanında bulunan şefaatçılar, bir zahmet çekerlerse ve onun ücretini alırlarsa câizdir. Fakat yaptığı işde bir zorluk bulunmalıdır. Övünme ve makam için olmamalıdır. Câiz olan işde konuşmalıdır. Zalime yardım etmek için konuşursa veya birinin aylığını kestirmek için söylerse, yahut şâhidlikte doğruyu söylemezse, yahut haram olan işe karışırsa günahkâr olur ve aldığı ücret haram olur.

İcâre hususunda bunların hepsi bilinmelidir. Yoksa alan ve veren âsi olur. Bunu uzun anlatırsak çok sürer. Fakat bu kadarla şüpheli yerler anlaşılır ve sorulacak şeyler bilinebilir.

DÖRDÜNCÜ ŞART: Kendisine vâcib olmayan bir iş olmalıdır. O işe nâib [vekil] de olunmamalıdır. Cihad için kendi yerine asker kiralamak olmaz. Kadı ve şâhide de bunun için ücret verilmez. Çünkü bunda nâiblik olmaz, yâni yerine başkası bakamaz. Kendi yerine hacca gönderdiği kimseye ücret verilir. Bu da hasta olup, yerinde kalan ve iyileşip hacca gitmeye ümidi olmayanlar içindir. Kur'ân-ı Kerim ve ilim öğretmek için belli bir miktar verilebilir. Farz-ı kifâye oldukları hâlde mezar kazıcıya, ölü yıkayıcıya, cenazeyi taşıyana ücret verilebilir. Ama, teravih namazı kıldıran imama ve müezzine verilmez. Şâfii mezhebine göre bunlara da verilebilir ve haram olmaz. Çünkü buna karşılık bir zahmet çekiyor, vakti gözetiyor, câmiye geliyor. Yoksa, namaza ve ezana karşılık almıyor. Fakat kerahat ve şüpheden kurtulmuş olmaz.

BEŞİNCİ ŞART: Yapılacak iş bilinmelidir. Kiralayacağı hayva-

nı görmelidir. Kiraya veren, ne kadar yük vuracağını, nasıl oturacağını, her gün ne kadar yol alacağını söylemelidir. Eğer bunda bilinen âdetler varsa yetişir. Eğer toprağı kiralarsa, ne ekeceğini söylemelidir. Çünkü, yulafın zararı, buğdaydan fazladır. Âdeti bilinirse de yetişir. Bunun gibi bütün ücretler bilinmelidir, Böylece kırgınlık olmaz. Anlaşmazlığın çıkmasına sebep olan bilgisizlikle yapılan iş bâtıl olur.

BEŞİNCİ AKİD

MUDÂREBE

Bunda üç rükün vardır:

BİRİNCİ RÜKÜN: **Sermayedir. Altın veya gümüş gibi nakit para olmalıdır.** Diğer madeni paralar, kumaş ve uruz [nakit] olmaz. Ağırlığı belli olmak ve âmile vermek lâzımdır. Sahibi elde bulundurulmasını şart ederse olmaz.

İKİNCİ RÜKÜN: **Âmile verilecek kâr belli olmalıdır.** Yarısı veya üçte biri gibi. Eğer on dirhem bana veya sana ayrıldıktan sonra bölüşelim dese, bâtıl olur.

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN: **Ameldir, yapılan iştir.** Bunun da şartı ticaret için olmaktır. Bu da san'at değil, alışveriştir. Fırıncıya fırıncılık yapması için buğday verip, yarı yarıya kâr almak câiz değildir. Yağ yapana da keten tohumu vermek böyledir. Ticarette filân kimseden başkasına bir şey satmasın veya filândan başkasından bir şey almasın diye şart koşarsa bâtıl olur. Muameleyi, alışverişi kısıtlayan her şey câiz değildir.

Akid şöyle demekle olur: «Bu malı, ticaret etmen için ve kârı yarı yarıya olmak üzere sana verdim». O da, «Kabûl ettim», derse akid [ortaklık] olmuş olur. Malı taşıyan alışverişte öbürünün vekili olur. İstediği zaman feshetmesi câizdir. Mal sahibi fesh ederse, bütün mal nakit para ise ve kâr yok ise bölüşülür. Mal nakit para değil, paradan başka şey ise ve kâr yok ise, sahibine verir, satması malı taşıyana vâcib olmaz. Âmil, malı satayım dese, mal sahibinin menetmesi câizdir. Ancak, muhakkak kârla satacak kimse müstesnadır. O zaman menedemez. Mal, uruz olur, yâni nakit olmazsa ve içinde kâr bulunursa, âmilin satması vâcib olur. Bunu da sermayesi olan nakit paraya satmalı, bundan başka şekilde satmamalıdır. Sermaye miktarı nakit para olunca, gerisini taksim ederler. Bunu satması vâcib olmaz. Bir sene geçince, zekât için malın kıymetini bilmesi lâzım olur. Âmil zekâtını kendi hesab eder. Mal sahibinden izinsiz sefere çıkmamalıdır. Çıkarsa, malın mes'ulü o olur. Eğer izinle çıkarsa, yol masraflarını mal sahibinin malından alır.

Bunun gibi, ölçenlerin, tartanların ve taşıyanların masrafı ve dükkân kirası maldan sayılır. Seferden dönünce, sofra, matara [ibrik] ve maldan satın aldığı şeyleri ortaya koyar. Çünkü ortaktırlar.

ALTINCI AKİD

SÖZLEŞEREK KURULAN ŞİRKETLER

Mal müşterek [ortak] olunca, ortaklık, birbirine tasarruf için izin vermekle olur. Sonra kârı ikiye bölerler. Fakat her ikisinin malı da aynı miktarda olursa böyledir. Malları farklı olursa, kârları da farklı olur. Şart ile bunu değiştirmek câiz olmaz. Ancak, biri kâr yapmak isterse, o zaman ona kâr sebebiyle diye bir ziyadelik şart edilir. Bu da mudârebe ortaklığı olur.

Ama diğer üç şirket âdettir ve bâtıldır:

Biri, hamalların ve sanatkârların şirketidir. Kazançlarının ortak olmasını şart ederler. Bu bâtıldır. Çünkü herkesin karşılığı, ücreti kendi mülküne göredir.

Biri de mufâvede şirketidir. Ellerinde olanı ortaya koyarlar ve, «Kâr ve zarar ortaktır», derler. Bu da bâtıldır.

Üçüncüsü de, birinin malı, diğerinin de dükkânı olur. Dükkân sahibinin sözü ile malını satar ve kâr müşterek olur. Bu da bâtıldır.

Muamele [alışveriş] bilgilerinden bu kadarını öğrenmek farzdır. Çünkü bunlara ihtiyaç umumîdir. Bunun dışında kalanlar ise az vâki olur. Bu kadarını bilirse, bilmediğini sorar. Bu kadarını bilmezse harama düşer, kendisi de bilmez, bilmediği için de mâzur olmaz.

3 — TİCARETTE İNSAF VE ADALETİ GÖZETMEK

Buraya kadar anlattıklarımız alışverişin şeriata uyması için lâzım olan şartlardır. Fakat birçok ticaretler olur ki, doğru olduklarına fetva veririz, fakat bu işi yapan Allahü Teâlâ'nın lânetinde olur. Bu da Müslümanları eziyete ve ziyana sokan ticarettir. Umumî ve hususî olmak üzere de ikiye ayrılır. Umuma eziyet veren de ikiye ayrılır:

BİRİNCİSİ İHTİKÂRDIR: Muhtekir mel'undur. Muhtekir [ihtikâr yapan] yiyecek maddelerini alıp, pahalı satmak için saklayandır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Pahalılaşması için kırk gün yiyecek maddelerini saklayan, hepsini sadaka verse, işlediği günaha kefâret olmazlar»** (1). Ve yine buyurdu: **«Yiyecek maddelerini saklayandan Allahü Teâlâ incinir, o da Allahü Teâlâ'yı saymamış olur»** (2). Ve yine buyurdu: **«Yiyecek maddesi satın alıp, şehre götüren ve günlük narh ile satan, sadaka**

(1) II/66. (2) II/66.

vermiş gibi olur». Bir rivayette de, **«Bir köle azâd etmiş gibi olur»** [1], buyuruldu. Hazret-i Ali (radıyallahü anh) buyurur: «Yiyecek maddelerini kırk gün saklayanın kalbi kararır». Kendisine bir muhtekirin sakladığı yiyecek maddelerini haber verdiler. O yiyecek maddelerini yakın, buyurdu.

Seleften birisi, vekilinin eliyle Vâsıt şehrinden Basra'ya satmak için yiyecek maddesi göndermişti. Vekil oraya varınca, fiyatı çok ucuz buldu. Biraz daha yüksek fiyatla satmak için bir hafta bekledi ve sattı. Sonra, «Böyle sattım», diye mektupla kendisine bildirdi. Cevabında, «Din selâmeti için, az kâra biz kanaat ederdik. Senin fazla kâra karşılık bizim dinimizi vermen yakışmaz. Yaptığın büyük bir cinayettir. Buna kefâret olarak elindeki paranın hepsini sadaka ver. Yine de yaptığın işin kötülüğünden kurtulmuş olamayacağız», buyurdu.

İhtikârın haram olmasının sebebi, insanların zararı olduğu içindir. Çünkü insanı ayakta tutan yiyecek maddeleridir. Satınca, herkese satmak mubahtır. Birine satar ve o da malı saklarsa, diğerleri alamazlarsa bu, mubah olan suyu saklayıp, insanlar susayınca yüksek fiyata satmaya benzer. Bu günah, giyecek maddelerini bu niyetle satın almadadır. Fakat köylünün yanında olan yiyecek maddeleri kendine aittir. İstediği zaman satar. Acele satması gerekmez. Fakat geciktirmemesi iyi olur. Eğer fiyatı artacak diye düşünürse, bu düşünce kötüdür.

İlâçlarda, yiyecek maddesi olmayan şeylerde ve herkese lâzım olmayan şeylerde ihtikâr haram değildir. Gıda maddelerinde haramdır. Fakat gıda maddelerine yakın olan et, yağ ve buna benzer şeylerde haram değildir, ama mekruh olmaktan da hariç değildir. Bunlar yiyecek maddeleri gibi değildir. Yiyecek maddelerinin de saklanması, yiyecek maddeleri az olduğu, sıkıntı çekildiği vakittir. Her zaman kolayca alınan, bulunan maddeleri satmamak haram olmaz. Çünkü bunda zarar yoktur. Bazıları bu vakitte de haramdır, dediler. Doğrusu mekruh olmasıdır. Ne olursa olsun, insanları bekletmektir. İnsanların sıkıntısını beklemek mezmum ve mekruh olur.

Selef [geçmişler] iki çeşit ticareti mekruh bilmişlerdir. Biri yiyecek maddesi, diğeri kefen satmaktır. Çünkü insanların ölümünü beklemek ve insanlara sıkıntı vermek kötüdür. İki çeşit san'atı da mezmum [kötü] bilmişlerdir. Kalbi sertleştiren kasaplık ve dünyayı süsleyen sarraflık.

İKİNCİ CEŞİT: Umumî olan eziyetlerden biri de bilerek ticarette kalp para vermektir. Alan da zulmetmiş olur. Bunu alan başkasına verebilir, o da başkasına verebilir. Böylece uzun zaman ellerde devreder durur. Günahı ise birinci kimseye de gelir. Bunun

(1) II/66.

için büyüklerden biri, «Bir dirhem kalp para, yüz dirhem para çalmaktan fenadır. Çünkü hırsızın günahı, çaldığı vakittir, bu ise ölümden sonra da devam edebilir. O kimse ne kadar zavallıdır ki, kendisi öldüğü hâlde, günahı bitmez, devam eder. Belki yüz, belki iki yüz sene devam eder. Onun elinden çıktığı için, kabirde o kimseye azab ederler», buyurdu.

Şimdi, kalp altın ve gümüşten dört şey bilmek icabediyor:

1 — Eline kalp para geçince, kuyuya atmalıdır. Bir kimseye verip, «Bu kalptır», dememelidir. Çünkü yanlışlıkla diğer paralara karıştırabilir.

2 — Çarşıda, pazarda olanların paraları tanıması vâcibdir. Hangisinin fena olduğunu bilmelidir. Almamak için değil, alıp da yanlışlıkla başkasına vermemek ve bir Müslümanın hakkını ziyan etmemek içindir. Paraları tanımayan, yanlışlıkla alır ve elinden çıkarırsa yine âsi olur. İnsanın karşılaşacağı şeylerin bilgilerini bilmek için bunları öğrenmesi vâcibtir.

3 — Kalp para alırsa şu niyetle almalıdır ki, Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Alışverişte kolaylık gösteren insanlara Allahü Teâlâ merhamet eder»** (1). Fakat kuyuya atmak niyeti ile almalıdır. Harcayacağını düşünüyorsa kalp olduğunu söylese de almamalıdır.

4 — Kalp, içinde altın ve gümüş olmayandır. Fakat içinde altın ve gümüş olur da, miktarı az olursa kuyuya atmak vâcib olmaz. Sarfederse, iki şey vâcib olur. **Biri**, saklamayıp söylemelidir. **Diğeri** de, itimat ettiği ve başkasına ayarı tam diye harcamayacağını bildiği bir kimseye vermelidir. Eğer başkasının helâl sanıp harcayacağını biliyorsa, böyle kimseye vermek şarap yapana üzüm satmak ve yol kesiciye silâh satmak gibidir. Bu da haramdır. Ticarette emin olmanın zorluğu sebebiyle geçmiş büyükler, «Emin olan tüccar çok ibadet edenden daha üstündür» demişlerdir.

İKİNCİSİ, BAZI KİMSELERE YAPILAN ZULÜM VE EZİYETTİR: Ticaret yaptığı kimseden başkasına gitmez. Zarara sebep olan her muamele zulümdür ve haramdır.

Bunun da çaresi, kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi hiçbir Müslümana yapmamalıdır. Kendisinin beğenmediği bir şeyi başka bir Müslümana revâ görenin imanı tamam değildir. Bunu açıklamak dört şekildedir:

BİRİ ŞUDUR ki, malını olduğundan fazla medhetmemelidir. Çünkü hem yalandır, hem aldatmadır, hem de zulümdür. Hattâ doğru olsa bile malını övmemelidir. Alıcı, onun sözüne bakmayıp sözü

(1) II/68.

beyhude olmuş olur. «**O (insan), her ne söz söylerse mutlaka yanında hazır bir gözcü vardır**». [1] buyurulmuştur. Söylediği her sözü, ne için söylemiştir diye sorulacaktır. Lüzumsuz konuşan hiçbir özür bulamayacaktır.

Yalan yere yemin etmek, büyük günahlardandır. Doğru yere yemin ediyorsa az bir şey için Allahü Teâlâ'nın ismini kullanmış olur. Bu da hürmetsizliktir. Hadis-i şerifte, «**Alışverişte vallahi öyle değildir ve vallahi böyledir, deyip yemin edenlere; san'at sahiplerinden, yarın gel, öbür gün gel diye sözünde durmayanlara yazıklar, korkular olsun**» [2], buyuruldu. «**Bir kimse malını yeminle kıymetlendirirse, Allahü Teâlâ kıyamet günü ona bakmaz**» [3]. Yûnus bin Ubeyd'den anlatılır: «İpek satardı ve nasıl olduğunu söylemezdi. Bir gün alıcı görsün diye sepeti kaldırdı. Talebesi dedi ki: «Yâ Rabbi, bana Cennet elbisesi ihsan eyle». O sepeti bıraktı ve o ipeği satmadı. Malını medhettiğinden korktu».

İKİNCİ ŞART: Malının hiçbir kusur ve ayıbını alıcıdan gizlememektir. Hepsini tamamen, olduğu gibi doğru olarak söylemelidir. Ayıbını gizlerse, hıyanet etmiş olur. Doğrudan ayrılmış zalim ve âsî olmuş olur. Kumaşın en iyi tarafını gösterirse, yahut iyi görünmesi için karanlık yerde gösterirse, yahut ayakkabının ve çizmenin daha iyi olan ayak kısmını gösterirse zalim ve hâin olur.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buğday satan birine uğradı. Elini buğdayın içine soktu. İçi ıslaktı. «**Bu nedir?**» [4], dedi. O kimse, ıslanmış dedi. «**Niçin ıslak kısmını üste çıkarmadın? Herkes görür de ona göre alırdı. Bizi aldatan bizden değildir**» [5], buyurdu. Adamın biri yüz altına deve satmıştı. Ayağı kusurlu idi. Sahâbeden Vâile bin Eska' (radıyallahü anh) orada duruyordu. Ne olduğunu anlayamadı. Nasıl ve kaça sattığını öğrenince alanın arkasından gitti ve hayvanın ayağında kusur olduğunu söyledi. Adam geldi ve deveyi satandan yüz altını geri aldı. Satıcı, «Benim bu satışımı niye bozdun?» dedi. «Şunun için ki, Resûlullah Efendimizden (sallâllahü aleyhi ve sellem) duydum: «**Bir şey satıp da, kusurunu saklayana ve orada olup kusurunu bilip de söylemeyene helâl olmaz**» [6], buyurdu. Vâile yine dedi ki: «Müslümanlara iyilik yapmak ve şefkatli davranmak için Resûlullah bizden söz aldı. Malının ayıbını saklamak iyilik olmaz.»

Biliniz ki, böyle ticaret zordur ve büyük mücâhededir. İki şeyle kolay olur:

Biri şudur ki, kusurlu malı satın almamalıdır. Satın aldığı zaman müşteriye söylemeye niyet etmelidir. Ona doğru gösterereK

(1) II/68 - 69. (2) II/69. (3) II/69. (4) II/69.
(5) Müslim, Ebû Hüreyre (r.a.) de rivayet etmiştir. (6) II/69.

vermişlerse, kendisine bir zarar geldiğini bilmeli, bir başkasına vermemelidir. Şunu iyi bilmelidir ki, hile ile rızık artmaz. Hattâ malın bereketi gider ve malda hayır kalmaz. Hile ile azar azar biriktirilen şeyler ansızın gelen bir felâketle birdenbire giderek, geride yalnız günahları kalır. Bâhusus süte su karıştıran bir kimse sürüsünü dağa götürdü, âniden bir sel geldi ve sürüyü götürdü. Çocuğu dedi ki: «Süte ayrı ayrı karıştırdığın sular sel oldu koyunları götürdü».

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: **«Ticarete hıyanet karışırsa, bereket kalmaz».** Bereketin mânâsı, malı az olan kimsenin onunla rahat yaşaması ve birçok kimselerin ondan rahat bulması ve ondan çok hayırlar meydana gelmesidir. İnsan vardır ki, malı fazla olur ve fazla mal dünyada da âhirette de helâkine sebep olur. Saâdet yüzü görmez. O hâlde fazla mal değil, bereket istemelidir. Bereket de emin olmakta bulunur. Eminliği ile tanınan kimseyle herkes alışveriş eder, onunla iş yapmak isterler. Kârı fazla olur. Hıyâneti ile tanınırsa, herkes ondan kaçar.

Diğeri şudur ki, yüz seneden daha çok yaşamayacaktır. Âhiretin ise sonu yoktur. Ebedî hayatını, bu birkaç günlük hayatta gümüş ve altınını artırmak için ziyan etmeye nasıl razı oluyor. Daima bunu kalbinde bulunduranın kalbine, aldatmak ve hıyanet yapmak gelmez. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: **«İnsanlar dünyayı âhiretten aşağı tuttukları müddetçe, Allahü Teâlâ'nın gazabından lâilâhe illâllahın himâyesindedirler. Dünyayı üstün tuttukları zaman bu kelimeyi söylerlerse, Allahü Teâlâ onlara, bu sözde yalancısınız, doğru değilsiniz der»** [1].

Satışta hıyanet etmemek farz olduğu gibi, diğer mesleklerde de farzdır. Çürük iş yapmak ve gizlemek haramdır. Gizli olmazsa değildir. Ahmed bin Hanbel'e (rahmetullahi aleyh) görülmeyecek şekilde yama [yâni gizli yama] yapmayı sordular. Buyurdu: «Doğru değildir, satmak için değil, giymek için olursa câizdir. Ayıbını örtmek şeklinde yamayan kimse âsi olur ve ücreti haram olur».

ÜÇÜNCÜ VÂCİB: Tartıda hile yapmayıp doğru tartmaktır. Allahü Teâlâ, **«Verirken az, alırken çok tartanlara korkular olsun»** [2], buyuruyor. Geçmişlerimizin âdeti, alırken tarttığından biraz daha az hesap edip, verirken de biraz daha çok hesap ederek vermek idi. Ve derlerdi ki: «Bu biraz, bizimle Cehennem arasında perdedir». Ölçüyü yapamayacaklarından korkarlardı ve «Genişliği yedi kat göklerden ve yerden çok daha büyük olan Cenneti bir avuç fazlalığa satanlar ne kadar aptaldır. Aptal o kimsedir ki, Cennetteki Tûba ağacını, Cehennemdeki Veyl çukuruna, bir avuç fazlalıkla değişir», derlerdi.

---

(1) II/70. (2) 83 — Mutaffifîn: 1-2.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) ne zaman bir şey satın alsa biraz fazla verir, «İyi tart ve iyi al» [1], buyururdu.

Fudayl-ı Iyâd oğlunun, bir kimseye vermek için altın tarttığını ve üzerindeki kirleri temizlediğini gördü. Buyurdu ki: «Ey oğlum, bu senin için iki hac ve iki umreden daha faziletlidir».

Selef: «İki terazisi olup birini alırken, birini verirken kullanan kimse bütün fâsıklardan daha fenadır. Almak için kumaşı ölçen manifaturacı ölçüde gevşeklik gösterirse, satarken de gere gere ölçerse (az gelsin diye) yukarıdakilerden olur. Âdetten daha çok, eti kemikle beraber satan kasap da bunlardandır. Âdetten fazla olarak hububatta toprak bulunduran da bunlardandır». Bütün bunlar haramdır. Bütün işler ve muamelelerde bu insaf, yâni orta yolu gözetmek bütün insanlara vâcibtir. Bir kimse, duyduğu zaman canı sıkılacak bir söz söylerse, alma ile satma arasını ayırmış olur. Buradan, alışverişte hiçbir şeyde kendini bir Müslüman kardeşinden ilerde tutmamakla kurtuluş bulun. Bu da kendisine zor ve ağır gelir. Bu büyük iştir. Bunun için Allahü Teâlâ, «Yolu Cehennemden geçmeyen kimse yoktur» [2], buyuruyor. Takvâ yoluna yakın olan, daha çabuk kurtulur.

DÖRDÜNCÜ VÂCİB: Satış fiyatında hiç hile yapmamalıdır ve gizli tutmamalıdır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) kervanı ilerden karşılayıp, şehirdeki piyasa fiyatını gizli tutmayı ve malları orada almayı yasak eylerdi. Böyle yapan olursa, mal sahibine gereken, satışı feshetmesidir. Bir yabancının mal getirip, şehirde fiyat ucuz olduğu zaman, bir kimse, benim yanımda bırak, ben sonra satarım, demeyi de yasak etmiştir. Yüksek fiyatla satın almayı da yasak etmiştir. Çünkü başkaları da böyle sanır ve çok alırlar. Başkalarını aldatmak için mal sahibine böyle yapanı, mal sahibi anlarsa, satışı feshedebilir, yâni satıştan vaz geçebilir. Pazarda müzayedeye (açık artırmaya) koymak âdet oldu. Alıcı olmayanlar vasıtasiyle fiyatı artırıyoralr. Bu haramdır. Bunun gibi, işin içyüzünü bilmeyenden, malın değerini bilmediği için almak câiz değildir. Çünkü, fiyatını bilmedikleri için pahalı alırlar. Her ne kadar aslında doğrudur diye fetvâ versek de, işin hakikatini ondan sakladıkları için günahkâr olurlar.

Tâbiînden biri Basra'da idi. Kölesi Sus şehrinden mektup yazdı ki, bu sene şeker azlığı var. İnsanlar bunu öğrenmeden çok şeker al. O da çok şeker satın aldı ve zamanı gelince sattı. Otuz bin altın kâr etti. Sonra kendi kendine dedi ki: «Yâ Rabbi, Müslümanlara gadreyledim. Şeker azlığını onlardan sakladım. Bu nasıl câiz

(1) II/70. (2) 19 — Meryem: 71.

olur». O otuz bin altını aldı şeker bâyiinin yanına götürdü ve «Bu senin malındır», dedi. «Neden?» diye sordu. O da hâdiseyi anlattı. Diğeri, «Ben sana helâl ettim», dedi. Eve dönünce, geceleyin düşündü ve «Olabilir ki bu adam utandığı için bana öyle söyledi. Ben ona gadreyledim», deyip ertesi gün, tekrar ona geldi ve otuz bin altını alıncaya kadar ısrar eyledi. Müşteriye doğru söylemeli, aslâ hile yapmamalıdır. Malda ayıp, kusur görürse bildirmelidir. Yüksek fiyatla alan birisi, ahbabına veya akrabasına yardım olsun diye daha ucuz satarsa, söylemelidir. Meselâ eğer malı on altın etmeyip dokuz altın olsa, on altın vererek aldı ise o malı satarken on altına almış olduğunu söylememelidir. Fakat bundan sonra malın fiyatı değişse ve daha yüksek fiyata satsa, söylemelidir. Bunu uzun anlatmak çok sürer. Bu hususta çarşıda olanlar çok hıyanet yaparlar ve bunun hıyanet olduğunu bilmezler. Fakat işin esası şöyledir ki, bu aldatmaları kendilerine yapsalar câiz görmezler. O hâlde kendileri de başkalarına yapmamalıdırlar. Bu işde kendilerine ölçü olarak almalıdır. Çünkü fiyat söyleyene itimat edip satın alan kimse, bu hususta çok dikkat ettiğini düşünerek tam değerini verip aldığını sanır. Ama bu şaşkın, bunu yapar ve kendine yapılsa razı olmaz. Bu ise soygunculuk ve hıyanet olur.

4 — TİCARETTE İHSAN VE İYİLİK

Allahü Teâlâ adalet yapmayı emrettiği gibi, ihsan etmeyi de emrediyor. Bâhusus Kur'ân-ı Kerim'de **«Muhakkak ki Allahü Teâlâ, adalet ve ihsan etmeyi emr eder»** (1), buyuruyor. Bundan önceki kısımda, zulümden kurtulmak, kaçmak için adalet yapmayı bildirdik. Şimdi bu kısımda ihsanı bildireceğiz. Allahü Teâlâ, **«İhsan edenlere elbette rahmetim çok yakındır»** (2), buyuruyor. Yalnız adalet yapanlar, dinde sermayelerini kurtarmış olur. Ama kâr, ihsan etmededir. Hiçbir alışveriş için âhiret kârını terketmeyenler akıllı insanlardır. İhsan, emredilmeyen işi yapmaktır. Ticarette ihsan altı türlü elde edilir:

1 — **Müşteri fazla ihtiyacı olduğu için, çok para vermeye razı olsa bile, çok kâr istememelidir.** Seriyyü's-Sekatî'nin (kuddise sirruh) dükkânı vardı. Yirmide birden ziyade kâr istemezdi. Bir kere altmış altınlık badem almıştı. Badem fiyatı ansızın yükseldi. Dellâl bademi satmak için geldi. «Altmış üç altına sat», dedi. Dellâl, «Bugün bu kadar bademi doksan altına alıyorlar» deyince, «Ben yüzde beşten fazla kâr almamaya karar verdim. Kararımı değiştirmem» buyurdu. Dellâl da, «Ben de senin malını aşağı fiyatla satamam» dedi ve satmadı. O da yüksek fiyatla satmaya razı olmadı. Bademler satılmadı. İşte ihsan böyle olur.

---

(1) 16 — Nahl: 90. (2) 7 — A'râf: 56.

Muhammed bin Münkedir din büyüklerindendi. Mağazası vardı. Çeşitli kumaşlar satıyordu. Kiminin fiyatı beş altın, kiminin on altın idi. Bir gün kendisi yokken, çırağı bir köylüye beş altınlık kumaşı, on altına sattı. Kendisi gelip, bunu öğrenince, bütün gün o köylüyü aradı. Köylüyü bulunca, «Bu kumaş beş altından ziyade etmez», dedi. Köylü, «Ben bunu seve seve aldım» deyince, «Ben kendime uygun görmediğimi din kardeşime de uygun görmem; ya satıştan vaz geç, yahut beş altını geri al, yahut da gel, on altınlık kumaştan vereyim», buyurdu. Köylü beş altını geri aldı. Sonra birisine, «Bu zât kimdir?» diye sordu. Muhammed bin Münkedir, dediler. Bu ismi duyunca «Sübhânallah! Bu öyle bir kimsedir ki, çölde susuz kalınca, yağmur duâsına çıkıp, onun adını söylediğimiz zaman rahmet [yağmur] yağıyor», dedi.

Büyüklerimiz, az kârla çok iş yapar, bunu çok kâr beklemekten daha bereketli bulurlardı.

Hazret-i Ali (radıyallahü anh) **Kûfe şehri çarşısında dolaşarak** «Ey insanlar, az kârı red etmeyiniz! Çok kârdan mahrum kalırsınız», buyurdu. **Abdurrahman bin Avf'a** (radıyallahü anh) «O büyük serveti nasıl kazandın?», dediler. «Çok az kâra da razı oldum. Benden hayvan isteyen kimseyi geri çevirmedim, sattım. Hattâ bir gün bin deveyi sermayesine satmıştım. Yalnız dizlerindeki ipler kâr kalmıştı. Her ip bir dirhem gümüş değerinde idi. Develerin o günkü yemini de ben satmıştım. Kazancım böylece ikibin dirhem olmuştu», buyurdu.

2 — **Fakirlerin malını fazla para ile almalı, onları sevindirmelidir.** Meselâ ihtiyar kadınların eğirdiği ipliğe, çocukların ve fakirlerin sattıkları meyvalara çok para vermelidir. Bu sûretle çalışanlara yardım etmek, sadaka vermekten daha sevabdır. Böyle yapanlar Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) duâsına kavuşur. Çünkü Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) «**Alışverişte kolaylık gösterenlere Allahü Teâlâ merhamet eylesin**», diye duâ buyurmuştur.

Fakat zenginlerden mal alırken aldanmak sevab değildir ve iyi değildir. Malı zayi etmektir. Belki pazarlık edip ucuz almak lâzımdır. **İmam Hasan** ve **Hüseyin** (radıyallahü anhümâ) her aldıklarında pazarlık eder, ucuz almaya uğraşırlardı. Kendilerine, «Bir günde binlerce dirhem sadaka veriyorsunuz da, bir şey satın alırken niçin bu kadar pazarlık yapıyorsunuz?» dediklerinde, «Verdiklerimizi Allah rızası için veriyoruz, ne kadar çok versek yine azdır, fakat alışverişte aldanmak aklın ve malın noksan olmasıdır» buyururlardı.

3 — **Müşteriden para almakta üç türlü ihsan olur. Biri,** fiyatta ikram etmektir. **İkincisi,** eski ve kirli paraları kabul etmektir.

Üçüncüsü, peşin verdiği fiyatla, veresiye vermektir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Efendimiz buyurdu ki: **«Alışverişte kolaylık gösterenlerin üzerine Allahü Teâlâ'nın rahmeti olsun»** (1). Ve yine buyuruyor: **«Alışverişte kolaylık gösterenlere, Allahü Teâlâ her işinde kolaylık gösterir»**. İhsanın en büyüğü, en kıymetlisi, fakirlere veresiye vermektir. Parası, malı olmayanın borcunu uzatmak zaten vâcibdir. İhsan değil, adalettir. Fakat malı olup da, ziyan ile satmadıkça veya muhtaç olduğu bir şeyi satmadıkça, ödeyemeyecek bir hâlde olanların, ödenmesine zaman vermek ihsandır ve büyük sadakadır.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Kıyamette, çok günah işlemiş, hiç iyilik yapmamış bir kimseyi hesaba çekerler ve: Sen hiç iyilik yapmadın mı? derler. Hayır, yalnız çırağıma, fakir olan borçluları sıkıştırma. Ne zaman ellerine geçerse, o zaman vermelerini söyle. İstediklerini yine ver. Boş çevirme! derdim. Allahü Teâlâ buyuracak ki: "Ey kulum, bugün sen fakir ve muhtaçsın! Sen dünyada benim kullarıma acıdığın gibi, bugün biz de sana acırız"»** (2).

Hadis-i şerifte buyuruldu ki: **«Bir kimseye bir zamana kadar vermek şartıyla ödünç veren kimseye, her günü için sadaka sevabı verilir. Vakti geldikten sonra, yine mühlet verene, her gün için malının hepsini sadaka vermiş gibi sevab verilir»** (3). Büyüklerimizden öyle kimseler vardı ki, borcun getirilmesini arzu etmezdi. Her gün, o malı sadaka vermiş gibi sevab kazanmayı tercih ederlerdi. Bir hadis-i şerifte buyuruldu ki: **«Cennetin kapısı üzerinde yazılı gördüm ki; sadaka verilen her dirhem için on, ödünç verilen her dirhem için onsekiz sevab vardır. Çünkü borç, ihtiyacı olana verilir. Sadaka, belki ihtiyacı olmayanın eline düşebilir»** (4).

4 — **Borç ödemekte ihsan, istemeye vakit bırakmadan önce vermektir.** Ve paranın en iyisini vermek, kendi eli ile ve ayağına gidip vermektir. Onu, birisini göndermeye mecbur bırakmamaktır. Hadis-i şerifte buyuruldu ki: **«En iyiniz, borcunu iyi ödeyeninizdir»** (5). Yine buyurdu ki: **«Ödünç alan bir kimse iyice ödemeye niyet ederse, Allahü Teâlâ, o kimseyi korumak için birkaç melek gönderir ve borcunu ödeyinceye kadar ona duâ ederler»** (6). Bir kimse, malı olduğu hâlde, borcunu ödemeyi bir saat geciktirirse, zalim ve âsi olur. Namaz kılarken de, oruç tutarken de, uykuda da, yâni her an, lânet altında bulunur. Borç ödememek öyle günahtır ki, uykuda bile durmadan yazılır. Malı olmak, parası çok olmak demek değildir. Belki satılık bir şeyi olup da, satmazsa günah işlemiş olur. Değeri düşük para veya işe yaramayan mal vererek öder ve

---

(1) II/73. (2) II/73-74. (3) II/74. (4) II/74. (5) II/74. (6) II/74.

borcu hak sahibi beğenmeyerek alırsa, yine günah olur. Onu razı etmedikçe, yâni gönlünü almadıkça, günahdan kurtulmaz. Çok kimseler buna aldırmaz, ama büyük günahlardandır.

5 — **Alışveriş ettiği kimse pişman olursa, ikâle etmek, yâni yapılan satışı geri çevirmektir.** Çünkü Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Bir kimse** (karşısındaki pişman olunca) **bey'i fesheder, geri alırsa, Allahü Teâlâ onun günahlarını afveder»** (1). Yapılan satışı geri çevirmek vâcib değildir. Fakat çok sevabdır ve ihsan etmektir.

6 — **Fakirlere veresiye verip, parası olmayandan istememeyi niyet etmektir.** Borçlusu ölünce helâl etmektir. Büyüklerimizden bazısının dükkânında iki defter vardır. Birisine bilinmeyen isimler yazardı ki, hepsi fakir idi. Bazı borçlar karşısında isim de bulunmazdı. Böylece kendisi ölürse, kimse fakirlerden bir şey isteyemezdi. Fakat böyle tüccarlar da en iyi sayılmazdı. En iyi olanlar, fakirler için hiç defter tutmayanlardı. Bunlar, fakir bir şey getirirse alır, getirmeyenlerden bir şey istemezdi. İşte din büyükleri, böyle ticaret yapardı. Din mertlerinin derecesi, dünya alışverişinde meydana çıkardı. Şüpheli bir dirhemi kabul eden, dinde mertlerden sayılmazdı.

5 — TİCARETTE DİNİNİ KAYIRMAK

Bir kimsenin dünya ticareti, âhiret ticaretine mâni olursa, bu kimse bedbahttır, zavallıdır. Altın kupayı verip de, saksı alana ne denir? Dünya, çamurdan yapılan saksı gibidir. Hem kıymetsizdir, hem de çabuk kırılır. Âhiret ise altından kupa gibidir, hem çok kıymetlidir, hem dayanıklıdır, hem daimidir. Hattâ hiç tükenmez. Dünya ticaretinin âhirete yaraması için ve Cehenneme sürüklenmemesi için, çok uğraşmak lâzımdır. İnsanın sermayesi, dini ve âhiretidir. Bu sermayeyi kaptırmamak için, çok uyanık olmak lâzımdır. Dinini kayırmak isteyenler yedi ihtiyat gözetmelidir.

BİRİNCİ İHTİYAT: Her sabah niyet edip kendisinin, evlât ve ailesinin rızkını kazanmak, onları kimseye muhtaç bırakmamak, Allahü Teâlâ'ya rahat ve temiz ibadet edebilmek, âhiret yolunda yürüyebilmek için, vazifeme gidiyorum demelidir. O gün Müslümanlara iyilik, yardım ve nasihat, emr-i mâruf, nehy-i münker yapmayı kalbinden geçirmelidir. Hıyanet edene nehy-i münker yapmalı, razı olmamalıdır. Böyle niyet edince, onun her işi ibadet olur. Dünyada kazandığı şeyler de, caba olur.

İKİNCİ İHTİYAT: En az binlerle insan çalışmayacak olursa, kendisinin bir gün bile yaşayamayacağını düşünmelidir. Meselâ

(1) II/75.

fırıncı, kuyumcu, dokumacı, demirci, iplikçi ve daha nice sanatkârlar, hep onun için çalışıyor. O hepsine muhtaçtır. Herkes onun için çalışıp, ona hazırlayıp da, onun boş oturması, kimseye faydalı olmaması doğru olur mu? Dünyada herkes yolcudur. Yolcuların birbirlerine yardım etmesi, elele vermeleri, kardeş gibi olmaları lâzımdır. Her Müslüman böyle düşünmelidir. Vazifesine başlarken, Müslüman kardeşlerime yardım etmek, onları rahat ettirmek için çalışacağım, din kardeşlerimin benim işimi gördükleri gibi, ben de onlara hizmet edeceğim demelidir.

Bütün san'atlar farz-ı kifâyedir. Bu farzlardan birini yapmayı, yâni bir san'at sahibi olmayı düşünmelidir. İş görürken niyetin doğru olmasına alâmet, insanlara faydalı olan bir meslek, bir san'at seçmektir. Yâni öyle bir iş görmeli ki, eğer o iş olmasa, Müslümanlar sıkıntı çeker olsun. Sarraflık, nakkaşlık, kalaycılık, hafriyatçılık gibi meslekler değil. Çünkü bütün bunlar, dünyayı süslemektir. Mubah oldukları hâlde, bunları yapmamak daha iyidir. Erkekler için ipek elbise dikmek ve kullanacakları altın eşya yapmak ise, zaten haramdır. Din büyüklerinin beğenmediği, yiyecek maddesi ve kefen satmak, mekruhtur. Çünkü bu alışveriş, insanların acıkmasını ve ölmesini beklemek demektir. Kasaplık da mekruhtur. Kalb katılığını tevlid eder. Faizin [ribanın] inceliklerinden korunmak zor olduğundan sarraflığı da mekruh görmüşlerdir. İyi etmek zannı ile insanların canını yakan kan alıcılıkla meşgul olmak, elbisesini temiz tutmaya mâni olan dibağcılık ve çöpçülük gibi işler de selefin sevmediği meslekler arasındadır. Çobanlık yapmak da böyledir.

Çok konuşmaktan ve pahalı satmaktan kaçınılmadığı için dellâllıktan alınan ücreti de mekruh saymışlardır.

Hadis-i şerifte **«En iyi ticaret, bezzazlıktır, kumaş satmaktır. En iyi san'at, terziliktir»** (1), buyuruldu. Hadis-i şerifte buyuruldu ki: **«Eğer Cennette ticaret olsaydı, bezzazlık olur, Cehennemde olsaydı sarraflık olurdu»** (2). Dört mesleği aşağı tutmuşlardır: **Dokumacılık, pamuk satıcılık, iğcilik ve çocuk terbiyeciliğidir.** Çünkü bunların işleri kadın ve çocuklarla alâkalıdır. Aklı az olanlarla oturup kalkanın da aklı az olur.

ÜÇÜNCÜ İHTİYAT: Dünya işleri, âhiret işlerine mâni olmamalıdır. Âhiret için ticaret yerleri câmilerdir. Allahü Teâlâ, **«Mallarınız ve çocuklarınız, Allahü Teâlâ'yı hatırlamanıza mâni olmasın»** (3), buyuruyor. Yoksa ziyan edersiniz.

Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) buyurdu ki: «Ey tüccarlar! Önce âhiret rızkını kazanın! Sonra dünya rızkına çalışın». Büyüklerimizin âdeti, akşam - sabah âhiret için çalışmak idi. Ya câmiler-

(1) II/76. (2) II/76. (3) 63 — Münafıkûn: 9.

de durur ibadet ve zikir ile meşgul olur, ya ilim meclisinde otururlardı. Kelle kebabı, sabah çorbası gibi şeyleri çocuklar ve zimmiler satardı. Çünkü o vakitlerde Müslümanlar câmilerde bulunurdu. Hadîs-i şerifte buyuruldu ki: **«Melekler, insanların amel defterini götürdükleri zaman, başında ve sonunda iyi iş yapılmış ise, ikisi arasında yapılanları ona bağışlarlar»** [1]. Yine buyuruldu ki: **«Gündüz ve gece melekleri, gidip gelirken birbirleriyle karşılaşınca Hak Teâlâ, kullarımı nasıl bıraktınız? buyuruyor. Ya Rabbi, namazda bulduk ve namaz kılarken bıraktık, derler. Allahü Teâlâ da, şâhid olun onları affettim, buyurur»** [2]. Müslüman tüccarlar, san'at sahipleri, gündüzleri de ezan sesini duyunca, işini hemen bırakıp, câmiye koşmalıdır. Büyüklerimiz, **«Ticaretleri, satışları Allahü Teâlâ'yı unutmalarına sebep olmaz»** [3], âyet-i kerimesine mânâ verirken diyor ki: Demirciler vardı. Demir döverken, ezan okununca çekici kaldırmış iken, demire vurmaz, bırakıp namaza koşarlardı. Ve terziler vardı. İğneyi sokunca ezan okunsaydı, o hâlde bırakıp cemaate koşarlardı.

DÖRDÜNCÜ İHTİYAT: Çarşıda, işde, Allahü Teâlâ'yı zikir ve tesbih etmeli, her an O'nu hatırlamalıdır. Dili ve kalbi boş kalmamalıdır. İyi bilmelidir ki, o anda kaçırdığını, bütün dünyayı verse bir daha eline geçiremez. Gafiller arasında zikrin sevabı çok olur. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Gafiller arasında Allahü Teâlâ'yı zikreden kimse, kurumuş ağaçlar arasında bulunan yeşil fidan gibidir, ölüler arasındaki canlı gibidir ve harbte kaçanlar arasında, aslan gibi döğüşenler gibidir»** [4]. Bir kere de buyurdu ki: **«Çarşıya giderken; lâ ilâhe illâllahü vahdehü lâ şerikeleh, lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamdü yuhyi ve yümît, ve hüve hayyün lâ yemût, biyedihi'l-hayr, ve hüve alâ külli şey'in kadir, diyen kimseye iki milyon sevâb yazılır»** [5]. Cüneyd-i Bağdâdi (kuddise sirruh) bir gün buyurdu ki: «Pazarda çok kimse vardır ki, sofiler halkasında oturanlardan daha kıymetlidir». Ve yine buyurdu ki: «Öyle kimse tanıyorum ki, çarşıda her gün üçyüz rekât namaz kılmakta ve otuz bin tesbih okumaktadır». Bazıları da bu kimse kendisidir, demişlerdir.

Hulâsa, dine, ibadete yardım niyeti ile dünyaya çalışanlara hep böyle sevab vardır. Yalnız para kazanıp, dünya malı toplamak için çalışanlar sevaptan mahrum kalır. Hattâ bunlar câmide namazda iken de, kalbleri dükkânının hesabındadır. Fikirleri dağınıktır.

BEŞİNCİ İHTİYAT: Dünya işlerine çok düşkün olmamalıdır. Meselâ, çarşıya herkesten önce gidip, herkesten sonra dönmemelidir. Tehlikeli ve uzun yollara gitmemelidir. Mal kazanmak için deniz ve diğer yolculuklara dalmamalıdır.

---

(1) II/77. (2) II/77. (3) 24 — Nûr: 27. (4) II/77. (5) II/77.

Muâz İbn Cebel (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «İblisin Zelnebûr isminde bir oğlu vardır. Onun vekilidir. Pazarlarda dolaşır —Allah ona lânet eylesin— ve «Pazara git, yalan söyle, yemin et», deyip insanların kalbine hile ve hıyanet sokar. Önce gidip, geç dönenlerden ol, diye çok takılır». O hâlde, ilim meclisinde bulunmadan, sabah zikir ve tesbihlerini yapmadan ve kuşluk namazını kılmadan gitmemek lâzım geliyor. Kendine bir gün yetecek kadar kâr edince dönmeli ve câmide bulunmalıdır. Âhireti kazanmakla meşgul olmalıdır. Çünkü âhiret hayatı sonsuzdur, ona ihtiyaç çoktur ve âhiret ticaretinde iflâs etmek üzeredir. **İmâm Azam Ebû Hanîfe'**nin hocası **Hammâd ibn Seleme** (rahmetullahi aleyhimâ) baş örtüsü satardı. Her gün iki habbe kazanınca eşyayı toplar; pazardan çıkardı. Hadis-i şerifte buyuruldu ki: «**En fena yer pazardır, pazardakilerin, esnafın en fenası da erken gidip, geç çıkandır**» (1). **İbrâhim ibn Beşar, İbrahim ibn Edhem**'e dedi ki: «Bugün erken gideyim». Dedi ki: «Yâ İbn Beşar! Sen arıyorsun ve seni de arıyorlar. Seni arayan seni bırakamaz. Senin aradığın ise senden ayrılamaz. Aradığın yetecek miktar olsun, fazlasına boş ver. Nice harislerin mahrum ve nice zayıfların merzûk [rızıklanmış] olduklarını görmüyor musun?». Dedi ki: «Benim bir bakkalda olan bir danktan [bir ölçü] ziyade hiçbir şeyim yoktur». Buyurdu ki: «Öyleyse daha ne istiyorsun?».

Büyüklerden bazısı, dükkâna haftada iki gün giderdi. Bir kısmı da cumadan başka her gün gider, öğle namazında geri dönerdi. Bir kısmı nihayet ikindiye kadar alışveriş ederdi. Hepsi günlük ihtiyacı kadar kazanınca câmiye giderdi.

ALTINCI İHTİYAT: Şüpheli şeylerden kaçınmalıdır. Harama yaklaşan zaten âsi ve fâsık olur. Şüpheli olduğu bir şeyde müftülere değil, kalbine danışmalıdır. Tabiî ki kendisi gönül sahiplerinden ise, bu çok kıymetlidir. Kalbinin beğenmediği bir şeyi yememelidir. Zalimlerle, hile ve hıyanet edenlerle, yemin ile satanlarla, dükkânında haram şey satanlarla alışveriş etmemelidir. Zalimlere veresiye satmamalıdır. Çünkü öldükleri zaman üzülür. Halbuki zalimler ölünce üzülmek günahtır. Onların zenginliklerine sevinmemelidir. Zulme yardım edeceğini bildiği hâlde onlara bir şey satmak, o zulümde ona ortak olmaktır. Meselâ İslâmiyetin aleyhinde çalışanlara kâğıt satmak günahtır.

Velhâsıl herkesle muamele etmemelidir. Doğru insan aramalıdır. Demişlerdir ki: Bir zaman vardı, pazara çıkan herkes «Kiminle alışveriş edeyim?» derdi. «Kiminle istersen et, herkes ihtiyatlara dikkat ediyor, alışveriş ilmini biliyor», derlerdi. Sonraları öyle za-

(1) II/78.

manlar geldi ki, şundan şundan başkası ile alışveriş etmeyin derlerdi. Bir zaman gelmek korkusu vardır ki, alışveriş edecek kimse bulunmayacaktır. Bunu çok zaman önce söylemişlerdi. Bizler belki de, büyüklerimizin korktuğu o zamana kaldık. Kiminle olursa olsun, alışveriş edilmektedir. İlimden, dinden haberi olmayanlardan duyup, «Bugün dünyanın her tarafı böyle oldu. Hepsinde haram vardır», diyorlar. Bu söz çok yanlıştır. Hiç de dedikleri gibi değildir. Bunu, bundan sonra anlatacağız inşâallahü Teâlâ.

YEDİNCİ İHTİYAT: Alışveriş yaptığı kimse ile olan sözlerini, hareketlerini, aldığını, verdiğini, muamelesini iyi ve doğru hesap etmelidir. Kıyamette bunların hepsinden hesap vereceğini bilmelidir. Herkesten, yaptığı adalet sorulacaktır. Büyüklerden biri, bir tüccarı rüyada görüp, «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?» dedi. «Önüme elli bin sahife koydular: Yâ Rabbi bu sahifeler kimlerindir?» dedim. Elli bin kişi ile alışveriş yapmışsın; her sahife bunların birisi ile olan muameleni göstermektedir, dediler. Baktım, her sahifede bir kimse ile olan muamelenin inceden inceye yazılmış olduğunu gördüm», dedi. Bir kuruş hile yapan, bir kuruş hak yiyen, cezasını çekecektir ve hiçbir şeyin yardımı olmayacaktır.

İşte buraya kadar, büyüklerimizin hâllerini ve şeriatimizin yolunu göstermiş oluyoruz. Bugün bu yol unutulmuş, bilen de kalmamıştır. Bugün bunlardan birisini yapana çok sevab verilir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Bir zaman gelir ki, o zamanın Müslümanları, bugün sizin gösterdiğiniz ihtiyatın onda birini yaparsa, âhirette azabtan kurtulur».** Sebebini sorduklarında buyurdu ki: **«Çünkü sizler hayır işlemeye çok yardımcı buluyorsunuz. İşleriniz bu sebeple kolay oluyor. Onlar yardımcı bulamayacakları gibi, gafiller arasında da yabancı kalacaklardır. Câhiller arasında garip kalacaklardır.»** Bu hadis-i şerifi bildirmekten maksadımız, Müslümanların, zamanın hâlini görüp, ümidsizliğe düşmemeleri içindir. O hâlde, bu zamanda yukarıda yazılanların hepsini, kim yapabilir diyerek ye'se düşmek doğru değildir. Ne kadar yapabilirse o kadar kâr eder. Âhiretin dünyadan daha iyi olduğuna inanan kimse, bunların hepsini de yapabilir. Bunların hepsini gözetmek, yapsa yapsa, insanı fakir yapar. Sonsuz saâdete sebep olacak bir fakirliğe de katlanılabilir. Bâhusus birçok kimse, birkaç şey kazanmak için, fırtınalı havalarda sıkıntılı yolculuklara, bir rütbeye kavuşmak için nice mahrumiyetlere katlanıyor. Halbuki, ölüm gelince, bütün elindekiler gidecektir. Boşuna didinmiş olacaktır. Bir kimse ebedî saâdeti için çalışıyorsa, kendisine yapıldığı zaman sevmediği bir muameleyi, başkalarına da yapmasın.

DÖRDÜNCÜ ASIL

Helâl, Haram Ve Şüphelileri Tanımak

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Helâl kazanmak her Müslümana farzdır»** (1). Helâl kazanabilmek için, helâli öğrenmek lâzımdır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Helâl ve haram meydandadır. İkisi arasında örtülü bulunan şüphelileri tanımak güçtür. Şüphelilerin etrafında dolaşan harama düşer»** (2).

Bu uzun bir ilimdir. İhyâ kitabımızda etraflıca anlattık. Hiçbir kitapta bu kadar uzun anlatılmamıştır. Bu kitabımızda da herkesin anlayabileceği kadarını bildirelim. Hepsini dört bab içerisinde anlatalım.

BİRİNCİ BAB

HELÂL KAZANMANIN ÜSTÜNLÜĞÜ VE SEVABI

Allahü Teâlâ buyuruyor ki: **«Ey peygamberlerim! Helâl ve temiz yeyiniz ve bana lâyık ibadetler yapınız»** (3). İşte Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bunun için, **«Helâl kazanmak her Müslümana farzdır»** (4) buyurdu. Ve yine buyurdu: **«Bir kimse hiç haram karıştırmadan, kırk gün helâl yerse, Allahü Teâlâ onun kalbini nûr ile doldurur, kalbinden diline hikmet nehirleri akıtır»** (5). Bir rivayette, **dünya muhabbetini kalbinden giderir.** Sa'd ibn Ebî Vakkâs (radıyallahü anh) dedi ki: Yâ Resûlâllah, (sallâllahü aleyhi ve sellem), duâ buyur da, Allahü Teâlâ her duâmı kabul eylesin! Cevabında buyurdular ki: **«Duânın kabul olması için helâl yeyiniz»** (6). Bir hadis-i şerifte, **«Çok kimse vardır ki, yedikleri ve giydikleri haramdır. Sonra da ellerini kaldırıp duâ ederler. Böyle duâ nasıl kabul edilir?»** (7), buyurdu. Yine buyurdu ki: **«Allahü Teâlâ'nın beytü'l-makdis üzerinde bir meleği vardır. Der ki, haram yiyenden Allahü Teâlâ razı olmaz. Onun ne farzını, ne de sünnetini**

---

(1) II/79. (2) II/88. (3) 23 — Mü'minûn: 51. (4) II/79.
(5) II/80. (6) II/80. (7) II/80 - 81.

kabul eder» [1]. Ve yine buyurdu ki: «On gümüş değerinde elbise alıp, bir gümüşü haram olan kimsenin, o elbise üstünde bulunduğu müddetçe, namazı kabul olmaz» [2]. Ve yine buyurdu: «Haram ile beslenen vücudun ateşte yanması daha iyidir» [3]. Ve yine buyurdu: «Malın helâlden mi, haramdan mı geldiğini düşünmeyenler, Cehenneme neresinden atılırsa atılsınlar, Allahü Teâlâ, onlara acımayacaktır» [4]. Yine buyurdu: «İbadet on kısımdır. Dokuz kısmı helâl kazanmaktır» [5]. Ve yine buyurdu: «Helâl kazanmak için yorulup evine dönen kimse, günahsız olarak yatar, Allahü Teâlâ'nın sevdiği kimse olarak kalkar» [6]. Ve yine buyurdu: «Allahü Teâlâ buyuruyor ki, haramdan kaçınanlara hesab sormaya utanırım» [7]. Ve yine buyurdu: «Bir dirhem faiz, Müslümanlarla yapılan otuz zinadan daha ağırdır» [8]. Ve yine buyurdu: «Haram maldan verilen sadaka kabul olmaz; saklanırsa Cehenneme gidinceye kadar ona yolluk olur» [9].

Ebû Bekri's-Sıddik (radıyallahü anh) hizmetçisinin getirdiği sütü içti. Sonra helâlden olmadığını anlayınca, parmağını boğazına sokarak kay etti. O kadar zahmetle çıkardı ki, ölüyor sandılar. Sonra, «Yâ Rabbi, elimden geleni yaptım, damarlarımda kalandan Sana sığınırım», diye yalvardı. Ömer (radıyallahü anh) da, beytülmale ait zekât develerinin sütünden, yanlışlıkla verilip içtiği zaman, böyle yapmıştı. Abdullah ibn Ömer (radıyallahü anhümâ) buyuruyor ki: «Kambur oluncaya kadar namaz kılsanız ve kıl gibi oluncaya kadar oruç tutsanız, haramdan kaçınmadıkça kabul olunmazlar, faydası olmaz». Süfyân-ı Sevrî buyuruyor ki: «Haram para ile sadaka veren, hayır yaptıran, kirlenmiş elbiseyi idrar ile yıkayan kimseye benzer ki, daha çok pislenir». Yahya ibn Muâz-ı Râzî (rahmetullahi aleyh) buyuruyor ki: «Allahü Teâlâ'ya itaat etmek, bir hazineye benzer. Bu hazinenin anahtarı duâ, anahtarının dişleri de helâl lokmadır». Sehl ibn Abdullah-ı Tüsterî (rahmetullahi aleyh) buyuruyor: «İmanın hakikatine kavuşmak için dört şey lâzımdır. Bütün farzları edeble yapmak, helâl yemek, görünen ve görünmeyen haramlardan sakınmak ve bu üçüne ölünceye kadar sabretmek».

Büyükler buyuruyor ki: «Kırk gün şüpheli lokma yiyenin kalbi kararır ve paslanır». Abdullah ibn Mübârek buyuruyor ki: «Şüpheli olan bir dirhemi sahibine geri vermeyi, bin dirhem sadaka vermekten daha çok severim». Sehl ibn Abdullah-ı Tüsterî buyuruyor ki:

---

(1) II/81. (2) II/81. (3) II/81. (4) II/81.
(5) II/81. (6) II/81. (7) II/81. (8) II/81.
(9) II/81.

«Haram yiyenlerin yedi azâsı, istese de, istemese de, günah işler. Helâl yiyenlerin bütün bedeni ibadet eder. Hayır işlemesi kolay ve tatlı gelir».

Helâl kazanmanın ehemmiyetini gösteren daha nice hadis-i şerifler ve büyüklerin sözleri vardır. Bunun içindir ki, vera' sahibleri haramdan çok sakınmışlardır. Bunlardan biri **Veheb ibn Verd** idi ki, nereden geldiğini anlamadan bir şey yemezdi. Bir gün annesi buna bir bardak süt vermişti. Sütü nereden aldığını, parasını nereden verdiğini ve kimden aldığını sordu. Hepsini anlayınca bu koyun nerede otlamış, dedi. Müslümanların hakkı olan bir yerde otlamıştı. Sütü içmedi. Annesi, «Oğlum Allah sana merhamet eder, iç!» dedi. Ona günah işlemekle rahmetine kavuşmak istemem dedi ve içmedi. **Bişr-i Hâfi'ye** (kuddise sirruh), «Ne yiyip, nereden geçiniyorsun?» dediklerinde, «Herkesin yediği yerden. Fakat yiyip de gülenle, yiyip de ağlayan arasında çok fark vardır», buyurdu. Yine buyurdu ki: «Arzusu az ve lokması küçük olmaktan daha iyisi yoktur».

İ K İ N C İ B A B

HELÂL VE HARAMDA VERA' DERECELERİ

Helâlin ve haramın dereceleri vardır. Hepsi aynı değildir. Bazı şey helâldir, bazısı helâl ve güzeldir, bazısı da daha güzeldir. Haramların ise bazısı çok fena, bir kısmı ise az fenadır. Bahusus hastalığın dereceleri de çeşitlidir. Hararet hastaya zarar verir. Ateşi daha yüksek olursa, daha çok zarar verir. Hususan tatlılıkta bal ile şeker bir değildir. Haramlar da böyledir. İnsanların haram ve şüphelilerden kaçınmaları beş derecedir.

BİRİNCİ DERECE: Bütün Müslümanların verâ'ıdır ki, şeriatın haram dediği şeylerden kaçınmaktır. Bu en aşağı derecedir. Bu derecedeki verâ'dan da nasibi olmayanların, adaleti yoktur. Bunlara âsi ve fâsık denir. Bunun da dereceleri vardır. Meselâ, birinin malını fâsid bey' ile, gönlü rızası ile satın almak haramdır. Fakat zorla gasbetmek daha haramdır. Yetimden, fakirden almak ise, daha şiddetli haramdır. Evet, haramlık bakımından hepsi haramdır. Haramın şiddeti ne kadar fazla ise, cezası da, o kadar çok olur. Afvolmak ihtimali de o kadar az olur. Bahusus diyabet hastasına bal zararlıdır. Fakat şeker daha çok zararlıdır. Şekeri çok yemek, az yemekten daha zararlıdır.

Helâllerin, haramların hepsini, fıkıh okuyanlar bilir. Bütün fıkhı okumak ise herkese vâcib değildir. Meselâ ganimet malından ve cizye parasından hissesi olmayanların ganimet ve cizye bilgilerini okumasına ne lüzum vardır. Fakat buna muhtaç olanların, bu ilimleri okuması lâzım olur. Alışveriş ile uğraşanların, alışveriş (bey'

ve şirâl bilgilerini bilmeleri, öğrenmeleri lâzımdır. İşçi olanın ise, ücret ve kira bilgilerini öğrenmesi vâcib olur. Her san'atın ilmini öğrenmek, o san'attakilere lâzım olur.

İKİNCİ DERECE: **Sâlihlerin verâ'ıdır ki, müftünün haram demediği fakat şüpheli olan şeylerden de sakınmaktır.** Şüpheliler de üç kısımdır: Bazısından sakınmak vâcibdir, bazısından müstehabtır. Vâcib olandan kaçınmak ise birinci derecedir. Müstehabdan kaçınmak ise ikinci derecedir. Üçüncüsü ise vesvesedir, kuruntudur ve faydasızdır. Meselâ belki birinin mülkü idi diye avladığı avı yememek ve belki sahibi ölmüş vâris eline geçmiştir diye, âriyet yâni ödünç oturduğu evden çıkmak hep kuruntudur. Bu şüpheleri gösterecek bir nişan ve alâmet olmadıkça, kuruntu ve vesvese olup, hiç faydası yoktur.

ÜÇÜNCÜ DERECE: **Müttekilerin verâ'ıdır ki, haram ve şüpheli olmayıp helâl olan, fakat şüpheli harama sebep olmak korkusu olan şeylerden sakınmaktır.** Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «**Bir kimse, tehlikeli olan şeyin korkusundan dolayı, tehlikesiz şeyden sakınmadıkça, mütteki olamaz**» [1]. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) buyurdu ki: «Bizler harama düşmek korkusuyla, helâllerin onda dokuzundan kaçındık». Bunun içindir ki, yüz dirhem gümüş alacağı olan bir kimse, doksan dokuz dirhem alır. Ağır gelmek korkusundan hepsini almazdı. Ali bin Mâbed diyor ki: «Bir evde kiracı idim. Bir gün birisine mektup yazmıştım. Mektubu, duvarın tozu ile kurutmak hatırıma geldi. Sonra dedim ki, bu duvar, benim malım değildir, kurutmamalıyım. Fakat dedim ki, bu kadarcık şeyin zararı olmaz. Duvardan toprak alıp mürekkebi kuruttum. O gece rüyada birisi dedi ki: «Duvar toprağının zararı olmaz diyenler, yarın kıyamet günü anlarlar». Bu derecede olanlar, en küçük şeyden sakınırlar. Belki, bu şey büyük şeylere yol açar, derler. Yahut âhirette müttekilerin derecesinden düşmemek için sakınırlar. Bunun içindir ki, Hasan ibn Ali (radıyallahü anhümâ) çocuk iken zekât malından, ağzına bir hurma koymuştu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), «**Pis pis, onu at**» [2], buyurmuştu. Halife Ömer ibn Abdülaziz'in yanına ganimet eşyasından misk getirdiler. Burnunu tıkadı ve «Bunun faydası kokusudur. Bu ise Müslümanların hakkıdır», dedi. Büyüklerden biri bir gece bir hastanın başında bekliyordu. Hasta ölünce kandili söndürdü ve «Kandilin yağı, şimdi vârislerin hakkı oldu», dedi. Halife Ömer (radıyallahü anh), ganimet malından bir parça misk evine bırakmıştı. Bir gün eve gelince ailesinin başörtüsünde misk kokusu duydu ve sordu. Miski yerine koyuyordum, elim koktu, elimi başörtüme sürdüm,

---

(1) II/85. (2) II/80 - 87.

deyince Ömer (radıyallahü anh) başörtüsünü alıp iyice yıkadı. Kokusu kalmayınca geri verdi. Bunun zararı yok idi. Lâkin Ömer (radıyallahü anh), âdet olmasını önlemek istedi. Haram korkusu ile helâli terkederek müttekiler sevabına kavuşmak istedi.

Ahmed ibn Hanbel'e sordular ki, sultan malından buhur yanan câmide bir kimse durabilir mi? Buyurdu ki: «Kokusu elbisesine sinmemesi için dışarı çıkmalıdır. Harama yakındır. Ruhsat yeri değildir». Tekrar kendisine sordular ki, hadis-i şerif yazılı bir kâğıt bulan kimse, sahibine sormadan, bunun kopyasını alabilir mi? Cevabında; hayır, buyurdu.

Hazret-i Ömer'in (radıyallahü anh) sevdiği bir hanımı vardı. Halife olunca hanımını boşadı. Sebebi de, herhangi bir işde kendisine iltimas etmesini söyler de, onu kıramaz, korkusu idi.

Dünya niyeti ile bir mübahı terketmek, yine dünyadandır. Böyle işlerle uğraşırsa başka şeylere düşer. Hattâ helâlden çok yiyen, müttekilerin derecesine eremez. Çünkü helâl ile doyunca, şehvet harekete gelir. Câiz olmayan şeyler yapabilir. Kadınlara, kızlara bakmak tehlikesi doğurabilir. Dünya ehlinin malına, servetine, bağ ve apartmanlarına imrenerek bakmak da, dünya hırsını harekete getirir. Onlar gibi olmak ister ve haram toplamaya başlar. Bunun içindir ki, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Dünya sevgisi, bütün günahların başıdır»** buyurdu. Yâni mübah olan şeylere düşkün olmak, kalbi dünyaya çevirir. Bunu da günah işlemeden yapamaz. Hattâ Allahü Teâlâ'yı unutmaya başlar. Bütün kötülüklerin başı ise kalbin Allahü Teâlâ'dan gafil olmasıdır. **Süfyân-ı Sevrî** gayet süslü bir evin kapısı önünden geçiyordu. Yanında birisi vardı. O, eve baktı. **Süfyân-ı Sevrî**, bakma dedi ve «Eğer siz buna bakmasaydınız, onlar bu kadar masraf etmezlerdi. Bunun israf günahına siz de ortak oluyorsunuz» buyurdu. **Ahmed ibn Hanbel**'e, câminin ve evin duvarlarını sıva etmeyi sordular. Buyurdu ki: «Yer için olur. Bu da toztoprak kalkmayacak kadar olmalıdır. Ama duvarları yapmayı iyi görmem. Çünkü süse kaçmaktır». Din büyükleri buyurmuşlardır ki: «Dar ve ince elbise giyenin, dini de dar ve ince olur». Bu babın **hulâsası**, harama düşmek korkusuyla helâlden elini çekmektir.

DÖRDÜNCÜ DERECE: Sıddîkların verâ'ıdır, harama sebep olmak korkusu bulunmayan helâllerden de sakınır. Bunları meydana getiren sebeplerden birinde haram karışmış olmasından çekinirler. Meselâ, **Bişr-i Hâfî** sultanların yaptırdığı çeşmelerden su içmezdi. Bazıları, hacca giderken sultanların yaptırdığı su kanallarından sulanmış bağların üzümlerini yemezdi. **Ahmed ibn Hanbel** câmide, terzilik yapmayı beğenmez, kazancını kerih görürdü. Mezarlık künbedlerinde iplik eğirenler için sorulduğunda: Mezarlık âhiret için-

dir, dedi. Bir köle sultandan gelen bir kandil yaktı. Hâne sahibi kandili yere vurup kırdı. Birinin yolda nalini kopmuştu. Sultan geçiyordu. Gece onun ışığı ile nalinini bağlamadı. Bir kadın iplik eğiriyordu. Sultan geçti. İpliğini sultanın ışığı ile bükmemek için, sultan geçinceye kadar işlemedi. **Zünnûn-i** Mısri'yi (rahmetullahi aleyh) hapsetmişlerdi. Günlerce aç kalmıştı. Müridlerinden olan bir kadın iplik parası ile hazırladığı yemekten gönderdi, yemedi. Kadın gücenip, «Helâl para ile hazırladığımı biliyorsunuz, niçin yemediniz?», dedi. «Evet, yemek helâl idi, fakat zalimin tabağı içinde getirdiler», buyurdu. Yemeği zindancıların tabağında getirmişlerdi. Bundan sakınmasının sebebi, bir zalim eli ile kendisine vermeleri idi. O elin kuvveti haramdan gelmiş olabilirdi.

Sıddîkların verâ'ı, en yüksek derecedir. Fakat bunun hakikatini bilmeyenler vesveseye düşer. Hiçbir fasıkın elinden bir şey yemezler. İş böyle değildir. Fasıktan değil, zalimden kaçınmak lâzımdır. Çünkü o haram yer ve kuvveti haramdan olur. Fakat meselâ zina yapan kimsenin kuvveti zinadan değildir ki, ondan gelecek olan haramdan hâsıl olan kuvvetle gelmiş olsun.

Seriyyü's-Sekâtî buyurur: «Bir gün sahrada bir ot gördüm. Bunu yiyeyim, eğer helâl istiyorsam, bundan iyi helâl olmaz, dedim. Bir ses duydum: «Seni buraya getiren kuvvet nereden geldi», diyordu. Bunu duyunca, pişman oldum ve istiğfar eyledim». Sıddikların derecesi budur.

Onlar böyle ihtiyatlarda çok ince düşünürlerdi. Bugün ise, bunun yerini çamaşır yıkarken yapılan ihtiyat ve temizliği yakinen bilinen su aramak almıştır. Sıddiklar bunu gayet kolay görürlerdi. Yalınayak dolaşır, buldukları her sudan abdest alırlardı. Temizliğe vesvese edercesine dikkat, gösterişe kaçar. Bunu insanlar görür. Bunda nefsin de payı büyüktür. Şeytan hile ile Müslümanı böyle şeylerle meşgul ediyor. Sıddîkların verâ'ı ise kalb temizliğidir. Kalb ise nazargâh-ı ilâhidir ve diğerinden zordur.

BEŞİNCİ DERECE: **Mukarrebler ve muvahhidler verâ'ı olup, Allahü Teâlâ için olmayan şeyden, yemekten, içmekten, yatmaktan, söylemekten sakınırlar.** Bunları kendilerine haram bilirler. Bunlar öyle insanlardır ki, arzuları bir, sıfatları bir olmuştur. Muvahhid ise onların en üstünüdür.

Yahya ibn Muaz'dan anlatırlar. İlâç içmişti. Ailesi, odada biraz dolaş dedi. «Gezmeye bir sebep göremiyorum, otuz senedir hesap ediyorum, Allah rızası için olmayan bir harekette bulunmadım», dedi. Bunlar, din için niyet etmedikçe, hareket etmezler. Yemekleri ibadete lâzım olan aklı ve kuvveti bulmaları niyeti iledir. Her sözleri Allah içindir. Başka niyetleri haram bilirlerdi.

Verâ' dereceleri bunlardır. Bunları bildirmekten maksadımız, bunları okuyarak, duyarak, kendimizi ve zavallılığımızı anlayalım. Müslümanların âdetlerinin verâ' derecesi olan ve fasıklıktan insanı kurtaran, birinci dereceden de uzağız. Lâfa gelince, durmadan söyleriz. Meleklerden göklerden, kıyametin nasıl olacağından, Allahü Teâlâ'nın sıfatlarından sorarız, konuşuruz. Helâle, harama, şeriatin emirlerine gelince susarız. Aklımızın eremediği yüksek şeylerden konuşmak isteriz. Hadis-i şerifte, **«İnsanların en kötüsü, ni'metler, çeşitli yemekler, renkli elbiseler içinde, boş oturup, herkese hoş gelen lüzumsuz sözlerle vakit geçirenlerdir»** buyuruldu. Allahü Teâlâ kerem ve tevfiki ile bizi bu fitne ve belâdan muhafaza buyursun.

ÜÇÜNCÜ BAB

HELÂLİ HARAMDAN AYIRMAK VE BUNUN İÇİN UĞRAŞMAK

Çok kimseler, dünya malını hep haram sanır. Bazıları da dünyadaki şeylerden çoğu haramdır, der. Burada insanlar üç türlüdür. Bir kısmı verâ'da ileri gidip yalnız meyve, balık, av eti gibi şüpheli olmayan şeyleri yeriz, der. Bir kısmı da tenbel oturup, şehvetlerine esir olduğu için, hiçbir şey ayırmayız, her bulduğumuzu yeriz, der. Üçüncü kısım, her şeyi yememeli, lüzumu kadar yemeliyiz, der. Bunların üçü de yanılmaktadır. Doğrusu şöyledir ki: Helâl de belli, haram da belli. Bu ikisi arasındaki şüpheliler de kıyamete kadar var olacaktır. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Dünya malının çoğunu haram zanneden yanılıyor. Çünkü haramlar çok ise de, helâl olanlardan çok değildir»**. Çok ile daha çok arasında fark vardır. Bâhusus, hasta çoktur, yolcu çoktur, asker çoktur. Fakat insanların çoğu değildir. Zalimler çoktur, ama mazlumlar daha çoktur. Bunun ne için böyle olduğunu İhyâ kitabımızda bildirdik. Delilleri ile anlattık.

Şunu iyi bilmelidir ki, insanlara, Allahü Teâlâ'nın ilminde helâl olan şeyleri yiyiniz, diye emrolunmadı. Bunu kimse yapamaz. Belki helâl olduğunu bildiğinizi yiyiniz, haram olduğu meydanda olmayan şeyleri yiyiniz, denildi. Bunu herkes yapabilir. Hususan, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), bir müşrikin testisinden abdest aldı. Ömer (radıyallahü anh) Hıristiyan kadının testisinden abdest aldı. Halbuki bunlar, helâl olmayan murdar şeyler yerler ve şarab içerlerdi. Büyük bir ihtimalle elleri pisti ve testilerine bulaşmıştı. Buna rağmen necis olduğunu bilmeyince temiz addedip abdest aldılar.

Ashâb-ı kirâm (aleyhimürrıdvân) hangi şehre gitseler, yiyecek satın alır, alışveriş ederlerdi. Halbuki o zaman da hırsızlık yapan, faiz alıp veren ve şarap satanlar vardı. Ashâb-ı kirâm ise elini dün-

ya malından çekmiş, zaruret miktarıyla kanaat ederlerdi. Bu bakımdan insanlar altı kısma ayrılır:

**BİRİNCİ KISIM: Yabancıdır. Sâlih mi, fâsık mı belli değildir. Meselâ yabancı bir şehre gidince, herkesle alışveriş etmek câizdir. Herkesin elinde bulunanın kendi malı olduğunu kabul etmelidir. Haram olduğunu gösteren bir nişan bulunmadıkça satın almalıdır. Böyle kimselerle alışveriş etmeyip sâlih bildiği birisini aramak verâ' olur. Fakat vâcib değildir.

İKİNCİ KISIM: Sâlih bildiği kimselerdir. Bunların malını yemek câizdir. Yememek verâ' olmaz. Belki vesvese olur. Yemediğin için o kimse incinirse, yememek günah olur. Sâlih kimselere sû-i zan, zaten günahtır.

ÜÇÜNCÜ KISIM: Zalim bildiği kimselerdir. Sultan adamları gibi. Yahut malının hepsi veya çoğu haramdan olan kimselerden kaçmak vâcibdir. Ancak helâl olduğu bilinen veya helâl olduğu alâmeti bulunan kimselerin malını satın almak câizdir.

DÖRDÜNCÜ KISIM: Malının çoğunun helâl olup, haram da karışmış olduğu bilinen kimsedir. Meselâ köylü, sultana da hizmet etmiş, bir şey almış ise, veya tüccar, sultanın adamları ile de muamele etti ise, bunların malı helâldir. Bunlarla alışveriş etmek câiz ise de, etmemek kıymetli verâ'dır.

Abdullah ibn Mübârek'in vekili Basra'dan yazdı ki, sultanın adamları ile muamele edenlerle alışveriş ediyoruz. Cevabında buyurdu ki, sultanın adamlarından başkaları ile alışveriş etmiyorlar ise, onlarla alışveriş etmeyin. Başkaları ile de alışveriş ediyorlarsa, alışveriş yapınız.

BEŞİNCİ KISIM: Zalim olduğu bilinmeyen, malı belli olmayan, fakat üzerinde zalimler alâmeti bulunan, onların kıyafetini taşıyanlardır. Ellerindeki malın helâl olduğu bilinmedikçe, bunlarla alışveriş etmemelidir.

ALTINCI KISIM: Zalim alâmeti bulunmayan, fakat fısk alâmeti bulunan kimselerdir. Meselâ ipek elbise giyer, altın kullanır, içki içer, yabancı kadınlara bakar. Bunun malından kaçınmak icabetmez. Çünkü bu işleri, mallarını haram yapmaz. Ancak günahtan kaçmayan, haram maldan da kaçınmaz denirse de, bu düşünce ile malına haram denilmez. Zaten kimse günahsız değildir. Günah işledikleri hâlde, kul hakkından korkan çoktur.

Helâlla haram arasındaki bu kaidelere dikkat etmek lâzımdır. Bunlara riayet ettiği hâlde haram yiyen kimse, haram olduğunu bilmediği için günahı olmaz. Bâhusus necasetle kılınan namaz kabul olmaz. Fakat necaset olup da, bilmese kabul olur. Necaset olduğunu namazdan sonra anlasa, kazâ etmek lâzım gelmez de demiş-

lerdir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) namaz içinde, nalinini çıkardı, **«Cebrâil aleyhisselâm, nalinin kirli olduğunu haber verdi»**, buyurdu ve sonra o namazı kazâ etmedi.

Bazı câiz olan hâllerde verâ' pek kıymetlidir, dedik. Böyle durumlarda, bu malı nereden aldın demek câiz olur. Fakat sorunca o kimse incinecekse, sormak haram olur: Çünkü verâ', ihtiyatlı olmaktır. Müslümanı incitmek ise haramdır. O hâlde güzellikle sormalı; ikram ediyorsa bir bahane ile yememelidir. Çaresiz kalırsa, incitmemek için yemelidir. Onun duyma ihtimali olan yerde, başkasına da sormak haramdır. Tecessüs, gıybet ve sû-i zan olur ki, hepsi haramdır. İhtiyatlı davranmak için helâl olmazlar. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) misafir olduğu zaman ne verseler kabul buyururdu. Nereden aldınız diye sormazdı. Şüpheli olduğu açıkça belli ise sorardı. Meselâ Medine-i Münevvere'yi yeni teşrif buyurduğu zaman, getirdikleri şeylerin, hediye mi, yoksa sadaka mı olduğunu sorardı. Çünkü o zaman şüpheli idi. Sorunca, kimse incinmezdi.

Bir yerde, bir çarşıda sultanın malını zorla satıyorlarsa, yahut yağma edilmiş hayvanlar satılıyorsa, çoğunun haram olduğunu bilen kimse, buradan bir şey satın almamalıdır. Ancak, nereden aldın diye sormalıdır. Çoğu haram değil ise olabilir. Sormak mühim bir verâ' olur.

DÖRDÜNCÜ BAB

MAAŞ ALMAK, SULTANLARA SELÂM VERMEK VE ONLARIN HELÂL MALINDAN ALMAK

Zamanın sultanlarının ve sultanın adamlarının elinde bulunan, Müslümanlardan alınan haraç, yahut birisinin malını müsadere veya rüşvet gibi şeylerin hepsi haramdır. Onların elindeki mallardan üçü helâldir.

1 — Kâfirlerden alınan **ganimet malları**,

2 — Zimmilerden alınan **cizye**, şeriata uygun alınmışsa,

3 — Ölüp de vârisi olmayandan **kalan mallar**. Bunlar temiz maldır.

Zaman icabı, helâl gayet az bulunuyor, mallarının çoğu haraç ve müsadereden oluyorsa, helâl olduğu bilinmeyince onlardan bir şey almamalıdır. Ama, ganimet, cizye ve miras olduğu bilinirse alınabilir. Sultan ihyâ ettiği bir araziden verirse helâl olur. Fakat ücretsiz adam çalıştırmışsa, haram olmasa da şüpheli olur. Sultanın veresiye aldığı mallar da onun mülküdür. Ancak parasını haram para ile öderse bu da şüpheli olur. O hâlde sultandan maaş alan,

onun şahsî malından alıyorsa, ne kadar alsa câizdir. Miras ve mesâlih malından alması helâl olmaz. Eğer Müslümanların işlerini gören müftü, kadı, vakıf mütevellisi ve hekim ise alabilir. Velhâsıl insanların hayırlı işleri ile uğraşan bir kimse ise, ilim talebesi ve hattâ çalışmaktan âciz fakirlerin de bunda hakkı olur. Fakat ilimle uğraşana ve diğerlerine, sultana ve adamlarına dinî bakımdan hiç müdâhane [dalkavukluk] etmemek lâzımdır. Onların bozuk işlerine yardım etmemeleri icabeder. Onları, zulümlerinden dolayı övmemelidir. Hattâ yanlarına gitmemelidirler. Şayet giderlerse, şeriattan ayrılmamalıdırlar. Bunu da şimdi anlatacağız.

F A S I L

SULTAN VE ADAMLARI İLE GÖRÜŞME

Âlimler ve âlim olmayanlar, sultan adamları ile görüşmede üç şeye dikkat etmelidirler:

1 — Ne onların yanına gitmeli ve ne de onlar kendi yanına gelmelidirler. Kurtuluş bundadır.

2 — Sultanın ve adamlarının yanına gidip, onlara selâm verenlerdir. Bu ise dinde çok çirkin bir harekettir. Ancak zaruretle gidilebilir. Hususan Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) devlet reislerini vasfederken, **«Zalim olurlar»** buyurdu ve yine buyurdu ki: **«Onlardan uzaklaşmak isteyen kurtulur, onlarla beraber bulunan dünyaya düşkün olur ve böylece o da onlardan olur»** [1]. Yine buyurdu: **«Benden sonra zalim sultanlar gelir. Onların yanlarına giden ve zulümlerine göz yuman ve bu hareketlerini beğenenler benden değildir. Kıyamette benim havuzumdan su içemezler»** [2]. Yine buyurdu: **«Allahü Teâlâ'nın en büyük düşmanları devlet reislerinin yanında bulunan âlimlerdir»** [3]. Yine buyurdu: **«Devlet reislerinin en iyisi, âlimlerin yanına giden, âlimlerin en kötüsü de devlet reislerinin yanına gidendir»** [4]. Yine buyurdu: **«Âlimler peygamberlerin emanetini taşıyıcıdırlar. Devlet reisleri ile oturup kalkmasınlar, eğer devlet reisleri ile sık sık görüşürlerse, emanete hıyânet ederler. Onlardan kaçınız ve uzak durunuz»** [5].

Ebû Zer, Seleme'ye (radıyallahü anhüma) dedi ki: «Sultanların huzurundan uzak ol. Onun dünyalığından sana bir şey ulaşmaz. Ancak senin dinin noksanlaşır». Ve yine dedi: «Cehennemde bir yer vardır. Oraya sultanı ziyarete giden âlimlerden başkası girmez».

---

(1) II/125. (2) II/125.
(3) II/125. (4) II/125.
(5) II/125.

Ubâde ibn Samet diyor ki: «Âlimlerin ve zâhidlerin sultanları sevmesi nifaka, zenginlerin sevmesi de riyâya işarettir». **İbn Mes'ud** (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Öyle kimseler vardır ki, sultanların yanına dini sağlam olarak gider, dinsiz olarak oradan çıkar». Bu nasıl olur, dediler. Buyurdu: «Allahü Teâlâ'nın kızdığı bir şeyle onların rızalarını ararlar». **Fudeyl ibn İyâd** diyor ki: «Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, âlim sultana yaklaştığı kadar, Allahü Teâlâ'dan uzaklaşır». Veheb ibn Münebbih buyuruyor ki: «Sultanın yanına giden âlimlerin Müslümanlara zararı kumarcılardan, hilecilerden daha çoktur». **Muhammed ibn Seleme** diyor ki: «Sineğin insan pisliğine konması, âlimin sultan meclisinde oturmasından iyidir».

F A S I L

ZALİMLERE YAKLAŞMADAKİ GÜNAHLAR

Sultana yaklaşmayı bu kadar yasaklamanın sebebi, sultanın yanına gidenin ya amelinde, ya konuşmasında, ya susmasında yahut da itikadında günaha düşmek tehlikesi olmasındandır.

AMELDEKİ GÜNAH: Ekseriya sarayları gasbedilmiş olur. Böyle olunca oraya gitmek câiz olmaz. Meselâ sahrada, çölde iseler, çadırları ve halıları haram olur. Girmek ve onların üstüne basmak câiz olmaz. Mübah olan bir yerde çadırsız ve halısız olsa, ona hizmet ederek, başını önüne eğerek, elpençe divan durursa, bir zalime tevazu etmiş olur. Bu da câiz değildir. Hattâ hadis-i şerifte, **«Zalim olmasa bile, bir zengine zenginliğinden dolayı tevazu edenin dininin yarısı gider»**, buyurulmuştur. Ancak selâm verilir. Elini öpmek, huzurunda iki büklüm olmak, başını önüne eğmek câiz değildir. Sultan âdil, âlim yahut dini bir sebeple tevazuyu icabettiren sıfatta ise, yapılabilir. Büyüklerden bazıları bu hususta çok ileri gitmişler, zalimlerin selâmını bile almamışlar, zulümleri sebebiyle onları istihfaf etmişlerdir.

KONUŞMADAKİ GÜNAH: Zalime duâ edip «Allahü Teâlâ sana uzun ömürler versin, sizi bize bağışlasın» ve bunun gibi sözler söylemesidir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: «**Zalime, Allah sana uzun ömür versin diyen, yeryüzünde Allahü Teâlâ'nın yasak ettiği şeyleri yapmak isteyen bir kimsenin daima bulunmasını ister**» [1]. O hâlde hiç duâ etmemek ve övmemek lâzım gelmektedir. Ancak; **Allah seni ıslah eylesin, seni hayırlı işlerde kullansın, Allahü Teâlâ emrinde olarak seni uzun**

---

(1) II/127.

yaşatsın, gibi duâlar edebilir. Duâyı bitirince, hizmetinde bulunmayı bildirir ve «Daima huzurunda bulunmak isterim», der. Bu arzu, kalbinde yoksa, yalan söylemiş olur, lüzumsuz nifaka sebep olur. Eğer kalbinde böyle bir düşünce varsa, zalimleri görmek isteyen kalbte, Müslümanlık nuru kalmaz. Hattâ Allahü Teâlâ'nın beğenmediği şeyi yapanı, kendine muhalefet etmiş gibi görüp, yüzünü görmek istememelidir. Sonra daha ileri gidip onu âdil, insaflı, cömert diye medh eder. Bu da yalan ve nifaktan uzak değildir. Burada en küçük zarar, bir zalimin kalbini sevindirmektir. Bu ise câiz değildir. Böyle söyleyince, o zalimin günah söyleyip, o kimse tarafından tasdik edilmesi için onu zorlayacağı kuvvetle ümid edilir. İşte bunlar günahtır.

SUSMADAKİ GÜNAH: Zalimin evinde, odasında ipek örtüler, duvarlarında resimler, üstünde ipek elbise, parmağında altın yüzük, yanında gümüş ibrik görür, dilinden kötü ve yalan söz duyarsa, bunların hepsini yasaklamak, yâni yasak olduğunu, günah olduğunu o kimseye söylemek vâcib olur. Susmak olmaz. Nehy-i münker etmekten, yâni yasak olduğunu söylemekten korkarsa, mazur olur. Fakat zaruretsiz orada bulunmak mazeret olmaz. Çünkü, günah işlenen ve nehy-i münker yapılmayan yerde zaruretsiz durmak câiz değildir.

KALB VE İTİKADDAKİ GÜNAH: Zalime meyil etmeleri, onu sevmeleri ve onun yanında kendini küçük görmeye inanmalarıdır. Nimetlerine bakması, dünyayı istemelerinin artmasıdır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem): «Ey Mekkeliler, ey Allah yolunda hicret edenler! Dünyayı sevenlere yaklaşmayın. Allahü Teâlâ verdiği rızık ile size düşman olur» [1], buyurdu. İsâ aleyhisselâm buyurur: «Bu dünyanın malına bakmayın! Dünya sahiplerinin şatafatı, iman lezzetini kalbinizden siler».

Buradan anlaşıldı ki, hiçbir zalimin yanına gitmeye izin yoktur. Ancak iki özürle gidilebilir. Biri, sultan, çağrılmasını emreder ve muhakkak gelsin derse, gidilmezse, eziyet edeceğinden yahut sultanın otoritesi sarsılacağından ve halka sözünü dinletemeyeceğinden çekinip gitmektir. Diğeri de, kendine zulmettikleri zaman hakkını aramak için gitmektir. Yahut da, bir Müslümana faydalı olmak için gitmektir. Bunlarda cevaz vardır. Bunda da yalan söylememek, medhetmemek ve nasihat etmek şarttır. Korkarsa, güzellikle, yumuşaklıkla nasihat etmelidir. Nasihat kabul etmeyeceğini bilirse, hiç olmazsa yalan söylememeli ve o zalimi övmemelidir. Bazıları da birisine yardım için kendine süs vererek gider; fa-

(1) II/127.

kat o işin bir başkası tarafından halledilmiş olduğunu görür ve üzülür. Bu da onun zaruri olarak değil, belki gösteriş için gittiğini gösterir.

3 — Sultanların yanına gitmemeli, sultanlar onun yanına gelmelidir. Bunun da şartı şudur ki, selâm verirlerse, almalıdır. Saygı gösterip, ayağa kalkarsa câizdir. Çünkü onun gelmesi ilme saygısındandır ve bu iyi hareketine karşılık saygı edilmeye değer. Bâhusus, zulümlerine, kötülüklerine de sert davranmak iyidir. Fakat, o şekilde olsa da, kalkmamak ve dünyanın aşağılığını göstermek daha iyidir. Ancak, sultanın üzüleceğini ve emrinde olanlara sözünü geçiremeyeceğini bilirse, kalkar, hürmet eder. Beraber oturunca üç çeşit nasihat vermek lâzım olur. **Birincisi**; haram olduğunu bilmeden haram olan bir şey yaparsa, haram olduğunu ona anlatmaktır. **İkincisi**; haram olduğunu bildiği, zulüm, fısk gibi şeyler yaparsa, âhiret azabı ile korkutmalıdır. Nasihat etmeli ve «Dünya lezzeti ebedî olan âhireti elden çıkarmaya değmez» demeli ve böyle nasihatlar etmelidir. **Üçüncüsü**; sultan halkın yararına olan bazı hususlardan, işlerden gafilse onu uyarmalıdır; şayet kabul edeceğini biliyorsa...

Sultanın, yanına geldiği bir kimseye, bu üç şey vâcibtir. Çünkü kabul ümidi vardır. Âlimin görüşmesi bu şartla olursa sözünün kabul olma ihtimali olur. Fakat, onların dünyalıklarına göz dikenin susması daha iyidir. Çünkü gülünç vaziyete düşmekten başka faydası olmaz.

Muhammed b. Sâlih der ki: **Hammâd ibn Seleme**'nin ziyaretine gittim. Evinde üzerinde oturduğu bir hasır, okuduğu bir Mushaf-ı şerif, kitaplarının bulunduğu bir dağarcık ve abdest alacağı bir kabı vardı. Kendisiyle otururken kapı çalındı. Kapıyı açtık. Muhammed ibn Süleyman'dır, dediler. Zamanın halifesi içeri girdi, oturdu ve «Bunun sebebi nedir ki, ne zaman seni görsem, kalbime heybet geliyor», dedi. Buyurdu ki: Bunun sebebi şudur ki, Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Âlim, ilmi ile Allah rızasını murad ederse, ondan her şey korkar. Fakat ilmi ile para yığmayı kasdederse, kendisi her şeyden korkar»** (1). Bunun üzerine kırk bin dirhem gümüş çıkarıp önüne koydu ve «Bunları Allah yolunda harca», dedi. Buyurdu ki: «Hadi, bunları sen al da, sahiplerine ver». Halife yemin etti ve bu para miras olarak bana kaldı, dedi. Buyurdu ki: Benim buna ihtiyacım yoktur. Halife, müstehak olanlara taksim et, dedi. Buyurdu ki: Evet adaletle taksim ederim, ama birisi, adaletle taksim etmedi derse; günahkâr olur. Bunu da istemem, dedi ve parayı almadı.

---

(1) Hammad b. Seleme, merfû olarak rivayet etti.

Âlimlerin sultanlarla olan hâl ve sözleri böyle olmuştur. Onların yanına varınca Halife Hişâm ibn Abdülmelik'in yanında Tavusû'l-Yemânî gibi olmalıdır. Hişâm, Medine'ye gidince, ashâb-ı kirâmdan birini bana çağırın, dedi. Hepsi öldü dediler. Tâbiinden biri gelsin dedi. Tavus'u yanına getirdiler. İçeri girince, nalinini çıkardı ve «Esselâmü aleyke ya Hişâm. Yâ Hişâm nasılsın?», dedi. Hişâm fena hâlde kızdı ve onu öldürmek istedi. Burası Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) haremidir. Bu âlimlerin büyüklerindendir, bunu öldüremezsiniz, dediler.

Sonra Tavus'a hitaben, buna nasıl cesaret ettin? dedi. Tavus, ne yaptım, dedi. Daha çok kızdı, ve dört saygısızlık yaptın, dedi. Biri, nalinini benim oturduğum örtünün kenarında çıkardın. (Huzurlarında çizme ve nalin ile oturulanların yanında bu çirkin bir iştir. Bu zamana kadar halifelerin sarayında âdet böyledir). Diğeri, bana Emîrü'l-Mü'minîn demedin. Diğeri huzurumda izin almadan oturdun ve elimi öpmedin. Tavus buyurdu ki: Senin yanında nalinimi çıkardım. Her gün beş defa âlemlerin Rabbi olan Rabbimin huzurunda nalinlerimi çıkarıyorum da bana kızmıyor. Emîrü'l-Mü'minîn demedim. Çünkü, bütün insanlar senin emirliğine razı değillerdir. Yalan söyleyebileceğimden korktum. Sana künyen ile değil de, ismin ile hitab etmeme gelince, Allahü Teâlâ kendi dostlarını, sevdiklerini ismi ile çağırmıştır. Yâ Dâvud [1], Yâ Yahyâ [2] ve Yâ İsâ [3] gibi (aleyhimüsselâm). Düşmanını ise künyesi ile söylüyor ve «Ebû Leheb'in elleri kurusun» [4], buyuruyor. Elini öpmediğime gelince, Hazret-i Emîrü'l-Mü'minîn Ali'den (radıyallahü anh) işittim ki, buyurdu: «Cehennem ehlinden bir kimseyi görmek isteyen, şu kimseye baksın ki kendisi oturur ve huzurundakiler, karşısında ayakta durur». Bu cevaplar Hişâm'ın hoşuna gitti ve «Bana nasihat eyle», dedi. Buyurdu ki: Emîrü'l-Mü'minîn Ali'den (radıyallahü anh) duydum. Buyurdu: «Cehennemde her biri birkaç dağ büyüklüğünde yılanlar vardır; her biri birkaç deve büyüklüğünde akrepler vardır. Emri altında bulunanlara adalet yapmayan emirleri, devlet reislerini beklerler». Bunu söyledi ve kalkıp gitti.

Süleyman ibn Abdülmelik halife idi. Medine-i Münevvere'ye gelince büyük âlimlerden olan Ebû Hâzım'ı (rahmetullahi aleyh) çağırdı ve ona, «Ölümü sevmiyorum, sebebi nedir?» dedi. «Dünyaya özenip âhireti harap ettiğin içindir. Elbette mâmur olan bir yerden viraneye götürülen kimse üzüntülü olur» dedi. «Allahü Teâlâ'nın huzuruna varınca, insanların hâli nasıl olacaktır?» diye sordu. «İyi bir kimsenin, ticaret için seferden dönüp, efendisinin yanına

(1) 38 — Sâd: 26. (2) 19 — Meryem: 12.
(3) 3 — Âl-i İmrân: 55. (4) 111 — Leheb: 1.

gelmesi; kötü bir kimsenin ise, efendisinden kaçan köle gibi, yakalanıp zorla efendisinin huzuruna getirilmesi gibi olur», buyurdu. «Keşke ben bunlardan hangisine benzediğimi bilseydim» deyince, «Kendini Kur'ân-ı Kerîm'le karşılaştır. Kur'ân-ı Kerîm'de, **"Muhakkak ki iyiler ni'met içinde (Cennette), kötüler de Cehennemdedir"** (1) buyuruluyor» dedi. «Allahü Teâlâ'nın rahmeti kimler içindir?» dedi. «**Elbette ki Allahü Teâlâ'nın rahmeti iyi amel işleyenlere çok yakındır**», (2) âyet-i kerîmesini okudu».

Din âlimleri sultanlarla böyle konuşmuşlardır. Dünyalık isteyen âlimler ise onlarla konuşurken, onlara duâ eder ve onları överler. Onların beğeneceği sözleri söylemek isterler. Arzularını yerine getirmek için te'vil ve ruhsat ararlar. Verdikleri nasihatlar onların kabul edeceği cinsten olur. Bunun alâmeti de başkalarının nasihat etmelerini kıskanmalarıdır.

Nasıl olursa olsun, zâlimleri görmemek daha iyidir. Onlara karışmamak, onlarla düşüp kalkanlarla düşüp kalkmamak lâzımdır. Onlarla görüşmekten kendini alıkoymayan bir kimse, inzivaya çekilip, insanlardan kesilinceye kadar bir köşeye çekilmeli ve görüşmeyi sonraya bırakmalıdır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: «**Âlimler, devlet reisleri ile görüşünceye kadar, ümmetim Allahü Teâlâ'nın himâyesinde bulunur**» (3). Velhâsıl, memurların bozukluğu, devlet reislerinin ve sultanların bozukluğundan ileri gelir. Sultanların da bozukluğu âlimlerden olur. Çünkü onları ıslah eylemez, doğru yola çağırmaz ve kötülük işleyince onları ikaz eylemezler.

F A S I L

SULTANDAN MAL ALMANIN ŞARTLARI

Eğer sultan bir âlime, hayırlı işlere harcamak için mal, para gönderirse bu malın veya paranın belli bir sahibi olduğunu bilirse, harcaması elbette câiz değildir. Hattâ, almayıp, sahibine vermesini söylemesi lâzımdır. Sahibi ortada yoksa, âlimlerden bir kısmı böyle malı alıp, harcamayı men'eylemişlerdir. Bize göre, böyle mal alınır ve hayra sarfedilir. Bu sûretle onların elinden çıkıp, zulüm yapmalarına yardımcı olmaz. Hattâ fakirlerin rahatına sebep olur. Çünkü bu malın fakirlere verilmesi lâzımdır. Fakat bunda da üç şarta dikkat etmelidir.

BİRİNCİ ŞART: Bu malı almakla sultan, zaten benim malım

(1) 82 — İnfitâr: 13 - 14. (2) 7 — A'râf: 56.
(3) II/132.

helâl idi, helâl olmasaydı almazdı, diye düşünmemelidir. Çünkü harama helâl demenin günahı ve zararı, bu malı dağıtmaktan hâsıl olacak iyilikten daha çoktur.

İKİNCİ ŞART: Aldığı malı dağıtacağını herkes bilmelidir. Yoksa ona uyup başkaları alır ve dağıtmazlar. Nitekim bazıları İmam Şafii'nin (radıyallahü anh) halifeden mal [para] aldığını senet olarak gösteriyorlar, ama hepsini dağıttığından haberleri yoktur. Vehb b. Münebbih ve Tavus (rahmetullahi aleyhimâ) Haccâc'ın kardeşinin yanına gittiler. Tavus, sabahları soğuk oluyor, dedi. Emretti, Tavus'un omuzuna bir kaftan koydular. Tavus hem konuşuyor, hem kımıldanıyordu. Kaftan sırtından düşünceye kadar böyle devam etti. Haccâc'ın kardeşi bunu anladı ve kızdı. Dışarı çıktıkları zaman, Vehb (rahmetullahi aleyh) Tavus'a (rahmetullahi aleyh) dedi ki: «Eğer kaftanı alıp, bir fakire verseydin, onu kızdırmaktan daha iyi olurdu». Tavus da, «Bir başkasının da bana uyup, onlardan mal alacağını, fakat benim ise onu fakire verdiğimi bilmeyeceğinden emin olamadım», dedi.

ÜÇÜNCÜ ŞART: Malını alıp dağıttığı için, zalime karşı kalbinde bir sevgi hâsıl olmamalıdır. Çünkü zalimleri sevmek büyük günahlara yol açar. Dinde müdâhaneye, gevşekliğe sebep olur. Ölümüne veya azline üzülmeye sebep olur. Onun haşmet ve hükmünün çokluğuna sevinir. Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Yâ Rabbi, hiçbir fâcire bana iyilik ettirme ki, kalbim ona meyletmesin, onu sevmesin»** (1). Böyle söylemelerinin sebebi, kalbin zarurî olarak kendisine iyilik edene meyledeceği içindir. Allahü Teâlâ buyurur: **«Zulüm edenlere meyletmeyiniz»** (2). Zamanın halifesi, **Mâlik ibn Dinâr'a** on bin dirhem gümüş gönderdi. O da hepsini dağıtıp, bir dirhem ayırmadı. **Muhammed ibn Vâsi'** onu görünce, «Doğru söyle, bu gümüşler sebebiyle kalbinde ona bir meyil, bir eğilim hissettin mi?» dedi. «Evet», diye cevap verdi. Vâsi' dedi ki: «Bundan korkuyordum. Nihayet, o malın [o paranın] kötülüğü tesirini sende icra eyledi».

Basra şehrinin büyüklerinden biri, sultan malı alıp, dağıtmıştı. Ona, «Ona karşı kalbinde bir sevginin doğacağından korkmuyor musun?», dediler. Buyurdu ki: «Bir kimse elimden tutup beni Cennete götürse, sonra günah işlese, ona düşman olurum, ona benim elimi tutturup Cennete sokturan için ona düşman olurum». Bir kimsede bu kuvvet varsa, sultanlardan mal alıp, dağıtmasında bir beis yoktur. Her şeyin doğrusunu Allahü Teâlâ daha iyi bilir.

---

(1) II/131. (2) 11 — Hûd: 113.

BEŞİNCİ ASIL

İnsanlarla Görüşmek, Arkadaşlık Etmek, Akraba, Komşu, Köle İle Fakirlerin ve Allah İçin Kardeşliğin Haklarını Gözetmek

Biliniz ki, dünya, Allahü Teâlâ'ya giden yolda bir konaktır. Bu konakta bulunanların hepsi yolcudurlar. Hepsi bir yolcu kafilesi gibidir. Yolculuklarından maksat aynı ise, hepsi bir sayılır. O hâlde aralarında sevgi, beraberlik ve yardımlaşmak olmalı, birbirlerinin hakkını gözetmelidirler. Biz insanlarla görüşmeyi üç babda anlatacağız.

BİRİNCİ BAB

ALLAH İÇİN OLAN DOSTLUK VE KARDEŞLİK

Allah için bir kimseyi sevmek ve onunla kardeşlik yapmak, dinde üstün ibadetlerden ve yüksek mertebelerdendir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allah birinin hayrını isterse ona iyi bir arkadaş ihsan eder. Şayet Allah'ı unutursa o, ona hatırlatır ve hatırladıkça Allah da ona yardım eder»**. Yine buyurdu: **«İki mü'min bir araya gelirse, muhakkak dinî bakımdan birbirinden istifade ederler»**. Yine buyurdu: **«Allah yolunda bir kimseyi kardeş edinene, Cennette hiçbir amele verilmeyen yüksek bir derece verilir»**. Ebû İdris el-Havelânî, Muâz ibn Cebel'e (radıyallahü anhümâ), «Seni Allah için seviyorum», dedi. Cevabında dedi ki: «Sana müjdeler olsun. Zira Resûlullah'tan (sallâllahü aleyhi ve sellem) duydum. Buyurdu ki: **"Kıyamet günü Arş-ı A'zam'ın etrafında kürsüler kurulur. Üzerlerinde bazı insanlar oturur. Hepsinin de yüzleri ondördüncü gecedeki ay gibi parlar. Bütün insanlar endişede iken, onlar emindir, herkes korku içinde iken, onlar sa-**

kindir. Onlar Allahü Teâlâ'nın evliyası, yâni sevgili kullarıdır. Onlar için ne korku, ne de hüzün vardır"», Dediler ki: «Yâ Resûlallah, bunlar kimlerdir?». Buyurdu ki: «Allah için sevişenlerdir» (1). Yine buyurdu: «Allah için sevişen iki kimseden, Allahü Teâlâ'nın indinde, diğerini daha çok sevenden sevgili kul yoktur» (2). Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ buyurur ki, benim için birbirini ziyaret edenleri, benim için sevişenleri, benim için birbirine kolaylık gösterenleri ve benim için yardımlaşanları elbette ben de severim» (3). Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ kıyamet günü, benim için sevişenler neredедirler, insanların sığınacağı hiçbir gölge olmayan bugün onları Arş'ımın altında gölgelendiririm» (4). Buyurdu: «Hiç kimsenin sığınacağı bir gölge bulamadığı kıyamet gününde yedi sınıf kimse Arş'ın gölgesinde bulunur.

1 — Adaletle hükmeden devlet reisleri,

2 — Henüz gençliğinde ibadete başlayanlar,

3 — Namaz kılıp câmiden çıkınca bir sonraki namaza kadar kalbi câmiye bağlı olanlar,

4 — Allah için sevişenler, Allah için toplananlar, Allah için ayrılanlar,

5 — Tenhada Allahü Teâlâ'yı zikredip, gözünden yaş akanlar,

6 — Zengin ve güzel bir kadın kendisini çağırdığı zaman «Ben Allah'tan korkarım, gelemem», diyenler,

7 — Sağ eliyle verdiği sadakayı sol eli bilmeyenler» (5).

Yine buyurdu: «Bir din kardeşini Allah için ziyaret edene, bir melek arkasından, Allahü Teâlâ'nın Cenneti sana rahat ve mübarek olsun der» (6). Yine buyurdu: «Bir kimse bir din kardeşini ziyarete gidiyordu. Allahü Teâlâ onun yanına bir melek gönderdi. Melek, nereye gidiyorsun, dedi. Filân din kardeşimi görmeye gidiyorum, cevabını verdi. Melek, onunla bir işin mi var, dedi. Hayır, dedi. Akraban mıdır, dedi. Yine hayır dedi. Sana bir iyiliği mi dokundu, dedi. Yine hayır, dedi. O hâlde niye gidiyorsun, dedi. Allah için gidiyorum ve onu Allah için seviyorum deyince, melek, Allahü Teâlâ beni, seni sevdiğini müjdelemem için sana gönderdi. O kimseyi sevdiğin için Allahü Teâlâ sana Cenneti va'detti» (7). Ve yine buyurdu: «İmanda en kuvvetli dayanak, Allahü Teâlâ için sevmek ve yine O'nun için düşman olmaktır» (8).

---

(1) II/139.
(2) II/139 - 149.
(3) II/140.
(4) II/140.
(5) II/140.
(6) II/140.
(7) II/140.
(8) II/140.

Allahü Teâlâ peygamberlerinden birine vahiy gönderdi ve buyurdu ki: «Zâhitliği seçmekle kendi rahatını düşündün. Zira bununla dünya ve dünya sıkıntılarından kurtuldun. Bana ibadetle meşgul olmanda kendi izzetini elde ettin. Fakat dikkat et, sevdiklerimi benim için sevdin mi, düşmanlarıma benim için düşmanlık ettin mi?».

Allahü Teâlâ İsâ aleyhisselâm'a vahiy gönderdi. «Eğer göktekilerin ve yerdekilerin ibadetlerini yapsan, sevdiğini benim için sevmedikçe, düşmanını benim için düşman tutmadıkça, hiçbirinin faydası yoktur». İsâ (aleyhisselâm) buyurdu ki: «Allah'a isyan edenlere düşman olmakla kendinizi, Allahü Teâlâ'ya sevdiriniz, âsilerden uzak durmakla Allahü Teâlâ'ya yaklaşınız. Onlara sert davranmakla Allahü Teâlâ'nın rızasını kazanınız». Yâ Rûhallah, kiminle oturalım dediklerinde, «Gördüğünüz zaman, size Allahü Teâlâ'yı hatırlatan, sözleri ilminizi artıran, amelleri ve işleri size âhiret için çok çalışma şevk ve zevkini veren kimselerle oturunuz», buyurdu.

Allahü Teâlâ, Dâvud aleyhisselâm'a vahiy gönderdi: «Yâ Dâvud, niçin insanlardan kaçıyor, yalnız oturuyorsun?». «Yâ Rabbi, senin sevgin, insanları hatırlamayı kalbimden sildi, hepsinden kaçar oldum» dedi. Allahü Teâlâ, «Ey Dâvud, uyanık ol! Kendine dostlar, kardeşler ara. Din uğrunda sana yardımcı olmayanlardan da uzak ol, çünkü kalbini karartır ve şükürden uzak tutarlar», buyurdu.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allahü Teâlâ'nın bir meleği vardır. Yarısı kardan, yarısı ateştendir. Bu melek: Yâ Rabbi! Kar ile ateş arasında ülfet koyup, bir arada bulundurduğun gibi sana lâyık kullarının kalblerine de ülfet ve yakınlık ihsan eyle, der»** [1]. Yine buyurdu: **«Allahü Teâlâ için sevişenlere, Cennette kırmızı yâkuttan bir sütun dikilir. Üstünde yetmiş bin köşk bulunur. Oradan Cennette olanlara bakar. Yüzünün nuru, Cennette olanlara, güneşin ziyası gibi parlak görünür. Cennettekiler: Gelin, seyredelim derler. Onlara bakarlar, elbiseleri yeşil sündüsten ve alınlarında "Allah için sevişenler", yazısını görürler»** [2].

İbn Semmâk ölüm hâlinde iken, yâ Rabbi, günah işlediğim zaman da sana itaat edenleri sevdiğimi biliyorsun. Bu günahımı o sevgime bağışla, dedi. İmam Mücâhid buyuruyor ki: Allah için sevişenler, birbirlerinin yüzüne gülünce, ikisinin de günahları ağaçtan yaprak dökülür gibi dökülür.

---

(1) II/141. (2) II/141.

ALLAH İÇİN OLAN SEVGİ NASIL OLUR?

Mektep, yolculuk ve aynı mahallede bulunmak sebebiyle olan dostluk, görüşme ve alışkanlık, Allah için sevme değildir. Yüzü güzel, sözü tatlı veya kalbine hoş geldiği için bir kimseyi sevmek de, Allah için değildir. Makam, mal veya dünya maksatlarından bir maksat için bir kimseyi sevmek de, Allah için değildir. Bütün bunlar Allahü Teâlâ'ya ve âhirete inanmayanlardan meydana gelir. Allah için olan dostluk ve sevgi, imansız ele geçmez. Bu da iki derecedir.

BİRİNCİ DERECE: Bir kimseyi, onun yapabileceği bir şeyden dolayı sever. Ama bu şey de dini bakımdan olur ve Allah için yapılır. Üstadını, ilim öğrettiği için sevmek gibi... Bu, Allah için olan sevgidir. Ama bunda da maksat makam ve mal değil, âhiret olmalıdır. Maksat dünya olursa, bu sevgi Allah için olmaz. Üstad, talebesini ilim okuttuğu için severse ve ona ilim öğretmekle Allahü Teâlâ'nın razı olduğunu bilirse, sevgisi Allah için olur. Makam ve kıyafeti için severse, Allah için sevmiş olmaz. Bir kimse sadaka verir ve fakirlere sadaka vereni severse, yahut fakirleri misafir edeni, yedireni, içireni, çeşit çeşit yemekler hazırlayanı severse, Allah için sevmiş olur. Hattâ kendisine yiyecek ve giyecek verip, fazla ibadet etmek için yardımda bulunanı sevmesi, Allah için olur. Çünkü maksadı, ibadet için daha çok zaman bulmaktır. Âlimlerden ve âbidlerden birçoğu bu maksatla zenginlerle sevişirdi. Her ikisi de Allahü Teâlâ'nın sevgili kullarından olurlardı. Hattâ, kendisini günahtan koruduğu için hanımını sevmek bile, Allah için olur. Yahut hanımını, kendisine duâ edecek bir çocuk dünyaya getirmek için severse, yine Allah için sevmiş olur. Hanımına verdiği her nafaka sadaka olur. Hattâ hizmetçisini iki sebeple sever: Biri, hizmetini yapar, diğeri de, daha fazla ibadet etmesi için, başka şeylerle meşgul eylemez. İbadet için olduğundan Allah rızası için olur ve bununla sevaba kavuşur.

İKİNCİ DERECE: Bu daha yüksektir. Bir kimseyi yalnız Allahü Teâlâ için sevmek olup, ondan hiçbir fayda düşünmez. Ne ilim öğrenir, ne de ilim öğretir, ne de dinine hizmet ve yardım için herhangi bir iyilikte bulunur. Onu yalnız, Allahü Teâlâ'ya itaat ettiği için, Allahü Teâlâ'yı sevdiği için sever. Hattâ Allahü Teâlâ'nın kulu olduğu, yaratığı olduğu için sever. Bu da Allah sevgisidir ve daha kıymetlidir. Çünkü Allahü Teâlâ'yı çok sevdiği için, böyle sevgiye kavuşmuştur. Nihayet aşk derecesine çıkınca, âşıklar gibi sevgilisinin köyünü, mahallesini sever. Evinin duvarlarını sever. Hattâ sevgilisinin köyünün köpeklerini, diğer köpeklerden daha çok sever. Böyle olunca, sevgilisinin sevdiklerini, sevgilisini sevenleri, sevgili-

sinin sözünü dinleyenleri, kapıcı ve köleleri, akrabasını, yakınlarını da zarurî olarak sever. Çünkü onunla alâkası olan herkese, sevgisi de sirayet eder. Aşk ne kadar fazla olursa, sevgiliye ve onunla alâkalı olanlara sirayeti de o kadar çok olur. Demek ki, bir kimsede Allah sevgisi galip olursa, hattâ aşk derecesine çıkarsa, onun kullarını sever. Bilhassa Allahü Teâlâ'nın sevdiklerini çok sever. Bütün yaratılmışları sever. Çünkü var olan her şey, mahbûbunun, sevdiğinin kudret ve san'atının eserleridir. Âşık, mâşûkun kudret ve san'atını da sever. Peygamber Efendimize (sallâllahü aleyhi ve sellem) taze bir meyve getirdiklerinde hürmet edip gözüne sürdü ve «**Allah'a dönmek zamanı yakındır**» (1), buyurdu.

Allahü Teâlâ'yı sevmek de iki çeşittir: **Biri**, dünya ve âhiret nimetleri için, **diğeri**; yalnız Allah'ı sevmek olup araya hiçbir vasıta konmaz. Bu ise daha üstündür. Bunu kitabımızın dördüncü rüknünde **Muhabbet** aslında anlatacağız. Muhakkak ki, Allahü Teâlâ'yı sevmenin kuvveti, iman kuvveti derecesindedir. İman ne kadar kuvvetli olursa, sevgi o kadar kuvvetli olur. O zaman Allahü Teâlâ'nın sevdiklerine ve beğendiklerine de sirayet eder. Sevgi fayda için olsaydı vefat eden peygamberler, evliya ve âlimler sevilmezdi. Halbuki hepsinin sevgisi mü'minlerin kalblerinde bakidir. O hâlde âlimleri, seyyidleri, sofîleri, zâhidleri, âbidleri, bunlara hizmet edenleri ve dostlarını seven, Allah için sevmiş olur. Fakat, sevgi, sevdiği kimse için makamını ve malını feda etmekle anlaşılır. Sevgide imanı o kadar kuvvetli olanlar var dır ki, Ebû Bekri's-Sıddîk (radıyallahü anh) gibi bütün malını bir anda verirler. Bazıları da malının yarısını verirler, Hazret-i Ömer gibi (radıyallahü anh). Bazıları da az bir şey verirler. Az da olsa, hiçbir Müslümanın kalbi, bu sevgiden mahrum değildir.

ALLAH İÇİN DÜŞMANLIK NASIL OLUR?

Allahü Teâlâ'ya itaat edenleri Allah için seven kimse, zarurî olarak kâfirleri, zalimleri, âsileri ve fâsıkları yine Allah için düşman tutar. Çünkü, bir kimseyi seven, onun dostlarını da sever, düşmanlarına da düşman olur. Allahü Teâlâ, kâfirleri, zalimleri, âsileri ve fâsıkları sevmez. O hâlde bir Müslüman fâsık olursa, Müslümanlığı için sevilir, fıskı için de düşman bilinir. Böylece o kimse hem sevilir, hem de sevilmez. Hususan bir kimse bir oğlunu sever, onu kayırır, diğer oğlunu döver ve ona eziyet eder. Oğlunu bir bakımdan sever, bir bakımdan ise sevmez. Bu ise imkânsız değildir. Bir kimsenin üç oğlu olup biri gayet zeki, akıllı ve babasının

(1) II/145.

her emrini yerine getirir, diğeri aptal ve itaatsiz, üçüncüsü de, aklı az, fakat itaatkâr olsa, birini sever, birini sevmez, birini de bir yönden sever, bir yönden sevmez. Sevmesi ve sevmemesini, bu çocuklara karşı olan hareketlerinde belli eder. Birine ikramda, iyilikte bulunur, diğerine kötülük eder, kızar bağırır. Üçüncüsüne de, bazan iyi, bazan kötü muamele eder. Kısacası Allahü Teâlâ'ya isyan edip muhalefet edeni, kendine yapmış gibi kabul edip, muhalefeti miktarınca onu düşman bilmek, emirlere uyması kadar da sevmek lâzım olur. Ona karşı böyle olduğunu, onunla görüşmede, oturup kalkmada ve konuşmada belli etmelidir. Allah'ı dinlememesinden dolayı onu azarlamalıdır. Fışkı, daha çok kimse ile oturmakla haddi aşar, ziyana yaklaşırsa, kalkıp gitmeli, ondan uzak olmalıdır. Zalim olanlara ise fâsıktan daha sert davranmalıdır. Ancak, yalnız kendine zulmedeni afvetmek ve ondan gelene katlanmak daha iyidir.

Büyüklerin ahlâkı bu hususta çeşit çeşit idi. Bazıları, şeriata bağlılıkları ve salâbet-i diniyyeleri sebebi ile bu kâfir, zalim, âsi ve fâsıklara sert davranmakta çok ileri gittiler. **Ahmed ibn Hanbel** bunlardan idi. **Hâris-i Muhâsibî'ye** kelâm ilminde bir kitap yazıp, Mute'zile'yi red ettiği için kızdı ve buyurdu ki: «Kitabında daha çok onların şübhelerini bildiriyor ve sonra cevap veriyorsun. Halbuki bir kimse o şüpheleri okuyup, o şüpheler kalbine yerleşebilir». **Yahya ibn Mûin**, «Ben kimseden bir şey istemem, fakat sultan bana bir şey verirse alırım», deyince ona da kızdı ve hattâ onunla konuşmayı kesti. Nihayet gelip kendisinden özür diledi ve «Lâtife ve şaka olsun diye söylemiştim», deyince «Sultandan bir şey alıp yemek din ile alâkalı bir meseledir. Din ile oynanmaz, şaka edilmez», cevabını verdi.

Bazıları da hepsine şefkat ve rahmet nazarı ile bakarlardı. Bunu yaparken de, her şeyin kazâ ve kader ile olduğunu, hepsinin Allahü Teâlâ'nın kuvvet ve kudreti altında, zavallı birer yaratık olduğunu düşünürlerdi. Bu da kıymetlidir. Fakat ahmaklar, cahiller burada aldanır. İmanları zayıf ve şeriata bağlılığı gevşek olanlar kendini Allahü Teâlâ'nın kazâ ve kaderine razı sanır. Halbuki bu rıza ve bağlılığın alâmeti vardır. Bir kimseyi döverler, malını alırlar, hakaret ederler, alay ederler de, hiç kızmaz. Hattâ bunlara acırsa, kazâya rızası olduğu anlaşılır. Meselâ Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) mübarek dişini şehid ettikleri ve yüzüne kanlar aktığı hâlde [Uhud'da] o yine **«Yâ Rabbi, kavmime hidayet ver, onlar anlamıyorlar»**, buyururdu. Ama kendine yapılınca kızmak, Allahü Teâlâ'ya yapılınca susmak, dinde gevşeklik olup, nifak ve aptallıktır. Kazâ ve kaderle alâkası yoktur. O hâlde, kazâya rızası böyle kuvvetli olmayanın, fâsıkın fıskına kalbinde

düşmanlık duymayanın imanının zayıf olduğu ve fâsıkı sevdiği anlaşılır. Meselâ bir kimse senin sevdiğine dil uzatsa, kötü söz söylese de, sen kızmasan, bu senin onu sevmediğini gösterir.

ALLAHÜ TEÂLÂ'YA MUHALEFET EDENLERE KIZMANIN DERECELERİ

Allahü Teâlâ'ya muhalefet edenler çeşit çeşittir. Onlara kızmak ve şiddetli davranmak da farklı olur.

BİRİNCİ DERECEDE, KÂFİRLERDİR: Harb ehli iseler, onlara düşmanlık farzdır. Onlara yapılacak iş, onları öldürmek ve köle etmektir.

İKİNCİ DERECEDE, ZİMMİLERDİR: Bunlara düşmanlık da farzdır. Onlara yapılacak muamele, onları aşağı tutmak ve kıymet vermemektir. İlerleme yollarını kısmaktır. Onlarla dostluk etmek çok çirkindir, mekruhtur. Hattâ haram bile olabilir. Bâhusus Allahü Teâlâ, «**Allahü Teâlâ'ya ve kıyamet gününe inananlar, Allah'a ve Resûlüne muhalefet edenleri sevmezler**» [1], buyuruyor. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: «**Allahü Teâlâ'ya ve kıyamet gününe inananlar, Allah'ın düşmanları ile dost olamazlar, onları sevemezler**». Hele onlara itimad edip, onları Müslümanların başına tayin etmek, İslâmiyet ile alay etmek, Müslümanlığı aşağı tutmak olup büyük günahlardandır.

ÜÇÜNCÜ DERECE, BİD'AT SAHİPLERİDİR: İnsanları bid'atlara çağırırlar. İnsanları ona yaklaştırmamak için bid'at sahibine düşman olduğunu açıkça söylemek, bildirmek lâzımdır. Bid'at sahibine selâm vermemeli, onunla konuşmamalı, selâmını almamalıdır. Zira insanları bid'ate çağırmakla şerri yaymaktadır. Fakat cahil olur ve bid'ate çağırmaz, bid'atı yaymazsa zararı az olur.

DÖRDÜNCÜ DERECE, İNSANLARA EZİYET VEREN BİR GÜNAHTIR: Zulmetmek, yalan yere şâhidlik etmek, taraf tutarak hüküm vermek, Müslümanları hicivli şiirlerle, alaylı yazılarla kötülemek, gıybet etmek, Müslümanları birbirine düşürmek gibi günahlardır. Bunları yapanlardan kaçmak, uzak durmak, onlara sert davranmak gayet makbul bir iştir. Onlarla sevişmek ise gayet çirkin ve kerih bir iştir. Açık fetvalara göre haram değildir.

BEŞİNCİ DERECE: Şarap içen, günah işleyen bir kimse, başkalarını rahatsız etmezse bunun işi diğerlerinden ehvendir. Böylelerine, kabul etmek ümidi varsa güzellikle, tatlı dille nasihat etmek, kabul etmez ümidinde ise, ondan uzak durmak daha iyidir. Selâmını almalı, lânet etmemelidir. Peygamber Efendimiz (sallâlla-

(1) 58 — Mücâdele: 22.

hü aleyhi ve sellem) zamanında bir kimse birkaç defa şarap içmişti. Bunun için had cezası verilmişti. Ashâb-ı kirâmdan birisi, ona lânet etti ve «Bunun bu kötü işi ne kadar zaman devam edecektir», dedi. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) «Öyle söyleme, ona şeytanın yaptığı düşmanlık yetişir, onun hakkında sen de şeytana yardımcı olma», buyurdu.

İ K İ N C İ B A B

SOHBET (ARKADAŞLIK) VE ŞARTLARI

Herkesle arkadaşlık yapılmaz ve herkes de sevilmez. Arkadaşlık yapılacak kimsede üç haslet bulunmalıdır:

1 — **Akıllı olmalıdır:** Akılsızla arkadaşlıkta hiçbir fayda yoktur. Sonunda kırgınlığa, dargınlığa ve yalnızlığa sebep olur. Çünkü akılsız bir kimse, sana iyilik yapmak istediği zaman, akılsızlıkla senin zararına bir şey yapar da, kendisi de bilmez. Bunun için demişlerdir: «Akılsızdan uzak olmak, Allahü Teâlâ'ya yakın olmaktır». Akılsızın yüzüne bakmak hatadır. Akılsız, yâni ahmak, işlerin hakikatini bilmeyen, anlattığın zaman da anlamayan kimsedir.

2 — **İyi ahlâklı olmalıdır.** Çünkü kötü ahlâkı olandan zarar gelir. Fena huyu kımıldanınca senin hakkını çekinmeden, pervasızca çiğneyebilir.

3 — **Sâlihlerden olmalıdır:** Çünkü günah işlemeye devam eden, Allahü Teâlâ'dan korkmaz. Allahü Teâlâ'dan korkmayana da emniyet edilmez. Hususan Allahü Teâlâ, «**Bizi anlamaktan gafil bıraktıklarımıza ve nefsine uyanlara itaat etmeyiniz**» (1), buyuruyor. Bid'at sahibinden ise uzak durmalıdır. Çünkü onun bid'ati kendisine geçebilir ve kötülüğü ona gelebilir. Bugün meydana çıkan bid'atlerden daha büyük bid'at yoktur. Bazı kimseler, «Allah'ın kullarına hâkimlik yapmamak, kimseyi günah ve fısktan alıkoymamak lâzımdır. Bizim Allah'ın kullarına düşmanlığımız yoktur. Onlara karışmaya lüzum da yoktur», diyorlar. Bu sözler ise, dinsizlik ve zındıklık olup, bid'attan da kötüdür. Böyle kimselerle katiyyen görüşmemelidir. Çünkü onların bu sözü tabiata, yaratılışa yâni nefse hoş gelmektedir. Şeytan da bütün gücüyle ona yardımcı olmakta, kalbe bunu güzel göstermeye çalışmakta ve insanı dinden çıkarmaya uğraşmaktadır.

Ca'fer-i Sâdık (radıyallahü anh) buyurdu ki: «Beş kimse ile arkadaşlık etmeyin:

1 — **Yalancı:** Ona karşı uyanık ol, her zaman aldatabilir.

---

(1) 18 — Kehf; 28.

2 — **Ahmak:** Sana iyilik etmek istese de, anlamadan kötülük yapar.

3 — **Bahil:** En çok lâzım olduğu zaman bırakıp gider.

4 — **Korkak:** İhtiyacın düştüğü zaman kaçar.

5 — **Fâsık:** Seni bir lokmaya, hattâ daha az bir menfaate satar».

«Bir lokmadan daha az olan nedir?» dediklerinde, «Tama' eder» buyurdu. Yâni bir lokmaya satar, fakat o da eline geçmez. Cüneyd-i Bağdadî (rahmetullahi aleyh) buyuruyor ki: «İyi huylu, fâsık ile konuşmayı, arkadaşlık etmeyi, fena huylu okuyuculardan [kaari' ve mevlidhanlardan] çok severim».

Evet, bütün bu huyların bir kimsede toplanması gayet az mümkün olur. Fakat ne için arkadaşlık ettiğini bilmelidir. Maksadı üns [iyi geçinmek] ise, iyi ahlâklı birisini aramalı; maksadı dünya ise, cömert ve ikram edeni aramalı; maksadı din ise, ilim ve takvâ sahibini aramalıdır. Her birinin de şartları başka başkadır.

İnsanlar üç kısımdır. Bazıları gıda gibi olup, daima lâzımdırlar. **Bazıları** ilâç gibi olup, bazan lâzım olurlar. **Bazıları** da hastalık gibi olup hiç aranmazlar. Fakat insanlar bu hastalığa tutulurlar. Kurtarmak için ise, müdahale etmek icabeder.

Velhâsıl, arkadaşlık yapacağın kimseden, ya sen dinî bakımdan istifade etmelisin, yahut o senden istifade etmelidir.

ARKADAŞLIK VE DOSTLUĞUN HAKLARI

Bir kimse ile arkadaşlık veya kardeşlik akdedince, nikâh akdi gibi bazı haklar ortaya çıkar. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: «**İki kardeş birbirini yıkayan iki el gibidir**» [1]. Burada on hak vardır:

1 — **Mal [para]** hususundadır. Burada en yüksek derece, arkadaşının hakkını kendi hakkına takdim etmek ve isâr [2] etmektir. Hususan Kur'ân-ı Kerim'de Ensâr hakkında, «**Kendileri muhtaç oldukları hâlde** (muharebeden alınan ganimetler taksim edilirken) **onlara** (muhâcirlere) **kendilerinden daha çok verirler**», [3] buyuruluyor. Orta derece, onu kendisi gibi tutmak ve malında ortak saymaktır. En aşağı derece de, onu kendi hizmetçisi ve kölesi gibi bilmek, kendi ihtiyacından artanla, istemesine lüzum bırakmadan onun ihtiyacını karşılamaktır. İstemek durumunda bırakılırsa, dostluk dairesinden çıkmış olur. Çünkü onu düşünme ve ona yardım

(1) II/139, 152.
(2) İsâr: Bir Müslümanı kendine tercih etmektir.
(3) 59 — Haşr: 9.

etme kalbinden silinmiştir. Böyle arkadaşlık gösteriş olup, kıymetsizdir.

Utbetü'l-Gulâm'ın bir arkadaşı vardı. «Bana dört bin dirhem gümüş lâzımdır», dedi. Cevabında, «Gel iki bin dirhem gümüş vereyim» dedi. Onunla arkadaşlık yapmaktan vazgeçti ve «Allah için sevdiğini söyleyip, dünya işi için isâr yapmamaktan utanmıyor musun?» dedi. Halifenin yanında sofilerden bazısı gammazlık yapıp fena sözler söylediler. Hepsini öldürmek için kılıç getirtti. **Ebû'l-Hasan Nûri** onların arasında idi. En önce kendisini öldürmesi için, ileri atıldı. Halife, «Niçin böyle yaptın?» dedi. «Onlar benim din kardeşlerimdir, canımı onlara feda etmek istedim», dedi. Halife «Böyle olan insanlar öldürülmez!» deyip hepsini salıverdi.

Feth-i Musûlî bir dostunun evine gitti. Evde yoktu. Cariyesi «Bir kap getir, istediğin kadar bunlardan al», dedi. Akşam evine dönünce, cariyenin yaptığı işi duyunca, sevincinden onu azâd eyledi.

Ebû Hureyre'nin (radıyallahü anh) yanına birisi geldi ve «Seninle dost ve kardeş olmak istiyorum», dedi. «Kardeşliğin hakkını biliyor musun?» diye sordu. Adam «Hayır» dedi. «Kendi altın ve gümüşünü benim saymayı daha çok sevmendir» deyince, «Henüz o makama çıkmadım», dedi. «Öyleyse vazgeç, bu, senin işin değildir», buyurdu.

İbn Ömer (radıyallahü anhümâ) buyuruyor: «Sahâbeden birine kelle kebabı gönderdiler. Filân kardeşimin, buna ihtiyacı benden çoktur deyip, ona gönderdi. O da bir başka din kardeşine gönderdi. Böylece birçok el değiştirdi. Nihayet tekrar birinciye geldi».

Mesrûk ve **Hayseme** arasında kardeşlik vardı. İkisi de borçlu idi. Biri, diğeri bilmeden onun borcunu veriyor, diğeri de öbüründen habersiz onun borcunu ödüyordu.

Hazret-i Ali (radıyallahü anh) buyuruyor: «Bir din kardeşim için yirmi dirhem vermeyi, fakirlere yüz dirhem vermekten daha çok severim». Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) bağa gitti ve iki misvak aldı. Biri eğri, biri doğru idi. Yanında sahâbeden biri vardı. Doğrusunu ona verdi, eğrisini kendisi aldı. «Yâ Resûlâllah, buna siz daha lâyıksınız», deyince, buyurdu ki: **«Bir kimse ile bir müddet arkadaşlık edene, muhakkak, arkadaşının hakkını gözetip gözetmediği sorulur»** (1). Bununla arkadaşlıkta fedâkârlığa, isâra işaret eylediler. Yine buyurdu: **«Birbiri ile arkadaşlık eden iki kişinin, Allâh indinde en sevgilisi, diğerini kendinden çok sevendir»** (2).

---

(1) II/154. (2) II/154.

2 — **Bütün işlerinde, istetmeden ve söyletmeden yardımcı olmaktır.** Bütün işlerini sevinç dolu bir gönülle ve alnı açık olarak yapmalıdır. Bâhusus din büyükleri böyle yapmışlardır. Her gün dostlarının kapısına gider, evde olanlara, yapılacak ve görülecek bir iş var mı, odun, tuz, ekmek ve yağa ihtiyacınız var mı? derlerdi. Onların işini kendi işleri kabul ederlerdi. İşlerini yapınca da, kusura bakmayın, elimden bu kadar geliyor, derlerdi.

Hasan-ı Basri buyuruyor ki: «Din kardeşlerimiz bize, ehlimizden ve evlâdımızdan daha azizdirler. Çünkü onlar bize âhireti, çoluk çocuk ise dünyayı hatırlatır».

Atâ (rahmetullahi aleyh) buyurur ki: «Üç günde bir din kardeşlerinizi yoklayın. Hasta iseler, ziyarete gidin. Bir işle uğraşıyorlarsa yardım edin, sohbeti unutmuşlarsa hatırlatın».

Ca'fer ibn Muhammed (radıyallahü anh) buyuruyor: «Ben, bir daha bana ihtiyaçlarını arzetmezler korkusuyla düşmanlarımın bile ihtiyaçlarını gidermeye koşarım. Çok çalışırım, ben ona değil, o bana muhtaç olsun. Dostlar hakkında ne söyleyebilirim, ne yapabilirim?». Din büyüklerinden öylesi vardı ki, din kardeşi öldükten sonra, kırk sene evinin ve çoluk çocuğunu ihtiyacını, arkadaşlık hakkı olarak görürdü.

3 — **Dil ile olan haktır.** Din kardeşleri hakkında iyi söylemeli, ayıp ve kusurlarını örtmeli, din kardeşlerini gıybet eden olursa, cevap vermeyip, o kimseyi duvarın arkasında oturmuş, hakkında konuşanı dinliyor farzetmelidir. Kendisinin olmadığı yerde onun nasıl olmasını isterse, onun bulunmadığı yerde de kendisi öyle olmalıdır. Gevşek davranmamalıdır. Bir şey söyleyince dinlemeli, ona muhalefet ve onunla münazara ve münakaşa etmemelidir. Araları açılmış olsa bile hiçbir sırrını ifşa etmemelidir. Çünkü bu, yaratılışın aşağılığını gösterir. Hanımı, çocuğu ve malı hakkında gıybet etmemelidir. Ona hakaret edenle konuşmamalıdır. Çünkü üzüntüsü devam eder. Hakkında iyi söylerlerse, ondan, saklamamalıdır. Saklarsa hased etmiş olur. Bir kusur yaparsa, müşteki olmamalı, mazur görmelidir. Allahü Teâlâ'ya taatindeki, ibadetindeki kusurlarını düşünmeli ve kendine karşı kusur işleyene şaşmamalı, hayret etmemelidir. Bilmelidir ki, kusursuz bir kimse ararsa, hiçbir zaman bulamaz ve arkadaşsız kalır.

Hadis-i şerifte «**Mü'min hep mazeret, münafık da hep ayıp arar**», buyuruldu. Bir iyilikle on kusuru örtmek lâzımdır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «**Kötü arkadaştan sakınınız. Bir kötülük görürse, açığa vurur, iyilik, görürse kimseye bahsetmez**» (1). Her kusura bir mazeret, bir te'vil bul-

(1) II/156.

maya uğraşmalıdır. Mazur görmeli, en iyi şekilde amel etmeli, sû-i zan etmemelidir. Çünkü sû-i zan haramdır.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allahü Teâlâ mü'minler hakkında dört şeyi haram etmiştir: Mallarını almak, kanlarını akıtmak, gıybet etmek ve onlara sû-i zan etmek»** [1]. İsâ aleyhisselâm buyurur ki, arkadaşını uyurken görüp, üzerindeki elbiseyi kaldırıp avret yerini açan kimse hakkında ne dersiniz? Ey Allah'ın resûlü bunu kim yapar dediklerinde, «Siz yaparsınız! Bir din kardeşinizin ayıbını gördüğünüz zaman, onu ifşa eder, başkaları da bilsin diye söylersiniz!» buyurdu.

Büyükler buyurur ki, bir kimse ile dostluk yapmak istersen, ona kız ve sonra gizlice bir adam gönderip, onun yanında seni kötülemesini söyle. Eğer senin sırrını ifşa ederse, onunla arkadaşlık yapma. Ve yine demişlerdir: «Allahü Teâlâ'nın senin hakkında bilip de sakladığı şeyi, bilip de saklayan kimseyi sev». Birisi bir dostuna, gizli bir şey söyledi ve «Hatırında mıdır?» dedi. «Hayır, unuttum» dedi. Buyuruldu ki: «Dört vakitte tutumunu değiştiren arkadaşlığa lâyık, değildir: Kendisinden bir şey istediğinde, kızgınlık ânında, tamaa düştüğü sırada ve şehvetinde». Böyle anlarda da dostluk hukukuna riayet etmelidir.

Hazret-i Abbas, oğlu **Abdullah'a** (radıyallahü anhümâ) buyurdu ki: «Ömer (radıyallahü anh) seni kendine yakın tutuyor ve yaşlılardan çok sana kıymet veriyor. Beş şeye çok dikkat eyle: Hiçbir sırrını açığa vurma, huzurunda gıybet etme, ona hiç yalan söyleme, ne emrederse yap ve senden hiçbir zaman hıyanet ve itaatsizlik görmesin». Biliniz ki, herhangi bir mes'elede ihtilâf ve münakaşa etmek gibi, sevgiyi yok eden bir şey yoktur. Arkadaşlarının, dostunun sözünü reddetmek, ona cahil ve ahmak, kendine ise akıllı ve faziletli demektir. Ona karşı kendini büyük görmek ve ona hakaret gözü ile bakmaktır. Bu ise dostluğa değil, düşmanlığa yakındır.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Din kardeşinin söylediğine itiraz etme, onunla alay etme ve verdiğin sözde dur»** [1]. Din büyükleri buyuruyor ki: Din kardeşine, «Hadi kalk» dediğin zaman «Nereye?» diye sorsa, arkadaşlığa lâyık değildir. Belki, kalkmalı ve sormalıdır. **Ebû Süleymân-ı Dârânî** buyuruyor ki: «Bir dostum vardı. istediğimi verirdi. Bir defa, bir şeye ihtiyacım var, dedim. Ne kadar yetişir dedi. Kalbimde ona karşı sevgi kalmadı».

Velhâsıl muhabbeti, sevgiyi ayakta tutan her şeyde ve her işde uygunluktur.

(1) II/156. (2) II/159.

4 — **Onu sevdiğini ve acıdığını söylemelidir.** Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: **«Bir kimse, bir kimseyi seviyorsa, ona sevdiğini söylesin».** Bunun için buyurdu: **«Eğer böyle yaparsanız, onun kalbinde sevginiz doğar ve bir başka taraftan muhabbet artar»** [1]. Her hâlini sormalı, üzüntü ve neş'esine ortak olduğunu bildirmeli, onun üzüntü ve neş'esini, kendi üzüntü ve neş'esi bilmelidir. Onu çağıracağı zaman, iyi isimlerle çağırmalı, onun sevdiği isimlerle çağırmalıdır. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) buyurdu: «Dostluk, kardeşlik üç şeyle saf olur: Onu en iyi isimlerle çağırmakla, ondan önce selâm vermekle, oturmakta onu kendine tercih etmekle». Sevgi alâmetlerinden biri de; onun olmadığı yerde, onun sevdiği gibi, onu medhetmektir. Bunun gibi, ehlini, çocuklarını ve hâllerini ve onlarla alâkalı şeyleri övmelidir. Zira, bunun sevgide çok tesiri vardır. Yaptığı her iyiliğe şükretmelidir. Hazret-i Ali (radıyallahü anh) buyurur ki: «Din kardeşinin iyi niyetine şükretmeyen, iyi işe de şükretmez». Olmadığı yerde ona yardım etmeli, hakkında söylenen kötü sözleri söyleyene çevirmelidir. Onu kendisi gibi bilmelidir. Yanında, sevdiği bir kimse için alçakça konuşana karşı susmak, sevdiğine büyük cefa olur. Bu, sevdiğini dövdüklerini görüp, ona yardım etmemeye ve susup oturmaya benzer. Zira dil yarası daha büyüktür. Büyüklerden biri der ki: Birisi sevdiğim bir kimseden konuşurken, o sevdiğimin orada bulunduğunu, söylenenleri dinlediğini ve söylediklerimi onun duymasını istemediğim olmamıştır. **Ebû'd-Derdâ** (radıyallahü anh) yerde yatan iki inek gördü. Birini kaldırınca, diğeri de kendiliğinden kalktı. Bunu görünce ağladı ve «Allah için kardeş olanlar böyle olurlar. Kalkarken de, yürürken de beraber olurlar», buyurdu.

5 — **Din kardeşine ilim ve dinde olanları öğretmelidir.** Çünkü Allah için kardeş olanların birbirini Cehennemden koruması, dünya sıkıntılarından korunmalarından mühimdir. Öğretir de, öğrettiği ile amel etmezse, nasihat etmeli, yol göstermeli ve onu Allahü Teâlâ'nın azabı ile korkutmalıdır. Fakat bu nasihatın acımadan dolayı olduğunu anlatmak için de, yalnız yerde nasihat etmelidir. Çünkü kalabalıkta nasihat ağır ve yersiz olur, söylerken de, sert değil, tatlılıkla söylemelidir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Mü'min mü'minin aynasıdır, yâni kendi ayıp ve noksanlarını ondan öğrenir»** [2]. Bir din kardeşin sana, kimsenin olmadığı bir yerde tatlılıkla bir kusurunu söylerse ona teşekkür etmelisin.

Kızmamalısın. Bu, şuna benzer ki, bir kimse sana koynunda

(1) II/159. (2) II/160.

yılan veya akrep var dese, bu sözüne kızmazsın, hattâ memnun olursun. İnsandaki bütün kötü sıfatlar, yılan ve akrep gibidir. Fakat acı ve yaraları kabirde anlaşılır. Acılar rûhadır. Öyleyse onların acısı ve can yakması bu dünya yılanlarının bedeni acıtmasından daha şiddetlidir. **Ömer** (radıyallahü anh) buyurdu: «Ayıplarımı, bir hediye gibi önüme getirene, Allah merhamet eylesin». **Selmân-ı Fârisî** (radıyallahü anh) yanına gelince «Ey Selmân, doğru söyle! Beğenmediğin hâllerden bende hangisini gördün ve duydun», buyurdu. Selmân (radıyallahü anh) «Beni bu hususta konuşmaktan afveyle» dedi. «Muhakkak öğrenmek istiyorum», buyurunca ve çok zorlayınca. Selmân (radıyallahü anh) «Duydum ki, evinizde günde iki defa yemek yeniyor ve gündüz ve gece giymek üzere iki gömleğin varmış», dedi. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh), «Bundan sonra bunları da yapmayız. Başka hiçbir şey duydun mu?» buyurdu. «Hayır duymadım», dedi. **Huzeyfe ibn İsâ, Yusûf-i Esbât'a** mektup yazdı: «Duydum ki, dinini iki habbeye sattın. Çarşıda bir şey satın alıyordun. Satan bir dank dedi, sen de dörtte üç dank ve bir habbe dedin. **O kimse de, seni tanıdığını, dindar olduğunu, sâlih olduğunu bildiği için kolaylık gösterip sattı. Gaflet külâhını başından çıkar ve uykudan uyan!»** Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenip de, dünyayı isteyen kimseye itimad etmeyiniz. Çünkü Allahü Teâlâ'nın âyetleri ile alay etmiş olur. O hâlde dini istemenin alâmeti böyle şeylerde iyilik etmektir. Allahü Teâlâ buyuruyor: **«Lâkin, nasihat edenleri sevmezler»** (1). **Yalancılar hakkındadır.** Nasihat edeni sevmeyende, kibir ve kendini beğenme, dinden kuvvetli olmuştur.

Bütün bunlar kendi ayıp ve kusurunu bilmediği zamandır. Şayet ayıp ve kusurunu bilirse, imâ ile nasihat etmeli, açıkça söylememelidir. Eğer bu ayıp, sana karşı yaptığı bir kusur ise, onu örtmek ve bilmemezlikten gelmek lâzımdır. Fakat dostlukta bir değişiklik de olmamalıdır. Eğer bir değişme olacaksa; yalnız yerde onu azarlamak, ondan ayrılmak ve kesilmekten daha iyidir. Kesilmek de, hakkında fena söylemek ve ona dil uzatmaktan daha iyidir.

Arkadaşlıktan maksat kendi ahlâkını, arkadaşlarından, din kardeşlerinden gelecek bazı şeylere katlanmakla düzeltmektir. Yoksa onlardan iyilik beklememelidir. **Ebû Bekr-i Kettânî** buyuruyor ki: «Bir kimse benimle arkadaşlık yaptı. Kalbim ağırlandı. Kalbimden o ağırlığın gitmesi için ona bir şey bağışladım. Yine kalbimden gitmedi. Kolundan tutup evime götürdüm ve «Ayağının altına yüzünü süreyim», dedim. «Katiyen olamaz», dedi. «Muhakkak bunu istiyorum», dedim. Müsaade etti ve o ağırlık kalbimden kalktı».

Ebû Ali Ribâtî anlatır: **«Abdullah-ı Râzî** ile sahrada gidiyor-

(1) 7 — A'râf: 79.

duk. Yolda sen mi, yoksa ben mi reis olayım, dedi. Sen ol, dedim. Ne desem yapacaksın, dedi. Baş üstüne, dedim. Torbanı getir, dedi. Getirdim. Yiyeceğimi, elbisemi ve daha neyim varsa torbasının içine koydu ve sırtına aldı. Kendisi taşıdı. Her ne zaman, bana verin, yoruldunuz, desem, bana «Sana reis benim dedim, söylediğimi tut», derdi. Ertesi gece yağmur yağdı, sabaha kadar uyumadı, ayakta durdu, ıslanmayayım diye de üstüme bir örtü tuttu. Bir şey söylesem, reis benim, sen dediğimi yap derdi. Keşke onu reis yapmasaydım, dedim».

6 — **Hatâ ve kusurunu afvetmelidir.** Büyükler buyurmuştur: «Bir din kardeşin sana bir kusur ederse, kendinde onun yetmiş çeşit özrünü ara. Nefsin kabul etmezse, nefsine de ki: İşte senin kötü huyun ve herkese fena söyleyiciliğin. Kardeşin senden yetmiş türlü özür diliyor da kabul etmiyorsun». Kusuru bir günah ise, ona güzellikle o işten vazgeçmesini söyle. Vazgeçerse ve ısrar etmezse görmemezlikten gel. Israr ederse nasihat eyle. Fayda vermezse, bu hususta ne yapılacağı hakkında Ashâb ı kirâm (aleyhimürrıdvân) ihtilâf eylediler. **Ebû Zer'in** (radıyallahü anh) görüşüne göre, o kimseyle arkadaşlığı kesmek lâzımdır. Buyuruyor ki: «Onu Allah için sevmiştin, şimdi de Allah için ona düşman ol!». Ebû'd-Derdâ ve ashâb-ı kirâmdan bir kısmı (aleyhimürrıdvân) buyurdu ki: «Arkadaşlığı kesmemek lâzımdır. O işinden döneceği ümit edilebilir. Baştan dost edinmemeliydi. Dost edindikten sonra bu şekilde ondan kesilmemelidir». **İbrâhim-i Nehaî** (rahmetullahi aleyh) buyuruyor ki: «Din kardeşinden bir günah yüzünden ayrılma, bugün yaparsa, yarın yapmaz».

Din büyüklerinden iki kardeş vardı. Birinin kalbi bir aşka tutuldu. Diğer kardeşine, yâni din kardeşine, «Benim kalbim hasta oldu, eğer kardeşlik akdini bozmak istersen boz», dedi. Kardeşi, «Bir günah için senden ayrılmaktan beni Allah korusun» dedi ve Allahü Teâlâ onu bu belâdan kurtarıncaya kadar hiçbir şey yememeye ve içmemeye karar verdi. Kırk gün hiçbir şey yemedi. Sonra, «Hâlin nasıldır?» dedi. «Eskisi gibiyim», dedi. Yine yememeye devam etti. Vücudu eridi. Nihayet bir gün kardeşi geldi ve «Allahü Teâlâ imdadıma yetişti ve kalbimi aşktan soğuttu», dedi. Bundan sonra yemek yedi.

Birine, senin din kardeşin dinini bırakıp, bir günaha saplandı. Niçin onunla kardeşliği kesmiyorsun? dediler. Buyurdu ki, onun, şimdi bir kardeşe ihtiyacı vardır. Zira düşkündür, ondan nasıl el çekerim. Lütufla eline yapışırım, belki böylelikle onu Cehennemden kurtarırım.

Beni İsrâil'de iki kişi vardı. Birbirini çok sever, bir dağ başında ibadet ederlerdi. Bir tanesi bir şey satın almak için şehre indi.

Gözü meyhanedeki bir kadına daldı, ona tutuldu ve ister istemez onunla kaldı. Birkaç gün geçince, diğeri onu aramaya geldi ve başından geçenleri duydu. Yanına gitti. Diğeri utancından, «Seni tanımıyorum», dedi. Yanına gelen, «Üzülme. Sana karşı olan şefkatim, bugün senden ayrılacak kadar az değildir», dedi ve eğildi, onu öptü. Bu şefkati ondan görünce, gözünden düşmediğini anladı. Kalktı, tevbe etti ve onunla gitti.

Ebû Zer'in (radıyallahü anh) yolu, selâmete daha yakındır. Fakat bu yol daha ince ve fıkha daha uygundur. Çünkü bu lütuf onun tevbesine sebep olur. Âcizlik ve düşkünlük günlerinde kardeşe daha çok ihtiyaç olur. Nasıl olur da, terkedilir. Fıkıh tarafı şöyledir ki, dostluk - kardeşlik akdi yapılınca, akraba olur. Günah sebebiyle sıla-i rahmi terk etmek olmaz. Bunun için Allahü Teâlâ buyurur: **«Eğer kabilen ve akraban sana âsi olurlarsa, sizden değil, amelinizden, yaptıklarınızdan üzülüyorum de»** (1).

Ebû'd-Derdâ'ya (radıyallahü anh), «Din kardeşin günah işledi, onu düşman tutuyor musun?» denildikte, «Günahına düşmanım, ama o benim kardeşimdir», buyurdu. **Fakat başlangıçta böyle kimse ile kardeşlik etmemelidir. Çünkü kardeşlik etmemek suç değildir. Kardeşliği kesmek ise suçtur. Terketmekte belli bir hak vardır. Sana bir kusur ederse, özür dilerse, afvetmen iyidir. Yalan söylediğini bilsen bile, özürünü kabul eyle.** Çünkü Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: **«Bir kimseden, kardeşi özür diler de özrünü kabul etmezse, onun günahı Müslümanların yolunu kesip, onlardan haraç almanın günahı gibidir»** (2). Yine buyurdu: «Mü'**min, çabuk kızar ve çabuk hoşnut olur»** (3). Ebû Süleymân-ı Dârânî, müridine, «Din kardeşinden eziyet görürsen sakın kızma. Kızarsan, daha çok eziyet veren söz duyabilirsin», buyurdu. Ve «Tecrübelerimle böyle olduğunu anladım», dedi.

7 — **Dostunu, din kardeşini duâ ile anmalıdır.** Hayatında da, öldükten sonra da böyle olmalıdır. Bunun gibi ehlini ve çocuklarını da duâ ile anmalıdır. Kendine duâ ettiğin zaman, ona da duâ eyle ki, bu, hakikatta kendine duâ eylemendir. Hususan hadis-i şerifte **«Din kardeşine arkasından duâ edene bir melek sen de öyle ol der»**, (4) buyuruldu. Bir rivayette Allahü Teâlâ buyurur: **«Önce senden başlarım»**. Ve yine buyurdu: **«Birbirlerini sevenlerin arkalarından yaptığı duâlar red olunmaz»** (5).

Ebû'd-Derdâ (radıyallahü anh) buyurur: «Secdede yetmiş dostumun isimlerini hatırlar, hepsine teker teker duâ ederim». Şöyle

(1) 26 — Şuarâ: 216.
(2) II/163.
(3) II/163.
(4), (5) II/163.

demişlerdir: «Kardeşlik öyledir ki, sen öldüğünde vârisler mirasını paylaşırken o mezardaki hâlini düşünüp, senin için duâ eder». Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: «Ölen, boğulmak üzere olup tutunmak için sağa sola el atan kimse gibi, ehlinden, çocuklarından ve dostlarından duâ bekler. Yaşayanlardan gelen bu duâlar, nur dağları gibi ölünün kabrine gelir» (1). Yine buyurdu: «Ölülere hediye edilen duâlar, nurdan bir tabakla getirilir ve onlara bu filânın sana hediyesidir denir. Yaşayanların hediyeye sevinmesi gibi sevinirler».

8 — Sevgide, dostlukta vefalı olmalıdır. Vefakârlığın mânâlarından biri de; ölümden sonra ehlini, çocuklarını ve dostlarını unutmamaktır. İhtiyar bir kadın, Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) yanına geldi. Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) ona çok ikramda bulundu. Ashâb-ı kirâm bu yakın alâkaya hayret etti. Buyurdu ki: «Bu kadın, Hatice (radıyallahü anhâ) zamanında bize gelirdi. Ahde vefa imandandır» (2).

Vefakârlığın biri de dostu ile alâkalı olan, oğluna, kölesine, hizmetçilerine şefkatli olmalıdır. Yakınlarına gösterilen sevgi kardeşinin kalbine kendisine gösterilenden daha çok tesir eder. Biri de; mevki ve makam sahibi olduğunda dostlarına karşı tevazuu elden bırakmamak, kibirlenmemektir. Biri de, hiçbir sebeple dostluğu kesmemelidir. Çünkü, şeytan, iki kardeş arasındaki soğukluktan daha çok bir şeye sevinmez. Hususan Allahü Teâlâ buyurdu: «Muhakkak ki şeytan, aranızda kavga, dargınlık çıkarır» (3). Yûsuf aleyhisselâm buyurur: «Şeytan benimle kardeşimin arasında fesad çıkardıktan sonra...» (4). Biri de; dostun düşmanıyla, dost olmamaktır. Belki onun düşmanını kendi düşmanı bilmelidir. Çünkü bir kimse bir kimseyi sever, düşmanını da severse, sevgisi zayıf olur. Biri de; onun hakkında bozuk sözler söyleyeni dinlememek ve söz taşıyıcıları yalancı kabul etmektir.

9 — Aralarında tekellüf [zahmet verici şeyler] olmamalıdır. Böyle bir dostu ile, yalnızken nasılsa öyle olmalıdır. Şayet birbirleri arasında utanma devam ediyorsa, bu iyi bir dostluk sayılmaz. Hazret-i Ali (radıyallahü anh) buyurur: «Dostların en fenası seni kendisine hizmete ve tekellüfe zorlayandır».

Cüneyd-i Bağdadî (rahimehullah) buyurur: «Çok kardeşler gördüm. Aralarında bir sebep, bir külfet olmadan birbirine kırılan iki kardeş [kardeşlik] görmedim». Büyükler buyurmuştur: «Dünyayı sevenlerle edebli olarak, âhireti isteyenlerle ilim sahibi olarak,

(1) II/164.
(2) II/164.
(3) 17 — İsrâ: 53.
(4) 12 — Yûsuf: 100.

mârifet sahipleriyle de istediğin gibi görüş». Sofilerden bazısı birbirleriyle arkadaşlık etmişlerdir. Koydukları şart da, eğer birisi devamlı yemeyip oruç tutarsa, gece sabaha kadar uyumayıp namaz kılarsa, diğerinin ona, «Niçin böyle yapıyorsun?», diye sormaması idi.

Allah için olan dostluğun mânâsı birliktir. Birlikte, beraberlikte ise tekellüf olmaz.

10 — **Kendini bütün dostlardan aşağı bilmelidir.** Onlardan bir şey beklememeli, her şeyine hakkıyle riayet etmelidir. Cüneyd-i Bağdadi'nin huzurunda biri, «Allah için kardeşlik olmak, bu zamanda çok kıymetli ve bulunmaz oldu», dedi. Birkaç defa bu sözü tekrarladı. Cüneyd (rahimehullah) buyurdu ki: «Senin sıkıntı ve cefalarını çekecek bir kimse arıyorsan, bulamazsın. Sıkıntı ve cefalarını çekeceğin bir kimse arıyorsan burada çok vardır».

Din büyükleri buyuruyor ki, kendini din kardeşlerinden üstün gören günahkâr olur. Onlar da onu öyle görürlerse günahkâr olurlar. Kendini onlar gibi görürse, kendisi de, onlar da üzülür. Onlardan aşağı görürse kendisi de, onlar da rahat ve selâmette olurlar. **Ebû Muaviye-i Esved** buyurur: «Bütün dostlarım benden daha iyidirler. Çünkü, beni kendilerinden önce tutarlar ve üstün bilirler».

ÜÇÜNCÜ BAB

MÜSLÜMANLARIN, AKRABALARIN, KOMŞULARIN VE KÖLELERİN HAKLARI

Herkesin hakkı yakınlık derecesine göredir. Yakınlığın ise dereceleri vardır, haklar da buna uygundur. En kuvvetli bağ Allah için olan kardeşliktir. Buna ait haklar anlatıldı. Böyle kardeşliği olmayıp, fakat Müslüman olmak hasebiyle yakınlığı bulunan kimselerin de hakları vardır:

1 — **Kendisinin beğenmediğini hiçbir Müslüman için de beğenmemelidir.** Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: «Mü'minler, bir beden gibidir. Bir uzvu acıyınca, bütün uzuvları bunu duyar ve acır» (1). Yine buyurdu: «Cehennemden kurtulmak isteyen, ölüm gelince kelime-i şehâdet üzere olmalıdır ve kendisine yapılmasını hoş görmediği şeyi hiçbir Müslümana yapmamalıdır». Mûsa aleyhisselâm sordu: «Yâ Rabbi! Kullarından daha âdil hangisidir?». Allahü Teâlâ, «Kendini başkalarından aşağı görenler», buyurdu.

(1) II/171.

2 — **Elinden ve dilinden hiçbir Müslümana zarar gelmemelidir.** Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Müslüman kime derler biliyor musunuz?»**. «Allah ve Resûlü daha iyi bilir», dediler. Buyurdu ki: **«Müslümanların, elinden ve dilinden zarar görmedikleri kimsedir»**. Bunun üzerine «Mü'min kime denir?», dediler. Buyurdu ki: **«Müslümanların bedenlerinin ve mallarının, kendisinden emin olduğu kimsedir»**. «Muhâcir kimdir?», dediler. Buyurdu ki: **«Fena işlerden kesilenlerdir»**. Yine buyurdu: **«Bir Müslümanı rencide eden bakış, kimseye helâl değildir, bir Müslümanı korkutacak bir şey yapmak da helâl değildir»** (1).

Mücâhid (radıyallahü anh) buyurur: «Cehennemde olanlara Allahü Teâlâ öyle yaralar verir ki, bütün bedenleri sızıp akar, yalnız kemikleri kalır. Sonra bir ses, «Bu nasıl bir elemdir?» der. «Çok şiddetlidir» derler. Aynı ses, «Bu, dünyada Müslümanlara verdiğiniz sıkıntının karşılığıdır», der. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Cennette istediği gibi dolaşan birini gördüm. Müslümanlara eziyet vermesin diye yol üzerindeki bir ağacı kesmişti»** (2).

3 — **Hiç kimseye kibirlenmemelidir.** Çünkü, Allahü Teâlâ kibirlileri sevmez. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Allahü Teâlâ bana vahiy ile bildirdi ki, tevâzu et, kimse kimseye övünmesin»** (3). Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) dul kadınların, miskinlerin işlerini görünceye kadar uğraşırdı. Kimseye hakaret gözü ile bakmamalıdır. Çünkü o kimse Allahü Teâlâ'nın veli kulu olabilir, fakat o bilmez. Allahü Teâlâ evliya kullarını herkesin nazarından örtmüştür.

4 — **Müslümanlar hakkında hiçbir dedikoduyu dinlememelidir.** Adaletle konuşanın sözünü dinlemelidir. Söz taşıyan, dedikodu yapan ise fâsıktır. Hadîs-i şerifte **«Söz taşıyan Cennete giremez»**, (4) buyuruldu. Bilmelidir ki, bir kimseyi senin yanında kötüleyen, seni de başkasının yanında kötüler. Böyle kimseden uzak olmalı ve onu yalancı kabul etmelidir.

5 — **Bir tanıdığı ile üç günden fazla dargın durmamalıdır.** Çünkü Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Bir Müslümanla üç günden fazla darılmak helâl değildir»**, (5) buyurdu. En iyisi önce selâm verendir. İkrime (radıyallahü anh) buyurdu: Allahü Teâlâ, Yûsuf aleyhisselâma, «Senin dereceni ve ismini, kardeşlerini afvettiğin için, büyük eyledim», buyurmuştur. Hadîs-i şerifte, **«Din kardeşini afvedenin izzeti ve büyüklüğü artar»** (6) buyuruldu.

---

(1) II/171. (2) II/171-172. (3), (4), (5), (6) II/172.

6 — **Karşısındaki ister iyi biri olsun, ister kötü biri olsun elinden gelen iyiliği yapmalıdır.** Hadis-i şerifte, **Elinden geldiği kadar herkese iyilik et, eğer o buna lâyık değil ise, sen lâyıksın»** [1], buyuruldu. Bir başka hadis-i şerifte de, **«İmandan sonra aklın esası, Müslümanları sevmek, mütteki olan ve olmayanlara iyilik etmektir»** [2], buyurdular. **Ebû Hureyre** (radıyallahü anh) Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) ile bir kimse müsâfaha edip konuşsa, o kimse elini çekmeyince, o da elini çekmezdi. Kimle konuşsa, yüzünü ona döner ve sonuna kadar beklerdi», buyurdu.

7 — **Yaşlılara hürmet etmelidir, küçükleri sevmeli ve acımalıdır.** Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Yaşlılara, büyüklere hürmet etmeyen, çocuklara acımayan bizden değildir»** [3], buyurdu. Ve yine buyurdu ki: **«Saçı, sakalı ağarmış olanlara tâzim ve hürmet, Allahü Teâlâ'ya tâzim ve hürmettir»** [4]. Ve yine buyurdu: **«Gençliğinde, yaşlılara, ihtiyarlara hürmet edenlere, Allahü Teâlâ ihtiyarladıkları zaman gençleri hürmet ettirir»**, [5]. O hâlde ihtiyarlara hürmet etmek, uzun ömürlü olmaya işarettir. Çünkü büyükleri, yaşlıları sayan ve büyük tutanın, onlar gibi yaşlanacağı ve mükâfatını göreceği anlaşılır. Peygamber (aleyhisselâm) seferden dönünce, çocukları toplar, onları hayvana bindirir, kimini önüne, kimini arkaya alırdı. Çocuklardan bir kısmı, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bizi öne oturtuyor diye, arkaya oturanlara övünürlerdi. Küçük bir çocuk getirip, isim koymasını ve duâ etmesini isterlerdi. Çocukları kucağına alırdı. Çocuklar bazan, O'nun kucağına çiş yaparlardı. Çocuğu kucağından almak istediklerinde, Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Bırakın, işini bitirinceye kadar dursun, onu korkutmayın, işini kesmeyin»** [6], buyurur, kalbi kırılmasın diye, babasının yanında bir müddet daha oturur, dışarı çıkınca yıkardı.

8 — **Bütün Müslümanlara güler yüzlü olmalıdır.** Sert görünmemeli, sıkılır vaziyette durmamalıdır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Allahü Teâlâ, kolaylık gösteren güler yüzlüleri sever»** [7]. Yine buyurdu: **«Günahların afvına sebep olan iyi amel, güler yüz ve tatlı sözdür»** [8].

Hazret-i Enes (radıyallahü anh) buyurur: İhtiyar bir kadın, Peygamberimizin (aleyhisselâm) yoluna geldi ve seninle işim vardır, dedi. Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm), **«İstediğin yerde oturalım, seni dinleyeyim»** [9], buyurdu. Kadın hemen oracıkta oturdu ve Efendimiz onu sonuna kadar dinledi.

9 — **Hiçbir Müslüman, verdiği sözü yerine getirmemezlik et-**

(1) II/172. (2) II/172 - 173. (3) II/173. (4), (5), (6) II/173.
(7), (8), (9) II/174.

memelidir. Hadis-i şerifte **«Üç huy vardır. Kimde bulunsalar, o kimse münâfıktır, isterse oruç tutsun: Konuşurken yalan söyleyen, sözünde durmayan ve emanete hıyanet eden»** (1), buyuruldu.

10 — **Herkese derecesine göre hürmet etmelidir.** Daha aziz olanı, herkesin arasında daha aziz ve üstün tutmalıdır. Güzel elbisesi, atı ve malı olan daha kerim ve aziz tutulur. Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) seferde idi. Sofra kurdular. Bir fakir geçiyordu, şuna bir parça ekmek verin, buyurdu. Bir atlı geçiyordu, onu çağırın buyurdu. «Fakiri yolladın, zengini çağırıyorsun», dediler. Buyurdu ki: «Allahü Teâlâ herkese bir derece verdi. Biz de bu derecenin hakkını gözetmeliyiz. Fakir bir parça ekmeğe sevinir, zengine böyle yapmak ise ayıp olur. Onu da sevindirecek bir şey lâzımdır».

Hadis-i şerifte, **«Bir halkın azizi yanınıza gelirse, onu aziz tutunuz»** (2) buyuruldu. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) üzerine oturmak için ridâsını [paltosunu] bir kimseye verdi. Kendisine süt emziren ihtiyar bir kadın, yanına geldi. Onu kendi ridâsı üzerine oturtup, **«Rahat ol, ey annem! Emret ve ne istersen iste vereyim»** (3), buyurdu. Ganimetten kendisine verilen malı ona verdi. O da bu malı yüzbin dirheme Hazret-i Osman'a (radıyallahü anh) sattı.

11 — **Birbirine dargın olan iki Müslümanı barıştırmaya, aralarını bulmaya uğraşmalıdır.** Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Size oruçtan, sadakadan ve namazdan** [nâfile namaz ve oruçtan] **daha üstün bir şeyi haber vereyim mi?»**. Buyurunuz, dediler. **«Müslümanların arasını bulmak, onları barıştırmak»** (4), buyurdu.

Hazret-i Enes (radıyallahü anh) buyurur: Bir gün Peygamberimiz (aleyhisselâm) oturuyordu, tebessüm ediyordu. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh), «Yâ Resûlâllah! Anam, babam sana fedâ olsun, niye gülüyordun?», dedi. Buyurdu ki: **«Ümmetimden biri âlemlerin Rabbinin huzurunda diz çömüş: Yâ Rabbi, benim hakkımı ondan al, bana zulüm etmiştir. Hakkımı isterim diyor. Allahü Teâlâ diğerine: Bunun hakkını ver, buyurur. Yâ Rabbi, benim iyiliklerimi, sevablarımı hasımlarımın hepsi aldı, bende hiçbir şey kalmadı, der. Allahü Teâlâ mazluma: Hiç sevabı kalmadı, ne yapayım? der. Yâ Rabbi, günahlarımı ona yükle, der. Böylece günahları ona verilir. Yine de zulmü bitmez».** Sonra Peygamberimiz (aleyhisselâm) ağladı ve buyurdu ki: **«Bu, herkesin, üzerindeki yükün kaldırılmasını istediği, büyük bir gündür. Sonra Allahü Teâlâ, kendisine zulüm**

---

(1) II/174. (2), (3) II/175. (4) II/176.

olunana: Bak bakalım ne görürsün? der. Yâ Rabbi, gümüşten şehirler, altın süslemeli köşkler görüyorum. Hangi peygamberin, hangi sıddîkın yahut hangi şehidin olduğunu bilmiyorum, der. Allahü Teâlâ, bunlar satılıktır, buyurur. Yâ Rabbi, bunların kıymetini kim verebilir? der. Allahü Teâlâ, sen verirsin, buyurur. Yâ Rabbi, ben bunu ne ile alabilirim? der. Allahü Teâlâ, din kardeşini afvetmekle buyurur. Yâ Rabbi, onu afvettim, der. Allahü Teâlâ, kalk elinden tut ve ikiniz de Cennete giriniz, buyurur». Bunun üzerine Peygamberimiz (aleyhisselâm) buyurdu: **«Allah'tan korkunuz ve Müslümanları barıştırınız. Zira Allahü Teâlâ kıyamet günü Müslümanların arasını bulur, onları barıştırır»** (1).

12 — **Müslümanların bütün ayıplarını ve gizli şeylerini örtmelidir.** Hadis-i şerifte, **«Bu dünyada Müslümanların hâllerini örtenlerin günahlarını Allahü Teâlâ da kıyamette örter»** (2), buyurdu.

Ebû Bekri's-Sıddîk (radıyallahü anh) buyurur: «Hırsızlık yaparken, içki içerken gördüklerim hakkında da Allahü Teâlâ'nın bu çirkin işlerini örtmesini isterim». Peygamberimiz (aleyhisselâm) buyurdu: **«Ey dil ile iman edip kalblerine iman yerleşmeyenler! İnsanları gıybet etmeyin, gizli şeylerini araştırmayın. Çünkü bir Müslümanın sır perdesini yırtıp, gizli şeylerini açığa vuranın, Allahü Teâlâ da sır perdesini yırtar, isterse kendi evinde olsun, kötülüklerini meydana çıkarır»** (3).

İbn Mes'ud (radıyallahü anh) buyurur: «Hırsızlıktan dolayı ilk defa el kesilecekti. Hırsızı Resûlullah'ın (aleyhisselâm) huzuruna getirdiler. Peygamberimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) rengi değişti. Ashâb-ı kirâm (aleyhimürrıdvân), Yâ Resûlâllah! Bu işe üzülüyor musunuz?, dediler. Resûlullah (aleyhisselâm), **«Ne için üzülmeyeyim? Kendi kardeşlerime kötülükte nasıl şeytanın arkadaşı olurum? Eğer Allahü Teâlâ'nın sizi afvetmesini, günahlarınızı bağışlamasını ve örtmesini isterseniz, siz de Müslümanların günahlarını örtünüz. Çünkü sultanın huzuruna getirilince had cezası tatbik edilmek gerektir»** (4), buyurdu». Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) gece bekçilerini murakabe ediyordu. Bir şarkı sesi işitti. Pencereye tırmandı. İçeride, bir adam, bir kadın ve yanlarında şarap gördü. Pencereden girdi ve «Ey Allah'ın düşmanı! Böyle bir günahını Allah'ın örteceğini mi zannettin?» buyurdu. O kimse: «Ey Emire'l - Mü'minin! Acele etme. Ben bir günah işlemiş isem, sen üç günah işledin. Allahü Teâlâ **«Ayıbları araştırmayın»** (5), buyurdu. Sen ise araştırıyorsun. Allahü Teâlâ **«Evlere kapılardan giriniz»** (6), buyu-

---

(1), (2) II/176. (3), (4) II/177.
(5) 49 — Hucûrât: 12. (6) 2 — Bakara: 189.

ruyor. Sen ise, pencereden girdin. Allahü Teâlâ **«İzinsiz kimsenin evine girmeyin, selâm vererek girin»** (1), buyuruyor. Sen ise izinsiz girdin ve selâm vermedin», dedi. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) «Şimdi seni afvedersem tevbe eder misin?» buyurdu. O kimse, «Elbette ederim, eğer afvedersen, bu günahı bir daha işlemem», dedi. Hazret-i Ömer afvetti. O da tevbe etti.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Müslümanlar kendi aralarında konuşurlarken, ne konuşuyorlar diye onları dinlemek isteyenlerin kulağına, kıyamet günü erimiş kurşun dökülür»** (2).

13 — **«Töhmet altında kalınacak şeylerden kaçınmalıdır.** Böylece Müslümanların kalblerini kendisi hakkında sû-i zan etmekten, dillerini de gıybet etmekten korumuş olur. Çünkü başkasının günah işlemesine sebep olan, o günaha ortak olur. Peygamberimiz (sâllâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: **«Anasına, babasına söven kimse hakkında ne dersiniz?»**, «Bunu kim yapar, yâ Resûlâllah?», dediler. Buyurdu ki: **«Başkalarının anasına, babasına sövüp, mukabilinde anasına, babasına sövdürenler; anasına, babasına sövmüş olur»** (3). Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) «Töhmet altında kalmasına sebep olacak yerde duran kimse, kendisine sû-i zan edeni ayıplamasın!», buyurdu. Peygamberimiz (aleyhisselâm), Ramazan'ın sonunda, hanımları Safiyye ile mescidde oturmuş konuşuyorlardı. İki kimse oraya geldi. Onlara tebessüm edip, **«Bu benim hanımım Safiyye'dir»**, buyurdu. Gelenler, «Yâ Resûlâllah! Bir kimse ne kadar sû-i zan etse de size de edemez ya», deyince, **«Şeytan insanın vücudunda kan gibi akmaktadır»** (4), buyurdu. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) sokakta kadınla konuşan bir erkek gördü. Adama kamçıyla vurdu. Adam, «Bu benim hanımımdır», deyince, «Ne için kimsenin görmediği başka bir yerde konuşmuyorsunuz?» dedi.

14 — **Eğer bir makam sahibi ise, hiçbir Müslümandan yardımını esirgememelidir.** Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) Ashâb-ı kirâm'a buyurdu ki: **«Bir ihtiyacı için bana gelenlere siz de yardımcı olun. Ben yapmayı murad ettiğim bazı işleri sizlerin iltimasta bulunup ecir kazanmanız için biraz geciktiririm».** Yine buyurdu: **«Dil sadakasından daha faziletli sadaka yoktur».** «Bu nasıl olur?», dediler. **«İltimasta bulunmakla; bu sâyede kan davası önlenir, menfaat sağlanır, zararın önüne geçilir»** (5), buyurdu.

15 — **Bir kimsenin bir Müslümana dil uzattığını, canına veya malına kıymak istediğini duyunca, o kimse orada yoksa, cevapta orada bulunmayan Müslümanın vekili olmalı ve o zulmü ondan gi-**

---

(1) 24 — Nûr: 27. (2), (3), (4), (5) II/178.

dermelidir. Hususan Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurur: «Bir Müslümanın kötülükle anıldığı yerde onu methederek, överek ona yardımcı olana, Allahü Teâlâ, yardıma daha çok muhtaç olduğu yerde yardımcı olur. Bir Müslümana yardım etmek istemeyip, düşmanlık etmeye kalkarsa, Allahü Teâlâ yardıma en muhtaç olduğu anda onu yardımsız bırakır».

16 — Bir Müslüman kötü bir kimse ile arkadaşlık ederse, ona iyi muamele etmeli ve kurtulması için uğraşmalıdır. Ona kötü bir söz söylememelidir. İbn Abbas (radıyallahü anh), «Kötülüğe iyilikle müdâra ederler» (1), âyet-i kerimesinin mânâsını anlatırken, kötü söze, selâm ve müdâra ile mukabele ediniz, buyuruyor. Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) buyurdu: Bir kimse Resûlullah'ın (aleyhisselâm) yanına girmek için izin istedi. «Gelsin, zira kavmi arasında kötü kimsedir», buyurdu. Yanına gelince, ona o kadar güzel ve insanca muamele etti ki, Resûlullah'ın yanında büyük bir kıymeti, hususi bir derecesi vardır sandım. Dışarı çıkınca, kendisine «Fena insandır, dedin ve böyle muamele ettin», dedim. Buyurdu ki: «Ey Âişe! Kıyamette Allahü Teâlâ'nın indinde insanların en kötüsü, kötülüğünden korkulduğu için hürmet görendir» (2). Hadis-i şerifte; «Kötü sözlülerin dilinden namusunu korumak için yapılan her şey sadakadır», buyuruldu. Ebû'd-Derdâ (radıyallahü anh) buyurur: «Çok insanlar vardır ki, yüzlerine güleriz, ama kalbimiz onlara lânet eder».

17 — Fakirlerle oturup kalkmalı, arkadaş olmalıdır. Zenginlerle oturmaktan kaçınmalıdır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) «Ölülerle oturmayınız», buyurdu. «Ölüler kimlerdir?» dediler. «Zenginlerdir» (3), buyurdu. Süleymân aleyhisselâm kendi ülkesinde, nerede bir fakir görse, onunla oturur ve «Miskinler, miskinlerle oturur», buyururdu. İsâ aleyhisselâm, ey miskin, sözünden daha çok bir şeyi sevmezdi. Hattâ Peygamberimiz (aleyhisselâm), «Beni fakir olarak yaşat, fakir olarak öldür ve beni fakirlerle haşreyle» (4), buyurdu. Musâ aleyhisselâm, «Yâ Rabbi! Seni nerede arayayım?» deyince, Allahü Teâlâ, «Kalbi kırık olanların yanında ara», buyurdu.

18 — Bir Müslümanın gönlünü sevindirmeye uğraşmalı, bir Müslümanın ihtiyacını gidermelidir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Bir Müslümanın işini görenin bütün ömrü, Allahü Teâlâ'ya hizmetle geçmiş gibidir» (5). Yine buyurdu: «Bir Müslümanı sevindireni, Allahü Teâlâ kıyamet günü sevindirir» (6),

---

(1) 13 — Ra'd: 22. (2), (3) II/184.
(4) Fakir: Allahü Teâlâ'dan başka kimseden bir şey beklemeyendir.
(5), (6) II/185.

Yine buyurdu: «**Bir Müslümanın işini görmek için gece veya gündüz bir müddet uğraşan, o işi yapsın veya yapmasın, câmide iki ay itikâf etmekten daha iyidir**» [1]. Yine buyurdu: «**Üzüntülü bir kimseyi sevindirene yahut bir mazlumu kurtarana, Allahü Teâlâ yetmiş üç çeşit mağfiret ihsan eder**» [2]. Yine buyurdu: «**Zalim olsa da, mazlum olsa da din kardeşine yardım eyle**» [3]. «Zalim olunca nasıl yardım edelim?», dediler. «**Zulmetmekten alıkoymaya yardım etmekle**» [4], buyurdu. Yine buyurdu: «**Allahü Teâlâ, bir Müslümanın kalbini sevindirmekten daha çok hiçbir tâatı sevmez**» [5]. Yine buyurdu: «**İki haslet vardır ki, onlardan kötüsü yoktur: Allah'a şirk koşmak ve insanlara eziyet vermek. İki haslet vardır ki, onlardan büyük ibadet yoktur: İman etmek ve insanların rahatlığını aramak**» [6]. Yine buyurdu: «**Bir Müslümanın üzüntüsüne üzülmeyen, bizden değildir**» [7].

Fudayl bin Iyad'ı ağlarken gördüler. Niçin ağlıyorsun? dediler. Bana zulmeden bir zavallı Müslümana üzüldüğümden ağlıyorum, dedi. Kıyamette ona sorulacak ve rezil olacaktır. Fakat hiçbir özür ve bahane bulamayacaktır. **Ma'rûf-i Kerhi** buyuruyor: «Bir kimse günde üç defa **Allahümmeslih ümmete Muhammedin, Allahümmerham ümmete Muhammedin, Allahümme ferric ümmete Muhammedin** derse, ismi ebdallar defterine yazılır».

19 — **Kime rastlarsa konuşmadan önce selâm vermelidir. Elini** sıkmalı, musafaha etmelidir. Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu: «**Selâm vermeden önce, konuşana cevab vermeyiniz. Önce selâm versin**» [8]. Peygamber Efendimizin (aleyhisselâm) yanına birisi geldi ve selâm vermedi. «**Dışarı çık, yeniden gir ve selâm ver**», buyurdu. «**Abdesti iyi al ki, ömrün uzun olsun; kime rastlarsan selâm ver ki, sevabın çok olsun, evine girdiğin zaman evdekilere selâm ver ki, evinde iyilik çok olsun!**» [9].

Peygamberimizin (aleyhisselâm) yanına biri geldi ve «Selâmün aleyküm, yâ Resûlâllah» dedi. «**Bu kimseye on sevab yazıldı**», buyurdu. Bir başkası geldi ve «Selâmün aleyküm ve rahmetullahi», dedi. «**Buna yirmi sevab yazıldı**», buyurdu. Bir başkası daha geldi ve «Selâmün aleyküm ve rahmetullahi ve berekâtühü», dedi. «**Buna otuz sevab yazıldı**», buyurdu. Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu: «**Bir yere girerken selâm veriniz, dışarı çıkarken de selâm veriniz. Zira birincisi, sonuncusundan evlâ değildir!**» [10]. İki mü'min birbirlerinin elini tutunca, bu arada yetmiş rahmet taksim olunur. Bunun altmış dokuzu, güler yüzlü ve neşeli olana verilir.

---

(1) (2), (3), (4), (5) II/185. (6), (7) II/185.
(8), (9), (10) II/179.

İki Müslüman birbiriyle karşılaşınca, birbirlerine selâm verir, yüz rahmet aralarında bölünür. Doksanı önce selâm verene, onu da diğerine verilir.

Din büyüklerinin ellerini öpmek sünnettir. Ebû Ubeyde Cerrah, Ömer bin Hattâb'ın (radıyallahü anhümâ) elini öptü. Hazret-i Enes (radıyallahü anh) der ki: Resûlullah'dan, birbirimize rastlayınca, eğilelim mi? diye sordum. «Hayır», buyurdu. Öpüşelim mi? dedim. «Hayır», buyurdu. Musafaha edelim mi? dedim. «Evet», buyurdu. Ama yolculuktan geldiği zaman boynuna sarılmak sünnettir. Enes (radıyallahü anh) buyurur ki: Peygamber Efendimizden (sallâllahü aleyhi ve sellem) daha çok kimseyi sevmezdim ve geldiği zaman ayağa kalkmazdım. Bunu sevdiklerini bilirdim. Âdet öyle ise, bir ikram olarak [tâzim için olursa mekruhtur] ayağa kalkmakta beis yoktur. Ama bir kimsenin önünde ayakta durup beklemek yasak edilmiştir. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «**Kendisi oturup, karşısında insanların ayakta durmasını isteyen, Cehennemdeki yerini hazırlasın!**» [1].

20 — **Aksıran kimse Elhamdülillâh demelidir.** İbn Mes'ud (radıyallahü anh) buyurur: «Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) aksırınca, **Elhamdülillâhi Rabbi'l-âlemin**, dememizi öğretti. Böyle dediği zaman duyan **Yerhamükâllah** demeli, ilk söyleyen de **Yağfirallahü lî ve leküm** demelidir. Aksırınca **Elhamdülillâh** demeyene, **Yerhamükâllah** da denmez» [2].

Peygamberimiz (aleyhisselâm) aksıracağı geldiğinde, sesini kısar, elini ağzına getirirdi. Bir kimse helâda iken aksırınca, kalbi ile elhamdülillâh demelidir. **İbrâhim-i Nehai**, «Dil ile bile söylese zararı yoktur», buyurmuştur. **Kâ'bü'l-Ahbâr** (radıyallahü anh) buyurur: Musâ aleyhisselâm, Allahü Teâlâ'ya «Yâ Rabbi! Yakın isen gizli, uzaksan sesli konuşalım», deyince, Allahü Teâlâ «Ben, beni hatırlayanla beraber, onunla oturuyor gibiyim», buyurdu. «Yâ Rabbi! Cünüb ve helâda bulunmak gibi hâllerim olunca, seni o zaman hatırlamaktan daha yüksek tutuyorum», dedi. «Hangi hâlde olursan ol, beni hatırlamaktan korkma», buyurdu.

21 — **Tanıdığı Müslümanlara, hasta ziyaretine gitmelidir.** Ahbabından olmasa da gidebilir. Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «**Hasta ziyaretine giden Cennete girmiş gibidir. Döndüğünde yetmiş bin melek ona, geceye kadar mağfiret ederler. Allahü Teâlâ'dan afvını isterler**» [3]. Elini hastanın elinin üstüne koymak, yahut alnına koymak ve «Nasılsın?» diye sormak sünnettir. Sonra «**Bismillâhirrahmânirrahîm, eûzüke billâhi'l-ehadi's-sa-**

(1), (2), (3) II/181.

med, ellezî lem yelid ve lem yûled ve lem yekün lehû küfüven ehad, min şerri ma yecidü» duâsını okumalıdır. Hazret-i Osman (radıyallahü anh) buyurur: «Hasta olmuştum. Resûlullah (aleyhisselâm) geldi ve yüz defa bu duâyı okudu». Hastanın da, **«Eûzü bi izzetillâhi ve kudretihî min şerri mâ ecidü»**, (1) demesi sünnettir. Nasılsın diye sorana, şikâyet etmemelidir.

Hadis-i şerifte, **«Bir kul hasta olunca, Allahü Teâlâ ona iki melek gönderir. Bir kimse ziyaretine gidince hamd mi edecektir, şikâyet mi, diye bakarlar. Eğer elhamdülillâh, bunda da bir hayır vardır, derse Allahü Teâlâ: "Kulum bana güveniyor, öldürürsem rahmetimle öldürür, yerini Cennet eylerim. İyi edersem bu hastalık sebebi ile günahlarını afvederim", buyurur»** (2), buyuruldu.

Hazret-i Ali (radıyallahü anh) buyurur: «Kimin karnı ağrırsa, hanımının mehir parasından isteyip, bal alsın, yağmur suyu ile karıştırıp içsin, şifa bulur. Çünkü Allahü Teâlâ yağmura bereket, bala şifa ve kadınların mehrine âfiyet buyurmuştur. O hâlde bu üçü bir araya gelirse elbette şifâ bulur».

Hastanın dikkat etmesi icabeden edebler şunlardır: Hastalıktan şikâyet etmemeli, yüksek sesle **ağlamamalı**, hastalığın günahlarına kefâret olacağını **ummalı**, ilâç içince, ilâca değil, **Allahü Teâlâ'ya** güvenmelidir.

Iyâdete giden [ziyaret eden] ise hastanın yanında fazla oturmamalıdır, çok sormamalı, afiyetle duâ etmeli, hastalığa üzüldüğünü belirtmeli, hastanın yattığı odanın kapı ve penceresinden bakmamalı, evin kapısına gelince, içeri girmek için izin istemeli, kapının karşısında değil, bir kenarda durmalı, kapıyı hafif çalmalı, ey filân demeyip **Sübhanallahi velhamdülillâhi** diyerek kendini duyurmalıdır. «Kim o?» denirse, «Benim» dememeli, adını söylemelidir. Kapıyı çalanın buna dikkat etmesi lâzımdır.

22 — **Müslüman kardeşinin cenazesinin ardından gitmelidir.** Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Cenazenin ardından gidene bir kırât, defnedilinceye kadar bekleyene iki kırât sevab verilir. Bir kırât, birkaç Uhud dağı büyüklüğündedir»** (3).

Cenazeyi teşyi ederken susmalı, gülmemeli, çeşitli ibret levhaları görmeli, kendi ölümünü hatırlamalıdır. **A'meş der ki:** «Bir cenazenin ardından gidiyordum. Kime tâziye vereceğimi [başın sağ olsun diyeceğimi] bilmiyordum. Çünkü oradakilerin hepsi birbirinden üzüntülü idiler». Bazıları, ölen birisine çok üzülüyorlardı. Büyüklerden birisi, «Artık üzülmeyin. O üç korkuyu da atlattı: Can

(1) II/181. (2), (3) II/187.

alıcı meleği gördü, ölüm acısını tattı ve son nefes korkusundan kurtuldu», dedi.

Peygamber aleyhisselâm buyurdu: «**Ölünün arkasından üç şey gider: Ehli, malı ve ameli. Ehli ve malı geri döner, ameli ise onunla kalır**» [1].

23 — **Kabir ziyaretine gitmelidir.** Onlara duâ etmeli, ibret almalıdır. Düşünmelidir ki, onlar önceden gitti, kendisi de yakında gidip, yeri orası olacaktır. **Süfyân-ı Sevrî** buyurur ki: «Kabirleri hakkında çok düşünen, ölümünü çok hatırlayan, mezarını Cennet bahçelerinden bir bahçe olarak bulur. Ölümünü, mezara gideceğini, oradaki hâlini unutan ise Cehennem kuyularından bir kuyu olarak bulur».

Rebî' bin Heysem (radıyallahü anh) tâbiînin büyüklerinden olup, mezarı Tûs şehrindedir. Evinde bir mezar kazmıştı. Kalbinde bir gevşeme hissetse, o mezara girer bir müddet kalırdı. Sonra «Yâ Rabbi, beni dünyaya gönder, kusurlarımı, eksiklerimi tamamlayayım», derdi. Sonra kalkar ve «Ey Rebî' işte seni tekrar dünyaya gönderdiler. Bir daha gönderilmeyeceğini düşün ve ona göre çalış», derdi.

Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) buyurur ki: Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) kabristana gitti, bir mezarın başucuna oturdu ve çok ağladı. Kendisine yaklaştım ve, «Yâ Resûlâllah, ne için ağladınız?» dedim. Buyurdu ki: «**Bu benim annemin mezarıdır** [2]. **Allahü Teâlâ'dan, ziyaret ve duâ etmek için izin istedim. Ziyarete izin verdi, duâya vermedi. Evlâtlık şefkatim harekete geldi ve ağladım**» [3].

KOMŞU HAKKI

Yalnız Müslüman olmakla lâzım gelen hakları uzun anlattık. Komşu hakları ise daha fazladır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «**Kâfir olan komşunun bir hakkı vardır. Müslüman komşunun iki hakkı vardır. Müslüman ve akraba olan komşunun üç hakkı vardır**» [4]. Yine buyurdu: «**Cebrâil aleyhisselâm bana daima komşu hakkını vâsiyet ederdi. Hattâ ben ölünce malımdan miras alacaklarını zannettim**» [5]. Yine buyurdu:

(1) II/187.

(2) Annesi mü'min idi. Fakat İslâm dininde değildi. Allahü Teâlâ'dan diriltilmesini ve İslâm dininde olmasını dilemişti. Bu duâsı o anda kabul edilmedi. Bir müddet sonra kabul edildi. Annesi ve babası dirilip İslâm dini üzere yeniden öldüler.

(3) II/187. (4), (5) II/188.

«Allah ve kıyamet gününe inanan, komşusuna iyilikte bulunsun» [1]. Yine buyurdu: **«Komşusunun, zararından emin olmadığı komşu, mü'min değildir»** [2]. Yine buyurdu: **«Komşusunun köpeğine taş atan, komşusunu incitmiş olur»** [3].

Peygamber Efendimize (sallâllahü aleyhi ve sellem) filân kadın gündüz oruç tutar, gece namaz kılar, fakat komşusuna eziyet eder, dediler. **«Onun yeri Cehennemdir»**, buyurdu. Yine buyurdu ki: **«Kırk eve kadar komşu olur»** [4]. Zührî diyor ki: «Önden kırk ev, arkadan kırk ev, sağdan kırk ev, soldan kırk ev komşu olur».

Komşusunun hakkı, ona eziyet etmemektir. Onunla iyi olmalıdır. Hadis-i şerifte buyuruldu: **«Kıyamet gününde fakir, komşusu zengine asılıp: Yâ Rabbi! Ona, bana ne için iyilik etmediğini, evinin kapısını bana ne için bağladığını sor, der»**. Büyüklerden birinin evinde çok fare vardı. Niçin kedi beslemiyorsun dediklerinde «Korkarım, fare kedinin sesini duyar da, komşunun evine gider. Kendim için beğenmediğim şeyin komşuma olmasını istemiş olurum!» dedi. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Komşu hakkının ne olduğunu biliyor musunuz? Yardım isterse yardım edin, borç isterse borç verin, fakir ise ihtiyacını görün, hasta olursa ziyaretine gidin, ölürse cenazesinin arkasından gidin, sevinirse sevinin. Üzüntülü zamanında hâl ve hâtırını sorun, üzülmeyin deyin. Rüzgârına mâni olmamak için ona bakan duvarı çok yüksek yapmayın. Yediğiniz meyveden ona gönderin, vermezseniz gizli yiyin. Çocuğunuzun eline yiyecek verip dışarı çıkarmayın. Komşunun çocuğu görüp de istemesin. Yemeğinizin kokusu ile komşuları üzmeyin. Pişirdiğiniz yemekten bir tabak da ona gönderin»** [5]. Yine buyurdu: **«Komşu hakkı nedir bilir misiniz? Nefsim, yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, komşu hakkına riayet edene, Allahü Teâlâ merhamet eder»** [6].

Penceresindden içeri bakmamalıdır. Komşu haklarındandır. Duvarına bir odun koyarsa mâni olmamalı, su yolunu tıkamamalı, evin önüne toprak koyarsa kavga etmemeli, onların gizli şeylerini örtmeli, söylememelidir. Konuşmalarına kulak vermemeli, mahremine bakmamalı, cariyesine bakmamalıdır. Bunlardan ayrı olarak, umum Müslümanlar hakkında da bu söylediklerimize riayet etmelidir.

Ebû Zer Gıfârî (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Çok sevdiğim Resûlullah (aleyhisselâm) bana, yemek pişireceğim zaman suyunu fazla koymamı ve komşuya da ondan göndermemi buyurmuştu». **Abdullah ibn Mübârek'e** birisi sordu: «Komşum kölemden şikâyet

---

(1), (2) (3) II/188. (4) II/189. (5), (6) II/190.

ediyor. Onu sebepsiz yere dövorsem günah işlemiş olurum, dövmezsem komşum üzülür, ne yapayım?». Cevabında, «Biraz sabret! Dövmeyi icabettiren bir kusur yapsın, yine dövme. Komşu şikâyet etsin, o zaman döversin. Böylece her ikisinin de hakkını gözetmiş olursun», buyurdu.

AKRABA HAKKI

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allahü Teâlâ buyuruyor ki, ben Rahmanım. Benim yakınım rahmdır. Onun ismini kendi ismimden çıkardım. Yakınları ile beraber olanlarla beraberim. Yakınlarından ilgiyi kesenlerden, ben de alâkayı keserim»** (1). Yine buyurdu: **«Ömrünün uzun, rızkının iyi olmasını isteyen, akrabasına iyi davransın. Sıla-i rahimden daha çok sevabı olan bir tâat yoktur. Hattâ bir evdekiler fısk ve fücûr ile meşgul olsalar, sıla-i rahim edince, bunun bereketinden malları ve çocukları artar»** (2). Yine buyurdu: **«Sana dargın olan akrabana verdiğin zekât ve sadakadan faziletli hiçbir sadaka yoktur».**

Onlardan alâkayı kesmemen, onlar senden alâkayı kesince, senin onları araman onlarla beraber olmandır. Sana bir şey vermeyene, sen ihsanda bulun. Sana haksızlık edene afv ile mukabele eyle.

ANNE VE BABA HAKKI

Anne - baba hakkı hepsinden büyüktür. Çünkü yakınlıkları daha çoktur. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Huzurunda, alıcı - satıcı arasında duran köle gibi olmayan kimse, babasının hakkını ödeyemez»** (3). Yine buyurdu: **«Anaya - babaya iyilik etmek namazdan, oruçtan, hactan, umreden, cihaddan daha üstündür** (4). Yine buyurdu: **«Cennetin kokusu beş yüz yıllık uzaklıktan duyulur. Annesini, babasını üzenler ve sıla-i rahim** [akrabayı ziyaret] **yapmayanlar, bunu duymaz»** (5). Allahü Teâlâ, Mûsa aleyhisselâma vahiy gönderdi: «Annesinin babasının sözünü dinlemeyip benim emirlerimi yapanları, emir dinlememişlerden yazarım. Benim emrimi yapmayıp, anasının - babasının sözünden çıkmayanları, emri dinleyenlerden yazarım». Peygamberimiz (aleyhisselâm) buyurdu: **«Sadaka veren kimse, sadakasını neden Müslüman olan anne ve babasının rûhu için vermez? Halbuki böyle yapsa verdiği sadakanın sevabı, onların rûhuna gideceği gibi, onlardan bir şey eksilmemek şartıyla, onların sevabı gibi bir sevab da kendisine yazılır»** (6).

---

(1), (2) II/191. (3), (4), (5), (6) II/192.

Peygamberimizin (aleyhisselâm) huzuruna bir kimse geldi ve «Babam ve annem ölmüştür, onların üzerimde ödeyebileceğim bir hakkı kaldı mı?» dedi. Buyurdu ki: «**Onlar için namaz kıl [namazın sevabını onlara gönder], afv dile, ahd ve vasiyyetlerini yerine getir, sevdiklerine iyi davran, izzet ve ikramda bulun, akrabasına iyi muamele eyle**» (1). Yine buyurdu: «**Anne hakkı, baba hakkının iki katıdır**» (2).

ÇOCUK HAKKI

Bir kimse, Peygamberimizden (aleyhisselâm) «Kime iyilik edeyim?» diye sordu. «**Anne ve babaya**», buyurdu. Sonra, «Annem, babam ölmüştür», dedi. «**Çocuklarına**», buyurdu. Çünkü, babanın hakkı olduğu gibi, çocuğun da hakkı vardır. Çocuğun haklarından biri, çocuğa isyan ettirecek kadar, kötü huylu davranmamaktır. Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «**Çocuğunu, söz dinleyecek şekilde yetiştiren babaya, Allahü Teâlâ merhamet etsin**» (3). Hazret-i Enes (radıyallahü anh) buyurur: Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «**Çocuk yedi günlük olunca, akika kurbanı kesiniz, iyi isim koyunuz. Altı yaşına gelince edeb öğretiniz. Sekiz yaşına gelince namaz kıldırınız, dokuz yaşına gelince güzel elbise giydirmeyiniz. On üç yaşına gelince, namaz kılmazsa döverek kıldırınız. On altı yaşına gelince evlendiriniz, elini tutunuz ve: Seni büyüttüm, terbiye ettim, ilim öğrettim ve evlendirdim. Dünyada senden gelecek zarardan ve âhirette senden gelecek azabtan Allahü Teâlâ'yı sığınırım, deyiniz**» (4).

Çocukların haklarındandır. Bir şey vermekte, öpmekte ve bütün iyiliklerde eşit muamele etmelidir. Küçük çocuğu öpmek ve sevmek Peygamberin (sallâllahü aleyhi ve sellem) sünnetidir. **Hazret-i Hasan**'ı (radıyallahü anh) öperdi. **Akra bin Hâbis** «Benim on oğlum vardır, hiçbirini öpmüş değilim», deyince Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) «**Çocuğuna merhamet etmeyene, merhamet etmezler**» (5) buyurdu. Peygamber (aleyhisselâm) minberde idi. Hasan (radıyallahü anh) yüzü üstüne düştü. Minberden indi, çocuğu kaldırdı ve «**Elbette mallarınız ve çocuklarınız fitnedir**», (6) âyet-i kerimesini okudu. Bir defa Peygamberimiz (aleyhisselâm) namaz kılıyordu. Secdeye inince Hüseyin (radıyallahü anh) omuzuna bindi. Peygamberimiz (aleyhisselâm) secdede o kadar durdu ki, Ashâb-ı kirâm, vahip gelip secdeyi uzun yapmak emrolunduğunu zannettiler. Selâm verince, «Secdede vahiy mi geldi?» dedi-

---

(1), (2), (3), (4) II/193. (5) II/194. (6) 64 — Tegâbün: 15.

ler. **«Hayır, Hüseyin beni binek yaptı, onu düşürmek istemedim»** (1) buyurdu.

Bilmek lâzımdır ki, anne - babanın hakkı çok büyüktür ve onlara tâzim ve hürmet zaruridir. Allahü Teâlâ onlara itaati, kendine ibadetle beraber bildiriyor ve, **«Senin Rabbin, kendisinden başkasına tapılmamasını, anaya ve babaya iyilik edilmesini istiyor»**, buyuruyor. Haklarının en büyüklerinden ikisi vâcib olmuştur. **Biri;** âlimlerden çoğu bildirmişlerdir ki, **kat'î** haram olmayan, şüpheli bir yemeği baba ve anne, oğluna yedirmek isteseler, sözlerini tutup, yemelidir. Çünkü onların gönlünü etmek, şüpheli bir şeyden kaçmaktan daha mühimdir. **İkincisi;** onlardan izinsiz yolculuğa çıkmamalıdır. Farz-ı ayın olunca gidebilir. Yakınında kimse bulunmadığı zaman, namaz ve oruç bilgilerini öğrenmek için başka şehre gitmek gibi. Hacca bile onlardan [ana - babadan] izinsiz gitmemelidir. Her ne kadar farz ise de te'hiri mubahtır.

Bir kimse Allah yolunda harbe gitmek için Resûlullah'tan (sallâllahü aleyhi ve sellem) izin istedi. **«Annen var mı?»** buyurdu. «Vardır», dedi. **«Onun yanında otur. Çünkü senin Cennetin, onun ayağının altındadır».** Yemen'den bir kimse gelip, Allah yolunda harbe gitmek için izin istedi. **«Annen - baban yaşıyorlar mı?»** buyurdu. «Yaşıyorlar», dedi. **«Geri dön, önce onlardan izin iste, izin vermezlerse emirlerine itaat et. Çünkü, Allahü Teâlâ'nın indinde, imandan sonra, annenin, babanın sözünü dinlemekten daha iyi bir amel yoktur»** (2). Ve bil ki, büyük kardeşin hakkı, baba hakkına yakındır. Hadis-i şerifte **«Büyük kardeşin küçük kardeş üzerindeki hakkı, babanın çocuğu üzerindeki hakkı gibidir»** (3), buyuruldu.

KÖLE HAKKI

Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Kölelerniz, eliniz altında olanlar hakkında Allahü Teâlâ'dan korkunuz. Bunun için yediğinizden onlara da yedirin, giydiğinizden onlara da giydiriniz, yapamayacakları işleri buyurmayınız, kölenizden memnun iseniz, saklayınız, değilseniz satınız. Allah'ın kullarına eziyet etmeyiniz. Çünkü Allahü Teâlâ onları size köle ve hizmetçi olarak vermiştir. İsteseydi sizi onlara hizmetçi yapardı»** (4). Bir kimse Resûlullah'dan (sallâllahü aleyhi ve sellem) günde kaç defa kölelerimizin yaptıklarını afvedelim, diye sordu. **«Yetmiş defa»**, (5). buyurdu.

---

(1) II/194. (2), (3), (4) II/195. (5) II/195 - 196.

Ahnef ibn Kays'a, «Sabretmeyi kimden öğrendin?», dediler. «Kays ibn Asım'dan; cariyesi, kızartılmış kuzu geçirilmiş kızgın şişi getirirken elinden düştü, çocuğun üzerine geldi ve öldü. Cariye, korkusundan düştü bayıldı. Cariyeye, senin suçun yoktur, korkma, seni Allah rızası için azad ettim», buyurdu. Büyüklerden birinin kölesi söz dinlemeyince, «Efendin gibi yapıyorsun; efendin sahibine [Allahü Teâlâ'ya] âsi olunca, sen de öyle yapıyorsun», derdi.

Ebû Mes'ûd-i Ensârî'nin kölesi vardı. Onu dövdü. O anda bir ses duydu: «**Ey Ebû Mes'ûd! Onu dövme**», diyordu. Geri döndü. Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) olduğunu gördü. Buyurdu ki: «**Bil ki senin bundan kuvvetli olduğundan daha çok Allah senden kuvvetlidir**».

Kölenin haklarındandır. Kötü yemekler ve elbiseler vermemelidir. Ona karşı kibirli olmamalıdır. Onu da kendi gibi insan kabul etmelidir. Onun bir hatasını görünce, kendisinin Allahü Teâlâ'ya karşı olan hatalarını düşünmelidir. Ona kızınca, Allahü Teâlâ'nın kendisine kızmasını düşünmelidir. Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu:

«**Elinin altında bulunan bir kimsenin uğraşarak, kokusunu alarak pişirdiği yemekten, payını vermeli, onu yanına oturtmalı, onunla yemelidir. Bunu yapmazsa bir lokma alıp, yağa batırıp kendi eliyle onun ağzına koymalı ve: Bunu ye! demelidir**» (1).

---

(1) II/196.

ALTINCI ASIL

Köşeye Çekilmenin Ve Uzletin Edebleri

İnsanlardan ayrılıp, köşeye çekilmek ve uzlet etmek mi, yoksa insanlara karışmak mı daha üstündür, diye âlimler ihtilâf etmişlerdir.

Süfyân-ı Sevri, İbrâhim-i Edhem, Dâvud-i Tâî, Fudayl-i İyâd, Süleymân-ı Havâs, Yûsuf-i Esbât, Huzeyfe-i Mer'âşi, Bişr-i Hâfî ve daha birçok mütteki ve büyüklere göre (rahimehümullah) uzlet ve bir köşeye çekilmek insanlara karışmaktan daha iyidir. Zâhir âlimlerinin [hadis ve fıkıh âlimlerinin] hemen hepsine göre de, insanlara karışmak daha iyidir. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) buyuruyor: «Uzletten nasibinizi alınız». İbn Sîrîn, «Uzlet ibadettir», diyor. Dâvûd-i Tâî'ye birisi, «Dünyadan oruç tut [sakın] ve ölünceye kadar orucunu açma. İnsanlardan, aslandan kaçar gibi kaç», dedi. Hasan-ı Basrî buyurdu ki: «Tevrat'ta yazılıdır. Kanaat eden, kimseye muhtaç olmaz; insanlardan uzak duran, selâmete erer; şehvet ve arzularını yenen, azad olur; hasedi bırakan, mürüvvete kavuşur, birkaç gün sabrederse ebedî saadeti elde eder».

Veheb bin Verd buyurur: «Hikmet ondur. Dokuzu susmakta, biri uzlettedir». Rebî ibn Haysem ve İbrâhim-i Nehâî (rahmetullahi aleyhimâ) «İlim öğren ve insanlardan ayrıl», buyurdular. Mâlik ibn Esed, din kardeşlerinin ziyaretine, hastaların hâlini sormaya ve cenazeleri teşyie giderdi. Sonra hepsinden ayrılır, hücresine çekilirdi. Fudayl buyurdu ki: «Yanımdan geçip yüksek sesle selâm vermeyene, hasta olduğum zaman ziyaretime gelmeyene, çok minnet ederim». Sa'd ibn Ebi Vakkas ve Said ibn Zeyd (radıyallahü anhümâ) ashâbın büyüklerinden idiler. Medine-i Münevvere'de Akîk denen yerde kalırlardı ve cumaya gelmezlerdi [yâni kaldıkları yer şehirden uzak idi]. Hiçbir iş de yapmazlardı. Ölünceye kadar orada kaldılar.

Padişahlardan biri Hâtem-i Esamm'a, «Bir isteğin var mı?» dedi. «Var», buyurdu. «Ne istersin?», dedi. «Ne sen beni gör, ne de ben seni göreyim», buyurdu. Sehl-i Tüsterî'ye bir kimse, «Sizinle

arkadaş olmak istiyorum», dedi. Sehl, «İkimizden biri ölünce, diğeri kiminle arkadaşlık edecekse, bugün de onunla arkadaşlık etsin», buyurdu.

Bundaki ihtilâf, evlenmek mi, yoksa evlenmemek mi daha üstündür'e benziyor. İşin doğrusu ise hâle, zamana, şahsa göre değişik olmasıdır. Bazısı için uzlet, bazısı için de insanlar arasında bulunmak daha iyi olur. Bunu da anlamak için uzletin fayda ve zararını söylemek icab eder.

UZLETİN FAYDALARI

Uzlette altı fayda vardır:

BİRİNCİ FAYDA: Zikir ve fikir için boş vakit bulmaktır. Çünkü ibadetlerin en büyüğü, melekûtta, gökte ve yerde Allahü Teâlâ'nın yarattıklarındaki akıllara durgunluk veren incelikleri düşünmek ile dünya ve âhiretteki Allahü Teâlâ'nın sırlarını bilmektir. Denilebilir ki, ibadetlerin en büyüğü, kendini bütün varlığı ile Allahü Teâlâ'yı zikre vermektir. O'ndan başka her şeyi ve hattâ kendini de unutmalıdır. Allahü Teâlâ'dan başka bir şey kalmamalıdır. Bu da uzletsiz ve halvetsiz [insanlardan ayrılmaksızın] kolay olmaz. Çünkü Allahü Teâlâ'dan gayri olanlar, Allahü Teâlâ'yı unuttururlar. Bilhassa peygamberler (aleyhimüsselâm) gibi, insanlar arasında bulunduğu zaman dahi Hak ile olanlardan olmayınca zararlı olur. Bunun için Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), önceleri dağlarda uzlete çekilip, Hirâ dağında bulunurdu. Nübüvvet nuru kuvvet bulup, zâhirde insanlarla, kalb ile Allahü Teâlâ ile oluncaya kadar, insanlardan uzak durdu. Buyurdu ki: **«Eğer dost edinseydim, Ebû Bekr'i edinirdim»** [1]. Fakat Allahü Teâlâ'nın dostluğu, sevgisi hiçbir dostluğa yer bırakmadı. İnsanlar ise herkesi sevdiğini, herkesle dost olduğunu zannederdi. Evliya da bu dereceye kavuşursa, şaşılacak bir şey yoktur.

Sehl-i Tüsterî buyuruyor ki: «Otuz senedir, Allahü Teâlâ ile konuşuyorum. İnsanlar, kendileriyle konuştuğumu zannederler». Bu olmayacak bir şey değildir. Bir kimse bir kimseye öyle âşık olur ki, insanlar arasında bulunur da sevgilisinin sevgisinden, onu düşünmekten ve hayâl etmekten onların sesini duymaz ve onları görmez. Fakat herkes bununla gururlanmamalıdır. Çünkü ekseriya insanların arasında bulunmakla maksadını da yitirir. Uzlete çekilenlerden birine, bir kimse «Bu yalnızlığa katlanmanıza şaşıyorum!» dedi. Buyurdu ki: «Ben yalnız değilim, Hakla beraber oturuyorum. O'nunla gizlice konuşmak isteyince namaz kılarım, benim-

(1) II/202.

le konuşmasını isteyince namaz kılarım, benimle konuşmasını istersem Kur'ân-ı Kerîm okurum». Bir kimseye, bu insanlar halvetten [yalnızlıktan] ne istifade ediyorlar, denildi. Allahü Teâlâ'ya ünsiyet peydâ ediyorlar, dedi.

Hasan-ı Basrî'ye, «Burada bir kimse vardır. Daima bir sütunun [direğin] arkasında yalnız oturur», dediler. Buyurdu ki: «Gelince bana haber verin». Haber verdiler. Yanına gitti ve «Daima yalnız oturuyorsun, niçin insanlara karışmıyorsun?» dedi. «Benim öyle bir işim var ki, beni insanlardan alıkoyuyor», dedi. «Niçin Hasan'ın yanında oturmuyor ve onun sözlerini dinlemiyorsun?» dedi. «Bu iş beni Hasan'dan da diğer insanlardan da alıkoyuyor», dedi. «O hangi iştir?» diye sordu. «Hiçbir vaktim yoktur ki, Allahü Teâlâ'dan bana nimet gelmesin ve benden de bir günah meydana gelmesin. O nimete şükrediyorum ve o günaha istiğfar ediyorum. Ne Hasan'la ne de diğer insanlarla meşgul olacak vaktim vardır», dedi. «Sen yerinde bulun, Hasan'dan akıllısın», dedi.

Herm ibn Hayyân, Üveys-i Karnî'nin (radıyallahü anhümâ) yanına gitti. Üveys, «Ne için geldin?», dedi. «Seninle rahatlamak için geldim», dedi. Üveys, «Allahü Teâlâ'yı tanıyıp da, O'ndan başkası ile rahatlanan kimse tanımıyorum», buyurdu.

Fudayl-i İyâd buyuruyor ki: «Gece olunca, kalbime bir sevinç düşer. Sabaha kadar Allahü Teâlâ ile halvette olayım, derim. Ortalık ağarınca bütün insanlar beni O'ndan meşgul ederler».

Mâlik-i Dinâr buyurur ki: «Allahü Teâlâ ile konuşmayı, insanlarla konuşmaktan çok sevmeyenlerin ilmi az, kalbi kör olup ömrü boş geçmiştir». Hükemadan biri der ki: «Birisini görüp, onunla oturmak ihtiyacını duyanın, noksanlığı vardır. Kalbi lâzım olandan ayrı olup, başkasından yardım beklemektedir». Büyükler buyurdu ki: «İnsanlarla ünsiyeti olan müflislerdendir».

Buraya kadar anlattıklarımızdan anlaşıldı ki, «zikre devam ile Allahü Teâlâ'ya ünsiyet peydâ eden, yahut fikir ve düşünce ile Allahü Teâlâ'nın Celâl ve Cemâlini anlayabilen ve bilebilenin bu işi, insanların yapması icabeden her ibadetten daha iyi ve yüksektir. Çünkü bütün saadetlerin sonu, bir kimsenin öbür dünyaya gitmesi ve Allahü Teâlâ'ya üns ve muhabbeti çok olmasıdır. Üns, zikirle tamam olur. Muhabbet de, mârifetin, Allahü Teâlâ'yı tanımanın semeresidir. Mârifet de fikrin, düşüncenin semeresidir. Bütün bunlar da ancak yalnızlıkla ele geçer.

İKİNCİ FAYDA: Uzlet sebebi ile birçok günahlardan kurtulur. İnsanlar arasında bulunmakta dört günah vardır. Herkes onlardan kurtulamaz.

1 — **Gıybet etmek, yahut gıybet dinlemek:** Bu ise dini helâke götürür.

2 — **Emr-i maruf ve nehy-i münker:** Susarsa âsi ve fâsık olur. Nehy-i münker ederse birçokları ile darılır.

3 — **Riya ve nifak:** İnsanlara karışmakta çok bulunur. Çünkü insanları idare etmezse, ona eziyet ederler. İdare ederse, riyaya, gösterişe düşeceği kuvvetle umulur. Çünkü müdâra, riya ve müdahaneden uzak durmak çok zordur. Dostla, düşmanla konuşup, birine uyarsa, iki yüzlü olmuş olur. Uymazsa, onların düşmanlığından kurtulamaz. Bunun en küçüğü şudur ki, kimi görse, sizi daima görmek isterim, demesidir. Bu ise çok defa yalandır. Böyle söylemezse, kırılırlar, alınırlar. Senin için de nifak ve yalan olur. Nifakın da en küçüğü, her kime, nasılsınız, çocuklar nasıldır? şeklinde sorup da, kalbin onların nasıl olduğunu düşünmemesidir. Bu ise tam nifaktır.

İbn Mes'ûd (radıyallahü anh) buyuruyor: «Bir kimse evinden çıkar. Bir başkası ile bir iş yapar. Onu istemeyerek o kadar över, ona o kadar iyi hitaplarda bulunur ki, dinini ona verir ve işini yapmış, fakat Allah'ı kızdırmış olarak evine döner». **Seriyyü's-Sekatî** der ki: «Yanıma bir din kardeşim gelse, eğilip elimi öpmesin diye elimi sakalıma getiririm. İsmimin münafıklar defterine yazılmasından korkarım». **Fudayl** yalnız oturuyordu. Yanına birisi geldi. «Ne için geldin?» diye sordu. «Sizin yüzünüzü görmekle şereflenmek için geldim», dedi. «Allah'a yemin ederim ki, bu söz kötülüğe daha yakındır. Sen bana yalan yere insanlık satmaktan başka bir niyetle gelmedin. Benim de yalan söyleyip, seni övmemi istedin. Ya ben sana bir yalan söyleyeceğim, yahut da sen bana söyleyeceksin. Öyleyse ya sen geldiğin gibi git, ya ben kalkıp gideyim». Bu gibi sözlerden sakınanın insanlarla görüşmesinde zarar yoktur.

Geçmiş büyüklerimiz birbirlerini görünce dünyadan değil, dinden sorarlardı. Hâtem-i Esamm, Hâmid-i Lifâf'a, «Nasılsın?» dedi. «Selâmet ve âfiyetteyim», dedi. «Selâmet, Sırat köprüsünü geçince, âfiyet de Cennete girince olur», dedi. İsâ aleyhisselâma «Nasılsın?» dediklerinde, «Bana faydalı olan elimde değildir, zararım nede ise onu defetmeye gücüm yetmez, ben kendi işimdeyim, iş ise başkasının elindedir, benden daha fakir kimse yoktur», buyurdu. Rebî b. Haysem'e «Nasılsın?» dediklerinde, «Zayıf ve günahkârım. Kendi rızkımı yerim ve ecelimi beklerim», dedi. Ebû'd-Derdâ'ya (radıyallahü anh) «Nasılsınız?» dediklerinde, «Cehennemden kurtulursam iyiyim», dedi. Üveys-i Karnî'ye, «Nasılsınız?» dediklerinde, «Sabahleyin kalkıp, akşama sağ kalıp kalmayacağını, akşamleyin sabaha çıkıp çıkmayacağını bilmeyen nasıl olur?» dedi. Mâlik bin Dinâr'a «Nasılsın?» dediklerinde, «Yaşı ilerleyip, günahı çoğalanın hâli nasıl olur?» dedi. Hükemadan birisine, «Nasılsınız?» dediklerinde, «Allahü Teâlâ'nın rızkını yerim ve düşmanı şeytanın emrine uya-

rım», dedi. Muhammed bin Vâsık'a, «Nasılsınız?» dediklerinde; «Her gün ölüme yaklaştığı hâlde, daha çok günah işleyen nasıl olur?» dedi. Hâmid-i Lifâf'a «Nasılsınız?» dediklerinde, «Uzun yolculuğa çıkıp azığı olmayan, karanlık kabre girip, arkadaşı olmayan, âdil padişahın huzuruna çıkıp, delili olmayanın hâli nasıl olur?», dedi. Hasan ibn Sinân'a, «Nasılsınız?» dediklerinde, «Bir gün âfiyet üzere olmayı istiyorum», dedi. «Afiyette değil misin?» dediler. «Günah işlemediğim gün âfiyetteyim», buyurdu. Bir kimseye ölürken, «Nasılsın?» dediler. «Muhakkak ölecek olan, yakalanıp suale çekilecek olan nasıl olur?» dedi. İbn Sirin birine, «Nasılsınız» dedi. «Beşyüz gümüş borcu ve çoluk çocuğu olanın, hiçbir kuruşu olmayanın hâli nasıl olur?» dedi. İbn Sirin gidip, bin gümüş getirdi, ona verdi ve «Beşyüzünü borcuna ver, beşyüzünü de evine nafaka yap. Bundan sonra kimseye nasılsın, demeyeceğime söz veriyorum», dedi. Böyle demesi, eğer bir kimseye nasılsın deyip de, ihtiyacını gidermezse, sormada nifak olur korkusundan idi.

Büyükler buyurmuştur ki, öyle insanlar gördük ki, birbirlerine selâm vermezlerdi. Fakat biri diğerinden istese, ondan bir şey esirgemezdi. Şimdi öyle insanlar vardır ki, birbirlerini ziyaret ederler, tavuğuna varıncaya kadar sorarlar. Ama birbirine bir dirhem hakları geçse, helâl etmez, isterler. Bu da nifaktan başka bir şey değildir. O hâlde, insanlar böyle olunca, onlara karışan kimse, ya onlara uyup, münafık ve yalancı olacak, yahut onlara uymayıp, düşman kazanacak, canı sıkılacak. Onun bulunmadığı yerde herkes ondan konuşacaktır. Onun dini onların başında, onların dini onun başında olacaktır.

4 — İnsanlara karışmakla işlenecek günahlardan biri de, **kiminle oturursan onun sıfat ve huyunun sana da geçmesidir.** Senin ise bundan haberin olmaz. Tabiatın ondan o huyları çalar. Bu anlaşılmaz, fakat büyük günahlara sebep olur. Allahü Teâlâ'yı unutanla oturmak gibi. Çünkü dünyayı sevenleri, dünya için çalışanları görende de bunun nümunesi meydana gelir. Sevmese, kötü bilse de fısk ve günah işleyenleri gören, bu günahı fazla görmekle günah, gözünde küçük ve hafif görünür. Hangi günahı fazla görürse kalbinden onun inkârı kalkar. Bu sebeptendir ki bir âlimde ipek kaftan görseler, herkesin kalbi o âlimi kötüler. Bu âlimin arkasından her gün konuşurlar. Ama bu işi kötü görmezler. Halbuki gıybet etmek, ipek giymekten daha fenadır. Hattâ zina etmekten de daha büyük günahtır. Fakat çok gördükleri ve işittikleri için, çok karşılaştıkları için gıybetin kötülüğü kalblerinden silinmiştir. Allahü Teâlâ'yı unutanların hâlini dinlemek bile zararlıdır. Ashâb-ı kirâmın (aleyhimü'r-rıdvân) ve büyüklerin hâlini dinlemek faydalı olduğu gibi. Bâhusus o büyükler anıldığı zaman rahmet yağar. Ha-

dis-i şerifte, **«Sâlihlerin [âlimlerin ve velilerin] isimlerinin anıldığı yere rahmet iner»**, (1) buyuruldu. Rahmetin sebebi, o büyüklerin hâllerini duyunca, din gayretinin artması, dünya isteğinin azalmasıdır. Bunun gibi dünyayı sevenler anıldığı zaman lânet yağar. Lânete sebep de Allahü Teâlâ'yı unutmak ve dünyaya kıymet vermektir. Dünyayı sevenlerden konuşmak bu lânete sebep olur. O hâlde yüzlerini görmek daha kötü olur. Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Fena kimselerle oturan, demirci gibidir. Ateş elbisesini yakmasa da, dumanı karartır»**. Ve buyurdu: **«İyi insanlarla oturan, attâr** [güzel kokular satan] **gibidir. Üzerine misk sürmese de, yine misk kokar»**, (2) buyurdu.

O hâlde, yalnızlık, fena kimselerle oturmaktan daha iyi, iyi insanlarla oturmak da yalnızlıktan daha iyidir. Hadis-i şeriften böyle olduğu anlaşılıyor. Meclisinde oturduğun kimse, dünya sevgisini, dünyayı istemeyi azaltıyor, seni Allahü Teâlâ'ya çağırıyorsa onunla bir arada bulunmak büyük bir ganimettir. Ondan ayrılma. Hâli bunun tersine olandan ise, uzak ol! Bilhassa dünyayı isteyen, ameli sözünü tutmayan âlimden çok sakın! Sohbeti öldürücü zehirdir. Temiz kalblerden İslâmiyetin izzet ve hürmetini siler. Çünkü insanlara, «Eğer Müslümanlığın aslı olsaydı, herkesten önce o yapardı», dedirtir. Bir kimsenin önünde baklava olsa ve tam bir iştiha ile yese ve bağırıp, «Ey Müslümanlar! Uzak durun. Bu zehirdir!» dese kimse ona inanmaz. Onun yemesini, o yemekte zehir olmadığına delil gösterirler. Haram yemeyen, günah islemeyen birçok insanlar vardır ki, bu âlimin bunları yaptığını duyunca, bunları yapmaya yeltenir. Bunun için âlimlerin hatalarını anlatmak iki sebeple haramdır.

Biri, gıybet etmiş olur. **Diğeri**, insanları onu örnek almaya, ona uymaya ve şeytanın yardımına kavuşmaya teşvik etmiş olur. Sonunda şeytan, «Sen şundan hâfız ve mütteki olamazsın», der. Cahillere iki şey lâzımdır: **Biri**, âlimde bir kusur görürlerse, onun ilmi günahına kefârettir demelidir. Çünkü ilim büyük şefaatçidir. Cahilin ise ilmi yoktur. Amel etmek isteyince neye baş vuracak, kime dayanacaktır? **Diğeri** de; âlimin, haram yemek fenadır bilgisi, cahilin zina ve içki içmenin fenalığını bilmesi gibidir. Şarap içmenin, zina etmenin haram olduğunu bilen herkes, bir cahilin şarap içmesini örnek alıp, şarap içmeye cesaret edemediği gibi, bir âlimin de haram yediğini gören onu örnek alamaz. Harama el uzatanlardan çoğu da âlim ismi altında bu işi yaparlar. Halbuki ilmin hakikatinden haberleri yoktur, cahildirler. Yahut da yaptıklarını herkes an-

(1) II/205. (2) II/205 - 206.

lamasın diye te'vil ederler, bir bahane ve mazeret gösterirler. Cahillerin bu gözle bakmayıp, helâk olmaması gerekir.

Bununla, birçok kimselerin sohbetinden uzak durmak icabettiğini belirtmek istiyoruz. Mûsa ile Hızır'ın (aleyhisselâm) Kur'ân-ı Kerîm'deki hikâyesi bunu gösterir. O hâlde, birçok kimselerin insanlardan uzak durması daha iyidir.

ÜÇÜNCÜ FAYDA: **Allahü Teâlâ'nın dilemesi hâriç, hiçbir şehir fitne, düşmanlık ve inatçılardan boş değildir.** O hâlde uzak duran kurtuldu; onlara karışan tehlikeye düştü. Abdullah b. Mes'ûd (radıyallahü anh) buyurur ki, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «**İnsanlar bir zaman gelir, dinlerini korumak için, bir yerden bir yere, bir dağdan bir dağa, bir mağaradan bir mağaraya tilki gibi kaçarlar**» (1). «Yâ Resûlâllah! Bu ne zaman olur?» dediler. Buyurdu ki: «**Maişet, günah işlemeksizin elde edilemediği zaman. O zaman bekâr durmak helâl olur**». «Yâ Resûlâllah! Bu nasıl olur? Halbuki bize evlenmeyi buyurdunuz», dediler. Buyurdu ki: «**O zaman, insanın helâki anasının ve babasının elinde olur. Onlar ölü ise, hanımının ve çocuklarının elinde olur. Onlar da yoksa, akrabasının elinde olur**» (2). «Niçin böyle olur, yâ Resûlâllah?» dediklerinde, «**Ona fakirliği ve kanaati kötülerler, yapamayacağı şeyleri ondan isterler, böylece helâk olur**», buyurdu. Burada her ne kadar bekârlık bahis mevzuu ise de, aynı şey uzlet için de düşünülebilir. Bu hadis-i şerifte bildirilen bu zaman çoktan gelip geçmiştir. Süfyân-ı Sevri (rahmetullahi aleyh) kendi bulunduğu zamanda buna işaret edip, «Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, bekâr durmak bugün helâl olmuştur», dedi.

DÖRDÜNCÜ FAYDA: **İnsanların şerrinden kurtulur ve rahat olur.** Çünkü, insanların arasında bulunduğu müddetçe, gıybet sıkıntısından ve onların sû-i zannından uzak olamaz. Şüpheli yemeklerden kurtulamaz. Kendisinden bir şey görüp anlayamadıkları için dil uzatmalarından da kurtulamaz. Bütün insanların haklarına riayeti gözetip, neşelerine sevinme, elemlerine üzülme ve misafirliğe çağırma ile meşgul olursa, bütün zamanı bununla geçer, kendi işi ile uğraşamaz. Bazılarına böyle yaparsa, diğerleri kırılır ve ona eziyet ederler. Bir köşeye çekilirse, hepsinden kurtulur ve herkesi memnun etmiş olur. Büyüklerden biri kabristanlarda elinde kitap dolaşır, yalnız otururdu. «Ne için böyle yapıyorsun?» dediklerinde, «Yalnızlıktan daha sâlim bir yer, mezar gibi nasihat verici bir vâiz, kitaptan iyi arkadaş görmedim», dedi.

Sâbit-i Bennânî evliyâdan idi. Hasan-ı Basrî'ye «Duydum ki, hacca gidiyorsun, senin arkadaşın olup beraber gitmeyi isterim»,

---

(1) II/207. (2) II/207.

diye yazdı. Hasan-ı Basri (rahmetullahi aleyh) cevabında «Bırak, Allahü Teâlâ'nın örtüsü altında olayım. Zira beraber olursak, birbirimizden bir şeyler görür ve birbirimizi sevmeyiz» diye yazdı. Bu da uzletin faydalarından biridir. Mürüvvet perdesi yerinde kalır ve içteki, kalbdeki şeyler ortaya çıkmaz. Çünkü çok görüşmede, görülmeyen şeyler de görülür.

BEŞİNCİ FAYDA: İnsanlar ona tama' etmezler. O da insanlara tama' etmez. Halbuki bu iki tama'dan çok sıkıntı ve günahlar meydana gelir. Çünkü dünyayı sevenleri görende de, dünyaya karşı bir arzu meydana gelir. Tama' ise arzuya, hırsa tâbidir. Böylece tama'a uyan aşağı olur. Bu sebepten Allahü Teâlâ, «Onlardan (kâfirlerden) **bir sınıfa, kendilerini fitneye düşürmemiz için,** (verdiğimiz ve) **fâidelendirdiğimiz** (bu) **dünya hayatına ait zinetlere ve debdebelere sakın iki gözünü dikme. Rabbinin rızkı hem daha hayırlı hem daha süreklidir»** [1], buyuruyor. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: **«Dünya bakımından sizden yüksek olana bakmayınız, Allahü Teâlâ'nın nimeti gözünüzde küçük görünür»** [2]. Zenginlerin nimetine bakan, onu elde etmek isterse, edemez ve âhiretini de ziyan eder. İstemezse, mücahede ve sabıra kavuşur. Bu da oldukça zordur.

ALTINCI FAYDA: İnsana ağırlık veren kimselerle ahmakları görmekten ve ahmaklık derecelerini ölçmekten kurtuluştur. Bu gibi insana ağırlık verenleri görmek, küçük bir körlüktür. A'meş'e «Niçin gözün sakat oldu?» dediklerinde, «Sert insanlara bakmaktan», buyurdu, **Calinus** der ki: Vücudun sıtması olduğu gibi, rûhun da sıtması vardır. Rûhun sıtması, katı ve sert insanları görmektir. İmâm Şafii (rahmetullahi aleyh) buyuruyor ki: «Hiçbir katı kimse ile oturmadım ki, ona yakın olan tarafımı diğer tarafımdan sert bulmamış olayım».

İlk iki faydadan sonra anlattığımız dört fayda, dünyevi faydalar olmakla beraber din ile de alâkalıdırlar. Çünkü, bir kimsenin yüzünü görünce korksa veya acayip görse dil ile, yahut kalb ile ona gıybet etmeye başlar. İnsanlardan ayrı olunca, bunlardan kurtulur.

UZLETİN ZARARLARI

Din ve dünya işlerinden öyleleri vardır ki, başkaları olmadan elde edilemez, insanlara karışmadan mümkün olmaz. Uzlette olursa, buna kavuşamaz. O şeyin elden kaçması, uzletin, âfet ve zararlarındandır. Bu zararlar da altıdır:

BİRİNCİ ZARAR: İlim öğrenmekten ve öğretmekten geri kal-

---

(1) 20 — Tâhâ: 131. (2) II/209.

maktır. Kendisine farz olan ilimleri öğrenmeyene, uzlet haramdır. Farz olanı öğrenir, fakat fazla anlayamazsa, ibadet için uzlete çekilmesi câizdir. Şeriatın bütün ilimlerini öğrenebilecekse, uzlete çekilmesi büyük hüsran ve ziyan olur. Çünkü ilim elde etmeden uzleti seçenin, vaktinin çoğu uyku, durgunluk ve dağınık düşüncelerle zâyi olur. İlim kuvveti olmadan bütün gün ibadet etse, ibadette gurur ve aldanmadan kurtulamaz. İtikatta yanlış ve olmayacak şeyleri düşünmekten kurtulamaz. Allahü Teâlâ'ya ait olan düşünceleri küfre ve bid'ate varır da, haberi olmaz.

O hâlde işin doğrusu uzlet âlimlere yakışır, cahillere değil. Cahil hasta gibidir. Hekimden kaçıp, kendi kendine hekimlik yapması uygun olmaz. Hemen helâk olur.

İlim öğretmenin derecesi büyüktür. İsâ aleyhisselâm buyurur ki: «İlmi olana, onunla amel edene ve başkalarına öğretene gökteki melekler, «Büyük» diye hitab ederler». İlim öğretmek uzletle bağdaşamaz. O hâlde, ilim öğretmek uzletten iyidir. Bunda da bir şart vardır: İlim öğretmekten maksat, din ilmi öğretmek olup makam ve mal toplama olmamalıdır. Dinde lüzumlu, faydalı ilmi öğretmelidir. Mühim olanı, önce öğretmelidir. Meselâ tahareti anlatmaya başlayınca, demelidir ki, elbiseyi ve bedeni temizlemek kolay ve basittir. Temizlikten maksat daha başkadır. O da, gözünü, kulağını, dilini, elini ve bütün vücudunu günahtan temizlemektir. Söylediğini yapmalıdır. Talebe söylediğini yapmadan başka bilgiler isterse, maksadı mevki kapmaktır. Tahareti [abdesti] anlatınca, bu taharetten maksat, bunun ötesinde bir temizliktir, o da kalbin, dünya sevgisinden ve Allahü Teâlâ'dan gayri her şeyden temizlenmesidir, demelidir.

Lâ ilâhe illâllah kelimesinin hakikati, Allahü Teâlâ'dan başka mabud yoktur, demektir. Arzu ve isteklerinin emri altında bulunan, arzularını kendine mabud etmiştir. **Lâ ilâhe illâllah** kelimesinin hakikatinden mahrumdur. **Münciyât** ve **Mühlikât** rükünlerinde anlattıklarımızı okumayan, arzu ve isteklerden kesilmeyi bilemez. Bu ise bütün insanlara farz-ı ayındır.

Bir talebe bu ilimleri bitirmeden hayız, boşanma, haraç ve hasımlık fetvalarını öğrenmek isterse, yahut mezhepler arasındaki ayrılıkları, kelâm, cedel, münazara ilimlerini Mutezile ve keramiyân kavilleri ile öğrenmek isterse, dini değil, mevki kapmak ve mal toplamak istiyor demektir. Böyle kimseden uzak durmalıdır. Onun zararı büyüktür. Kendisini helâke çağıran şeytanla münazara etmez, kendi düşmanı olan nefsine sert davranmaz da, Ebû Hanife, Şâfiî ve Mutezile ile münazara ve hasımlık etmek isterse, şeytan onu avucunun içine almış, ona gülüyor, onunla alay ediyor demektir. İçinde bulunan haset, kibir, riya, dünya sevgisi, mal ve mevki aş-

kı, kendisini helâk eden kötü sıfatlardır. Kalbini onlardan temizlemeyip, nikâh, talâk, selem ve ücret fetvaları ile uğraşması nasıl doğru olur? Halbuki içtihadında hata etmiş olanın sevabı ikiden bire inmiştir. Yâni yine sevap işlemiştir.

Peygamber Efendimiz (aleyhisselâm) buyurdu ki: **«İçtihâd edip doğruyu bulana iki, hata edene bir sevab vardır».** O hâlde Şâfii mezhebini, yahut Ebû Hanife mezhebini tutanın faydası bundan çok değildir. Fakat bu sıfatlardan arınmazsa, kazancı, dinini helâk etmek olur. Zaman öyle oldu ki, büyük şehirde ilim öğrenmek için bu şekilde uğraşan iki kişiden fazla bulunmuyor. O hâlde ders okutacakların da uzlet etmesi daha iyi olur. Çünkü maksadı dünya olâna ilim öğreten, yol kesiciye kılıç satan kimse gibidir. Eğer, bir gün bu ilimle dine döner derse, yol kesicinin tevbe edip, cihada gitmesini beklemeye benzer. Eğer derse ki, kılıç onu tevbeye çağırmaz, ama ilim onu Allahü Teâlâ'ya çağırır. Bu da yanlıştır. Çünkü, husumet, muamelât, kelâm, nahiv ve lügat ilimleri hiç kimseyi Allahü Teâlâ'ya çağırmaz. Bunları yapmakta dine teşvik ve gayret yoktur. Belki her biri haset, övünme, kibir ve inat tohumunu kalbine eker ve büyütür. **Haber almak, görmek gibi değildir.** Dikkat buyurunuz! böyle ilimlerle meşgul olanlar nasıl oldular, nasıl öldüler?!.

Âhirete çağırıp, dünyadan soğutan ilim, Hadis ve Tefsir ilimleri ile, **Münciyât** ve **Mühlikat** kısımlarında anlatacağımız ilimlerdir. Şüphesiz bu ilimleri sevmek, üstün tutmak lâzımdır. Çünkü, kalbi çok katı olan birkaç kişi hariç, herkese tesir ederler. Bu söylediğimiz şartlarla ilim öğrenmek isteyenin uzlete çekilmesi büyük günah olur.

Hadis, Tefsir ve lâzım olan ilimleri okuyan bir kimsede mevki hırsı galib ise ona öğretmekten kaçınmalıdır. Ona öğretmekte birçok faydalar var ise de, kendisi helâk olur, kendini diğerlerine feda etmiş olur. Bu yüzden Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Allahü Teâlâ, bu dine öyle kimselerle yardım eder ki, onlar nasibsizdirler».** Bu, odayı aydınlatan ve gittikçe yanıp eksilen bir muma benzer. Bunun için **Bişr-i Hâfi** (rahmetullahi aleyh) üstadından dinleyip yazdığı yedi sadık Hadis kitabını toprağa gömdü ve hadis rivayet eylemedi ve «Rivayet etmek isteğini kendimde gördüğüm için hadis rivayet etmiyorum. Eğer susmak isteğini kendimde bulsaydım hadis rivayet ederdim», buyurdu. Büyükler buyurmuşlardır ki: «Haddesenâ [bize hadis bildirdi], sözü dünyadan bir kapıdır. Haddesenâ diyen, gelin önüme oturun, demek istiyor».

Emirü'l-mü'minin Ali (radıyallahü anh) bir kimseye uğradı. Kürsüye çıkmış vaaz veriyordu. Buyurdu: «Bu, beni tanıyınız! di-

yor». Hazret-i Ömer'den (radıyallahü anh) bir kimse, sabah namazından sonra insanlara nasihat vermek için izin istedi. İzin vermedi. «Nasihat vermeyi yasaklıyor musun?» dedi. «Evet, korkarım kendine öyle bir tekebbür havası verirsin ki, Süreyya yıldız kümesine çıkarsın», buyurdu. Rabia-i Adviyye, Süfyân-ı Sevri'ye, «Dünyayı sevmeseydin, iyi insansın», dedi. «Dünya nedir?» diye sordu. «Hadis bildirmeyi seviyorsun» dedi. Ebû Süleyman-ı Hattâbi der ki: «Bu zamanda sizinle arkadaş olup, sizden ilim öğrenmek isteyenden kaçınız, uzak durunuz. Çünkü onların ne malı, ne de güzellikleri vardır. Zâhirde dost, kalbden düşman olurlar. Yüzüne karşı seni medhederler, arkandan kötü söylerler. Hepsi nifak sahibi, söz taşıyıcı, hileci ve aldatıcı olurlar. Onların maksadı, kendi bozuk emellerine ulaşmak için, seni merdiven yapıp üstüne basıp geçmektir. Seni, kendi arzuladıkları emeller diyarında dolaşmak için merkep yaparlar. Senin yanına gelmeyi canına minnet bilirler. Şerefini, mevkiini ve malını kendilerine feda etmeni isterler. Yanına gelmelerine karşılık, kendilerinin, akrabalarının ve yakınlarının hakkını gözetmeni, düşmanlarıyla kötü olmanı isterler. Bunlardan birini yapmadığın an, senin ilmine de, sana da ne söyleyeceklerini görürsün. Düşmanlıklarını nasıl açığa vuracaklarını anlarsın!». İşin doğrusu onun dediği gibidir: Bugün talebe fakir müderris istemiyor. Müderris de halkın gözünde haşmetini kaybetmek korkusuyla talebesini terk edemiyor. Ve onların ihtiyaçlarını temin için zalimlere hizmet etmeye ve yaltaklanmaya başlıyor. Talebeleri için dinini yıkıyor, fakat onlardan bir fayda göremiyor. İşte bu anlatılanların şartlarına uygun öğretim yapabilecekse uzlet etmesinden daha iyidir.

Cahillere lâzım olan, hangi âlimi görürlerse dersinde ve meclisinde bulunmalı, bunu mevki ve mal toplamak için yapıyor diye sû-i zan etmemeli, belki Allah için yapıyor diye düşünmelidirler. Böyle zan sahibi olmak farzdır. Kalbi pis olunca hüsn-i zanna yer kalmaz. Herkes kendi içindekinin onda olduğunu zanneder. Bunu söylememizin sebebi, âlim kendine lâzım olanı bilsin ve câhil bilgisizliği ile bunu bahane etmesin. Âlimlere hürmette kusur edip sû-i zannı sebebi ile kendisi de helâk olmasın.

İKİNCİ ZARAR: Fayda elde etmek ve faydalı olmaktan geri kalır. Fayda elde etmek, kesb ile çalışıp kazanmak ile olur. Bu da insanlarla görüşmeden olmaz. Çoluk çocuğu olup, çalışmayıp uzlete çekilmek doğru değildir. Çoluk çocuğa bakmamak büyük günahlardandır. Yetecek kadar parası, yahut malı varsa, yahut çoluk çocuğu yoksa uzlet iyidir.

Faydalı olmak, sadaka vermek ve Müslümanların haklarını gözetmekle olur. Uzlette zâhiri ibadetten başka bir şeyle uğraşmaya-

caksa, helâlden kazanmak ve sadaka vermek, uzletten daha iyi olur. Şayet kalbinde Allahü Teâlâ'nın mârifetine açılmış bir yol veya münâcâta ünsiyeti varsa, uzlet bütün sadakalardan daha üstündür. Çünkü bütün ibadetlerden maksat, mârifet ve ünsiyettir.

ÜÇÜNCÜ ZARAR: İnsanların ahlâkına, huylarına sabretmekten meydana gelen mücâhede ve riyazetten geri kalır. Riyazetin tamamına kavuşmayan bir kimse için bu çok faydalıdır. Çünkü bütün ibadetlerden maksat, iyi huy sahibi olmaktır. Bu da, insanlara karışmaksızın elde edilemez. İnsanların olur olmaz şeylerine ancak iyi huyla sabredilebilir. Sofilere hizmet edenler, kibir ve gururlarını kırmak için halka karışır, onlardan bir şey isterler. Sofilerin nafakası ile insanların bahilliğini kırarlar. Onlardan gelene katlanmakla fena huylarını yok ederler. Sofilere hizmet etmekle duâ ve teveccühlerine kavuşurlar. Bugün niyet ve düşünce değişmiş ise de, önceleri işin hakikati böyle idi. Şimdi bazılarının maksadı mevki yapmak ve mal toplamak olmuştur. Riyazete kavuşanın uzlet etmesi iyi olur. Çünkü riyazetten maksat, daima sıkıntı çekmek değildir. Bâhusus ilâç içmekten maksat, acı tatmak değil, hastalığın gitmesidir. Hastalık gidince daima ilâcın acılığını tatmak şart değildir. Maksat, riyazetten daha ötededir. O da Allahü Teâlâ'nın zikrine ünsiyet peydâ etmektir. Riyazetten maksat, kendini bu ünsiyetten alıkoyan her şeyden uzaklaşıp zikre kavuşmaktır.

Riyazet çekmek lâzım olduğu gibi, riyazet çektirmek ve diğer kimseleri terbiye etmek de, dinin hükümlerindendir. Bu ise uzletle beraber bulunmaz. Hattâ şeyhin müridleri ile görüşmesi zarurîdir. O, bir mürebbi ve muallim gibidir, hükmü de onun hükmüdür. Müridlerinden ayrılıp uzlete çekilmesi diye bir şart yoktur. Şeyhe de, âlime olduğu gibi riyâ ve benzeri âfetler ârız olabilir. Şeyhlerin de bunlardan sakınmaları lâzımdır. Şartları uygun olunca onların müridlerle bir arada olmaları uzletten daha iyi olur.

DÖRDÜNCÜ ZARAR: Uzlette vesvese çok olur. Hattâ kalb, zikretmekten nefret edebilir ve üzüntü meydana gelebilir. Bu ise, insanlarla bir arada bulunmaktan başka bir şeyle gitmez. İbn Abbas (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Vesveseden korkmasaydım, insanlarla oturmazdım». Ali (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Kalbin rahatını kalbe men etmeyin. Çünkü kalbe bir defa fenalık yaparsan, artık görmez olur». O hâlde her gün bir saat, oturup konuşacak bir kimsesi olmalıdır. Çünkü bu, sevinci artırır. Fakat bu kimsenin de, daima din hususunda konuşacak kimse olması lâzımdır. Dindeki kusurlarını, dünya işlerindeki kolaylıklarını söylemelidir. Gafillerle bir an bile olsa oturmak, zararlıdır. Bütün gün elde ettiği iyi sıfat, gafilin yanında tozlanmaya, bulanmaya başlar. Peygamberimiz (aleyhisselâm) buyurdu: «Dostunun ve beraber oturdu-

ğu kimsenin sıfatında olmak isteyen kiminle arkadaşlık edeceğine çok dikkat etmelidir» (1).

BEŞİNCİ ZARAR: Hasta ziyareti, cenaze teşyii, davete gitmek, Müslümanların neşesine sevinmek, elemine üzülmek ve bunun gibi insan hakları sevaplarından mahrum kalır. Bu işlerde de zararlar vardır. Bozuk âdetler ve tekellüfler araya karışabilir. Bir kimse kendini bu zararlardan koruyamaz ve hizmet şartlarını yerine getiremezse, uzlet etmesi daha iyidir. Geçmiş din büyüklerinin çoğu böyle yapmışlar, öbürlerini bırakmışlar, selâmeti bunda görmüşlerdir.

ALTINCI ZARAR: İnsanlara karışmakta ve haklarını yerine getirmekte bir çeşit tevazu bulunur. Uzlette ise bir çeşit tekebbür bulunur. Hattâ uzletten sebep, mevki sevgisi ve tekebbür olabilir. O, insanları ziyaret etmek istemeyen ve insanların kendisini ziyaret etmelerini istemeyen kimsedir. Derler ki, Beni İsrâil'de büyük bir âlim vardı. İlimde üç yüz altmış kitap yazmıştı. Hattâ Allahü Teâlâ'nın indinde bir yeri olduğunu zannetmişti. Zamanın peygamberine vahiy geldi ki, «Ona söyle: Yeryüzüne kendi şöhretini, ismini yaydın. Ben senin bu şöhretini kabul etmiyorum». Korktu ve bu işten el çekti. Bir mağarada yalnız başına oturdu ve «Şimdi Allahü Teâlâ benden razı oldu», dedi. Vahiy geldi ve «Ondan razı değilim», buyurdu. Oradan çıktı ve insanlara karışıp, çarşılarda bulundu. İnsanlarla oturup kalktı, onlarla yemek yedi. Vahiy geldi ki: «İşte şimdi senden razı oldum». O hâlde, uzletten kendine büyüklük çıkaran, kalabalıkta hürmet edilmeyeceğinden korktuğu içindir. Yahut, ilimde ve amelde kusurlarına perde etmiştir. Daima, insanların kendisini ziyarete gelmelerini, kendisiyle bereketlenmelerini, elini öpmelerini ister. Böyle uzlet nifak ve bozukluğun tâ kendisidir. Uzletin doğruluğuna iki alâmet vardır: Biri, bulunduğu odada hiç boş durmayıp, zikir, tefekkür, ilim ve ibadetle meşgul olmasıdır. Diğeri; kendisinden dini bakımdan istifade edenler hariç, insanların kendini ziyaret etmelerini beğenmemesidir. Ebü'l-Hasan Hâtemî, Tûs şehrinin büyüklerinden idi. Evliyanın büyüklerinden olan Şeyh Ebü'l-Kasım-ı Gürgânî'ye gitti. Özür dileyip, «Kusur ettim, seyrek geliyorum» dedi. «Özür dileme ey Hâce! Herkes gelmeyi ister, ben de gelmemeyi isterim. Bizim Melekü'l-mevti beklemekten başka beklediğimiz yoktur», buyurdu.

Bir padişah Hâtem-i Esamm'ın yanına gitti. «Ne istiyorsun?» dedi. «Ne sen beni gör, ne de ben seni», buyurdu. İnsanların hürmet etmesi için uzlete çekilip bir hücrede oturmak, büyük cahillik olup, en küçük derecesi, kendi işinden kimsenin elinde bir şey yoktur,

---

(1) II/213.

bilmesidir. Dağ başına da gitse, ayıp arayan; nifâk üzeredir, der. Meyhaneye gitse, dostu ve müridi der ki: Kendini insanların gözünden düşürmek için melâmî görünüyor. Her şeyinde böyledir. Onun hakkında, insanlar iki bölüm olmuşlardır. Kalbini insanlara değil, dine bağlamak lâzımdır. Sehl-i Tüsterî, müridine bir iş yapmasını buyurdu. «İnsanlardan korkarım, yapamam», dedi. Sehl, yüzünü cemaate dönüp buyurdu ki: «İki sıfattan birini elde etmeyince bir kimse bu işin hakikatine kavuşamaz: Ya halk gözünden düşüp Haktan gayrisini görmeyecek, yahut nefsi gözünden düşüp insanların onu herhangi bir sıfatta görmesinden korkmayacak». Hasan-ı Basriye, «Meclisinize bazı insanlar geliyor; sözlerinizi, itiraz etmek ve kusurlarınızı aramak için ezberliyorlar», dediler. Buyurdu ki: «Ben kendi nefsimi gördüm ki: Firdevs-i âlâyı ve mücâveret-i Hak Teâlâ'yı ister [Hak Teâlâ'ya yakın olmak ister], insanlardan kurtulmayı aslâ istemez. Çünkü onların Yaratanı bile dillerinden kurtulamaz. Yâni kendilerini Yaratana da dil uzatırlar...».

Buraya kadar uzletin zarar ve faydaları anlatıldı. Herkes kendi hesabını bilsin. Bunları gözönüne getirsin ve kendisi hakkında faydalısını bilsin.

UZLETİN EDEBLERİ

Uzlete çekilen kimse, insanlardan ayrılmak ile insanlara zararlı olmaktan ve insanlardan gelecek zararlardan kurtulacağına, Allahü Teâlâ'ya daha çok ibadet etmek için çok zamanı olacağına niyet etmelidir. Hiç boş durmamalıdır. Zikir, fikir, ilim ve amelle meşgul olmalıdır. İnsanların yanına gelmesini istememeli, şehirde olan biten haberleri sormamalı, insanların durumlarını da sormamalıdır. Çünkü duyacağı her şey, kalbe inen bir tohum olabilir. Halvette yapılacak iş, düşüncelere mâni olmak ve kalbi zikir ile temizlemek ve parlatmaktır. İnsanlara ait haberler, düşünce tohumudurlar.

Yeme ve giyme hususunda az bir şeye kanaat etmelidir. Yoksa insanlara karışmaktan kesilmiş olamaz. Komşularının sıkıntılarına karşı sabırlı olmalıdır. Onu kötüleme veya övme şeklinde söylenen sözlere aldırmamalıdır. Kalbini bunlara bağlamamalıdır. Eğer uzlette olmakta kendisine, münafık ve riyakâr [iki yüzlü] yahut muhlis, mütevazı, yahut mütekebbir derlerse, kulak vermemelidir. Çünkü bütün bunları zaman alır, götürür. Uzletten maksat, âhirete dalmak olmalıdır.

YEDİNCİ ASIL

Seferin Edebleri

İki çeşit sefer vardır: **Biri bâtınla [kalple], diğeri zâhirle [bedenle]** dir. Bâtın'ın seferi [yolculuğu] göğün ve yerin melekûtunda ve Allahü Teâlâ'nın sun'unda ve din yolunun konaklarında kalb ile yapılan seferdir. Dinde mert olanların seferi budur. Bedenleri evde otururken, yedi kat gökten ve yerden daha geniş olan Cennet içinde dolaşırlar. Çünkü melekût âlemleri, âriflerin Cennetidir. O öyle bir Cennettir ki, yasaklama ve zorlama ona yol bulamaz. Allahü Teâlâ, **«Yoksa, göklerin ve yerin melekûtuna ve Allah'ın yarattıklarına bakmıyorlar mı?»** [1], âyet-i kerimesi ile bu sefere çağırıyor.

Böyle sefere çıkamayan, zâhirde sefere çıkıp, fayda bulacağı yere bedenini götürmelidir. Bu, yürüyerek Kâbe'ye gidene, yukarıdaki ise, Kâbe'nin oturan bir kimsenin yanına gelmesine, etrafında tavaf etmesine ve kendi sırlarını ona bildirmesine benzer. Bununla onun arasında fark büyüktür. Bunun için **Şeyh Ebû Said-i Ebu'l-Hayr** (rahmetullahi aleyh) derdi ki: «Mert olmayanların ayağında, mertlerin oturacak yerlerinde kızarıntı olur» [yâni ibadet için çok otururlar]. Biz bu kitabımızda zâhirî seferin edeblerini iki babda anlatırız. Bâtın seferi ise çok incedir ve bu kitapta anlatılamaz.

BİRİNCİ BAB

SEFERE NİYET, EDEB VE ÇEŞİTLERİ

Sefer beş kısımdır:

BİRİNCİ SEFER: İlim öğrenmeye gitmektir. Öğrenilmesi farz olan ilimler için, sefere gitmek farz, sünnet olanlar için sünnettir. İlim öğrenmek için olan sefer üç şekildedir:

1 — **Şeriat ilimleri öğrenmelidir.** Hadis-i şerifte, **«İlim öğrenmek için evinden çıkan, dönünceye kadar Allah yolundadır,** [2] buyuruldu. Yine bir hadis-i şerifte, **«Melekler, ilim talebesi için kanat-**

---

(1) 7 — A'râf: 185. (2) II/218.

larını yayarlar», buyuruldu. Büyüklerden biri vardı. Bir hadis-i şerif öğrenmek için uzun seferlere katlanırdı. Süfyân-ı Sevri buyuruyor ki: «Din yolunda bir istifade etmek için, bir kimse Şam'dan Yemen'e gidip bir kelime dinlerse, yolculuğu boşa geçmemiş olur». Âhirette işe yarayacak ilim için sefer etmelidir. İnsanı dünyadan âhirete, hırstan kanaate, riyadan ihlâsa, insanlara tapmaktan Hakk'a tapmaya çağırmayan amelin ilmi noksandır.

2 — **Yolculuk edip kendini ve ahlâkını bilmeli, kendindeki kötü sıfatların ilâcını bulmaya uğraşmalıdır.** Bu da mühimdir. Çünkü insan, evinde bulunduğu ve işler yolunda gittiği müddetçe kendine hüsn-i zanda bulunur ve iyi ahlâklı olduğunu sanır. Yolculukta kalb huylarının perdesi kalkar, zayıflığını, fena huylarını ve âcizliğini meydana çıkaran hâllerle karşılaşır. Hastalık teşhis edilince, tedavisi ile uğraşılabilir. Sefere çıkmayanın işleri mertçe olmaz.

Bişr-i Hâfî buyurdu: «Ey âlimler! Sefere çıkınız, temizleniniz. Çünkü bir yerde kalan suyun tazeliği gider».

3 — **Seyahat edip Allahü Teâlâ'nın kara, deniz, dağ, sahra ve çeşitli ülkelerindeki mahlûkatındaki garibllikleri, akıllara durgunluk veren incelikleri görmelidir.** Dünyanın, gezdiği bu bölgelerindeki hayvan, bitki ve diğer varlıkları tanımalı, hepsinin kendi Rabbini tesbih ettiğini, tek ve bir olduğuna, O'ndan başka mabud olmadığına delil olduğunu görmelidir. Harf ve ses şeklinde olmayan cemadâtın [cansızların] konuşmasını duyabilen, harfsiz ve rakamsız bütün yaratılmışların alınlarında yazılan yazıyı okuyabilen ve memleketteki sırları bunlardan anlayabilen, kalb gözü açık bir kimsenin, yeryüzünde dolaşmasına lüzum yoktur. O göklerin melekûtuna bakmalıdır ki, gece gündüz onun etrafında dolaşıyor, kendi şaşılacak sırlarını ona söylüyorlar ve bir ses, «**Göklerde ve yerde ne ibretler ne işaretler vardır; üzerlerinde gezerler, fakat bunları anlamazlar**» [1], diyor. Hattâ bir kimse, kendinin, azâlarının ve sıfatlarının yaratılmasına bakarsa, bütün ömrünü bir ibret levhası ve bitmeyen bir manzara görür. Kendindeki şaşılacak hâlleri, gözünü kapayıp kalb gözünü açtığı vakit görür.

Büyüklerden biri buyurur: «İnsanlar diyor ki: Garip şeyleri, acayiplikleri görmek istiyorsanız gözünüzü açınız. Ben ise: Acayiplikleri görmek istiyorsanız gözünüzü yumunuz, diyorum». Her ikisi de doğrudur. Gözünü açarsa zâhirdeki, dıştaki acayiplikleri görür, sonra diğer makama ulaşır. Dıştakiler mahduttur. Çünkü madde âlemine bağlıdırlar. Madde ise, sınırlı ve mahduttur. İçteki, bâ-

(1) 12 — Yûsuf: 105.

tındaki kalb ve rûhtaki şaşılacak hâllerin sonu yoktur. Çünkü bunlar rûh ve hakikatlarla alâkalıdır. Hakikatların ise sonu yoktur. Her şekille, her sûretle bir ruh ve hakikat da bulunur. Sûret ve şekil gözün nasibi, hakikat da kalb gözünün nasibidir. Sûret ve şekil gayet muhtasardır. Hususan bir kimse dile baksa bir parça et, kalbi görse bir parça siyah kandır, der. Dikkat buyurun da, gözün nasibinin, dil ve kalbin hakikati yanında ne kadar olduğunu anlayın. Âlemin bütün parça ve molekülleri de böyledir. Göz ile görülenden fazlasını görmeyenin derecesi, hayvanlık derecesine yakındır. Bununla beraber, göz, kalb gözünün anahtarıdır, şeklinde kuvvetli haber vardır. Yaratılmışlara bu göz ile bakmakta fayda yok değildir.

İKİNCİ SEFER: **İbadet için olan yolculuktur. Hacca gitmek, cihada gitmek, peygamberlerin, evliyânın, ashâbın, tâbiînin** (aleyhimüsselâm ve aleyhimürrıdvân) **mezarlarını ziyarete gitmek, hattâ yüzlerine bakmak ibadet olan âlimler ve din büyüklerini ziyaret etmek gibi.** Onların duâları çok bereketlidir. Onları görmenin bereketlerinden biri, onlara uymak, onların ardı sıra gitmek sevgisi ve arzusu, kalbde harekete gelir. O hâlde onların yüzünü görmek hem ibadet, hem de birçok ibadetlerin tohumu olur. Onların sözleri ve nefesleri kendisine yâr olursa, faydaları çok olur. Böyle niyetle büyüklerin kabirlerini ziyarete gitmek câizdir. Bâhusus Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Üç mescidden başkası için sefere çıkmayın. Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebi ve Beyt-i Mukaddes»** [1]. Bu hadis-i şeriften anlaşılıyor ki, yerler ve mescidler ile teberrük etmeyiniz, yalnız bu üç yerle bereketleniniz. Fakat yaşayan âlimleri ziyaret etmek buna girmediği gibi öldükten sonra da, onları ziyaret etmek buna girmez. Demek ki, evliyâ ve âlimlerin mezarlarını, istifade niyeti ile ziyarete gitmek için sefere çıkmak câizdir.

ÜÇÜNCÜ SEFER: **Dinine zararı dokunan, mevki, mal, para, idare âmirliği ve dünya meşgaleleri gibi şeyleri bırakıp, başka tarafa gitmektir.** Dünya işleriyle uğraşması din yolunda ilerlemesine engel olan kimseye böyle yolculuk farz olur. Evet, insan kendisine zarurî lâzım olanlardan, ihtiyaçlardan kurtulamaz, ama daha uygun ve hafifini seçebilir. «Yükü hafif olanlar kurtuldu», buyurulmuştur. Büyük ve meşhur bir makamda olana, bu makam ekseriya Allahü Teâlâ'yı unutturur. Süfyân-ı Sevri buyurur: «Zaman öyle oldu ki, adları duyulmamış ve meçhul olan kimselere bile korku vardır. Tanınmışlardan ne diyelim! Zaman öyle oldu ki, seni tanı-

---

(1) II/219.

dıkları yerden kaçıp, kimsenin tanımadığı bir yere gidesin!». Kendisini sırtında bir torba ile gördüler. «Nereye gidiyorsun?» dediler. «Filân köyde yiyeceği daha ucuz veriyorlar», buyurdu. «Bunu câiz görüyor musun?» dediler. «Geçimin kolay olduğu yere gidiniz, orada din daha sağlam ve kalb daha rahat olur», buyurdu. İbrâhim el-Havâs, hiçbir şehirde kırk günden fazla kalmazdı.

DÖRDÜNCÜ SEFER: Dünya için, yâni geçim için sefere çıkmaktır. Bu mubahtır. Fakat kendini ve çoluk çocuğunu başkalarına muhtaç etmemek niyeti ile olursa, tâat ve sevab olur. Dünya malını artırmak, övünmek ve süslenmek niyeti ile olursa, şeytan yolunda yapılmış bir sefer olur. Böyle olanların ekseriya bütün ömürleri sefer [yolculuk] sıkıntısı ile geçer. Çünkü para harcanacak yer çok bulunur. Sonunda ya yolunu keserler, ya gurbette ölür, yahut bir suç işleyip polislerin eline düşer. En iyi olacağı, malının vârisine kalması olup, şehvet ve istekleri peşinde harcaması ve kendisini hatırlamaması olur. Hattâ vasiyetini yerine getirmeyebilir ve borçlarını ödemeyebilir. Fakat vebâli, mes'uliyeti de âhirette kendisine kalır. Bütün sıkıntılarını kendisi çekip sorumluluğu da kendinde olan o malla başkası rahat ederse, bundan daha büyük aldanma olur mu?

BEŞİNCİ SEFER: Seyahat, seyir ve temaşa için yapılan seferdir. Az ve seyrek olursa mubahtır. Ama bir kimse bütün şehirleri dolaşmayı âdet eder ve gezmekten başka bir maksadı olmayıp, görmediği şehirleri ve insanları görmek isterse, âlimler böyle yolculuğa çıkmak hakkında ayrı ayrı söylemişlerdir. Bazıları, bu faydasız yere kendine eziyet vermektir, bu ise câiz değildir, dediler. **Bize göre; doğrusu şöyle ki:** Haram değildir. Zira iyi olmasa da seyretmek, memleket görmekte bir maksat vardır. Herkese göre mubahlığı vardır. Böyle kimse yaratılışta aşağı bir kimsedir. Bu maksadı da kendine uygundur.

Fakat bazıları vardır ki, derviş elbiseleri giyer, şehir şehir, hane hane dolaşır. Maksatları şeyhlik taslamak, insanları kendisine hizmet ettirmek değildir. Gezmek, görmek isterler. Zira fazla ibadet yapamazlar, kalblerinde de, tasavvuf hâllerine ve yoluna bir pencere açılmamıştır. Gevşeklik ve durgunlukları sebebiyle buna da güçleri yetmez. Bir mürşidin huzurunda daima bulunamazlar. Şehirlerde dolaşırlar. Nerede iyi bir sofra, ziyafet bulurlarsa orada kalırlar. Mükellef sofra bulamayınca hizmetçilere dil uzatırlar. Başka bir yerde daha iyi yemekler, mükellef sofralar duyunca oraya giderler. Buradaki bir mezarı ziyarete geldik, maksadımız budur, yemek değildir, derler. Böyle yolculuk ve dolaşma, haram değilse de, mekruhtur. Âsi ve fâsık olmasa da böyle kimseler, kötüdürler. Sofilerin yemeğini yiyip, istedikleri vakit kendilerini sofi şeklinde

gösterirlerse, fâsık ve âsi olurlar. Aldıkları haram olur. Çünkü derviş elbisesi giyip beş vakit namaz kılanların hepsi sofî değildir. Sofî o kimsedir ki, bir isteği olur, onunla uğraşır, yahut ona kavuşmuş olur, yahut da, zaruret miktarınca çalışıp, o işinde eksiklik ve kusur eylemez. Yahut da böyle muhterem zatların hizmetinde bulunur. Sofilerin yemeğini yemek, bu üç grubtan başkasına helâl olmaz.

Fakat kendine âdet edinen ve kalbi onu istemekten ve uğraşmaktan uzak olan ve onlara hizmet etmekle meşgul olmayan, derviş elbisesi giyse de sofî olamaz. Hattâ soyguncular kendisi hakkında bir şey sezince sofilerden olmadığı hâlde kendini sofîler gibi göstermesi, münafıklık ve soygunculuk olur. Bunların en kötüsü, sofilerin birkaç sözünü kuru kuru ezberleyip, boyuna söyleyen ve konuşmaları ile önceki ve sonrakilerin ilminin kendinde bulunduğunu sanan kimselerdir. Hattâ kötülüğü ve zararı, onu, ilim ve âlimlere hakaret gözü ile bakmaya kadar götürür. Ve hattâ şeriati bile az görüp, «Bu zayıflar içindir. Yolda kuvvetli olanlar şeriata uymazsa hiç zararı olmaz. Onların dinleri büyük havuz gibi olmuş, hiçbir şeyle necis olmaz», derler. Bu hâle gelmiş olanı öldürmek, bin Rum veya Hind kâfirini öldürmekten daha üstündür. Çünkü Müslüman kendini kâfirden korur, ama bu alçak, Müslümanlığı Müslüman görünerek yıkmaktadır. Bu zamanda şeytanın kurmuş olduğu tuzakların en büyüğü odur. Birçok kimseler bu tuzağa düşmekte ve felâkete sürüklenmektedirler.

MİSAFİRİN (YOLCUNUN) EDEBLERİ

Misafirin baştan sona kadar, zâhirde sekiz edebi gözetmesi lâzımdır.

BİRİNCİ EDEB: Önce, hakları hak sahiplerine, emanetleri sahiplerine vermelidir. Bakması gerekenlere nafaka bırakması vâcibtir. Yol azığını helâlden almalıdır. Arkadaşlarına ikram edecek şekilde almalıdır. Zira yemek vermek, tatlı konuşmak ve hayvanını kiraladığı kimse ile seferde iyi olmak, güzel ahlâktandır.

İKİNCİ EDEB: Yolculukta uygun bir arkadaş seçmelidir. Din bakımından kendisine yardımcı olur. Peygamberimiz (aleyhisselâtü vesselâm) yalnız başına yolculuğa çıkmayı yasaklamış ve **«Üç kişi bir cemaattir»** (1), buyurmuştur. Yine buyurdu ki: **«Birini reis seçmek lâzımdır»** (2). Çünkü yolculukta çeşitli düşünce ve meşakkatler meydana gelir. Bir işin son şekli bir kimseye verilmezse, yâni kalmazsa, o iş elden çıkar. Dünyanın işleri iki kimseye verilseydi

(1) II/223. (2) II/223.

bu nizam ve düzen bozulurdu. Ahlâkı iyi olan ve çok yolculuk yapanı reis etmelidir.

ÜÇÜNCÜ EDEB: Ayrılırken, geride kalanlara veda etmeli ve Resûlullahın (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Senin dinini, emanetini ve işinin sonunu Allah'a ısmarladım», duâsını okumalıdır. Yolculuğa çıkana ise, «Allahü Teâlâ takvânı artırsın, günahını afveylesin, nereye yönelirsen, sana hayırlar versin», diye söylemelidir. Mukim olanların, yolculuğa çıkanlara böyle duâ etmeleri sünnettir. Ayrılacağı zaman hepsine Allah'a ısmarladık demelidir. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) bir gün iyilikte bulunuyor, ihsan ediyordu. Çocuğu ile bir adam geldi. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh), «Sübhânâllah! Bu çocuğun sana benzediği kadar birbirine benzeyen kimse görmedim», buyurdu. Adam, «Yâ Emire'l-mü'minin, bunu sana anlatayım», dedi: «Ben bir yolculuğa çıkmıştım. Annesi hâmile idi. Bana: Beni bu hâlde nasıl bırakıyorsun? dedi. Karnında olanı Allahü Teâlâ'ya ısmarladım, dedim. Geri dönünce, annesi ölmüş idi. Bir gece konuşuyorduk, Uzakta bir ateş gördüm. Bu nedir?, dedim. Bu senin o hanımının mezarıdır, dediler. Her gece bunu görüyoruz. O namaz kılar, oruç tutardı, şimdi yeri nasıl ateş olur, dedim. Gittim ve ne oluyor diye mezarı açtım. Oraya bir mum konulmuş, bu çocuk da orada oynardı. O anda bir ses duydum. Bana, "Bu çocuğu bize ısmarladın, eğer annesini de bize ısmarlasaydın onu da sağ bulurdun", dedi».

DÖRDÜNCÜ EDEB: İki namaz kılmalıdır. Birincisi, sefere [yolculuğa] çıkmadan önce istihâre namazıdır. Namazı ve duâsını herkes bilir. İkincisi, evden çıkarken dört rekâtlık namazdır. Hazret-i Enes (radıyallahü anh) der ki, Resûlullahın (sallâllahü aleyhi ve sellem) yanına bir kimse geldi ve, «Yolculuğa çıkmayı düşünüyorum. Vasiyetimi yazdım. Babama mı, oğluma mı, kardeşime mi vereyim?» dedi. Resûlullah (aleyhisselâtü vesselâm) buyurdu ki: «Yolculuğa çıkacak kimse, Allahü Teâlâ indinde, kılacağı dört rekât namazdan daha sevgili bir halife bırakamaz. Her rekâtta Elham'ı ve Kulhüvallahü'yü okumalıdır. Sonra: "Yâ Rabbi! Kur'ân-ı Kerim'in bu sûreleri ile Sana yakın olmak istiyorum. Ehlim ve malım için onları benim halifem eyle", der. Böylece o sûreler onun halifesi olur ve evine dönünceye kadar evinin etrafında dolaşır onu korurlar» (1).

BEŞİNCİ EDEB: Kapıya gelince, «Bismillâhi ve billâhi, tevekkeltü alâllahi ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh», diye okuyup, «Yâ

(1) II/223 - 224.

Rabbi! Yoldan çıkmaktan, çıkarılmaktan, zulüm etmekten, zulüm olunmaktan, cahillikten ve cahil bırakılmaktan Sana sığınırım», demelidir. Hayvana [vasıtaya] binince, **«Sübhanellezi sehhara lenâ hâzâ ve mâ künnâ lehû mukarrenin...»**, demelidir. Mümkünse yolculuğa perşembe sabahı çıkmaya gayret etmelidir. Çünkü Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) perşembe günü yolculuğa çıkardı. İbn Abbas (radıyallahü anhümâ) der ki: Sefere çıkmak, yahut bir kimseden bir işinin olmasını isteyen kimse sabahleyin gitmelidir. Zira Peygamberimiz (aleyhisselâtü vesselâm) duâ eyledi: **«Yâ Rabbi! Ümmetimden cumartesi ve perşembe günleri sabah erken kalkanlara bereket gönder»** [1]. O hâlde, cumartesi ve perşembe sabahları bereketlidir.

ALTINCI EDEB: Hayvana çok yük vurmamalıdır. Hayvanın sırtına binip uyumamalı, sopa ile hayvanı dövmemelidir. Sabahleyin ve akşamleyin bir saat yaya yürüyüp, ayakları açılmalı ve hayvanı hafifletmelidir. Hayvan sahibinin gönlünü etmelidir. Büyükler hiç inmemek şartı ile hayvan kiralar ve arasıra sadaka olsun diye de inerlerdi. Sebepsiz yere hayvanı döven, yahut fazla yük vuran, kıyamet günü sıkıştırılır. Ebü'd-Derdâ (radıyallahü anh) bir deve kiraladı ve «Ey deve! Beni Allahü Teâlâ'ya şikâyet eyleme. Zira biliyorsun ki, sırtına taşıyacağın kadar yük vurdum», dedi. Hayvana yükleyeceği yükü, hayvanın sahibine göstermeli ve şarta katmalıdır. Onun rızasını ancak öyle alır. Şart ettiğinden fazlasını yükletmek câiz değildir. Abdullah ibn Mübârek (rahmetullahi aleyh) bir hayvanın sırtında gidiyordu. Bir kimse, şu mektubu al, filân yere götür, dedi. Buyurdu ki: «Hayvanın sahibi ile olan şartımıza, mektubunuz dahil değildir», dedi ve almadı. Fakihlerin müsamaha yolunu değil verâı tercih etti.

YEDİNCİ EDEB: Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) buyuruyor ki: «Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm) ne zaman yolculuğa çıksa, tarağını, aynasını, misvakını, sürmedânını yanında bulundururdu». Sofiler buna ip ve kovayı da ilâve ettiler. Bu ise geçmiş büyüklerin âdeti değil idi. Çünkü nereye gitseler, teyemmüm ederler ve istincâda taş ile yetinirlerdi. Necis olduğunu bilmedikleri sudan abdest alırlardı. Âdet olmasa da, onlar hakkında, bu iyi idi. Çünkü onlar yolculukta böyle ihtiyatlara bakmazlardı. Evet, ihtiyatlı olmak iyidir; ama o büyüklerin seferi, gazâ, cihad ve büyük işler için olurdu. Böyle ihtiyatlarla uğraşmazlardı.

SEKİZİNCİ EDEB: Resûlullah (aleyhisselâtü vesselâm) seferden dönüp, mübarek gözü Medine-i Münevvere'yi alınca, **«Yâ Rabbi! Bizi onda bulundur ve bize iyi rızık gönder»**, buyurdu. Bir kim-

(1) II/225.

şeyi önden gönderdi. Habersiz eve girmelerini yasakladı. İki kişi sözünü dinlemedi. Her ikisi de evlerine gidince çok üzücü hâllerle karşılaştılar. Seferden dönünce önce mescide girer ve iki rekât namaz kılardı. Evine girince, **«Rabbime tevbe ediyorum ve ona sığınıyorum, öyle ki, bir kusurum kalmasın»**, derdi. Seferden dönerken evdekilere hediye getirmek, sünnet-i müekkededir. Hattâ rivayet olunur ki, hiçbir şey getirmezse heybesinde bir taş getirmelidir. Bu, sünnete uymaya teşvik içindir. Yolculuğun zâhirî edebleri bunlardır.

Ama Allahü Teâlâ'nın seçkin kullarının seferdeki kalbe ait edebleri şöyledir: Sefer dinî bakımdan kendisini ilerletmeyecekse, sefe çıkmamalı, yolda kalbinde bir eksik hissetse, geri dönmeli, hangi şehre girse oradaki âlimleri arayıp, hepsinden faydalanmayı düşünmelidir. Ben nice âlimler gördüm, demek için değil, âlimlerden öğrendiğini yapmaya niyet etmelidir. Hiçbir şehirde on günden fazla kalmamalı; ancak bir üstad kalmasını isterse kalmalıdır.

Din kardeşlerini ziyarete giderse üç gün kalmalıdır. Misafirliğin hududu bu kadardır. Fakat fazla kalmadığı takdirde, din kardeşinin üzüleceğini biliyorsa daha fazla kalabilir. Misafirlik maksadıyla bir pirin huzuruna giderse, bir gün bir geceden çok kalmamalıdır. Sadece selâm vermeye giderse, kapıyı çalmayıp, çıkıncaya kadar beklemelidir. Ziyaretini yapmadan bir şey yapmamalıdır. O sormayınca yanında konuşmamalı, sorunca lüzumu kadar cevap vermelidir. Sual sormak isterse önce izin istemelidir. O şehirde eğlence ile meşgul olmamalıdır. Çünkü ziyaretin ihlâsını götürür. Yolda kimsenin duymayacağı şekilde gizlice zikir, tesbih ve Kur'ân-ı Kerim okumakla meşgul olmalıdır. Bir kimse kendisine bir şey sorarsa, ona cevap vermeyi tesbihten mühim tutmalıdır. Memleketinde bir şey ile uğraşıyorsa ve bu meşguliyeti kolay ise sefere gitmemeli, küfrân-ı ni'met etmemelidir.

İ K İ N C İ B A B

YOLCUNUN, YOLA ÇIKMADAN ÖNCE BİLMESİ GEREKEN ŞEYLER

Ruhsat ile, cevazlarla amel etmemeye azimli olsa da, yolculuktaki ruhsatları bilmesi vâcibtir. Zira, zaruretle ona muhtaç vaziyete düşebilir. Kıble tâyini ve namaz vakitlerini bulmayı öğrenmelidir.

Seferde [yolculukta] taharet hususunda iki ruhşat [cevaz] vardır: Biri mest üzerine mesh; diğeri teyemmümdür. Namazda da iki kolaylık vardır: **Biri**, dört rekâtlı farzları iki rekât kılmak; **öbürü**, cem'dir [yâni öğlenle ikindiyi, akşamla yatsıyı birlikte kılmak].

Sünnette de iki kolaylık vardır: **Hayvan üstünde kılmak, hayvan** (vasıta) giderken kılmak. Oruçta bir kolaylık vardır. O da yolculukta oruç tutmamaktır. Yedi ruhsat bunlardır.

BİRİNCİ RUHSAT: (Kolaylık). **Mest üzerine mesh etmektir.** Tam bir abdest ile mestlerini giyenin sonradan abdesti bozulursa, abdest alırken, mest üzerine mesh etmelidir. İlk abdest bozulduktan üç gün üç gece sonrasına kadar çıkarmaz. Mukimde ise meshin müddeti bir gündüz ve bir gecedir (24 saattir). Meshde beş şart vardır:

1 — **Abdesti tam alıp, sonra mesti giymelidir.** Bir ayağını yıkar ve diğer ayağını yıkamadan, mesti giyerse İmâm Şâfiî'ye göre câiz değildir. O hâlde diğer ayağını da yıkayıp mestleri giymelidir. Önce ayağı mestten çıkarmak, sonra giymek lâzımdır.

2 — **Mest öyle olmalı ki, üzerinde bir miktar yürüyebilmelidir.** Deri olmazsa câiz olmaz.

3 — **Mest, topuğa kadar sağlam olmalıdır.** Abdest alırken yıkanması farz olan yerlerden bir kısmı görünüyorsa, yahut delik varsa Şâfiî'ye göre câiz olmaz. İmam Mâlik'e göre, yırtık da olsa, üzerinde yürüdüğü müddetçe câizdir. Bu da Şâfiî'nin önceki içtihadıdır. Bize göre de evlâsı budur. Zira yolda çok yırtılır ve her zaman dikmek mümkün olmaz.

4 — **Mesh etmiş ise, mesti ayağından çıkarmamalıdır.** Eğer çıkarırsa yeniden abdest almak daha iyidir. Yalnız ayaklarını yıkasa da câiz olur.

5 — **Topuktan yukarıya mesh etmemelidir.** Ayak tabanının mukabili olan ayağın üstünü mesh etmelidir. Bir parmakla mesh ederse de olur. Üç parmakla yapmak daha iyidir. Bir defadan fazla mesh etmemelidir. Mukim iken mesh edip sefere çıktıysa müddeti yine 24 saattir. Sünnet şöyledir ki: Mesti giyerken önce çevirmeli, yâni ayak sokulacak yerini yere doğru çevirmelidir. Bir gün Resûlullah mest giyiyordu. Diğer mestini bir kuzgun aldı, çevirdi ve salladı. İçinden bir yılan düştü. Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm), **«Allahü Teâlâ'ya ve kıyamet gününe inanan, mestini çevirmeden giymesin»** [1], buyurdu.

İKİNCİ RUHSAT: **Teyemmümdür.** Taharet bahsinde bunu etraflıca anlattık.

ÜÇÜNCÜ RUHSAT: **Dört rekâtlı farzları iki rekât kılmaktır.** Fakat bunda da dört şart vardır:

1 — **Vaktinde edâ etmelidir.** Kazâ ederse, kasr etmemesi daha iyidir [2].

(1) II/229.

(2) Hanefî mezhebinde yolculukta geçen namazları kazâ ederken de yine iki rekât kılınır.

2 — **Kasr etmeye [dört rekâtlı farz namazları iki rekât kılmaya] niyet etmelidir.** Tam kılmaya niyet ederse, yahut niyeti tamam olup olmadığında şüphe olursa, tam kılmalıdır.

3 — **Tam kılana uymamalıdır.** Uyarsa dört rekât kılması icabeder. Hattâ imamın mukim olduğunu, dört rekât kılacağını zannediyorsa ve şüpheli ise onun da tamam kılması lâzımdır. Çünkü misafir bunu sonradan anlayabilmektedir. Misafir olduğunu bilir ve imamın kasr edip etmeyeceğinden şüphesi olsa imam kasr etmese de kasr etmesi câizdir. Çünkü niyeti gizli yapmıştır ve gizli niyeti bilmek şart olmaz.

4 — **Sefer [yolculuk] uzun ve mubah olmalıdır.** Yol kesmek ve aylık istemek için yolculuğa çıkmak haramdır. Annesinden, babasından izinsiz sefere çıkmak haram olur ve buna ruhsat vermek câiz olmaz. Bunun gibi, gücü yettiği hâlde borcunu vermemek için, borçlu olduğu kimseden kaçmak haramdır. Velhâsıl yolculuğa bir maksatla çıkılır. Eğer maksadı harama sebep oluyorsa, o yolculuk da haram olur.

Uzun yolculuk on altı fersahtır. [Bir fersah 6 km. kadardır]. Yolculuk bundan az olursa namazlarda kasr olmaz. Her fersah on iki bin adımdır. Seferin [seferiliğin] başlaması, virane ve bahçeler bitmese de şehrin dışındadır. Sona ermesi ise vatanın mamur yerine, yâni şehre girmekledir. Yahut da bir başka şehirde üç gün yahut daha çok kalmaya niyet ederse, ki şehre girdiği ve çıktığı günler hariçtir, seferden sayılmaz. Yâni namazları tam kılar, oruç tutar (1). Kalmaya niyet etmez, fakat orada kalması işlerinin bitmesine bağlı olursa, ama ne zaman biteceğini de bilmeyip her gün işlerini bitirmeyi gözetirse, üç gün geçse de, kıyasa yakın olan bir kavil ile, misafir gibi kasr etmesi icabeder. Çünkü orada kalmaya kalb ile karar vermiş, niyet etmiş değildir.

DÖRDÜNCÜ RUHSAT: Namazda cem' etmektir. Uzun ve günah olmayan yolculukta öğle namazını ikindiye kadar geciktirmek ve ikindi ile beraber kılmak, ikindi namazını öne alıp öğlenle beraber kılmak, akşam ve yatsı namazlarını da böyle kılmak câizdir. İkindi namazını öğlenle kılınca, önce öğleni, sonra ikindiyi kılmalıdır. Sevabından mahrum olmamak için sünnetlerini de kılmak daha iyidir. Çünkü seferden elde edilecek fayda bununla elden gitmez. Fakat isterse sünnetleri hayvan üstünde, yahut giderken kılabilir. Bunda sıra şöyledir: Önce öğlenin dört rekât sünnetini sonra ikindinin dört rekât sünnetini kılıp, sonra ezan ve ikâmet okuyup öğlenin farzını kılar. Sonra kamet getirir, eğer teyemmüm etmiş

(1) Hanefî mezhebinde seferilik onbeş gündür.

ise yeniden teyemmüm eder ve ikindinin farzını kılar. İki farz namazı arasında teyemmüm ve ikametten fazla zaman geçirmez. Sonra öğlenin farzından sonraki iki rekât sünneti, ikindinin farzından sonra kılar. Öğleni ikindiye kadar geciktirirse, yine böyle yapar. Güneşin batmasından önce seferiliği biterse ikindiyi yeniden kılar. Akşam ve yatsı namazları da böyledir. Bir kavle göre kısa seferlerde de böyledir.

BEŞİNCİ RUHSAT: **Sünnetleri hayvan üstünde kılmak câizdir.** Yüzünü kıbleye dönmek farz değildir. Belki de yol kıbleye bedeldir. Kıble yerine geçer. Namaz arasında bile bile yolunu değiştirirse ve kıbleye dönmezse, namazı bozulur. Yanlışlıkla veya hayvan üstünde olursa ve atı azgın olursa zararı olmaz. Rükû ve secdeleri işaretle yapmalıdır. Sırtını eğmelidir. Secde zamanında biraz daha fazla eğmelidir. Tehlikeye düşecek kadar şart edilmedi. Taht-ı revanda ise rükû ve secdeleri tam yapmalıdır.

ALTINCI RUHSAT: **Yürürken sünnet namazı kılmaktır.** İlk tekbir zamanında yüzünü kıbleye dönmelidir. Zira bu kolaydır. Hayvan üzerinde olana ise zordur. Rükû ve secdeleri işaretle yapmalı, teşehhüd vaktinde yürüyüp tehiyyat okumalı ve necasete basmamak için dikkat etmelidir. Yolda bulunan necasetler sebebiyle yolu değiştirmek ve sapa yollara sapmak lâzım değildir. Düşmandan kaçan, yahut düşmanla döğüşen, kurttan kaçanın, hayvan üstünde yahut yürürken farz kılması câizdir. Sünnet hakkında söylediğimiz gibidir. Kazâ icabetmez [Hanefî mezhebinde farz namazı yürüyerek kılınmaz].

YEDİNCİ RUHSAT: **Orucu açmaktır.** Oruca niyet etmiş olan misafirin [yolcunun] orucunu açması câizdir. Sabahtan sonra şehirden çıkarsa, açması câiz olmaz. Açtıktan sonra şehrine gelirse, yemeğe devam etmesi câizdir. Şehre ulaşınca bozmamışsa, bozması câiz olmaz.

Namazları kasretmek [iki rekât kılmak] tam kılmaktan üstündür. Ancak böylece şüpheden kurtulur. Çünkü İmâm Â'zam'a göre (rahmetullahi aleyh) yolculukta tam kılmak câiz değildir. Fakat oruç tutmak, tutmamaktan iyidir. Çünkü kazâ düşüncesinden ve korkusundan kurtulur. Ama dayanamayacağından korkuyorsa, oruç tutmamak daha iyidir.

Bu yedi ruhsattan üçü uzun yolculukta câizdir. Kasr, oruç tutmamak ve mest üzerine mesh. Üçü de kısa yolculukta câizdir. Hayvan üstünde, yürürken sünnet namazı kılmak, cuma namazı kılmamak ve kazâ icabetmeksizin teyemmüm etmek. Fakat iki namazı cem' etmekte ihtilâf olundu. Doğrusu kısa yolculukta câiz değildir. Yolculukta icabettiği zaman öğrenilecek kimse yoksa, yolcunun

yolculuğa çıkmadan önce bu ilimleri bilmesi lâzımdır. Köy yollarında kıbleyi gösteren işaretler yoksa, kıbleyi tayin etmek usûllerini ve namaz vakitlerini bulmak yollarını da öğrenmesi lâzımdır. Öğle namazı vaktinde yüzünü kıbleye dönünce güneşin nerede bulunduğunu, batarken, doğarken, nasıl olduğunu, kutupların nasıl bulunduğunu, dağ yolunda ise, kıblenin sağ tarafında mı, yoksa sol tarafında mı, olduğunu bilmelidir. Bu kadarını muhakkak bilmesi lâzımdır.

SEKİZİNCİ ASIL

Semâ' ve Vecdin Edebleri

Semâ'ı iki bab üzere anlatırız, inşallahü Teâlâ.

BİRİNCİ BAB: Semâ'ın mubah olması ile helâl ve haram kısımları.

İKİNCİ BAB: Semâ'ın tesiri ve edebleri.

BİRİNCİ BAB

SEMÂ'IN MUBAH OLMASI, HELÂL VE HARAM KISIMLARI

Allahü Teâlâ insanların yüreğine kalb veya gönül denilen bir kuvvet yerleştirmiştir. Ateşin çelikte gizli olduğu gibi o da yürekte gizlidir. Çelik, taşa sürülüp ateş çıktığı ve aşikâr olduğu gibi, güzel ve ahenkli ses işitmek de, gönül denilen bu gizli kuvveti harekete getirir. Güzel ses, insanın elinde olmayarak kalbine tesir eder. Çünkü kalbin ve rûhun Arş'ın üstündeki Âlem-i ervâh ile bağlılığı vardır. Maddesiz, ölçüsüz olan o âlem, hüsn-i cemâl ve güzellik âlemidir. Güzelliğin temeli ise tenasüb, uygunluk, düzgün olmaktır. Mütenasib olan her şey o âlemin güzelliğinden bir nümunedir. Bu dünyadaki bütün güzellikler, o âlemin güzelliğinden gelmektedir. Güzel, düzgün, ahenkli sesler de, o âleme benzemektedir. Bu sebeple kalbde bir uyarma ve şevk hareketi meydana getirir. Hattâ insan bunun nasıl olduğunu kendisi de bilemez. Ama bu tesir, aşk ve şevk bulunmayan durgun bir kalbe, rûha tesir ediyor, harekete getiriyor. Fakat kalb bir şeye tutulmuş ise, meşgul olduğu şeyi harekete getirir. Rüzgârın, nefesin, ateşi tutuşturmasına benzer. Kalbinde Allah sevgisi çok olanın, bu ses, sevgisini artırır. Çünkü o, sevgi ateşini parlatmaktadır. Bir kalbin Allah'ın yasak ettiği şeylerden birine bağlılığı varsa, onu dinlemesi, o kimse için öldürücü zehir ve haram olur.

Âlimler semâ'ın haram olup olmamasında çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. Haram diyenler zâhire bakmışlardır. Bunlar zaten kalbde Allah sevgisinin olabileceğini anlayamamışlardır. Bunlar, «İnsan kendi cinsini sevebilir. İnsanın kalbi kendi cinsinden başka şeye bağlanamaz», diyerek Allah sevgisine inanmıyorlar. O hâlde onlara göre mahlûklardan başkası sevilemez. Allahü Teâlâ'nın sev-

gisi kalblerinde meydana gelse, bunu da başka şeye benzetir. Bu sebeple «Semâ'ya oyundur veya bir mahlûka tutulmaktandır» der. Her ikisi de dinde gayet çirkindir. Bunlara, şeriat, Allah sevgisini emrediyor denince, «Bundan maksat, emirlerini seve seve yapmaktır», diyorlar. Bu birçok insanların içine düştükleri büyük bir haramdır. Bunu, kitabımızın Münciyât rüknündeki Muhabbet bahsinde anlatacağız.

Burada şuna işaret edelim ki, semâ'ın hükmünü kalbden bilmek lâzımdır. Çünkü semâ, [güzel ses], kalbe dışardan bir şey getirmez. Kalbde bulunan bağı harekete getirir. Kalbde helâl olan şeyin sevgisi varsa, semâ' onu artırıyorsa o kimsenin teganni dinlemesi helâl olur. Kalbinde, iyi veya yasak olan bir bağlılık yoksa, eğlence kabilinden dinliyorsa, bunun güzel sesten lezzet alması mubah olur. O hâlde semâ' üç kısımdır.

BİRİNCİ KISIM: Gaflet ve oyun yoluyla dinlemektir. Bu ise gafillerin işidir. Zaten dünya da çalgı ve oyundur. O hâlde bu şekilde dinlemek dünyadan olur. Hoşa gittiği için semâ'a haram demek doğru değildir. Çünkü hoşa giden her şey haram değildir. Hoşa gidenlerden haram olanlar, hoşa gittiği için haram olmayıp, onda zarar ve fesat bulunduğu içindir. Zira kuşların sesi hoşa gider, ama haram değildir. Kuş sesini dinlemek, yeşillik, akarsu ve çiçekleri seyretmek, gibi olur. Bunlar haram değildir. Bunları seyretmek, göze lezzet verdiği gibi, güzel koku buruna hoş geldiği gibi, lezzetli yemek ağıza tatlı geldiği gibi ve fenni buluşlar akla hoş geldiği gibi, güzel ses de kulağa lezzet vermekte olup, onlar gibi mubah olur. Ne için haram olsun? Teganninin mubah olduğuna ve seyretmenin haram olmadığına delil şudur ki, Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) bildirir: «Bayram günü mescidde zenciler oyun oynuyordu. Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm) bana, **«Görmek ister misin?»** buyurdu. İsterim, dedim. Kapının üzerinde durdu ve çenemi dayamak için kolunu önüme tuttu. O kadar seyrettim ki, birkaç defa, «Yetmez mi?» [1] buyurdu. Ben'de «Hayır», dedim». Bu hikâye Sahih-i Buhârî'de vardır. Bu hadis-i şeriften beş ruhsat çıkarılıyor:

1 — Oyun, çalgı ve bunları seyretmek arada bir olursa haram değildir. O zencilerinkinde oyun ve teganni vardı.

2 — Bunu mescidde yaptılar.

3 — Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) Hazret-i Âişe'yi (radıyallahü anhâ) oraya götürdüğü zaman **«Oyunla meşgul oluyorsun»** [2], buyurdu. Bu ise izin vermektir. Haram olsaydı nasıl izin verebilirdi?

(1) II/245. (2) II/245.

4 — Daha başlangıçta, Hazret-i Âişe'ye (radıyallahü anhâ), «Görmek ister misin?» [1], buyurdu. Eğer, biri baksaydı ve diğeri sussaydı, belki onu üzmek istemedi denebilirdi. Çünkü üzmek, eziyet etmek iyi huy değildir. Bu ise böyle olmadı.

5 — Uzun bir müddet kendisi de Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) ile kaldı. Halbuki seyretmek onun işi değil idi. Yine buradan anlaşılıyor ki, hanımların ve çocukların gönlünü etmek için, böyle şeyleri yapmak iyi ahlâktandır. Bu da, kendini tutmak, insanlardan uzak durmak, dağlara çekilmekten iyidir.

Yine Buhârî'de şöyle bir rivayet vardır: Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) bildirir: «Ben çocuk idim. Kız çocuklarının âdeti olan oyuncaklarla oynardım. Yanıma birkaç çocuk geldi. Resûlullah (aleyhisselâm) gelince, çocuklar etrafa kaçıştılar. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) onları benim yanıma gönderdi. Bir gün bir çocuğa, «Bu oyuncaklar nedir?», buyurdu. «Benim kızlarımdır», dedi. «Bu atın üstündeki nedir?», buyurdu. «Kanatlarıdır», dedi. Resûlullah (aleyhisselâtü vesselâm), «Atın kanadı olur mu?», buyurdu. «Süleyman aleyhisselâmın atının kanatlı olduğunu duymadınız mı?» dedi. Resûlullah (aleyhisselâtü vesselâm) tebessüm buyurup, bütün dişleri göründü». Bu hikâyeyi anlatmamızın sebebi, suratını asmak, insanlardan kaçınmak dinden olmadığıdır. Herkese ehliyetine göre davranmalıdır; bilhassa çocuklara... Bu hikâye resim yapmanın, heykel yapmanın câiz olduğunu göstermez. Zira çocukların odun ve bezden yaptıkları oyuncaklar resim ve heykel sayılmaz. Atın kanadının bezden olduğu haberde bildirilmiştir.

Yine Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) anlatır: İki cariyem tef çalıyor, şarkı söylüyorlardı. Bayram günü idi. Resûlullah (aleyhisselâm) eve gelip, yüzünü diğer tarafa dönüp yattı. Ebû Bekir (radıyallahü anh) geldi, onlara kızdı ve «Resûlullah'ın evi ve şeytanın çalgısı», dedi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Yâ Eba Bekir, onlara karışma, bayram günleridir»** [2]. Bu haberden anlaşılıyor ki, tef çalmak ve teganni etmek mubahtır. Resûlullah'ın (aleyhisselâm) kulağına gittiğinde şüphe yoktur. Ebû Bekir'i (radıyallahü anh) menetmesi, bunun mubah olduğunu gösteren açık delilidir.

İKİNCİ KISIM: Bir kimsenin kalbinde kötü bir huy olur, bir kadın veya oğlanı istiyorsa, güzel ses dinleyince, bunlara kavuşmak arzusu artar. Yahut da sevgilinin zülüfünden, benlerinden ve yüzünden bahseden şarkıları dinlerse, onlarla buluşmak düşüncesine dalar. Bunlarla buluşması haram olduğu gibi ses dinlemesi de harama sebep olur. Gençlerin çoğu böyledir.

(1) II/246. (2) II/245.

Kalbinde haram arzusu bulunmayan kimse, kız, aşk ve şehvetten anlatan sesleri dinleyince, kalbi bu yola hareket ettirir. Bu ateşi söndürmek farz iken, alevlendirmek nasıl câiz olur? Kendi karısına ve cariyesine olan sevgisini artırırsa, dünya nimetlerinden olup, mubah olur. Boşayıncaya veya satıncaya kadar böyledir. Sonra haram olur.

ÜÇÜNCÜ KISIM: **Kalbinde güzel bir huy olur ve güzel ses onu kuvvetlendirir.** Bu da dört çeşittir:

1 — Hacca gidenlerin, Kâbe, hac, Mekke ve Medine şiirlerini dinlemesi, Allahü Teâlâ'nın evini [Kâbe'yi] **ziyaret ateşini artırır.** Böyle şiirleri güzel sesle okuyup para kazanan, o para ile hacca gidebilir. Fakat bir kimse annesi, babası izin vermezse, yahut hacca gidemeyecek bir başka sebebi varsa, bu şiirleri güzel sesle söyleyip kalbinde hac arzusunu kuvvetlendirmesi câiz olmaz. Bununla beraber, arzusu ve şevki ne kadar artsa da, gitmekten kendini men edeceğini bilirse, zararı yoktur. Allahü Teâlâ'nın düşmanları ile harb etmeyi ve O'nun sevgisi uğruna canını seve seve feda etmeyi kuvvetlendiren askerlerin harp ve kahramanlık şarkılarını dinlemek mubah olur. Buna sevab bile verilebilir. Bunun gibi, düşmanla karşılaşınca askeri cesaretlendirecek, kuvvetlendirecek, kahramanlaştıracak şiirler de böyledir. Kâfirlerle savaşırken söyleyenlere sevab verilir. Fakat ehl-i Hak ile olunca **haram olur.**

2 — Kusurları, azabları bildiren kasideleri, ilâhileri dinleyerek üzülmek, ağlamak **sevabtır.** Söyleyenin Müslümanlıktaki kendi kusurlarını ve geçmiş hata günahlarını Allahü Teâlâ'nın rızasına kavuşturan yüksek derecelere ulaşamadığını anlatması gibi. Dâvud aleyhisselâmın yüksek sesle, inleyerek ağlaması esnasında önünde insanlar düşüp can verir, cenazeleri alır götürürler, o yine o güzel sesi ile feryad ederdi. Kalbi üzen şeyler haram ise, dinlemesi de haram olur. Meselâ bir kimsenin bir yakını ölmüş olup da ağlaması gibi, Allahü Teâlâ, «(Allah bunu) **elinizden çıkana, mal, evlâd ve sıhhate tasalanmayasınız, O'nun verdiği ile sevinip şımarmayasınız diye** (yazmıştır). **Allah çok böbürlenen her kibirliyi sevmez»** (1) buyuruyor. Allahü Teâlâ'nın kazâ ve kaderini beğenmeyip, ona üzülüp, üzüntüsünün artması haramdır. Bunun için böyle şiirleri okumak **haramdır.** Söyleyen de, dinleyen de **âsi olur.**

3 — Kalbinde bir sevinç olur ve güzel ses ile artmasını isterse **mubah** olur. Fakat bu sevincin mubah olan cinsten olması lâzımdır. Düğün, ziyafet, sünnet, akika, çocuk doğması ve sefer dönüşü gibi sevinmesi lâzım olan yerlerde ses ile neş'elenmek mubahtır. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) Medine-i Münev-

(1) 57 — Hadîd: 23.

vere'ye geldiği zaman karşıladılar, tef çaldılar, neş'elendiler ve şu şiiri okudular:

Beyt:

> Medine dağından bize dolunay parlamıştır,
> Allah'a davet edenlere şükretmek bize vâcibtir.

Bunun gibi bayram günlerinde sevinmek, neşelenmek câizdir. Teganni de bu şekilde câiz olur.

4 — Kalbinde Allah sevgisi olup, bu sevgi aşk derecesinde, O'ndan başkasını tamamen unutmak mertebesine gelen için semâ' çok mühimdir. Bunun tesiri birçok iyi işlerden daha fazla olabilir. Allahü Teâlâ'yı sevmeyi artıran her şeyin sevabı da çok olur. İşte sofilerin yaptıkları semâ aslında böyledir. Sûretâ onlara benzeyip, kalbleri onların kalblerinden nasip almayan bir gürûh sebebi ile birçok değişik şeyler karıştırılmıştır.

O makamda onların aşk ateşlerini artırmak için semâ'ın büyük tesiri vardır. Onların aralarında öyleleri olur ki, semâ' esnasında birçok keşiflere kavuşur, semâ'ın haricinde bulunmayan lütûflara mazhar olur.

Semâ', sebebi ile, gayb âleminden onlara devamlı gelen lâtif hâllere vecd (kendinden geçme) denir. Kalbleri semâ' esnasında öyle temiz, öyle saf olur ki, saf altun gibi olur. Bu semâ' kalbe bir ateş salar ve bütün bulaşıklar ve tozları ondan temizler. Hattâ semâ' ile elde edilenler, uzun riyazetlerle bile elde edilemez. Semâ' insan rûhunun âlem-i ervâhla olan münasebet sırrını harekete geçirir. Öyle olur ki, onu tamamen bu dünyadan alırlar, dünyada olan biten hiçbir şeyden haberi olmaz. Hattâ azâlarındaki kuvvet bile kesilir, düşer ve kendini kaybeder. Bu hâllerden doğru ve esas olanın derecesi büyüktür. Buna inanan ve onların yanında bulunan da onun bereketlerinden mahrum kalmaz. Fakat bunda yanılanlar da çok olur. Çok defa yanlış zanlara düşer. Bunların doğru veya bozuk olduğunu ancak kâmil ve mükemmel olan zat anlar. Kalbinde hâller hâsıl olmayan, hâsıl olsa da nefsi şehvetten kesilmemiş olan tasavvuf yolcularına güzel ses ve nağme faydadan ziyade zarar verir.

Ali Hallâc, Şeyh Ebû'l-Kâsım-ı Gürgânî'nin (kuddise sirruh) müridlerinden idi. Semâ' için izin istedi. «Hiçbir şey yeme, sonra, lezzetli yemekler yap. O aç hâlinle semâ'ı, yemekten çok istiyorsan, semâ' yapmanda bir zarar yoktur. Dâvanda haklısın», buyurdu. Fakat kalb hâllerine kavuşmayan, hak yolu, hâlleri ile anlayamayan, yahut bazı hâllere kavuşup, şehvetten yeni kesilmiş olan müridlere üstadları semâ'ı yasaklamalıdır. Çünkü ziyanı faydasından çoktur.

Semâ'ı, vecdi ve sofilerin hâllerini inkâr eden, aklı eremediği için inkâr eder. Kabul etmemesinde de mâzurdur. Zira kendisinde bulunmayan şeye inanmak gayet zordur. Bu, erkekliği bulunmayan bir kimsenin cimâ'ın lezzetine inanmaması gibidir. Çünkü lezzet, şehvet kuvveti ile bulunabilir. Kendisinde şehvet yaratılmayan kimse, bunu nasıl bilebilir? Gözleri görmeyen bir kimse, yeşilliklere ve akarsulara bakmanın lezzetini kabul etmezse, ona şaşmamak lâzım. Çünkü, ona görme verilmemiştir. Bu lezzet ise, görme ile bulunabilirdi. Çocuk, başkan olma, sultan olma, emir verme, hüküm sürme, memleketi idare etmenin zevkini inkâr ederse, şaşmamak icabeder. Çünkü ancak oyun oynamasını bilir, memleket idare etmekten ne anlar?

Tasavvuf ehlinin hâllerini inkâr eden, kabul etmeyen, âlim olsun, cahil olsun hepsi çocuklar gibidir. Zira ulaşamadıkları şeyi inkâr ediyorlar. Birazcık aklı olan ikrar eder ve der ki: «Bende bu hâl yoktur, ama biliyorum ki onların yoludur». Bari buna inanmalı ve mümkündür demelidir. Kendisinde olmayan bir şeyin başkalarında olabileceğini kabul etmeyen çok cahildir. Hakkında Allahü Teâlâ'nın, **«Kur'ân-ı Kerim'le hidâyete kavuşmayanlar, bu eski bir yalandır derler»** (1), buyurduklarındandır.

F A S I L

SEMÂ'IN [TEGANNİNİN] HARAM OLDUĞU YERLER

Semâ' gerçi mubahtır; **ancak beş sebeble haram olur.** Bunlardan kaçınmak lâzımdır.

BİRİNCİ SEBEB: Kadın, kız veya parlak oğlan sesini yanında dinlemek haramdır. Allahü Teâlâ'nın emirleriyle hâllenmiş bir kimsenin de, aslında şehveti olduğundan, güzel yüzler görünce, şeytan nefsine yardım eder, onu kışkırtır ve semâ'ı şehvet hükmü ile dinler. Güzel olmayan oğlanın sesi câiz ise de, çirkin kızın da sesini yanında dinlemek haramdır. Çünkü onu görmektedir. Ne şekilde olursa olsun, kadınlara, kızlara bakmak haramdır. Perde arkasından sesi duyuyorsa ve şehvet korkusu varsa, yine haramdır. Yoksa mubahtır. Buna delil de şudur: İki kadın, Hazret-i Âişe'nin (radıyallahü anhâ) evinde teganni ediyorlardı. Şüphesiz ki, Resûlullah (aleyhisselâm) onların sesini işitiyordu. Demek ki, kadınların sesi, çocukların yüzü gibi, avret değildir. Fakat çocukların yüzüne şehvetle bakmak ve fitneye sebep olacak şekilde bakmak haramdır. Kadınların sesi de böyledir. Bu da hâle göre değişir. Bazısı kendisinden emin olur, bazısı da olmaz. Bu da hanımını Ramazan

(1) 46 — Ahkâf: 11.

ayında öpmeye benzer. Şehvetten emin olana helâldir. Şehveti birleşmeye götürecek veya inzâl vâki olacak diye tereddüt edene, hanımını öpmesi haramdır.

İKİNCİ SEBEB: Ses dinlerken, rebab, kanun, lavta, keman, saz, zurna gibi çalgıları çalmamalıdır. Bunları çalmak ve dinlemek haramdır. Hoş olduğu, hoşa gittiği için haram değildir. Bir kimse hoşa gitmeyecek şekilde ve ustalıkla çalmasa da yine haramdır. Bunun sebebi, çalgı, içki içenlerin âdeti olmasıdır. İçki içerken yaptıkları şeyler de haramdır. İçki ise nefsin arzularını, yâni şehveti harekete getirir. Ama davul, kaval ve tef (zilleri olsa dahi) çalmak, haram değildir. Bunlar hakkında bir şey bildirilmemiştir. Bunlar saz gibi değildir. Bunlar içki içenlerin âdeti değildirler. O hâlde onlara benzetmemelidir. Peygamber Efendimizin (aleyhissalâtü vesselâm) yanında tef çalmışlar ve «Düğünlerde çalınır» (1), buyurmuştur.

Hacılar ve askerlerin davul veya bando çalması âdettir. Muhanneslerin davulunu çalmak da haramdır. Çünkü onların âdetidir. O davul uzun olup, ortası ince ve her iki ucu kalındır. Kaval ise haram değildir. Çobanların âdetidir. Kavalın helâl olduğuna Şâfiî şu hadisi delil gösterdi: Nâfi diyor ki: Ben, Abdullah b. Ömer ile yolda giderken çobanın kaval sesini duyduk. O elleri ile kulaklarını tıkayarak yoldan saptı ve «Ey Nâfi! Hâlâ sesi duyuluyor mu?» diye sordu. Ben «Artık duyulmuyor», dediğim zaman kulağını açtı ve «Resûl-i Ekrem'in (sallâllahü aleyhi ve sellem) böyle yaptığını gördüm», dedi. Eğer kaval sesini dinlemek gerçekten haram olsaydı, Nâfi'ye de aynı şeyi emretmesi gerekirdi. Halbuki Nâfi'ye bir şey söylemedi. Kendisinin öyle yapması, o anda yüksek bir hâl içerisinde olabileceği ve bu sesin kendisini meşgul edeceğini bilmesi idi. Zira semâ' Allahü Teâlâ'yı şevkle istemek için tesirlidir. Hattâ semâ' yapmayandan daha çok insanı Allahü Teâlâ'ya yaklaştırır. Bu ise kendisinde bu hâl bulunmayan zayıflara göre büyük bir derecedir. Fakat çok kıymetli işlerle uğraşanı, semâ' işinden alabilir ve ona zararı olabilir. O hâlde semâ'ı terketmek haram değildir. Zira çok mubahlar vardır ki, insanlar onları yapmazlar. Fakat izin verilmesi, mubah olduğunu gösterir. Bunun başka bir yönü yoktur.

ÜÇÜNCÜ SEBEB: Güzel sesle fuhuş söylemek, Müslümanlara, râfızilerin Ashâb-ı kirâma (aleyhimürrıdvân) yaptıkları gibi şiirle hiciv ve ta'n etmek, tanınmış bir kadını şiirle anlatmak —ki kadınların sıfatlarını erkeklerin yanında anlatmak câiz değildir— haramdır. Böyle şiirleri okumak da, dinlemek de haramdır. Fakat bir

(1) II/264.

şiirde, zülüf, ben, güzellik ve âşıklarda olduğu gibi birleşme ve ayrılma sözleri varsa, söylemesi ve dinlemesi haram değildir [1]. Haram olması, bunu söylerken veya dinlerken, sevdiği bir kızı düşünmek, yahut bir oğlanı gözünün önüne getirmekle olur. Hanımına ve cariyesine teganni ederse haram olmaz.

Tasavvuf yolcuları ve Allahü Teâlâ'nın sevgisine dalmış kimseler O'nun hakkında semâ' ederler. Onların bu beyitlerinde zarar yoktur. Çünkü onlar her birinden kendi hâllerine uygun mânâ anlarlar. Meselâ zülüften küfrün karanlığını, parlak yüzden iman nurunu anlarlar. Zülüften, Allahü Teâlâ'nın anlaşılmayan mertebelerini düşünürler. Nitekim şair der ki:

Dedim ki, bir zülfünün kıvrımını sayayım,
Böylece başındaki bütün saçı bilirdim.
Misk saçılan zülfünün ucu bana gülünce,
Kıvrım kıvrıma girdi ve sayıyı şaşırdım.

İşte buradaki zülüften Allahü Teâlâ'nın müşkül işlerini anlarlar. Akıl kuvvetiyle bunu halletmek isteyip, Allahü Teâlâ'nın akıllara durgunluk veren işlerini bilmek isterse, önüne gelen bir kıvrım, sayıyı şaşırtır ve bütün akıllar çalışmaz olur.

Şiirde şarap ve sarhoşluk sözleri geçince, ona görünüş mânâsını vermezler. Nitekim şair der ki:

İki bin kadehe şarap doldursan,
Kendin içmeden sarhoşluğu bilmezsin.

Bundan anlarlar ki, din için lâzım olanlar, konuşma ve öğrenmeye gelmez. Bunlar tadarak anlaşılır. Muhabbet, aşk, zühd, tevekkül ve buna benzer şeylerden ne kadar bahsedilse, bu hususta kitaplar yazılsa, çok kâğıtlar dolsa, o sıfata kavuşmayınca, bunların faydası yoktur.

Meyhaneden bahseden şiirlerden de başka mânâlar anlarlar. Meselâ derler ki:

Harâbâta gitmeyen elbet dinsizdir,
Çünkü harâbât usûl-i dindir...

Onlar, bu harâbât sözlerinden, beşerî sıfatların haraplığını anlarlar. Çünkü usûl-i dindendir ki, beşerî sıfatlar harab olmadan, insanlık cevheri meydana çıkmaz ve mâmur olmaz.

Bunun şerhi ve anlaşılması uzun sürer. Herkes kendi görüşüne göre başka mânâ çıkarır. Bu kadarını anlatmanın sebebi, akılsızlardan ve bid'at sahiplerinden bir grup, bu kimselere alçakça iftira edip «Onlar puttan, zülüften, benden, sarhoşluktan, meyhaneden

(1) Şafiî mezhebinde böyledir.

konuşurlar ve dinlerler, bu ise haramdır», derler. Söylediklerini de kuvvetli delil zannederler. Halbuki onlara kuvvetle ta'n etmektedirler. Zira hâllerinden haberleri yoktur. Hattâ onların semâ'ı, beyitlerin mânâlarını düşünmek değil, ses dinlemektir. Çünkü bazan ney ile semâ, ederler ki, onda söz yoktur.

Bu sebeptendir ki Arabî bilmeyenler, Arabî şiirlerle semâ' yaparlar. Akılsızlar da, «O daha dediğini bilmiyor, niye semâ' yapıyor?», derler. Bu ebleh şu kadarını bilmez ki, deve de Arabî bilmez, ama yorulunca, deve çobanının çıkardığı hususî seslere semâ, ve sevinç kuvvetiyle, sırtındaki ağır yükle öyle koşar ki, menziline ulaşır. Semâ'ı kesince derhal düşer ve helâk olur. O hâlde bu ebleh ve akılsız kimse, deveye, sen Arabî bilmiyorsun, sendeki bu neş'e nedir, deyip onunla münazara ve münakaşa mı edecektir?

Hattâ Arabça bilmediği için, Arabın kastettiği mânâyı anlamaz, ona başka mânâ verir. Bir gün birisi şöyle dedi: «Ve **mâzârni** fi'n-nevmi illâ hıyâlüküm = Uykumda beni yalnız senin hayâlin ziyaret ediyor». Bunu duyan bir sofînin rengi değişti. Ona, «Ne oldun, niye böyle değiştin? Ne dediğini anlamıyorsun ki», dediler. Sofî dedi ki: «Nasıl anlamadım! Baksanıza: "**Mâzârim** = Biz ağlıyoruz, inliyoruz", diyor. Doğru söylüyor. Hepimiz inliyoruz, hepimiz âciziz ve tehlikedeyiz». O hâlde onların semâ'ı böyle olur. Kalbinde bir şey galib olan kimse, ne duyarsa onu duyar, neye baksa onu görür. Allahü Teâlâ'ya yahut bir insana âşık olmayı bilmeyen bunu anlayamaz.

DÖRDÜNCÜ SEBEB: **Dinleyen genç olur, şehvet kendisine galip gelir ve Allah sevgisini bilmezse, zülüf, ben ve güzel yüzlerden bahseden sesleri duyunca ekseriya şeytan ayağını boynuna takar ve şehvetini harekete getirir.** Güzellere âşık olmak kalbinde yer eder, âşıkların hâllerini duyunca hoşuna gider, onlar gibi olmayı ister. **Bunlar haramdır.**

Kadınlardan ve erkeklerden çokları vardır ki, sofî elbisesi giyerler ve kötü işlerle uğraşırlar. Sonra lüzumsuz sözlerle mazeret ararlar ve derler ki: «Filân âşık oldu, ona neler oluyor. Onun yoluna bir odun atılmıştır. Aşk, Hakkın tuzağıdır. Onu tuzağa düşürdüler. Onun kalbi, mâşûku görmeye uğraşıyor, didiniyor, ne saâdettir». Gayr-i meşrû olarak erkek ve kadınları bir araya getirmeye, yâni zinaya, iyi huyluluk ismi vermişler, muhabbet adı takmışlar, fısk ve livâtaya güzel hâl ve aşk ismini koymuşlardır. Hattâ kendi kabahatleri için de «Filân üstâdımız da çocuğa bakmıştır. Büyükler de bu yola sapmıştır», şeklinde nice inanılmayacak şeyler söylediler. Kendi kabahatlerini, kusurlarını örtmek için büyükleri ve hakikî aşkı rezil etmek isterler. Bunların **haram** olduğuna, **fısk** olduğuna inanmayan **zındık** ve **mülhid** olup, **öldürülmesi mubahtır.**

Büyüklerden, çocuklara, oğlanlara bakmışlardır gibi söyledikleri sözleri, ya kendi kabahatlerini örtmek için yalan söylüyorlar, yahut da şehvetten emin olarak bir büyük gözü ile bakmışlardır. Bir elmaya, bir çiçeğe bakar gibi bakmışlardır. Ama pir de günah işlemekten masûn değildir. Olabilir ki, bakmıştır, ama günaha girmiştir. Bu günah mubah değildir ki, iftiharla söylensin. Dâvud aleyhisselâmın kıssası bunun için söylenmiştir ki, insan her zaman en iyisini yapamaz, hataya yakın şeyler işleyebilir. Dinde büyük kimse bile olsa böyledir. Bunun için o kadar ağlamış, feryâd u figân etmiş, inleyerek tevbe etmiştir. O hâlde, bunu, kendi kabahatleri için delil gösteremezler.

Bunun bir başka sebebi daha vardır. Gayet nâdir vukua gelir. Bir kimseye sofilerin bu hâli esnasında bazı şeyler gösterilir. Meleklerin cevherlerini ve peygamberlerin rûhlarını kendilerine, bir şeye benzeterek gösterirler. O zaman o keşif çok güzel bir insan suretinde olabilir. Nümûne ve gösterilen elbette hakikatine uygun olacağından ve onun hakikati âlem-i ervâhta [rûhlar âleminde] çok yüksek ve güzel olduğu için, keşif esnasında görülen misali de öyle olacaktır. Ashâb-ı kirâm'da, Arabistan'da Dıhye-i Kelbî'den (radıyallahü anh) güzeli yoktu. Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm) Cebrâil aleyhisselâmı onun şeklinde görürdü. Böylece genç güzel bir oğlanın sûretine o keşiften bir şey düşer, ondan büyük lezzet alır. O hâl geçince, mânâlar yeniden örtülünce, keşif kalmayınca o kimse, o mânâ ve hakikatin göründüğü misâli, sûreti arama şevk ve arzusuna düşer. Belki o mânâyı bir daha bulamaz. O arama esnasında, gözü o sûret ile münasebeti olan güzel bir sûrete takılırsa o hâl yeniden kendisini kaplayabilir. Kaybettiği mânâ ve hakikate yeniden kavuşabilir. Bu sebeple kendisinde, kendinden geçme [vecd] ve bir hâl meydana gelir. O hâlde bu tatlı hâllere, keşiflere kavuşmak için, güzel sûret ve yüzleri görmeyi bir kimsenin görmek istemesi câizdir. Bu anlattığımız sırlardan, derin mânâlardan haberi olmayan, böyle bir kimsenin bakmasını, kendi bakması gibi zanneder. Çünkü bunu başkası anlayamaz.

Hakikaten bilmek lâzımdır ki, tasavvufçuların işleri büyük, tehlikeli ve gayet gizlidir. Bunda olduğu kadar hiçbir şeyde yanılma olmaz. Bu kadarına işaret eylemekle onların mazlum olduklarını belirtmek istedik. Zira o tasavvufçuları insanlar, bu zamanda ortaya çıkanlara benzetiyorlar. Bu benzetme ile hakikatte kendilerine zulüm ediyorlar. Onlar hakkında konuşmak veya onları münasebeti olmayan birisine benzetmek, kendine zulüm etmektir.

BEŞİNCİ SEBEB: Semâ'ı eğlence ve oyun şeklinde âdet etmek haramdır. Ancak bunu meslek edinmemek ve devamlı yapmamak şeklinde olursa haram değildir. Nitekim bazı küçük günahlar var-

dır ki, devam edilirse büyük günah olur. Bazı şeyler arasıra ve az olmak şartı ile mubah olur. Çok olunca haram olur. Zira zenciler bir defa mescidde oynadılar ve Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) menetmedi. Eğer o mescidi oyun yeri hâline getirselerdi menederdi. Hazret-i Âişe'yi (radıyallahü anhâ) bunlara bakmaktan menetmedi. Bunu âdet hâline getirseydi menederdi. Bir kimse dalma onlarla dolaşır ve bu işi meslek hâline getirirse câiz değildir.

Arasıra şakalaşmak da mubahtır. Fakat bunu âdet edinen, her zaman yapan maskaralık ve komiklik yapmış olur, câiz değildir.

İ K İ N C İ B A B

SEMÂ'IN TESİR VE EDEBLERİ

Semâ'da üç makam vardır. Birincisi **anlamak**, ikincisi **vecd**, üçüncüsü **hareket**. Her biri için anlatılacak şeyler vardır.

BİRİNCİ MAKAM: Anlamaya dairdir. Ama semâ'ı olduğu gibi ve gafletle dinleyen, yahut aklına insanları getiren, anlaması ve hâli hakkında söz söyleyenlerden daha aşağıdır. Din düşüncesi, Allah sevgisi kalbinde galib olanlar da iki derecedir.

Birinci derece: Müridin derecesidir. Talebinde ve kendi yolunda ilerlemesinde çeşitli hâller olur. Kabz, bast, kolaylık, zorluk, kabul eserleri, red eserleri, kalbini bütün bütün kaplar. Gazap, kabul, red olma, kavuşma, ayrılma, yaklaşma, uzaklaşma, razı olma, kızma, ümitli olma, ümitsiz olma, ayrılma, birleşme, korku, emniyet, sözünde durma, sözünde durmama, kavuşma sevinci, ayrılık üzüntüsü ve buna benzer sözler duyarsa, kendi hâline iner ve kalbindeki ateşi parlatır. Böylece çeşitli hâllere kavuşur. O hâller esnasında çeşitli düşünceleri olur. Şayet ilim ve itikat temeli kuvvetli değilse, semâ' esnasında küfre götüren düşüncelere saplanır. Meselâ Allahü Teâlâ hakkında söylenemeyen şeyi semâ' edince böyle olur. Şiir:

Önce minnet ederdin, şimdi nerde o meyil?
Bak, bugün ümitsizlik, eskisi gibi değil.

Hangi mürid başlangıçta çabuk giderse, sonra yorulur, yavaşlar. Zanneder ki, Allahü Teâlâ'nın kendisine inayeti ve meyli vardır, fakat bugün değişti. Bu değişmeyi Allahü Teâlâ hakkında bilir. Bu ise küfürdür. Halbuki bilmesi icabederdi ki, Allahü Teâlâ'da değişme olmaz. O, değişen değil, değiştirendir. Sıfatının, hâlinin değiştiğini bilmelidir. Görülen mânâlar örtüldü bilir. Fakat o taraftan, menetme, örtme ve üzme olmaz. Bilâkis, dergâh-ı İlâhî açık olup, güneşin ışığını saçması gibi feyiz ve nur saçıyor. Bir kimse duvarın arkasına gider, nurundan saklanırsa güneşte değil, kendinde değişme olur. Şöyle demelidir:

Güneş yükseldi güzel, karanlık kalmamıştır.
Bir kimseye parlamazsa bedbahtlığındandır.

Hicâbı, örtüyü, bedbahtlığına, nasipsizliğine vermelidir. İşlediği kusurları düşünmeli, Allahü Teâlâ'ya kabahat bulmamalıdır. Bu misali vermemizin sebebi, noksan ve değişen sıfatları kendinde düşünmeli. Cemâl ve Celâle ait olanları Allahü Teâlâ hakkında bilmelidir. Eğer ilim sermayesi yoksa, kısa zamanda küfre düşer de haberi bile olmaz. Bunun için semâ'ın Allah'ı sevmek üzerine tehlikesi büyüktür.

İkinci derece: Müridlik derecesinden geçenlerin, makamlara ait hâlleri geride bırakanların, hâllerin sonuna, yâni fenâ ve yokluk makamı olan Allahü Teâlâ'dan gayri her şeyi yok bilme derecesine ulaşıp vahdet-i vücud söyleyip, Hak'tan başkası yoktur, diyenlerin semâ'ı, mânâları anlamak, düşünmek değildir. Belki de kendine semâ ulaşınca o yokluk ve tevhid hâlleri kendisinde tazelenir ve tamamen kendini unutur. Bu âlemden haberi olmaz. Hattâ ateşe düşer de anlamaz. Nitekim **Şeyh Ebü'l-Hasan-ı Nûri** (rahmetullahi aleyh) semâ' esnasında şeker kamışı kesilen bir yere geldi. Ayakları kesildi de farkına varmadı. İşte hakiki semâ' budur. Ama müridlerin semâ'ı insanlık sıfatları ile karışıktır. Bunda ise semâ' kendini tamamen kendinden alıyor. Yusuf aleyhisselâmı görüp, kendilerini unutup, ellerini kesen kadınlar gibi oluyor.

Bu kendinden yok olmayı inkâr etmeyip, «Ben onu görüyorum, nasıl yok olmuştur?», demeyesin. Çünkü o, senin şahıs olarak gördüğün, o değildir. Öldüğü zaman yok oldu dediğin değildir. O hâlde onun hakikati, marifet mahalli olan lâtif mânâdır. Şeylerin tanınması onun tarafından kaybolunca, bilinmeyince hepsi onun hakkında yok olmuştur. Allahü Teâlâ'nın zikrinden başkası kalmayınca her şey fâni olur ve bâki olan kalır. O hâlde tevhidin mânâsı, Allahü Teâlâ'dan gayrisini görmemek olur ve «Yalnız O vardır, ben yokum», der. Tekrar der ki: «Ben de O'yum». Birçokları burada yanıldılar ve bunu hulûl mânâsına anladılar. Bazıları da Hak'la birleşti mânâsını çıkardılar. Bu, hiç ayna görmemiş bir kimse gibidir ki, aynaya bakıp, kendini gördüğü zaman, aynanın içine girdiğini, yahut kendi sûretinin, aynada bulunan hususiyet sebebiyle, kırmızı ve beyaz görünen aynanın sûreti olduğunu düşünür. Eğer aynaya girdiğini zannederse hulûl olur, ayna kendi şeklini almıştır düşünürse birleşme olur. Her ikisi de yanlıştır. Aslında, ne sûret ayna olur, ne ayna sûret olur. Fakat öyle görünür. Böyle sananlar işlerin hakikatini anlayamayanlardır. Böyle bir kitapta bunu uzun anlatmak zordur. Çünkü, **tevhid ilmi uzun bir ilimdir.**

İKİNCİ MAKAM: Anlama tamam olduktan sonra anlamaktan

ileri gelen bir hâldir. Buna vecd denir. Vecd bulmak demektir. Bunun da mânâsı, önce kendinde olmayan bir hâli bulmak demektir. Bu hâlin hakikatte ne olduğu hakkında çok sözler vardır. Doğrusu bir çeşit olmayıp, çok çeşitli olmasıdır. Fakat iki cinsten biri olur: Biri **hâl** cinsinden, diğeri **mükâşefe** cinsindendir.

HÂLLER: O sesten bir sıfat kendisinde galib olur, onu sarhoş gibi yapar. O sıfat bazan şevk, bazan korku, bazan aşk ateşi, bazan istek, bazan üzüntü, bazan hasret olur. Bunun kısımları çoktur. Fakat bu ateş kalbinde galib olunca, dumanı beyne gider, hislerini tesiri altında bırakır. Uyuyan bir kimse gibi görmez ve işitmez. Yahut sarhoş gibi gördüğünden ve duyduğundan gafil olup bir şey anlamaz.

MÜKÂŞEFELER: **Tasavvufçulara vâki olan şevklerden bazı şeyler görünmeye başlar.** Bazısı nümune şeklinde, bazısı ise açık olarak görünür. Semâ'ın bunda tesiri, kalbi saf eylemesi sebebiyledir. Toz tutmuş ve tozları temizlenmiş ayna gibi olur. Ancak bu şekilde o sûretler kendisinde görünebilir. Anlatılmaya kalkılırsa, ilim, kıyas ve misal ile olup, hakikatini ona kavuşmuş kimseden başkası anlayamaz. O zaman herkesin bulunduğu yer belli olur. Bir başkasına kıyas ile tasarruf ediyorsa, kendi bulunduğu yeri belli eder. Kıyas ile olan her şey ilim kısmından olup zevkten değildir. Fakat bu kadarını anlattık ki, kendilerinde bu zevki bulmayanlar, hiç olmazsa inansınlar, inkâr etmesinler. Çünkü bu inkârın zararını çekerler. Kendi sandığında bulunmayan şeylerin padişahın hazinesinde de bulunmayacağını sanan kimse, ne kadar akılsızdır. Bundan daha akılsız o kimsedir ki, aşağı hâli ile kendini padişah zanneder ve «Ben her şeye kavuştum, bende her şey var. Bende olmayan aslında da yoktur», der. Bütün inkârlar bu iki akılsızlıktan doğar.

Bazan da vecd tekellüfle, zorlama ile olur. Bu ise nifakın tâ kendisidir. Fakat uğraşarak, kendini zorlayarak vecdin hakikatine kavuşmak için lüzumlu olan sebepleri kalbe getirmek, yerleştirmeye uğraşmak iyidir. Hadis-i şerifte «**Kur'ân-ı Kerîm dinlerken ağlayınız, ağlayamazsanız, kendinizi zorla ağlatınız**» [1], buyuruldu. Bu da, zorlayarak üzüntü sebeplerini kalbe getirmek demektir. Bu zorlamanın tesiri olur ve hakikiye götürür.

SUAL: Bir kimse onların semâ'ı haktır ve Hak içindir. O hâlde davetlerde Kur'ân-ı Kerîm okuyanları çağırıp Kur'ân-ı Kerîm okutmalı, teganni edenleri değil. Çünkü Kur'ân Allah kelâmıdır; onda semâ' daha uygundur.

---

(1) II/260.

CEVAB: Kur'ân-ı Kerim âyetlerinden semâ' çok olur. Vecd hâli de çok meydana gelir. Çok olur ki, Kur'ân-ı Kerim'in semâ'ından kendinden geçer. Bu esnada çok kimseler can vermiştir. Bunları anlatmak uzun sürer, İhyâu Ulûmi'd-Din kitabımızda etraflıca anlattık. Kaarilerin yerine, nağme okuyanların [şiir, kaside] gelmesi, Kur'ân-ı Kerim değil, kaside okumalarının sebebi beştir:

BİRİNCİ SEBEB: Kur'ân-ı Kerim'in bütün âyetleri âşıkların hâline uygun değildir. Zira Kur'ân-ı Kerim'de kâfirlere ait hikâyeler ve dünya işleri ile uğraşanlar için muamelât hükümleri ve daha birçok şeyler vardır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim bütün insan çeşitlerinin en doğru şifasıdır. Kaari, **«Annenin mirastan hakkı altıda bir** [1], **kız kardeşin yarımdır»** [2], gibi bir âyet-i kerime okursa, yahut **«Kocası ölen kadın dört ay on gün iddet tutmalıdır»** [3], gibi âyet-i kerimeler okursa, aşk ateşini parlatmaz. Ancak çok âşık olana tesir eder. İsterse maksattan uzak olsun, onun için her şey semâ' olur. Böylesi de az bulunur.

İKİNCİ SEBEB: Kur'ân-ı Kerim çok okunur, çok dinlenir. Çok duyulan şey birçok hâllerde kalbde bir uyarma vermez. Hattâ ilk duyulduğu zaman vecde sebep olan beyitler, ikinci defasında bu kadar tesirli olmaz. Yeni bir nağme söylemek icabeder. Kur'ân-ı Kerim için bu olmaz. Peygamber Efendimiz (aleyhisselâtü vesselâm) zamanında gelip, yeni gelen âyetleri dinleyenler ağlarlar ve vecde kapılırlardı. Ebû Bekir (radıyallahü anh) buyururdu: «Biz de sizin gibi idik, şimdi kalbimiz sertleşti». Yâni, Kur'ân gönlümüzde karar kıldı; ona alıştık.

Bunun için Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) hacılara hemen şehirlerine, memleketlerine dönmelerini buyurur ve «Korkarım Kâbe'ye alışırlar ve sonra ona hürmet kalblerinden gider», derdi.

ÜÇÜNCÜ SEBEB: Vezinli ve nağmeli sesler olmaksızın birçok kalbler harekete gelmez. Bunun içindir ki, konuşma ve hadis üzerinde semâ' az olup ekseriya güzel ses ile olur. Vezinli ve nağmeli olunca, her nağmenin ve makamın tesiri ayrı olur. Kur'ân-ı Kerim'i makam ile okuyup, istediği şekle sokmak haram olur. Nağmesiz olunca da yalnız ses olarak duyulur. Çok kızgın bir ateş olmalıdır ki, bununla alev alıp parlasın.

DÖRDÜNCÜ SEBEB: Nağmeyi başka sesler refakatinde çıkarmak icabeder ki tesiri fazla olsun. Tabl, ney, tef gibi.. Bu ise sûretâ gayrı ciddi oyun kabilinden bir şeydir. Kur'ân-ı Kerim ise ciddidir. Onu böyle şeylerden korumak lâzımdır. Yoksa avam nazarında Kur'ân okumak oyun gibi olur. Peygamberimiz (aleyhisselâm) Re-

(1) 4 — Nisâ: 11. (2) 4 — Nisâ: 170.
(3) 2 — Bakara: 234.

bi'a binti Mes'ûd'un (radıyallahü anhâ) evine geldi. Cariyeler tef çalıyor, şarkı söylüyorlardı. Onu görünce kesip kasidelerle onu medhetmeye başladılar. «Susun, söylediğinize devam edin», buyurdu. Çünkü onu övmek ibadettir. Oyun âleti olan tef ile söylemeye gelmez.

BEŞİNCİ SEBEB: Herkeste öyle bir hâl olur ki, kendi hâline uygun beyitler dinlemeyi ister. Hâline uygun olmayanı beğenmez. Hattâ, «Bunu söyleme, başka söyle», der. Kur'ân-ı Kerim'i beğenmeyip başka şey istemek ise câiz değildir. Olur ki, bütün âyetler, herkesin hâline uygun olmaz. Bir beyit kendi hâline uygun olmazsa, kendi hâline uydurabilir. İnsana, bir şiirden şairin kasdettiğini anlamak vâcib değildir, Kur'ân-ı Kerim'in ise mânâsını değiştirmek câiz değildir.

O hâlde büyüklerin kaside okuyucu, güzel sesle beyit okuyucular tutmasının sebebi budur. Bu mânânın elde edilmesi yâni Kur'ân-ı Kerim'i semâ'a karıştırmamak iki sebepledir: **Biri** dinleyenin zaafı, **diğeri** Kur'ân-ı Kerim'e hürmeti büyük tutup düşünce ve tasarrufa bırakmamaktır.

ÜÇÜNCÜ MAKAM: Semâ'da hareket, raks etmek ve elbise yırtmaktır. İstemeden, kendi kendine yaptığı işlerden sual yoktur. Ama kendi ihtiyariyle başkaları hâl sahibi sansınlar diye bile bile bunları yaparsa haram işlemiş olur. Bu ise nifâkın tâ kendisidir.

Ebû'l-Kasım Nasr-ı Âbâdî buyurdu: «Ben derim ki, bu insanların sema' ile meşgul olmaları gıybetten iyidir». **Ebû Amr ibn Necîb** buyurdu: «Eğer bir kimse otuz sene gıybet etse, semâ'da kendini yalandan hâl sahibi gösterenin günahına kavuşmaz». En kâmili, olgunu, o kimsedir ki, semâ' dinler ve olduğu yerde durur, bunu dışarı vurmaz. O kendini koruyabilecek kuvvettedir. Zira o dönmeler ve bağırmalar zayıflıktandır. Fakat böyle kuvvet az bulunur!

Ebû Bekri's-Sıddîk'ın (radıyallahü anh) buyurduğu, **«Biz de sizin gibi idik, kalblerimiz sertleşti»**, sözünün mânâsı, **«Kalblerimiz kuvvetlendi, kendimizi tutabiliyoruz»**, demektir. Kendisini koruyamayan kimse elinden geldiği müddetçe kendini korumaya uğraşmalıdır.

Cüneyd-i Bağdadî'nin (kuddise sirruh) sohbetinde bir genç vardı. Semâ' boyunca feryad etti. Cüneyd buyurdu: «Bundan sonra böyle yaparsan sohbetimde bulunma». Genç elinden geldiği son gücüyle sabretti. Bir gün kendini tutabildi. Nihayet kendini tutamayıp bir feryad etti. Karnı yarıldı ve öldü. Fakat bir kimse kendinden bir hâli izhar eylemeyip, raks eder, yahut kendini zorla ağlatırsa câizdir. Raks mubahtır. Çünkü zenciler mescidde raks eylediler. Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) seyretti. Resûlullah (sallâllahü

aleyhi ve sellem) **«Yâ Ali sen bendensin, ben sendenim»**, [1] buyurunca, Hazret-i Ali (radıyallahü anh), bunun sevincinden raks edip birkaç defa ayağını yere vurdu. Arabların neşeli zamanlarında böyle yapmaları âdettir. Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) Cafer'e (radıyallahü anh) **«Sen yaradılış ve ahlâk bakımından bana benzersin»**, buyurduğu zaman da, Cafer (radıyallahü anh) sevincinden raks eyledi. Zeyd ibn Hârise'ye (radıyallahü anh), **«Sen bizim hem kölemiz hem de kardeşliğimizsin»**, buyurduğu zaman, sevincinden raks etmişti. O hâlde raks haramdır diyen hata ediyor. Bundan maksat oyundur. Oyun ise haram değildir. Bir kimse kalbindeki hâllerin kuvvetlenmesi için bunu yaparsa iyi olur.

Ama bile bile elbise yırtmak câiz değildir. Çünkü bu, malı zayi etmektir. Hâllere mağlub olursa câizdir. İsteyerek elbisesini yırtsa, fakat bu istekte muztar olsa, yâni yapmamak istese de yapamayacak hâlde olsa zararı yoktur. Meselâ hastanın inlemesi kendi elinde olduğu hâlde, inlemek istemese dayanamaz. İnsanın istek ve niyet ile her zaman yapacağı şeyler böyle değildir. Hâllere mağlub olursa, ceza verilmez.

Tasavvufçuların elbisesini yırtması, parçalamasına birçokları itiraz eder ve câiz değildir, derler. Hata ediyorlar. Çünkü bunda zayi olan bir şey yoktur. Nasıl ki, kumaş kesilmeden gömlek dikilemez, seccade yapılamaz, hattâ yama vurulamaz... Bu da öyledir; bir maksada mebnîdir. Bir kimse elbisesini yüz parça edip yüz fakire verse câiz olur. Çünkü onun bir işine yarayabilir. Meselâ elbisesini yamar.

SEMÂ'IN EDEBLERİ

Semâ'da üç şey gözetmelidir: **Zaman, yer ve arkadaş.**

Kalb meşgul olduğu zaman, meselâ namazda iken, yemek yerken, yahut kalb çeşitli şeylerin düşüncesi ile meşgul iken **semâ'ın faydası olmaz.**

Semâ' yeri, yol başları veya beğenilmeyen karanlık bir yer, yahut bir zâlimin evi olursa daima kuruntulu ve kalbi dağınık olur.

Arkadaşlarından bulunanların hiçbiri semâ'a yabancı olmamalıdır. Ehli olmalıdır. Dünyayı seven bir mütekebbir, semâ'ı inkâr eden cahil, her zaman kendini zorlayarak hâl geliyor gibi gösteren bir kimse, gafil olup semâ'da bozuk düşüncelerle yahut lüzumsuz sözlerle meşgul olanlar, sağa sola, öteye beriye bakanlar, hürmetle durmayanlar, seyreden kadınlar, cemaatin arasında gençler olursa, birbirinin düşünceleri ile ilgilenenler bulunursa, böyle semâ'-

(1) II/267.

dan fayda gelmez. Cüneyd-i Bağdadi'nin (kuddise sirruh) semâ'da, zaman, mekân ve ihvan şarttır, sözünün mânâsı budur.

Genç kadınların, kızların seyretmeye geldikleri yerde ve gafil genç erkekler, şehvetle kalbleri dalgalanan delikanlıların bulundukları yerde semâ' haramdır. Çünkü semâ' bu anda her iki tarafın da şehvetini coşturur, kabartır. Herbiri şehvetle bir tarafa bakar. Hattâ kalbi oraya takılır. Bu ise birçok fısk, günah ve fesadın doğmasına sebep olur. Aslâ böyle semâ' yapmamalıdır.

O hâlde semâ'a ehil olup, semâ'a oturan kimseler edebe riayet edip, başını önüne eğip durmalı, kimseye bakmamalı, elini, başını sallamamalı, zorla hiçbir hareket yapmamalı, namazda teşehhüde oturur gibi, kalbini tamamen Allahü Teâlâ'ya vermeli, semâ' sebebi ile gaibten nasıl keşif ve açılmalar olacağını gözetmeli, isteyerek kalkmaması ve hareket etmemesi için kendini tutmalıdır. Vecd hâlinin galebesi sebebiyle kalkan olursa, onunla kalkmalı, sarığı düşerse kendi sarığını da çıkarmalıdır. Bütün bunlar bid'at ise de, sahabe ve tâbiinden bildirilmemiş ise de bid'at olan her şey haram değildir. Birçok hasene olan bid'atler vardır. İmam Şâfii (rahmetullahi aleyh) buyurur ki, teravihi cemaatle kılmak, Ömer (radıyallahü anh) tan kalmadır. Bu ise Peygamberimizden (sallâllahü aleyhi ve sellem) sonra meydana çıktı. O hâlde kötü bid'at, sünnete uymayandır. Fakat güzel ahlâk ve insanların kalbini sevindirmek şeriatta iyidir.

Her memleketin âdeti vardır. Onların yetişme tarzında onlara uymamak, onlara muhalif olmak fena huyluluk olur. Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm) **«Herkesle âdet ve huyuna göre geçin»**, buyurdu. Bu insanlar, bu uyma ile sevinirler ve buna muhalefetten alınırlar, kırılırlarsa uymak sünnet olur. Ashâb-ı kirâm, Peygamberimize (aleyhisselâm) ayağa kalkmazlardı. Çünkü bu işi sevmezdi. Fakat ayağa kalkmamayı ayıpladıkları yerde, gönlünü etmek için ayağa kalkmak iyi olur. Zira Arapların âdetleri başka, Acemlerinki de başkadır. Her şeyin doğrusunu en iyi olarak ancak Allah bilir.

DOKUZUNCU ASIL

Emr-i Ma'rûf ve Nehy-i Münker

Bu, din kutuplarından bir kutuptur. Büyük peygamberleri bunun için gönderdiler. Bu yıkılır ve insanlar arasından kalkarsa, din bozulur, şeriat yıkılır. Buna ait bilgileri üç babda anlatırız biiznillâhi Teâlâ.

BİRİNCİ BAB: **Emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerin farz olması.**

İKİNCİ BAB: **Nehy-i münkerin şartları.**

ÜÇÜNCÜ BAB: **Âdet olan yasaklar.**

BİRİNCİ BAB

EMR-İ MA'RÛF VE NEHY-İ MÜNKERİN FARZ OLMASI

Bil ki, emr-i ma'rûf ve nehy-i münker farzdır [1]. Özürsüz emr-i ma'rûfu ve nehy-i münkeri bırakan Allahü Teâlâ'ya âsi olur. Allahü Teâlâ buyuruyor ki: **«Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki,** (onlar herkesi) **hayra çağırsınlar, iyiliği emretsinler, kötülükten vazgeçirmeye çalışsınlar...»** [2]. Emr-i ma'rûf ve nehy-i münkerin farz olduğunu bu âyet-i kerime gösteriyor. Fakat farz'ı kifâyedir. Bir kısmının bununla uğraşması kâfidir. Ama hiç yapılmazsa bütün insanlar günah işlemiş olur.

Allahü Teâlâ yine, **«Onlar,** (o mü'minlerdir ki) **eğer kendilerine** yer (yüzün) **de bir iktidar mevkii verirsek dosdoğru namazı kılarlar, zekâtı verirler, iyiliği emr ederler, kötülükten vaz geçirmeye çalışırlar...»** [3] âyet-i kerimesinde, emr-i ma'rûfu, namaz ve zekâtla bir yerde bildiriyor ve din sahiplerini böyle tanıtıyor. Resûlullah (aleyhisselâtü vesselâm) buyurdu ki: **«Emr-i ma'rûf yapınız. Yapmazsanız Allahü Teâlâ en fenanızı size musallat eder, o zaman en**

---

(1) Emr-i ma'rûf: Allahü Teâlâ'nın emirlerini bildirmektir. Nehy-i münker: Kötülüklerden men'etmektir.

(2) 3 — Âl-i İmrân: 104.

(3) 22 — Hac: 41.

iyinizin de duâsı kabul olmaz» [1]. Ebû Bekri's-Sıddîk (radıyallahü anh) bildirir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Günah işleyip de iyileri onlara nehy-i münker yapmadıkları insanlara, Allahü Teâlâ en kısa zamanda bir azab gönderir!» [2]. Yine buyurdu: «Bütün iyi işler Allah yolunda harbetmenin yanında denizden bir damla gibidir. Allah yolunda harbetmek de emr-i ma'rûfun yanında bir damla gibidir» [3]. Yine buyurdu: «Herkesin söylediği sözün zararı kendinedir. Emr-i ma'rûf, nehy-i münker ve Allahü Teâlâ'yı anmak bunun dışındadır» [4]. Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ, seçkin, günahsız kullarına avâm sebebiyle azab etmez. Fakat görür, menetmeye gücü yeter de susarlarsa onlara da azab eder» [5]. Yine buyurdu: «Bir kimsenin zulümle öldürüldüğü veya dövüldüğü yerde oturmayınız. Çünkü orada bulunup da menetmeyene lânet yağar» [6]. Yine buyurdu: «Şeriate uymayan bir işin yapıldığı yerde durmak doğru değildir. Şayet orada olursa nehy-i münker yapmalıdır. Nehy-i münker ne ölümü öne alır, ne de rızkı azaltır». Bu da gösteriyor ki, zalimlerin sarayı ve gizli işlerin yapıldığı yer gibi, nehy-i münker yapılmayan yerlere zaruretsiz gitmek câiz değildir. Bunun için geçmişlerin çoğu uzleti seçtiler. Zira çarşıları, pazarları ve yolları günahtan boş bulmadılar.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Bir kimsenin yanında günah işlenir de, onu beğenmezse, orada bulunmamış gibidir. Onun bulunmadığı yerde işlenen günaha razı olur, kötülemezse, yanında yapılmış gibi olur». Yine buyurdu: «Havârisi olmayan Resûl (Peygamber) yoktur. —Yâni ondan sonra Allahü Teâlâ'nın kitabı ile ve Resûlün (aleyhisselâm) sünneti ile iş yapan ashâbı— Bu, o zamana kadar devam eder ki, onlardan sonra bir kavim gelir, minberlere çıkarlar, güzel sözler söylerler, kötü işler işlerler. Her mü'minin bunlarla eli ile, yapamazsa dili ile cihad etmesi farzdır. Bunu yapamazsa bunun ötesinde Müslümanlık yoktur». Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ bir meleğe vahiy gönderip, filân şehri yerin dibine geçir, dedi. Melek, "Yâ Rabbi, bu şehirde öyle bir kimse var ki bir an günah işlemiş değildir, nasıl yaparım?", deyince, "Yap, başkaları günah işlerken bir defa olsun yüzünü ekşitmedi", [7] buyurdu».

Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) Resûlullah'tan (sallâllahü aleyhi ve sellem) bildirir. Buyurdu ki: «Allahü Teâlâ, içinde amelî peygamberler gibi olan on sekiz bin kişinin bulunduğu bir şehirde bulunanların hepsine azab gönderdi». «Niçin yâ Resûlallah?», dediler. Buyurdu ki: «Zira öbürlerine Allah için kızmadılar ve nehy-i

(1) II/270 - 271. (2), (3), (4), (5), (6) II/271.
(7) II/272.

münker yapmadılar». Ebû Ubeyde ibn Cerrâh (radıyallahü anh) buyuruyor ki: Resûlullah'a (aleyhisselâm) şehidlerden hangisi daha üstündür? diye sordum. Buyurdu ki: **«Öldürülse bile zalim sultana nehy-i münker yapan kimse; şayet öldürülmezse, ne kadar çok yaşasa da onun için kalem yazmaz»** [1]. Hadis-i şerifte geldi ki: **«Allahü Teâlâ, Yûşâ bin Nûn aleyhisselâma vahiy gönderip, "Senin kavminden yüz bin kişiyi helâk edeceğim, seksen bini iyilerden, yirmi bini kötülerdendir", buyurdu. "Yâ Rabbi, iyileri niye helâk ediyorsun?", diye sordu. Allahü Teâlâ, "Diğerlerine düşman olmadılar, yemekte, içmekte, oturup kalkmakta ve alışveriş etmede onlardan sakınmadılar", buyurdu».**

İ K İ N C İ B A B

NEHY-İ MÜNKERİN ŞARTLARI

Nehy-i münker bütün Müslümanlara farzdır. Nehy-i münkere ve şartlarına ait bilgileri bilmek de farzdır. Zira şartları bilinmeyen farzın edâsı mümkün değildir. Nehy-i münkerin dört rüknü vardır: **Nehy-i münker yapan kimse, nehy-i münker yapılan kimse, hangi hususta nehy-i münker yapılır, nehy-i münker nasıl yapılır?**

B İ R İ N C İ R Ü K Ü N

NEHY-İ MÜNKER YAPAN KİMSE

Bunun **Müslüman ve mükellef** [âkil - baliğ] **olmaktan fazla bir şartı yoktur.** Çünkü nehy-i münker din hakkını [vazifesini] yerine getirmektir. Din sahibi olan kimse nehy-i münkerle de vazifelidir. Zâhid ve âdil olması ve sultanın izin vermesi şart mıdır, değil midir? diye ihtilâf olundu. Bize göre şart değildir.

Nehy-i münker yapanın âdil ve zâhid olması nasıl şart olur ki... Bir kimse hiç günah işlemeyip sonra nehy-i münker yapayım dese nehy-i münker yapılamaz. Çünkü hiç kimse günah işlemekten masûn değildir. Said ibn Cübeyr (radıyallahü anh) der ki: **«Hiç günah işlemediğimiz zamanı bekleyip nehy-i münker yapacaksak, hiçbir zaman nehy-i münker yapamayız».** Hasan-ı Basri'ye, **«Bir kimse diyor ki, kendinizi temizlemeyince, halkı dine davet etmeyiniz»**, dediler. Buyurdu ki: **«Şeytanın, bu sözün kalbimize hoş görünüp, nehy-i münkeri terketmemizden daha büyük arzusu yoktur».** Bu işte orta yol, nehy-i münkerin iki çeşit olmasını bilmektir:

Biri, nasihat ve va'zdır. Bir kimse bir işi yapar ve başkasına

(1) II/272 - 273.

yapma derse, kendiyle alay etmekten başka faydası olmaz. Onun va'zı tesir etmez. Bu nehy-i münker fâsıka yakışmaz. Hattâ söz dinlemeyeceklerini, kendisine güleceklerini bildiği zaman, nehy-i münker yaparsa günah bile işlemiş olur. Zira va'zın kıymeti, insanların gözünde aşağı görünür. Bunun için aşikâre günah işleyen âlimlerin va'zı insanlara zarar verir. Onlar da bu va'zlarıyle günah işlerler. Bu yüzden Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «İsrâ gecesinde, dudakları ateşten makaslarla kesilen birtakım insanlar gördüm. «Siz kimsiniz?» diye sorduğumda onlar, "İyiliği emreder ve kendimiz yapmazdık, fenalıktan men eder, halbuki kendimiz yapardık" diye cevap verdiler» [1]. İsa aleyhisselâma vahiy geldi ki: «Ey Meryem'in oğlu! Önce kendine nasihat ver. Kabul edersen sonra diğerlerine nasihat ver. Kabul etmezsen benden utan».

Nehy-i münkerin diğeri, el ile ve zor ile olur. Şarap görünce dökmek, saz ve çalgı görünce kırmak; günah, kötülük yapmaya yönelmiş bir kimseye zorla, güçle mani olmak gibi. Bunu fâsık da yapabilir. Zira bir kimseye iki şey lâzımdır. Biri, kendi yapmaması, diğeri, başkasının yapmasına meydan vermemesidir. Birini yapmazsa, diğerini de niçin terketmeli. «İpek elbise giyip nehy-i münker ederek diğerinin ipek elbisesini yırtarsa, yahut kendisi şarap içip başkasının şarabını dökerse çirkin olur», denirse, cevabında deriz ki; çirkin olan, yırtmamak, kötü olanı dökmemektir. Bunun kötü olmasının sebebi, daha mühim olanı yapmamasıdır, bunu yapması değil. Bir kimse namaz kılmayıp oruç tutsa, daha mühim olanı yapmadığı için kötüdür, yoksa oruç tuttuğu için değil. Çünkü namaz daha mühimdir. Bunun gibi yapmak söylemekten mühimdir. Gerçi her ikisi de farzdır; fakat biri diğerinden şart değildir. Şart olursa, içki içmemek farzını yapmayanın, içkiden men etme farzını da yapmaması gerekir. Halbuki bir farz yapılmayınca, öbür farzın da ondan düşmesi muhaldir.

İKİNCİ ŞART: Sultanın izni ve emr-i ma'rûf ve nehy-i münker için emir yazması da şart değildir. Çünkü din büyükleri sultanlara ve halifelere emr-i ma'rûf ve nehy-i münker yaptılar. Bu hususta çok hikâyeler de vardır. Bu işin esası nehy-i münkerin derecesini bilmekle anlaşılır. Nehy-i münkerin dört derecesi vardır.

BİRİNCİ DERECE: Nasihat vermek ve Allahü Teâlâ ile korkutmaktır. Bu, bütün Müslümanlara farzdır. Sultanın iznine ne için lüzum kalsın? Hattâ ibadetin en üstünü sultana nasihat etmek ve onu Allahü Teâlâ ile korkutmaktır.

---

(1) İbn Hibban, Enes'den.

İKİNCİ DERECE: Kötü söz söylemektir. Fâsık, zalim, ahmak, cahil böyle yapmakla Allah'tan korkmuyor musun, gibi... Bu sözler fâsık hakkında doğrudur. Sultandan izin almaya lüzum yoktur.

ÜÇÜNCÜ DERECE: Eliyle menetmelidir. Şarabı dökmek, sazı kırmak, ipek başlığı başından çıkarmak gibi. Bunlar ibadet gibi farzdır. Birinci babda anlattıklarımız gösteriyor ki, mü'min olan herkese şeriat, sultanın iznine lüzum kalmadan bu saltanatı vermiştir.

DÖRDÜNCÜ DERECE: Dövmeli ve dayakla, canını yakmakla korkutmalı, tehdit etmelidir. Dövülenin tarafları toplanır, ona yardım ederlerse, kendi insanlarını toplayıp, sultandan izinsiz bu fitneyi bastırmalıdır. Fakat sultanın izni olması daha iyidir.

Nehy-i münkerin derecesi değişirse şaşmamak lâzımdır. Oğul babasına nehy-i münker yaparsa, nasihattan da daha yumuşak söylemelidir. Yoksa doğru olmaz. Hasan-ı Basrî buyurur: «Nasihat verir ve kızdığı zaman susar». Fakat, ahmak, cahil gibi aşağı sözleri babaya söylemek olmaz. Dövmek ise katiyen olmaz. Babası kâfir olsa, yahut had cezası vurulacak olsa, oğlu cellâd olsa da, yine yapmamak iyidir. Elinden gelirse içkisini dökmek, ipek elbisesini çıkarmak, sultandan haram olarak aldığı malı sahibine ulaştırmak, gümüş bardağı kırmak, duvara yapılmış resimleri sökmek, kazımak ve bunun gibi şeyleri yapmak câizdir. Bunları yapmak doğru olduğu için babası kızsa bile, kızması yersizdir, boştur. Bu, babasını dövmek ve sövmek demek değildir. Babasının çok kırılacağını, üzüleceğini birisi söylerse yapmamalıdır. Hasan-ı Basrî (rahmetullahi aleyh) buyuruyor ki: «Kızdığı zaman susmalı ve nasihatı bırakmalıdır».

Efendinin kölesine, kölenin efendisine, kadının kocasına, emrindekilerin devlet reisine nehy-i münkeri, çocuğun babaya nehy-i münker etmesi gibidir. Çünkü üzerinde büyük hakları vardır. Fakat talebenin üstadına nehy-i münker etmesi daha kolaydır. Zira ona hürmeti yalnız din içindir. Ondan öğrendiği ilimle onu ikaz edebilir. Belki ilmi ile amel etmeyen âlime hürmeti kesmelidir.

İKİNCİ RÜKÜN

NEHY-İ MÜNKER NEREDE YAPILIR?

Münker olan ve yanında yapılan bir şeyi nehy-i münker yapacak olan sormadan, araştırmadan biliyorsa ve kötü olduğu açıkça belli ise, o iş için nehy-i münker yapılır. Bu cümleden olmak üzere dört şartın bilinmesi icabeder.

BİRİNCİ ŞART: Günah olmasa da münker [çirkin, kötü, beğenilmeyen] olmalıdır. Küçük günah olsa nehy-i münker yapılır. Hayvanla çirkin iş yapan deli ve çocuk olsa da men'etmelidir. Mükellef olmadıkları için, buna günah denmese de, bu işin kendisi şeriatte çirkin ve kötüdür. Deliyi içki içerken, yahut bir çocuğu başkasının malını telef ederken görse, men'etmelidir. Küçük günah bile olsa, bütün günahlar için nehy-i münker yapmalıdır. Hamamda avret yerini açmak, kadınların, kızların arkasından bakmak, onlarla bir arada oturmak, altın yüzük takmak, ipek elbise giymek, gümüş bardaktan su içmek ve bunun gibi günahlar için nehy-i münker yapmak lâzımdır.

İKİNCİ ŞART: Günah o anda işlenmelidir. Bir kimse içki içmeyi bitirdikten sonra, ona nasihat etmekten başka bir şeyle incitmek doğru değildir. Fakat had vurmayı sultandan başkası yapamaz. Bunun gibi meselâ bu gece içki içeceğim diye düşünen kimseyi incitmek, canını yakmak doğru olmayıp, ancak içmemesi için nasihat yapılır. İçmeyeceğim derse, sû-i zan etmemelidir. Bir kadınla halvette [yalnız olarak] oturana oturmadan önce, nehy-i münker yapılır. Çünkü halvet zaten günahtır. Kadınlar hamamının kapısında bekleyip, çıkacakları zaman onlara bakacak olana da nehy-i münker yapılır. Yâni men'edilir. Çünkü orada durmak günahtır.

ÜÇÜNCÜ ŞART: Nehy-i münker yapanın araştırmadan günahı görmesi lâzımdır. Araştırmak, soruşturmak gerekmez. Evinde durup, kapısını kilitleyen kimsenin izinsiz evine girmek ve ne yaptığını öğrenmek doğru değildir. Kapıyı ve pencereyi ses geliyor mu, diye dinlemek ve nehy-i münker yapmak da doğru değildir. Belki Allahü Teâlâ'nın örttüğünü örtmek icabeder. Ancak yüksek sesle sarhoş sesleri duyulursa, o zaman izinsiz eve girilir ve nehy-i münker yapılır. Bir fâsık elbisesinin altında bir şey götürürse, içki olabileceği düşünülürse de, ona; göster bakalım, o nedir? demek doğru olmayıp, araştırmaya girer. Mümkündür ki, o gizlediği şarap değil, başka şeydir. Ama içki kokusu geliyorsa, dökmesi gerekir. Eğer büyük çalgı âleti taşıyor ve elbise ince olup altından anlaşılıyorsa açıp kırabilir. Başka bir şey olma ihtimali de varsa, görmezlikten gelmek lâzımdır. Hazret-i Ömer'in (radıyallahü anh) pencereye çıkıp bir kimseyi kadın ve şarap ile görmesi hikâyesini, arkadaşlığın hakları kısmında anlatmıştık. Bu meşhur bir kıssadır. Bir gün minbere çıkmış Ashâb-ı kirâm (aleyhimürrıdvân) ile müşavere ediyordu. «İmam [yâni halife sultan] bir münker görse had vurabilir mi?» diye sordu. Bir kısmı, vurur, dediler. Hazret-i Ali (radıyallahü anh) buyurdu ki: «Bu öyle bir iştir ki, Allahü Teâlâ iki âdil

şahide bağlamıştır. Bir kimse buna kâfi değildir», dedi. İmamın tek başına kendi bildiği ile amel edip had vurmasını câiz görmeyip örtmesini vâcib gördü.

DÖRDÜNCÜ ŞART: **Zan ve içtihadla değil, bu işin şeriata uygun olmadığı açıkça bilinmelidir.** O hâlde Şâfii mezhebinde olanların, Hanefi mezhebinde olanlara itiraz etmesi doğru olmaz ve diyemezler ki, kızın velisi olmadan nikâh yapıyorlar. Ama Şâfii mezhebinde olan bir kimse, kendi mezhebinde velisi olmadan nikâh yapana, yahut hurma nebizi içene itiraz edebilir. Çünkü bulunduğu mezhebe uymamak hiç kimseye göre doğru değildir.

Bazıları, içki içmek, zina etmek ve haramlığı icmâ' ile sabit ve kati olan şeylerde nehy-i münker olur, içtihadla olanlarda olmaz dediler. Bu doğru değildir. Zira büyüklerimiz buyuruyor ki, kendi içtihadına yahut bulunduğu mezheb sahibinin içtihadına muhalif iş yapan âsi olur. Bu hakikatte haramdır. Bir kimse kıbleyi arasa, fakat kıble sandığı tarafa yüzünü değil, arkasını dönse âsi olur, bir başkası bunun doğru olduğunu bilse de.

Herkes istediği mezhebe uyabilir, yalnız birine göre amel etmek lüzumsuzdur, diyenin, bu sözü doğru değildir. Buna inanılmaz. Herkes kendi düşüncesine göre bir mezhebi kabul eder, ona uygun iş yapar. Meselâ Şâfii [veya Hanefi] daha âlimdir diyenin, onlar daha iyi bilir diyenin, onlara muhalefeti için nefse uymaktan başka hiçbir mazereti bulunamaz.

Allahü Teâlâ'ya madde, Kur'ân-ı Kerim'e mahlûk ve Allahü Teâlâ görülemez diyenlere ve bunun gibi itikadda bid'at sahiplerine nehy-i münker yapılmalıdır. Bid'at sahiplerine nehy-i münker yapılan şehirde, bid'at sahipleri az olmalıdır. Çoğu Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat mezhebinde olmalıdır. İtikadda iki ayrı grup olur da, nehy-i münker yapınca, diğeri de nehy-i münker yaparsa ve fitne çıkarsa, buna sultanın izni olmadan nehy-i münkere yanaşmamalıdır.

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN

NEHY-İ MÜNKER KİME YAPILIR?

Mükellef olması lâzımdır ki, yaptığı iş günah olsun. Hürmet edeceği kimse olmamalıdır. Meselâ babaya olan hürmet, el ile ve istihfaf ile nehy-i münkere mâni olur. Deliyi ve çocuğu, dediğimiz gibi, bütün günahlardan men'ederiz, ama buna nehy-i münker denmez. Hayvanı bile, Müslümanların malını korumak için Müslümanların tarlasına girse men'ederiz. Fakat bu farz değildir. Kolay olduğu zaman bir Müslümana zarar vermemesi için yapılır. Bir kimsenin malına zarar gelse, şahidlik etmek icabetse yol uzak değil ise,

Müslümanların hakkını korumak için şahidlik etmesinin vâcib olması gibidir.

Fakat akıllı bir kimse, bir kimsenin malını telef etse, bu zulüm ve günah olur. Canını yakmak bile olsa, nehy-i münker yapmalıdır. Zira günahtan vaz geçirmek ve men'etmek canını yakmadan, sıkıntı vermeden olmaz. Buna tahammül etmek lâzımdır. Ancak dayanamayacağı kadar acıtmamalıdır. Nehy-i münkerden maksad, İslâm şiarını göstermektir. O hâlde bunda acıya, eleme dayanmak vâcibdir. Meselâ bir yerde çok içki olsa, dökmek için orada bir müddet kalınacak olsa, dökmek için kalmak vâcibdir, lâzımdır. Ama çok sayıda koyun, bir Müslümanın tarlasına, bağına girse, bu koyunları çıkarmaya uğraşırsa zamanı boşa geçecek ise, başkasının malı için kendi zamanını harcamak doğru olmaz. Fakat din için ve günahdan men'etmek için zamanını verebilir.

Nehy-i münkerde de bütün acılara katlanmak lâzım değildir. Zira bunda da izah icabediyor. İzahı da şöyledir: Nehy-i münker yapmaktan, yâni eli ile, dili ile men'etmekten âciz ise, kalbi ile kötü bilmekten başka üzerine farz yoktur. Âciz olmayıp, kendisini döveceklerinden korkarsa, yahut sözünü dinlemeyeceklerini bilse, bunda dört şekil vardır:

1 — Kendisini döveceklerini ve günahtan vaz geçmeyeceklerini bildiği zaman nehy-i münker farz olmaz. Fakat eliyle yahut diliyle nehy-i münker yapmak ve onların dayağına sabretmek mubahtır. Bundan sevaba da kavuşur. Hadis-i şerifte **«Zâlim sultana emr-i ma'rûf yahut nehy-i münker yapıp da öldürülüp şehid olandan üstün şehidlik mertebesi yoktur»** (1), buyuruldu.

2 — Günahı men'edeceğini ve hiç korkusu olmadığını bildiği zaman, muhakkak nehy-i münker yapmalıdır. Yapmazsa âsi olur.

3 — Günahtan el çekerler ama, onu dövebilirler de. Bu vaziyet karşısında dil ile nehy-i münker yapmak şeriate tâzim için vâcib olur. Kalb ile kötülemekteki âcizlik burada yoktur, sözünü kabul etmeleri muhtemeldir.

4 — Günah işlemeyi ortadan kaldırır, fakat kendisini döverler. Meselâ şarap şişesine, testisine ve çalgılara taş vurup kırabilir, bu vâcib değildir. Fakat nehy-i münker ederken, kendisini incitirlerse, bu acılara katlanmak ve sabretmek çok kıymetlidir. Bir kimse, Allahü Teâlâ, **«Kendinizi, kendi elinizle tehlikeye atmayınız»** (2), buyuruyor dese, cevabında deriz ki: İbn Abbas (radıyallahü anhümâ) buyuruyor ki: «Tehlike dediğimiz bu değil, belki Allah'a ibadet edebilmek için muhtaç olduğu nafakayı temin etmemektir. Bu-

(1) II/280. (2) 2 — Bakara: 195.

nu yapmayan kendini helâk etmiştir. İşte bundan sakınmak lâzımdır». Berâ ibn Âzib (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Tehlike demek, kişinin bir günahı işlemesinden sonra Allahü Teâlâ beni bağışlamaz demiş olmasıdır». Ebû Ubeyde (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Bu âyet-i kerîmenin mânâsı, günah işler de o günahtan sonra hiç iyilik yapmaz, demektir».

Bir Müslümanın yalnız başına düşman saflarına saldırıp ölünceye kadar döğüşmesi câizdir. Her ne kadar bunda kendini tehlikeye atmak varsa da bu, faydalı olduğu için ve kâfirlerin kalblerini kırmak, gözlerini korkutmak ve onlardan insan öldürmek için yapılır. Derler ki, Müslümanların hepsi böyle kahraman, cesur olurlarsa bunda sevab vardır. Fakat kör, âciz ve kuvvetsiz olan birisinin kâfirlere böyle saldırması câiz değildir.

Bunun gibi, nehy-i münker yapıp öldürülen, dövülen veya eziyet edilen ve fakat karşı tarafı günah işlemekten men'edemeyecek olan kimse, direnmesine rağmen fâsıkların kalbini kıramayacaksa, bir kimseye iyiliği olmayacaksa, nehy-i münker yapmamalıdır. Çünkü faydasız yere zarara katlanmak doğru olmaz.

Burada iki sualle karşılaşabiliriz: **Biri**, ekseriya korkusu, kötü kalblilikten ve nehy-i münker yaparsa dövüleceğinden ileri gelir. **Diğeri** de, dövülmekten korkmaz ama, mevkiinden, malından ve eziyet vereceklerinden korkar. Birincisinde, eğer dövüleceğini zann-ı galib ile biliyorsa, mazur sayılır. Kendisini döveceklerine zann-ı galibi yoksa, bunda [nehy-i münkerde] hiçbir zaman mazur sayılmaz. İhtimalle bunu terkedemez. Çünkü bu ihtimal ve böyle zan, herkeste bulunur. Şüpheli olur da, söyleyeyim diyorsa, nehy-i münker yapması vâcib olur. Şüphe ile kalkmaz. Kendisine zarar gelmeyeceğini bildiği yerde nehy-i münker farz olur.

Diğer bir soru da, olacak zarar, mala, mevkiye, vücuduna, yakınlarına yahut talebesine olur! Yahut kendisine dil uzatanlardan korkar. Yahut da din ve dünya faydalarına mâni olmalarından korkar. Bunun kısımları çoktur. Her biri için bir hüküm vardır. Kendi hakkında korkması iki kısımdır:

Birinci kısım: İleride bir işinin olmayacağından korkar. Meselâ üstadına nehy-i münker yaparsa, kendisini iyi yetiştirmez, hekime yaparsa faydalı ilâç vermez, patronuna yaparsa yevmiyesini keser, yahut ona işi düşünce kendisini korumaz. Bütün bunlarda nehy-i münker yapmamak özür değildir. Çünkü bunlar zarar sayılmaz. Ancak ilerideki korku, ölüm şeklinde olursa, mazur sayılır. Bu kimselere muhtaç olduğu zaman nehy-i münker yapmamakta zarar yoktur. Meselâ hasta olup, hekim ipek elbise giyse, nehy-i münker yaparsa yanına gelmeyecek olursa, yahut fakir ve âciz olup, azığı ve tevekkülü de yoksa, kendisine nafaka veren bir kimse ol-

sa ona nehy-i münker yaparsa bir daha vermeyeceğini bilirse yapmaz. Yahut şerir bir kimsenin elinde kalmıs olur ve kendini koruyacak bir kimse olursa, ona nehy-i münker yapmaz. Bunlar anında lâzım olan ihtiyaçlardır. O hâlde bu özürleri sebebi ile susmalarına izin verirsek bir mahzuru olmaz. Çünkü nehy-i münker yaparsa o anda zararını görecektir. Fakat bu da hâlden hâle değişir. Bu da düşünce, rey ve içtihada bağlıdır. Dinini gözetmeli, ihtiyatlı hareket etmelidir. Ancak böylece nehy-i münkerden de el çekmemiş olur.

İkinci kısım: Elinde bulunan bir şeyin yok olmasından korktuğu zamandır. Malını elinden almak gibi. Malını alacaklarını, evini yıkacaklarını, yahut da dayakla kendisini hasta edeceklerini, yahut makamından uzaklaştıracaklarını, yahut meselâ elbiselerini çıkarıp çıplak olarak çarşıya götüreceklerini bilir ve korkarsa nehy-i münker yapmaz. Fakat şerefine leke getirmeyip, süsüne ve bencilliğine zararı olursa, meselâ yaya olarak veya eski elbiselerle çarşıda gezdirmeleri, yahut hakaret etmeleri gibi sebeplerle nehy-i münkeri terketmek özür sayılmaz. Bunlarla kadri yücelir. Çünkü, şeriatta süs ve bencillik zaten makbul bir şey değildir. Fakat mürüvveti korumak şeriatta güzeldir. Kendisini ayıplayacaklarından, kendisine dil uzatacaklarından ve düşman olacaklarından, işlerinde kendisine uymayacaklarından korksa, şüphesiz bu da özür sayılmaz. Çünkü hiçbir nehy-i münker bunlarsız olmaz. Ancak nehy edeceği günah gıybetse ve nehy ettiğinde vazgeçmeyeceklerini ve üstelik kendini de gıybet ederek daha fazla günaha gireceklerini bilirse o zaman mazur sayılır.

Nehy-i münker yaptığı zaman akraba ve dostlarına kötülük yapacaklarını bilirse yapmamalıdır. Meselâ kendisinin zâhid olduğunu, dövülmeyeceğini ve elinden alınacak bir şeyi olmadığını bilirler ve onun intikamını dostlarından ve akrabasından alırlarsa nehy-i münker yapılmaz. Çünkü kendine zararı olsa, olur. Ama başkasının zararına sebep oluyorsa nehy-i münker yapılmaz. Hattâ onların haklarını korumak dini vazifedir. O hâlde bu daha mühim sayılır.

DÖRDÜNCÜ RÜKÜN

NEHY-İ MÜNKER NASIL YAPILMALIDIR?

Biliniz ki nehy-i münkerin **sekiz derecesi** vardır:

Önce hâlini bilmeli, sonra anlatmalı, sonra nasihat etmeli, sonra kızarak söylemeli, sonra hakaret etmeli, sonra el ile korkutmalı, sonra seni keserim deyip korkutmalı, tehdit etmeli, sonra silâh

çekmeli ve yardımcılarını toplamalıdır. Bütün bunları gözetmek vâcibdir.

BİRİNCİ DERECE: Hâlini bilmektir. Yakinen ve hakikaten günah üzere olduğunu bilmelidir. Araştırmaya lüzum kalmayacak kadar açık olmalıdır. Kapı ve pencerelere kulak vermemeli, komşulardan sormamalıdır. Elbisesinin altında bir şey saklıyorsa, elini uzatmamalıdır. Ama çalgı sesi veya içki kokusu duyuluyorsa, yahut görülüyorsa o zaman nehy-i münker yapmalıdır. İtimada şayan iki şahid haber verirse inanmalıdır. Hattâ iki âdil şahidle izin almadan bile evine girilebilir. Fakat bir âdil şahidle evine girmek doğru olmaz. Zira ev, onun mülküdür. Bir âdil şahidle mülklük hakkı bozulmaz. Denir ki, Lokman Hekim'in yüzüğünde şöyle yazılıydı: «Gözle gördüğünü gizlemek, zan ile bir kimseyi rezil etmekten iyidir».

İKİNCİ DERECE: Anlatmaktır. Çünkü bir kimse bir iş yaptığının, şeriatta yasak olduğunu bilmeyebilir. Nitekim bazı köylüler câmide namaz kılarlar, rükû ve secdeleri tamam yapmazlar. Böyle namazın doğru olmayacağını bilseler, yapmazlar. O hâlde böylesine öğretmek lâzımdır. Öğretirken de, tatlı ve yumuşak söyleyip üzmemelidir. Çünkü zaruretsiz bir Müslümana eziyet yapılmaz. Bir kimseye bir şey öğretilirse, ona cahil ve bilgisiz demiş, kusurunu yüzüne vurmuş olur. Bu yaraya ise merhemsiz dayanılmaz: Bunun merhemi de söylerken özür dileyip «Kimse anasından bilgili doğmaz. Sonradan öğrenir. Bilmeyenin kusuru ya babasında, ya anasında yahut hocasındadır. Yoksa yakınlarınızda ilim öğreneceğiniz kimse yok mudur?», demelidir. Yahut buna benzer sözlerle gönlünü almalıdır. Böyle yapmayıp da bir kimseyi rencide eden, elbisedeki kanı bevil [sidik] ile temizlemeye kalkan, yahut iyilik yapmak isterken kötülük yapan kimseye benzer.

ÜÇÜNCÜ DERECE: Va'z ve nasihattir. Rıfk ile söylemeli, sert söylememelidir. Haram olduğunu ve anlatmakla olmayacağını anlayınca, korkutmalıdır. Bunda lütuf şöyledir ki: Birisini gıybet ederlerken «Hangi birimizin kusuru yoktur? O hâlde kendimizle uğraşmak daha iyidir», demeli, yahut gıybet hakkında bir hadis-i şerif okumalıdır.

Burada büyük bir âfet vardır. Muvaffak olmayan ondan kurtulamaz. Çünkü nasihat etmekte iki şeref vardır: **Birincisi**; ilminin ve verâının izzetini izhar eylemek, **ikincisi**; tahakküm ve yüksekliğinin izzetini o kimseye göstermektir. Bunların ikisi de mevki, makam sevgisinden meydana gelir. Bu da insanın yaratlışında olan bir şeydir. Böyle yapan, çoğu zaman nasihat ettiğini, şeriata uyduğunu zanneder. Hakikatte ise şehvet ve makamına itaat etmiştir. İşlediği günah, o kimsenin günahından daha kötüdür. Kendisine

bakmalıdır. Eğer kendi nasihatini aşağı görür ve o kimsenin başkasının nasihati ile tevbe etmesini daha çok severse, nasihat etmesi doğrudur. Kendi sözü ile olmasını diğerinden çok seviyorsa, Allah'tan korkmalıdır. Çünkü bu nasihat ile Hakk'a değil, kendine çağırmasından korkulur.

Dâvud-i Tâi'ye (rahmetullahi aleyh) «Sultanın yanına gidip, nehy-i münker yapan hakkında ne dersiniz?», dediklerinde, «Onu kamçı ile döveceklerinden korkarım», buyurdu. «Ona gücü yeter», dediklerinde, «Onu öldüreceklerinden korkarım», buyurdu. «Ona da gücü yeter» dediklerinde, «Bundan daha büyüğünden korkarım, o da kendini beğenmektir», buyurdu. Ebû Süleymân-ı Dârânî (rahmetullahi aleyh) buyurdu ki: «Filân halifeye nehy-i münkerde bulunmak istedim, öldüreceğini de bildiğim hâlde korkmadım. Fakat orada çok insan vardı. Korktum ki, o doğruluk ve salâbet-i din üzere beni görürler ve insanların bu görüşü kalbime tatlı gelir. O zaman da ihlâssız ölürüm!».

DÖRDÜNCÜ DERECE: **Kötü söz söylemektir.** Bunda iki edeb vardır: **Biri** lütüf ile söylemek kâfi geliyorsa, fena söylememelidir. **Diğeri** de sövmemeli, çirkin lâflar söylememelidir. Doğrusundan başka söylememelidir. Zalim, fâsık ve ahmak kelimelerinden fazla söylememelidir. Çünkü günah işleyen ahmaktır. **Peygamber Efendimiz** (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Akıllı o kimsedir ki, kendi hesabını görür, ölümünü gözönüne getirir. Ahmak o kimsedir ki, arzu ve heveslerinin peşinde gider ve kendini aldatır ve afvolunacağını zanneder»** [1]. Kötü söz, faydalı olacağı düşünüldüğü zaman câiz olur. Fayda vermeyeceğini anlayınca, yüzünü asıp, hakaret ile bakıp, yanından ayrılır.

BEŞİNCİ DERECE: **El ile mâni olmaktır.** Bunda da **iki edeb** vardır.

Birinci edeb: Mümkünse günah işleyen kimseye, o işten vaz geçmesini söylemelidir. Meselâ giymekte olduğu ipek elbisesini çıkarmasını, gasbla, zulümle alınan yerden çıkmasını, içkiyi dökmesini, ipek halı, yatak kullanmamasını, cünüb ise câmiden çıkmasını söylemelidir.

İkinci edeb: Bunu yapmazsa, onu dışarı çıkarmalıdır. Burada en iyisi en az ile yetinmektir. Elini tutup dışarı çıkarabiliyorsa sakalını tutmamalı, ayağından tutup sürüklememelidir. Çalgı görünce kırmalı, parça parça etmemelidir. İpek elbiseyi yırtmayacak şekilde çıkarmalıdır. Dökebiliyorsa, şarap kabını kırmamalıdır. Böyle yapamazsa bir taş atıp kırmak câizdir. Bu bir hak değildir.

(1) II/290.

Şişenin, damacananın ağzı dar ise ve dökmek ile uğraşırken, kendisini yakalayacak veya döveceklerse kırıp kaçmak câizdir. Şarap haram edildiği zaman, bulunduğu kabı da kırmak bildirildi. Fakat kabını kırmak sonradan değiştirildi. Yine bildirdiler ki o yalnız içki için kullanılırdı. Başka şeyde kullanılmazdı. Bugün kırmak doğru değildir ve kıran ödemelidir.

ALTINCI DERECE: **Sana şöyle şöyle yaparım deyip, tehdid etmektir.** Meselâ şu şarabı dök. Dökmezsen kafanı kırarım, sana şöyle şöyle yaparım demelidir. Bu da, tatlılıkla dökmeyip, iş bu raddeye geldiği zaman olur. Bunun da iki edebi vardır:

Birincisi: Câiz olmayan bir şeyle tehdit etmek doğru değildir. Meselâ elbiseni yırtarım, evini yıkarım, çocuklarının canını yakarım gibi.

İkincisi: Yapabileceğini söylemelidir. Yalan söylememelidir. Meselâ seni asarım, boynunu vururum, gibi şeyler doğru olmayıp, yalandır. Fakat düşündüğünden daha fazlasını söylerse ve bununla korkutacağını bilirse, bu zaman câizdir. İki Müslümanın arasını bulmak için yalan söylemenin mubah olması gibidir. Böyle hâllerde sözde fazlalık ve noksanlığa bakılmaz.

YEDİNCİ DERECE: **Elle, ayakla, sopayla dövmektir.** Bu, ihtiyaç zamanında, ihtiyaç olduğu kadar olursa câizdir. İhtiyaç vakti, canını yakmadan o günahı terketmediği zamandır. Günahtan vaz geçerse dövülmez. Günah işlendikten sonraki ceza, şeriatın emri olan tâzir ve had [belli miktar dövmek] cezasıdır. Bu da sultansız olmaz. Bunun da edebi, el ile dövmek yetiyorsa, sopa ile dövmemektir. Yüzüne vurmak ise hiç doğru değildir. Bu da yetmezse, kılıç çekmek câizdir. Bir kimse bir şey yapar da, kılıçla korkutmadan vaz geçmiyorsa, meselâ bir kadına musallat olmuş bırakmıyorsa, kılıcını kınından çıkarmak câiz olur. Kendisi ile, nehy-i münker yapılan arasında dere varsa okunu hazırlayıp, «O işten el çek, yoksa vururum», demelidir. Yine de vazgeçmezse vurmalıdır. Fakat bunda da baldırına, uyluğuna vurup tehlikeli yerlerine vurmaktan sakınmalıdır.

SEKİZİNCİ DERECE: **Nehy-i münker yapan yalnız başına yapamayacaksa, yardımcı toplamalı ve kavga etmelidir.** Fâsıklar da kendi adamlarını toplayabilirler, kavga büyüyebilir. Büyüklerden bir kısmı, iş böyle olunca sultana haber vermeden nehy-i münker yapmamalıdır, diyorlar. Bazıları da, sultandan izinsiz olur, diyor. Gazâya [Allah yolunda harbe] gidildiği gibi, fâsıklarla kavgaya da gidilebilir. Nehy-i münker yapan o esnada öldürülürse şehid olur.

NEHY-İ MÜNKER YAPAN KİMSE NASIL OLMALIDIR?

Nehy-i münker yapanda üç haslet olmalıdır. **İlim, verâ** ve **güzel ahlâk.** İlim olmayınca münkeri ma'rûftan [yasağı emirden] ayıramaz. Verâ olmayınca ayırabilse bile, işleri maksatlı olur. Ahlâk güzel olmazsa, kendisini incittikleri zaman kendisi de kızar ve Allahü Teâlâ'yı unutur. Allahü Teâlâ'yı unutunca da haddin dışına çıkar. Bundan sonra yaptıkları Hak için değil, nefsi için olur. O zaman onun nehy-i münkeri de günah olur.

Bunun için Emirü'l-Mü'minîn Ali (radıyallahü anh) harpte, öldürmek için bir kâfiri yıktı. Kâfir hakaret etmek için yüzüne tükürdü. Öldürmekten vaz geçti ve «Kızmıştım, onu Allah için öldürmüş olmayacağımdan korktum», buyurdu. Ömer (radıyallahü anh) bir kimsenin karnına vurdu. Hazret-i Ömer'e (radıyallahü anh) sövdü. Bir daha vurmadı. Niçin vurmadın dediklerinde, «Bu zamana kadar ona Hak için vurdum, şimdi bana sövünce, döversem, kızdığım için dövmüş olurum», buyurdu.

Bunun için Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm) buyurdu: **«Emir ve nehyettiği şeyi bilmeyen, emri ve nehyi hilm ile söylemeyen, emri ve yasağı rıfk ile, yumuşaklıkla bildirmeyen nehy-i münker yapamaz»** [1]. Hasan-ı Basri buyurur: «Yapılmasını isteyeceğin şeyi, amel etmiş olmak için önce sen yapmış olmalısın». Bu edebdendir. Şart değildir. Zira Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Önce kendimiz amel etmedikçe emr-i ma'rûf ve nehy-i münker yapamaz mıyız?» diye sorduklarında, **«Hepsini yapamazsanız da emr-i ma'rûf ve nehy-i münkeri terketmeyiniz»** [2], buyurdu.

Nehy-i münker yapanın edeblerinden biri de sabırlı olması, acılara katlanmasıdır. Allahü Teâlâ buyurur: **«Ma'rûf ile emret, münkerden nehyet ve gelenlere sabret»** [3]. Sıkıntıya katlanmayan nehy-i münker yapmamalıdır.

Mühim edeblerden biri de, dünya ile alâkası az ve emeli kısa olmalıdır. Çünkü işe tama' karışırsa, hakikat gider. Büyüklerden birinin her gün kasaptan kendisine bir parça et almak âdeti idi. Bir gün kasaptan bir münker [şeriata uymayan iş] gördü. Önce eve gelip, kediyi evden dışarı attı, sonra kasaba nehy-i münker yaptı. Kasap, «Et isteyince nehy-i münker yapamazsın!», deyince, «Ben önce kediyi evden dışarı attım sonra nehy-i münker yapmaya geldim», buyurdu.

İnsanların kendisini sevmesini, övmesini, razı olmasını ve be-

---

(1) II/292. (2) II/293.
(3) 31 — Lokman: 17.

ğenmesini isteyen nehy-i münker yapamaz. **Kâ'bü'l-Ahbar, Ebû Müslim-i Havlânî'ye** (radıyallahü anhümâ) «Kavmin içinde hâlin nasıldır?» dedi. «İyidir», dedi. «Tevrat'ta, nehy-i münker yapanın hâli, kavmi içerisinde kötü olur yazıyor», deyince, Ebû Müslim, «Tevrat'ın yazdığı doğrudur, Ebû Müslim yalan söylüyor», dedi.

Nehy-i münkerin esası, nehy-i münker yapanın, günah işleyene, günah işlediği için üzülmesi, şefkat ve acıma nazarı ile bakmasıdır. Onu, bir kimsenin oğlunu kötülükten men'etmesi gibi men'etmelidir. Yumuşak muameleyi elden kaçırmamalıdır. **Halife Me'mûn'a** bir kimse nehy-i münker yapıp, kötü sözler söyledi. Me'mûn, «Ey efendim! Allahü Teâlâ senden iyisini, benden fenasını gönderdi ve, «Yumuşak söyle» buyurdu», dedi. Mûsa ve Hârûn'u (aleyhisselâm) Fir'avn'a gönderdi ve **«Belki kabul eder, yumuşak söyleyiniz»** [1], buyurdu. Resûlullah'a uymak lâzımdır. Şöyle ki: Yanına bir genç geldi ve «Yâ Resûlallah! Bana izin ver de zina edeyim», dedi. Ashâb-ı kirâm hemen kızıp, bağırdılar ve onu öldürmek istediler. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Dokunmayın»**, buyurdu. Onu yanına oturttu. O kadar yakın idiler ki, dizleri birbirine dokunuyordu. Buyurdu ki: **«Ey civânmerd! Bir kimsenin senin annenle bu işi yapmasına razı olur musun?»**. «Hayır», dedi. **«İnsanlar da razı olmazlar»**, buyurdu. Yine buyurdu: **«Kızına böyle yapmalarını doğru karşılar mısın?»**. «Hayır», dedi. **«Kimse de doğru karşılamaz»**, buyurdu. Yine buyurdu: **«Kız kardeşine böyle yapmalarını doğru karşılar mısın?»**. «Hayır», dedi. Yine buyurdu: **«Halana veya teyzene böyle yapmalarını beğenir misin?»**. «Hayır», dedi. Böylece daha saydı ve hepsine hayır dedi. **«Senin gibi kimse de beğenmez»** buyurup, mübarek elini kalbinin üstüne koydu ve **«Yâ Rabbi! Kalbini temizle, fercini koru ve günahını afvet»** [2], buyurdu. O genç geri döndü ve ondan sonra zinadan daha çok hiçbir şeye düşman olmadı.

Fudayl ibn İyâd'a, Süfyan ibn Uyeyne (kuddise sirruhümâ) sultandan kaftan alıyor dediklerinde, «Onun Beytü'l-Maldaki hakkı ondan fazladır», buyurdu. Sonra da yalnız iken ona nasihat eyledi. Süfyan da «Ey Ebû Ali! Salihlerden değil isek de onları seviyoruz» dedi. **Sıla ibn Eşyem** talebesi ile oturuyordu. Elbisesi yerlere sürünen ve o zaman mütekebbirlerin âdeti olan şekilde, birisi oradan geçiyordu. Talebesi o geçene kötülük yapmak istedi. «Siz susun, ben bunu hallederim», deyip ona «Kardeş, seninle biraz işim vardır», diye seslendi. «Ne var?» dedi. «Elbiseni biraz kısaltır mısın?», buyurdu. «Baş üstüne, seve seve efendim!» dedi. Sonra talebesine

(1) 20 — Tâhâ: 44. (2) II/293.

«Kızarak söyleseydim, yapmam diyebilirdi ve hattâ sövebilirdi de!» buyurdu.

Bir kimse bir kadını dövüyor, onu zorluyordu. Yanına gitmeye kimsede cesaret yok idi. Kadın ise durmadan bağırıyordu. Bişr-i Hâfî (rahmetullahi aleyh) oradan geçiyordu. Omuzu o adamın omuzuna çarpınca, adam düşüp, bayıldı, kan ter içinde kaldı. Kadın kurtuldu. Adama, «Sana ne oldu?» dediklerinde, «Bilmiyorum! Yanımdan birisi geçti ve vücudu bana dokundu ve sessizce dedi ki: «Nerede olduğunu ve ne yaptığını Allahü Teâlâ görüyor». Bu sözün heybetinden düştüm bayıldım», dedi. Dediler ki, «O Bişr-i Hâfî idi». «Ah! Utancımdan yüzüne bakamadım bile», deyip, sıtma hastalığına yakalandı ve bir haftadan çok yaşamadı.

ÜÇÜNCÜ BAB

İNSANLAR ARASINDA YAYGIN MÜNKERLER

Bil ki, bu zamanda dünya münkerler ile, günahlarla doludur. İnsanlar bunun düzelmesinden ümidi kesmişlerdir. Sebebi de, hepsini düzeltemedikleri gibi, yapabileceklerinden de kaçınmalarıdır. Dinini kayıranlar, düzelmesine uğraşan kimselerdir. Gafil olanlar ise hâllerine razıdırlar. Her gördüğüne susmak doğru değildir. Bu münkerlerin, bir kısmı câmilerde, bir kısmı çarşılarda, bir kısmı yollarda, bir kısmı hamamlarda ve bir kısmı da evlerdedir.

MESCİDLERDEKİ MÜNKERLER (Şeriata uymayan şeyler)

Bir kimse namazı kılar, fakat rükû ve secdelerini tam yapmaz. Yahut Kur'ân-ı Kerîm okur, fakat teganni eder, veya hatalı okur. Bunun gibi, müezzinler ezanı fazla teganni ile okurlar. Bu yasaktır. Bir de **Hayye ale'l-felâh** derken göğüslerini kıbleden biraz çevirmeleridir. Aynı zamanda hatalardan birisi de hatibin siyah ipekli elbise giymesi veya altın kabzeli kılıç kuşanmasıdır. Bunlar haramdır. Mescidlerde gürültü etmemeli, hikâye anlatmamalı, şiir okumamalıdır. Muska ve diğer şeyleri mescidde satmak câiz değildir. Delilerin ve sarhoşların mescide girmesi de doğru değildir. Çünkü yüksek sesle bağırırlar ve içerdekileri rencide ederler. Sessiz duran çocuğun, kimseye sıkıntı vermeyen ve mescidi kirletmeyen delinin câmiye girmesinde zarar yoktur. Fakat çocuk arada sırada mescidde oynarsa men etmek lâzım gelmez. Zira zenciler Medine-i Münevvere mescidinde, kılıç ve kalkan oyunu oynamışlardır. Hazret-i Âişe de (radıyallahü anhâ) seyretmiştir. Fakat mescidleri oyun yerine çevirirlerse mâni olmak lâzımdır. Bir kimse câmide dikiş dikerse, yahut insanları rencide etmeyecek şekilde bir kenarda ya-

zı yazarsa, zararı yoktur. Fakat mescidi dükkâna çevirirse mekruh olur. Çok kimselerin mescide, yanına gelmesine sebep olan hüküm vermek, senet yazmak gibi işleri câmide yapmak doğru değıldir. Hüküm vermek, arada bir olunca câizdir. Çünkü Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) arada sırada hüküm etmiştir, emir vermiştir. Çamaşırcıların mescidde çamaşır kurutması ve mescidi gül bahçesi gibi rengârenk eylemeleri çok kötüdür. Hattâ mescidde toplanıp, ileri geri hikâyeler anlatıp, bu anlatılanlar itimada şayan hadis kitaplarında yoksa, böyle kimseleri dışarı çıkarmalıdır.

Nitekim din büyüklerimiz böyle yapmışlardır. Fakat, kendisini süsleyip, şehvetine mağlûp olanların, nağmeli ve şarkılı sözler söyleyenlerin, genç kadın ve kızların mescidde bulunmaları en büyük günahlardandır. Bunlar mescidde değil, mescidin dışında bile bulunmazlar. Vâiz olan kimsenin sâlih olduğu herkes tarafından bilinmelidir. Görünüş, kıyafet bakımından dindar ve varlıklı olmalıdır. Ne şekilde olursa olsun, genç kadınların ve kızların, erkeklerin aralarında perde olmadan oturmaları câiz değildir. Nitekim Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) kendi zamanında kadınları câmiye gitmekten men etmiştir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) zamanında yasak değil idi. Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) buyurdu ki: «Bu kadınların hâlini Resûlullah (aleyhisselâm) görseydi men ederdi, câmiye sokmazdı». Mescidde toplanıp hesaplaşmak, mal taksim etmek, köylülerin işlerini halletmek, mescidleri seyir yeri hâline getirmek, gıybet ve boş sözleri mescidde söylemek yasaktır, kötüdür. Mescidlere hürmetsizliktir.

ÇARŞILARDAKİ MÜNKERLER

Satışta yalan söylerler, malın kusurunu, kötü tarafını göstermezler, teraziyi, taşı ve ölçüyü doğru tutmazlar, mala başka şey katarlar, çalgı âletleri satarlar, bayramlarda canlı resimleri satarlar, yeni yıl için tahtadan kılıç ve kalkan satarlar, erkekler için ipek başlık ve elbiseler satarlar, yıkanmış, temizlenmiş elbiseleri, yeni diye satarlar. Hiçbiri şeriate uygun değildir. Bunun gibi altın ve gümüşten buhurdan, bardak, kalem ve buna benzer şeyler satarlar.

Bunlardan bir kısmı haramdır. Bir kısmı da mekruhtur. Canlı resmi haramdır. Yılbaşı ve paskalyalar için satılan, tahta kalkan, kılıç ve ses çıkaran şeyler aslında haram olmamakla beraber putperestlerin âdetidir, şeriate uygun değildir. Bunun için iyi değildir. Yeni yıl ve paskalyalar için çarşıları, dükkânları süslemekte ifrata gitmek, zahmetlere katlanmak hiç doğru değildir. Bunları kaldırmak için uğraşmalıdır. Bunları ağıza bile almamalıdır. Hattâ büyüklerden bir kısmı, oruç tutmak ve o yemeklerden yememek lâzımdır, demişlerdir. Hakikate ermiş olanlar demişlerdir ki, böyle

günlerde oruç tutmak, bunları hatırlamak olur. Böyle günleri hiçbir şekilde ağıza almamak lâzımdır. Diğer günlerle aynı tutmak lâzımdır. Ateşperestlerin bayramlarında da ateş yakılmamalı, isimlerini ağıza almamalıdır.

CADDE VE YOLLARDAKİ MÜNKERLER

Caddeyi daraltacak şekilde sütunlar ve dükkânlar yapmak, ağaç dikmek, çatıları yola taşırmak ve bineklilerin başı çarpacak şekilde yapmak, hayvanlara çok yük vurup geçmeye mâni olmak, hayvanları yola bağlayıp yolu kesmek doğru değildir. Zaruret miktarınca olmalıdır.

Hayvana taşıyacağından fazla yük yüklemek doğru değildir. İnsanların geçiş yolunu aksatacak şekilde kasabın yolda koyun kesmesi doğru değildir. Dükkânda buna bir yer yapmalıdır. Kavun, karpuz kabuklarını yola atmak, insanlara zararlı olacak şekilde, yolları ıslatmak doğru değildir. Bunun gibi, yola kar atmak, yahut evinin damından akan suları yola vermek doğru değildir. Yolu temiz tutması lâzımdır. Umumi olan yola bakmak herkesin vazifesidir. Valinin buralarda insan çalıştırması ve işin ehemmiyetini bildirmesi icabeder. Bir kimse evinde, insanların korktuğu köpek beslerse câiz değildir. Sokağı pisletmekten fazla bir zararı olmazsa mâni olmamak lâzımdır. Çünkü ondan sakınmak mümkündür. Yolda uyur ve gelene geçene mâni olursa, doğru değildir. Sahibinin bile yolda oturup uyuması doğru ve şer'i değildir.

HAMAMLARDAKİ MÜNKERLER

Dizden göbeğe kadar olan avret yerini açmak, bacağını çıplak olarak uzatıp oğdurmak, tellâkın elini çıplak olarak baldırına sürmesi, câiz değildir. Çünkü oğmak, dokunmak, görmek gibidir. Hamamların duvarlarında canlı resimleri bulundurmak münkerdir, kötüdür. Onları kırmak, yahut dışarı çıkmak vâcibtir. Pis el ve kabları az sular içine sokmak, pis elbise ve kabları suyu az olan havuzlarda yıkamaktır. Zira bu gibi havuzlar Malikî mezhebinden başka her mezhebte pislenmiş olur. Malikî'leri menetmek doğru değildir. Şâfiî ve Hanefî'ler menedilir. Malikî mezhebinde olana ise bu hususta nehy-i münker yapılmaz, çünkü o mezhebte câizdir. Çok su akıtmak ve suyu israf etmek münkerdir. Taharet bahsinde anlatmış olduğumuz münkerler de hamamlarda vardır.

MİSAFİRLİKTEKİ MÜNKERLER

İpek yaygılar, gümüş buhurdan ve gülsuyu şişesi kullanmak, asılan perdelerde canlı resim olmak câiz değildir. Yerdeki yaygıda

ve yatakta resim olabilir. Buhurdanı canlı şekilde yapmak (meselâ insan gibi) münker olur. Semâ' yapıp kadınların genç erkeklere bakmaları büyük kötülüklere yol açar. Burada nehy-i münker herkese vâcib olur. Nehyedemezse, orayı terketmesi vâcib olur. Ahmed ibn Hanbel (rahmetullahi aleyh) gümüş sürmedanı görünce kalkıp oradan çıkmıştır. Bunun gibi misafirlikte, ipek elbise giyen, yahut parmağında altın yüzük bulunanın yanında oturulmaz. Büyük olmayan çocuğun bile ipek giymesi doğru değildir. Zira ipek bu ümmetin erkeklerine şarap gibi haramdır. Bunu huy edinir, alışır da, bâliğ olduktan sonra ister, buna meyli kalır. İpeğin ne olduğunu bilmeyecek kadar küçük çocuğa giydirmek ise mekruhtur. Fakat yukarıdaki gibi haram değildir.

Misafirlikte bir hokkabaz bulunur da oradakileri çirkin ve yalan sözlerle güldürürse, o kimsenin yanında oturmak doğru değildir. Münkerlerin hepsi çoktur. Bu kadarını öğrenince, mekteplerdeki, hânegâhlardaki, mahkemelerdeki, sultan divanındaki ve diğer yerlerdekileri de buna benzetebilirsiniz.

ONUNCU ASIL

İnsanlara Hâkim Olanların İdaresi

İnsanlara hâkim olmak büyük bir iştir. Adâletle, doğrulukla olursa yeryüzünde Hak Teâlâ'nın halifesi olur. Adâlet ve şefkatten uzak olunca da şeytanın halifesi olur. Çünkü valinin [devlet reisinin] zulmünden daha büyük fesat sebebi yoktur. İnsanlara hâkim olmak, onları idare etmenin aslı ilim ve ameldir. Hükümdarlık ilmi uzundur. Kısaca bilmesi lâzım gelenler şunlardır: Hükümdar, bu dünyaya ne için geldiğini bilmeli, ebedî yerini de bilmelidir. Dünya onun için bir konak yeridir; daima kalacağı bir yer değildir. İlk konağı ana rahmi, son konağı mezar olan bir yolcudur. Ömründen geçen her yıl, her ay ve her gün, hakikî istirahat yerine kendisini yaklaştıran birer merhaledir. Herkes bu köprüden geçecektir. Hayat köprüsünü kurmakla zaman geçirip, gidilmesi icabeden yeri unutan akılsızdır. Akıllı o kimsedir ki, geçici olan bu dünyada yol azığından başka bir şeyle uğraşmaz, dünyadan ihtiyacı ve zarureti kadarına kanaat getirir. Bundan fazlası öldürücü zehirdir. Öleceği zaman bütün hazinelerin toprak altında olmasını ister. O hâlde dünya malı ne kadar çok toplanırsa, derdi ve ayrılık elemi o kadar çok olur. Kendi nasibi ise, kendine yetecek olandan fazla değildir. Diğerleri ise öbür dünya için günah ve vebâl olur. Ölüm zamanında can vermesi de o kadar zor olur. Bu, kazandıkları helâlden olduğu zamandır. Eğer haramdan mal ile para toplamışsa, bunun azap ve cezası çok şiddetli olur.

Dünya şehvet ve arzularına sıkıntı çekmeden sabretmek mümkün değildir. Fakat bunda da iman doğru olmalıdır. Bu birkaç günlük geçici ve bulanık lezzet için, âhiret lezzeti elden kaçırılabilir. Halbuki oradaki padişahlık sonsuzdur. Onda bir leke, bir bulanıklık bulunmaz. Birkaç gün sabretmek kolay olur. Bu şuna benzer ki, bir kimsenin çok sevdiği, âşık olduğu sevgilisi olsa ve ona, «Bu gece onun yanına gidersen, bundan sonra onu bir daha göremezsin, fakat bu gece sabredersen onu bin gece sana veririm», desen, onu çok sevdiği hâlde bin gece beraber bulunmak ümidi ile bir geceye sabreder.

Dünyanın müddeti, âhiretin binde biri kadar da değildir. Hat-

tâ dünya, âhiret yanında hiç gibidir. Çünkü âhiretin sonu yoktur. Ebediliği, sonsuzluğu akıl anlayamaz. Faraza yedi kat gökler ve yer buğday ile dolu olsa ve bir kuş her bin senede bir buğday yese, bütün buğdaylar biter, fakat ebed (sonsuz) yine ebeddir. Hiç eksilmez. İş böyle olunca, insan bir asır yaşasa ve yeryüzü doğudan batıya kadar emrinde olsa, ülkesinde hiç kavga, ihtilâl olmasa, sonsuz olan âhiret hayatının yanında ne değeri olur! O hâlde, herkese dünyadan az bir şey verilse, o da saf olmayıp bulanıktır. Elinde çok şey olursa, çok hasisler onu çekemezler, kavga ederler. Ebedî padişahlığı ve saltanatı bu iğreti alçak işle değiştirmek nasıl lâzım olur?

Hükümdar, vali ve diğer kimselerin bu mânâyı kalbinde bulundurmalarıyla, dünya şehvet ve arzularına birkaç gün sabretmeleri, emrinde olanlara şefkat etmeleri, Allahü Teâlâ'nın kullarına iyi davranmaları ve hakikî padişahın halifeliğini yerine getirmeleri kolay olur. Bunları bilince hükümdar olabilir. Din büyüklerinin buyurduğu gibi iş yapmakla meşgul olur, dünyayı kazanmakla değil. Zira Allahü Teâlâ'nın indinde âdil bir padişah olmaktan büyük ibadet ve tâat yoktur. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Âdil bir sultanın bir günlük adâleti, altmış senelik devamlı ibadetten üstündür».** Kıyamet gününde Arş-ı ilâhînin gölgesinde bulunacak yedi sınıf kimseden birincisi, âdil sultanlardır. Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm) buyurdu: **«Âdil sultan için her gün altmış müctehid-i sıddikın ameli göğe çıkarılır».** Yine buyurdu: **«Allahü Teâlâ'nın en çok sevdiği ve O'na en yakın olan kimse âdil padişahlardır, en büyük düşmanı ve en çok azap edeceği de zalim sultanlardır».**

Yine buyurdu: **«Muhammed'in (aleyhisselâm) nefsi yed-i kudretinde olan Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, her gün âdil padişah için o kadar çok sevab yazılır ki, bütün emrindekilerin hayırlı işleri ona yazılır, onun bir namazı başkalarının yetmiş bin namazı gibidir».** Iş böyle olunca, bir kimseye Allahü Teâlâ'nın padişahlık vermesinden, onu kendine halife ve vekil yapmasından daha büyük kazanç olur mu? Onun bir saati başkalarının ömrüne bedeldir. Bir padişah, bunun hakkını bilmez, şükrünü etmez, zulüm yapar ve şehvetinin, arzularının dediğini yaparsa, vaziyetinin ne kadar güç olacağı meydandadır. Dediğimiz adâlet on kaaideyi gözetmekle elde edilir:

BİRİNCİ KAAİDE: **Bir işle karşılaştığı zaman kendini me'mur, başkasını âmir kabul etmelidir.** Kendisi için razı olmadığına, hiçbir Müslüman için de razı olmamalıdır. Eğer razı olursa hâkim olmakta hıyanet ve zulüm etmiş olur. Bedir gazasında Resûlullah

(sallâllahü aleyhi ve sellem) gölgede bulunuyordu. Cebrâil aleyhisselâm geldi ve «Allahü Teâlâ buyuruyor ki, sen gölgedesin, ashâbın ise güneşte duruyor!» dedi. Bu kadarcık bir şeyle Resûlullah'a (aleyhisselâm) söylediler. Peygamber Efendimiz buyurdu: «Cehennemden kurtulmak ve Cennette kalmak ve Lâilâhe illâllah kelimesi ile ölmek isteyen, kendisi için beğenmediğini hiçbir Müslüman için beğenmemelidir». Yine buyurdu: «Sabahleyin kalkınca, Allahü Teâlâ'dan başka arzusu olan, Allah adamı değildir; Müslümanların işlerinden ve onlara yardım etmekten uzak olan onlardan değildir».

İKİNCİ KAAİDE: İşi olanların huzuruna gelmeyi gözetmelerini hor tutmamalı ve bunun tehlikesinden sakınmalıdır. Kendisinin göreceği bir Müslümanın işi olduğu müddetçe, nâfile ibadetlerle uğraşmamalıdır. Zira Müslümanların işlerini görmek, bütün nâfile ibadetlerden üstündür. Bir gün Ömer ibn Abdülâziz (rahmetullahi aleyh) ikindiye kadar insanların işlerini gördü. Yoruldu ve dermansız kaldı. Evine gidip bir saat dinlenmek istedi. Oğlu, «Şu saatte ölmeyeceğinden emin misin? Bir kimsenin seninle bir işi olur ve sen bundan nasıl eksiklik yapabilirsin», deyince, «Doğru söylüyorsun», buyurup kalktı ve dışarı çıktı.

ÜÇÜNCÜ KAAİDE: Şehvetleriyle, istekleriyle uğraşmayı kendine âdet etmemelidir. Güzel, süslü elbiseler giymek, tatlı leziz yemekler yemek gibi. Belki her şeyde kanaati gözetmelidir. Zira kanaatsiz adâlet olamaz.

Ömer ibn Hattab (radıyallahü anh), Selmân-ı Fârsî'ye (radıyallahü anh); «Benim hâllerimden beğenmediğin bir şey duydun mu?» diye sorunca, «Duydum ki, sofranda iki kap yemek oluyor ve iki gömlek bulunduruyormuşsun, birini gündüz, birini gece giyiyormuşsun», dedi. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) «Daha başka bir şey duydun mu?» deyince «Hayır», diye cevap verdi.

DÖRDÜNCÜ KAAİDE: Elinden geldiği müddetçe bütün işlerinin esası, sertlik değil, rıfk ve yumuşaklık olmalıdır. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Emrindekilere rıfk ile muamele eden padişaha, kıyamette rıfk ile muamele ederler». Duâ etti ve «Yâ Rabbi! Halkına rıfk ile muamele eden padişahlara Sen de rıfk ile muamele eyle, sertlik gösterenlere de sertlik göster», buyurdu. Yine buyurdu: «Hakkını gözeten için padişahlık çok iyi bir şeydir; kusur edenler için ise kötü bir şeydir».

Hişâm ibn Abdülmelik halife idi. Büyük âlimlerden olan Ebû Hâzım'dan, «Bu işte kurtuluş tedbiri nedir?» diye sordu. «Aldığın her gümüşü ve parayı helâlden alasın ve yerine sarfedesin», dedi.

Ve yine dedi ki: «Cehenneme dayanamayan, Cenneti daha çok sever»

BEŞİNCİ KAAİDE: Bütün halkını memnun ve razı etmeye uğraşmalıdır. Ve bunu şeriata uygun yapmalıdır. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Padişahların en iyisi sizi seven ve sizin kendisini sevdiğinizdir. En fenası da, size düşman olup lânet eden ve sizin de ona düşman olup lânet ettiğinizdir»**, buyurdu. Padişah, yanına gelen herkesin kendisini övmesiyle gururlanmamalıdır. Kendisinden razı olduklarını sanır. Halbuki bu korkudan olur. Hattâ aslında, itimada şayan kimseler gönderip, halk nazarındaki itibarını öğrenmelidir. Zira kendi tutumunu ve vaziyetini ancak halkın dilinden öğrenebilir.

ALTINCI KAAİDE: Hiç kimsenin şeriata uymayan rızasını aramamalıdır. Çünkü şeriatın kabul etmediği bir şey ile bir kimsenin kendisinden razı olmamasından kendisine zarar yoktur. Ömer b. Hattâb (radıyallahü anh) buyurur: «Her sabah kalktığım zaman insanların yarısı benden razı olmazlar». Elbette kendisinden hak alınanlar hoşnut olmazlar. O hâlde herkes hoşnut ve memnun edilemez. Cahil o kimseye denir ki, Hak Teâlâ'nın rızasını, insanların rızası için bırakır. Hazret-i Muâviye, Hazret-i Âişe'ye (radıyallahü anhümâ) mektup yazıp, nasihat istedi. Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) şöyle yazdı: Resûlullah'dan (aleyhissalâtü vesselâm) duydum ki: **«İnsanların rızasını değil, Allahü Teâlâ'nın rızasını arayandan Allah razı olur. İnsanları da ondan razı eder. İnsanların rızasını arayandan, Allahü Teâlâ razı olmaz ve insanları da ondan razı etmez».**

YEDİNCİ KAAİDE: Başkanlığın çok zor olduğunu bilmelidir. Allah'ın kullarının işlerini iyi yapmak büyük bir iştir. Bunu yerine getirmeye uğraşan ve muvaffak olan en büyük saadete kavuşmuştur. Bunun hakkını vermezse, kimsenin düşmediği felâkete duçar olmuştur.

İbn Abbas (radıyallahü anhümâ) der ki: Bir gün Resûlullah'ı (aleyhisselâm) gördüm. Geldi ve Kâbe'nin kapısının halkasını tuttu. Orada Kureyş'ten bazı kimseler vardı. Buyurdu ki: **«Üç şeye dikkat ettikleri müddetçe imam ve sultanlar Kureyş'ten olurlar. Kendilerinden merhamet istenince, merhamet ederler. Hüküm istenince adaletli hükmederler, söylediklerini yaparlar. Böyle yapmayanlara Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti olsun. Allahü Teâlâ onun ne farzını, ne de sünnetini kabul eder».** O hâlde dikkat buyurunuz ve ne büyük iş olduğunu, onun yüzünden hiçbir ibadetin kabul olmadığını görünüz! Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«İki kimse arasında hükmedip zulmederse, Allah'ın lâneti zalime olsun».** Yine buyurdu: **«Üç kimse vardır ki, yarın kıya-**

met günü Allahü Teâlâ onlara bakmaz: Yalan söyleyen sultan, zina eden yaşlı ve kibirli fakir». Ashâbına buyurdu ki: «Kısa zamanda doğu ve batı tarafları fethedilir. Sizin mülkünüz olur. Oralardaki âmillerden [devlet me'murları] haramdan sakınan, fetvâ ile iş gören ve emaneti yerine getirenler hariç, hepsi Cehennemlik olurlar». Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ'nın, kullarını emrine verdiği ve o kimsenin bunlara hıyanet edip, şefkat, nasihat ve adaleti gözetmediği hiçbir kul yoktur ki, Allahü Teâlâ ona Cenneti haram eylemesin». Yine buyurdu: «Müslümanlar üzerine hâkim eyledikleri bir kimse, onları kendi çoluk çocuğu gibi gözetmezse, korumazsa, Cehennemde yerini hazırlasın». Yine buyurdu: «Kıyamet günü ümmetimden iki sınıf şefaate kavuşamaz: Biri zalim sultan, diğeri dinde taşkınlık yapıp hududu aşan bid'at sahibi». Yine buyurdu: «Kıyamet gününde en şiddetli azap, zalim sultanlaradır». Yine buyurdu: «Beş kimseye Allahü Teâlâ gazâb eder, isterse bu dünyada gazâbı onlara ulaşır. Böyle olmazsa, devamlı kalacakları yer Cehennem olur. Birincisi, bir kavmin reisi kendi hakkını emrinde olanlardan alır ve onlara âdil davranmayıp onlardan zulmü kaldırmaz. İkincisi, bir kavmin reisine emrindekiler itaat eder, o ise kuvvetli ile zayıf arasını gözetmez ve bir tarafı koruyarak konuşur. Üçüncüsü, bir erkek ki, hanımını ve çocuklarını Allahü Teâlâ'ya ibâdet ettirmeye uğraşmaz, din için lüzumlu olan bilgileri onlara öğretmez ve helâl - haram düşünmeyip bulduğunu onlara yedirir. Dördüncüsü, bir kimse ki, işçi çalıştırır, işini bitirir de, ücretini tam vermez. Beşincisi, bir kimse ki, mehr hususunda karısına zulmeder».

Ömer b. Hattâb (radıyallahü anh) bir cenazenin namazını kıldırmak istedi. Bir başkası ileri geçti ve namazı kıldırdı. Mevtayı mezara koyunca elini kabrinin üzerine koydu ve «Yâ Rabbi! Eğer ona azap edersen, Sana âsi olduğu içindir. Şayet rahmet edersen, Senin rahmetine muhtaçtır. Ey mevta, ne mutlu sana ki, ne halife idin, ne tanınmış bir kimse idin, ne kâtip idin, ne yardımcı idin, ne de maliye memuru idin», dedi, ortadan kayboldu. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) onu aramalarını buyurdu. Bulamadılar. Hızır aleyhisselâm idi dediler.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Vay sultanların hâline, vay âlimlerin hâline, vay emanetçilerin hâline! Bunlar kıyamette; keşke saçımızdan göğe asılsaydık da bu vazifeleri kabul etmeseydik, derler». Yine buyurdu: «On kimsenin başında bulunup kıyamet gününde eli bağlı olmayan kimse yoktur. İyi amelle öldüyse kurtulur, yoksa bir ikinci bukağı vururlar».

Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) buyurdu: «Göklerin hâkiminden yerlerin hâkimine korkular olsun. Zira onu görüyor. Ancak adâletle hükmeden, hakkı gözeten, şahsi arzusuyla hükmetmeyen,

kendi yakınlarını kayırmayan, korku ve ümit ile hükmetmeyenler, Kur'ân-ı Kerim'le bakan, onunla amel edenler kurtulmuştur». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Kıyamet günü sultanları toplarlar ve: "Siz benim koyunlarımın çobanı idiniz. Yeryüzünün vilâyet ve memleket [valilik ve sultanlık] hazinesinin sahibi idiniz. Niçin benim emrettiğimden daha çok had vurdunuz ve ceza verdiniz?". Derler ki: "Yâ Rabbi! Senin emrini tutmadıkları için kızmıştık". "Pekiyi, sizin kızmanız, benimkinden fazla mıdır?", buyurur. Bir başkasını getirirler. Ona, "Niye had cezasını az vurdun?", buyurur. "Ona acıdım ya Rabbi", der. "Senin acıman, benim acımamdan çok mudur?", buyurur. Her ikisini de yâni fazla vuranı da, az vuranı da tutarlar ve Cehennemin bir köşesini onlarla doldururlar».

Huzeyfe (radıyallahü anh) buyurur: «Hiçbir sultanı övmem. İyi veya fena oldukları için değil». «Yâ ne içindir?», dediklerinde, «Zira Resûlullahtan (aleyhisselâm) duydum ki: «Yarın kıyamet günü padişahları, valileri toplarlar, zalimi de âdili de bir araya getirirler. Hepsini Sırat köprüsü üzerine koyarlar. Sırata, onları sallaması emrolunur. Hükümde zulüm edenler, hükûmet işlerinde rüşvet alanlar daha ilk sallamada düşerler, giderler ve yetmiş sene Cehennemin dibine doğru inerler. Sonra kendi yerlerine ulaşırlar».

Hadis-i şerifte bildirildi ki: «Dâvud aleyhisselâm, yabancı gibi gidiyordu. Kim olduğunu kimse tanıyamadı. Kimi görse, "Dâvud'un ahlâkı, yaşayışı ve geçimi nasıldır?", diye sorardı. Bir gün Cebrâil aleyhisselâm, bir insan şeklinde yanına geldi. Dâvud aleyhisselâm ona da sordu. Cevap verdi ki, iyi insandır. Fakat kendi çalışmasıyla yese de beytü'l-maldan alıp yemeseydi daha iyi olurdu. Mihrabına çekildi, ağladı ve "Yâ Rabbi! Bana bir meslek, bir san'at öğret de, kendi kazancımdan yiyeyim", dedi. Allahü Teâlâ da ona zırh yapmasını öğretti».

Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) kendi bekçisinin yerine gece dolaşırdı. Maksadı nerede bir eksiklik görse, onu tamamlamak idi. Buyurdu ki: «Fırat nehrinin kenarında bir uyuz koyunu öldürürlerse, hesap günü olan kıyamet gününde onu benden soracaklarından korkarım». Halbuki onun öyle bir adâleti ve ihtiyatı vardı ki, hiç kimse o dereceye ulaşamaz.

Abdullah ibn Amr ibn Âs (radıyallahü anhümâ) buyuruyor: «Allahü Teâlâ'ya, Hazret-i Ömer'i (radıyallahü anh) rüyada bana göstermesi için duâ ettim. On iki sene sonra onu rüyada gördüm. Yıkanmış, elbisesi sarkmış bir kimse gibi geldi. "Yâ Emire'l-Mü'minin, Allahü Teâlâ'yı nasıl buldun?", dedim. Buyurdu ki: "Ey Abdullah, yanınızdan ayrılalı ne kadar oldu?". "On iki sene oldu", dedim.

Buyurdu ki: "Bugüne kadar hesapta idim. Hesapta kaybedeceğimden korkuyordum ama O'nun rahmetine güveniyorum"».

Bizanslılar bir elçi gönderip, Hazret-i Ömer'in (radıyallahü anh) nasıl bir insan olduğunu ve ahlâkını öğrenmek istediler. Elçi Medine'ye gelince «Kralınız neredEdir?», dedi. «Bizde kral yok, Emir [Halife] vardır», dediler. Elçi şehrin kapısından dışarı çıkınca Hazret-i Ömer'i (radıyallahü anh) gördü. Güneşte yatmış, kamçıyı başının altına koymuş ve alnından ter akıyordu. O kadar ki, yer ıslanmıştı. Bu hâl, elçinin kalbine büyük bir tesir bıraktı. Kendi kendine, «Bütün cihanın melikleri, kralları heybetinden titrediği zatın bu hâli, beni şaşırtıyor. Âdil olursan böyle emin uyursun. Bizim krallarımız zulüm ediyorlar. Onun için de daima korkuyorlar. Sizin dininizin hak din olduğuna şahidim. Eğer elçi olarak gelmeseydim, derhal Müslüman olurdum. Şimdi de gidip geleceğim ve Müslüman olacağım», diye düşündü.

Padişahlığın zor tarafları bunlardır. Bunu anlatmak ise uzun sürer. Padişah, daima din âlimlerine yakın olmakla selâmet bulur. Din yolunu onlardan öğrenir ve bu işin güç yerlerini ona kolay ederler.

SEKİZİNCİ KAAİDE: **Daima dinini seven ve kayıran âlimleri görmeye susamalı, nasihatlarını dinlemeyi candan istemeli ve dünyayı seven ve isteyen âlimlerden kaçmalıdır.** Zira kendilerini ona sevdirmek isterler. Onu överler. Onun rızasını ararlar. Elinde olan murdar ve haramdan bir şeyler alabilmek için bu hileye baş vururlar. Dinini seven ve kayıran âlim, padişaha ve malına tama' etmeyen ve adâletle, insafla konuşandır. Şakik-i Belhî, Harun Reşid'in yanına gidince «Zâhid olan Şakik sen misin?», dedi. «Şakik benim, ama zâhid değilim» buyurdu. «Bana nasihat et», dedi. Buyurdu ki: «Allahü Teâlâ seni Hazret-i Sıddik'ın (radıyallahü anh) yerine oturttu. Onun gibi, senden de sıdk [doğruluk] istiyor. Hazret-i Fâruk'un yerine oturttu. Onun gibi, senden de, hak ile bâtılı [doğru ve yanlışı] ayırmanı istiyor. Hazret-i Zinnureyn'in [Osman'ın] (radıyallahü anh) yerine oturttu. Onun gibi, senden de, hayâ ve kerem istiyor. Hazret-i Ali'nin (radıyallahü anh) yerine oturttu. Onun gibi senden de ilim, cömertlik ve adâlet istiyor». Harun Reşid, «Biraz daha nasihat et», dedi. Buyurdu ki: «Allahü Teâlâ'nın bir binası vardır. Ona Cehennem denir. Seni o binanın kapıcısı yaptı ve sana üç şey verdi. Beytü'l-Mala ait mal, kılıç ve kamçı. Bunları sana verdi ve bu üç şey ile insanları Cehenneme yaklaştırma, buyurdu. Bir iş için yanına gelirlerse, senden bir şey isterlerse, vermemezlik etme. Allahü Teâlâ'nın emrine uymayanları bu kamçı ile cezalandır. Haksız yere, bir kimseyi öldüreni ölenin velisinin izni ile bu kılıçla öldür. Bunları yapmazsan Cehenneme gidenlerin ön-

cüsü sen olursun, diğerleri senin arkadan gelir». Harun Reşid, «Biraz daha nasihat buyurun», dedi. Buyurdu ki: «Kaynak sensin, memurların, etrafındaki nehirler gibidir. Menba' berrak olursa, nehirlerdeki bulanıklığın zararı olmaz. Ama menba' bulanık olursa, nehirlerin berraklığı düşünülemez».

Harun Reşid, vezirlerinden olan Abbas ile Fudayl ibn İyad'ın yanına gitti. Kapıyı vurunca Kur'ân-ı Kerim okuduğunu duydu. Şu âyet-i kerimeyi okuyordu: **«Dünyada kötü iş işleyenler bu işlerini, iman eden ve iyi iş işleyenlerle bir tutacağımızı zannettiler. Bu düşünce ve hükümleri çirkindir»** (1). Sonra «Kapıyı çal», dedi. Abbas kapıyı çaldı ve «Emîrü'l-Mü'minin geldi, kapıyı aç», dedi. «Emîrü'l-Mü'mininin benim yanımda ne işi vardır?» buyurdu. «Emîrü'l-Mü'minine itaat et», dedi. Kapıyı açtı. Gece idi. Mumu söndürmüştü. Harun Reşid musafaha için karanlıkta elini uzattı. Fudayl ibn İyâd elini tutunca, «Ah, bu yumuşak el, eğer Cehennemden kurtulursa», buyurdu. Sonra buyurdu ki: «Ey Emîrü'l-Mü'minin, kıyamet günü için Allahü Teâlâ'ya vereceğin cevapları hazırla. Çünkü her Müslüman ile seni teker teker sorguya çekecek ve senden adâlet isteyecektir». Harun ağlamaya başladı. Abbas, «Daha söyleme, Emîrü'l-Mü'minini öldüreceksin», dedi. Buyurdu: «Ey Hâmân (2), sen ve senin kavmin onu helâk eylediniz ve bana, onu öldürecek misin? diyorsun». Harun, vezirine dedi ki: «Sana Hâmân demesinin sebebi, beni Fir'avnla bir tutmasını gösteriyor». Bunun üzerine, önüne bin altın koyup, «Bu helâldir, annemin mehir parasındandır», dedi. «Ben sana elinde olanları sahibine ver diyorum, sen ise bana veriyorsun!» buyurdu. Yanından kalktı ve gitti.

Ömer ibn Abdülaziz, **Muhammed ibn Kâ'bi'l-Kurezî'ye** «Adâlet nasıl olur? Bana anlat» dedi. Buyurdu ki: «Müslümanlardan senden küçük olanlara baba, büyük olanlara oğul, senin gibi olanlara kardeş ol. Herkesin cezasını, günah ve kuvvetine uygun yap. Sakın kızarak bir kamçı vurma, yerin Cehennem olur!».

Zâhidlerden biri zamanın halifesinin yanına geldi. Halife, «Bana nasihat et», dedi. Buyurdu ki: «Ben Çin'e bir yolculuğa çıkmıştım. O memleketin kralı sağır idi. Çok ağlıyor ve diyordu ki: «Kulağımın duymadığına değil, kapıma gelen ve feryad eden mazlumların sesini duyamadığıma ağlıyorum. Fakat gözüm görüyor. Gidiniz, ilân ediniz, zulme uğrayan kırmızı elbise giysin», dedi. Böylece her gün bir fil'e binip etrafı dolaşır, kırmızı elbiseli olanları çağırırdı. Ey Emire'l-Mü'minin! Bu dediğim kâfir ülkesinde bulunan bir kâfir kralının Allah'ın kullarına olan şefkat ve merhametidir. Sen ise mü'minsin ve Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) ehl-i bey-

(1) 45 — Câsiye: 21. (2) Hâmân: Fir'avn'un vezirinin adıdır.

tindensin. Senin şefkat ve merhametinin ne kadar olması icap ettiğini artık sen düşün!».

Ebû Kulâbe, Ömer ibn Abdülaziz'in yanına gitti. Halife, «Bana nasihat et», dedi. Dedi ki: «Âdem aleyhisselâmdan bugüne kadar senden başka halife kalmadı». «Biraz daha nasihat et», dedi. Buyurdu ki: «Senden sonraki ilk halife, senin sermayen olacaktır». «Biraz daha söyle», dedi. Buyurdu ki: «Eğer Allahü Teâlâ seninle ise, neden korkuyorsun? Yok, eğer seninle değil ise, kime sığınabilirsin?». «Bu sözün bana yetişir», dedi.

Süleyman ibn Abdülmelik halife idi. Bir gün «Bu dünyanın ni'metlerinden bu kadar istifade ettim, kıyamette hâlim ne olur?» diye düşündü. Zamanın âlim ve zâhidi olan Ebû Hâzım'a bir kimseyi gönderip, «Orucunu ne ile açıyorsun, bana ondan gönderin», dedi. O da kızarmış buğday kepeği gönderdi ve «Ben gece bundan yerim», dedi. Süleyman bunu görünce ağladı ve kalbine bir büyük hâl zâhir oldu. Üç gün hiçbir şey yemeden oruç tuttu. Üçüncü günün akşamı, gönderilen o şey ile iftar etti. Derler ki, o gece hanımı ile yattı ve oğlu Abdülaziz dünyaya geldi, ondan da adâlet ile cihanda bir tane olan ve Ömer b. Hattâb'a (radıyallahü anh) benzeyen Ömer ibn Abdülaziz dünyaya geldi. Bunun ise, Ebû Hâzım'ın gönderdiği o yiyeceğin bereketinden istifade etmek niyeti ile olduğunu bildirmiştir.

Ömer ibn Abdülaziz'e «Tevbe etmenizin sebebi nedir?» diye sorduklarında, «Bir gün bir köleyi dövmüştüm. Bana, "Sabahı kıyamet olacak son geceyi hatırla", dedi. Kalbime çok tesir etti», dedi.

Büyüklerden biri Harun Reşid'i Arafat'ta, yalınayak, başı açık, kızgın kum ve taşlar üzerinde durup, «Yâ Rabbi! Sen sensin, ben benim. Benim işim daima günah işlemek, senin işin ise daima mağfiret etmektir. Bana merhamet eyle», derken gördü. Din büyüklerimiz buyuruyor ki: «Yeryüzünün kudretli padişahının, yedi kat göklerin ve bütün âlemlerin en kudretli padişahı önünde nasıl yalvardığına dikkat ediniz!».

Ömer ibn Abdülaziz, Ebû Hâzım'a, «Bana nasihat ver», dedi. Buyurdu ki: «Toprak üstünde uyu ve ölümü unutma. Ölümü sana hatırlatacak her şeye dikkat et, ölümü hatırlatmayandan ise uzak ol! Çünkü ölüm çok yakın olabilir».

O hâlde padişahların bu hikâyeleri gözönünde tutmaları, diğerlerine verilen bu nasihatları kabul etmeleri, gördükleri her âlimden nasihat istemeleri lâzımdır. Padişahları gören de nasihatten kaçınmamalı ve doğruyu söylemekten çekinmemeli, onlara gurur vermemelidir. Yoksa zulmünde ortak olmuş olur.

DOKUZUNCU KAAİDE: Yalnız kendisinin zulmetmemesine kanaat etmeyip, me'murlarını, vekillerini ve hizmetçilerini de düzeltip zulümlerine rıza göstermemelidir. Zira onların zulmü de kendinden sorulacaktır. Kendi zulmü ise onlardan sorulmayacaktır.

Ömer b. Hattâb, Ebû Musa el-Eş'ari'ye (radıyallahü anhümâ) mektub yazdı. Kendi memuru idi: «Emma ba'dü; âmirlerin en iyisi, emri altında bulunanlarla iyi olanıdır. En kötüsü de, emri altında olanlarla fena olanıdır. Sen doğru olmazsan memurların da öyle olurlar. O zaman sen, yeşil çayır görüp, çok fazla otlayan ve çok yiyerek doyup, yemek sebebiyle ölen hayvan gibi olursun. Tevrat'ta yazılıdır ki: Sultanın, memurunun zulmüne ses çıkarmaması, bu zulmü işlemesi gibidir, cezasını çeker. Sultanın bilmesi lâzımdır ki, kendi din ve âhiretini, diğerlerinin dünyasına satmasından daha büyük aldanma ve akılsızlık yoktur. Zekât memurları ve hizmetçileri, kendilerinin dünyası için hizmet ediyorlar, zulümlerini valinin gözünde güzel gösterirler. Kendileri dünya maksatlarına kavuşurken, onu Cehenneme gönderirler. Ele geçecek birkaç gümüş için senin helâk olmana sebep olan kimseden daha büyük düşman olur mu?».

Memurlarına ve devlet işinde çalışanlara adâletle iş yaptırmayan, emri altında olanlara hakkında adâleti gözetmemiş olur. Bunu da, daha önce kendi beden ülkesinde adâleti gözetmeyen yapamaz. Burada adâlet, şehvet ve gazab zulmünü akıldan çıkarıp, bunları akla ve din hükümlerine esir etmektir, aklı ve dini onlara esir etmek değil. İnsanların çoğu, aklı, şehvet ve gazabın hizmetinde bulundurur, yahut da şehvet ve gazab emellerine kavuşmak için, başka mânâlar çıkarırlar. Akıl, melekler cevherinden ve Allahü Teâlâ'nın askerindendir. Şehvet ve gazab ise şeytanın askeridir. Allahü Teâlâ'nın askerini, şeytanın askerine esir eden, başkasına nasıl adâlet edebilir? O hâlde ilk adâlet güneşi, kalbde doğar ve sonra onun ziyası; evinde olanlara ve yakınlarına sirayet eder. Daha sonra da onun şuaları emri altında olanlara ulaşır. Güneş olmadan şua beklemek ise muhaldir.

Adâlet, aklın çok olmasından doğar. Aklın çokluğu ve kemâli, işleri olduğu gibi görmek, özünü anlamak, dışı ile kalmamaktır. Meselâ dünya için adâlet ederse, dünyadan maksadının ne olduğuna dikkat etmelidir. Maksadı iyi yemek ise, onu insan şeklinde hayvan bilmelidir. Çünkü yemeği çok istemek hayvanların işidir. İpekli elbiseler giymek için yapıyorsa, onu erkek şeklinde kadın bilmelidir. Çünkü süslenmek kadınların işidir. Düşmanlarını kahretmek için yapıyorsa, insan şeklinde yırtıcı hayvandır.

Çünkü saldırmak, insanları birbirine katmak canavarların işidir. Eğer aklı varsa, bütün bu hizmetçilerin şehvet ve mideleri için

hizmet ettiklerini, bir gün kendilerine yevmiye vermezse, yanında bulunmayacaklarını bilmelidir. O hâlde ona yaptıkları hizmetleri, kendi şehvetlerini avlamak, elde etmek için tuzak yapmışlardır. Onun huzurunda yere kadar eğilmeleri, aslında kendilerinedir. Bunun alâmeti de, bu işi başkalarına verince, hepsinin ondan ayrılmaları ve aynı şekilde bir başkasına yaklaşmalarıdır. Nerede para olduğunu bilirlerse orada çalışır ve secdeye kapanırlar. O hâlde, onlar hakikatte hizmet etmiyor, belki o kimse ile alay ediyorlardır. Akıllı olan, işlerin sûretine, görünüşüne değil, hakikat ve özüne bakmalıdır. Bu işlerin hakikati de anlattığımız gibidir. Böyle olduğuna inanmayanın aklı yoktur. Aklı olmayanın adli [adâleti] de yoktur. Adâleti olmayanın yeri ise Cehennemdir. Bunun için bu saâdetlerin başı akıldır. Her şeyin en doğrusunu Allah bilir.

ONUNCU KAAİDE: **Padişah mütekebbir olmamalıdır.** Kibirden [kendini büyük görmekten] hışım ve kızgınlık artar ve onu intikam almaya davet eder. Hışım ise aklı giderir. Bunun hastalığı, tehlikesi ve ilâcı kitabımızın «Mühlikât» rüknünde «Gazab» kısmında anlatılacaktır. Fakat bu galib olunca, her işinde afv etmeye yanaşmalı, kerem sahibi ve soğukkanlı olmaya uğraşmalıdır.

Anlatırlar ki, **Ebû Câfer** halife idi. Hıyanet eden bir kimsenin öldürülmesini emretti. **Mübârek ibn Faddale** orada idi. Dedi ki: «Ey Emire'l-Mü'minin, önce Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir hadis-i şerifini benden dinleyiniz». «Pekiyi, söyle», dedi. Buyurdu ki: «Hasan-ı Basri bildiriyor. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **"Bütün insanların bir meydanda toplandıkları kıyamet günü bir ses duyulur ki: Allahü Teâlâ'nın indinde kudreti olan ayağa kalksın. İnsanlara afv ile muamele edenden başkası kalkamaz"**». Bunun üzerine Halife, «Dokunmayın, onu affettim», dedi. Kızgınlığın çoğu kendilerine dil uzatmaktan gelir. Öylelerinin kanını akıtmak isterler. Böyle zamanlarda İsâ aleyhisselâmın Yahya aleyhisselâma, «Sana bir kimse bir şeyi doğru söylerse şükret, yalan söylerse daha da şükret. Zira amel defterindeki sevap zahmet çekmeden artar. Yâni o kimsenin ibadetlerini sen hiç zahmet çekmeden senin defterine aktarırlar».

Peygamberimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) huzurunda bir kimsenin kuvvetinin çokluğundan bahsettiler. «Ne bakımdan?» buyurdu. Kiminle güreşirse yere atıyor ve herkesi yeniyor, dediler. Buyurdu ki: **«Kuvvetli ve mert, bir kimseyi yere atan, yenen değil, gazabını yenendir»**. Yine buyurdu: **«Üç şeye kavuşanın imanı tamam olur: Kızdığı zaman şeriattan ayrılmayan, memnun olduğunun hakkını gözeten, kudretli olduğu hâlde hakkından fazlasını almayan»**. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) buyurdu: «İnsanlara, kızgınlık zamanını görmeyince, itimad etme; tama' zamanında tec-

rübe etmediğin kimsenin emânına emniyet etme!». Ali ibn Hüseyin (radıyallahü anhümâ) bir gün mescide gitti. Bir kimse kendisine sövdü. Hizmetçileri söveni dövmek istediler. Buyurdu: «Ona dokunmayın!». O kimseye de, «Bizim hakkımızda bilmediğin şeyler çoktur. Sizin bizim yardımımızla görülecek bir işiniz var mıdır?», buyurdu. Söven çok utandı. Ali ibn Hüseyin (radıyallahü anhümâ) ona bir elbise verdi ve yanındakilere, o kimseye bin dirhem gümüş vermelerini söyledi. O adam olduğu yerde kaldı ve «Bu kimsenin peygamber evlâdı olmasına şahidlik ederim», dedi. Yine ondan bildirilir ki, iki defa kölesini çağırdı. Kölesi cevap vermedi. «Çağırdığımı duymadın mı?» buyurdu. «Duydum», dedi. «Niçin cevap vermedin?», buyurdu. «Senin güzel ahlâkına güvenerek bana kızmayacağını bildiğim için», dedi. «Allahü Teâlâ'ya şükürler olsun ki, benim kölem benden emindir», buyurdu.

Ebû Zer'in (radıyallahü anh) kölesi, bir koyunun ayağını kırdı. «Niçin kırdın?» deyince, «Seni kızdırmak için, bile bile kırdım», dedi. «Ben de sana bunu öğreteni, yâni şeytanı kızdırayım», buyurdu ve o köleyi azâd eyledi. Bir kimse kendisine sövdü. Buyurdu ki: «Ey civanmerd! Benimle Cehennem arasında tehlikeli bir geçit vardır. O geçidi aşarsam, senin bu sözüne kızmam. Aşamazsam, dediğinden de daha aşağıyım».

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Bir kimse hilm ve afv ile gündüz oruç tutan, gece sabahlara kadar namaz kılanın derecesine ulaşır. Bazıları da bir başkan olmadığı hâlde, yalnız evindeki muamelesinden dolayı, cebbarlar defterine yazılır».** Yine buyurdu: **«Cehennemde bir kapı vardır. Şeriata uymayan bir iş için kızanlar bu kapıdan girerler».** Anlatırlar ki şeytan Mûsa aleyhisselâmın huzuruna gelip, «Sana üç şey öğreteyim de, benim için Allahü Teâlâ'dan afv iste», dedi. Mûsa aleyhisselâm «O üç şey nedir?» diye sordu. «Acelecilikten kaçın, aceleci olanlarla, çocukların topla oynadığı gibi oynarım; kadınlardan kaçın, insanlar için kadınlardan daha çok emniyet ettiğim bir tuzak kurmuş değilim; bahillikten kaçın, bahil olanın din ve dünyasını ziyan ederim», dedi.

Resûlullah (aleyhisselâtü vesselâm) buyurdu: **«Hırsını almaya gücü yettiği hâlde, hırsını yenenin kalbini, Allahü Teâlâ emn ü iman ile doldurur, Allahü Teâlâ'ya tevazu için süslü elbiseler giymeyene Allahü Teâlâ keramet hullesi giydirir».** Yine buyurdu: **«Kızan ve Allahü Teâlâ'nın kendisine kızmasını unutan kimseye korkular olsun».** Bir kimse Resûlullah'a gelip, «Bana bir şey öğret de, onunla Cennete gireyim», dedi. Buyurdu ki: **«Kızma, Cennet senin içindir».** «Bir daha söyle», dedi. **«Kimseden bir şey isteme, Cennet senin içindir»**, buyurdu. «Bir daha öğret», dedi. **«İkindi namazından son-**

ra yetmiş defa istiğfar et, yetmiş senelik günahın afvolsun», buyurdu. «Benim yetmiş senelik günahım yok», dedi. **«Annenin günahı afvolur»**, buyurdu. «Annemin de bu kadar günahı yok», dedi. **«Babanın günahı için olur»**, buyurdu. «Babamın da bu kadar günahı yok», dedi. **«Kardeşin için olur»**, buyurdu.

Abdullah ibn Mes'ûd (radıyallahü anh) buyurur: Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir malı taksim ediyordu. Bir kimse, bu taksim Allah için olmadı, yâni adâletle olmadı, dedi. İbn Mes'ûd bu sözü Resûlullah'a (aleyhisselâm) anlattı. Resûlullah (aleyhisselâm) hiddetlendi, mübarek yüzü kızardı ve **«Allahü Teâlâ kardeşim Mûsa'ya** (aleyhisselâm) **rahmet etsin ki, ona bundan çok sıkıntı verdiler ve o sabreyledi»**, demekten başka bir şey söylemedi.

Padişah ve valiler için, bu hadis-i şerifler ve örnek hikâyeler, nasihat olarak yetişir. Zira iman varsa, bunlar tesirini gösterir. Tesir etmiyorsa, kalbi imandan boşalmış demektir. Kalbinde ve dilinde lâftan başka bir şey kalmamıştır. Kalbde bulunan iman başkadır, iman-ı zâhir başkadır. Senelerce, binlerce altını haram olarak alması ve başkasına vermesi ve hepsi kendi üzerinde şer'an borç kalması ve kıyamette hepsini kendisinden istemeleri ve bu paradan başkalarının faydalanmasına çalışan bir zekât memurunun imanının hakikati nasıldır bilemiyorum. Bunlar son derece gafil olmaktandır ve Müslümanlık değildir. Vesselâm.

Kimyâ-yı Saâdet kitabının birinci ve ikinci rükünleri tamam oldu. Elhamdülillâhi rabbi'l - âlemin, ve sallâllahü alâ hayrı halkıhi Muhammedin ve âlihi't - tayyibine't - tâhirin ve selleme teslimen dâimen kesiran.

İMÂM GAZÂLİ

Kimyâ-yı Saâdet

Tercüme eden:

A. FARUK MEYÂN

CİLT: II

ÜÇÜNCÜ RÜKÜN

Kimyâ-yı Saâdet kitabının üçüncü rüknü din yolunun akabelerini (tehlikeli geçitlerini) bildirir. Bunlara mühlikât denir. Nedirler, kaçtırlar, ilâç ve çareleri nasıldır? Bu da on asıl üzeredir.

BİRİNCİ ASIL: Riyazet-i nefs ve kötü huyun ilâcı ve iyi huylu (ahlâklı) olmak için tedbirler.

İKİNCİ ASIL: Mide ve ferc şehvetlerinin (arzularının) ilâcı ile bu ikisini çok istemeyi kırma.

ÜÇÜNCÜ ASIL: Çok konuşmak istemenin ilâcı, gıybet, yalan söylemek ve bunun gibi dil âfetleri.

DÖRDÜNCÜ ASIL: Hışım, hıkd, ilâcı ve âfetleri.

BEŞİNCİ ASIL: Dünya sevgisinin ve «Dünya sevgisi, bütün günahların başıdır», hadîs-i şerifinin izahı.

ALTINCI ASIL: Mal sevgisinin ilâcı ve bahilliğin âfeti.

YEDİNCİ ASIL: Mevki ve büyüklüğün ilâcı ve âfetleri.

SEKİZİNCİ ASIL: İbadet ve kendini zâhid göstermeyi sevmedeki riyanın ilâcı.

DOKUZUNCU ASIL: Kibir ve ucbun ilâcı ve iyi ahlâk, tevazu ve kendini küçük görmeyi elde etmek için çareler.

ONUNCU ASIL: Gurur ve gafletin izahı.

Kötü sıfatların başlıcaları bunlardır. Dalları da bu asıllar anlatılırken gelecektir. Bu on geçidi geçen, içini temizler ve kötü ahlâkın pisliklerinden kurtulur. Kalbi, imanın hakikati ile süslenmeye liyakat kazanır. Mârifet, tevhid, tevekkül ve bunun gibi şeylere kavuşur.

B İ R İ N C İ A S I L

Riyazet-i Nefs ve Kötü Âhlâktan Temizlenme

Biz bu asılda iyi ahlâkın faziletini anlatırız. Sonra iyi ahlâkın hakikatini açıklarız. Zira riyazet ile iyi ahlâkı elde etmek mümkündür. O hâlde bunun yolunun nasıl olduğunu anlatalım. Sonra kötü ahlâkın alâmetlerini söyleriz. Daha sonra da bir kimsenin kendi ayıplarını bilmesinin çarelerini ve iyi ahlâkın alâmetlerini, çocukları yetiştirmek ve terbiye etmeyi ve bu işin başlangıcında bulunan bir müridin mücahede yolunu anlatırız, inşâallahü Teâlâ.

İYİ AHLÂKIN ÜSTÜNLÜĞÜ VE SEVABI

Hak Teâlâ, Muhammed Mustafa'yı (sallâllahü aleyhi ve âlihi ve sellem) iyi ahlâk ile övüyor ve **«Elbette sen, en büyük, en güzel ahlâk üzeresin»** (1) buyuruyor. Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Ben iyi ahlâkı tamamlamak için gönderildim»** (2). Yine buyurdu: **«Kıyamette teraziye konan en büyük şey, güzel ahlâktır»** (3).

Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) huzuruna bir kimse gelip, «Din nedir?» diye sordu. **«İyi ahlâktır»** (4), buyurdu. Sonra tekrar sağ ve sol tarafından gelip aynı şekilde sordu ve aynı cevabı aldı. Dördüncü defa sorunca, **«Anlamıyor musun? Kızmıyacaksın»**, buyurdu. «Amellerin en üstünü nedir?» diye sorduklarında, **«İyi ahlâktır»**, buyurdu. Bir kimse Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Bana nasihat et», dedi. **«Nerede olursan Allahü Teâlâ'dan sakın»** (5), buyurdu. «Biraz daha nasihat et», dedi. **«Her kötülükten sonra bir iyilik yap ki, o kötülüğü silsin»**, buyurdu. «Biraz daha nasihat et», dedi. **«İnsanlarla görüşürken iyi huylu ol»** (6) buyur-

(1) 68 — Kalem: 4. (2), (3), (4), (5), (6) III/43.

du. «Allahü Teâlâ kime iyi ahlâk ve güzel yüz nasib ederse Cehennem ateşi onu yakmaz» (1).

Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) filân kadın gündüzleri oruç tutar, geceleri namaz kılar, fakat huyu kötüdür, komşularını dili ile incitir, dediklerinde, «Onun yeri Cehennemdir» (2), buyurdu. Yine buyurdu: «Sirkenin balı bozduğu gibi, kötü ahlâk da tâati bozar» (3). Resûlullah (aleyhisselâm) duâ ederken, «Yâ Rabbi! Beni iyi yarattın, ahlâkımı da iyi eyle» (4), buyurdu. Resûlullaha (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Allahü Teâlâ'nın kuluna verdiği en iyi şey nedir?», diye sorduklarında «İyi ahlâktır», buyurdu. Yine buyurdu: «Güneşin buzu erittiği, yok ettiği gibi, iyi ahlâk da günahları yok eder» (5).

Abdurrahman ibn Semre (radıyallahü anh) der ki, Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) yanındaydım. «Dün gece garib bir şey gördüm. Ümmetimden bir erkeği dizi üzerine düşmüş gördüm. Kendisi ile Allahü Teâlâ arasında bir perde vardı. İyi ahlâkını getirdiler, aradaki perde kalktı ve Allahü Teâlâ'ya kavuştu» (6), buyurdu. Yine buyurdu: «Kul iyi ahlâk ile, gündüz oruç tutmuş, geceleri namaz ile geçirmiş gibi derece kazanır. İbadeti az da olsa, âhirette yüksek makamlara kavuşur» (7). Resûlullah'ın (aleyhisselâm) en güzel ahlâkındandır ki, bir gün kadınlar, evinde yüksek sesle konuşuyorlardı. Kalabalık idiler. Ömer (radıyallahü anh) içeri girince, kadınlar kaçtılar. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) «Ey kendilerinin düşmanları, benden korkuyorsunuz da, Allah'ın Peygamberinden korkmuyor musunuz?», deyince, kadınlar, «Sen ondan sert ve atılgansın», dediler. Resûlullah (aleyhisselâm) buyurdu: «Ey İbn Hattâb, nefsim, hükmünde olan Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, şeytan seni yolda görürse, heybetinden yolunu değiştirir ve başka yola sapar» (8).

Fudayl (rahimehullah) buyurdu: «İyi huylu fâsık ile arkadaşlığı, kötü huylu kaari ile [Kur'ân-ı Kerîm okuyucusu ile] arkadaşlık etmekten daha çok severim». Abdullah ibn Mübârek (rahimehullah) kötü huylu bir kimse ile yolculuk yaptı. Ayrılınca, ağladı. «Niçin ağlıyorsun?» dediklerinde, «O zavallı benim yanımdan gitti. O kötü huyu da onunla beraber gitti ve ondan ayrılmadı», dedi. Kettânî (rahimehullah) der ki: «Sofu, iyi huyludur. Kimin ahlâkı senden iyi ise, senden daha sofudur». Yahyâ ibn Muâz-ı Râzî (rahimehullah) buyurur: «Kötü huy öyle bir günahtır ki, o oldukça hiçbir tâat fayda vermez. İyi huy [ahlâk] bir iyi tâattir ki, o oldukça hiçbir günah ziyan vermez».

---

(1), (2), (3), (4) III/43. (5), (6), (7), (8) III/44.

GÜZEL AHLÂKIN HAKİKATİ

Güzel ahlâkın hakikati nedir ve nasıldır? Bu hususta çok sözler söylenmiştir. Herbiri karşılaştığı kadarını söyleyebilmiştir. Hepsini söylememişlerdir. Meselâ biri diyor ki: «Alnı açık olmaktır». Biri de, «İnsanların sıkıntılarına katlanmaktır», diyor. Bir başkası da «Karşılık beklememektir», diyor. Bunun gibi çok şeyler söylenmiştir. Bunların hepsi güzel ahlâkın, iyi huyun dallarıdır. Hakikati ve tamamı değildir. Biz hakikatini ve tamam olma sınırını açıklayalım:

İnsan iki şeyden yaratılmıştır: Biri **vücud** olup gözle görülebilir. Öteki de **rûh** olup, kalb gözü olmadan anlaşılamaz. Bunların her ikisinin de kötülük ve iyilikleri vardır. Birine **güzel ahlâk**, diğerine **güzel yaratılış** denir. Güzel ahlâk bâtının [rûhun ve kalbin] sûretinden ibarettir. Nitekim güzel yaratılış da zâhir sûretten ibarettir. Yalnız gözün veya yalnız ağzın güzel olmasiyle yüz güzel olmayıp, burun, ağız ve göz hepsinin güzel ve mütenasip olmasiyle güzel olduğu gibi, kalb de, ilim, hışm, şehvet ve adâlet kuvvetleri bir araya gelmeyince güzel olmaz.

İlim kuvveti: Bununla zekiliği demek istiyoruz. Bunun güzelliği sözlerin doğrusu ile yalanını kolayca ayırmasıdır. İşlerdeki iyiliği kötülükten, itikatta hakkı bâtıldan ayırmasıdır. Nitekim Allahü Teâlâ, «**Hikmet [ilim] verilen kimseye, elbette çok hayır verilmiştir**» [1], buyurdu.

Gazab kuvvetinin iyiliği: Şeriatin emrinde olmak, şeriatin emri ile kalkmak ve oturmaktır.

Şehvet kuvvetinin iyiliği: Serkeşlik etmemek, şeriatin ve aklın dışına taşmamaktır. Böylece şeriata uymak, akıl ve şeriatle ona kolay gelir.

Adâletin iyiliği: Gazab [kızgınlık] ve şehveti [arzuları] din ve aklın işaret ve yol göstermesi altında zaptetmektir.

Gazab **av köpeği**, şehvet **at**, akıl **süvari** gibidir. Zira at bazan serkeşlik, huysuzluk yapar, bazan da uslu olur. Köpek bazan alışkın olur, bazan da yaratılışı şeklinde olur. Köpek alışkın ve at terbiye edilmiş olmayınca atın üstündeki süvari, avı yakalamak ümidinde olmaz. Bilâkis köpek kendisine saldırır ve at kendisini yere atar korkusuyla helâk olacağını düşünür. İşte adâletin mânâsı bu ikisini akıl ve dine itaat ettirmektir. Bazan şehveti hışma [gazaba - kızmaya] saldırtıp serkeşliklerini kırmalı, bazan hışmı şehvete mu-

(1) 2 — Bakara: 269.

sallat edip arzularını frenlemelidir. Bu dört sıfat böyle olunca, dediğimiz güzel ahlâk en güzel şekilde olur. Şayet bunlardan bazısı iyi olmazsa, bu güzel ahlâk mutlak [her bakımdan] olmaz. Nitekim bir kimsenin ağzı güzel olup, burnu güzel olmazsa, güzelliği tamam olmaz.

Bunlardan her biri kötü olunca, her birinden kötü huylar ve fena işler meydana gelir. Her birinin kötülüğü iki şekilde olur. **Biri** haddi aşmakla, **diğeri** de az, eksik olmakladır.

İlim kuvveti haddi aşarsa, ilmini kötü yolda kullanır, buna **cerbeze** denir. Eksik olunca da budalalık ve aptallıklar yapar. Ortada olursa, ondan iyi çareler, doğru görüşler, doğru düşünceler ve kuvvetli ferasetler meydana gelir.

Hışm [gazab - kızgınlık] kuvveti haddi aşarsa, ona **tehevvür** [korkusuzluk] denir. Az ve eksik olursa, yüreksiz ve **cesaretsiz** derler. Ortada olursa, yâni, ne az ne de çok olursa, buna **cesaret** denir. Cesaretten, kerem, yüksek himmet, yürekli olma, hilm, soğukkanlılık, acelesizlik ile hışmını yenmek ve buna benzer ahlâklar doğar. Korkusuzluktan ise, herkese bağırmak, kendini beğenmek, büyük görmek, sert davranmak, kendini tehlikeye atmak ve bunun gibi huylar ortaya çıkar. Az olursa, kendini aşağı görmek, zavallı, biçare, alçak himmetli ve zelîl olmak sıfatları doğar.

Şehvet kuvveti çok fazla olursa, buna **hırs** denir. O zaman o kimseden hayâsızlık, rezillik, mürüvvetsizlik, namussuzluk, hased, zenginlerden sıkılmak, fakirleri beğenmemek ve bunun gibi huylar ortaya çıkar. Eksik olursa, gevşeklik, nâmertlik, hissizlik, ihmalkârlık gibi huylar doğar. Ortada olunca, **iffet** denir. Ondan hayâ, kanaat, cömertlik, sabır, zerâfet ve uygunluk huyları görünür.

Bunların her birinin iki ucu vardır. Her iki ucu da kötü ve çirkindir. İkisi arasında iyi, güzel ve beğenilen vardır. İki uç arasındaki bu orta yer, kıldan daha incedir. Sırât-ı müstakim [doğru yol] bu ortadır. İncelikte de âhiretteki sırât gibidir. Bu sırât üzerinde doğru yürüyen, yarın Sırât köprüsü üzerinde korkusuz olarak yürür. Bunun için Allahü Teâlâ her ahlâk ve huyda ortayı emretti ve iki ucundan men ve zecr eyledi, şöyle buyurdu: **«Onlar ki harcadıkları vakit ne israf, ne de sıkılık yaparlar; (harcamaları) ikisi arası ortalama olur»** (1). Allahü Teâlâ, Peygamberimize (sallâllahü aleyhi ve sellem) **«Elini hiç vermeyecekmiş gibi bağlama ve hepsini verip yanında bir şey kalmayacak kadar da açma»** (2), buyuruyor.

O hâlde, bilmiş ol ki, en güzel ahlâklı, tam mânâsiyle, bu söylediklerimizi her iki uçtan uzak ve doğru olarak bulundurandır.

---

(1) 25 — Fürkan: 67. (2) 17 — İsrâ: 29.

Tıpkı güzel yüzde, her yerin düzgün, doğru, mütenasip ve iyi olması gibidir. **İnsanlar burada dört kısma ayrılmışlardır:**

Birincisi, bütün bu sıfatların en olgun hâli kendilerinde bulunandır. Aynı zamanda güzel ahlâkı da en yüksek derecededir. Bütün insanlar ona uymalıdır. Bu ise yalnız Muhammed aleyhisselâmda vardı. Nitekim mutlak [her bakımdan] güzel yüz Yûsuf aleyhisselâmda idi.

İkincisi, bütün bu sıfatların en kötü şekilde bulunduğu kimselerdir. Bu ise mutlak kötü ahlâktır. Onu, insanların arasından uzaklaştırmak vâcibdir. Çünkü o şeytan şekline yakındır. Şeytan çok çirkin, pek kötüdür. Şeytanın çirkinliği rûhunun, sıfatlarının ve ahlâkının çirkinliğidir.

Üçüncüsü, bu iki derece arasında olup, iyi ahlâka daha yakın olandır.

Dördüncüsü, yine ikisi arasında olup, kötülüğe daha yakın olandır. Görünen zâhirî güzellikte en güzel ile en çirkin çok az ve çoğu ikisi arasında bulunduğu gibi, iyi ahlâk da böyledir. O hâlde herkesin gayret etmesi, en yüksek dereceye kavuşmasa da, yaklaşması lâzımdır. Bütün huyları güzel olmasa bile hiç olmazsa bir kısmı, yahut kısm-ı âzamı [çoğu] iyi olsun. Güzel yüzle çirkin yüzdeki farkların sonsuz olması gibi, ahlâkta da böyledir.

Güzel ahlâkın açık olarak mânâsı budur. Bu ise, ne bir, ne on, ne yüz şey değil, çoktur. Fakat esası, ilim, gazab, şehvet ve adâlet kuvvetleri iledir. Bunlardan başkaları bunların dallarıdır.

GÜZEL AHLÂKLI OLMAK İNSANIN ELİNDEDİR

Bazıları, insanın dış görünüşü değişmeyip, yaratıldığı şekilde kaldığı gibi, meselâ kısa, uğraşmakla uzun olmaz; uzun da kısa olmaz; çirkin güzel olmaz deyip, kalbin sûreti olan ahlâk da değişmez diyorlar. Yanılıyorlar. Şayet böyle olsaydı, terbiye etmek, riyazet çekmek, nasihat vermek, iyi tavsiyelerde bulunmak boş ve lüzumsuz olurdu. Resûlullah (aleyhisselâm); «Ahlâkınızı güzelleştiriniz» [1], buyurdu. Buna nasıl boş ve imkânsız denebilir. Zira hayvanı bile hırçınlık ve serkeşliğinden, alışkanlık ve yumuşaklık hâline çevirmek mümkün oluyor. En vahşi hayvanlar bile güzel bakım ile ehlileştiriliyor! Kalb hâllerini yukarıda anlatılana benzetmek yanlıştır. İşler iki kısımdır: Bazıları insanın isteği dışındadır. Meselâ hurma çekirdeğinden istese de elma fidanı çıkmaz. Ama bakarak, büyüterek ondan hurma ağacı olur. Bunun gibi hışm ve

(1) III/44.

şehvetin aslını, insanın isteği ile gidermek mümkün değildir. Ama hışm ve şehveti, riyazet ile mûtedil [orta - zararsız] hâle getirmek mümkündür. Bu da tecrübe ile sabittir. Fakat bazı huy hakkında daha zor olur. Bunun zorluğunun iki sebebi vardır: Biri, yaratılışta o huy kuvvetli yaratılmıştır. Öbürü de, uzun zaman o huy ve ahlâkının arzularını yapmıştır. İnsanlar bunda dört derecedir.

BİRİNCİ DERECE: **Sâf olup, iyiyi kötüden ayıramaz.** Huyunda bir iyileşme ve kötüleşme olmayıp, yaratıldığı şekilde kalan kimsedir. Bu ise işlemekle düzelir ve çabuk ıslah olur. Kendisine iyi ahlâkı öğretecek, fena ahlâkın zararlarını bildirecek, yol gösterecek bir kimse lâzımdır. Bütün çocuklar küçükken böyledir. Onların yolunu baba ve anneleri çizerler. Onları dünyaya haris ederler, istedikleri gibi yaşamaları için onları salıverirler. Böylece baba ve anneleri çocukların dinî bakımdan kanlarına girmiş olur. Bunun için Hak Teâlâ, **«Ey Müslümanlar, kendinizi ve evinizde olanları Cehennemden koruyunuz»** [1], buyurdu.

İKİNCİ DERECE: **Henüz bozuk bir itikada saplanmamış, fakat daima şehvet ve gazabına uymayı huy edinmiştir.** Bununla beraber bunları yapmanın iyi olmadığını da bilir. Bunun işi daha zordur. Zira iki şeye ihtiyacı vardır: **Biri,** bozuk ahlâkı [huyu] çıkarmak, **ikincisi** iyilik tohumunu ona ekmektir. Fakat onda, bunun için ciddiyet ve liyakat meydana gelirse çabuk düzelir ve kötü huylardan kurtulur.

ÜÇÜNCÜ DERECE: **Ahlâkı kötüleşmiş olup, yaptığı işin kötü olduğunu da bilmez.** Hattâ bu huyunu kendisi güzel görür. Böylesinin düzelmesi çok nadirdir.

DÖRDÜNCÜ DERECE: **İşlediği kötülüklerle övünendir.** Bunu makbul iş sanır. Bazı insanların, ben şu kadar insan öldürdüm, şu kadar şarap içtim, demesi gibi. Bu, Allahü Teâlâ tarafından bir saâdet gelmeyince, ilâç kabul etmeyen bir hastalıktır.

AHLÂKI DÜZELTME YOLU [TEDAVİ USÛLÜ]

Bu huyu, kendinden atmak isteyen için bir yol vardır. O da o huyun yapmak istediği her şeyi yapmamak, ona muhalefet etmektir. Zira şehveti, muhalefet etmekten başkası kırmaz. Her şeyi zıddı, tersi kırar. Sıcaklıktan meydana gelen hastalığın ilâcı, soğukluktur. Hışmdan meydana gelen her hastalığın ilâcı, tevazu ve alçalmadır. Bahillikten meydana gelenin de ilâcı, mal vermektir. Bütün huylar bunun gibidir.

---

(1) 66 — Tahrîm: 6.

O hâlde iyi işleri âdet edende, iyi huylar meydana gelir. Şeriatın iyi işleri yapmayı emretmesinin sırrı da budur. Zira bu iyi amellerden maksat, kalbi çirkin sûretten, iyi sûrete çevirmektir. İnsanın zorla âdet edindiği şey, onun tabiatı olur. Bir çocuk daha başlangıçta mektepten ve ilim öğrenmekten kaçar ve ona zorla ilim okutulursa, onun tabiatı [huyu] olur. Büyüyünce ilimden zevk ve lezzet alsa da, oturup ilim öğrenmeye sabredemez. Bunun gibi güvercinle oynayan, satranç veya kumar oynamayı âdet edenler, tabiatları [huyları] olduğu için, bütün dünya rahatlığını ve elinde olan her şeyi ona verirler. Bundan el çekmezler. Hattâ tabiatına uymayan şeyleri yapa yapa tabiatı şeklini alır. Hilekârlığa, dolandırıcılığa alışan, dayak da yese, eli de kesilse dayanır. Hattâ bununla iftihar da ederler. Çöpçüler, hacamatçılar, yaptıkları işlerle, âlimlerin ve sultanların birbirine övündükleri gibi övünürler. Muhannesler bile yaptıkları pis işle birbirlerine övünürler. Bütün bunlar, âdet etmenin neticesidir. Hattâ öyle insanlar vardır ki, kil yemeyi huy edinir, yemezse duramayacak hâle gelir. Hastalığı ve ölümü göze alır da yine yer.

O hâlde tabiatın zıddı ve muhalifi, adet ile [çok yapılarak] tabiatın aynı oluyorsa, yemek ve içmenin bedene uygun olması gibi tabiata uygun olan şeylerin âdet yoluyla tabiat edinilmesi daha kolay olur. Allahü Teâlâ'yı tanımak, O'na itaat etmek, şehvet ve gazabına hâkim olmak, insanın kalbinin tabiatına [yaratılışına] uygundur. Çünkü kalb, melekler cinsindendir. Meyli bunun hilâfına olan kimse, hasta olmuş, gıdası kalbini bozmuştur. Bazı hastalar, yemeği sevmez ve kendine dokunan şeyleri ister. O hâlde Allahü Teâlâ'yı tanımaktan ve O'na itaat etmekten başkasını seven hastadır. Nitekim Allahü Teâlâ, **«Kalblerinde hastalık vardır»** (1), ve **«Kurtuluş, Allahü Teâlâ'ya selîm kalb ile gelenleredir»** (2), buyuruyor. Vücudun hasta olması, bu dünyada ölüme götürdüğü gibi, kalbin hasta olması da öbür dünyada ölmeye götürür. Hastanın nefsine muhalefet edip, hekimin emri üzere acı ilâçları içmesinden başka kurtulma ümidi olmadığı gibi, kalb hastalığının tedavisi için de nefsinin isteklerine uymayıp, şeriatın sahibinin (aleyhisselâm) emrini kabul lâzımdır. Çünkü insanların kalblerinin tabibi O'dur.

Bedenin ve kalbin tedavisi bir yoldadır. Sıcağı soğutmak yahut soğuğu ısıtmak gibidir. Bunun gibi kibri çok olan kimse, zorla tevazu ederse şifa bulur. Bir kimsede tevazu galib olup, zilleti haddine gelirse, uğraşarak kibirlenmekle şifa bulur.

Demek ki güzel ahlâkın üç sebebi vardır: **Biri, asıl fıtrattır** [yaratılıştır]. Bu ise Allahü Teâlâ'nın ihsanı ve fazlıdır. Bir kimse,

(1) 2 — Bakara: 10. (2) 26 — Şuara: 88-89.

aslında güzel huylu ve alçak gönüllü yaratılmış olur. Böyle insan lar çoktur. İkincisi, zorla iyi işler yaparak, onları âdet hâline getirir. Üçüncüsü, işleri ve ahlâkı iyi olan insanları devamlı görür ve onlarla arkadaşlık eder. Bu güzel huylar kendiliğinden onun tabiatı olur. Bundan haberi bile olmaz. Yaratılışında iyi huylu olmak, iyi kimselerle arkadaşlık etmek ve iyi işleri âdet hâline getirmek şeklinde olan bu üç saâdete kavuşan, en yüksek dereceye ulaşır. Bu üçünden mahrum kalan, yâni fıtratı eksik olan, kötü kimselerle arkadaşlık eden ve kötü işleri kendine âdet eden, şakilik [âsilik veya kâfirlik] te en yüksek derecede olur. Bu ikisi arasında çok dereceler vardır. Bazılarında iyilik, bazılarında kötülük bulunur. Herkesin saâdet ve felâketi kendisindeki bu huylar ölçüsündedir. **«Zerre kadar iyi amel işleyen onu görür ve zerre kadar kötülük işleyen onu görür»** (1), âyet-i kerimedir.

F A S I L

BÜTÜN SAADETLERİN BAŞI, UĞRAŞARAK İYİ İŞ YAPMAKTIR

Ameller, âzalarla yapılıyorsa da, bunlardan maksat kalbi değiştirmektir. Zira o âleme ancak kalb ile gidilebilir. Daima olgun ve güzel olması lâzımdır ki, Allahü Teâlâ'nın huzuruna lâyık olsun. Ayna parlak ve passız olunca, melekûttaki sûretler onda görünür. Hattâ öyle bir cemâli seyreder ki, sıfatlarını duyduğu Cennet O'nun yanında aşağı kalır. Her ne kadar bedenin de o âlemden nasibi var ise de, esas kalbdir ve vücud ona tâbidir. Beden ayrıdır, kalb de ayrıdır. Zira kalb, âlem-i melekûttandır. Beden ise, âlem-i şehâdettendir. Bunu da kitabımızın baş tarafında açıklamıştık.

Kalb bedenden ayrı olmakla beraber, kalbin onunla alâkası vardır. Zira beden ile yapılan iyi bir işten kalbe bir nur ulaşır. O nur saâdet tohumudur. Yaptığı her kötü işten kalbe bir zulmet iner. O zulmet şekaavetin tohumudur. Bu alâka sebebi ile, insanı bu dünyaya getirdiler. Böylece bu bedenden tuzak ve âlet yapıp, kendi için kemâl sıfatlarını elde eder. Meselâ yazı yazmak sanatı kalbin bir sıfatıdır. Fakat bunu yapan parmaktır. Bir kimse yazısının iyi olmasını isterse, çaresi zorla çok yazı yazmaktır. Böylece bunların arasında güzel yazı bulunabilir. İyi olan yazının sûretini kalb alır ve parmağa yazdırır. Bunun gibi hariçteki, dıştaki iyi işten, kalbi iyi huy elde eder. Kalbteki sıfat ve huy iyi olunca, işler de o huya göre meydana gelir.

(1) 99 — Zilzâl: 7-8.

O hâlde bütün saâdetlerin başlangıcı uğraşarak iyi iş yapmaktır. Bunun neticesi, meyvesi de, kalbteki sıfatlarını iyi etmektir. Sonra da onun nuru dışarıya vurur ve hayırlı işler isteyerek yapılır. Bunun sırrı da kalb ile beden arasındaki ilgidir. Birbirlerine tesir ederler. Bunun içindir ki, gaflet ile olan, iş beyhude olmuş olur. Zira o iş, kalbi kendisinden gafil ederek hiçbir sıfat vermez.

F A S I L

YARATILIŞTAN OLAN GÜZEL VE ÇİRKİN HUYLAR

Üşümeden meydana gelen bir hastalık için fazla sıcak yememelidir. Sıcak da hasta edebilir. Terazi gibi dikkat etmek lâzımdır. İyice bilmelidir ki, maksat mizacın mûtedil olmasıdır. Bu da soğukla sıcak arasında olur. İkisinden birinde değil. İtidal haddine ulaşınca, ilâcı bırakır ve o itidâli korumaya gayret eder. Mûtedil ne sıcak, ne soğuk şeyler yer. Bunun gibi ahlâkın da iki tarafı vardır. Biri iyi, diğeri kötüdür. Maksat ise, ikisi ortasıdır, itidâldir. Meselâ bâhil bir kimseye malından verebildiğin kadar ver desek, vermesi iyidir. Ama israf haddine gelirse, kötüdür. Bunu tartacak terazi şeriattir. Nitekim beden ilâcının terazisi de tıp ilmidir. O hâlde öyle olmalıdır ki, şeriatin ver dediği şeyi vermek, kendisine kolay gelmeli, o şeyi saklamak ve vermemezlik içinden gelmemelidir. Şeriatin saklamayı, vermemeyi emrettiği şeyi de vermek, içinden gelmemelidir. İtidal böyle olur. Şeriatin, saklanmasını emrettiği şeyi vermemek içinden gelmiyorsa ve uğraşarak düzelebiliyorsa, hâlâ hastadır. Fakat iyi bir tarafı var ki, zorla ilâç alabilir. Bu zorlama tabiatinden gelmektedir.

Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allahü Teâlâ'nın emrini seve seve yapın, böyle yapmazsanız zorla yapınız ki, bunda sabretmek çok hayırlıdır».** Tekellüfle [zorlayarak] mal veren cömert değildir. Cömertlik, mal verirken mal vermesi kolay gelmektedir. Tekellüfle mal saklayan bâhil değildir. Bâhillik yaratılış icabı mal toplamaktır. O hâlde güzel ahlâk tabii olup, tekellüfün kaldırılmasıdır. Ahlâkın kemâli, kendi yularını şeriatin eline vermek, emir ve yasaklarına uyması kolay gelmek, kalbinde hiç şüphe ve itiraz kalmamaktır. Nitekim Allahü Teâlâ buyurur: **«Rabbinin hakkı için onlar iman etmezler. Tâ ki aralarında ihtilâf ettikleri şeyde sana hükmettirip, sonra da o hükümden nefislerinde güçlük ve şüphe bulmazlarsa zâhir ve bâtında sana inkıyâd ederler»** (1). Bu bir sırdır. Bu kitap bunu anlatmaya takat getiremezse de, bir işaret verebilir.

---

(1) 4 — Nisâ: 65.

İnsanın saâdeti, melekler sıfatında olmaktır. Çünkü insan onların cevherinden olup, bu âleme yolcu olarak gelmiştir. Onun madeni melekler âlemi olacaktır. Buradan götüreceği garib sıfatları, onların muvafakati ile ondan ayıracaklardır. Oraya gittiği zaman onların sıfatında olmalıdır; buradan hiçbir yabancı sıfat götürmemelidir. Mal saklamaya haris olan, mal ile meşguldür. Harcamaya düşkün olan da onunla meşguldür. Gururlanmaya haris olan insanlarla meşgul, tevazuya düşkün olan yine insanlarla meşguldür. Melekler ise, ne mal ile, ne de insanlar ile meşguldür. Belki yalnız Allahü Teâlâ'nın aşkına dalmış, başka hiçbir şeye iltifat etmezler. O hâlde insanın kalbinin bağlılığı maldan kesilmeli ve insanlardan ayrılmalıdır. Bunlardan kısmen temizlenmek ancak bununla olur. İnsandan ayrılmayacak sıfatlar bunların arasında bulunursa da, bir yönden onlardan uzak olmuş olur. Nitekim sıcak su sıcaklıktan, soğuk su soğukluktan uzak değildir. Ilık ve ikisi arasında olan su, sanki ikisinden de uzak gibi görünür. O hâlde her sıfatta emredilen itidâl ve orta hâlli olmak bu incelik içindir.

Demek ki, kalbe dikkat etmek, her şeyden kesilmek, herkesten ayrılmak ve Allahü Teâlâ ile meşgul olmak ve buna dalmak lâzımdır. Nitekim Allahü Teâlâ, **«Allah de, ve onları kendi oyunlarına bırak»** [1], buyuruyor. Belki **Lâ ilâhe illâllah**'ın hakikati de budur. İnsanın bütün dünya alâkalarını tamamen kesemeyeceği sebebiyle de buyurdu: **«Sizden hiçbiriniz müstesna olmamak üzere ille oraya (Cehenneme) uğrayacaktır»** [2].

O hâlde bundan anlaşılıyor ki, bütün riyazetlerin sonu ve bütün mücahedelerden maksat, bir kimsenin tevhide kavuşmasıdır. Bu da yalnız Allahü Teâlâ'yı görmesidir ve kâfidir. Yalnız O'na itaat etmelidir. Kalbinde başka bir ilgi kalmamalıdır. Böyle olunca güzel ahlâk elde edilmiş olur. Hattâ insanlık âleminden kurtulup Hakk'ın hakikatine kavuşur.

F A S I L

GÜZEL AHLÂKA KAVUŞMA YOLLARI

Bil ki, riyazet zor bir iştir. Canını dişine takmaktır. Fakat tabib, mütehassıs olur ve yolun inceliklerini bilirse, zorluklar kolay olur. Tabibin lutfu şöyledir ki, müridi başlangıçta Hakk'ın hakikatine çağırmaz. Çünkü ona dayanamaz. Meselâ çocuğa «Mektebe git, devlet başkanı olursun», desen, o, başkanlığın ne demek olduğunu bilmez. O hâlde, o işe nasıl gayret edebilir? Çocuğa, «Mektebe git, ak-

(1) 6 — En'âm: 91. (2) 19 — Meryem: 71.

şam sana top ve oyuncak vereceğim, oynayacaksın» dense, çocuk seve seve söylenenleri yapar. Biraz daha büyüyünce, oyundan vazgeçmesi için, «Sana güzel ve süslü elbise yaptıracağım», denir. Daha sonra da başkanlığı ve efendiliği kendisine vâdeder ve der ki: «İpekli elbiseleri kadınlar giyer». Biraz daha büyüyünce «Başkanlık ve efendiliğin de aslı yoktur. Zira hepsi ölümle yok olur, gider», dersin. O zaman onu ebedi sultanlığa davet edersin. O hâlde mürid, başlangıçta tam ihlâslı olmayabilir. Ona izin verip, insanların baş gözü ile iyi gördükleri şeylerle uğraşmak için mücahede etmelidir. Böylece kalbinde mala düşkün olmak arzusu kırılmış olur. Bundan kurtulunca, boş kalınca kendini beğenmek meydana gelir. O zaman da, kendini beğenmeyi kırmak lâzım olur. Böyle zamanlarda müride dilencilik yaptırmalıdır. Onda bir kabul görürse menetmelidir. Daha aşağı işlerle uğraştırmalıdır. Meselâ helâların temizliği işini ve bunun gibi işleri ona vermelidir. Bunun gibi onda görünen her sıfat için, tedricen az ilâçtan başlamalı, hepsini birden yaptırmamalıdır. Zira hepsine birden dayanamaz. Riya ve şöhret içinse her şeye katlanır. Kötü sıfatlar yılan ve akrep gibidir. Riya ise ejderha gibidir; hepsini yutar. Sıddiklardan en son yok olan kötü sıfat bu riyadır.

KALB HASTALIĞINI VE NEFSİN AYIBLARINI BİLMEK ÇARESİ

Vücudun, elin, ayağın ve gözün sıhhatli olması, ne için yaratıldıysalar o işde kullanılmaları ile tamam olur. Ayağın iyi yürümesi, gözün iyi görmesi gibi. Bunun gibi kalbin sıhhati fıtratındaki aslının, hususiyet ve yaradılışına uygunluk üzere bulunmasıdır. Aslında kendi tabiatında olanı sever. Bu da iki şeyde meydana gelir: Biri, irâdede, diğeri de kudrettedir.

İRÂDEDE OLAN: Hiçbir şeyi, Allahü Teâlâdan çok sevmemektir. Çünkü yemek, bedenin gıdası olduğu gibi, Allahü Teâlâ'yı tanımak da kalbin gıdasıdır. Yemek istemeyen yahut az isteyen bir beden hastadır. Bir kalbden Allah sevgisi gider veya azalırsa o kalb de hastadır. Bunun için Hak Teâlâ, «Ey Muhammed (aleyhisselâm) hicreti terkedenlere de ki, eğer babalarınızı, çocuklarınızı, mallarınızı, ticaretlerinizi, kabilenizi, akrabanızı ve elinizde olan her şeyi Allah'tan, Resûlünden ve onun yolunda gazâ etmekten daha çok severseniz, şimdi veya gelecekte Allahü Teâlâ'dan gelecek azap emrine hazır ve muntazır olun» [1], buyuruyor.

---

(1) 9 — Tevbe: 24.

KUDRETTE OLAN: **Allahü Teâlâ'nın emri kolay gelmektir.** Bu emri yapmak için kendini zorlamaya lüzum kalmamaktır. Hattâ bundan lezzet almaktır. Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Gözümün nuru namazdır»**, buyurması buna işarettir.

Bu iki mânâyı kendinde bulmayan kimsede kalb hastalığı olduğu bellidir. Tedavisiyle uğraşmalıdır. Bazan bu sıfatta olduğunu sanır, fakat öyle olmaz. Çünkü insan kendi ayıbını, kusurunu göremez. Kendi ayıbını dört yolla görebilir:

1 — **Tasavvufta olgun, kemâl ve ikmâl derecelerini aşmış bir şeyhin huzurunda oturmakla olur.** Kalbine bakar ve bütün kusurlarını kendisine söyler. Bu, **zamanımızda çok az ve çok kıymetlidir.**

2 — **Müşfik bir dostu kendine murakıb eder.** Bir kusur işleyince örtmez, kıskanarak da fazla söylemez. Kendi işlerini onun sözü ile düzeltir. Bu da çok kıymetlidir. Dâvud-i Tâî'ye, «Niçin insanlarla oturup kalkmazsın», dediklerinde, «Ayıp ve kusurlarımı benden saklayan insanlarla oturup sohbet etmekte ne faydam vardır?» buyurdu.

3 — **Düşmanlarının sözünü dinlemelidir.** Çünkü düşman gözü hep ayıp ve kusur görür. Düşmanlığı sebebi ile mübalâğa etse de, sözünde doğru tarafları çoktur.

4 — **İnsanlara bakmalı kimde bir ayıp ve kusur görürse, kendisi ondan kaçınmalı, kendisinin de böyle olduğunu düşünmelidir.** İsa aleyhisselâma, «Sana edebi kim öğretti?» diye sorduklarında, «Hiç kimse öğretmedi, kimin bir kötülük yaptığını gördüysem, o kötülüğü yapmadım», buyurdu.

Biliniz ki, bir kimsenin aklı ne kadar az ise, kendine o kadar hüsn-i zan eder. Akıllı olan da kendine sû-i zan eder. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) Huzeyfe'den (radıyallahü anh), «Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) münâfıkların alâmetlerini sana söyledi. Bende nifak alâmetlerinden ne gördün?», diye sordu. O hâlde herkes kendi ayıp ve kusurlarını öğrenmek istemelidir. Zira hastalık bilinmeyince ilâç kullanılmaz. Bütün ilâçlar şehvete uymamaktadır. Nitekim Allahü Teâlâ, **«Allah'ın makamından korkup, nefsini hevâ ve arzularından menederse, elbette onun ebedî kalacağı yer Cennettir»** [1], buyuruyor. Resûlullah, gazâdan dönünce ashâbına, **«Küçük cihaddan, büyük cihada döndük»**, buyurdu. «Büyük cihad nedir?», dediklerinde, **«Nefisle cihaddır»** [2], buyurdu. Yine buyurdu: **«Nefsinden gelecek belâdan korun. Allahü Teâlâ'nın indinde günah olan şeylerden onun arzusunu verme. Zira yarın sana düş-**

(1) 79 — Nâzİât: 40-44. (2) III/57.

man olur ve lânet eder. Böylece bütün uzuvların birbirlerine lânet eder» [1]. Hasan-ı Basrî (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Dizginleri, nefisten sıkı tutulacak hiçbir binek hayvanı yoktur». Seriyyü's-Sakatî buyurur ki: «Kırk senedir nefsim benden yemek için balla ceviz istiyor, hâlâ bunu yemedim». İbrâhim-i Havâs buyuruyor ki: «Lübnan dağında idim. Çok nar gördüm. Yemek istedim. Birini kopardım ekşi idi. Bir daha almadım ve öyle gittim. Bir kimseyi, yere yıkılmış, arılar yüzünün etrafında dolaşıyor ve onu sokuyorlardı gördüm. Selâm verdim. "Aleykesselâm yâ İbrâhim", dedi. "Beni nereden tanıdın?", dedim. "Allahü Teâlâ'yı tanıyana gizli hiçbir şey kalmaz", dedi. "Seni Allahü Teâlâ ile meşgul görüyorum, ne için bu arıların senden uzaklaştırılmasını istemiyorsun?" dedim. "Sende de bir hâl var. Ne için Allahü Teâlâ'nın, nar yemek arzusunu senden almasını istemiyorsun? Nar yemek istemenin yarası öbür dünyada olur. Arıların yarası ise bu dünyada kalır"».

Nar, mubah olmakla beraber, mânâ ve hakikat sahipleri yasak tutmuşlardır. Zira helâli ve haramı istemek onlar için aynıdır. Helâl kapısını nefse kapamasalardı ve zarurî miktardan fazlasını verselerdi, alışır haramı da isterdi. Bu sebeple, mubah kapılarını bile kendilerine kapamışlardır. Haramdan her şekilde kurtulmayı bunda bilmişlerdir. Nitekim Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) buyurur ki: «Harama düşmek korkusuyla, helâlden yedi defa el çektim». Bir başka sebebi de [yâni mubahlardan da sakınmanın bir başka sebebi de] insanın nefsi mubahlara alışır, âdet hâline getirirse, dünyayı sevmeye başlar. Kalbi ona bağlanır. Dünya ona Cennet olup ölüm zor gelir. Böylece, nimetin çokluğu sebebiyle, haddi aşma ve Allah'ı unutma kalbinde doğar, zikir ve münâcât etse de, lezzet ve tad alamaz. Mubah olan arzu ve isteklerini de ona vermezsen, kırılır, üzülür ve dünyadan soğur. Âhiret nimetlerine kavuşma şevki meydana gelir. O üzüntülü ve kırık hâlinde bir tesbih söylemek kalbine öyle tesir eder ki, sevinçli ve nimetler içerisinde iken söylenen yüz tesbih, böyle tesirli olmaz.

Nefis, şahine benzer. Bunu yetiştirmek ve alıştırmak için karanlık bir yere hapsederler. Gözlerini kaparlar ve alıştığı her şeyden uzak tutarlar. Sonra yavaş yavaş et verirler. Böylece sahibine alışır ve ona itaat eder. Bunun gibi nefis de, alışkın olduğu âdetlerinden kesilmedikçe, gözü, kulağı ve dili bağlanmadıkça, uzlete, açlığa, susmaya, uykusuzluğa ve riyazete alışmadıkça Allahü Teâlâ ile yakınlık kuramaz. İlk zamanlar küçük çocuğu memeden ayırmak gibi, bu da nefse zor gelir. Fakat bir zaman sonra, memeden kesilmiş çocuğun bir daha meme almaması gibi olur.

(1) III/50.

Herkesin riyazeti, daha çok sevdiği ve istediği şeyi nefsine yaptırmamaktır. Galib olan şeyi yapmamasıdır. Makam ve iktidarı seven, nefsine bunun terkini söylemeli, mal ve serveti sevenin de bunun terkini söylemesi lâzımdır. Bunun gibi Allahü Teâlâ'dan başka şeyle teselli bulmak isteyen bu fikri, zorla kendinden uzaklaştırmalı ve ebedî lâzım olacak şeye gayret ettirmelidir. Ölüm zamanında seni bırakacak olan şeyleri, bugün ölüm gelmeden, bile bile, seve seve sen bırak ve Allahü Teâlâ'ya itaatle uğraş. Nitekim Allahü Teâlâ, Dâvud aleyhisselâma vahiy ile bildirdi ki: **«Yâ Dâvud! Emrine uymak istediğin, BENİM. Benim emrime uy!»**. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Cebrâil aleyhisselâm kalbime fısıldadı ki, dünyadan kimi istersen sev, çünkü onu senden ayıracaklardır»**.

GÜZEL AHLÂKIN ALÂMETLERİ

Güzel ahlâkın alâmetleri vardır. Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de mü'minleri vasfederken buyurur: **«Namazlarını huşû' ile kılan, lüzumsuz şeylerden uzak duran mü'minler elbette kurtuldular»** (1). Âyetler devam ediyor ve sonunda, **«Böyle kimseler vârislerdir»** (2), buyuruyor. Yine orada buyurur: **«Tevbe, ibadet ve hamdedenler»**, tâ **«Mü'minlere müjde ver»** e (3), kadar devam eder. Yine buyurur: **«Allahü Teâlâ'nın makbul kulları, yeryüzünde sekine ve vekar ile yürürler, cahiller kendileriyle edebsizce konuşunca, cevaplarında, muârız olmaktan sakınıp, yumuşak söz ile günahdan sâlim olurlar»** (4).

Münâfıkların alâmetleri kısmında anlatılanların hepsi, kötü ahlâkın alâmetleridir. Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurur: **«Benim himmetim namaz, oruç ve ibadettir. Münâfıkın himmeti** (maksadı) **hayvan gibi yemek ve içmektir»** (5). Hâtem-i Âsem (rahmetullahi aleyh) der ki: Mü'min tefekkür ve ibret alma ile, münâfık ise hırs ve amelle meşgul olur. Mü'min, Allahü Teâlâ'dan başka herkesten emin olur, münâfık ise Allahü Teâlâ'dan başka herkesten korkar. Mü'min, Allahü Teâlâ'dan başka herkesten ümidi keser. Münâfık ise Allahü Teâlâ'dan başka herkesten ümid eder. Mü'min malını din uğruna feda eder ve ağlar, münâfık günah işler ve güler. Mü'min yalnızlığı ve halveti sever, münafık kalabalığı ve insanlara karışmayı sever. Mü'min daima eker ve biçmeyeceğinden korkar, münâfık ekmez ve ekmeden biçmek ister.

---

(1) 23 — Mü'minûn: 1 - 3. (2) 23 — Mü'minûn: 10.
(3) 9 — Tevbe: 12. (4) 25 — Fürkan: 63.
(5) III/60.

Büyükler buyurmuştur: «Güzel ahlâk, hayâ ve edebli olmak, az konuşmak, eziyetsiz olmak, doğru söylemek, iyilik yapmak istemek, çok tâat etmek, az kusur yapmak, herkesin iyiliğini istemek, herkes hakkında iyilik yapmak, herkese şefkatli olmak, vakarlı durmak, acele etmemek, kanaat sahibi olmak, şükredici olmak, sabırlı olmak, ince kalbli olmak, yumuşak huylu olmak, eli kısa ve tamâsız olmak, sövmemek, lânet etmemek, gıybet etmemek, söz taşımamak, kötü söz söylememek, aceleci olmamak, kin tutmamak, haset etmemek, alnı açık olmak, tatlı dilli olmak, sevdiğini ve sevmediğini Allah için sevmek ve sevmemektir».

Bil ki, güzel ahlâk, en çok sabırda ve insanlardan gelen eziyetlere katlanmaktadır. Nitekim Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) çok eziyet ettiler, mübarek dişlerini kırdılar ve o **«Yâ Rabbi, onlara merhamet et, anlamıyorlar»** [1], dedi. İbrâhim-i Edhem (rahmetullahi aleyh) sahrada dolaşıyordu. Yanına bir asker gelip, «Sen kul musun? [köle misin?]» deyince, «Evet» dedi. «İnsanlar nerede yaşıyorlar?» dedi. Kabristanı gösterdi. «Ben âbâdânı [mâmur yeri, insanların yaşadıkları yeri] soruyorum», deyince, «Orasıdır», dedi. Asker, başına bir sopa ile vurunca, İbrâhim-i Edhem kanlar içinde kaldı. Asker, İbrâhim-i Edhem'i tutup şehre getirdi. İbrâhim-i Edhem'in ashâbı onu görünce, «Ey ebleh, [ahmak] bu zât İbrâhim-i Edhem'dir», deyince, asker attan indi, ayağını öptü ve «Niçin ben kulum [köleyim] dedin?», dedi. İbrâhim-i Edhem, «Allahü Teâlâ'nın kuluyum da onun için», buyurdu. «Sana âbâdânı sorduğum zaman, kabristanı gösterip, âbâdân orasıdır, dedin. Bunun sebebi ne idi?». Buyurdu ki: «Bütün bu şehirler harâb olacak da ondan». Sonra buyurdu: «Başıma vurduğu zaman ona duâ ettim». «Niçin?» dediklerinde, «Onun sebebiyle bu işde sevaba kavuşacağımı biliyordum. Onun sebebiyle iyiliğe kavuşmama karşılık, benim sebebimle ceza görmesini istemedim», buyurdu.

Ebû Osman-ı Hıyerî'yi imtihan etmek için, bir kimse evine davet etti. Kapıya gelince, içeri almayıp «Bir şey kalmadı», dedi. Ebû Osman-ı Hıyerî, gitti. Bir zaman sonra, arkasından gidip onu çağırdı. Geri döndü. Birkaç defa böyle tekrar etti. Her çağırışında geri döndü ve kovulup gitti. Nihayet ev sahibi, «Bu civanmertliğinize [güzel hâlinize] şaşıyorum» deyince, «Benim bu hareketim nihayet bir köpeğin hareketinden daha üstün değildir. Çünkü köpekte de aynen bu huy vardır. Çağırırsın gelir, kovarsın gider. Bunun ne kıymeti vardır?» buyurdu. Nişapur sokaklarından birinden geçerken bir evin penceresinden üzerine kül döktüler. Elbisesini silkti, temizledi ve şükretti. «Ne için şükrediyorsun?» dediklerinde, «Ate-

---

(1) III/61.

şe müstehak olan bir kimseye, ateş yerine kül dökerlerse, elbette şükreder», buyurdu.

Ali b. Mûsa er-Rıza, esmer idi (radıyallahü anh). Nişapur'da evinin yanında hamam vardı. Hamama gireceği zaman hamamı boşaltırlardı. Bir gün hamamı boşalttılar. Hamama girdi. Hamamcı farkına varmadan bir köylü hamama girdi. Onu görünce, hamamda vazifeli esmer tellâklardan zannetti. «Hadi kalk, su getir», dedi. Getirdi. «Kalk kil getir», dedi. Getirdi. Bunun gibi daha birçok işleri yapmasını söyledi, o da hepsini yaptı. Hamamcı içeri girip, Ali b. Mûsa er-Rıza'ya bir köylünün şunu getir, bunu götür diye söyleyen sesini duyunca, korktu ve kaçtı. Ali b. Mûsa hamamdan çıkınca hamamcıyı sordu. Korkudan kaçtı dediler. «Kabahat hamamcıda değil, suyunu siyahî cariyeye yerleştirendedir», buyurdu. [Babasının siyahi bir kadınla evlenmesini kasdetti].

Terzi Ebû Abdillah (rahimehullah) büyüklerden idi. Bir putperest ona birkaç defa elbise diktirdi ve her defasında kalp para verdi. O da aldı. Bir gün dükkânda yoktu. Çırağı kalp parayı almadı. Gelince, «Niye böyle yaptın? Kaç defadır bana böyle yapıyor, yüzüne vurmuyorum ve alıyorum, tâ ki kalp para ile bir başka Müslümanı aldatmasın», dedi.

Üveys-i Karnî (rahmetullahi aleyh) yürür ve çocuklar ona taş atarlardı. «Hiç olmazsa küçük taşlardan atınız ki, bacağımı incitip, ayakta namaz kılmama mâni olmasın», derdi.

Ahnef b. Kays'a bir kimse söverek arkasından gitti. Hiç cevap vermedi. Kabilesinin yanına gelince durup, «Daha söyleyeceğin varsa, burada söyle. Zira kavmim görürlerse seni döverler», dedi.

Mâlik-i Dinâr'a bir kadın, «Ey mürâi [riyakâr]» deyince, «Benim ismimi Basralılar kaybetmişti, sen buldun», dedi.

Güzel ahlâkın en güzel örnekleri bu insanların yaptıklarıdır. Bu sıfata kavuşanlar, riyazet ile kendilerini insanlık sıfatlarından temizleyenlerdir. Onlar Allahü Teâlâ'dan başkasını görmezler. Gördüklerini O'ndan görürler. **Kendinde bunu görmeyen ve buna benzer ufak bir şey bulamayan, övünmesin ve kendisine hüsn-i zan etmesin.**

ÇOCUK BÜYÜTMEK VE TERBİYE ETMEK

Çocuk, ana - baba elinde bir emanettir. Kalbi kıymetli bir cevher gibi temizdir. Mum gibi her şekli alabilir. Bütün yazı ve şekillerden uzaktır. Temiz bir toprak gibi olup, hangi tohum atılırsa, büyür. İyilik tohumu ekilirse, din ve dünya saâdetine kavuşur. Annesi, babası ve hocası sevabında ortak olur. Şayet fesat tohumu

atılırsa, helâk olur, annesi, babası ve hocası da günahına ortak olur. Nitekim Allahü Teâlâ, «**Kendinizi ve çoluk çocuğunuzu ateşten koruyunuz**» (1), buyuruyor. Çocuğu Cehennem ateşinden kurtarmak dünya ateşinden korumaktan mühimdir. Çocuğu korumak demek, onu terbiye etmek ve iyi ahlâkı öğretmekle ve kötü arkadaştan korumakla olur. Çünkü bütün kötülüklerin başı fena arkadaştır. Çocuğu süslü elbiselere ve tatlı yemeklere alıştırmamalıdır. Sonra bunlardan ayrılmaz. Bütün ömrünü bunlara kavuşmaya sarfeder. Daha başlangıçta temiz olmasına dikkat etmelidir. Ona helâl süt vermeli, süt veren iyi huylu ve helâl lokma yiyici olmalıdır. Zira kötü huylar sütle anadan geçer. Haramdan meydana gelen süt ise temiz olmaz. Çocuğun eti ve derisi o haramdan olursa, tabiatı buna yakın olur ve bülûğa erdikten sonra, meydana çıkar. Dil açılmaya başlayınca ilk sözü Allah olmalıdır. Bunu sık sık çocuğa söylemeli, söyletmelidir. Bazı şeylerden utanmaya, hayâ etmeye başlarsa, bu iyi bir müjdedir ve akıl nurunun kendisine geldiği kimsenin, utanmayı kendine muhafız yapmasına işarettir. Çünkü, kendisine çirkin gelen her şeyden hayâ eder.

İlk meydana gelen şey yeme arzusudur. O hâlde yemek yemenin edeblerini öğretmek lâzımdır. Meselâ sağ el ile yemeye alıştırmak, Bismillâh demek, acele yememek, çok yememek, iyice çiğnemek, başkasının lokmasına bakmamak, bir lokmayı yutmadan diğerini eline almamak, arasıra yalnız ekmek verip hep iyi yemeğe alıştırmamak, çok yemeyi gözünde ayıp göstermek, bunu hayvanlar ve akılsızlar yapar diye söylemek, çok yiyen çocukları kendi çocuğuna ayıplamak lâzımdır. Çocuk hamd etmeyi edeble söylerse, övünmemeye alışır ve öyle olur.

Beyaz elbiseyi ona sevdirmeli, ipek ve renkli kumaşları kötülemelidir. Bunu kadınlar ve görgüsüzler, bilgisizler giyer. Kendisini süslemek kadın huylu erkeklerin işi olup; erkeklere yakışmaz, demelidir. İpek elbise giyen ve leziz yemeklere alışan çocuklarla bulundurmamalıdır. Onları görmemelidir. Helâkine sebep olurlar. Zira o da onları isteyebilir. Kötü arkadaştan çocuğu korumalıdır. Korunmayan çocuklar, küstah, yalancı, hırsız, saygısız ve korkusuz olurlar. Uzun yıllar bu sıfatlardan ayrılamazlar.

Mektebe verince, Kur'ân-ı Kerim öğretmeli, sonra zâhidlerin hikâye ve hâllerini, sahabe-i kirâmın ve geçmiş büyüklerin güzel ahlâkını anlatmalıdır. Şiirle meşgul olmaktan men edilmelidir. Çünkü onlarda kadın aşkı ve güzellerin tasviri vardır. Böyle şeylerle ince ruhlu olur, diyen edeb vericiden de korumalıdır. O edeb öğretici değil şeytandır. Kalbine fesat tohumunu ekiyor demektir.

(1) 66 — Tahrîm: 6.

Çocuk iyi iş yapınca ve çocukta iyi huy görünce o işinden ve ahlâkından dolayı onu övmeli, âferin demeli, sevindirecek bir şey vermeli, insanların yanında onu övmelidir. Bir kusur işlerse veya kötü söz söylerse, bir iki defa görmemezlikten gelmeli, sık sık azarlanırsa, cesaretlenir, gizli yaptığını açıkça yapmaya başlar. Kızacaksa, bir defa ona kızmalı, korkutmalıdır. «Sakın bu hareketini kimse görmesin ve bilmesin. İnsanlar arasında rezil, rüsvâ olursun. Sana kimse arka çıkmaz!», demelidir.

Baba, baba olduğunu, büyük olduğunu hissettirmelidir. Anne, çocuğu baba ile korkutmalıdır. Gündüz uyutmamalıdır. Zira gevşek olur. Yumuşak yatakta yatırmamalıdır. Böylece bedeni kuvvetli olur. Her gün bir saat oynamasına müsaade etmelidir. Terbiyeli olur ve sıkılmaz. Sıkılmak ve üzülmekten kötü huy peydâ eder ve kalbi kör olur. Herkese karşı alçak gönüllü olmasını öğretmelidir. Çocuklar arasında övünmemeli, kendini medhetmemelidir. Çocuklardan bir şey aldırmamalıdır. Bilâkis onlara vermelidir. Çocuğa, başkalarından bir şey almak dilencilerin ve sokak çocuklarının işidir, demelidir. Bir kimseden altın ve gümüş [yâni para] almasına müsaade etmemelidir. Bu, helâkine sebep olur ve onu kötü işlere düşürür. Çocuğa tükürüğünü ve sümüğünü, insanların yanında atmamasını, arkasını insanlara dönmemesini, edeble oturmasını, elini çenesine dayamamasını öğretmelidir. Zira bu tembellik ve gevşeklik alâmetidir. Fazla konuşmamasını, katiyyen yemin etmemesini, sorulmadan konuşmamasını, kendinden büyüğüne saygı göstermesini ve onun önünden yürümemesini, dilini kötü söz, sövme ve lânetten korumasını öğretmelidir.

Hoca kendisini dövünce, feryat etmemesini, bağırmamasını söylemelidir. İltimas[1] ettirmemeli, sabretmelidir ve «İnsanlara sabır yakışır, bağırmak kadınların ve hizmetçilerin işidir», demelidir.

Yedi yasında olunca, tatlı ve kolay bir ifade ile namaz ve abdesti ona öğretmelidir. On yaşına gelince, namaz kılmazsa, kızarak, döverek kıldırmalıdır. Başkasının malını çalmayı, haram yemeyi, yalan söylemeyi gözünde çirkin gösterecek şekilde anlatmalıdır. Daima böyle kötülükler yapmış olanlardan bahsetmelidir. Böyle yetiştirip sonra bulûğa erince, bu edeblerin sırlarını, inceliklerini ona söylemelidir. Meselâ yemekten maksat, kulun Rabbine ibadet etmesi için lâzım olan kuvvet ve gıdayı almaktır. Dünyadan maksat, âhiret için azık toplamaktır. Zira kimseye kalmaz. Ölüm çabuk ve ansızın gelir. Ne bahtiyardır o kimse ki, dünyada iken âhiret azığı elde eder. Cennete ve Allahü Teâlâ'nın rızasına kavuşur, demelidir.

1- YALNIŞLIK

Cennet ve Cehennem hâllerini ve sıfatlarını çocuğa anlatmalı, işlerdeki sevab ve ikâbı bildirmelidir. Küçük yaşında böyle terbiye ederse taş üzerindeki yazı gibi olur. Sonra yapılırsa duvardaki toprak ve sıva gibi dökülür.

Sehl-i Tüsterî (rahmetullahi aleyh) der ki: «Üç yaşında idim. Dayım Muhammed bin Suvâr gece namazı kılarken ona bakardım. "Ey oğul, seni yaratan Rabbini anmaz mısın?", dedi. "Nasıl anayım?", dedim. "Gece yatağa girince, dil ile değil, kalb ile üç defa de ki, Allah benimledir. Allahü Teâlâ daima bana bakıyor. Allahü Teâlâ beni görüyor", dedi. Öyle yaptım. Bir müddet sonra, bunun tatlılığını kalbimde buldum. Bir sene geçince, "Sana söylediklerimi ömrün boyunca unutma. Seni kabre koyuncaya kadar devam eyle. Çünkü bunlar bu dünyada da, âhirette de senin dayanağın ve elinden tutucu olurlar", dedi. Birkaç sene devam eyledim. Kalbimdeki tatlılık arttı. Bir gün dayım bana, "Allahü Teâlâ kiminle olursa, kime bakar ve kimi görürse, günah işlemez. Sakın günah işleme Allahü Teâlâ seni görüyor", dedi. Sonra beni hocaya gönderdi. Kalbim dağınık oldu. Her gün bir saatten fazla göndermeyin, dedim. Kur'ân-ı Kerim'i öğrendim. O zaman yedi yaşında idim. On yaşına gelince daima oruç tutar, arpa ekmeği yerdim. On iki yaşıma kadar böyle devam etti. On üç yaşında iken kalbime bir mes'ele geldi. Sormak için beni Basra'ya gönderin, dedim. Gittim ve bütün âlimlere sordum, çözemediler. Hûzistan'da bir kimseye gitmemi söylediler. Oraya gittim. O çözdü. Bir müddet onun yanında kaldım. Sonra Tüster'e geldim. Bir dirhem gümüşe arpa ekmeği aldım, oruç tuttum ve orucumu onunla açtım. Daha fazla yemedim. Bir sene bir dirhem gümüş ile geçindim. Sonra üç gece hiçbir şey yemeyeyim, dedim. Bunu yapınca, beş gün beş geceye çıkardım. Sonra yediye çıkardım. Böylece tedricen, artıra artıra yirmi beş gün ve geceye çıkardım ve hiçbir şey yemedim. Yirmi beş sene böyle devam ettim. Her gece de sabahlara kadar namaz kılardım». Bu hikâyeyi anlatmamızın sebebi, büyük işlerin tohumunun küçüklükte ekildiğini göstermektir.

MÜCÂHEDENİN BAŞLANGICINDA MÜRİDİN GÖZETECEĞİ ŞARTLAR VE RİYAZETLE DİNDE İLERLEME NASIL OLUR?

Bil ki, Hakka kavuşmayan, Hak yolunda gitmediği için kavuşamaz. Hak yolunda gitmeyen, istemediği için gitmez. İstemeyen de bilmediğinden istemez. Onun imanı da tamam değildir. Dünyanın zulmeti ve birkaç günlük olduğunu, âhiretin ise saf ve ebedî olduğunu bilince, âhiret için azık toplama arzusu kendiliğinden doğar. Kıymetli bir şey için, ehemmiyetsiz bir şeyi vermek ona zor

gelmez. Zira bugün topraktan bir saksıyı verip, yarın karşılığında altın bir kupa almak herkese kolay gelir.

O hâlde insanların bütün kusurlarının sebebi, iman zayıflığıdır. İmanın zayıf olmasının sebebi de, yol gösterecek bir mürşidi aramamaktır. Yol göstericiler ise, din âlimleri ve mutasavvıflardır. Bu gibileri bulmak bugün çok zordur. O hâlde rehber ve delil olmayınca, yol boş görünür ve insanlar kendi saâdetlerinden uzak kalırlar. Zira dünya sevgisi âlimlerde çok olmuştur. Onlar, yâni âlimler dünyayı isteyince, insanları dünyadan soğutup âhirete nasıl çağırabilirler? Dünya yolu âhiret yolunun tersinden başka bir şey değildir. Çünkü dünya ve âhiret doğu ve batı gibidir. Hangisine yaklaşılırsa, diğerinden uzaklaşmış olur.

Demek ki, bir kimsede Allahü Teâlâ'yı isteme arzusu meydana gelince, Allahü Teâlâ'nın, **«Hâlis, mü'min olarak âhireti dileyen, onun için bir sâlih amel işleyerek âhireti isteyenin bu çalışmaları Allahü Teâlâ katında makbuldür»** [1], buyurduklarından olur. O yolda yürümek mânâsında olan çalışmanın ne olduğunu bilmek lâzımdır. Sâlike [din yolunda ilerleyen] en önce lâzım olan şartları yerine getirmek, sonra bunlara sıkı tutunmak ve sonra da etrafını surlarla çevirip kale gibi olmak lâzımdır.

Birinci şart, kendisi ile Hak Teâlâ arasındaki perdeyi kaldırmalıdır. Ancak böylece haklarında Allahü Teâlâ'nın **«Önlerine ve arkalarına perde koyduk»** [2], buyurduklarından olmaz. Perde dörttür: **Mal, mevki, taklid** ve **mâsiyet.**

MAL'ın perde olması şöyledir ki, kalbi meşgul eder. Halbuki kalb Allahü Teâlâ'dan gayri şeylerden boşalmadıkça, ilerlemek olmaz. O hâlde malı aradan kaldırmak lâzımdır. Ancak meşgul olmayacak kadar ihtiyaç miktarınca olmak perde olmaz. Hiçbir şeyi olmayıp, ihtiyacını başkası gören kimsenin ilerlemesi daha çabuk olur. Sona kavuşur.

MEVKİ ve MAKAM perdesinden kurtulmak, bunlardan kaçmakla olur. Kimsenin bilmediği yere gitmelidir. Meşhur olunca, daima insanlarla lezzet ve kabullerle meşgul olur. İnsanlardan lezzet alan ise Hakk'a kavuşamaz.

TAKLİD'in perde olması şöyledir ki, bir kimsenin mezhebine itikad edince, cedel [mücadele - münakaşa] yolu ile olan sözlerini dinler, kalbinde baska hiçbir seye yer kalmaz. Bunların hepsini unutmak lâzımdır. **Lâ ilâhe illâllah** kelimesinin mânâsına iman etmelidir. Bunun da esası, onun için Allahü Teâlâ'dan başka, ibadet edeceği hiçbir mâbud yok demektir. Arzu ve isteklerin galib oldu-

---

(1) 17 — İsrâ: 19. (2) 36 — Yâsîn: 9.

ğu kimsenin mâbudu, bu istekleri olur. Bunun böyle olduğu anlaşılınca, işlerin keşfini mücadele ve münakaşa değil, mücâhedede aramak lâzım olur.

GÜNAH, KALIN BİR PERDEDİR. Zira günah işlemeye ısrar edenin kalbi kararmış olur. Hak ona nasıl görünebilir? Bilhassa haram yemek, kalbi tam karartır. Helâl yemek kadar kalbi nurlandıran bir şey yoktur. İşin esası, haram rızık ve yemekten sakınmaktır. Helâlden başka şey yememelidir.

Şeriat bilgilerini öğrenip, amel etmeden önce, din ve şeriat sırlarına kavuşmak isteyen, Arabiyi (ve tefsir için lüzumlu bilgileri) öğrenmeden Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir etmek isteyen kimseye benzer.

Bu perdeleri aradan kaldıran, abdest alıp namaza başlayacak seviyeye gelen kimse gibidir. Şimdi uyabileceği bir imama ihtiyacı kalmış olur. Bu da yol gösterici olan mürşiddir. Zira, mürşidsiz, rehbersiz yola gitmek doğru olmaz. Çünkü, yol gizlidir ve şeytan yolu, Hak yolu ile karışmıştır. Hak yolu birdir, bozuk yollar ise binlercedir. O hâlde bir yol gösterici, yolu bilici olmadan ilerlemek, yola girmek nasıl mümkün olabilir? Bir mürşid ele geçirince, bütün işlerini ona ısmarlamalı ve kendi iradesine son vermelidir. Bilmelidir ki, üstadın hatasındaki menfaati, kendi doğru işinde olan menfaatinden daha çoktur. Mürşidinden anlayamayacağı bir şey duyarsa, Mûsa ve Hızır aleyhisselâmın hikâyesini hatırlamalıdır. Bu hikâye mürşid ve mürid içindir. Çünkü mürşidler öyle şeyler bildirmişlerdir ki, akıl ile anlaşılmaz.

Calinos zamanında birinin sağ parmağı ağrıdı. Mütehassıs olmayan hekimler parmağına ilâç sürdüler. Hiç fayda vermedi. Calinos o parmağa ilâç koymayıp, sol omuzuna ilâç koydu. «Bu ne bilgisizlik ve akılsızlıktır, hastalık parmakta, ilâç omuzda; bunun ne faydası olur», dediler. Parmak iyileşti. Bunun da sebebi sinirlerin aslında bir bozukluk olduğunu anlamasıdır. Sinirlerin beyinden ve arkadan geldiğini, sağdan gelenin sola, soldan gelenin sağa gittiğini anlamış olmasıdır. Bunu anlatmaktan maksat, müridin kalbinde hiçbir insiyatifin bulunmaması lâzım geldiğini bildirmektir.

Hâce Ebû Ali Faremidi'den duydum, buyurdu: «Bir defa Şeyh Ebû'l-Kaasım-ı Gürgânî'ye bir rüya anlattım. Bana kızdı ve bir ay benimle konuşmadı. Hiçbir sebep bulamıyordum. Nihayet buyurdu: «Gördüğün rüyada bana bir şey hakkında "Niçin?" diye sormuşsun. Eğer kalbinde niçin? kelimesinin yeri olmasaydı, söylemezdin».

İşini mürşide bırakınca, mürşid onu kendi himayesine ve kalesine almalıdır. Böylece etrafında hiçbir tehlike kalmaz. Bu kalenin dört duvarı vardır. Biri **halvet**, biri **açlık**, biri **uykusuzluk**, biri de **susmaktır**. Açlık, şeytanın yolunu tıkar, uykusuzluk kalbi nur-

landırır; susmak, dağınık sözleri kalbden uzaklaştırır, halvet, insanlardan gelecek zulmetten korur, göz ve kulak yollarını bağlar.

Sehl-i Tüsteri buyurdu ki, abdâllar dört şeyle abdâl olurlar: Uzlet, açlık, susmak ve uykusuzluk.

Haricî meşguliyetlerden kurtulunca, büyükler yolunda yürümeye başlar. Yolun başlangıcı, yoldaki geçitleri daha önceden geçmeye bağlıdır. Yoldaki geçitler de kalbdeki kötü sıfatlardır. Bunlar da kaçınılması gereken işlerin kökleri ve esaslarıdır. Mal, mevki, tatlı yemek, gururlanma, riya ve bunun gibi şeylerin sevgisi gibi. İş böyle olunca meşguliyetin esası kalbden sökülüp atılmış olur. Kalb boşalır. Hattâ kalbi bütün bunlardan boşalmış, bir tanesine tutulmuş kimseler olabilir. Bu da mürşidin doğru bulacağı ve uygun göreceği bir yolla kökünden kazınmış olabilir. Bu, hâle göre değişir.

Toprağı her şeyden temizledikten sonra, sıra tohum ekmeğe gelir. Tohum, Allahü Teâlâ'yı zikretmektir, anmaktır. Allah'tan başka her şeyden kesilince, hücresinde oturup, dil ve kalb ile devamlı **Allah Allah** demelidir. Dil sustuğu zaman, kalb zikre devam edinceye kadar buna devam etmelidir. Sonra kalb de, söylemekten vazgeçer, Allah kelimesinin harf ile olmayan mânâsı kalbe hâkim olmaya başlar. Arabî ve Farsî söylenenler ise hadîstir [sözdür]. Söz ise o tohumun aslı, özü olmayıp örtü ve kabuğu gibidir. İşte bu mânâ kalbe yer eder, kalbi istilâ eder ve kalbe hâkim olur. Uğraşmaksızın kalbden çıkaramaz. Hattâ öyle âşık olur, öyle tutulur, kendini ona öyle kaptırır ki, uğraşmakla bile kalbinden çıkaramaz.

Şiblî (rahmetullahi aleyh) müridi Husri'ye dedi ki: «Eğer cum'adan cum'aya yanıma gelirsen ve Allah'tan gayrisi kalbinden geçerse, yanıma gelmek sana haram olur».

O hâlde kalb, dünyaya ait vesvese dikenlerinden temizlenirse bu tohumu ona atar, arzusuna bağlı bir şey kalmaz. Arzu, istek buraya kadardır. Bundan sonra gideni ve meydana geleni gözetlemelidir. Bu tohumun ziyan olmayacağı kuvvetle umulur. Nitekim Allahü Teâlâ buyurur: **«Âhiret işi ile meşgul olup, tohum ekene, biz fazlasını veririz»** [1].

Bu yüzden müridlerin hâlleri değişik olur. Zira bazılarına bu kelimenin mânâsında sorular doğar. Karşısına yanlış hayâller gelir. Bazısı ise bundan kurtulur. Hattâ melekler ve peygamberler (aleyhimüsselâm) cevherleri, rüyada olduğu gibi, kendisine güzel sûretlerde görünür. Hattâ gözü açıkken bile bunları görür.

Bundan başka anlatılması uzun süren hâller de vardır. Bunu

(1) 42 — Şurâ: 20.

anlatmakta fayda da yoktur. Zira bu yol gitmekle bilinir, anlatmakla bilinmez. Herkese de başka şey görünür. Yola gidecek olanın, yol hakkında bir şey duymaması daha iyidir. Çünkü, duyduğunu gözetlemek kalbini meşgul eder ve perde olur.

İlmin tesiriyle olan ilerleme buraya kadardır. Bunları söylemekten maksadımız, buna inanmaktır. Zira birçok âlimler bunu inkâr eder. İlimde âdet olandan fazlasını öğrenmeye inanmazlar. Her şeyin doğrusunu Allahü Teâlâ bilir.

İ K İ N C İ   A S I L

Şehvet ile Fercin ilâcı ve Bu İkisinin Aşırı Arzularını Kırma

Bil ki, mide bedenin havuzu gibidir. Ondan yedi âzâya giden damarlar, ırmaklar gibidir. Bütün şehvetlerin [arzu ve isteklerin] menbaı midedir. Bu da insanda en kuvvetli bir arzudur. Zira Âdem (aleyhisselâm) Cennetten bu arzu sebebiyle çıkmıştır. Bu şehvet [arzu] diğer arzuların aslıdır. Zira karnı doyunca, evlenmek ister. Buna ise mal, para olmadan girişilmez. Böylece mal hırsı kendisinde meydana gelir. Mal ve paraya mevki olmadan kavuşulmaz. Makam ve mevkiyi ise insanlara hasım olmadıkça koruyamaz. Bundan da haset [kıskançlık], inad, düşmanlık, kibir ve riya meydana gelir.

O hâlde mideyi doldurmak bütün günahların aslıdır. Emri altına alıp, açlığı âdet etmek de bütün hayırların başıdır. Biz bu asılda açlığın faziletini, sonra açlığın faydalarını, sonra insanların bundaki ihtilâfını, sonra az yemek hakkındaki riyazet yolunu, sonra fercin şehvetinin âfetini ve kendini bundan kurtarmanın sevabını anlatırız.

AÇLIĞIN FAZİLETİ

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Açlık ve susuzlukla, kendinizle cihad ediniz. Zira bunun sevabı kâfirlerle cihad sevabıdır. Allahü Teâlâ'nın indinde açlık ve susuzluktan sevgili amel yoktur»** (1). Buyurdu: **«Midesini doldurana göklerin melekûtunu göstermezler»** (2). «Kim daha üstündür?» diye sorduklarında, **«Az yiyen, az gülen ve avret yerini örtecek kadar elbiseyle yetinen»** (3), buyurdu. Yine buyurdu: **«Eski elbise giyiniz, karnınız yarım doyuncaya kadar yemek yiyiniz ve su içiniz. Zira bu, peygamberlikten bir cüzdür»** (4). Yine buyurdu: **«Düşünmek ibadetin yarısı, az yemek ise hepsidir»** (5). Yine buyurdu: **«Allahü Teâlâ'nın in-**

---

(1), (2), (3), (4), (5) III/69.

dinde en üstününüz, düşüncesi ve açlığı uzun olanınız, Allah'ın indinde sevilmeyeniniz de çok yemek yiyeniniz ve çok uyuyanınızdır» [1].

Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ, az yiyen kulları ile meleklere övünüp: Bakın! Ona yemek hırsı verdim, o ise benim için yemiyor. Ey meleklerim şâhid olunuz ki, yemediği her bir lokma için Cennette ona bir derece veririm, buyurur» [2]. Yine buyurdu: «Çok yemek ve içmekle kalbinizi öldürmeyiniz. Zira kalb ekin gibi olup çok su verilirse çürür» [3]. Yine buyurdu: «İnsanın doldurduğu kapların en kötüsü midesidir. İnsanın belini doğrultacak kadar birkaç lokma yemesi yetişir. Bunu yapamazsa, midenin üçte birini yemekle, üçte birini su ile, üçte birini de havayla doldurmalıdır» [4].

İsa (aleyhisselâm) buyurur: «Kendinizi aç ve elbisesiz tutunuz. Belki kalbleriniz Hakkı görebilir». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Şeytan damardaki kan gibi, vücutta dolaşır, geçiş yolunu açlık ile daraltınız». Yine buyurdu: «Mü'min bir im'a ile, münâfık yedi im'a ile yer. İm'a karındaki barsaklara denir». Bunun mânâsı, münâfıkın iştahı ve yemesi, mü'mininkinden yedi kat fazladır, demektir.

Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) buyuruyor ki: Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Daima Cennetin kapısını çalınız, ki kapıcılar açsınlar». «Ne ile?» dedik. «Susuzlukla ve açlıkla» [5], buyurdu.

Ebû Huzeyfe (radıyallahü anh) Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) yanında geğirdi. «Bu geğirmeyi at. Zira dünyada tok olan, öbür dünyada aç olur» [6], buyurdu. Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) der ki: Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) hiçbir zaman doyuncaya kadar yemezdi. Açlık ve susuzluk çektiğine acırdım. Bir gün karnına dokundum ve «Sana fedâ olayım, dünyadan açlık çekmeyecek kadar yeseniz ne olur?» dedim. Buyurdu ki: «Yâ Âişe, benden önce geçen ülü'l-âzm sahibi kardeşlerim ve peygamberler Allahü Teâlâ'nın ihsanına kavuştular. Çok yersem onlardan geri kalacağımı zannederim. Az yemekle birkaç gün sabretmeyi, âhirette derecemin düşmesinden daha çok severim. Kardeşlerime kavuşmaktan, onlar gibi olmaktan daha çok sevdiğim bir şey yoktur» [7]. Âişe (radıyallahü anhâ) buyurdu: «Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, Resûlullah bundan sonra bir haftadan çok yaşamadı».

Fâtıma (radıyallahü anhâ) elinde bir ekmek parçasıyla Peygamberimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) huzuruna geldi. «Bu nedir?», buyurdu. «Bir ekmek pişirdim, sizsiz yemek istemedim», de-

---

(1) III/69. (2), (3), (4) III/70.
(5), (6) III/71. (7) III/72.

yince, «**Üç günden beri babanın yiyeceği ilk yemek budur**», buyurdu. Ebû Hureyre (radıyallahü anh) buyurdu: «Hiçbir zaman üst üste üç gün buğday ekmeği Resûlullah'ın hânesinde yenmemiştir». Ebû Süleyman-ı Dârânî (rahmetullahi aleyh) buyuruyor ki: «Akşamleyin bir lokma az yemeyi bütün geceyi nâfile namazda geçirmekten daha çok severim». Fudayl (rahmetullahi aleyh) kendi kendine, «Neden korkarsın? Aç kalmaktan korkar mısın?», dedi. «Korkarım ki Allahü Teâlâ açlığı Muhammed Mustafa (sallâllahü aleyhi ve sellem) ve ashâbına verdi, senden ve senin gibilerden ise esirger». Kehmeş (rahmetullahi aleyh) buyurdu: «Yâ Rabbi! Beni aç ve çıplak tutarsın. Ben bu dereceye nasıl kavuşabilirdim. Çünkü evliyâ kullarını böyle tutarsın».

Mâlik-i Dinâr buyurdu: «İnsanlara ihtiyacı olmayacak kadar ekin ekene müjdeler olsun». Muhammed ibn Vâsi' (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Hayır, müjde ve saâdet, sabahleyin ve akşamleyin aç olana ve bu hâliyle Allahü Teâlâ'dan razı olana olsun». Sehl-i Tüsterî (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Din büyükleri ve derin düşünenler dine ve dünyaya dikkat ettiler. Dünya için az yemekten daha faydalı ve âhiret için tokluktan daha zararlı bir şey görmediler». Abdülvâhid dedi ki: «Allahü Teâlâ, açlık çekenleri sever. Açlık çekenler hariç su üzerinde kimse yürümemiştir. Kısa zamanda uzak mesafelere, açlık çekenler hariç kimse gitmemiştir». Hadîs-i şerifte, «**Mûsa aleyhisselâm Allahü Teâlâ ile konuştuğu kırk gün hiçbir şey yemedi**» (1), buyuruldu.

AÇLIĞIN FAYDALARI VE TOKLUĞUN ZARARLARI

Açlığın üstün olması içinde sıkıntı olmasından değildir. Tıpkı ilâcın kıymeti acılığından olmaması gibidir. Açlıkta on fayda vardır:

BİRİNCİ FAYDA: Kalb, saf ve nurlu olur. Tokluk ise insanın kalbini kör eder ve düşüncesini azaltır. Ondan beyine ulaşan buhar insanı cahil edip, düşüncelerini karıştırır. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «**Az gülmekle kalblerinizi ihyâ ediniz, açlıkla temizleyiniz. Saf ve hafif olsun**» (2). Yine buyurdu: «**Kendini aç tutanın kalbi uyanık, tefekkürü azametli olur**» (3).

Şiblî (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Allahü Teâlâ'ya yemin ederek söylerim ki, aç yatıp da, kalbimde yeni bir hikmet ve ibret bulmadığım gün olmamıştır». Resûlullah (aleyhisselâtü vesselâm) buyurdu: «**Doyuncaya kadar yemeyiniz, mârifet nuru kalbinizde söner**» (4). O hâlde mârifet, Cennet yolu, açlık'da mârifetin dergâhı

(1) III/72. (2), (3), (4) III/73.

olunca, aç durmak, Cennet kapısını çalmak olur. Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Cennetin kapısını açlık ile çalmaya devam ediniz»** (1), buyuruyor.

İKİNCİ FAYDA: **Kalb, ince olur.** Zikir ve münâcât lezzetini duyar. Tokluktan kasvet, sert kalblilik meydana gelir. Yaptığı her zikir, dilinde kalır ve kalbin içine inmez. Cüneyd-i Bağdadî (kuddise sirruh) buyurur ki: «Kendisi ile Allahü Teâlâ arasında yiyecek torbasını [heybesini] bulundurup, münâcattan lezzet almak isteyen, bu isteğine hiçbir zaman kavuşamaz».

ÜÇÜNCÜ FAYDA: **Fazla istek, çok neş'e ve gaflet Cehennem'in kapısıdır.** Kırıklık, çaresizlik ve âcizlik Cennet'in kapısıdır. Tokluk, neş'e ve gaflet verir. Açlık ise âcizlik, kırıklık getirir. Kul bir lokmayı kendinden men edince dünya gözüne karanlık ve dar göründüğünü düşünüp, kendini âcz gözü ile görmeyince, Allahü Teâlâ'nın kudretini göremez. Bunun için yeryüzünün anahtarını Resûlullah'a arz ettiklerinde, **«İstemem, Bir gün aç, bir gün tok olmayı daha çok severim. Aç olunca sabrederim. Tok olunca şükrederim»** (2), buyurdu.

DÖRDÜNCÜ FAYDA: **Tok olduğu zaman, açları unutur.** Allahü Teâlâ'nın kullarına şefkat ve merhamet eylemez. Âhiret azabını da unutur. Aç olunca, Cehennem'de olanların açlığını hatırlar. Susamış olunca, mahşer yerindekilerin susuzluğunu hatırlar. Âhiret korkusu ve insanlara şefkat, Cennet'in makamlarındandır. Bunun için Yûsuf aleyhisselâma, «Yeryüzünün hazinelerine sahip olduğun hâlde, niçin aç duruyorsun?», dediklerinde, «Doyarsam, aç fakirleri unutacağımdan korkarım», buyurdu.

BEŞİNCİ FAYDA: **Bütün saâdetlerin başı, nefsini emri altına almaktır.** Şekâvetin başı da kendini, nefsine esir etmektir.

Azgın hayvan, açlıktan başka bir şeyle zapt edilmediği gibi, insan da böyledir. Bu yalnız bir fayda olmayıp faydaların kimyâsıdır; menbaıdır, özüdür. Zira bütün kötülükler ve günahlar şehvetten, şehvet ise tokluktan doğar.

Zünnûn-i Mısrî (rahmetullahi aleyh) buyuruyor ki: «Doyduğum zaman, günah işlemediğim veya günah işlemek istemediğim vâki değildir». Âişe (radıyallahü anhâ) buyurur: «Peygamber Efendimizden (sallâllahü aleyhi ve sellem) sonra ilk çıkan bid'at doyasıya yemektir. İnsanlar doyuncaya kadar yiyince, nefisleri serkeşlik yapmaya başladı».

Açlık sebebiyle hiçbir fayda hâsıl olmasaydı, konuşma ve ferCin, şehvet arzusunu kırması yetişirdi. Çünkü doyuncaya kadar

(1), (2) III/73.

yiyen, lüzumsuz konuşur; ayıp aramakla meşgul olur ve fercin şehveti galib olur. Fercini korusa da, gözünü koruyamaz. Gözünü de korumuş olsa, kalbindeki düşünceleri koruyamaz. Açlık hepsine yetişir. Bunun için din büyükleri, «Açlık, Allahü Teâlâ'nın hazinesinde bulunan bir cevherdir. Bunu sevdiğine verir, herkese vermez», buyurdular. Hükemâdan biri, «Hangi mürid bir sene kuru ekmek ve âdeti olanın yarısı kadarını yerse, Allahü Teâlâ onun kalbinden kadın düşüncesini yok eder», buyurdu.

ALTINCI FAYDA: Az uyumaktır. Bil ki, bütün ibadetlerin aslı az uyumaktır. Münâcât, zikir ve tefekkürün esasıdır. Bilhassa gece olursa. Tok yatan çok uyur. Ölü gibi düşer ve ömrü ziyan olur. Büyüklerden biri her akşam müridlerine sofrada iken bağırır, «Ey müridler, çok yemeyiniz. Çok yerseniz çok su içersiniz ve çok uyursunuz. Sonra kıyamet günü, çok hasret çekersiniz», derdi. Yetmiş kişi sözbirliği ile söylüyorlar ki, çok uyumak, çok su içmektendir.

İnsanın sermayesi, ömrüdür. Her bir nefes, âhiret saâdetini elde edecek kıymetli bir cevherdir. Uyku, ömrü ziyan ediyor, eksiltiyor. O hâlde uykuyu kaçıracak şeyden daha kıymetli ne olabilir?

Tok olarak teheccüde kalkan, münâcât lezzetini bulamaz. Uyku bastırınca ve kuvvetli olunca da, ihtilâm olup, gece gusledemeyip, ibadetten geri kalıp, yıkanma düşüncesiyle uğraşır. Hamama gitmek mümkün olsa da, parası olmayabilir. Hamamda, gözü başkasının avret yerine de kaçabilir. Bu ise birçok zararlara sebep olur.

Ebû Süleymân-ı Dârâni buyurur: «İhtilâm cezâdır». Böyle söylemesinin sebebi, ihtilâmın tokluktan olmasındandır.

YEDİNCİ FAYDA: Az yerse, zamanı rahat olur. İlim ve amel ile uğraşır. Çok yerse, yemek pişirmek, satın almak, yapmak ve beklemek hepsi zaman alır. Sonra da helâya gitmek, beklemek ve abdest almak da zaman alır. Halbuki her bir nefes, insanlık cevherinin sermayesi olup zaruret olmadan bunu ziyan etmek akılsızlık olur.

Seriyyü's-Sakati (rahimehullah) buyurur: «Aliyyü'l-Cürcânî'yi gördüm. Ağzına arpa unu atıyordu. Niçin yemek yemiyorsun, dedim. Dedi ki: «Bununla ekmek yemem arasında zaman bakımından yetmiş tesbihlik fark var. Bunun için, kırk senedir ekmek yemedim. Çiğnemekle uğraşırken bu faydanın gitmesini doğru görmedim». Şüphe yoktur ki, açlığa alışana oruç tutmak kolay gelir. Câmide itikâfa çekilebilir. Daima abdestli durabilir. Âhiret ticareti için uğraşanlara böyle faydalar küçük görünmez.

Ebû Süleymân-ı Dârâni buyuruyor ki: «Doyuncaya kadar yiyen kimseye, altı şey gelir: İbâdetten zevk almaz. Kur'ân-ı Kerim'i

ezberlemesi, aklında tutması zor olur. Herkesi tok zannettiği için, insanlara şefkatli davranmaktan mahrum olur. İbadet kendisine ağır gelir, şehveti, arzusu artar. Bütün mü'minler mescidin etrafında dolaşırken, o helâda ve çöplüklerde dolaşır».

SEKİZİNCİ FAYDA: **Az yemekle, vücut sıhhatli olur.** Hastalık, ilâç, hekimin sitemi, damar tıkanıklığı, kan aldırma ve acı ilâçlar içmek sıkıntılarından kurtulur. Hekimler sözbirliği ile bildiriyorlar: Az yemekten başka hiçbir şey yoktur ki, tamamen faydalı olsun ve içinde zarar olmasın.

Hükemâdan biri der ki, insanın yediği en faydalı şey, nar [meyve] dir. En fenası da çok kurutulmuş ettir. Kurutulmuş etten az yemek, çok nar yemekten iyidir. Hadis-i şerifte **«Oruç tut ki, sıhhatin iyi olsun»** (1), buyuruldu.

DOKUZUNCU FAYDA: **Az yiyenin masrafı da az olur.** Çok mala, paraya ihtiyacı olmaz. Bütün belâlar, günahlar ve gönül sıkıntıları mal ve paraya olan ihtiyaçtan doğar. Zira her gün iyi ve çok yemek isteyen, bütün gün bunları nasıl elde edeceği sıkıntısındadır. Bu yüzden şüpheliye uzanır, tamâa ve harama düşer.

Hükemâdan biri der ki: «Bir kimseden borç almak istediğim zaman, kendi mideme borç yaparım ve borcu terketmesini söylerim». Bir başkası da diyor ki: «Ben birçok ihtiyaçlarımı, o arzuyu terketmeyi söylemekle telâfi ederim». İbrâhim-i Edhem bir şeyin fiyatını sordu. Pahalıdır, dediler. Almamakla onu ucuzlatınız, buyurdu.

ONUNCU FAYDA: **Midesine gücü yetince, sadaka vermeye, iyi yerde harcamaya ve ikram etmeye de gücü yeter.** Zira mideye giren her şeyin karşılığı helâ, sadaka verilenin ise Allahü Teâlâ'nın lûtuf elidir.

Resûlullah birine baktı, karnı şişkindi. Buyurdu ki: **«Buna koyduğunu, başka yere, yâni sadakaya veya Allah yolunda verseydin daha iyi olurdu»** (2).

AZ YEMEKTE MÜRİDİN EDEBLERİ

Helâl olan yemekte, müride **üç ihtiyatı** gözetmek **farzdır.**

BİRİNCİ İHTİYAT, AZ YEMEK HAKKINDADIR

Bir defada, çok yemekten az yemeğe düşmek doğru değildir. Zira buna dayanamaz, zarar eder. Tedricen yapmalıdır. Meselâ bir

(1) III/75. (2) III/76.

ekmeği az yemek istiyorsa, bir gün bir lokma, ikinci gün iki lokma, üçüncü gün üç lokma az yiyip, bir ay içinde bir ekmekten el çekmiş olur. Böyle yaparsa, kolay olur, bir eksiklik duymaz ve vücudu buna alışır. Bundan sonra daimî bulunacağı miktar için dört derece vardır.

BİRİNCİ DERECE: Sıddıkların en büyük derecesidir. Bu da zaruret mıktarına kanaat etmektir. Bunu, Sehl-i Tüsterî ihtiyar ediyor [beğeniyor] ve «İbadet, hayât, akıl ve kuvvetle olur. Kuvvetin azalmasından korkmuyorsan, yemek yeme. Zira aç ve kuvvetsiz olup, oturarak namaz kılanın namazı, tok olup ayakta namaz kılanın namazından üstündür. Ama, kendine ve aklına bir zarar geleceğinden korkarsan yemelisin. Çünkü akıl olmadan kulluk olmaz. Can ise muhakkak lâzımdır», buyuruyor. «Siz nasıl yersiniz?» dediklerinde, «Her sene üç dirhem gümüş masrafım vardır. Bir dirhemle pirinç, bir dirhemle yağ, bir dirhemle de bal alırım, üç yüz altmış tane hamur yaparım. Her akşam biri ile iftar ederim», buyurdu. «Hâlâ böyle yapıyor musun?» dediklerinde, «Daha da düştü», dedi. Zâhidler arasında öyleleri vardır ki her gün bir dirhem ağırlığından çok yemek yemezler. Kendilerini buna tedricen alıştırmışlardır.

İKİNCİ DERECE: Yarım müd'den fazla yememektir. Bu da dört men'lik olan ekmekten bir ekmek ve üçte bir ekmektir. Bu ise karnın üçte birini doldurur. Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Midenin üçte biri yemekle, üçte biri su ile, üçte biri de hava ile dolmalıdır»**, bir rivayette, **«Üçte biri zikir ile dolmalıdır»**, buyurdu. Bu da Resûlullah'ın birkaç lokma kâfidir, buyurmasına uygundur. Buyurulan birkaç lokma on lokmadan azdır. Ömer (radıyallahü anh) dokuz lokmadan çok yemezdi.

ÜÇÜNCÜ DERECE: Bir müd'den fazla yememektir. Bu da üç ekmeğe [küçük pide] yakındır. Bu ise midenin üçte birini aşıp yarıya yakın doldurur.

DÖRDÜNCÜ DERECE: Bir men yemektir. Bir müd'den fazlasının israf olması mümkündür. Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen **«İsraf etmeyiniz. Allah, ölçüyü kaçırıp israf edenleri sevmez»** [1] âyetine girebilir. Fakat bu da zamana, bedene ve işe göre değişir.

Kısaca yapılacak iş, açlığı tokluk hâlini almadan yemekten el çekmektir. Bazıları; bunun için bir ölçü yoktur, dediler. Fakat acıkmayınca yememeye ve açlığından bir parça kalınca da yemekten el çekmeye çalışmışlardır. Açlığın alâmeti, aç olup, yemeyi çok istemektir. Arpa ekmeği, buğday ekmeği demeyip, iştihâ ile yemektir. Yemek seçmeye kalkanın açlığı tam değildir.

(1) 7 — A'râf: 31.

Sahâbe-i kirâm bir müd'den fazla yemezlerdi. Bazı kimseler vardır ki, haftalık yiyecekleri bir sa' idi (yaklaşık olarak 2,5 kgr.). Bir sa' dört müd'dür. Hurma yedikleri zaman bır buçuk sa' yerlerdi. Yarım sa' fazlası çekirdekleri atıldığı için idi. Ebû Zer (radıyallahü anh) buyurur: «Benim yemeğim, Resûlullah'ın zamanında cum'adan cum'aya bir sa' arpa idi. Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, ona kavuşuncaya kadar bu âdetimi bozmam». Hattâ âdetlerini bozan bir gruba, siz yaşayışınızı değiştirdiniz, diye de söylenmiştir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurmuştur ki: **«Kıyamette bana en yakın olanınız ve benim için en sevimliniz, bugünkü hâli üzere öleninizdir»** [1]. Ebû Zer buyurdu ki: Siz hâlinizi değiştirdiniz. Arpa ununu elekle eliyorsunuz. İnce undan ekmek pişiriyorsunuz. Sofraya bir defada iki çeşit yemek koyup, yiyorsunuz. Günlük gömleğinizi, gece giydiğinizden ayırıyorsunuz. Onun (aleyhisselâm) zamanında böyle değil idiniz. Ehl-i Soffa iki kişi bir müd hurma yerdi ki, bu miktara çekirdekleri de dahildir.

Sehl-i Tüsteri (rahmetullahi aleyh) der ki: «Bütün dünyayı kan kaplarsa, mü'minin ondan içmesi helâl olur. Çünkü mü'min zaruret miktarınca ondan içecektir. Zaruretten fazla içmez. Biz, dinsizlerin, Resûlullah'a sadaka olarak verilen bir hurma helâl olmadı da, bu nasıl helâl olur demesine bakmayız».

İKİNCİ İHTİYAT, YEMEK VAKTİ HAKKINDADIR

Bu da üç derecedir:

BİRİNCİ DERECE: En yüksek derece olup, üç gün veya daha çok hiçbir şey yememektir. Öyle kimseler vardır ki, bir hafta, on gün, on iki günden fazla hiçbir şey yemezlerdi. Tabiinden bir kimse vardı. Kendini öyle alıştırdı ki, kırk gün yemezdi. Ebû Bekiri's-Sıddik (radıyallahü anh) çok defa altı gün yemek yemezdi. İbrâhim-i Edhem ve Süfyân Sevri üç günde bir yerlerdi.

Büyükler buyurmuşlardır ki: Kırk gün hiçbir şey yemeyen, şüphesiz acayip işler ve hâller görür. Sahâbeden biri bir rahiple münakaşa etti ve niçin Muhammed'e (aleyhisselâm) inanmıyorsun? deyince; rahip, «İsa aleyhisselâm kırk gün hiçbir şey yemezdi. Bunu doğru bir peygamberden başkası yapamaz. Sizin peygamberiniz bunu yapmamıştır», diye cevap verdi. Müslüman dedi ki: «Ben onun ümmetinden biriyim. Eğer oturur ve kırk gün bir şey yemezsem inanır mısın?». «İnanırım», dedi. Elli gün oturdu, hiçbir şey yemedi. «Biraz daha dur», dedi. Hiçbir şey yemeden altmış gün

---

(1) III/77.

durdu. O rahip, imana geldi. Bu, büyük bir derecedir. Bu dereceye ancak mükâşefe erbabı olup müşâhedesi ile meşgul iken nefsini unutan, müşahedâtı ile meşbu' olup onun zevkine varan ve bu zevk ile kendi açlık ve ihtiyacını unutan kimseler yükselebilir.

İKİNCİ DERECE: **İki gün hiçbir şey yememektir.** Bu mümkündür ve birçok kimseler böyle yapmaktadır.

ÜÇÜNCÜ DERECE: **Her gün bir defa yemektir.** Bu ise en aşağı derecedir. İki defa olursa israfa girer. Zira hiçbir zaman acıkmaz. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) sabahleyin yiyince akşamleyin yemezdi. Akşam yerse sabahleyin yemezdi. Resûlullah (aleyhisselâtü vesselâm) Hazret-i Âişe'ye (radıyallahü anhâ), **«İsraf etme, günde iki defa yemek israftır»** (1), buyurdu. Bir defa yiyeceksen sahurda yemek daha iyidir. Böylece akşam namazına kadar kendisi hafif ve kalbi saf olur. Şayet fazla yemek isterse, bir defa iftar vaktinde, bir defa da sahurda yemelidir.

ÜÇÜNCÜ İHTİYAT, YEMEĞİN CİNSİ HAKKINDADIR

En iyisi elenmiş buğday unudur, en aşağı da elenmemiş arpa unudur. Ortası elenmiş arpa unudur. En iyi katık et ve tatlıdır. En aşağısı sirke ve tuzdur. İkisi arasında et bulunmayan yağlı yemeklerdir. Allah yolunda ilerleyenlerin âdeti, kuvvetli yemeklerden kaçınmaktır. Bu büyükler kendi şehvet ve arzularını gördükleri şeylerde, nefislerine muhalefet etmişlerdir ve buyurmuşlardır: Nefs, şehvet ve arzusuna kavuşunca kendisinde gurur ve gaflet meydana gelir, dünyada kalmayı sever, ölümü düşman bilir. Dünyayı ona dar ve zindan etmeli, ölümü bu zindandan kurtuluş çaresi kabul ettirmelidir.

Hadis-i şerifte, **«Ümmetimin en kötüsü buğdayın özünü yiyenlerdir»** (2), buyuruldu. Bu haram değildir. Zira arasıra yemekte zarar yoktur. Fakat devamlı yenirse insan iyi yemeklere alışır, gaflete ve durgunluğa götüreceğinden korkulur. Resûlullah (aleyhisselâtü vesselâm) buyurdu ki: **«Ümmetimin en fenası, iyi yemekler için uğraşan ve bütün maksatları çeşit çeşit yemekler, renkli elbiseler ve mizah olanlardır»** (3).

Mûsa aleyhisselâma vahiy geldi: «Yâ Mûsa! Bil ki, senin duracağın yer mezardır. O hâlde, nefsinin arzularından uzak ol». Din büyükleri müsaade olunan leziz yemekler için uğraşmayı ve her arzusuna kavuşmak için çalışmayı iyi söylememişlerdir. **Vehb bin Münebbih** buyuruyor: Dördüncü kat gökte iki melek karşılaştı: Bi-

(1), (2) III/78. (3) III/79.

ri dedi ki: «Balığı; balıkçının ağına sokmağa gidiyorum. Zira filân Yahudi'nin canı balık istiyor». Diğeri; «Ben de filân âbidin yağ kâsesini devirmeye gidiyorum. Zira canı yağ istiyor, dedi».

Bir bardak serin suya bal katıp tatlılaştırdılar ve Hazret-i Ömer'e (radıyallahü anh) verdiler. İçmedi ve bunun hesabını benden uzak tutunuz, buyurdu. Hazret-i Ömer'in oğlu hasta idi. Kızarmış balık yemek istiyordu. Nâfi (radıyallahü anh) der ki, Medine'de çok zor bulabildim. Bir buçuk dirhem gümüşe satın aldım. Kızarttım ve ona götürdüm. O esnada kapıya bir fakir geldi. «Götür ona ver», buyurdu. Dedim ki, «Siz bunu istemiştiniz. Çok zor bulabildim. Müsaade buyurun, diğerini vereyim». «Hayır, bunu ver», buyurdu. Balığı verdim. Adamın arkasından gittim. Balığı satın aldım. Kıymetini verdim. Eve dönünce buyurdu ki: «Balığı da kıymetini de o fakire ver. Çünkü Resûlullah'tan (sallâllahü aleyhi ve sellem) duydum. Buyurdu ki: **«Kimin canı bir şey arzu eder ve kendi arzusuna aldırış etmeyerek, başkasını kendi üzerine takdim ederse, Allahü Teâlâ onu mağfiret eder»** (1).

Utbetü'l-Gulâm (rahmetullahi aleyh) güneşte hamur kurutur ve yerdi. Ateşte pişirmeye bırakıp fazla lezzetli olmasını istemezdi. Su küpünü güneşin altından almaz, sıcak sıcak bir yudum içerdi. Mâlik b. Dinâr süt içmek istedi. Kırk sene süt içmedi. Kendisine bir kimse taze hurma getirdi. Eline aldı, evirdi çevirdi ve sonra, «Buyurun, siz yiyin, kırk senedir ben yemedim», dedi. Ahmet ibn Ebû'l-Havârî, Ebû Süleymân-ı Dârânî'nin müridi idi. Der ki: Üstadım sıcak ekmekle tuz yemek istedi. Getirdik. Bir lokma aldı, diğerini yanına koydu, ağlamaya başladı ve «Yâ Rabbi! Benim arzumu önüme getirdin, yoksa bunda cezam mı vardır? Tevbe ettim. Beni afvet!» dedi. Malik b. Daygam (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Basra çarşısında geziyordum. Tereotu gördüm. Alıp yemek istedim. Yemeyeceğim diye and verdim. Kırk sene sabrettim, yemedim». Mâlik b. Dinâr buyurdu: «Elli sene oluyor ki, dünyayı boşadım. O zamandan beri bir bardak süt içmek isterim. Bu zamana kadar içmedim ve Allahü Teâlâya kavuşuncaya kadar da içmeyeceğim». Hammâd ibn Ebû Hanîfe (rahmetullahi aleyhimâ) buyurur: «Dâvûd-i Tâî'nin evine gittim. Bir ses duydum: «Bir defa havuç istedin, verdim. Bugün de hurma istiyorsun, aslâ bulamazsın ve yiyemezsin», diyordu. İçeri girince, yanında kimseyi göremedim. Anladım ki kendi kendine konuşuyordu».

Utbetü'l-Gulâm, Abdülvâhid ibn Zeyd'e «Filân kimse, kalbinde, bende olmayan üstün bir sıfata kavuşuyor», deyince, «O, kuru ekmek yiyor, sen ise ekmekle hurma yiyorsun, sebebi budur», buyur-

(1) Ebu'ş-Şeyh, İbn Hibban'dan rivayet etti.

du. «Ben de öyle yaparsam o dereceye kavuşur muyum?», diye sorunca, «Kavuşursun, öyle yap», buyurdu. Öyle yaptı ve ağladı. «Filân kimse hurma için mi ağlıyor?», dediler. Abdülvâhid buyurdu ki: «Onun nefsi hurmayı seviyordu. Büyük bir bağlılıkla bir daha hurma yemiyeceğim, dedi. Bunun için ağlıyor».

Ebû Bekir-i Celâ' (radıyallahü anh) buyurur ki: «Öyle bir kimse tanıyorum ki, nefsi bir şey isteyip, kendine on gün bir şey yemeyeyim, sabredeyim de, istediğimi ver dediği zaman, «On gün bir şey yememeni istemem. Bu arzundan vaz geç» derdi».

Allah'a giden yolun yolcularının ve din büyüklerinin hâli böyledir. Bu dereceye kavuşmayan bir kimse, hiç olmazsa bazı arzu ve şehvetlerinden vazgeçip, Müslümanları kendine tercih etmeli, herkese faydalı olmalı, her gün et yememelidir. Çünkü Hazret-i Ali (radıyallahü anh) oğluna, «Kırk gün üst üste et yiyenin kalbi sert olur, kırk gün hiç et yemeyenin de ahlâkı bozulur», buyurdu. Normal olan, Hazret-i Ömer'in (radıyallahü anh) kendi oğluna, «Bazan et, bazan yağ, bazan süt, bazan sirke, bazan da kuru ekmek yemelidir», buyurduğudur. Tok karnına uyumamak müstahabtır. Zira iki gafleti birleştirmek olur. Hadis-i şerifte, **«Yemeği namazdan ve zikirden önce yiyiniz, yemeği yiyip yatmayınız, kalbi, karartır»** [1], buyuruldu. Demişlerdir ki, yemekten sonra dört rekât namaz kılmalı, yahut yüz defa tesbih okumalı, yahut da bir cüz Kur'ân-ı Kerim okumalıdır. Süfyân-ı Sevri (rahmetullahi aleyh) ne zaman doyuncaya kadar yese, o geceyi ibadetle ihyâ eder ve kendine, «Hayvan gibi doyunca, ağır işler yapmalısın», derdi. Büyüklerden biri müridlerine, «Arzu ettiğinizi yemeyin, yerseniz, aramayın, ararsanız sevmeyin», derdi.

BU MÜCÂHEDENİN SIRRI VE PİR İLE MÜRİDİN BUNDA AYRILIĞI

Açlıktan maksat, nefsi kırmak, emri altına almak, terbiye etmek, doğru yola getirmek ve bu bağlara muhtaç etmemektir. Bunun için pir, bunların hepsini müride emreder ve kendisi yapmaz. Çünkü maksat açlık değildir. Maksat, mide ağır olacak kadar yememek ve açlık hissedecek kadar da az yememektir. Zira her ikisi de insanı meşgul eder. Burada en yüksek derece, melekler gibi olup, ne açlık sıkıntısı, ne de yemek ağırlığı çekmektir. Nefis, başlangıçta zor kullanılmazsa, bu tabii hâli bulamaz. Bu yüzden büyüklerden bir kısmı, kendilerine daima sû-i zan edip zorluk gösterme yolunu

(1) III/82.

tutmuşlar ve buna dikkat etmişlerdir. Daha kâmil olanlar, tabiî hâlde bulunmuşlardır. Buna delil şudur ki, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bazan oruç tutar ve o kadar tutardı ki, bir daha orucu açmayacağını zannederlerdi. Bazan da hiç tutmaz, bir daha oruç tutmayacağını sanırlardı. Evde bir şey yemek isterse, varsa yer, yoksa oruç tutayım derdi. Balı ve eti severdi.

Ma'rûf-i Kerhiye leziz yemekler getirdiler. Yedi. Bişr-i Hâfî ise yemedi. Ma'rûf'a yemesinin sebebini sordular, «Kardeşim Bişr verâ' ile hareket etti. Bana ise mârifet açılmıştır. Ben kendi Mevlâ'mın sarayında misafirim, verirlerse yerim. vermezlerse sabrederim. Benim hiçbir tasarrufum yoktur, itirazım da yoktur», buyurdu. Buradan ahmaklar kendine pay çıkarıp, mücâhede edemedikleri zaman ben Ma'rûf-i Kerhî gibi ârifim derler. İki sınıf kimseden başkası mücâhedeyi bırakamaz: Ya her işi doğru olan sıddiklar, yahut kendini iyi ve her işini doğru sanan ahmaklar. Ma'rûf-i Kerhî'nin kendinde tasarrufu kalmamıştır. Eğer ona hıyanet etseler, eliyle yahut diliyle mâni olmaz, kızmazdı. Her şeyi Allahü Teâlâ'dan görürdü. Bu sözü o söylerse yakışır. Bişr-i Hâfî, Seriyyü's-Sekâtî ve Mâlik-i Dinâr gibi büyükler nefislerinden emin olmadıklarından, mücâhedeyi bırakmadılar. Bir kimsenin kendine bu zanda bulunması gayet zordur.

ARZULARDAN EL ÇEKMENİN ZARARLARI

Bundan iki zarar doğar: **Biri**, bazı arzularını terkedemez ve başkalarının bilmesini de istemez. Yalnız yerde yer, kalabalıkta yemez. Bu ise münâfıklıktır. Hattâ şeytan kendisine gurur verip bu, insanların sana uyması için yapılan bir iştir der. Bu ise tam aldanmadır. Bazısı da istediğini alır ve insanların gözü önünde evine götürür. Sonra bunu gizlice sadaka verir. Bu ise sadaka vermenin en yüksek şeklidir. Sıddîkların işi olup, nefse zor gelen bir iştir. İhlâsın şartı, bunun kolay yapılmasıdır. Zor geliyorsa, kalbinde hâlâ gizli bir riya kalmış demektir. Böyle olan kimse, Allahü Teâlâ'ya değil, kendine hizmet ediyor. Yemek arzusundan kaçıp, şehvet ve riyaya düşen, yağmurdan kaçıp doluya tutulmaya benzer. O hâlde nefsinde böyle şeyler meydana gelen kimse, insanların yanında arzusundan az yiyip, hepsini yememelidir. Böylece hem riya kırılır, hem de şehvet.

FERCİN ŞEHVETİ

İnsana cimâ' etme arzusu verilir, bu sebeple insan nesli kesilmez ve Cennet lezzetlerinden bir nümûne bulmuş olur. Bu şeh-

vetin, arzunun zararları büyüktür. İblis, Mûsa aleyhisselâm'a, «Hiçbir kadınla yalnız oturma. Çünkü yalnız başına bir kadınla bir erkeğin bir yerde bulunup da onlara yardım etmeyi ve aralarına fitne sokmayı istemediğim olmaz», dedi. Said bin Müseyyeb buyuruyor ki: «Allahü Teâlâ hiçbir peygamber göndermedi ki, şeytan, kadınlar yüzünden onlardan ümitsiz olsun. Ben kendi nefsime kadınlardan daha çok bir şeyden korkmam. Bunun için kendi evimden ve kızımın evinden başka eve gitmem».

Bu şehvette de ifrat, tefrit ve orta hâl vardır. İfrat, fuhşiyâttan utanmayıp, kendini tamamen ona vermektir. Böyle olunca, oruçla bu arzuyu kırmak, vâcib olur. Yine kırılmazsa evlenmelidir. Tefrit de hiç arzusu olmamaktır. Bu da noksanlıktır. Orta yol, arzunun olması ve kontrol altında bulunmasıdır. Bazıları şehvetinin artması için bazı şeyler yerler. Bu cahiliyettendir. Böyle insanlar, arı kovanını karıştırıp, arıların hücumuna uğrayanlar gibidir. Ancak bir kimse evlenir ve maksadı kadınlar tarafını korumak olursa, bu müstesnadır. Çünkü kadınların koruyucusu erkeklerdir.

Garib hadis-i şeriflerdendir ki Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «**Kendimde arzumun azaldığını, zayıfladığını gördüm. Cebrâil aleyhisselâm bana herîse pişirmeyi söyledi**» (1).

Bunun sebebi şudur ki: Efendimizin dokuz hanımı vardı. Ve hepsinin hakkını ödemek ona borç idi. Ayrıca boşasa da başkalarıyla evlenmeleri yasak ve haramdı. Binaenaleyh kuvvet talebi şehvet için değil bu hakkı ödemek içindi.

Bu şehvetin âfetlerinden biri aşktır. Bu ise günahlara sebeptir. Başlangıçta ihtiyatlı davranmazsa ipin ucunu kaçırmış olur. Bunun ihtiyatı, gözü korumaktır. Zira tesadüfen göz birine bakarsa, o zaman koruması kolay olur. Ama aldırmazsa, menetmesi çok zor olur. Bu mes'elede nefis bir binek hayvanına benzer. Bir yere girmek isteyince, yularını çekmek kolay olur. O yere girince, kuyruğundan çekip çıkarmak gayet zor olur. O hâlde işin esası gözü korumaktır. Said bin Cübeyr (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Dâvud aleyhisselâmın fitnesi gözden idi. Dâvud aleyhisselâm oğluna, «Aslan ve ejderhanın arkasından gitmek, kadınların peşinde gezmekten daha iyidir», buyurdu. Yahyâ ibn Zekeriyyâ'ya (aleyhisselâm), «Zinanın başlangıcı neresidir?» dediklerinde, «Göz ve şehvettir», buyurdu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: «**Yabancı kadınlara bakmak, zehir ile su verilmiş, şeytanın oklarından bir oktur. Allah korkusundan gözünü koruyana, öyle bir iman verilir**

(1) III/86. Herîse'ye Anadolu'da «**keşkek**» denir.

ki tatlılığını kalbinde duyar» (1). Yine buyurdu: **«Ölümümden sonra, ümmetime kadınlara benzer bir fitne bırakmadım»** (2). Yine buyurdu: **«Göz de ferc gibi, zina yapar. Gözün zinası bakmaktır»** (3). O hâlde gözünü koruyamayanın şehveti için riyazet çekmesi lâzım olur. Bu şehveti kırmanın çaresi de oruç tutmaktır. Bunu da yapamazsa, evlenmelidir. Güzel yüzlü, parlak oğlanlardan gözünü koruyamayanın zararı daha büyüktür. Bu, aslâ helâl olmaz.

Bir kimsenin şehveti harekete gelip, parlak bir gence bakar ve rahatlarsa, ona bakması haram olur. Rahatlığı akarsuları, yeşillikleri, çiçekleri, güzel yazıları, rengârenk gülleri seyretmek şeklinde olursa zarar vermez. Zira o kimsede bunlarla birleşmek arzusu olmaz. Gül ve çiçekler ne kadar güzel olsalar da, onları öpmek, okşamak olmaz. İşte gençleri seyreden bir kimsede bu arzular meydana gelirse, şehvet alâmetidir. İlk düşünce livatadır. Meşâyihten biri der ki: «Bir müridime kükremiş aslanın saldırmasından, parlak oğlana bakması kadar korkmam».

Müridlerden biri dedi: Şehvetim o kadar coştu ki, kendimi tutamıyordum. Ağladım, inledim ve çok duâ ettim. Bir gece rüyada bir kimseyi gördüm. Bana, «Sana ne oldu?», dedi. Hâlimi anlattım. Elini kalbimin üstüne koydu. Uyandığım zaman, o arzuyu benden gitmiş buldum. Aradan bir yıl geçince aynı hâl meydana geldi. Aynı şahsı rüyada gördüm. «Bunun senden gitmesini ister misin?», dedi. «İsterim», dedim. «Boynunu uzat», dedi. Bir kılıç getirdi. Boynuma çaldı. Uyanınca bütün arzum sönmüş idi. Bir yıl daha geçince tekrar aynı hâl meydana geldi. Çok ağladım. Aynı şahsı yine rüyamda gördüm. Bana, «Allahü Teâlâ'dan sevmediği şeyin defedilmesini ne zamana kadar isteyeceksin» dedi. Bunun üzerine evlendim ve ondan kurtuldum.

BU ŞEHVETE MUHALEFET ETMENİN SEVABI

Şehvet ne kadar çok olursa, ona uymamaktaki sevab da o kadar çok olur. Bundan daha kuvvetli şehvet [arzu] yoktur. Fakat bu şehvet çirkin olup, duyulmasında rezil ve perişan olacağından insan korkar. Umumiyetle insanların buna yaklaşmamaları ya acziyetlerinden, ya da korkularından veya utanmalarından, yahut da para ve mallarını muhafaza bakımlarındandır. Bunlardan ötürü bu arzusunu yapmayana sevab verilmez. Zira bunlar dünyaya aittir. Şeriata uymak değildir. Günah sebepleri kendinde bulunmamak saâdettir. Keşke, bütün günahlar ve kötülükler böyle bir sebeple yapılmamış olsa. Ama bir kimse bu haramı yapabilecek

(1), (2) III/87. (3) III/88.

olsa, hiçbir mâni de bulunmasa yalnız Allah rızası için buna yanaşmasa onun sevabı çok fazladır. Böyle bir kimse, kıyamette Arş-ı ilâhînin gölgesinde bulunacaklardan olur. Onun derecesi Yûsuf aleyhisselâmın derecesi gibidir. Bu hususta onun imamı ve rehberi Yûsuf aleyhisselâmdır.

Süleyman ibn Yesâr çok güzel bir delikanlı idi. Bir kadın kendini ona teslim etmek istedi. Kadından kaçtı ve sonra dedi ki: Yûsuf aleyhisselâmı rüyada gördüm. Siz Yûsuf musunuz? dedim. «Evet, ben o Yûsuf'um ki, niyet ettim, sen o Süleymansın ki niyet etmedin», buyurdu. «**O (kadın), andolsun ona niyyeti kurmuştu. Eğer Rabbinin bürhanını görmemiş olsaydı** (belki Yûsuf da) **onu kasd etmiş gitmişti...**» [1] âyet-i kerimesi buna işarettir. Yine aynı Süleyman der ki: Hacca gittim. Medine'den çıkınca Ebvâ denen yere geldik. Arkadaşım, bir şey satın almaya gitti. Araplardan ay yüzlü bir kadın gelip bana, «Ver!» dedi. Ekmek istiyor zannettim. «Bir torban var mı?» dedim. «Onu değil, kadınların erkeklerden istediğini istiyorum», dedi. Başımı yakamın içine çektim, ağlamaya başladım, o kadar ağladım ki, o kadın geri döndü. Arkadaşım gelince, ağlamış olduğumu anladı ve «Bu ne hâldir?», dedi. «Çocuklarımı hatırladım, gözlerim doldu, onun için ağlıyorum», dedim. «Sen şimdi bir işten kurtuldun. Sana bir şey olmuştur. Bana anlat», dedi. Çok fazla ısrar edince, anlattım, o da ağladı. «Sen niçin ağlıyorsun?» dedim. «Senin yerine ben olsaydım, senin gibi yapamayacağımdan korkardım», dedi. Mekke'ye gidip, tavaf ve sa'y yaptık. Bir odada oturduk. Uykuya daldım. Gayet güzel, parlak yüzlü, güzel kokulu ve uzun boylu bir kimse gördüm. «Sen kimsin?», dedim. «Yûsuf'um», dedi. «Yûsuf-ı Sıddîk mısın?» dedim. «Evet», dedi. «Mısır azizinin karısı ile [Zelîha] ne şaşılacak bir hikâyeniz vardır!», dedim. «Senin arâbi [köylü] kadınla olan hikâyen bundan daha çok şaşılacak bir hikâyedir», buyurdu.

İbn Ömer (radıyallahü anhümâ) der ki: Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «**Eski zamanda üç arkadaş bir yolculuğa çıktılar. Gece oldu. Emniyette olmak için bir mağaraya girdiler. Dağdan büyük bir taş yuvarlanıp mağaranın girişini kapadı. Çıkacak yol kalmadı. O taşı da hareket ettiremediler. Duâ etmekten başka hiçbir kurtuluş çaresi kalmadı. Kendi amellerimizden iyi olanları arzedelim, belki bunların hürmetine bir çıkış yeri açılır, dediler. Biri dedi ki: "Yâ Rabbi, biliyorsun ki benim annem ve babam vardı. Onlardan önce bir defa yemek yemedim. Hanımıma ve çocuklarıma vermedim. Bir gün bir işim vardı. Gece geç geldim. Onlar yatmışlardı. Belki uyanırlar diye getirdiğim süt şi-**

---

(1) 12 — Yûsuf: 24.

şesini elimde tutuyordum. Çocuklarım ise açlıktan feryad ediyor, ağlıyorlardı. Ben ise çocuklarıma «Annem - babam içmeyince size vermem», diyordum. Sabaha kadar uyanmadılar. Ben de elimde süt şişesi bekledim. Halbuki ben de, çocuklarım da gayet aç idik. Yâ Rabbi! O hareketimin yalnız Senin rızan için olduğunu biliyorsun, bizi buradan kurtar". Böyle deyince taş sallandı. Bir delik meydana geldi, fakat çıkacakları kadar geniş değildi. Diğeri dedi Yâ Rabbi! O hareketimin yalnız Senin rızan için olduğunu biliyordum. Âşık olmuştum. Bana yüz vermedi. Bir sene çok kıtlık oldu. Aç kaldı, âciz oldu. Bana yaklaştı. Dediğimi yapması için kendisine yüzyirmi altın verdim. Sıra o işe gelince bana «Allah'ın emrine uymamaktan, O'nun rızası hilâfına iş yapmaktan korkmuyor musun?», dedi. Korktum, altınları bıraktım. O işten el çektim. Halbuki o anda dünyada bundan daha çok istediğim bir şey yoktu. Yâ Rabbi! Biliyorsun ki, onu yalnız Senin için yaptım. Bunun için bize bir çıkış yeri ihsan eyle!". Taş sallandı ve biraz daha açıldı, fakat yine çıkacakları kadar değildi. Bunun üzerine üçüncüsü dedi ki: "Yâ Rabbi! Biliyorsun ki, ben bir defasında işçiler tutmuştum. Hepsinin yevmiyelerini verdim. Bir tanesi bırakıp gitmişti, yalnız onun ücretini veremedim. Ona vereceğim para ile bir koyun aldım. Onunla ticaret ettim. Cok mal ve para kazandım. Bir gün o kimse parasını istemeye geldi. Bir sahra dolusu inek, koyun, deve ve kölem vardı. «Bunların hepsi senindir», dedim. «Benimle alay mı ediyorsun?», dedi. «Hayır, hepsini senin paranla kazandım», deyip, hepsini ona verdim. Bir tane bile kendime almadım. Yâ Rabbi! Biliyorsun ki, hepsini Senin için yaptım. Bize çıkış yolu ihsan eyle!". Bunun üzerine taş hareket etti. Yol açıldı, dışarı çıktılar» [1].

Ebû Bekir b. Abdullah Müzeni der ki: Bir kasap vardı. Komşusunun cariyesine âşık idi. Bir gün cariyeyi bir köye gönderdiler. Kasap arkasından gidip ona asıldı. Cariye, «Ey delikanlı! Senin beni sevdiğinden daha çok ben seni seviyorum. Fakat Allahü Teâlâ'dan korkuyorum», dedi. «Sen korkuyorsun da, ben niçin korkmayayım» deyip tevbe etti ve geri döndü. Yolda çok susadı, susuzluktan ölecek gibi oldu. Zamanın peygamberinin bir iş için bir yere gönderdiği bir kimse, o kasabın yanına geldi. «Sana ne oldu?», dedi. «Hararetten böyle oldum», dedi. «Gel, duâ edelim de, Allahü Teâlâ bir bulut göndersin, başımızın üzerinde dursun, öylece şehre gidelim», dedi. «Benim hiçbir hayırlı işim yoktur. Sen duâ et, ben âmin diyeyim», dedi. Öyle yaptılar. Bulut geldi ve başlarının üzerinde durdu. Birbirlerinden ayrılacakları yere kadar,

(1) III/91 - 92.

bulut başlarının üzerinde olduğu hâlde gittiler. Sonra bulut kasabın başı üzerinde kaldı. Bunu göre peygamber habercisi, «Ey delikanlı! Sen demedin mi ki, benim hiçbir hayırlı amelim yoktur. Şimdi bulut seninle geliyor. Bana hâlini anlat», deyince kasap, «O cariyenin sözü üzerine yaptığım tevbe hariç, hiçbir şey bilmiyorum», dedi. Peygamber habercisi de «Evet, böyledir. Tevbesi kabul edilen bir tevbekâr gibi, Allahü Teâlâ'nın indinde makbul kimse yoktur», dedi.

KADINLARA BAKMANIN ÂFETLERİ VE BUNDA HARAM OLANLAR

Böyle bir işi yapabileceği hâlde, bir kimsenin bundan kaçınması pek nâdir olur. Burada işin başlangıcını gözetmek lâzımdır. Başlangıçta mâni olmak lâzımdır. Başlangıcı ise gözdür. Alâ İbn Ziyâd der ki: «Hiçbir kadının örtüsüne bile bakma, kalbine bir şehvet, bir arzu düşer». Aslında kadınların elbiselerine, örtülerine bakmaktan, onların güzel kokularını koklamaktan, seslerini duymaktan, hattâ haber göndermekten, onlardan haber almaktan ve sen onları görmesen de, onların seni göreceği yerlerden geçmekten kaçmak vâcibtir, lâzımdır. Çünkü onları görmek olan yerde kalbde şehvet tohumu ve fena düşünceler saçılır.

Kadınların da güzel erkeklerden kaçması lâzımdır. İsteyerek olan bakmaları haramdır. Gayr-ı ihtiyari göz alırsa günah değildir. Fakat ikinci defa bakmak haram olur. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«İlk bakış senin için, diğerinin ise günahı senin içindir».** Yine buyurdu: **«Bir kimse âşık olsa, kendini korusa ve gizli tutsa ve bunun sıkıntısında ölse, şehid olur»** (1). Kendini korumak da, birinci bakış tesadüfen olduysa, ikincisinden koruyup bakmamak, bakmayı istememek ve bakmak istememeyi kalbinde bulundurmaktır.

Arada perde olmadan, meclislerde, misafirliklerde ve diğer yerlerde kadınlarla bir arada bulunmak gibi fesat tohumu yoktur. Kadınların örtü ve peçeli olması yetişmez. Hattâ beyaz örtü ve peçe taksalar da, şehveti tahrik ederler. Belki de, yüzleri açık olmaktan ziyade, câzib görünürler. O hâlde, kadınların beyaz örtü ve temiz peçe ile yüzlerini bağlayıp dışarı çıkmaları haramdır. Böyle yapan kadınlar, kızlar âsi olur. Buna razı olan babası, annesi, kocası ve kardeşi de bu günaha ortak olur.

Şehvet niyeti ile bir erkeğin, bir kadın elbisesi giymesi, eline alması, koklaması, çiçek ve elma gibi lâtif şeyleri kadınlara ver-

(1) III/90.

mek, kadınlardan, kızlardan almak veya onlarla yumuşak ve tatlı konuşmak câiz değildir. Kadın ve kızların sert ve keskin olmanın dışında erkeklerle konuşması câiz değildir. Nitekim Allahü Teâlâ buyurur: **«Konuşurken mülâyim, tatlı sesle konuşmayınız. Kalbinde hastalık olan tamâ' eder»** (1). Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) hanımlarına, **«Erkeklerle güzel sesle konuşmayınız»** buyurur. Kadınların, kızların şu içtikleri bardağın ağızlarının temas ettiği yerden içmek kasdiyle su içmek doğru değildir. Kadınların dişlediği bir meyveyi yemek de böyledir.

Bir hâkim der ki: **«Ebû Eyyûbe'l-Ensârî'nin** (radıyallahü anh) ehli ve çocukları, Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) önünden kaldırılan ve mübarek parmaklarının ve ağzının değdiği tabakları, bereketlenmek ve sevaba kavuşmak için elleri ile silerlerdi. Bunda da nefis için lezzet ve zevk olursa günah olur.

Kadınlarla alâkalı olan şeylerden kaçmak gibi, hiçbir şeyden kaçmak mühim değildir. Yolda karşılaşacağın kadın ve oğlanlara bakman için şeytan seni zorlar. «Nasıldır? bir bak», der. Şeytanla münakaşa edip ona, «Niçin bakayım? Çirkin ise mahcub olurum ve günah işlerim. Çünkü güzel olmasını isterim. Güzel ise, helâl değildir, günaha girmiş olurum. Günah, hasret, elem bende kalır; o gider. Arkasından gidersem, dinimi ve ömrümü peşine harcarım. Belki de maksadıma da kavuşamam», demelidir.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Bir kimse bir kadına rastlar, şeytan şehvetini tahrik ederse evine gitsin ve hanımı ile sohbet etsin. Çünkü o yabancı kadında olan, kendi hanımınızda da vardır»** (2), buyurdu.

1- AÇ GÖZLÜLÜK

(1) 33 — Ahzâb: 32.
(2) Hatib: Ömer.

ÜÇÜNCÜ ASIL

Konuşmadaki Zararları Kaldırmak ve Dilin Âfetleri

Dil, Hak Teâlâ'nın yarattığı şaşılacak şeylerdendir. Görünüşte bir et parçasıdır; ama hakikatte varlıkta olan her şey onun tasarrufu altındadır. Hattâ olmayan şeyler bile ondadır. Çünkü o, hem yokluktan, hem de varlıktan konuşur. Belki aklın vekilidir. Aklın haricinde ise bir şey yoktur. Akla, vehme ve hayâle gelen her şeyi, dil söyler. Diğer uzuvlar böyle değildir. Meselâ göz, renkten ve şekilden başkasını anlamaz. Kulak ise, yalnız ses duyar. Beden ülkesindeki diğer uzuvlar da, ancak bir şey ile alâkalıdır. Dilin ise kalb gibi, hepsiyle münasebeti vardır. Dil kalbin karşısındadır. Kalbdeki sûretleri kalbden alıp söylediği gibi, kalbin dışındaki sûretleri de kalbe ulaştırır ve söylediği her sözden kalbde bir sıfat meydana gelir. Meselâ, dil ile yalvarır, ağlar, sızlar ve böyle sözler söylerse, ağlama sesleri çıkarırsa, kalb bundan bir incelik, yanma ve üzülme sıfatı edinir. Böylece kalbdeki ateşin alevi beyni kaplar ve gözlerden yaş akmaya başlar. Neşelendirici şeyler ve güzelleri anlatan sözler söyleyince, kalbde sevinç ve neşe hareketi meydana gelmeye başlar, şehvet kamçılanır. Bunun gibi dilin söylediği her sözden kalbde ona uygun bir sıfat zuhur eder. Kötü sözler söylerse kalb kararır; doğru ve iyi şeyler konuşursa kalb nurlanmaya, parlamaya başlar. Yalan ve eğri - büğrü konuşursa, kalb de eğri olur. Öyle ki, doğruyu göstermez. Eğik ayna gibi olur. Bu sebeple, şairlerin ve yalan söyleyenlerin rüyaları doğru çıkmazlar. Çünkü kalbleri yalan ve bozuk sözlerden eğrilmiştir. Doğru konuşmayı ve doğru olmayı âdet edenin, rüyaları da doğru olur. Bunun gibi doğru rüya görmeyenler, âhirete gidince, bütün lezzetlerin en üstünü olan Allahü Teâlâ'yı görmesi de, kalbine eğri olur ve olduğu gibi görmez. O lezzetin saâdetinden mahrum kalır. Güzel bir yüz, eğik bir aynada eğri ve yamuk - yumuk olur. Nitekim kılıcın üzerindeki ayna gibi parlak, fakat yüksek ve alçak olan yerlere bakınca, bir güzel yüze bakmanın lezzetini bulamaz. Âhiretteki ve Allahü Teâlâ hakkındaki işler de böyledir. O hâlde kalbin doğruluğu ve eğriliği, dilin doğru ve eğriliğine bağlıdır. Bunun için Resûlullah (sallâllahü

aleyhi ve sellem), **«Kalb doğru olmayınca, iman doğru ve müstakim olmaz. Dil doğru olmayınca, kalb de doğru olmaz»** (1), buyurdu.

O hâlde çok konuşmak istemekten ve dilin zararlarından sakınmak dinde mühim işlerdendir. Biz burada bir fasılda, susmanın faziletini; sonra fazla konuşmanın ve fuzûlî [boş yere] konuşmanın, münakaşa etmenin, hasımlık etmenin, sövmenin zararlarını; başkasına dil uzatmanın âfetlerini; lânet etmenin, alay etmenin, beddua etmenin, insanları güldürmenin zararlarını; yalan söylemenin, gıybet etmenin, söz taşımanın, iki yüzlülüğün felâketlerini; insanları övmek ve kötülemenin ve buna benzer şeylerin zararlarını uzun uzun anlatırız. Bunlardan kurtuluş çarelerini de anlatacağız, inşâallahü Teâlâ.

SUSMANIN SEVABI

Dilin âfetleri çok ve kendini bunlardan korumak zor olduğu için, elden geldiği kadar susmak en iyi çaredir. O hâlde insan, zaruret miktarından fazla konuşmamalıdır. Demişlerdir ki, abdâller, konuşması, yemesi ve uyuması zaruret miktarınca olan kimselerdir. Allahü Teâlâ bildirmiştir ki: **«Doğru söylemek, hayırla buyurmak ve insanların arasını bulmak hariç, konuşmada hayır yoktur»** (2). Peygamberimiz (aleyhisselâm) buyurdu: **«Karın, ferc ve dilini koruyan kimsenin her şeyi korunmuştur»** (3). Muâz ibn Cebel (radıyallahü anh) sordu ki: «Yâ Resûlâllah, hangi amel daha faziletlidir?». Mübarek dilini ağzından çıkarıp parmağını üzerine koydu. Yâni susmaktır, demek istedi. Ömer (radıyallahü anh) buyurur ki: Ebû Bekir'i (radıyallahü anh) gördüm, dilini parmağıyla tutmuş çekiyordu ve oğuyordu. Dedim ki: «Ey Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) halifesi! Bunu niçin yapıyorsun?». «Bu, beni ne işlere düşürmüştür», dedi.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«İnsanoğlunun hatalarının çoğu dilindendir»** (4). Yine buyurdu: **«İbadetlerin en kolayını size bildireyim: Susmak ve iyi huylu olmak»** (5). Yine buyurdu: **«Allahü Teâlâ'ya ve kıyamet gününe inanan, iyilikten başka konuşmasın, yahut sussun»** (6). İsa aleyhisselâma, «Bize bir şey öğret de, onunla Cennete girelim», dediklerinde, «Hiç konuşmayın», buyurdu. «Bunu yapamayız», dediklerinde, «O hâlde hayırdan başka konuşmayın», buyurdu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Susan ve vakarlı duran bir mü'min görürseniz ona**

---

(1) III/94.
(2) 4 — Nisâ: 114.
(3) III/94.
(4), (5), (6) III/95.

yakın durunuz, o hikmetsiz değildir» (1). İsa aleyhisselâm buyurdu: «İbadet on kısımdır. Dokuzu susmak, biri ise insanlardan kaçmaktır». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Çok konuşan çok hata eder, çok günah işler. Çok günah işleyene ateş daha lâyıktır»** (2). Bunun için Ebû Bekiri's-Sıddik (radıyallahü anh), «Hapse lâyık, dilden daha uygun bir şey yoktur», dedi.

Ubeyd ibn Yûnus diyor ki: Kulağını diline murakıb yapıp da her işinde bunun faydasını görmeyen bir kimse görmedim. Muaviye'nin meclisinde konuşuluyordu. Ahnef ibn Kays ise susuyordu. «Niçin susuyorsun?», dediklerinde, «Yalan söyleyemem Allah'tan korkarım; doğru söyleyemem sizden korkarım», dedi. Rebi' ibn Heysem (rahmetullahi aleyh) yirmi sene dünya kelâmı konuşmadı. Sabahleyin kalkınca, kalem ve kâğıt getirir; söylediğini, konuştuğunu yazardı. Akşam bu konuşmalardan kendini hesaba çekerdi.

Susmanın bütün bu faziletleri, dilin âfet ve zararlarının çok olmasındandır. Bütün lüzumsuz şeyler, dil ucundan meydana gelir. Söylemesi hoş ve kolaydır. Fakat iyi ile kötüsü arasını ayırmak zordur. Susmak ile bu mes'ûliyetlerden kurtulunur. Kalbe himmet toplanır, tefekkür ve zikir ile meşgul olur.

Söz dört kısımdır: **Birincisi** tamamen zararlıdır. **İkincisinde** hem zarar, hem de fayda vardır. **Uçüncüsünde** ne fayda ne de zarar vardır. Bu ise fuzûli konuşmaktır. Zararı, zamanını boş geçirmek bakımından yeter derecededir. **Dördüncüsü** yalnız faydalı sözdür. O hâlde sözlerin dörtte üçü söylenmemelidir. Dörtte biri söylenmelidir. O da biraz evvel geçen âyet-i kerîmedeki mânâdadır. Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) **«Susan kurtuldu»** (3), sözünün mânâsı budur. Bunlar bilinince dilin âfetleri de bilinir. Bunlar da onbeş âfettir. Hepsini birbir anlatacağız.

DİLİN ÂFETLERİ

1 — LÜZUMU OLMAYAN SÖZ

Sana lüzumu olmayan sözü söylersin. Söylemediğin zaman din ve dünyan için sana hiçbir zarar vermez. Bununla İslâmiyetin güzelliğinin dışında kalırsın. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Kaçınılması icabeden şeyden el çekmek, İslâmın güzelliğindendir»** (4). Bu nev'i sözler şöyledir ki: İnsanlarla oturur, yolculuk hikâyeleri, bağ, bahçe, dağlara ait sözler söyler, geçmişte başından geçenleri eksiksiz ve mübalâğasız anlatır. Bunların hepsi

(1), (2) III/95. (3) III/96. (4) III/97.

lüzumsuzdur. Bunlardan kaçmalıdır. Zira söylenmemelerinde hiçbir zarar yoktur. Bunun gibi, bir kimseyi görüp, ihtiyacın olmayan şeyi sorman da böyledir. Bu da sormanda bir âfet olmadığı zamandır. Ama meselâ oruç tutuyor musun? diye sorsan doğru söylerse, ibadeti izhâr eylemiş olur. Yalan söylerse, günahkâr olur. Sebebi sen olursun. Bu ise zaten câiz değildir. Bunun gibi, nereden geliyorsun? Ne yapıyorsun? Ne yapıyordun? diye sorsan, belki açık olarak cevap veremez, yalana sapar. Bu da aslında kötüdür. Fuzûlî ve lüzumsuz olan, içinde kötülük ve günah bulunmayan sözdür.

Derler ki, Lokman Hekim bir sene Dâvud aleyhisselâmın yanına gitti. Zırh yapıyordu. Lokman, ne yaptığını sormak ve öğrenmek istedi. Soramadı. Nihayet tamamladı ve giydi. Sonra, bu harb için iyi bir elbisedir, buyurdu. Lokman anladı ve «Susmada hikmet vardır. Fakat ne yazık ki rağbet eden az», dedi.

Böyle suallerin sebebi, insanların hâllerini bilmek, yahut bir kimse ile konuşup onu sevdiğini izhâr eylemektir. Bundan kurtuluş için ilâç, ölümün yakın olduğunu, yanında olduğunu bilmektir. Yaptığı her tesbih ve zikir, saklanan bir hazinedir. Yapmazsa çok ziyan eder. Ameli olarak ilâç, uzlet etmek veya ağzına taş koymaktır.

Haberde geldi ki: Uhud harbinin vâki olduğu gün, bir genç şehid oldu. Onu buldukları zaman açlıktan karnına taş bağlamış olduğunu gördüler. Annesi yüzündeki toz ve toprakları silip; «Cennet sana mübarek olsun», dedi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Nereden biliyorsun? Belki işine yaramayan bir şeye bahillik etmişti, yahut kendisine faydası olmayan bir söz söylemişti. Demek istiyorum ki, hesabı ondan sorulur. Sizin sözünüzün mânâsı ise elem ve hesab görmez demektir»** [1]. Bir gün Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Şimdi Cennet ehlinden birisi içeri girer»** [2]. Abdullah ibn Selâm (radıyallahü anh) içeri girdi. Kendisi için buyurulanı bildirdiler ve senin amelin [işin] nedir? dediler. «Benim amelim azdır. Fakat bana lâzım olmayan şeyi yapmam ve insanların fenalığını istemem», dedi.

Bir şey bir kelime ile söylenebiliyorsa, uzatılırsa ve iki kelime daha ilâve edilirse, o iki kelime fuzûli olur ve vebali söyleyene olur. Sahabeden biri diyor ki: «Bir kimse bana bir söz söylese, ona cevap vermem. Susamış bir kimsenin suya ihtiyacından çok olsa, fuzûli olur korkusuyla cevap vermekten korkarım». Matraf ibn Abdullah (rahmetullahi aleyh) diyor ki: «Allahü Teâlâ'nın celâlini kalbinizde büyütünüz. O'nun ismini olur olmaz yerde söylemeyiniz. Nasıl

(1), (2) III/97.

binek hayvanına ve kediye Allah seni şöyle yapsın dersiniz?» Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Fazla sözü sonraya bırakana, fazla malı verene, yâni kesenin bağını çözüp, dilinin ucuna bağlayana saâdetler olsun»**. Yine buyurdu: **«İnsan için uzun dilli olmaktan daha kötü şey yoktur»** (1).

Söylediğin her şeyi sana yazarlar. Eğer melekler bedava yazmayıp, yazmak için para isteselerdi, korkup onda bir konuşurdun. Çok konuşmakta geçen vakitten meydana gelen ziyan, senden isteyecekleri ücretteki ziyanından daha çoktur.

2 — BÂTIL VE GÜNAH KONUŞMAK

Bâtıl konuşmak, bid'atler hakkında konuşmaktır. Günah söylemek ise, kendi fısk ve fesâdını anlatmak ve başkalarına da anlattırmaktır. Şarabı ve fıskı anlatan hikâyeler söylemektir. Yahut bir toplantıda münakaşa edip, birbirine galiz sözler söyleyenlerin, birbirlerini incitenlerin hâllerini, sözlerini anlatmaktır. Yahut insanları güldürmek için kadın hikâyeleri anlatmaktır. Bunların hepsi günahtır. Birinci âfet gibi değildir. Çünkü dereceyi düşürür. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Bir kimse bir söz söyler ve o sözden korkmaz ve mühimsemezse, o söz onu Cehennemin dibine götürür. Bir söz söyler ve ondan korkarsa, o sözü onu Cennete götürür»** (2).

3 — SÖZDE MUHALEFET, MÜNAKAŞA VE MÜRÂİLİK

Bazı kimselerde âdet hâline gelmiştir ki, kim ne söylerse kabul etmez; hayır, öyle değildir, der. Bu, sen ahmaksın, bir şey bilmezsin, yalan konuşursun, ben ise akıllıyım, zekiyim, bilgiliyim ve doğru konuşurum demektir. Bu söz ile iki helâk edici sıfatı kuvvetlendirmiş olur. Biri tekebbür [kendini büyük görmek], öbürü ise başkalarına saldırmaktır. Bunun için Resûlullah Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: **«Konuşurken muhalefet etmeyen ve hasımlık yapmayan ve bâtıl söz söylemeyen kimse için Cennette bir saray yaparlar. Haklı iken susarsa Cennet-i âlâda ona bir saray yaparlar»** (3). Bunun sevabı, yalan ve asılsız şeylere sabretmekten daha fazladır. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Münakaşadan, haklı olsa bile, vaz geçmedikçe kişinin imanı tamam olmaz»** (4).

---

(1) III/97.
(2), (3), (4) III/100.

Bu muhalefetin hepsi mezheb ayrılığındaki muhalefet değildir. Şöyledir ki: Bir kimse, bu nar tatlıdır dese, sen de ekşidir desen, yahut şurası beş kilometredir dese, sen de o kadar değildir desen, bütün bunlar mezmûmdur, kötüdür.

Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurmuştur ki: **«Bir kimseye inat etmenin keffâreti iki rekât namazdır»** [1]. Şu da inat ve husûmettendir ki, bir kimse bir söz söyler, sen onda yanlış bulur ve eksik ve hatalı taraflarını ona gösterirsin. Bütün bunlar haramdır. Çünkü ondan, üzüntü ve kalb kırmak meydana gelir. Zaruretsiz hiçbir Müslümanı incitmek doğru değildir. Bu gibi şeylerde o kimseye yanıldığını söylemek farz değildir. Belki susmak imanın kemâlini gösterir.

Mezheblerde olan muhalefete cedel denir. Bu da doğru değildir. Ancak yalnız bir yerde, işin hakikatini, kabul edeceğini sandığın zaman nasihat yollu söylersin. Kabul etmek ümidi yoksa susarsın. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Dalâlet yoluna sapan kavimlerin hepsi, dinde birbirleriyle mücadele ettiklerindendir»** [2]. Lokman Hekim oğluna dedi ki: Âlimlerle cedel etme, sonra sana düşman olurlar. Muhâl ve bâtıl olan bir şey üzerine susmak gibi kuvvetlilik olamaz. Bu, mücâhedenin faziletlerindendir. Dâvud-i Tâî uzlet eyledi. Ebû Hanîfe (rahmetullahi aleyh), «Niçin dışarı çıkmıyorsun?», buyurdu. «Kendimi, mücâhede ile cedelden koruyorum», dedi. «Toplantılara gel, münâzaraları dinle ve konuşma», buyurdu. «Buyurdukları gibi yaptım. Ondan daha çetin ve zor hiçbir mücâhede görmedim», dedi.

Bir şehir içerisinde bir mezhebin inatçısı, mutaassıbı olmak gibi felâket yoktur. Makam ve şöhret isteyen kimseler, mezhebler muhalefetini [cedeli] dinden bilirler, kendi saldırganlıklarını ve tekebbürlerini bunun icabı gösterirler. Bunları dinden bildikleri için, bunları isteme arzusu hâline gelir ve o kadar kuvvetlenir ki, sabredilemeyecek bir hâl alır. Zira nefsin ondan birçok çeşit şeref ve lezzeti vardır.

Mâlik ibn Enes (rahmetullahi aleyh) buyuruyor: «Cedel dinden değildir ve din büyüklerinin hepsi bunu yasaklamışlardır». Fakat konuştukları bid'at sahibi bir kimse ise inat, husûmet ve uzatma olmaksızın, Kur'ân-ı Kerîm ve hadis-i şerifler ile ona anlatmışlardır. Fayda vermeyince kendi hâline bırakmışlardır.

---

(1) III/101.
(2) III/100.

4 — MALDA HUSÛMET

Mal hususunda husûmet için ya kadı'nın [hâkimin] huzuruna yahut başka yere gidilir. Bunun âfeti büyüktür. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Bir kimse, ilmi olmadan bir kimseye muhalefet ederse, susuncaya kadar Allahü Teâlâ'nın gazabında olur»** (1). Demişlerdir ki: Kalbi dağıtan, hayatın zevkini gideren, din mürüvvetini götüren, mal hususundaki husûmet [düşmanlık] gibi hiçbir şey yoktur. Hiçbir verâ' sahibi malda husûmet etmemiştir. Zira, olduğundan fazla söylenmedikçe husûmet olmaz. Verâ' ise fazla söyletmez. Hiçbir şey olmasa da hasmına tatlı söz söyleyemez. Halbuki tatlı sözün üstünlüğü çoktur. Herkeste husûmet olabilir. Yapabiliyorsa terketmesi çok mühimdir. Yapamıyorsa, doğruyu söylemeli, rencide etmeyi düşünmemeli, çirkin sözler söylememeli ve de ilâve etmemelidir. Zira bunlar dini helâk ederler.

5 — FUHUŞ SÖYLEMEK

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Fuhuş söyleyen** [çirkin söz söylemek, sövmek] **kimseye Cennet haramdır»** (2). Yine buyurdu: **«Cehennemde öyle insanlar olur ki, ağzından çıkan pisliğin fena kokusundan bütün Cehennemdekiler feryad edip, bu kimdir? derler. Bunlar, fuhuş ve çirkin sözlerin konuşulduğu yeri seven ve kendileri de öyle konuşanlardır, denir»** (3). İbrahim Meysere diyor ki: «Fuhuş söyleyen, kıyamette köpek şeklinde olacaktır». Fuhşun en çoğu, fesadçılarda olduğu gibi, çirkin sözler söyleyip, avret yerlerini anmaktır. Sövmek ise bunu bir kimseye söylemektir. Resûlullah (aleyhissalâtü vesselâm) buyurdu: **«Annesine babasına sövene lânet olsun».** «Bunu kim yapar?», dediklerinde, **«Başkasının anne ve babasına sövüp kendi anne ve babasına sövdüren, anne ve babasına sövmüş demektir»** (4), buyurdu.

Mübâşeret [cima'] bildiren sözleri, fuhuş olmaması için imâ ile söylemelidir. Çirkinlik bulunan her şeyde işaretle konuşup açık söylememelidir. Kadın ismini açık söylemeyip «örtülüler» demek lâzımdır. Bir kimsede basur ve bars gibi çirkin hastalıklar varsa «hastalık» deyip böyle sözlerde edebli olmalıdır. Çünkü bu da fuhuş sözlerden bir çeşit olabilir.

---

(1) III/102.
(2), (3) III/104.
(4) III/106.

6 — LÂNET ETMEK

Bil ki, **lânet etmek, kötüdür.** Hayvana, insana, elbiseye, neye olursa olsun böyledir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: «**Mü'min lânet etmez**» [1]. Seferde hanımı Resûlullah'la (aleyhisselâm) beraber idi. Bir deveye lânet etti. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «**O devenin üstündeki her şeyi alın. Kafileden çıkarın. Zira mel'undur**» [2]. Bir müddet deve öyle dolaştı, kimse yanına yaklaşmadı. Ebû'd-Derdâ (radıyallahü anh) buyurur: «Bir kimse, toprağa veya bir şeye lânet etse, o şey der ki, lânet bizim ikimizden de daha çok Allahü Teâlâ'ya âsi olana olsun». Bir gün Ebû Bekri's-Sıddîk (radıyallahü anh) bir şeye lânet etti. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) işitti ve üç defa, «**Kâbe'nin sahibinin hakkı için sen sıddiksın, lânet yoktur**» [3], buyurdu. Tevbe ettim, tevbe ettim, dedi ve kefâret için bir köle azâd etti.

Çok kötü olanlar hariç, insanlara lânet etmek doğru değildir. Meselâ, «Zalimlere, fâsıklara ve bid'at sahiplerine lânet olsun!» denir. Ama «Mutezileye ve Kerâmiyyeye lânet olsun», sözünde şüphe vardır ve bundan bir fesad doğar. Bundan sakınmak lâzımdır. Ancak şeriatta lânet edilmiş kimseler bunun dışında kalır. Ama bir kimseye, «Sana lânet olsun» demek, yahut, «Şu kimseye lânet olsun», demek, onların Fir'avn ve Ebû Cehil gibi küfür üzere öleceğini biliyorsa olabilir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir kavmin ismini söyleyip, onlara lânet etti. Zira Müslüman olmayacaklarını bilmişti. Meselâ Yahudiye, «Sana lânet olsun» demekte zarar olabilir. Zira ölmeden önce Müslüman olup Cennetliklerden olur. Hattâ söyleyenden de iyi olabilir. Bunun üzerine bir kimse, «Bir Müslümana, Allah sana merhamet eylesin desek, halbuki bu kimse mürted olup da ölebilir. Fakat biz bulunduğumuz hâle göre söylüyoruz, kâfire de kâfir olduğu zaman lânet ediyoruz», derse hatâ etmiş olur. Çünkü rahmetin mânâsı, Allahü Teâlâ, o kimseyi rahmet olan Müslümanlık üzere bulundursun demek olup, Allahü Teâlâ onu küfür üzere bulundursun demek doğru olmaz. O hâlde böyle lânet etmemelidir. Bir kimse, «Yezid'e lânet doğru mudur, değil midir?» dese, cevabında deriz ki: «Hazret-i Hüseyin'i (radıyallahü anh) öldürene, tevbesiz öldüyse, lânet olsun», denebilir. Zira öldürmek küfürden büyük değildir. Tevbe edince, lânet edilmez. Çünkü, Vahşî, Hazret-i Hamza'yı (radıyallahü anhümâ) öldürdü. Müslüman oldu ve lânet ondan kaldırıldı. Ama Yezid'in tevbe edip etmediği bilinmiyor. Bazıları emretti, bazıları da emretmedi, fakat öldürülmesine razı idi dediler. Bu, aslında hıyanet olur. Bu zaman-

---

(1), (2), (3) III/106.

larda büyüklerden çok kimseler öldürüldü. Kimse, kimin emir verdiğini bilmez. O hâlde dört yüz sene önceki bir olayın hakikatini nasıl biliriz? O zaman bile bunu kimse hakkıyle bilememişti. Allahü Teâlâ insanları bu fuzûlî ve tehlikeli şeyden uzak tutmuştur. Bir kimse bütün ömrü boyunca şeytana lânet etmese, kıyamette o kimseye niçin lânet etmedin, demezler. Ama hâli şüpheli olan bir kimseye lânet ederse, niçin böyle yaptın, böyle söyledin diye sorulur!

Büyüklerden biri buyuruyor ki: Kıyamet günü amel defterimden ya Lâilâhe illâllah kelimesi, yahut da bir kimseye lânet yükselir. Lâ ilâhe illâllah kelimesinin yükselmesini severim. Bir kimse, Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) bana vasiyet buyurun deyince, «Lânet etme» [1], buyurdu. Demişlerdir ki, mü'mine lânet onu öldürmek gibidir. Bazıları, bu hadis-i şeriftir dediler.

O hâlde tesbihle meşgul olmak, şeytana lânet etmekten iyidir. Şeytan böyle olunca, diğerlerini siz düşünün. Bir kimse, bir kimseye lânet eder ve kendi kendine, bu din salâbetindendir derse, şeytanın gururundandır, ekseriya inat ve boş şeydir.

7 — ŞİİR VE NAĞME

Semâ' bahsinde bunun haram olmadığını anlatmıştık. Çünkü Resûlullah'ın huzurunda şiir okumuşlardı. Şâiri Hasan'a, kâfirleri kötüleyici, hicv edici şiirle cevap vermesini emretti. Fakat, yalan söylemek, bir Müslümanı kötülemek, yahut da överken yalan söylemek câiz değildir. Ama, şiir san'atı olarak teşbih yoluyla söylenenler, görünüşte yalan da olsa, haram olmaz. Çünkü bunlardan maksad, bunlara inanmak değildir. Böyle şiirler, Arabî dilde Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) huzurunda söylenmiştir.

8 — MİZAH

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) şakalaşmayı yasaklamıştır. Az olmak şartı ile arada bir yapmak mubahtır. Şart, iyi huylu, güzel ahlâklı olmaktır. Ve yine şarttır ki, âdet ve meslek hâline getirmemeli ve doğru söylemelidir. Çünkü fazla şaka ve mizah vakti öldürür ve çok güldürür. Çok gülmek ise kalbi karartır. Heybet ve vakarı giderir. Hattâ böyle kimseden uzak durmaya başlarlar. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: «Ben mizah [şaka] konuşurum, fakat doğru konuşurum» [2]. Yine buyurdu: «Başkalarını güldürmek için bir söz söyleyen, Süreyya yıldızın-

(1) III/106.
(2) III/110.

dan yere düşmekten daha çok, kendi derecesinden düşer» (1). Çok güldüren her şey kötüdür. Gülmek, tebessümden fazla olmamalıdır. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Benim bildiğimi siz bilseniz, az güler, çok ağlarsınız»** (2). Bir kimse, diğer bir kimseye dedi ki: «Bilmiyor musun ki, şüphesiz Cehennemden geçilecektir. Nitekim Allahü Teâlâ, **«Sizden herbiriniz ondan geçecektir»** (3), buyuruyor. Oradan tekrar çıkılacağını biliyor musun?». Arkadaşı, «Hayır, bilmiyorum», dedi. Bunun üzerine, «Gülmek nedir ve gülmeye sebep nedir?», dedi.

Atâ-i Sülemî (rahmetullahi aleyh) kırk sene gülmedi. **Veheb ibn Verd**, Ramazan bayramı günü bir grup kimselerin güldüklerini, eğlendiklerini gördü. Buyurdu ki: «Eğer bu insanları afvetmişler ve oruçlarını kabul etmişlerse, bu işleri, şükür edenlerin işi değildir». İbn Abbas (radıyallahü anhümâ) buyurdu: «Günah işleyip de gülen, Cehenneme gider ve daima ağlar». **Muhammed ibn Vâsi'** buyurdu: «Bir kimse Cennette ağlarsa, hâline şaşılır mı?». «Şaşılır», dediler. «O hâlde dünyada gülen ve yerinin Cennet veya Cehennem olduğunu bilmeyene daha çok şaşılır».

Haberde geldi ki, bir köylü bir deveye binmiş bir şey sormak için, Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) yanına yaklaşmak istedi. Ne kadar gitmek istediyse de, deve geriye sıçradı. Ashâb-ı kirâm, «Yâ Resûlallah, o adam düştü ve öldü», dediklerinde **«Evet, sizin ağzınız da onun kanından doldu»**, buyurdu. Yâni ona gülmüştünüz. Ömer ibn Abdülâziz (rahmetullahi aleyh) buyurdu: «Allah'tan korkunuz ve mizah eylemeyiniz. Zira kalblerde kin doğurur ve ondan kötülük doğar. Bir yere toplanınca Kur'ân-ı Kerîm'den konuşunuz. Bunu yapamazsanız, iyi kimselerin iyi hâllerinden bahsediniz». Ömer (radıyallahü anh) buyurur: «Bir kimse, kimle şakalaşırsa, onun gözünde küçülür ve heybetsiz olur».

Bütün ömrü boyunca Resûlullah'tan (sallâllahü aleyhi ve sellem) iki - üç şaka sözü bildirilir: İhtiyar, acûze bir kadına, **«Acûze Cennete girmez»** (4), buyurdu. O ihtiyar kadın ağladı. Buyurdu ki: **«Ey hanım üzülme, ihtiyarlar önce gençleştirilir ve sonra Cennete sokulur»** (5). Bir kadın, kendisine (aleyhisselâm) «Kocam seni davet ediyor», deyince, **«Senin kocan o kimsedir ki, gözünde beyaz vardır»**, buyurdu. Kadın, «Hayır, kocamın gözü beyaz değildir», dedi. Buyurdu ki: **«Gözünde beyaz olmayan kimse yoktur»** (6). Bir kadın, «Beni deveye oturt», dedi. **«Seni deve yavrusuna oturtayım»**, buyurdu. «İstemem, beni taşıyamaz» dedi. **«Hiçbir deve yok-**

(1) III/112. (2) III/110 - 111.
(3) 19 — Meryem: 71. (4), (5), (6) III/112.

tur ki, bir devenin yavrusu olmasın», buyurdu. Hazret-i Talha'nın (radıyallahü anh) Ebû Umeyr adlı çocuğunun bir serçesi vardı. Serçesi ölmüş, ağlıyordu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) onu gördü ve **«Ey Ebû Umeyr, nugeyre [serçeciğe] ne oldu?»**, buyurdu. Serçeye aslında «nagre» denir. Umeyr sözüne uysun diye **«nugeyr»** şeklinde tasgîr ederek söyledi.

Bu şakalarının çoğunu çocuklar ve ihtiyar kadınlara yapar, gönüllerini hoş ederdi. Böylece kendi peygamberlik heybetinden korkmamalarını sağlardı. Kendi hanımlarının gönüllerini almak için de, hoş lâtifeler yapardı. Âişe (radıyallahü anhâ) buyurur: «Sevde yanıma geldi. Ben de sütten yemek pişiriyordum. Buyurun, yiyin dedim. İstemem dedi. Yemezsen, yüzüne sürerim dedim. Yemem dedi. Elimi süte soktum ve yüzüne biraz sürdüm. Resûlullah aramızda idi. Ayak üzere kalkıp, aynı şeyi bana yapmak istedi. O da benim yüzüme sürdü. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) tebessüm ettiler».

Dahhâk ibn Süfyân gayet çirkin bir adamdı. Resûlullahla (aleyhisselâm) oturuyordu. Dedi ki: «Yâ Resûlallah benim Âişe'den (radıyallahü anhâ) daha güzel iki hanımım vardır. İstersen birini boşayayım, size vereyim». Bu sözü Âişe (radıyallahü anhâ) da duydu. Âişe buyurdu: «Onlar mı güzeldir, yoksa sen mi?». «Ben», dedi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Âişe'nin (radıyallahü anhâ) bu sözüne güldü. Çünkü o adam pek çirkin idi. Bu hâdise, kadınların erkeklerden kaçmasını bildiren âyet-i kerîmeden önce olmuştur. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Süheyb'e (radıyallahü anh), **«Gözün ağrıdığı hâlde hurma mı yiyorsun?»**, buyurunca, «Ağrıyan tarafla yemiyorum», dedi. Bu cevaba Resûlullah (aleyhisselâm) tebessüm buyurdular. **Havvât ibn Cübeyr** (radıyallahü anh) kadınlara meyilli idi. Bir gün Mekke yolunda kadınlardan bir grupla duruyordu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) oradan geçti. Havvât çok utandı. **«Ne yapıyorsun?»**, buyurdu. «Azgın bir devem var. Bu kadınlardan devemi zaptedecek bir ip istiyorum», dedi. Sonra gitti. Resûlullah Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) kendisini görünce, **«O itaatsiz deve, nihayet azgınlıktan vaz geçti mi?»** buyurdu. Havvât (radıyallahü anh) der ki: «Utandım, başımı önüme eğdim ve sustum. Bundan sonra ne zaman beni görse, bunu söylerdi. Hattâ bir gün merkep üzerinde geliyordum. İki ayağımı da merkebin bir tarafında bulunduruyordum. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Yâ filân, azgın devenin âkıbeti ne oldu?»**, buyurdu. Dedim ki: "Seni peygamber olarak gönderen Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, Müslüman olduğumdan beri azgınlık yapmadı". **«Allahü Ekber. Yâ Rabbi, Ebû Abdullah'a hidâyet ver»**, buyurdu».

Nueymân-ı Ensârî çok şakalaşırdı. Çok şarap içerdi. Her zaman Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) huzuruna getirip nalin ile döverlerdi. Bir defasında sahâbeden biri, «Allah ona lânet etsin, ne zamana kadar böyle içecek?» dedi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Lânet etme, Allahü Teâlâ'yı ve Resûlünü seviyor»**. O kimsenin bir âdeti vardı. Her ne zaman Medine'ye bir taze meyve gelse, alır Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) huzuruna getirir ve «Bu hediyedir», derdi. Satın aldığı kimse parasını istese, onu Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) huzuruna getirir, «Meyveyi bu yedi, parasını ondan iste», derdi. Resûlullah tebessüm eder ve değerini verirdi. Sonra Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Peki, niçin getirdin?»** derdi. «Param yoktu. Sizden başkasının da yemesini istemedim, ne yapayım», derdi.

Bütün ömründen anlatılan lâtifeler bunlardır. Hiçbiri bozuk, yanlış olmadığı gibi, hiçbirinde bir kimseyi üzecek ve heybetini kırdıracak bir şey yoktur. Böyle lâtifeler arada sırada sünnet olup, âdet hâline getirmek câiz değildir.

9 — ALAY ETMEK VE GÜLMEK

Bir kimse ile alay etmek ve ona gülmek, sözünü ve işlerini, gülünç şekilde anlatmaktır. O kimse bundan kırılırsa, haramdır. Allahü Teâlâ, **«Kimseye hakaret gözü ile bakmayın ve kimseye gülmeyin ki, o sizden daha iyi olabilir** (1), buyurdu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Bir kimseyi tevbe etmiş olduğu bir günahtan dolayı gıybet eden kimse, o günaha müptelâ olmayınca ölmez»** (2). Kazâen yellenene gülmekten men'etmiştir. Buyurdu ki: **«İnsan, benzerini yaptığı işe niçin güler?»** (3). Yine buyurdu: **«Alay edene ve insanlara gülene, kıyamet günü Cennetin kapısını açarlar ve ona gel gir derler. Yaklaşınca kapıyı kapatırlar. Dönünce yine bağırırlar, başka bir kapı açarlar. O ise üzüntü ve gam arasında ezilir durur. Yaklaşınca kapı kapanır. Nihayet çağırırlar da gidemez. Anlar ki, kendisi ile alay ediyorlardır»** (4).

Komiklik ve maskaralık yapana gülmek, kimseyi rencide etmiyorsa, haram değildir. Şaka kısmından sayılır. Bir kimse rencide olursa, haram olur.

10 — YALAN YERE SÖZ VERMEK

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurur: **«Üç şey vardır ki, bunlardan biri kimde bulunursa, namaz kılsa da, oruç tut-**

(1) 50 — Hucûrat: 11. (2), (3), (4) III/114.

sa da münâfıktır. Konuşunca yalan söyler, söz verince sözünde durmaz, kendisine verilen emanete hıyanet eyler» [1]. Yine buyurdu: **«Söz vermek borç gibidir. Kaçmamak lâzımdır»** [2].

Allahü Teâlâ, İsmâil aleyhisselâmı övüyor ve onun için, sözünün eri buyuruyor. Derler ki, bir kimseye bir yerde buluşmak için söz verdi. Yirmi iki gün orada bekledi ve sözünü yerine getirmek istedi. Ashâb-ı kirâmdan biri anlatır: Resûlullah'a biat ettim ve şuraya geleceğim, dedim, sonra unuttum. Üçüncü gün gittim, orada idi. Buyurdu ki: **«Ey delikanlı, üç gündür seni bekliyorum»**. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) birine söz verip, **«Geldiğin zaman işini görürüm»** [3], buyurdu. Hayber'den alınan ganimetleri taksim ettikleri vakit o kimse geldi ve «Yâ Resûlallah, bana söz vermiştiniz», dedi. **«Ne istersen vereyim»**, buyurdu. Seksen koyun istedi. Verdi, ve **«Çok az istedin. Mûsa aleyhisselâm, Yûsuf aleyhisselâmın kemiklerini bulduğunu söyleyen kadına, istediğini yapacağım diye söz verince o senden iyi istedi ve senden daha çok istedi. Mûsa aleyhisselâm ne istersin? buyurduğu zaman: Gençliğimin bana verilmesini ve Cennette seninle olmayı isterim, demişti»**, buyurdu.

Bunun üzerine bu kimsenin bu hikâyesi Arablar arasında darb-ı mesel oldu. Filân kimse Allah'ı istemektense seksen koyun ister, diye söyler oldular.

Elden geldiği kadar zorla söz vermemelidir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«İnşâallah yapabilirim»**, derdi. Söz verince, bir zaruret olmaksızın, elden geldiği müddetçe sözünü yerine getirmelidir. Bir kimseye bir yerde buluşmayı söz verince, âlimler, namaz vakti girinceye kadar orada beklenir, dediler. Bir kimseye verilen bir şeyi geri almak, sözünde durmamaktan daha çirkindir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) böyle kimseyi kustuğunu yiyen köpeğe benzetmiştir.

11 — YALAN KONUŞMAK VE YALAN YERE YEMİN ETMEK

Bunlar büyük günahlardandır. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Yalan, nifak kapılarından bir kapıdır»** [4]. Yine buyurdu: **«Kul, Allahü Teâlâ'nın indinde yalancı yazılana kadar, bir yalan söyler»** [5]. Yine buyurdu: **«Yalan rızkı azaltır»** [6]. Yine buyurdu: **«Tüccarlar fâcirdirler»** [7]. Yâni tüccarlar, kötü iş işlerler. Alışveriş helâl olunca, «Niçin böyledir?», diye, sordular. **«Yemin ettikleri ve günaha girdikleri, konuştukları zaman yalan söyledikleri için»**, buyurdu. Yine buyurdu: **«İnsanları güldürmek için yalan söyleyenlere, yazıklar, esefler, korkular olsun!»** [8]. Yine buyurdu:

---

(1), (2), (3) III/115. (4), (5), (6), (7) III/116. (8) III/117.

«Şöyle gördüm ki: Bir kimse bana kalk dedi. Kalktım, iki kişi gördüm. Biri ayakta, diğeri oturuyordu. Ayakta olan, ucu eğri bir demiri, bu oturanın ağzına sokmuş, ağzının bir tarafını yarmış ve omuzuna kadar ayırmıştı. Sonra öbür tarafını da böyle ayırdı. Sonra ağzının önünü de böylece çekip ayırdı. "Yalan söyleyicidir. Kıyamet gününe kadar böyle azabolunur", dediler» (1).

Abdullah ibn Cirad (radıyallahü anh) Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Mü'min zina eder mi?»**, dedi. **«Edebilir»**, buyurdu. «Yalan söyler mi?», dedi. **«Hayır»** (2), buyurdu ve **«Yalan söyleyenler, imanı olmayanlardır»** (3), âyet-i kerimesini okudu. **Abdullah ibn Âmr** (radıyallahü anh) der ki: «Küçük bir çocuk oyun oynamaya gitti. Gel, sana bir şey vereyim, dedim. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) evimizde idi. **«Ne vermek istedin?»**, buyurdu. «Hurma», dedim. **«Vermezsen, amel defterine yalan söyledi yazarlar»** (4), buyurdu». Yine buyurdu: **«En büyük günahların neler olduğunu size bildireyim: Şirk, anayı babayı incitmek»** (5). Böyle buyurdu ve bir yere dayanıp otururken kalktı, doğru oturdu ve **«Ayrıca yalan da söylememelidir»**, buyurdu. Yine buyurdu: **«Yalan söyleyen kuldan melek bir mil uzak olur»** (6). Bunun için demişlerdir ki, aksırma, doğru söz konuşurken olur. Zira hadis-i şerifte, **«Aksırmak melektendir ve esnemek şeytandandır»**, buyuruluyor. **«Konuşma yalan olursa melek bulunmaz ve aksırma da olmaz»** (7). buyuruldu. Yine buyurdu: **«Yalan bir sözü nakleden de bir yalancıdır»**. Yine buyurdu: **«Yalan yere yemin ile bir kimsenin malını alan, kıyamet günü Allahü Teâlâ'yı kızgın olarak görür»** (8). Yine buyurdu: **«Mü'minde her haslet [huy] bulunabilir; hainlik ve yalan bulunamaz»** (9).

Meymun ibn Ebi Sebib (rahmetullahi aleyh) anlatır: Bir mektup yazmıştım. Öyle bir söze sıra geldi ki, yazmasam, mektubun güzelliği bozulacaktır. Fakat o söz doğru değildi. Yazmamaya gayret ettim. Bir ses duydum, **«Allah doğru söyleyen mü'minleri dünya ve âhirette kuvvetli ve sâbit tutar»**, diyordu. **İbn Semmâk** diyor ki: «Yalan söylediğim için ücret almıyorum ki, yalan söylemediğim için utanayım».

F A S I L

YALAN NE ZAMAN CÂİZ OLUR?

Yalanın haram olması, kalbe tesir etmesi, iz bırakması, kalbi bulanık ve karanlık eylediği içindir. Fakat yalana ihtiyaç düşerse

(1), (2) III/117.
(3) 16 — Nahl: 105.
(4) III/117.
(5), (6), (7), (8), (9) III/118.

ve bir iş için olursa, mekruh olsa da haram değildir. Çünkü mekruhtan kalbde haram gibi eser kalmaz. İyilik için söylerse, kalb ondan kararmaz. Şüphesiz bir Müslüman bir zâlimin elinden kaçarsa, onun nerede olduğunu doğru olarak söylemek gerekmez. Belki yalan söylemek burada vâcib olur.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) yalan söylemeye üç yerde izin vermiştir: Biri harbde olup, düşmana niyetini ve harekâtını söylememektir. İkincisi, iki Müslümanı barıştırmak için, her iki taraftan, söylememiş olsalar da, güzel sözler söylemek. Üçüncüsü, iki hanımı olan, her birine ençok seni seviyorum, diyebilir. O hâlde bir zalim, bir kimsenin malının ve parasının ne kadar olduğunu sorarsa, ona doğru söylememek câizdir. Bir başkasının gizli bir günahını sorsalar söylememek yine câizdir. Çünkü İslâm dini, kötü ve çirkin işleri örtünüz buyuruyor. Bazı vaadlerde bulunmadan kadın kocasının sözüne itaat etmiyorsa, elinden gelmezse bile vaad etmek câiz olur. Bunun gibi şeyler günah olmaz. Burada ölçü, yalan söylememektir. Fakat doğru söylediği zaman sakınılması icabeden bir zarar meydana gelecekse, adâlet ve insaf terazisiyle tartıp, o şeyin şeriatte bulunmaması, yalanın bulunmamasından daha çok isteniyorsa: meselâ insanlar arasında harb, kavga, dargınlık, karı - koca arasındaki dargınlık, bir malın telef olması, gizli şeylerin açığa vurulması, günahlarından ötürü hakarete uğramak gibi şeylerde, yalan söylemek mubah olur. Zira bu işlerin kötülüğü, yalanın kötülüğünden çoktur. Bu, murdar bir etin, ölüm korkusuyla helâl olmasına benzer. Çünkü yaşamak, şeriatte, murdar eti yemekten daha zaruridir. Fakat böyle olmayan şeylerde yalan mubah olmaz. O hâlde, mal toplamak, mevki kapmak, kendini övmek için yalan söylemek haramdır.

Esmâ (radıyallahü anhâ) buyurur ki: «Bir kadın, Resûlullah'tan (aleyhissalâtü vesselâm) kumalarını kızdırmak için, aslında kocamın yapmadığı iltifatlardan onlara bahsetsem câiz olur mu?» diye sorduğunda, **«Bir kimse aslında olmayan şeyin kendinde olduğunu söylerse, yalandan iki elbise giymiş gibi olur»**, buyurdu. Yâni, hem yalan söylemiş, hem de bir başkasını aldatmış ve cahil yapmış olur. Hattâ onun da yalan şeyler anlatmasına sebep olur.

Çocuğa, mektebe, hocaya gitmesi için bazı şeyler vaad etmek, yalan bile olsa câizdir. Hadis-i şerifte, **«Onu yazarlar, mubah olanı da yazarlar. Niçin bunu söyledin diye sorarlar. O da öyle bir sebep söyler ki, yalan söylemesi onunla mubah olur»** (1), buyuruldu.

Aslında bilmediği bir hadis-i şerifi ve sorulan bir mes'elenin

(1) III/119.

cevabını bilmeden cevap vermesi haramdır. Çünkü bunu, gururunu yitirmemek için yapar. Bazıları iyi ve faydalı işlerde Resûlullah'tan (sallâllahü aleyhi ve sellem) bilmediği bir hadis-i şerifi bildirmesi câizdir, dedilerse de bu, haramdır. Çünkü Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: «**Benim üzerime yalan söyleyen, Cehennemde yerini hazırlasın**» [1]. Yalan, şeriatta söylenmesi günah olmayan yerlerden başka yerde câiz olmaz. Bu ise zan ile değil, yakinen bilinmeli ve kat'î zaruret olduğuna kanaat getirmeden yalan söylenmemelidir.

F A S I L

MEÂRİZ NEDİR?

Büyükler, yalan söylemek icabettiği yerde, sözün mânâsını değiştirerek, doğru söylemeyi tercih etmişlerdir. O kimsenin arzu ettiği şey ne ise, o sözden onu anlar. Buna **meâriz** denir. Şöyle ki: Matraf, bir emirin huzurunda idi. «Niçin bu kadar az geliyorsun?» dediği zaman, «Emirin [sultanın] yanından gittiğimden beri, Allahü Teâlâ kuvvet verinceye kadar sırtımı yerden kaldıramadım», dedi. Hasta olduğunu zannetti. Bu söz ise doğru idi. Şâbî'yi birisi gelip arasa, câriyesine, «Kapının yanına bir dâire çiz, ortasında dur ve burada yoktur de, yahut mescidde arayın de», buyururdu. Muâz ibn Cebel (radıyallahü anh) me'muriyetinden dönünce, hanımı, «Bu kadar me'murluk yaptın, zekât topladın, bize ne getirdin?», dedi. «Beni gözeten vardı, bir şey getiremedim», dedi. O, Allahü Teâlâ'yı kastetti, hanımı ise, Ömer'in (radıyallahü anh) onu kontrol eden birisini gönderdiğini sandı. Hanımı, Hazret-i Ömer'in (radıyallahü anh) evine gidip kızarak, «Muâz, Resûlullah'ın (aleyhisselâm) ve Ebû Bekri's-Sıddîk'ın (radıyallahü anh) yanında emin idi. Siz niçin onun yanında adam bulunduruyorsunuz?» dedi. Hazret-i Ömer, Muâz'ı (radıyallahü anhümâ) çağırdı ve ne olduğunu sordu. Hâdiseyi anlatınca, Ömer (radıyallahü anh) güldü ve hanımına vermesi için ona bir şeyler verdi.

Bu da ihtiyaç düştüğü zaman söylenir. Lüzum olmayınca söz doğru olsa da insanları yanlış anlamaya sevketmek câiz olmaz.

Abdullah ibn Utbe (rahmetullahi aleyh) buyurur: Babamla Ömer ibn Abdülaziz'in yanında idik. Dışarı çıktığımızda üzerimizdeki güzel kaftanı gören insanlar, «Halifenin kaftanıdır», dediler. «Allahü Teâlâ halifeye çok iyi karşılık versin», dedim. Babam, «Oğlum, sakın yalan söyleme, yalana benzeyen şeyler de söyleme», de-

---

(1) III/121.

di. Yâni bu söz yalana yakındır. Fakat az bir fayda için mubah olur. Lâtife etmek ve bir kimsenin gönlünü almak gibi. Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«İhtiyar kadınlar Cennete girmez»**. **«Seni deve yavrusuna bindireyim»**. **«Kocanın gözünde beyazlık var»** [1]. Böyle sözde bir zarar varsa, câiz olmaz. Meselâ bir kimseyi kandırarak, filân kadın veya kız seni seviyor deyip, kalbini o kadına bağlamak ve bunun gibi şeyler câiz değildir. Fakat zararı yoksa ve şaka olarak yalan söylese günah derecesine çıkmaz ise de imanı kemâl derecesinden düşürür. Çünkü Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Kendisi için beğendiklerini, insanlar için beğenmedikçe ve yalan şakalardan el çekmedikçe, insanın imanı tamam olmaz»** [2]. Meselâ, bir kimsenin gönlünü almak için «Yüz kere seni aradım ve evine geldim», gibi sözler bu cinsten olup, haram derecesine ulaşmazlar. Çünkü bundan maksadı adet, sayı olmadığını bilir. Ama çok aramamışsa, yalan olur. Bir şeyler ye, gibi âdet olan söz söyleyip, istediği hâlde lüzumu yok demek doğru değildir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Hazret-i Âişe'nin (radıyallahü anhâ) düğün gecesi kadınlara bir bardak süt verdi. «Lüzum yok», dediler. Buyurdu ki: **«Yalanla açlığı birleştirmeyiniz»**. «Yâ Resûlallah, bu kadarı da yalan olur mu ve yazılır mı?» dediklerinde, **«Yalan olan yalan yazılır»** [3], buyurdu.

Said ibn Müseyyeb'in gözü ağrıyordu. Gözünün kenarında bir şey toplanmıştı. «Gözünü temizlesen ne olur?» dediklerinde, «Hekime, elimi gözüme getirmeyeceğim, demiştim. Şimdi getirirsem, yalan söylemiş olurum», dedi. İsâ aleyhisselâm buyuruyor ki: «Büyük günahlardan biri de yalan yere Allah şâhidimdir, demektir. Halbuki, Allah gerçeği biliyor». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurmuştur ki: **«Yalan rüya söyleyene de kıyamette sual vardır»** [4]. Yine buyurdu ki: **«Yalan rüya söyleyen kimseye, kıyamet günü iki kılı birbirine bağlaması teklif edilir, ancak bunlar aslâ birbirine bağlanmaz»**.

12 — GIYBET

Bu da ekseriya dil ile olur. Allahü Teâlâ'nın korudukları hariç bundan kimse kurtulamaz. Çok büyük günahtır. Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de bunu, ölü kardeşinin etini yemeye benzetiyor. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Gıybetten sakınınız; zira gıybet, zinadan daha şiddetlidir. Çünkü zina eden kimse**

---

(1), (2), (3) III/122.
(4) III/123.

tevbekâr olur, Allah da kendisini afveder. Fakat gıybet edilen, afvedilinceye kadar, gıybet eden afvedilmez» [1]. Yine buyurdu: **«Mi'raç gecesi bir grup insanlar gördüm, tırnakları ile yüzlerinin etlerini kazırlardı. Bunlar kimdir? dedim. İnsanları gıybet edenlerdir, dediler». Süleyman ibn Câbir** (radıyallahü anh) anlatır: Resûlullah'a, (aleyhisselâm) bana, beni koruyacak bir şey öğretiniz, dedim. «Kendi kovandan **başkasının kabına su doldurmak olsa bile iyi işi** küçük görme, Müslüman **kardeşine doğru ol, yanından kalkınca** gıybet etme», buyurdu. Allahü Teâlâ Mûsa aleyhisselâma vahiy gönderdi: «Gıybet edip tevbe etmeyen Cehenneme girenlerin birincisi olur. Tevbe edip de ölen ise Cennete girenlerin sonuncusu olur». Câbir (radıyallahü anh) anlatır: Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) ile seferde idik. İki kabre uğradı ve **«İkisi de azabtadır. Biri gıybet ettiği için, diğeri de elbisesini bevilden** [sidikten] **korumadığı için»**, buyurdu. Sonra yaş bir dalı ikiye böldü, mezarların üzerine koydu ve **«Bu dallar yaş kaldıkları müddetçe bunların azabı hafifler»** [2], buyurdu.

Bir [evli] kimse zina ettiğini kendi ağzıyla söyleyince, taş ile recm edilmesini buyurdu. Biri diğerine, onu köpeği taşlar gibi taşlasınlar, dedi. Sonra Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir leşin yanından geçti. **«Bu leşi yiyin»**, buyurdu. «Leştir, nasıl yeriz?», dediklerinde, **«Yediğiniz kardeşlerinizin eti bundan daha kötüdür, günahı da bundan büyüktür»** [3], buyurdu. Ashâb-ı kirâm birbirleriyle doğru görüşür ve gıybet etmezlerdi ve bunu en üstün ibadetlerden bilirlerdi. Buna uymamayı ise münâfıklık sayarlardı.

Katâde (radıyallahü anh) buyurur: «Kabir azâbı üç kısımdır: Üçte biri gıybet, üçte biri **söz taşımak**, üçte biri de **elbisesini bevilden korumamaktandır»**. İsa aleyhisselâm, havârileri ile ölü bir köpeğin yanından geçiyordu. Bu hayvan ne pis kokuyor, dediklerinde, İsa aleyhisselâm, «Onun o beyaz dişleri ne güzeldir», buyurdu. Bununla onlara, neyi görürlerse, iyi taraflarını söylemelerini öğretti. Bir domuz, İsa aleyhisselâmın yanından geçti. «Selâmetle git», buyurdu. «Yâ Rûhallah! Domuza da böyle söylenir mi?», dediklerinde, «Dilimi iyilikten başka bir şeye alıştırmak istemiyorum», buyurdu. Ali ibn Hüseyin (radıyallahü anh) gıybet eden birini gördüğünde, «Sus! Bu, Cehennem köpeklerinin yiyeceğidir», buyururdu.

---

(1) III/123. (2), (3) III/124.

FASIL

GIYBETİN ÇEŞİTLERİ

Gıybet, doğru olsa bile bir kimsenin arkasında ondan bahsedip, duyduğu zaman üzüleceği şekilde konuşmaktır. Yalan söylerse, iftira ve bühtan olur. Bir kimsenin kusurunu, noksanlığını ifşa etmek gıybettir. Soyunda, elbisesinde, hayvanında, evinde, işinde de olsa aynıdır. Şöyle ki; bedeni için söylenen, uzun boyludur, siyahtır, soyda ise; Hindu'dur, hamamcı çocuğudur, dokumacı çocuğudur, ahlâkta ise; kötü huyludur, gururludur, uzun dillidir, kötü kalblidir, âcizdir ve bunun gibi şeyler, işinde ise; hırsızdır, haindir, namaz kılmaz, rükû ve secdeyi tam yapmaz, Kur'ân-ı Kerim'i yanlış okur, temiz elbise giymez, zekât vermez, haram yer, dilini korumaz, çok yer, çok uyur, yerinde oturmaz, giydiği elbisede; yenleri geniş, eteği uzun ve çirkin demek ve Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Bir kimse hakkında bir şey söylendiğinde o kimse onu duyduğunda rencide olacaksa o söz doğru bile olsa gıybettir»** [1], buyurduğu şekilde olan her şey gıybettir.

Âişe (radıyallahü anhâ) buyurur: «Bir kadın için, kısadır, dedim. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) **«Gıybet ettin, tükür bakayım»** [2]. buyurdu. Tükürdüm, bir parça kan geldi». Bazıları demişlerdir ki, bir kimsenin günahını söylemek gıybet olmaz. Zira bu kötü işi bildirmek de dindendir. Bu iş hatadır. Fakat fâsıktır, içki içer ve namaz kılmaz demeleri doğru değildir. Ancak, bundan sonra anlatacağımız özürle ve sebeple olabilir. Zira Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) gıybetin sınırını, o kimseye kerih gelmek şartiyle çizmiştir. Bunlar ise üzer ve kerih gelir. Söylemekte fayda yoksa, söylememelidir.

FASIL

GÖZ, EL VE İŞARETLE GIYBET

Bil ki gıybet, yalnız dil ile değil, göz, el, işaret ve yazmak ile de olur ve hepsi haramdır. Âişe (radıyallahü anhâ) buyurur: «Bir kadına elimle, kısadır diye işaret ettim. Resûl aleyhisselâm, **«Gıybet ettin»** buyurdu». Bunun gibi, bir kimsenin hâlini bildirmek için, topal yürümek, gözünü şaşı yapmak gibi şeyler de gıybettir. Fakat ismini söylemeden bir kimse böyle yaptı demek gıybet olmaz. Bundan da, orada olanlar kimi kastettiğini anlarlarsa gıybet olur, ha-

---

(1), (2) III/125.

ram olur. Çünkü maksat ne ile olursa olsun anlatılmaktır. Köylülerden ve cahil âbidlerden çokları vardır ki, gıybet ederler ve gıybet olmadığını zannederler. Yahut bir kimsenin yanında onun söylediği sözü söyleyip, «Allahü Teâlâ'ya hamd olsun ki, bizi bu işten korudu» der. Bu sözü ile, diğer kimsenin bu işi yaptığını anlarlar. Yahut, «Filân kimse çok iyidir, hâlleri güzeldir, ama o da bizdeki gibi huylara müpteladır. Böyle âfet ve gevşek iş yapmadan pek az kimse kurtulur», derler. Hattâ kendi kötülüklerini söyleyip başkalarının kötü olduğuna işaret ederler. Bu da gıybettir.

Gıybet edenin yanında, «Sübhânâllah, ne kadar şaşılır», gibi sözler söylememelidir. Zira anlatan daha çok sevinir, yahut da dinlemeyenleri ikaz etmiş olur. «Filân kimsenin böyle bir işe veya hâle düşmesine çok üzüldüm. Allah iyi etsin», demelidir. Bundan da maksat, onun yaptığı işi, başkalarının da fena olarak bilmesi ise ve bir kimseden bahsedince, «Allahü Teâlâ bize tevbe nasib etsin, bizi afvetsin», derse ve günah işlediğini anlatırsa, hepsi gıybet olur. Üstelik bu durumda gıybete nifâk da karışır. Kendini zâhid, âbid gösterip, gıybet etmediğini, günahdan uzak olduğunu söyler. Zavallı, cahilliği sebebiyle gıybet ettiğini bile anlamaz. Hattâ bir kimse, yanında gıybet etse; ona, «Sus, gıybet etme», derse ve kalbi ile bunu kötü tutmazsa, hem münâfıklık, hem de gıybet etmiş olur. Zira gıybeti dinleyen de —kalb beğenmezse hariç— gıybete ortak olur.

Bir gün Ebû Bekir ile Ömer (radıyallahü anhümâ) beraber gidiyorlardı. Birbirlerine, «Filân kimse çok uyuyor», dediler. Sonra Resûlullah'dan (sallâllahü aleyhi ve sellem) yiyecek istediler. «Siz yemişsiniz», buyurdu. «Ne yediğimizi bilmiyoruz», dediler. **«Evet, kardeşinizin etini yediniz. İkiniz de aynısınız. Biriniz söyledi, diğeri dinledi»** (1) buyurdu. Kalb ile kötü bilmeden, gözle veya elle sus diye işaret etmek de, eksiktir. Orada bulunmayan hakkında kusur etmemek için, söyleyene açıkça gıybet ettiğini söylemelidir. Hadîs-i şerifte, **«Bir Müslüman kardeşini gıybet edene karşı onu himaye etmeyip bırakanı, Allahü Teâlâ da, en lüzumlu zamanda bırakır»**, (2) buyuruldu.

KALB İLE GIYBET, DİL İLE GIYBET GİBİ HARAMDIR

Kalb ile gıybet etmek, dil ile etmek gibi haramdır. Bir kimsenin noksanını, kusurunu başkasına söylemek doğru olmadığı gibi, kendi kendine söylemek de câiz değildir. Kalb ile gıybet, gözü ile bir şey görmeden, kulağı ile duymadan ve açıkça bilmeden bir kimseye sû-i zan etmektir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bu-

(1), (2) III/127.

yurdu ki: «**Hak Teâlâ üç şeyi Müslümanlara haram etmiştir: Müslümanların kanını, malını ve sû-i zan etmeyi**» [1]. Açıkça bilinmeyen, duyulmayan ve insaf ve adâlete uymayan şeylerden kalbe gelenleri şeytan getirir. Allahü Teâlâ, «**Ey iman edenler, eğer bir fâsık size haber getirirse onu tahkik edin. (Yoksa) bilmeyerek bir kavme sataşırsınız da yaptığınıza pişman olursunuz**» [2], buyuruyor. Şeytan gibi fâsık yoktur. Haram olan, o şeyin öyle olduğuna kalbin karar kılmasıdır. Gayr-i ihtiyarî kalbe gelip gelmemesine uğraştığın düşünceler günah değildir. Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: «**Mü'min sû-i zandan tamamen boş olamaz. Fakat onun selâmeti, kalbinde hakikat olarak yer etmemesindedir**» [3]. Şüpheli olan şeyleri elden geldiği kadar iyiye yorumlamalıdır. Bunların kalbe yerleşmesinin alâmeti, o kimsenin, kalbine daha ağır gelmesi ve ona karşı hürmet ve edebde kusur etmeye başlamasıdır. Ama kalbi ile, dili ile ve ona karşı hareketleri ile eskisi gibi ise, kalbinde yerleşmediğine işarettir. Bununla beraber âdil olan bir kimseden işitirse, durmak ve ona yalancı dememek gerekir. Çünkü bu âdil kimseye sû-i zan da câiz değildir. Fâsıka bile câiz değildir. «Ben bu kimsenin hâlini bilmediğim gibi, o kimsenin hâlini de bilmiyordum, şimdi de bilmiyorum», demelidir. Şayet aralarında düşmanlık ve çekememezlik gibi şeyler olduğunu biliyorsa susmak daha iyidir. Diğerini daha âdil (doğru) bilirse, ona doğru meyli daha çok olmalıdır. Her ne zaman kalbinde bir kimseye karşı sû-i zan hâsıl olursa, o kimseye daha çok yaklaşmak daha iyidir. Çünkü bu hareketi ile şeytanı kızdırır, o zan da azalır. Yakinen öğrenince gıybet etmeyip, yalnız yerde nasihat etmelidir. Yük pusulası gibi, herkesin görüp okuyabileceği bir mektupla nasihat etmemelidir. Nasihat esnasında üzüntülü olmalıdır. Böylece hem bir Müslüman için üzülmüş, hem de nasihat etmiş olur. Her ikisinin de sevabını alır.

F A S I L

GIYBETİN İLÂCI

Bil ki, gıybet arzusu bir hastalıktır, ilâcını bilmek ve kullanmak vâcibtir. İlâcı ise iki çeşittir:

BİRİNCİSİ AMELDİR: O da ikidir. Biri, buraya kadar gıybet hakkında anlatılan hadis-i şerif ve sözleri düşünürse, anlar ki, yaptığı her gıybet, amel defterinden sevabı, gıybet ettiğinin defterine geçirir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki:

---

(1) III/131. (2) 49 — Hucûrat: 6. (3) III/131.

«Gıybet, insanın sevabını, iyi amellerini, ateşin kuru odunu yaktığı gibi yakar» (1). Hattâ sevabı günahından fazla olan bir kimsenin, yaptığı bu gıybet ile günah kefesi ağır gelir ve bu yüzden Cehenneme gider. Diğeri de, kendi gıybetini düşünmesi olup, o kimsenin de böyle kötü işlerde mâzur olduğunu zanneder. Kendisinde hiç ayıb bulmazsa, cahillik ve bilgisizlik yolundan olan ayıbını bütün ayıblardan fazla bilsin. Doğru söylese bile, ölü eti yemekten büyük ayıb yoktur. Ayıbsız olan kendini niçin ayıblı etsin! Şükürle meşgul olsun ve kendisi o işte bir kusur ederse, kulların kusursuz olmayacağını düşünsün. Küçük günah bile olsa, kendini tamamen şeriata uyduramayan, kendine hâkim olamayan, diğerleri kusur ederse niçin şaşsın! Şayet yaratılışında bir ayıb, bir kusur varsa; böyle yaratılmıştır, elinde bir şey yoktur ki, bundan kurtulabilsin, demelidir.

İKİNCİSİ TAFSİLİ İLÂÇTIR: Gıybete sevkeden şeyin ne olduğuna dikkat etmektir. Bu da sekiz şeyin dışında değildir.

BİRİNCİ SEBEP: **Bir sebeple ona kızgın ve kırgın olmaktır.** Bir kimseye kızıp da kendini Cehenneme atmanın aptallık olacağını bilmelidir. Bu kendine düşmanlıktır. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Gazabını yeneni Allahü Teâlâ kıyamet günü büyüklerin önünde bulundurup, Cennet hurilerinden istediğini seç buyurur»** (2).

İKİNCİ SEBEP: **Diğerlerinin rızasını kazanmak için onlara uymak ister.** Bunun ilâcı, insanların rızası için Allahü Teâlâ'nın gazabını, kızgınlığını kazanmanın aptallık ve cahillik olduğunu bilmektir. Bilâkis onlara kızarak, darılarak Allahü Teâlâ'nın rızasına kavuşmayı istemek lâzımdır.

ÜÇÜNCÜ SEBEP: **Kendisine bir hıyanet izafe ettiklerinde, kendini kurtarmak için bunu başkasına atmaktır.** Bu durumda düşünmelidir ki, Allah'ın gazabı insanlarınkinden hem daha şiddetli, hem de muhakkaktır. Başkasını suçlayarak kurtulması ise şüphelidir. Gerçi o ithamı red edebilir, fakat başkasına atmamalıdır. «Ben haram yiyor ve sultan malı kullanıyorsam, filân kimse de böyle yapıyor» derse, aptallığındandır. Çünkü, günahta kimseye uyulmaz. Onun böyle söylemesinde de ne özür olabilir? Bir kimsenin ateşte yandığını gördüğün zaman, arkasından gidip, sen de kendini ateşe atmazsın. Günahta başkasına uymak da böyle olmalıdır. O hâlde, boş bir özür ve bahane ile başkasının işlediği günahı niye işleyesin ve gıybet edesin?

DÖRDÜNCÜ SEBEP: **Bir kimse kendini övmek ister, övmez de, başkalarını gıybet eder, böylece kendi üstünlüğünü ve temizliğini**

(1), (2) III/129.

gösterir. Meselâ der ki, filân bir şey anlamaz, filân riyadan kaçınmaz, yâni ben anlarım, ben kaçınırım demektir. Akıllı olanın bu fısk ve cahilliğine inanmayacağını, onun üstünlük ve zâhidliğini kabul etmeyeceğini bilmelidir. Akılsız olanların ise kendisine inanmasında ne fayda olabilir? Bilâkis fayda, kendini Allahü Teâlâ'nın huzurunda kusurlu bilmektir. Yoksa elinde bir şey olmayan bir zavallı kulun yanında daha yüksek olmakta fayda yoktur.

BEŞİNCİ SEBEP: **Haset etmektir, çekememezliktir.** Mevki, ilim ve mal sahibi olan bir kimseyi insanların iyi bilmesidir. Onu çekemez, ayıblarını aramaya başlar, ona düşman olur. Hakikatte ise kendine düşmanlık ettiğini bilmez. Çünkü bu dünyada üzüntü ve haset eleminde, azâbında olur. Öbür dünyada da gıybet azâbına düşer. Böylesi her iki dünyanın nimetlerinden mahrum kalır. Kendisine yer ve makam verilen bir kimseye haset edenlerin hasedi, o makamı artırdığını da bilmez.

ALTINCI SEBEP: **Kötü ve kusurlu iş yapanlarla alay etmek ve gülmektir.** Bilmiyor ki, Allahü Teâlâ'nın huzurunda kendisinin yaptığı kusur, o kimsenin insanlar yanında yaptığı kusurdan daha büyüktür. Eğer kıyamet gününde, onun günahlarını, merkebe yükler gibi, senin boynuna yükleyip Cehenneme süreceklerini düşünsen, gülünmeye, alay edilmeye kendinin daha lâyık olduğunu anlarsın. Ve yine anlarsın ki, hâli böyle olan bir kimse, aklı varsa, alay ve gülme ile uğraşmaz.

YEDİNCİ SEBEP: **Başkası bir günah işleyince, din yolundakiler gibi, Allahü Teâlâ'dan korkar, üzülür.** Üzüntüsünde de doğru söyler. Fakat bunu anlatırken, o kimsenin ismini de söyler ve bunun gıybet olduğunu bilmez. Ve yine bilmez ki şeytan kendisine haset etmiştir. Çünkü o üzüntü sebebiyle kendisine sevap verileceğini bilir. O kimsenin ismini söyler, o gıybetin günahı, o sevabı yutar.

SEKİZİNCİ SEBEP: **Allahü Teâlâ'nın indinde günah olan bir şeyi yapana kızar.** Yahut ona şaşar. Bu şaşkınlık ve kızgınlık esnasında o kimsenin adını söyler ve insanların bilmesini ister. Bu kızgınlık sevabını, gıybet ile götürür. Kızgınlığını ve hayretini söylemeli, ismini ise kat'iyyen söylememelidir.

GIYBETİN ÖZÜRLE CÂİZ OLMASI

Bil ki, gıybet yalan gibi haramdır. İhtiyaç olmayınca mubah olmaz. Bunda altı özür vardır:

BİRİNCİ ÖZÜR: **Kadı ve sultanın yanında, gördüğü zulmü söylemek câizdir.** Yahut kendisine yardımcı olacak kimseye zulme uğradığını anlatabilir. Fakat mazlumun, kendisine faydası olmaya-

cak kimselere zalimin zulmünü anlatması doğru olmaz. İbn Sirin'in huzurunda biri, Haccâc'ın zulmünden bahsetti. İbn Sirin buyurdu ki: «Allahü Teâlâ insanların hakkını Haccâc'dan aldığı gibi, Haccâc'ın hakkını da, kendisini gıybet edenlerden alır».

İKİNCİ ÖZÜR: **Günah işlenen bir yer görür ve nehy-i münker yapacak olan kimseye haber verip, onlara mâni olmasını ister.** Bu zamanda da câizdir. Hazret-i Ömer, Talha ve Osman'a (radıyallahü anhüm) uğradı. Selâm verdi. Cevap vermediler. Ebû Bekri's-Sıddik'a (radıyallahü anh) söyledi. Âlimler bu söylemenin gıybet olmadığını bildirdiler.

ÜÇÜNCÜ ÖZÜR: **Fetva sormaktır.** Meselâ hanımım, babam veya başka birisi bana şöyle yapıyor veya söylüyor dese gıybet olmaz. Ama en iyisi, bir kimse şöyle yaparsa ne cevap verirsiniz şeklinde sormaktır. İsim söylerse de câizdir. Çünkü, müftünün iyice anlaması için bazan icabeder. Hind (radıyallahü anhâ) Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Ebû Süfyan bahil insandır, benim ve çocuklarımızın nafakasını vermiyor, onun haberi olmadan bir şey alırsam câiz midir?», deyince, **«Lâzım olduğu kadar al»** [1], buyurdu. Gerçi kocasının bahilliğinden ve çocuklarına zulmettiğinden bahsetmesi gıybetti. Fakat fetva için olduğundan Resûlullah (aleyhisselâm) ona cevaz verdi.

DÖRDÜNCÜ ÖZÜR: **Bid'at sahibi veya hırsıza itimat edenlere, onların zararından korunmaları için, o kimseleri tanıtmak; veya evlenecek, yahut köle satın alacak olan kimseye, zararlı ve ayıblı olduğunu bildirmek daha iyidir.** Çünkü söylemezse, zararı daha çok olacaktır. Bunu gizlemek, Müslümanlara şefkatli davranmayı bozar. Şâhidlerin dürüst olup olmadığını isbat eden, şâhidlikte bir kimseye ta'n edebilir. Bunun gibi kendisiyle meşveret edilen kimse de, kötü taraflarını söyleyebilir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurmuştur: **«Fâsık hakkında bildiklerinizi söyleyiniz, insanlar ondan sakınsınlar»** [2]. Bu, zarar olduğu anlaşılan yerde, sünnettir. Fakat özürsüz söylemek câiz olmaz. Üç kimse hakkında gıybet olmaz demişlerdir: **Zalim sultan, bid'at sahibi ve âşikâre günah işleyen.** Bunun sebebi, bu kimseler günahlarını kendileri gizlemiyor ve başkalarının söylemesinden rencide olmuyorlar.

BEŞİNCİ ÖZÜR: **Bir ayıb ve kusuru kendisine lâkab olan kimseden bahsetmek gıybet olmaz.** Meselâ A'meş [gözü iyi görmeyen ve gözünden su akan] veA'rec [topal] gibi. Böyle tanındıkları için bundan üzülmezler. Başka isimle söylemek daha iyidir. Görmeyene basir ve gözü kapalı veya bunun gibi şeyler denir.

(1), (2) III/132.

ALTINCI ÖZÜR: Aşikâre günah işleyen hakkında konuşmak gıybet olmaz. Çirkin işler yapan, meyhanecilikle uğraşan ve günah işlemekten utanmayanları anlatmak câizdir.

GIYBETİN KEFÂRETİ

Gıybetin kefâreti tevbe etmekle, pişman olmakla ve helâllaşmakla olur. Ancak bu şekilde Allah ve kul hakkından kurtulunur. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Bir kimsenin malını veya parasını gasb eden; malın, paranın ve dünyanın işe yaramadığı, kendi sevabları hak sahibine verilip, sevabı yoksa, hak sahibinin günahları da kendisine verileceği gün gelmeden onunla helâllaşsın»** (1). Âişe (radıyallahü anhâ) bir kadın için, «Uzun dillidir», deyince, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem); **«Bir gıybet ettin, o kimseden helâllık iste»** (2), buyurdu. Hadis-i şerifte bildirildi ki: **«Bir kimse bir kimseyi gıybet ederse, Allahü Teâlâ'dan ona afv ve mağfiret dilesin»** (3). Bazıları bu hadis-i şeriften mağfiret dilemenin kâfi geldiğini, helâllaşmaya lüzum kalmadığını zannettiler. Diğer sözlerin delili ile yanıldıkları anlaşılır. İstiğfar, yâni mağfiret dileme, hayatta olmadığı zaman olur. O zaman onun için istiğfar etmelidir. Helâllaşmak ise, tevazu ve pişman olarak huzuruna çıkıp, yanıldım, yalan söyledim, beni afvet demekle olur. Afvetmezse, onu övmeli, bağlılığını, sevdiğini bildirmeli, yalvarmalı, gönlünü almalı ve helâl ettirmelidir. Yine helâl etmezse, hak onundur. Fakat bu hareketleri sevab olarak yazılır ve belki de, kıyamet günü onun karşılığı olur. Afvetmek hepsinden iyidir. Bizden öncekilerden öyleleri vardı ki, helâl etmediler ki, bizim amel defterimizde bundan daha iyi sevab yoktur. Ama afvetmenin sevabı, onun sevabından daha üstündür.

Hasan-ı Basrî'yi bir kimse gıybet etti. O kimseye bir tabak hurma gönderip, «Duydum ki, ibadetlerini bana hediye etmişsin. Ben de karşılık olarak bir şey vermek istedim. Ancak bu kadar hurmam vardı. Hepsinin karşılığını veremediğim için özür dilerim», dedi.

13 — SÖZ TAŞIMAK VE NEMMAMLIK ETMEK

Allahü Teâlâ, **«O kıymetsiz kimse, insanları ayıblar ve fesadı yüzünden birinden söz alıp, diğerine götürür, gammazlık eder»** (4), buyurdu. Ve yine buyurdu: **«Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğ-**

---

(1), (2), (3) III/133. (4) 68 — Kalem: 11.

lenmeyi ve ayıblamayı âdet edinene şiddetli azab vardır» [1]. Bütün bu âyetlerle nemmamlığı [söz taşımayı] bildiriyor. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Nemmam (söz taşıyıcı) Cennete giremez» [2], buyurdu. Ve yine buyurdu: «Size en fenanızı haber vereyim. Aranızda söz taşıyanlar, aranızı bozanlar ve insanları birbirine düşürenlerdir» [3]. Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ Cenneti yarattığı zaman, Cennete, konuş buyurdu. Bana kavuşanlar ne iyi insanlardır, dedi. Allahü Teâlâ buyurdu: İzzet ve Celâlime yemin ederim ki, sekiz sınıf insan sana giremez: Şarap içenler, zina eden ve etmekte devam edenler, söz yaşıyanlar, hanımlarının namusunu korumayanlar (deyyuslar), şeriatle amel etmesi icabedip de etmeyen devlet memurları, kadınlara benzeyen erkekler, sıla-i rahm yapmayanlar ve sözünde durmayanlar» [4].

Haberde geldi ki, İsrâil oğullarına bir kıtlık vâki oldu. Mûsa aleyhisselâm yağmur duâsına çıktı. Yağmadı. Mûsa aleyhisselâma vahiy geldi: «Senin duânı nasıl kabul ederim ki, aranızda bir nemmam vardır?». Mûsa aleyhisselâm, «Yâ Rabbi, o kimdir? Bana bildir de aramızdan çıkarayım», dedi. Allahü Teâlâ, «Ben nemmamı sevmem, kendim mi nemmamlık yapayım?» buyurdu. Bunun üzerine Mûsa aleyhisselâm herkesin nemmamlıktan tevbe etmesini söyledi. Herkes tevbe etti ve yağmur yağdı.

Bir kimse hikmetle konuşan bir hakimi arıyordu. Buun için binlerce kilometre yol yürüdü. Bulunca ona, «Taştan sert, göklerden geniş, yer küresinden ağır, zemheriden soğuk, ateşten sıcak, okyanustan engin, yetimden hor nedir?», diye sordu. Buyurdu ki: «Suçsuza, kabahatsize bühtan, yerden ağırdır. Hak [doğruluk], göklerden geniştir. Fakirin kalbindeki kanaat, okyanustan engindir. Haset, ateşten yakıcıdır. Yakınlık göstermeyen akrabaya muhtaç olmak, zemheriden soğuktur. Kâfirin kalbi, taştan katıdır. Sözüne aldırmayan nemmam yetimden hordur».

FASIL

NEMMAM KARŞISINDA TAKINILACAK TAVIR

Nemmamlık, yalnız bir kimsenin söylediğini, diğerine anlatmak değildir. Bir kimsenin rencide olacağı bir işi açığa vuran herkes nemmamdır. İster söz ile, ister hareket ile, isterse başka bir şekilde olsun. Bunun gibi söz ile, işaret ile, yazı ile açığa vurmak da nemmamlıktır. Bir kimsenin rencide olacağı bir şeyden perdeyi kaldırmak, az da olsa, duyurmak câiz değildir. Ancak bir kimse, gizli

(1) 104 — Hümeze: 1. (2), (3) III/134. (4) III/135.

olarak başkasının malına hıyanet etmiş ise, bunu duyurmak câizdir. Bunun gibi Müslümanların zararına olan şeyler de duyurulur.

Bir kimse senin için şöyle söyledi veya senin hakkında şöyle yapıyor veya bunun gibi şeyleri söyleyeni dinleyenin, altı şeyi yerine getirmesi gerekmektedir.

1 — Ona inanmamalıdır. Çünkü nemmam fâsıktır. Allahü Teâlâ fâsıkların sözünü dinlemeyin buyuruyor.

2 — Ona nasihat etmeli ve bu günahtan onu nehyetmelidir.

3 — Onu Allah için düşman tutmalıdır. Çünkü nemmama düşmanlık etmek vâcibtir.

4 — O kimseye sû-i zan etmemelidir. Zira sû-i zan haramdır.

5 — Doğru mu, değil mi, diye araştırmamalıdır. Çünkü Allahü Teâlâ bunu yasak ediyor.

6 — Başkası için beğenmediğini kendisi için de beğenmemelidir. Onun nemmamlık yaptığını başkasına anlatmayıp, örtmelidir. Bunların altısı da vâcibtir.

Ömer ibn Abdülaziz'in (rahmetullahi aleyh) yanında biri nemmamlık yaptı. Buyurdu ki: «Dikkat edelim. Yalan söylüyorsan, âyet-i kerimede, «Fâsıkın sözüne inanmayın» [1], bildirilenlerdensin. Doğru söylüyorsan Kur'ân-ı Kerîm'de haklarında, «Söz taşımak için yola düşenlere» [2], bildirilenlerdensin. Tevbe etmek istersen afvederim». «Ey Emire'l-Mü'minin tevbe ettim», dedi. Bir kimse bir hakime, filân kimse senin hakkında şöyle diyor, dedi. «Bizi ziyarete geldin ve üç hıyanet işledin. Bir kardeşimi kalbimde kötü ettin. Her şeyden uzak olan kalbimi meşgul ettin. Kendini de benim yanımda fâsık ve hakîr ettin», dedi. Süleyman ibn Abdülmelik bir kimseye, «Sen benim aleyhimde konuşmuşsun», dedi. «Hayır konuşmadım», dedi. «Bana âdil ve güvenilir biri haber verdi», dedi. Zührî orada oturuyordu. Buyurdu ki: «Yâ Emire'l-Mü'minin, nemmam âdil olamaz. Sana bir kimsenin sözünü getiren, senin sözünü de başkalarına götürür. Ondan kaçmak lâzımdır. Aslında onu düşman bilmek lâzımdır. Çünkü onun yaptığı iş hem gıybet, hem hile, hem hıyanet, hem kin, hem haset, hem nifak, hem de ara bozuculuk ve aldatıcılıktır. Bütün bunlar hıyanettendir».

Nemmam ve gammaz öyle kimsedir ki, doğruluk ondan başka herkese yakışır, demişlerdir. Mus'ab ibn Zübeyr der ki: «Nemmamın sözünü dinlemek, nemmamlıktan daha kötüdür. Zira gıybete yol açmaktır. Onun sözünü kabul edip inanmak ise gıybete cevaz vermektir». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Söz taşıyan, meşrû olarak doğmuş değildir» [3]. Biliniz ki insanların

(1) 50 — Hücûrât: 6. (2) 68 — Kalem: 11. (3) III/136.

arasını bozanın ve söz taşıyanın kötülüğü çok büyüktür. Onun sözü sebebi ile kanlar dökülür. Bir kimse bir köle satıyordu. «Hiç kusuru yoktur. Yalnız söz taşır ve insanların arasını bozar», dedi. Alacak olan aldı ve «Korkulacak bir şey yoktur», dedi. O köle, efendisinin hanımına, «Efendim sizi sevmiyor, bir cariye satın alacak. Bugün uyuduğu zaman, usturayı al, çenesinin altından bir kıl kes. Sana büyücülük öğretiyorum, bunu yaparsan kocan sana âşık olur», dedi. Efendisine de, «Bu kadın birisine âşıktır, seni öldürecektir. İstersen uyur gibi yap görürsün», dedi. Adam uyur gibi yaptı. Kadın elinde ustura geldi. Elini uzattı, sakalını tuttu. Adam muhakkak beni öldürecek deyip, yerinden sıçradı ve kadını öldürdü. Kadının akrabası geldiler ve adamı öldürdüler. Erkeğin akrabası geldiler, iki taraf birbirine girdiler, nice kanlar döküldü.

14 — BİRBİRİNİ SEVMEYENLER ARASINDA İKİ YÜZLÜLÜK YAPMAK

Herkesin yanında onun hoşuna gider şekilde söz söyleyen, birinin sözünü diğerine, diğerinin sözünü evvelkisine söyler ve her birine de ben seni seviyorum şeklinde görünür. Bu ise nemmamlıktan kötüdür. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Bu dünyada iki yüzlü olan, öbür dünyada ateşten iki dilli olur» (1). Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ'nın indinde kulların en kötüsü o iki yüzlülerdir» (2). O hâlde iki düşman ile görüşen, onların yanlarında veya gıyablarında ya susmalı veya hak ne ise onu konuşmalıdır. Ancak böylece münâfıklıktan kurtulur. Birbirlerinin her sözünü diğerine anlatmamalı ve herbirine ben seni seviyorum, diye göstermemelidir.

İbn Ömer'e (radıyallahü anhümâ) «Devlet reisinin yanına gittiğimiz zaman, dışardaki gibi konuşmuyoruz», dediklerinde, «Biz, Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) zamanında bunu nifâk sayardık» buyurdu. Zaruret olmadan sultanların yanına gidip, orada her zamanki gibi konuşmayan; münafık ve iki yüzlü olur. Bir zaruret olunca, câiz olur.

15 — İNSANLARI ÖVMEK VE DÜNYA MENFAATİ İÇİN YARANMAK

Bunda altı âfet vardır. Dördü söyleyen için, ikisi de övülmekte olan dinleyen içindir:

---

(1), (2) III/137.

Övenin âfetleri:

1 — Olduğundan fazla söyleyip, yalancılık yapar. Hadis-i şerifte geldi ki: «**İnsanları övmekte aşırı gidenin kıyamette dili, o kadar uzun edilir ki, yere yayılır, üzerine basar ve ayağı kayıp düşer**» [1].

2 — Nifaka düşer. Karşısındakini överek onu sevdiğini göstermek ister. Halbuki onu sevmemektedir.

3 — Aslını bilmediği şeyler söyler. Meselâ siz zâhidsiniz, müttekisiniz, ilimle dolusunuz ve bunun gibi sözler söyler. Bir kimse, bir başkasını övdü. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), «**Sana yazıklar olsun. Onun boynunu vurdun**», buyurdu. Sonra yine buyurdu ki: «**İlle de bir adamı övmek istiyorsanız, falancayı böyle sanıyoruz, Allah'a karşı kimseyi tezkiye edecek değiliz. Herkesin murakıbı Allah'tır. Allah da böyle kabul ederse iyidir, dersiniz**» [2].

4 — Övdüğü kimse zalim olabilir ve onun sözüyle sevinebilir. Zalimi sevindirmek ise câiz değildir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «**Fâsıkı övene Allahü Teâlâ gazab eder**» [3].

Övülene iki şekilde zarar vardır:

1 — Kendini beğenir ve gururlanır. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) bir gün yanında kamçısı oturuyordu. Cârûd isminde birisi yanlarına geldi. Birisi, bu Rebia kabilesinin reisidir, dedi. Ömer (radıyallahü anh) Cârûd'a kamçı ile vurdu. «Yâ Emire'l-Mü'minin, bu dayak niçindir?», dedi. «Bu adamın ne dediğini duymadın mı?», buyurdu. Ve tekrar Ömer (radıyallahü anh) buyurdu ki: «Kalbine bir şey geldiğinden korktum. O gururu kırmak istedim».

2 — Karşısındakine âlimsin ve sâlihsin gibi sözler söylerse, ilerisi için çalışmaz ve «Ben zaten olgunlaştım», der. Bu yüzdendir ki, Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) huzurunda birini övdüklerinde, «**Boynunu vurdun, duyarsa felâh bulmaz**» (4), buyurdu. Yine buyurdu: «**Bir kimsenin, keskin bir bıçak ile, bir kimseye saldırması, onu, yüzüne karşı övmekten daha iyidir**» [5]. **Ziyâd İbn Eslem** buyurur: «Övülme dinleyenin yanına şeytan gelir, onu yerden kaldırır. Fakat mü'min kendini bilir ve tevazudan ayrılmaz».

Bu altı âfet olmayacaksa övmek iyi olur. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) sahâbeyi medhetti ve «**Ey Ömer! Beni Peygamber olarak insanlara göndermeselerdi, seni gönderirlerdi**» [6], buyurdu. Yine buyurdu: «**Eğer bütün âlemdekilerin imanı Ebû Bekir'in imanı ile tartılsa, Ebû Bekir'in imanı ağır gelir**» [7]. Buna benzer

---

(1), (2), (3), (4), (5), (6), (7) III/139.

hadis-i şerifler çoktur. Bu övmenin onlara zarar vermeyeceğini biliyordu.

Fakat kendini övmek çirkindir, kötüdür ve Allahü Teâlâ bunu yasak etmiştir, ve **«Ben iyiyim, deyip, kendinizi övmeyiniz»** (1), buyurmuştur. Ama bir kimse, mürşid, üstad ve rehber ise, diğerlerinin de yükselmesi için kendi hâlini anlatırsa câizdir. Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) **«Ben insanoğlunun en üstünüyüm. Övünmüyorum»** (2), buyurdu. Yâni bu üstünlük ile değil, bana bu üstünlüğü verenle övünüyorum demektir. Bunun için Allahü Teâlâ herkesin O'na (sallâllahü aleyhi ve sellem) uymasını buyuruyor. Yûsuf aleyhisselâm buyurdu: **«Yâ Rabbi, beni yerdeki hazineler üzerinde bulundur. Onları korumasını bilirim»** (3).

FASIL

ÖVÜLEN KİMSEYE NELER LÂZIMDIR

Bir kimse övüldüğü zaman, ucb ve kibirden [kendini beğenmekten ve büyük görmekten] kaçınmalı, son nefesteki tehlikeli ânı düşünmelidir. Zira bunu kimse bilmez. Cehennemden kurtulamayan ise, köpekten ve hınzırdan aşağıdır. Halbuki kurtulmuş olduğunu kimse bilemez. Eğer kendini öven bütün sırlarını bilseydi kendisini övmezdi. Bunu düşünüp şükür ile meşgul olmalıdır. Çünkü Allahü Teâlâ kalbindekileri ondan saklıyor. Kendisini övene memnun görünmeyip, üzgün görünmeli ve kalben de üzülmelidir.

Büyüklerden birini övdüler. «Yâ Rabbi! Onlar bilmezler, Sen bilirsin», dedi. Bir başkasını medhettiler. «Yâ Rabbi! Sevmediğin şeyle, bu kimse bana yaklaşıyor. Sen şâhidim ol ki, ona düşman olmakla Sana yakın olmak istiyorum», dedi. Hazret-i Ali'yi (radıyallahü anh) övdüler. «Yâ Rabbi! Benim için söylenenlerden dolayı beni mes'ûl tutma. Onların bilmediği taraflarımı da afveyle ve beni onların zannettiklerinden daha iyi eyle», buyurdu. Bir kimse Hazret-i Ali'yi (radıyallahü anh) sevmezdi. Münafıklık ederek onu medhetti. «Ben dilinde olandan aşağı, kalbinde olandan ise üstünüm», buyurdu.

---

(1) 53 — Necm: 32.
(2) III/139.
(3) 12 — Yûsuf: 55.

DÖRDÜNCÜ ASIL

Hışım, Hıkd, Hased ve İlaçları (1)

Hışmın, yâni gazabın, kızgınlığın galib olması, kötü bir huydur. Bunun aslı ateştendir. Yarası kalbde olur. Soyu şeytana çıkar. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de şeytan hakkında, **«Beni ateşten yarattın, Âdem'i ise topraktan yarattın»** (2), dediği bildiriliyor. Ateşin işi; hareket etmek, dalgalanmak, rahat durmamak olduğu gibi, toprağın işi de; sakin ve rahat durmaktır. O hâlde üzerinde gazab galib olan kimsenin, Âdem aleyhisselâmdan daha çok, şeytanla ilgisi olduğu anlaşılır. Bunun için İbn Ömer (radıyallahü anh) Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Beni Allahü Teâlâ'nın gazabından uzaklaştıracak şey nedir?», diye sorduğunda, **«Kızmamandır»**, buyurdu. «Bana, beni ümitlendirecek kısa bir nasihat verin», deyince, «Kızma» (3), buyurdu. Ne kadar sorduysa böyle buyurdu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Gazab (kızgınlık), sirkenin balı bozduğu gibi, imanı bozar»** (4). İsa, Yahyâ'ya (aleyhisselâm) «Kızma», deyince, «Kızmamak elimde değildir», dedi. «Mal toplama», dedi. «Bunu yapabilirim», dedi.

Kızmaktan kurtulmak tamamen mümkün olmadığına göre, gazabını yenmek çok mühimdir. Allahü Teâlâ gazabını yenenleri övüyor. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Gazabını, kızgınlığını yenenden Allahü Teâlâ azabını kaldırır. Allahü Teâlâ, kendisinden özür dileyenin özürünü kabul eder. Dilini koruyanın Allahü Teâlâ, gizli şeylerini örter»** (5). Yine buyurdu: **«Kızması icabeden yerde, kızgınlığını yenenin, Allahü Teâlâ kıyamet gününde kalbini kendi rızasiyle doldurur»** (6). Yine buyurdu: **«Cehennemin bir kapısı vardır. O kapıdan şeriata uymayan şekilde kızanlar hariç, kimse giremez»** (7). Yine buyurdu: **«Kulun yutkunduğu şeylerden Allahü Teâlâ indinde, gazabdan çok sevileni yoktur.**

---

(1) **Hışım:** Gazab, kızgınlık, **Hıkd:** Kin ve düşmanlık, **Hased:** Kıskanma, bir şeyin bir kimsenin elinden çıkmasını istemek.

(2) 38 — Sâd: 76.

(3), (4), (5), (6), (7) III/143.

Kalbi iman ile dolanlar hariç, kızgınlığını yutkunan ve yok eden kimse yoktur» [1].

Fudayl ibn İyâd, Süfyân-ı Sevrî ve bu büyüklerden bir grup (rahmetullahi aleyhim) sözbirliği ile bildiriyorlar ki: «Kızgınlık zamanında hilm sahibi, intikam alma vaktinde sabredici olmaktan üstün hiçbir iş yoktur». Ömer ibn Abdülaziz'e bir kimse kötü sözler söyledi. O ise başını önüne eğdi ve «Beni kızdırmak ve şeytanın tesiri ile kibirlenmek, sultan olmak hasebiyle yerimden kalkmak ve seni dövmek, kıyamette ise mükâfatımı gidermek ister misin? Bunu aslâ yapmam», buyurdu ve sustu. Peygamberlerden biri (salâvatullahi aleyhim ecmaîn) buyurdu: «Benden her şeyi kabul eden ve kızmayacağını tekeffül eden kimdir? Ölümümden sonra benim halifem olur ve Cennette benimle olur». Birisi çıkıp, «Ben kefâlet ettim ve kabul ettim», dedi. Bir daha sordu. «Kabul ettim», dedi. Ve ona bu kefâletinden dolayı Zülkifil [kefâlet sahibi] ismi verildi.

F A S I L

GAZAB KÖKÜ KALBDEN ASLÂ SÖKÜLÜP ATILAMAZ

Bil ki, gazabı insanda, kurtulmasına sebep olmak için yaratmışlardır. Böylece kendisine zarar veren şeyleri onun yardımıyla kendinden uzaklaştırır. Nitekim şehvetin [arzunun] yaratılması da, bunun vasıtasıyla insana faydalı olan şeyleri kendine çekmektir. İnsan için bu ikisi de lâzımdır. Fakat aşırı giderse zarar eder. Kalbe vurulan ateş gibi olup, dumanı beyne gider, akıl ve düşünce yerini karartır ve doğru tarafı görmez. Bu ise gayet kötüdür. Bunun için buyurmuşlardır ki, kızgınlık aklı giderir. Bu gazab, çok az da olabilir. Bu da iyi değildir. Harama ve kâfirlere karşı sert olmak kızgınlık sebebi ile olur. Allahü Teâlâ Peygamberimize (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Kâfirler ve münafıklar ile cihad et ve onlara sert davran»** [2], buyuruyor. Allahü Teâlâ, Ashâb-ı kirâmı övüyor ve **«Kâfirlere gayet sert, kendi aralarında ise çok merhametlidirler»** [3], buyuruyor. Bütün bunlar gazabla olur. O hâlde gazab [kızgınlık], ne aşırı derecede ne de yok denecek kadar az olmalıdır. Ortada olup, akıl ve dinin emrinde olmalı, onlara uygun bulunmalıdır.

Bazıları riyazetten maksat, gazabı söküp atmaktır sanmışlardır. Bu yanlıştır. Çünkü gazab bir silâhtır. Onsuz yaşanmaz. Gazabın aslını yok etmek, insan yaşadıkça mümkün değildir. Nitekim şehvetin, arzunun da aslı hayatta oldukça silinip atılmaz. Fakat

(1) III/143. (2) 9 — Tevbe: 73.
(3) 48 — Fetih: 29.

bazı işlerde ve bazı zamanlarda öyle örtülür ki, hiç yokmuş gibi olabilir. Bunu uzun anlatırsak, şöyle deriz ki: Gazab, bir kimsenin ihtiyacı olduğu bir şeyden meydana gelir. Fakat ihtiyacı yoksa, meselâ bir kimsenin köpeği olsa, fakat ona ihtiyacı olmasa, bir başkasının onu dövmesine veya öldürmesine kızmaması gerekir. Yiyecek, giyecek, ev, sıhhatli olmak ve bunun gibi şeyler her zaman lâzımdır. O hâlde bir kimseyi hasta edecek şekilde yaralasalar, yahut uyurken elbisesini ve yiyeceğini alsalar elbette kızar. Fakat ihtiyacı çok olanın, kızgınlığı daha çok olur ve o ise daha zavallı ve âciz olur. Bir kimse onu men etmekle uğraşırsa gazablanır. İhtiyacı ne kadar çok ise, o şeyi geri almak kızgınlığı da o kadar çok olur. Halbuki hürriyet ihtiyaçsızlıktadır. İhtiyacı ne kadar çok olursa, köleliğe o kadar yakın olur. Mümkündür ki, riyazetle kendini öyle yapar ki, ihtiyacı zaruret miktarına düşer. Makam, çok mal ve dünyalığını artırmak arzusu kalbinden kalkar. Bunlar kalkınca bunlara bağlı olan kızgınlık da elbette kalkar. Bu mes'elede insanlar arasındaki fark pek fazladır. Çünkü kızgınlıkların çoğu mal toplamak ve mevki sahibi olmak arzusundan doğar. Hattâ, dama, satranç, güvercin oyunu, şarap içmek ve bunun gibi aşağı işleri yapan kimseye, bir başkası iyi oynamıyor, çok şarap içmiyor dese, kızar. Şüphesiz bu kabilden olan kızgınlıklardan, riyazet ile kurtulunur. Fakat insanlık için zarurî olan yok olmaz. Zaten bunun için de fenadır, kötüdür denmez. Fakat ihtiyarının alınmaması ve şeriatin ve aklın hilâfı ona galip olmamak lâzımdır. Riyazetle gazab bu dereceye getirilebilir. Bu gazabın aslının gitmeyeceğine ve gitmesine de lüzum olmadığına delil şudur ki, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Efendimizde bu var idi ve buyurdu ki: **«Ben de insanım, insanlar kızdığı gibi ben de kızarım. Her kime kızarak fena söylersem veya kimi döversem, yahut lânet edersem, yâ Rabbi, ona benim vasıtamla merhamet eyle»** [1], buyurdu. Abdullah ibn Amr ibn Âs (radıyallahü anhümâ), «Yâ Resûlallah, kızgınlıkla bile olsa, her söylediğinizi yazayım», deyince, **«Yaz! Beni insanlığa gönderen Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, kızsam da, dilimden doğrudan başkası çıkmaz»** [2], buyurdu. Demek ki, bende kızgınlık yok buyurmadı, kızgınlık beni doğrudan dışarı çıkarmaz buyurdu. Âişe (radıyallahü anhâ) bir gün kızdı. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Şeytanın geldi»**. «Senin şeytanın yok mu?», dedi. **«Vardır; fakat Allahü Teâlâ beni ona hâkim eyledi, o benim emrimdedir; iyilikten başka söylemez»** [3], buyurdu. Şeytanımda kızgınlık yoktur buyurmadı.

---

(1), (2), (3) III/148.

F A S I L

TEVHÎDİN ÇOKLUĞU GAZABI ÖRTER

Her ne kadar kızgınlığın kökü kalbden sökülüp atılmazsa da, bir kimseye bazı hâllerde veya hâllerinin çoğunda tevhid galib olur ve gördüğünü Allahü Teâlâ'dan görür. O hâlde gazab, bu tevhid ile örtülür ve ondan bir eser görünmez. Nitekim bir kimseye bir taş vursalar, hiçbir şekilde taşa kızmaz. Kalbinde kızgınlığın esası, kendi yerinde ise de, yâni var ise de, bu cinayeti taştan bilmez. Atandan bilir. Sultan, bir kimsenin öldürülmesine imza atsa, imzayı yazmıştır diye kaleme kızmaz. Çünkü kalemin bir kimsenin emri altında olduğunu, hareketinin kendinden olmadığını bilir. Bunun gibi kalbinde tevhidin galib olduğu kimse, zarurî olarak bilir ki, insanlar yaptıklarında serbest değillerdir. Çünkü hareket her ne kadar kudrete [gücü yetmeye] bağlı ise de, kudret de iradeye [dilemeye] bağlıdır. İrade ise insanın ihtiyarında değildir. [Eş'arîde böyledir]. Fakat kendisine bir istek, bir arzu verilmiştir. Onunla ister de, istemez de. İstek ve kudret verildiğinden, iş de elbette meydana gelir. O hâlde o, o kimseye atılan taş gibidir. Taş canı yakıyor, insana acı veriyor ise de ona kızmaz. Bu kimsenin gıdası koyundan olsa ve koyun ölse, üzülür, fakat kızmaz. Eğer bir kimse o koyunu öldürürse, kendinde tevhîd nuru galib ise yine böyle olur. Fakat tevhîdin galebesi, bu son hâle kadar her zaman devam etmez. Şimşek gibi parlayıp geçer ve insanın yaratılışı sebeplere bakmak istediğinden sebepler olursa ortaya çıkar. Birçok kimseler bazı hâllerde böyle olmuşlardır. Bu da kızgınlık kökünün sökülüp atılması demek değildir. Fakat bir kimseden görülmeyince, kendisine atılan taşta olduğu gibi, bir kızgınlık hâsıl olmaz. Hattâ tevhîd galib olmasa, kalbi çok mühim bir şeyle meşgul olursa bunun sebebiyle kızgınlığı örtülür ve görünmez.

Selmân-ı Fârsî'ye (radıyallahü anh) bir kimse sövdü. Buyurdu ki: «Kıyamette günahlarımın olduğu kefe daha ağır gelirse, dediğinden de fenayım, hafif gelirse senin bu sözünün bana ne zararı olur!» Rebi' ibn Heysem'e sövdüler. Buyurdu ki: «Benimle Cennet arasında bir geçit vardır. Onu aşabilmekle meşgulüm, aşarsam senin sözünden niye korkum olsun, aşamazsam söylediğin bile azdır!». Her ikisi de âhiret üzüntüsüne öyle dalmışlardı ki, kızgınlıkları görünmedi. Ebû Bekri's-Sıddîk'a (radıyallahü anh) bir kimse sövdü. Buyurdu ki: «Benim hakkımda senin bilmediklerin çoktur». Kendi hâli ile olan meşguliyetinin çokluğundan kızmadı. Bir kadın Mâlik-i Dinâr'a mürâî dedi. «Beni senden başka tanıyan olmadı», buyurdu. Bir kimse Şâ'bî'ye bir söz söyledi. «Doğru söylüyorsan Allahü Teâlâ

benim günahlarımı afvetsin, yalan söylüyorsan senin günahını afvetsin», buyurdu.

Bu hâller gösteriyor ki, böyle hâllerde kızgınlığı yenmek mümkündür. Yine mümkündür ki, bir kimse kızmamasını Allahü Teâlâ'nın sevdiğini bilir. Bu sebeple Allahü Teâlâ'nın sevgisi onun kızgınlığını örter. Şöyle ki: Bir kimse birine âşık olur. Oğlu ona söver. Seven ise çocuğun bu sözüne aldırmamasının beklendiğini bilir ve kızmaz. Sevginin çokluğu onu o hâle getirir ki, o eziyeti hissettirmez ve kızdırmaz.

O hâlde bu sebeplerden birinin tesiri ile bir kimse kendi kızgınlığını yenebilir. Bunu yapamazsa hiç olmazsa onun kuvvetini kırmalı ve serkeşlik ettirmemelidır. Şeriatın ve aklın hilâfına iş yaptırmamalıdır.

FASIL

GAZABIN TEDAVİSİ VÂCİBTİR

Gazabın ilâcı, yâni tedavisi vâcibtir. Çünkü birçok insanları Cehenneme götürür. Tedavisi iki şekilde olur. Bir kısmı müshil gibi olur, kökünü ve esasını kalbden çıkarır, atar. Diğeri şıra gibi olup, teskin eder ve aslını çıkarıp atmaz. Müshil gibi olan birinci ilâç, kalbındeki gazab ve kızgınlığın sebebinin ne olduğuna dikkat etmek ve o sebepleri kökünden kazımaktır. Bunun beş sebebi vardır:

Birinci sebep, kibirdir. Çünkü kibirli, gururlu olan kimse, küçük bir sözle veya kendisine hürmette kusur etme ile kızar. Kibiri tevazu ile kırmalıdır. Kendisinin de diğer insanlar gibi kul olduğunu düşünmelidir. Zira üstünlük güzel ahlâkladır. Kibir ise kötü ahlâktır. Tevâzu, yâni kendini aşağı görmek olmadıkça, kibir yok edilmez.

İkinci sebep, ucbdur. Çünkü kendine itimad ve itikadı vardır. Bunun ilâcı yâni tedavi yolu, kendini tanımasıdır. Kibir ve ucbun tam tedavisini kendi yerlerinde anlatacağız.

Üçüncü sebep, şakadır. Çünkü, umumiyetle kızdırmak için bunu yaparlar. Bunun ilâcı âhiret işleri ile kendini meşgul etmeye uğraşmak, amel yapmak, iyi ahlâklı olmaya çalışıp şakacılardan kaçınmaktır. Bunun gibi alay edilmek de insanı kızdırır. Kendini bundan korumalı, kendisi ile alay eden olursa ondan uzak durmalıdır.

Dördüncü sebep, kötülemek ve ayıplamaktır. Çünkü bu da her iki taraftaki kızgınlıkla olur. Bunun ilâcı, kusursuz ve ayıbsız olan yalnız Allahü Teâlâ'dır, bilmektir. Kendisi ayıb ve kusurlu olan,

başkalarının ayıbları ile uğraşmamalıdır. Kötülemek de böyledir. O hâlde kendi nefsini ayıplamak ve kötülemek ile meşgul olup, başkasına kızmayı aradan kaldırırsa daha iyi olur.

Beşinci sebep, mal ve makam için olan hırs ve tamâ'dır. Çünkü bunlara ihtiyacı çoktur. Bahil [cimri] olan bir kimseden bir avuç buğday alsalar kızar. Tamâ'kâr olan elinden bir lokma kaçırsa o da kızar. Bütün bunlar kötü ahlâktır.

Kızgınlığın esası bunlardır. Hepsinin de ilâcı hem **bilmek**, hem de **yapmak** iledir. **Bilmek** ile olan tedâvi şöyledir ki: Kızgınlığın felâket ve zararlarını bilip, din ve dünyası bakımından ziyanın nereye kadar gideceğini düşünerek kalb ile kızgınlığa nefret etmektir. Bundan sonra **amelî** tarafı ile uğraşmaktır. Kızgınlığı kötü **bilir** ve ondan kaçarsa, bu sıfatlarla ona uymamış olur. Çünkü hepsinin çaresi, hevâ, heves, arzu ve kötü ahlâka uymamaktır. Nitekim nefis için olan **riyazet bahsinde** bunu anlatmıştık. Kızgınlığın ve kötü ahlâkın tahriki, çok defa, kızgınlığı çok olan kimselerle düşüp kalkmakla olur. Hattâ buna salâbet ve mertlik ismini verirler; onunla övünürler ve derler ki, filân büyük zat bir sözle filânı öldürür, saltanatını ve malını alır. Çünkü ona aykırı söz söylemek kimsenin haddine düşmemiştir. Çünkü o, mertlerin mertidir. Erkek dediğin böyle olur. Halîm - selîm duran kimseye ise aşağı, hamiyyetsiz ve cesaretsiz derler.

Böylece köpeklerin sıfatı olan kızgınlığa kahramanlık ve erkeklik ismini verirler. Peygamberlerin ahlâkından olan hilm üzere bulunana ise, hamiyyetsiz ve cesaretsiz derler. İşte şeytanın işi budur ki, aldatma ve kötülüğü iyi ahlâk diye tanıtır. Güzel sözlerle kötü ahlâka çağırır. Akıllı kimseler ise bilirler ki, böyle kızmak mertlik ve erkeklik olsaydı, kadınlar, çocuklar, nefsi zayıflamış ihtiyarlar ve hastalar kızmaya daha çok müsait olmazlardı. Halbuki bu gibilerin kızmasının daha çok olduğunu herkes bilir. Belki hiç kimse kendi gazabına hâkim olamaz. Kendi gazabına hâkim olmak peygamberlerin (aleyhimüsselâm) ve evliyanın sıfatıdır. Diğerleri Moğolların, dağlı Kürdlerin, cahil Arabların ve hayvan ve canavarlara yakın olanların sıfatıdır. O hâlde dikkat buyurun! Büyüklük peygamberlere benzemekte mi, yoksa gafil ve akılsızlara benzemekte midir?

F A S I L

KIZGINLIĞIN İLMÎ VE AMELÎ İLÂCI

İlâcın müshil olduğu ve bununla kızgınlığı kökünden söküp atmak mümkün olduğu anlaşıldı. **Bir kimse kızgınlığın aslını söküp**

atmazsa, onu teskin etmeli, yatıştırmalıdır. Kızgınlık, heyecan hâlini alınca, onun teskini bir şurubla olur ki, terkibi, ilim şekeri ve sabır acılığıdır. Bütün huyların ilâcı ilim ve amel macunudur. İlim, âyetler ve hadislerde gazab hakkında ve kızgınlığını yenenlerin sevabları hakkında anlattığımız şekilde düşünmektir. Böyle düşünen kendi kendine der ki: «Senin bu işe kaadir olduğundan daha çok Allahü Teâlâ senin üzerine kaadirdir. Senin Allahü Teâlâ'ya muhalefetin daha çoktur. Eğer kızarsan, kıyamet günü Allahü Teâlâ'nın sana kızmayacağından nasıl emin olabilirsin?». Bununla teskin olur ve kızgınlığını yenme sevabına kavuşmak arzusu ele geçer. Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) hizmetçisini bir yere gönderdi. Geç geldi. «Kıyamette bunun kısâsı olmasaydı [yâni kıyamette benden alınmasaydı] seni döverdim», buyurdu. Ayrıca kendine demelidir ki: «Senin bu kızgınlığın, işin senin istediğin gibi olmayıp, Allahü Teâlâ'nın istediği gibi olmasındandır. Bu ise rubûbiyette Allahü Teâlâ ile kavga etmektir». Âhirete ait böyle çarelerle gazabını yenemezse, dünya maksatlarını düşünmeli ve kendi kendine demelidir ki, «Kızarsam hizmetimde kusur eder, benden nefret eder, yahut düşman olur ve beni aldatır». Bunun gibi öfkeyle ne kadar çirkinleştiğini düşünüp, dışının bir kimseye saldıran kurt veya köpek gibi, bâtının [içinin] ateş ve köpek açlığı ile dolu olduğunu aklına getirsin. Kızgınlığını yenmek istediği zaman, ekseriya şeytan kendisine der ki, bunu senin âcizliğine ve aşağılığına yorumlarlar, heybetin kırılır, insanların gözünde hakîr olursun. Buna, bir kimsenin peygamberlerin (aleyhimüsselâm) ahlâkına kavuşmasından ve Allahü Teâlâ'nın rızasını elde etmesinden büyük izzet ve şeref olmaz deyip, bugün insanların beni dünyada aşağı sanması, yarın kıyamette aşağı olmaktan daha iyidir, söylemelidir. Bu **ilmî, yâni bilgi** ile olan ilâçtır.

Amel ile [yapma ile] olan ilâç, dil ile **eûzü billâhi mine'ş-şeytani'r-racîm** demektir. Kızdığı zaman, ayakta ise oturmak, oturuyorsa yatmak, bununla da yatışmıyorsa soğuk su ile abdest almak sünnettir. Zira Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Kızgınlık ateştendir, su ile söner»** (1). Hattâ bir rivayette secdeye gidip, başını yere koyup, yeniden toprak yaratıldığını, kul olduğunu ve kızmaması icabettiğini düşünmelidir. Bir gün Ömer (radıyallahü anh) kızmıştı. Su istedi, burnuna çekti ve «Kızgınlık şeytandandır, bununla gider», buyurdu. Bir gün Ebû Zer (radıyallahü anh) bir kimse ile kavga etti, «Ey kırmızının oğlu», dedi. Yâni annesini ayıpladı. Kızılderililerden bir köle idi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve

---

(1) III/151.

sellem) buyurdu: «**Duydum ki, bir kimseyi annesi ile ayıpladın. Bil ki sen, takvâ sahibi olarak Allahü Teâlâ'nın huzuruna çıkmadıkça, siyah ve kızılderililerden hiç üstün değilsin**» (1). Ebû Zer (radıyallahü anh) o kimseden özür dilemeye gitti. O kimse de ona doğru geliyordu. Ebû Zer (radıyallahü anh) selâm verdi. Hz. Âişe (radıyallahü anhâ) kızdığı zaman Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) onun burnunu tutar ve «**Ey Âişe, de ki: Ey Muhammedin Rabbi olan Allah'ım, günahımı afvet, kalbimden kızgınlığı gider ve fitne sapıklıklarından beni koru**» (2). Bunu söylemek de sünnettir.

F A S I L

KIZMAK NEREYE KADAR CÂİZDİR

Bir kimse zulüm etse yahut gayet çirkin söylese, susmak, kötü söylememek ve cevap vermemek daha iyidir. Fakat susmak şart değildir. Her cevabı vermek de câiz değildir. Sövmeye sövme, gıybete gıybet ile mukabele etmek gibi şeyler câiz değildir. Çünkü bu yüzden tâzir (şer'i ceza) lâzım olur. Fakat kötü söz söyler de, yalan olmazsa câizdir. Bu da kısasa benzer. Her ne kadar Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), «**Bir kimse, sende olan bir şeyle seni ayıplarsa, sen onda olan şey ile onu ayıplama**» (3), buyurduysa da cevap vermemek müstehabtır, vâcib değildir, sövmek ve zina ile suçlamak olmazsa. Bunun için delilimiz yine Resûlullah'tır (aleyhisselâm). Buyuruyor ki: «**İki kişi birbirine söverse, ilk sövülen haddi aşıncaya kadar, başlayana yazılır**». O hâlde haddi aşmayacak şekilde cevap verilebilir. Âişe (radıyallahü anhâ) buyuruyor: Peygamberimizin hanımları (sallâllahü aleyhi ve sellem ve rıdvânullahi aleyhinne) Fâtıma'ya (radıyallahü anhâ) haber gönderip, «Resûlullah'a de ki, Âişe'yi çok seviyor ve ona çok yakınlık gösteriyor, bizimle Âişe arasında sevgi adâleti gözetsin» dediler. Fâtıma (radıyallahü anhâ) haber getirdiği zaman Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) yatıyordu. Buyurdu ki: «**Yâ Fâtıma, benim sevdiğimi, sen sevmez misin?**», «Severim, yâ Resûlallah», dedi. «**Âişe'yi sev. Zira ben onu seviyorum**» (4), buyurdu. Hanımlarının yanına geldi ve duyduklarını anlattı. «Biz bunu siper edinmeyelim», deyip, Zeyneb'i (radıyallahü anhâ) gönderdi. O da Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) hanımlarından idi. Resûlullah'ın (aleyhisselâm) sevgisinde benimle aynı olduğunu söylerdi. Geldi ve Ebû Bekir'in (radıyal-

(1) III/151.
(2) III/150-151.
(3) III/155.
(4) III/156.

lahü anh) kızı şöyle şöyledir deyip, sayıp döktü. Ben susuyordum. Sonra konuşmama, cevap vermeme izin verdi. Aynı şekilde ben de mukabele ettim. Ağzım kuruyuncaya ve konuşamaz hâle gelinceye kadar devam ettim. Sonra Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) «O Ebû Bekir'in kızıdır, siz söz ile ondan yüksek olamazsınız» (1), buyurdu. O hâlde cevap vermek icabedince, yalan olmamak şartiyle cevap verebileceğine bu hâdise delildir. Meselâ, ey ahmak, ey cahil, utan, sus gibi sözler de söylenebilir. Çünkü hiç kimse akıl azlığından ve cahillikten kurtulamaz. Fakat dili pek kötü sözlere alıştırmamalıdır. Kızgınlık zamanında bunları kendiliğinden söyleyebilir. Fuhuş sözler söylememeli, yontulmamış, ahlâksız, insaniyetsiz, vefasız, mahrum gibi sözlerden kaçınmalıdır. Velhâsıl cevap vermeye başlayanın haddi bilmesi ve taşmaması zordur. Bunun için cevap vermemek daha iyidir. Bir kimse Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) huzurunda Ebû Bekir'e (radıyallahü anh) kötü söz söyledi. Cevap vermeyip sustu. Cevap vermeye başlayınca Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) kalktı. «Şimdiye kadar oturdunuz, ben cevap vermeye başlayınca kalktınız», deyince, «Sustuğun zaman senin cevabını melekler veriyordu. Konuşmaya başlayınca şeytan geldi. Şeytan ile bir arada oturmak istemedim» (2), buyurdu.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «**İnsanlar derece derece yaratılmıştır. Bazısı geç kızar ve geç barışır. Bazısı çabuk kızar ve çabuk barışır. Bu da diğerine karşılık olur. Sizin en iyiniz geç kızıp çabuk barışandır. En fenanız da çabuk kızıp, geç barışandır**».

F A S I L

HIŞIM KİN DOĞURUR

Bil ki, **kızgınlığını bile bile yenenin diyaneti sağlam olur.** Fakat âcizlik ve zaruretten dolayı kızgınlığını yenenin, o kızgınlık kalbinin etrafında dolaşır ve düğüm yapar. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: «**Mü'min kindar olmaz**» (3). Kin ise hışmın çocuğudur ve bundan sekiz âfet meydana gelir ve her biri dinin helâkine sebep olur.

1 — **Hased,** o kimsenin iyiliğine üzülmek ve üzülmesine sevinmektir.

(1), (2), III/156.
(3) III/157.

2 — Gürültü çıkarır, ona bir belâ gelmesini ister ve bunu izhar eder.

3 — Onunla konuşmaz, selâm vermez ve selâmını almaz.

4 — Ona, hakaret ve aşağılık gözü ile bakar.

5 — Gıybet, yalan, fuhuş sözler söyler; gizli şeylerini duyurup ona dil uzatır.

6 — Onunla alay eder ve eğlenir.

7 — Hakkını vermekte kusur eder, sıla-i rahim yapmaz, ondan aldığını vermez ve ondan helâllik dilemez.

8 — Her fırsatta onu döver ve üzer. Başkası dövse veya üzse mâni olmaz, hattâ beğenir.

O hâlde her işinde dinin hükümleri galib olan kimse, içinde günah olan bir şey yapmasa da, diğerine ihsan etmekten elini çekse, ona yumuşak davranmasa, işlerine yardım etmese, ona duâ ve senâ etmese, bütün bunların sevabından mahrum kalır. Noksan olur. Ebû Bekir'in (radıyallahü anh) akrabası olan Mistah, Hazret-i Âişe'ye (radıyallahü anhâ) yapılan iftira hâdisesinde, Âişe için (radıyallahü anhâ) söz söyledi. Ebû Bekir (radıyallahü anh) ona nafaka verirdi. Vazgeçti ve vermeyeceğine yemin etti. Bunun üzerine, «Sizden fazilet ve servet sahibi olanlar, akrabasına, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere vermelerinde kusur etmesin. Allah'ın sizi yarlığamasını sevmez misiniz? Allah çok yarlığayıcı, çok esirgeyicidir» (1), âyet-i kerîmesi indi. Ebû Bekir (radıyallahü anh), «Vallahi onu seviyorum», deyip gizlice nafakasını verdi. O hâlde birbirine kin tutanlarda üç şey bulunmalıdır:

1 — Kendisi ile mücâhede edip, ona iyilik etmeli ve daha yakın olmalıdır. Bu sıddikların derecesidir

2 — İyilik yapmasa da kötülük yapmayı da câiz görmez ve yapmaz. Bu da zâhidlerin ve sâlihlerin derecesidir.

3 — Kötülük ve fenalık yapar. Bu ise fâsıkların ve zalimlerin derecesidir.

Sana kötülük yapana, iyilik yapmandan daha büyük fazilet yoktur. Bunu yapamazsan, bari kötülük yapanı afvet. Çünkü afvın da fazileti büyük ve çoktur. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Üç şey vardır ki, onlara yemin edebilirim: Sadaka vermekle mal hiç eksilmez. Bir kimseyi afvedene Allahü Teâlâ kıyamette elbette daha çok verir. İsteme ve dilenme kapısını kendine açmayanlara, Allahü Teâlâ fakirlik kapısını açmaz» (1). Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) buyurur: «Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi

(1) 24 — Nûr: 22.
(2) III/157 - 158.

ve sellem) kendisi için bir kimseye kızdığını görmedim. Fakat Allahü Teâlâ'nın hakkına ve şeriata saldırır, ve geçerlerse kızmasına nihayet yok idi. İki şey arasında muhayyer bırakılsaydı, insanlara kolay geleni seçerdi. Ancak günah olursa, böyle yapmazdı». Ukbe İbn Amir (radıyallahü anh) buyurur: «Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) elimi tuttu ve «Dünya ve âhirette en iyi ahlâkın ne olduğunu sana bildireyim mi?» buyurdu. «Bildiriniz, yâ Resûlallah», dedim. Buyurdu ki: «Senden kim kesilirse, ayrılırsa, sen ona yaklaş, ondan ayrılma; sana bir şey vermeyene, elinden gelirse sen ihsanda bulun; sana zulmedeni afvet». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Mûsa aleyhisselâm dedi ki, yâ Rabbi! Kullarından senin indinde en aziz ve kıymetli hangisidir? Kuvveti olduğu hâlde afvedendir, buyurdu» (1). Yine buyurdu: «Kendine zulüm edene bedduâ edenin, ondaki hakkı bâtıl olur». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Mekke'yi alınca Kureyşlilere hâkim oldu. Kureyşliler kendisine çok eziyet etmişlerdi. Korkuyorlardı ve canlarından ümidlerini kesmiş bulunuyorlardı. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) mübârek eliyle Kâbe'nin kapısını tutup, «Allah birdir. Ortağı yoktur. Verdiği söz çıktı, kuluna yardım etti. Düşmanlarını mahveyledi. Ne bekliyorsunuz, ne diyorsunuz?» buyurdu. «Biz ne diyelim, bugün kudret sende, emir sendedir», dediler. «Yûsuf (aleyhisselâm) da: Size, dedi, bugün hiçbir başa kakma ve ayıblama yok. Sizi Allah afveylesin. O, esirgeyicilerden daha esirgeyicidir, (2) deyip hepsini emin eylediği gibi yapıyorum» (3), buyurdu.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Kıyamet günü seslenirler: Kalkınız, her kim afvettiyse karşılığı Allahü Teâlâ'dır. Binlerce insan kalkar ve hesabsız Cennete girerler. Çünkü erkekleri ve kadınları afvetmişlerdir». Muâviye (radıyallahü anh) buyurdu: «Kızınca sabrediniz, fırsat bulursunuz. Fırsat bulup, gücünüz de var ise, afvediniz». Cinayet işlemiş birini Hişâm'ın huzuruna getirdiler. Kendi delillerini söylemeye başladı. Hişâm, «Benim yanımda kendini savunacak mısın?», dedi. «O gün herkes, (ancak) kendisi (nin halâsı) için uğraşacak, herkes ne yaptıysa (onun karşılığı) kendisine eksiksiz verilecek, onlar aslâ haksızlığa uğratılmayacaklardır» (4), âyetini okudu. Kendi özürünü beyan etmek için Allahü Teâlâ'nın huzurunda uğraşılacaktır da, senin huzurunda niye öyle olmasın?» dedi. «Söyle bakalım, ne söyleyeceksin-» dedi. İbn Mes'ûd'un (radıyallahü anh) bir şeyini çaldılar. İnsanlar hırsıza lânet etmeye başladılar. O ise Kâbe'ye gidip, «Yâ Rabbi! Aldığı

(1) III/158. (2) 12 — Yûsuf: 92. (3) III/159.
(4) 14 — Nahl: 111.

şeyi bir işinde kullanacaksa, ona mübârek olsun. Eğer onunla günah işleyecekse, günahı ona olsun», dedi. Fudayl (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Tavâf ederken bir adam gördüm. Altınlarını çalmışlardı. Ağlıyordu. «Altın için mi ağlıyorsun?» dedim. Hayır, kıyamet günü onun iyiliklerinin bana verileceğini ve hiçbir özür bulamayacağını düşündüm. Ona acıdığımdan ağlıyordum, dedi». İncil'de yazılıdır ki; kendine zulmeden için mağfiret dileyenden şeytan ümidini keser. O hâlde gazablanınca, afvetmeli ve kızdığını hissettirmemek için ona güzel davranmalıdır. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Yâ Âişe, **her kime rıfkdan** (kızmayıp, yumuşak huyluluktan) **nasib verdilerse, din ve dünyadan payını aldı demektir; her kimi rıfkdan mahrum ettilerse, din ve dünya iyiliğinden mahrum kaldı»** (1). Yine buyurdu: «**Allahü Teâlâ refiktir. Refik olanı sever. Rıfk ile verdiğini, sertlikle vermez»** (2). Âişe (radıyallahü anhâ) buyurur: «Her işde rıfkı gözetiniz. Çünkü rıfkın bulunduğu her iş rahat olur. Hangi işten rıfk kesilirse, o iş zorluk ve meşakkatle yapılır».

HASED VE ÂFETLERİ

Bil ki, **kızgınlıktan kin, kinden de hased doğar.** Hased insanı helâk eden şeylerdendir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «**Hased iyi amelleri yok eder»** (3). Yine buyurdu: «**Üç şey vardır ki, insanlar onlardan kurtulamaz: Sû-i zan, teşe'üm ve hased. Bunların ilâcının ne olduğunu size öğreteyim: Sû-i zan ettiğin zaman kendine hakikattir deme ve üzerinde durma. Teşe'üme aldırış etmesin, hased meydana gelince dilini ve elini onunla uğraşmaktan koru»** (4). Yine buyurdu: «**Birçok ümmetlerin helâk oldukları iş, sizin aranızda görünmeye başladı. O ise, hased, düşmanlık, çekememezliktir. Muhammed'in** (aleyhisselâm) **canı kudret elinde olan Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, imanınız olmazsa Cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe imanınız olmaz. Bunun ne ile elde edildiğini size bildireyim: Birbirinize yüksek sesle selâm veriniz»** (5). Mûsa (aleyhisselâm) buyurur: «Arş'ın gölgesinde bir kimse gördüm. Kim olduğunu sordum. O Allahü Teâlâ'nın indinde aziz bir kimsedir, o hiçbir zaman hased etmedi, anasına - babasına âsi olmadı ve nemmamlık yapmadı, dediler». Zekeriyya aleyhisselâm buyurur: «Allahü Teâlâ buyuruyor ki: Hased edici benim nimetime düşmandır. Benim kazâma kızıyor. Kullarım arasında ettiğim taksimi beğenmiyor». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyu-

---

(1), (2), (3), (4) III/160.
(5) III/163.

rur: «Altı sınıf kimse altı günahla hesabsız Cehenneme girer: Sultanlar zulüm yapmakla, Arap taassupla, mal sahibleri kibirle, tüccarlar hıyanetle, köylüler cahillikle, âlimler hasedle» [1]. Enes (radıyallahü anh) buyurur: «Bir gün Resûlullah'ın (aleyhisselâm) huzurunda oturuyordum. «Şu anda Cennetlik bir kimse içeri girer», buyurdu. Ensardan birisi geldi; nalînleri sol elinde asılmış, sakalından su damlıyordu. Yeni abdest almıştı. Ertesi gün yine böyle buyurdu. Yine aynı zât içeri girdi. Uç gün böyle devam etti. Abdullah İbn Amr İbn As (radıyallahü anhümâ) o kimsenin amelinin ne olduğunu öğrenmek istedi. Yanına gidip, «Babamla kavga ettim, üç gece sizin yanınızda kalmak istiyorum», dedi. «Olur», dedi. Uç gece onun ameline dikkat etti. Yatarken Allahü Teâlâ'yı hatırlamaktan başka bir şey görmedi. Sonra o zâta, «Ben babamla kavga etmedim. Fakat Resûlullah'dan şöyle şöyle duydum. Amelini öğrenmek istedim». «Benim yaptığım, işte bu gördüğündür», dedi. Abdullah giderken, «Bir şey daha var», dedi: «Aslâ hiç kimseye hiçbir şey için hased etmedim». Bunun üzerine, «Bu onun, yâni o hâlinizin derecesidir», dedi. Avn İbn Abdullah meliklerden birine nasihat etti ve dedi ki: «Kibirden uzak ol. Çünkü bundan önce işlenen bütün günahlar kibirden dolayı idi. Zira iblis kibirden dolayı secde etmedi. Hırsından uzak ol. Çünkü Âdem aleyhisselâmı Cennet'ten hırs çıkardı. Hasedden uzak ol. Çünkü haksız yere dökülen ilk kan hasedden di. Âdem aleyhisselâmın oğlu, kardeşini bu yüzden öldürdü. Allahü Teâlâ'nın temiz sıfatlarından, yahut Ashâb-ı kirâmın sözlerinden konuşulursa, sus ve dilini fuzûlî şeylerden koru». Bekir İbn Abdullah diyor ki: «Bir padişahın yanında bir adam vardı. Her gün kalkar ve padişaha, «İyilik yapanlara iyilik yap. Çünkü kötülük yapanlara kendi kötülükleri yetişir», derdi. Padişah bunun için onu aziz tutardı. Biri ona hased etti ve padişaha, «O diyor ki, padişahın ağzı fena kokuyor», dedi. «Buna delilin var mı?», dedi. «Onu yanına çağırdığın zaman eliyle burnunu tutuyor ve koku almıyor», dedi. Sonra geldi ve o adamı evine götürdü. İçinde sarmısak olan bir yemek yedirdi. Padişah çağırınca, elini ağzına getirdi. Padişah o adamın doğru söylediğini sandı. Padişahların âdetlerindendir ki, mükâfat ve mücâzat beratını kendi elleri ile yazarlar, mühürleyip verirlerdi. Mücâzat [ceza] beratını yazdı, mühürledi ve ona verdi. O, mükâfat beratı olduğunu sandı. Dışarı çıkınca, o hased eden orada idi. Bekliyor ve işin sonunu gözetliyordu. Elinde beratla çıkınca, «O nedir?», dedi. «Mükâfat beratıdır», dedi. «Aramızda ekmek ve tuz hakkı vardır. Bana ver», dedi. «Verdim», dedi. Aldı ve me'murun yanına götürdü. Me'mur kâğıdı açınca, «Senin öldürüleceğini ve de-

(1) III/166.

rinin yüzüleceğini yazıyor», dedi. Hased eden adam, «Allah Allah, bu başkası hakkında yazılmıştır, padişahın yanına bir kere daha gideyim», dedi. Me'mur, «Padişah emrinde dönüş olmaz», dedi ve onu öldürdü. Ertesi gün aynı adam padişahın huzuruna çıktı ve aynı sözü söyledi. Padişah şaşırdı ve «Kâğıdı ne yaptın?», dedi. «Filân kimse benden istedi, ona hediye ettim», dedi. Padişah dedi ki: «O senin için, benim hakkımda şöyle şöyle söylemişsin», dedi. «Hayır söylemedim», dedi. «Elini niye ağzına getirdin?», dedi. «O adam bana sarmısak yedirmişti de onun için», dedi. Padişah, «Aynı sözü söylemeye her gün devam et», dedi. Tekrar söyledi ki: «Kötü kimselere kötülükleri yetişir. Padişah, hased eden ve beni kabahatsiz bir kimsenin ölümüne sebep olacak şekilde sû-i zan ettirenin ölmesi iyi oldu», dedi. İbn Sirin (rahmetullahi aleyh) buyuruyor: «Dünyada hiç kimseye hased etmedim. Kendime, eğer Cennetliklerden olursam, hasedle elde edeceğim nimetin değeri ne olur? Yok eğer, Allah korusun, Cehennemliklerden olursam bütün dünya benim olsa ne faydası olur? derdim». Hasan-ı Basri'den (Rahmetullahi aleyh) sordular ki: «Mü'min hased eder mi?». «Yakub aleyhisselâmın oğullarını unuttunuz mu? Eder. Fakat kalbden incinir ve dışarıya aksettirmezse zararı olmaz», buyurdu. Ebû'd-Derdâ (radıyallahü anh) buyurur: «Ölümü çok hatırlayanda ne neş'e olur ne de hased».

HASEDİN HAKİKATİ

Bil ki hased; **bir kimseye bir nimet gelir, sen onu beğenmezsin, istemezsin, o nimetin elinden çıkmasını istersin demektir.** Bu ise kat'i delillerle haramdır. Allahü Teâlâ'nın takdirini ve hükmünü beğenmemeyi gösterir. Kalbin pisliğidir, habisliğidir. Zira, sana verilmeyen bir nimetin, başkasında bulunmamasını istemek, habislikten başka bir şey değildir. Fakat onda bulunmamasını istemez de, kendisi de onun gibi olmak isterse bu nimeti beğenmemezlik olmaz. Buna gıpta ve münâfese [isteme] de derler. Bu din işlerinde olursa gayet güzeldir. Hattâ vâcib bile olur. Nitekim Allahü Teâlâ, **«Bunda (Cennet şerbetinde) rekabet edenler, rekabet etmelidirler»** (1), buyuruyor.Ve yine buyuruyor ki: **«Rabbinizden bir mağfirete ulaşmak için yarışınız»** (2). Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«İki şeyde başkasına hased yoktur. Biri, Allahü Teâlâ'nın kendisine ilim ve mal verdiği ve malında ilmi ile hareket ettiği kimse, diğerine ise ilim ve zühd verir, fakat mal vermez. Amma der ki, malım olsaydı, ben de öyle yapardım. Sevabta her ikisi de aynıdırlar. Malını günah için harcarsa ve diğeri de ben de öyle yapardım dese,**

(1) 83 — Mutaffifîn: 26. (2) 57 — Hadîd: 21.

günahta da beraberdirler» [1]. Bu münâfeseye [istemeye] de hased denir. Fakat bunda başkasının nimetini istememek yoktur. Başkalarına gelen nimeti beğenmemek zaten câiz değildir. Ancak zalimin ve fâsıkın, zulüm ve fesadını artıracak nimeti istememek günah değildir. Bu nimetin elden çıkmasını istemek câizdir. Aslında zulmün ve fıskın bulunmamasını istiyor, nimetin zevâlini değil. Bunun alâmeti, o zalim veya fâsık eğer tevbe ederse o isteksizliğin kalmaması ve nimetin devam etmesini istemektir. Burada bir incelik vardır ki, bir kimseye bir nimet verilir, bir başkasının da kalbine, o nimet bende de olsaydı gelir. Bu nimet olmazsa, farkı aşağı görür. O hâlde o nimetin yok olmasiyle farkın kalkması, nimetin kalmasından daha hafif olur. Korkulacak şey, tabiatın [yaratılışın] bu icabdan uzak olmamasıdır. Fakat bunu istemeyip onun elinde olanın kendi elinde de olmasını, fakat ondakinin yok olmasını istememek, yaratılış icabı olur ve günah olmaz.

HASEDİN İLÂCI

Bil ki, hased, kalb için büyük bir hastalıktır. Bunun da ilâcı ilim ve amel macunudur.

İLMÎ ilâç söyledir ki: Hasedin dünya ve âhirette kendine zararlı olduğunu, faydasının ise dünya ve âhirete hased ettiği kimseye olacağını bilmektir. Hasedinin dünyasındaki zararı, daima üzüntüde, endişede ve sıkıntıda olmasıdır. Çünkü hiçbir zaman bir kimseye gelen nimetten uzak olamaz. Nitekim daima düşmanının sıkıntıda olmasını ister. Halbuki düşmanı için olmasını istediği sıfatta kendisi bulunur. Çünkü hasedin üzüntüsünden daha büyük üzüntü yoktur. O hâlde düşmanı sebebiyle kendini daima üzenden daha akılsız kim olabilir? Zira senin hasedinden sevmediğine bir zarar gelmez. Çünkü o nimetin, Allahü Teâlâ'nın takdir ve kazâsında bir müddeti vardır. Ne öne alınır, ne sonraya bırakılır, ne az olur, ne de çok. Onun sebebi ezelî takdirdir. Bazıları buna iyi talih [yâni şans] derler. Ne derlerse desinler aslâ değişmeyeceği bildirilmiştir. Bu sebeptendir ki, peygamberlerden biri, saltanat sahibi olan bir kadından bıkmıştı. Allahü Teâlâ'ya çok şikâyet eyledi. Vahiy geldi: «Zamanı geçinceye kadar ondan kaç». Zira ezelde takdir edilen müddet aslâ değişmez. Peygamberlerden (aleyhimüsselâm) biri, bir belâya tutulmuştu. Çok duâ eyledi ve sızladı. Nihayet kendisine vahiy geldi ki: «Gökleri ve yeri takdir ettiğim gün, senin kısmetin bu oldu. Ne dersin? Senin için yeniden taksim mi yapayım?».

(1) III/166.

Hased edip bir kimsenin nimetinin yok olmasını isteyenin ziyanı kendine olur. Çünkü başkasına hasedle kendi nimetlerini kaybeder. Kâfirlere hasedle, iman nimetini bile kaybeder. Nitekim Allahü Teâlâ, «Ehl-i kitabtan bir tâife, sizi yoldan çıkarmak arzu ettiler» (1), buyurdu. O hâlde hased, hased edene sıkıntı olduğu gibi, âhiretteki azabı da daha büyüktür. Çünkü Allahü Teâlâ'nın kaderine kızıyor ve Allahü Teâlâ'nın sırrını kimseye bildirmediği nice faydalarla dolu olan rızık taksimini beğenmiyor. Tevhidde bundan daha büyük hangi cinayet işlenir. Sonra da, kötülüklerini istemekle Müslümanlardan şefkat ve adâleti kaldırmış, bu istekte şeytanla ortak olmuş olur. Bundan büyük bedbahtlık olur mu? Hased olunanın dünyadaki faydasına gelince, kendisine hased edenin daima sıkıntıda olmasından başka ne ister. Hasedden daha büyük hangi azâb vardır? Çünkü, hased eden ve hased edilenden başka, mazlûma benzeyen zâlim yoktur. Eğer ölümünü duysa, hased sıkıntısından kurtulduğunu düşünüp üzülür. Çünkü o daima hased edenin kendisine hased edici olarak kalmasını, daima hased sıkıntısında bulunmasını ister.

Hased olunanın dini bakımdan faydası şudur ki, hased edenin zulmü ile kendisi mazlûm olur. Hased eden dil ile ve hareketleri ile hasedi, kıskançlığı nisbetinde te'sirini gösterir. Bu taarruz ve hareketi ile hased edenin amel defterindeki sevablar, hased ettiğinin defterine geçer, hased ettiğinin ise günahlarını hased edenin boynuna koyarlar. O hâlde dünya nimetinin ondan gitmesini ister, gitmez, âhiretteki nimeti de artar. Sana ise dünyada azâb ve sıkıntı kalır ve âhirette azâbını çoğaltırsın. Sonra da kendini sevdiğini ve ona düşman olduğunu sanırsın. Dikkat edersen tersine olduğunu görürsün. Kendine düşman, ona ise dost olduğunu anlar, üzülürsün. Böylece en büyük düşmanın olan şeytanı sevindirirsin. Çünkü şeytan sende, hased ettiğinde olan ilim, verâ', mevki ve mal nimetlerinin olmadığını görür ve buna razı olup âhiret sevabına kavuşacağından korkar ve âhiret sevabını senden gidermek ister ve yapar. Çünkü ilim ve din sahiplerini seven, onların makam ve haşmetlerine razı olan, yarın onlarla olur. Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Bir kimse bir kimseyi severse, yarın onunla olur» (2), buyurdu. Demişlerdir ki: İnsan ya âlim, ya talebe, veya onları seven olmalıdır. Hased eden her üçünden de mahrumdur. Hased eden şuna benzer ki, düşmanına vurmak için bir taşı havaya atar, düşmanına gelmez, geri döner ve kendinin sağ gözüne gelir ve gözünü kör eder. Sonra daha kuvvetli atar, yine geri gelir ve öbür gözünü de kör eder. Sonra daha kuvvetli atar, yine geri gelir ve başını

(1) Âl-i İmrân: 69. (2) III/171.

yarar. O böyle yapmaya devam eder, düşmanına ise hiçbir zarar gelmez. Düşmanı onu görür ve güler. Bu, hased edenin hâli ve şeytanın yaptırmasıdır. Bütün bunlar hasedin âfetleridir. Ayrıca el ile, dil ile harekete geçip gıybet eder ve yalan söyler, Allahü Teâlâ'dan geleni kabul etmezse, zulmü, günahı çok fazla olur. O hâlde, hasedin öldürücü zehir olduğunu bilen, aklı varsa, hased yapmaz.

AMELÎ İLÂÇ, mücahede ile, hased köklerini kalbden kazımaktır. Çünkü hasedin sebebi, kibir, ucb, düşmanlık, makam ve emretmek sevgisi ve bunun gibi şeylerdir. Kızgınlık faslında anlattığımız gibi, bu kök ve temelleri mücâhede ile kalbden söküp atmak gerekmektedir. Bunun müshili hasedin bulunmamasıdır. Ama hased ortaya çıkınca, hased buyuran her şeye muhalefet etmekle, onu teskin etmelidir. Kalbinde bir kimseye ta'n [ayıblama] olursa, onu övmeli, kibir olursa, kendini küçük görmeli, başkasının nimetinin elden çıkmasını istediği zaman, o kimseyi sevmelidir. Gıybet edeceği yerde o kimseyi övmekten, herkesin duyması için onun güzel işlerini medhetmekten, herkes duyunca, memnun olmaktan ve düşmanlığı kesmekten tesirli ilâç olmaz. Nitekim Allahü Teâlâ, **«Kötülüğe iyi haslet ile mukabele et. O zaman seninle onun arasında düşmanlık bulunan kimse, sana dost ve akraba gibi olur»** (1), buyuruyor. Bu zaman, şeytan, tevazu gösterirsen ve onu översen, senin âcizliğine yorumlar, der. O hâlde sen Allahü Teâlâ'nın emrini, yahut şeytanın sözünü yapmakta serbestsin. Bil ki bu ilâç çok faydalıdır. Fakat acıdır. İlim kuvveti olmadan [yâni faydasını iyice bilmeden] buna sabredilemez. Bu da din ve dünya saâdetinin bunda, felâketinin ise hasedde olduğunu bilmekle olur. İlâçlar acılığına ve zorluğuna katlanmaksızın faydalı olmaz. Acılığını düşünmemeli ve içmelidir. Hasta olunca şifa bulmak ümidiyle ilâcın acılığına ve zor yutulmasına bakmayıp ilâç verilir. Yoksa, hasta ölür.

FASIL

HASED ÂFETİNİ KALBDEN SÖKÜP ATMALI

Ne kadar mücâhede edersen et, seni incitenle seven arasında kalbinde çoğunlukla bir fark bulunur, her ikisinin nimet ve mihneti sana göre aynı olmaz. Belki de, düşmanının nimet ve rahatını tabii olarak iyi görmezsin. Ve sen tabiatını değiştirmekle de mes'ûl değilsin. Çünkü bu senin gücün dahilinde değildir. Fakat iki şeyden mes'ûlsün: **Biri,** söz ve hareket ile bunu bildirmemektir. **Diğeri, akıl**

(1) 41 — Fussılet: 34.

ile bu sıfatını beğenmeyesin ve bu kötü sıfatın senden yol olmasını dileyesin. Bunu yaparsan hased günahından kurtulursun. Söz ve hareketle belli etmezsen ve kalbinde de kötü olduğu bulunmazsa, kendinde bulduğun bu sıfat için birçokları mes'ûl olmazsın dediler. İşin doğrusu mes'ûl olursun. Çünkü, hased haramdır. Ve hased kalbin işi olup, bedenin işi değildir. Bir Müslümanın acı çekmesini isteyip, onun saâdetine üzülen, elbette mes'ûldür. Ancak bu sıfatını beğenmezse, mes'ûliyetten kurtulur. Fakat hasedden tamamen kurtulan kimse, kendisine tevhidin galib olduğu kimsedir. Onun dostu ve düşmanı olmaz. Hepsine Allahü Teâlâ'nın kulu nazarı ile bakar. Bu ise nadir hâllerden olup, şimşek gibi parlayıp geçer. Çoğu zaman da devamlı olmaz.

BEŞİNCİ ASIL

Dünya Sevgisiden Kurtulmak Ve Dünya Sevgisi Bütün Günahların Başıdır

Dünya, bütün kötülüklerin başı ve onu sevmek bütün günahların esasıdır. Allahü Teâlâ'nın ve sevdiklerinin düşmanından ve Allah'ın düşmanlarının sevdiğinden daha kötü ne olabilir? Allahü Teâlâ'ya düşmanlığı; kavuşmasınlar diye Allah'a giden yolu, onun kullarına kapamasıdır. Allahü Teâeâ'nın sevdiklerine düşmanlığı ise; kendini süsleyip, onların gözünde güzel görünerek, ona aldanıp acı şerbetleri içmeleri ve sıkıntılarına katlanmalarıdır. Allahü Teâlâ'nın düşmanlarının sevdiği olması da, onları aldatarak, kandırarak kendine çekmesi, kendine âşık edince de onlardan kaçması, uzaklaşması ve düşmanlarının eline düşmesidir. Dünya alçak bir kadın gibi olup, insanları birbirine düşürür. Böylece bu dünyada bazan onunla bulunup sıkıntılara katlanır, onun için lâzım olanlarla uğraşırlar, bazan da ayrılık ve hasretinde olurlar. Âhirette ise Allahü Teâlâ'nın gazab ve azâbını görürler. Dünyanın tuzağına düşmekten ve onun belâlarından kurtulanlar, onun aslını, âfetlerini bilenler ve ondan aldatıcı, hilekâr ve büyücü kadından sakınır gibi sakınanlardır. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Dünyadan sakınınız. Çünkü Hârût ve Mârût'tan büyük büyücüdür»** (1). Biz, dünyanın ne demek olduğunu, zararlarını ve aldatmalarını kitabımızın başında, **üçüncü unvanda** anlatmıştık. Burada dünyanın aşağılığı ve kötülüğü hakkında bildirilenleri, yazacağız. Dünyanın kötülüğü hakkında Kur'ân-ı Kerim'de çok âyetler vardır. Kur'ân-ı Kerim ve diğer peygamberlerin gönderilmesinden maksat, insanları dünyadan âhirete çağırmak ve dünyadan kaçınmaları için, dünyanın belâ, âfet ve sıkıntılarını anlatmaktır..

---

(1) II/177.

DÜNYANIN BİLDİRİLEN AŞAĞILIĞI

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) ölmüş bir koyunun yanından geçiyordu. Buyurdu ki: **«Bu murdarın ne kadar aşağı olduğunu, kimsenin buna bakmadığını görüyorsunuz. Muhammed'in** (aleyhisselâm) **nefsi yed-i kudretinde olan Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, dünya Allahü Teâlâ'nın indinde bundan daha aşağıdır. Eğer Allahü Teâlâ'nın indinde dünyanın bir sivrisineğin kanadı kadar kıymeti olsaydı, hiçbir kâfire bir yudum su vermezdi»** [1]. Yine buyurdu: **«Dünya sevgisi bütün günahların başıdır»** [2]. Yine buyurdu: **«Dünya ve içindekiler mel'ûndur. Ancak Allahü Teâlâ için olan böyle değildir»** [3]. Yine buyurdu: **«Dünyayı seven, âhiretini ziyan eder, âhireti seven, dünyayı ziyan eder. O hâlde devamlı olanı, devamsız olana tercih ediniz»** [4].

Zeyd ibn Erkam der ki: Ebû Bekri's-Sıddik (radıyallahü anh) ile idim. Ona bal şerbeti getirdiler. Ağzına yaklaştırınca, içmeyip yere koydu ve ağladı. O kadar ağladı ki, hepimiz ağladık. Sustuğu zaman, kimsede sorma cesareti kalmamıştı. Gözlerini silince, «Ey Allahü Teâlâ'nın Resûlünün halifesi ne oldu?», dediler. Buyurdu ki: «Bir gün Resûlullah ile oturuyorduk. Eliyle bir şeyi kendinden uzaklaştırdığını gördüm. Fakat bir şey görmedim. Yâ Resûlallah, o nedir? dedim. **«Dünyadır, kendini bana takdim ediyor. Geri geldi ve sen benden kaçıyorsun amma, senden sonra gelenler, benden kaçmazlar»** [5], dedi. Dünyanın beni bulduğundan korktum. O şerbeti içmedim ve ağladım».

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allahü Teâlâ yeryüzünde kendine dünyadan daha büyük düşman yaratmadı. Dünyayı yarattığından beri ona bir kere bakmadı»** [6]. Yine buyurdu: **«Dünya evsizlerin evi, malsızların malıdır. Aklı olmayanlar onda mal toplar. İlmi olmayanlar onun için birbirlerine düşman olurlar. Gabîler onun yüzünden hased ederler. Onu isteyenlerde yakîn yoktur»** [7]. Yine buyurdu: **«Sabahleyin kalkıp, arzusunun çoğu dünya olan kimse, Allahü Teâlâ'nın sevdiklerinden değildir. Onun kalbinde dört huy bulunur: Bitmeyen üzüntü, tükenmeyen meşgûliyet, zenginlik haddine ulaşmayan fakirlik, sonu gelmeyen bir ümid»** [8].

Ebû Hüreyre (radıyallahü anh) anlatır: Bir gün Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Kısaca dünyayı sana göstermemi ister misin?»** [9]. Elimi tuttu ve bir çöplüğe götürdü. Orada insan kemikleri, hayvan kemikleri, eski elbiseler ve insan pislikleri

---

(1), (2), (3), (4), (5) III/175. (6), (7), (8), (9) III/176.

vardı. Buyurdu: «Ey Ebû Hüreyre, bu başlar sizin başlarınız gibi hırs ve intikam ile dolu idi. Şimdi derileri çürümüş bir kuru kafa oldular. Yakında da çürüyüp toprak olurlar. Bu pislikler çeşit çeşit yemeklerdir. Ne güçlüklerle elde etmişlerdi. Şimdi böyle attılar ve onlardan kaçıyorlar. Bu yırtık, çürük elbiseler, o insanların süslenmek için giydikleri elbiselerdir. Zaman hepsini götürdü. Bu kemikler, onların binek hayvanlarının ve yedikleri hayvanların kemikleridir. Bunların sırtında dünyayı dolaşırlardı. İşte kısaca, dünya budur. Çok kaçınız. Kaçınılacak yerdir». Orada olanların hepsi ağladı. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Dünya, yaratılalıdan beri gökle yer arasında asılı durur. Çünkü ona Allahü Teâlâ hiç bakmamıştır. Kıyamet günü, beni en aşağı kullarına ver, diyecek. "Sus ey alçak, o dünyada kimsenin olmanı beğenmediğim gibi, bugün de beğenmem", cevabını alır». Yine buyurdu: «Kıyamet günü bir grup insanlar gelir. Amelleri Tihame dağının birkaç misli büyüklüğünde olur. Hepsi Cehenneme gönderilir». «Yâ Resûlallah, hepsi namaz kılanlardan mıdır?» dediler. Buyurdu ki: «Hepsi namaz kılar, oruç tutar, gece de uyumazlar, fakat dünyadan bir şey bulunca arkasını bırakmazlar» (1).

Bir gün Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) dışarı çıktı. Ashâba, «Kör olarak yaratılmadığı hâlde kör olmak isteyeni bilir misiniz? Biliniz ki, dünyayı isteyen, uzun ümid ve emellere kapılanın kalbini Allahü Teâlâ bu istek ve emeli kadar kör eder. Dünyada zâhid ve kısa emelli olana da Allahü Teâlâ öğrenmeden ilim verir. Böylece arada delil ve yol gösterici olmadan, yolunu ona gösterir» buyurdu.

Bir gün Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) dışarı çıktı. Ebû Ubeyde ibn Cerrah (radıyallahü anh) Bahreyn'den gelmiş, mal getirmişti. Ensar, mal geldiğini duyunca sabah namazında toplandılar. Namaz bitince hepsi Resûlullah'ın huzurunda ayakta durdular. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) tebessüm edip buyurdu ki: «Yoksa mal geldiğini mi duydunuz?». «Evet», dediler. Buyurdu: «Müjdeler olsun size ki, sevineceğiniz işler oluyor. Ben ise sizin için fakirlikten korkmuyorum. Korktuğum sizden öncekiler gibi dünyanın akıp size gelmesidir. Sonra onların yaptığı gibi, siz de o dünya için kavga eder, onlar gibi helâk olursunuz». Yine buyurdu: «Hiçbir şekilde kalbi, dünya ile meşgul etmeyiniz. Çünkü dünyayı anmayı yasak etmişlerdir».

Enes (radıyallahü anh) buyurur: «Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir devesi vardı. İsmi Gadba idi. Hiçbir deve onu

(1) III/176.

geçemezdi. Bir gün bir köylü deve getirdi ve onunla yarış etti ve onu geçti. Müslümanlar üzüldüler. Resûlullah (sallâllhü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Allahü Teâlâ'nın âdetidir ki, dünyada yüksek olan her şeyi alçaltır». Yine buyurdu: «Bundan sonra dünya, yüzünü size döner ve ateşin odunu yediği gibi, dininizi yer».

İsa aleyhisselâm buyurur: «Dünyaya tapmayınız ki, sizi kendine kul etmesin. Hazineyi öyle bir kimsenin yanına koyunuz ki, onun yanında zayi olmasın. Çünkü dünya hazinesi çalınmaktan uzak değildir. Allahü Teâlâ için koyduğunuz hazineden ise emîn olunuz». Yine buyurdu: «Dünya ve âhiret birbirinin zıddıdır. Birini memnun ettiğin kadar, diğerini gücendirirsin». İsa aleyhisselâm buyurdu: «Ey benim havarilerim! Dünyayı sizin yanınızda yere fırlattım. Onu kaldırmayınız. Zira dünyanın kötülüklerinden biri, Allahü Teâlâ'nın indinde günah olan şeyler onda işlenir. Biri de, onu terk ettiğini söylemeyenin âhirete (Cennete) kavuşmamasıdır. O hâlde dünyanın dışına çıkınız ve onu mâmur etmekle uğraşmayınız ve biliniz ki, bütün kötülüklerin başı dünya sevgisidir». Yine buyurdu: «Ateşle su bir yerde durmadığı gibi, dünya ve âhiret sevgisi bir kalbde bulunamaz. İsa aleyhisselâma, «Niçin elbise yapmazsın?» dediklerinde, «Başkalarının eskileri bana yetişiyor», buyurdu.

Bir gün yağmur yağıyor, gök gürlüyordu. Herkes bir yere sığınmak için koştu. İsa aleyhisselâm biraz ilerde bir çadır gördü. Çadırda kadın olduğunu görünce kaçtı. Bir mağara gördü, ona gitti. İçinde aslan gördü, oradan da kaçtı ve «Yâ Rabbi! Her yaratığın bir evi vardır, bir benim yoktur!», dedi. Kendisine vahiy geldi: «Senin yerin devamlı rahmetimdir. Yâni yerin Cennettir. Cennette lûtfumla yarattığım dört yüz hûri senin eşin olurlar. Düğünün dört yüz bin sene sürer. Her bir günü dünyanın birkaç ömrü kadardır. Bir münâdi seçerim. Dünyadaki zâhidler nerededir? Hepsi gelsin. İsa düğününü görsünler, diye çağırır».

İsa aleyhisselâm bir defa, havârileri ile bir şehre uğradı. Oradaki insanların hepsi ölmüş, yollarda yatıyorlardı. Buyurdu ki: «Ey insanlar! Bunların hepsi gazab-ı ilâhi ile öldüler. Yoksa toprak altında olurlardı». Yanındakiler, «Bunun sebebini bilmek isterdik», dediler. O gece İsa aleyhisselâm bir tepenin üstüne çıktı ve «Ey şehir halkı», diye seslendi. Biri, «Yâ Rûhallah emret», diye dirilip cevap verdi. «Size ne oldu?» buyurdu. «Gece hepimiz sağ idik, sabahleyin bu azâba düçâr olduk», dedi. «Niçin?» buyurdu. «Dünyayı sevdik ve günahı tâat sandık da ondan», dedi. «Dünyayı nasıl sevdiniz?», buyurdu. «Çocuğun annesini sevmesi gibi. Geldiği zaman sevinir, gittiği zaman üzülürdük», dedi. «Diğerleri niçin cevap vermediler?» buyurdu. «Hepsinin ağızlarında ateşten bir gem vardır» de-

di. «Sende niçin yok?», buyurdu. «Ben onların arasında idim, fakat onlardan değildim; azâb gelince ben de azâbda kaldım ve şimdi Cehennemin kenarındayım! Kurtulup kurtulamayacağımı bilmiyorum», dedi.

İsa aleyhisselâm havârilerine buyurdu: «Arpa ekmeği, sert tuz, eski elbise ve mezbelelikte yatmak dünya ve âhiret afiyeti için daha iyidir». Yine buyurdu: «Din selâmeti için dünyadan az şeyle iktifa ediniz. Nitekim başkaları dünya selâmeti için dinden az bir şeyle iktifa ettiler». Yine buyurdu: «Ey karşılık almak için dünyayı isteyenler, elinizi dünyadan çekerseniz, çok karşılık bulursunuz ve ücretiniz artar».

Dâvud aleyhisselâmın oğlu Süleymân aleyhisselâm bir gün büyük bir ihtişamla gidiyordu. Havadaki kuşlar, periler, cinler hepsi hizmetinde idiler. Beni İsrâil'den bir âbide uğradı. Âbid dedi ki: Ey Dâvud'un (aleyhisselâm) oğlu. Allahü Teâlâ sana büyük memleket verdi. Buyurdu ki: «Ey âbid, bir mü'minin amel defterindeki bir tesbîh, Dâvud'un oğluna verilenden daha iyidir. Çünkü o tesbih kalır ve bu memleket kalmaz».

Haberde geldi ki: Âdem aleyhisselâm buğdayı yiyince kazâ-yı hâcet icabetti. Kazâ-yı hâcet yapacak bir yer aradı. Allahü Teâlâ bir melek gönderdi ve «Ne arıyorsun?», dedi. «Karnımda olanı bir yere bırakmak isterim. Cennet yemeklerinde bu ağırlık yok idi. Yalnız bu buğdayda vardır», dedi. «Nereye bırakırsın sen söyle. Arş'ın üstüne mi, Kürsî'nin üstüne mi, yoksa Cennet ağaçlarının altına, yahut Cennet ırmaklarına mı? Hadi dünyaya git ki, pislik yeri orasıdır», dedi.

Cebrâil aleyhisselâm, Nuh aleyhisselâma, «Bu uzun ömrünle dünyayı nasıl buldun?» dedi. «İki kapılı bir ev gibi buldum. Birinden girdim, diğerinden çıkıyorum», dedi. İsa aleyhisselâma, «Bize bir şey öğret de Allahü Teâlâ bizi sevsin», dediler. «Allah'ın sizi sevmesini isterseniz, dünyayı sevmeyiniz», buyurdu. Dünyanın kötülüğü hakkında bu kadar hadis-i şerif yetişir.

Şimdi büyüklerin sözlerini yazalım: Ali ibn Ebû Tâlib (kerremallahü vecheh) buyurur: «Her kim altı şeyi yerine getirirse Cenneti istemekte ve Cehennemden kaçmakta hiçbir şey bırakmamış olur.

1 — Allahü Teâlâ'yı ve O'nun emir ve yasaklarına riâyeti sevmek,

2 — Şeytanı tanıyıp ona uymamak,

3 — Doğruyu bilip yapmak,

4 — Yanlışı bilip yapmamak,

5 — Dünyayı tanıyıp atmak,

6 — Âhireti bilmek ve onu elde etmeye uğraşmak.»

Hükemâdan biri der ki: «Dünyadan sana verilen her şey, senden önce başkasına verilmişti. Senden sonra da başkasına verilir. Kalbini ona nasıl bağlarsın? Çünkü dünyadan nasıbın kuşluk ve akşamdan fazla değildir. Bu kadar zaman için kendini helâk etme. Dünyada mümkün mertebe oruçlu ol [sakın], âhirette orucunu aç [her nimeti ye]. Çünkü dünyanın sermayesi hava, kârı ise Cehennemdir». Ebû Hâzım'a bir kimse dedi ki: «Dünyayı seviyorum, kurtulmak için ne yapayım?». Buyurdu ki: «Eline geçen helâlden olsun ve helâle sarf et. O zaman onu sevmek sana zarar vermez». Bunu söylemelerinin esası, böyle yapınca dünyadan soğuyacağını ve kalbine iyi gelmeyeceğini bildiklerindendir. Yahyâ ibn Muâz buyurur: «Dünya şeytanın dükkânıdır. Sana asılsa da, yalvarsa da, onun dükkânından bir şey alma». Fudayl ibn İyâd buyurur: «Dünya altından olsa; fakat fânî [geçici] olsa; âhiret topraktan bir çömlek ve devamlı olsa; akıllı olanlara, devamlı olan çömleği, geçici olan altından çok sevmek vâcib olurdu. Nerede kaldı ki, çabuk kırılan çömlek dünya ve devamlı olan altın âhirettir!». Ebû Hâzım buyuruyor: «Dünyadan kaçınız. Duydum ki, dünyayı büyük tutanı kıyamet günü tutarlar, başının ucundan birisi seslenir: Bu o kimsedir ki, Allahü Teâlâ'nın hakir gördüğü şeyi büyük tutmuştur». İbn Mes'ûd (radıyallahü anh) buyurur: «Dünyada herkes misafirdir. Yanındaki şeyler âriyettir. Misafirin gitmekten, âriyetin ise geri alınmaktan başka çaresi yoktur». Lokman, oğluna dedi ki: «Dünyayı âhirete sat ki, her ikisinden de faydalanasın. Âhireti dünyaya satma ki, her ikisini de elden çıkarırsın». Ebû Ümâme-i Bahilî buyurur: «Resûlullah'ı (sallâllahü aleyhi ve sellem) peygamberlikle gönderdikleri zaman şeytanın askeri şeytana, «İnsanlar arasına böyle büyük bir Peygamber geldi», dediler. Şeytan, «Dünyayı seviyorlar mı?», dedi. «Seviyorlar», dediler. «Korkmayın, puta tapmasalar da, ben onları dünya sevgisi ile öyle yaparım ki, aldıkları, verdikleri ve sakladıkları hak üzere olmaz. Bütün kötülükler ve günahlar bu üçüne bağlıdır, dedi». Fudayl (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Eğer bütün dünyayı helâl ve hesapsız olarak bana verseler, sizin murdar ve leşten utandığınız gibi ondan utanırım».

Ebû Ubeyde-i Cerrâh (radıyallahü anh) Şam emiri idi. Ömer (radıyallahü anh) Şam'a gelince, onun evinde, kılıç, kalkan ve binek hayvanından başka bir şey görmedi. «Evinde niçin kap - kacak yok?», dedi. «Gideceğimiz yer için bu kadar yetişir», dedi. Mezarı kastetti. Hasan-ı Basrî, Ömer ibn Abdülaziz'e (rahmetullahi aleyhimâ) mektup yazdı. Şundan fazla yazmadı: «O günü gelmiş bil ki, haklarında ölüm yazılanlar ölüyor». Cevabında yazdı ki: «O günü gelmiş bil ki, sanki dünya hiç yok idi ve daima âhiret var idi». Eser-

de geldi ki: «Dünyanın hiç kimseye kalmadığını gören ve kalbini ona bağlayana ne kadar şaşılır! Mezarın hak olduğunu bilen ve kalbini ondan başkasını düşünmekle meşgul edene de çok şaşılır. Cehennem'in hak olduğunu bilenin gülmesine de çok şaşılır. Kaderin hak olduğunu bilenin rızık için üzülmesine de çok şaşılır». Dâvud-ı Tâi (rahmetullahi aleyh) buyurdu: «Tevbe ve ibadeti tehir eden kimse bir şey yapmıyor demektir. Nerede kaldı ki, başkasına faydası olsun». Hasan-ı Basri (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Dünyadan giden hiç kimse yoktur ki, ölüm zamanında üç hasret boğazını tutmasın: Topladı doymadı, umduğuna kavuşmadı, âhiret azığını gerektiği gibi hazırlamadı». Muhammed ibn Münkedir (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Eğer bir kimse bütün ömründe gündüzleri oruç tutsa, geceleri namaz kılsa, hac ve cihad farzlarını yerine getirse, haramlardan kaçınsa, fakat dünyayı büyük tutsa, kıyamette onun için, "Bu Allahü Teâlâ'nın hakir tuttuğunu büyük tutmuştur", deseler, onun hâli nasıl olur? Ve bizden öyle olmayan kim vardır? Halbuki bizim ayrıca günahımız çok ve farzlarımız kusurludur». Demişler ki: Dünya, viran bir saraydır. Onu elde etmeye uğraşan kalb ise ondan harabdır. Cennet, yeni saraydır. Onu isteyen kalb ise ondan yeni ve zengindir.

İbrahim b. Edhem (rahmetullahi aleyh) bir kimseye, «Uykuda iken (rüyada) gümüşü mü daha çok seversin, uyanıklıktaki altını mı?» buyurdu. «Uyanıklıkta olan altını», dedi. «Yalan söylüyorsun. Zira dünya uykudur, âhiret ise uyanıklıktır. Sen ise dünyada olanı daha çok seviyorsun», buyurdu. Yahyâ ibn Muâz (rahmetullahi aleyh) buyrur: «Akıllı şu kimsedir ki, işini bilir ve dünya elinden alınmadan önce, kendisi dünyadan el çeker. Mezara girmeden önce kendine güzel bir mezar hazırlar. Allahü Teâlâ'yı görmeden önce rızasını taleb eder». Yine buyurdu: «Dünya o kadar uğursuzdur ki, onu istemek insanı Allahü Teâlâ'yı istemekten meşgul ediyor. Ya ona kavuşanın hâli nice olur!». Bekir ibn Abdullah (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Kendini dünya ile dünyadan temizlemek isteyen, ateşi samanla söndürene benzer. Bu ise çok zordur».

Ali ibn Ebû Tâlib (radıyallahü anh) buyuruyor: «Dünya altı şeydir: **Yemek, içmek, koklamak, giymek, binecek ve evlenmek istemek.** Yemeklerin en tatlısı baldır. Bal ise arının ağzındandır. En iyi içilecek şey sudur. Herkes bunda eşittir. En kıymetli giyecek ipektir. O da bir böceğin artığıdır. Kokuların en güzel misktir. Bir ceylânın kanıdır. Binilecek en iyi şey attır. Bütün yiğitler onun sırtında can verir. Şehvetlerin en büyüğü cimâ'dır. O ise idrar kabı içinde idrar kabıdır. Kadın kendini en güzel şeylerle süsler, sen ise ondan en çirkin şeyi istersin!» Ömer ibn Abdülaziz (rahmetullahi

aleyh) buyurur: «Ey insanlar! Sizi bir iş için yarattılar. O'na inanmıyorsanız kâfirsiniz. İnanıyor ve kolay tutuyorsanız, ehemmiyet vermiyorsanız ahmaksınız. Sizi ebedî olmak için yarattılar. Fakat bir evden başka eve göçersiniz».

KÖTÜ OLAN DÜNYANIN HAKİKATİ NEDİR?

Dünyayı tanımak unvanında bundan bir fasıl anlatmıştık. Burada anlatacağımız, Resûlullah'ın (aleyhisselâm) buyurduğu **«Dünya ve dünyada olan her şey mel'ündur. Ancak Allah için olanlar böyle değildir»** [1], hadis-i şerifini açıklamaktır. Allah için olanların neler olduğunu bilmek lâzımdır ki, onlar mel'ûn ve mezmûm değildir. Bunun dışında **kalanlar** ise mel'ündur ve onları sevmek bütün günahların başıdır.

Dünyada olan şeyler üç kısımdır:

BİRİNCİ KISIM: İçi ve dışı dünyadan olup, Allah için olamayan şeylerdir. Bunlar günahlar olup niyet ve kasıt ile Allah için olmazlar. Mubahları fazla kullanmak bu cümleden olup yalnız dünyadır. Mubahlarda ifrat, gafletin tohumu ve bütün günahların aslıdır.

İKİNCİ KISIM: Görünüşte Allahü Teâlâ için olup, niyetle dünya için olabilen şeylerdir. Bunlar üçtür: **Fikir, zikir** ve şehvete uymamak. Şayet bu üçü âhiret ve Allah sevgisi sebebiyle olursa, her ne kadar dünya işleriyle ilgili de olsa, dünya kabilinden olmayıp Allahü Teâlâ için olur. Fikirden maksadı ilim öğrenmek olup, kabul görmek, makam ve mal elde etmek ise, zikirden maksat da insanların kendisine zâhid gözü ile bakması ise ve dünyadan el çekmesinin maksadı, kendine zâhid dedirtmek ise, bunlar mel'ûn ve mezmûm (kötü) olan dünyadan sayılırlar. Görünüşte Allah için olmaları işe yaramaz.

ÜÇÜNCÜ KISIM: Görünüşte nefsin haz alması için olup, niyet ve kasıtla Allah için olup dünyadan sayılmayabilirler. İbadet etmek, kuvvet almak için yemek yemek gibi. Çocuğu olmak ve Allahü Teâlâ'nın emrini yerine getirmek için evlenmek gibi. Rahat ibadet yapmak ve başkalarından dilenmemek için bir miktar mal kazanmak gibi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Dünyayı desinler ve övünmek için isteyene Allahü Teâlâ kızar. İnsanlardan istememek için isterse câizdir».**

Âhirette işe yarayan şey, dünya değil âhiret için olur. Nitekim hacca gidenin hayvan yemi de, yol azığından sayılır. Dünyadan

---

(1) III/175.

olan her şeye Allahü Teâlâ hevâ buyurmuştur: **«Nefsini hevâsından [arzularından] nehyedenin devamlı kalacağı yer Cennettir»** [1]. Bir başka yerde hepsini beş şey içinde toplamış ve buyurmuştur: **«Muhakkak ki dünya hayatı, oyun, çalgı, kendini süslemek, övünmek, mal ve evlâdının artmasını istemektir»** [2]. Bu beş şeyi bir başka âyet-i kerimede de topluyor ve buyuruyor ki: **«Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma güzel atlara,** (deve, sığır, koyun, keçi gibi) **hayvanlara, ekinlere olan ihtiraskârâne sevgi insanlar için bezenib süslenmiştir»** [3].

O hâlde âhirette işe yarayan her şey âhirettendir. Zevk için ve yeterinden fazla olan şeyler ise âhiret için olmaz. Belki dünya üç derecedir: Yemekde, giyinmede ve meskende zaruret miktarınca olmaktır. Bundan ayrı olarak ihtiyaç miktarınca olandır. Bunun ötesi de ziynettir ve süslenmeyi, giyinmeyi artırmaktır. Bunların da sonu yoktur. Fazlalıklar ve süslenmeler derecesinden olan, sonu olmayan Cehennemdedir. İhtiyaç miktarınca kullanan tehlikeden kurtulmuş olmaz. Çünkü ihtiyacın iki tarafı vardır: Biri zarurete yakındır. Diğeri de zevke yakındır. İkisi arasında bir derece daha vardır ki, zan ve içtihad ile bilinebilir. Hattâ ihtiyaç olmayan birçok fazlalıklar ihtiyaca dahil edilir ve hesabı tehlikeli olur. Bunun için din büyükleri ve takvâ sahipleri zaruret miktariyle yetindiler. Bu yolda olanların önderi ve rehberi olan Üveys-i Karnî (rahmetullahi aleyh) zaruret dairesini o kadar dar tuttu ki, bir iki sene onu gören olmazdı. Sabah namazı vakti dışarı çıkar, yatsı namazından sonra dönerdi. Yemeği, yoldan topladığı hurma çekirdekleri idi. Onları satardı. Yiyeceği kadar hurma bulsa, çekirdeklerini sadaka verirdi. Bulamazsa, çekirdeklerle orucunu açacak kadar hurma satın alırdı. Elbisesi, yollardan topladığı eskilerden idi. Yıkayıp giyerdi. Delidir diye çocuklar kendisine taş atarlardı. O ise «Küçük taş atınız, bacağımı incitip, namaz ve abdestten geri kalmayayım», derdi. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) onu görmediği hâlde, onu överdi. Ömer bin Hattâb'a (radıyallahü anh) onun hakkında vasiyet etti. Ömer (radıyallahü anh) Iraklıları toplayıp, minbere çıktı ve «Ey insanlar! Iraklı olanlar otursunlar», buyurdu. Hepsi oturdu. Bir kişi oturmadı. «Sen Karnlı mısın?», buyurdu. «Evet», dedi. «Üveys'i tanır mısın?», buyurdu. «Tanırım, o sizin tarafınızdan anılmaya lâyık olmayan bir kimsedir. Bizim aramızda, ondan ahmak, ondan akılsız fakir ve kimsesiz bir kimse yoktur», dedi. Ömer (radıyallahü anh) bunu duyunca ağladı. Ve «Onu şunun için

(1) 79 — Nâziat: 40-41. (2) 57 — Hadîd: 20.
(3) 3 — Âl-i İmrân: 14.

arıyorum ki, Resûlullah'dan (sallâllahü aleyhi ve sellem) duydum ki, Rebia ve Mudır kabilelerindeki insanlar sayısınca kimse, onun şefaatiyle Cennete girer», buyurdu. Bu iki kabile büyük kabilelerden olup, insanların sayısı, çokluğundan belli değil idi. Sonra Herm ibn Hayyân (rahmetullahi aleyh) der ki: «Bunu duyar duymaz Kûfe'ye gittim. Onu aradım. Fırat nehrinin kenarında buldum. Abdest alıyor, çamaşır yıkıyordu. Onu anlattıkları gibi buldum. Selâm verdim. Selâmımı aldı ve bana baktı. Musafaha edeyim dedim. Elini vermedi. Dedim ki, Allah sana merhamet etsin, seni mağfiret etsin. Yâ Üveys nasılsın? Onu o kadar sevmiştim ki, içimden bir ağlamak geldi. Zayıf olduğu için içim parçalandı. O da bana baktı ve «Allah sana uzun ömür versin ey Herm ibn Hayyân kardeşim, nasılsın?» dedi. «İsmimi ve babamın ismini nereden bildin? Ve hiç görmediğin hâlde beni nereden tanıdın?», dedim. «İlminden ve haberinden hiçbir şey eksik olmayan bana bildirdi. Rûhum rûhunu tanıdı. Mü'minlerin rûhları birbirini tanırlar, birbirini görmeseler de, birbirleriyle görüşürler», dedi. «Bana Resûlullah'dan (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir haber ver», dedim. Dedi ki: «Rûhum ve bedenim Resûlullah'a (aleyhisselâm) fedâ olsun! Ben onu göremedim. Onun haber ve hadislerini başkalarından duydum. O büyükten hadis rivayet etmek yolunu kendime açmak istemem. Muhaddis, müzekkir ve müfti olmak da istemem. Çünkü benim meşguliyetlerim vardır, bunlarla uğraşamam». «Bana bir âyet oku, senden dinlemiş olayım, bana duâ eyle ve vasiyyet eyle ki, onunla amel edeyim. Çünkü Allah için seni çok seviyorum», dedim. Bunun üzerine elimi tuttu ve Fırat'ın kenarına götürdü, «**Eûzü billâhi mineşşeytanirracîm**», dedi ve ağladı. Sonra, «Benim Rabbim böyle buyuruyor. Sözlerin en doğrusu ve kuvvetlisi onun kelâmıdır. İşte O Rabbim buyuruyor ki: «**Gökleri ve yeri oyun olsun diye yaratmadık. Onları hak üzere yarattık. Fakat insanların çoğu bunu bilmiyorlar. O gün ki, dost dosta kavuşmaz ve onlara yardım eden de bulunmaz. Ancak Allah'ın merhamet ettikleri bundan ayrıdır. O Allah'ın her şeye gücü yeter ve esirgeyicidir**» (1), âyetlerini okudu. Sonra öyle bir feryâd etti ki, düşüp bayılacak zannettim. Dedi ki: «Ey Hayyân'ın oğlu! Baban Hayyân öldü. Senin de ölmen yakındır. Yâ Cennete gidersin, ya Cehenneme. Baban Âdem (aleyhisselâm) öldü. Annen Havva da öldü. Nûh (aleyhisselâm) öldü. Allahü Teâlâ'nın halili İbrahim (aleyhisselâm) öldü. Allahü Teâlâ'nın sırdaşı Mûsa (aleyhisselâm) öldü. Allahü Teâlâ'nın halifesi olan Dâvud (aleyhisselâm) öldü. Allahü Teâlâ'nın en seçkin Resûlü Muhammed (aleyhisselâm) öldü. Halifesi Ebû Bekir (radıyallahü anh) da öldü. Ömer (radıyallahü anh)

(1) 44 — Duhan: 38 - 42.

kardeşim öldü. Ben onu çok severdim». Sonra, «Ey, vay Ömer! dedi. Allah sana merhamet etsin». Ömer (radıyallahü anh) ölmedi dedim. Allahü Teâlâ öldüğünü bana bildirdi, dedi. Bunu dedi ve «Ben de, sen de ölülerdeniz», deyip salâvat okudu ve hafifçe duâ etti ve «Vasiyetim şudur ki, Allahü Teâlâ'nın kitabına ve evliyanın yoluna sıkı sarıl ve ölümü bir an aklından çıkarma. Kavmine gidince onlara nasihat et. Allah'ın kullarından nasihatı esirgeme. Ehl-i Sünnetten bir adım geri kalma ki, dininden olursun ve onunla Cehenneme düşersin», dedi ve çok duâ eyledi ve «Ey Herm ibn Hayyân, gideyim. Bundan sonra ne sen beni görürsün, ne de ben seni görürum. Sen de bana duâ et ki, ben de seni duâ ile anarım. Sen bu taraftan git. Ben de diğer taraftan gideyim», dedi. Bir müddet onunla gitmek istedim. Müsaade etmedi. O ağladı, ben de ağladım. Arkasından uzun uzun baktım. Köye girdi. O zamandan beri ondan bir haber alamadım.»

O hâlde dünyanın âfetlerini bilenler onların kalb hâllerinin, temiz ahlâklarının böyle olduğunu anlarlar. Peygamberlerin ve evliyanın yolu budur. Hakiki insan onlardır. Bu dereceye erişmezsen, hiç olmazsa ihtiyaç miktarı ile yetinesin ve büyük tehlikeye düşmemek için bir defa olsun zevk ve taşkınlık yoluna sapmayasın. Dünyanın hükmü hakkında bu kadar yetişir. Diğer kısmını «Müslümanlık Unvanında» anlatmıştık.

ALTINCI ASIL

Bahîlik ve Mal Toplamak İstemekten Kurtuluş Yolu

Bil ki, dünyanın dalları çoktur. Bir dalı, mal ve nimet, diğeri, mevki ve makamdır. Daha birçok dalları vardır. Fakat malın fitnesi büyüktür. Fitnelerin en büyüğü de budur. Allahü Teâlâ buna akabe [tehlikeli dar geçit] buyurmuş ve «Tehlikeli yollardan ve geçitlerden geçme. Geçidin ne olduğunu anlayamazsın... Köle azâd etmek mi, yoksa yetim akrabaya açlık zamanında yemek vermek mi?» [1], bildirmiştir. Bundan çetin hiçbir geçit yoktur. Zira bunlardan kurtuluş çaresi yoktur. Çünkü şehvetin bulunması, âhiret için azık oluyor. Zira yemekten, giyinmekten ve meskenden kurtuluş çaresi yoktur. Bunlar ise malın kendisidir ve mal ile elde edilebilirler. O hâlde bunların bulunmamasına sabredilemez ve sabretmede selâmet de yoktur. Bunlar bulunmazsa kendisinden küfür kokusu veya korkusu gelen bir fakirlik olur. Bulunurlarsa çok tehlikeli olan zenginlik doğar. Fakirin iki hâli vardır: Biri hırs, diğeri kanaat. Kanaat iyidir. Harisin [hırslı olanın] de iki hâli vardır: Biri insanlara tamâ', diğeri kendi eliyle kazanmaktır. Bu ikincisi yine iyidir. Zenginin de iki hâli vardır: Biri israf, diğeri iktisâr [gerektiği kadar verme]. Bu iki hâlden biri kötüdür ve diğeri ile karışıktır. Bunu bilmek de mühimdir. Kısaca mal, fayda ve zarardan ayrı değildir. Her ikisini de bilmek farzdır. Ancak böylece zararlarından sakınmak ve faydası miktarınca istemek mümkün olur.

MALI, PARAYI SEVMENİN KÖTÜLÜĞÜ

Allahü Teâlâ buyurur: «Ey iman edenler, mallarınız ve çocuklarınız size Allah'ı unutturmasın. Böyle yapanlar ziyan etmişlerdir» [2]. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Mevki ve mal sevgisi kalbde nifâkı, suyun tere otunu büyüttüğü gibi büyütür» [3]. Yine buyurdu: «İki aç kurt, koyun sürüsüne; mal ve mevki

(1) 90 — Beled: 11 - 14. (2) 63 — Münafıkûn: 9.
(3) III/200.

sevgisinin bir Müslümanın dinine yaptığı zarar kadar zarar yapamaz» [1]. «Yâ Resûlâllah! Ümmetin en kötüsü kimdir?» dediklerinde, «Zenginler», buyurdu. Yine buyurdu: «Benden sonra öyle insanlar meydana gelir ki, çeşit çeşit leziz yemekler yerler, renkli renkli elbiseler giyerler, kadınları güzellikleri için isterler, pahalı atlara [vasıtalara] sahip olurlar. Karınları az şeyle doymaz. Çoğa da kanaat eylemezler. Onların bütün arzusu dünyadır. Dünyaya tapmışlardır. Her şeyi dünya için yaparlar. Ben ki Muhammed'im (aleyhisselâm), size kuvvetli vasiyet ederim ki, çocuklarımızın çocuklarından öyle kimseler zamanında yaşayanlar, onlara selâm vermesinler, hastalarını sormasınlar, cenazelerinin arkalarından gitmesinler. Onların büyüklerine saygı göstermesinler. Onlara saygı gösterenler, Müslümanlığı yıkmaya yardım etmiş olur» [2]. Yine buyurdu: «Dünyayı, dünyayı isteyenlere bırakın. Çünkü ondan kendine yetenden fazlasını almak isteyenler helâk olmuşlardır» [3]. Yine buyurdu: «İnsan, benim malım, benim malım der. Senin malından yiyip yok ettiğin, giyip eskittiğin, yahut ebedî âlem için sadaka verdiğinden başka var mıdır?». Resûlullah'ın huzurunda birisi, «Ölümü hiç istemiyorum, sebebi nedir?» dedi. «Malın var mı?» buyurdu. «Vardır», dedi. «Malını uzaklaştır, yâni sadaka ver. Çünkü insanın kalbi o malla olur. Mal kalırsa, kalb ona takılır, sadaka verilirse, ondan kurtulur» [4], buyurdu. Yine buyurdu: «İnsan üç şeyi sever: Biri, ölünceye kadar kendisine vefâ eder. Biri, mezara kadar gelir. Biri de, kıyamete kadar onunla kalır. Ölünceye kadar vefâ eden maldır. Kabre konuncaya kadar gelen hanımı, çocukları ve akrabasıdır. Kıyamete kadar giden ise amelidir» [5]. Yine buyurdu: «İnsan ölünce, diğerleri, ne bıraktı? derler. Melekler ise önceden ne gönderdi? derler» [6]. Yine buyurdu: «Çok araziniz olmasın, dünyayı seversiniz» [7]. Havârîler İsa aleyhisselâma, «Sizin su üstünde yürüyüp, bizim yürüyemememizin sebebi nedir?» diye sorduklarında «Altın ve gümüşün kıymeti kalbinizde nasıldır?» buyurdu. «Gayet iyidir», dediler. «Bana göre topraktan farkı yoktur», buyurdu.

Bir kimse Ebû'd-Derdâ'yı (radıyallahü anh) incitti. «Yâ Rabbi! Ona sıhhat, uzun ömür ve çok mal ver», buyurdu. Bu ise bedduâların en kötüsüdür. Bunların bulunduğu kimse şüphesiz âhireti unutur ve helâk olur. Ali (radıyallahü anh) eline bir gümüş para alıp, «Sen öyle bir şeysin ki, elimden gitmedikçe bana fayda vermezsin», buyurdu. Hasan-ı Basri (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, altın ve gümüşe [paraya] kıymet verenlerin hepsini, Allahü Teâlâ hor ve aşağı eyler». Derler ki, dünyada

(1) III/200-201.
(2), (3), (4), (5), (6), (7) III/201.

ilk yapılan altın ve gümüşü şeytan alıp gözüne sürdü, öptü ve «Seni seven benim kulumdur», dedi. Yahya ibn Muâz (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Altın ve gümüş akrebtir. Zehirini tatmamak istiyorsanız elinizi ona yaklaştırmayın. Yoksa zehiri sizi helâk eder». «Zehiri nedir?», dediler. «Helâlden taşmak ve hakkı geçmektir», buyurdu. Mesleme ibn Abdülmelik, Ömer ibn Abdülaziz'in vefatında yanına gitti. Dedi ki: «Ey Emire'l-Mü'minin, hiç kimsenin yapmadığı işi sen yaptın. On üç oğlun var. Onlara ne bir altın, ne de bir gümüş bıraktın». Ömer ibn Abdülaziz, yatıyordu. «Beni doğrultunuz,» buyurdu. Doğrulttular. Buyurdu: «Onların mülkünü başkasına vermedim. Başkasının malını da onlara vermedim. Çocuklarım iki hâlden dışarı değillerdir: Yâ lâyık ve itaatlı olurlar. Veya lâyık olmazlar. Allahü Teâlâ'nın rızasını alan, O'na itaat eden oğullarıma Allahü Teâlâ zaten yetişir. Lâyık olmayan, nasıl olursa olsun, ona üzülmem». Muhammed ibn Kâ'b el-Kurezi'nin (rahmetullahi aleyh) çok malı vardı. Çocukların için mal bırak dediklerinde, «Hayır, bu malı Allahü Teâlâ'nın indinde kendim için kullanırım. Çocuklarımı iyi tutması, iyi eylemesi için de Allahü Teâlâ'ya bırakırım», dedi. Yahyâ ibn Muâz buyurur: «Ölüm zamanında mal sahipleri iki musibet içinde olurlar ki hiç kimsede böyle musibet olmaz. Birincisi, bütün malını alırlar; ikincisi, hepsinin sualini ise ona sorarlar. Allahü Teâlâ bizi bundan, korusun».

F A S I L

MALIN ÖVÜLEN YÖNLERİ

Mal ve para her ne kadar kötülenmiş ise de, bazı sebeplerle de övülmüştür. Zira onda hem hayır, hem de şer vardır. Bunun için Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de mala «Hayır» (1), ismini veriyor ve Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Uygun malın uygun kimsede bulunması güzel şeydir»** (2). Yine buyurdu: **«Fakirliğin küfre götüreceğinden korkulur»** (3). Sebebi şudur ki: Kendini âciz ve bir ekmeğe muhtaç gören, onu elde etmek için de canla başla uğraşan, çocuklarının ve hanımının üzüntüsünü ve bunun yanında dünyadaki çeşitli nimetleri gören kimseye şeytan, «Allahü Teâlâ'nın bu yaptığı adâlet ve insafa sığar mı? Bu ne biçim rızık bölmedir? Zalim ve fasıklara o kadar mal [para] verir ki, sayısını bilmezler ve bir zavallıyı açlıktan öldürür ve bir dirhem gümüş vermez. Senin ihtiyacını bilmiyorsa, ilminde noksanlık olur. Bilip de vermiyorsa, cömertlik ve rahmetinde noksanlık olur. Âhirette se-

---

(1) 2 — Bakara: 272; 3 — Âl-i İmrân: 26. (2), (3) III/202.

vap vermesi için vermiyorsa, sana açlık olmadan sevabı verdiği gibi, niye vermiyor? Eğer veremiyorsa, kudreti tam değildir?» der. Velhâsıl, Allahü Teâlâ Rahîmdir, Cömerttir, Kerîmdir ve bütün insanlara eziyet ediyor; halbuki onun hazinesi nimetlerle doludur. Fakat vermiyor, itikadına götürür. Bu olacak şey değildir, ama şeytan vesvese ettiriyor. Herkesten örtülü olan kazâ - kader mes'elesini öne sürüyor. Böylece o kimseyi kızdırır. Feleğe ve zamana sövmeye başlar ve «Felek yolunu şaşırmış, zaman, devrân alt - üst olmuş. Müstahak olmayana nimet veriyor», der. Böyle diyen kimseye, «Felek ve devrân Allahü Teâlâ'nın kudretinin emrinde midir?» dense; o da hayır dese kâfir olur, evet dese Allahü Teâlâ'nın işine karışmış, onu kusurlu bilmiş olur. Bu da küfürdür. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Dehre sövmeyiniz, dehr Allah'tır»** buyurdu. Çünkü sizin işleri havale ettiğiniz ve dehr dediğiniz Allahü Teâlâ'dır. Böyle olunca, fakirlikten dolayı o kimse kâfir olur. Ancak imanı kuvvetli olup, Allahü Teâlâ'dan fakirliğe razı olan kimse, kendi iyiliğini bu fakirlikte bilen kimse bunun dışında kalır. İnsanların çoğu bu sıfat ve ahlâkta olmadığı için, yetecek kadar mala sahip olmak iyidir. O hâlde mal bu sebeple övülmüştür.

Malın övülmesinin diğer bir sebebine gelince: Akıl sahiblerinin maksadı âhiret saâdetidir. Âhirette saâdete kavuşmak da ancak üç şeyle olur: **Biri** kendindedir. **İlim ve güzel ahlâk** gibi. **Biri** bedendedir. **Sıhhatli** ve **sağlam olmak** gibi. **Biri** de bedenin dışındadır. Bu da dünyadan yetecek kadar şeye sahip olmaktır. Nimetlerin en hasîsi bedenin dışında olandır. O da **mal** ve **paradır**. Malın en hasisi, en aşağısı **altın** ve **gümüş** olup, onlarda hiçbir fayda yoktur. Fakat yemek ve giymek içindirler. Yemek ve içmek de beden için, beden de hisler için, hisler de aklın tuzakları olduğu için, akıl da Allahü Teâlâ'yı görmek ve mârifete kavuşmak için kalbe mum ve ışık olması içindir. Çünkü Allahü Teâlâ'yı tanımak bütün saâdetlerin başıdır, esasıdır. Bunu anlayan, dünya malından, bu yolda kendine yetecek kadarını kullanır, fazlasını öldürücü zehir bilir. Böylece uygun mal, uygun kimsede bulunmuş olur. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Yâ Rabbi! Âl-i Muhammed'in malını, yetecek kadar eyle»** (1). Çünkü yetecek kadardan fazla olandan küfür kokusu geldiğini biliyordu. O hâlde bunu bilen, hiçbir zaman malı sevmez. Bir şeyi başka bir maksatla elde etmek isteyen, o şeyi değil, o maksadı sevmiş olur. Demek ki, malı nefsi için seven, tepesi üstü gitmiştir. Malın hakikatini anlayamamıştır. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Altın ve gümüşün kulları, başı üstü gitmiştir»** (2), buyurdu. Çünkü bir şeye merbût olan,

(1), (2) III/203.

onun kölesi, kulu olur. Bunun için İbrahim Halil (aleyhisselâm), «Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan koru», buyurdu. Putlar sözü ile altın ve gümüşü kasdetti. Çünkü herkesin putu [taptığı şey] yüzünü, kalbini döndüğü şeydir. Yoksa Peygamberlik mansıbı, puta tapmaktan korkmaktan büyüktür.

MALIN, PARANIN FAYDA VE ZARARLARININ UZUN İZAHI

Bil ki mal, yılana benzer. Onda hem zehir, hem de ilâç bulunur. Zehiri ilâçtan ayırmayınca, sırrı ve onu bilme tamamen açıklanamaz. O hâlde fayda ve zararlarını bir bir, uzun uzun anlatalım:

MALIN FAYDALARI

Malın faydaları **iki** kısımdır: **Biri** dünyaya ait olup anlatılmasına lüzum yoktur. **Zira** bunu herkes bilir. **Diğeri** ise dinle ilgilidir. Bu da üç çeşittir:

BİRİNCİ ÇEŞİT: Kendine ibadet veya ibadet sebeplerinde nafaka edinmektir. Mal ile olan ibadet, kendisi için yâni kendi sevabı için hac etmek ve cihada iştirak etmektir. İbadet sebepleri için olan ise, yiyecek, giyecek ve kendine yetecek kadar şeyler olup, bunların bulunması ile, ibadetlerin rahat ve iyi yapılmasıdır. Çünkü ibadet etmeye sebep olan şeyler de ibadet olur. Halbuki kendine yetecek kadar malı olmayan, her gün beden ve kalbi ile, kendine yetecek kadar elde etmekle meşgul olur. Bu sebeple özü zikir ve fikir olan, ibadetten geri kalır. O hâlde rahat ibadet yapmak için yetecek kadar malı olmak da ibadet olur. Din için faydalı şeylerden olup, dünyadan sayılmaz. Bu da niyet ve düşünceye göre değişir. Çünkü kalbin kıblesi [döndüğü taraf] bununla anlaşılır. Eğer kalbin kıblesi, isteği âhiret rahatlığı ise, yetecek kadarı yol azığı olur ve bu yoldan sayılır. Şeyh Ebû'l-Kâsım-ı Gürgâni'nin (rahmetullahi aleyh) helâl tarlası vardı. Kendine yetecek kadar hububat ondan gelirdi. Bir gün mahsulden getirdiler. Hâce Ebû Ali Feramidi'den (rahmetullahi aleyh) işittim ki, o buğdaydan eline biraz alıp, «Bunu birçok tevekkül sahiplerinin tevekkülüne değişmem» buyurdu. Hakikatte bunu anlayan bir kimse, kalbini kontrol edip, yeteri kadar mal bulundurmanın Allah yolundaki yardımını anlar.

İKİNCİ ÇEŞİT: İnsanlara verdiğidir. Bu da dört kısımdır:

1 — **Allahü Teâlâ için vermektir, zekât ve sadaka gibi.** Bunun sevabı ve fakirlerin duâsı, himmeti ve dünya ve âhirette o kimseden razı olmaları büyük iştir. Malı olmayan ise bunu yapamaz.

2 — **Mürüvvettir.** Misafirperverlik yapar. Yemeğe insanları çağırır. Zengin olsalar bile din kardeşlerine iyilik yapar. Hediye verir, yardım eder ve insanların haklarını gözetir, âdetleri yerine getirir. Zenginlere karşı da olsa, bu yine iyidir. Cömertlik huyu böyle kazanılır. Cömertlik ise en büyük ahlâktır. Biraz sonra medhi gelecektir.

3 — **Kendi ırz ve namusunu onunla (mal, para) ile korur.** Meselâ kendisine tamâ' eden şairlere ve diğer kimselere mal verir, onların dilinden, gıybetinden, kötü sözlerinden kurtulur. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Kötü sözlülerin dilinden korunmak için onlara verilen şey sadaka olup, onların gıybet ve kötü sözlerine engel olur»** (1). O şeyi vermekle, kalbin başka şeyle meşgul olma zararını kendinden atar. Çünkü böyle yapmazsa, onlara karşılık verebilir ve düşmanlık uzar. Bu da malsız, parasız olmaz.

4 — **Kendine hizmet edenlere verir.** Çünkü bir yere gitmek, çamaşır yıkamak, satın almak, pişirmek, yapmak ve bunun gibi kendine ait işleri kendisi yapan kimse, bütün vaktini bunlara verir. Halbuki herkese farz-ı ayn olan şey, başkalarının onun namına yapamayacakları şeylerdir. Bunlar ise zikir ve fikirdir. Başkalarının yapması ile elde edilen şeylerle zaman geçirmek yazıktır. Çünkü ömür kısadır. Ecel yakındır. Âhiret yolculuğu ise uzundur. Bu yolculuğun azığı çok olmalıdır. Her bir nefes büyük kazançtır. Muhakkak zarurî olan şeylerden başkasıyla meşgul olmamalıdır. Bu da malsız olmaz. Hizmetçilere kendini bu işlerden kurtarmaları için mal, para vermelidir. İşleri kendisinin yapması sevap olur ama tâati kalb ile değil, bedeni ile yapanlar böyledir. Ayrıca ilim yolunda çalışanların da işlerini başkaları görmelidir ki, rahatça ilmiyle meşgul olabilsin. Bu, bedenî ihtiyaçları peşinde koşmaktan daha mühimdir.

ÜÇÜNCÜ ÇEŞİT: **Belli bir kimseye değil umumî hayırlara da verir.** Meselâ köprüler, misafirhaneler, mescidler, hastahaneler, fakirlere vakıflar ve bunun gibi işler yapar. Bunlar uzun zaman kalıp, öldükten sonra duâ ve bereketleri rûhuna gider. Bu da mal ve para olmadan yapılamaz. Malın, paranın dindeki faydaları bunlardır.

Dünyadaki faydaları ise gizli değildir: Mal ve para ile kıymetli olur, hürmet görür, insanlardan bir şey istemez, insanlar ondan ister, çok dost ve din kardeşi edinir, herkes tarafından sevilir, kimse hakaret gözü ile ona bakmaz ve buna benzer şeyler.

---

(1) III/204.

MALIN ÂFETLERİ (ZARARLARI)

Zararlarının **bir kısmı dünyaya, bir kısmı ise dine aittir.** Dine olan zararları üç kısımdır:

BİRİNCİ KISIM: Günah ve fısk yoluna, malla kolay gidilir. İnsanın içindeki şehvetler, arzular günah işlemeye meyyâldir. Acz ise iffet ve ismet sebeblerindendir. Gücü yetince günaha girip helâk olur. Sabrederse, günah işlemek elinde olduğu hâlde, sabretmesi çok zor olur.

İKİNCİ KISIM: Bir kimse dinde kuvvetli olup günahtan kendini korursa da, mubahları istediği gibi kullanıp, zevk almaktan kendini koruyamaz. Elinde malı, parası olduğu hâlde, o zenginliği ile arpa ekmeği yiyip, eski elbiseler giyip, bütün ülkelere hükmeden, herkese emir veren, buna rağmen az bir yemeğe, eski elbiselere kanaat eden Süleyman aleyhisselâm gibi kim olabilir. Halbuki zevklerine ve bütün arzularına kavuşan bu kimsenin bedeni bu yolda olup lezzetleri âdet ederse, böyle sabredemez ve dünya ona Cennet olur. Ölümü istemez. Lezzet ve zevkle ilgili her şey, her zaman mubah yolu ile elde edilemez, şüphelilere el atmaya başlar. Bazan o şey Sultanın elinde olur. Böylece sultanlara yaltaklanır; riyâ, nifak ve hıyanete düşer. Onlara yakın olunca, onların gazabına ve kötü muamelesine düşer. Sultanın yakın adamı olunca, kendisine hased ederler. Kendisini öldürecek düşmanlar meydana çıkar. Onu incitirler. O da onlara ceza vermeye kalkar, düşmanlık ortaya çıkar, benlik ve kıskançlık huyları görülür. Bu gibi huylar ise, bütün günahlara sebep olup; yalan, gıybet, insanların kötülüğünü istemek, kalbe ve dile ait bütün günahlar da bunlardan doğar. İşte, **«Dünya sevgisi, bütün günahların başıdır»**, hadîs-i şerifinin mânâsı budur. Çünkü bütün bunlar, dünyanın dallarıdır. Bunlar ise, bir, iki, yüz zarar olmayıp sayıya ve hesaba sığmaz. Çünkü bu, dibi bilinmeyen bir çukurdur. Tıpkı böyle insanlar için yaratılmış olan Cehennem çukuru gibi.

ÜÇÜNCÜ KISIM: **Allahü Teâlâ'nın korudukları hariç, bundan kimse kurtulamaz.** Bir kimse, günah işlemez, nimetleri kullanmaz, şüphelilerden kaçar, verâ' yoluna girer, helâl kazanır ve helâle sarfeder ve kalbini bunları yapmakla meşgul eder. Halbuki bu meşguliyet kendisini Allahü Teâlâ'yı zikretmekten ve Allahü Teâlâ'nın Azamet ve Celâlini düşünmekten alıkoyar. Aslında bütün ibadetlerin özü ve sırrı Allahü Teâlâ'yı zikretmenin insanda galip olmasıdır. O'nunla ünsiyet peyda eder ve O'ndan başka her şeyden kesilir. Bu ise başka hiçbir şeyle meşgul olmayan bir kalble olur. Malı olan ise; tarlası, bağı varsa, bütün vakti ona bakmak, ortaklarının düşman-

lıklarını düşünmek, uşrunu vermek, işçilerin hesaplarını tutmakla geçer. Tüccar ise; ortağının hıyanetinden, yanlış iş yapmasından, uzak memleketlere mal almaya - satmaya gitmekten, daha kârlı iş yapmaktan ve böyle işleri düşünmekten baş kaldıramaz. Koyun ve diğer hayvanları varsa; yine böyledir. Yer altında bir hazinesi olur, ondan ihtiyacı kadar alıp sarfetmekten daha az meşguliyeti olan mal yoktur. Bundan da daima onu korumak, kimse çalmasın ve tamâ' etmesin, yahut yerini kimse bilmesin diye korkmaktadır. Dünyayı sevenlerin düşünce sahralarının sonu yoktur. Dünya ile beraber olup dünyadan kurtulmak isteyen, suya düşüp ıslanmayacağını zanneden kimse gibidir. Elbette buna imkân yoktur.

Malın fayda ve zararları bunlardır. Akıllılar bunlara dikkat ederse, yetecek kadarının ilâç, fazlasının ise tamamen zehir olduğunu anlar. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) ehl-i beyti için, yetecek kadar istedi ve **«Yetecek kadardan fazla olan helâk eder de anlamaz»**, buyurdu. Fakat elindeki bütün malı ve parayı bir defada verip, elinde hiç kalmazsa ve ihtiyacı kalbini meşgul ederse, bu da mekruhtur. Şer'an uygun ve beğenilen bir şey değildir. Nitekim Allahü Teâlâ, **«Elini üzülecek ve seni düşündürecek kadar da açma»** [1], buyuruyor.

TAMÂ' VE HIRSIN ÂFETLERİ VE KANAATİN FAYDASI

Tamâ' kötü ahlâktandır. Tamâ' kalkmadıkça insanın hâli zillette, sonu utanmakta olur. Birçok kötü ahlâklar bundan doğar. Çünkü bir kimseye tamâ' eden, onunla iki yüzlü olur, hakkında söyler, riyakâr davranır, onun kötülemelerine ve bozuk işlerine göz yumar. İnsan harîs yaratılmıştır. Elinde olana kanaat etmez. Tamâ' ve hırstan ise, kanaatsiz kurtulamaz. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Eğer insanın iki vâdi dolusu altını olsa, bir üçüncüsünü de ister. Topraktan başka insanı bir şey doyurmaz»** [2]. Yine buyurdu: **«İnsanda iki şey hâriç her şey ihtiyarlar: Yaşamak arzusu ve mal sevgisi»** [3]. Yine buyurdu: **«İslâm yolunun gösterildiği, yetecek kadar mal verildiği ve bunlara kanaatin kendinde hâsıl olduğu kimse ne kadar bahtiyardır!»** [4]. Yine buyurdu: **«Rûhulkuds** (Cebrâil aleyhisselâm) **bana fısıldadı ki, rızkı bitmeyince hiç kimse ölmez. Allah'tan korkunuz ve dünyayı istemekte yavaş olunuz»** [5]. Yâni hırsta [çok istemekte] mübalâğa etmeyiniz ve haddi aşmayınız. Yine buyurdu: **«Şüphelilerden sakın, insanların en çok ibadet edeni olursun, elinde olana kanaat et, insanların en çok şük-**

---

(1) 17 —İsrâ: 29. (2) III/205. (3), (4), (5) III/206.

redeni olursun». Avf ibn Mâlik (radıyallahü anh) buyurdu: Resûl aleyhisselâmın yanında yedi veya sekiz kişi idik. Buyurdu ki: «Allah'ın Resûlü ile biat edınız». «Ne üzerıne biat edelim?», dedik. Buyurdu: «Biat ediniz (söz veriniz), Allah'a tapacağınıza, beş vakit namazı kılacağınıza, her dediğini kabul edeceğinize...». Burada bir sözü yavaş söylediler: «Hiç kimseden bir şey istemeyeceğinize» (1). Ve bu insanlar bundan sonra öyle oldular ki, ellerinden kamçıları düşse, bir kimseye, bana verin demezler attan iner, kendileri alırlardı.

Mûsa aleyhisselâm dedi ki: «Yâ Rabbi, kulların içinde kim daha zengındir?». «Benim verdiğime kanaat eden», buyurdu. «Hangisi daha âdildir?» dedi. «İnsaflı olan», buyurdu. Muhammed ibn Vâsî, (rahmetullahi aleyh) kuru ekmeği suya batırır yerdi ve «Buna kanaat eden, kimseden bir şey istemez», derdi. İbn Mes'ud (radıyallahü anh) buyurdu: «Her gün bir melek seslenir: Ey insan oğlu, sana yeten az bir şey, sana yetmeyen ve gaflet ve durgunluğuna sebep olan çok şeyden daha iyidir, der». Samit ibn Aclân buyuruyor: «Senin karnın iki avucundan büyük değildir. Seni nasıl Cehenneme götürür?». Hadis-i şerifte geldi ki: «Allahü Teâlâ buyuruyor: Ey insanoğlu, bütün dünyayı sana versem yediğinden fazla alamazsın, yiyeceğinden fazla vermeyip meşgale ve hesabını başkalarına verirsem, sana yaptığım iyilikten daha iyisi olur mu?» (2). Hükemâdan biri buyuruyor: «Haris olanın, tamâ' ettiği şeye sabretmesinden sıkıntılı sabır edici yoktur. Kanaat sahibi olandan da iyi yaşayan yoktur. Hased ediciden üzüntülü kimse yoktur. Dünyayı terketmeyi söyleyenden hafif yüklü olan yoktur. Ameli kötü âlimden daha pişman kimse yoktur». Şa'bi (rahmetullahi aleyh) buyuruyor: «Avcı bir serçe yakaladı. Kuş, «Beni ne yapacaksın?» dedi. «Kesip yiyeceğim», dedi. «Beni yesen ne çıkar, eğer beni bırakırsan sana üç söz öğretirim ki, bir sözü elinde iken söylerim, diğerini beni bırakırken, üçüncüsünü de dağ başına uçunca söylerim». «Peki birincisini söyle», dedi. «Elinden çıkana üzülme», dedi. Kuşu, salıverdi. Ağaca kondu. «Diğerini söyle», dedi. «Olmayacak şeylere inanma», dedi. Dağa uçtu ve «Ey bedbaht, eğer beni kesseydin, karnımda iki tane mücevher var idi. Her biri yüz gram ağırlığında idi. Zengin olur, fakirlik yüzü görmezdin», dedi. Adam parmağını ısırdı, salıverdiğine çok üzüldü ve «Üçüncüyü bir daha söyle» dedi. «Sen ilk ikisini unuttun. Üçüncüyü ne yapacaksın? Sana elinden çıkana üzülme ve olmayacak şeye inanma demiştim. Bilirsin ki, kanadım, ayaklarım da dahil olmak üzere hepsi elli gram gelmem. Nasıl olur da karnımda iki tane yüzer gramlık mücevher bulunur? Ve şayet bulunsaydı, senin

(1) III/206. (2) III/209.

elinden çıkınca üzülmekte ne fayda vardır?». Bunu söyledi ve uçtu». Bu misali anlatmamızın sebebi, tamâ' olunca, olmayacak şeylere de inanılmasıdır. İbn Semmâk (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Tamâ' boyuna bir ip, ayağa bir bağdır. Boyundaki ipten kurtul ki, ayaktaki bağ da çözülebilsin».

HIRS VE TAMÂ'IN İLÂCI

Bil ki, bunun ilâcı sabrın acılığından, ilmin tatlılığından ve amelin zorluğundan yapılmış bir macundur. Bütün kalb hastalıklarının da ilâcı bu karışımdır. Bu ilâç **beş** çeşittir.

BİRİNCİ ÇEŞİT: Ameldir. Kendine az masraf etmektir. Âdi, eski elbiselere ve kuru ekmeğe kanaat eylemektir. Arada sırada yemek yemektir. Bu kadarı da tamâ'sız ve hırssız ele geçer. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«İnsanın kurtuluşu üç şeydir. Tenhada ve kalabalıkta Allahü Teâlâ'dan korkmak, fakirlikte ve zenginlikte orta halli olmak, kızgınlık ve hoşnutsuzluk zamanında insaf ve adâleti gözetmek»** (1). Biri Ebû'd-Derdâ'yı (radıyallahü anh) gördü ki, hurma çekirdeği topluyor ve «Geçimde hafiflik, insanın aklını ve fıkhını gösterir», diyordu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«İktisad edeni, Allah kimseye muhtaç etmez. İktisad etmeyeni fakir yapar ve Allahü Teâlâ'yı zikredeni, hatırlayanı Allahü Teâlâ sever»** (2). Yine buyurdu: **«Tedbirli ve rahat** (orta halli) **masraf geçimin yarısıdır»** (3).

İKİNCİ İLÂÇ: Günlük **kendine yetecek kadarını bulunca, gelecek için uzun ümidlere kapılmamak ve bunu istemekte rahatı kaçmamaktır.** Çünkü şeytan ona der ki: «Belki çok yaşarsın, yarın bir şey kazanamazsın. Bugün hiç durma, çalış. Nerede bulursan elde etmeye bak». Nitekim Allahü Teâlâ buyurur: **«Şeytan size fakirliği vâdediyor ve kötü işleri emrediyor»** (4). Yarınki günün fakirlik korkusundan, bugün birçok sıkıntılara katlanmanı ister. Aynı zamanda senin hâline güler. Çünkü yarın gelmeyebilir ve yarınlar bitmez. Yarının geldiğini farzedelim, sıkıntısına bugün katlanmak doğru olmaz. Bundan kaçınmanın çaresi, harîs olanın hırsı, yâni çok istemesi ile rızkın artmayacağını, kaderde olanın verileceğini bilmektir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) İbn Mes'ud'a (radıyallahü anh) uğradı ve onu çok üzüntülü gördü. Ona, **«Kalbin o kadar üzülmesin. Zira takdir edilen olur ve senin rızkın elbette sana gelir»** (5), buyurdu. Çok kere kul, rızkının nereden geldiğini de

(1), (2), (3) III/209. (4) 2 — Bakara: 268.
(5) III/209.

bilmez. Nitekim Allahü Teâlâ buyurdu ki: **«Allah'tan korkanlara bir kapı açılır ve bilmedikleri yerden rızıkları önüne gelir»** (1).

Süfyân-ı Sevrî (rahmetullahi aleyh) buyurdu: «Mutteki ol. Zira muttekilerden [takvâ sahiplerinden] hiçbiri açlıktan ölmemiştir». Yâni, Allahü Teâlâ insanların kalbini sana karşı öyle yapar ki, onların şefkati sen istemeden sana yetecek kadar getirir. Ebû Hâzım (rahmetullahi aleyh) buyurdu: «Olanlar iki kısımdır: Benim rızkım olan, vaktinde bana gelir. Rızkım olmayan ise yerdekilerin ve göktekilerin hepsi uğraşsa da bana gelmez».

ÜÇÜNCÜ İLÂÇ: **Tamâ' etmeyip sabrederse sıkıntı çekeceğini, tamâ' edip sabretmezse hem sıkıntı çekeceğini, hem de aşağı bir kimse olacağını, bununla ayıplanacağını, âhirette ise tehlikeli cezalara düşeceğini bilmektir.** Tamâ' etmeyip sabrederse sevaba kavuşur ve herkes tarafından övülür. Sevap, övme ve izzet-i nefsi için sıkıntı çekmek, zillet, hakaret ve ceza korkusu içinde sıkıntı çekmekten elbette çok üstündür. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Mü'minin izzeti, insanlardan bir şey istememektedir»** (2). Ali ibn Ebû Tâlib (kerremallahü vecheh) buyuruyor: «Muhtaç olduğun kimsenin, şeyin esiri, sana ihtiyacı olanın ise emiri [efendisi] olursun».

DÖRDÜNCÜ İLÂÇ: **Bu hırs ve tamâ'ı ne için ettiğini düşünmektir.** Eğer karnını doldurmak için yapıyorsa, merkep ve öküz ondan daha çok yer. Cinsî arzusu için yapıyorsa, domuz ve horoz ondan çok ilerdedir. Süslenmek ve güzel elbiseler için yapıyorsa, bu Yahudilerde de vardır. Tamâ'ı keser ve aza kanaat ederse, peygamberlerden ve evliyâdan başka benzeri bulunmaz. Elbette onlara benzemek, hayvanlara benzemekten daha iyidir.

BEŞİNCİ İLÂÇ: **Mal ve paranın zararlarını düşünmelidir.** Dünyada çok mal olursa, âfet, elde çıkma ve çalınma korkusu olur; âhirette ise fakirlerden beş yüz yıl sonra Cennete girer. Dünyada kendinden aşağısına bakıp, hâline şükretmelidir. Zenginlere bakmamalıdır. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurur: **«Dünyada sizden aşağı olana bakınız»** (3). Şeytan daima, «Niçin kanaat ediyorsun, filânın, falanın ne kadar malı vardır, görmüyor musun?» der. Sakındığını görünce de, «Niçin sakınıyorsun, filân âlimler sakınmıyor ve haram yiyorlar! Dünyada senden zengini örnek al ve din hususunda ise senden aşağı olana bak. Senin saâdetin bundadır», der. Halbuki iş tamamen tersinedir. Zira daima din hususunda takvâ sahibi din büyüklerine bakıp kendi kusurlarını görmelidir. Dünyada ise fakirlere bakıp, zenginliğini bilmelidir.

(1) 65 — Talât: 2-3. (2), (3) III/210.

Malı olmayanın hâli, hırs değil, kanaat olmalıdır. Malı olanın ise cimrilik değil, cömertlik olmalıdır. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Cömertlik Cennette bir ağaçtır. Cömert olan kimse onun dalına tutunur ve onu Cennete kadar götürür. Cimrilik Cehennemde bir ağaçtır. Bahîl olanı** (cimriyi) **Cehenneme kadar götürür»** (1). Yine buyurdu: **«Allahü Teâlâ iki hasleti sever: Cömertlik ve güzel huy. İki hasleti ise sevmez: Cimrilik ve kötü huy»** (2). Yine buyurdu: **«Allahü Teâlâ cimri ve kötü huylu bir veli yaratmamıştır»** (3). Yine buyurdu: **«Cömertin günahını, kusurunu afvediniz. Çünkü onun bir sıkıntısı olursa, yardımcısı Allahü Teâlâ olur»** (4). Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) gazâlarından birinde birtakım esirler alındı. Efendimiz, biri hariç bunların hepsinin öldürülmesini emretti. Hazret-i Âli (radıyallahü anh), «Yâ Resûlallah! Allah'ımız bir, dinimiz bir, bunların hepsinin suçu da bir. Bu adamı niçin istisnâ ediyorsunuz?», dedi. Buyurdu ki: **«Bana Cebrâil** (aleyhisselâm) **geldi ve bu adamı bırak, zira cömertliğinden dolayı Allahü Teâlâ'nın hoşuna gitti, onu beğendi, dedi»** (5). Yine buyurdu: **«Cömertin yemeği şifâ, bahîlin yemeği hastalık sebebidir»**. Yine buyurdu: **«Cömert olan, Allahü Teâlâ'ya, Cennete ve insanlara yakın, Cehennemden uzaktır. Bahîl** (cimri) **Allahü Teâlâ'ya, Cennete ve insanlara uzak, Cehenneme yakındır»** (6). Yine buyurdu: **«Allahü Teâlâ bilgisiz cömerdi, bahîl âbidden daha çok sever. En fena hastalık bahîlliktir»** (7). Haberde geldi ki: «Allahü Teâlâ, Mûsa aleyhisselâma vahiy gönderip, «Sâmirî'yi öldürme. Çünkü o cömerttir», bildirdi.

Ali (radıyallahü anh) buyurur: «Dünya sana yüzünü dönünce harca, ki harcamakla bitmez. Senden kaçınca, yine harca, ki hiç kalmasın». Bir kimse Hüseyin ibn Ali'ye (radıyallahü anhümâ) bir dilekçe getirdi. Dilekçeyi elinden aldı ve ne istiyorsan, vereceğiz buyurdu. «Niçin yazılanı okumadınız?» dediklerinde, «Kalbinin benim yanımda durmasından suale çekilirim diye Allahü Teâlâ'dan korktum», buyurdu. Muhammed ibn Münkedir (rahmetullahi aleyh) Hazret-i Âişe'nin (radıyallahü anhâ) hizmetçisi Ümmü Zerre'den anlatır. «Abdullah ibn Zübeyr (radıyallahü anhümâ) Âişe'ye (radıyallahü anhâ) iki torba içinde yüz yetmiş bin gümüş gönderdi. Bir tabak isteyip hakkı olanlara bu parayı taksim etti. Akşamleyin orucunu açması için bir parça ekmek ve zeytinyağı götürdüm ve «Ey mü'minlerin annesi, bu kadar parayı verdiniz, bir gümüş ile bana et aldırsaydınız ne olurdu?», dedim. «Hatırlatsaydın aldırırdım», bu-

---

(1) III/210. (2) III/211. (3) III/212.
(4), (5) III/211. (6) III/212. (7) III/220.

yurdu. Muâviye (radıyallahü anh) Medine-i Münevvere'ye gidince Hüseyin, Hasan'a (radıyallahü anhümâ), «Ona selâm verme», dedi. Muâviye (radıyallahü anh) dışarı çıkınca, Hasan (radıyallahü anh), «Bizim borcumuz var», deyip, arkasından gitti ve borcunu söyledi. Bir deve arkadan geliyordu. Muâviye (radıyallahü anh), «Bu hayvanın yükü nedir?» diye sorunca, «Seksen bin altın», dediler. «Olduğu gibi Hazret-i Hasan'a (radıyallahü anh) veriniz, borçlarını ödesin», buyurdu. **Ebü'l-Hasan Medâini** buyurur: Hasan, Hüseyin ve Abdullah ibn Ca'fer (rıdvanullahi aleyhim ecmain) hacca gittiler. Deveyi bir yerde otlatmaya bıraktılar. Aç ve susuz oldukları hâlde ihtiyar bir kadının yanına gidip, «İçecek bir şeyin var mı?», dediler. «Var», dedi. Bir koyunu vardı. Sağdı ve sütünü onlara verdi. «Yiyecek bir şeyin var mı?», dediler. «Yoktur, bu koyunu kesin yiyin», dedi. Kestiler, yediler ve «Biz Kureyşdeniz, bu seferden dönünce yanımıza gel, sana iyilik yapalım», dediler ve gittiler. Kadının kocası eve dönünce kızdı ve «Koyunu tanımadığın insanlara verdin», dedi. Bir zaman geçti. İhtiyar kadın ve kocası fakirlik yüzünden Medine'ye düştüler. Yiyecek bir şey satın almak için deve gübresi toplayıp sattılar. Günleri böyle geçiyordu. Bir gün ihtiyar kadın bir mahalleye gitti. Hazret-i Hasan (radıyallahü anh) evin kapısı önünde duruyordu. Onu tanıdı ve «Ey nine, beni tanıyor musun?» buyurdu. «Hayır», dedi. «Ben senin filân zamandaki misafirinim», buyurdu. Sonra ona bin koyun ve bin altın vermelerini söyledi. Onu kendi kölesiyle Hüseyin'in (radıyallahü anh) yanına gönderdi. «Kardeşim sana ne verdi?» buyurdu. «Bin koyun ve bin altın verdi», dedi. Hüseyin (radıyallahü anh) da o kadar vermelerini söyledi ve kölesi ile Abdullah ibn Ca'fer'e (radıyallahü anh) gönderdi. Abdullah, «Onlar sana ne verdiler?», dedi. «İki bin koyun ve iki bin altın», dedi. O da iki bin koyun ve iki bin altın verdi ve «Eğer önce bizim yanımıza gelseydin, onlara sıkıntı vermezdiniz. Yâni onların vereceğini de ben sana verirdim», dedi. Emretti ve iki bin koyun ve iki bin altın verdiler. İhtiyar kadın bu nimetler ile kocasının yanına gitti.

Arabistan'da cömertliği ile meşhur bir adam ölmüştü. Yoldan aç dönen insanlar kabrinin başına gittiler. Aç olarak uyudular. İçlerinden birinin bir devesi vardı. O kimse ölüyü rüyasında gördü. Kendisine, «Senin bu deveni, benim en iyi deveme satar mısın?», dedi. «Satarım», dedi. Diğer deve için kendi devesini verdi. Ölü olan ve rüyada görülen o zât deveyi kesti. Uykudan uyanınca deveyi kesilmiş buldular. Tencereyi getirip pişirdiler ve yediler. Döndükleri zaman bir kervana rastladılar. Kervandan birisi o devenin sahibine seslendi ve ismini söyleyip, «Filân ölüden bir deve satın aldın mı?», dedi. «Aldım fakat rüyada idi» deyip, başından geçeni anlattı. «O

iyi deve budur. Buyurun. Ben de rüyada gördüm. Bana, eğer benim oğlum isen benim bu devemi filân kimseye ver buyurdu».

Ebû Said Hirgûşi anlatır: Mısır'da fakirleri koruyan bir kimse vardı. Bir dervişin çocuğu oldu, fakat hiçbir şeyi yoktu. O fakir der ki: O zatın yanına gittim. Benim için herkesten yardım istedi. Bir şey bulamadı. Kalktı ve beni bir kabrin başına götürdü ve «Allah sana merhamet eylesin. Bütün fakirlerin üzüntüsünü giderirdin. Elinde olan her şeyi onlar için verirdin. Bugün bu adamın çocuğu için çok aradım, bir şey bulamadım», dedi. Sonra kalktı. Elinde bir altın vardı. Onu bozdurup yarısını bana verdi. «Bir şeyler alman için bunu sana borç verdim», dedi. Bu zata Muhtesib derlerdi. Parayı aldım ve çocuk için lâzım olanları aldım. Muhtesib o gece ölüyü rüyasında görüp, kendisine, «Bugün söylediklerinin hepsini duydum. Fakat bana cevap izni yoktu. Şimdi benim evime git. Çocuklarıma ocağın altını kazmalarını ve orada beşyüz altın bulunduğunu ve çocuğu olan o kimseye vermelerini söyle», dedi. Muhtesib, ertesi gün gidip, duyduklarını, yâni rüyasını anlattı. Orada beşyüz altın bulundu. Çocuklarına, «Rüya, benim için hüküm olamaz. Bu altınlar sizin mülkünüzdür, buyurun alın», dedi. Çocukları dediler ki, «O ölü olduğu hâlde cömertlik yapıyor da, biz hayatta olduğumuz hâlde, bahillik mi yapalım?». Hepsini alıp, o adama götürdü. O zat bir altın aldı, bozdurdu, yarısını Muhtesib'e verip borcunu ödedi, yarısını da kendisi aldı. Diğer altınları almayıp, «Benim ihtiyacım bu kadardır, siz bunları fakirlere verirsiniz», dedi.

Ebû Said Hirgûşi dedi ki: «Bunlardan hangisinin daha iyi ve daha cömert olduğunu bilmiyorum». Yine dedi ki: «Mısır'a gittiğim zaman o zatın evini sordum. Çocukları kalmıştı. Onları gördüm. Hepsinde güzel sima, temiz yüzler var idi. Aklıma, «Babaları sâlih, temiz idi» [1], âyet-i kerimesi geldi». Cömertliğin ölümden sonra devam eden bereketlerini rüyada bildirmelerine şaşmamak lâzımdır. Nitekim İbrahim aleyhisselâmın âdeti misafirle bulunmak idi. Bugüne kadar onun bulunduğu yerde bu devam etmektedir. Rebi' ibn Süleyman anlatır: «Şafiî (rahmetullahi aleyh) Mekke'ye gitti, yanında on bin altın vardı. Mekke'nin dışında çadır kurdu. O altınları eteğine döküp kendisine selâm verene bir avuç verdi. Yatsı namazına kadar böyle yaptı. Eteğini silkti, bir tane bile kalmamıştı». Bir gün birisi, hayvana binerken özengisini tutmuştu. Rebi'a buyurdu ki: «Ona dört yüz altın ver ve özür dile». Bir gün Ali (radıyallahü anh) ağlıyordu. «Niçin ağlıyorsun?», dediklerinde, «Yedi gün oluyor evime bir misafir gelmedi», buyurdu. Bir kimse arkadaşının

(1) 18 — Kehf: 32.

yanına gitti, «Dört yüz gümüş borcum var», dedi. Ona para verdi ve ağladı. Hanımı, «Mâdem ağlayacaksın vermeseydin», dedi. «Ona değil, gelip benden isteyinceye kadar hâlini sormadığıma ağlıyorum», dedi.

BAHİLLİĞİN KÖTÜLÜĞÜ

Allahü Teâlâ buyurur ki: «**Kendini bahillikten koruyan kurtuldu**» (1). Yine buyurdu: «**Allah'ın fazl** (-u kereminden) **kendilerine verdiğini** (sarf-u infakda) **cimrilik edenler zinhar bunun, haklarında bir hayır olduğunu sanmasın** (lar). **Bilâkis, bu, kendileri için bir şerdir. Onların cimrilik ettikleri şey kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır**» (2). Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «**Bahillikten uzak olunuz. Sizden önceki kavimler bahillik yüzünden helâk olmuşlardır. Bahillik onları o hâle getirdi ki, kan döktüler, haramları helâl sandılar**» (3). Yine buyurdu: «**Üç şey insanı helâk eder: Bahilliğe uymak; yâni bahilliğin emrettiği gibi yapıp ona muhalefet etmemek, boş arzular peşinden gitmek ve kendini beğenmek**». Ebû Said-i Hudrî (rahmetullahi aleyh) buyuruyor ki: «Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) yanına iki kişi geldi ve bir deve parası istediler. O da verdi. Dışarı çıktıkları zaman Ömer'in (radıyallahü anh) yanında şükrettiler. Ömer (radıyallahü anh), Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) anlattı. Buyurdu ki: «**Filân daha çok aldığı hâlde şükretmedi**». Sonra da, «**Sizden kim gelir, sıkıştırarak, çok zorlayarak benden bir şey alırsa ateş olur**», buyurdu. Ömer (radıyallahü anh), «Madem ateştir, niye veriyorsunuz?», dedi. «**Çünkü israr ediyor. Allahü Teâlâ bahillik etmemi ve vermememi beğenmez**» (4), buyurdu. Yine buyurdu: «**Siz diyorsunuz ki, bahil zalimden daha mâzurdur. Çünkü Allahü Teâlâ'nın indinde zulüm bahillikten büyüktür. Allahü Teâlâ, İzzet ve Azametine yemin ederek bildirdi ki, hiçbir bahil Cennete girmez**». Bir gün Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) tavaf ediyordu. Bir kimse eliyle Kâbe'nin halkasını tutmuş, «Yâ Rabbi! Bu hânenin [evin] hürmetine beni afvet», diyordu. «**Günahın nedir söyle?**» buyurdu. «Günahım anlatmaktan daha büyüktür», dedi. «**Senin günahın mı büyüktür, yer küresi mi?**» buyurdu. «Benim günahım», dedi. «**Senin günahın mı büyüktür, Allahü Teâlâ mı?**» buyurdu. «Allahü Teâlâ büyüktür», dedi. «**Allahü Teâlâ'nın rahmetinden seni böyle ümitsiz eden şey nedir?**» buyurdu. «Çok malım ve param var, fakat bir dilenci görsem içime bir ateş geliyor zannederim», dedi. Resûlullah (sallâllahü

(1) 59 — Haşr: 9. (2) 3 — Âl-i İmrân: 180.
(3) III/219. (4) III/220.

aleyhi ve sellem), **«Benden uzak ol, beni de ateşine yakma. Beni doğru yol üzere gönderen Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, eğer rükün ve makam arasında bin sene namaz kılsan ve o kadar ağlasan, ki gözyaşların ırmak gibi aksa, o ırmakların suyu ile ağaçlar büyüse ve o hâlde bahil olarak ölsen yerin Cehennemden başkası olmaz. Vay senin hâline ki, bahillik küfürdendir, kâfir de ateştedir. Vay senin hâline, duymadın mı ki, Allahü Teâlâ, "Bahillik eden kendisine bahillik etmiştir"** [1], **buyuruyor».** Kâ'b (radıyallahü anh) buyuruyor: «Her gün herkese iki müvekkel melek vardır. Seslenirler ve "Yâ Rabbi! Malı korur, gözetirse, malını telef eyle, hayra harcarsa karşılığını ver", derler». Ebû Hanife (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Bahili âdil bilmem ve şâhidliğini kabul etmem. Çünkü bahillik ona mâni olur ve hakkından fazlasını alır». Yahyâ ibn Zekeriyyâ aleyhisselâm şeytanı gördü, «Kime daha çok düşmansın ve kimi daha çok seversin?» dedi. «Bahil olan zâhidi daha çok severim. Çünkü bütün canını dişine takarak çalışır ve bahilliği, yaptıklarını yok eder. Cömert olan günahkârı hiç sevmem. Çünkü istediğini yer, istediği yere gider, ama korkarım ki, cömertliği ona rahmet eder ve tevbe eder».

İSÂRIN SEVABI

Bil ki, îsâr, cömertlikten de büyüktür. Zira cömert kendine lâzım olmayanı verir. İsâr ise kendine lâzım olanı vermektir. Demek ki, cömertliğin en büyük mertebesi isârdır ve kendinin ihtiyacı olduğu şeyi vermektir. Bahilliğin son haddi de kendi ihtiyacını kendinden dahi esirgemesidir. Hattâ hasta olur; kendine ilâç almaz. Canı birçok şeyler çeker, fakat başka bir kimseden istemeyi gözetir ve kendi malından, parasından satın alamaz. İsârın sevabı büyüktür ve Allahü Teâlâ ashab-ı kirâmı bununla övüyor ve **«Kendilerinin ihtiyacı olsa da, diğerlerini kendilerine tercih ederler»** [2], buyuruyor. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Bir kimsenin eline bir şey geçer ve kendisine lâzım olur da, kendi arzu ve ihtiyacını te'hir edip bunu başkasına verirse, Allahü Teâlâ onu afveder»** [3]. Âişe (radıyallahü anhâ) buyurur: «Resûlullah'ın evinde aslâ doyuncaya kadar yemezdik. Halbuki yiyecek şey vardı. Fakat isâr ederdik». Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) misafir geldi. Evde hiçbir şey yoktu. Ensârdan birisi geldi ve onu evine götürdü. Halbuki onların da yemeği azdı. Kandili söndürdüler ve bütün yemeği onun önüne koydular. Evdekiler de misafirlerle beraber ellerini ye-

(1) 47 — Muhammed: 38. (2) 59 — Haşr: 9.
(3) III/223.

meğe uzatıp ağızlarına getirdiler, fakat yemediler. Hepsini misafire yedirdiler. Ertesi gün Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Allahü Teâlâ sizin ahlâkınızı ve misafire karşı olan cömertliğinizi çok beğendi ve "Kendilerinin ihtiyacı olduğu hâlde, diğerlerini kendilerine tercih ederler" âyetini indirdi» [1].

Mûsa aleyhisselâm, «Yâ Rabbi! Muhammed'in (aleyhisselâm) senin katındaki yerini bana göster», dedi. «Ona dayanamazsın, yalnız onun derecesinden birini sana göstereyim», buyurdu. Gösterildiği zaman, onun azametinin nurundan düşüp öleceğinden korktu ve «Yâ Rabbi! Bunu ne ile elde etti?» dedi. «İnsanlara isâr ile», buyurdu. Ve yine buyurdu: «Yâ Mûsa, ömründe bir kere isâr eden kuluma, hesap sormaya hayâ ederim. Nerede olursa olsun onun yeri Cennettir».

Abdullah ibn Câfer (radıyallahü anh) bir defa yolculukta bir hurma bahçesine uğradı. Bahçenin bekçisi siyahi bir köle idi. Köleye üç parça ekmek getirdiler. Bir köpek geldi, birini ona attı, köpek onu yedi. Öbürünü de attı onu da yedi. Üçüncüsünü de attı onu da yedi. Abdullah (radıyallahü anh) buyurdu: «Senin ücretin nedir?». «İşte bu gördüğün», dedi. «Niçin hepsini köpeğe verdin?» buyurdu. «Burada köpek yok idi. Bu köpek uzak yerden gelmiş idi. Aç durmasını istemedim», dedi. «Sen bugün ne yiyeceksin?» buyurdu. «Sabredeceğim bir şey yemiyeceğim», dedi. «Sübhânallah, aşırı cömerdim diye beni ayıplarlar, bu köle benden daha cömerttir», buyurdu. Bunun üzerine o köleyi ve hurmalığı da satın aldı. Köleyi azâd eyleyip, hurmalığı da ona bağışladı.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) kâfirlerin kendisine kasd etmesinden Allahü Teâlâ'nın emri ile Mekke'den Medine'ye hicrete başladığı gece Hz. Ali'yi (radıyallahü anh) yatağına yatırarak evinden çıktı. Hz. Ali ölümü göze alarak yatağa girdi. Allahü Teâlâ, Cebrâil ve Mikâil aleyhisselâma vahiy edip, «Sizi birbirinize kardeşlik ettim. Birinizin ömrünü daha uzun edeceğim. Sizden isâr eden hanginizdir?», buyurdu. Her biri kendi için uzun ömür istediler. Allahü Teâlâ, «Niçin Ali'nin (radıyallahü anh) yaptığı gibi yapmadınız. Ona Muhammed (aleyhisselâm) ile kardeşlik verdim. Canını fedâ eyledi ve ona isâr eyledi. Onu kendine tercih edip, onun yerine yattı. İkiniz de yeryüzüne inin, onu düşmandan koruyun», buyurdu. Geldiler, Cebrâil aleyhisselâm başucunda durdu. Mikâil aleyhisselâm da ayak ucunda durup, «Ne güzel, ne güzel. Ey Ebû Tâlib'in oğlu, Allahü Teâlâ kendi meleklerine seninle övünüyor», dedi. Bu hususta, «**İnsanlardan öylesi vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendisini verir**» (2), âyet-i kerimesi indi.

---

(1) III/223. (2) 2 — Bakara: 207.

Hasan-ı Antaki (rahmetullahi aleyh) büyüklerden idi. Ashâbından otuz bu kadar kimse etrafında dururlardı. Halbuki yiyecek ekmekleri bile gayet azdı. Olan ekmeği taksim ederler, ortaya koyarlar ve kandili kaldırırlar, öyle otururlardı. Kandili getirince ekmekler olduğu gibi dururdu. Herbiri arkadaşlarım yesin diye isâr eder ve yemezlerdi. Huzeyfe-i Advî (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Tebûk muharebesinde çok Müslümanlar şehid oldu. Elimde su, amcamın oğlunu arıyordum. Su ile onun yanına vardım. Son nefesini alıyordu. Su ister misin? dedim. İsterim dedi. Bir başkası, «Ah» deyip inledi. Suyu önce ona götürmemi işaretle bildirdi. Oraya götürdüm. Hişâm ibn Âs idi ve can vermek üzere idi. Buyurun, su için, dedim. Bir başkası, «Ah su!» dedi. Hişâm önce ona ver, dedi. Onun yanına gidince rûhunu teslim etmiş idi. Hişâm'a döndüm, o da canını vermiş idi. Sonra amcamın oğlunun yanına geldim, o da ölmüş idi». Derler ki: Dünyaya geldiği gibi giden Başr-i Hâfî'den başkası yoktur. Ölüm zamanında bir dilenci gelip, ondan bir şey istedi. Gömleğinden başka bir şeyi yoktu. Onu da çıkarıp ona verdi, âriyet olarak bir elbise istedi, giydi ve vefat eyledi.

CÖMERTLİĞİN VE BAHİLLİĞİN SINIRI

Bil ki, herkes kendini cömert sanır, başkaları da onu bahil bilirler. O hâlde işin doğrusunu bilmek gerekiyor. Çünkü bu büyük hastalıktır. Bilinmesi lâzım ki, tedavi olunabilsin. Her isteneni veren kimse yoktur. Bununla bahil olursa, herkes bahil olur. Bunun için çok sözler söylenmiştir. Fakat çoğunun sözü şöyledir ki: Şeriatın vâcib kıldığı bir şeyi vermeyen bahil olur, verirken de kolay ve rahat vermezse bahillik olur. Bu söz tamam değildir. Bize göre, ekmekçiye ve kasaba, belli ölçüden eksik verdi diye aldığı eti veya ekmeği iade eden bahil olur. Kadı'nın bildiği miktarda hanımının ve çocuklarının nafakasını veren, bundan fazla bir lokma için sıkıştıran kimse bahil olur. Bir kimsenin önünde yemek olur da uzaktan bir fakirin geldiğini görüp de yemeği saklarsa bahil olur. O hâlde bahillik, verilmesi icabedeni vermemektir. Malı bir fayda için vermişlerdir. Fayda elde etmek olunca, malı saklayıp vermemek bahillik olur. Vermek ise, şeriatın veya mürüvvetin vermeyi iyi gördüğü şeylerdir. Şeriatın vâcib kıldıkları bellidir. Şeriat bahillerin dayanabilecekleri kadarla iktifa etti. Nitekim Allahü Teâlâ, «Mübalâğa ile malınızın hepsini verin dese, siz bahillik ve vermemezlik edip, severek vermezdiniz. O bahilliğiniz sizin düşmanlığınızı gösterirdi» [1], buyuruyor. Fakat mürüvvet icabı olan, insanların hâl-

(1) 47 — Muhammed: 37.

lerine, mallarına ve bahillik ettiklerine göre değişir. O hâlde öyle şeyler olur ki, âdet olarak zenginlere yakışmaz. Fakirlerden meydana gelirse ayıblanmazlar. Çoluk çocuğuna kötü görünür, fakat yabancıya görünmez. Sevdiklerine ayıb olur, başkalarına olmaz. İhtiyarlara yakışmaz, gençler için ise ayıb olmaz. Erkekler yaparsa kötü olur. Kadınlar yaparsa olmaz. Misafir yaparsa ayıb olur, alışverişte ise ayıb olmaz. Burada ölçü şudur ki, malı korumak maksattır. Fakat, malı korumaktan mühim bir maksadı, arzusu olmalıdır. Maksat daha mühim olunca, mal vermemek bahillik olur. Malı korumak daha mühim ise, harcamak, saçıp - savurmak olursa bu da kötü olur. O hâlde misafir gelince, mürüvveti gözetmek, malı, parayı korumaktan mühimdir. Ben zekât vermişim deyip buna mâni olmak kötüdür, bahilliktir. Komşusu aç ve kendinin çok yemeği varsa vermemek bahillik olur. Ama şeriatın icablarını ve mürüvvetin gerektirdiğini verir de, elinde çok mal ve para kalırsa, âhirette sevaba kavuşmak için sadaka vermesi mühimdir. Zaman icabı mal ve para saklamak da mühimdir. Fakat sevab işlemeye bunu tercih etmek, büyüklere göre bahillik, avam için bahillik değildir. Çünkü avam daha çok dünyaya bakar. Bu da herkesin bakışına, görüşüne göre değişir.

Şeriatın ve mürüvvetin icabları ile iktifa ederse, bahillikten kurtulur. Fakat cömertliğin derecesi bundan ileri gitmektir. Ne kadar ileri giderse, cömertlikteki derecesi de o kadar yüksek olur ve o kadar sevab alır. Az veya çok ileri gitmekte, az veya çok sevab alınır. Cömert, verdiği şeyi vermek kendine zor gelmeyen kimsedir. Zira zorla verirse cömert olmaz. Övülmek, teşekkür beklemek ve karşılık ummak olursa yine cömert olmaz. Cömert olan, hiçbir şey beklemeden verir. Bu ise insanın dışındadır. Bu Allahü Teâlâ'nın sıfatıdır. Fakat insan âhiret sevabı ve iyi isim bırakmayı kâfi görürse mecaz olarak ona da cömert denir. Çünkü karşılığını o anda beklemiyor. Dünyada cömert budur. Dinde cömert ise, Allahü Teâlâ'nın sevgisi uğruna canını feda etmekten kaçınmaz ve âhirette de hiç sevab beklemez. Belki Allah sevgisi bunu yaptırmaya sebep olur. Başka bir şey düşünmez. Kendini fedâ etmek, maksadın kendisi ve tam lezzet olur. Bir şey gözetmesi karşılık beklemek olup, cömertlik olmaz.

BAHİLLİĞİN İLÂCI

Bil ki, bu ilâç **ilim ve amel** terkibidir.

İLİMLE İLÂCI, önce bahilliğin sebebini bilmektir. Çünkü hangi hastalığın sebebi bilinirse, ona ilâç yapılabilir. Bahilliğin sebebi,

malsız, parasız kavuşamayacağı şehvet ve arzuları ve uzun yıllar yaşamak ümididir. Bahil olan ömründen bir gün veya bir yıldan fazla kalmadığını bilse, mal ve para vermesi ona kolay gelir. Ancak çocukları olur ve onların yaşamasını kendi yaşaması gibi tutarsa bahilliği yine artar. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Çocuklar bahîllik, korkaklık ve câhilliktir» (1). Bir zaman olur ki, mal sevgisinden, kötü arzular doğar, yahut bu şiddetli mal hırsiyle mal ve para onun mâşuku [sevgilisi] olur. Çok defa olur ki, ömrünce yetecek kadar malı, parası, arazi ve bunlarla alâkalı âletleri, hayvanları olsa hanımına ve kıyamete kadar doğacak çocuklarına yetse, hasta olur da, ilâç almaz, zekât vermez. Toprak altında altın saklamak arzusu olur. Halbuki öleceğini ve bunları düşmanlarının alacağını bilir. Fakat bahillik onu harcamaktan men'eder. Bu ise tedavisi çok zor olan büyük hastalıktır.

Şimdi sebebini anlayınca şehvet ve arzularını sevmek; onları terke sabretmek ve aza kanaat etmekle ve mal ve paraya bel bağlamamakla tedâvi olunabilir. Çok yaşama arzusunun ilâcı da, ölümü çok düşünmekle kendisi gibi olanlara bakıp, gafletle öldüklerini, hasret çektiklerini, mallarını sevmediklerinin bölüştüğünü düşünmekle olur. Çocuklarının fakir kalacağı korkusunun ilâcı ise, onları yaratanın rızıklarını onlara ayırdığını, onlara fakirliği takdir etmişse, bahillikle zengin olamayacaklarını, o malı boşa harcayacaklarını, zenginlik dilemiş ise, bir başka yerden buna kavuşacaklarını bilmekle olur. Birçok zenginlerin babalarından hiç miras kalmadan zengin olduklarını, mirasa kavuşan birçoklarının bunları boşa harcadıklarını görmelidir. Oğlunun, Allahü Teâlâ'ya itaat ederse, Allah'ın ona kâfi geleceğini, itaat etmeyecekse, fakirliğin din ve dünyası için iyi olduğunu, bıraktığı malı günah olan işlerde harcayacağını bilmelidir.

Bundan başka, bahilliğin kötülüğü ve cömertliğin iyiliği hakkında bildirilen âyet, hadis ve haberleri düşünmeli; bahilin yerinin, ibadeti çok olsa da ateşten başkası olmadığını, malı sebebiyle kendini Cehennemden ve Allahü Teâlâ'nın rızasına kavuşmamaktan koruyacak ne faydası olacağını düşünmelidir. Bir de bahillerin hâllerinin kalblerinde nasıl ağırlık olduğunu, kimsenin onları sevmediğini, bilâkis kötülediğini aklına getirmeli, kendisinin de insanların gözünde onlar gibi hasis, cimri, hakir olacağını bilmelidir. İlim ile olan ilâçlar bunlardır. Bunları dikkatli düşünürse, hastalık tedavi götürmez hâl almış değil ise, ilâç fayda verecekse, mal ve parayı iyi yolda vermek arzusu harekete gelir. Böylece çarenin ameli tarafı başlar.

(1) III/226.

AMELÎ İLÂCI: Vakit geçirmeden hemen iyi yolda harcamaya, vermeye başlar. Ebû Hasan-ı Bûşencî helâda iken, bir müridine seslenip, «Gömleğimi al ve fakire ver», dedi. «Dışarı çıkıncaya kadar niye sabretmediniz?» deyince, «Aklıma bunu yaptırmayacak başka bir düşünce geleceğinden korktum», dedi. Mal ve para vermekle, bahilliğin bir arada bulunması mümkün değildir. Nitekim âşık, aşkından vazgeçmedikçe sevgilisinden ayrılıp, uzak yolculuklara çıkmaz. Mal aşkının [sevgisinin] ilâcı da, maldan ayrılmak, uzaklaşmaktır. Denize atıp, sevgisinden kurtulmak, bahillikle o malı saklamaktan iyidir.

En güzel çarelerden biri de, iyilikle anılmasını çok istemektir. Ve kendi kendine «Ver de insanlar seni cömert bilsinler ve senin için iyi desinler», demelidir. Riyayı ve makam hırsını, mal ile para hırsına musallat edip, ondan kurtulunca, riyanın çaresine bakmalıdır. Nitekim çocukları süt emmekten keserken, onlara sevdiği bir şeyi verip, avuturlar, onunla meşgul olurken süt emmeyi unuturlar. Bu kötü ahlâklar ve huylar için iyi bir yoldur. Zira bir sıfatı diğerine musallat ediyor ve böylece birinin kuvvetini kırıyor. Bu, elbisedeki kanı, su ile değil, bevil [sidik] ile yıkayıp, kanı dağıtmaya, çıkarmaya uğraşıp, sonra da bevili su ile yıkamaya benzer. Bahilliği riya ile gideren, necaseti necasetle yıkamış olur. Fakat riya devamlı olsa da yine fayda edilmiş olur.

Bahillik ve iyi isimle anılmanın ikisi de insanlık ülkesinden ise de, insanlık ülkesinde külhan ve gülşen de vardır. Bahillik, insanlık ülkesinin külhanı [ateş yeri], riya için cömertlik, insanlık ülkesinin gülşeni [gül bahçesi] dir. Riya için cömertlik haram değildir. Çünkü riya ibadette haramdır. Allahü Teâlâ için vermek ve bulundurmak, insanlık ülkesinin dışında olup, çok makbul ve övülmüştür. O hâlde bahil bir kimsenin filân riya ile veriyor, deyip itiraz etmesi yakışmaz. Çünkü riyâ ile vermek, riyâ olmadan bahillikle saklamaktan iyidir. Nitekim gülşende bulunmak, külhanda bulunmaktan daha iyidir.

Bahilliğin ilâçları bu söylediklerimizdir. Huy edininceye kadar zorla vermeli ve bunu meslek hâline getirmelidir. Şeyhlerden bazıları müridlerin ilâcını, her birine ayrı bir zâviye [oda] vermemekte, kalblerini buna bağlamamakta bulurlar, kalblerini zâviyeye bağladıklarını görünce, başka bir zâviyeye gönderir ve onun zâviyesini başkasına verirdi. Bir müridin ayağında yeni bir ayakkabı görse ve kalbinin ona takıldığını bilse, başkasına vermesini söylerdi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) nalininin bağını yeni yapmıştı. Sonra namaz kılarken gözü ona takıldı. «Eskisini getirin, yenisini götürün», buyurdu. Böyle yaptığından anlaşıldı ki, kalbin maldan

kesilmesinin, malı kendinden uzaklaştırmaktan başka çaresi yoktur. El maldan çekilmeyince, kalb de kurtulamaz. Bunun için kalbi ferah olan fakirlerdir. Yanında mal toplamaya başlayınca, mal toplamanın lezzetini bilir ve bahil olur. Olmayan şeyle, kalb de uğraşmaz. Bir padişaha birisi cevherlerle süslü dünyada eşi olmayan firûze bir bardak hediye etti. Hükemâdan biri orada idi: «Ey hakîm, bunu nasıl görüyorsun?» dedi. «Musibet veya fakirlik olduğunu görüyorum. Bundan önce her ikisinden de emin idin. Kırılırsa musibettir. Çünkü eşi yoktur. Çalınırsa fakirliktir, elde edinceye kadar ona muhtaç olursun». O sırada tesadüfen elinden düşüp kırıldı. Padişah çok üzüldü ve hakime, «Haklısın», dedi.

MALIN TEDBİRİ

Bil ki mal, yılan gibi olup, içinde hem zehir, hem de ilâç vardır. Yılanın karakterini bilmeyen elini ona uzatır ve helâk olur. Bunun için bir kimse, sahâbe-i kirâm içinde Abdurrahman ibn Avf (radıyallahü anh) gibi zengin olanlar vardı, diyemez. Demek ki, zenginlik ayıb değildir. Bu, şuna benzer ki, çocuk, yılanların hâlini bilen bir kimsenin yılanları tuttuğunu, sepet içinde topladığını görür ve yumuşak olduğu ve ele hoş geldiği için tuttuğunu sanıp, kendisi de tutar ve helâk olur. Malın tedbiri beştir:

1 — **Malın ne için yaratıldığını bilmektir.** Söylediğimiz gibi, yemek, giymek ve meskeni olmak insanın bedeni için zarurî ihtiyaçlardır. Beden de hisler için, hisler de akıl için, akıl da kalb için olup, Allahü Teâlâ'yı tanımakla süslenmesi içindir. Bunu bilince, mala ihtiyacı kadar gönlünü bağlar ve ihtiyacın da faydalarına kavuşur.

2 — **Mal elde etme sebeplerini gözetir.** Böylece haram ve şüphelilerden ve mürüvveti gideren rüşvet, dilencilik, hamam parası ve buna benzer şeylerden olmamasına dikkat eder.

3 — **İhtiyacından fazla bulundurmamak için miktarını gözetir.** İhtiyacından fazla olanı, yâni âhiret için ona lüzumu olmayanı, ihtiyacı olanların hakkı bilir. İhtiyacı olan birisini görünce, ihtiyacından fazlasını esirgemeyip ona verir. İsâr yapacak hâli yoksa da, ihtiyaç yerinde esirgemez.

4 — **Harcamayı, vermeyi gözetir.** Yetecek kadar kullanır, aza kanaat eder, helâl olan yerde sarfeder. Çünkü helâl yere sarfetmemek, helâlden kazanmamak gibidir.

5 — **Kazanmada, harcamada ve saklamada iyi niyetli olur.** Burada iyi niyet, kazandığını, rahat ibadet etmek için düşünmek, elde etmediğini zühd ve dünyayı hakir görmek için elde etmektir. Bunun

için de kalbi, onu düşünmekten koruyup, Allahü Teâlâ'nın zikri ile uğraştırmalıdır. Yanında bulunan malı saklamaktan niyeti, din yolunda olan mühim ihtiyaçlar için ve dinine zarar gelmemesi için olmalıdır. Hattâ ihtiyaç bekleyip, sarfetmeyi düşünmelidir. Böyle olunca, mal ona zarar vermez. Onun maldan nasibi zehir değil, ilâç olur. Bunun için **Ali Mürtezâ** (radıyallahü anh) buyurdu ki: «Bir kimse yeryüzündeki bütün malları elde etse, ama Allah için elde etse, isterse insanların en zengini olsun, o kimse zâhiddir. Hepsini verse, fakat Allah için vermese zâhid değildir». O hâlde niyet, ibadet ve âhiret olursa, helâya gitmesi de, yemek yemesi de ibadet olur ve hepsi için sevab alır. Çünkü din için bunlara da ihtiyaç vardır. Fakat işler niyete göredir. İnsanların çoğu bunu yapamadıklarından, kurtuluş çaresini, ilâcı bilemediklerinden —bilselerdi yapmazlardı— maldan elden geldiği kadar uzak durmaları daha iyidir. Çünkü malın çokluğu gaflet ve uyuşukluğa sebep olmasa da, âhiretteki dereceyi düşürür. Bu ise büyük bir ziyandır.

Abdurrahman ibn Avf (radıyallahü anh) vefat edince, çok mal bıraktı. Sahâbeden bazısı, «Biz onun bıraktığı maldan onun için korkarız», dediler. **Kâ'b-ı Ahbâr** (radıyallahü anh) dedi ki: «Sübhânallah! Neden korkuyorsunuz? Helâlden kazanılan, helâle harcanan ve geriye kalanı helâl olan malın neresinden korkulur?». Bu konuşma Ebû Zer'e (radıyallahü anh) gitti. Kızgın olarak dışarı çıktı, eline bir deve kemiği alıp, dövmek için Kâ'b'ı (radıyallahü anh) aramaya başladı. Kâ'b kaçtı ve Osman'ın (radıyallahü anh) evine girdi ve Osman'ın (radıyallahü anh) arkasına saklandı. Ebû Zer (radıyallahü anh) de içeri girip, «Abdurrahman'ın (radıyallahü anh) bıraktığının ne zararı var diyen sen misin?» deyip, «Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir gün Uhud'a gidiyordu. Ben de yanında idim. Buyurdu ki: **«Ey Ebû Zer!»**. «Buyur yâ Resûlallah», dedim. **«Zenginler, kıyamette gayet aşağı ve sonuncudurlar. Ancak sağından, solundan, önünden, arkasından malını Allah yolunda saçanlar hariçtir. Yâ Ebâ Zer, Uhud dağının birkaç misli altınım olsa ve hepsini Allah yolunda versem ve öldüğüm gün yanımda yarım gram altın kalsa istemem»** (1) buyurdu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) böyle buyuruyor, sen ise böyle söylüyorsun, yalan söylüyorsun», söyledi. Böyle dedi ve kimse ona cevap vermedi.

Bir gün Abdurrahman ibn Avf'ın (radıyallahü anh) ticaret kervanı Yemen'den geldi. Medine gürültü ve kalabalıkla doldu. Âişe (radıyallahü anhâ) «Bu nedir?», dedi. «Abdurrahman'ın (radıyallahü anh) develeridir», dediler. «Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) doğru söyledi» deyip, Abdurrahman'a (radıyallahü anh) ha-

---

(1) III/230.

ber gönderdi. Kalbi bu söz ile meşgul olarak Âişe'nin (radıyallahü anhâ) huzuruna geldi ve «Resûlullah ne buyurdu?», dedi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Cenneti bana gösterdiler. Ashâbımın fakirlerinin acele ile Cennete girdiklerini, koştuklarını gördüm. Abdurrahman'dan başka hiçbir zengin görmedim. O ise yürüyor, elleri ve ayakları üzerine sürünüyor, Cennete girmeye acele ediyordu. Nihayet o da Cennete girdi» (1). Abdurrahman (radıyallahü anh) bunun üzerine, «Bu develeri ve üstlerindeki yükleri Allah yoluna verdim, bütün köleleri azâd ettim. Belki ben de onlarla beraber girerim», dedi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Ümmetimin zenginlerinden en önce Cennete girersin. Ancak gayret ederek, sürünerek girebilirsin». Büyüklerden biri buyurdu: «Her gün helâlden bir altın kazanmayı ve Allah yoluna vermeyi istemem. Bunları yaparken namazı ve cemaati kaçırmasam da yine istemem». «Niçin istemezsin?», dediler. «Kıyamette ey kulum, nereden kazandın, nereye sarfettin, hangisini Allah için verdin, deyip beni durdurmamaları için», dedi ve «O sual ve hesaba dayanamam», buyurdu.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Kıyamet günü haramdan mal kazanmış ve harama sarfetmiş olan bir kimseyi getirirler ve Cehenneme götürürler. Malını helâlden kazanıp, harama harcamış bir başkasını getirirler ve Cehenneme götürürler. Malını haramdan kazanmış ve helâle sarfetmiş bir başkasını da getirirler ve Cehenneme götürürler. Sonra dördüncü olarak helâlden kazanmış, helâle ve Allah yoluna sarfeden birisini getirirler. Bunu tutun denir. Çünkü bu malı kazanırken, abdestte, rükû'da veya secdede eksiklik yapmış, vaktinde kılmamış, şartlarını gözetmemiş olabilir. Yâ Rabbi, helâlden kazandım, helâle ve senin yoluna sarfettim. Hiçbir farzda eksiklik yapmadım. Belki ipek giymiştir. İyi ata binmiştir ve süslenmiştir. Övünme ve gösterişli yürümüştür. Yâ Rabbi, hiçbir farzda kusur işlemedim. Bu malımla övünmedim, der. Bir yetimin, miskinin, komşunun veya akrabanın hakkını gözetmemiş olabilir, denir. Yâ Rabbi, helâlden kazandım, helâle ve senin yoluna sarfettim. Farzlarda kusur etmedim. Bu malla da övünmedim ve hiçbirisi hakkında da kusur etmedim, der. Sonra bu sayılanlar gelirler ona takılırlar ve derler ki: Yâ Rabbi, ona bizim aramızda mal ve nimet verdin. Ona bizim hakkımızda sor! Her birinden bir bir sorarlar. Hiçbir kusuru yoksa, şimdi tamam denir ve bu nimetlerin şükrünü yap, ve yediğin her lokmanın ve duyduğun her lezzetin şükrünü yap. Böylece sorulur» (2).

Bu sebeptendir ki hiçbir din büyüğü zenginliğe özenmemiştir.

---

(1) III/230. (2) III/228.

Çünkü azâb olmasa da, yukarıdaki gibi hesab vardır. Belki ümmetin öncüsü olan Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) fakirliği bunun için istemiştir. Böylece ümmetine fakirliğin zenginlikten iyi olduğunu anlamalarını göstermiştir.

İmrân ibn Husayn (rahmetullahi aleyh) der ki: Benim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) ile samimiyetim vardı. Bir gün, «Fâtıma hastadır, haydi ziyaretine gidelim», buyurdu. Kapısına gelince, kapıyı çaldı ve «Esselâmü aleyküm, girebilir miyiz?» buyurdu. «Yâ Resûlallah! Üzerimde eski bir bezden başka hiçbir şey yoktur», dedi. «Başını ve bedenini onunla ört», buyurdu. «Buyurduğunuz gibi yaparsam ayaklarım çıplak kalıyor, görünüyor», dedi. Eski bir elbise ona verip, başına sardırdı ve sonra içeri girdi ve «Aziz yavrum nasılsın?» buyurdu. «Şiddetli hastayım ve ızdırap çekiyorum. Izdırabımı açlığım da artırıyor. Bu hasta hâlimle bir şey bulup da yiyemiyorum. Açlığa da daha dayanamıyorum», dedi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) ağladı ve «Acı çekme, Allah'a yemin ederim ki, bu üçüncü gündür ağzıma hiçbir şey koymadım. Ben Allahü Teâlâ indinde senden kerimim. İstesem elbette verirdi. Fakat âhireti dünyaya tercih eyledim». Sonra eliyle arkasını okşayıp, «Sana müjdeler olsun ki, Cennet'teki kadınların seyyidesi, efendisisin», buyurdu. «Fir'avun'un karısı Âsiye ve İsa aleyhisselâmın annesi Meryem öyle değil midir?», dedi. «Onlardan her biri kendi âlemindeki, memleketindeki hanımların seyyidesi, sen ise bütün dünyadaki kadınların seyyidesisin. Siz Cennetin her yerinde en süslü saraylarda oturursunuz. Orada ne inilti, ne üzüntü, ne meşgale olur. Amcamın oğlu ve efendin olandan râzı ol. Çünkü seni öyle birisine eş ettik ki, dünya ve âhirette o da seyyiddir» (1), buyurdu.

Anlatırlar ki, bir kimse İsa aleyhisselâma, «Senin yanında bulunmak isterim», deyip beraber gittiler. Bir derenin yanına geldiler. Üç tane ekmekleri vardı. Oturup birer ekmek yediler. İsa aleyhisselâm derenin kenarına gitti. Geri dönünce tek ekmeği görmedi ve «Kim aldı?», diye sordu. «Bilmem», dedi. Oradan gittiler. İki yavrusu olan bir geyik geldi. İsa aleyhisselâm birine seslendi, yanına geldi. Onu kesti, kızarttı ve doyuncaya kadar yediler. Sonra «Diril», dedi. Allahü Teâlâ'nın izni ile dirildi. Bunun üzerine o adama dönüp «Bu mûcizeyi sana gösteren Rabbim için söyle ki, o ekmek ne oldu?», buyurdu. «Bilmem», dedi. Oradan gittiler. Sulu bir vâdiye ulaştılar. İsa aleyhisselâm onun elini tutup, ikisi de suyun üzerinde yürüyerek geçtiler. «Bu mûcizeyi sana gösteren Allah için söyle, o ekmek ne oldu?», buyurdu. «Bilmiyorum», dedi. Oradan gittiler, çakıltaşı

(1) III/236.

çok olan bir sahraya geldiler. İsa aleyhisselâm o taşları topladı ve «Allah'ın izni ile altın olun» buyurdu. Hepsi altın oldu. Altınları üçe ayırdı ve «Bir kısmı benim, bir kısmı senin, bir kısmı da ekmeği alanın», buyurdu. O adam gördüğü altınlara tamâ' ederek «Ekmek bendedir», deyip, ikrar etti. İsa aleyhisselâm «Hepsi senin olsun», buyurup onu bıraktı ve gitti. İki kimse yanına geldi. Onu öldürüp altınları almak istediler. «Beni öldürmeyin de, bu altınları üçe taksim edelim», dedi. «Birini gönderelim bize yiyecek getirsin», dediler. Bu adam gitti. Yiyecek aldı ve kendi kendine, «Korkarım bu altınları alır götürürler. Ben bu yiyeceklere zehir katayım. Onlar yesinler ve ölsünler de bütün altınlar bana kalsın», dedi. O iki kişi ise, «Ne münasebet, ona altın vermeyiz. Gelince onu öldürelim ve altınları biz alalım», dediler. Geldiği zaman onu öldürdüler. Sonra yemek yediler. Kendileri de öldüler. Altınlar olduğu gibi kaldı. İsa aleyhisselâm oradan geçiyordu. Altınları ve üç kişinin de orada ölmüş olduğunu gördü: Buyurdu: «Dünyayı sevenler böyle olur. Dünyadan sakınınız». O hâlde bu hikâyeden anlaşılıyor ki, üstâd ve tecrübeli olsa da, mala bakmamak daha iyidir. İhtiyaç miktarı dışında etrafında dolaşmamalıdır. Çünkü yılan tutmakla uğraşan, sonunda yılanın elinde can verir.

YEDİNCİ ASIL

Mevki ve Haşmet (Büyüklük) Sevgisinin ilacı

Bil ki, helâk olanların çoğu, makam, mevki, haşmet arzusundan, iyi anılmayı ve insanlar tarafından övülmeyi sevdiklerinden helâk olmuşlardır. Bu yüzden de benlik, düşmanlık ve büyük günahlara düşmüşlerdir. Şehvet galib olunca, din kesilmiş oldu. Kalb de, nifak ve kötü ahlâka bürünmüş oldu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Makam ve mal kalbdeki nifâkı, suyun tereotunu büyüttüğü gibi büyütür» [1]. Yine buyurdu: «İki aç kurt bir koyun sürüsüne, makam ve mal sevgisinin bir Müslümanın kalbine yaptığı zarar kadar zarar yapamaz» [2]. Ali'ye (radıyallahü anh) buyurdu: «İnsanları iki şey helâk etti: Hevâ ve isteklerine uymak ve övülmeyi sevmek» [3]. Bu âfetten kurtulabilen, ün aramayan, tanınmamaya ve bilinmemeye kanaat edendir. Nitekim Allahü Teâlâ, «Biz âhiret saâdetini, yeryüzünde yükseklik ve makam istemeyenlere veririz» [4], buyuruyor. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Cennet ehli, tozlu topraklı, saçı sakalı karışmış, eski elbiseli olurlar. Kimse onlara kıymet vermez; sultanların sarayına girmek isteseler, içeri bırakmazlar; evlenmek isteseler, kimse onlara kız vermez; konuşsalar, kimse sözlerini dinlemez. Onların hakiki arzuları göğüslerinde coşar, kaynar. Eğer onların nurunu bütün insanlara taksim etseler, hepsine yetişir» [5]. Yine buyurdu: «Çok toz topraklı, elbisesi yamalı kimseler vardır ki, Allahü Teâlâ'ya and verir ve Cenneti isterlerse onlara verir, dünyayı isterse vermez». Yine buyurdu: «Ümmetimden çok kimseler vardır ki, sizden bir altın, bir gümüş veya bir avuç buğday isteseler vermezsiniz. Allahü Teâlâ'dan Cenneti isteseler verir. Dünyayı isteseler vermez. Ona dünyalık vermemesi, onun aşağılığını göstermez» [6]. Ömer (radıyallahü anh) câmide idi. Muâz'ı (radıyallahü anh) ağlarken gördü.

---

(1), (2), (3) III/241.
(4) 23 — Kasas: 82. (5), (6) III/239.

«Niçin ağlıyorsun?» dedi. Resûlullah'dan (sallâllahü aleyhi ve sellem) duydum ki: «**Riyadan az bir şey şirktir ve Allahü Teâlâ isimsiz müttekileri sever. Kaybolsalar, kimse onları aramaz, gelseler kimse onları tanımaz. Onların kalbleri hidâyet kandilleridir. Bütün şüphe ve zulümlerden kurtulmuşlardır**» [1], buyurdu», dedi.

İbrahim Edhem (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Şöhret ve iyi namla anılmayı seven, Allah'ın indinde sâdık değildir». Eyyüb aleyhisselâm buyurur: «Sıdkın [doğruluğun] alameti, hiç kimsenin kendisini tanımasını istememektır. Ubeyy ibn Kâ'b'ın talebesinden bir grup, arkasından gidiyordu. Omer (radıyallahü anh) onu kamçı ile dövdü. «Ey Emire'l-Mü'minin, ne yaptığına dikkat et», dedi. «Bu, arkada olanlar için zillet ve aşağılık, öndeki için ise fitne ve vesvese olur», buyurdu. Hasan-ı Basri (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Arkasından insanlar giden ahmağın kalbi yerinde durmaz». Eyyüb aleyhisselâm bir yolculuğa çıktı. Arkasından bir grup insanlar gitti. Buyurdu ki: «Allahü Teâlâ için bunu sevmediğimi, O'nun gazâbından korktuğumu bilmez misiniz?». Süfyân-ı Sevri buyurur: «Eski olsun, yeni olsun halkın parmakla göstereceği elbiseyi giymeyi büyüklerimiz kötü bilmişlerdir. Onların bahsetmeyecekleri şekilde giymelidir». Bişr-i Hâfi buyurur: «İnsanların kendisini tanımasını seven kimselerden, dinine zarar gelmeyen ve rüsvâ olmayan kimseyi tanımıyorum». Her şeyin doğrusunu Allahü Teâlâ bilir.

MAKAM VE HAŞMET NE DEMEKTİR?

Zenginlik, malın kendisine mâlik olmak, onlara tasarruf etmek ve eli altında tutmak olduğu gibi, ihtişam ve makam sahibi olmanın mânâsı da, insanların kalblerine mâlik olmaktır. Yâni eli altında olup, kalblerine te'sir ve tasarruf etmektir. Kalb bir kimsenin emrinde olunca, beden ve mal da ona uyar. Kalb iyice inanmadıkça, bir kimseye teslim olmaz. O kimsenin azameti, büyüklüğü, kendinde bulunan bir olgunluk, ilim, ibadet, güzel ahlâk, kuvvet, tasarruf, yahut da insanların büyük bildiği bir şey sebebi ile diğerinin kalbine yer eder. Buna inanınca, kalbi onun emrinde olur ve isteyerek ona itaat eder. Onu dil ile över ve medheder. Vücudunu onun hizmetinde bulundurur. Köle, efendisinin tasarruf ve emrinde olduğu gibi emrinde olup, malını ona fedâ eyler. Bu ise, mürid olup. dost olur, ün ve makama tutulmuş olur. Hattâ kölenin emir altında bulunması zorla, onun ise isteyerek ve tâbi olarak olur. Mal, eşyaya sahip olmaktır. Mevki ise insanların kalbine sahip olmaktır. Makam birçok insanlara göre üç sebeple maldan sevgilidir:

---

(1) III/240.

1 — Malın sevgili olması, bütün ihtiyaçların onunla elde edilmesindendir. Makam da böyledir. Hattâ makam elde edilince, mal kazanmak da kolay olur. Ama hasis bir kimse mal ile makama kavuşayım derse bu gayet zor olur.

2 — Malın helâk olma veya çalınma, kullanılma ve bitme korkusu vardır. Makamda ise bunlar yoktur.

3 — Mal, ticaret ve ziraat sıkıntısı çekmeden artmaz. Makam ise derece derece yükselir. Kimin gönlünü kazanırsan, cihanı dolaşır, seni över, diğerleri de seni görmeden sana gönül bağlar. Ne kadar tanınırsan, makamın, şöhretin o kadar yayılır. Ve sana tâbi olanlar o kadar artar. O hâlde bütün arzu ve emellere kavuşturduğu için, makam ve mal sevilir. Bununla beraber insanın yaradılışında, hiçbir zaman gidemeyeceği memleket ve şehirlerde de isminin ve makamının söylenmesini, bilinmesini sevmesini sevme arzusu vardır. Bunun gibi bütün dünyaya sahip olmayı da ister. Halbuki bunlara muhtaç olmadığını bilir. Bunda büyük bir sır vardır. Bunun sebebi şudur ki; insan, melekler cevherindendir ve ilâhi işler sahibidir. Nitekim Allahü Teâlâ buyurur: «Ey habibim, onlara de ki rûh, Rabbimin bir emridir. Onu Rabbim bilir» (1). O hâlde, Allahü Teâlâ ile olan bağlılığının çokluğundan, hâkimiyet aramak tabiatı icabıdır. Böylece herkeste bu düşünce olur. Nitekim Fir'avun, «Ben sizin Rabbinizim» (2), dedi. Böylece herkes tabii olarak rab olmayı sever. Rubûbiyyetin [rab olmanın] mânâsı, hep O olsun ve ondan başkası olmasın, demektir. Çünkü başkası ortaya çıkarsa, kendisi eksik olur. Nitekim güneşin üstünlüğü, bir tane olması ve her yeri onun aydınlatmasıdır. Bir güneş daha olsaydı, güneş için noksanlık olurdu. Onda bulunan bu üstünlük, var olan ulûhiyyetin hususiyetidir. Hakikatta var olan da O'dur. Varlıkta O'nunla O'ndan başkası yoktur. Var olan her şey O'nun kudreti ve nurudur. O hâlde O'nunla olmak değil, O'na tâbi olmuş olur.

Nitekim güneşin ziyası güneşe tâbidir ve güneşin karşısında onun ziyası olmaktan başka varlığı yoktur ki, onunla beraber olsun, ortaya çıksın ve güneşte bir noksanlık olsun. İnsanın da tabiatında, her şey kendi olmak, arzusu vardır. Buna imkân olmayınca, bâri o kendisi olmak istesin. Yâni onun emri olsun, onun tasarrufu ve iradesi olsun. Fakat bundan da âcizdir. Çünkü var olanlar iki kısımdır:

Bir kısmı öyledir ki, insanın te'sir ve tasarrufu ona ulaşamaz. Gökler, yıldızlar, melek cevherleri, şeytan vasıfları, yerin altındakiler, okyanusların dibindekiler, dağların derinliklerindekiler gibi.

(1) 17 — İsrâ: 85. (2) 79 — Nâziât: 24.

İlim ile hepsine hükmetmek tasarrufunun kudreti altında olmasa da hepsini ilminin tasarrufu altına almak ister. Onun içindir ki, yer ve göğün melekûtunu, deniz ve karalardaki şaşılacak hâlleri bilmek ister. Nitekim satranç oyununu bilmeyen bir kimse, başkaları oynarken nasıl oynadığına dikkat eder. Çünkü bu da bir çeşit hâkimiyettir.

İkinci kısım ise, insanların tasarruf edebildikleridir. Yeryüzü ve onda olan bitkiler, hayvanlar, cansızlar ve insanlar gibi. Kudretin ve hâkimiyetin üstün olması için bunların hepsine sahip olmak, mâlik olmak ister. Yeryüzünde olanların en iyisi insanların kalbidir. Onu da kendi emrine almak, ona hâkim olmak ve daima kendi ismini anmalarını ister. Makam da bu demektir.

FASIL

HALK, MEVKİ VE MAKAM TALEBİNDE YANLIŞ YOLDADIR

Eğer bir kimse; Rablık dâvasında bulunmak insanın yaratılışında varsa ve bu da, ilim ve kudretsiz olmazsa, ilim öğrenmek bir üstünlük olduğundan ve ilim öğrenmek makbul olduğundan, makam ve malı istemek de makbul olur. Çünkü bu da kudreti istemektir. Kudret ise bu üstünlük ve ilim gibi Allahü Teâlâ'nın bir sıfatıdır. Kul ne kadar kâmil ve üstün olursa, Allahü Teâlâ'ya o kadar yakın olur derse, cevabında deriz ki:

İlim ve kudretin ikisi de kemâldir ve Rablık sıfatlarındandır. Fakat insanın hakiki ilme kavuşması mümkün olduğu hâlde, kudretin hakikatına kavuşması mümkün değildir. İlim öyle bir kemâldir ki, elde edilmesi hakikat itibariyle mümkündür ve kendisiyle gider. Fakat, kudret elde edilemediği hâlde edildiği zannedilir. Ve kendisiyle gitmez. Çünkü mala ve insanlara bağlı olan kudret, ölümle biter. Ölümle biten şeyler ise devam eden sâlih işlerden olmaz ve buna kavuşmak için zaman geçirmek cahillik olur. O hâlde kudretten elde edilecek olan miktar, ilim için işe yarayacak olanıdır. İlim ise, kalb ile bulunup, bedene bağlı değildir. Kalb ise sonsuz ve ebedidir. Âlim bu dünyadan gidince, ilmi kalır. O ilim öyle bir nur ki, onunla Allahü Teâlâ'yı görür ve öyle lezzete kavuşur ki, Cennete kavuşmak lezzeti bunun yanında az kalır. İlmin bir şeyle ilgisi yoktur ki, ölümle o da kalmayıp gitsin.

Çünkü ilim, ne mala ne de insanların kalbine bağlıdır. Bilâkis Allahü Teâlâ'nın zâtına, sıfatlarına, mülk ve melekûtuna, câiz, vâcib ve muhâl olanlardaki acaib makûlâta bağlıdır. Çünkü o ezelî ve

ebedidir. Aslâ değişmez ve hiçbir zaman vâcib [varlığı lâzım olan], muhal [yok] olmaz. Muhal de câiz olmaz. Fakat yaratılmışlara ve yok olacaklara bağlı olan bilgilerin bir kıymeti yoktur. Lügat bilgisi gibi lügat yok olabilir. Bunun kıymeti kitab ve sünneti anlamaya sebep olduğundandır. Kitab ve sünneti [yâni Kur'ân-ı Kerim'i ve hadis-i şerifleri] anlamak ise, Allahü Teâlâ'yı bilmeye ve O'nun yolundaki geçitleri aşmaya sebep olur. O hâlde değişebilen ve yok olabilene ait ilimler maksat değildir. Bilâkis eceli ilimlerden olup, devam eden sâlih işlerden olan ilimlerdir. Aynı zamanda Allahü Teâlâ'dandır. O ise ezelî ve ebedidir. Onda değişiklik olmaz. O hâlde ezelî olanları ne kadar iyi bilirse, Allahü Teâlâ'ya o kadar yakîni olur. İlmi hakikidir, kudreti ise hakikî değildir. Ancak kudretten bir çeşit vardır ki, o da devamlılardan olur. Bu ise hür olmak ve şehvetin elinden kurtulmaktır.

Zira şehvete esir olan kimse, onun kulu, kölesi olur. Onun her ihtiyacı eksiklik olur. O hâlde o ihtiyaçlardan kurtulmak ve şehvetlerine hâkim ve kaadir olmak bir kemâl ve üstünlüktür. Bu kemâl, Allahü Teâlâ'nın ve meleklerin sıfatlarına yakındır. Bu yüzden değişmeden, bozulmadan ve muhtaç olmadan uzak olur. Değişme ve muhtaç olmadan ne kadar uzak olursa, o kadar çok meleklere benzemiş olur. Demek ki, kemâl hakikatte ilim ve mârifet ile, sonra da hürriyet ve şehvetlerden kurtulmakla oluyor. Gerçi mal ve makam kemâl, üstünlük görünürler, ama değildirler. Çünkü ölümden sonra devam etmezler.

Hulâsa insanlar kemâli istemede mâzurdurlar. Hattâ belki, vazifeleri budur; buna me'mur edilmişlerdir. Fakat hakikî kemâli istemekte cahildirler. Hepsi de hakikî olmayan kemâle sırtlarını dayamışlardır, büyük ziyan etmişlerdir. Bunun için Allahü Teâlâ, **«Asra yemin olsun ki, insan ziyan ve zarardadır»** [1], buyuruyor.

F A S I L

MAKAMIN KÂFİ MİKTARI MEZMÛM DEĞİLDİR

Bil ki, **makam mal gibidir.** Mal tamamen kötü olmadığı, yetecek kadarı âhiret azığı olduğu, çok olduğu zaman kalbin de ona dalması olduğu için, âhiret yolunu kestiği gibi, makam ve mevki sahibi olmak da böyledir. Çünkü insan için, bir kimsenin kendisine hizmet etmesinden, bir arkadaşından yardım görmesinden, hakkını zâlimlerden alacak bir sultana muhtaç olmasından kurtuluş yoktur. Böyle olunca, insan onların kalbinde iyi ve itibarlı bir yer tutmak is-

(1) 103 — Asr: 1-2.

ter. İşte bu maksadın elde edilmesi için insanın kalbinde rütbe ve makam arzusunun bulunması câizdir. Nitekim Yûsuf aleyhisselâm, «Elbette ben koruyucuyum ve bilgiliyim», buyurdu. Bu kadar bir istek kalbinde bulunmazsa üstad, talebe okutamaz, talebenin de kalbinde bu istek bulunmazsa üstaddan, hocadan ders okumaz. O hâlde yetecek kadar rütbe ve makam sahibi olmak, yetecek kadar malı olmak gibi mubahtır.

Fakat makam dört yolla istenebilir. İkisi haramdır, ikisi mubahtır. Haram olan ikisinden biri, ibadetini başkalarına göstermek için, makam sahibi olmaktır. Bu, da haramdır. Riya da böyledir. İnsanlara gösteriş için değil, ibadeti yalnız Allah için yapmalıdır. Riya için makam istemek de haramdır. İkincisi, olduğu gibi görünmeyip, kendinde bulunmayan sıfatı kendinde var imiş gibi göstermek için, makam sahibi olmak.

Meselâ, ben seyyidim veya filân mesleği bilirim der. Fakat aslında öyle değildir ve bilmez. Bu da, sûret-i haktan görünüp mal elde etmek gibi olur. Mubah olan iki yol da şunlardır: Makam ister, fakat makam için hileye tevessül etmez ve ibadet gösterişinde bulunmaz. Diğeri de: Makam sahibi olmak için fıskını ve günahını gizler. Zira aksi takdirde sultanın yanında rütbe ve makam sahibi olamayacaktır. Buna ruhsat vardır. Ancak gizlemesi kendini âbid ve zâhid tanıtmak için olmamalıdır.

MAKAM VE RÜTBE SEVGİSİNİN İLÂCI [KURTULMANIN ÇARESİ]

Makam sevgisi kalbde galib olunca, kalb hasta olur ve ilâca ihtiyaç baş gösterir. Çünkü bu sevgi, mal sevgisi gibi sahibini riyaya, münâfıklığa, yalana, hileye, düşmanlığa, hasede, egoistliğe [bencillik] ve günaha götürür. Hattâ bu ondan da fenadır. Çünkü bu, insanın yaratılışında daha çok vardır. Mal ve rütbeyi din ve dünya saâdetine yetecek kadar elde ederse ve bunda taşkınlık yapmazsa, o kimse hasta değildir. Çünkü hakikatta mal ve makamı değil, dinî bakımdan rahatlığı sevmiş olur. Fakat makam ve rütbeyi, daima insanların, kendisini dinlemeleri, ona uymaları, ona inanmaları, nerede ve ne hâlde olursa olsun, insanların ondan bahsetmesini düşünenin bu hastalığına ilâç alması, yâni bu düşüncelerden kurtulmak için tedavi görmesi farzdır. Bu ilâç da **ilim** ve **amel** terkibidir.

İlmî ilâç, makam sahibi olmanın dünya ve dindeki zararlarını düşünmekle olur. Dünyadaki zararı, daima makam için insanlara uymaya, kalblerini almaya uğraşıp sıkıntı ve mezellet içinde olur. Umduğu makam eline geçmeyince zelil olur. Eline geçerse, daha üs-

tününü ister, hased eder. Böylece sıkıntıya, düşmanlığa ve düşmanlarının niyetlerini bozmaya uğraşır. Onların hile ve düşmanlıklarından kurtulamaz. Onlarla husûmet ettiğinde mağlub olursa mezellete düşer; galib gelirse bekâsı yoktur, devamlı değildir. Çünkü makam, insanların gönlünü almaya, gözüne girmeye bağlıdır. İnsanların gönlü ise çabuk değişir ve deniz dalgası gibi kabarır, söner. Zayıf bir şeref olup, idarecilerin kalbine gelen kötü bir düşünce ile değişiverir. Hele valilik gibi azledilme vaziyetinde olanlar her an tehlikededir. Zira kendinden büyük rütbelinin aklına gelen bir düşünce ile hemen azledilir ve zelîl olur.

Demek ki, dünyada da âhirette de sıkıntı vermektedir. Bunu isteyenler az düşünceli, kısa görüşlü olanlardır. Fakat basireti mükemmel olan bir kimse, bilir ki, bütün yeryüzü doğudan batıya kadar kendisine verilse, rahatlık ve huzur içinde olsa, bütün insanlar kendine secde etse, yine sevinmez. Çünkü ölünce hepsi elinden çıkacak. Kısa bir zaman sonra ne kendisi kalır, ne de ona secde edenler. Geçmiş sultanlar gibi olur ki, adını anan kimse bulunmaz. Böylece bu birkaç günlük padişahlıkla ebedî padişahlığı kaybetmiş olur. Çünkü kalbini makama bağlayanın kalbinden Allah sevgisi gider. Öbür dünyaya gidenin kalbinde Allah sevgisinden başka bir şey galib olursa, azâbı uzun sürer. İlim ile olan ilâç bunları bilmektir ve düşünmektir.

Ameli olan ilâç iki kısımdır: Birincisi, **makam sahibi meşhur ise oradan kaçmak ve tanımadığı bir yere gitmektir.** Bu en iyisidir. Çünkü kendi şehrinde uzlet ederse, insanlar, makamı terkettiğini öğrendiklerinde ona zarar verebilirler. Makamı, yâni insanların kalbinde yer etmeyi terketmenin alâmeti, kendisi için kötü söyledikleri veya münafıklık yapıyor dedikleri zaman kalbinde bir sıkıntı hâsıl olmaz. Eğer kendisi için, bir kötülük yapmıştır derler de, hepsi yalan olsa da bunun telâfisine uğraşıp, insanların kendini fena sanmasından kurtarmaya uğraşırsa, bu makam [şöhret] sevgisinin hâlâ yerinde olduğunu gösterir.

Diğer ilâç da, melâmet yolunu seçip, kendini insanların gözünden düşürecek işler yapmaktır. Haram yemek değildir. Nitekim bazı ahmak kimseler, her türlü rezaleti yapıyorlar ve kendilerine melâmi diyorlar. Bir zâhid vardı. Şehrin valisi bereketlenmek için ona selâm vermeye gitti. Valinin geldiğini uzaktan gören zâhid, ekmek ve salata isteyip, hemen yemeğe başladı. Büyük büyük lokmalar yutuyordu. Vali, onun böyle hırsla yemek yemesini görünce, ona olan bağlılığı sarsıldı ve geri döndü. Şehirde bir başkası kabul görüp, insanlar ona koştular. Bundan kurtulmak için bir gün hamamdan çıkarken başkasının güzel bir elbisesini giyip çıktı. Bir yerde durdu. Yakaladılar ve taşa tuttular. Elbiseyi geri aldılar ve bu

hırsızdır, dediler. Bir başkası şarap renginde su içip, başkalarına şarap içiyor gibi göründü. Makam [yâni insanlar nazarında makbul olma] arzusunu kırmak böyle olur.

BEĞENİLMEYİ VE ÖVÜLMEYİ SEVME İLE İNSANLARIN AYIBLAMASINI ÇİRKİN GÖRMENİN İLÂCI [BUNLARDAN KURTULMANIN ÇARESİ]

Şeriata uymayan işleri yapsa bile, insanların kendisini övmesini ve kendisinden hep iyi bahsedilmesini, kötü iş işleyip ayıblanması gereken yerde, insanların kendini ayıblamasını çirkin gören kimsenin de kalbi hastadır. İnsanların kalbinde övülme ve kötülenmede zevk veya üzüntü hâsıl olması sebepleri bilinmeyince ilâcı belli olmaz. Övülmeden lezzet almada dört sebep vardır.

BİRİNCİ SEBEP: **Biraz önce, insan kendi kemâlini sever, noksanını ise sevmez demiştik. Övülme ise kemâli gösterir.** Kendi kemâlinde şüphe edip, tam lezzet almayabilir. Ama başkasından duyunce, şüphesi kalmaz, rahat ve huzura kavuşur. Lezzeti tamam olur. Kendinde kemâlin kokusunu bulunca, kendinde Rubûbiyet eseri görür. Rubûbiyet ise yaratılış icabı sevgilidir. Ayıblanmasını duyarsa, eksikliğini anlar ve bu yüzden üzülür. O hâlde, âlim, doğru sözlü, adâletli, meşhur bir kimseden övülme ve ayıblanma duyarsa, elem ve rahatını daha iyi anlamış olur. Ama basiretsiz bir kimseden duyarsa o lezzeti alamaz. Çünkü şüphesi onun sözü ile gitmez.

İKİNCİ SEBEP: **Övme, söyleyenin kalbinin onun emrinde olduğunu, kalbinde o kimsenin yeri ve makamı bulunduğunu gösterir.** Makam, gönüllerde yer etme, sevilen bir şeydir. Eğer bunu yüksek makamlı biri söylerse övmesinin lezzeti çok olur. Çünkü kalblere yer etme derecesini bununla daha iyi anlar. Aşağı bir kimsenin övmesinden ise bu lezzeti alamaz.

ÜÇÜNCÜ SEBEP: **Övülmesi, başkalarının gönüllerini de fethetmesine bir işaret olur.** Çünkü o böyle medhedilince, başkalarına da geçer. Hele kalabalıkta, sözü tesirli ve makbul kimse överse daha çok lezzet alır.

DÖRDÜNCÜ SEBEP: **Kendisini övenin haşmet bakımından ondan aşağı olduğunu gösterir.** Kahr ile de olsa, haşmet sevilir. Her sözüne inanılmadığını bildiği hâlde, ihtiyaç icabı olsa da övülmeyi sever. Kendi kudretinin kemâl olduğunu bilir. Överken inanılmayacak ve kimsenin kabul etmeyeceği yalanlar söylerse, kalbden söylemediğini, korkudan bile değil, komiklik için söylediğini bilse, sebepler aradan kalktığı için hiçbir lezzet almaz. Şimdi sebepler böyle bilinirse, kurtulma çareleri gayret ile kolayca elde edilir.

Birinci kurtuluş çaresi; kendinin kemâline inanmamalıdır. Ve düşünmelidir ki, söylediği bu sıfatları ilim ve verâ' sahibi olduğu için söylüyorsa, bu sıfatlara ve bu sıfatları verene sevinmelidir. O kimsenin sözüne değil. Çünkü onun demesiyle bunlar artmaz ve eksilmez. Filân kimse zengindir, beydir ve dünyalığı yerindedir, deyip övseler, o kimse, böyle söyleyenin sözüyle değil de, bunlar bulunduğu için memnun olmalıdır. Hattâ âlim, kendi ilmini ve verâ'ını bildiği hâlde, son nefes korkusuyla, yine de sevinemez. Bu bilinmeyince, her şey yok gibi sayılır. Yeri, Cehennem olacak kimse ise nasıl sevinebilir? Verâ' ve ilim gibi sıfatların kendinde bulunmadığını bilen. bu sıfatlarla övüldüğü zaman sevinirse. akılsızlık etmiş olur. Bu, bir kimsenin kendisine, bu çok kıymetli bir kimsedir, iç organları ıtır ve misk gibidir, der; kendisi ise içinde necaset, dalak ve ciğer olduğunu bilip, onun bu yalan sözü ile sevinmesine benzer. Bu ise tamamen akılsızlıktır.

Makam, haşmet ve bunları sevmeye kavuşma sebeplerinden kurtulmanın çareleri de söylendi. Ama seni kötüleyene darılman ve kızman cahilliktendir. Çünkü doğru söylüyorsa melektir, bile bile yalan söylüyorsa şeytandır. Yalan söylediğini bilmiyorsa eşek ve eblehtir. Allahü Teâlâ insanı, eşek, şeytan ve melek olabilecek şekilde yarattı. Onun sözüne üzülmene ne lüzum var? Eğer doğru söylüyorsa, sende bulunan bir şeye üzülmen eksiklik ve küçüklük olur. Bu kusur ve eksiklik din bakımından ise, onun sözü ile değildir. Dünya bakımından ise ve kendisi dinini seven ve kayıranlardan ise, onun için ayıp değil, hünerdir.

Diğer bir çare de şudur ki, söylediği söz üç hâlden birindedir diye düşünmelidir: Eğer doğru ve şefkatle söylüyorsa, bu sözü için ona teşekkür etmelidir. Nitekim bir kimse, koynunda yılan var dese, ona haber verdiği için teşekkür edersin. Din için olan bir kusur ise yılandan fenadır. Çünkü âhiret felâketine sebep olur. Meselâ bir padişahın huzuruna çıkmak için giderken, bir kimse sana, pis herif, önce üstünü başını temizle dese, sen de üstüne başına bakıp gerçekten onun dediği gibi necis ve pis olduğunu görsen, bu vaziyette padişahın huzuruna çıkmak felâket olur ve sana öyle söyleyen kimseye teşekkür edersin. Çünkü seni bu tehlikeden kurtarmıştır. Bundan maksadı seni ayıblamak da olsa, doğruyu söylediği için sana faydalı olmuştur. Onun ayıblaması ise, kendi dinine dokunan bir cinayettir. O hâlde sana faydalı, ona zararlı olan bir şeyde kızmak şart değildir. Eğer yalan söylüyorsa, demek ki senin birçok kusur ve ayıblarını bilmemektedir. O hâlde memnun olmalısın ki, Allahü Teâlâ diğer kusur ve ayıblarını örtüyor ve o kimse de sevablarını sana hediye ediyor. Seni övmüş olsaydı, öldürmüş gibi olurdu. Öyleyse, niçin öldürmeye seviniyor da, hediyeye üzülüyorsun? Böy-

le yapanlar işin özüne, rûhuna ulaşamayan, şekle bakan kimselerdir. Akıllılar, akılsızlardan bugüne ve şekline bakmazlar. Velhâsıl, insanlardan tamâ' sökülüp atılmayınca bu hastalık kalbden gitmez.

ÖVÜLME VE KÖTÜLENMEDE İNSANLARIN DERECELERİ

İnsanlar, kendinin övülme ve kötülenmesini duymada dört dereceye ayrılırlar.

BİRİNCİ DERECE: **Avam böyle olup, övülmeye sevinir, teşekkür eder, kötülenmeye, ayıblanmaya kızar ve kötü cevap verirler.** Bu ise derecelerin en kötüsüdür.

İKİNCİ DERECE: **Zâhidler olup, övülmeye sevinir, ayıblanmaya kızar ve belli etmezler.** Görünüşte ikisini de bir tutar, fakat kalbden birini sever, birini sevmezler.

ÜÇÜNCÜ DERECE: **Takvâ sahiplerinin derecesi olup, övülmeyi ve ayıblanmayı, kalb ile ve dil ile beraber tutarlar.** Ayıblanmalarından kalblerinde kızma hâsıl olmadığı gibi, kendini övene de çok kıymet vermezler. Çünkü kalbleri övmeye ve ayıblamaya bakmıyor. Bu büyük bir derecedir. Birçok âbidler bu dereceye ulaştığını zannederler ve yanılırlar. Bunun alâmeti de, ayıblayan onun yanında çok oturursa, kalbine övenden daha ağır gelmemektir. Bir işte kendisinden yardım istiyorsa, ona kendisini övene yardım etmekten daha zor gelmemektir. Eğer ziyaretine geliyorsa, kendisini övenden az gelmesi kalbine gelmemektir. Bir kimse onu üzerse, sanki kendisini seven kimseyi üzmüşler gibi üzülmelidir. Kendisini öven, kötü bir iş işlerse, o yaptığı için kalbine hafif gelmemelidir. Bu ise gayet zordur. Nitekim bazan öyle olur ki, âbid gururlanarak, ben ona beni zemmetmekle günaha girdiği için kızıyorum, der. Bu ise şeytanın aldatmasıdır. Zira başkalarını zemmederek günaha giren niceleri vardır ki, onlara böyle kızmak aklından bile geçmez. Bu, nefsî bir kızgınlıktır, din için değildir. Cahil olan bir âbid böyle incelikleri bilmediğinden sıkıntılarla elde ettiğini de kaybeder.

DÖRDÜNCÜ DERECE: **Sıddıkların derecesidir. Kendini öveni düşman, ayıblayanı dost bilirler.** Bundan üç fayda elde ederler: **Biri** kendi ayıbını ondan öğrenirler. Ayıblayan kimsenin sevabları bunlara verilir. Diğeri de ayıb ve ona benzer işlerden çabuk temizlenmeye onları sevk ve teşvik eder. Hadis-i şerifte, **«Oruç tutana, gece namazını kılana, sofu olana korkular olsun. Bunlardan kurtulanlar, kalbi dünyadan kesilmiş, övülmeyi sevmeyip, ayıblanmayı sevenlerdir»** (1), buyuruldu. Bu hadis-i şerife göre, iş gayet zordur. Çün-

(1) III/252.

kü bu dereceye kavuşmak kolay kolay ele geçmez. Hattâ, kalbinden övmeyi ve ayıblamayı ayırıp, zâhirde ayırmayan ikinci dereceye çıkmak bile çok zordur.

Ekseriya görünen şey, bir işde mürid ve kendini övenin tarafını tutmak, hattâ hareketleri ile bunu belli etmektir. Nefsine sonuna kadar düşman olmayan bu son dereceye kavuşamaz. Bir kimseden bir ayıbını duyunca, sevinmeli, o kimsenin akıl ve zekâsına güvenmeli, bunu düşmanının başkası tarafından ayıblanması gibi kabul etmelidir. Bu ise pek az olur. Hattâ bir kimse hayatı boyunca öven ve ayıblayanı bir tutmaya uğraşsa, bunu, çok zor elde edebilir. Burada tehlikeli olan taraf, övülme ve ayıblanmayı ayırınca, övülmeyi istemek kalbde daha fazla olmasındandır. Bunun için değişik davranır, hattâ ibadetlerine riya karışmaya başlar. Günah ile buna kavuşacağını bilirse, günah da işler. Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) **«Oruç tutanlara, gece namazı kılanlara korkular olsun»** [1], buyurması, bunun için olup, övülmenin kökleri kalbden temizlenmedikçe çabucak günaha düşülebilmesidir. Fakat ayıblanmayı kötü bilmek, övülmeyi sevmek, bir fesada sebep olmadıktan sonra haram değildir. Yalnız fesada, günaha sebep olmaması gayet zordur! Çünkü insanların günahlarının çoğu, övülmeyi sevmek ve ayıblamaya kızmaktandır. Daima insanların düşüncesi böyle süregelmiştir ki, yaptıklarını insanların görmesini isterler. Bu arzu galib olunca, yakışmayan, uygunsuz işler de yapar. Yoksa riyaya tevessül etmeden halkın gönlünü ve iltifatını kazanmak istemek haram değildir.

---

(1) III/252.

SEKİZİNCİ ASIL

Tâat ve İbadetteki Riyâdan Kurtulmanın Çaresi

Allahü Teâlâ'ya yapılan ibadet ve tâatlarda riyâ yapmak büyük günah olup, şirke, yâni Allah'a ortak koşmaya yakındır. Zâhidlerin kalbinde, bir ibadet yaptıkları zaman insanların bunu bilmesi ve onları zâhid tanımasını istemekten büyük hastalık yoktur. İbadetten maksat insanlar olunca, bu ibadet olmayıp, insanlara tapmaktır. Allahü Teâlâ'ya taparken, bunu da istiyorsa şirk olup, kendi ibadetinde bir başkasını Allahü Teâlâ'ya ortak etmiş olur. Nitekim Allahü Teâlâ, **«Allah'ı görmek isteyen, amel-i sâlih işlesin ve Rabbine ibadette ortak kabul etmesin»** (1), buyuruyor. Yine buyuruyor: **«Korkular olsun ki, namazı gevşek, gelişigüzel ve gösteriş [riyâ] ile kılarlar»** (2).

Bir kimse, Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) «Kurtuluş hangi şeydedir?» deyince, **«Allah'a ibadet ederken, insanlara gösteriş yapmamaktadır»** (3), buyurdu. Yine buyurdu: **«Kıyamet günü bir kimseyi getirirler. Ne kadar ibadetin vardır? denir. Canımı Allah yolunda fedâ eyledim, Allah yolunda harb ederken öldüm der. Yalan söylüyorsun, filân kimse kahramandır desinler diye harbe gittin; alın Cehenneme götürün, denir. Bir başkasını getirirler. Ne amelin var? denir. Neyim varsa sadaka verdim, der. Yalan söylüyorsun, filân kimse cömerttir desinler diye vermişsin; alın Cehenneme götürün, denir. Bir başkasını getirirler. Ne amelin var? denir. İlim, Kur'ân-ı Kerîm okuttum, öğrettim ve çok sıkıntılar çektim der. Yalan söylüyorsun, filân kimse âlimdir desinler diye öğrettin; alın Cehenneme götürün, denir»**, Yine buyurdu: **«Ümmetim için, küçük şirkten korktuğum kadar bir şeyden korkmam»**. «Küçük şirk nedir, yâ Resûlâllah?», dediklerinde, **«Riyâdır»** (4), buyurdu. Yine buyurdu: **«Kıyamet günü Allahü Teâlâ; Ey mürâiler [riyâkârlar] kim için ibadet yaptıysanız onların yanına gidin, karşılığınızı ondan isteyiniz»** (5), der. Yine buyurdu: **«Üzüntü mağarasından Allahü Teâlâ'ya**

(1) 18 — Kehf: 110.
(2) 107 — Mâ'ûn: 4-7.
(3) III/253.
(4), (5) III/254.

sığınırız». «Yâ Resûlâllah, üzüntü mağarası nedir?» diye sorduklarında, «İnsanlar görsün ve duysunlar diye Kur'ân-ı Kerim okuyanların Cehennemde bulunacakları bir vâdidir» (1) buyurdu. Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ buyurur: İbadet eden ve başkasını bana ortak koşan! Benim ortağa ihtiyacım yoktur. Hepsi ortak koştuğuna olsun» (2). Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ, içinde bir zerre riyâ bulunan ameli kabul etmez» (3). Muâz (radıyallahü anh) ağlıyordu. Ömer (radıyallahü anh) «Niçin ağlıyorsun?», dedikte, «Resûlullah'dan (sallâllahü aleyhi ve sellem) az bir riyâ şirktir, diye duydum», dedi. Hadis-i şerifte geldi ki: «Mürâilere [riyâkârlara] kıyamet günü bir ses gelir: Ey mürâi, ey alçak, ey gaddâr! Amelin zayi oldu. Mükâfatın ibtâl edildi. Git, kim için iş yaptıysan karşılığını ondan ara» (4).

Şeddât ibn Evs (radıyallahü anh) diyor: Resûlullah'ı (sallâllahü aleyhi ve sellem) gördüm ağlıyordu. «Yâ Resûlâllah, niçin ağlıyorsunuz?», dedim. «Ümmetimin şirke gideceğinden korkuyorum: Put'a, Ay'a ve Güneş'e tapmazlar, fakat başkalarının görmesi için ibadet ederler» (5), buyurdu. Yine buyurdu: «Hiçbir gölgenin bulunmadığı gün, Arş'ın gölgesinde bulunanlardan biri, sağ eliyle sadaka verirken sol elinden saklayan kimsedir» (6). Yine buyurdu: «Allahü Teâlü yeri yaratınca, yer titredi. Teskin için dağları yarattı. Melekler, Allahü Teâlâ dağlardan kuvvetli bir şey yaratmadı dediler. Sonra dağları delmek için demiri yarattı. Sonra demiri eritmek için ateşi yarattı. Sonra ateşi söndürmek için suyu yarattı. Sonra havaya, suyu dondurmasını emretti. Bunun üzerine melekler birbirlerine muhalefet edip, Allahü Teâlâ'ya yarattıklarının en kuvvetlisi hangisidir, diye soralım dediler. Allahü Teâlâ, sağ eli ile sadaka verdiğini sol eli bilmeyen insandan kuvvetli bir şey yaratmadım, buyurdu» (7). Muâz (radıyallahü anh) der ki: Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Allahü Teâlâ gökleri yaratmadan önce, yedi melek yarattı. Sonra gökleri yarattı. Her meleği bir göğe verip, gök kapılarının kapıcılığı vazifesini onlara verdi. Yeryüzünde bulunup, insanların amellerini yazan melekler ki, bunlara hafaze melekleri denir, kulun sabahtan akşama kadar yaptığı ameli yükseltirler, birinci kat göğe çıkarırlar. Kulun amelini över ve o kadar ibadet ediyor ki, nuru güneşin ziyası gibidir, derler. Birinci kat gökteki melek, bu amelini götürünüz, yüzüne çarpınız, der. Çünkü ben, gıybet edenleri beklerim. Allahü Teâlâ bana, gıybet edeni bırakma, yoksa ameli sana geçer buyurdu. Sonra gıybet etmemiş bir kimsenin amelini çıkarır, ikinci kat göğe kadar çıkar. Oradaki melek, bu ameli götür,

(1), (2), (3), (4) III/254. (5) III/254-255.
(6) III/254. (7) III/255.

sahibinin yüzüne vur. Çünkü bunu dünya için yapmış, toplantılarda insanlara övünmüştür, bana onun amelini geri çevirmeği emrettiler, der. Bir başkasının amelini çıkarır. İçinde sadaka, oruç ve namaz bulunur. Hafaze meleği onun nurundan şaşar kalır. Uçüncü kat göğe çıkınca, oradaki melek: Ben kibir için vazifeliyim, mütekebbirlerin amelini geri çeviririm, bu kimse kendini insanlardan büyük tutardı, der. Sonra bir başkasının amelini çıkarırlar. Dördüncü kat göğe kadar yükselir. Oradaki melek ben ucb için vazifeliyim, onun ameli ucbdan (yâni kendini beğenmeden) kurtulmuş değildir. Onun ameli benden geçemez. Sonra bir başkasının amelini yükseltirler. O amel, damada teslim edilecek gelin gibi süslü olur. Beşinci kat göğe kadar götürürler. Oradaki melek, o ameli sahibinin yüzüne çarpın ve boynunu vurun. Çünkü ben hased (kıskançlık, çekememezlik) ile vazifeliyim. İlim ve amelde kendi derecesine çıkana hased ederdi, der. Sonra başkasının amelini yükseltirler. Onda, namaz, oruç, zekât, hac ve umre bulunur. Altıncı göğe kadar engelsiz çıkar. Oradaki melek, bu ameli götürün, yüzüne çarpın. Çünkü bu kimse, belâ ve sıkıntı sahiplerine acımaz, hattâ sevinirdi. Ben ise rahmet meleğiyim. Rahmetsiz ameli geri çevirmeyi bana emrettiler, der. Sonra bir başkasının amelini yükseltirler. Onda namazın, orucun tamamı, nafaka, cihad, verâ' bulunur. Güneş gibi parlar. Nûru göklere yayılır. Ona kimse engel olmaz. Yedinci kat göğe gelince, oradaki melek, bu ameli geri götürün, sahibinin yüzüne vurun. Kalbini mühürleyin. Çünkü o bu amel ile Allahü Teâlâ'yı istemedi. Bundan maksadı, âlimlerin yanında yer ve te'sir kazanmak ve isminin şehirlerde söylenmesi idi. Böyle olan riyâkârdır. Allahü Teâlâ, mürâînin, riyâkârın amelini kabul etmez, der. Sonra başkasının amelini yükseltirler. Yedi gökten de geçer. Amelinde güzel ahlâk, zikir ve tesbih olur. Gökteki bütün melekler, bu temiz ameldir ve ihlâslıdır diye şâhidlik ederler. Hak Teâlâ, siz onun amelini, ben ise kalbini bilirim. O bu ameli benim için yapmadı. Kalbinde başka niyeti vardı. Ben ki, Allahım, lânetim ona olsun, buyurur. Meleklerin hepsi lânet okurlar ve senin ve bizim lânetimiz onun üzerine olsun derler. Gökler de, bizim lânetimiz onun üzerine olsun derler. Yedi kat gökler ve yedi kat gökte olanlar da ona lânet ederler» (1). Bunun gibi daha nice şeyler riyâ hakkında bildirilmiştir.

Ömer (radıyallahü anh) başını önüne eğmiş, zâhidlik iddia eden bir kimse gördü. «Ey efendi, ezik boynunu düz tut; huşû, kalbde olur, boyunda değil», buyurdu. Ebû Umâme, mescidde secdede ağlayan birisini gördü. «Acaba câmide yaptığın bu işi, evinde de yapıyor musun?» buyurdu. Ali (radıyallahü anh) buyurur: «Mürâî-

---

(1) III/255 - 256.

nin iki alâmeti vardır: Yalnızken tenbel olup, insanları görünce gayretli ve istekli olur. Medh edince, fazla amel yapar, kötüleyince de az yapar». Bir kimse Sâid ibn Müseyyeb'e, «Karşılığını Allahü Teâlâ'dan almak için ve insanların kendini övmesi için mal veren hakkında ne buyuruyorsunuz?», diye sorduğunda, «Allahü Teâlâ'nın kendisini düşman tutmasını ister mi?», dedi. «Hayır, istemez», dedi. «O hâlde, Allahü Teâlâ'dan başkası için yapılmayacak işi niçin yapar?», buyurdu. Ömer (radıyallahü anh) bir kimseyi kamçı ile dövüp sonra, «Gel, kısas yap, beni döv», buyurdu. «Sana ve Allahü Teâlâ'ya bağışladım», dedi. «Böyle şey olmaz. Ya bana bağışla hakkını bileyim, yahut da ortağı olmayan Allahü Teâlâ'ya bağışla», buyurdu. Fudayl buyurur: «Bir zamanlar, amelde riyâ ederlerdi. Şimdi ise yapmadıklarını yapmış gibi göstererek riyâ yapıyorlar». Katâde (radıyallahü anh) buyurur: «Kul riyâ yapınca, Allahü Teâlâ: Bakın benim kulum benimle nasıl alay ediyor? der».

RİYÂ İLE YAPILAN İŞLER

Riyânın hakikati, kendini insanlara zâhid ve âbid tanıtmak veya insanlar arasında makbul olup, onların gönüllerine yer etmek ve böylece hürmet ve tâzim beklemek ve kendisine iyi gözle bakmalarını sağlamaktır. Bu da dinde zâhidlik ve büyük olan şeyleri onlara anlatmak ve açıklamaktır. Bu da beş cinstir:

BİRİNCİ CİNS: Beden iledir. Gece uyumuyor göstermek için yüzünü sarı ve solgun yapar. Kendini zayıflatıp çetin mücâhede yaptığını bildirmek ister. Yüzünü mahzun ve asık tutar, âhiret ve Allah korkusundan böyleyim demek ister. Saçını taramaz. Güya bunu yapacak zamanı olmadığını bildirmek ister. Kendinden ve dünyadan bahsetmez; alçak sesle konuşur; kalbinde vekâr olduğunu; dudaklarını kuru bırakmakla da oruçlu olduğunu bildirmek ister. Bunu, insanların sanması için yaptığından, nefsi bu su ve lezzetlere kavuşmak arzusunda olur. Bunun için İsa aleyhisselâm, «Oruç tutan kimse, saçını taramalı, gözüne sürme çekmeli, dudağını yağlayıp oruçlu olduğunu kimseye bildirmemelidir», buyurdu.

İKİNCİ CİNS: Elbise ile olan riyâdır. İnsanların zâhid sanmaları için yünden elbise, kötü, kısa, şekilsiz ve yırtık elbiseler giyer. Mavi elbise giyip, sofilere ait seccade ve yırtık elbiseler giyip, sofuluk ne demek olduğunu bilmeden sofu geçinmek ister. Yahut sarığının altına izâr bağlar ve abdestte ihtiyatlı olmadığı hâlde, ihtiyatlı görünmek için daima ayakkabılı gezer, yahut kıymetli elbise giyer, sarığın taylasanını uzatır, âlim kılığında görünmek ister. Mürailer elbise hususunda iki kısma ayrılır: **Bir kısmı** avamdan

kabul görmek isteyip ve daima yırtık, eski ve yamalı elbise giyerler. Hattâ bunlara, ince keten elbise ve helâl olan kürk giysene deseler, bu teklif onlara ağır gelir. Kabul etmezler. Çünkü o zaman halkın zâhidlikten pişman oldu, diyeceğinden korkarlar. **Bir kısmı da,** hem avamdan, hem de sultandan ve diğerlerinden kabul görmek ister. Bu kısımda olan kimse, eğer eski elbise giyerse, sultanın gözünde hakîr görünür, süslenirse, halkın gözünde küçük görünür. Bunun için, ince yünlü elbiseler ve çizgili kumaşlar elde etmeye uğraşıp sâlih kimselerin giydiği gibi giyinir. Halkın kendisine bakmasını sağlar. Elbisesi ise zenginlerin elbisesi kıymetinde olup, sultanlar da hakaretle bakmazlar. Böyle yapanlar birtakım ahmaklardır. Zira bu yaptıklarının halka tapmak olduğunu bilmezler. Belki bilseler de korkmazlar.

ÜÇÜNCÜ CİNS: **Konuşma ile olan riyâdır.** Meselâ daima dudağını kımıldatıp, hep zikir ettiğini bildirmek, öyle görünmek ister. Evet zikrediyor olabilir. Fakat kalb ile zikrederse ve dudağı oynamazsa yapamaz. Bunun için zikrettiğini göstermemekten korkar. İnsanlara emr-i mârûf ve nehy-i münker yaptığı şeylere, yalnızken riayet eylemez. Yahut, sofilerin olur olmaz sözlerinden bahsedip, tasavvuf ilmini iyi bildiğini sanmalarını ister. Yahut daima başını eğik tutup ve sallayıp, vecd hâlinde bulunduğunu göstermek ister. Yahut soğuk ah çeker, yahut Müslümanların Müslümanlığı bilmemeleri sebebi ile daima üzüntülü görünür, yahut birçok hikâyeler ve hadîsler söyleyip ilminin çok olduğunu ve çok büyük zatlar gördüğünü, çok yerlere gittiğini bildirmek ister.

DÖRDÜNCÜ CİNS: **Tâatta riyâdır.** Uzaktan gelmekte olan birisini görünce, namaza daha çok dikkat eder, başını önüne eğer, rükû ve secdelerde daha çok eğlenir, etrafına bakınmaz, insanların yanında sadaka verir ve böyle işler yapar. Yürürken yavaş yavaş gider ve başını önüne eğer. Yalnızken sür'atli yürür, sağına soluna bakar, uzaktan birinin geldiğini görünce hemen yavaşlar.

BEŞİNCİ CİNS: **Müridinin ve talebesinin çok olduğunu gösterir.** Eşrâf ve emirlerin yanına gelip selâm vermesini, onunla bereketlenmelerini, meşâyihin ona hürmet etmesini ve iyi gözle bakmalarını ister. Hattâ bunu dili ile de söyleyip, birine kızdığı zaman, sen kimsin, kimin müridisin, üstadın kimdir? Ben öyle pirler gördüm, kaç sene filân üstadın huzurunda bulundum, sen kimi gördün ki, gibi sözler söyler. Bu sebeple, çok sıkıntılara katlanır ve riyâ sarhoşluğuyla her sıkıntı ona kolay gelir. Hattâ bazı rahibler yemeğini bir nohut mikdarına kadar düşürür ki, insanlar, bütün yediği bu kadardır deyip, onu medh etmelerini ister. İbadet ve zâhidlik hususunda oldukları için bütün bunlar haramdır. Çünkü zâhidlik Allah

için olmalıdır. Fakat ibadet olmayan bir şeyle insanların kabulünü ve rütbe almayı istemesi câizdir. Çünkü güzel elbise giyip, dışarı çıkmak ve süslü elbiseler giymek mubahtır. Hattâ sünnettir. Bununla güzelliğini ve mürüvvetini izhar ediyor, zâhidliğini değil. Hattâ lügat ilminde, nahivde, hesabda, tıbda ve din ilimlerinden olmayan ilimlerde ve tâat için olmayan şeylerde üstün olduğunu göstermek mubahtır. Çünkü bu riyâ makam içindir. Makam sahibi olmanın hududu aşmayacak şekilde olmasının mubah olduğunu anlatmıştık. Fakat tâat ve ibadet için riyâ olmaz. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir gün dışarı çıkmak istedi. Ashâbı kendisini bekliyordu. Küpteki suya bakarak sarığını ve sakalını düzeltti. Âişe (radıyallahü anhâ), «Yâ Resûlâllah, niçin böyle yapıyorsun?», diye sorunca, «Evet, **Allahü Teâlâ, din kardeşlerini görmek için süslenen kulunu sever»** [1], buyurdu. Resûlullah'dan (aleyhisselâm) görülen bu hareket aslında din içindir. Çünkü, kendini, insanların gözüne ve kalblerine düzgün göstermek, onları çekmek ve kendine uydurmakla vazifeliydi. Fakat bir kimse halk için süslense de câiz olur, belki de sünnet olur. Bunun faydalarından biri de, kendini saçı sakalı karışık bulundurur ve mürüvveti gözetmez, hakkında gıybet ederler, nefret ederler ve buna o sebep olmuş olur. Riyâ ibadette olursa iki sebeple haram olur:

Biri, olduğu gibi görünmeyip, insanlara ibadet hususunda muhlis olduğunu gösterir. Kalbi insanlara baktığından, muhlis değil, müflis olduğu anlaşılır. İnsanlar, kendilerine böyle davrandığını anlayınca, onu sevmez ve ona yüz vermezler.

Diğeri, namaz ve oruç Allah (azze ve celle) için olan ibadetlerdir. Kul için bunları yaparsa, Allahü Teâlâ ile alay etmiş olup, âciz ve zaif bir kulu, maksat Allahü Teâlâ olan bir işde, maksat edinmiş olur. Bu, padişahın önünde hizmet ediyor gibi ayakta durup, maksadı kölelere ve cariyelere bakmak olan kimseye benzer. Padişaha, hizmetinde olduğunu gösterir, maksadı ise başka şeydir. Bu ise padişah ile alay etmek ve oynamak demektir. Çünkü onun huzurunda, ona hizmetten daha mühim maksat edinmiştir. Bunun gibi, riyâ ile namaz kılan, aslında rükû ve secdeleri başkasına yapıyor. Eğer secde ile bir kimseye tâzim etmek muradında ise âşikâre şirk olur. Lâkin insanın tâzimi, kabulü maksadı olduğu sebepledir. Ama Allahü Teâlâ'ya secde etmekle, bu kabule de kavuşacağını bilirse, buna açık şirk değil, gizli şirk denir.

(1) III/259.

RİYÂ'NIN DERECELERİ

Riyânın birçok dereceleri vardır. Bazıları pek büyüktür. Bu fark üç asılda olur:

BİRİNCİ ASIL: **Riyâyı istemek, sevap istemeksizin olur.** Namaz kılıp oruç tutması gibi. Yalnız olsa bunları yapmayacaktı. Bu çok büyük riyâdır ve cezası da büyük ve şiddetlidir. Namaz ve oruçta sevaba da niyet etse aynıdır. Çünkü yalnız olsa, bunları yapmayacaktı. Bu da birinci dereceye yakındır. Bu zayıf niyet onu Allahü Teâlâ'nın azâbından kurtaramaz. Ama sevab niyeti fazla olursa ve yalnız iken de bu ibadetleri yapıyorsa, fakat başkasının görmesine seviniyor ve daha çok yapmaya gayret ediyorsa, böyle ibadetin yok olmayacağını, sevabının verileceğini ümit ederim. Gösteriş ve riyâ âşıkı ise ona azâb olunur, yahut sevabından o kadar eksiltilir. Ama her iki niyet de aynı olur, biri diğerinden fazla olmazsa, bu şirk olur. Zâhir haberlerine göre tamamen kurtulamaz, cezasını çeker.

İKİNCİ ASIL: **Riyâ yapılan şey tâattir.** Bu da üç derecedir:

Birinci Derece: İmanın aslında riyâ olur. Bu ise münâfıkların imanıdır. Onun kıyamette hâli, kâfirden daha zordur. Çünkü o da, kalbden kâfirdir. Görünüşte ise bunu örtmektedir. İslâmiyetin ilk zamanlarında böyle kimseler çok idi. Şimdi ise daha azdır. Ama zındık ve mülhidler, şeriata ve âhirete inanmayanlar, açıktan buna muhalefet edenler de bu münâfıklar gibi olup ebedi Cehennemde olurlar.

İkinci Derece: İbadetlerin aslında olan riyâdır. İnsanların yanında abdestsiz namaz kılmak veya oruç tutmak ve fakat yalnızken bunları yapmamak da, büyük riyâdır. Fakat imanın aslındaki riyâ gibi değildir. Velhâsıl, Allahü Teâlâ'ya yakın olmaktan ziyade kullara yakın olmak isteyenin imanı çok zayıftır. Kâfir değilse de, ölüm vaktinde, tevbesiz giderse, küfürden korkulur.

Üçüncü Derece: İmanın ve farzların aslında olmayıp, sünnette olan riyâdır. Ayıblanmaması veya övülmesi için, gece namazı kılar, sadaka verir, cemaata gider. Arife ve Aşure günü, pazartesi ve perşembe günleri oruç tutar. Hattâ der ki: «Bu bana vâcib olmasaydı yapmazdım. Bir sevab beklemiyorum, herhâlde azâb da olmaz». Hayır, böyle değildir. Çünkü bu ibadetler Allahü Teâlâ içindir. İnsanların bundan payı yoktur. Eğer bunu insanlar için yaparsa, Allahü Teâlâ için yapılması gereken bir işde insanlara öncelik vermiş olur. Bu ise Allahü Teâlâ ile alay etmek olup, farzlar kadar şiddetli olmasa da, azâba sebep olur ve sünnete yapılan bu riyâ, ibadet şeklindeki riyâya yakın olur. Şöyle ki: Birisini görünce, rükû ve secdeleri daha iyi yapar, bir şeye bakmaz, uzun sûreler okur. Cemaati

bekler, yalnız kılmaz. Ön safta durur. Zekâtta daha iyi olanı verir. Oruçta diliin de korur. Halvette oturur, ama bütün bunları Allah için değil, insanların ayıblamasından korktuğu için yapar.

ÜÇÜNCÜ ASIL: **Çeşitli şeyler için mürâiliktir:** Çünkü mürâînin, elbette riyâlı bir maksadı olur. Bu da üç derecedir:

Birinci Derece: Riyâdan maksadı bir makam sahibi olup, ondan fısk ve günaha geçmektir. Emanet, takvâ, şüphelilerden kaçma gibi hâller gösterip, valilik, kadılık, vâsilik, vedia, emanet ve yetim malına yed-i eminlik gibi makamlara kavuşmak ve sonra hıyanet etmek gibi. Yahut zekât ve sadaka için kendisine mal ve para verip, hakkı olanlara teslim etmek, yahut hac yolunda fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamak, yahut hankâhtaki sofilerin ihtiyaçlarını görmek, yahut mescid, misafirhane ve imâretlere sarfetmek için öyle görünür. Yahut da, meclis kurup, kendini zâhid göstererek, göz koyduğu kadının, kendisine yüz vermesini ister, onu elde etmeye çalışır. Yahut vaaz meclisine gider ki, maksadı kızlara ve genç oğlanlara bakmak olup ve bunun gibi gayet çirkin işler için öyle görünür. Böylece Allah yolundaki ibadeti, işleyeceği günahlara âlet ediyor. Bunun gibi, bir kimse bir mal veya kadınla onu töhmet altında bırakırsa, malı sadaka verir, takvâ sahibi görünüp, o töhmeti üstünden atmak için, kendi malını veriyor, nerede kaldı ki, başkalarının malını almaya helâl demiş olsun dedirtir.

İkinci Derece: Maksadı bir mubah olur. Vaizlik elde etmek gibi. Bunun için, kendini zâhid gösterip, kendisine bir şey vermeleri yahut bir kadının onunla evlenmek istemesi gibi maksatlar güder. Bu da, öncekiler gibi olmasa da, yine Allahü Teâlâ'nın gazabına dûçar olur. Çünkü bu da, Allah için olan tâati dünya çıkarına vesile etmiş oluyor. Halbuki tâat Allahü Teâlâ'ya yaklaştıran yol ve âhiret saâdetine erişmek içindir. Bunu dünya işine âlet ettiği için hıyaneti büyük olur.

Üçüncü Derece: Bir şey istemez, fakat zâhid ve sâlihlere bakılan hürmet nazarı ile kendisine bakmalarından kaçınmaz. Meselâ hızlı hızlı yürür, birisini görünce yavaşlar, başını önüne eğip, şeyhler gibi yürür, kendisinin cahil, gafil olduğunu göstermez ve diğer insanlar gibi dinde söz sahibi olduğunu belirtmek ister. Yahut gülmesini saklayıp, lüzumsuz şeyler yapıyor dedirtmez. Yahut soğuk ah çeker ve elem izhâr eder. Yahut başını önünden kaldırıp istiğfar eder ve «Sübhânallah bu insanların gafletinden! Bizde ne gaflet olur ki, başımız öndedir!» der. Allahü Teâlâ onun kalbindekini ve yalnız olsaydı bu teessür ve istiğfarı yapmayacağını bilir. Yahut yanında gıybet edilir ve «İnsanın bundan mühim işleri vardır, kendi gıybeti ve ayıbını düşünmek daha iyidir», deyip gıybet etmediğinin

söylenmesini ister. Yahut teravih namazı, gece namazı kılanları, perşembe ve pazartesi günleri oruç tutanları görür ve kendisi yapmazsa, tenbel ve gevşek deneceğinden korkarak onlara uyar. Yahut Arife ve Aşûre günleri oruç tutmaz da, susayınca su içmez ve oruçlu imiş gibi görünür. Yahut bir kimse, buyurun yemek yiyelim, dedikte, özürüm var, yâni oruçluyum der ve yemez. Bununla iki kötülüğü bir araya toplamış olur: Biri, münâfıklık olup, oruçlu olmadığı hâlde, oruçluyum demesi, diğeri ise ben açıkça oruçlu olduğumu söylemiyorum, ibadetimi gizleyip, oruçluyum demiyorum da, özürlüyüm diyorum, deyip muhlis olduğunu bildirmek ister. Bazan da sabredemeyip su içer; ama bir özür beyan edip, «Gece rahatsızdım, onun için bugün oruç tutamadım, yahut filân kimse orucumu açtırdı», der. Fakat riyâ olduğunu anlayacakları zaman söylemez, bir müddet durur ve sonra sözü başka taraftan açar. Meselâ, «Anne yüreği ne yufkadır. Çocuğu bir gün oruç tutsa sanki ölecek sanır», der. Yâni annesinin hatırı için oruç tutmadığını hissettirmek ister. Yahut da «İnsan oruç tutunca, gece, tez uykusu gelir ve geceyi ihyâ edemez», der. Bunun gibi sözlerle, şeytan, dili üzerinde döner durur, dilini o hareket ettirir. Bu, riyânın pisliği içinde olduğundan, zavallı cahiller de bunu anlamazlar. Bilmiyor ki, kendinin aslını ve köklerini söküyor ve riyâ ile ibadetlerini ziyan ediyor. Bunlar riyânın açık bilinenleridir. Riyânın öyle çeşitleri vardır ki, karıncanın ayağının sesinden bile gizlidir. Zekiler ve âlimler bile onu anlamazlar. Nerede kaldı ki, aklı az olanlar anlasın!

KARINCANIN AYAĞININ SESİNDEN DAHA GİZLİ OLAN RİYÂ

Bazı riyâlar âşikâr olur. Bir kimsenin insanlar arasında gece namazı kılıp yalnız iken kılmaması bu cinstendir. Bundan daha gizlisi şudur ki, gece namaz kılmak âdetidir, fakat yanında birisi bulunursa daha sevinçli ve daha hafif olur. Bu riyâ da açıktır, herkes anlayabilir. Bu, karıncanın yürümesi gibi anlaşılmayacak şey değildir. Bundan da gizlisi vardır. Meselâ sevinci artmaz ve kendini hafif hissetmez. Şöyle ki: Her gece namaz kılar ve hâlinden bunu belli etmez. Fakat riyâ kalbde, demirin içindeki ateş gibidir. Bunun eseri, insanların onun bu sıfatta olduğunu bilmeleriyle memnun olacağı ve kendinde rahatlık bulacağı vakit meydana çıkar. Bu memnuniyet ve rahatlık, kalbinde örtülü olarak riyânın bulunduğunu gösterir. Bu memnuniyeti iyi bulmayıp, üzüntüyle karşılamazsa, bu gizli damar, harekete geçerek gizli riyâ hâlini alır ve bir sebeple insanlar bunu anlayabilir.

Açıkça söylemezse imâ ile söyler. İmâ ile söylemezse, süretâ öyle görunür. Kendıni kırık ve mahcûp eder. Böylece gece uyanık olduğunu anlarlar. Hattâ bundan da gızlîsi olur. İnsanların bilmesine de memnun olmaz. İnsanların yanında sevinç ve şevki artmaz. Ama riyâ kalbden tamamen ayrılmaz. Meselâ yanına gelen bir kimse selâm vermezse, kalbine neden selâm vermedi diye bir şey gelir. Bir kimse kendisine hürmet etmezse yahut bir ihtiyacını görmezse, alışverişte kendisine hiç kolaylık göstermezse, yahut onu iyi yerde oturtmazsa kalbinde yine bir burkulma sezer, o ibadetleri gizli yapmasaydım şimdi böyle olmazdı diye düşünür. Sanki nefsi o gizli ibadeti sebebiyle hizmet olunmayı ister. Velhâsıl, o ibadetin olması ve olmaması kendine göre beraber olmayınca, kalbi henüz gizli riyâdan kurtulmuş olmaz. Çünkü bir kimseye bin altın verip, ondan yüzbin altın kıymetinde bir şey alsa, başkalarına minnet etmez, boyun eğmez ve kimseden hürmet beklemez, hürmetin olup olmamasını aynı görür. İnsanlar için böyle olunca, Allahü Teâlâ'ya ibadet edip, ebedi saâdete kavuşmak isteyen, bunun karşılığı olarak niçin kimseden hürmet beklesin? İşte en gizli riyâ budur.

Ali (radıyallahü anh) buyurur: «Kıyamet günü malları size ucuz satmadılar mı? İsteklerinizi yerine getirmediler mi? Size daha önce selâm vermediler mi? denir». Yâni bütün bunlarla amellerinizin karşılığını aldınız ve hâlis, sırf Allahü Teâlâ için amel etmediniz demektir. İnsanlardan kaçıp, ibadetle meşgul olan bir kimse, «Biz fitneden kaçtık. Korkarız ki bu işde fitne bizi bırakmadı. Çünkü bir kimseyi gördüğümüz zaman, bize hürmet etmesini, hakkımızı gözetmesini istiyoruz», dedi. Bu sebeptendir ki, muhlisler ibadetlerini günahları gibi gizlemişlerdir. Çünkü kıyamet günü yalnız Allah için olandan başkası kabul edilmez. Onlar, hacca gidip, yolda saf altından başka paraların işe yaramadığını öğrenen kimsenin helâk olma korkusu olduğu için, hâlis altın elde eden ve işe yaramayan şeyleri atan ve ihtiyaç gününü gözeten kimseye benzerler. İnsanların kıyamet gününden daha âciz kalacakları bir gün yoktur. Bugün sâlih amel işlemeyen, o gün ziyandadır. Kimse ona yardım etmez. İbadetini insan veya hayvan görmüş, ikisini bir tutmayınca riyâdan kurtulamaz.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor: «Riyânın en azı en gizlisi şirktir» (1). Yâni, Allahü Teâlâ'ya ibadette ortak ve eş koşmaktır. Allahü Teâlâ'nın bilmesini yeterli görmeyince, başkasının bilmesi ibadetine te'sir eder.

---

(1) III/260.

F A S I L

İBADETİNİ BAŞKASININ BİLMESİNE SEVİNMEK NE ZAMAN CÂİZDİR

İbadetini başkalarının bilmesine sevinen, riyâdan kurtulamaz. Ancak Hak Teâlâ ile sevinme bundan hariçtir. Bu da dört şekilde olur.

1 — **Kendisi ibadeti gizlemeye niyet eder ve gizler.** Allahü Teâlâ, o kimse istemeksizin izhâr eder. İşlediği kusur ve günahları ise Allahü Teâlâ açığa vurmaz. Burada Allahü Teâlâ'nın lütûf ve ihsanının kendisiyle olduğunu bilir. Çünkü kötülüklerini gizlemekte, iyiliklerini göstermektedir. Allahü Teâlâ'nın lütûf ve ihsanına sevinmekte olup, insanların övmesine ve teveccühüne sevinmez. Nitekim Allahü Teâlâ buyuruyor: «**De ki: Allahü Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm fazlı ile ve İslâm dini rahmetiyle ve bunların gelmesi ile sevinsinler. Bu, onların dünyadan toplayıp durduklarından hayırlıdır**» [1].

2 — **Sevinir ve** «Benim kötü işlerimi dünyada açığa vurmaması, âhirette de gizleyeceğini gösterir. Çünkü Allahü Teâlâ, bu dünyada bir kulunun günahını örtüp, öbür dünyada onu rezil etmekten daha kerîmdir», der.

3 — **Kendisini gördükleri zaman kendisi gibi ibadet yapıp, saâdet-i ebediyyeye kavuşacaklarına ve kendisi de bu yolda sevab elde edeceğine sevinir.** Çünkü ibadetini gizlemek istemiş ve istemeden de alenî sevaba kavuşmuştur.

4 — **İbadetini görüp, kendisini medhedenin kendisine inanmasına, bu medh ve inanma ile Allahü Teâlâ'nın emir ve yasaklarına uyduğuna, hürmet ettiğine sevinir.** Allahü Teâlâ'ya itâate sevinip, o kimse yanındaki mertebesine sevinmez. Bunun da alâmeti, başkalarının tâatını duyunca, kendi yapmış gibi sevinmesidir.

AMELİ GİDEREN RİYÂ

Riyâ tehlikesi ya ibadetten önce, ya bitirdikten sonra, yahut da ibadet arasında olur. İbadetten önceki riyâ, ibadeti giderir. Çünkü niyette ihlâs [yalnız Allah için yapmak] şarttır. Bu riyâ ile ihlâs gitmiş olur. Ama riyâ ibadetin kendisinde olursa, meselâ riyâ olsun diye vaktin evvelinde namaza başlaması gibi. Yalnız iken de namazı terketmezdi, fakat böyle erken de kılmazdı. Vaktin evvelinde kılma sevabı gider. Namazın kendi sevabı gitmez ve namazı doğru olur.

---

(1) 10 — Yûnus: 58.

Çünkü namaza niyeti yalnız Allahü Teâlâ içindir. Nitekim gasbedilen bir evde namaz kılan, âsi olsa da farzı edâ etmiş olur. Namazın kendisine âsi olmuş olmaz. Burada da, riyâkâr namazın kendisinde değil, vaktinde riyâ etmiş olur. Eğer namazı ihlâs ile kılarsa, sonra aklına riyâ gelirse ve bunu açığa vurursa, geçen namaz boşa gitmez, fakat bunun cezasını çeker.

Derler ki: Bir kimse, «Dün gece Bakara Sûresini okudum», demiş. Yâni bu izhâr ettiğidir. Bir kimse Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Her gün oruç tutuyorum», deyince «Ne oruç tutuyorsun, ne tutmuyorsun» [1] buyurdu. Böyle söyleyince ibadet boşa gider demişlerdir. Bize göre işin doğrusu şöyledir ki, Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) ve İbn Mes'ûd'un (radıyallahü anh) böyle buyurmaları, bu sözlerle ibadette riyâdan kurtulamadıklarını anladıklarındandır. Ama ibadetleri riyâ için olmazsa ibadet dürüst olur ve tamam olan bir ibadet sonradan bâtıl olmaz. Bu hadîs-i şerifin mânâsını açıklarken, «Ara vermeden her gün oruç tutmayı yasaklıyor», demişlerdir.

İbadet arasında olan riyâ: Niyetin aslı, ibadeti yok ediyorsa, namaz bâtıl olur. Seyirlik bir şey olduğunda veya kaybettiği bir şeyi hatırladığında yalnız olsaydı namazı bozardı. Burada utancından namaza devam ediyor. Bu namaz bozulur. Çünkü ibadet niyeti gitmiştir. Burada durması insanlar içindir. Ama niyetin aslı yerinde kalırsa; fakat insanların görmesine de sevinirse, namazı iyi kılarsa, bu riyâ ile âsi olsa da bize göre namazı bozulmaz. Ama bir kimse ibadetini görür ve bundan dolayı yüzünde memnuniyet ve sevinç ifadesi olursa, bunun için **Hâris-i Muhasibi** buyuruyor ki: «Namazının bozulup bozulmayacağı ihtilâflıdır. Ben bunda tereddütlüydüm. Şimdi zann-ı galibime göre bozulur diyorum». Sonra buyurdu: «Bir kimse, birisi Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Ben amelimi gizli tutuyorum, fakat duyulunca seviniyorum», deyince, «Sana iki karşılık verilir, biri gizli tutmak, diğeri aşikâr olmaktır», buyurdu derse, cevabında deriz ki: Bu hadîs-i şerif, mürsel hadislerdendir. İsnadı, Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) dayanmıyor. Olabilir ki, bununla, namazdan sonra duyulması, görülmesi söylenmiştir. Yahut tâatin izhârında Allahü Teâlâ'nın ihsanına sevinmiş olabilir. Bundan önce bunu anlatmıştık. Burada delilimiz şu olur ki, hiç kimse, insanların bilmesi günaha sebep olmasa da, karşılığın, yâni sevabın artmasına sebep olur da diyemez. Hâris-i Muhasibî'nin sözü budur. Bize göre en açığı şöyledir ki, bu kadar se-

---

(1) III/265.

vinmek ile amelde bir şey artmaz, niyetin aslı da yerinde olur ve bu niyete göre amel ederse, bu riyâ ile namaz bozulmaz.

KALBİ RİYÂ HASTALIĞINDAN KORUMANIN İLÂCI

Riyâ büyük bir hastalıktır. Tedavisi vâcibtir, yâni farzdır. Tam mânâsiyle iyileşmez. Çünkü öyle bir hastalıktır ki, insanın kalbinin mizâcı ile karışmış, kalbinde kuvvet bulmuştur. Çok zor tedavi olur. Bu hastalığın kuvvetli ve ilerlemiş olmasının sebebi, insanın küçüklükten beri başkalarını riyâ üzere görmesi, kendilerini başkalarının gözünde süslemelerine şâhid olması, işlerinin hepsi veya çoğu böyle olduğunu sezmesindendir. Tabii olarak çocuğun kalbinde de büyümeye, her gün artmaya başlar. Akıllı bir insan oluncaya kadar böylece devam eder. Aklı olgunlaşınca, bu işin zararlı olduğunu anlar. Halbuki o huy âdet hâlini almıştır ve hâkim mevkie geçmiştir. Onu yok etmek gayet zor olur. Hiç kimse bu hastalıktan kurtulamaz. Bununla mücâhede etmek herkese farz-ı ayındır. Tedavide iki makam vardır.

Birinci Makam, müshil alıp aslını ve kökünü içten söküp atmaktır. Bu da ilim ve amel terkibidir.

İLMİ İLÂCI şöyledir ki, **insan ne yaparsa, yaparken ondan lezzet aldığı için yaptığını zarurî olarak bilir.** Sonundaki zararını dayanamayacak derecede bulursa, ondan el çekmesi kolay olur. Meselâ balda öldürücü zehir olduğunu bilen, balı çok sevse de, onu yemez. Riyânın aslı makam ve itibarı sevmek ise de, üç ana kökü vardır: **Birincisi**, övülmeyi ve medhedilmeyi sevmek. **İkincisi**, kötülenmekten ve ayıblanmaktan korkmak. **Üçüncüsü**, insanlara tamâ' etmek. Bunun için köylünün biri Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Hamiyet ve başkasının görmesi veya kendisinden bahsedilmesi için cihâd eden hakkında ne buyurursunuz?», diye sorunca, **«Kelime-i tevhidin yayılması için, galib olması için cihâd eden Allah yolundadır»** (1), buyurdu. Bundan isminin söylenmesi ve övülmesi için yapılan cihâdın iyi olmadığı anlaşılıyor.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Devenin diz bağını elde etmek için gazâ edenin gazâdan nasibi niyetinden fazla değildir»** (2). O hâlde, riyâ bu üç kökten doğuyor. Fakat insanların övmesini çok istemeyi kırmak lâzımdır. Bunun için de fena hâlinden bahsedilerek, kıyamet günü kendisine herkesin huzurunda, «Ey riyâkâr, en günahkâr, ey sapık! Allahü Teâlâ'ya, tâati, insanların senden bahsetmesine satmaktan utanmadın mı? İnsanların gönül-

---

(1), (2) III/268.

lerini gözetmekten, Allahü Teâlâ'nın rızasına kavuşmamaktan, Allahü Teâlâ'dan uzaklaşıp, kullara yaklaşmayı tercih etmekten, insanların kabulünü, Hak Teâlâ'nın kabulünden çok sevmekten, insanların övmesi ile seni yaratanın seni ayıblamasına razı olmaktan hayâ etmedin mi? Allahü Teâlâ'nın indinde senden alçak kimse yoktur. İnsanların rızasını arayıp, onun şiddet ve gazâbından korkmadın», denileceğini düşünmelidir.

Akıllı bir kimse o gün rezil rüsvâ olmasını düşünürse, insanların övmesinin buna yardımcı olmayacağını anlar. Hele yaptığı tâat sevab kefesine konduğu zaman ağır gelecekse, riyâ ile yok edilince günah kefesinin ağır basmasına sebep olur. Bu riyâda bulunmasaydı, peygamberlerin ve evliyanın arkadaşlığına kavuşurdu. Şimdi bu riyâ ile azab meleklerinin eline düşmüş, onlara uzak olanlarla arkadaş olmuştur. Bütün bunları insanların rızası için yaptı. Halkın rızası ile elde edilemez. Birisi memnun ve razı olunca, diğeri memnun olmaz. Biri överse, diğeri söver. Eğer hepsi kendini överse, onların eli ile ne rızkı, ne ömrü, ne de dünya ve âhiret saâdeti artar. Kalbini çeşitli şeylere dağıtmak, böyle maksat için azab ve gazab tehlikesine atılmaktan büyük cahillik olur mu? Böyle düşüncelerle, kalbi daima uyarmalıdır. Tamâ'ın ilâcını, mal sevgisi kısmında anlatmıştık. Kendini tekdir edip demelidir ki, bu tamâ' devam etmez. Devam ederse mezellet ve minnetle olur, para için Allahü Teâlâ'nın rızasını kaçırmış olur. İnsanların kalbleri, Allahü Teâlâ dilemeyince elde edilmez. Hak Teâlâ'nın rızasına kavuşunca, o zaten kalbleri onun emrine verir. Allahü Teâlâ'nın rızası elde edilmeyince ayıb ve kusurları ortaya çıkar, insanların kalbleri de ondan nefret eder.

Kötülemenin, ayıblanmanın ilâcı kendine şöyle demekle olur: Eğer Allah'ın indinde övülüyorsan, insanların ayıblamasından bir şey çıkmaz. Allahü Teâlâ'nın indinde ayıblanıyorsan, insanların övmesinin faydası olmaz. İhlâs yolunu tutarsan, kalbini insanların dağınıklığından temizlersen, Allahü Teâlâ bütün kalbleri senin sevginle süsler. Böyle olmazsan, kısa zamanda riyâ ve nifakını bilirler ve korktuğun ayıblanmaya düşer, Allahü Teâlâ'nın rızasını da elde edemezsin. İhlâs üzere kalbin hazır, himmetin tek, düşüncen bir olunca, insanların kalblerini gözetmekten kurtulur, kalbine ardı arası kesilmeden nur akar, lütûf ve inayetler kesilmeden gelir, lezzet ve tatlılıklar kalbine doğar.

AMELÎ İLÂÇ şöyledir ki, **iyilik ve tâatlerini, bir kimsenin günah, kusur ve ayıblarını gizlemesi gibi gizler.** Tâatini yalnız Allahü Teâlâ'nın bilmesi ile iktifa eder. İlk zamanlar bu zor olur. Fakat uğraşınca kolaylaşır. İhlâs ve münâcât lezzetini tadar. Hattâ öyle olur ki, insanlar görseler de, o insanları görmez, bilmez ve düşünmez.

İkinci Makam: Riyâ düşüncelerini teskin etmektir. Mücâhede ile insanların malına tamâ ve insanların medhetmesinden kurtulmuş ve hepsini aşağı görmüş olsa da, şeytan ibadet arasında, riyâ düşünceleri akla getirir: **Birinci** hâtır (düşünce), bir kimsenin bunu bilmesi veya bilmesini ümit etmesidir. **İkincisi**, içinde bir rağbet doğup insanların yanında bir değeri olduğunu düşünebilir. **Üçüncüsü**, bu arzu ve rağbeti makbul olup, bunun tahkikine azmeder. Birinci hâtırı defetmek için uğraşmalı ve «İnsanların bilmesini ne yapayım. Çünkü Allahü Teâlâ biliyor. Benim için O'nun bilmesi yeter. Benim insanlarla işim yoktur», demelidir. Eğer ikinci hâtır, insanların kabulü ile harekete geliyorsa, evvelce bahsettiğimiz riyânın âfetlerini hâtırına getirmeli ve «İnsanların kabulü, Allahü Teâlâ'nın red ve gazabına bir fayda vermez!» demelidir. O rağbetin karşısında bir aşağılık ve ayıblama meydana gelinceye kadar devam etmelidir. Böylece o şöhret onu insanların kabulüne çağırmakta, bu ayıblama ve kerih görme de onu yapmamaya zorlamaktadır. Kerih görmesi galib olunca nefis de ona uyar. Bu üç tehlike karşısında üç iş daha vardır.

Birincisi Allahü Teâlâ'nın lânet ve gazabında olacağını bilmektir. **İkincisi**, bu bilmeden meydana gelen kerâhiyettir. **Üçüncüsü**, riyâ hâtırını geri çevirmek ve defetmektir. Bazan riyâ arzusu o kadar diretir ki bu bilmeye ve kerâhiyete kalbde yer kalmaz. Riyâ âfetlerini biliyor olsa da bu bilmek ve kerih görmek gözüne gelmez. Böyle olunca şeytanın dediğini yapar. Bu şöyle olur ki, kendini hilm üzere bulundurur ve hışm âfetinin ne olduğunu bilir. Vakti gelince hışm galib olur ve her şeyi unutur. Bazan mârifet bulunur ve onunla riyâyı bilir, fakat arzu kuvvetlenince kerihliği ortaya çıkmaz. Yine olur ki, kerihlik bulunur, fakat onunla arzular kalkmaz, defedilemez ve insanların kabulüne meyleder.

Çok âlim vardır ki, riyâ ile konuşur. Bu ise onu batırır ve yine de konuşur. Tevbeyi ise geciktirir. O hâlde riyâyı defetmek, kerih görmenin kuvvetine göredir. Kerih görmenin derecesi ise, bilmenin, mârifetin miktarına göredir. Mârifetin kuvveti de, imanın kuvvetine göredir. Bunlara yardım meleklerden olur. Riyâ ise dünyevî arzuların kuvveti miktarınca olur ve riyânın yardımcıları da şeytanlardır. İşte insanın kalbi birbiriyle savaşan iki ordu arasında kalmış gibidir. Üstelik her iki tarafın askerine de benzemektedir. Hangisi daha çok benzerse, onun te'sirinde daha çok kalır, ona daha ziyade meyleder ve diğer benzemeyi aradan kaldırmış olur. Nitekim kul, namazdan önce, kendine karşı öyle olmuştur ki, melek sıfatı kendinde daha galib bir mahiyet almıştır. Yahut şeytan ahlâkı onda galib vaziyettedir. O hâlde ibadet arasında, riyâ düşüncesi gelirse, şeytan sıfatı ortaya çıkmaya başlar. Ezelî takdir ve

onun görüşü, meleğe yahut şeytana benzemekte, ezeli taksimden nasibini alıncaya kadar işler.

FASIL

RİYÂ VESVESESİNİ KÖKÜNDEN SÖKÜP ATMANIN YOLU

Riyâ arzusuna muhalefet edince ve kalb ile onu kerih görünce, tabiatında riyâ isteği ve vesvesesi kalırsa, ondan mes'ul olmazsın. Çünkü o insanın tabiatında, yaratılışındadır. Sana tabiatında olanı değiştir diye emrolunmadı. Emrolunduğun, onu yenmen, ona hâkim olman ve elin altında bulundurman olup, seni Cehenneme atmamasıdır. Onun dediğini yapmayacak kuvveti elde etmen, ona hâkim olmanı ve elinin altında olmasını gösterir. Kul olmanın verdiği mes'uliyet için, bu kadarı yetişir. O arzu ve isteği kerih görmen o arzunun kefâretidir. Bunun delili şudur ki, Ashâb-ı kirâm (aleyhimürrıdvân) Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Aklımıza öyle düşünceler geliyor ki, eğer bizi gökten yere atsalar, bizim için daha kolay olur, biz ise bu düşünceleri kerih görüyoruz, beğenmiyoruz», dediklerinde; **«Yâ bu hâle kavuştunuz mu?»**, buyurdu. «Evet», dediler. **«O, sarîh imanı gösterir»** (1), buyurdu.

O vesveseler Allahü Teâlâ hakkında idi. Sarih iman onları kerih bilmektir. Yoksa vesveseye sarih iman denmez. Onları kerih görmek, onların kefâreti olunca, insanların vesvesesi ile ilgili olanların, kerih görmekle yok olacağı daha açıktır. Ama şeytan, bir kimsede nefsine muhalefet ve şeytanla bu vesvesede mücadele kuvvetini görürse, şeytan ona hased eder ve ona, kurtuluşunun bu vesvesede şeytanla mücadele etmesinde olduğunu gösterir. O mücadele ile meşgul olma, kalbden münâcât lezzetini götürür. Bu ise yanlıştır. Bu da dört derecede olur.

1 — Onunla mücadele ederken zaman geçer.

2 — Onu yalanlamakla, kovmakla ve kalbden münâcât etmekle yetinir.

3 — Onu yalanlamak ve kovmakla da uğraşmaz. Çünkü bununla da biraz zaman geçireceğini bilir. İltifat etmeyip, münâcâta koyulur.

4 — İhlâs için çok uğraşır, çok çalışır. Zira şeytanın bundan kızacağını, kendisine yüz vermeyeceğini bilir. En yüksek derecesi budur. Çünkü şeytan ondan bunu görünce, ümidi keser. Bunlar ilim öğrenmeye giden dört kimseye benzer. Yollarında bir hasedci [çekemeyen] durur, birinin gitmesine engel olur, o ise onun

(1) III/270.

sözüne aldırmayıp geçmez ve onunla kavgaya tutuşur, vakit kaybeder. Öbürüne mani olur, o hasedciyi kovar, fakat kavga ile oyalanmaz. Üçüncüsü ise aldırmaz; onu def'etmekle de uğraşmaz. Ona hiçbir zaman harcamaz. Dördüncüye de mâni olur. O ise ona hiç iltifat etmez, yüz vermez. Yoluna devam eder, zaman harcamaz. Hattâ yüzüne bakmayıp daha çabuk yürür. Hased eden o kimse, ilk ikisinden maksadından bazı şeylere kavuşmuştur. Üçüncüden ise bir şey elde edememiştir. Dördüncüden bir şey elde edemediği gibi, onda bazı şeylerin artmasına sebep olmuştur. Hiçbirine üzülmese de bu sonuncusuna üzülür ve keşki yapmasaydım der. O hâlde vesvese ve onunla münâzarada, kavgaya tutuşmamaya, münakaşa ile oyalanmamaya gayret edip, münâcâta devam etmelidir.

AŞİKÂR TÂATTE CEVAZ

Tâati [ibadet ve iyi işleri] **gizli tutmanın faydası, riyâdan kurtulmak içindir. İzhârın da** [başkalarına göstermekte] büyük faydaları vardır. Bu da halkın kendisine uyması ve insanları iyi işler yaptırmaya tahriktir. Bunun için Allahü Teâlâ her ikisini de övüyor ve **«Eğer âşikâre sadaka verirseniz iyidir, gizli verirseniz daha iyidir»** (1), buyuruyor. Bir gün Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) biraz para istedi. Ensardan biri bir kese altın getirdi. Diğerleri de onu görünce para getirdiler. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Bir kimse iyi bir çığır açıp, başkaları ona uyarlarsa, kendisi sevab aldığı gibi, ona uyan diğerlerinin aldığı sevab kadar da sevab alır»** (2). Bunun gibi gazâya veya hacca gidecek olan kimse daha önce hazırlık yapar, akraba ve komşulara uğrar, diğerlerini teşvik için onlarla görüşürse, veya gece namaz kılarken, diğerlerinin de uyanması için yüksek sesle okursa, iyi olur. O hâlde riyâdan emin ise, izhâr etmek başkalarının da yapmasına sebep ve onları teşvik oluyorsa, kıymetli olur. Yok eğer, riyâ arzusunu tahrik edecekse, diğerlerinin rağbetinin ona faydası olmaz. O zaman gizli yapmak daha iyi olur. Demek ki, ibadeti açıktan yapmak isteyen kimse, kendisine uyacak kimselerin mümkün olduğu yerde yapmalıdır. Çünkü bir kimse olur ki, evindekiler ona uyar, çarşıdakiler uymaz. Yine bir kimse olur ki, çarşıdakiler ona uyar, fakat evindekiler uymaz. Bir de kalbini murakabe [kontrol] etmelidir. Çünkü, çoğu zaman arzu kalbde örtülü olur ve helâke götürmek için, diğerlerinin uyması icin ibadeti âşikâr yapmayı bahane eder. Böyle bir kimse, yüzme bilmeyip denize düşen ve başkasını kurtarmak için eline

(1) 2 — Bakara: 271. (2) III/273.

yapışan kimseye benzer, her ikisi de boğulur. Kuvvetli olan kimse ise, usta yüzücü olur, kendisini kurtardığı gibi, başkasını da kurtarır. Bu, peygamberler ve evliyanın derecesidir. İnsan bu hususta aldanmamalıdır. Gizli tutulması icabeden ibadeti gizli tutmaması doğru olmaz. Bunda doğruluk nişanı, kendisine «Sen ibadetini, tâatini gizli tut, insanlar filân âbide uysunlar, senin sevabın da âşikâr yapanların sevabı gibi olur», dense kendinde açıktan yapmak rağbeti bulursa, âhiret sevabını değil, kendi makamını aramış olduğu anlaşılır.

Tâati âşikâr eylemenin diğer bir yolu da tâatten sonra, «Ben ne yapmışım», der. Bundan nefsi lezzet alır. Ballandırarak anlatır. Böyle olunca dilini korumak ve izhâr etmemek vâcib ve lâzım olur. İnsanların övmesi ile ayıblaması, kabul ve red etmeleri, nazarında bir oluncaya kadar böyle tahrik olduğunu anlar ve söyler. Bu hususta kalbleri kuvvetli olanlar çok sözler söylemişlerdir.

Sa'd ibn Muâz (radıyallahü anh) buyurdu: «Müslüman olduğumdan beri, hiçbir namaz kılmadım ki, nefsim kıyamette bundan sorulacağını ve cevab vereceğini söylememiş olsun. Resûlullahdan (sallâllahü aleyhi ve sellem) duyduğum her sözün doğruluğunda hiçbir şekilde şüphe etmedim». Ömer (radıyallahü anh) buyurdu: «Sabahleyin kalktığım zaman işlerimin zor veya kolay olacağından korkmam. Çünkü benim için hangisi hayırlıdır bilemem». İbn Mes'ud (radıyallahü anh) buyurdu: «Sabahleyin nasıl kalkarsam, ona muhalif olmayı arzu etmem». Osman (radıyallahü anh) buyurdu: «Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) ile biat ettiğimden beri; sağ elimle avret yerime dokunmadım, teganni etmedim [şarkı söylemedim] ve yalan söylemedim». Ebû Süfyân (radıyallahü anh) ölürken, «Bana ağlamayın, Müslüman olduğumdan beri hiç günah işlememişim», buyurdu. Ömer ibn Abdülaziz (rahmetullahi aleyh) buyurdu: «Hiçbir zaman Allahü Teâlâ'nın bana takdir ettiğinin değişmesini istemedim. Allahü Teâlâ'nın dileğinden başka hiçbir sevinç ve neş'em yoktur».

Böyle sözler, riyâdan emin olan kuvvetli büyüklerin sözleridir. Zayıfların, bunları taklidi doğru değildir.

Allahü Teâlâ işlerde hikmetler yaratmıştır. Bunları kimse anlayamaz. Her kötülüğün altında bizim anlayamayacağımız nice iyilikler vardır. Riyâkârı mahveden riyâda bile insanlar için nice iyilikler vardır. Zira birçok kimselerin riyâ ile yaptıkları işleri, başkaları ihlâs ile yapıyorlar sanır ve kendileri de o iyi işleri işlerler. Derler ki, Basra'da sabahları öyle olurdu ki, nereye uğransa zikir ve Kur'ân-ı Kerîm sesleri duyulurdu. Bununla insanların rağbet ve gayreti artardı. Birisi riyânın incelikleri hakkında bir kitap yaz-

dı ve hepsi bu güzel işlerden el çektiler. Bu yüzden rağbet ve gayretleri gevşedi, zayıfladı. Keşki bu kitabı yazmasaydı dediler. Demek ki, mürâi kendini feda ediyor, kendisi helâk olurken diğerlerini kurtuluşa çağırıyor.

GÜNAHI GİZLEMEKTE CEVAZ

İbadeti açıktan yapmak, yahut söylemek riyâ olabilir. Ama günahını gizli tutmak yedi özür ile her zaman câizdir.

BİRİNCİ ÖZÜR: Allahü Teâlâ buyuruyor ki, **«Fısk ve günahı gizleyin»**. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Büyük günaha düşen bir kimse, Allahü Teâlâ'nın örtüsünü onun üzerinde bulundurmalıdır»** (1).

İKİNCİ ÖZÜR: Bu dünyada örtülü kalırsa, öbür dünyada da örtülü kalacağı ümidi hâsıl olur.

ÜÇÜNCÜ ÖZÜR: İnsanların ayıblaması sebebiyle kalbinin meşgul olacağından, ibadeti karışık ve kalbi dağınık olmasından korkar.

DÖRDÜNCÜ ÖZÜR: Kalbi insanların ayıblamasından ve kötülemesinden incinir. Bu da insanın tabiatında olan bir şeydir. Ayıblamadan incinmek ve ondan kaçmak haram değildir. Ayıblanmayı ve övülmeyi bir tutmak tevhîd makamının sonunda olup, herkes buna ulaşamaz. Ama ayıblanmak korkusuyla tâat etmek câiz olmaz. Çünkü tâat yalnız Allah için yapılır. Övülmemeye ve medhedilmemeye sabretmek kolaydır, ama ayıblanmaya sabretmek gayet zordur.

BEŞİNCİ ÖZÜR: Günahını söylerse, kendisini öldüreceklerinden veya eziyet edeceklerinden korkar. Had cezası icabetse de, günahını gizlemeye ve tevbe etmeye şeriat da izin vermiştir. O hâlde başkasının şerrinden, zararından kaçınmak için günahını gizlemek câiz olur.

ALTINCI ÖZÜR: Günahını söylemekten, insanlardan utanır. Utanma güzel bir huydur ve imandandır. Utanma başka, riyâ başka şeydir.

YEDİNCİ ÖZÜR: Günahını söylerse, fâsıkların, günahkârların da kendisi gibi yapacağından, günah işlemeye atılacaklarından korkar. Bu niyetlerle günahını saklarsa mâzur olur. Niyeti, kendisini başkalarına verâ' sahibi olarak tanıtmak ise, riyâ olur ve haram olur. Ama bir kimsenin içi - dışı aynı olursa, bu sıddıkların derecesi olur. Bu da şöyle olur ki, kalbinden hiç günah işlemez. Fakat işlerse, Allahü Teâlâ'nın bildiğini kuldan niçin saklayayım derse, bu cahil-

(1) III/275.

liktendir ve câiz değildir. Belki Hak Teâlâ'nın sırrını saklamak vâcibdir.

RİYÂ KORKUSUYLA İYİLİKLERDEN EL ÇEKMENİN CEVAZI

Tâat üç derecedir. Birincinin ikendinden başkaJ insanlarla ilgisi yoktur. Namaz ve oruç gibi. Diğerleri insanlarla ilgilidir. Halifelik, kadılık ve valilik gibi. Biri de hem insanlara te'sir eder, hem de onunla amel edene. Va'z ve sohbet gibi.

BİRİNCİ KISIM: Namaz, oruç ve hac gibi Allahü Teâlâ ile ilgili olan şeylerdir. Riyâ korkusuyla bunlar aslâ terk edilmez. Farz da, sünnet de bırakılamaz. Fakat ibadete başlarken, yahut ibadet arasında riyâ düşüncesi akla gelirse, gidermek için uğraşmalıdır. İbadete niyeti yenilemeli ve ibadeti insanların görmesi sebebiyle artırmamalı ve eksiltmemelidir. Ancak ibadet niyeti olmayıp, tamamen riyâ olan yerlerdeki ibadet, ibadet olmaz. Fakat niyetin aslı kaldığı müddetçe ibadet bırakılmaz.

Fudayl buyurur: Riyâ, insanlar görür korkusuyla ibadet etmemektir. İnsanlar için ibadet ederse şirk olur. Şeytan senin ibadet etmemeni ister. Buna muvaffak olamayınca sana, «İnsanlar seni görüyorlar, bu yaptığın tâat değil, riyâdır», der ve hile ile seni itâatten alıkoyar. Onun bu sözüne iltifat eder, kaçarsan ve böylece yerin dibine girersen de yine, «İnsanlar, onlardan kaçıp zâhid olduğunu biliyorlar, bu zühd değil riyâdır», der.

O hâlde kurtuluş yolu, şeytana şöyle demektir: «Kalbi insanlarla bulunmak ve onlar sebebi ile tâati terk etmeyi söylemekle riyâ olunca, insanların görmesi ve görmemesi aynı olur. O hâlde eski âdetimi yaparım, insanların görmediğini düşünürüm. Çünkü insanlardan korkarak tâattan el çekmek şuna benzer ki, bir kimse hizmetçisine, «Al şu buğdayı temizle», der. Temizlemez ve «Eğer temizlesem, iyice temizleyemeyeceğimden korkuyorum», der. Kendisine, «Behey aptal, şimdi elini çektin ve hiç temizlemedin. El çekmenle, temizlemek de olmadı», denir. Demek ki, kula ihlâslı olması emredilmiştir. Amelden el çekince, ihlâstan da el çekmiş olur. Zira ihlâs amelde olur.

İbrahim-i Nehai'den (rahmetullahi aleyh) anlatılır: «Kur'ân-ı Kerim okurdu. Birisi yanına gelince mushafı kapatır. Görmelerine lüzum yok, biz her zaman Kur'ân-ı Kerim okuruz», derdi. Bunun sebebi, birisi gelince, konuşmak icabettiğini ve Kur'ân-ı Kerim okumaktan başkaldıracağını bildiği için idi. Hasan-ı Basri (rahmetullahi aleyh) buyuruyor ki: «Bir kimse vardı. Ağlayacağı zaman, insanlar görmesin, bilmesin diye ağlamasını gizlerdi». Bu câizdir.

Çünkü, zâhiren ağlamayı korumak, içten ağlamak kadar faziletli değildir. Bu bir ibadet değildir ki, elini çekmiş, terketmiş olsun. Yine buyuruyor ki: Bir kimse vardı. Yoldaki zararlı şeyleri kenara atmak isterdi, fakat zâhid sanmasınlar diye bunu yapmazdı. Bu ise hâli zayıf olanların hikâyesi olup, insanların kendisini tanımasından ve ibadetinin saf olmayacağından korkar. Ama istediği hâlde bundan sakınmak iyi olmaz. Bilâkis yapmalı ve riyâyı gidermelidir. Ancak hâli zayıf ve kurtuluşunu bunda bilen kimse hariçtir. Bu ise noksan bir sıfattır.

İKİNCİ KISIM: Kadılık, valilik ve halifelik gibi insanlarla ilgili olan şeylerdir. Adâletle iş yaparsa ibadetten üstün, zulümle iş yaparsa büyük günahlardan olur. Adâlet yapacağından emin olmayanın böyle bir vazifeyi kabul etmesi haramdır. Çünkü bundaki zarar pek büyüktür. Namaz, oruç, sadaka gibi değildir. Bunların kendilerinde lezzet yoktur. Bunlarda lezzet [nefsin lezzeti] insanların görmesindedir. Ama hükümdar olmanın lezzeti büyüktür. Nefis bundan daima büyümektedir. Bu ise, kendinden emin olan kimseye uygun olur. Ama bir kimse valilik, hükümdarlık ve emirlikten önce birçok işlerde kendini tecrübe ederse, vali ve padişah olunca değişeceğinden ve azl olunacağından çekinirse, bunda ihtilâf olunmuştur. Bazıları, «Kabul etmelidir. Çünkü bu zan kuvvetli değildir. Kendini tecrübe ettiği için ona güvenilir», dediler. Bize göre doğrusu, kabul etmesi doğru değildir. Çünkü adâletle hüküm edeceğine söz verirken nefsi naz ve edâ yapabilir ve hâkim olunca değişebilir. Önceden tereddüt etmesinden, değişeceğinin kuvvetli olduğu anlaşılır. Bunun için sakınmak daha iyidir. Valilik, padişahlık, halifelik ise kalbi kuvvetli kimselerden başkasına gelmez.

Ebû Bekri's-Sıddîk, Râfi'e (radıyallahü anhüma), «İki kimsenin üzerine bile olsa reisliği kabul etme!» buyurdu. Sonra Sıddîk halifeliği kabul edince, Râfi' (radıyallahü anhüma) kendisine, «Beni nehyettin, bugün kendin kabul ettin, böyle şey olur mu?», deyince: «Seni şimdi de reis olmaktan nehyederim [yasak ederim]. Adâletle iş yapmayana Allah'ın lâneti olsun», buyurdu. Zayıflara itiraz, yüzme bilip, denizde duran bir babanın küçük çocuğuna, denize yakın gelme demesine benzer. Zira çocuk da babası gibi, denize girip yüzeyim derse, boğulur. Sultan zalim olursa, kadı âdil karar veremez. Sultana müdahale zorunda kalır. Bu durumda böyle görevleri kabul etmemek lâzımdır. Azl edilmek korkusuyla zulüm ederse, bu mazeret sayılmaz. Azl edilinceye kadar adâletten ayrılmamalıdır. Eğer bu işi Allah rızası için yapıyorsa, azl edildiğine de memnun olur.

ÜÇÜNCÜ KISIM: Va'z, fetvâ, tedris ve hadîs-i şerîf bildirmektir. Bunda da büyük lezzet vardır. Namaz ve oruçtan daha çok bunda

riyâ bulunur. Bu da vali ve sultanlığa yakındır. Aradaki fark, şeriati bildirmek, va'z vermek ve hadis-i şerifleri öğreterek dinleyenlere faydalı olduğu gibi söyleyene de faydalıdır. Dine çağırmak, riyâdan uzaklaştırmaktır. Sultanlık ise böyle değildir. Bir kimsede, bu işte riyâ hâsıl olursa, bunu yapmamak olabilir. Birçok kimseler bu yüzden bunu terketmişlerdir. Kendilerine fetvâ sorulan birçok sahâbe, soranı başkasına gönderirdi.

Bişr-i Hâfî, birçok kitap sandıklarını yere gömdü ve «Kendimde Muhaddis olmak arzusu görüyorum. Eğer görmeseydim hadis âlimliği yapardım» dedi. Geçmiş büyüklerimiz buyuruyor ki: Hadis öğretmek **[haddesenâ demek]** dünya kapılarından bir kapıdır. Kim **haddesenâ** derse, huzurumda oturun demek ister: Bir kimse Hazret-i Ömer'den (radıyallahü anh) sabah namazlarından sonra, insanlara nasihat vermek için izin isteyince, izin vermedi ve «İçine öyle bir rüzgâr [yâni gurur] düşer ki, kendini Süreyya yıldızı kümesinde görürsün», buyurdu. **İbrahim-i Teymî** buyurur: «Canın konuşmak isteyince konuşma, sus. Susmak isteyince konuş derim».

Bizim burada seçtiğimiz yol Muhaddis ve Müzekkir [hadis ve ilim öğretenler] kalblerine bakmalıdırlar. Söylemekte Allahü Teâlâ'ya tâat niyetinin yanında kalbinde riyâ da bulunuyorsa, söylemeye devam etmeli, kalbindeki bu niyeti kuvvetlendirmeye çalışmalıdır. Bu, sünnet ve nâfile namazlarına benzer. Niyetin aslı var iken riyâ düşüncesi ile bunlar terkedilmez. Sultanlık ise bunun aksidir. Riyâ ile karışık olunca, yanaşmamak daha iyidir. Çünkü bozuk niyet çabuk galib olur. Bunun için **Ebû Hanîfe** (rahmetullahi aleyh) valilikten kaçtı. Kadılık verdiler, «Bunu da yapamam», buyurdu. «Niçin yapamazsın?» dediklerinde, «Yapamam diyorum, eğer doğru söylediğime inanıyorsanız yapamam. Yok yalan söylüyorsam, zaten yalan söyleyen kadı olamaz», buyurdu. Halbuki öğretme ve öğrenmeden kaçmadı, elini de çekmedi.

Ama kalbinde hiç ibadet ve tâat niyeti yoksa, maksadı riyâ ile mevki ise, bu işten el çekmesi ona farz olur. Biz ne yapalım? diye sorarlarsa bakarız, eğer sözünde insanlar için fayda yoksa, sohbeti lüzumsuz sözler, kahramanlık hikâyeleri, nüktelerle geçiyorsa ve sözleri, Allah Rahîm'dir, günaha devam, şeklinde ise, yahut kalbde hased ve övünme tohumunu büyütüp ağaç yapan, cedel, ihtilâf ve münâzara öğretiyorsa, ona mâni oluruz. Çünkü ona mâni olmak kendisi ve insanlar hakkında büyük iyilik olur. Ama, sözü insanlara faydalı oluyorsa, şeriata uygun ise, insanlar onu muhlis tanıyorlarsa, öğretmesi din için faydalı oluyorsa, el çekmesine izin vermeyiz. Çünkü onun çekilmesinde başkalarının zararı vardır. Başkaları ise çoktur. Onun konuşmasında ise yalnız kendine zarar vardır. Bi-

zim için yüz kişinin kurtulması, bin kişinin kurtulmasından iyidir. Onu, diğerlerine feda ederiz.

Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Allahü Teâlâ bu dine, kendilerine hiç faydası olmayanlarla da yardım eder» (1). Bundan maksat böyle insanlardır. En çok söyleyebileceğimiz şey, el çekme ve riyâdan uzak olmaya gayret et, niyetini düzelt ve nasihatinden, herkesten çok sen hisse al. Allah'dan kork, sonra diğerlerinden kork, demektir.

SUAL: Vâizin niyetinin doğru olduğunu ne ile biliriz, alâmeti nedir? diyene cevab olarak deriz ki: Doğru niyet, maksadının insanları Allah yoluna çevirmesi, dünyadan uzaklaştırması ve insanlara karşı şefkatli ve merhametli olduğunu belli etmesidir. Bir başkası ortaya çıkar, va'zı daha faydalı olur, insanlar onun sözünü daha çok kabul ederlerse, buna sevinmelidir.

Nitekim bir kimse bir kuyuya düşmüş olsa, kuyunun üzerinde de bir taş bulunsa, şefkat ve merhamet edip, onu kurtarmak istese, büyük zahmet ile taşı kaldırırken bir kimse gelip o taşı kaldırsa ve onu bu sıkıntı ve zahmetten kurtarsa buna sevinir. İşte bu vâiz sevinmeyince ve kendinde hased görünce maksadının insanları Allah'a değil, kendine çağırmak olduğunu bilmelidir. Bir başka alâmeti de, dünyayı sevenler ve valiler, meclisinde bulunsa da, kendi âdetini bozmaz. Bir başka alâmet de, insanları ağlatan, feryâd ettiren asılsız sözleri söylemez. Bu ve bunun gibi şeylerle kendini yoklamalıdır. Bir kerihlik bulamazsa ve bunu düşünmezse tam mürâidir. Kendinde bir kerihlik görürse, başka bir niyeti olduğu anlaşılır. Uğraşıp o başka niyetin galib olmamasını sağlamalıdır.

F A S I L

İBADET SEVİNCİ HER ZAMAN RİYÂ OLMAZ

Çok zaman olur ki, insanların sebebiyle, ibadet sevinci doğar. Bu sevinç ise yerinde olup riyâ olmaz. Çünkü mü'min, daima ibadet yapmayı ister. Fakat bir mâni çıkar ve ibadet edemez. Aynı zamanda insanların yardımı ile bu mâni kalkabilir. Yahut bu sevinç harekete geçer. Meselâ bir kimse evinde iken, ehli ile yatmak veya konuşmak gibi mâniler teheccüd namazına engel olur. Başkasının evine gidince bu engeller aradan kalkar ve ibadet için sevinir. Yahut evde yalnız olur, uyku gelmez ve ibadetle meşgul olur. Yahut daima namazla meşgul olan insanlar görür, ibadet sevinci coşar ve «Ben de onlar gibi namaz kılayım, benim sevaba ihtiyacım onlardan az

(1) III/275.

değildir», der. Yahut başka bir yerde bulunur. Oradakilerin hepsi oruç tutar veya yemek yemeyi sevmezler. Oruç tutmak arzusu ve sevinci harekete gelir. Yahut câmide teravih namazı kılanları görür. Kendisi ise evde tembel tembel oturur. Onları görünce tembellik ve gevşekliği gidip, onlar gibi olmak ister. Yahut cuma günü herkesi Hak ile meşgul görür. O da her günkünden fazla olarak namaz ve tesbihe başlar. Bütün bunlarda, o kimse için riyâ olmaması mümkündür. Şeytan ise ona, «Bunu yapma, insanlar sebebiyle olduğu için riyâ olur», der. Sevinç, iyi işleri yapması veya engellerin kalkmasından değil de, insanlar sebebiyle de olabilir. Şeytan yine, yapma der. Melekler ise, «Yap, bu arzu sende vardı, fakat bazı engeller arada bulunduğu için yapamıyordun. Şimdi engeller kalktı», derler. O hâlde bu ikisini birbirinden ayırmak icabediyor.

Burada ölçü şöyledir ki, eğer o insanlar onu görmeyip, kendisi onları görse, acaba bu sevinç böyle olacak mı idi? Eğer böyle olacak idiyse, istemek ve sevinmek iyidir. Değilse, riyâdır. O zaman yapmamak daha iyidir. Her ikisi de olursa, yâni hem iyiliğe rağbet, hem de insanların övmesi bulunuyorsa, hangisinin daha çok olduğuna dikkat edip, onu yapmalıdır. Bunun gibi bir âyet-i kerime işitip, insanların ağladığını görüp ağlarsa, yalnız olduğu zaman bundan ağlamazsa, bu riyâ olmaz. Çünkü oradaki insanların ağlamasını görmek, kalbe te'sir eder. İnsanları üzüntülü görünce, birçok şeyler aklına gelir ve ağlar. Belki de ağlamanın esası yumuşak ve ince kalbliliktendir. Başkalarının duyması için, bağırmak, feryâd ederek ağlamak riyâ olur. Bazan da üzüntü ve eleminden düşer, kalır. Fakat kalkmaya gücü yettiği hâlde bunun vecdinin, kendinden geçmesinin, aslı yoktur demesinler diye kalkmazsa riyâkâr olur. Halbuki aslında riyâ yoktur.

Raks esnasında, kuvvetli olduğu hâlde başkasına dayanıp, ağır ağır yürüyüp, yürümeye kuvveti olmadığını ve kendinden geçme hâlinden hemen ayılmadığını bildirmek istemesi de riyâdır. Bunun gibi, istiğfar eder ve **eûzübillâhi** der. Bunu da işlediği bir günahı aklına geldiği için söyler. Yahut, insanları ibadet ediyor görüp, kendi kusurundan dolayı söylerse riyâ olmaz. Riyâ da olabilir. Bu gibi düşünceleri kontrol etmek lâzımdır.

Zira Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Riyânın yetmiş kapısı vardır»** (1), buyurdu. Düşüncenin riyâ olduğunu anlayan kimse, kalbindeki kötülüğü Allahü Teâlâ'nın bildiğini, Allahü Teâlâ'nın gazab ve azâbında olduğunu hatırlamalıdır. O hâlde, onu kendinden atmaya uğraşmalı ve Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Nifâkın huşûundan Allah'a sığınırız»** (2), hadis-i şerifini ha-

(1), (2) III/285.

tıralamalıdır. Bu da bedeni huşû içinde, kalbi ise bundan habersiz olmaktır.

FASIL

SEVAB İÇİN OLAN HER İŞ ALLAH İÇİN OLMALIDIR

Namaz ve oruç gibi tâat olan her şeyin Allah için olması vâcib olup, bunlarda riyâ haramdır. Ama mubah olanlardan da sevab almak istiyorsa, bunda da ihlâs vâcibtir. Meselâ bir Müslümanın işini sevab için yapmaya uğraşırsa, niyeti düzgün olmalı ve o kimseden teşekkür ve bir karşılık beklememelidir. Ama ilim öğreten birisi, talebeden, ardından gelip ona hizmet etmelerini beklese karşılık istemiş olup, sevaba kavuşamaz. Fakat hiç hizmet beklemese, kendisine hizmet etmek isteseler, en iyisi bu istekleri kabul etmemektir. Kabul ederse, maksadı bu olmadığı için sevabı gitmez. Ancak hizmet etmediği zaman, hizmet etmediğine şaşmamak lâzımdır.

Fakat azimet sahibleri bundan kaçınmışlardır. Hattâ büyüklerden biri kuyuya düştü. İp getirdiler. Eğer benden bir hadis-i şerif duyan veya Kur'ân öğreneniniz varsa, yemin ederim ki, ipi tutmam, dedi. Bu işinin, o sevabın karşılığı olacağından korktu.

Süfyân-ı Sevrî'ye birisi bir hediye gönderdi. Almadı. «Ben sizden hiç hadis dinlemedim», dedi. «Kardeşin dinledi. Korkarım kardeşine, başkalarından daha şefkatli olurum», buyurdu. Bir kimse Süfyân-ı Sevrî'nin yanına iki kese altın getirip, «Bilirsin ki, babam dostunuz idi. Helâl yerdi. Bu onun mirasındandır, lütfen kabul buyurunuz», dedi. Kabul etti. O zât gidince, arkasından oğlunu gönderip altınları da o zâta gönderdi. Aklına babasiyle olan dostluğunun Allah için olduğu gelmişti.

Süfyân'ın oğlu der ki: «Eve geldiğim zaman sabredemedim. Babama, kalbiniz taştan mıdır? Görmüyor musun, çoluk çocuğunuz var, hiçbir şeyiniz yok. Bize acımaz mısınız?», dedim. «Oğlum, sen iyi yemek ve kıyamette hesabını benden sormalarını mı istiyorsun? Benim bunlara hevesim yoktur» buyurdu.

Bunun gibi talebe de, öğrendiği şeylerden Allahü Teâlâ'nın rızasından başka bir şey istememeli, hocadan bir şey beklememelidir. Kendisiyle daha çok ilgilenmesi için iyi işlerini hocasına göstermeyi câiz görebilir. Bu yanlıştır ve riyânın kendisidir. Belki hocasına üstadına hizmetle, hocasının değil, Allahü Teâlâ'nın indinde yer iste-

melidir. Bunun gibi ana ve babasının rızasını, zâhid ve âbid görünerek almaya değil, Allah rızası için elde etmeye çalışmalıdır. Çünkü böyle olursa günah olur. Velhâsıl, sevab beklediği her şeyi Allah rızası için yapmalıdır.

DOKUZUNCU ASIL

KİBİR ve UCBUN İLÂCI

Kibir, yâni kendini büyük görmek, kötü bir sıfattır. Hakikatte Allahü Teâlâ ile beraberlik dâvasına kalkmaktır. Çünkü kibriyâ ve azamet (büyüklük) Allahü Teâlâ'ya mahsustur. Bunun için Kur'ân-ı Kerîm'de, cebbâr ve mütekebbir (mağrur ve gururlu) ler için çok ağır âyet-i kerimeler vardır: **«Allah bütün mütekebbir cebbârların kalbini mühürledi»** (1). **«Bütün cebbârlar büyük zarar ettiler»** (2). Mûsa aleyhisselâmın ağzından şöyle buyurur: **«Hesab gününe inanmayan bütün kibirlilerden benim ve sizin Rabbinize sığınırım»** (3). Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Kalbinde çok az veya hardal tanesi kadar kibir bulunan Cennete giremez»** (4). Yine buyurdu: **«Öyle kimse vardır ki, kibirlenmeyi meslek hâline getirir. Buna devamla ismi cebbâr defterine yazılır ve cebbârlara verilen azab ona da verilir»** (5). Haberde geldi ki: **«Süleyman aleyhisselâm cinlere, kuşlara ve insanlara bir yere toplanmalarını söyledi. İkiyüz bin insan ve ikiyüz bin cin toplandı. Bir rüzgâr kendisini kaldırdı, göklere kadar yükseltti. Meleklerin seslerini ve tesbîhlerini duydu. Yerin derinliklerine, denizlerin diplerine kadar indirdir. Sonra bir ses duyuldu ki, eğer Süleyman'ın** (aleyhisselâm) **kalbinde zerre kadar kibir olsaydı, onu havaya çıkarmadan önce, yerin dibine batırırdım»**. Yine buyurdu: **«Kıyamet günü kibirli olanları, Allahü Teâlâ'nın indindeki küçüklük ve hakirlikleri bakımından, insanların ayakları altında kalmış karıncalar gibi yaparlar»** (6). Yine buyurdu: **«Cehennemde Hebheb isminde bir yer vardır. Allahü Teâlâ kibirli ve cebbâr olanları oraya atar»**. Süleyman aleyhisselâm buyurur: **«Hiçbir iyiliğin fayda vermediği günah, kibirdir»**. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Kim böbürlenerek elbisesini sürüye sürüye yürürse kıyamet günü Allahü Teâlâ ona bakmaz»** (7). Yine buyurdu: **«Bir defa, bir kimse böbürlenerek yürüyor, giydiği güzel elbiselere bakıyordu. Allahü Teâlâ onu yere batırdı,**

---

(1) 40 — Gâfir: 35.
(2) 14 — İbrâhim: 15.
(3) 40 — Gâfir: 27.
(4), (5) III/289.
(6) III/290.
(7) III/291.

hâlâ yere batmakta olup, kıyamete kadar öyle gider» (1). Yine buyurdu: **«Kendini büyük görüp, böbürlenerek yürüyen, kıyamet günü Allahü Teâlâ'yı kızgın olarak görür»** (2).

Muhammed ibn Vâsı' bir kere oğlunu böbürlenerek yürürken gördü. Seslenip, «Sen kim olduğunu biliyor musun? Annen yirmi altına satın aldığım bir cariyedir. Baban ise Müslümanlar arasında öyledir ki, onun gibi ne kadar az bulunursa, o kadar iyi olur», buyurdu. **Mıtraf ibn Muhammed, Muhalleb'i** böbürlenerek yürürken gördü, «Ey Allah'ın kulu, Allahü Teâlâ böyle yürümeyi sevmez», dedi. «Yâ beni tanıyor musun?», dedi. «Tanıyorum. Başlangıcın pis kokulu bir su, sonun işe yaramayan bir leş. İkisi arası, yükü murdar bir hammallık», dedi.

TEVÂZUUN ÜSTÜNLÜĞÜ

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Tevâzu edip de, Allahü Teâlâ şerefini artırmadığı kimse yoktur»** (3). Yine buyurdu: **«Herkesin başının üzerinde tasma tutan iki melek vardır. Tevâzu yapınca, tasmayı havaya doğru kaldırırlar ve yâ Rabbi, onu yükselt derler. Kibirlenirse, tasmayı aşağı indirirler ve yâ Rabbi, onu alçalt, derler»**. Yine buyurdu: **«Âcizlikten değil, isteyerek tevâzu yapana, topladığı malı ve parayı günaha harcamayana, düşkünlere acıyana, akıllılar ve âlimlerle oturanlara saâdetler olsun, müjdeler olsun»** (4).

Ebû Müslim-i Medînî dedesinden naklen anlatır: «Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir defa bizde misafir idi. Oruçlu idi. Orucunu açmak için, bal karıştırılmış bir bardak süt verdik. Mübarek ağzına koyunca, tatlılık hissetti ve "**Bu nedir?**", buyurdu. "İçerisine bal karıştırdık", dedik. Yere koydu içmedi ve "**Haram olduğunu söylemiyorum. Fakat Allahü Teâlâ için tevâzu edeni, Allahü Teâlâ yükseltir. Kibirleneni de alçaltır. Bir zavallıya yardım edeni, kimseye muhtaç etmez. Fakirlere bir şey vermeyeni, Allahü Teâlâ fakir eder. Allahü Teâlâ'yı çok ananı ve zikredeni, Allahü Teâlâ sever**" (5), buyurdu».

Bir defa acınacak hâlde bir fakir Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) kapısına gelip, sadaka dileniyordu. Resûlullah (aleyhisselâtü vesselâm) yemek yiyordu. Onu çağırdı. Yanına yaklaştı. Onu kendi mübarek dizi dibine oturtup, **«Yiyiniz»** buyurdu. Kureyşlilerden biri onu temiz görmeyip, ondan tiksindi. Pis bir hastalığa

---

(1), (2) III/291. (3), (4) III/292.
(5) III/292 - 293.

yakalanıp öldü. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allahü Teâlâ beni, kul olup resûl olmak ve melik [sultan] olup nebi olmak arasında serbest kıldı. Durakladım. Meleklerden çok sevdiğim olan Cebrâil aleyhisselâma baktım. "Allah'a tevâzu eyle", dedi. Kul olup Resûl olmayı isterim dedim»** (1). Allahü Teâlâ, Mûsa aleyhisselâma vahiy gönderdi: «Mütevazi olup, insanlara gururlanmayan, kalbi korkulu olan, zamanını beni zikretmekle geçiren, benim için kendini bütün arzularından ve şehvetlerinden koruyanın namazını kabul ederim». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Kerem takvâda, şeref tevâzuda, zenginlik hakkı iyi tanımaktadır»** (2). İsa (aleyhisselâm) buyurdu: «Dünyada tevâzu sahiblerine saâdetler olsun ki, kıyamet günü minber sahibi onlar olurlar. Dünyada insanları barıştıranlara saâdetler olsun ki, onların karşılığı Allahü Teâlâ'yı görmektir». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allahü Teâlâ'nın İslâm dinini nasib ettiği, güzel yüzlü yarattığı, hâlini başkalarından utanmayacağı şekilde yaptığı, bütün bunlarla beraber tevâzu verdiği kimse, Allahü Teâlâ'nın indinde yüksek kullardandır»** (3).

Cildinde çıbanlar çıkmış bir fakir Resûlullah'ın yemek yediği yere geldi. Kimin yanına oturduysa, o kişi iğrenip yüz ekşitip kalktı. Resûlullah hastalıklı fakiri yanına çağırdı, dizi dibine oturtup «Ye!» dedi, ikramda bulundu. Kibrinden ötürü o fakiri horlayanlardan biri daha sonra aynı illete yakalanıp öldü.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurur ki: **«Kişinin çoluk çocuğunun ihtiyacını kendisi temin edip taşımasını ve bu suretle gurur ve kibrini ezmesini severim»** (4).

Ashâb-ı kirâma (aleyhimürrıdvân) buyurdu: **«Nedendir ki, ibadetin tatlılığını sizde göremiyorum?»** (5). «İbadetin tatlılığı nedir», dediler. «Tevâzudur», buyurdu. Yine buyurdu: **«Tevâzu sahiplerini ne zaman görürseniz, onlara karşı mütevâzi olunuz. Kibirlilere karşı ise kibirli olunuz ki, alçaklıkları ve aşağı oldukları meydana çıksın»** (6).

Âişe (radıyallahü anhâ) buyurur: «Siz, ibadetlerin en faziletlisini bilmiyorsunuz. O, tevâzudur». Fudayl buyurdu: «Tevâzu, kimden olursa olsun, hakkı [doğruyu] kabul etmektir. İsterse çocuk ve en cahil kimseler olsun». Abdullah ibn Mübârek buyuruyor: «Tevâzu, kendini, dünya bakımından, senden aşağı olandan aşağı tutmaktır. Ancak böylece dünyalık sebebi ile kendine kıymet vermezsin. Yine tevâzu, kendini, dünya bakımından, kendinden üstün olandan üstün tutmak olup, dünyalik sebebi ile yanında kıymetli olmadığını

(1), (2), (3), (4), (5), (6) III/293.

anlatmandır». Allahü Teâlâ, İsâ aleyhisselâma vahiy gönderdi: «Sana gönderdiğim nimeti, tevâzu ile karşılarsan, o nimetimi sana tamam ederim». İbn Semmak, Hârun Reşid'e, «Ey Emîre'l-Mü'minîn, Allahü Teâlâ kime mal, cemâl ve haşmet verirse; malda insanlara yardım, haşmette tevâzu etsin ve cemâlde zâhid olsun. Allahü Teâlâ, böyle olanların ismi hâlisler defterine yazılır buyuruyor», dedi. Hârun, kâğıt - kalem isteyip bu sözleri yazdı.

Süleyman aleyhisselâm kendi ülkesinde zenginleri sabahleyin sorar, sonra fakirlerle oturur ve «Miskinler, miskinlerle oturur», buyururdu. Büyüklerden tevâzu hakkında söz söyleyenler çoktur. Hasan-ı Basrî (rahmetullahi aleyh) buyurdu: «Tevâzu, evden çıkınca, gördüğün herkesi kendinden üstün bilmektir». Mâlik-i Dinâr (rahmetullahi aleyh) buyurdu: «Eğer bir kimse mescidin kapısında seslense ve içinizde en kötünüz dışarı çıksın dese, zorla olmadan hiç kimse, benden önce dışarı çıkamaz». Abdullah ibn Mübârek (rahmetullahi aleyh) bunu duydu ve buyurdu ki: Mâlik'in büyüklüğü bu sebeptendir. Şiblî'nin (rahmetullahi aleyh) huzuruna bir kimse geldi ve «Ben insanım, sen nesin?». «Ben de (be) harfinin altındaki noktayım», dedi. Yâni benden küçük hiçbir şey yok dedi.

Büyüklerden biri Hazret-i Ali'yi (radıyallahü anh) rüyada gördü. «Bana nasihat verin», dedi. «Âhirette sevaba kavuşmak için, zenginlerin fakirler yanında mütevazi olmasından büyük hangi amel vardır! Allahü Teâlâ'nın ihsanına güvenip, fakirlerin zenginler yanında kibirli olmasından güzel hangi iyi iş vardır!» buyurdu. Yahyâ ibn Hâlid buyurur: «Kerem sahibi zâhid olursa, mütevazi olur; insaniyetsiz ve sefih olan zâhid olursa, kibirlenmeye başlar». Bayezid-i Bistâmî buyurur: «İnsan, insanlar içinde kendini herkesten aşağı görmeyince, kibirlidir».

Cüneyd-i Bağdâdî (rahmetullahi aleyh) bir gün cuma namazı kılınan büyük câmide buyurdu ki: «Eğer hadîs-i şerifte, **«Âhir zamanda, insanların başına geçenler, onların en aşağısı olur»** [1], buyurulmasaydı, mecliste size söz söylemeye aslâ yanaşmazdım». Yine buyurdu: «Ehl-i tevhid nezdinde tevâzu, kibir sayılır. Yâni tevâzu ile, kendini aşağı görüyor, kendini aşağı görmeye ihtiyaç hisseden, kendine bir yer, bir değer vermiş olur ve kendini ondan dolayı aşağı görüyor. Atâî Sülemî gök gürültüsü duyduğu zaman, doğum sancılarına yakalanan bir kadın gibi karnını tutar, kalkar - oturur ve «Bu, benim isyanımdır. Eğer ben ölürsem, insanlar kurtulurdu...», derdi. Bir gün bir grup insan Selmân-ı Fârisî'yi yüzüne karşı övdüler. Selmân-ı Fârisî, (radıyallahü anh) «Benim başlangıcım menî,

(1) III/295.

sonum ise, işe yaramayan bir leştir. Sonra benim amelimi tartarlar. İyi amelim ağır gelirse, büyüklüğüm o olur. Böyle olmazsa benden zavallı yoktur», dedi.

KİBRİN ESASI VE ZARARLARI

Bil ki, **kibir kötü bir huydur.** Kalp huylarından olup, sıfatı zâhirde görünür. Kibrin hakikati kendini başkalarından üstün görmek ve iyi bilmektir. Bundan da kalben sevinç havası duymaktır. Kalbinde meydana gelen bu havaya kibir denir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Yâ Rabbi, kibir rüzgârından Sana sığınırım»** (1). Bu rüzgâr içine dolunca, başkalarını kendinden aşağı görür. Onlara hizmetçi gözüyle bakar. Hattâ kendine hizmet edenleri beğenmeyip, sen bana hizmet etmeye lâyık değilsin, der. Nitekim bazı sultanlar, her kapısını öpeni ve kölenizim diyeni kabul etmezler. Ancak meliklerin, krallarınkine memnun olurlar. Bu öyle bir kibirdir ki, kendini Allahü Teâlâ'dan bile yüksek görmektir. Çünkü Allahü Teâlâ herkesi kulluğa ve kendine secdeye kabul etmektedir. Mütekebbir ve ahmak bu dereceye çıkamazsa, yürümekte ve oturmakta öncelik hakkı arar. Hürmet ve tâzim bekler. Öyle olur ki, nasihat kabul etmez; kendisi nasihat etmek istese, kasılarak zorla söyler. Ona bir şey öğretseler kızar. İnsanlara hayvan gözüyle bakar. Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Kibir nedir?», diye sordular. **«Doğruyu kabul etmemek ve insanlara hakaret ile bakmaktır»** (2), buyurdu. Bu huy kendisi ile Allahü Teâlâ arasında büyük bir perdedir. Bütün kötü ahlâklar bundan doğar. Tekebbür bütün iyi ahlâklardan insanı uzaklaştırır. Zira efendilik, kendini üstün görmek ve gururlanmak sıfatları kendinde bulunan kimse, kendisi için beğenmediğini başkalarına lâyık görür. Bu ise Müslümanlığa sığmaz. Böyle kimse, hiç kimseye tevâzu edemez. Bu ise müttekilere, Allah'tan korkanlara yakışmaz. Kin ve hasetten kurtulamaz. Kızgınlığını yenemez, dilini gıybetten koruyamaz ve kötü düşüncelerden kalbini temizleyemez. Zira kendine tâzim etmeyene kalbinde kin besler. İnsanların en aşağısı bütün gün kendine tapan, kendini üstün görmekle uğraşan, hile ve aldatmadan kurtulmayan, yalan ve nifaktan geçmeyen, daima kendi işlerini insanların gözünde iyi göstermeye çalışan kimsedir.

Halbuki işin esası şöyledir ki, kendini unutmayan hiç kimse, Müslümanlığın kokusunu duyamaz. Belki dünya rahatlığı da göremez. Büyüklerden biri, «Cennet kokusunu almak istersen, kendini bütün insanlardan aşağı tut», buyurdu. Bir kimseye öyle bir göz

(1), (2) III/296.

verilse ve iki mütekebbirin birbirine rastladığı zaman onların kalblerini görse, onların kalbindeki pislik ve murdarlığı hiçbir mezbelelıkte göremez. Çünkü onların kalbleri köpek gibi olmuş, dış görünüşleri ise birbirlerine karşı kadınlar gibi süslü ve yakınlık, mütekebbirlerde aslâ bulunmaz. Hattâ hangisine rastlasan, rahatlığı, senin gibi birisini bulmak ve ondan tâzim beklemekte bulur. Böylece ikiliği aradan kaldırmak ve tek olmak ister. Yâni kendisinin olmasını ve senin olmamanı ister.

İkilikten, iki «benlik»ten gurur ve kibir doğar. Manevi rahatlık ise «bir»leşmektedir. Yâni iki Müslüman bır araya geldiğinde benliklerini yok edip, Hak Teâlâ'da fanileşmelidir. Ikilikte rahat yoktur. İşin kemâl derecesi fenâfillah makamına ulaşmaktadır.

KİBRİN DERECELERİ

Kibrin de bazısı bazısından büyük ve şiddetlidir. Burada fark, kibirlenmenin, Allahü Teâlâ'ya, Resûlüne (sallâllahü aleyhi ve sellem) ve kullara karşı olmamasındandır.

BİRİNCİ DERECE: Allahü Teâlâ'ya karşı kibirdir. Nemrûd'un, Fir'avun'un, İblis'in ve Allahü Teâlâ'ya inanmayıp, kendilerini ilâh tanıyıp, kul olmayı kendilerine yediremeyenlerin kibirleri bu cinstendir. Allahü Teâlâ, **«Ne İsa, ne de Allah'a yakın melekler, Allah'ın kulu olmaktan utanmazlar, çekinmezler»** (1), buyurdu.

İKİNCİ DERECE: Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) **karşı kibirlenmektir.** Kureyş kâfirlerinin yaptıkları böyledir. Dediler ki: «Biz, bizim gibi bir insanın emrine uymayız. Niçin bize melek gönderilmedi? Yahut niçin meşhur birisi değil de, bir yetim peygamber olarak gönderildi?». Âyet-i kerîmede onlar için, **«Niçin bu Kur'ân bu iki şehirden** [Mekke ve Tâif] **büyük bir kimseye indirilmedi dediler»** (2), buyuruldu.

Onlar iki çeşit idiler: Bir kısmının kibirleri gözlerine ve kalblerine perde oldu. Düşünmediler ve O'nun peygamberliğini anlayamadılar. Nitekim onlar için Kur'ân-ı Kerîm'de **«Yeryüzünde haksız yere gururlananları, âyetlerimizi düşünmekten uzak tutarız»** (3), buyuruldu. Bir kısmı ise bildiler fakat inkâr ettiler. Kibir ile tasdik etmeye tahammül edemediler. Onlar hakkında Allahü Teâlâ, **«Zulüm ve gururları sebebi ile mûcizeleri inkâr eylediler»** (4), buyurdu.

ÜÇÜNCÜ DERECE: Kullara karşı kibirlenip, hakaret gözü ile bakarlar, sözlerini kabul etmezler, kendilerini iyi bilirler ve onlar-

(1) 4 — Nisâ: 172.
(2) 43 — Zuhruf: 31.
(3) 7 — A'râf: 146.
(4) 27 — Neml: 14.

dan üstün tutarlar. Böyle kibir, yukarıdaki iki dereceden aşağı ise de, iki sebeple de büyük sayılır:

Biri, büyüklük Allahü Teâlâ'nın sıfatıdır. Onun işinden bir (şey) şey elde edemeyen zavallı kulun büyük olması nereden geliyor ki, kendini bir şey zannediyor? Kendini büyük bilince, Allahü Teâlâ'nın sıfatının kendinde olduğunu söylüyor, onunla ortak olmak istiyor. Böyle kimse, padişahın tâcını başına geçirip tahtına oturan köleye benzer. Padişah tarafından ne cezaya müstahak olacağını herkes bilir. Bunun için Allahü Teâlâ, **«Azâmet ve kibriyâ bana mahsus sıfatlardır. Bunlar için benimle kavga edeni, helâk ederim»** (1), buyuruyor. O hâlde kullara tekebbür etmek Allahü Teâlâ'dan başka hiçbir kimseye yakışmaz. Eğer onun kulu, kullarına kibirlenirse, onunla büyüklükte kavga etmiş olur.

Diğer bir sebebi de şudur ki, bu kibir, hakkı, doğruyu diğerlerinden kabul etmesine engel olur. Bu sıfatta insanlar, dini bir mes'elede münâzara ederlerse biri doğruyu söyleyince, diğerleri kibir sebebiyle onu kabul etmezler, inkâr ederler. Bu ise münâfıkların ve kâfirlerin ahlâkıdır. Nitekim Allahü Teâlâ, **«Münâfıklar, "Bu Kur'ân'a kulak vermeyiniz. Galib gelmeniz için o okunurken lüzumsuz şeyler konuşunuz" dediler»** (2), buyuruyor. Yine buyurdu: **«Ona Allah'tan kork dedikleri zaman, gururu onu günahlara devam etmeğe götürür»** (3).

İbn Mes'ûd (radıyallahü) anh buyurur: «En büyük günah, bir kimseye Allah'tan kork dendiği zaman, senin amelin sana, benimki banadır demektir». Bir defa Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) birine buyurdu: **«Sağ elinle ye».** Yiyemiyorum demesinin kibirden olduğunu anladı ve **«Yiyemezsin»,** buyurdu. Eli öyle oldu ki, bir daha hareket etmedi. Sana anlatılan İblis'in hikâyesini efsane sanma. Bunu sana anlatmalarının sebebi, kibrin zararının nereye kadar gittiğini göstermek içindir. Zira İblis kibir etti ve **«Ben ondan (Âdem aleyhisselâmdan) daha hayırlıyım. Beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın»** (4), dedi. Kibri kendisini o dereceye götürdü ki, Hak Teâlâ'ya baş kaldırdı, secde etmedi ve mel'ûn oldu.

KİBRİN SEBEPLERİ VE KİBİRDEN KURTULUŞ ÇARELERİ

Kendini büyük gören kimse, kendinde bulunan bir kemâl sıfatın başkasında bulunmadığını bilerek kendini büyük görür. Bunun yedi sebebi vardır:

---

(1) III/296.
(2) 41 — Fussılet: 26.
(3) 2 — Bakara: 206.
(4) 38 — Sâd: 76.

BİRİNCİ SEBEP: İlimle kendini büyük görür. Zira âlim kendini ilimle süslü görünce başkalarını kendine göre hayvan gibi görür ve bu görüş onda kuvvetlenir. Bunun anlaşılması, insanlardan riayet, hizmet, tâzim ve öncelik beklemesidir. Yapmazlarsa hayret eder. Onlara bakarsa, yahut birisinin dâvetine giderse, o kimse için bunu ihsan sayar. İlminden dolayı insanlar minnet bekler. Konuşmalarında, kendi âhiret işlerini, Allahü Teâlâ'nın indinde, diğerlerinden iyi bilir. Kendisi için daha ümidli, onların hâlinin ne olacağından korkar görünür ve hepsinin benim duâma ve irşadıma ihtiyacı vardır, benim sayemde Cehennem'den kurtulacaklardır, der.

Bunun için Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Âlimlerin âfeti, kendilerini büyük görmeleridir»**, buyurdu. Aslında böyle kimseye cahil demek daha iyidir. Nerede kaldı ki âlim densin. Çünkü hakikî âlim, âhiret tehlikesini anlayan ve Sırat'ın inceliğini bilendir. Bunu bilen, kendini daima kibirden uzak görür, kusurlu bilir ve sonunun korkusundan ve ilminin perde olması endişesinden kendini büyük görmeye kalkmaz. Nitekim Ebû'd-Derdâ (radıyallahü anh) buyurdu ki, ilim artınca derdi de artar. Fakat ilmi öğrenip de kibri artanların iki tarafı vardır: Biri, hakikî ilim olan din ilmini öğrenmemiştir. Bu da öyle bir ilimdir ki, onunla kendini tanır. Bu ilim, elemi ve kırıklığı artırır, kibirlenmeyi değil. Fakat, Tıb, Hesab, Astronomi, Nahiv, Lügat, Cedel ve Hilâf ilimlerini öğrenmekten, kibirden başka bir şey artmaz. Allahü Teâlâ'nın sevdiği en kıymetli ilim Fetvâ ilmidir. Çünkü bu ilim dünyadaki insanların ıslahı içindir. Demek ki, dinin ihtiyacı olsa da, bu da dünya ilmidir. Bundan korku kalkmaz. Çünkü yalnız bunun üzerinde durur, başka ilim öğrenmezse, kalb kararır ve kibir galib gelir. İşitmek, görmek gibi nasıl olur? Bu insanlara dikkat et ki, hâlleri nasıldır! Bunun gibi, vâizlerin dağınık ilimleri, seci'li ve yuvarlak sözleri, insanları heyecana ve galeyana getirecek söz söylemek istemeleri, mezhebler arasında üzerinde durulan inceliklerden bahsetmesi, kibir, haset ve düşmanlık tohumunu kalblere ekmektir. Bunlar elem ve kırıklığı artırmaz, bilâkis sevinmeyi, övünmeyi artırır.

Diğer tarafı da şöyledir ki, bir kimse, bu kitapta ve İhyâu Ulûm kitaplarımızda bildirdiğimiz kıymetli ilimleri, Tefsir, Hadis ve geçmiş büyüklerin ahlâk ve siyer kitablarını okutup kibirlenebilir. Bunun sebebi, onun kalbinin, aslında habis ve pis şeylere düşkün olmasıdır. Onun ahlâkı kötüdür. Maksadı ilim okumaktan ve anlamaktan ileri geçememiştir. O ilimleri hayatına tatbik etmemiştir. O hâlde perhiz etmeden önce, mideye inen ilâç, midenin vasfı ile değişir. Nitekim havadan yere inen yağmur aynı vasıftadır. Buna rağmen hangi bitkiye giderse, onun sıfatını, cesametini artırır. O bitki acı ise daha acı eder. Tatlı ise daha tatlı eder.

İbn Abbas (radıyallahü anh) Resûlullah'dan (sallâllahü aleyhi ve sellem) bildirir: **«Birtakım Kur'ân okuyucular gelecek ki, okudukları Kur'ân hançerelerinden aşağı inmeyecektir. Onlar "Biz Kur'ân'ı okuyoruz, var mı bizim gibi bir okuyucu, var mı bizim gibi bir âlim?" diyeceklerdir»**. Ashâbına baktı ve **«Onlar ya sizden yahut ümmetimden olurlar. Onlar Cehennemin yemi olurlar»** [1], buyurdu.

Ömer (radıyallahü anh) buyurur: «Kibirli âlimlerden olursanız, ilminiz cahilliğinize yetmez». Allahü Teâlâ Peygamberine tevâzu emrediyor ve **«Sana tâbi olan, uyan mü'minlere karşı mütevâzi ol!»** [2], buyuruyor. Bunun için sahâbe kendileri için kibirden çok korkarlardı. Hattâ bir defa Huzeyfe (radıyallahü anh) imamlık yaptı. Sonra, «Kendinize başka imam arayınız. Zira kalbime, benim sizden iyi olduğum geldi», dedi. Onlar hatırlarından geçen kibirden korkunca, başkaları niçin korkmazlar ve nasıl bunu düşünmezler? Bu zamanda böyle âlim nerede bulunur? Belki bu sıfatın kötü olduğunu bilen ve ondan kaçınmanın icabettiğini bilen âlim bile çok kıymetlidir. Çünkü birçok insanlar bunu bilmiyorlar ve kibirleri ile övünüyorlar ve «Biz filânı insan yerine koymaz, ona kıymet vermez ve yüzüne bakmayız», gibi sözler söylerler. O hâlde kibri bilen de çok kıymetlidir. Böyle bir âlimin yüzüne bakmak ibadettir. Herkesin böyle bir âlimle bereketlenmesi lâzımdır.

Eğer böyle olmasaydı, hadis-i şerifte bildirilen **«Bir zaman gelir ki, sizin yaptığınızın onda birini yapan kurtulur»** [3], mânâdan ümitsizlik doğardı. Fakat bu zamanda az bir şey çok sayılır. Çünkü din için yardım eden kalmamıştır. Dinin hakikati örtülmüştür. Din yolunda ilerleyenlerin çoğu yalnız ilerlemekte olup, yardımcıları yoktur. Sıkıntısı kat kat artmaktadır. O hâlde bu kadarla yetinmesi gerekir.

İKİNCİ SEBEP: **Zühd ve ibadette kibirdir.** Âbid, zâhid ve sofu kibirden kurtulamaz. Başkalarının kendilerini ziyaretlerini iyi görürler ve ibadetleri için insanlara minnet ederler. Hattâ başkalarının helâk olduğunu, kendinin afvedildiğini sananları olur. Kendisini inciten bir kimseye bir belâ gelince, bunu kendi kerameti sayar ve kendisi için böyle oldu sanır.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Bütün insanlar helâk oldu diyen de helâk olur»** [4]. Yâni insanlara hakaret gözü ile bakar. Yine buyurdu: **«Bir din kardeşini hakir görenin günahı, son haddini bulmuştur»** [5].

---

(1) III/299.
(2) 26 — Şuarâ: 215.
(3), (4), (5) III/300.

Böyle biriyle, din kardeşini kendinden iyi bilen ve onu Allah için seven arasındaki fark pek büyüktür. Kendini başkalarından iyi bilenin derecesini, Allahü Teâlâ'nın öbürüne vermesinden korkulur. Onu ise kendi ibadetinin bereketinden mahrum eder. Nitekim İsrail oğullarından biri ibadetle, diğeri de kötülükle şöhret bulan iki kimse vardı. Hattâ rivayete göre âbidin başında daima bir bulut bulunur ve onu gölgelendirirdi. Kötülükle şöhret bulan bir gün bu âbidin yanından geçerken, «Bu adam, iyi bir insan. Ben ise kötü bir kimseyim. Bunun yanında biraz oturayım. Umulur ki, yüzüsuyu hürmetine Allahü Teâlâ beni de afveder», diyerek adamın yanına oturdu. Âbid, «Bu kötü insan kim oluyor ki, benim yanımda oturuyor», düşüncesiyle adamı kovdu. Adam giderken bulut da onunla gitti. Bunun üzerine zamanın peygamberine vahiy geldi: **«Onlara de ki, her ikisi de yeni baştan başlasınlar. Çünkü fâsıkın yaptıklarını o güzel itikadı hürmetine afvettim. Çok ibadet yapanın yaptıklarını da kibiri ile yok ettim».**

Bir kimse ayağını bir âbidin omuzuna koydu. Âbid, «Ayağını çek, Allah'a yemin ederim ki, sana rahmet eylemez», dedi. Zamanının peygamberine vahiy geldi: **«Ona söyle, ey onu afvetmeyeceğime yemin eden, onu değil, belki seni afvetmem».** Ekseriya bir âbidi incitene, Allahü Teâlâ rahmet eylemez sanılır. Hattâ bunun cezasını pek yakında görür de der. Ona bir belâ gelince, «Gördünüz mü, ne oldu?», der. Yâni, «Bu benim kerâmetimden oldu», demek ister. Bu ahmak bilmez ki, birçok kâfirler Resûlullah'ı (sallâllahü aleyhi ve sellem) incittiler. Allahü Teâlâ onlardan intikam almadı. Hattâ bir kısmını Müslümanlıkla şereflendirdi. Zanneder ki, kendisi peygamberden daha kıymetlidir ve onun için intikam alınacaktır. Cahil âbidler böyle zanneder. Akıllı âbidler ise, insanlara gelen belâları, kendi kötülüğü ve kusurları sebebiyle gelmiş zannederler.

Ömer (radıyallahü anh) böyle idi. O, sıdk ve ihlâsı ile Huzeyfe'ye (radıyallahü anh), «Söyle, bende münâfıklık alâmetlerinden ne gördün?» diye sordu. Burada çok düşününüz. Demek ki, mü'min takvâ yolunda gider ve korkar. Akılsız âbid görünüşte ibadet yapar, kalbi ise kibir ve gurura bulaşmıştır ve korkmaz. Aslında kendini kat'i olarak başkasından iyi bilenin ibadeti bu cahilliği ile yok olur. Çünkü cahillikten büyük günah yoktur.

Bir gün sahâbe bir kimseyi çok övdüler. Tesadüfen o kimse çıkageldi. O zaman, «Yâ Resûlallah (sallâllahü aleyhi ve sellem) medhettiğimiz iyi kimse budur», dediler. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Onda münâfıklık alâmeti görüyorum».** Şaşırıp kaldılar. Yaklaşınca, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allah için doğru söyle ki, bu insanlar arasında senden iyisi**

yoktur, diye aklına bir şey geliyor mu?» [1]. «Geliyor», dedi. Demek ki, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) onun kalbindeki bu pisliği, peygamberlik nûru ile gördü ve buna nifâk buyurdu. Bu, âlimler ve âbidler için büyük âfettir. Fakat onlar bunda üç tabakadırlar:

BİRİNCİ TABAKA: Kalbi kibirden kurtulamaz. Fakat uğraşarak tevâzu gösterir. Işinde ve sözünde, herkesi kendilerinden üstün görenler gibidir. Böyle bir kimse kibir ağacını kalbden söküp atmamıştır ve fakat bütün dallarını kesmiştir.

İKİNCİ TABAKA: Dilini korur, belli etmez ve «Kendimi herkesten aşağı görürüm», der. Fakat işlerinde ve hareketlerinde kalbinde kibir olduğunu gösteren bazı alâmetler görünür. Meselâ nereye gitse baş köşeye oturmak veya yolda giderken önde yürümek ister. Şayet âlim ise utanır gibi, yüzünü insanlardan başka tarafa döner. Âbid ise sanki insanlara kızıyormuş gibi yüzünü ekşitir. Bu iki aklı az bilmezler ki, ilim ve amel ne yüzünü çevirmekte, ne de yüzünü ekşitmektedir. Kalbdedir ve onun nûrunun şuaları dışarda, şefkat, tevâzu ve güleryüzlülük olarak görünür. Zira Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bütün insanların en âlimi ve en müttekîsi idi. Ondan daha mütevâzi, alçak gönüllü ve tatlı yüzlü kimse yok idi. Tebessüm buyurmadan ve yüzünde bir neş'e ve açıklık olmadan kimseye bakmazdı. Bu hâldeyken ona yine, **«Mütevâzi gönüllü ol»** [2], âyeti geldi ve başka zaman, **«Allah'ın rahmetinden senin üzerine gelen, herkese açık, tatlı, müşfik ve yumuşak olmaktır. Böylece senin etrafından dağılmazlar»** [3], buyuruldu.

ÜÇÜNCÜ TABAKA: Dili ile de belli eder, iftihar eder ve kendini överler. Hâl ve keramet sehibi olduklarını söylerler. Âbid, «Filân kimdir ve yaptığı ibadet nedir? Ben her gün oruç tutarım, gece sabahlara kadar namaz kılarım, gündüzleri hatim ederim; bana çatmak, zarar vermek isteyenler helâk olur. İşte bu kimse beni üzdü ve cezasını gördü. Malı da, çocukları da elinden çıktı», der. Hattâ gece ibadet eden insanları görünce, onlardan çok ibadet edip üstünlüğünü göstermeye çalışır. Diğerleri, oruçlu ise, iftardan sonra bu bir müddet daha oturur. Âlim ise, «Bu idi?» der. Eğer münâzara ederse, doğru olmasa da karşısındakini esir etmeye, yenmeye çalışır. Gece - gündüz acayip cümleler ve şiirler ezberleyip meclislerde söylemek ister ve bununla kendini başkalarından ileride bulur. Başkalarının eksik olduğunu, kendinin ise ilminin çok olduğunu göstermek için, kenarda köşede kalmış kelimeler, sözler ve haberler ezberler. Bu anlattığımız şekilde az veya çok tamamen uzak kalmış

(1) III/301. (2) 26 — Şuarâ: 215.
(3) 3 — Âl-i İmrân: 159.

hangi âbid ve âlim vardır! Eğer böyle olan görse ve duysa ki, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Kalbinde zerre kadar kibir olana Cennet haramdır»** (1), buyurmuştur; onun elem ve korkusu artardı. Kendini büyük görmekle uğraşmazdı. Bilmelidir ki, Allahü Teâlâ, **«Kendi yanında kıymetin yoksa, benim yanımda kıymetin vardır. Kendini kıymetli bilirsen benim yanımda kıymetin yoktur»**, buyuruyor. Dinin aslından bu kadarını anlamayana âlim değil, cahil demek yakışır.

ÜÇÜNCÜ SEBEP: **Nesebiyle kibir eder.** Hattâ seyyid ve hocazâde olanların bir kısmı, bütün insanları, zâhid de olsalar, kendilerinin köle ve hizmetçisi sanırlar. Açıktan bildirmeseler de bu kibir ekseriya onların kalblerinde bulunur. Bu ve bunun gibi şeyler bu cinstendir.

Ebû Zer (radıyallahü anh) der ki: Biriyle kavga ettim ve ona «Ey zenci çocuğu», dedim. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Haddini bil; beyaz çocuğun, siyah çocuktan hiçbir üstünlüğü yoktur»** (2). Ebû Zer der ki: «Gittim, o kimseye elini ayağını öpeyim, benim o sözüme bakma, dedim». Bunun kibir olduğunu nasıl anladığına ve bu kibri kırmak için nasıl tevâzu ettiğine dikkat buyurun!

Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) yanında iki kimse övünüyordu. Biri, «Ben, şunun oğluyum. Sen kim oluyorsun?» dedi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) onlara buyurdu ki: **«Mûsa aleyhisselâmın yanında iki kimse övündü. Biri: Ben şunun şunun oğluyum, deyip dokuzuncu ceddine kadar saydı. Mûsa aleyhisselâma vahiy geldi ki, ona söyle, dokuzu da Cehennemdedir. Sen de onların onuncususun!»** (3). Yine Resûlullah (aleyhisselâm) buyurdu: **«Cehennemde kömür olanları övmekten kaçınınız. Yoksa, insan pisliğini görüp koklayan ve yiyen hayvandan aşağı olursunuz».**

DÖRDÜNCÜ SEBEP: **Güzellik ve süslenme ile kibirlenmektir.** Bu da kadınlar arasında çok olur. Nitekim Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) bir kadın için boyu kısadır, dediği zaman Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) **«Gıybet ettin»**, buyurdu. Çünkü kendini üstün gördü. Eğer kendisi de kısa olsaydı böyle demezdi.

BEŞİNCİ SEBEP: **Zenginlik ile kibirlenmektir.** «Benim şöyle param vardır, şu kadar malım vardır. Ey müflis, sen kim oluyorsun? İstesem senin gibi nice köleler satın alırım», gibi sözler söyler. Bunlar hakkında Kehf sûresi'nde anlatılan iki kardeşin hikâyesi söylenir: **«Benim malım seninkinden fazla, hükmüm seninkinden te'sirlidir»** (4).

---

(1), (2), (3) III/302. (4) 18 — Kehf: 34.

ALTINCI SEBEP: Zayıflara karşı kuvveti ile kibirlenmektir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Kuvvet başkasını yenmek, yere atmak değil, nefis ve arzusunu yenmektir».**

YEDİNCİ SEBEP: Birisinin maiyetinde olmak veya talebesi, hizmetçisi, müridi olmak gibi nimet saydığı şeylerle övünmek kibir olur. Hattâ öyle şeyler vardır ki, nimet olmadıkları hâlde onlarla övünürler. Alçak kimseler işledikleri alçakça işlerle diğer alçaklara övünürler.

Kendini büyük görmenin sebepleri bunlardır. Ama görünen sebep, düşmanlık ve hasettir. Çünkü bir kimseyi sevmeyen, ona karşı övünmek ve kendini büyük göstermek ister. Bazan da kibrin sebebi riyâ olabilir. Kendisine iyi gözle bakmaları için, insanların içinde, kendini büyük tutmak ister. Yahut bir kimse, bir kimse ile münâzara eder ve onun üstünlüğünü anlar. İçinden bunu bildiği hâlde insanlar anlamasın diye tekebbür eder.

İşte bu sebepler bilinince, şimdi sıra ilâcı bilmeye geldi. Çünkü her hastalığın ilâcı, o hastalığın sebebini [mikrobunu] ortadan kaldırmaktır.

KİBRİN İLÂCI

Saâdet yolunu zerre kadar kapayan ve Cennete yaklaştırmayan her hastalığın ilâcı, yâni tedavisi farz-ı ayındır. Hiç kimse de bu hastalığın dışında kalmaz. Bunun da tedavisi iki çeşit ilâç iledir. Biri kısaca, diğeri ise uzundur.

KISA TEDAVİ, ilim ve amel terkibindedir.

İLİMLE OLAN TEDAVİSİ, Allahü Teâlâ'yı tanımak, kibriyâ ve azamete ondan başkası lâyık olmadığını bilmekle ve kendini tanıyıp, kendinden aşağı, hakir, zelil, insaniyetsiz hiçbir şey olmadığını anlamakla olur. Bu, hastalığın kökünü ve esasını kalbden söküp atan bir müshildir. Bir kimse bunu iyice biliyorsa, Kur'ân-ı Kerîm'den bir âyet-i kerîme ona yetişir. Nitekim âyet-i kerîmede şöyle buyurulmuştur: **«Canı çıksın insanın, ne kadar da şükürsüzdür. O neden yaratıldı? Bir damla meniden değil mi? Sonra belli bir miktar büyüyünce, yolu ona rahat eyledi. Sonra onu öldürür ve kabre koyar. Nihayet dilediği zaman onu mahşer yerine getirir»** (1). Allahü Teâlâ ona kendi kudretini bildirdi. Öncesini, sonrasını ve ikisi arasındaki ahvalini de bildirdi.

Baştaki ahvâli, **«O hangi şeyden [neden] yaratıldı?»** (2) dır. Buradan kendinden daha aşağı bir şey olmadığını ve olmayacağını an-

(1) 80 — Abese: 17.
(2) 80 — Abese: 18.

lamalıdır. O yok idi. Ne ismi, ne de nişanı vardı. Ezelde yoklukta örtülü idi. Yaratılmasına kadar böyle devam etti. Nitekim bir âyet-i kerimede, **«Öyle bir zaman vardı ki, o zaman insanın nâmı ve nişanı yok idi»** (1), buyurulmuştur. Sonra Allahü Teâlâ ondan daha aşağı olmayan, toprağı yarattı. Sonra bir parça su ve kandan meniyi yarattı. Bundan pis bir şey yoktur. Onu yoktan yarattı. Onun aslını, su, alçak toprak ve murdar kandan yaptı. Kulaksız, gözsüz, kuvvetsiz ve hareketsiz bir et parçası oldu. Belki kendinden habersiz bir bitki idi. Sonra onun görme, tatma, konuşma, kuvvet, kudret, el, ayak, göz ve bütün uzuvlarını yarattı. Hattâ öyle yarattı ki, kendinde olanlardan hiçbirini toprakta, menide ve kanda göremez. Onda, gururlanmak için değil, kendisini yaratanın Celâl ve Azametini anlamak için ne şaşılacak garib şeyler yarattı.

Bunların hiçbirini insan kendi yaratmadı ki, bunlarla kibirlensin. Nitekim âyet-i kerimede, **«Onun âyetlerinden biri de, sizi topraktan yarattı, insan oldunuz ve dünyaya yayıldınız»** (2), buyuruldu. İnsanın başlangıcı böyledir. Dikkat ediniz! Utanılacak bir şey mi, yoksa kibir edilecek bir şey midir?

Ortadaki ahvâli ise şöyledir: Onu bu dünyaya getirdi, bir müddet sakladı. Bu duygu ve organları ona verdi. Eğer işini eline verse onu ihtiyaçsız yapsaydı, yine de yanılır, hata ederdi ve kendini bir şey zannederdi.

Bunu da yapmadı; bilâkis açlık, susuzluk, soğukluk, sıcaklık, elem, sıkıntı ve yüzbinlerce çeşit çeşit belâlarla bağlayıp, öleceğinden, sağır, kör ve hasta olacağından, yahut birisine tutulacağından yahut da açlık ve susuzluktan helâk olacağından, bir an kendinden emin eylemedi. Faydasını acı ilâçlara yerleştirdi ki, faydalandığı an zahmet de çeksin. Zararını hoş şeylere koydu ki, ondan lezzet alınca, pişman olsun. Hiçbir işini ona teslim etmedi. Hattâ bilmek istediği şeyi bilemez, unutmak istediğini unutamaz, düşünmek istemediği şeyler kalbine dolar. Düşünmek istediklerinden kalbi kaçar. Onu böyle acayip şekilde, güzel ve olgun yarattığı hâlde, onu öyle âciz yaptı ki, ondan aşağı, zavallı ve âciz hiçbir şey yoktur.

Sonraki hâli ise ölmektir. O zaman ne kulak, ne göz, ne his, ne güzellik, ne beden, ne de uzuvlar kalır. Kötü kokan bir leş olup, görenler burnunu tutup geçerler. Yerdeki böceklerin, kurtların karnında pislik olur.

Sonra alçak ve zelil toprak olur. Eğer bu hâlde kalsa yine bir işe yaramış olurdu. Dört ayaklı hayvanlarla beraber olurdu. Bu saâdete de kavuşamadı. Kıyamet günü onu tekrar diriltir ve dehşet

(1) 76 — Dehr: 1. (2) 30 — Rûm: 20.

içinde kalır. Gökleri parça parça olmuş, yıldızları dökülmüş, ayı ve güneşi tutulmuş, dağları pamuk gibi atılmış, yeryüzünü değişmiş, zebânileri kemend atar hâlde, melekleri herkesin eline defterlerini verip herkes dünyada yaptığı kötülük ve rezillikleri gördüklerini, birer birer okuduklarını, o anda nasıl olduklarını ve «Hadi gel! Cevap ver, ne için konuştun, ne için yedin, ne için oturdun, ne için kalktın, ne için baktın, ne için düşündün?» dediklerini görür. Eğer Allah korusun, bu suallerin cevabını veremezse, onu Cehenneme atarlar. O zaman, «Keşki domuz, yahut köpek, yahut da toprak olsaydım. Çünkü onlar Cehennemden kurtulmuşlardır», der. Hâli domuz ve köpekten daha aşağı olabilecek bir kimse, nasıl gururlanır ve başkalarına övünür. Eğer yerdeki ve gökteki bütün zerreler onun başına gelen bu korkunç felâkete ağlasalar, inleseler, feryad etseler ve onun çirkin ve rüsvâ defterine böyle üzülseler âciz kalırlar.

Bir kimseyi padişahın suçüstü yakalayıp zindana attığı ve bu kimseyi ip veya işkenceler beklerken o bunlara aldırmayıp zindanda övünmekle, büyüklük taslamakla meşgul olduğunu hiç duydunuz veya gördünüz mü? Bütün insanlar dünyada, âlemin padişahının zindanındadırlar ve büyük cinayetler işlemekte ve sonunu bilmemektedirler. Hâli böyle olan nasıl kibirlenebilir ve övünebilir! Kendini böyle bilene, bu bilmesi müshil olur ve kibir kökünü kalbinden, temelinden söküp atar. Kendinden aşağı kimse göremez. Belki toprak, kuş ve taş olup, bu tehlike ve korkuda olmamak ister.

AMELÎ İLÂCI, her işte ve her harekette tevâzu sahiplerinin yaptıklarını yapmaktır. Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) yerde yemek yerdi; yerken bir yere dayanmazdı ve «**Ben kulum, kullar gibi oturur ve yerim**» [1], buyururdu.

Selmân'a (radıyallahü anh), «Yeni elbise giysene», dediklerinde, «Ben kulum, âhirette azâd olursam yeni elbiseden mahrum olmam», derdi. Namaz sırlarından biri, rükû' ve secdelerle yapılan tevâzudur. Zira en kıymetli yeri olan yüzünü en aşağı şeye toprağa koyar ve kalbini kırar. Arablarda kimseye eğilmemek vardı. O hâlde secde onlara büyük ayıb gelirdi. Kibir olan her şeyin aksini yapmak lâzımdır. Kibir, görünüşünde, dilinde, gözünde, bedeninde, elbisesinde ve hareket ve duruşunda belli olur. Hepsini uğraşarak atmaya ve bunu âdet etmeye alışmalıdır. Kibrin eserleri çoktur.

Biri; arkasında kimse olmayınca yalnız başına gitmek istemez. Bundan kaçmak lâzımdır. Hasan-ı Basrî (rahmetullahi aleyh) ile kim gitmek istese, müsaade etmezdi. Arkamda insan olursa, kalbim yerinde durmuyor, derdi. Ebû Zer (radıyallahü anh) buyurur: «Ar-

(1) III/309.

kanda gidenler ne kadar çok olursa, Allahü Teâlâ'dan o kadar uzak olursun». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), insanlar arasında yürüyünce, bazan onları öne geçirirdi.

Diğeri; insanların, huzurunda toplanmalarını, onun için ayağa kalkmalarını ister. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir kimsenin kendisi için ayağa kalkmasını beğenmez, kerih görürdü. Emîrü'l-Mü'minîn Ali (kerremallahü vecheh) buyuruyor: «Cehennemlik görmek isteyen, karşısında bir kimse ayakta dururken oturan kimseye baksın». Süfyân-ı Sevrî Mekke'ye geldi. İbrâhim Edhem onu çağırdı ve «Gel bize hadîs-i şerifler anlat», dedi. Süfyân geldi. İbrâhim Edhem ona, «Tevâzuunu görmek istedim», dedi.

Biri de; yanında bir fakirin oturmasını istemez. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) ise, fakir elini çekmeden, sofradan kalkmazdı. O böyle idi. Hasta ve dermansız olanlardan herkes kaçar. O ise onlarla yemek yerdi.

Biri de; kendi evinin işine bakmaz, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) ise evinde çalışırdı. Ömer ibn Abdülaziz'in misafiri vardı. Kandil söndü. Misafir, «Yağ getireyim mi?» dedi. «Hayır, misafire hizmet ettirmek mürüvvete sığmaz», buyurdu. «Hizmetçinizi uyandırayım», dedi. «Hayır, daha yeni uyudu», buyurdu. Sonra kendisi kalktı, kutu getirdi ve kandile yağ koydu. Misafir, «Ey Emîre'l-Mü'minîn! Kendin mi getirdin?», dedi. «Evet, gittiğim zaman Ömer idim, şimdi geldim yine aynı Ömer'im», buyurdu.

Biri de; evine lâzım olanı kendisi getirmez. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) kendisi bir şey aldı ve kendisi eve götürdü. Birisi alıp taşımak istediyse de vermedi ve «**Sahibinin taşıması daha iyidir**», buyurdu. Ebû Hureyre (radıyallahü anh) vâli iken odun yüklenip pazara gider ve «Vâliye yol veriniz», derdi. Ömer (radıyallahü anh) çarşıda sol elinde et, sağ elinde kamçısı olduğu hâlde dururdu.

Biri de; süslü elbise giymeden evinden çıkmaz. Ömer'i (radıyallahü anh) çarşıda elbisesinde ondört yama, yamaları da eskimiş hâlde görürlerdi. Emîrü'l-Mü'minîn Ali (radıyallahü anh) âdi bir elbise giyerdi. «Niçin böyle giyinirsin?» dediler. «Kalbim bununla huşû buluyor; başkaları da giyinsinler, fakirler memnun olur», buyurdu. Tâvûs (radıyallahü anh) buyurur: «Elbisemi eskisi gibi bulamıyorum». Yâni kalbimde kendini beğenmek ve üstün görmek hâli buluyorum demek istedi. Ömer ibn Abdülaziz'e halife olmadan önce bin gümüş kıymetinde elbise almışlardı. «Çok güzeldir, fakat bundan yumuşağını isterim», dedi. Halife olduktan sonra, beş gümüşlük elbise satın aldılar. «Güzeldir, fakat bundan âdisini isterim», dedi. Sebebini sorduklarında, «Allahü Teâlâ bana her şeyi tadan ve isteyen bir nefis verdi. Birini tadınca, diğerini ister. Bugün halife ol-

dum. Bunun ötesinde başka mertebe yoktur. Şimdi ebedî padişah olmak istiyor ve onun için çalışıyorum», dedi.

İyi elbise her zaman kibir içindir zannedilmesin. Çünkü bazı kimseler her şeyde iyi olmayı sever. Bunun alâmeti, yalnızken de iyi giyinmeyi sevmektir. Bazıları da eski elbise giyip, zâhid görünmek ve böylece kibir etmek ister. İsa aleyhisselâm buyurdu: «Ruhbanların [zâhidlerin, âbidlerin] elbisesini giymenizin ve kalblerinizi kurt huylu yapmanızın sebebi nedir? Padişah elbisesi giyin ve fakat kalbinizi Allah korkusu ile yumuşak ve ince yapın». Ömer (radıyallahü anh) Şam'a geldi. Yırtık elbise giyiyordu. «Burada düşmanlar vardır, iyi elbise giyseniz ne olur?», dediklerinde, «Allahü Teâlâ bizi İslâm dini ile aziz eyledi. Başka hiçbir şeyde izzet aramam» buyurdu.

Velhâsıl tevâzuu öğrenmek isteyen kimse, Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) hâllerini bilmeli ve ona uymalıdır.

Ebû Sâid-i Hudrî diyor ki: Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) hayvanlara yem verir, deveyi bağlar, ahıra gider, koyun sağar, nalinini tamir eder, yırtık ve söküğünü diker ve hizmetçileri ile yemek yerdi. Hizmetçi yorulunca, el değirmenini döndürmekte onu yardım ederdi. Çarşıdan bir şeyler alır, kucağında eve getirirdi. Fakire, zengine, küçüğe, büyüğe önce kendisi selâm verir, mübarek elini onlara uzatırdı. Din hususunda köle ile hür, beyaz ile siyah arasında fark gözetmezdi. Gece ve gündüz aynı elbiseyi giyerdi. Üstü başı toz - toprak içerisinde olanların bile dâvetine giderdi. Önüne ne getirseler, az da olsa hakir görmezdi. Sabah için akşamdan yemek hazırlamazdı. Güzel ahlâklı, kerim tabiatlı olup herkesle iyi geçinirdi. Mütebessim idi. Gülmezdi. Mahzundu, fakat asık yüzlü değildi. Mütevâzi idi, ancak zillete vardırmazdı. Heybetli idi, sert ve haşin değildi. Cömert idi, israf etmezdi. Herkese merhametli idi. İnce kalbli idi. Daima başını önüne eğerdi. Kimseye tamâ' etmezdi. O hâlde saâdete kavuşmak isteyen ona uysun. Bunun için Allahü Teâlâ, **«Elbette sen en güzel ahlâk üzeresin»** [1], buyurup onu medheyledi.

UZUN TEDAVİ yolu, ne ile tekebbür ettiğine dikkat etmesidir. Eğer nesebi ile kibirleniyorsa, kendi nesebini Allahü Teâlâ'nın bildirdiği şekilde bilmelidir. Allahü Teâlâ, **«Senin aslın topraktandır, nesebin menidendir»** [2], buyuruyor. O hâlde meni baban, toprak ceddindir. Meni ve topraktan aşağı ise hiçbir şey yoktur. Eğer babam hayattadır dersen, seninle baban arasında, meni, kan, et parçası ve daha birçok kötü şeyler vardır. Niçin bunlara bakmıyorsun?

(1) 68 — Kalem: 4. (2) 32 — Secde: 7.

Daha şaşılacak bir şey vardır ki, baban amelelik etse, insanlardan kan alma mesleğini seçse, utanırsın.

Çünkü elini toprağa ve kana bulaştırıyor. Halbuki sen de toprak ve kandansın. Öyleyse neyinle iftihar ediyorsun? Bunu öğrendikten sonra sen, kendisini seyyid sanıp da, iki şahit tarafından bir cariye ile bir hacamatçının oğlu olduğu isbat edilen bir kimse gibisin. Bunu bilince bir daha gururlanmaz ve büyüklük taslayamaz. Bir de nesebi ile övünen, başkası ile övünmüş oluyor, kendisi ile değil, Fazilet kendinde olmalıdır. Çünkü insan pisliğinden çıkan kurdun at pisliğinden çıkan kurttan üstünlüğü yoktur.

Güzelliği sebebi ile kibrediyorsa, içindekilere baksın. Çirkinliklerini görsün. Karnında, mesanesinde, damarlarında, burnunda, kulağında ve bütün uzuvlarında ne pislikler bulunduğunu düşünsün. Her gün bunları kendi eli temizliyor, yıkıyor. Halbuki gözü onları görmeye, burnu koklamaya dayanamazken, kendisi bunların hamallığını yapıyor! Sonra hayız kanıyla meninin birleşmesinden yaratıldığını ve idrar yolundan çıktığını gözünün önüne getirsin.

Tâvûs (radıyallahü anh) böbürlenerek yürüyen birisini gördü. «Bu, karnında neler taşıdığını bilen kimsenin yürüyüşü değildir», buyurdu. İnsan bir gün kendini yıkamazsa, çöplük ve mezbeleliklerden pis olur. Mezbelelikte olan pis şey, onun çıkardığıdır. Güzelliği yanında kalmayacaktır ki, sevinsin, gururlansın. Başkalarının çirkinliği de onlarda kalmayacaktır ki, üzülsünler. Onun güzelliğine de güvenilmez. Bir hastalık ile solar, gider. Birkaç sivilce onu, herkesten çirkin gösterir. Böyle zayıflık ile gururlanmak yakışmaz.

Kuvveti ile kibirlenen, düşünsün ki, bir damarı kopsa ondan âciz kimse olmaz. Eğer bir sinek bir yerini ısırsa ondan canı yanar. Eğer bir sivrisinek kulağına girse öleceğinden korkulur. Ayağına bir diken batsa olduğu yerde kalır. Ne kadar kuvvetli olsa, öküz, aslân ve fil ondan çok kuvvetlidirler. Öküz ve eşeğin kendinden ilerde olduğu şeyde, nasıl övünebilir?

Ama eğer zenginlik, hizmetçilerinin çokluğu ve âmirliği ile kibirleniyorsa, bütün bunlar kendinin dışındadır. Malını hırsız çalsa veya onu sultanlıktan azletseler elinde ne kalır? Sonra birçok Yahudi vardır ki, ondan çok mala sahiptir. Birçok aklı az kimseler vardır ki, onun on misli saltanata sahiptirler.

Velhâsıl seninle olmayan senden değildir. Senden olmayan bir şeyle övünmen ise gayet çirkindir. Bunların hepsi kullanman için sana emanet edilmiştir. Hiçbiri, senin değildir. Zâhiren senden olup gururlanacağın şeyler ilim ve ibadettir. Bunun ilâcı ise daha zordur. Çünkü bunlar birer kemâldir. İlim, Allahü Teâlâ'nın indinde aziz ve azimdir [büyüktür]. Allahü Teâlâ'nın sıfatlarındandır. O hâlde âlimin kendine iltifat etmemesi zordur. Bu da iki vecihle kolay olur.

BİRİNCİ VECİH: Âlim için hüccetin, büyük bir şey ve tehlikesinin de büyük olduğunu bilir. Zira cahilin yaptığı afvolunabilir ama âliminki afvedilmez. Âlimin cinayeti pek büyüktür ve duyulur. Âlimlerin tehlikesi hakkında bildirilen âyet-i kerime ve hadîs-i şerifleri düşünmek lâzımdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allahü Teâlâ ilmi ile amel etmeyen âlimleri eşeğe benzetiyor ve «**Merkeb gibi, kitâbları sırtında taşıyor**» (1), buyuruyor. Bir başka yerde de köpeğe benzetiyor ve «**Köpeğe benzer, eğer zorlukla karşılaşırsa dili sarkar, kendi başına bırakırsan da yine dilini çıkarır**» (2), buyuruyor. Yâni, bilsin, bilmesin kendi alışkanlığını bırakamaz. Hattâ köpekten ve merkebten aşağıdır. Aslında, âhirette kurtulamayan, bütün cansızlardan da aşağıdır. Nerede kaldı ki, hayvanlık mertebesine çıkabilsin? Bunun için Ashâb-ı kirâmdan biri, «Keşke bir kuş olsaydım», bir başkası da, «Keşke koyun olsaydım», demişlerdir. Demek ki, sonundaki tehlikeleri düşününce kibirlenmeye kalkmaz. Kendinden cahil birisini görünce, «O bilmiyor, bilse günah işlemezdi, o benden iyidir» demelidir. Kendinden bilgili birisini görünce, «O benim bilmediklerimi biliyor, benden iyidir» demelidir. Bir ihtiyar görünce «Allahü Teâlâ'ya benden çok ibadet etmiştir, benden iyidir»; bir çocuk görünce de, «Benim çok günahım vardır. O daha çocuktur. Benim gibi günahı yoktur ve benden iyidir», demelidir. Hattâ bir kâfir bile görünce kibirlenmeyip, «Belki Müslüman olur, hüsn-i hâtimeye kavuşur ve benim sonum ise küfür olabilir», demelidir. Nitekim Ömer (radıyallahü anh) İslâm'a girmezden önce birçok Müslümanlar ona kibirlenirlerdi, fakat bu Allahü Teâlâ'nın ilminde hata idi. Büyüklük âhirette kurtulmak olunca ve o da bilinmeyince, herkes âhiret korkusu ile meşgul olup, kibirle uğraşmamalıdır.

İKİNCİ VECİH: Kibir ve büyüklüğün Allahü Teâlâ'ya yakıştığını, başka kimseye uygun olmadığını bilir. Kibri, Allahü Teâlâ'dan almak isteyeni Allahü Teâlâ düşman tutar. Zira herkese, «**Benim yanımda kıymetli olmanız, kendinize kıymet vermediğiniz zamandır**», buyuruyor. Meselâ sonunun kurtuluş ve saâdet olacağını bilse de, yukarıdaki sözü bilmekle kibir ondan gider. Bunun için peygamberler (aleyhimüsselâm) mütevâzi idiler. Çünkü Allahü Teâlâ'nın kibri sevmediğini bilirlerdi.

Ama çok ibadet eden, âbid olmasa da âlime gururlanmamalı ve «Belki ilmi şefaatçısı olur ve günahlarını mahveder», demelidir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: «**Âlimin âbid üzerindeki üstünlüğü, benim ashâbımdan birine olan üstünlüğüm gibidir**» (3). Cahil veya hâli bilinmeyen birisi olursa, «Belki o, ben-

(1) 62 — Cuma: 5. (2) 7 — A'râf: 176. (3) III/313.

den daha çok ibadet edicidir ve kendini bildirmiyor», demelidir. **Eğer müfsid ise, «Benim kalbime gelen birçok vesvese ve düşüncelerin günahı fıskdan daha açıktır.** Belki kalbimde bilmediğim öyle bir günah var ki bütün amellerimi yok eder. Onun kalbinde iyi bir sıfat olup günahlarına kefâret olabilir. Belki tevbe eder de hüsn-i hâtimeye kavuşur ve ben bir hata işlerim ki, ölüm zamanında imanım tehlikeye düşer. Velhâsıl, «Onun ismi Allahü Teâlâ'nın indinde niçin şakilerden anılsın! Kibir etmek cahilliktendir», demelidir. Bu sebeptendir ki, büyükler, âlimler ve şeyhler daima mütevâzi idiler.

UCB VE ZARARLARI

Bil ki ucb, kötü işlerdendir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «**Üç şey insanı helâk eder: Bahillik, nefsine uymak ve ucb**» [1]. Yine buyurdu: «**Günah işlemeseniz de, sizin için günahtan fena olan şeyden korkarım. O da ucbdur**» [2].

Hazret-i Âişe'ye (radıyallahü anhâ), «İnsan, ne zaman kötü amel işler?» diye sordular. «İyi amel işlediğini sandığı zaman», buyurdu. İşte o zan ucbdur. İbn Mes'ûd (radıyallahü anh) buyurur: «İnsanın helâki iki şeydedir. Ucb ve ümitsizlikte». Bu yüzden demişlerdir ki, ümitsiz olan isteğinde gevşek olur. Ucb eden [yâni kendini beğenen] de böyledir. Çünkü kendini ihtiyaçsız hisseder. Mıtraf (radıyallahü anh) buyurur: «Bütün gece uyuyup ve sabahleyin kırıklık ve korku ile kalkmamı bütün geceyi namazla geçirip, sabahleyin kibir ve ucb etmekten çok severim». Bişr ibn Mensur, bir gün sabah namazını uzun kıldı. Bir kimse de hayran hayran ona bakıyordu. Selâm verince, «Ey delikanlı şaşma! Şeytan da uzun yıllar ibadet eyledi ve sonunun ne olduğunu sen de biliyorsun», dedi.

Ucbdan birçok âfetler doğar. **Biri kibir** olup, kendini diğerlerinden iyi bilir. **Biri de günahlarını hatırlamaz.** Hatırladığı olsa da, tedariki yoluna gitmez ve kendini afvedilmiş sanır. İbadet etse, buna şükretmez ve şükre ihtiyacı olmadığını sanır. İbadet âfetlerini bilmez, öğrenmek de istemez ve kendini o âfet ve zararlardan uzak sanır. Kalbinden korku gider ve mekr-i ilâhiden emin olur. Allahü Teâlâ'nın kendisine verdiği ibadet nimeti ile Allahü Teâlâ'nın katında bir yeri olduğunu sanır. Kendini över ve beğenir. İlmi ile ucb edip [ilmini beğenip] kimseye bir şey sormaz. Ona uymayan bir görüş ve söz söylerlerse dinlemez, eksik kalır, nasihata kulak vermez.

---

(1) III/289. (2) III/317.

UCB'UN, İDLÂLİN (İŞİ İLE NAZLANMAK) HAKİKATİ

Bil ki, Allahü Teâlâ kime ilim, ibadetlerde kolaylık ve bunun gibi bir nimet verdiyse bunun elden gitmesinden korkmalıdır. Böyle kimse ucb sahibi olmaz. Korkmaz ve kendinde olduğu için değil, Allahü Teâlâ'nın nimet ve ihsanı olduğuna sevinirse yine ucb etmiş olmaz. Ama kendinde olduğu için sevinirse ve bunun Allahü Teâlâ'nın nimeti olduğunu unutursa, ondan korkmazsa böyle olduğu için sevinmek ucb olur.

Bu ibadet ile Allahü Teâlâ üzerinde hakkı olduğunu bilirse ve bu ibadetini makbul bir hizmet tutarsa buna idlâl (hizmet ve işi ile övünmek ve nazlanmak) denir ki, kendini nazlı bilmiş olur. Eğer bir kimseye bir şey verirse ve kalbine bu büyüktür diye gelirse ucb etmiş olur. Bunun yanında ondan hizmet ve karşılık beklerse, bu idlâl olur. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Namazıyla idlâl eden kimse, namazı kılmamış olur»**. Yine buyurdu: **«Daima gülüp ve kusurlarını itiraf etmen; daima ağlayıp, işini beğenmenden iyidir»**.

UCB'UN İLÂCI

Ucb, sebebi sırf cahillik olan bir hastalıktır. İlâcı da sırf ilim ve mârifettir. Senin ucb'un şundandır: İlim, ibadet, takvâ gibi salih ameller sende yaratılmaktadır. Sen bir mahalsin. Bundan dolayı niçin ucublanıyorsun? Yok, dersen ki: Bunları ben kendi cüz'î irâde ve kudretimle yaptım... Bu da ucb sebebi olamaz. Zira bu kuvvet, kudret, irâde ve ameli işlediğin azaları düşün. Bunlar hep Allah'tandır. Bizatihi senden değildir ki, ucublanasın!... Eğer bu amel benim isteğimle oldu dersen, bu isteği ve arzuyu kim yarattı ve sana kim verdi, kahr tasmasını boynuna kim taktı ve sana iş taptırdı, deriz.

Çünkü, bir istek verilen kimselere, bir vazifeli melek göndermişlerdir. Bundan başkasını yapamaz. İstek kendinden değildir. Çünkü onu zorla, emirle işde bulunduruyor. O hâlde hepsi Allahü Teâlâ'nın nimetleridir. Senin kendine ucb eylemen ise cahilliğindendir. Çünkü senin bir şeyin yoktur. Kendine değil, Allahü Teâlâ'nın ihsanına şaşman icabederdi. Çünkü birçok insanlara bunu bildirmedi ve onların isteklerini kötü işlere sarfetti. Sana ise, kendi yardımıyla kurtarıcı gönderdi ve isteği sana hâkim kıldı. Seni kahr ve zorluk zinciri ile kendi hazretine çekip götürüyor.

Bir padişah bütün hizmetçilere bakıp, bir tanesine, huzurunda hizmet etmeden sebepsiz yere büyük bir ihsanda bulunsa, padişahın ihsanına şaşar. Eğer, padişah hakimdir; bende liyakat sıfatı görmeseydi bu büyük ihsanı bana göndermezdi, dese, sen bu liya-

kat sıfatını nereden getirdin denir. Eğer hepsi padişahın ise ucb etmene, kendini beğenmene lüzum yoktur. Şuna benzer ki, padişah sana bir at verse, sen ucb etmezsin, yâni şaşmazsın. Sonra bir de hizmetçi verirse, ucb edersin ve atım olduğu için bana hizmetçi verdi, diğerlerinin atı olmadığı için onlara vermedi, dersin. Atı da o verdiği için ucb etmemen lâzım idi. İkisini de bir anda vermiş gibi kabul etmeli idin. Bunun gibi, eğer, bana ibadette kolaylık vermesinin sebebi O'nu sevmemdir dersen, bu sevgiyi kalbine kim verdi? denir. Eğer O'nu tanıdığım ve Cemâline kavuştuğum için O'nu sevdim dersen, bu mârifet ve görmeyi sana kim verdi? denir. O hâlde, madem ki her şey O'ndandır, sen kendine ucb edemezsin. O'nun cömertliği ve ihsanı bu sıfatı sende yarattı. İstek, kudret ve irade yarattı. Ama sen, hiçbirisinin arasında değilsin ve seninle de olan bir şey yoktur. Sen ancak Allahü Teâlâ'nın kudretinin bir geçiş yolusun.

FASIL

SUAL: Bir kimse, madem ki ben yapmıyorum, her şeyi O yapıyor, nereden sevab beklerim ve bulurum? Halbuki bize amellerimizden sevab verileceğinden de şüphe yoktur. Çünkü isteyerek yapıyorum derse;

CEVABINDA deriz ki: Sen hakikatte kudretin geçidisin. Sen hiçbir şey değilsin. **«Attığın zaman da (Habibim) sen atmadın, ancak Allah attı»** (1), âyet-i kerimedir. Fakat ilim, kudret ve irâdeden sonra hareketi yarattığı için, sen yaptın zannedersin. Bu, ince bir sırdır. Bunu anlayamazsın. **Tevekkül ve Tevhid** kısmında buna işaret edeceğiz. Burada senin anlayacağın şekilde, kolayca anlatayım. Kabul et ki, amelin, işin, senin kudretinle oluyor. Fakat yaptığın iş, **ilimsiz, kudretsiz** ve **irâdesiz** olamaz. O hâlde işinin anahtarı bu üç şeydir. Üçü de Allahü Teâlâ'nın ihsanıdır. Eğer sağlam bir hazine olsa, içinde çok kıymetli şeyler bulunsa, anahtarı sende olmadığı için onu açamazsın. Hazine sahibi anahtarı sana verse, sen de elini uzatıp oradaki nimetlerden alsan, bu nimetleri, anahtarı sana verene mi havale edersin, yoksa eliyle onları alan kendine mi? Bilmen lâzımdır ki, anahtar sana verildiği için, elini uzatıp onu almaktan başka kıymetin yoktur. Kıymet sana anahtarı verendedir. Nimet onun tarafından gelmektedir. O hâlde amellerin anahtarı olan bütün kudret sebepleri, Allahü Teâlâ'dan ihsan edilmiştir.

---

(1) 8 — Enfâl: 17.

Burada şaşacağın şey, tâat hazinesinin anahtarını sana ihsan etmesi ve fâsıklara vermemesidir. Günah, anahtarını başkalarına verdi ve tâat hazinelerinin kapısını bir cinayet işlemeden onlara kapadı. Belki senden bir hizmet görmeden adâletle bunu yaptı, hattâ kendi ihsanı ile yaptı. O hâlde tevhidin, kazâ - kaderin hakikatini bilende ucb olmaz.

Ucb şudur ki: Akıllı fakir taaccüb eder, şaşar ve «Bir cahile mal, para veriyor da, ben akıllı olduğum hâlde bana niçin vermiyor», der. Bu kadarını da bilmez ki, akıl nimetlerin en iyisidir ve onu da Allahü Teâlâ vermiştir. Her ikisini de ona verseydi ve diğerine ikisini de vermeseydi, adalete daha yakın olmazdı. Hâlinden şikâyet eden bu akıllıya, «Kendi aklını, onun malı ile değiştir», deseler, değişmez. Güzel, fakat fakir bir kadın, çirkin bir kadını gayet süslü görse, «Bunda ne hikmet vardır ki, çirkin birine yakışmayan bir nimet veriyor?», der. Halbuki kendisine verilenin daha iyi olduğunu bilmiyor. Her ikisini de ona verseydi, adâlete daha yakın olmazdı. Bu şuna benzer ki, bir padişah bir kimseye bir at, bir başkasına da bir hizmetçi verir. «At bendedir de, acaba hizmetçiyi başkasına niye verdi», diye hayret eder. Bu, cahilliktendir.

Bu sebeptendir ki Dâvud aleyhisselâm bir defa, «Yâ Rabbi, hiçbir gece yoktur ki, Dâvud'un âlinden birisi sabaha kadar namaz kılmasın ve hiçbir gündüz yoktur ki biri oruç tutmasın», dedi. Vahiy geldi ki: **«Benim yardımım olmasaydı, onlara bu nereden gelirdi? Şimdi seni bir an kendi başına bırakırım».** Kendi hâline bırakınca o zelleyi işledi ve ömrü boyunca ona üzüldü ve pişmanlık duydu.

Eyyûb aleyhisselâm buyurdu: «Yâ Rabbi, bütün bu belâları benim üzerime akıttın. Kendi arzumdan zerre kadarını senin muradına tercih etmedim». Âniden büyük bir bulut göründü ve ondan on bin sesle bağıran bir ses işitti: «Senin o sabrın nereden geldi?». Vaziyeti anlayınca, başına bir parça kül koydu ve «Yâ Rabbi, senin ihsanındandır, tevbe eyledim», dedi. Allahü Teâlâ, **«Eğer bizim sizin üzerinize, ihsanımız ve rahmetimiz olmasaydı, kimse kendini temizleyecek yolu bulamazdı. Nerede kaldı ki, diğer işlere baksın»** (1), buyurdu. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Kimse kendi ameli ile kurtulamaz».** «Siz de mi yâ Resûlallah?», dediler. **«Evet, ben de ancak Hak Teâlâ'nın rahmeti ile kurtulurum»,** buyurdu. Bunun için Ashâb-ı kirâm'ın (aleyhimürrıdvân) büyükleri, keşke toprak olsaydık, yahut hiç olmasaydık, buyururlardı. O hâlde bunu bilen ucb ile uğraşmaz.

(1) 24 — Nûr: 21.

FASIL

KUDRET, CEMÂL VE NESEBLE UCB TAM AHMAKLIKTIR

Bazı kimselerin cahilliği o dereceye varır ki, kendilerinde olmayan ve kudretleri ile ilgili olmayan şeylerle ucb ederler. Kudret, cemâl ve neseb gibi. Bu cahilliktir. Eğer âlim ve âbid, «İlmi ben elde ettim ve ibadeti ben yaptım» derse, bu hayâli için doğru taraf olduğu gibi, bir bakımdan da ahmaklıktır. Bazıları sultanların ve zalimlerin nesebi ile ucb ederler! Eğer Cehennemde onların hangi hâlde olduklarını ve hakkını yedikleri kimselerin kıyamette onlarla alay edercesine hak talebinde bulunduklarını görselerdi, onlardan utanırlardı.

Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) nesebinden, soyundan şerefli neseb yoktur. Onunla bile ucb etmek haksızlıktır. Bazılarının ucbu o dereceye varır ki, kendilerine günahın zarar vermediğini ve vermeyeceğini sanırlar. Böylece istediklerini yaparlar. Şu kadarını bilmezler ki, dede ve babalarına uymadıkları zaman, kendilerinin nesebi onlardan kesilir. Onlar ise şerefi nesebte değil, takvâ ve tevâzuda bilmişlerdir. Onların nesebinden öyleleri vardır ki, Cehennem köpekleri olmuşlardır.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) neseble (yâni soyla) övünmeyi yasak etti ve «**Herkes Âdem'dendir. Âdem ise topraktandır**», buyurdu. Hazret-i Bilâl (radıyallahü anh) ezan okuyunca, «Bu siyahi kölenin ne kıymeti vardır ki, bu vazifeye lâyık olsun», derlerdi. Bunun üzerine şu âyet-i kerimeler geldi: «**Allah'ın indinde en üstün olanınız, en müttekî olanınızdır**». «**Akrabanı ve yakınlarını korkut**» (1). Bu âyet-i kerîme gelince, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Hazret-i Fâtıma'ya (radıyallahü anhâ), «**Ey Muhammed'in kızı, kendi başının çaresine bak, yarın sana fayda edemem**», buyurdu. Halası Safiyye'ye buyurdu: «**Ey Muhammed'in** (sallâllahü aleyhi ve sellem) **halası, kendi işinle meşgul ol, sana yardımım olmaz**».

Eğer akrabalık yetişseydi, Hazret-i Fâtıma'yı (radıyallahü anhâ) takvâ sıkıntılarından vaz geçirir, rahat yaşatır ve her iki dünyayı da kazanmış olurdu. Fakat elbette şefaat ümidi akrabasına daha fazladır. Ama günah, şefaat edilmeyecek cinsten de olabilir. Her günah da şefaat kabul etmez. Nitekim Allahü Teâlâ, «**Peygamberler, Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaat edemezler**» (2),

(1) 49 — Hucûrât: 19. 26 — Şuarâ: 214.
(2) 21 — Enbiyâ: 28.

buyuruyor. Şefaat ümidiyle rahat rahat gezmek, perhiz etmeyen hastanın, «Babam tecrübeli doktordur, ona güvenirim» demesine benzer. Ona, «Bir hasta öyle olur ki, artık ilâç fayda vermez, doktorun mütehassıs olmasının bir rolü olmaz, doktorun ilâç verebileceği mizaçta olmak lâzımdır», derler.

Padişahın yanında yeri olanlar, herkesin bütün kusur ve suçlarını afvettiremezler. Hattâ padişahın düşman olduğu kimseye, kimse iltimas edemez. Hiçbir günah yoktur ki, Allahü Teâlâ'nın gazâbına sebep olmasın. Nitekim Allahü Teâlâ, **«İftirayı siz koläy tutarsınız, Allah'ın indinde ise büyüktür»** (1), buyuruyor. Bütün Müslümanlarda şefaat ümidi vardır. Şefaat ümidi akıllıların kalbinden korkuyu kaldırmaz. Korku ile ucb ise bir arada duramaz. Her şeyin en doğrusunu Allahü Teâlâ bilir.

(1) 24 — Nûr: 15.

ONUNCU ASIL

Gaflet, Dalâlet, Gurur, Sapıklık ve Kendine Hüsn-i Zan Etmenin İlâcı

Ebedî saâdetten mahrum olan, o yolda olmadığı için mahrum olur. Yolda gidemeyen ise ya yolu bilmez, veya o yolda yürüyemez. Yürüyemeyen, şehvetine esir olduğu için veya şehvetini yenemediği için yürüyemez. Bundan olduğunu anlamayan kimse, ya bir şeyden haberi olmayan bir gafil, ya bir sapık yahut da yolda olup da bazı zanlarla yoldan çıkmış bir şaşkındır. Yapamamazlıktan doğan şekâveti anlatmıştık. Böyle insanlar, yolculuğa çıkan ve yolunda aşılması zor olan, dar ve tehlikeli geçitler bulunan, kendisi ise zayıf ve dermansız olup, o geçitleri aşamayıp helâk olan bir kimseye benzerler. Bu yolun da **tehlikeli geçitleri, makam, rütbe, mal, yemek, cima' etmek arzu ve şehvetleridir.** Bu saydığımız geçitlerden bir kimse birini aşar, ikincide takılır. Bazısı da ikisini aşar, üçüncüde kalır. Bunun gibi bütün geçitleri aşamayan maksadına kavuşamaz. Fakat cahillik sebebi ile olan şakilik [isyan] üç cinstir:

Biri, gaflet ve bilgisi olmamaktır. Ona cahillik denir. Bu, yolda uyuyup kervanı kaçıran ve birisi uyandırmazsa orada helâk olan kimseye benzer.

Biri, dalâlettir. Ona sapıklık denir. Böyle olan kimse, maksadı doğu tarafında olup, yüzünü batıya dönen ve batıya doğru gidene benzer. Ne kadar giderse, o kadar uzak olur. Böyle sapık kimseye baîd [uzak] denir. Sağa, sola yalpalayana da sapık denir, fakat baîd sayılmaz.

Biri de, gururdur. Buna aldanma ve kendini beğenme de denir. Böyle olan kimse, hacca gitmek isteyip ve sahrada kendisine halis altın lâzım olunca, elindeki her şeyi satıp altın alan, bu altınları kalp veya işe yaramayacak şekilde olan, böyle olduğunu kendisi de bilmeyip, işine yarayacağını ve maksadına kavuşacağını sanan,

sahrâya gelince altınları çıkarınca, kendisine kimse bakmayan, elinde üzüntü ve ziyandan başka bir şey kalmayan kimseye benzer. Bu gibiler hakkında Allahü Teâlâ, **«Kıyamet gününde en büyük ziyana uğrayanlar, dünyada bozuk işler yapıp, iyi iş yaptıklarını sananlardır»** [1], buyuruyor. Bu kimsenin bütün kusuru, sarraflığı öğrenmeden altın alması idi. Ancak böylece hâlis altın ile karışık altını ayırabilirdi. Ayıramazsa bir sarrafa gösterirdi. Bulamazsa mihenk taşı ile kontrol ederdi.

Sarraf, pîr ve üstâd gibidir. Ya pîrlerin derecesine çıkmak, yahut bir pîrin huzurunda bulunmak ve hâlini ona arzetmek lâzımdır. Bu ikisini bulamazsa, mihenk taşı kendi arzularıdır. Hevâ, istek ve tabiatının hoşuna giden şeyleri, kötü ve bozuk bilmelidir. Bunda da yanlışlık olur. Fakat çoğu zaman doğrudur. Demek ki, **cahillik şakîlikte birinci asıldır.** Bu da üç cinstir. Bu üçünü uzun uzun anlatmak ve kurtuluş çarelerini bilmek farzdır. Çünkü birinci asıl, yolu bilmektir. Ondan sonra yolda yürümeyi bilmek gelir. İkisi elde edilince, geriye bir şey kalmaz. Bunun için dir ki, Ebû Bekri's-Sıddîk (radıyallahü anh) duâ ederken şu kadar demekle yetinirdi: **«Yâ Rabbi, doğruyu doğru olarak bize göster ve ona uymak için kuvvet ve kudret ver!».**

Yapmamanın ilâçlarını bundan önceki asıllarda anlattık. Şimdi cahillikten bahsedelim.

GAFLET VE CAHİLLİĞİN İLÂCI

Hakikattan uzak kalmış insanların çoğu, gaflet sebebi ile uzak kalmışlardır. Belki yüzde doksan dokuzu bundandır. Bu gaflet, âhiret işlerinden haberi olmamak demektir. Haberleri olsaydı, kusur etmezlerdi. Çünkü insan öyle yaratılmıştır ki, tehlike gördüğü zaman, büyük sıkıntılara düşeceğini bilse de o tehlikeden kaçar. Lâkin bu tehlike peygamberlik nûru ile, yahut bir peygamberin bildirmesi ile, yahut da peygamberlerin vârisleri olan âlimlerin bildirmesi ile görülebilir. Yolda uyuyup kalmış kimseye, ona gelen şefkatli bir kimsenin uyandırmasından başka kurtuluş çaresi yoktur. Bu şefkatli uyandırıcı peygamberdir ve onun vekilleri olan din âlimleridir. Bütün peygamberler bu iş için gönderilmiştir.

Nitekim Allahü Teâlâ, **«Sen ki Muhammedsin,** (sallâllahü aleyhi ve sellem) **seni, insanları gaflet uykusundan uyandırmak için»** [2], ve; **«İnsan elbette büyük zarardadır»** [3], demen için gönderdim, buyuruyor. Hepsini Cehennem kenarında yaratmışlardır. Fa-

(1) 18 — Kehf: 103. (2) 36 — Yâsîn: 6. (3) 103 — Asr: 2.

kat yüzünü dünyaya çevirip, hevâ ve hevesi peşinde koşan Cehenneme düşer. Onun hevâ ve hevesi, Cehennem kuyusu üzerindeki hasır gibidir. Hasıra basan elbette kuyuya düşer. Şehvetine uymayan da Cennete düşer. Şehvet, Cennet yolunda olan tehlikeli geçit gibidir. Ondan geçen, elbette Cennete kavuşur. Bunun için Allahü Teâlâ, **«Rabbinden korkup, nefsini hevâ ve arzularından men edenin, ebedî kalacağı yer Cennettir»** (1), buyurdu.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) de, **«Dünya sıkıntılarına ve zevklerine sabretmek, Cennete girmeye, arzuları peşinde gitmek de Cehenneme girmeye vesile olur»**, buyurdu.

O hâlde, Arab, Türk, Kürd ve bunlara benzer kavimlerin sahralarda, obalarda bulunup, aralarında âlim bulunmayanlar, gaflet uykusunda kalmışlardır. Çünkü onları uyandıran yok. Elbette âhiret tehlikesinden habersiz olup, bu yüzden din yolunda ve Allah yolunda gitmiyorlar. Köylerde olanlar da böyledir. Onların arasında da âlim çok azdır. Çünkü köy mezar gibidir. Hadis-i şerifte, **«Köyde olanlar, mezarda olanlar gibidir»**, buyuruldu. Minberlerde âlimlerin ve vâizlerin söz söylemedikleri şehirler, yahut âlimleri dünya ile meşgul olan ve dine faydalı olmayan şehirlerdeki insanlar da gaflette kalmışlardır. Böyle olan âlim kendisi uykudadır, başkasını nasıl uyandırabilir? Eğer bu şehrin âlimi, minbere çıkar, sermayesi olmayan vâizler gibi işin edebiyatında bulunur, yuvarlık ve büyük sözler söyleyip nüktecilik ederse, insanlara hep rahmetten bahsedip, nasıl olursa olsun, rahmete kavuşacaklarından bahsetmek yoluna saparsa, bu insanlar gafillerden de daha aşağıdır. Kendisi de, yolda uyurken biri tarafından uyandırılıp, şarap verilip sarhoş olup düşen kimse gibidir. Bu tâlihsiz evvelce duyduğu her sesten kolayca uyanır iken, şimdi öyle olmuştur ki, başında elli davul çalınsa duymaz.

Böyle meclislerde oturan cahillerin de, kalblerine âhiret korkusu gelmez olmuştur. Ona ne söylesen, «Allah Kerimdir, Rahimdir, benim günahımdan ona ne zarar var. Cennet, bize içinde yer kalmamaktan çok geniştir!» der. Böyle saçma sapan fikirler zihinlerde gelişir durur. Böyle bir kimse ateşi yüksek olup, ölme tehlikesi ile başbaşa olan bir hastaya bal verip, bal şifadır diyen doktora benzer. Bal, soğuk alma hastalığına şifadır.

Havf ve recâ âyetleri, şifa âyetleri ve hadisleri iki hastaya şifadır. Biri, o kadar günah işlemiştir ki, ümitsiz olmuş, ümitsizlikten dolayı tevbe etmeyip, benim tevbem kabul edilmez diyenedir. Bu, ona şifadır. Nitekim Allahü Teâlâ, **«Ey Habibim, onlara söyle:**

---

(1) 79 — Nâziât: 40 - 41.

"Ey kendilerine zulüm eden kullarım, benim rahmetimden ümidinizi kesmeyiniz" [1], buyuruyor. Ancak bu âyetin bağlı olduğu şu âyet-i kerimeyi de okumak şarttır: **«Size azâb gelip çatmazdan evvel Rabbinize dönün, O'na teslim olun. Sonra yardım edilmezsiniz»** [2]. Ona söyle ki, ümitsiz olma. Allahü Teâlâ, vaz geçersen, tevbe edersen ve Kur'ân-ı Kerîm'e uyarsan günahlarını afveder. **Diğer hasta da şudur ki,** üzerinde korku çok olup, ibadetten baş kaldırmayan ve çok uğraşma ile kendini helâk edeceğinden korkulan kimsedir. Gece hiç uyumaz. Çok az yemek yer ve bunun gibi şeyler yapar. Ona recâ [ümid] ve merhamet âyetleri ile çare bulmalıdır. Böyle şeyleri gafillere ve cesurlara söylersen, yanığın üstüne tuz serpmek gibi olup, yaranın büyümesine sebep olur. Doktorun, ateşi yüksek olana bal vermesine benzer ki, hastanın kanına girer. Böyle âlimler de, insanların dinlerinin kanına girer ve Deccâl'e arkadaş, şeytana yoldaş olurlar. Hangi şehirde böyle bir âlim varsa, şeytan o şehre uğramaz. Çünkü o kimse onun işini yapıyor.

Ama vâizin sözleri, şeriata uygun, şiddetli azablarla korkutma ve ikaz etmek şeklinde olursa, kalbi sözüne uymayıp dünyaya düşkün olursa, insanların gafleti bunun sözleri ile yine gitmez. Böyle olan kimse, baklava tepsisini önünde tutup, daima yiyen ve «Ey insanlar! Sakın kimse bunun etrafında dolaşmasın ki, zehirlidir», diyen kimseye benzer. Bu, insanların ona aç gözlü demesine ve hepsi kendisine kalsın, kimse yanına gelmesin diye böyle söylüyor demelerine sebep olur. Ama ameli ile sözü şeriata uygun ve geçmiş büyüklerin sözlerine ve ahlâkına benzerse, halk arasında kabul görüyorsa gafiller onun sözü ile gaflet uykusundan uyanırlar. Kabul görmezse veya söz dinleyen kimseler yoksa veya kimse huzuruna gelmezse, hepsi gaflette kalır. Onların arkasından gidebildiği kadar gitmek, evlerine gitmek ve davet etmek vâcib olur.

Bütün bunlardan sonra, insanların binde dokuzyüz doksan dokuzunun gafil ve âhiret işlerinden habersiz oldukları anlaşıldı. Gaflet öyle bir hastalıktır ki, tedavisi hastanın eliyle değildir. Çünkü gafilin kendi gafletinden haberi yoktur. İlâcı nasıl arayabilsin? Bunun ilâcı âlimlerin elindedir. Çocukların anne, baba ve muallimin sözü ile gafletten uyanmaları gibi, insanlar da vâizlerin sözü ile uyanırlar. Böyle âlim ve vâiz çok az bulunduğu için hastalık müzminleşmiş, kökleşmiş olup insanlar gaflet perdesi arkasında kalmışlardır. Âhiret için konuştukları dillerinin ucunda olup, âdet olduğu için söylerler. Kalbleri ise bu musibetin eleminden ve bu tehlikenin korkusundan habersiz olur. Bundan hiçbir fayda gelmez!

---

(1) 39 — Zümer: 5. (2) 39 — Zümer: 54.

DALÂLET, SAPIKLIK VE KURTULUŞ ÇARELERİ

Âhiretten gafil olan bir kısım insanlar daha vardır. Fakat bunlar doğrunun aksine inanmıştır ve doğru yoldan çıkmışlardır. Bu yoldan çıkmaları onlara hakikatı göstermez olmuştur. Bunun anlaşılması için beş misâl verelim:

BİRİNCİ MİSÂL: Bir kısmı âhireti inkâr eylediler ve insan ölünce yok olur, dediler. Tıpkı bitkilerin kuruması, mumun sönmesi gibidir, dediler. Bu sebeple takvâ gerdanlığını boyunlarından çıkardılar. İstedikleri gibi rahat yaşıyorlar. Peygamberlerin söylediklerini, insanların bu dünyada ıslahı için söylemiş olduklarını sanıyorlar. Bu dünyada mevki ve rütbe peşinde koşuyorlar. Hattâ açıkça, «Bu Cehennem sözü, çocuğa mektebe gitmezsen, seni fare yuvasına atarlar, deyip korkutmaya benziyor», derler. Bu zavallı, eğer verdiği misâle dikkat ederse, çocuğu mektebe göndermeyen düşüncenin, fare yuvasına düşmekten daha kötü ve zararlı olduğunu anlar.

Nitekim gönül sahibleri, «Allahü Teâlâ'dan yüz çevirmek, Cehennemden beterdir», demişlerdir. Bunun sebebi de nefsine uymaktır. Fakat bunun inkârı tabiata uygundur. Âhir zamanda birçok insanların kalblerine bu hâkim olmuştur. Diliyle söylemeseler de böyledir. Hattâ kendinden bile gizli tutarlar. Fakat hâl ve hareketleri bunu belli eder. Çünkü onların akılları, dünyada istikbal korkusu ile çok sıkıntılara katlanır, şeklindedir. Âhiret için bir korku ve tehlike düşünselerdi, böyle rahat olamazlardı. Bunun ilâcı o kimseye veya öyle kimselere âhireti tanıtmaktır. Bunun da üç yolu vardır:

Birinci yol: Cennet ve Cehennemi müşâhede ederek, itâat ve isyan edenin hâlini görür. Bu, peygamberlere ve evliyâya mahsustur. Onlar bu dünyada oldukları hâlde, fenâ denen bir hâlin onları kaplaması ile öbür dünya hâllerini, müşâhede ile görürler. Çünkü bu müşâhedeyi örten perde, hislerin ve arzunun meşguliyetidir. Kitabımızın başında buna işaret etmiştik. Bu, çok kıymetli bir hâldir. Âhirete inanmayan buna nasıl inanır ve bunu nasıl ister? İsterse nasıl, elde eder?

İkinci yol: Delillerle, insanın hakikatini ve rûhunun ne demek olduğunu bilir. Böylece rûhun bir cevher olduğunu, bu bedene ihtiyacı olmadığını bilir. Bu bedenin onun binek hayvanı ve âleti olduğunu, kendini varlıkta durduranın bu olmadığını, onun yok olmasıyla yok olmayacağını anlar. Bu bir yoldur. Fakat pek zordur. İlimde râsih [bilgisi çok geniş] olan âlimlerin yoludur. Kitabımızın başında buna da temas ettik.

Üçüncü yol: Avamın yoludur. Peygamberden, evliyâdan ve râsih ilimli âlimlerden kendilerini gören, onlarla sohbet eden kimselere, bu mârifet nurunun geçmesidir. Buna iman denir. Olgun bir mürşidin sohbetinde pişen yahut verâ' sahibi bir âlimin dizinin dibinde diz çöken, şekâvette ve dalâlette kalmaz.

Mürşid ve âlim ne kadar büyük olursa, onun nûrunun sirâyeti (geçmesi) olan iman da o kadar kuvvetli olur. Bunun için insanların en bahtiyar ve üstünleri Ashâb-ı kirâm (aleyhimürrıdvân) idiler. Çünkü onlar, Mustafa'nın (sallâllahü aleyhi ve sellem) yüksek hâllerini görmek saâdetine kavuşmuşlardır. Onlardan sonra Tâbiîn, sahâbeyi görmek saâdetine kavuşmuştur. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«İnsanların en iyisi, benim zamanımda bulunanlardır. Sonra, ondan sonra gelenlerdir»**, buyurdu. Bunlar, babasının, nerede bir yılan görürse ondan kaçtığını, hattâ evi bile ona bıraktığını, defalarca gören ve ister istemez bundan yılanın zararlı olduğunu, ondan kaçmak lâzım geldiğini bilen, hattâ zararının hakikatini bilmeden, nerede yılan görürse ondan kaçmak icabettiğini anlayan çocuk gibidir. Bazan da onda zehir bulunduğunu duyar. Zehirin ise yalnız ismini bilip, hakikatini bilmez. Fakat büyük bir korkuya düşer.

Peygamberlerin müşâhedesi: Bir kimsenin, yılanın birisini sokup öldürdüğünü görmesi, başka birisini sokup yine öldürdüğünü görmesi gibidir. Zarurî olarak müşâhede ile anlaşılır. Bu ise yakîn derecelerinin sonudur. Râsih ilimli âlimler ise, bunu görmeyen, fakat kıyas ile, akıl yürüterek, insanın ve yılanın mizacını ve aralarındaki zıtlığı bilen kimse gibidir. Bununla da yakîn elde edilir ve müşâhede gibi, görmek gibi olamaz. Büyük âlimler hariç, bütün insanların imanı, âlimlerin ve din büyüklerinin sohbetinden hâsıl olur. En yakın ilâç budur.

İKİNCİ MİSÂL: Bir kısmı âhireti inkâr etmediler ve olmadığına kat'i olarak iman etmediler. Fakat mütehayyir olup, hakikati bilinemez, dediler. Şeytan onların önüne düşüp onları, «Dünya gerçektir, âhiret ise şüphelidir, gerçek olan şüpheli olana verilemez», dedirtmeye uğraşır. Bu yanlıştır. Çünkü yakîn sahiplerine göre âhiret yakîndir, gerçektir. Böyle hayrette kalmışları kurtarma çaresi onlara «İlâcın acılığı yakîndir, kat'idir, iyileşmek ise şüphelidir. Ama içiliyor. Gemiye binip denize açılmanın tehlikesi kat'idir, ticaretten kâr düşüncesi ise şüphelidir. Ama yapılıyor», demektir.

Çok susamış olduğun bir zaman, bir kimse sana, «Bu sudan içme, yılan ağzını sokmuştur» dese, o anda su içmenin lezzeti yakîn ve kat'i, zehiri şüpheli olduğu hâlde, o suyu neden içmezsin? Dersin

ki: «Bu yakîni bırakırsam, zararı azdır, bana bir şey olmaz, ama içinde zehir var diyen doğru söylüyorsa öldürür ve ona sabredilmez». Bunun gibi dünya lezzeti yüz seneden çok değildir. Geçince rüya gibi olur. Âhiret ise sonsuzdur. Sonsuz azâb ve elemle oynanmaz. Eğer âhiret yalan ise, şöyle düşün ki, birkaç gün dünyada kalmadın. Nitekim önce yoktun, sonra da yok olacaksın. Eğer doğru ise, Allahü Teâlâ'nın azabından kurtulacaksın. Bunun için Ali (radıyallahü anh) o mülhide, «Senin dediğin gibi ise hepimiz kurtulduk, ama öyle değilse biz kurtulduk, sen ise Cehenneme düştün» buyurdu.

ÜÇÜNCÜ MİSÂL: **Bir kısmı âhirete inanır, fakat o borç senedi, dünya ise nakit para gibidir, elbette nakit para senetten daha iyidir, derler.** Fakat şu kadarını bilmezler ki, nakit paranın, senetten daha iyi olması ikisi aynı miktarda olduğu zamandır. Ama senet, nakit paranın bin misli kıymetinde olursa, senet daha kıymetli olur. Nitekim insanların alışverişleri hep böyle oluyor. Bu kadarını bilmeyen kimse de, ikinci misâldeki gibi sapıktır.

DÖRDÜNCÜ MİSÂL: **Âhirete inanır, fakat bu dünyayı isteyince ve dünya nimetlerini görünce: Burada olduğum gibi, orada da nimetler içinde olurum.** Allahü Teâlâ'nın bu nimeti bana vermesi, beni sevdiği içindir, kıyamette de böyle yapar. Kehf Sûresinde anlatılan iki kardeşin hikâyesinde biri, **«Rabbime döndüğüm zaman, bundan daha çok hayır ve iyilik verecektir»** (1), deyince diğeri, **«Rabbimin indinde benim için iyilikler vardır»** (2), dedi.

Bunun ilâcı şöyledir ki: Bir kimsenin oğlu kendisi için çok kıymetli, kölesi ise, kıymetsizdir. Oğlunu her gün mekteb bağı ile, muallimin kızması ve dövmesi ile bağlı tutar da, kölesini salıverir. İstediği gibi yaşar. Çünkü onun bu aşağılığından çekinmez. Eğer o köle bu hareketi, kendisini oğlundan üstün tutuyor şeklinde düşünürse ahmaklık olur.

Allahü Teâlâ'nın âdeti şöyledir ki: **Dünyayı evliyâsından esirgiyor ve düşmanlarına akıtıyor.** Onun rahat ve huzuru, tohum ekmeyip tembellik edene benzer ki, elbette ekmeyen biçemez.

BEŞİNCİ MİSÂL: **Allah Kerîmdir, Rahimdir. Cenneti kimseden esirgemez, diyenler vardır.** O ahmak bilmez ki, ona öyle sebepler veriyor ki, tarlaya bir tohum atınca yediyüz tane elde ediliyor. Bundan büyük kerem ve rahmet mi olur? Kısa bir zaman ona ibadet edince, sonsuz padişahlık veriyor. Eğer kerem ve rahmetin mânâsı ekmeden biçmek ise, niçin çiftçilik, tüccarlık yapıyor ve hileli yollara sapıyorsun? Öyleyse iş yapma, otur. Nasıl olsa Allah Kerîm'dir.

---

(1) 18 — Kehf: 36. (2) 41 — Fussılet: 50.

Rahim'dir. Tohumsuz ve büyütme olmaksızın Allahü Teâlâ vermeye kaadirdir. Yoksa bu kereme inanmıyor musun? Halbuki Allahü Teâlâ **«Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkını Allah vermesin»** (1), buyuruyor. Sonunda âhirette buna inanacaksın. Nitekim Allahü Teâlâ, **«İnsan için, çalışmasından ve yaptıklarından başka karşılık yoktur»** (2), buyuruyor. Bu, sapıklığın son derecesidir. Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Ahmak o kimsedir ki, nefsinin arzuları peşinde gider ve Allah'tan da bekler».**

Bu, evlenmeden çocuk beklemeye benzer. Evlenmeden veya evlenip tohumunu kendi tarlasına ekmeden çocuk beklemek ahmaklık ve akılsızlık olur. Halbuki Allahü Teâlâ Kerim'dir ve tohum olmadan çocuk yaratması mümkündür. Hanımı ile buluşan, tohumunu koyan, «Allah'tan bir zarar gelmezse çocuğum olur», diyen akıllıdır. Bunun gibi inanmayan, yahut inanıp amel-i sâlih işlemeyen ve kurtuluş bekleyen ahmaktır. Bu ikisini de yapıp Allahü Teâlâ'nın ihsanı ile ölüm zamanındaki yıldırımlardan korunup, iman selâmetini ümid eden akıllıdır. Diğeri ise aldanmıştır, mağrurdur, sapıktır.

Allah bizi bu dünyada iyi bulunduruyor. Öbür dünyada da iyi eder. O, Kerim ve Rahim'dir diyenler, Allahü Teâlâ'ya gururlanmışlardır. Dünya nakit paradır ve yakindir, âhiret ise senet ve şüphelidir diyenler, dünyaya aldanmışlardır. Allahü Teâlâ her ikisinden de kaçınmayı emrediyor ve: **«Ey insanlar! Rabbinize muhalefetten sakının ve babanın oğlundan, oğlun babasından hiçbir şekilde azâbı gideremediği günden korkun! Allahü Teâlâ'nın sevâb ve azâb va'di hakdır. Dünya hayatı ve süsü sizi aldatmasın. Şeytana uyup gururlanmayınız»** (3), buyuruyor.

GURUR VE İLÂCI

Gururlular aldanmıştır. Mağrur olanlar, kendine ve amellerine hüsn-i zan edenlerdir. Bunun zararından gafildirler. Sahteyi hâlisten ayıramamış, sarraflığı iyi öğrenememişlerdir. Renk ve şekile bakıp aldanmışlardır. İlim ve ibadet ile meşgul olup, gaflet ve dalâlet perdesini yırtanların da yüzde doksan dokuzu mağrurdurlar! Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Kıyamet günü Âdem aleyhisselâma: "Oğullarından Cehennemlikleri ayır", denir. "Kaçta kaçını?" der. "Binde dokuz yüz doksan dokuzu" denir».** Bunların hepsi Cehennemde kalmaz. Lâkin Cehennem-

(1) 11 — Hûd: 6. (2) 53 — Necm: 29.
(3) 31 — Lukman: 33.

den bir defa geçerler. Bir kısmı gafil, bir kısmı sapık, bir kısmı mağrur, bir kısmı da kusurlarını bilen, şehvetlerine esir olan kimselerdir. Mağrurlar çoktur. Onların fazlalığı hesaba gelmez. Fakat bunlar da dört tabakadır. Âlimler, âbidler, sofîler ve mal sahipleri [zenginler].

BİRİNCİ TABAKA: Mağrur âlimlerdir. Bunların bir kısmı bütün ömürlerini ilim öğrenmeye sarfederler. Amelde kusur ederler. Elini, dilini ve fercini günahtan korumazlar. Zannederler ki, ilimleri sayesinde o dereceye gelmişlerdir ki, kendilerine azâb yapılmaz; amellerinden dolayı mes'ul olmazlar. Belki kendi şefaatleri ile herkes kurtulur.

Böyle kimseler, hastalık sebebini bilen ve bütün gece bunu tekrar eden, güzel bir dille bunu yazan, hastalık ilâcının şartlarını gayet iyi bilen, fakat aslâ ilâcı içmeyen ve ilâcın acılığına dayanamayan, kimseye benzer. İlâç olan şurubun ismini ve sıfatlarını tekrar tekrar söylemesi, ona nasıl şifa verir? Nitekim Allahü Teâlâ, **«Temizlenenler kurtuldu»** (1), ve **«Nefsini arzularından men eden kurtuldu»** (2), buyuruyor. Temizlenme ilmini öğrenenler kurtuldu buyurmuyor. **«Cennete, arzularına muhâlefet edenler girer»**. Arzularına muhâlefet etmeyi bilenler değil.

Bu mağrurun gururlanması, ilim hakkında bildirilen âyet-i kerîme ve hadîs-i şeriflere dayanarak ise, kötü âlimler hakkında bildirilmiş olanları niye okumuyorlar? Kur'ân-ı Kerîm'de böyleleri eşeğe benzetiliyor ve kitapları sırtında taşıyor deniyor. Köpeğe benzetiliyor. Hadîste buyuruluyor: **«Kötü âlimi, Cehenneme öyle bir atarlar ki, boynu ve beli kırılır ve ateş etrafını dolap beygiri gibi kuşatır. Cehennemdekilerin hepsi etrafına toplanıp, "Sen kimsin ve bu ne azâbdır?" derler. "Ben söyleyen fakat kendisi yapmayanım" der»** (3). Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Kıyamette ilmi ile amel etmeyen âlimlerden daha şiddetli azâb kimseye yoktur»** (4).

Ebû'd-Derdâ (radıyallahü anh) buyurur: «Bir şey bilmeyenlere bir defa yazıklar olsun. Bilip de yapmayanlara yedi defa yazıklar olsun». Yâni ilmi kendisine şâhid olacaktır. Bazıları ilim ve amelin ikisinde de kusur etmediler. Fakat amellerin zâhirini, dış görünüşünü yerine getirdiler. Kalbi temizlemekten gafil oldular. Kötü ahlâk ve huyları kibir, riyâ, hased, başkanlık sevdası, akranlarının, arkadaşlarının kötülüğünü istemek, sıkıntılarına sevinmek, rahat-

(1) 87 — A'lâ: 14.
(2) 79 — Nâziât: 40.
(3), (4) III/331.

lıklarına üzülmek gibi şeyleri kalblerinden söküp atmadılar. Bu hadis-i şeriflerden de gafillerdir: **«Az bir riyâ şirktir»** (1). **«Kalbinde zerre kadar kibir olan Cennete giremez»** (2). **«Hased, ateşin odunu yaktığı, yok ettiği gibi, imanı yok eder»** (3). Ve yine buyurdu: **«Allahü Teâlâ sizin sûretinize değil, kalblerinize bakar»** (4).

Böyle kimseler, bir şey ekecek olana benzer. Önce diken, zararlı ot ve çalıları kökünden söküp atması lâzımdır ki, kendi ektiği büyüyebilsin. Yalnız toprak üstündekileri keserse, yine baş verir ve diken, çalılık olur. O hâlde kökünü kazımak lâzımdır. Kötü amellerin kökü, kötü ahlâktır. Esas olan, bunun sökülüp atılmasıdır. Bu, içi pis, dışı süslü olan bir şeye benzer. Dışı kireçli, içi pislikle dolu helâya benzer. Dışardan süslü görünen ve içindeki leş olan mezara benzer. Lâmbası damının üstüne konulmuş karanlık eve benzer. İsa aleyhisselâm kötü âlimi şöyle tasvir etti: **«Kötü âlim kalbur gibi olup, buğdayları düşer ve kepeği kalır»**. Onlar da faydalı söz söylerler ve fenaları kendinde kalır.

Bazıları da, bunların kötü ahlâk olduklarını, bunlardan kaçınmak gerektiğini, kalbin bunlardan temizlenmesi icabettiğini bilir, fakat kalblerinin bunlardan temizlenmiş olduğunu zannederler. Kötü ahlâka mübtelâ olmaktan uzağız zannederler. Çünkü onlar bunun ilmini herkesten daha iyi bilirler. Kalblerinde kibir eseri belirince, şeytan onlara şöyle der: «Bu kibir değildir, din için izzet arzusudur. Sen aziz ve üstün olmazsan, İslâm dini aziz ve üstün olmaz». Güzel elbiseler giyer, güzel atları, yardımcıları olursa, şeytan, «Bu kendini beğenmek değildir. Bu İslâm düşmanlarının gözlerini kör eder. Çünkü bid'at sahibleri, âlimlerin süslenmesinden kör olurlar», der.

Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem), Ebû Bekir'in, Ömer'in, Osman'ın ve Ali'nin (radıyallahü anhüm) güzel ahlâkını ve onların yırtık elbiselerini unutuyorlar mı ve onların yaptıklarının İslâmiyeti küçültmek ve hor tutmak olduğunu mu sanıyorlar ve bugün İslâmiyeti kendilerinin süsü ile mi aziz etmek istiyorlar? Kalblerinde hased belirirse, şeytan onlara, «Bu hakkın, doğruluğun salâbetidir», der. Riyâ belirirse şeytan, «Bu, insanların işi içindir. Tâati bilsinler ve sana uysunlar», der. Sultanların huzuruna ve hizmetine gidince şeytan, «Bu zalime gösterilmesi haram olan tevâzu değildir. Belki Müslümanlara yardım içindir, onların işlerini görmek içindir», der. Onların haram malını aldığı zaman şeytan, «Bu haram değildir. Çünkü bunun sahibi yoktur. İyi işlerde kullanılması lâzımdır. Müslümanların işi sana verilmiştir», der.

Eğer insafla ve iyice düşünse, dinin gayesinin, insanların dün-

---

(1), (2), (3), (4) III/332.

yadan yüz çevirmekten başkası olmadığını anlar. Kendisi yüzünden dünyaya rağbet edenler, dünyadan yüz çevirenlerden daha çoktur. O hâlde İslâmiyetin izzeti ve şerefi böylelerinin olmamasına bağlıdır. Islâm için olan mühim şey, onun ve onun gibilerin olmamasıdır. Bu ve böyle düşünceler ve gururlar yanlıştır. Bundan kurtuluş çaresini ve hakikatini önceki asılda bildirdik. Yeniden anlatmak uzun sürecek.

Bir kısmı, ilmin ne demek olduğunda yanılmışlardır. Tefsîr, hadîs, kalbe ait ilimler, ahlâk, riyâzet yolu ilımleri ve bu kitapta anlattığımız ilimler, din için faydalı ve zararlı bilgileri ve kalbini murakabe etmek gibi farz-ı ayn olan mühim ilimleri elde etmemişler, bunların ilim kısmından olduklarını bilmemişler, bütün zamanlarını cedel, münâzara, güzel konuşma, yahut insanlar arasında düşmanlık doğuracak fetvalar vermekle geçirirler. Kendisini dünyadan âhirete, hırstan kanaate, riyâdan ihlâsa, gaflet ve eminlikten, korku ve takvâya çağırmayan ilimlere dalar, onları ömrünün sermayesi yapar ve ilim bunlardır, sanır. Bunları bırakıp başka ilimlerle uğraşanı, ilimden ayrılmış ve uzaklaşmış kabul eder. Böyle zanların anlatılması uzun sürer. **İhyâu Ulûm** kitabımızda **Gurur** bahsinde anlattık. Bu kitapta hepsini uzun anlatamayız.

Bir kısmı ilim ve va'zla meşgul olurlar. Sözleri edebiyat, şiir, nükte ve lüzumsuz sözler kabilinden olur. Böyle ifade ve cümleler ararlar. Maksatları, insanların feryad etmesi, kendilerini övmesidir. Şu kadarını bilmezler ki, va'z ve nasihatin esası, bir musibet ateşini kalbden harekete getirmek, âhiret tehlike ve korkusunu göstermektir. O hâlde bu musibetin feryadı ile meşgul olmalı, bunun için ağlamalıdır. Va'z ve nasihat edenler bu musibetle ağlatmalıdırlar. Yoksa diğer ağlamalar kalbe te'sir etmez. Böyle gururlanmış, aldanmış insanlar da çoktur. Anlatılması uzun sürer.

Bir başka kısmı, ömrünü fıkhın zâhiri ile geçirmişlerdir. Fıkhın zâhirinden sultanın memleketi idare için koyduğu kanunlara riayetten fazlasına lüzum olmadığını anlayamamışlardır. Âhiret için olan, ayrı bir ilimdir. Zâhirî fıkıhta olanı âhiret için faydalı sanmışlardır. Böyle kimseler, zekât vereceği malı sene sonunda hanımına satan ve onun malını alan ve fıkhın zâhirine göre kendisinden zekât düşen kimse gibidir. Yâni sultanın zekât memuru ondan zekât isteyemez. Çünkü şeriat zahirî mülke, mala bakar. Mal ise sene dolmadan elinden çıkmıştır. Bu fetva ile iş yapabilir. Ama, zekât vermemek gibi olacağını bilmez. Çünkü bahillik, insanı helâk eder. Halbuki zekât, bâhillik pisliğinden temizlenmektir. Burada bahillik itaati, ibadeti helâk etmiştir. Halbuki bu hileye, yola, baş-

vurmak bahilliğe itaat etmek olur. Bu itaate, ibadete bahillik ise tam helâk olmaktır. Nerde kaldı ki kurtulsun?

Bunun gibi bir koca karısını sıkıştırıp, eziyet edip mehrinden feragat etmeye icbar etse; zahirî fetvaya göre bu ibrâ doğrudur. Çünkü bu dünyadaki kadı, söze göre hükmeder, kalbe göre değil. Ama öbür dünyada mes'ul olur. Çünkü parayı alması zorlama ile olmuştur. Bunun gibi, kalabalık içinde bir kimseden bir şey istese ve o da utanıp verse, zâhirî fetvaya göre bu mubah olur. Hakikatta ise bu kimsenin malını zorla almaktır. Çünkü hayâ kamçısı ile kalbini kamçılayıp, kalbindeki incinme ve canı yanma ile malı vermekle, zâhirde sopa ile vurup malını zorla almak arasında fark yoktur. Bu ve bunun gibi misaller çoktur. Zâhirî fıkıhtan başka şey bilmeyen, böyle zanlarda bulunur ve dindeki bu ince sırları anlayamaz.

İKİNCİ TABAKA: Zâhid ve âbidlerin gururudur. Bunlar arasında da mağrur kimseler çoktur. Bir kısmı, fazilet düşüncesi ile farzlardan geri kalmışlardır. Abdestte vesvese eden kimsenin namazın vaktini kaçırması böyledir. Bu vesveseleri için annesine, babasına arkadaşına kötü sözler söyler. Suyun necis olma ihtimali çok uzak ve zayıf ise de ona göre yakın ve kuvvetli olur. Bununla beraber kat'î haram olan şeyden sakınmaz. Yere ayakkabısız basmaz, ama haram olan bir şeyi yer. Ashâb-ı kirâmın (aleyhimürrıdvân) siretini, ahlâkını unutur.

Ömer (radıyallahü anh) buyurdu: «Harama düşmek korkusuyla, helâlden yetmiş defa elimi çektim». Bununla beraber, bir Hıristiyan kadının ibriğinden abdest aldı. O hâlde bu büyükler, yemeklerdeki ihtiyatı, abdest ve temizlikteki ihtiyatla birlikte getirmişlerdir. Hattâ bazıları çamaşırcının yıkadığı elbiseyi giymeyi büyük günah sayarlar. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) ise kâfirlerin hediye olarak gönderdikleri elbiseyi giymiştir. Kâfirlerden ganimet olarak alınan her elbiseyi kendisi ve ashâbı giyerlerdi. Hiçbir kimse su ile yıkarlardı dememiştir. Bilâkis kâfirlerin silâhlarını bellerine bağlayıp, onunla namaz kılarlardı ve demirine ne suyu vermişlerdir, yapışkan olarak ne kullanmışlardır, üstündeki deri ne derisidir demezler, namaz kılarlardı. O hâlde, midesi, dili ve diğer uzuvları için bu ihtiyatı gözetmeyenler, bunda mübalâğa ederlerse, şeytan onun hâline güler. Belki hepsini yerine getirse de, abdest suyunu kullanmakta israf ettiği ve namazı vaktinden geçirdiği için yine mağrurdur, yâni aldanmıştır, kaybetmiştir. Abdest bahsinde anlattığımız ihtiyatları yerine getirebilene bunlar yetişir.

Vesvesenin kendisinde çok olduğu kimseler, niyeti sesli söylerler. Yahut bozup yeniden niyet ederler ve birinci rekâtı kaçırırlar. Bilmezler ki, namaza niyet, borç vermeye ve zekât vermeye niyet

gibidir. Bunlardan hiçbiri zekâtım olmadı diye, bir daha zekât vermez. Niyetindeki vesveseden dolayı borcunu bir daha ödemez. Bazılarında Fâtiha sûresinin harflerinde vesvese olur. Harflerin mahreci ile uğraşırlar. Halbuki kalbi, mânâlarını ve böylece Elhamdü derken şükür etmeyi, iyyake nâ'büdü derken, Allahü Teâlâ'nın birliğini, büyüklüğünü ve kendi âcizliğini, ihdinâ derken, tazarrû ve yalvarmakta olduğunu düşünmesi lâzım idi. O ise iyyake'nin mahreci, nasıl çıkarılması lâzım geldiği ile uğraşmaktadır. Böyle kimse padişahtan bir şey isteyip daima, «Ey Emir!» diyen kimseye benzer. Ve bunu doğru söylemek için elinden geleni yapar. Emirin «m» harfini kuvvetli söylemeye gayret eder. Şüphesiz ki, şille ve tokat yer.

Bir kısmı her gün hatim ederler. Kur'ân-ı Kerim'i çok çabuk okurlar. Hepsini dille okuyup, kalbi ondan gafil olur. Maksadı şu kadar hatim ettim, bugün şu kadar cüz okudum diyebilmektir. Bilmezler ki, bu Mushaf insanlar için yazılmış bir kitaptır. İçinde, emir, nehiy, müjde, tehdit, va'z ve korkutmalar vardır. Tehdit âyetlerini okurken, korkmalı, titremeli, müjde âyetlerini okurken sevinmeli, memnun olmalı ve her âyeti kendine ait hâlle okumalıdır. Va'z âyetlerinde kulak kesilmeli, korku âyetlerinde korkmalı, bütün varlığıyle bu hâller içinde olmalıdır. Bütün bunlar kalbe ait hâllerdir. Dilin ucunun oynaması, kımıldaması ona ne fayda verir. Böyle olan kimse, padişahın kendisine mektup yazıp, içinde birçok emirler bildirdiği hâlde, oturup mektuptakileri ezberleyen ve daima okuyan ve ne demek istediğini bilmeyen kimse gibidir.

Bir kısım insanlar vardır ki, hacca giderler, mücâvirlik yaparlar, oruç tutarlar, kalbini ve dilini koruyarak orucun hakkını gözetmezler. Helâl kazanarak doğru yolu benimsemezler. Kalbleri daima insanlarda olup, kendilerinin mücâvir olduğunun söylenmesini isterler. Bu kadar oturmuşuz, bu kadar sene mücâvirlik yapmışız derler. Şu kadarını bilmezler ki, evinde oturup Kâbe'yi arzu etmek, Kâbe'de bulunup riyâ edip insanlara mücâvir olduğunu bildirmek, yahut onlardan bir şey ummaktan daha üstündür. Aldığı her lokma için bahillik edip, bir kimsenin, elinden lokmasını alacağından veya isteyeceğinden korkar.

Diğer bir kısmı da, zühd yolunu tutan, eski elbiseler giyen, az yemek yiyen, mal hususunda zâhid olan, makam ve kabulde ise zâhid olmayanlardır. İnsanlar onlarla bereketlenmek isterler, yüzlerini gördükleri için sevinirler. Kendi hâllerini insanların gözünde süslü ve kıymetli gösterirler. Şu kadarını bilmezler ki, makam, maldan zararlıdır. Onu terketmeyi söylemek daha zordur. Çünkü makam ve rütbe ümidiyle birçok sıkıntılar çekmek kolaydır. Zâhid, makamın terkedilmesini söyleyen kimsedir. Kendisine bir şey ve-

rildiği zaman almayan kimsedir. Zâhid değildir dedirtmemelidir. Ona zâhirde almış ol, gizli olarak lâyık olan fakirlere ver dense, helâl olduğu hâlde kendisine ölmekten ağır gelir. Çünkü insanlar zâhid olmadığını sanırlar. Bununla beraber zenginlerin hürmetini fakirlerin hürmetinden önde tutarlar, ve onlara daha çok yakınlık gösterirler. Bu da gururdur [aldanmadır].

Bir kısım insanlar zâhirî olarak bütün amelleri yaparlar. Hattâ bir günde bin rekât namaz kılarlar, binlerce tesbih okurlar, gece uyumazlar, gündüz oruç tutarlar. Fakat kötü huylardan temizlenmesi için kalbini gözetmezler. İçleri kibir, hased, rıyâ ve ucbla dolu olur. Allahü Teâlâ'nın kullarına sert söyler, sanki herkesle kavgalı ve kızgınmış gibi dururlar. Şu kadarını bilmez ki, kötü huy, bütün ibadetleri yok eder. Ve bilmez ki, bütün ibadetlerin başı güzel ahlâktır, iyi huydur. Zavallı, sanki kendi ibadeti ile insanları kendine borçlu biliyor ve hepsine hakaret gözü ile bakıyor. Kimseye çatmasın, üzerine kimse dokunmasın diye insanlardan ayrı duruyor. Halbuki bilmiyor ki, bütün zâhidlerin ve âbidlerin başı Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) idi. Bütün insanlara lâtif, güler yüzlü ve iyi idi. Üstü başı iyi olmayıp, yanında oturmaktan utananları Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) kendi yanında oturtur, mübarek elini ona uzatırdı. Kendini bu işin üstadından üstün görenden ahmak, akılsız kim olabilir? Bu zavallılar, Peygamberin (sallâllahü aleyhi ve sellem) şeriatini kabul eder ve onun güzel ahlâkına uymazlarsa, bunlardan ahmak kim olabilir?

ÜÇÜNCÜ TABAKA: Mağrur sofilerdir. Hiçbir topluluk arasında bunlar arasındaki kadar gurur [aldanma] bulunmaz. Çünkü, yol ne kadar ince, maksat ne kadar aziz olursa, aldanma da o kadar çok olur. Tasavvuf üç dereceye kavuşmaktır:

1 — **Nefsini yenmek olup, kendinde ne şehvet kalır, ne de kızgınlık.** Kökünden söküp atar, mânâsında anlaşılmasın. Yâni, nefsini yenip, şeriata uymaktan başka, şeriatı istemekten başka bir tasarrufu ve te'siri bulunmaz demektir. Tıpkı fethedilen bir kalede, kimseyi öldürmeyip, o kaledekilerin fethedene uyması gibidir. Onun göğüs kalesi de, bunun gibi, şeriatın sultanının fethine düşmüştür.

2 — **Bu dünyayı ve öbür dünyayı aradan kaldırır.** Bu da, his ve hayâl âleminden geçmek, kurtulmak demektir. Çünkü his ve hayâle gelen şeylerde, hayvanlar da ortaktır. Hepsi de, midenin, şehvetin ve fercin nasibidir. Cennet de, bu his ve hayâl âleminin nasibi olmanın dışında değildir. Çünkü anlatılabilene sınırlı olana hayâl uzanabilir. Ona göre baklava ve kebaba kavuşmuş kimsenin ot ve yaprak yemesi gibidir. Çünkü his ve hayâlde olan şeylerin hasis, aşağı olduğunu anlamıştır. His ve hayâlin, aklı az, bilgisi kıt olan-

ların nasibi olduğunu bildirmiştir. **«Cennet ehlinin çoğu bilgisi az olanlardır»**, buyurulmuştur.

3 — **Bütün varlığı ile Hak Teâlâ'ya ve O'nun Celâl ve tecellisine tutulmuştur.** Bu da ancak, taraf, yer, his ve hayâlin onunla ilgisi olmaması ile olur. Belki, hayâl, his ve bunlardan meydana gelen bilgiler, ona gözün işitmesi, kulağın görmesi gibi gelir. Yâni zarurî olarak kulak görmez, göz de işitmez. Buraya ulaşınca tasavvuf köyüne [makamına] kavuşmuş olur. Bundan ileride onunla Allah arasında daha birçok makam ve hâller olur ki, bunlardan bahsetmek için söz bulmak pek zordur. Hattâ bazıları buna ittihat [birleşme], bazıları da hulûl [geçme] demişlerdir.

Râsih ilimli olmayanlarda bu mânâlar meydana gelirse, bunları anlatacak uygun söz bulamazlar ve söyledikleri söz görünüşte küfür gibi olur. O kendine göre haklıdır, fakat anlatabilmek için ibâre bulamıyor. Tasavvufun kısaca örneği budur. Şimdi diğerlerinin gurur ve zanlarını görelim:

Onlardan bir kısmı, yamalı hırka, seccade ve hoş sözlerden başka bir şey görmediler. Onu aldılar, tasavvufçuların elbisesini ve dış görünüşünü benimsediler. Şöyle ki:

Onlar gibi, seccadede otururlar, başlarını önlerine eğerler ve hattâ zuhur eden hayâller sebebi ile başlarını sallarlar ve mutasavvıfların hâllerini de böyle sanırlar. Bunlar, acûze bir kadına benzer ki, başına külâh giyer, üstüne aba alır, silâhını kuşanır, düşman karşısında yiğitlerin böyle olduğunu, cenk şiirleri okuduklarını ve bütün hareketlerini öğrenip, sultanın önüne gider ve isminin gâziler defterine yazılmasını ister. Sultan bazan elbisesine ve sûretine bakmayıp, asker olduğuna delil ister ve soyun bakalım der. Yahut filân kimse ile döğüş, bir göreyim der. İhtiyar, aldatıcı bir kadın olduğunu görür ve fillerin ayakları altına atılmasını emreder. Öyle ki, böyle bir padişah ile kimse alay etme cesaretini ve kuvvetini kendinde bulamasın.

Bir kısmı bu kadarından âcizdirler. Onların yalnız dış görünüşlerini alırlar. Eski elbise giyerler. Renkli yamalardan hırka giyer, sürme kullanırlar ve elbisesinin renkli olması yetişir, sanırlar. Onların koyu renkli elbise giymesinin sebebinin, dinde bulundukları musibetin bu mavi renge lâyık olduğunu bilmezler. Bu bedbaht, elbiseyi yıkayamayacak kadar kendinden geçmiş olmadığına, keder elbisesi giyecek kadar musibetlere düşmediğine ve nerede olursa olsun, elbiselerini yırtınca kendisine hırka verilecek kadar âciz olmadığına göre ve bilâkis yeni elbisesini bile bile yırtıp yamalı elbise giydiğine göre, görünüşte de onlara uymadığını da bilmez. Çünkü

ilk defa yamalı elbise giyen Ömer (radıyallahü anh) dır. Elbisesinde on dört yama vardı. Bazısı deriden idi.

Bu insanların bir başka kısmı vardır ki, bunlar daha kötüdür. Eski ve âdi elbise giymeye tahammül edemedikleri gibi, farzları yapmak ve haramlardan kaçınmaya da dayanamazlar. Kendisine fakir demesinler diye öyle elbiseler giymezler. Çünkü şeytanın ve şehvetin elinde esir olmuşlardır. «Iş kalbdedir, şekle bakılmaz. Bizim kalbimiz daima Allahü Teâlânın huzurunda namazdadır. Bizim bu ibadet ve amellere ihtiyacımız yoktur. Nefislerine esir olmuşlara mücâhede olsun diye bunlar emredilmiştir. Bizim nefsimiz ise ölmüştür. Bizim dinimiz büyük havuz gibi olmuştur. Öyle şeylerle kirlenmez ve bozulmaz», derler. Âbidlere [ibadeti çok eden] bakınca, «Bu işçi ücretsiz çalışıyor», derler. Âlimlere bakınca, «Bunlar hadis bağı ile bağlanmış, hakikat yolunu bilmezler», derler. Böylelerini öldürmek lâzımdır. Bunlar kâfirdir. Böylelerinin kanı [yâni öldürülmesi] icmâ-i ümmet ile mubahtır.

Bir kısmı da sofilerin hizmetinde bulunurlar. Hizmetin hakikati, kendini bu insanlara fedâ eylemektir ve onların sevgisinde kendini unutmaktır. Bir kimse onlardan bir şey elde edip, onların sebebi ile bir mala sahip olursa ve onları kendine uydurup ismini hizmet edenler arasından çıkarıp insanların kendisine hürmet etmelerini isterse, nereden bir şey eline geçse alıp helâl, haram gözetmez, onun ticaretini bozmasınlar diye onlara da verip gizli tutarsa, mağrurdur ve aldanmıştır.

Bazıları vardır ki, riyâzet yolunda tamam giderler, şehvetlerini yenerler ve kendilerini bütün varlığı ile Allahü Teâlâ'ya verirler, tenhada zikirle meşgul olurlar. Öyle ki, istedikleri şeyden haberdar olurlar. Yanlış bir şey yapsalar uyarılırlar. Hattâ peygamberler ve melekler güzel sûretlerde kendisine görünmeye başlar. Hattâ kendi benzerini göklerde melek gibi görür. Bu işlerin esası eğer doğru ise, doğru olan rüya gibi olur. Fakat bu, uyuyanın rüya ve hayâline gelmekte, uyanık olanın ise, yalnız hayâline gelmektedir. Böyle olan bunlara gururlanır ve «Yedi kat gökte ve yerde olanları bu kadar defa bana gösterdiler», der. Evliyalığın sonu bu olduğunu sanır.

Halbuki Allahü Teâlâ'nın yaratıklarındaki akıllara durgunluk veren işlerinden henüz kıl ucu kadarını anlayamamıştır. Ama kendini tamam zanneder. Bunun sevinciyle meşgul olup, daha üst makamları elde etmeye uğraşmaz. Böylece emri altına girmiş olan nefsi, ağır ağır baş kaldırmaya, kımıldanmaya başlar. O ise, böyle şeyler kendisine gösterildiği için, nefsinden emin olduğunu ve en yüksek dereceye çıktığını sanır. Bu ise büyük gururdur, aldanmadır.

Nefsinden emin olmamalıdır; belki kalbi eski hâline dönüp şeriate uymalıdır; tâ ki hiçbir muhalif sıfat kendisine te'sir edemesin.

Şeyh Ebû'l-Kâsım-ı Gürgânî (rahmetullahi aleyh) buyurdu ki: «Su üstünde yurûmek, havada uçmak ve gaybdan haber vermek keramet değildir. Keramet emre uymaktır». Güvenilecek iş budur. Bundan başkasının şeytandan da olacağı mümkündür. Zira şeytan da gaybdan haber alır. Kâhin denilen kimselere çoğu haberleri şeytanlar verir ve şaşılacak şeyler meydana gelir. Güvenilecek şey, şeytanın ve onunla ilgili her şeyin aradan kalkması ve yerine şeriatın oturmasıdır. Aslanın sırtına binemezsen korkma. Göğsünde sakladığın gazab köpeğini zapteder, ayak altına alırsan aslanın sırtına da binersin. Gaybdan haber veremiyorsan üzülme; kendi nefsinin ayıb ve aldanmalarını bilirsen, onun hile ve sûret-i haktan görünmesi zararlarına karşı uyanık olursan, nefsinin ayıbını bilmek, senin gaybı bilmendir. Kendi gaybını bilince, gaybdan haber alıyorsun demektir. Havada uçamıyor ve su üstünde yürüyemiyorsan korkma. Zira his ve hayâlin ötesinde makamlara kavuşmuş isen, orada yürüyorsan su üstünde yürümüş, havada uçmuş olursun. Eğer sahrayı bir gecede geçemezsen, korkma!

Dünyaya tapma vâdilerini ve dünya meşgalelerini atlatırsan, en zor vâdiyi atlatmış olursun. Büyük bir dağın tepesine adımını atamazsan, üzülme, şüpheli bir gümüşe ayak basmadınsa, yâni almadınsa, geçidi atlattın demektir. Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de, Beled Sûresinin onbir ve onikinci âyet-i kerîmelerinde, akabe [tehlikeli geçit] buna diyor. Böyle kimselerin gururlarının, aldanmalarının bir kısmı bunlardır. Hepsini anlatmak uzun sürer.

DÖRDÜNCÜ TABAKA: Zenginler ve mal sahiplerinin gururudur. Burada gurur edenler ve aldananlar çoktur. Bazıları mal ve parasını mescid, misafirhane ve köprülere harcarlar. Ama haramdan da harcamış olabilirler. Halbuki farz olan, haram parayı ve malı sahibine vermek idi. Bunu binalara harcamak, günahın artmasına sebep olur. Böyle yapmakla iyi bir iş yaptığını zanneder.

Bazıları hayırlı binalara helâlden masraf eder, fakat maksatları riyâ, gösteriş olur. Bir altın harcasalar, isminin pişmiş tuğlalar üzerine yazılmasını ister ve yazar. Eğer yazma veya başkasının ismini yaz, Allahü Teâlâ kimin yaptığını bilir, deseniz duyuramazsınız. Bunun alâmeti şudur ki, akraba ve komşularından ve fakirlerden bir ekmeğe bile muhtaç olanlar bulunduğu hâlde ve onlara vermek daha kıymetli olduğu hâlde onlara vermez. Çünkü tuğla üstündeki şu yazı, onların alınlarına yazılamaz: **«Bunu filân hazret yaptırdı, Allah ömrünü uzun etsin».**

Bazıları helâl malı ihlâs ile [yâni Allah rızası için] harcar. Lâkin mescidin yazı ve süslerine verir ve bunu bir hayır zanneder. Bundan iki kötülük doğar: Biri, namaz kılanların kalbini meşgul eder ve huşû'larını giderir. Diğeri de, evlerinin de böyle olmasını isterler. Dünya, gözlerinde süslü görünür ve hayırlı bir iş yaptıklarını sanırlar. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Mescidleri süsleyince ve Mushafı altın veya gümüşle yaldızlayınca, hâlinizden korkulur» [1]. Mescidlerin imarı, gönüllerin dünyadan kesilip huşû' üzere olmalariyle olur. Ne zaman ki hudû' ortadan kalkar ve kalblere dünya ziynetleri hâkim olur, mescid o zaman viran olmuştur. O hâlde bu zavallı, mescidi viran eyliyor ve iyi bir iş yaptığını sanıyor.

Bazıları da, fakirlerin, kapısında birikmesini, sesli dilenmesini severler. Yahut guzel sesle dilenenlere yahut tanınmış fakırlere sadaka verirler. Yahut hac yolunda harcayanlara, yahut hankâha, tekkeye verir ki, herkesin onu bilmesini ve ona şükretmesini ister. Böylelerine, bu sadakayı gizli olarak yetimlere verirseniz hac yolunda harcamaktan daha kıymetlidir, deseniz, yanaşmazlar. Çünkü onların esas arzusu, o insanların kendisini övmesi ve ona şükretmeleridir. Bununla iyilik ettiğini sanır.

Bir kimse Bişr-i Hâfî ile meşveret edip, «İki bin gümüşüm vardır, hacca gideceğim», dedi. «Gezmeye, görmeye mi, yoksa Allah rızası için mi gideceksin?» buyurdu. «Allah rızası için», dedi. «Git, bir kimsenin borcunu öde ve alma, yahut bir yetime ver, yahut çocukları çok olan bir kimseye ver. Çünkü, bir Müslümanın kalbini sevindirmek yüz nâfile hacdan üstündür», buyurdu. «Kalbimde hacca gitmek arzusu çok fazladır», dedi. «Bu parayı doğru yoldan kazanmadın, doğru olmayan yere sarfetmedikçe nefsin rahatlamaz», buyurdu.

Bazıları da o kadar bahil olmuşlardır ki, zekâttan fazla bir şey vermezler. Hattâ uşûr zekâtını, hizmetinde bulunan muallim veya talebeye verirler. Böylece onların yanında bir yer ve mevki kazanmak ister. Bir hoca kendi ilim talebesine zekâtını verince, dersine gelmeyen talebesine vermezse, bunu icrâ organı yapmış olur. Talebeliğin karşılığı olarak verdiğini ve yine zekâtını da vermiş olduğunu zanneder. Bazan da, efendilerinin, büyüklerin, valilerin hizmetinde bulunan kimselere, verip onların yanında itibarı olması için bunları kendine iltimasçı eder. Bu kadarcık bir zekâtla, böyle maksatlarını elde ederler. Hattâ teşekkül ve övülme bekleyip, zekât verdiklerini de sananlar vardır!

(1) III/384.

Bazıları da bahilliklerinin çokluğundan zekât bile vermezler. Malı, parayı saklarlar. Bununla beraber zâhidlik iddia ederler. Gece sabahlara kadar namaz kılarlar, gündüzleri oruç tutarlar. Böyle kimseler, başı ağrıdığı zaman ayağının altına ilâç koyan kimseye benzer. Bu zavallı bilmez ki, hastalığı, çok yemek değil, bahilliktir. Bunun da ilâcı aç durmak değil, bol masraf etmektir. Mal sahiplerinin bu ve böyle gururları ve aldanmaları vardır. Bu kitapta anlatılan bilgiler gibi bilgi edinenler hariç, hiçbir sınıf bundan kurtulamaz. Böyle bilenler, tâatlerin, gururun, nefsin ve şeytanın aldatması zararlarını bilirler. Sonra Allah sevgisi onları istilâ eder ve zaruret miktarı hariç, dünya önlerinden çekilir. Ölümü, gözönüne getirirler ve onun için azık elde etmekten başka şeyle uğraşmazlar. Bu da, Allahü Teâlâ'nın kolaylık gösterdiklerine kolay olur. Allahü Teâlâ sevdiği ve razı olduğu şeylerle bize kolaylık versin.

Kimyâ-yı Saâdet kitabının Mühlikât rüknü tamam oldu. Âlemlerin Rabbi olan Allahü Teâlâ'ya hamd olsun. Peygamberimiz Muhammed Mustafa'ya, âline ve Allahü Teâlâ'nın seçilmiş kulları olan Ashâbına salât ve selâm olsun...

DÖRDÜNCÜ RÜKÜN

Müslümanlığın Rükünlerinden Münciyât Hakkındadır

BİRİNCİ ASIL

TEVBE

Tevbe ve Allahü Teâlâ'ya sığınmak, Allahü Teâlâ'ya dönmek müridlerin ilk adımı ve Allah yolunda ilerlemenin başlangıcıdır. Hiçbir insan tevbenin dışında kalmaz. Çünkü baştan sona kadar, yaratıldığı andan yok oluncaya kadar günahtan uzak durmak meleklere mahsustur. Günah ve isyana gömülmek, bütün ömründe Allahü Teâlâ'nın emir ve yasaklarına aykırı olmak, şeytanın mesleğidir. Günah işleme yolundan tevbe ederek, pişman olarak itâat yoluna girmek, Âdem'in (aleyhisselâm) ve bütün insanların işidir. Fakat bütün ömrünü tâat ve ibadetle geçirmek de, insan için mümkün değildir. Çünkü, yaratılmasının başında eksik ve akılsız yaratılmıştır. En önce kendisine verilen, şeytanın âleti olan şehvettir, yâni istek ve arzulardır. Şehvetin düşmanı ve melek cevherinin nûru olan aklı, arzular ve istekler yerini aldıktan, göğüs kalesini elde ettikten ve nefis onlarla anlaşıp, yakınlık kurduktan sonra yaratmışlardır. O hâlde sonradan ortaya çıkan aklın, bu kaleyi fethedebilmesi, şeytanın elinden kurtarabilmesi için muhakkak tevbe ve mücâhedeye ihtiyacı vardır.

Demek ki tevbe, insanlara muhakkak lâzımdır ve din yolunda ilerleyenlerin ilk adımıdır. Yoldan çıkıp, şeriat ve akıl nûru ile yeniden doğru yola girme uyanıklığı elde edildikten sonra tevbe etmekten başka hiçbir farz yoktur. Çünkü tevbe demek, yolunu şaşırmışın, yeniden yola gelmesi demektir.

TEVBENİN ÜSTÜNLÜĞÜ VE SEVABI

Allahü Teâlâ bütün insanlara tevbeyi emrediyor ve «Ey mü'minler, sizden meydana gelen kusurlardan Allahü Teâlâ'ya tevbe ve rücû' ediniz, ki felâh bulup dünya ve âhiret saâdetine kavuşasınız» [1], buyuruyor. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Güneş batıdan doğmadan önce, tevbe edenin tevbesi kabul olur». Yine buyurdu: «Pişmanlık, tevbedir» [2]. Yine buyurdu: «İnsanların geçtiği yolda durmayınız. Sokaklara lâf yeri denir. Çünkü orada bir kimse durursa, geçenler ona gülebilir ve geçen her kadın ona kötü sözler söyleyebilir. Cehennem ona vâcib olmayınca oradan ayrılmaz. Ancak tevbe eden hariç». Yine buyurdu: «Her gün yetmiş defa tevbe ve istiğfar ediyorum» [3]. Yine buyurdu: «Günahlarından tevbe edenin eline, ayağına ve günah işlediği uzvuna günahı unuttururlar ve Hakkı görünce şâhidlik etmezler». Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ, can boğaza ve gargaraya gelinceye kadar tevbeyi kabul eder». Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ, gündüzün günah işleyip, geceleyin tevbe edenin tevbesini kabul etmekte ve gece günah işleyip gündüzün tevbe edenin tevbesini kabul etmekte kerem sahibidir. Güneş batıdan doğuncaya kadar böyledir».

Ömer (radıyallahü anh) buyurur ki, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Tevbe ediniz, ben bir günde yüz defa tevbe ediyorum». Yine buyurdu: «Günahı olmayan hiçbir insan yoktur. Fakat günahkârların en iyisi tevbe edenlerdir». Yine buyurdu: «Günahından tevbe eden, hiç günah işlememiş gibidir». Yine buyurdu: «Günahtan tevbe, onu bir daha yapmamaktır». Yine buyurdu: «Ey Âişe! Allahü Teâlâ'nın "Dinlerini dağıtanlar ve kendileri bir grup teşkil edenler" buyurduğu kimseler bid'at sahipleridir. Bütün günahkârlara tevbe vardır, fakat bid'at sahibininki kabul olmaz. Ben onlardan uzağım, onlar da benden uzaktır». Yine buyurdu: «İbrâhim aleyhisselâmı göğe götürdükleri zaman, bir kadınla zina eden bir erkek gördü. Onlara bedduâ etti. Helâk oldular. Bir başkasını gördü, o da haram işliyordu. Ona da bedduâ etti. Allahü Teâlâ vahiy gönderdi ki: Ey İbrâhim (aleyhisselâm) kullarımı bırak, belki şu üçünden birini yapar: Ya tevbe eder, kabul ederim, ya istiğfar eder, mağfiret ederim, yahut bir çocuğu olur, bana ibadet eder ve ona sayarım. Duymadın mı ki, benim isimlerimden birisi Sabûr'dur [ziyâdesi ile sabredicidir]».

(1) 24 — Nûr: 31. (2) IV/12.
(3) Bu bahisteki hadîsler için bkz. IV/3 ve devamı.

Âişe (radıyallahü anhâ) buyuruyor ki, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Allahü Teâlâ bir kuluna pişmanlık vermedi ki, okul afvedilmek istemeden önce, günahını afvetmiş olmasın». Yine buyurdu: «Semânın batı tarafında bir kapı vardır. Genişliği yetmiş senelik veya kırk senelik yoldur. Onu tevbe için açmışlardır. Gökler ve yer yaratıldığından beri açıktır». Yine buyurdu: «Pazartesi ve Perşembe günleri kulun amelleri Allahü Teâlâ'ya arzolunur, tevbe edenin tevbesi kabul olunur, mağfiret isteyen mağfiret olunur. Kalbleri kin ile dolu olanlar öylece kalır». Yine buyurdu: «Tevbe edeni Allahü Teâlâ sever. Tevbe eden hiç günah etmemiş gibidir». Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ kulun tevbesine öyle memnun olur ki, bir köylünün insan yutan bir çölde, başını önüne eğip uyuyan, yiyeceği, içeceği sırtında bulunan bir devesi olan, uyanınca devesini göremeyen, kalkıp her tarafı arayıp susuzluktan ve açlıktan ölecekmiş gibi olup canı boğazına gelen, eski yerime gidip başımı yere koyayım ve öleyim deyip, eski yerine gelen, başını kolunun üstüne koyup ölmeye yatan ve uykuya dalıp, uykudan uyanınca devesini, yiyeceği ve içeceği sırtında önceki vaziyette baş ucunda gören ve şükretmek için: "Sen benim Rabbimsin, ben senin kulunum", diyecek yerde şaşırıp: "Sen benim kulumsun, ben senin Rabbinim", diye o sevinç ve memnuniyet sarhoşunun, devesine, yiyeceğine ve içeceğine kavuşmasından daha çok sevinir ve memnun olur!».

TEVBENİN HAKİKATİ

Bil ki tevbe, zuhur eden mârifet ve iman nûrudur. Günahların öldürücü zehir olduğu bu nûr ile görülür. Kendine bakıp, bu zehirden çok yuttuğunu ve ölmeye yaklaştığını gören, zarurî olarak pişman olur ve içine bir korku düşer. Tıpkı bir kimsenin zehir yediğini bilmesi, ister istemez pişman olması, üzülmesi ve korkması gibi olur. Bunun için parmağını boğazına salar ve kusmak ister. Bu korku sebebiyle ilâç ve tedavi yoluna başvurur. İşte bunun gibi şehvetle yaptığı işleri, içinde zehir olan bal gibi görünür. Çünkü o anda tatlıdır. Sonunda ise ne olduğu anlaşılır. Böyle olunca, yaptığına pişman olur ve içine bir korku ateşi düşer. Kendini ölüm tehlikesinde görür. Bu korku ve pişmanlık ateşinde şehvetlerine karşı kuvvetli meyli ve günahı içinde yanar. Şehvet, hasret [korku] şeklini alır.

Başından geçeni düzeltmeye ve gelecekte bir daha yapmamaya azmeder. Cefa, zulüm elbisesini çıkarıp, vefa yaygısını yayar. Bü-

tün hareket ve sekenâtını kontrol eder. Bundan önce, oyun, neş'e, gaflet içinde idi. Şimdi daima gözü yaşlı, üzüntülü ve korkuludur. Bundan önce gafil olanları severdi. Şimdi mârifet sahipleri ile beraberdir. O hâlde tevbe etmek pişmanlıktır ve aslı mârifet ve iman nûrudur. Neticesi, hâllerini kontrol etmek, değiştirmek, azâlarını günah ve şeriata uymayan şeyleri yapmaktan, iyi işlere ve itâate getirmektir.

TEVBE, HERKESE, HER VAKİTTE VÂCİBDİR

Herkese, her zaman tevbenin vâcib olmasına gelince: Kâfir olduğu hâlde âkil - bâliğ olan herkesin küfürden tevbe etmesi vâcibdir [yâni muhakkak lâzımdır, yâni farz-ı ayındır]. Şayet Müslüman ise ve Müslümanlığı anne - babasından görerek ise, dil ile söylediğinden kalbinin haberi yoksa, o gafletten tevbe etmesi vâcib olur [1]. Kalbinin imanın hakikatından haberi olması ve o hakikata erişmesi şeklinde tevbe etmelidir. Bununla kelâm ilminde bildirilen delilleri bilecektir, demek istemiyoruz. Hayır, onları öğrenmek herkese vâcib değildir. Demek istediğimiz iman sultanını kalbde galib ve hâkim kılacak, hüküm ve emir kendisinde bulunacak imandır. Onun hâkim olması ise, beden ülkesinde onların hepsi şeytanın emri ile değil, imanın buyruğu ile olmaya bağlıdır. Günah işlediği müddetçe, imanı tamam değildir.

Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Bir kimse, zina yaparken mü'min değildir ve hırsız, çalarken mü'min değildir»** [2].

Bundan, o hâlde kâfir olacağını demek istemiyorlar. Fakat imanın, şube ve dalları çoktur. Dallardan biri, zinanın öldürücü zehir olduğunu bilmesidir. Bir kimse bile bile zehir içmez. O hâlde, bu işi yaparken şehvet sultanı, imanını zina zehiri ile helâke götürmekte, ezmektedir. Yahut zinanın verdiği gaflet ile imanı görünmez olmuştur. Yahut da iman nûru şehvet sisleri arasında görünmez olmuştur. Demek ki, en önce anlaşılan küfürden tevbe muhakkak lâzımdır.

Kâfir değil ise, görenek ve gelenek şeklinde olan imandan da tevbe böyledir. Bu da bulunmazsa, yâni görenek şeklinde değil ise, günah işlemekten kurtulamayacağı kuvvetli ihtimaldir. Bundan da tevbe etmek vâcibtir. Dıştan hiçbir günah işlemese de, kalbi haset,

(1) İmam Şâfiî indinde farz ve vâcib aynı şeydir. Binaenaleyh burada geçen vâcib kelimelerini farz olarak anlamak lâzımdır.

(2) IV/7.

kibir, riyâ ve bunun gibi insanı helâke götüren şeylerden kurtulamaz. Bunların hepsi kalbin cinayetleri ve günahların esasıdırlar. Herbiri adâletle iş yapmaya gelinceye, şehveti akıl ve şeriata uyduruncaya kadar, herbirinden tevbe etmek vâcibtir. Bu ise uzun mücâhede ve uğraşma ister. Bunlardan hiçbirisi olmasa da, vesvese ve nefsânî düşüncelerden kurtulamaz. Bunlardan da tevbe vâcibtir. Bundan da kurtulsa, bazı zamanlar Allahü Teâlâ'yı hatırlamaktan, zikretmekten gafil olur. Bir an bile olsa, bütün noksanlık ve kusurların esası Allahü Teâlâ'yı unutmaktır. Bundan da tevbe, vâcibtir. Daima zikir ve fikir üzere olsa da, zikir ve fikirde farklı makamlar vardır. Her biri bir üsttekine göre, kusur ve eksiklik derecelerine sahiptir. Daha olgunu varken, aşağıdaki bir derece ile yetinmek zararın, ziyanın kendisidir ve bundan tevbe vâcibtir.

Bunun için Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Ben her gün yetmiş defa tevbe ve istiğfar ediyorum»** [1], buyurdu. Bundan da anlaşılıyor ki, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) in hâli daima yükselmekte, ilerlemekte olup, hangi makama çıksa, ondan daha yüksek bir makam görür ve bulunduğu makamdan geçmek için tevbe ve istiğfar ederdi. Zira bir kimse bir gümüşlük iş yapınca, gümüşü aldığı zaman sevinir. Bir altın elde edebileceğini bildiği hâlde, bir gümüşle yetinmesine üzülür ve altını elde edip sevininceye kadar, kendi kusuruna üzülür. Altını elde edince, bundan başka bir şey yoktur sanır. Bin altın kıymetinde bir mücevheri elde etmek imkânı olduğunu anlayınca, üzülür, kusuruna pişman olur ve tevbe eder. Bunun için, **«Zâhidlerin, iyi Müslümanların kemâli, büyükler için noksanlıktır»**, buyuruldu. O hâlde istiğfar etmeli.

SUAL: Bir kimse; «Küfür ve günahlardan tevbe ettikten sonra, gafleti ve yüksek derecelere kavuşamadığı için tevbe, fazilet kısmından olup vâcib değildir. Bundan tevbenin vâcib olduğunu niye söylüyorsun?» derse,

CEVAB'ında deriz ki, **vâcib iki kısımdır. Biri**, zâhiri fetvalarla amel edip şeriatten taşmayan avamın derecesidir. Bu da şu derecede olmalıdır ki: Eğer bununla meşgul olursa, dünyası viran olmaz ve dünya geçimi için uğraşırlar. Bu ise onları Cehennem azabından kurtarır. **İkinci** vâcib ise, bütün insanların tahammül edemeyeceği şeylerdir. Bunları yapmayan da Cehennemden kurtulmuş olur. Fakat gökteki yıldız gibi, kıyamette kendinden yüksek insanları görünce, yüksek derecelere kavuşamamak üzüntüsünden kurtulamaz. O zamanki aldanması ve üzüntüsü bir nevi azab olur. İşte bu azab-

(1) IV/9.

tan kurtulmak için, söylediğimiz bu tevbe vâcib olur. Nitekim bunun misâlini dünyada da görürüz.

Meselâ bir kimse arkadaşından yüksek bir derece ve mevkiye sahip olursa, öbürüne dünya dar ve zindan olur. Dövülmekten, eli kesilmekten ve malı gasbedilmekten kurtulmuş olsa bile, kalbine aldanma ve hasret ateşi düşer. Bunun için kıyamet gününe aldanma günü denmiştir. Zira hiç kimse aldanmanın dışında kalamaz. İbadet etmeyen, niçin etmedim, eden; niçin daha çok etmedim? der. Bunun için peygamberler ve veliler, kıyamette üzülmemek için, tâat ve ibadetten hiçbirini terketmediler.

Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) aç durmasına ne diyeceksin? Yemek yemenin haram olmadığını bilmiyor muydu? Hattâ Âişe (radıyallahü anhâ) buyurur: «Elimi karnına dokundururdum. Ona acır, içim yanar, ağlardım ve "Canım sana fedâ olsun, bu dünya yemeğinden doyuncaya kadar yesen ne olur", derdim. Buyururdu ki: "**Ey Âişe! Benden önce ülülazm peygamber kardeşlerim geçti. Çok ihsân, ikram ve derecelere kavuştular. Dünyadan nasib alırsam, derecemin düşmesinden korkarım. Bunun için birkaç gün sabretmeyi, o kardeşlerimin derecesine kavuşmamaya tercih ederim**"».

İsa (aleyhisselâm) uyudu. Başının altında bir taş vardı. Şeytan kendisine, «Sen dünyayı terketmeyi söylemedin mi? Yoksa şimdi pişman mı oldun?» dedi. «Ne yaptım?», buyurdu. «Başının altına taş koydun, rahatlığını düşündün», dedi. O taşı da attı ve «Bunu da dünya ile beraber sana bıraktım», buyurdu.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) nalinlerinin kayışlarını yenilemişti. Gözüne iyi görünmeyip, eskilerini getirmelerini istedi. Sıddik (radıyallahü anh) içtiği sütün şüpheli olduğunu anlayınca parmağını boğazına sokup, canı çıkarcasına kendini kusmaya zorladı. Buna ne dersin? Umuma göre zâhirî fetvalardan bunun vâcib olmadığını bilmiyor muydu? Fakat umumî fetvalar ayrı, sıddîkların gördükleri tehlikeli şeyler ise daha ayrıdır. Allahü Teâlâ'yı ve mekrini bilen mârifet sahiplerinin en büyükleri onlardır. Sakın boş yere bu sıkıntılara katlandıklarını sanma. Onlara uy. Umumî fetvalara karışma. Zira o ayrı bir sözdür.

O hâlde buraya kadar anlatılanlardan kulun, her zaman tevbeye ihtiyacı olacağını anladın. Bunun için Ebû Süleyman-ı Dârânî (rahmetullahi aleyh) buyuruyor: «Kul hiçbir şeye ağlamayıp, yalnız bugüne kadar ömründen boşa geçirdiği zamanlara ağlasa, ölünceye kadar bu üzüntü ona yetişir». O hâlde geleceğini de böyle boş şeylere harcayacak olan kimseden ne konuşulabilir? Evet, çok kıy-

metli bir mücevheri olan bunu kaybedince ağlar. Kaybetmesi ile beraber eziyet ve ceza görecekse daha çok ağlar.

Ömründen her bir nefes, ebedi saâdeti ele geçirten bir cevherdir. Bir kimse kendini helâk eden bir günah ve hatâ edince, bunu anlayınca, hâli nasıl olur? Fakat bu öyle bir musibettir ki, üzülmenin fayda vermediği zaman anlaşılır. Nitekim, **«Sizden birinize ölüm gelmeden tedariki görsün. Yoksa sonra, yâ Rabbi, bana biraz daha mühlet ver. İyi amel yapayım ve sâlihlerden olayım»** [1] âyetinin tefsirinde şöyle derler: «Kul ölürken can alıcı meleği görür ve gitmek zamanı olduğunu anlar. Kalbinde sonsuz üzüntü meydana gelir ve "Ey Melekü'l-Mevt, bana bir gün mühlet ver. Tevbe edeyim, afv dileyeyim". Cevabında der ki: "Önünde nice günler vardı. Bugün ömrün bitti. Hiç kalmadı". "Bir saat mühlet ver", der. "Saatler doldu, hiç saat kalmadı". der».

Tevbe etmeden ümitsizlik şerbetini içerse, imanın aslı sallanmaya başlar. Eğer, Allah korusun, ezelde, şakiliğine hükmedildiyse, şüphesiz imanı tehlikededir ve bedbaht olmuştur. Ezelde, saâdetine hükmedildiyse, imanın aslı selâmette kalır. Bunun için Allahü Teâlâ, **«Ölüm ânına kadar kötü amel işleyenlere tevbe fayda vermez. Ölümünü görünce, şimdi Allah'a sığınayım, tevbe edeyim der»** [2], buyuruyor.

Demişlerdir ki, Cenab-ı Hakk'ın her kulu ile iki sırrı vardır. Birincisi, doğarken Allahü Teâlâ ona, **«Seni temiz ve düzgün yarattım, emanet olarak sana bir ömür verdim. Ölüm zamanına kadar çok dikkat eyle. Emaneti geri vereceksin»**, der. İkincisi ölüm zamanındadır: **«Kulum, o emaneti ne yaptın? Koruduysan karşılığını bulursun. Zâyi ettiysen, hazır ol ki, Cehennem bekliyor»**, der.

TEVBENİN KABULÜ

Bil ki, **tevbe, şartlarına uygun yapılırsa kabul edilir.** Tevbe ettiğin zaman, kabul edilip edilmeyeceğinden şüphe etme. Tevbenin, şartlarına uygun olup olmadığında şüphe eyle. İnsan kalbinin hakikatini, beden ile bağlılığının ve alâkasının ne olduğunu, Allahü Teâlâ ile ilgisinin ne yolla olduğunu, kendisini bundan meneden sebeplerin hangileri olduğunu bilen, bu sebebin günah olduğunu, makbul olmanın ve Allahü Teâlâ ile arasındaki perdenin kalkması yolunun tevbe olduğunda şüphesi olmaz.

Çünkü insanın kalbi, aslında melekler cevheri cinsinden bir cevherdir. Allahü Teâlâ'nın içinde görünebileceği ayna gibidir. Bu

(1) 63 — Münâfikûn: 10. (2) 4 — Nisâ: 18.

âlemin dışına çıkınca ve bu dünyadan kurtulunca pas tutmaz. Her günah ise bu aynaya bir leke, bir karartı verir. Her iyi amel de kalb aynasına bir nûr, bir pırıltı verir ve o günah zulmet ve lekelerini siler. İyi amellerin nûrları ve günahların karartıları kalb aynası üzerine birbiri arkasından gelir. Karartı fazla olur ve tevbe ederse, iyi amel nûrları [ışıkları] o karanlığı bastırır, kalb kendi temizliği ve saflığında olur. Ancak günaha o kadar ısrar eder ki, kalb cevheri pas tutar ve bu pas işleyip, kurtarma çaresi kalmazsa, bu hariçtir. Pasları aynanın derinliğine işlemiş ayna gibi olur. Böyle bir kalbden, dil ile tevbe ettim deyip, kalbin bundan haberi olmamaktan başka bir tevbe meydana gelmez. Böyle tevbe de kalbe te'sir etmez.

Kirli elbise sabunla yıkanıp temiz olduğu gibi, kalb de iyi amel nûrlarıyla günah karanlıklarından temizlenir. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Her kötülükten sonra, bir iyilik yap, onu mahveder»** (1). Yine buyurdu: **«Çokluğundan göğe ulaşacak kadar günah işlesen de, tevbe ile afvolur»**. Yine buyurdu: **«Kul vardır ki, günahı sebebiyle Cennete girer»**. «Nasıl olur?», dediklerinde, **«Bir günah işler ve tevbe eder ve Cennete girinceye kadar o günahı işlediğini unutmaz»** (2), buyurdu. Yine buyurdu: **«Şeytan, keşke onu günaha sokmasaydım, der»**. Yine buyurdu: **«Su, elbisenin kirini temizlediği gibi, sevablar da günahları siler süpürür»**. Yine buyurdu: **«Şeytan mel'un olduğu zaman Allahü Teâlâ'ya, "İzzetine yemin ederim ki, canı bedeninde olduğu müddetçe insanın kalbinden dışarı çıkmam", dedi. Allahü Teâlâ, "Canı bedeninde olduğu müddetçe tevbesini bağlamam", buyurdu»** (3).

Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) huzuruna bir Habeşli geldi ve «Çok günahlar işledim, tevbem kabul olur mu?», dedi. **«Kabul edilir»** (4), buyurdu. Giderken geri dönüp, «O günahları işlerken Allahü Teâlâ beni görüyor muydu?», dedi. **«Görüyordu»**, buyurdu. Habeşli, feryad etti, düştü ve can verdi. Fudayl ibn İyâd (rahmetullahi aleyh) buyuruyor: «Allahü Teâlâ peygamberlerden (aleyhimüsselâm) birine buyurdu ki: «Günahkârlara müjde ver, tevbe ederlerse tevbelerini kabul ederim. Sıddîkları korkut, eğer onlara adâletle iş yaparsam hepsine ceza veririm». **Talk ibn Habîb** (rahmetullahi aleyh) buyuruyor: «Allahü Teâlâ'nın hakkı, yapılabilenden üstündür. Her sabah tevbe ile kalkınız ve gece de tevbe ile yatınız». **Habîb ibn Sâbit** (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Günahları kula gösterilir. Bir günaha sıra gelir ki; adam: Ah, senden ne kadar korkardım, der. Bu korkusu sebebiyle günahı afvedilir».

(1) IV/9. (2), (3), (4) IV/12.

Beni İsrâil'de birinin çok günahı vardı. Tevbe etmek istedi. Kabul edilip edilmeyeceğini bilemedi. Zamanın en çok ibadet edenini ona anlattılar [yâni gitmesini söylediler]. Ona, «Günahım çoktur. Doksan dokuz kişi öldürdüm. Tevbem kabul olur mu?» diye sordu. «Hayır, olmaz» dedi. Onu da öldürüp yüze tamamladı. Sonra ona zamanın en âlimini haber verdiler. Gitti ondan sordu, ve «Yüz adam öldürdüm, tevbem kabul olur mu?», dedi. «Olur, fakat bulunduğun yer fesat yeridir. Başka tarafa gitmelisin. Filân memlekete git, orası iyidir», dedi. Oraya giderken, yolda öldü. Azap ve rahmet melekleri anlaşamayıp, her biri bize aittir, dediler. Allahü Teâlâ, yerin ölçülmesini buyurdu. İyi tarafa bir karış daha yakın bulundu. Rahmet melekleri ruhunu götürdüler. Bundan anlaşılıyor ki, günah kefesinde hiç günahı bulunmamak şart değildir. Fakat az da olsa, iyilik ve sevab kefesinin ağır olması lâzımdır ve bununla kurtulabilir.

KÜÇÜK VE BÜYÜK GÜNAHLAR

Bil ki, günaha tevbe edilir, günah ne kadar küçük olursa, devamlı olmadığı müddetçe, iş o kadar kolay olur. Hadis-i şerifte geldi ki: **«Farz namazları büyük günahlar hariç, bütün günahlara kefarettir. Cum'a namazı, büyük günahlar hariç, bir dahaki cum'aya kadar bütün günahlara kefarettir»** (1). Allahü Teâlâ, **«Büyük günahlardan sakınırsanız, küçüklerini afvederim»** (2), buyuruyor. O hâlde büyük günahların hangileri olduğunu bilmek farzdır. Ashâb-ı kirâm (aleyhimürrıdvân) bu hususta değişik söylediler. Bir kısmı yedidir, bir kısmı daha fazladır, bazısı daha azdır dediler. İbn Abbas, İbn Ömer'den (radıyallahü anhümâ) işitti. Buyurdu ki: «Büyük günahlar yedidir. Yedi olması sebebiyle yetmişe yakındır».

Kûtü'l-Kulûb kitabını yazan **Ebû Tâlib-i Mekkî** buyuruyor: «Sahâbenin bildirdiği hadis ve sözleri topladım. Büyük günahlar onyedidir:

Dördü kalbdedir. **Birincisi** küfür. **İkincisi** küçük olsa bile bir günaha devam etmek. Meselâ, bir kimse daima bir kötülüğü yapar ve kalbine bir defa tevbe etmeyi getirmez. Üçüncüsü, Allahü Teâlâ'nın rahmetinden ümidini kesmek. **Dördüncüsü**, Allahü Teâlâ'nın mekrinden emin olmak. Ben mekr-i ilâhîden eminim deyip durmak gibi.

Dördü dilledir: **Birincisi** yalan yere şâhidlik yapmaktır. Çünkü bunda hak [doğru] yanlış ve bozuk gösterilir. **İkincisi** kazfetmektir

(1) IV/15. (2) 4 — Nisâ: 31.

temiz bir kimseye zina yapıyor demek. Çünkü bunda hâd cezası vâcibdir. **Üçüncüsü** yalan yere yemin etmektir. Çünkü, bununla bir kimsenin malını ve hakkını alır. **Dördüncüsü** sihir yapmak. Bu da dil ile söylenen sözlerle olur.

Üçü mide ile ilgilidir. **Birincisi** sarhoş eden herhangi bir şeyi içmek. **İkincisi** yetim malı yemek. Üçüncüsü faiz yemek ve faiz vermek.

İkisi ferc ile ilgilidir: **Biri** zina, **diğeri** livâtadır.

İkisi el ile ilgilidir: **İnsan öldürmek** ve hâd cezasına sebep olacak şekilde **hırsızlık yapmak.**

Biri ayakla ilgilidir: Bu da harpte düşman karşısından kaçmaktır. Bir Müslümanın iki, on Müslümanın yirmi kâfirden kaçması böyledir. Bu orandan fazla olursa kaçmak câizdir.

Biri de bütün vücûdla ilgilidir. Bu da anne ve baba hakkıdır».

Bunu buyurmalarının, bildirmelerinin sebebi de, bazıları bunda had cezası var dedikleri, bazıları da Kur'ân-ı Kerim'de, ana - baba hakkı için büyük tehditler vardır, dedikleri içindir. Bu hususta geniş bilgiyi **İhyâu Ulûm** kitabımızda verdik. Bu kitapta uzun uzun anlatamayız. Bunları bildirmekten maksat bu büyük günahlardan çok sakınmaktır.

Farzları küçük günahlara kefaret dediysek de, küçük günaha devam, büyük günah olur. Hiç şüphe yoktur ki, bir kimsenin bir gram gümüşünü almak, geri vermedikçe zulümdür ve devamlıdır. Velhâsıl, Allahü Teâlâ ile kendi arasında olan günahlar, halka zulmetmekten afvedilmeye daha yakındır. Hadis-i şerifte, «**Günah defteri üçtür, buyuruldu: Biri, afvedilmeyen günah defteridir. Bu, şirktir. Diğeri afvedilen günahlar defteridir. Bunlar da kul ile Allahü Teâlâ arasındaki günahlardır. Diğeri de ihmal edilmeyen defterdir. Bu da kulların hakkını yemektir. Zulüm ve gasbdır**» (1).

Bir Müslümana eziyet veren her şey bu kısımdadır. İster nefsine, ister malına, ister mürüvvetine, ister makamına ve ister dinine olsun yine böyledir. Bir kimsenin bir bid'ate insanları çağırıp, dinlerini çalması veya bir kimsenin toplantılarda insanları günah işlemeye cesaretlendirecek sözler söylemesi bu kabildendir.

KÜÇÜK GÜNAH NE İLE BÜYÜK OLUR?

Küçük günahlar, afvedilmesi daha çok ümid olunan günahlardır. Fakat bazısı, bazı sebeplerle büyük olur ve tehlikesi de o derece artar: Bunlar altıdır:

---

(1) IV/15.

1 — **Küçük günaha devam etmektir.** Meselâ bir kimsenin devamlı gıybet etmesi, yahut devamlı ipek giymesi, yahut devamlı çalgı âletleri dinlemesi gibi. Çünkü devam eden bir amel kalbi iyice nurlandırdığı gibi, böyle günahlara devam da kalbin kararmasına büyük te'sir eder. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «**Az da olsa, işlerin en iyisi devamlı olanıdır**» (1).

Bu, daima bir taş üzerine damlayan su gibidir. Elbette bir gün taşı oyar. Eğer o suyu bir defada o taşın üzerine dökselerdi, o kadar te'sir etmezdi. O hâlde küçük günaha mübtelâ olan istiğfar ve pişman olmak ile afvı cihetine gitmeli, bir daha yapmayacağına azmetmelidir. Hattâ, «Büyük günah istiğfar ile küçük; küçük günah ısrar ile [devamlı yapmak ile] büyük olur», demişlerdir.

2 — **Günahı küçük görmek ve hakaret gözü ile bakmaktır.** Küçük günahı büyük tutmak, imandan ve korkudandır. Bunlar ise kalbi, günah karanlığından, çok te'sir etmesinden korur. Küçük tutmak ise gafletten ve günah işlemeye yakın olmaktan doğar. Bu ise, günahın kalb ile ilgisi olduğunu gösterir. Halbuki her şeyden maksat da kalbdir. Kalbe fazla te'sir eden şey daha büyüktür.

Hadis-i şerifte, «**Mü'min günahını, üstünde bir dağ gibi görüp, üzerine düşeceğinden korkar. Münâfık ise, sinek gibi burnuna konup uçacak şekilde görür**» (2), buyuruldu.

Demişlerdir ki: «Afvedilmeyen günah, kulun hafif gördüğü, keşke günahlarım hep böyle olsaydı, dediği günahtır». Peygamberlerden birine vahiy geldi ki: «Günahın küçüklüğüne bakmayın, onu büyük bilin ve yapmayın». Allahü Teâlâ'nın Celâlini daha iyi bilene, küçük günah da daha büyük görünür. Ashâb-ı kirâm'dan biri buyurur: «Siz öyle işler yapıyorsunuz ki, onu tüy gibi hafif biliyorsunuz, biz ise onların herbirini bir dağ gibi biliriz». Velhâsıl, Allahü Teâlâ'nın gazabı bir günahta gizlidir. Belki de senin, hafif gördüğün bir günahta olabilir. Nitekim Allahü Teâlâ, «**Siz onu hafif sayıyorsunuz, halbuki o Allah'ın indinde büyüktür**» (3), buyuruyor.

3 — **Günahına sevinir, onu bir ganimet ve fetih bilir, onunla övünür.** Hattâ mektubunda, filânı aldattım ve malını aldım. Ona hakaret ettim; sövüp saydım. Utandırdım. Mahcûb ettim. Münazarada onu perişan ettim der. Böyle kendini helâke götüren şeylere sevinen ve övünenin bunlar, kalbinin kararmış olduğunu gösterir. Helâk ise bundan başlar.

4 — **Günahları başkası tarafından bilinmeyince** bunu kendi

---

(1), (2) IV/29. (3) 24 — Nûr: 15.

hakkında bir yardım sanır ve bunun imtihan ve istidrâç [ağır ağır helâke gitmek] şeklinde olup helâkine sebep olabileceğinden korkmaz.

5 — **Günahını söylemek ve Allahü Teâlâ'nın günahını örtmesini kendinden kaldırmak.** Bu şekilde, bir başkasını da aynı günahı yapmasına teşvik edici olabilir, teşvik ve günah mes'uliyeti kendinde olur. Eğer açıkça bir kimseyi günaha teşvik ediyorsa öğrenmesi ve yapması için gereken sebepler hazırlıyorsa bunun mes'uliyeti daha da büyüktür. Geçmiş din büyükleri, «Bir Müslümanın bir Müslümana yapacağı en büyük hainlik, günahı onun gözünde küçük göstermek, hafife aldırmaktır», buyurdular.

6 — **Âlim ve herkese rehberlik yapan kimsenin günah işlemesidir.** Onun yapması başkalarını cesaretlendirir ve «Yapılmayacak olsa, o yapmazdı», derler. Meselâ bir âlimin ipek elbise giymesi, sultanın yanına gidip, onun malını kabul etmesi böyledir. Münazara esnasında karşısındakine deli veya akılsız demek, arkadaşları arasında bir şeyi başa kakmak, malının, parasının çokluğu ile övünmekle, bütün talebe de kendisine uyar ve onlar da bu hususta hocalık ve önderlik yapmış olup başkalarını kendilerine uydururlar. Herbirinden bir kasaba mahvolur. Çünkü herbirine bir şehir, bir kasaba halkı inanmaktadırlar. Şüphesiz hepsinin vebâli, sebep olan o kimsenin defterine yazılır.

Bunun için buyurmuşlardır: «Öldüğü zaman günahı da ölen [kesilen] kimse ne bahtiyardır». Böyle yapan kimsenin günahı ise, ölümünden sonra belki bin sene daha devam eder. Beni İsrâil âlimlerinden biri tevbe etti. O zamanın peygamberine şöyle vahiy geldi: «Ona de ki, günahın benimle senin aranda olsaydı, afvederdim. Şimdi sen tevbe ettin. Yoldan çıkardığın kimseler ise, o hâldedir, onların hâli ne olacak?».

Bunun için âlimler tehlike ve korkudadır. Onların bir günahı bin olur ve iyi amelleri de böyle bin kat olur. Çünkü kendisine uyanların, ondan görüp, öğrenip yapanların sevabı kadar da ona sevab verilir. Bunun için âlime, günah işlememek vâcib olur. Yapınca da örtmesi lâzım olur. Hattâ kendisi bir mubah işler ve insanların gafletle bu işi çok yapacakları olursa, ondan el çekmelidir. Zührî buyurur: «Biz bundan önce gülerdik. Şimdi insanlara iman ve örnek olduk. Tebessüm etmemiz de doğru değildir». Bir âlimin aşağılığını, kötü işlerini anlatmak büyük cinayettir. Bu yüzden birçok kimseler yoldan çıkar ve günaha cesaretlenir. O hâlde herkesin ayıbını örtmek vâcibtir, âliminkini örtmek ise daha vâcibtir.

FASIL

DOĞRU TEVBE VE ALÂMETİ

Tevbenin esası, pişmanlık neticesi meydana gelen bir iradedir. Pişmanlığın alâmeti daima üzülmek, hasret çekmek, keşke yapmasaydım demek, işi; ağlamak ve yalvarmak üzere olmaktır. Çünkü kendisi helâk oluyor, gören nasıl üzülmez, nasıl yanmaz? Eğer çocuğu hasta olsa, bir Hıristiyan doktorunun, bu hastalık tehlikelidir ve öldürebilir dediği zaman, babanın kalbine ne ateş ve üzüntü düşeceği bilinmektedir. Halbuki kendini çocuğundan çok sevdiğini de bilir.

Allahü Teâlâ'nın ve Resûlü'nün (sallâllahü aleyhi ve sellem) Hıristiyan doktorundan daha doğru sözlü olduklarını da bilir. Âhirette helâk olmak, Cehenneme gitmek korkusu, ölüm hastalığından daha büyüktür. Günah işletmeye sebep olmak, hastayı öldürmeye sebep olmaktan daha çok, Allahü Teâlâ'yı kızdırır. Eğer bundan bir korku ve üzüntü doğmuyorsa, iman, henüz günah âfetlerinden kurtulamamıştır. Bu korku ve üzüntü ateşi ne kadar kuvvetli olursa günahların kefâretine te'siri de o kadar büyük olur. Çünkü günah sebebiyle kalbe yerleşen karartı ve paslar, üzüntü ve pişmanlık ateşinden başkasıyle temizlenmez. Bu yanma esnasında kalb saflaşmaya ve incelmeye başlar. Hadis-i şerifte, **«Tevbe edenlerle oturunuz, onların kalbleri daha ince olur»** [1], buyuruldu. Kalb ne kadar temiz ve saf olursa, günahtan o derece nefret eder ve günahların tatlılığı kalbe acı gelir. Beni İsrâil'den birisinin tevbesinin kabulü için vaktin peygamberi afvedilmesini duâ etti. Vahiy geldi ki: «İzzetime yemin ederim ki, bütün göklerde olanlar ona şefâat etseler, o günah kalbine tatlı geldiği müddetçe kabul etmem».

Günah, her ne kadar yaratılış icabı isteniyorsa da tevbe eden için zehir katılmış bal gibidir. Bir defa ondan ağzına koyup, büyük sıkıntılar çeken, ikinci defa onu düşününce, ondan nefret etmesinden dolayı tüyleri diken diken olur. O tatlılığını istemek, zararı korkusuyla kalkar. İşte bu acılığı bütün günahlarda bulmak lâzımdır. Çünkü işlediği günahın zehir olması, Allahü Teâlâ'nın o günahtan kızgınlığı olmasındandır. Bütün günahlar da böyledir.

Bu pişmanlıktan doğan irâdeye gelince, bu üç şeyle ilgilidir. Şimdiki zamanla, geçmişle veya gelecekle. **İçinde bulunduğu zamanda:** Bütün günahları terk ettiğini söylemek ve üzerine farz

---

(1) IV/31.

olanlarla meşgul olmak. Gelecekteki: Ömrünün sonuna kadar böyle olmaya sabır edeceğine azim etmek. Allahü Teâlâ'ya dıştan ve kalbden ahdedip, söz verip, bile bile günah işlemeyeceğini, farzlarda kusur etmeyeceğini söylemelidir. Tıpkı bir hastanın meyve yemesi kendisine zararlı olduğunu bilip yememeye azim etmesi gibi olmalıdır. Şehvet galib gelir düşüncesi olsa da, bu azim ve gayrette gevşeklik ve tereddüt olmaz. Uzlete çekilmeden, susmadan, helâl lokma yemeden, veya helâl kazanmak olmadan ve böylece bütün şüphelilerden el çekmeden tevbe tamam olmaz. Şehvet ve arzuları kısmadıkça şüphelilerden kurtulamaz. Bunun için demişlerdir ki, bir kimse bir şeyi isteyip de yedi defa elini çekerse, ondan vazgeçmesi kolay olur.

Geçmişteki irâde ise, geçmişteki kayıplarını telâfi ve tedarik etmekle ilgilidir. Bunun için de, üzerinde Allahü Teâlâ'nın ve kulların hangi hakları olduğunu ve bunların hangisinde kusur ettiğine dikkat eder.

Allahü Teâlâ'nın hakları iki kısımdır. **Farzları yapmak ve günahlardan sakınmak.** Farzlar için, âkil - bâliğ olduğu zamandan beri gün gün hesap edip, eğer kaçırdığı namaz varsa, yahut elbisesi temiz olmadığı hâlde namaz kıldıysa, yahut bilmeden doğru niyet etmediyse, yahut bilmeden itikâdında bir bozukluk ve şüphe varsa hepsini kazâ etmelidir. Çocuk yaşta olsa bile, nisâba mâlik olduğu zamandan beri zekâtını hesap etmeli, vermediği, yahut verilmesi icabedenlere vermediği varsa, evinde bulunan altın ile gümüş kapların zekâtını vermediyse iyice hesap etmeli ve vermelidir.

Eğer Ramazan orucunda bir kusur ettiyse, yahut niyet etmeyi unuttuysa, yahut da bunun gibi şartlârına riayet etmediyse, bunlardan iyice bildiklerini kazâ etmelidir. Şüpheli olup, zann-ı galib vaziyetinde olan her şeyde, yakın olarak bildiklerini araştırır, bunları düşer ve kalanını kazâ ederse tamam olur. Zann-ı galib vaziyetinde olanları da, hesaptan düşerse câizdir. Bâliğ olduğu andan itibaren günahlarını araştırmalı, gözü, kulağı, eli, dili, midesi ve bütün azalarıyla ne günahlar işlediğini düşünmeli: Eğer zinâ, livâta, hırsızlık, içki içmek ve bunun gibi had cezası icabeden günahlar işlediyse, tevbe etmesi vâcib olur. Sultanın yanında ikrar edip, had vurulması vâcib değildir. Bilâkis, örtmeli ve çok ibadet ve iyi işlerle onu afvettirmelidir.

Küçük günahlar da böyledir. Meselâ bir yabancı kadına baktıysa, yahut abdestsiz Mushafa dokunduysa, yahut mescidde cünüb olarak oturduysa, yahut saz ve çalgılar dinlediyse, herbirinin tersini işlemekle kefâret yapıp onu yok ettirmelidir. Nitekim Allahü Te-

âlâ, **«Sevâblar, iyi ameller kötü amelleri götürür»** (1), buyuruyor. Fakat zıddı yapılan şeyin te'siri büyük olur.

Çalgı dinlemenin kefâreti Kur'ân-ı Kerim dinlemek ve ilim meclisinde bulunmak, çalgı dinlemek için oturmanın kefâreti mescidlerde ıbadet ve itikâf için oturmak, abdestsiz Mushaf'a dokunmanın kefâreti Mushafa tâzım ve ikrâm etmek, çok Kur'ân-ı Kerim okumak, şarap içmenin kefâreti; helâl olan şerbeti yâni suyu sevdiği hâlde içmeyip, sadaka vermekle olur. Böylece bunlardan, kendisinde meydana gelmiş olan her zulmeti giderecek bir nûr elde edilir. Hattâ dünyaya ait her sevinç ve neş'enin, üzüntü ve sıkıntı ile kefâretine gitmelidir. Çünkü dünya neş'esi ve rahatı, kalbi dünyaya bağlamaya sebep olur ve ona bağlanır. Çektiği her sıkıntı ise ondan koparır ve nefret eder. Bunun için hadîs-i şerifte, **«Ayağına bir diken batması şeklinde bile olsa, mü'mine gelen her sıkıntı ve elem, onun günahlarına kefâret olur»**, buyuruldu. Yine buyuruldu: **«Bazı günahların üzülmekten başka kefâreti yoktur»** (2). Bir hadîs-i şerifte de **«Çoluk çocuğu ve geçimi için üzülmek, onun için kefârettir»** (3), buyuruldu.

Âişe (radıyallahü anhâ) buyuruyor: «Günahı çok olup onları afvettirecek kadar iyi ameli olmayan bir kulun, Allahü Teâlâ kalbine bir sıkıntı ve üzüntü verir ve ona kefâret olur». Sanılmasın ki, bu üzüntü onun ihtiyarı, istemesi ile değildir. Hattâ dünya işinden dolayı üzülebilir ve o, bu zaten günahtır, nasıl kefâret olur! der. Öyle değildir. Kalbini dünyadan soğutan her şey, elinde olmasa da, senin için hayırlıdır. Eğer kalb ile ona seviniyorsan, dünya senin Cennetin olur. Yûsuf aleyhisselâm, Cebrâil aleyhisselâmdan, «O hüzünlü ihtiyarı [babam Yâkub'u] nasıl bıraktın?» diye sorduğunda, «Yüz çocuğu ölmüş bir annenin üzüntüsü kadar üzüntü içinde bıraktım», dedi. «Bunda karşılığı nedir?» deyince de, «Yüz şehid sevabı», buyurdu.

Kullara ait haklarda, kendi hesabını bütün insanlarla yapmalıdır. Hattâ oturdukları ve konuştuklarını da hesap etmelidir. Böylece kimin kendinde mal, incinme, gıybet gibi hakları varsa, bunları ödemeli, geri verilmesi mümkün olanları vermelidir. Helâllık dilemesi icabedenlerden helâllık dilemelidir. Bir kimseyi öldürmüşse, kendini onun vârisine teslim etmeli, ister kısas eder, yâni öldürür, isterse afveder. Ona uymalıdır.

Kimden bir altın, gümüş ve başka bir şey almışsa, sahibini aramalı ve geri vermelidir. Bulamazsa vârisine vermelidir. Bu ise devlet me'murları ve pazardakiler, çarşıdakiler için çok zordur. Bulun-

(1) 11 — Hûd: 114.
(2), (3) IV/32.

madığı zamanda hepsini aramak herkese zor olur. Böyle imkânsız olduğu ve hiçbir kurtuluş yolu bulunmadığı zaman, yapılacak tek şey, çok ibadet ve iyi ameller yapıp, bu hakkı kendisinden alındığı hâlde, kıyamet günü yanında günahlarına yetecek kadar iyi ameli bulundurmaktır.

FASIL

GÜNAHTAN SONRA SEKİZ ŞEY GÜNAHA KEFÂRET OLUR

Tevbeye devam ederken günah işleyen bir kimse, hemen o günahın kefâretinin tedariki ile meşgul olmalıdır. Bunun için sekiz delil olduğu din büyüklerinin hâllerinden ve sözlerinden anlaşılıyor.

Bunlar günahtan sonra yapılırsa günaha kefâret olurlar. Dördü kalbde olur: Tevbe veya tevbede azmetmek. Onu bir daha yapmamayı istemek. Bu günahından dolayı azap göreceğinden korkmak ve dördüncüsü de afvı ümid etmektir.

Dördü de beden iledir: Günahtan sonra, iki rekât namaz kılmak, arkasından yetmiş defa istiğfar etmek, yüz defa **Sübhânâllahi'l-Âzim ve bihamdihi** demek ve elinden geldiği kadar sadaka vermek. Bir gün oruç tutmak. Bazı vesikalarda, iyi bir abdest alıp, câmiye girip iki rekât namaz kılmalıdır, diye bildiriliyor. Hadis-i şerifte, **«Gizli bir günah işleyince, arkasından gizli olarak iyi bir amel yap, günaha kefâret olsun. Âşikâre günah işleyince, iyiliği de âşikâre yap»**, buyuruldu. Yalnız dil ile söylenip kalbin karışmadığı istiğfarın faydası çok olmaz. Kalbin istiğfara ortaklığı, korkması ve mağfiret isterken yalvarması ile olup, çekinmek ve utanmaktan ayrılmamasıdır. Bu yapılınca azim gerçekleşmese de, ümidli olunur.

Velhâsıl, dille istiğfar edip, kalb bundan gafil olsa da, yine faydasız değildir. Çünkü dil ile istiğfar etmek lüzumsuz konuşmaktan ve sükûttan daha iyidir. Ve yine dil, iyi şeye alışır. Boş, hezeyan ve diğer şeylerden daha çok, istiğfar kelimesini söylemek ister.

Ebû Osman Mağribî'ye bir müridi, «Bazan dilim zikrederken, kalbim zikretmiyor», deyince «Şükret ki, uzvunun biri hizmette bulunduruluyor», dedi. Burada şeytanın aldatması vardır. Sana, «Kalb hazır olmadıktan sonra, dil ile zikir hürmetsizlik olur. O hâlde dil ile de zikretme», der.

İnsanlar şeytana cevap vermekte üçe ayrılırlar: **Biri**, makbul kimsedir, doğru söylüyorsun deyip, seni kahretmek için kalbimi de hazır edeyim, der. Bu şeytanın yarasına tuz ekmek olur. **Biri** zalim olup, doğru söylüyor, dilin kımıldamasından bir fayda gelmez, der.

Susar. durur ve akıllılık yaptığını sanır. Aslında ise şeytanın sevdiği işi yapmış olur. Üçüncüsü ise ortada olup, kalbim hazır olmasa da dil ile zikretmek susmaktan iyidir, der. Evet, kalbin de zikretmesi daha iyidir. Nitekim padişahlık sarraflıktan, sarraflık da çöpçülükten iyidir. Padişah olmayan bir kimsenin, sarraflığı da bırakıp çöpçü olması yakışmaz.

TEVBE ETMEYENLERİN İLÂCI

Ne için günaha devam ettiğini ve tevbe etmediğini bilmelidir. Bunun beş sebebi vardır ve herbirinin ayrı ayrı ilâcı vardır:

BİRİNCİ SEBEP: Âhirete inanmıyor veya şüphe ediyor. Bunun ilâcını **Mühlikât** kısmının sonunda **Gurur** bahsinde anlattık.

İKİNCİ SEBEP: Şehveti o kadar kuvvetlendirmiştir ki, arzularının terkini ona söylemeye dayanamaz. Lezzet ve zevki, kendini o kadar kaplamıştır ki, âhiret işinin tehlikesinden onu gafil tutuyor. İnsanların çoğunun perdesi şehvetleridir. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allahü Teâlâ Cehennemi yarattığı vakit, Cebrâil aleyhisselâma "Bak", buyurdu. Bakınca: "Yâ Rabbi, izzetine yemin ederim ki bunun nasıl olduğunu duyan buna girmez", dedi. Sonra Allahü Teâlâ şehvetleri, arzuları Cehennemin etrafında yarattı ve "Bak", buyurdu. Bakınca korktu ve "Cehenneme girmeyen bir kişi kalmaz", dedi. Allahü Teâlâ Cenneti yarattı ve "Bak", buyurdu. "Bunu duyup da bir an evvel buna kavuşmak istemeyen bir kişi olmaz", dedi. Sonra Cennet yolunda olan mekkâreleri** [aldatıcıları] **ve acı işleri, Cennetin etrafında yarattı ve "Bak", buyurdu. Bakınca, "İzzetine yemin ederim ki, yolundaki sıkıntıların çokluğundan kimse Cennete giremez", dedi»** [1].

ÜÇÜNCÜ SEBEP: Âhiret borç senedi gibidir. Dünya ise eldeki nakit para gibidir. İnsanın yaratılışı ise peşin paraya yatkın olup, senedin vadesi gözüne uzak gelir. Gözüne uzak olunca kalbine de uzak olur.

DÖRDÜNCÜ SEBEP: Mü'min olan, her gün tevbe etmek azmindedir, fakat yarına kadar te'hir eder. Önüne çıkan her arzusu için, bunu yapayım, bir daha yapmam, der.

BEŞİNCİ SEBEP: Günahın Cehenneme götüreceği vâcib değildir [yâni muhakkak değildir]. Belki afv olunabilir. İnsan ise kendisi için hüsn-i zan sahibidir. Şehvet kendisini kaplayınca, Allahü Teâlâ afveder deyip, rahmet ümid eder.

---

(1) IV/50-51.

Âhirete inanmayanın bundan kurtuluş çaresini anlatmıştık. Fakat âhiret borç senedi ve peşini elden çıkarma ve gözden uzak olan âhireti, gönülden de uzak tutmanın ilâcı, geleceği muhakkak olan şeyi, gelmiş bilmektir.

Şöyle ki: Gafleti bırakıp öldüğünü gözünün önüne getirmelidir. Bu ise bugün, belki şu anda da olabilir ve o borç senedi nakit para olur. Eldeki para ise elden çıkar, rüya gibi olur. Eğer bütün lezzetlerini terk edemiyorsa, bir saat şehvet ve arzularına sebredemediği hâlde, Cehennem ateşine nasıl dayanabileceğini, Cennet lezzetlerinden ayrılığa nasıl tahammül edebileceğini düşünmelidir. Hasta olsa ve soğuk sudan daha çok sevdiği şey olmasa, bir Yahudi doktor kendisine bu su sana zarar verir, dese, iyi olmak arzusuyla, o kadar istediği hâlde, suyu içmez. O hâlde, Allahü Teâlâ'nın ve Resûlü'nün (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurması ile, ebedî padişahlık ümidi için şehvetleri terketmek daha iyidir.

Tevbeyi yarına bırakana, «Tevbeyi yarına bırakıyorsun, ama yarının gelmesi senin elinde değildir. Belki gelmez ve helâk olursun!» demelidir. Bunun için hadis-i şerifte, **«Cehennemdekilerin çoğunun feryadı tehir etmek sebebiyledir»**, buyuruldu. Yarın yaparım diyene, «Bugünkü tevbeyi, niçin yarına bırakıyorsun? Eğer bugün şehvetini terketmen sebebi ile sana zor geliyorsa, yarın da böyle olacaktır. Çünkü Allahü Teâlâ, şehvetleri terketmek daha kolay olan bir gün yaratmadı. Sen, şu ağacı kökünden sök dedikleri kimsenin, «Bu ağaç kuvvetlidir, ben zayıfım, durayım, seneye sökerim», diyen kimse gibisin. Ey ahmak! Bir dahaki sene daha kuvvetli olur, sen ise daha çok kuvvetten düşersin, derler. Şehvet ve arzu ağacı her gün daha çok kuvvetlenmekte, kök salmaktadır. Onu nasıl sökersin? Sen ise yapmamak sebebiyle her gün daha çok kuvvetten düşersin. Ne kadar acele edersen o kadar kolay olur», demelidir.

«Ben mü'minim, Allahü Teâlâ mü'minleri afveder», sözüne güvenene, «Afvetmeyebilir de», deriz. İyi ameller yapmayınca iman da zayıflar ve ölüm zamanında, sekerât-i[1] mevtin fırtınasında temelinden yıkılır, gider. Çünkü iman, suyunu iyi amellerden alan bir ağaç gibidir. Suyu kesilince kurumak tehlikesiyle başbaşa kalır. İyi amelsiz ve birçok günahlar içerisindeki iman, birçok hastalıkları olan hastaya benzer. Her an helâk olma korkusu vardır.

Eğer iman selâmeti ile ölürse, afvedilmesi de azâb olunması da mümkündür. O hâlde bu ümidle oturmak ahmaklık olur. Böyle olan kimse, her şeyini kaybetmiş, çoluk çocuğunu aç bırakmış ve «Belki bir harabeye giderler, bir hazine bulurlar», diyen kimseye benzer. Yahut da şehirde olan bir kimsenin, o şehri yağmaladıkları zaman kıymetli şeylerini gizlemeyip, evi öylece terkedip ve «O

zalim benim evime geldiği zaman belki ölür, yahut eve girmez, yahut kör olur», demesine benzer. Bunların hepsi olabilir. Afvolunabilme de bunun gibidir. Fakat buna güvenmek ve tedbir almamak, tevbe etmemek ahmaklık olur.

FASIL

BAZI GÜNAHLARA TEVBE ETMEK DOĞRU OLUR MU, OLMAZ MI?

Bir kimsenin günahlarının bazısına tevbe etmesi doğru mudur, değil midir, diye ihtilâf olunmuştur. Bazısı, böyle şey olmaz dedi. Zinaya tevbe etsin ve içki içmeye tevbe etmesin. Eğer günah olduğu için birine tevbe ediyorsa, diğeri de onun gibi günahtır. Bunun gibi, bir küpten şarap içmeye tevbe edip, diğerinden içmek de olmaz. Çünkü ikisi de aynıdır. O günah da bunun gibidir dediler.

İşin doğrusu böyle tevbe olabilir. Şöyle ki: Zinayı şarap içmekten küçük bilir ve daha şiddetli olandan tevbe eder. Yahut içkiyi zinadan korkunç bilir, «Hem zinaya düşürür, hem de başka şeyler yaptırır», der. Meselâ gıybetten tevbe eder, şaraptan etmez ve «Gıybet insanlarla ilgilidir; tehlikesi daha büyüktür» der. Belki tamamen değil, çok şarap içmekten tevbe etmek de olur. Ve «Ne kadar çok içersem, azâbı o kadar fazladır», der. «Şeytan beni bir işde yenince, diğer işde de ona uymam şart değildir», der. Bu da olabilir. Ama «Tevbe edeni Allahü Teâlâ sever», buyuruldu. Ve yine, «Allah tevbe edenleri ve temizlenenleri sever» (1), buyuruldu.

Bundan anlaşılan, bu muhabbet ve sevgiye kavuşan, bütün günahlardan tevbe edip, temizlenen kimsedir. Bazısına tevbe edilmez diyen, herhalde bunu da söylemek istiyor. Yoksa tevbe edilmeyen küçük günahlara farzların edâsı kefarettir. Ve onları yok eder. Günahlardan tevbe bir defada zor olur. Ağır ağır yapmalı ve yapıldığı kadar sevaba kavuşmalıdır.

---

(1) 2 — Bakara: 222.

İ K İ N C İ   A S I L

SABIR ve ŞÜKÜR

Tevbe, sabırsız doğru olmaz. Hattâ hiçbir farzı eda etmek ve bir günahı yapmamak sabretmeksizin ele geçmez. Bunun için Resûlullah'dan (sallâllahü aleyhi ve sellem) «İman nedir?» diye sorduklarında, Sabırdır» [1], buyurdu. Diğer bir hadis-i şerifte de «**Sabır imanın yarısıdır**», buyurdu.

Sabrın büyüklüğü ve fazileti sebebiyledir ki, Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de, yetmişten daha çok yerde sabrı bildiriyor ve daha iyi olan dereceleri sabra havale buyuruyor. Hattâ dinde imam olmayı sabra havale ediyor ve «**İçlerinden de sabrettikleri zaman emrimizle doğru yola sevk edecek imamlar** (rehberler) **tayin etmiştik**» [2], buyuruyor. Sayısız ve hesapsız sevabları sabra havale ediyor ve «**Sabredenlerin âhiretteki ecirleri sayısızdır**» [3], buyuruyor. Kendisinin sabredenlerle olduğuna söz veriyor ve «**Elbette sabredenlerle beraberim**» [4], buyuruyor. Salâvatı, rahmeti ve hidâyeti, sabredenlerden başkasında toplamadı. Buyuruyor ki: «**Onlar Rablerinden salâvat ve rahmete kavuşanlar ve onlar hidâyete, kurtuluşa kavuşanlardır**» [5]. Sabrın faziletinin büyüklüğündendir ki, Allahü Teâlâ onu aziz ve kıymetli eyleyip, dostlarından, az bir kısmı hariç herkese vermedi.

Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), «**Size verilen en az şey, yakîn ve sabırdır. Bu ikisinin kendisine verildiği kimse, çok nâfile namaz kılmasa da, çok oruç tutmasa da korkmasın. Ey Ashâbım, bugün nasıl iseniz, ona sabrediniz, değişmeyiniz! Bu hâlinizi, birinizin hepinizin amelini yapmasından daha çok severim. Fakat dünyanın size yaklaşacağından korkuyorum. Benden sonra birbirinize kırılırsınız. Göklerdekiler de size kırılır. Sabreden tam sevab alır. Sabredin! Dünya kalmaz. Devamlı kalan Allahü Teâlâ'dır**», buyurdu. Sonra, «**Sizin yanınızda olanlar yok olur. Allahü Teâlâ'nın indindekiler devamlıdır. Sabredenlere, yaptıkları için en iyi karşı-**

(1) IV/53. (2) 32 — Secde: 24.
(3) 39 — Zümer: 10. (4) 2 — Bakara: 153.
(5) 2 — Bakara: 157.

lıklar veririz» (1) âyet-i kerimesini sonuna kadar okudu. Yine buyurdu: «Sabır Cennet hazinelerinden bir hazinedir» (2). Yine buyurdu: «Eğer sabır insan olsaydı çok kerim ve cömert olurdu» (3). Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ sabredenleri sever» (4)

Dâvud aleyhisselâma vahiy geldi. «Ahlâkta bana uy! Benim ahlâkımdan biri çok sabredici olmamdır». İsa aleyhisselâm buyurdu: «İstediğine sabretmeyince istediğine kavuşamazsın». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Ensârdan bir grup gördü, «Mü'min misiniz?», buyurdu. «Evet», dediler. «İmanın alâmeti nedir?», buyurdu. «Nimete şükrederiz, belâya sabrederiz. Allahü Teâlâ'nın kazâsına razı oluruz», dediler. «Kâbe'nin Rabbi olan Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, Müslümansınız» (5), buyurdu. Hazret-i Ali (radıyallahü anh) buyurdu: «Sabrın imandaki yeri, başın bedendeki yeri gibidir. Başı olmayanın bedeni de olmaz. Sabrı olmayanın da imanı olmaz».

SABRIN HAKİKATİ

Sabır, insana mahsustur. Hayvanlarda sabır yoktur. Çünkü çok noksandırlar. Meleklerin ise sabra ihtiyacı yoktur. Çünkü çok kâmildirler ve şehvetten emindirler. O hâlde hayvan şehvete, isteklere esirdir. Onun şehvetten, istekten başka hâli yoktur. Melekler ise, Allahü Teâlâ'nın aşkına gömülmüşlerdir. Onlar için bu aşka hiçbir engel yoktur ki, o engeli defetmeye sabretsinler.

Ama insan başlangıçta, hayvanlar sıfatında yaratılmıştır. Elbise, süs, oyun ve çalgı şehvetlerini (arzularını) ona musallat eylediler. Sonra, bülûğ zamanında, kendisine meleklerin nûrundan bir nûr verildi. O nûr ile işlerin sonunu görür. Hattâ ona iki melek de verildi. Hayvanlarda ise bu yoktur. Meleklerden biri ona hidâyet eder ve doğru yolu gösterir. Onun nûrundan kendisine geçen nûr sebebiyle, işlerin sonunu anlar ve işlerin ne için olduğunu bilir. İşte bu nûr ile kendini ve Rabbini tanır. Bulunduğu anda tatlı iseler de, şehvetlerin sonunun helâk olduğunu bilir. Yine bilir ki, rahat ve iyiliği çabuk geçer ve uzun, bitmeyen sıkıntılar kalır. Bu hidâyet hayvanda yoktur. Fakat bu hidâyet de yetişmez. Ziyan ve zararda olduğunu bilip, bunu giderecek kudreti yoksa, ne faydası olur? Tıpkı bir hastanın, hastalığın kendine zararlı olduğunu bildiği hâlde, bu hastalığı giderememesine benzer. Bunun için zararlı bildiği şeyden sakınması için ona verdi. İçinde bir arzu, şehvetini yaptırmak istediği gibi, gelecekteki bir zararı önlemek için şehvete muhalefet

(1) IV/54; 16 — Nahl: 96.
(2), (3), (4), (5) IV/54.

eden ikinci bir arzu da meydana gelir. Karşı koyan bu arzu melektendir.

Birincisi, yâni şehvetlerini yaptırmak arzusu şeytanın askerindendir. Biz bu şehvete uymayan arzu ve kuvvete dinî sebep diyoruz. Şehvet kuvvetine ve arzusuna da hevâ diyoruz. O hâlde bu iki asker arasında daima kavga vardır. Biri yap, diğeri yapma der. İnsan ise bu iki arzu ve kuvvet arasında kalmıştır. Eğer din sebebi, yâni din kuvveti hevânın, yâni nefsin arzularına kavgada diretirse ve bunda devam ederse buna **sabır** denir. Nefsi yener ve arzularını atarsa bu galibiyetine **zafer** denir. Eğer daima onunla kavga ederse, buna **nefisle cihâd** denir.

O hâlde sabır demek, din kuvvet ve gayretinin, nefis kuvveti karşısında direnmesi demektir. Bu iki muhalif askerin bulunmadığı yerde sabır da bulunmaz. Bunun için meleklerde sabra ihtiyaç yoktur. Hayvan ve çocukta da sabır kuvveti yoktur. Dediğimiz bu iki meleğe **«Kiramen - Kâtibîn»** denir.

Bir kimsenin rey ve istidlâl yolu açılırsa, olan her şeyin bir sebeple olduğunu bilir ve iki muhtelif şey olunca, iki muhtelif [ayrı] sebep de olacağını anlar. Çocuğun başlangıçta hidâyet ve işlerin sonunu anlayacak mârifeti olmadığını, sabır kuvveti bulunmadığını görür. Bülûğ zamanında ikisi de ortaya çıkar ve bunlar için iki sebebe ihtiyacı olduğunu, bu iki meleğin de bu iki sebepten ibaret olduğunu bilir. Ve yine bilir ki, hidâyet esastır ve en önce lâzımdır. Sonra onunla amel etme kudret ve iradesi gelir. Demek ki, hidâyetin kendisiyle olduğu melek, daha şerefli ve üstündür. O hâlde göğsün sağ tarafı ona lâyık olur.

İrşad için olduğundan, onu dinlersen, ondan hidâyet ve mârifet elde edersin. Senin onu dinlemen bir insanın olup, onu kendi hâline bırakmamış olursun. Bu sana sevab olarak yazılır. Eğer dediğini yapmazsan, onu boş bırakırsın ve çocuklar ve hayvanlar gibi tehlikeleri atlatmaktan mahrum kalırsın. Bu ona ve kendi nefsine yaptığın bir hatâ ve günahtır ve sana yazılır. Bunun gibi diğer melekten elde ettiğin kuvvet ve kudreti, şehvetlere uymamakta kullanırsın ve buna çok gayret edersin. O zaman bir sevap olur. Değilse bir günah olur. Bu iki hâl, kalbinin derinliklerinde bulunan sahifelere yazılır. Fakat kalbinde de saklıdır. Bu iki melek ve sahifeleri bu şehâdet [görünen] âleminden değildirler. Onlar bu gözle görülmez. Ölüm gelir ve bu iki göz kapanınca âlem-i melekûtu gören diğer göz açılır. Bu sahifeleri yanında görürsün. Ve görülebilirler. Küçük kıyamette bundan az bir haberi olur, ama bunu uzun uzun büyük kıyamette görür.

Küçük kıyamet ölüm zamanıdır. Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Olenin kıyameti kopmuştur»** (1). Büyük kıyamette olan her şeyin nümunesi, küçük kıyamette de bulunur. Bunu uzun olarak **İhyâu Ulûm** kitabımızda anlattık. Bu kitapta hepsini anlatamayız.

Maksadımız, karşılıklı iki şeyin kavga üzere olduğu yerde sabrın bulunduğunu anlatmaktır. Cenk [kavga] ise iki düşman askerinin bulunduğu yerde olur. Bu iki askerden biri, melekler grubundan, diğeri ise şeytan taifesindendir. İkisi de, insanın göğsünde bir arada bulunmaktadır. O hâlde din yolunda ilk adım, bu cenk ile uğraşmaktır. Çünkü göğüs sahrasını çocuklukta şeytan askeri kuşatmış ve melek askeri, bülûğ zamanında ortaya çıkmaktadır. O hâlde şehvet askerini kırmadıkça saâdete kavuşamaz. Cenk etmedikçe ve cenge sabır ve devam etmedikçe onu kıramaz. Bu cenk ile uğraşmayan şeytanın emirberliğini kabul etmiştir. Şehvetini yenen ve isteyerek şeriate uyduran bu fethe kavuşmuş, göğüs kalesini elde etmiştir. Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allahü Teâlâ şeytanıma karşı bana yardım etti ve şeytanım bana teslim oldu»**.

Ekseriya cihâdda olanlar, ya yener, yahut yenilirler. Bazan şehvet tarafı, bazan din tarafı galib gelir. Bu kalenin fethi için sabırdan başka çare yoktur.

SABIR, İMANIN YARISI, ORUÇ DA SABRIN YARISIDIR

Bil ki, iman tek şey değildir. Birçok dalları ve kısımları vardır. Nitekim hadîs-i şerifte şöyle buyuruldu: **«İman yetmiş bu kadar babdır. En büyüğü "Lâilâhe illâllah..." kelimesidir. En küçüğü de yoldaki dikenleri kaldırmaktır»** (2).

Bu kısımları çok ise de, aslı üç cinstir: **Mârifetler, hâller ve ameller.** Dinde hiçbir mertebe bu üç şeyin dışında kalmaz. Meselâ tevbenin aslı, pişmanlıktır. Bu, kalbe ait bir hâldir. Aslı **mârifettir.** Günahın öldürücü zehir olduğunu bilmektir. Neticesi, günahtan el çekmek ve hayırlı amellerle meşgul olmaktır. O hâlde, bu hâl, bu mârifet [böyle bilmek] ve bu amelin üçü de imandandır. İman da bu üçünden ibarettir.

Fakat mârifete, bilmeye tahsis edilebilir. Çünkü onun aslıdır. Hâl ise mârifetten meydana gelir. Hâlden de amel meydana gelir. O hâlde mârifet ağaç gibidir. Kalbin mârifet sebebi ile değişmesi,

---

(1) IV/56. (2) IV/58.

ağacın dal vermesi; bu hâllerden meydana gelen ameller de, meyveleri gibidir. O hâlde **iman iki şeydir: Bilme ve yapma.** Yapma ise sabırsız olmaz. O hâlde sabır imanın yarısıdır.

Sabır ise **iki** kısımdır: Biri **şehvete** [arzulara] sabır, diğeri ise **kızmaya** sabırdır. Oruç ise arzular kısmından olan sabırdır. O hâlde oruç da sabrın yarısıdır. Diğer taraftan olduğu gibi amelle bakılırsa, iman ondan ibaret olur. Mü'minin ameli ise sıkıntılara sabır ve nimete şükürdür. Bu sebepten de sabır imanın yarısıdır. Şükür de imanın yarısıdır. Nitekim diğer bir hadis-i şerifte bildirilmiştir. Eğer hangisinin daha zor ve müşkil olduğuna bakıp da onu asıl tutarsan, hiçbir asıl sabırdan zor değildir. Bu itibarla sabır imanın tamamı olur. Nitekim iman nedir diye sorduklarında **«Sabırdır»**, buyurdu. Yâni en zorudur. Nitekim, **«Hac, arifedir»**, buyurdu. Yâni haccın gitmesi, kabul olmaması arife iledir. Arife geçerse, hac da olmaz. Diğer şartları sebebiyle ise hac kaçırılmaz.

HER ZAMAN SABRA İHTİYAÇ VARDIR

Bil ki **kul**, her anda nefsinin hoşuna giden veya gitmeyen bir işden ayrı değildir. Her iki hâlde de **sabra muhtaçtır**. Fakat arzularına uygun olanlar, mal, nimet, makam, sıhhat, kadın, istediği çocuk ve buna benzer şeylerdir. Hiçbir hâlde sabır, bunlardakinden mühim değildir. Çünkü kendini tutmayıp bu nimetlere dalar ve kalbini bunlara bağlarsa ve bu hâlde olursa, onda nimetlere aşırı derecede dalmak ve haddi aşmak meydana gelir. Nitekim herkes mihnete katlanır ama sıddiklardan başkası âfiyete sabredemez, demişlerdir.

Mal ve nimet Ashâb-ı kirâm zamanında çok olunca «Mihnet ve sıkıntı içerisinde bulunduğumuz zamanlar sabretmek, bugün içerisinde bulunduğumuz nimet ve zenginliklere sabretmekten daha kolay idi», dediler. Bunun için Allahü Teâlâ, **«Mal ve çocuklarınız ancak imtihan içindir»** [1], buyurdu. Velhâsıl zenginliğe sabretmek zor olur. Günah işlememenin en büyük yolu zengin olmamaktır. Nimete sabır ise, kalbi ona **bağlamamak**, ona sevinmemektir. Âriyet olduğunu, çabucak elinden alınacağını bilmelidir. Belki aslında bunu nimet bilmemelidir. Çünkü kıyamette derecesinin noksan olmasına sebep olur. O hâlde, Allahü Teâlâ kendisine mal, sıhhat ve elindeki her nimeti verdiği için şükür ile meşgul olmalıdır. Bunların herbirinde **sabra ihtiyaç vardır.**

(1) 8 — Enfâl: 28.

Ama nefsin arzularına uygun olmayanlar üç kısımdır: Biri, kendi isteğiyle olanlardır. Hayırlı amelleri işlemek ve günahlardan kaçmak gibi. Biri, kendi isteğiyle olmayanlar. Belâ ve musibetler gibi. Biri de, aslı kendi isteğinde olmayan fakat def'edilmesi ve karşılık verilmesi isteğinde olanlardır. İnsanların kendisine sıkıntı vermesi gibi.

İyi ameller işlemek gibi kendi isteği ile olan şeylerde, sabra ihtiyaç vardır. Çünkü ibadetlerin bir kısmı tembellikten dolayı zor gelir; namaz gibi. Bazısı da bahillikten dolayı zor gelir; zekât gibi. Bazısı da her ikisinden dolayı zor gelir ve sabırsız yapılamaz; hac gibi. Her iyi amelin başında, ortasında ve sonunda sabra ihtiyaç vardır. Başında olan, niyeti ihlâsla yapmak, riyâyı kalbinden çıkarmak gibi. Bunlar ise zordur. Tâat esnasında sabretmek ise, şart ve edeblerini hiçbir şeyle karıştırmamaktır. Meselâ namazda ise, hiçbir tarafına bakmamalı, hiçbir şey düşünmemelidir. İbadetten sonraki sabır da, yaptığını izhar etmekten, söylemekten kaçınmak ve bununla ucbdan sabreylemektir.

Günahlara gelince, sabretmeksizin el çekmek imkânsızdır. Şehvet ne kadar kuvvetli ve günah işlemek ne kadar kolay olursa o günahı işlememeye sabretmek de o kadar zor olur. Bunun için dil ile işlenen günahlara sabretmek daha zordur. Çünkü dilin hareketi kolaydır. Hele çok konuşursa âdet hâline gelir ve tabiatının âdeti olur. Şeytanın askerinden biri de âdettir. Bunun için dil, gıybette, yalan söylemekte, kendini övmekte, diğerlerini ayıblamakta ve buna benzer şeylerde dolaşır. Dil ucuna gelip, kendisini başkalarına beğendirecek bir kelimeye sabretmek büyük eziyet olur. Ekseriya kalabalıkta dilini korumak mümkün olmadığından selâmeti, kurtuluşu, uzlette arar.

İnsanların eliyle veya diliyle eziyet etmeleri gibi, kendi isteği ile olmayan, fakat karşılık vermesi isteği ile olan şeylerde, karşılık vermemek için veya karşılık verirken haddi aşmamakta sabır etmeye tam ihtiyaç vardır.

Ashâb-ı kirâmdan (aleyhimürrıdvân) biri buyurur: «Biz insanların sıkıntısına katlanmadığımız imanı, iman saymazdık». Bunun için Allahü Teâlâ, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Efendimize, «Kâfirlerin eziyetlerine sabredip karşılık verme ve Allahü Teâlâ'ya tevekkül et» (1), buyuruyor. Ve yine buyuruyor ki: «Müşriklerin yalanlamalarına ve ezalarına sabret; uzlet edip, onların cezalarını Allahü Teâlâ'ya bırak» (2). Yine buyurdu: «Elbette biliyorum

(1) 33 — Ahzâb: 48. (2) 73 — Müzzemmil: 10.

ki, düşmanların sözlerinden kalbin sıkılıyor, ama tesbîh ile meşgul ol!» [1]. Bir defa bir malı taksim eyledi. Birisi, «Bu taksim Allah için olmadı, adâletsiz oldu», dedi. Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) bildirdiklerinde, mübârek yüzü kızardı, üzüldü ve sonra **«Allahü Teâlâ kardeşim Mûsa'ya (aleyhisselâm) rahmet eylesin ki, onu daha çok üzdüler, ona daha çok eziyet ettiler ve sabreyledi»** buyurdu. Allahü Teâlâ buyuruyor: **«Eğer size bir eziyet verirlerse, karşılığında onun kadar yapınız. Sabrederseniz daha iyidir»** [2].

İncil'de şöyle yazılı olduğunu gördüm: İsa aleyhisselâm der ki: «Benden önce insanlar geldi. Derlerdi ki, ele el, göze göz ve dişe diş olarak ceza verilir. Ben onu bozmuyorum, fakat size vasiyet ediyorum ki, kötülüğe kötülükle mukabele etmeyin. Belki birisi sağ yüzünüze vurursa, solunuza da vurması için ona döndürünüz. Bir kimse kaftanınızı alırsa, gömleğinizi de ona veriniz. Bir kimse zulümle seni bir mil kendisiyle götürse, iki mil onunla gidiniz». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Sizi mahrum edene, siz ihsân edin. Bir kimse size kötülük yaparsa, siz ona iyilik yapınız** [3]. Böyle sabır sıddıkların derecesidir.

Üçüncü kısım, başlaması ve bitmesi senin isteğin ile ilgisi olmayan şeylerdir. Bunlar da musibetlerdir. Çocuğunun ölmesi, malının elden çıkması; göz, kulak gibi uzuvların görmemesi, işitmemesi ve bütün semavî belâlar böyledir. Bunlara sabretmekten faziletli sabır yoktur.

İbn Abbas (radıyallahü anh) buyurur: Kur'ân-ı Kerim'de sabır üç şekildedir. Tâate sabır, sevabı üçyüz derece artırır. Harama sabretmek, altıyüz derece artırır. Musibetlere sabır ise dokuz yüz derece artırır.

Bil ki, belâlara sabır, sıddıkların derecesidir. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) duâ ederken, **«Yâ Rabbi! Bana o kadar yakîn ver ki, musibetler bana kolay ve hafif gelsin»**, buyurdu. Yeni buyurdu: **«Allahü Teâlâ buyurdu ki, belâ gönderdiğim kullardan sabredip; insanlara şikâyet etmeyeni götürürsem, imanla götürürüm»** [4].

Dâvud aleyhisselâm buyurdu: «Yâ Rabbi, musibetlere senin için sabredenin mükâfatı nedir?». «Ona iman hil'ati giydiririm ve bir daha geri almam», buyurdu. Yine buyurdu: **«Allahü Teâlâ buyurdu ki, ben kullarımdan herhangi birine bedeninde, malında veya evlâdında bir musibet verdiğim vakit, onu güzel bir sabırla karşılarsa, kıyamet günü onun için mizan ve hesap kurmaktan hayâ ederim»** [5].

---

(1) 15 — Hicr: 97 - 98. (2) 16 — Nahl: 126.
(3), (4), (5) IV/63.

Yine Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Kime bir musibet gelirse, innâ lillâhi** [1]**... âyetini okur ve: Yâ Rabbi, bu musibetten bana sevap ver ve ondan iyi karşılık ihsan eyle! derse, Allahü Teâlâ bu duâsını kabul eyler»** [2]. Yine buyurdu. **«Allahü Teâlâ Cebrâil aleyhisselâma: Ey Cebrâil, gözünden görme nûrunu aldığım kimseye vereceğim sevabı bilir misin? Ona kendimi gösteririm»** [3].

Büyüklerden biri bir kâğıda şu âyeti yazdı: **«Rabbinin hükmüne sabredici ol. Çünkü muhakkak sen bizim gözümüz (önün) desin»** [4]. Ne zaman bir musibet gelse, bu kâğıdı çıkarır okurdu.

Feth-i Musûlî'nin hanımı düştü, tırnağı yarıldı. Güldü. «Acımıyor mu?», dedi. «Ondan hâsıl olan sevabın sevinci, acısını unutturdu», dedi.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allahü Teâlâ'yı büyük tutmanın bir yolu da, hastalıktan şikâyet etmemek ve gelen belâları söylememektir»** [5]. Büyüklerden birisi buyurur: «Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim'i gördüm. Düşman karşısında yara alıp düşmüştü. «Su ister misin?», dedim. «Ayağımdan tut, beni düşmana doğru çevir. Suyu matarama koy, orucum. Akşama kadar sağ isem içerim, dedi». Gelen musibete ağlamakla ve kalb ile üzülmekle sabrın fazileti gitmez. Bağırmakla, feryad etmekle, elbisesini yırtmak ve şikâyet eylemekle gider.

Çünkü Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) oğlu İbrâhim vefat edince ağladı. «Bunu yasaklamadınız mı?» dediklerinde **«Hayır. Bu rahmettir. Allahü Teâlâ rahim olanlara rahmet eder»**, buyurdu. Demişlerdir ki, sabr-ı cemil [güzel sabır], musibet sahibini diğerlerinden ayırmayan sabırdır. Yâni musibet sahibi diğerleri arasında tanınmaz. O hâlde elbise yırtmak, yüzüne vurmak ve bağırmak haramdır. Belki hâlini değiştirmek, değişik sarık ve elbise giymek gibi şeyler câiz değildir. Onu, sensiz yaratılmış ve sensiz gidecek bir kul bilmek lâzımdır.

Rivayete göre **Süleym**'in annesi **Rumeysa** şöyle anlatıyor: Çocuğum hasta idi. Babası Ebû Talha gitmişti. Oğlum öldü. Üzerini örttüm. Döndüğü zaman, «Hasta nasıl oldu?» dedi. «Bu geceden daha iyi gece geçirmedi», dedim. Sonra yemek getirdim ve yedi. Her gecekinden daha çok kendimi süsledim ki, benden olan isteğine kavuşsun. «Sonra, filân komşuya âriyet olarak bir şey verdim. İsteyince çok ağladı», dedim. «Şaşılacak şey, ne akılsız insanlardır bunlar», dedi. Sonra dedim ki: «Senin oğlun sana Allahü Teâlâ'nın he-

(1) 2 — Bakara: 156.
(2), (3) IV/163.
(4) 52 — Tûr: 48.
(5) IV/63.

diyesi idi. Bizim yanımızda âriyet olarak duruyordu. Bugün Allahü Teâlâ onu geri istedi ve aldı». **«İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi raciûn»** dedi ve sabahleyin bunu Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) anlattı. **«Dün geceniz mübârek olsun ki, sizin için büyük gece idi»**, buyurdu ve yine buyurdu ki: **«Cennete girdim. Ebû Talha'nın hanımı Rumeysa'yı orada gördüm»** [1].

Buraya kadar olanlardan anlaşıldı ki, kulun her hâlde sabıra ihtiyacı vardır. Hattâ bütün şehvetlerinden kurtulup, uzlete çekilse, uzlete yüzbinlerce vesvese ve dağınık düşünce kalbinde doğar ve onu Allahü Teâlâ'nın zikrinden meşgul eder. Bu düşünceler, mubah olsa da, vakti geçiriyor ve sermayesi olan ömrünü ziyan ediyor. Büyük üzüntü meydana gelir. Bundan kurtuluş çâresi evrâd [2] ile meşgul olmaktır. Eğer namazda iken böyle olursa, gayret edip o düşüncelere müsaade etmemeli, kalbin karar kıldığı şeylerle olmalıdır.

Hadîs-i şerifte, **«Allahü Teâlâ boş duran genci sevmez»** [3], buyuruldu. Bunun için buyurdu ki, boş oturan genç, şeytanın vesvesesinden kurtulamaz ve şeytan onun arkadaşı olur. Kalbi şeytanın yuvası olur. Allahü Teâlâ'nın zikri hariç onu bir şey oradan atamaz. Ya bir meslekte, ya bir hizmette, yahut da bir işde çalışmalıdır ki, kendisini şeytandan meşgul etsin. Böyle bir kimsenin halvette (yalnız bir yerde) oturması doğru olmaz. Kalb işinden âciz olan kimselerin, bedenlerini meşgul etmeleri gerekir.

SABRIN İLÂCI

Sabır bir kısım değildir. Herbirine sabretmek ayrı bir zorluktur ve herbirinin ayrı ilâcı vardır. Evet, hepsinde olduğu gibi bunun da ilâcı ilim ile amel terkibidir. Mühlikât kısmında anlattıklarımızın hepsi sabrın ilâcıdır. Burada bir misal ile, bir ilâçtan daha bahsedelim. Diğerleri buna benzetilerek anlaşılabilir.

Sabır, şehvet kuvvetine karşı, din kuvvetinin dayanması; direnmesidir, demiştik. Bu da iki kuvvetin çarpışmasıdır. Bir kimse, iki kişiyi çarpıştırırsa, kavga ettirirse, birinin yenmesini ister. Onun yenmesi için çare arar, ona kuvvet vermek ve yardım etmek ister. Diğerini ise zayıf düşürmek ve ona kuvvet gelmesine engel olmak ister. Bir kimsede şehvetini tatmin isteği kuvvetli olursa, yahut fercini koruyamazsa ve sabredemezse, gözünü bakmaktan, kalbini dü-

---

(1) IV/64.

(2) Evrâd: Hergün muntazam olarak okunan duâlar ve tesbîhlere ve kılınan nâfile namazlara denir.

(3) IV/65.

şünmekten, istediği hâlde koruyamazsa ve sabredemezse, bunun ilâcı onun şehvet kuvvetini kırmamız, zayıf düşürmemizdir. Bu da üç şeyle olur:

1 — Biliyoruz ki, şehvete yardım ve takviye iyi yemeklerden ve gıdalardan meydana gelir: O hâlde, **yardım etmeyiz ve oruç tutmasını söyleriz.** Şöyle ki: Geceleri kuru ekmek yer, et ve kuvvetli yemekleri kat'iyen yemez.

2 — **Şehveti harekete geçiren, uyaran yolları tıkarız.** Tahrik güzel yüzleri görmekle olur. O hâlde uzlet etmeli, gözünü korumalı ve kadınların ve çocukların geçtiği yollarda durmamalıdır.

3 — **Onu mubah ile yatıştırmaktır.** Böylece haram istekler peşinde gitmez. Şehvetinin yatışması için evlenmelidir. Ekseriya, evlenmeden bu şehvetten kurtulamaz. Nefis azgın bir hayvan gibidir. Onu zaptetmek önce, yem vermemekle olur. İkincisi yemi uzak tutarız, yemi görmez. Üçüncüsü, azgınlık yapmayacak kadar yem veririz. Bu üç şey de şehvetin ilâcıdır ve bunlar şehvet kuvvetini kıran, zayıf düşüren ilâçlardır. Ama din kuvveti iki şeyle takviye edilir:

1 — Şehvetiyle güreşmenin faydası hakkında tamaa düşürmeli ve böylece hadis-i şerifte bildirilen bunda direnmesinin sevabına kavuşmalıdır. Bundan kuvvet alınca, şehvetin faydasının bir an, sabrın faydasının ise ebedî padişahlık olduğunu düşünür. Böylece bu iman derecesinde din kuvveti kuvvet bulur.

2 — Cesaret gelinceye kadar, din kuvvetini ağır ağır şehvetlere muhalefete alıştırmalı ve bunu âdet edinmelidir. Kuvvetlenmesini isteyen kimse, kuvvetini denemelidir. Kuvvetle yapılacak işleri tedricen yapmalıdır ki, ağır ağır tamam olsun. Nitekim kuvvetli bir kimse ile güreşmek isteyen, ondan önce kuvvetsizlerle görüşmeli, kuvvetini denemeli, idman yapmalıdır. Çünkü bunlar kuvveti artırır. Bunun için ağır işlerde çalışanların kuvveti çok olur. Bütün işlerde sabır ilâcını elde etmek böyledir.

ŞÜKRÜN FAZİLETİ VE HAKİKATİ

Şükür, çok kıymetli bir mertebedir. Derecesi yüksektir. Herkes onun hakikatine ulaşamaz. Bunun için Allahü Teâlâ, **«Kullarımdan şükredenler azdır»** (1), buyurdu. Şeytan, insanı kötüledi ve **«Onların çoğu şükredici olmaz»** (2), dedi.

Münciyât dediğimiz sıfatlar ki, iki kısımdır. **Bir kısmı** din için

(1) 34 — Sebe: 13. (2) 7 — A'râf: 17.

önceden olması lâzım olanlar olup, aslında bunlar maksat değildirler. Tevbe, sabır, korku, zühd, muhasebe ve fakr gibi. Bütün bunlar, bunların ötesindeki bir şey için vesiledirler. İkinci kısmı, maksatlar ve neticeler olup, kendileri lâzımdır. Lâzım olmaları başka işlere vasıta olmak şeklinde değildir. Muhabbet, şevk, rıza, tevhid, tevekkül ve şükür bu kısımlardandırlar. Maksat olan her şey âhirette kalır, devam eder. Nitekim Allahü Teâlâ, **«Onların son duâsı, iki cihanın yaratıcısına hamd etmektir»** (1), buyurdu.

Bu bahsi kitabın sonuna koymak icabederdi, fakat sabır şükürle ilgili olduğundan burada anlatıldı. Şükrün derecesinin büyüklüğünün nişanındandır ki, Allahü Teâlâ şükrü anıyor ve **«Beni anınız, ben de sizi anayım, bana şükrediniz, küfrân-ı nimet etmeyiniz»** (2), buyuruyor. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Yemek yiyip, şükredenin derecesi, oruç tutup sabredenin derecesi gibidir»** (3). Yine buyurdu: **«Kıyamet günü, şükredenler ayağa kalksın denir. Her hâlde Allahü Teâlâ'ya şükredenler hariç kimse kalkmaz»** (4). Paraları hazneye koymak ve bundan menetmek hakkında **«... Altını ve gümüşü yığıp ve biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar, işte onlara pek acıklı bir azab müjdele»** (5) âyeti gelince, Ömer (radıyallahü anh) «Maldan ne toplayalım?», dedi. **«Allah'ı zikreden dil, şükreden kalb ve Müslüman bir hanım»** (6), buyurdu. Yâni dünyada bu üç şeye kanaat eyle. Çünkü Müslüman bir hanım, zikir ve şükredecek zaman bulmaya yardımcı olur.

İbn Mes'ûd (radıyallahü anh) buyurur: «Şükür imanın yarısıdır». Atâ (radıyallahü anh) buyurur: «Hazret-i Âişe'nin (radıyallahü anhâ) yanında idim. Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) acayip hâllerinden bir şey anlatınız, dedim. Buyurdu ki: «Onun hâllerinden hangisi acayip değil, hangisi şaşılacak değildir», dedi ve sonra, «Bir gece yatağıma girdi. Mübârek vücudu benim vücuduma değiyordu. Sonra, **«Ey Âişe, müsaade et, gideyim, Rabbime ibadet edeyim»**, buyurdu. Ben, «Senin yanında bulunmak isterim, ama gidiniz», dedim. Kalktı, küçük su döktü, abdest aldı, abdestte az su kullandı. Sonra namaza durdu. Namazda ağlıyordu. Bilâl-i Habeşî'nin (radıyallahü anh) sabah namazı için geldiği zamana kadar böyle devam etti. «Allahü Teâlâ senin hatalarını afvetmiştir. Niçin ağlıyorsun?» dedim. **«Ben şükredici kul olmayayım mı?»** (7), buyurdu ve **«Şu âyet-i kerime bana indirildi»**, buyurdu: **«Gönül sahibleri, yatarken, otururken ve ayakta iken, Allah'ın zikri ile meşgul olurlar, göğün melekûtundaki acayiblikleri, derin sırları seyrederler»** (8).

(1) 10 — Yûnus: 10. (2) 2 — Bakara: 152. (3), (4) IV/70.
(5) 9 — Tevbe: 34. (6) IV/70. (7) IV/76.
(8) 3 — Âl-i İmrân: 190 - 191.

Bu dereceyi bulanların şükrü, sevinç ve korkudan ağlamalarıdır. Nitekim rivayet ederler ki, peygamberlerden biri, çok su çıkan bir taşın yanından geçiyordu. Allahü Teâlâ o taşı konuşturdu ve taş «İnsan ve taşlar Cehennemin odunu olurlar» [1], âyetini duyduğumdan beri, ben hep böyle ağlarım», dedi. «Yâ Rabbi bu taşı korktuğundan emin eyle», buyurdu. Duâsı kabul oldu. Başka bir zaman yine o taşa uğradı, eskisi gibi yine su çıkıyordu. Şimdi niye ağlıyorsun? deyince, «O ağlamak korkudan idi, bu ağlamak da şükürdendir», dedi. Bu da, insanın kalbinin taştan sert olduğunu gösteren bir misâldir. Kalbin yumuşaması için, bazan üzüntüden, bazan da sevinçten ağlamak lâzımdır.

ŞÜKRÜN HAKİKATİ

Dindeki bütün mertebeler üç asılda bulunur demiştik. **İlim, hâl ve amel.** İlim asıldır, hâl ondan meydana gelir, hâlden de amel meydana gelir. Bunun gibi şükrün ilmi; nimeti Allahü Teâlâ'dan bilmektir. Hâl ise, kalbin bu nimete sevinmesidir. Amel ise, nimeti Allahü Teâlâ'nın rızasına uygun yerde kullanmaktır. Bu amel de, hem kalble, hem dille, hem de amelle ilgilidir. Bunlar bilinmeyince, şükrün hakikati anlaşılmaz.

İlimle olan şükür: Sendeki bütün nimetlerin Allahü Teâlâ'dan olduğunu, O'na bu nimet vermede kimsenin ortak olmadığını bilmendir. Arada bir sebebi, bir kimseyi, bir şeyi gördüğün müddetçe, bu tanıma ve bu şükür tamam olmaz. Çünkü, bir padişahın sana bir hil'at verdiğini, fakat bunu vezirin yardımı ile verildiğini bilirsen, senin teşekkürün [şükrün] padişaha karşı saf olmaz. Hattâ bir kısmı vezir için olur. Sevinmenin de hepsi padişah için olmaz. Nitekim sana hil'at verilmesi için bir ferman yazsa, bu nimeti kâğıt ve kalemden bilmezsin. Çünkü kâğıt ve kalemin elinde bir şey olmadığını, başkasının emrinde olduklarını bilirsin. Hazinedarı hil'atı sana verdiğinde, yine hazinedarın elinde bir şey olmadığını bilirsin. O da padişahın emrindedir. Emredince muhalefet edemez. O emretmeyince, bir şey veremez.

O hâlde o da kalem gibidir. Bunun gibi yeryüzündeki nimetleri yağmurdan ve yağmuru buluttan ve geminin kurtuluşunu uygun rüzgârdan bilirsen, şükrün doğru olmaz. Ama yağmuru, bulutu, rüzgârı, güneşi, ayı, yıldızları ve olan her şeyi, kâtibin elindeki kalem gibi, Allahü Teâlâ'nın kudret ve emrinde, kudretsiz görürsen, şükre bir noksanlık getirmez. Bir kimsenin sana verdiği bir nimeti, o

(1) 66 — Tahrim: 6.

kimseden bilirsen, bu cahillik olur ve seni şükür makamından uzak tutar. Allahü Teâlâ'nın onu vekil edip, onun eliyle sana verdiğini ve onu, o kimsenin sana vermesi gerektiğini bilmelisin. Çünkü verecek olan kimse, istemese de onu sana vermemezlik edemez. Elinden gelse sana bir zerre vermezdi. Eliyle verdiği kimsenin kalbine bir sebep koyar ve «Senin din ve dünya iyiliğin bunu vermendedir» der. O da dünyada, veya öbür dünyadaki kendi maksadına kavuşmak için onu sana verdi. Hakikatte kendisi vermedi. Çünkü onu, kendi maksadına kavuşmak için verdi. Onu Allahü Teâlâ verdi, fakat onun eliyle sana gönderdi. Hakiki veren O'dur. Bunu verirken de, Allahü Teâlâ'nın hiçbir karşılık istemesi yoktur.

Hakikatte bütün insanların padişahın hazinedarı ve hazinedarın da kalem gibi olduğunu ve O'nun zoruyla vermelerinden başka, kimsenin elinde bir şey olmadığını anlayınca, bu nimeti için Allahü Teâlâ'ya şükredersin. Belki bunu böyle bilmek şükrün kendisidir. Nitekim Mûsa (aleyhisselâm) Allahü Teâlâ'ya münâcat ederken, «Yâ Rabbi! Âdem'i (aleyhisselâm) kendi kudretinle yarattın. Ona şöyle iyilikler yaptın. Senin şükrünü nasıl eyledi?», deyince, Allahü Teâlâ, «Nimetlerin hepsinin benim tarafımdan olduğunu bildi. Onun bilmesi benim şükrüm oldu», buyurdu.

Biliniz ki, iman mârifetinin kapıları çoktur:

Birincisi, takdistir. Takdis, âlemlerin Rabbi, bütün yaratılmışların sıfatlarından, vehim ve hayâle gelen her şeyden münezzehtir, beridir, uzaktır diye bilmektir. Bu takdis sözü **Sübhanâllah**'dır.

İkincisi, bu münezzehliği ile beraber, bir olduğunu ve ortağı olmadığını bilmektir. Bunun ibaresi: **Lâ ilâhe illâllah**'dır.

Üçüncüsü, var olan her şeyin O'ndan olduğunu ve O'nun nimeti olduğunu bilmektir. Bunun ibaresi: **Elhamdülillâh**'dır. Bu, yukarıdaki ikisinden çok ötededir. O iki mârifet de bunun altında kalır. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), «**Sübhanâllah diyen on, Lâilâhe illâllah diyen yirmi, Elhamdülillâh diyen otuz sevâb alır**» [1], buyurdu. Bu sevaplar, dilin bu kelimeleri söylemesiyle değil, bu kelimelerin bildirmek istedikleri mârifetlerdir. Şükür ilminin mânâsı bu anlattıklarımızdır.

Şükrün **hâline** gelince, o mârifetten kalbe doğan bir rahatlık ve ferahlıktır. Çünkü her kimden bir nimet görülürse ona memnun olunur. Fakat bu memnuniyet ve sevinç üç şekildedir. Eğer bir padişah bir sefere gidecek olursa, hizmetçisine de bir at verir. Eğer bu hizmetçi, ata ihtiyacım vardı, bir at elde ettim, deyip sevinirse, bu sevinç padişaha karşı şükür olmaz. Bu atı sahradan da bulsaydı,

(1) IV/71.

yine böyle sevinirdi. Bundan başka, sevinmesinin sebebi şu olabilir ki, bu atı padişahın kendisine bir ihsanı bilir ve daha birçok nimetler ümid eder. Bu, nimet verene şükürdür ama verdiği nimet için değildir. Beklediği nimetleri içindir. Bu şükür olmakla beraber, eksiktir. Bunda üçüncü derece, bu ata binip, padişahın hizmetinde bulunmak ve onu görmektir. Çünkü ondan, bundan başkasını istememektedir. Bu, padişaha sevinmek olup, şükrün tamamı olur. Bunun gibi, Allahü Teâlâ bir nimet verince, o nimete, nimet sahibinden dolayı değil de, nimet olduğu için sevinen şükretmemiş olur. Nimet sahibine sevinir, fakat rıza ve inayeti sebebiyle sevinirse, şükür olursa da, eksik olur. Nimet sahibinden olduğu, ibadet ve ilim için kendine çok zaman bulacağı sebebiyle ve Allahü Teâlâ'ya yaklaşma yolları ile uğraşması düşüncesiyle olursa, bu, şükrün en yüksek derecesi olur. Bunun da alâmeti, dünyadan herhangi bir şey kendini meşgul ettiği zaman üzülmesi ve onu nimet bilmemesi ve hattâ ona kavuşmamayı nimet bilip buna şükretmesidir.

O hâlde kendisine yardımı olmayan hiçbir şeye sevinmemelidir. Bunun için Şibli (aleyhirrahme) buyurdu ki: «Şükür, nimeti değil, nimet sahibini görmektir». Mide, göz ve ferc gibi hissi lezzetler içinde bulunan kimse böyle şükür yapamaz. O hâlde ikinci derecede kalır ki, ondan önceki derece şükür değildir.

Amelî olan şükür: Kalb ile, dil ile ve beden ile olur. Kalb ile olan şükür, herkes için iyilik istemek, kimseye hased etmemektir. Dil ile olan şükür, şükretmek ve **elhamdülillâh** demek ve her hâlde, nimet sahibine memnuniyetini izhar eylemektir. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir kimseye **«Nasılsın?»**, buyurdu. «İyiyim», diye cevap verdi. Tekrar, **«Nasılsın?»**, buyurdu. «İyiyim, elhamdülillâh», dedi. **«Bunu bekliyordum»** (1), buyurdu.

Geçmişlerimizin birbirlerine nasılsınız, demekten maksatları, böyle söylemek ve cevap verenin şükretmesi, soran ve cevap verenin sevabta ortak olması idi. Hâlinden şikâyet eden günahkâr olur. Belâ içinde de olsa yine böyledir. Bütün âlemlerin sahibinden, elinde hiçbir şey olmayan bir zavallıya şikâyet etmekten daha aşağılık bir şey olur mu? Belki belâlara hamd etmelidir. Çünkü saâdet ve kurtuluşa sebep olabilir. Bunu yapamazsa sabretmelidir. Beden ile yapılan şükür, bütün azaların, O'nun tarafından bir nimet olduğunu bilmek ve ne için yaratılmış iseler, o işte kullanmaktır. Hepsi âhiret için yaratılmıştır. O'nun senden istediği ise bunları âhiret için kullanmandır. Verdiği nimeti, istediği ve sevdiği işe sarfedince şük-

(1) IV/73.

rünü yapmış olursun. Halbuki O, bundan bir haz ve nasib almıyor. Çünkü O, bunlardan münezzehdir.

Fakat bu şuna benzer ki, bir padişah bir köleye bir iyilik yapmak ister ve köle ise uzakta bulunur. Ona at gönderir, yol parası ve yiyecek gönderir, onu yanına ister. Ona yaklaşmak sebebiyle de, mevkii yükselir, derecesi artar. Padişah için, onun yakınlıkla uzaklığı aynıdır. Çünkü onun memleketinde o kimse, ne bir şey artırır, ne azaltır. Fakat köle için iyilik olur. Padişah iyi olunca böyle güzel işler olur. Bütün insanları çağırır. Kendisi için değil, kendileri için çağırır. Eğer bu köle ata biner, yüzünü padişaha döner ve yol azığını yerinde kullanırsa, at ve azık nimetinin şükrünü yapmış olur. Ata biner ve arkasını padişah tarafına dönüp uzaklaşırsa, küfrân-ı nimet yapmış olur. Olduğu yerde durur, yaklaşamaz ve uzaklaşamazsa, öncekinin derecesinde olmasa da, yine küfrân-ı nimet olur.

Bunun gibi kul, Allahü Teâlâ'nın nimetini O'na tâatte kullanıp Allahü Teâlâ'ya yakınlık derecesine kavuşursa, şükredici olur. Günahlara kullanıp, uzaklaşırsa, küfrân-ı nimet olur. Hareketsiz durup mubah nimetlere harcarsa, önceki kadar olmasa da yine küfrân-ı nimet etmiş olur. Her nimetin şükrünün, Allahü Teâlâ'nın razı olduğu ve sevdiği yere kullanması olduğu anlaşılınca bunu da Allahü Teâlâ'nın sevdiklerini sevmediklerinden ayırmayan yapamaz. Bu çok ince ve derin bir ilimdir. Her şeyin yaratılmasındaki hikmetin ne olduğu bilinmedikçe, bu mânâ anlaşılmaz. Biz kısa birkaç misâl ile bu kitapta buna işaret eyleriz. Daha fazlasını öğrenmek isteyen, İhyâ kitabımızı okusun. Bu kitapta bundan fazlası yazılmaz.

KÜFRÂN-I NİMET NEDİR?

Allahü Teâlâ'nın verdiği nimeti, O'nun sevdiği yerde harcamak şükür, sevmediği yerde kullanmak ise küfrân-ı nimettir. Sevilenin, sevilmeyenden tamamen ayrılması, bir şart olmadan olmaz. O şart da, emredildiği gibi, nimeti tâatta kullanmaktır [sevdiği şeylerde harcamaktır]. Ama basiret sahiplerinin bir yolu vardır ki, o yolda işlerin hikmetini, nazar [bakış], istidlâl [kıyas] ve ilham yolu ile bilirler. Çünkü bir kimse, bulutun yaratılmasındaki hikmetin yağmur, yağmurun yaratılmasındaki hikmetin bitki, bitkinin yaratılmasındaki hikmetin hayvanların gıdası olduğunu, güneşin yaratılmasının hikmeti, gece ve gündüz, gecenin dinlenmek, gündüzün de çalışmak olduğunu bilir.

Bunlar ve bunlara benzer olanlar gayet açıktır. Bunları herkes bilir: Ama güneşte bunun dışında daha birçok hikmetler [faydalar]

vardır ki, bunları herkes bilmez. Gökteki yıldızların yaratılış hikmetlerini herkes anlayamaz. Evet, herkes kendi uzuvlarından olan; elin tutmak için, ayağın yürümek için, gözün görmek için olduğunu bilir, ama ciğerin, dalağın ne için olduğunu ve gözün on tabakadan teşekkül ettiğini bilemez. O hâlde, bu hikmetlerin bazısı pek ince olup, seçilmiş kimselerden başkası bilemez. Bunun şerhi uzun sürer.

Fakat şu kadarını muhakkak bilmek lâzımdır ki, insan, dünya için değil, âhiret için yaratılmıştır. İnsanın dünyada nasibi olan her şey, âhirette onun azığı olması için yaratılmıştır. Her şeyi onun için yarattıklarını ve bir şeyde fayda görmeyince, bunu ne için yarattılar? diyebileceğini zannetmesin. Meselâ, karınca veya sinek ne için yaratıldı? Belki, karınca da, senin gibi seni niye yarattılar, nereye gitsek bizi ezmek için mi? diye şaşmaktadır. Burada senin şaşman ve hayret etmen, onun hayret etmesi gibidir. Belki Allahü Teâlâ'nın sonsuz kerem ve cömertliğindendir ki, var olması mümkün olan her şey, en güzel şekilde meydana geliyor; her cinsten, her şekilde hayvanlardan, bitkilerden, madenlerden ve diğer şeylerden. Sonra her birini, ihtiyacına, derecesine uygun şekilde süslüyor, donatıyor ve meydana getiriyor. Çünkü orada bir engel ve bahillik yoktur. Kemal ve süs bakımından vücuda gelmeyen bir şey, yeri olmadığı için olmuyor. Çünkü zıddı onun yerini işgal etmiştir. Sonra o zıd da, bir başka iş için maksad olabilir.

Ateş, suyun soğukluğunu ve lâtifliğini kabul etmez. Çünkü sıcak, soğukluğu istemez, onun zıddıdır. Sıcaklık da bir maksattır. Onu aradan kaldırmak noksanlık olur. Aslında sineğin yaratıldığı rutubetten, sinek daha kâmildir. Bu yaşlık bu kemâli saklamaktadır. Ondan bunu almadılar ki, bu nem bahillik olsun. Ondan kâmil [mütekâmil] olması ise, kendisindeki hayat, kudret, his, hareket ve azâ şekilleri, o rutubette yoktur. Bunun için insanı ondan yaratmadılar ki, insanın yaratıldığı sarayın yerini tutamaz ve onu kabul edemez. Çünkü ondaki sıfat, insanın yaratılması şartlarındaki sıfatın zıddıdır.

Ama sineğin ihtiyacı olan hiçbir şey ondan alınmamıştır. Ne kanadı, ne ön ayakları, ne arka ayakları, ne gözü, ne ağzı, ne başı, ne karnı, ne yemek borusu, ne gıdasını hazmetmek için sakladığı yer, ne de dışarı çıkardığı yer. Her ne kadar vücudu küçük, hafif ve nârin ise de hiçbirini ondan almadı. Görmek ihtiyacı olduğu ve başı da küçük olduğu için, göz kapağı bulunan gözler buraya sığmayacağından ona göz kapağı bulunmayan aynı gibi iki cevher verdi. Şekiller onda görünür ve onunla görür. Her ihtimale karşı

iki el daha yarattı. O da her zaman o iki elle aynayı temizler ve sonra iki elini birbirine sürer ve tozları düşürür.

Bunu anlatmaktan maksadımız, Allahü Teâlâ'nın rahmet, lütûf ve inâyetinin umumi olduğunu, insanlara mahsus olmadığını bildirmektir. Zira her böceğe ve sivrisineğe lâzım olan her şeyi, tamamiyle vermişlerdir. Böylece sivrisineği de fil gibi yaratmışlardır. Bunları insan için değil, herbirini kendisi için yaratmışlardır. Nitekim seni de, kendin için yarattılar. Çünkü yaratılmadan önce, bir sebep ve yakınlığın yoktu ki, başkalarının yaratıldığı bir şekilde yaratılmaya hak kazanaydın.

Fakat O'nun ulûhiyyet denizi, her şey O'nda olduğu zaman, her yeri kuşattı. O şeylerden biri sen, biri karınca, biri sinek, biri fil, biri kuş ve bunun gibi olmuştur. Evet, bunlardan eksik olanlar, daha kâmil olanlara feda edilmiştir. İnsan ise hepsinden kâmildir, olgundur. Şüphesiz diğerleri ona fedadır. Ama yerin ve denizin derinliklerinde çok şeyler vardır ki, insanın da ondan hiç nasibi yoktur. Bunları da ona lütfetmişlerdir. O şeylerin dış ve içinde öyle güzellikler, nakışlar vardır ki, insanlar buna şaşarlar. Bu, ilim denizi ile ilgilidir. Birçok âlimler bunu anlayamazlar. Bunun şerhi uzun sürer. Maksadımız, kendine Allahü Teâlâ'nın seçkin kulu dememeni ve diğerlerini kendine almamanı ve sana faydası olmayan bir şeye, ne için yaratıldı? Onda zaten hikmet yoktur, dememeni bildirmektir.

Karıncayı senin için yaratmadıklarını bildiğin gibi, güneşi, ayı, yıldızları, gökleri, melekleri ve bütün bunları, bazılarından nasibin olsa da, senin için yaratmadıklarını anlayasın. Nitekim sineği senin için yaratmadılar. Senin ondan nasibin [istifaden] olsa da böyledir. Beğenmediğin, kötü şeyleri, pis kokulu şeyleri ve kötü kokuları azaltıyor. Sineğin kasaptan nasibi var ise de kasabı sinek için yaratmadılar. Her gün, güneşin senin için doğduğunu sanman; sineğin, kasabın her gün dükkâna gitmesini kendisi için gidiyor, ona kan ve pislik verecektir sanması gibidir. Kasap ise başka tarafa dönüp, sinek aklına gelmez bile. Halbuki hayatı ve gıdası kasaptır. Güneş de, yüzünü Hakka dönüp kendi tavâf ve dönmesinde olup, seni aklına bile getirmez. Ziyâsının çokluğundan gözlerin görür, hararetinin çokluğundan toprak ısınır ve sana gıda olacak bitkiler yetiştiğinin de farkında bile değildir.

O hâlde, bizim için seninle ilgisi olmayan bir şeyin yaratılmasındaki hikmet şükür için sana lâzım değildir. Ama sana ait olanlar da çoktur. Hepsi söylenemez. Birkaç misâl verelim:

Biri şudur ki, gözün iki şey için yaratıldı. Biri bu dünyada ihtiyacına düşen yolu bilmen için. Diğeri de Hak Teâlâ'nın yarattık-

1-131K

larındaki akıllara durgunluk veren hâlleri görüp, bunlarla O'nun azamet ve büyüklüğünü anlayasın. Yabancı bir kadına bakınca küfrân-ı nimet edersin. Hattâ göz nimeti güneşsiz tamam değildir. Çünkü onun ziyası olmadan göremez. Güneş ise, göksüz ve yersiz mümkün değildir. Çünkü gece ve gündüz, gökten ve yerden meydana gelmektedir. Sen bu bir bakışla, göz, güneş hattâ gök ve yer nimetlerine küfür etmiş olursun. Bunun için hadis-i şerifte, **«Günah işleyene, yer ve gök lânet eder»**, buyuruldu.

Elinin yaratılması, işlerini yapman, düzeltmen içindir. Yemek yersin, yıkanırsın vs... Sen elinle günah işleyince, küfrân-ı nimet etmiş olursun. Meselâ sağ elinle istinca eder, sol elinle Mushaf'ı tutarsan küfrân-ı nimet olur. Çünkü Allahü Teâlâ'nın sevdiği şeylerin dışına çıkmış oluyorsun. O'nun sevdiği adâlettir. Şerefliyi şerefliye, hakiri hakire yaptırmaktır. İki elinden birini daha kuvvetli yarattı. O hâlde o daha şereflidir. Senin işlerin iki kısımdır. Bir kısmı **şerefli, kıymetli,** bir kısmı ise **aşağıdır.** O hâlde kıymetli olanı sağ elle, kıymetsiz olanı sol elle yapman icabeder. Böylece adâlet yerini bulur. Yoksa, hayvan gibi, hikmet ve adâleti aradan kaldırırsın.

Eğer kıbleye karşı tükürürsen, cihetler ve kıble nimetine küfür edersin. Çünkü cihetler bir değildir. Allahü Teâlâ senin kurtuluşun için birini şerefli kıldı ki, ibadet ederken yüzünü o tarafa dönesin. Böylece sebat ve sükûnuna sebep olur. Bu taraftan, yâni kıble tarafındaki evi [Kâbe'yi] kendine izafe eyledi ve Beytullah buyurdu. Senin aşağı işlerin de vardır: Abdest bozmak, tükürmek gibi. İyi işlerin de vardır: Abdest ve namaz gibi. Hepsini bir tutarsan, hayvan gibi yaşamış olursun. Adâlet ve hikmetin kendisinde meydana geldiği akıl nimetinin ve kıble nimetinin hakkını vermemiş olursun, bozmuş olursun.

Eğer ihtiyacın olmadığı hâlde bir ağaçtan bir dal kırarsan veya çiçek koparırsan el ve ağaç nimetini kötüye kullanırsın. Çünkü o dalı yaratması, onda kanalcıklar yaratması gıdasını çekmek içindir. Onda beslenme kuvveti ve diğer kuvvetlerin yaratılması öyle bir iş içindir ki, onlar olursa ancak o iş kemâlde olur. Onu kesersen küfrân-ı nimet olur. Ancak senin, kemâl bir iş için ona ihtiyacın olursa, o zaman onun kemâli, senin kemâlin için feda edilir. Çünkü adâletli iş, nâkısın kâmil'e fedasını gösterir. Başkasının malından [ağacından] kırarsan, senin ihtiyacın olsa da, küfrân-ı nimet olur. Her ne kadar kulun hakikî mülkü yok ise de, sahibinin ihtiyacı, senin ihtiyacından üstündeki yemekler gibidir.

Allahü Teâlâ'nın kulları o sofrada misafirlerdir. Hiçbirinin mülkü yoktur. Fakat her bir lokma hepsine yetmezse, bir misafirin aldığı veya ağzına koyduğu lokmayı, diğer misafirlerin onun elinden

alması doğru değildir. Kulların malları, mülkleri, dediğimiz bundan fazla değildir. Misafire, bir yemeği alıp, kimsenin uzanamayacağı bir yere koymak doğru olmadığı gibi, hiç kimseye dünyadan kensine yetecek kadarından fazlasını ayırmak, kasaya koymak ve muhtaç olanlara vermemek de doğru değildir.

Fakat bu zâhir fetvası sayılmaz. Çünkü kimsenin ihtiyacı bilinmez. Eğer bu yolu açarsak, biri diğerinin malını alır ve onun buna ihtiyacı yoktu der. O hâlde zaruri olarak bu bahsi geçelim.

Ama hikmete uygun değildir. Mal toplamak bunun için nehyedilmiştir. Bilhassa insanları ayakta tutan yiyecek maddelerini biriktirmek yasak edilmiştir. Çünkü böyle toplayıp, pahalı satmak isteyen Allahü Teâlâ'nın lânetinde olur. Hattâ aynı cinsten olan; meselâ buğdayı buğdaya satmak üzerinde alışveriş yapanlara faiz olduğu için, Allahü Teâlâ lânet eder. Bundan ticaret yapınca, bunu saklar ve ihtiyacı olanlara vaktinde ulaşmaz. Bu, altın ve gümüşte de haramdır [yâni altını altına, gümüşü gümüşe satmak].

Çünkü Allahü Teâlâ altın ve gümüşü iki hikmetle yarattı. Biri, malların kıymeti bunlarla belli olur. Zira bir kimse, bir at kaç köle, bir köle kaç elbise değerindedir bilmez. Bunun birini diğerine satmak lâzımdır. Böylece, ölçü olabilecek bir şeye ihtiyaç vardır. Altın ve gümüş, bir hâkim olup her şeyin değerini belli etmek için yaratıldı. Onu kasaya koyan, Müslüman bir hâkimi habsetmiş gibi olur. Ondan bardak ve ibrik yapan, Müslüman hâkimine hamallık ve dokumacılık yaptıran kimse gibidir. Çünkü ibrik suyu saklamak içindir. Su ise topraktan yapılmış testi ve bakır kaplarla saklanabilir.

Diğer bir hikmet de, iki kıymetli cevher olup, herkesin bunları [altını, gümüşü] istemesidir. Çünkü altını olanın her şeyi var demektir. Bir kimsenin elbisesi olur, fakat yiyecek maddesine de ihtiyacı olur. Yiyeceği olanın da giyeceğe ihtiyacı olabilir. İşte Allahü Teâlâ altın ve gümüşü yaratıp, kıymetli eyledi ve alışverişler bunlarla mümkün oldu. Hattâ hiç ihtiyacı olmadığı bu şeylerle, bütün ihtiyacını görmüş oldu. Altın altına, gümüş gümüşe satılırsa, bu iki şey birbiri ile meşgul olur, birbirlerine bağlı kalır ve başka işlerde kullanılmaz.

O hâlde şeriatta olan bir şeyin, hikmet ve adâletin dışında olduğunu sanmayınız. Belki olan her şey, olması gereken şekildedir. Fakat bu hikmetlerden bazısı çok ince olup, peygamberlerden başkası bilemez. Bazısını da büyük âlimlerden başkası bilemez. İşleri, taklit ve sûret olarak yapan her âlim nâkıstır, eksiktir. Âlimden ziyade avama yakındır. Bu hikmetleri bilince, fukahanın [fıkıh âlimlerinin] mekruh, kötü bildiğini, bunlar haram bilirler. Meselâ büyüklerden biri yanlışlıkla önce sol ayakkabısını giydiği için, bunun ke-

fâreti olarak kilelerle buğday verdi. Cahil bir kimse, ağaçtan bir dal kırar, yahut kıbleye karşı tükürür, yahut sol elle Mushaf'ı tutarsa, ona o kadar itiraz etmeyiniz. Çünkü noksanlığı cahilliktir, bilgisizliktir. Bilgisizlik ise hayvanlığa yakındır ve bu işlere dayanamaz. Çünkü onun hâlleri hikmetten o kadar uzaktır ki, böyle incelikler ona bir şey göstermez.

Cum'a günü ezan okunurken, hür bir insanı birisi satsa, bu vakitte bir şey satmak dinen yasaktır, diye ona kızılmaz. Çünkü hür bir insanı satmadaki cinayet, bu yasaklığı kat kat geçmiştir. Bir kimse mescidin mihrabında arkasını kıbleye dönerek büyük abdest bozsa, arkasını kıbleye döndüğü için ona kızmak yersiz olur. Çünkü yaptığı cinayet o kadar alçak ve çirkindir ki, onda böyle incelik aranmaz.

Avamın, cahillerin işlerinin kolay olması bundandır. Zâhiri fetvalar avam içindir. Ama âhiret yolunda ilerleyene zâhiri fetva ile yetinmeyip, bu inceliklere de dikkat edip, adâlet ve hikmette meleklere yakın olması lâzımdır. Yoksa, bu cahil gibi, aşağılıkta hayvana yakın olur.

NİMETİN HAKİKATİ HANGİSİDİR?

Allahü Teâlâ'nın insan hakkında yarattığı şeyler dört kısımdır:

1 — Bu dünyada da, öbür dünyada da faydalı olanlardır. **İlim ve güzel ahlâk gibi.** Bu dünyada hakiki nimet bunlardır.

2 — İki dünyada da zararlıdır: **Cahillik ve kötü ahlâk gibi.** Hakiki belâ bunlardır.

3 — Bu dünyada rahatlık, öbür dünyada sıkıntı olanlardır: **Fazla dünya nimeti ve onlardan lezzet almak gibi.** Ahmaklara göre bunlar nimet, âriflere ve akıllılara göre ise belâdır. Aç olan kimsenin içinde zehir bulduğu bal gibidir. Eğer akılsız olur ve içinde zehir olduğunu bilmezse, bunu nimet sayar. Akıllı ise belâdır, der.

4 — Bu dünyada sıkıntı, öbür dünyada rahatlık olanlardır: **Riyâzet ve nefse muhalefet gibi.** Bu ârife göre nimettir. Akıllı hastanın yanındaki acı ilâç gibidir. Ahmaklara göre ise belâdır.

F A S I L

BİR ŞEY, BİR KİMSE HAKKINDA NİMET, BAŞKASI İÇİN BELÂ OLABİLİR

Bil ki, **dünya işleri birbirine o kadar karışmıştır ki, içinde hem kötülük, hem de iyilik olabilir.** Fakat faydası zararından çok olan

nimettir. Bu da insanlara göre değişir. Çünkü kendine yetecek kadar malın faydası zararından çoktur. Yetecek kadarından fazlası ise, hiç istemese de insanların çoğu için, zararı daha çoktur. Bazısına azı da zararlı olur. Çünkü hırsının artmasına sebep olur. Bazısı da kâmil olur ve çoğu da ona zarar vermez. Çünkü ihtiyaç zamanında herkese verebilir. O hâlde bir şey bir kimse hakkında nimet ve aynı şey başkası için belâ olur.

Bil ki, insanların iyi bildiği şeyler üç hâlin dışında değildir: Ya bulunduğu anda **iyidir**. Yahut gelecekte **faydalıdır**. Yahut da aslında **güzeldir**. Kötü bildikleri şeyler, ya o anda iyi değildir, ya gelecekte zararlıdır, yahut da, aslında kötü ve aşağıdır. O hâlde en tamam olan iyilik yukarıdaki üç maddeyi de içine alandır. Yâni hem iyidir, hem güzeldir, hem de faydalıdır. Bu da ilim ve hikmetten başkası değildir.

En büyük kötülükler de cahilliktir. Çünkü, hem iyi değildir, hem kötüdür, hem de zararlıdır. Kalbi hasta olmayana göre, ilimden güzel bir şey yoktur. Cahillik üzüntülü ve dert vericidir. İyi değildir. Cahilliğin ne kadar fena olduğunu, bir şey bilmek isteyip de bilemeyen anlar. Cahillik çirkindir. Fakat bu çirkinlik zâhirde görülmez. Kalbin derinliğindedir ve kalbi kamburlaştırır. Bu ise görünen çirkinlikten daha çirkindir. Fakat faydalı ama acı olan şey de olur. Elin kesilmesi gerekeceği korkusuyla parmağı kesmek gibi. Bazı şeyler de bir bakımdan faydalı, bir bakımdan zararlı olabilir. Gemi batacak ise, bir kimsenin canını kurtarmak için mallarını denize atması gibi.

F A S I L

İYİ ŞEYLER VE LEZZETLER ÜÇ DERECEDİR

İnsanlar derler ki, tatlı olan her şey nimettir. Tatlılar ve lezzetler üç derecedir:

1 — **Pek hasîs ve aşağı olanlar.** Yemek ve cimâ etmek lezzeti gibi. İnsanların çoğu bunu bilir. Bununla meşgul olur. Ne isterlerse, ararlarsa, bunun için ararlar. Bunun aşağılığına delil ise, bütün hayvanların bunda ortak olmalarıdır. Hattâ bu lezzette insandan da ilerdedirler. Çünkü hayvanların yemesi ve çiftleşmesi insanlarınkinden daha çoktur. Belki sinek ve karınca da bunda insanla aynıdırlar. Bir insan bütün benliğini bunlara verirse, yerdeki haşaratın derecesi ile yetiniyor demektir.

2 — **İnsanlara hâkim olmak, onları yenmek, başkalarından daha üstün olmak lezzetidir.** Bu da hışm kuvvetidir. Yemek ve cimâ

etmek lezzetinden üstün ise de, bu da hasisdir, aşağıdır. Çünkü hayvanların bir kısmı bunda kendisine ortaktır. Aslan ve kaplan gibi. Bunlarda hepsini yenmek ve üstün olmak hırsı her şeyden daha çoktur.

3 — **İlim, hikmet, Allahü Teâlâ'yı tanımak ve yarattıklarındaki akıllara durgunluk veren inceliklerden lezzet almaktır.** Bu hepsinden üstündür. Çünkü hiçbir hayvanda bunlar yoktur. Hattâ bunlar meleklerin sıfatıdır. Hattâ Allahü Teâlâ'nın sıfatlarındandır. Lezzeti bunlarda olan kimse kâmildir. Bunlardan lezzet almayan nâkıstır, eksiktir. Hattâ hastadır, helâk olmuştur.

Mü'minlerin çoğu ise, bu iki kısımdan olurlar. Hem bundan lezzet alırlar, hem de diğerlerinden, yâni başkanlık ve şehvetten lezzet alırlar. Fakat mârifet lezzeti kimde fazla ise, diğerleri örtülür ve bağışlanır. Diğerlerinin galip olduğu kimseler, bunu zorla yapıyorsa ve bunun galip gelmesi için çalışmıyorsa noksanlık derecesine daha yakın olur. Sevap kefesinin ağır gelmesinin mânâsı budur.

NİMET DERECELERİNİN KISIMLARI

Hakikî nimet âhiret saâdetidir. Çünkü aslında istenen odur. Ondan ötedeki bir nimet için değildir. Bu da dört şeydir. Fâniliğin bulunmadığı bâkilik [devamlılık]. Üzüntüsü olmayan sevinç. Cahillik, zulmet ve bulanıklıkların bulunmadığı ilim ve keşif. İhtiyaç ve isteğin bulunmadığı ihtiyaçsızlık.

Hulâsa, bu da Hazret-i Ulûhiyeti müşâhede lezzetiyle hâsıl olur. Üzüntü ve zararın buna yolu yoktur. Hakikî nimet budur. Vesile ve yol budur. Hakikî nimet O'ndan bunu istemektir. Başka bir şey değil. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Hayat, öbür dünyadaki hayattır»** (1), buyurdu. Resûlullah (aleyhisselâm) bu sözü bir defa çok üzüntülü ve şiddetli buyurdu. Böylece kendini dünya sıkıntılarından teselli eyledi. Bir defa da **Vedâ Haccı'nda** çok neş'eli olduğu zaman buyurdu. Çünkü o zaman din tamam olmuş, herkes yüzünü ona dönmüştü. Kendileri devenin sırtında idiler. Kendisinden hac bilgilerini soruyorlardı. Dinin bu kemâlini, en olgun şeklini görünce, mübarek kalbi bir daha dünya lezzetine bakmaması için, bu sözü tekrar söylediler. Birisi, «Yâ Rabbi, senden nimetin tamamını isterim», diyordu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve âlihi ve sellem) bunu duydu. **«Nimetin tamamının ne olduğunu biliyor musun?»**, buyurdu. «Hayır», dedi. **«Cennete girmendir»** (2),

---

(1) IV/89.
(2) IV/89.

buyurdu. Fakat dünyada bulunup da âhirete vesile olmayan nimetler, hakikatte nimet değillerdir. Âhiret için vesile olanlar [Cennete girmeye sebep olanlar] on altı kısma ayrılırlar: Dördü kalbde, dördü bedende, dördü bedenin dışında ve dördü de bu on ikisini bir araya toplayanlardır.

Kalbde olanlar: Mükâşefe ilmi, muamele ilmi, iffet ve adâlettir. Mükâşefe ilmi; Allahü Teâlâ'yı, sıfatlarını, meleklerini ve peygamberlerini bilmektir. Muamele ilmi; bu kitapta akabât-ı râh, yâni tehlikeli geçitler diye isimlendirdiğimiz Mühlikat kısmındakiler ve yol azığı olan İbadet ve Muamelât rükünlerinde anlattıklarımız ve yoldaki konaklar olan Müncîyat rüknünde bildirdiklerimizi tamamen bilmektir.

İffet; güzel ahlâkların hepsini elde edip, şehvet ve gazab kuvvetlerini yenmektir. Adâlet ise şehvet ve gazabı tamamen yok etmek olmayıp —ki bu zararlıdır— kendine musallat etmemek, haddi aştırmamaktır. Haddi aşarsa tuğyan etmiş olur. Belki terazinin doğru tartmasıdır. Nitekim Allahü Teâlâ, **«Onun için ölçüyü bozmayın. Terazide insaf ile tartınız ve noksan tartmayınız»** (1), buyuruyor.

Bu dört kısım, beden nimetleri olmadan tamamlanmazlar. Bunlar da dörttür: Sıhhat, kuvvet, güzellik ve uzun ömür. Ebedî saâdetin sıhhate, kuvvete ve uzun ömre ihtiyacı anlaşılmayacak şey değildir. Çünkü, ilim, amel, güzel ahlâk ve insanın kalbi hakkında söylediğimiz faziletler, bunlarsız tamamen ele geçmez. Ama güzelliğe ihtiyacı az olur. Fakat güzel yüzlü olmak daha iyidir. Bu hususta cemâl [güzellik] mal ve mevki gibidir. Dünyada mühim işlerin bağlı olduğu şeyler, âhiret için de işe yarar. Çünkü dünyalık bulunması, âhiret için çok zaman bulmaya sebep olur. Ve dünya âhiretin tarlasıdır.

Bir de, dışın güzel olması, iç'in güzel olmasını gösterir. Bu doğum zamanında ihsan edilen bir nûrdur. Ümit edilir ki, dışı süslediği gibi, güzel yaptığı gibi, iç'i de güzel yapar. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«İhtiyacınızı, yüzü güzel olanlardan isteyiniz»** (2). Ömer (radıyallahü anh) buyurdu: «Bir yere bir elçi gönderirseniz, yüzü ve ismi güzel olsun».

Fıkıh âlimleri buyuruyor ki: «İmam olma sıfatları iki kimsede aynı olursa, yâni ilimde, kırâat'ta ve verâ'da aynı olurlarsa, yüzü daha güzel olan imamlığa daha uygundur». Bununla kadınlar gibi güzel demek istemiyoruz. Boyu ve şekli düzgün olan, uzuvları mü-

---

(1) 55 — Rahmân: 8-9.
(2) IV/92.

tenasib olan demek istiyoruz. Yâni kalbler ve gözler ondan nefret etmemelidir.

Bedenin dışındaki nimetlere gelince, bunlara ihtiyaç vardır: Mal, makam, hanım, kabile ve nesebinin büyük olması gibi. Malın âhiret için işe yaraması şöyledir ki, hiçbir şeyi olmayan bir kimse, bütün gün kendine yetecek kadar bir şey elde etmek için çalışırsa, ilim ve amel ile nasıl meşgul olabilir? O hâlde kendine yetecek kadar mal, din için nimettir.

Makamın âhiret için ise yaraması şöyledir ki, rütbesi, etiketi olmayan daima aşağılanır, küçük görülür ve düşmanlardan emin olmaz. Fakat mal ve mevkiin fazlasında zarar vardır. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Sabahleyin kalkıp, sıhhatli ve emin olan ve kendine yetecek kadar yiyeceği bulunan kimse, bütün dünyanın kendisine verildiği kimse gibidir»**. Bu da malsız ve mevkisiz olmaz. Yine buyurdu: **«Mal, takvâ için en güzel yardımcıdır»** (1). Hanım ve çocukların din için nimet olması, birçok meşguliyetlerden kurtulmak ve şehvetin şerrinden emin olmak sebebiyledir. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) **«Uygun bir hanım, din için iyi yardımcıdır»** (2), buyurdu. Ömer (radıyallahü anh) «Dünya malından ne toplayalım?», diye sorunca, **«Zikreden dil, şükreden kalb ve Müslüman bir hanım»**, buyurdu.

Evlât öldükten sonra, hayırlı duâ ettiği gibi, hayatı boyunca da yardımcı olur. İyi çocuklar insanın eli, ayağı, kolu, kanadı gibidirler. İşleri yapmaya yetişirler. Onların sebebiyle yüzünü dünyaya dönmezse, bunlar da nimet olur. İyi bir soydan olmak da nimettir. Meselâ; imamlık Kureyş'e mahsustur. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Tohumu lâyık olan yere koyunuz. Çöplükte olan yeşillikten sakınınız»** (3). «Bu nedir?», dediler. **«Nesebinin aslı olmayan iyi kadın»** (4), buyurdu.

Bununla dünyadaki efendilik, baylık nesebini [soyunu] demek istemiyoruz. Bilâkis din nesebini diyoruz. Salâh ve ilim ehli bir nesebden olmalıdır. Bu da bir nimettir. Çünkü ahlâk ekseriya, asıldan geçer. Aslın salâhı, iyiliği, fer'in [ondan meydana gelenin] salâhına işaret olur. Nitekim Allahü Teâlâ, **«Onların ikisinin de babası sâlih idi»** (5), buyurur.

Bu on iki nimeti toplayan dört nimet ise, hidâyet, rüşd, te'yid ve tesdiddir. Bunların hepsine tevfik denir. Hiçbir nimet, tevfik nimeti olmadan olmaz. Tevfik demek, Allahü Teâlâ'nın kazâsı ile kulun irâdesi arasında muvafakat [uygunluk] bulunmaktır. Bu ise

(1), (2) IV/90. (3), (4) IV/91.
(5) 18 — Kehf: 82.

hem iyilikte, hem de kötülükte olur. Fakat âdet olarak kul için hayırlı olan bir işde, kulun irâdesi ile Allahü Teâlâ nın kazâsının birleşmesi, bir araya gelmesi mânâsına kullanılmaktadır. Bu, dört şeyle tamam olur.

1 — **Hidâyet:** Herkes hidâyete muhtaçtır. Zira, âhirette saâdet isteyen kimse, saâdet yolunu bilemez ve saâdetten uzaklaştıran yolu, saâdete kavuşturan yol sanırsa, bir fayda elde edebilir mi? Bundan anlaşılıyor ki, sebepleri yaratsa da hidâyet olmadan doğruyu bulamaz. Bunun için Allahü Teâlâ her ikisini de ihsan eyledi ve «**Allah her şeye, kendine mahsus bir şekil verdi ve sonra hidâyet verdi**» (1), buyuruyor. Bu hidâyet de üç derecedir:

Birinci derece: Hayırla şer [iyilikle kötülük] arasını ayırmaktır. Bu da bütün akıllı olanlara verilmiştir. Bir kısmını akla, bir kısmını peygamberlerin sözlerine vermiştir. Allahü Teâlâ, «**Ona iki kuvvet verdik**» (2), âyet-i kerimesi ile ona iyi ve kötü yolu gösterdik demek istiyor. Ve yine buyuruyor ki: «**Semûd kavmine hidâyet verdik. Fakat onlar hidâyet yerine körlüğü seçtiler**» (3). Bu hidâyetten mahrum olan, hased, kibir veya dünya ile meşgul olması sebebiyle peygamberlerin, evliyânın ve âlimlerin sözlerini dinlememiştir. Yoksa, akıllı olan hiç kimse bundan âciz değildir.

İkinci derece: Mücâhede ve din işleri arasında bulunan hususî bir hidâyet olup, yavaş yavaş meydana gelir ve hikmet yolunu açar. Bu ise mücâhedelerin sonda kavuştuğu derecedir. Nitekim Allahü Teâlâ, «**Bizim için mücâhede edenlere, elbette bizim yolumuzu gösteririz**» (4), buyuruyor. Yalnız hidâyet veririz demiyor. «**Doğru yolu buldukları için, Allah onların hidâyetlerini artırdı**» (5), âyet-i kerimesi de bunu bildirmektedir.

Üçüncü derece: Seçilmişlerin seçilmişlerine verilen hidâyettir. Bu nûr, peygamberlik ve evliyâlık âleminde meydana gelir. Bu hidâyet, Allahü Teâlâ'ya mahsustur. Bu hidâyetin derecesini, akıl, yalnız başına anlayamaz. Âyet-i kerimede «**Allah'ın hidâyeti hidâyettir**» (6), buyurulması buna işarettir. Çünkü mutlak [her bakımdan] hidâyet budur. Allahü Teâlâ buna hayat demekte ve «**Ölü olan bir kimseye hayat verdik ve ona insanlar arasında onunla yürüyebilecek bir nûr ihsan ettik**» (7), buyuruyor.

2 — **Rüşd:** Hidâyet sebebiyle, saâdet yolunda yürümenin meydana gelmesidir. Âyet-i kerimedeki «**İbrâhim'e (aleyhisselâm) onun haberi olmadan rüşd ihsan eyledik**» (8), bunu bildirmektedir. Bülû-

---

(1) 20 — Tâhâ: 50.
(2) 90 — Beled: 10.
(3) 41 — Fussılet: 17.
(4) 29 — Ankebût: 69.
(5) 47 — Muhammed: 17.
(6) 2 — Bakara: 120.
(7) 6 — En'âm: 122.
(8) 21 — Enbiyâ: 51.

ğa eren çocuk malın nasıl korunacağını bilse, fakat korumasa ona reşîd denmez. Halbuki hidâyeti bulmuş olabilir.

3 — **Tesdid:** Doğru bir işde, azâları kolay hareket edip çabucak maksada kavuşmaktır. O hâlde hidâyet neticesi mârifet, rüşdün neticesi daiyye ve istek, tesdidin neticesi kudret ve hareket âletlerinde olmaktadır.

4 — **Te'yid:** Bâtın hakkında keskin basiret, zâhir hakkında gayret ve hareket için gaybdan, yardım göndermektir. Âyet-i kerimede **«Sana Rûhu'l-kudüs ile yardım ettik»** [1], bunu bildirmektedir.

İsmet de buna yakındır. Şöyle ki: Günah veya şirke karşı kalbinde bir direnme, bir engel meydana gelir ve bunun nereden meydana geldiğini bilemez. Nitekim âyet-i kerimede **«O kadın** (Zeliha) **onu** (Yûsuf aleyhisselâmı) **isteyince, eğer Rabbinin nûrlu yolunu görmeseydi, o da onu isterdi»** [2], buyuruldu.

İşte, âhiret için azık olan dünya nimetleri bunlardır. Bunların da başka sebeplere, onların da daha başka sebeplere ve böylece bütün sebepleri araya koyan Allahü Teâlâ'ya kavuşmaya götüren sebeplere muhtaçtır. Sebepler zincirinin halkalarının hepsini tek tek izah etmek uzun sürer. Bu kadarla iktifa eyledik.

İNSANLARIN ŞÜKÜRDE KUSUR ETMELERİNİN SEBEBİ

İnsanların şükürde kusur etmesinin sebebi ikidir: **Biri**, nimetin çokluğunu bilmemektir. Çünkü Allahü Teâlâ'nın nimetlerini hiç kimse sayamaz, hesap edemez, ölçemez. Nitekim âyet-i kerimede, **«Allah'ın nimetlerini sayarsanız, bitiremezsiniz»** [3], buyurdu. **İhyâ** kitabımızda Hak Teâlâ'nın verdiği nimetlerden bir kısmını yazmıştık. Onlara kıyasla, bütün nimetlerinin sayılamayacağı anlaşılabilir. Bu kitabda ise, bu hususta uzun anlatamayacağız.

Diğeri, herkese verilen nimetin, nimet olduğunu bilmemektir. Böylece hiçbir zaman onlara şükretmez. Nefes ile alınan lâtif hava, kalbe ve rûha yardım eder, kalbin hareketini mûtedil eyler. Bir nefesi kesilse ölür. Belki bunu bir nimet kabul etmez. Bunun gibi yüzbinlerce nimeti vardır ki, bunları nimet bilmez. Ancak havası ağır olan bir kuyuda kalıp, nefes alamayacak gibi olup veya havası sıcak olan hamamda bir saat hapsedilip çıkarılsa, o bir saatte bu nimeti anlar. Belki gözü ağrımayınca veya görmeyecek hâle gelme-

(1) 5 — Mâide: 110. (2) 12 — Yûsuf: 34.
(3) 16 — Nahl: 18.

yince göz nimetine şükretmez. Bunun gibi bazı insanlar, dayak yemeyince, nimetin kıymetini bilmezler. Dayak yemeyince, tembel tembel, hareketsiz, pısırık hâlde oturur. O hâlde bunun çaresi, Allahü Teâlâ'nın nimetlerini daima hatırlamaktır. Bunların bir kısmını İhyâu Ulûm kitabımızda uzun uzun bildirdik.

Bunları ancak kâmil olanlar anlar. Şükürde kusur etmemenin çaresi şöyledir ki, her gün hastahanelere, hapishanelere ve kabristanlara gidip, çeşitli belâları ve eziyetleri, buna mukabil kendinin rahatlığını görüp, hâline şükretmekle meşgul olabilir. Kabristana gidince, oradaki bütün ölülerin bir gün daha yaşamak arzusunda olduklarını, kusur ve eksiklerini tedarik etmek istediklerini, fakat bunu elde edemediklerini düşünür. Kendinin ise önünde daha nice günler vardır, fakat kıymetini bilmemektedir.

Hava, güneş, görür göz gibi herkese olan nimetlerin şükrünü etmemek cahilliktir. Çünkü herkese verilen nimeti, nimet saymamaktadır. Halbuki düşünürse kendisine mahsus nimetlerin çok olduğunu anlar. Aklının, herkesin aklından fazla olduğunu, ahlâkının herkesin ahlâkından iyi olduğunu düşünmeyen kimse yoktur. Bu yüzdendir ki, başkalarına ebleh, akılsız ve kötü huylu deyip, kendini bunlardan saymaz. O hâlde bu nimetin şükrü ile meşgul olup, başkalarının ayıblarını aramakla uğraşmamalıdır. Belki herkes kendi kusur ve ayıbını başkasının bilmesinden daha iyi bilir.

Allahü Teâlâ onun ayıbını başkalarının gözünden saklamıştır. Şayet hatırından geçirdiklerini ve düşündüklerini insanlar bilseler, hakkında çeşitli zan ve düşüncelere kapılırlar. Bunlar herkes hakkında hususî iyiliklerdir, bunun şükrünü yapmalıdır. Daima mahrum olduğu şeyleri düşünmek ve böylece şükürden de mahrum kalmak yoluna sapmamalıdır. Hattâ kendisine bunları hak etmediği hâlde verdiklerini düşünmelidir.

Büyüklerden birisinin huzurunda, bir kimse fakirlikten şikâyet eyledi. O büyük, «Gözlerin görmese ve buna karşılık on bin gümüşün olsa ister misin?», dedi. Soran, «Hayır», diye cevap verdi. «Aklın olmasa ister misin?», dedi. «Hayır», dedi. «Kulağın duymasa ister misin?», dedi. «İstemem», dedi. «Elin, ayağın olmasa ister misin?», dedi. «Yine istemem», dedi. O büyük buyurdu ki: «O hâlde onun senden elli bin gümüş alacağı vardır. Niçin şikâyet ediyorsun?». Bunun gibi bir kimseye «Hâlini filân kimsenin hâli ile değişmek ister misin?», dense istemez ve birçok kimselerin hâlini beğenmez. Buradan anlaşılıyor ki, ona verilen birçok kimselere verilmemiştir. O hâlde şükretmesi lâzımdır.

F A S I L

BELÂYA HAMDEDİLİR Mİ?

Belâya, da hamdetmek lâzımdır. Çünkü küfür ve günahlardan başka belâ yoktur ki, içinde senin bilmediğin bir iyilik olmasın. Allahü Teâlâ senin iyiliğini senden daha iyi bilir. Her belâya beş çeşit hamdetmelidir:

1 — **Bedene ve dünya işine gelip, âhiret için olmayan belâdır.** Sehl-i Tüsteri'ye bir kimse; hırsız evime girdi ve eşyaları götürdü, dedi. «Şeytan kalbine girse ve imanını götürse ne yapacaksın?» dedi.

2 — **Hiçbir belâ ve hastalık yoktur ki, ondan beteri olmasın.** O hâlde daha beteri gelmediğine hamdetmek lâzımdır. Çünkü bin sopa vurulması gereken kimseye yüz sopa vurulsa şükreder. Büyük evliyâdan birinin başına, bir leğen kül döktüler. Buyurdu ki: «Ateşe müstahak iken, kül ile yetinmek büyük bir nimettir».

3 — **Âhirete bırakılan her ceza dünyadakinden şiddetli olur.** Bu belâyı dünyada çektiğine şükretmek gerekir. Bu ise âhirette birçok cezaların kendisinden kaldırılmasına sebep olur. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Dünyada eziyet edilene, âhirette edilmez».** Çünkü belâ, günahlara kefarettir. Günahsız olunca, ceza da olmaz. O hâlde acı ilâç veren veya fazla kanı alan doktora şükretmen gerekir. Çünkü bu sıkıntı ile hastalık sıkıntı ve belâsından seni kurtarmıştır.

4 — **Levh-i Mahfûzda bu belâ sana yazılmıştır ve yoldadır.** O hâlde bunu atlatınca şükretmek, hamdetmek gerekir. Şeyh Ebû Sâid, merkepten düştü. «Elhamdülillâh», dedi. «Niçin hamdediyorsun?», dediklerinde, «Belâyı atlattığım için», buyurdu. Yâni bu muhakkak olacaktı, ezelde takdir olunmuştu, demek istedi.

5 — **İki yönden âhirette sevaba kavuşmaya sebep olur. Biri,** hadis-i şerifte bildirildiği gibi, büyük sevabı vardır. **Diğeri,** bütün günahların başı dünya ile yakınlık kurmaktır. Böylece dünya, Cennet gibi olur ve Allahü Teâlâ'ya gitmek ise zindan gibi olur. Dünyada kim belâlara mübtelâ olursa kalbi dünyadan nefret eder. Her belâ, Allahü Teâlâ tarafından kula gönderilen bir terbiyecidir. Çocuk akıllanınca, kendisini terbiye etmelerinde birçok faydalar bulur.

Hadîs-i şerifte geldi ki: **«Allahü Teâlâ sevdiklerine belâ gönderir. Tıpkı sizin hastalara su ve yemek vermeniz gibi».** Bir kimse Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Malımı çaldılar», dedi. **«Malsız olan ve hastalanmayan kimsede hayır yoktur. Allahü Teâlâ**

bir kulunu sevince, ona belâ gönderir», buyurdu. Yine buyurdu ki: «Cennette çok dereceler vardır. Kul kendi çalışmasıyla onlara kavuşamaz. Allahü Teâlâ belâ gönderip, onunla o derecelere kavuşur». Bir gün Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve âlihi ve sellem) gökyüzüne baktı, güldü ve «Mü'min hakkında Allahü Teâlâ'nın kazâsına şaştım. Zira nimetle hükmederse, rıza ve iyiliği o kimseye olur. Belâ ile hükmedince, rıza verir ve iyiliği yine ona olur. Yâni birine sabreder, diğerine şükrederse, her ikisi de onun için hayırlı olur». Yine buyurdu: «Dünyada âfiyette ve sıhhatli olanlar, kıyamette belâ sahiblerinin derecelerini görünce, dünyada iken etlerinin, derilerinin tırnakla yırtılmasını isterlerdi».

Peygamberlerden biri, «Yâ Rabbi, nimetini kâfirlere, belâları mü'minlere akıtıyorsun, bunun sebebi nedir?», diye sorunca, Allahü Teâlâ: «Nimet ve belâya kavuşan kullar benim kullarımdır. Mü'minin günahı olur. Ölüm zamanında, günahsız ve temiz olarak beni görmesini isterim. Onun günahlarına bu dünya belâlarını kefâret eylerim. Kâfir için ise, iyilikleri olur. İsterim ki, bunun karşılığını dünya nimetleri ile, dünyada vereyim. Beni görünce, benden bir alacağı kalmasın. Böylece ona tam azâb edeyim», buyurdu. «Kötülük yapan, karşılığını bulur», âyet-i kerimesi inince, Hazret-i Sıddik (radıyallahü anh), «Yâ Resûlallah, nasıl kurtulacağız?», dedi. «Hasta olmadınız mı, üzülmediniz mi? Mü'minlerin cezası budur», buyurdu.

Süleyman aleyhisselâmın oğlu vefat etti. Üzüldü. İki melek birbirine hasım şeklinde yanına geldiler. Biri, «Toprağa tohum attım, yanımdaki onu çiğnedi ve hebâ etti», dedi. Diğeri de, «O tohumu yol üstüne ekti. Yolun sağından ve solundan yürümeyince ayağımın altında ezildi», dedi. Süleyman aleyhisselâm öncekine, «Ana yol üzerine tohum atarsan, ayaklar altında kalacağını bilmiyor musun?» buyurdu. Bunun üzerine iki melek dediler ki: «Sen, insanların ölüm yolunda olduklarını bilmiyor musun da, oğlunun ölmesine üzülüyor, yas tutuyorsun?». Süleyman aleyhisselâm tevbe etti ve afv diledi.

Ömer ibn Abdülaziz, ölmek üzere olan oğlunu görünce; «Ey oğlum! Sen önce git. Benim terazime konarsın. Senin, benim terazime konmanı, benim senin terazine konmandan çok severim», dedi. Oğlu da, «Ey babacığım! Ben senin daha çok sevdiğini istiyorum», dedi. İbn Abbas'a (radıyallahü anh) «Kızın öldü», diye haber verdiler. İnnâ lillâhi... söyledi. Sonra, «Bu bir avret idi, Allahü Teâlâ bunu örttü; yardıma muhtaç idi, himayesine aldı; bizim için de bir mükâfat idi, onu önden gönderdi», buyurdu. Sonra kalktı, iki rekât na-

maz kıldı ve «Âyet-i kerîmede **"Sabır ve namazla yardımcı arayınız"** (1), buyuruluyor, biz her ikisini de yaptık», dedi.

Hâtem-i Âsem der ki: «Allahü Teâlâ kıyamette dört kişiyi dört grup insana şâhid kılar: Zenginlere, Süleyman aleyhisselâmı; kölelere, Yûsuf aleyhisselâmı; fakirlere, İsa aleyhisselâmı; belâ sahiblerine, Eyyûb aleyhisselâmı».

Bu kitapta şükür için lâzım olan ilimden bu kadarı yeterli görüldü. Her şeyin doğrusunu Allahü Teâlâ bilir..

---

(1) 2 — Bakara: 152.

ÜÇÜNCÜ ASIL

HAVF ve RECÂ

Allah yolunda ilerleyen için havf ve recâ iki kanattır. Yüksek ve beğenilen makamlara bu kuvvetlerle kavuşur. Çünkü Allahü Teâlâ'ya kavuşmaya engel olan geçitler çok yüksektir. Gerçek bir ümid ve Allahü Teâlâ'yı görmekten lezzet alan göz olmadıkça bu geçitler aşılmaz. Cehennem yoluna sürükleyen şehvet ve arzular galibtir, hilecidir ve çekip götürmektedir. Bunun tuzağı, düşeni yakalar ve çok çetindir. Kalbine korku hâkim olmayınca, ondan sakınamaz.

Bunun için havf ve recânın fazileti büyüktür. Recâ [ümid] kulu çeken yular gibidir. Havf [korku] ise kendisini kamçılayan kamçı gibidir. Biz önce recâyı, sonra havfı anlatacağız. [Havf, Allahü Teâlâ'dan korkmak, Recâ, Allahü Teâlâ'dan istemek, beklemek, ümid etmek demektir].

RECÂNIN FAZİLETİ

Bil ki, **kerem ve fazilet ümidiyle Allahü Teâlâ'ya ibadet etmek, cezasından korkarak yapılan ibadetten daha iyidir.** Zira ümidden muhabbet doğar. Muhabbet makamından ise, yüksek makam yoktur. Korkudan, ürkeklik ve çekingenlik doğar. Bunun için Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Herkes ölürken, Allahü Teâlâ'ya hüsn-i zan ederek ölür»** [1], buyurdu. Yine buyurdu: **«Allahü Teâlâ buyuruyor ki, kulum beni zannettiği gibi bulur. Beni istediğin gibi düşün»** [2]. Can vermekte olan bir kimseye Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Kendini nasıl buluyorsun?»** buyurdu. «Günahlarımdan korkuyorum ve Allahü Teâlâ'nın rahmetini ümid ediyorum», dedi. **«Allahü Teâlâ bu ikisini kalbinde toplayanı korktuğundan emin eder ve ona ümid ettiğini verir»** [3], buyurdu.

Allahü Teâlâ, Ya'kub aleyhisselâma vahiy gönderdi: **«Yûsuf'u (aleyhisselâm) niçin senden ayırdığımı biliyor musun? Sen dedin ki, korkarım onu kurt yer. Kurttan korktun ve bana güvenmedin, ümid**

---

(1), (2), (3) IV/125.

etmedin. Kardeşlerinin dalgınlığından korktun, benim korumamı aklına getirmedin» (1).

Ali (radıyallahü anh) günahlarının çokluğu sebebiyle ümidsiz olan birini gördü. **«Ümidsiz olma, O'nun rahmeti, senin günahından büyüktür»**, buyurdu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Allahü Teâlâ kıyamet günü, kuluna: Kötülük görünce, niçin nehy-i münker yapmadın, der. Eğer Allahü Teâlâ onun diline hüccet verirse ve insanlardan korktum, rahmetine güvendim, derse ona rahmet eder»** (2). Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir gün buyurdu ki: **«Benim bildiğimi siz bilseniz, az güler, çok ağlardınız. Sahraya çıkar, elinizle göğsünüze vurur, inlerdiniz»** (3). Bunun üzerine Cebrâil aleyhisselâm geldi ve Allahü Teâlâ buyuruyor ki: **«Kullarımı, rahmetimden niçin ümidsiz ediyorsun»** (4), dedi. Tekrar dışarı çıktı ve Allahü Teâlâ'nın rahmet ve fazlından uzun uzun bahsetti, insanlara ümid verdi.

Allahü Teâlâ, Dâvud aleyhisselâma vahiy gönderdi: **«Beni sev ve kullarımın kalbinde beni sevgili eyle»**, buyurdu. **«Seni nasıl sevdireyim, yâ Rabbi?»**, deyince, **«Onlara nimet ve ihsanlarımı hatırlat ki, benden iyilikten başka bir şey görmediler»**, buyurdu.

Yahyâ ibn Eksem'i rüyada gördüler, **«Allahü Teâlâ sana ne yaptı?»**, dediler. Dedi ki: **«Beni suale çekti. "Ey Şeyh, sen böyle böyle yaptın", buyurdu. Çok korktum ve "Yâ Rabbi! Bana Seni böyle tanıtmadılar!", dedim. "Nasıl tanıttılar?", buyurdu. Dedim ki: "Bana Abdürrezzak, ona Muammer, ona Zührî, ona Hazret-i Enes (radıyallahü anh), ona Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), ona Cebrâil aleyhisselâm, ona Siz bildirmişsiniz ki: "Ben kuluma beni zannettiği ve benden beklediği gibi olurum". Ben sizden rahmet bekliyordum". Buyurdu ki, "Cebrâil (aleyhisselâm) doğru söyledi. Resûlüm (sallâllahü aleyhi ve sellem) doğru söyledi. Enes (radıyallahü anh) doğru söyledi. Zührî doğru söyledi. Muammer doğru söyledi. Abdürrezzak doğru söyledi. Sana rahmet ettim". Bunun üzerine bana hil'at verildi. Cennet hizmetçilerini yanıma gönderdiler. Eşi olmayan bir neş'eye kavuştum»**.

Hadis-i şerifte geldi ki: **«Beni İsrâil'den bir kimse insanları Allahü Teâlâ'nın rahmetinden ümidsiz ederdi. Onlara ağır işler söylerdi. Allahü Teâlâ kıyamet günü ona: Kullarımı benim rahmetimden ümidsiz ettiğin gibi, bugün ben de seni rahmetimden ümidsiz ederim»** (5), der. Hadis-i şerifte bildirildi ki: **«Bir kimse bin sene Ce-**

(1) 12 — Yûsuf: 13. (2), (3), (4), (5) IV/126.

1- DFLİL

hennemde kalır. Sonra, "Yâ Hannân, yâ Mennân", der. Allahü Teâlâ Cebrâil aleyhisselâma, "Git kulumu getir", buyurur. Allahü Teâlâ ona, "Cehennemdeki yerini nasıl buldun?", diye sorar. "En fena yer olarak buldum", der. Allahü Teâlâ, "Götürün bunu Cehenneme", buyurur. Cehenneme götürülürken geriye bakar. Allahü Teâlâ, "Niçin bakıyorsun?", buyurur. "Zannettim ki, beni Cehennemden çıkardıktan sonra bir daha Cehenneme koymayacaksın", der. Allahü Teâlâ, "Onu Cennete götürün", buyurur. Bu ümidi ile kurtulur» (1).

RECÂ'NIN HAKİKATİ

Gelecekte iyi bir şey bekleyenin, bu bekleyişine recâ [ümid] denir. Buna bazan temenni, bazan gurur da denir. Ahmaklar ve eblehler bunları birbirinden ayıramaz ve hepsini ümid ve beğenilmiş recâ sanırlar. Bildikleri ve sandıkları gibi değildir. Bir kimse iyi bir tohum arar, yumuşak toprağa eker, otları ve zararlı bitkileri temizler, zamanında sular ve bundan mahsul bekler. Allahü Teâlâ yıldırımdan korursa ve âfetleri giderirse, bu beklemeye ümid denir. İyi tohum aramaz, tohumu sürülmüş toprağa ekmez, otları ve dikenleri temizlemezse, sulamazsa ve buna rağmen mahsul beklerse, buna gurur ve ahmaklık denir; recâ değil. Bir de var ki, iyi bir tohumu sürülmüş bir toprağa eker, otları temizler fakat su vermez. Yağmur yağmasını bekler. Orası her ne kadar az yağmur alan bir yer de olsa bunun ürün alması imkânsız değildir ve buna temenni denir. Bu gibi, doğru iman tohumunu göğüs tarlasına koyarsa ve göğsünü [kalbini] fena ahlâk dikenlerinden temizlerse, tâat ve ibadete devamla iman ağacını sularsa ve ölüm zamanına kadar her türlü âfetlerden uzak olmasını Allahü Teâlâ'dan dilerse, son nefeste de böyle selâmette olmasını gözetirse, buna ümid denir. Bunun alâmeti de gelecekte mümkün olan hiçbir şeyde kusur etmemektir ve yapması gerekenleri geciktirmemektir. Çünkü yapması gerekenleri te'hir etmek, ümidden değil, ümidsizliktendir. Ama, eğer iman tohumu çürük olursa, yâni yakîni doğru olmazsa, yahut doğru olup kalb kötü ahlâktan temizlenmezse ve tâat ile sulanmazsa, rahmet beklemek ahmaklık olur, ümid olmaz.

Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Ahmak o kimsedir ki, her istediğini yapar ve rahmete kavuşmasını ümid eder» (2), buyurdu. Allahü Teâlâ, peygamberlerden sonra kendileri-

(1) IV/126.
(2) IV/124.

ne ilim gelip hâlâ dünya ile meşgul olanları ve Allahü Teâlâ'nın bize rahmet etmesini umarız diyenleri zemmediyor, kötülüyor.

Demek ki, kulun ihtiyarına, istemesine bağlı olan bütün sebeplere yapıştıktan sonra, neticeyi gözetmesi recâ olur. Sebeplere yapışmadan beklemek ise, ahmaklık ve **gurur** olur. Sebepleri ne atar, ne de araya koyarsa **temenni** olur. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Din işi temenni ile doğru olmaz»**. O hâlde tevbe eden, kabul edildiğini **ümid** etmelidir. Tevbe etmeyip, günahları sebebiyle üzülen, mahcûb olan ve Allahü Teâlâ'nın kendisine tevbe etmesini vereceğini umanın hâli recâdır. Çünkü üzülmesi onu tevbeye götürmeye sebep olur. Üzülmeyip, tevbe beklerse, ahmaklar ümid dese de **gururdur**. Allahü Teâlâ, **«İman edip, arzularını, şehir ve evlerini bırakıp hicret edenler ve kâfirlerle cihad eyleyenler, bizim rahmetimizi ümid ederler»** (1), buyuruyor.

Yahya ibn Muâz buyuruyor ki: «Cehennem tohumunu ekip, Cennet beklemekten büyük ahmaklık yoktur. Allahü Teâlâ'ya isyan edenlerin yaptıklarını yapıp, O'na itâat edenlerin yerine kavuşmayı düşünen, amel etmeden, amel edenlerin kavuştuklarına kavuşacağını zannedenden akılsız kimse yoktur». Zeydü'l - Hıyel gelip Resûlullah'a (sallâllahü teâlâ aleyhi ve âlihi ve sellem), «Allahü Teâlâ'nın hakkında kötülük dilediği kimsenin ve hakkında iyilik dilediği kimsenin nişanı nedir? Sormaya geldim», dedi. **«Her gün kalkarken nasıl kalkarsın?»**, buyurdu. «İyiliği ve iyilik yapanları severek kalkarım. Eğer bir iyilik olursa, hemen yaparım ve onun sevabını yakinen bilirim. Yapamazsam üzülürüm ve onu yapmak temennisinde bulunurum». **«İşte, sana iyilik istediğinin nişanı budur. Eğer başka şey isteseydin, seni onunla meşgul eder ve o zaman dünya vâdilerinden hangisinin seni helâke götüreceğinden korkmazdın,»** buyurdu.

RECÂYA KAVUŞMANIN YOLU

İki hasta hariç, bu ilâca kimsenin ihtiyacı yoktur. **Biri**, günahlarının çokluğundan ümidsizliğe kapılmış, tevbe etmiyor ve tevbem kabul olmaz, diyor. **Diğeri**, **uğraşma** ve tâatin çokluğundan kendini helâk ediyor ve dayanamayacağı sıkıntı ve mahrumiyetlere katlanıyor. Bu iki hastanın bu **ilâca** ihtiyacı vardır. Fakat gaflette olanlara bu, ilâç değil, öldürücü zehir olur. Ümid iki sebeple kuvvetlenir.

(1) 2 — Bakara: 218

BİRİNCİ SEBEP: İbret almaktır. Dünyadaki şaşılacak şeyleri, bitkilerin, hayvanların ve çeşit çeşit nimetlerin yaratılmasını düşünür. Bunları Şükür bahsinde anlatmıştık. Böylece kendinden uzakta olmayan bir rahmet, bir inâyet ve bir lütuf görür. Zira kendine bakarsa ve kendine lâzım olanların nasıl yaratıldığına dikkat ederse, kalb ve rûh gibi zarurî olanları el ve ayak gibi zarurî olmayıp fakat kendisine lâzım olanları, dudağın kırmızılığı, kaşın eğriliği, kirpiklerin siyah ve uzun olması gibi ihtiyaç olmayıp güzelliği artıranların yaratılmasını düşünürse ve bu rahmetin bütün canlılara ulaştığını, bir arıda bile kendi şekline göre, nice ince yaratılışlar, onun san'atları, kendi evini kendi yapma ihsanı, içinde bal toplaması ve arı beyine itâat etmesi ve arı beyinin onları nasıl idare ettiğini düşünen, kendi dış ve içindeki böyle şaşılacak şeyleri aklına getiren ve bütün mahlûkatı böyle bilen kimse rahmetin, ümidsizliğe kapılmaktan büyük olduğunu anlar. Yahut da korkunun fazla olması gerekir. Hattâ havf ve recâ beraber bulunmalıdır. Recâ daha çok olursa yeri vardır. Halbuki Allahü Teâlâ'nın her yarattığındaki rahmet ve lûtfu sayısızdır. Büyüklerden biri buyuruyor ki: «Kur'ân-ı Kerîm'de en uzun olan müdâyene âyetinden [Bakara Sûresi'nin 282. âyetidir] daha ümid verici bir âyet yoktur. Zira Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de en uzun âyeti, malın korunması, saklanması ve zayi olmaması için nasıl borç verilmesi hakkında indirmiştir. Mağfiretimize sebep olan böyle bir inâyeti bize vermeseydi, bildirmeseydi, hepimiz Cehenneme giderdik». Recâ elde etmek için bu, bir çaredir. Çok büyük ve sonsuzdur. Herkes bu dereceye kavuşamaz.

İKİNCİ SEBEP: Recâ, âyet ve hadîslerini düşünmektir. Çünkü bunlar da sayılamayacak kadar çoktur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de **«Hiçbiriniz benim rahmetimden ümidsiz olmayın»** (1), **«Melekler sizin için afv diliyorlar»** (2), **«Cehennem, kâfirlerin girmesi içindir. Ama sizi onunla korkuturlar»** (3), buyuruluyor. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve âlihî ve sahbihî ve sellem) ümmeti için mağfiret dilemekten hiç boş kalmazdı. Nihayet, **«Senin Rabbin insanların zulümlerini mağfiret edicidir»** (4), âyet-i kerîmesi geldi. **«Rabbin sana o kadar bağışlar ki, râzı olursun»** (5), âyet-i kerîmesi gelince, **«Ümmetimden bir kişi Cehennemde olursa Muhammed (aleyhisselâm) râzı olmaz»**, dedi. Böyle âyetler çoktur.

Hadîs-i şeriflere gelince: Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Benim ümmetime merhamet olunmuştur. Onların azâbı dünyada fitne ve zelzele olur. Kıyamet günü gelince, herbiri-**

---

(1) 39 — Zümer: 53.
(2) 42 — Şûrâ: 5.
(3) 39 — Zümer: 16.
(4) 13 — Ra'd: 6.
(5) 93 — Duha: 5.

ne bir kâfir verilir ve Cehennem için bu sana fedâ olmuştur denir» [1]. Yine buyurdu: «Ateşli hastalık Cehennemin kaynamasındandır. Mü'minlerın Cehennemden nasibi budur». Hazret-i Enes (radıyallahü anh) der ki, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurur: «Yâ Rabbi, ümmetimin hesabını bana yükle. Onlardan hiçbiri kötülük görmesin» [2]. Allahü Teâlâ, «Onlar senin ümmetin ve benim kullarımdırlar. Ben onlara daha merhametliyim. Bir tekinin bile kötülük görmesini istemem. Ne sen, ne de bir başkası», buyurdu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) yine buyurdu: «Benim yaşamam sizin iyiliğinizedir. Daha yaşarsam, şeriatı size öğretirim. Ölürsem, yaptıklarınızı bana gösterirler. İyi olana hamd ve şükür ederim. Kötü olana mağfiret ve afv isterim» [3]. Bir gün, «Yâ Kerîme'l-afüv», buyurdu. Cebrâil aleyhisselâm, «Bunun ne demek olduğunu bilir misin? Kötülükleri afveder ve karşılık olarak iyilik verir» [4], dedi. Yine buyurdu: «Kul günah işleyince, istiğfar ederse, Allahü Teâlâ; Ey meleklerim! Bakınız, benim kulum bir günah işledi ve bir sahibi olduğunu anladı. Günahtan vaz geçti istiğfar ediyor, af diliyor. Onu afvettiğime siz şâhid olun, buyurur» [5]. Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ buyuruyor ki: Kulum gökler dolusu kadar günah işlese, istiğfar edip, bana ümid etse onu afvederim» [6]. Yine buyurdu: «Altı saate kadar melek, kulun günahını yazmaz. Eğer günahına istiğfar ederse, aslâ yazmaz. Tevbe etmezse, tâat da etmezse, sağ taraftaki melek diğerine, defterinden bir günah düş, ben de ona karşılık bir sevab düşeyim. On günaha bir sevab rastlar. Dokuzu kendine kalır» [7]. Allahü Teâlâ buyurdu: «Kul dünyayı dolduracak kadar günah işlese, ben de dünya dolusu rahmet ederim» [8]. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Kul günah işleyince günahı yazılır». Dinleyenlerden bir köylü, «Tevbe ederse?», dedi. «Silerler», buyurdu. «Bile bile işlerse?», dedi. «Yazarlar», buyurdu. «Tevbe ederse?», dedi. «Silerler», buyurdu. «Ne zamana kadar?» dedi. «İstiğfar ettiği müddetçe. Kul istiğfar etmekten bıkmayınca, Allahü Teâlâ da afvetmekten usanmaz. İyilik yapmaya niyet edince, o işi yapmadan melek sevab yazar. Yaparsa on sevab yazar. Böylece yedi yüz misline kadar fazla yazar. Günah işlemeye niyet edince yazmaz. İşleyince bir günah yazar. Onun için de Allahü Teâlâ'nın afvı vardır» [9], buyurdu. Bir kimse Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Ben yalnız Ramazan ayında oruç tutarım, başka oruç tutmam. Beş vakit namaz kılarım, fazla kılmam. Allah bilir ki malım, param yoktur, zekât veremiyorum, hacca gidemiyorum. Yarın kıyamette hâlim ne olacak?» dedi. Resûlullah (sal-

---

(1), (2), (3), (4) IV/128. (5), (6), (7), (8) IV/129.
(9) IV/130.

lâllahü aleyhi ve sellem) güldü ve «Eğer kalbini, riyâkârlıktan ve hasetten, dilini gıybetten ve yalandan, gözünü nâmahreme bakmaktan ve Allahü Teâlâ'nın kullarına hakaret ile bakmaktan korursan, Cennette benimle olursun» (1), buyurdu.

Bir a'rabi, Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Kıyamet günü hesabı kim yapar?» dedi. «Allahü Teâlâ yapar», buyurdu. «Bizzat kendisi mi yapar?» dedi. «Evet», buyurdu. A'rabi güldü. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Ey a'rabi, niçin güldün?» buyurdu. «Kerim olan galib olunca afveder, hesab sorarsa, kolaylık gösterir», dedi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Doğru söyledi. Allahü Teâlâ'dan kerim kimse yoktur. Bu a'rabi akıllıdır», buyurdu. Sonra buyurdu ki: «Allahü Teâlâ Kâbe'yi şerefli ve büyük kıldı. Eğer bir kulu onu yıkar, taşını taşından ayırırsa ve yakarsa, işlediği günah Allahü Teâlâ'nın evliyâ kullarından birini aşağı görmekle işlediği günahdan daha azdır». A'rabi, «Allahü Teâlâ'nın evliyâ kulları kimlerdir?» dedi. «Bütün mü'minler Allahü Teâlâ'nın evliyasıdır» (2), [evliyâ sevgili kul demektir]. «Allah iman edenleri sever (3), âyetini duymadın mı?» buyurdu. Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ buyuruyor ki, kulları benden istifade etmeleri için yarattım. Ben onlardan istifade edeyim diye değil». Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ mahlûkatı yaratmadan önce, rahmetim gazabımı aşmıştır diye yazmıştır» (4). Yine buyurdu: «Lâ ilâhe illâllah diyen Cennete girer. Son sözü bu olan kimseyi ateş görmez. Şirksiz olarak öbür dünyaya giden Cehennemde kalmaz». Yine buyurdu: «Siz günah işlemeseniz, Allahü Teâlâ başka mahlûklar yaratır, onlar günah işlerler, Allahü Teâlâ da onlara merhamet ederdi». Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ kuluna, şefkatli bir ananın çocuğuna acımasından daha çok acır». Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ kıyamet günü, o kadar rahmet izhâr eder ki, hiç kimsenin kalbinden o kadarı geçmiş değildir. Hattâ şeytan bile merhamet olunacağını düşünerek başını kaldırır». Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ'nın yüz rahmeti vardır. Doksan dokuzunu kıyamete ayırmış ve bu dünyaya bir rahmetten fazla ayırmamıştır. Bütün kalbler bu bir rahmetle, merhamet buluyor. Annenin çocuğuna merhameti, hayvanın yavrusunu koruması bu merhamettendir. Kıyamet günü bu rahmet, o doksan dokuz rahmetle bir araya gelir ve insanlara saçılır. Her rahmet, göğün ve yerin tabakalarından defalarca büyüktür. O gün ezelde helâk olanlar dışında, kimse helâk olmaz». Yine buyurdu: «Şefâatim, ümmetimden, büyük

(1), (2) IV/130.
(3) 2 — Bakara: 257.
(4) Bkz. IV/130 ve devamı.

günahı olanlaradır. Zannederler ki mutilere ve muttekileredir. Belki günahlara, kötülüklere bulaşmış olanlaradır».

Sa'd ibn Bilâl der ki: «İki kimseyi Cehennemden çıkarırlar. Allahü Teâlâ, "Yaptıklarınızın karşılığını gördünüz. Çünkü ben kullarıma zulmetmem", buyurur. Cehenneme götürmelerini buyurur. Biri zincirlerle ve bukağılarla acele acele yürür. Diğeri geride kalır. Her ikisi geri çevrilir ve "Niçin böyle yaptınız?", denir. Hızlı yürüyen der ki: "Emir dinlememenin ve kusur işlemenin neye mal olduğunu anladım. Şimdi ondan korktuğum için hızlı yürüdüm". Diğeri, "Rabbime hüsn-i zan ettim. Cehennemden çıkarınca, bir daha beni Cehenneme sokmaz diye ümid ettim", der. Her ikisini de Cennete gönderir». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Kıyamet günü bir ses der ki: "Ey ümmet-i Muhammed (aleyhisselâm)! Ben hakkımı size bıraktım. Şimdi kendi aranızda birbirinize haklarınız vardır. Onları görün ve hepiniz Cennete girin"». Yine buyurdu: «Kıyamet günü ümmetimden biri insanların huzuruna doksan dokuz defter ile getirilir. Her biri gayet büyüktür. Bütün günahları kendisine gösterilir ve bunlardan hiçbirini işlemedim diyebilir misin? Melekler bunu yazarken senin hakkına geçtiler mi? denir. Hayır yâ Rabbi, der. Tekrar, hiçbir özrün, bahanen var mıdır? denir. Hayır yâ Rabbi, deyip Cehenneme gideceğini düşünür. Allahü Teâlâ buyurur ki, "Senin, benim kitabımda bir sevabın vardır. Sana zulmetmem". Sonra üzerinde: "Eşhedü en lâ ilâhe illâllah ve eşhedü enne Muhammeden Resûlüllah" yazılı bir kâğıt getirilir. Kul, "Bu kâğıt parçası, bu defterlere nasıl kefâret olur?", der. Allahü Teâlâ, "Sana zulüm olunmaz", buyurur. Bütün o defterleri terazinin bir kefesine, o kâğıt parçası da diğer kefesine konur. Kâğıt parçası hepsini yerinden kaldırır ve onlardan ağır gelir. Çünkü Allahü Teâlâ'yı bir bilmenin karşısında hiçbir şey duramaz».

Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ meleklere buyurur ki, kalbinde zerre kadar iyilik olanı Cehennemden çıkarınız. Çok kimseleri çıkarırlar. Sonra kimse kalmadı derler. Kalbinde yarım zerre iyilik olanları da çıkarın, buyurur. Çok kimseleri daha çıkarırlar ve bu hâlde onlardan kimse kalmadı derler. Kalbinde iyilikten pek az bulunanları da çıkarın buyurur. Çok insanları daha çıkarırlar ve kalbinde iyilik kalan kimse kalmadı derler. Allahü Teâlâ buyurur ki: "Meleklerin, peygamberlerin ve mü'minlerin şefâati ulaştı, kabul edildi ve Erhamürrâhımînin rahmetinden başka bir şey kalmadı". Cehennemden bir kısım alır. Oradan zerre ve daha az iyiliği bulunmayan ve hepsi kömür gibi kararmış insanlar çıkar. Onları Cennetteki hayat nehri denilen ırmağa sokarlar. Oradan temiz ve nûrlu çıkarlar. Sel geçmiş bir yerden çıkan yeşil ot gibi güzel olurlar. Bo-

yunlarında damgalar bulunur. Cennettekiler hepsini tanırlar ve bunlar Allahü Teâlâ'nın azâd ettiği hiçbir iyiliği bulunmayanlardır derler. Sonra Allahü Teâlâ, "Cennete girin, gördüğünüz şeyler sizindir", buyurur. "Yâ Rabbi, bize dünyada hiç kimseye vermediğini verdin", derler. Allahü Teâlâ, "Benim katımda sizin için bundan büyüğü vardır", buyurur. "Bundan daha büyük ne olur?", derler. "Benim razı olmam. Sizden razı olunca, bir daha razı olmamazlık olmaz", buyurur». Bu hadis-i şerif Buhârî ve Müslim sahihlerinde vardır.

Amr ibn Hîzem der ki: «Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) üç gün farz namazları dışında evden dışarı çıkmadı. Dördüncü gün çıktı ve buyurdu ki: "Allahü Teâlâ bana, ümmetimden yetmiş bin kişiyi hesabsız afvedeceğini ve Cennete sokacağını vâdetti. Ben bu üç günde daha fazlasını istedim. Allahü Teâlâ'yı kerîm ve büyük buldum. Benim için bu yetmiş binin her birine yetmiş bin daha bağışladı. Yâ Rabbi! Benim ümmetim bu kadar olur mu? dedim. Bu sayıyı köylülerden, cahillerden tamamlarım buyurdu"».

Anlatırlar ki, gazvelerden birinde bir çocuk esir almışlardı. Açık artırmaya çıkarılmıştı. Çok sıcak bir gün idi. Çadırda duran bir kadının gözü o çocuğa takıldı. Çadırdan çıkıp koştu. Çadırdakiler de arkasından koştular. Kadın çocuğu alıp, bağrına bastı. Güneşte yanmasın diye kendini ona gölge eyledi ve bu benim çocuğumdur dedi. Bunu gören adamlar ağladılar ve o çocuğa olan şefkatinin, merhametinin çokluğundan yaptıkları işten vaz geçtiler. Sonra Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) oraya geldi. Vak'ayı ona anlattılar. Kalblerindeki merhamete ve çocuğa ağlamalarına memnun oldu ve «Bu kadının şefkat ve merhametine şaştınız mı?», buyurdu. «Evet», dediler. Buyurdu ki: «Allahü Teâlâ hepinize, bu annenin çocuğuna merhamet ve şefkatinden daha merhametlidir». Oradaki Müslümanlar, benzeri görülmemiş bir neş'e ile oradan dağıldılar. İbrâhim ibn Edhem (rahmetullahi aleyh) buyurdu: «Bir gece yağmur yağıyordu. Tavaf yapamadım. Yâ Rabbi, beni günahdan koru, hiç günah işlemeyeyim dedim. Kâbe'den bir ses duydum: Sen günahsızlık istiyorsun. Bütün kullar da senin gibi istiyor. Eğer hepinizi günahdan korursam, ihsan ve rahmetimi kime aşikâr edeyim?».

Böyle hadis-i şerifler ve haberler çoktur. Üzerinde korku galib olana bunlar şifa olur. Gaflete dalmış olan kimse, bilmelidir ki, bütün bu hadis-i şeriflerden anlaşıldığına göre, mü'minlerden bazıları Cehenneme gidecektir. En sonuncusu yedi bin sene sonra çıkacaktır. Bir kişiden fazla olmasa da, Cehennemde en çok kalacak olan kimsenin herkesin kendi olacağı mümkündür. O hâlde azimet ve

ihtiyatla amel etmeli, elinden geldiğini yapmalı ve en sonuncu olmalıdır. Eğer bütün dünya lezzetlerinden geçmek, Cehennemde bir gece kalmamaya karşılık olursa değer. Yedi bin sene için elbette daha çok değer! Velhâsıl havf ve recâ mutedil olmalıdır. Nitekim Ömer (radıyallahü anh) buyurdu ki: «Eğer bir kimseden başka kimse Cennete girmeyecek deseler, o kişinin kendim olduğunu ümid ederim. Bir kimseden başka Cehenneme kimse girmeyecek deseler, korkarım ki o bir kimse ben olurum».

HAVFIN FAZİLETİ VE KISIMLARI

Bil ki, havf [Allah'tan korkmak] **büyük makamlardandır.** Fazileti, sebep ve neticelerine bağlıdır. Sebebi anlatılacağı gibi **ilim** ve **mârifettir.** Bunun için Allahü Teâlâ, **«Allah'tan ancak, âlim kulları korkar»** (1), buyuruyor. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) **«Hikmet ve ilmin başı Allah korkusudur»** (2), buyuruyor. Neticesi ise, **iffet, verâ** ve **takvâdır.** Bunların hepsi de saâdetin anahtarıdır. Çünkü şehvet ve arzular terkedilmedikçe ve bu yolda sabredilmedikçe, saâdet yolu bulamaz. Şehvet ve arzuları korku gibi hiçbir şey yakıp yok edemez. Bunun için Allahü Teâlâ kendisinden korkanlar için hidâyet, rahmet, ilim ve rızayı üç âyette topladı ve **«Hidâyet ve rahmet Allah için günahlardan kaçanlaradır», «Allah'tan ancak âlim kulları korkar»** (3), **«Allah onlardan râzıdır, onlar da Allah'tan râzıdır»** (4), buyuruyor. Havfın neticesi olan takvâyı Allahü Teâlâ kendine izafe ediyor ve; (Kurbanınızda Allah'a ulaşan et ve kan değil, kurbanda) **Takvâ üzere olmanız Allah içindir»** (5), buyuruyor.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Kıyamette insanları yüksek bir yerde topladıkları gün, uzak ve yakındakilerin duyabilecekleri bir ses der ki: Ey insanlar! Sizi yarattığım günden beri bütün sözlerinizi işittim. Şimdi siz beni dinleyin, dikkatli dinleyin ki, yaptıklarınızı önünüze sereceğim. Ey insanlar! Kendi nesebinizi koydunuz. Ben de nesebimi koydum. Siz nesebinizi çektiniz ve benim nesebimi bıraktınız. Ben Allah'ın katında en büyüğünüz, en mütteki olanınızdır** (6), **dedim. Siz, hayır, büyük filân oğlu filândır, dediniz. Bugün ben nesebimi tutarım ve sizin nesebinizi atarım. Müttekiler [takvâ sahibleri, Allah'tan korkanlar] nerededir? Bunun üzerine bir sancak açılır, ileri getirilir, müttekiler onun ardından gider. Hepsi hesabsız Cennete girerler».** Bu sebeptendir ki Allah'tan korkanların sevabı kat kattır. Nitekim âyet-i kerimede, **«Hesaba**

(1) 35 — Fâtır: 28.
(2) IV/141.
(3) 35 — Fâtır: 28.
(4) 98 — Beyyine: 8.
(5) 22 — Hac: 37.
(6) 49 — Hucûrat: 13.

çekileceğinden korkana Cennette iki derece vardır» [1], buyuruldu.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Allahü Teâlâ buyuruyor: İzzetim hakkı için, bir kulda iki korku ve iki emniyet bulundurmam. Dünyada benden korkarsa, âhirette onu emin ederim. Âhiret hususunda emin ise korkuturum»** [2]. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allahü Teâlâ'dan korkandan her şey korkar. Allah'tan korkmayanı, her şeyle korkuturlar»** [3]. Yine buyurdu: **«Sizin en akıllınız, Allah'tan çok korkanınızdır»** [4]. Yine buyurdu: **«Sineğin başı kadar gözünden yüzüne yaş akan kimsenin yüzünü Cehennem ateşi yakmaz»** [5]. Yine buyurdu: **«Allah korkusundan kulun tüyleri kalkarsa ve bu korkuyu düşünürse, ağaçtan yaprak dökülür gibi günahları dökülür»** [6]. Yine buyurdu: **«Allah korkusundan ağlayan, memeden çıkan süt memeye girmeyince, Cehenneme girmez»** [7].

Âişe (radıyallahü anhâ) der ki: Mustafa'ya (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Ümmetinden, Cennete hesabsız kimse girecek midir?», dedim. **«Evet girecektir, günahını düşünüp, ağlayanlar»** [8], buyurdu. Yinè buyurdu: **«Allahü Teâlâ katında, Allah korkusundan akan gözyaşından ve Allah yoluna akan kandan sevgili damla yoktur»** [9]. Yine buyurdu: **«Yedi sınıf kimse Arş'ın gölgesinde bulunur. Bunlardan biri yalnız iken Allahü Teâlâ'yı hatırlayıp, gözünden yaş akan kimsedir»** [10].

Hanzala (radıyallahü anh) der ki: Resûlullah'ın yanında idik. Bize nasihat ediyordu. Kalbler daralıyor, gözler yaş doluyordu. Sonra evime geldim. Hanımım benimle konuşmaya başladı ve dünya sözleri konuştuk. Hatırıma Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) sözleri geldi. Ağlayarak dışarı çıktım. Feryat ediyor ve «Ah! Hanzala münâfık oldu», diyordum. Ebû Bekir'e (radıyallahü anh) rastladım. «Münâfık olmadın», dedi. Resûlullah'ın (aleyhisselâm) huzuruna gittim ve «Hanzala münâfık oldu», dedim. **«Hanzala aslâ münâfık olmadı»**, buyurdu. Bu hâlimi ona anlattım. Buyurdu ki: **«Eğer Hanzala, yanımızda olduğu gibi kalsaydı, göklerdeki melekler, yollarda ve evde sizinle musafaha ederdi. Lâkin ey Hanzala! Her zamanın bir hâli vardır»** [11].

Şiblî (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Havfın [korkunun] üzerimde galib olduğu bir günüm olmadı ki, o gün kalbime hikmet ve ibretten bir pencere açılmamış olsun». Yahya ibn Muâz (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Mü'minin günahı; korku, ceza ve rahmet ümi-

(1) 55 — Rahmân: 46. (2), (3), (4) IV/141.
(5), (6), (7), (8), (9), (10), (11) IV/142.

di arasında, iki aslan arasında kalmış tilki gibidir». Yine buyurdu: «Zavallı insan, Cehennemden fakirlik gibi korksaydı, Cennete girerdi!». Kendisine, «Kıyamette kim daha emindir?», dediklerinde, «Bugün daha çok korkandır», buyurdu. Bir kimse Hasan-ı Basri'ye «Bizi, kalblerimizi parçalayacak şekilde korkutanların meclisi, sohbeti hakkında ne buyurursunuz?» dedi, «Bugün sizi korkutup yarın emin edenlerin sohbetini; sizi bugün emin edip, yarın korkuya düşüren kimselerin sohbetinden iyi biliniz ve böyleleri ile sohbet ediniz», buyurdu. Ebû Süleyman-ı Darânî (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Korku olmayan kalblerden, harâb olmayan bulunmamıştır».

Âişe (radıyallahü anhâ) buyurdu: «Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) Kur'ân-ı Kerîm'de, «**Yaparlar ve korkarlar**», buyurulması ne içindir? Hırsızlık ve zina mıdır? dedim. «**Hayır, namaz kılarlar, oruç tutarlar, zekât verirler ve kabul olmadı diye korkarlar demektir**» [1], buyurdu. Muhammed ibn Münkedir ağladığı zaman, vücudunu gözyaşı ile siler ve «Duydum ki gözyaşı değen yeri Cehennem ateşi yakmaz», derdi. Sıddik (radıyallahü anh) buyurur: «Ağlayınız, ağlayamazsanız, kendinizi zorla ağlatınız». Kâ'bü'l-Ahbâr buyurur: «Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, ağlayıp gözyaşımın yüzüme akmasını, dağ kadar altın sadaka vermekten çok severim». Abdurrahman ibn Ömer (radıyallahü anh) buyurur: «Allah korkusundan bir damla gözyaşını, bin altın sadaka vermekten çok severim».

HAVFIN (KORKUNUN) HAKİKATİ

Bil ki, havf, kalb hâllerinden bir hâldir. Kalbde meydana gelen **uzaklık ateşidir.** Bunun da bir sebebi ve neticesi vardır. Sebebi ilim ve mârifettir. Âhiret işlerinin tehlikesini ve kendi helâkinin sebeplerini hazır ve kuvvetli görürse bu ateş elbette can evinde meydana gelir. Bu da, iki mârifetten doğar.

Birinci mârifet, kendi ayıblarını, günahlarını, tâatteki kusurlarını ve kötü ahlâklarını hakkıyle görür. Bütün bu kusurları yanında Allahü Teâlâ'nın kendisine verdiği nimetleri de görür. Böyle olan kimse, padişahın nimet ve iltifatlarına kavuşup, harem ve hazinesine hıyanet eden kimseye benzer. Sonra âniden padişahın, onun bu hiyanetlerini gördüğünü anlar. Ve bilir ki padişah çok gayyur, intikam alıcı ve korkusuzdur. Kendisi için padişahın yanında iltimas edeni olmadığını ve ona yaklaşmak için bir sebep bulunmadığını bilir. Yaptığının zararını, kötülüğünü görünce, kalbine bir ateş düşer.

(1) 23 — Mü'minûn: 60.

İkinci mârifet, sıfatından dolayı değil, korkusuzluğu ve kudreti olması sebebiyle, O'ndan korkar. Tıpkı aslanın pençesine düşmüş bir kimsenin korkması gibidir. Günahından, kabahatinden dolayı korkmaz, fakat aslanın sıfatının, yaratılış icabı kendisini helâk edeceğini bilir. Böyle korku, daha olgun ve faziletlidir. Allahü Teâlâ'nın sıfatlarını bilen, O'nun Celâlini, büyüklüğünü, kudretini ve hâkimiyetini anlayan, bütün âlemi helâk edip ebedi Cehennemde bulundursa mülkünden hiçbir şey eksilmeyeceğini, incelik ve şefkat dediklerinin hakikatte zâtından münezzeh olduğunu düşünen elbette korkar. Böyle korku, kendilerinin günahsız olduklarını bildikleri hâlde, peygamberlerin korkusudur. Allahü Teâlâ'yı daha çok tanıyan O'ndan daha çok korkar.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bunun için, **«En ârifiniz benim, en çok korkanınız da benim»** (1), buyurdu. Ve yine bunun için Allahü Teâlâ **«Allah'tan ancak âlim kulları korkar»** (2), buyurdu. Daha cahil olan, daha emin olur. Dâvud aleyhisselâma vahiy geldi ki: «Ey Dâvud! Benden, kükremiş aslandan korkar gibi kork». Havfın sebebi budur.

Neticesi kalbde, bedende ve azâlardadır. Kalbdeki neticesi, dünya arzularını soğuk karşılamak ve ona rağbet etmeyi gidermektir. Zira bir kimsenin canı bir kadın veya bir yemek istese, o esnada bir aslanın pençesine veya şiddetli bir sultanın zindanına düşse onda bu arzularına rağbet kalmaz. Belki kalbi korku içinde hudû' ve huşû'da olup daima hâlini murakabe ve muhasebe eder ve ne olacağını düşünür. Kendisinde ne kin, ne hased, ne kötülük, ne dünya ve ne de gaflet kalır. Korkunun bedendeki neticesi, kırıklık, zayıflık ve sararıp solmaktır. Azâlardaki neticesi, günahlardan temizlenmek ve tâatte edebli olmaktır.

Korkunun dereceleri çoktur. Arzulardan men ediyorsa **iffet** denir. Haramlardan men ediyorsa **verâ'** denir. Şüphelilerden veya haram korkusuyla helâllerden men ediyorsa **takvâ** denir. Allah'a yaklaştıranların gayrısı olan her şeyden men ediyorsa, **sıdk** denir. Böyle kimseye **sıddik** denir. İffet ve verâ', takvânın ve hepsi sıdkın altında kalır. Havf da (korku) hakikatte budur. Ama gözyaşı akıtan ve silen ve, **«Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-aliyyi'l-azîm»**, deyip kalbi gafil olan kimseye, kadın gibi yumuşak kalbli denir. Bu, korku olmaz. Çünkü bir şeyden korkan kimse, ondan kaçar. Bir kimse eteğinde bir şey saklar. Bunun yılan olduğunu bilirse, **«Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâh»** ile yetinmez, belki yılanı atar. Zünnûn-i Mısri'ye «Allah'tan korkan kul kimdir?» dediklerinde, «Kendini hasta görüp ölüm korkusuyla bütün isteklerinden kaçandır», buyurdu.

---

(1) IV/135. (2) 35 — Fâtır: 28.

HAVFIN DERECELERİ

Havfın üç derecesi vardır: **Zayıf, kuvvetli ve mutedil.** Beğenileni mutedıl [orta] olanıdır. Zayıfı kadınlar gibi ince kalbli olmak, kuvvetlisi de ümidsizliğe kapılmak olup, hasta olma, kendini bilememe ve hattâ ölüm ihtimali olabilir. İkisi de kötüdür. Çünkü korkunun, kendi nefsinde bir kemâli, olgunluğu yoktur. Tevhid, mârifet ve muhabbet gibi değildir. Bu sebeptendir ki, Allahü Teâlâ'nın bir sıfatı olamamıştır. Zira havf [korku] cahillık ve âcizlik olmadan olmaz. Cahillik ve âcizlik olmasa, sonu meçhûl olmaz ve tehlikeden sakınmak acz ve korku olmaz. Lâkin havfın, gafillerin hâline izafetle bir kemâli vardır. Zira onlar için, çocukları okuturken veya hayvanı yolda sürerken dövmek ve kamçılamak gibidir. Okşar gibi vurulursa ne çocuk ders çalışır, ne hayvan yola gider. Kuvvetli dövülürse hayvan da, çocuk da sakatlanabilir. Dolayısiyle bunlar noksanlık olur. İkisi arasında olması gerekmektedir. Günahlardan sakındıracak, tâatleri yaptıracak hâlde olmalıdır. Âlim olanın havfı da o derece mutedil olur. Çünkü, ifrâta varınca, recâ [ümid] sebeplerini düşünmeye başlar. Zayıf olunca da işin tehlikesini düşünür. Korkmadığı hâlde kendine âlim diyen, ilim elde etmemiş, boşa zaman harcamıştır. Tıpkı çarşılarda dolaşan, kendine hikmet sahibi diyen ve hikmetten hiç haberi olmayan falcılar gibi. Çünkü bütün mârifetlerin başı, kendini ve Allahü Teâlâ'yı tanımaktır. Kendini ayıblı ve kusurlu, Allahü Teâlâ'yı ise, Celâl, Azamet ve Hâkimiyet sahibi olarak bilmektir. Kendini ve Allahü Teâlâ'yı böyle bilmekten korkudan başka bir şey doğmaz.

Bunun için Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«İlmin başlangıcı, Allahü Teâlâ'yı Cebbâr ve Kahhâr bilmek; sonu ise, kula yakışır şekilde işlerini O'na bırakmaktır»**, buyurdu.

Bil ki sen, hiçbir şey değilsin ve senin bir şeyin yoktur. Bunu bilip de korkmayan kimse olabilir mi?

HAVFIN ÇEŞİTLERİ

Havf [korku], **tehlike ve zararı görmekten doğar.** Herkes kendine göre bir tehlike ile karşılaşır. Bazısının gözünün önüne Cehennem gelir, korkusu ondan olur. Bazısının ise Cehenneme götüren yol gözünün önüne gelir. Tevbe etmeden öleceğinden, yahut yeniden günaha düşeceğinden, yahut kalbi kararacağından, gaflete düşeceğinden yahut âdetler kendisini günah işlemeye sürükleyeceğinden, yahut nimetin çokluğu sebebi ile zevke dalıp âhireti unutacağından, yahut kıyamet günü kendisine şiddetli muamele edileceğinden, ya-

hut bütün kusur ve kabahatlerini ortaya dökeceklerinden, kendisini rezil ve rüsvâ edeceklerinden korkar. Veya hatırına gelen bir şeyin Allahü Teâlâ tarafından görüldüğünden ve beğenilen bir iş olmadığından korkar. Herbirinin faydası, korktuğu ile meşgul olmaya götürmesidir. Kendisini günahlara düşürecek âdetlerden korkan, o âdetleri yapmaktan sakınır. Allahü Teâlâ'nın, kalbindekini bilmesinden korkan, kalbini temiz tutar. Diğerleri de böyledir. Korkanlar üzerindeki en büyük korku, çoğunlukla, son nefeste imanla gidip gitmemek korkusudur. Bundan daha büyük korku, ezele ait korkudur. Acaba ezelde, saâdetine mi, şekâvetine mi hükmolunmuştur? Çünkü son, önce olanın neticesidir. Asıl olan ezeldir, önce olandır.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) minberde iken buyurdu: «**Allahü Teâlâ'nın bir kitabı vardır. Cennetlik olanların adları ondadır**». Sonra sağ kolunu kaldırıp, «**Diğer bir kitabı daha vardır. Cehennemlik olanların isimleri, alâmetleri ve nesebleri ondadır**». Sol kolunu kaldırıp, «**Bunların içindekiler artmaz ve azalmaz**», buyurdu. Yine buyurdu: «**Cennetlik bir kimse, Cehennemlik olanın yaptığını yapar, hattâ herkes bu da onlardandır, der. Sonra Allahü Teâlâ ölmeden önce onu, bir saat bile olsa o yoldan döndürür ve saâdet yoluna getirir**». Yine buyurdu: «**Öncelerin öncesindeki kazâ-i ilâhî'de said olan saiddir [kurtulmuştur]. Şakî olan da, ezeldeki kazâda şakî olandır**». Bu sebepten, sonrası için korkarlar.

Demek ki, basiret sahiplerinin korkusu bu sebeple, âkıbetlerinin ne olacağındandır. Bu en yükseğidir. Tıpkı Allahü Teâlâ'dan Celâl sıfatı sebebiyle korkmanın; kendi günahından ötürü korkmaktan üstün olması gibidir. Çünkü o korku hiç gitmez. Günahı sebebi ile Allah'tan korkan, günah işlemekten vaz geçince niçin Allah'tan korkayım diyebilir!

Velhâsıl Resûlullah aleyhissalâtu vesselâmı yaratılmadan önce en yüksek makama yükselten ve Ebû Cehil'i de yine yaratılmadan önce ve hiç günah işlemediği hâlde yerin dibine batıran elbette Allahü Teâlâ'dır. Böylece Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) en yüksek derecede, Ebû Cehil ise en aşağı derecede yer almışlardır. Hak Teâlâ böyle dilemiştir. Allah'a itâat eden kimse Allahü Teâlâ'nın onda yarattığı cüz'î irâde, ihtiyar ile ve verdiği kuvvetle itaat eder. İsyan eden de Allahü Teâlâ'nın onda yarattığı cüz'î irade ve kuvvet sebebiyle isyan eder. Kulun itaati ve isyanı, saidlik ve şakîliği Allah'ın kazâsına râcidir. Muhakkak ki Hâlık Teâlâ dilediği gibi takdir ve istediği gibi hükmeder. Aklı başında olan her kul kendisi hakkındaki ezelî kazâ ve kader hükmünün ne olduğunu düşünerek korkuyla titrer. İnsan bu korkuyla emrolunmuştur. Onun ardında açıklanması câiz ve mümkün olmayan kaderin sırrı

yatar [1]. Bunun için Dâvud aleyhisselâma **«Benden kükremiş aslandan korktuğun gibi kork»**, buyurdu. Çünkü aslan öldürürse, seni bir kabahatinden dolayı öldürmez, aslandaki fıtrat öyle hükmeder. Seni öldürmezse, acımasından ve senin zavallılığından değil, sana kıymet vermediğindendir. Allahü Teâlâ'yı böyle düşünenin korkudan uzak olması mümkün değildir.

SÛ-İ HÂTİME (KÖTÜ ÂKIBET)

Korkanların çoğu âkıbetinin kötü olmasından korkmuşlardır. Çünkü insanın kalbi değişebilir. Ölüm zamanı müthiş bir zamandır. O vakitte kalbin neye karar kılacağı bilinemez. Hattâ âriflerden biri şöyle der: «Bir kimsenin elli sene tevhid üzere olduğunu bilsem, yanımdan bir duvarın arkasına gitmek kadar uzaklaşsa, tevhid üzere olduğuna şâhidlik edemem! Çünkü kalb hâli değişebilir ve neye döndüğünü bilemem». Bir başkası da der ki: «Evin kapısında şehid olmayı mı, yoksa odanın kapısında Müslüman olarak ölmeyi mi seversin deseler, odanın kapısında ölmeyi isterim. Çünkü evin kapısına çıkıncaya kadar İslâm üzere kalacağımı bilemem». Ebû'd - Derdâ (radıyallahü anh) yemin etti ki: «Hiç kimse, imanın ölüm zamanında geri alınmayacağına emin olamaz». Sehl-i Tüsterî buyuruyor ki: «Sıddiklar her nefeste sû-i hâtimeden korkarlar». Süfyân-ı Sevrî (rahmetullahi aleyh) ölüm zamanında inledi ve ağladı. «Allahü Teâlâ'nın afvının senin günahından büyük olduğunu bilmez misin?» dediler. «Tevhid üzere [imanla] gideceğimi bilsem, dağlar kadar günahım olsa yine korkmam», buyurdu. Büyüklerden biri vasiyet eyledi ve elinde olan şeyi bir kimseye verdi ve «Tevhid üzere [imanla] ölmenin nişanı şöyle şöyledir. O nişanları görünce, bu para ile, şeker ve badem içi satın al ve şehirdeki çocuklara dağıt ve bugün filânın sevinç günü, saâdete erdiği gündür de. Eğer bunu görmezsen, insanlara söyle, namazımı kılmasınlar, benimle meşgul olmasınlar. Hiç olmazsa öldükten sonra mürâî olmayayım», dedi.

Sehl-i Tüsterî buyurur ki: «Mürid, günaha düşmekten korkar, ârif ise küfre düşmekten korkar». Ebû Zer (radıyallahü anh) buyurur: «Mescide gittiğim zaman yolda, belimde zünnâr görür, beni kiliseye götüreceklerinden korkarım. Mescide girinceye kadar, günde beş defa böyle olurum».

İsa aleyhisselâm havârilerine, «Siz günahtan korkarsınız; biz peygamberler küfürden korkarız», buyurdu. Peygamberlerden biri,

---

(1) İmâm Gazâlî, itikadda mezheb imâmlarımız olan Mâtüridî ve Eş'arî'ye uyar. Kazâ ve Kader mevzuunda bu iki imâmın arasındaki ufak ayrılık **«Tam İlmihâl»** kitabının Kazâ - Kader kısmında gayet güzel anlatılmıştır.

açlık, susuzluk, elbisesizlik ve daha birçok sıkıntılara mübtelâ oldu. Senelerce sürdü. Nihayet Allahü Teâlâ'ya inleyerek yalvardı. Allahü Teâlâ, «Kalbini küfürden koruyorum, buna razı olmıyorsun da, hâlâ dünyayı mı istiyorsun?» buyurdu. «Yâ Rabbi, tevbe ettim, razı oldum», deyip dünyalık istediği için başına toprak saçtı.

Sû-i hâtimenin işaretlerinden biri nifaktır. Bunun için Ashâb-ı kirâm (aleyhimürrıdvân) kendileri için daima nifaktan korkarlardı. Hasan-ı Basri (rahmetullahi aleyh) buyurur: «Bende nifak olmadığını bilseydim, bunu yeryüzünde olan her şeyden daha çok severdim». Yine buyurdu: «İçin dışa, kalbin dile uymaması nifaktandır».

F A S I L

SÛ-İ HÂTİMENİN SEBEPLERİ

Herkesin korktuğu sû-i hâtime, ölüm zamanında imanın alınması demektir. Yâni imansız gitmektir. Bunun çok sebepleri vardır. Bunun ilmi örtülüdür. Fakat bu kitapta söylenebilecek kadar iki sebeptendir:

Biri: Bir kimsenin bâtıl bir bid'ate itikad etmesi ve ömrünü bu itikad üzere geçirmesidir. Bunun hatâ olabileceğini düşünmez. Ölüm yaklaşınca, iş açığa vurulur. Hattâ hatâsı kendine gösterilir. Bu sebeple, sahip olduğu diğer itikadlarda da şüpheye düşmüş olur. Çünkü itikadına itimadı kalmaz ve şüphe üzere gider. Bu tehlike bid'at sahibi içindir. Verâ' ve zühd sahibi olsa da, kelâm ve delil yolunu tutan da böyledir. Derin düşünmeyenler' ve doğru yolda olup Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde bildirildiği üzere şeriatin zâhirine inananlar, bundan [son nefeste imansız gitmekten] emindirler. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«İhtiyar kadınların dini gibi, dininiz olsun»**. Ve, **«Cennettekilerin çoğu derin düşünmeyenlerdir»**, buyurdu. Din büyükleri bunun için, Kelâmdan, münazaradan ve işlerin hakikatini incelemekten men etmişlerdir. Çünkü herkesin buna gücü yetmeyeceğini ve bid'ate düşeceklerini bilmişlerdir.

Diğer sebep: Aslında imanın zayıf olması. Dünya arzu ve şehvetlerinin kendisine böyle yapıldığını görünce, kötü düşünce artar, o az sevgi de kalmaz. Tıpkı çocuğunu az seven bir babanın, çocuğundan çok sevdiği bir şeyi bu çocuğa alırsa, çocuğuna düşman olması gibi olup eskiden olan o az sevgisi de kalmaz. Bunun için şehidlik mertebesi büyüktür. Çünkü o anda dünya gözünden kalkmış, Allah sevgisi kalbini kaplamış, gönlü ölmeye hazırlanmıştır. Böyle bir zamanda gelen ölüm büyük bir kazançtır. Zira böyle bir hâl çabuk değişir, kalb her zaman o güzel hâlde kalmaz. O hâlde

kalbinde Allahü Teâlâ'nın sevgisi her şeyden kuvvetli olanı bu sevgi, kendini bütün varlığı ile dünyaya vermekten men eder. O bu tehlikeden daha emin olur. Ölüm zamanı gelince, sevgiliyi görmek zamanının geldiğini bilir, ölümü hakir görmez. Allah sevgisi daha da artar, dünya sevgisi büsbütün yok olur. Bu, hüsn-i hâtime [imanla gitme] nin alâmetidir. Bu tehlikeden uzak olmak isteyen, bid'atten uzak olmalıdı. Kur'ân-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde olanlara inanır, anladığını kabul eder, anlamadığı için doğrudur der ve hepsine inanır. Allah sevgisinin kendini kaplamasına, dünya sevgisinin azalmasına uğraşır. Bu da ancak, şeriatin hududunu gözetmekle olur. Böylece dünya kendisine aşağı gelir ve ondan kaçar. Buna mukabil, Allah sevgisi kalbinde kuvvetlenir. Daima O'nu zikreder. Ondan konuşur. Dünyayı sevenlerle değil, O'nu sevenlerle sohbet ve arkadaşlık eder. Demek ki, dünya sevgisi galib olunca tehlike başlamış demektir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, **«Ey Muhammed, de ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, kabileniz, elinize geçirdiğiniz mallar, kesad gelmesinden korktuğunuz bir ticaret ve hoşunuza gitmekte olan meskenler size Allah'dan, O'nun peygamberlerinden ve O'nun yolundaki bir cihâddan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyedursun. Allah fâsıklar güruhunu hidâyete erdirmez»** [1], buyurulmuştur.

HAVFIN ELDE EDİLMESİ

Bil ki, din makamlarının birincisi yakîn ve mârifettir. Mârifetten korku; korkudan zühd, sabır, tevbe, sıdk, ihlâs, zikre ve fikre devam doğar. Bundan da üns ve muhabbet hâsıl olur. Muhabbet makamı, makamların sonudur. Rıza, tefviz [her işi Allah'a bırakma] ve şevk zaten muhabete bağlıdırlar. Demek ki, kendini ve Rabbini bilmek demek olan mârifet ve yakînden sonraki Kimyâ-yı Saâdet havftır [korkudur]. Ondan sonra olanlar, onsuz olmazlar. Bu havf [korku] üç yolla elde edilir:

1 — **İlim ve mârifetle.** Kendini ve Allahü Teâlâ'yı bilen zarurî olarak korkar. Çünkü aslanın pençesine düşen ve aslanı tanıyanın bir tedbiri ve çaresi olmaz. Ancak elinden korku gelir. Hattâ olduğu gibi korku olur. Allahü Teâlâ'nın kemâl üzere Celâl ve Kudret sahibi olduğunu ve hiç kimseye muhtaç olmadığını; kendinin ise âciz ve zavallı olduğunu bilen, hakikatte aslanın pençesinde olduğunu anlar. Kıyamete kadar olacak her şeyi Allahü Teâlâ'nın ezelde takdir ettiğini; ezelde Cennete girmesini takdir ettiğinin Cennete, Ce-

(1) 9 — Tevbe: 24.

henneme girmesini takdir ettiğinin de Cehenneme gireceğini ve bu takdirinde bir değişme olmayacağını bilen, şuphesiz korkar.

Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Mûsa aleyhısselâm, Adem aleyhısselâma delil gösterdi. Âdem de Mûsa'ya (aleyhısselâm) delil gösterdi. Mûsa (aleyhısselâm) dedi ki: Allahü Teâlâ seni Cennete koydu, sana şöyle nimetler verdi, niçin sözünü tutmadın da, kendini ve bizi tehlikede bıraktın? Âdem** (aleyhisselâm) **cevabında: O iş ezelde bana yazılmış idi. O'nun hükmüne aykırı iş yapamazdım, deyip, Mûsa'nın** (aleyhisselâm) **sözü Âdem'in** (aleyhisselâm) **elinde kesildi ve cevap vermedi»** [1].

Korkunun meydana geldiği mârifetin kısımları çoktur. Mârifeti çok olan (daha çok tanıyan) daha çok korkar. Haberde geldi ki, Cebrâil ve Resûlullah (aleyhisselâm) ağlıyordu. «Sizi emin ettiğim hâlde neden ağlıyorsunuz?», diye vahiy geldi. «Yâ Rabbi, senin mekrinden emin değiliz», dediler. «Böyle olunuz», buyurdu. Bu, onların mârifetlerinin olduğunu gösterir. Acaba bize siz eminsiniz sözü imtihan olmaz mı? Belki bunun altında bir sır vardır ki, biz bunu anlayamayız, dediler. Bedir gününde, başlangıçta Müslümanlar zayıf idiler. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) korktu ve **«Yâ Rabbi, eğer bu Müslümanlar ölürse; yeryüzünde sana tapan kimse kalmaz»**, dedi. Sıddîk (radıyallahü anh), «Allah'a niye and veriyorsunuz. O size yardım edeceğini va'detti. Elbette o va'dini yerine getirir», dedi. Sıddîk'ın bu zamandaki makamı, kerem ederek va'dini yerine getireceğine **itimad makamı** idi. Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) makamı ise, mekr-i ilâhiden **korkmak makamı** idi. Bu, ondan yüksektir. Çünkü Allahü Teâlâ'nın işlerindeki sırları, mülkün tedbirindeki vesileleri ve O'nun takdirinin esasını kimsenin anlayamayacağını biliyordu.

2 — Mârifetten âciz olunca, korkularının kendine geçmesi için, havf (korku) sahipleri ile sohbet etmektir. Gafil olanlardan uzak olmalıdır. Taklid şeklinde de olsa, bundan korku ele geçer. Çocuğun yılandan korkması, babasının, yılanı gördüğü zaman kaçması, yılanın sıfatını bilmese de babası kaçtığı için kendinin de korkup kaçması gibidir. Bu, ârifin havfından daha zayıftır. Zira çocuk bir sihirbazın yılanı eliyle tuttuğunu birkaç defa görürse taklidî olarak korktuğu gibi, bundan gördüğü için yine taklidî olarak ondan korkmaz ve elini ona uzatır. Yılanın sıfatını bilen ise, yılandan emin olmaz. O hâlde, taklid ile korkanlar, emin ve gafillerin sohbetinden uzak olmalıdırlar. Bilhassa kendini âlim gösterenlerden çok kaçmalıdır.

(1) IV/146.

3 — Böyle sohbet edecek insanları bulamazsa —zira bu zamanda çok azaldılar— onların hâllerini dinlemeli, kitaplarını okumalıdır. Bu sebeple peygamberlerden ve evliyâdan havf hakkında bazı hikâyeler anlatalım. Böylece biraz aklı olanlar, onların, insanların en ârifleri ve akıllıları olduğunu ve nasıl korktuklarını, başkalarının ise daha çok korkması gerektiğini bilirler.

PEYGAMBERLERİN VE MELEKLERİN HİKÂYELERİ

İblis mel'ûn olduğu zaman, Cebrâil ve Mikâil daima ağlıyorlardı. Allahü Teâlâ onlara vahıy gönderdi ve «Niçin ağlıyorsunuz?», buyurdu. «Mekrinden emin değiliz», dediler. «Böyle olmak gerek, emin olmamalı», buyurdu. Muhammed ibn Münkedir der ki: «Cehennem yaratıldığı zaman, bütün melekler ağlamaya başladı. İnsanlar yaratılınca, ağlamayı kestiler. Cehennemin kendileri için yaratılmadığını anladılar». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Cebrâil aleyhisselâm bana her geldiği zaman, Allah korkusundan titriyor görürdüm». Enes (radıyallahü anh) der ki: Resûlullah (aleyhisselâm) buyurdu: «Cebrâil'e, Mikâil'in (aleyhisselâm) hiç güldüğünü görmedim. Sebebi nedir? diye sordum. Cehennem yaratılalıdan beri hiç gülmedi dedi». İbrahim aleyhisselâm namaza durduğu vakit, kalbinin coşması, kaynaması, iki mil uzaktan duyuluyordu. İmam-ı Mücâhid (rahmetullahi aleyh) der ki: «Dâvud aleyhisselâm başını secdeye koyup, kırk gün ağladı. Gözyaşının aktığı yerde otlar büyüdü». «Yâ Dâvud, niçin ağlıyorsun? Açsan, sana yemek vereyim, elbisen yoksa, elbise göndereyim», diye bir ses geldi. Hazin bir sesle inledi. Nefesinin ateşi oradaki otları yaktı. Sonra Allahü Teâlâ tevbesini kabul etti. «Yâ Rabbi, kusurumu elime yaz da, unutmayayım», dedi. Duâsı kabul edildi. Elini yemeye ve içmeye uzatmazdı ki, önce o kusuru görmesin ve ağlamasın. Bazan kendisine bardakla su verirlerdi. Bardak tam dolu olmazdı. Gözyaşları ile dolardı. Anlatırlar ki, Dâvud aleyhisselâm o kadar ağladı ki, takatı kalmadı ve «Yâ Rabbi, ağlamama merhamet etmez misin?», dedi. Vahiy geldi ki: «Ağlamaya ait sözler söylersin, kusurunu unuttun mu?». «Yâ Rabbi, nasıl unuturum, kusurumdan önce Zebûr okuduğum vakit, akan sular durur, kuşlar başıma toplanır, dağlardaki vahşi hayvanlar mihrabımı, etrafımı sarardı. Bugün bunlardan hiç birisi olmuyor. Yâ Rabbi, bu ne büyük korku, ne müdhiş iştir», dedi. Allahü Teâlâ buyurdu ki: «O tâattaki ünsten, bu ise kusurun korkusundandır. Ey Dâvud! Âdem benim kulum idi. Onu kudret elim ile yarattım. Ona kendi rûhumdan üfledim. Meleklerin ona secde etmesini emrettim. Ona keramet hil'atını verdim. Vakar tâcı-

nı başına koydum. Yalnızlığından yakındı, Havva'yı yarattım. İkisini de Cennete koydum. Bir kusur işledi. Mahcub ve çıplak huzurumdan uzaklaştırdım. Ey Dâvud! Dinle, doğru dinle! Bana tâat ettin. İstediğini verdim. Kusur ettin, mühlet verdim. Şimdi bütün bunlarla bana geldin, kabul ettim.»

Yahya ibn Ebî Kesîr der ki: Bildirdiler ki, Dâvud aleyhisselâm kusuru için sesli ağlamak istediği zaman, yedi gün bir şey yemezdi, hanımlarının yanına gitmezdi. Sonra sahraya çıktı. Oğlu Süleyman aleyhisselâma, Dâvud'un (aleyhisselâm) ağlamasını duymak isteyen mahlûkatın toplanması için, seslenmesini söyledi. İnsanlar şehirlerden, kuşlar yuvalarından, vahşi hayvanlar çöllerden, dağlardan oraya gelmeye başladılar. Dâvud aleyhisselâm, Allahü Teâlâ'ya senâ ederek, O her şeyden münezzehtir diyerek, başladı. Bütün mahlûkat feryâd eylediler. Sonra Cennet ve Cehennemi anlatmaya başladı. Sonra kendi kusurunu söyledi. Öyle oldu ki, orada toplananların bir kısmı düşüp can verdiler. O zaman Süleyman aleyhisselâm başucunda duruyordu. «Ey babam, artık yetişir. Çok kişiler helâk oldu», dedi ve ölülerin kaldırılması için seslendi. Herkes kendi ölüsünü kaldırdı. Bir gün huzurunda kırkbin kişi vardı. Kırkbin kişinin otuzbini ölmüştü. İki cariyesi vardı. Vazifeleri, korku zamanında kendisini tutmak ve azâlarının birbirinden ayrılmaması için onu korumaktı. Yahya ibn Zekeriyya (aleyhimesselâm) Beytü'l-Mukaddes'te ibâdet ederdi. Çocuk idi. Çocuklar kendisini oyuna çağırdıkları zaman, «Beni oyun için yaratmadılar», derdi. Onbeş yaşına gelince, insanlar arasından çıkıp, sahraya gitti. Bir gün babası arkasından gitti. Oğlunu, ayaklarını suya sokmuş, susuzluktan ölecekmiş gibi bir hâlde «Yâ Rabbi, izzetine yemin ederim ki, Senin katında yerimin neresi olduğu bilmezsem, su içmem», derken gördü. O kadar ağlardı ki, yüzünde et kalmamış idi. Dizleri dışarıdan anlaşılıyordu. İnsanlar görmesin diye yüzüne deri parçası bağlardı. Peygamberlerin hikâyelerinde bu gibi hâller çoktur.

SAHÂBE VE SELEFİN HİKÂYELERİ

Sıddik-ı Ekber (radıyallahü anh) o büyüklüğü ile bir kuş gördüğü zaman «Keşke kuş olsaydım», derdi. Ebû Zer (radıyallahü anh), «Keşke bir ağaç olsaydım», dedi. Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ), «Keşke adım ve sanım olmasaydı», dedi. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) bazan, Kur'ân-ı Kerim'den bir âyet duyduğu zaman düşer, kendinden geçerdi. Hasta olurdu. İnsanlar kaç gün geçmiş olsun demeye giderlerdi. Yüzünde, ağlamanın te'siriyle iki siyah çizgi vardı. «Keşke Ömer'i anası doğurmasaydı derdi». Bir defa bir kapının yanından geçiyordu. Bir kimse namazda Kur'ân-ı Kerim okuyordu.

«Muhakkak ki Rabbinin azâbı olacaktır» [1], âyet-i kerimesine gelmişti. Bunu duyunca, hayvandan düştü. Bu mânâya dayanamadı. Kendisini eve götürdüler. Bir ay hasta yattı. Kimse hastalığının sebebini anlayamadı. Ali ibn Hüseyin Zeynelâbidin, abdest aldığı zaman, yüzünün rengi sararırdı. «Sana ne oldu?», dediklerinde, «Kimin huzuruna çıkacağımı biliyor musunuz?», derdi. Münevver ibn Muhrebe, Kur'ân-ı Kerim okumaya dayanamazdı. Bir gün tanımadığı bir kimse, «Hatırla o günü ki, müttekileri binekler üzerinde Cennette bulundururuz, mücrimleri susuz olarak Cehennem ateşini tatmaya göndeririz» [2], âyet-i kerimesini okuyordu. «Ben müttekilerden değil, mücrimlerdenim», deyip, «Bu âyeti bir daha oku», dedi. Bir daha okudu. Feryad etti ve can verdi. Hâtem-i Âsem der ki: Güzel, süslü yerlere aldanma. Cennetten daha iyi yer yoktur. Âdem aleyhisselâmın ne gördüğünü biliyor musun? Çok ibâdet ediyorum diye övünme. İblis'in ne gördüğünü biliyor musun? Binlerce sene ibadet etti. İlminin çokluğuna güvenme. Bel'am-ı Baur, ilimde o derecede idi ki, İsm-i Azam'ı bilirdi. Hakkında ise «Onun gibiler köpek gibidir» [3], buyuruldu. İyi dostlara güvenme. Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) akrabası, yakınları, onu çok gördüler, onun sohbetinde bulundular ve fakat Müslüman olmadılar. Seriyyü's-Sekâti buyurur: «Her gün birkaç defa burnuma bakar, yüzüm karardı mı diye düşünürüm. Atâ Sülemî, çok korkanlardan idi. Kırk sene gülmedi. Gökyüzüne bakmadı. Bir defa göğe baktı ve korkusundan düştü. Her gece birkaç defa kendini yoklar, insanlık şeklinden çıkıp çıkmadığını araştırırdı. İnsanlara kıtlık ve bir belâ gelse, benim yüzümden geliyor derdi. Ahmed ibn Hanbel der ki: «Korkudan bir kapının bana açılması için duâ ettim. Kabul edildi. Korktum ve aklımı yitireceğimi sandım. "Yâ Rabbi, dayanabileceğim kadar ver", dedim. Sonra sükûnet buldum». Kullardan birini ağlarken gördüler. Niçin ağlıyorsun?, dediler. «Kıyamette insanları suale çektikleri saatin korkusundan ağlıyorum», dedi. Hasan-ı Basri'ye bir kimse, «Nasılsın?», dedi. «İnsanlarla beraber bir gemide bulunan ve gemi parçalanıp deniz ortasında herkesin bir tahta üzerinde kaldığı kimsenin hâli nasıl olur?», buyurdu. «Çok korkunç olur», dedi. «İşte benim hâlim öyledir», buyurdu. Yine buyurdu ki: Haberde geldi ki, bir kimseyi bin sene sonra Cehennemden çıkarırlar. «Keşke ben o kimse olsaydım». Bunu son nefeste imansız gitmek ve ebedî Cehennemde kalmak korkusundan söyledi. Ömer ibn Abdülaziz'in bir cariyesi vardı. Bir gün uykudan kalkınca «Ey Emire'l-Mü'minin, tuhaf bir rüya gördüm», dedi. «Haydi anlat», buyurdu. Şöyle anlattı: «Ce-

(1) 52 — Tûr: 7. (2) 19 — Meryem: 85-86.
(3) 7 — A'râf: 176.

hennem alevlenmiş, üzerinde sırat kurulmuş, halifeleri getirdiler. Önce, Abdülmelik ibn Mervan'ı gördüm. Getirdiler, «Geç», dediler. Geçemedi, Cehenneme düştü». «Anlat», buyurdu. «Sonra seni getirdiler». Bunu söyler söylemez Ömer ibn Abdülaziz bir feryad etti, kendinden geçti ve düştü. Cariye bağırıyor ve «Allah'a yemin ederim ki, sen sıratı selâmetle geçtin», diyordu. Cariye bağırıyor, o ise düşmüş, çırpınıyordu. Hasan-ı Basri uzun yıllar gülmedi. Boynu vurulacak bir esir gibi dururdu. «Bu ibadet ve gayret ile niçin böylesin?» dediklerinde, «Allahü Teâlâ'nın benden bir şey görüp, beni düşman tutmayacağından ve istediğini yap sana merhamet etmem demiyeceğinden emin değilim», buyurdu.

FASIL

HAVF MI ÜSTÜN, RECÂ MI?

Bir kimse diyebilir ki, havf ve recânın fazileti hakkında haberler çoktur. Bu ikisinden hangisi daha üstündür ve hangisi galib olmalıdır? Bil ki, havf ve recâ iki ilâç gibidir. İlâç için faziletli denmez, faydalı denir. Söylediğimiz havf ve recâ, noksanlık sıfatlarındandır. İnsanın kemâli Allahü Teâlâ'nın sevgisine gömülmektir. Zikri, bütün varlığını kaplamaktır. Sonunu da, öncesini de düşünmemektir. Belki bazan görür, bazan da görmez. Fakat daima Allahü Teâlâ'ya bakar. Havf ve recâya yüzünü dönünce, bu bir perde olur. Fakat böyle hâl pek nâdir olur. O hâlde ölüme yakın olanda recânın çok olması lâzımdır. Çünkü bu, muhabbeti artırır.

Bu dünyadan gidenin Allahü Teâlâ'yı sevici olması lâzımdır ki, O'nu görmek, onun için saâdet olsun. Çünkü bütün lezzet mahbûbu, sevgiliyi görmektir. Fakat diğer zamanlarda, eğer insan gafillerden ise, havfın galib olması gerekir. Çünkü onun için recânın çokluğu öldürücü zehirdir. Takvâ sahiplerinden ise ve hâlleri güzel ise, havf ve recânın mûtedil [eşit] olması lâzımdır. Zira münâcatta hâlin temiz olması muhabbettendir. Recâ ise muhabbete sebep olur. Fakat günah işlerden, havf çok olmalıdır. Hattâ mubah işlerle uğraşırken bile —ibadet ehli olsa da— havfın çok olması lâzımdır. Yoksa günaha düşer. O hâlde bunlar, faydası herkesin hâline ve şahsına göre değişen birer ilâçtırlar. Muhakkak biri üstündür denmez.

DÖRDÜNCÜ ASIL

FAKR ve ZÜHD

Din yolunun esası, **Müslümanlık unvanında** söylediğimiz gibi dört asıl üzeredir: **Nefs, Allahü Teâlâ, dünya** ve **âhiret.** Bu dört şeyin ikisinden kaçılarak diğer ikisi aranır. Nefsinden yüz çevirerek Allahü Teâlâ, dünyadan yüz çevirerek de âhiret aranır. Sabır, korku ve tevbe hepsi bunun makamlarıdır. Dünya sevgisi helâke götürücüdür. Bundan kurtulmanın ilâcını anlatmıştık. Dünyayı sevmemek, dünyadan kesilmek ise **Münciyât** kısmındandır. Şimdi bunu anlatacağız. Bu da fakr ve zühdden ibarettir. O hâlde önce faziletini ve hakikatini anlatalım.

FAKRIN VE ZÜHDÜN HAKİKATİ

Fakir; kendisine lâzım olan şey, yanında ve elinde olmayana denir. İnsanın en önce kendi varlığına ihtiyacı vardır. Sonra devamlılığına, sonra gıdasına, malına ve daha birçok şeylere ihtiyacı vardır. Halbuki bunlardan hiçbiri onun elinde değildir. O bütün bunlara muhtaçtır. Gani [zengin], başkasına ihtiyacı olmayandır. Bu da, Allahü Teâlâ'dan başkası değildir. O'ndan başka insan, cin, melek, şeytan ve yaratılanların hepsinin varlığı ve varlıkta durması kendilerinden değildir. O hâlde aslında hepsi fakirdir. Bunun için Allahü Teâlâ, **«İhtiyaçsız olan Allah'tır, siz hepiniz fakirsiniz»** (1), buyurdu. İsa (aleyhisselâm) fakrı böyle târif eyledi ve «Ben amellerimin rehiniyim. Amellerimin, işlerimin anahtarı başkasının elindedir. Benden daha fakir olan kim vardır?», buyurdu. Belki Allahü Teâlâ bunu beyan için **«İhtiyaçsız olan, dilerse hepsini helâk eder ve bir başka kavim yaratır»** (2), buyurdu. O hâlde, bütün mahlûkat fakirdir. Fakat fakr kelimesi tasavvufcuların dilinde, kendini bu sıfatta gören, kendisini bu hâl kaplayan, bu dünyada ve âhirette, ne yaratılmakta, ne de varlıkta durmakta elinde bir şey olmadığını yakînen bilenler için kullanılır. Fakat ahmaklardan bir gürûhun «Fakir, hiç tâat etmediği zaman fakir olur. Çünkü tâat edince, se-

---

(1) 47 — Muhammed: 38. (2) 6 — En'âm: 139.

vabını kendisi için görür, böylece bir şeyi olur ve fakir olmaz», demeleri zındıklık ve ibâhelik (kâfirlik) tohumudur. Bunu onların kalbine şeytan sokmuştur. Zekilik dâvasında bulunanları şeytan böylece yoldan çıkarır. Kötüyü yaldızlı söze bürüyüp, ahmakları kandırır, o da bunu zekilik ve akıllılık zanneder. Bu, bir kimsenin, Rabbi olanın her şeyi vardır, Rabbinden de ayrılmalıdır ki, fakir olsun demesine benzer. Bilâkis fakir tâat eden kimsedir. Nitekim İsa aleyhisselâm buyurur: «Tâat da benden değildir, ve benim elimde hiçbir şey yoktur. Ben bu işe verilmişim». Velhâsıl, mutasavvıfların fakrın mânâsı hakkında söyledikleri bu mevzuda maksadımız değildir. Her şeyde insanın fakrının beyanı da değildir. Biz mal, para bakımından fakrı anlatacağız. İnsanın muhtaç olduğu binlerce şeyden dolayı fakir addedildiklerinden biri olan malı beyan edeceğiz. O hâlde insanın elinde mal bulunmaması, ya isteyerek ondan el çekmesi, yahut elde edememesi sebebiyledir.

Elini çekmişse, Zühd denir. Elde edemiyorsa, fakr denir. Fakirin üç hâli vardır. **Birincisi**, malı olmaması, fakat elinden geldiği kadar istemesidir. Buna haris fakir denir. **İkincisi**, ne ister, ne de verilince reddeder. Verilirse alır, vermezlerse kanaat eder. Buna kanaat sahibi fakir denir. **Üçüncüsü**, istemez ve verirlerse de almaz, almayı kötü görür. Buna zâhid derler. Biz önce fakrın, sonra zühdün faziletini bildireceğiz. Çünkü insan mala haris olsa da, malın bulunmaması da bir fazilettir.

FAKİRLİĞİN FAZİLETİ

Allahü Teâlâ, **«Li'l-fukarâi'l-muhacirine»** (1), âyet-i kerimesinde fakirliği, hicretten önce buyuruyor. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Allahü Teâlâ çoluk çocuğu fazla ve zâhid olan fakiri sever»** (2). Yine buyurdu: **«Ey Bilâl, bu cihandan giderken zengin değil, fakir olarak gitmeye gayret et»** (3). Yine buyurdu: **«Ümmetimin fakirleri, zenginlerinden beşyüz sene önce Cennete girerler»** (4). Bir rivayette kırk sene buyurdu. Belki de bu ikinci rivayetle haris olan fakiri, diğerleriyle de kanaat sahibi olan fakiri kasdetmiştir. Yine buyurdu: **«Ümmetimin en iyileri, fakirlerdir. Cennete daha çabuk girecekler, zayıflardır»** (5). Yine buyurdu: **«Benim iki san'atım vardır. Onlardan el çekmeyen, beni sevmiş olur: Biri fakirlik, diğeri Allah yolunda harbetmektir»** (6). Haberde geldi ki, Cebrâil aleyhisselâm, «Ey Muhammed! (aleyhisselâm) Allahü Teâlâ

---

(1) 59 — Haşr: 8. (2), (3), (4) IV/167.
(5), (6) IV/168.

sana selâm söylüyor ve ister misin, yeryüzündeki bütün dağları altın edeyim ve nereye gidersen seninle gelsinler? buyuruyor», dedi. «Hayır, yâ Cebrâil! Dünya evsizlerin evi, malsızların malı ve onda mal toplamak akılsızların işidir» (1), buyurdu. «Ey Muhammed, (aleyhisselâm) Allahü Teâlâ seni sağlam söz üzere bulundursun», dedi. İsa aleyhisselâm uyuyan bir kimsenin yanından geçiyordu. «Kalk, Allahü Teâlâ'yı zikret», buyurdu. «Benden ne istiyorsun? Ben, dünyayı isteyenlere verdim», dedi. «Öyleyse uyu, istediğin gibi uyu», buyurdu. Mûsa aleyhisselâm uyuyan birine uğradı. Toprak üzerine yatmış, başının altına taş gibi kuru bir çamur koymuş, üzerinde bir kilimden başka bir şey yoktu. «Yâ Rabbi, bu senin kulun zayi oldu, bir şeyi yoktur», diye söyledi. Vahiy geldi ki: «Ey Mûsa (aleyhisselâm) bütün varlığı ile yüzünü bana dönenden dünyayı uzak ettiğimi bilmiyor musun?». Ebû Râfi' der ki: Resûlullah'a bir misafir geldi. Misafire yedirecek bir şey yoktu. «Filân Yahudiye git ve bize Receb ayının başına kadar borç olmak üzere bir parça un versin» (2), buyurdu. Gittim ve Yahudiye söyledim. «Hayır, vallahi rehinsiz vermem», dedi. Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) söyledim. «Allah için söylerim ki, gökte ve yerde eminim. Verirse, öderim. Şimdi git ve benim şu zırhımı rehin olarak ona ver», buyurdu. Gittim ve rehini verdim. Gönlünü hoş etmek için şu âyet-i kerime indi: «Göz ucuyla bile, dünyaya ve onu isteyenlere bakma. Çünkü o, onlar için fitnedir. Sana verilen ise, Allah'ın katında daha iyi ve devamlıdır» (3). Kâ'bü'l-Ahbâr (radıyallahü anh) buyurur ki, Mûsa aleyhisselâma vahiy geldi ki: Bir fakir yüzünü sana çevirince ona, «Merhaba, iyi bir iş yapanların şiârı üzeresin», de. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Cenneti bana gösterdiler. Cennettekilerin çoğu fakirler idi. Cehennemi bana gösterdiler. Cehennemdekilerin çoğu zenginler idi». Yine buyurdu: «Cennette az kadın gördüm ve nerede olduklarını sordum. Onları eşyaları ve süslü elbiseler bağladı, dediler» (4). Bildirmişlerdir ki, peygamberlerden biri, bir denizin kenarına geldi. Bir balıkçıyı, ağını atarken «Şeytanın ismi ile» dediğini gördü. Çok balık tuttu. Bir başkası ağını attı ve «Rahmân'ın ismi ile», dedi. Az balık tuttu. O peygamber, «Yâ Rabbi, bütün bunlar seninledir, ama neden böyle oldu?», dedi. Allahü Teâlâ meleklere, bu ikisinin Cennetteki ve Cehennemdeki hâllerini bu peygamberime gösteriniz, buyurdu. Görünce, «Râzı oldum, evet öyledir», dedi. Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Peygamberlerden en sonra Cennete girecek olan Süleyman'dır (aleyhisselâm). Sahâbeden en sonra girecek Abdurrahman İbn Avf'dır. Bu da zenginlikleri sebebiyledir» (5).

---

(1) IV/168. (2) IV/169.
(3) 20 — Tâhâ: 131 (4), (5) IV/169.

İsa aleyhisselâm buyurdu: «Zengin, çok zor Cennete girer». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Allahü Teâlâ sevdiği kuluna belâ verir, sevdiği daha fazla olursa iftinâ eder». «Yâ Resûlâllah, iftinâ ne demektir», dediklerinde «Ne malı, ne de ehli kalan kimsedir», buyurdu. Mûsa aleyhisselâm, «Yâ Rabbi, insanlar içinde sevdiklerin kimlerdir? Onları ben de seveyim», deyince, Allahü Teâlâ, «Nerede bir fakir varsa, fakir yâni tam fakir», buyurdu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Kıyamet günü bir fakiri getirirler. İnsanlar birbirinden özür dilediği gibi, Allahü Teâlâ'da ondan özür diler ve: Ey kulum, dünyayı senden uzak tutmam, sana değer vermediğimden değil, benim mükâfat ve ihsanıma kavuşman içindir. Saf saf olmuş insanlar arasında yürü. Benim için sana yemek yahut elbise vereni al; onu senin emrine verdim. Halbuki insanlar o gün kan - ter içerisindedirler. Onların arasına girer ve kendine iyilik edenleri alır ve çıkar» (1). Yine buyurdu: «Fakirlere âşina olunuz. Onlara iyilik yapınız. Çünkü onların saâdeti yoldadır». «O nedir?», dediklerinde, «Kıyamet günü onlara, size kim bir parça ekmek veya bir hırka veya içecek bir su vermişse, elinden tutunuz ve Cennete götürünüz denir» (2), buyurdu.

Emirü'l-Mü'minin Ali (radıyallahü anh), Resûlullah'tan (sallâllahü aleyhi ve sellem) bildirir: «İnsanlar yüzünü dünyalık toplamaya ve dünyayı tâmir etmeye çevirip, fakirleri düşman bilince, onları dört belâya müptelâ eder: Zamanın kıtlığına, sultanın cevrine, kadınların hıyanetine, kâfirlerin ve düşmanların şevket ve kuvvetine düşürür» (3). İbn Abbas (radıyallahü anhümâ) buyurur: «Fakir olduğu için bir kimseyi aşağı, zengin olduğu için bir kimseyi yüksek tutan mel'ûndur». Derler ki, zenginler Süfyân-ı Sevri'nin meclisinden başka bir yerde, o kadar aşağılanmadılar. Süfyân-ı Sevrî onları önde bulundurmaz, en arka safta bulundururdu. Fakirleri kendine yakın oturturdu. Lokman Hekim oğluna, «Elbisesi eski olanı aşağı görme. Çünkü senin ve onun sahibiniz birdir», dedi. Yahya ibn Muâz buyurur ki: «Zavallı insan, fakirlikten korktuğu kadar Cehennemden korksaydı, fakirlikten de, Cehennemden de emin olurdu. Dünyayı istediği kadar Cenneti isteseydi, ikisine de kavuşurdu. Dıştan insanlardan korktuğu kadar, kalbden Allah'tan korksaydı, dünyada da, âhirette de saâdete kavuşurdu. İbrahim-i Edhem'in huzuruna bir kimse onbin gümüş getirdi. Almadı. Alması için çok sıkıştırdı. «İster misin ki, bununla fakirler defterinden sileneyim? Bunu aslâ yapamam», dedi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Hazret-i Âişe'ye (radıyallahü anhâ), «Beni anlamak ister-

(1) IV/170. (2), (3) IV/171.

sen fakir gibi yaşa. Zenginlerden uzak ol ve yamalı olmayınca hiçbir gömleğini çıkarıp atma» (1), buyurdu.

KANAATKÂR FAKİRİN FAZİLETİ

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «İslâm dini üzerinde olana ve kendine yetecek kadar dünyalık verilene ve buna kanaat edene müjdeler olsun» (2). Yine buyurdu: «Ey fakirler, kalbinizin derinliklerinden fakirliğe râzı olunuz, fakir sevabına ancak böyle kavuşursunuz. Yoksa kavuşamazsınız» (3). Bu, haris olan fakire sevab olmadığını göstermektedir. Fakat onun da sevaba kavuşacağı hakkında gayet açık hadis-i şerifler vardır. Yine buyurdu: «Her şeyin bir anahtarı vardır. Cennetin anahtarı da sabırlı fakirleri sevmektir. Çünkü onlar kıyamet günü celis-i ilâhidirler» (4). Yine buyurdu: «Allahü Teâlâ katında kulların en sevgilisi, elinde bulunana kanaat eden ve rızk hususunda Allahü Teâlâ'nın verdiğine razı olandır» (5). Yine buyurdu: «Yarın kıyamette hiçbir zengin ve fakir bulunmaz ki, dünyada iken yiyeceklerinden fazla bir şeyleri bulunmamasını istemesinler» (6). Allahü Teâlâ, İsmail aleyhisselâma vahiy gönderdi: «Beni kalbi kırık olanların yanında ara». «Kalbi kırık olanlar kimlerdir Yâ Rabbi!», diye sorunca, «Sâdık fakirler», buyurdu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Allahü Teâlâ buyurur ki: Benim seçkin, büyük ve hususî kullarımı Cennete götürünüz. Melekler: Ey sahibimiz, onlar kimlerdir?, derler. "Benim verdiğime razı olan, Müslüman fakirlerdir", buyurur. Hepsini Cennete götürürler. Halbuki insanlar o zaman hâlâ hesap olunmaktadırlar».

Ebû'd-Derdâ (radıyallahü anh) buyurur: «Dünyalığı artınca sevinenler ve her gün eksilmekte olan ömrüne üzülmeyenler içerisinde aklı noksan olmayan yoktur. Sübhânallah! Aman yâ Rabbi, gittikçe artan ve fakat ömür eksilen dünyada ne hayır vardır!». Bir kimse Âmir ibn Abd-i Kays'a uğradı. Ekmekle marul yiyordu. «Ey Âmir, bu dünyada bu kadara kanaat mı eyledin?», dedi. Cevabında, «Bundan daha az ve aşağısına kanaat eden bir kimse tanıyorum», dedi. Bir gün Ebû Zer, (radıyallahü anh) oturmuş, insanlarla konuşuyordu. Hanımı geldi ve «Sen burada oturuyorsun. Allah için söylüyorum ki, evde yiyecek bir şey yoktur», dedi. «Ey hanım! Önümüzde çetin bir geçit vardır. Yükü hafiflerden başkası oradan geçemez», dedi. Hanımı memnun oldu ve geri döndü.

---

(1) IV/171. (2), (3), (4), (5) IV/172.
(6) IV/173.

FASIL

SABREDEN FAKİR, ŞÜKREDEN ZENGİNDEN ÜSTÜNDÜR

Sabreden fakir mi, şükreden zengin mi daha üstündür? diye ihtilâf etmişlerdir. **Doğrusu, sabreden fakir, şükreden zenginden üstündür.** Bütün bu hadis-i şerifler bunu gösteriyor. Fakat işin içyüzünü öğrenmek istersen, şöyle bilmelisin ki, Allahü Teâlâ'nın zikrine ve muhabbetine engel teşkil eden her şey, aşağı ve kötüdür. Bazı kimseye fakirlik, bazısına da zenginlik engel olur. Burada en güzel yol, kendine yetecek kadar malı bulunmak, bulunmamaktan iyi olan yoldur. Çünkü bu kadarı dünyadan sayılmaz. Âhiret azığıdır.

Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurur: **«Yâ Rabbi! Muhammed'in, âli'nin rızkını kendine yetecek kadar eyle».** Bundan fazlasının ise bulunmaması daha iyidir, ama hırs ve kanaat hâli ikisinde de aynı olmak şartıyla. Çünkü, haris olan fakir ve haris olan zengin, mala tutulmuş, onunla meşguldürler. Ama fakirin insanlık sıfatları törpülenmekte, zayıflamakta ve gördüğü sıkıntılardan ötürü dünyadan soğumaktadır. Beğenmese de, aşağı görse de, dünya kendisine zindan olunca, ölüm zamanında kalbi, dünyaya az bakar. Zengin ise dünyadan kâm almıştır. Onunla birleşmiş, bir araya gelmiştir. Ölüm zamanında ondan ayrılmaya dayanması çok zor olur. Bu iki kalb arasında büyük fark vardır. Belki ibadet ve münâcât [Allahü Teâlâ'ya yalvarma] zamanında da böyledir. Zira fakirin duyduğu lezzeti, zengin hiçbir zaman bulamaz. Kalb esir edilmeyince ve dövülmeyince, üzüntü ve sıkıntı içinde erimeyince, zikrin lezzetini duymaz. Bunun gibi ikisi de kanaatta aynı olsalar da, yine fakir üstündür. Ama fakir haris, zengin şükür ve kanaat sahibi, elinden malı çıktığı zaman çok üzülmeyen ve Cenâb-ı Hakk'a hamdeden, kalbi şükür ve kanaat ile temizlenen, dünyanın süs ve rahatına bulaşmayan bir kimse olursa, fakirin kalbi harislikle bulaşmış, fakat eziyet, sıkıntı ve üzüntü ile temizlense, ikisi birbirine yakın olur. Aslında herkesin Allahü Teâlâ'ya yakınlık ve uzaklığı, kalbin dünyadan kesilmesi ve dünyaya bağlanması miktarıncadır. Zengin, mal bulunsa da, bulunmasa da aynı hâlde olsa, kalbi bununla uğrasmasa, elinde bulundurduğunu insanlara lâzım diye bulundursa —Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) gibi ki, bir günde yüz bin gümüş dağıttı ve kendine bir gümüş ile orucunu acmak için et almadı— bu derece, kalbi bu sıfat üzere bulunmayan fakirin derecesinden yüksektir. Ama hâlleri aynı olunca fakir üstündür. Zira zenginler çoğunlukla sadaka verirler ve hayır işlerler.

Haberde geldi ki, fakirler şikâyet eylediler ve içlerinden birini Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) gönderip, «Zenginler dün-

ya ve âhiret iyiliğini aldılar. Sadaka ve zekât veriyorlar. Hacca ve gazaya gidiyorlar. Biz bunların birini yapamıyoruz», dediler. Resûlullah, (sallâllahü aleyhi ve sellem) gelen haberciyi okşadı ve, «Sana ve seni buraya gönderenlere iyilikler, rahatlıklar olsun. Sen, benim sevdiğim insanların yanından geliyorsun. Onlara de ki, Allah için fakirliğe sabredende, hiçbir zenginde bulunmayan üç haslet bulunur: Birincisi, Cennette öyle köşkler olur ki, Cennettekiler o köşkü, dünyadakilerin gökteki yıldızı görmesi gibi görürler. O köşk, ya fakir bir peygamberin, ya fakir bir şehidin, veya fakir bir mü'minindir. İkincisi, zenginden beş yüz sene önce Cennete girer. Üçüncüsü, fakir bir defa, "Sübhânâllahi velhamdü lillâhi ve lâ ilâhe illâllahü vallahü ekber", dese, zengin de bunu söylese ve bunun yanında, onbin gümüş sadaka verse onun derecesine kavuşmaz». Bunun üzerine fakirler «Razı olduk», dediler (1). Böyle buyurmasının sebebi şudur ki, zikir bir tohumdur. Dünya düşüncesinden kurtulmuş, üzüntü ve kırık bir kalb bulunca ona büyük te'sir eder. Dünyalığa sevinen zenginin kalbinde zikir, sert taş üstünden akan su gibidir.

Demek ki, herbirinin derecesi, kalblerinin Allahü Teâlâ'ya yakınlığı, zikirle meşguliyetleri ve muhabbetleri miktarıncadır. Ama zengin, mal içerisinde kendini, malı düşünmüyor sanır. Bu gururdur, aldanmadır. Böyle olmanın en doğru alâmeti Hazret-i Âişe'nin (radıyallahü anhâ) parayı, toprak gibi saçması, su gibi dağıtmasıdır. Eğer dünya malına sahip olmakla dünyaya hiç ehemmiyet verilmemiş olsaydı, peygamberler bundan, niçin bu kadar sakındılar ve niçin kaçınmayı buyurdular? Hattâ Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Benden uzak ol, benden uzak ol!». O anda kendisine dünya [dünyalık] görünmüş ve kendini ona takdim etmişti. Isa (aleyhisselâm) buyurur: «Dünyayı isteyenlerin malına bakmayın. Ona bir bakış, kalbinizdeki iman tatlılığını giderir». Bunu, dünya malı tatlılığı kalbe gelince, Hak Teâlâ'nın zikrinin tatlılığını bozduğu için, buyurdu. Çünkü bir kalbde iki zıt tatlılık bulunmaz. [Dünya iki şeyden fazla değildir. Hak ve Hakkın gayrisidir. Kalbini Hakkın gayrisine bağlarsan, Hak'tan o derece kesilmiş, uzaklaşmış olursun. O'nun gayrisinden kesildiğin kadar, Allahü Teâlâ'ya yakın olursun.] Ebû Süleymân-ı Dârânî buyurur ki: Bir şey isteyip elde edemediğin zaman, fakirin ağzından çıkan soğuk bir ah, zenginin bir senelik ibadetinden faziletlidir. Bişr-i Hâfî'ye bir kimse, «Bana duâ buyurun. Çoluk çocuğum çok, elimde ise bir şey yoktur», dedi. Buyurdu ki: «Evdekiler sana, ekmek yoktur, un yoktur dedikleri ve sen de bunları elde edemediğin ve canın yandığı zaman-

(1) IV/174.

da, sen bana duâ eyle. Çünkü, o zamandaki duân, benim duâmdan üstündür».

FAKİRLİĞİN EDEBLERİ

Fakirliğin edebleri, kalbden razı olmak, dıştan şikâyet eylememektir. Kalbde üç hâl vardır: **Birincisi**, fakirliğe sevinmek ve şükretmektir. Çünkü bilir ki, Allahü Teâlâ'nın hususi bir ihsanı olup, evliyâ kullarına verilir. **İkincisi**, şükretmese, hamdetmese de, fakırlığı aşağı görse de Allahü Teâlâ'nın fiilini aşağı görmez. Tıpkı damardan kan aldıran bir kimse, o anda canı yansa da, kan alan adama kızmaz. Bu derece de büyüktür. **Üçüncüsü**, fakirlikten dolayı Allahü Teâlâ'yı ayıblar. Bu haramdır. Fakirlik sevabını giderir. Bilâkis her zamanki itikâdı, Allahü Teâlâ'nın yaptığını, olması icabeden şekilde yaptığına, kimsenin O'nun bir işini ayıblamaya, kusurlu görmeye hakkı olmadığına inanmak, dinimizin esasıdır.

Dıştan, şikâyet etmemek lâzımdır. Tahammül perdesini korumak [yırtmamak] lâzımdır. Hazret-i Ali (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Fakir olur ki, ceza görür. Bunun alâmeti, kötü huylu olması, şikâyet eylemesi ve Allahü Teâlâ'nın kazasına kızmasıdır. Fakir olur ki saâdete kavuşur. Bunun alâmeti, iyi huylu olması, şikâyet etmemesi ve hamd etmesidir». Hadis-i şerifte, **«Fakirliği gizli tutmak, dolu hazinelerdendir»**, buyuruldu.

Fakirliğin edeblerinden biri de, zenginlerle bir arada oturmamak, onlara tevâzû göstermemek [karşılarında eğilmemek], onlara yaltaklanmamaktır. Süfyân-ı Sevri buyurur ki: «Fakir, zenginin etrafında dolaşırsa bil ki mürâidir. Sultanın etrafında dolaşırsa, bil ki hırsızdır. Fakir bazan, elinden gelirse sadaka vermeli, az da olsa malı kendinden uzaklaştırmalıdır». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Bir gümüş olur ki, yüz bin gümüşten önce gelir»**. Nerede?.. diye sorduklarında, **«İki gümüşü olup, birini veren kimse için. Bu, çok malı olmaktan ve yüz bin gümüş vermekten üstündür»**, buyurdu.

VERİLENİ ALMANIN EDEBLERİ

Şüpheli maldan verileni almamalıdır. Kendisine yetecek kadarından fazlasını istememeli ve almamalıdır. Fakirlere hizmette bulunuyorsa, alabilir. Kalabalıkta alıp, gizlice veriyorsa, sıddikların derecesidir. Eğer bunu yapmaya gücü yetmiyorsa, mal sahibine, «Bunu hakkı olanlara verin», demelidir. Ama verenin niyetine dikkat etmesi çok mühimdir. Hediye mi, sadaka mı veriyor, yoksa riyâ

ile mi veriyor? Hediye olanı, minnet olmayacaksa kabul etmek sünnettir. Bir kısmının minnetli, diğerinin minnetsiz olacağını bilirse, minnet bulunmayandan fazlasını almamalıdır. Bir kimse Resulullah'a (sallallahu aleyhi ve sellem) yağ ve bir koyun getirdi. Koyunu geriye verdi, yağı kabul etti. Bir kimse Feth-i Musûlî'ye elli gümüş getirdi. Buyurdu ki: Hadis-i şerifte geldi ki: **«Bir kimseye istemediği hâlde bir şey verilirse, onu geri çevirmek, Allahü Teâlâ'yı reddetmek olur»** (1). Bunun için bir gümüş aldı, diğerini almadı. Hasan-ı Basri de bu hadis-i şerifi bildiriyor. Lâkin bir kimse, bir gün bir kese gümüş ve güzel elbise getirip, kendisine verince kabul etmedi ve «insanlara ders veren ve onlardan bir şey alan, kıyamet günü Allahü Teâlâ'yı, katında hiç nasibi olmadığı hâlde görür», buyurdu. Bunu kabul etmemesinin sebebi, ders okutmaktaki niyeti yalnız sevab kazanmak olduğu için idi ve buna ilim okutmakla kavuşulacağını bildiği için idi. İhlâsını bozmak istemedi. Bir kimse, bir fakire bir şey verdi. Almadı ve «Yanında kalsın. Eğer verdiğini almakla. senin yanındaki kıymetim artacaksa kabul edeyim», dedi. Süfyân, kimseden bir şey almaz ve «Söylemeyeceğini bilsem alırdım», buyururdu. Yâni bunu söyleyecek ve bununla övünecek. Bir kimse vardı. Çok sevdiklerinden alır, başkalarından almazdı ve minnetten çok sakınırdı. Bişr-i Hâfî der ki: «Seriyyü's-Sekatî'den başka kimseden bir şey istemedim. Onun zühdünü, ondan istememe, elinden bir şey çıkmasına memnun olacağını bilirdim». Riyâ, gösteriş niyeti ile verirse. almamak daha iyidir. Büyüklerden biri, verilen bir şeyi almadı. Kendisine çıkıştılar. «Onlara merhamet eyledim. Çünkü onlar verdiklerini söylerler, hem paraları, hem de sevabları gider», buyurdu. Sadaka niyeti ile verilirse, sadaka alacak hâlde değilse almamalıdır. Muhtaç ise, almamazlık etmesi doğru değildir. Hadis-i şerifte buyuruldu ki: **«İstenmeden bir kimseye verilen şey, Allahü Teâlâ'nın gönderdiği rızıktır»** (2). Buyurmuslardır ki, bir kimseye bir şey verilir de onu almazsa, istediği hâlde kendisine bir şey verilmemeye mübtelâ olur. Seriyy her ne zaman Ahmed ibn Hanbel'e bir şey gönderse. almazdı. «Yâ Ahmed! Geri çevirmenin âfetinden sakın», dedi. «Bir daha söyle», dedi. Tekrar söyledi. Düşündü ve «Bir ay idare ederim, bunu sakla o zaman alırım», dedi.

İHTİYACI OLMADAN DİLENMEK HARAMDIR

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Dilenmek haramdır, zaruretsiz helâl olmaz»**. Haram olmasının sebebi kendisinde üç kötü şey bulunduğu içindir.

---

(1) IV/179. (2) IV/180.

Birincisi: Fakirliği izhâr etmek, Allahü Teâlâ'dan şikâyet etmektir. Nitekim bir kimsenin kölesi başka birisinden bir şey alırsa veya isterse, efendisine ta'n etmiş olur. Bunun kefâreti (günah olmaması) zaruret olmadan ve şikâyet yollu söylememektir.

İkincisi: Kendini hakir tutmuş olur. Halbuki mü'min olan kendini Allahü Teâlâ'dan gayrisine karşı aşağı ve hakir tutamaz. Bundan kurtulmak, elden geldiği kadar bir sevdiğinden, akrabasından, gönlü açık olandan veya kendisini aşağı görmeyen ve karşısında kendini alçaltmayan birisinden istemekle olur. Bunu yapamazsa zaruretsiz söylememelidir.

Üçüncüsü: İsterken istediği kimseyi rencide eder, mahcup eder. Çünkü utanarak veya riyâ ile vermeye mecbur eder. Böyle kimsenin vermesi üzülerek olur, kalbden vermiş olmaz. Vermezse ayıblanmak mahcubiyetine düşer. Bundan kurtulmak açıkça söylemeyip ima etmekle olur. Yâni o kimse isterse, bunu anlamamış olabilir. Açıkça söylerse, belli bir şahısa değil, ortaya söylemelidir. Orada zengin bir kimse olur ve bütün gözler ona çevrilirse, vermeyince onu ayıplarlarsa bundan istemek de yasaktır. Çünkü bu da şahıs tâyin etmek olur. Fakat zekât alabilen bir başkası için istiyorsa, zekât vermesi lâzım olan bir kimseden istemesi câizdir. O kimse bundan sıkılsa da yine câizdir. Kendisi zekât alacak vaziyette ise yine câizdir. Ama ayıblanmak, yahut mahcup olmak korkusuyla verenden almak haram olur. Çünkü bu müsadere gibi oluyor. Evet, zâhiri fetvâda söze bakılır ama bu, dünyada işe yarar, öbür dünyada kalbin fetvâsına itimad olunur. İstemeyerek verdiğine şâhidi olursa haram olur.

Yukarıdaki yazılardan zaruret veya mühim bir ihtiyaç olmaksızın dilenmenin haram olduğu anlaşıldı. Bu da süslenmek, iyi yemek veya iyi elbiseler almak için dilenmek olup câiz değildir. Dilenmek, âciz olup hiçbir şeyi bulunmayan ve çalışmayan kimse için câizdir. İbadetle meşgul olması için dilenmek câiz değildir, bilâkis çalışması lâzım olur.

Yiyeceğe ihtiyacı olsa, evinde işine yaramayan kitap veya fazla seccade veya elbise bulunsa dilenmesi haram olur. Önce bunları harcaması gerekir. Kendini ve çocuklarını süslemek için dilenmek haram olur.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «**Elinde bir şey olup, dilenen kimse kıyamet günü yüzünün etleri sıyrılmış, kemikleri çıkmış olarak gelir**» [1]. Yine buyurdu: «**Elinde olduğu hâlde dilenenin aldığı Cehennem ateşidir. İster çok alsın, ister az**» [2].

(1), (2) IV/182.

Resûlullah'dan (aleyhisselâm) «Dilenmemek için elinde ne kadar olmak gerekir?», diye sorduklarında bir hadis-i şerifte, «Akşam ve kuşlukta yetecek kadar», bir hadis-i şerifte «Elli dirhem [gümüş kuruşluklara dirhem denir]», buyuruldu. Çünkü bu miktar bekâr bir kimsenin bir yıllık geçimine ancak yeter. Eğer elinde bu kadar bir şey yoksa ve zekât mevsimi geldiğinde istemeyip o sene zekât isteme hakkını kaybederse bu kadar istemek câizdir. Kuşluk ve akşam buyurulması her gün dilenen içindir. Çünkü onun için gün, diğeri için sene gibidir. Bunlar, dilenmenin müddeti hakkındadır.

Muhtaç olunan şeyin cinsi aslında üçtür: **Yiyecek, giyecek ve mesken.** Resûlullah (sallâllah üaleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«İnsanoğlunun dünyada üç şeyden başka şeyde hakkı yoktur: Belini doğrultacak kadar yemek, avret yerini örtecek kadar giymek ve oturacak kadar bir meskeni olmak»** (1). Evin içerisinde bulunan lüzumlu eşya evden sayılır. Ama, deri ve hasır varsa üzerlerine ikinci bir örtü için dilenmek câiz olmaz. Testisi varken ibrik almak için dilenmek câiz olmaz. İnsanlara lâzım olan şeyler çok çeşitlidir, hepsini saymamıza imkân yoktur. Fakat ihtiyacı olmadan, zaruret bulunmadan haram olan bir şey yapmamak lâzımdır.

F A S I L

FAKİRLERİN DERECELERİ

Fakirlerin dereceleri çok çeşitlidir. Bişr-i Hâfi buyurur ki, fakirler üç derecedir. **Birincisi:** İstemezler, verilirse almazlar, böyle fakirler meleklerle beraber illiyyinde bulunurlar. **İkincisi:** İstemezler, fakat verilirse alırlar. Bunlar mukarreblerle Cennet-i Firdevs'te olurlar. **Üçüncüsü:** Zaruret olunca isterler, bunlar eshâb-ı yemindendirler. İbrahim Edhem, Şakik-i Belhi'ye «Şehrindeki fakirleri nasıl bıraktın?», diye sorunca, «En iyi hâlde bıraktım. Bulurlarsa yerler, bulmazlarsa sabrederler», dedi. İbrahim Edhem, «Ben de Belh köpeklerini aynı hâlde bıraktım», dedi. Şakik, «Sizin fakirleriniz nasıldır?», deyince, «Bulmazlarsa hamdederler, bulurlarsa başkalarına verirler», dedi. Şakik, «Hakikat budur», deyip, İbrahim Edhem'in başından öptü. Bir kimse Ebû'l-Hasan Nûri'yi elini açmış dilenirken gördü, kendi kendine hayret etti. Gördüğünü Cüneyd-i Bağdadi'ye anlattı. Cüneyd-i Bağdadi buyurdu ki: «Zannetme ki insanlardan bir şey istemek için elini açmıştır. Belki insanlar için Allahü Teâlâ'dan sevab ve iyilik istemek için elini açmıştır. Onun bu hareketi ona zarar vermez. Sonra, «Bir terazi getir», dedi. Getirdim.

(1) IV/180.

Yüz dirhem gümüş tarttı, ayrıca bir avuç gümüş daha ilâve etti ve «Bunu Nûri'ye götür», buyurdu. Ne için tarttığına şaştım. Nûri'ye götürdüm. Terazi istedi, yüz dirhem tarttı, «Bunu ona ver», deyip fazlasını aldı ve «Evet, Cüneyd hakim bir insandır, ipin her iki ucunu korumak istiyor», dedi. «Buna daha da şaştım», dedim. Cüneyd'e götürdüm ve gördüklerimi anlattım. Buyurdu ki: «Allah Allah, kendisi için olanı aldı, bizim için olanı geri gönderdi».

«Bu nasıl oldu», dedim. Buyurdu ki: «O yüz dirhem âhiret sevabı için idi, fazlası da Allah rızası için idi. Allah için olanı kabul etti, kendim için olanı geri gönderdi». O zamanın fakirleri böyle idi. Elbette kalbleri o kadar sâf idi ki, dilleri konuşmadan birbirlerinin kalbinden geçenleri anlarlardı. Böyle olmayan kimse, hiç olmazsa böyle olmayı istesin. Bunu da yapamazsa bâri doğruluğunu kabul etsin.

ZÜHD VE ZÜHDÜN HAKİKATİ

Buzu olan, sıcak havada susayınca, suyu onunla soğutup içmeyi çok sever. Bir kimse gelir ve altına karşılık bu buzu almak ister. Altının sevgisi soğuk su isteğini giderir. Der ki: «Bugün ılık su içeyim ve sabredeyim. Bu altın ise bütün hayatım boyunca yanımda kalır. Bunun yanımda kalması, eriyip su olan ve en çok yanımda bir gece kalan buzdan daha iyidir». Altını isteyip buzu istememesi, daha kıymetliyi istemek olup buna zühd denir. Ârifin dünyadaki hâli de böyledir. Dünyanın geçici olduğunu, devamlı geçmekte olduğunu ve ölüm zamanının gelmekte olduğunu görür. Ahireti ise sâf ve devamlı görüp ancak dünyayı terk etmekle ona kavuşacağını, onu elde edeceğini bilir. Onun gözünde dünya aşağı görünür ve daha kıymetli olan âhirete kavuşmak için ondan el çeker. Bu hâle zühd denir. Bir şartla ki, bu zühd dünyada mubah olan şeylerde olur. Haramlardan kaçmak zaten farzdır. Bu zühd, varlıklı kimse için olmalıdır. Dünyalığı olmayan zühde kavuşamaz, ancak verilen bir şeyi almamakla kavuşabilir. Bu ise tecrübe etmeyince anlaşılamaz. Çünkü dünyalık elde edilince nefis bir başka şekil alabilir ve eski hâlinden dönebilir. Diğer bir şart da malı saklamayıp vermek, mevki ve makamı terk etmektir. Çünkü mutlak zâhid, bütün dünya lezzetlerinden geçmiş, âhiret lezzeti isteyen kimsedir. Bu bir alışveriştir. Fakat bunda çok kâr vardır. Nitekim Allahü Teâlâ buyurur ki: **«Allah, Cennete karşılık mü'minlerden beden ve mal alır».** Ve yine buyurdu: **«Bu alışveriş, size mübârek olsun; sevininiz ki, bundan çok kazançlısınız»** [1].

Cömertliğini göstermek için veya âhireti istemediğini, başka

(1) 9 — Tevbe: 111.

bir sebeple dünyayı terk etmek lâzım geldiğini söyleyen zâhid olmaz. Dünyayı âhirete satmak büyük zühddür. Fakat bu da mârifet sahiplerinin yanında zayıf kalır. Ârif o kimsedir ki, dünya gibi âhireti de düşünmez. Çünkü Cennet, göz, ferc ve midenin arzuları içindir. Belki buna da hakaret gözüyle bakar ve kendini hayvanların da ortak bulunduğu istek ve arzulara kıymet vermekten üstün tutar. Hattâ dünya ve âhirette Allahü Teâlâ'dan başkasını istemez. O'nu tanımak, O'nu bilmek ve O'nu müşâhede etmekten başkasına kanaat etmez. O'ndan gayrisi gözünde aşağı görünür. Bu, âriflerin zühdüdür. Böyle bir ârifin maldan sakınması ve kaçınması olmasa da olur. Belki verileni alır, yerine koyar ve hakkı olanlara verir. Nitekim Hazret-i Ömer (radıyallahü anh), yeryüzündeki malları elinde tuttuğu hâlde, kalbi bu malları hiç düşünmezdi. Ve nitekim Âişe (radıyallahü anhâ) yüz bin gümüşü Allah yoluna dağıttığı hâlde bir gümüşle kendine orucunu bozmak için et almadı. Bundan anlaşılıyor ki, ârifin elinde beş yüz bin gümüş bulunur ve yine zâhid olur. Başkasının elinde bir kuruş bulunmaz, zâhid de olamaz.

Burada kemâl derecesi, kalbin dünyadan kesilmesi, onu istemekle meşgul olması olup, ondan kaçmak, onunla mücadele etmek ve barışmak değildir. Onu ne sever, ne de düşman tutar. Çünkü düşman tuttuğu bir şey ile sevdiği bir kimseyle meşgul olduğu gibi meşgul olur. Burada kemâl Allahü Teâlâ'dan gayri olan hiçbir şeyi düşünmemektir. Dünya malı sana göre deniz suyu gibi olmalıdır ve senin elin Allahü Teâlâ'nın hazinesi gibi olmalıdır. Çoğalırsa, azalırsa, gelirse, giderse sen onu düşünme. Kemâl mertebe budur. Fakat ahmakların yanıldıkları yer de burasıdır. Çünkü malı terk etmeyi söyleyen, kendine, ben malı düşünmüyorum süsü verebilir. O hâlde malı olduğu hâlde gönlünü mala bağlamamak, ondan kaçmak ve onun büyülerinden kurtulmak, işin esasıdır. Bir kimse Abdullah ibn Mübârek'e, «Yâ zâhid», dedi. Buyurdu ki: «Zâhid Ömer ibn Abdülaziz'dir. Çünkü dünya malı onun elindedir. Bununla beraber zühd üzeredir. Benim zaten bir şeyim yoktur. Bana zâhid demek nasıl doğru olabilir?». İbn Ebî Leylî, İbn Şebreme'ye, «Şu Ebû Hanife'yi görür müsün? Bu dokumacı oğlu neye fetvâ versek tersini söyler», dedi. Diğeri, «Bilmiyorum ki, dokumacı oğlu mudur, yoksa başka bir şey midir? Şu kadar biliyorum ki: Dünya yüzünü ona döndü, o ise, ondan kaçıyor. Dünya yüzünü bizden çevirdi, biz ise onu arıyoruz», dedi.

İbn Mes'ûd (radıyallahü anh) buyurdu ki: «Eğer onlar üzerine, kendinizi öldürünüz, yahut diyarlarınızdan çıkın yazsaydık (yâni farz kılsaydık), az bir kısmı hâriç, bunu yapmazlardı» [1], âyet-i

(1) 4 — Nisâ: 66.

kerimesi ininceye kadar aramızda dünyayı seven hiç kimsenin bulunduğunu bilmiyordum.

Müslümanlar, Allahü Teâlâ'nın sevgisinin hangi şeyde olduğunu bilse idik onu yapardık, dedikleri zaman bu âyet-i kerime indi.

Buzu altına satmak her akıllının anlayabileceği kıymetli bir sermaye teşkil eder. Âhirete göre dünya, altının yanındaki buzdan daha aşağıdır. Fakat insanlar üç sebeple bunu göremiyorlar. Birincisi: **İman zayıflığı.** İkincisi: **Bulundukları hâle, şehvet ve arzularına esir olmaları.** Üçüncüsü de: **Te'hir etmek ve sonra yaparım demeleridir.** Buna da sebep, bulunduğu hâlde şehvet ve arzularına esir olması, bunlardan kurtulamaması ve va'd edilen için elindekini vermeyi unutmasıdır.

ZÜHDÜN FAZİLETİ

Dünyanın kötülüğü, alçaklığı hakkındaki söylediklerimiz buna delildir. **Fakat dünya sevgisi helâke, düşmanlığı ise saâdete götürür.** Şimdi dünyayı sevmemek hakkında bildirilen haberleri anlatalım. Zühdün en muazzam övülüşü, Kur'ân-ı Kerîm'de ilim sahiplerine izâfe edilmesidir. Kârûn gayet şaşaalı bir şekilde maiyetiyle sokağa çıktığı zaman herkes, keşke onun yerinde olaydık, derdi. **«İlim sahibi olanlar âhiret sevabı bundan iyidir dediler»** (1), âyet-i kerîmedir. Bunun için demişlerdir ki, dünyada kırk gün zâhid olanın kalbine hikmet çeşmesi açılır. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allahü Teâlâ'nın seni sevmesini istiyorsan, dünyada zâhid ol»** (2). Hârise (radıyallahü anh), Resûlullah'a (aleyhisselâm) «Ben hak mü'minim», dediği zaman, **«Bunun alâmeti nedir?»** buyurdu. Cevabında; «Nefsim öyle zâhiddir ki, altın ve taş bana göre aynıdır. Sanki Cennete ve Cehenneme bakıyorum», dedi. **«İyi muhafaza et, lâzım olanı buldun»**, buyurdu. Sonra, **«Bu, kalbini Allahü Teâlâ'nın nûrlandırdığı bir kuldur»**, buyurdu. **«Allahü Teâlâ hidâyet vermek istediği kimsenin sinesini İslâm için ferah ve geniş eyler»** (3), âyet-i kerîmesi geldiği zaman, «Yâ Resûlâllah, bu ferahlık ve genişlik nedir?», dediler. Buyurdu ki: **«Öyle bir nûrdur ki, kalbe düşer ve sîne onunla ferah ve geniş olur»**. «Bunun alâmeti nedir?», dediklerinde, **«Kalb, bu yalancı ve aldatıcı dünyadan kaçar, yüzünü ebedî olan âleme çevirir ve ölmeden evvel ölüm hazırlığı yapar»** (4), buyurdu. Yine buyurdu: **«Allahü Teâlâ'dan gerektiği şekilde utanınız»** (5). «Utanmıyor muyuz?» dediklerinde, **«Peki, yiye-**

---

(1) 28 — Kasas: 80. (2) IV/190.
(3) 6 — En'am: 125. (4), (5) IV/190.

miyeceğiniz kadar mal niçin topluyorsunuz? Ve niçin içinde oturamayacağınız binalar yapıyorsunuz?» buyurdu.

Bir gün Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) konuşurken «Lâ ilâhe illâllah kelimesini doğru olarak söyleyip diğer şeylere bulaşmayan Cennetliktir», buyurdu. Ali (radıyallahü anh) kalktı ve «Yâ Resûlâllah, bulaşılmaması gereken şeylerin ne olduğunu tefsir eder misiniz?» dedi. Buyurdu ki: «Dünyayı sevmek ve aramaktır. Çünkü öyle insanlar vardır ki, sözleri peygamberlerin sözleri gibi, işleri ise cebbârların işi gibidir. Lâ ilâhe illâllah kelimesini öğrenen, bu kimseler gibi, hakikatten uzakta kalmamışsa onun yeri Cennettir». Yine buyurdu: «Dünyada zâhid olanın kalbine, Allahü Teâlâ hikmet kapısı açar, dilini hikmetle söyletir, dünya hastalık, ilâç ve dermanlarını ona bildirir ve dünyadan selâmetle Cennete gider» (1).

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) sahâbe ile beraber idi. Semiz ve yüklü develerin yanından geçtiler. Arabların en kıymetli malı, sütünden, etinden, derisinden, yününden faydalandıkları bu develerdir. Resûlullah (aleyhisselâm) yüzünü çevirip o develere bakmadı. «Yâ Resûlâllah, bu bizim en kıymetli malımızdır, niçin bakmıyorsun?», dediklerinde, «Allahü Teâlâ beni bakmaktan nehyetti» (2), buyurdu. İsa aleyhisselâma, «Müsaade ederseniz sizin ibadet edebileceğiniz kadar bir bina yapalım», dediklerinde, «Gidin, suyun üstünde bina yapın», buyurdu. «Bu nasıl olur?», dediklerinde, «Dünya sevgisi ile ibadet nasıl olur?», buyurdu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: «Allahü Teâlâ'nın sizi sevmesini istiyorsanız, dünyadan el çekiniz» (3). Hafsa (radıyallahü anhâ), babası Hazret-i Ömer'e (radıyallahü anh), «Şehirlerden ganimet malı gelince, bundan daha ince elbise giyiniz ve daha iyi yemek yeyiniz —tâ ki yanınızda olanlar da yesinler—» deyince, «Ey Hafsa! Kocanın hâlini karısından iyi kimse bilmez. Sen Resûlullah'ın hâlini herkesten iyi bilirsin. Allah'a yemin ederim ki, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) peygamberliğini tebliğden sonra kendisi ve ehli, sabahleyin tok olunca gece aç yatarlardı. Allah'a yemin ederim ki, birkaç sene geçti ve doyuncaya kadar hurma yemedi. Hayber'in fethine kadar devam etti. Allah'a yemin ederim ki, bir gün sofra üzerinde önüne yemek koydular, yüksekte olduğu için yüzünün rengi değişti, sonra yere koymalarını emretti. Allah'a yemin ederim ki, uyuduğu zaman iki kat kilim üzerinde uyurdu. Bir defa dört kat ettiler daha yumuşak oldu. Buyurdu ki: «Dün gece yumuşaklık beni gece namazından alıkoydu, eskisi gibi kilimi iki kat ediniz». Allah için söylüyorum, sen bilirsin, onun elbisesini yıkadın.

(1) IV/190 - 191. (2) IV/191.
(3) IV/193.

Bilâl (radıyallahü anh) ezan okudu. Başka elbisesi olmadığı için, elbisesi kuruyuncaya kadar evden çıkmadı. Allah için söylüyorum, sen bilirsin. Beni Nadir kabilesinden bir kadın onun için izâr ve ridâ dokudu. İkisi tamam olmadan birini gönderdi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) onu sırtına alarak dışarı çıktı. Bundan başka hiçbir şeyi yoktu», dedi. Hafsa (radıyallahü anhâ) «Hepsini dediğiniz gib biiliyorum». Bunun üzerine Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) çok ağladı, kızını da ağlattı. O kadar ağladı ki, kendinden geçti. Kendine gelince «İki sevgili bizi bırakıp gitti. Muhammed ve Ebû Bekir. Onlar doğru yolda idiler. Onların yolundan gidersem, onlara kavuşurum. Yoksa beni başka yola götürürler. Ben de onlar gibi meşakkate sabrederim, böylece bu yaşayışla ebedî rahatlık içinde onlarla beraber olurum», buyurdu. Sahâbeden bazı tâbiînin birinci tabakasında olanlara, «Sizin ibadetiniz sahâbelerin ibadetinden çoktur. Fakat onlar sizden daha üstündür, çünkü dünyada sizden daha zâhid idiler» dediler. Ömer (radıyallahü anh) buyurdu ki: «Dünyada zühd hem kalb, hem beden rahatlığıdır». İbn Mes'ûd (radıyallahü anh) buyurur ki: «Zâhidin iki rekât namazı, müctehidlerin ömrünün sonuna kadar olan ibadetlerinden faziletlidir». Sehl-i Tüsteri buyurur ki: «Amelin ihlâsla olması dört şeyden korkmadığın zaman mümkündür. Açlıktan, çıplaklıktan, fakirlikten ve hakirlikten».

ZÜHDÜN DERECELERİ

Zühdün üç derecesi vardır: **Birincisi**, dünyadan el çeker, fakat gönlü onda kalır. Mücâhede ve sabreder, buna **mütezehhid** denir. Zâhid denmez; fakat zühdün başlangıcı budur. **İkincisi**, gönülden ona bakmaz; fakat zühde bakar ve kendi zühdünü bir iş bilir. Bu, **zâhiddir**; fakat eksikleri vardır. **Üçüncüsü**, zühdde de zâhid olur. Yâni kendi zühdünü de görmez ve onu bir iş bilmez. Böyle olan bir kimse padişahın sarayına gidip vezirlik makamına oturan kimseye benzer. Sarayın kapısında, içeri sokmamak için bir köpek üzerine saldırınca ona bir parça ekmek atar, kendinden uzaklaştırır, sonra vezirlik makamına çıkar, böyle bir kimsenin yanında bir lokma ekmeğin kıymeti hiç gibidir. Dünya bir lokmadır, şeytan dergâh-ı ilâhînin önünde havlayan bir köpektir. Ona bir parça ekmek atınca seni bırakır. Halbuki bütün dünya âhiretin yanında, vezirlik yanında bir lokmadan daha küçüktür. Çünkü âhiretin sonu yoktur. Dünya ise geçicidir. Geçici olanın, sonsuz olanın yanında hiç kıymeti yoktur. Bunun için Ebû Yezîd'e (rahmetullahi aleyh), «Filân kimse zühdden bahsediyor», dediklerinde, «Ne hakkındaki zühdden?», buyurdu. «Dünya hakkında», dediler. «Dünya bir şey değildir ki, onun

için zühd yapılabilsin, önce zühd yapılabilecek bir şey lâzımdır», buyurdu.

Zühd yapılması icabeden şeyde zühdün derecesi üçtür:

Birincisi, âhiret azabından kurtulmak için zâhid olur. Öyle ki, korkusundan yok olmayı ister. Bu, korkanların zühdüdür. Bir gün Malik-i Dinâr buyurdu ki: «Dün gece Allahü Teâlâ'ya karşı çok yüzsüzlük ettim ve O'ndan Cenneti istedim». İkincisi, âhırette sevab almak için olur. Bu, diğerinden daha yüksektir. Böyle zühd, recâ ve muhabbete götürür. Buna ümid edicilerin zühdü denir. Üçüncüsü, en yüksek derecedir. Kalbine ne Cehennem korkusu, ne de Cennet arzusu gelir. Belki Allah sevgisi, dünya ve âhiret sevgısini kalbinden söküp atar. Ondan gayri olan bir şeye bakmaya hayâ eder. Nitekim Rabia-i Adviyye'nin yanında Cennetten konuşulunca, «Hâne sahibi hâneden kıymetlidir», dedi. Allahü Teâlâ'yı sevmek zevkini bulanın yanında Cennet, padişahlık etmek yanında çocukların serçelerle oynaması gibidir. Çocuk bu oyunu, padişahlıktan daha çok sevebilir. Çünkü padişahlığın, hükümdarlığın zevkini, lezzetini bilmez. Bunun da sebebi, kendinin henüz noksan olmasıdır. Allahü Teâlâ'yı müşâhede etmekten başka kendisinde bir şey kalmış olan kimse noksandır; bülûğa ermemiş, adamlık derecesine çıkmamıştır.

Terkedilmesi gereken şeylerde zühdün dereceleri de çeşitlidir. Bazıları dünyadan bir kısmını terk eder. Ancak tamamı nefsinin haz duyduğu, kendisi için zarurî olmayan ve âhiret yolunda işine yaramayan her şeyi terketmektir. Çünkü dünya, nefsin maldan, paradan, mevkiden, yemekten, içmekten, giyinmekten, konuşmaktan, uyumaktan, insanlarla beraber oturmaktan, ders okutmaktan, meclis kurmaktan, hadis rivayet etmekten ve nefsin payı olan her şeyden haz almaktan ibarettir. Ancak Allahü Teâlâ'ya dâvet etmek maksadiyle olan dünya değildir. Ebû Süleyman-ı Dârânî diyor ki: «Zühd hakkında çok sözler duydum. Fakat bize göre zühd, seni Allahü Teâlâ'dan meşgul eden her şeyi terketmendir». Yine buyurdu: «Evlenmekle, yolculukla ve hadis-i şerif yazmakla meşgul olan, yüzünü dünyaya döner». Kendisine sordular ki: «Âyet-i kerimedeki, "Allah'a selîm kalb ile gelenler hâriç» [1], selim ne demektir»?. Buyurdu ki: «Selim kalb öyledir ki, Allah'tan başka onda hiçbir şey yoktur». Yahya ibn Zekeriyya (aleyhimesselâm) sert elbise giyerdi. Nefsin haz duyduğu yumuşak ve rahat elbise giymezdi. Annesi, yünden ebise giymesini, bedeninin o sert (kıldan) elbiseden yaralanmış olduğunu söyledi. Annesinin dediği gibi yaptı. Bunun üze-

(1) 26 — Şuarâ: 89.

rine vahiy geldi: «Ey Yahya, dünyayı bana tercih mi eyledin?». Ağladı ve yine o sert elbisesini giydi. Biliniz ki bu, zühdün son derecesidir ve herkes buraya erişemez. Herkesin derecesi, dünyayı terk edebildiği kadardır. Günahların bazısından tevbe etmek doğru olduğu gibi, bazısından da zühd etmek doğrudur. Yâni sevap ve faydaya kavuşur. Ama âhiret için tevbe ve zühd edenlere vâdedilen makama bütün günahlardan el çeken ve hepsine tevbe eden kavuşur.

DÜNYADA ZÂHİD NEYE KANAAT ETMELİDİR?

Bil ki insanlar, Hâviye'ye [Cehenneme] düşmüşlerdir. Vâdilerin sonu yoktur. Fakat mühim olanlar dünyada altıdır: Yemek, giyinmek, mesken, evdeki lüzumlu eşya, kadın, mal [para ve mevki].

BİRİNCİSİ YEMEKTİR: Cinsinde, miktarında ve yenmesinde çeşitli sözler vardır. Cinsin en aşağısı gıda vermektir. İsterse kepek olsun. Orta hallisi arpa ve çavdar ekmeğidir. En yükseği elenmemiş buğday ekmeğidir. Elenmiş undan olursa zühdden çıkar ve lezzete girer. Miktarı en az yedi yüz elli gramdır. Vasatı yarım men, fazlası da bundan fazladır. Şeriatta fakirlik bununla ölçülür. Bundan fazla yerse zühdü midesinde bozar. Gelecek için saklamakta en yüksek derece, açlığını giderek miktardan fazla saklamamaktır. Çünkü zühdün esası kısa emelli olmaktır. Vasatı bir aylık veya kırk günlük yiyeceğini saklamaktır. En aşağı derecesi bir senelik yiyeceğini saklamaktır. Bundan fazla bulundurursa zühdden mahrum olur. Çünkü bir seneden fazla yaşayacağını düşünen kimsenin zühdü doğru olmaz. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), evdekiler bir seneden az olana dayanamadıkları için, bir senelik yiyecek saklardı. Fakat kendisi için akşama bile bir şey ayırmazdı. Katıkların en aşağısı [gıdası az olanı] sirke ve yeşilliklerdir. Vasatı nebatî yağlar, en kuvvetlisi ettir. Devamlı et yerse zühdü bozulur. Haftada bir veya iki defa yerse zühd derecesinden tamamen düşmez. Yemek vaktine gelince, günde bir defadan fazla yememelidir. Eğer iki günde bir yerse daha iyidir. Ama günde iki defa yerse zühd olmaz. Zühdü örenmek isteyen, Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) hâllerini bilmelidir. Âişe (radıyallahü anhâ) buyuruyor ki: «Zaman olurdu ki, Resûlullah'ın hânesinde kırk gün kandil yanmaz, hurma ve sudan başka yiyecek bulunmazdı». İsa aleyhisselâm buyurdu: «Cennet-i Firdevs'i isteyen arpa ekmeği yesin ve mezbeleliklerde uyusun». Havarilerine buyurdu ki: «Arpa ekmeği ve yeşillik yiyiniz. Buğdayın etrafında dolaşmayınız ki, şükrünü edâ edemezsiniz».

İKİNCİSİ ELBİSEDİR: **Zâhidin birden fazla elbisesi olmamalıdır.** Yıkandığı zaman elbisesiz durmalıdır. İki elbisesi olursa zâhid olmaz. Bunun en aşağısı, gömlek, külâh ve pabuçtur. En yükseği, bunlar yanında, şal ve izâr da bulunmasıdır. En aşağı cinsi sert (kıldan) olandır. Vasatı kalın yün, en yükseği ise kalın pamuktur. Yumuşak ve ince olursa, zühd olmaz. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve âlihi ve sahbihi ve sellem) vefat ettiği zaman, Âişe (radıyallahü anhâ) bir kilim ve izâr getirdi ve «O böyle idi», dedi. Hadîs-i şerifte geldi ki: **«Şehvet elbisesini giyen kimseden Allahü Teâlâ uzak olur, onu çıkarıncaya kadar sevgili kulu olsa da yine uzak olur»** (1). Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) elbisesinin alt ve üstünün değeri onbeş gümüşten fazla değil idi. Bâzan elbisesi yağlanmış gibi olurdu. Bir defa kendisine hediye olarak elbise getirdiler. Üzerinde nakışlar, süsler vardı. Giydi ve sonra, **«Bunu Ebû Cehîm'e götürün ve onun eski elbisesini bana getiriniz. Bu nakışlar gözlerimi meşgul ediyor»** (2), buyurdu. Bir kere nalinlerinin kayışlarını yenilediler. **«Bunları istemem, eskileri getirin. Namazda gözüm bunlara takılıyor»** (3), buyurdu. Minberde iken parmağından yüzüğü çıkarıp attı. Bir ân gözü ona takılmıştı. Bir defa kendisine iyi nalin getirdiler. Allahü Teâlâ'ya secde etti, dışarı çıktı, ilk gördüğü fakire verdi ve **«Gözüme iyi göründüler. Korktum ki Allahü Teâlâ beni sevmez, onun için secde ettim»**, buyurdu. Âişe'ye (radıyallahü anhâ), **«Beni anlamak istersen, yolcu azığına kanaat eyle, yama yama olmayınca, gömleğini çıkarıp atma»** (4), buyurdu.

Hazret-i Ömer'in (radıyallahü anh) elbisesinde ondört yama vardı. Ali (radıyallahü anh) halifeliği zamanında üç gümüşe bir gömlek satın aldı. Gömleğin kolundan elinin hizasını geçen kısmını yırttı ve «Bu elbiseyi veren Allahü Teâlâ'ya hamd olsun», dedi.

Büyüklerden birisi söyler: «Süfyân-ı Sevri'nin üzerindeki elbisesinin kıymeti, bir gümüş ve dört danik idi». Hadîs-i şerifte, **«Süslü elbise giymeye gücü yettiği hâlde, Allahü Teâlâ'ya tevâzuyu gözetene, Allahü Teâlâ Cennette en güzel elbiseler verir»** (5), buyuruldu. Ali (radıyallahü anh) buyurdu: «Allahü Teâlâ hidâyet üzere olan halifelerin elbiselerinin, insanların en aşağı elbiseleri derecesinde olmasını ahd buyurdu». Böylece zenginler de ona uyar, fakirlerin ise kalbleri kırık olmaz. **Fuzâle bin Umeyr** (radıyallahü anh) Mısır vâlisi idi. Âdi elbiseler giyip, yalınayak gezdiğini gördüler. «Sen şehrin vâlisisin, böyle dolaşma», dediler. Fuzâle, «Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bizi zevkten men eyledi ve **«Arasıra**

(1) IV/200. (2), (3) IV/201.
(4), (5) IV/202.

yalınayak dolaşın», buyurdu», dedi. **Muhammed ibn Vâsi'**, **Kuteybe ibn Meslem**'in yanına yün elbise ile gitti. «Niçin yün elbise giydin?», dedi. Sustu. «Niçin cevap vermiyorsun?» dedi. «Zühdden olduğunu söyleyip, kendimi övmek, yahut fakirlikten dolayı giydim deyip, Allahü Teâlâ'dan şikâyet etmek istemiyorum», dedi. Selman'a (radıyallahü anh) «Niçin iyi giyinmiyorsun?», dediklerinde şöyle buyurdu: «Kulun iyi elbise ile ne işi vardır? Yarın azâd olunca, iyi elbiseden mahrum kalmam». **Ömer ibn Abdülaziz** gece namaz kılarken sert elbise giyerdi. Gündüz insanlar görmesin diye çıkarırdı. **Hasan-ı Basrî**, **Fırkadü's-Sabhi**'ye, «Bu elbisenle insanlar arasında bir üstünlük mü taslarsın? Duydum ki, Cehennem halkının çoğu böyle sofi kıyafeti giyenlerdir» dedi.

ÜÇÜNCÜSÜ MESKENDİR: **Bunun en azı, hiç yeri olmamak, bir mescidin veya bir misafirhanenin bir köşesinde kalmakla yetinmektir.** Fazlası kendi evinde veya kira ile bir evde oturmaktır. Bu da kendine yetecek kadar olmalı, yüksek ve süslü olmamalıdır. Çatısı altı arşından yüksek ve eğik olursa zühdden düşer. Velhâsıl meskenden maksat, soğuktan, sıcaktan ve yağmurdan korunmaktır. Bundan fazla bir şey istememektir. Derler ki **Peygamberimizden** (sallâllahü aleyhi ve sellem) **sonra tûl-i emele ait ilk çıkan şey, eğik çatılı binaların yapılmasıdır.** Abbas (radıyallahü anh) yüksek bir balkon yaptırmıştı. **Resûlullah** (sallâllahü aleyhi ve sellem) yıkmasını buyurdu. Bir defa yüksek bir çatının yanından geçiyorlardı. Bu kimindir? buyurdu. Filân kimsenindir, dediler. Sonra o kimse Resûlullah'ın (aleyhisselâm) yanına geldi. Ona bakmadı. O kimse sebebini sordu. O yüksek çatıyı yıkmasını buyurdu. O da yıktı. Bundan sonra Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) onun gönlünü aldı ve ona duâ buyurdu.

Hasan-ı Basrî (radıyallahü anh) buyurur ki: «Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bütün ömründe kerpiç üstüne kerpiç, tahta üstüne tahta koymadı». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Allahü Teâlâ kime kötülük isterse onun malını** [parasını], **su ve toprağa harcatır»** [1]. Abdullah ibn Ömer (radıyallahü anh) buyuruyor ki: Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bana uğradı ve **«Bu yaptığın nedir?»**, buyurdu. Ev yıkılmıştı, tamir ediyorum, dedim. Buyurdu ki: **«İş mühlet verilmekten daha yakındır»**. Yâni ölüm her an gelebilir, demek istedi. Yine buyurdu: **«İhtiyacından fazla bina yapana kıyamette o binaları yüklenmesi buyurulur»** [2]. Yine buyurdu: **«Bütün nafakalarda sevab vardır. Ancak su ve toprağa** [binaya] **verilende yoktur»** (3).

---

(1), (2), (3) IV/204.

Nuh aleyhisselâm kamıştan ev yaptı. «Kerpiçten olsa idi ne olurdu?» dediler. Buyurdu ki: «Ölecek olan bir kimseye bu bile çoktur». Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Kulun yaptığı her bina kıyamette ona vebaldir. Ancak onu soğuk ve sıcaktan koruyan bunun dışındadır» (1). Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) Şam yolunda tuğladan yapılmış bir saray gördü. Buyurdu ki: Bu ümmetin, Hâmân'ın Firavun'a yaptığı binalar gibi bina yapacağını aklımdan geçirmezdim. Zira Firavun Hâmân'dan tuğla bir saray istemişti. Eserde geldi ki: kul altı arşından yüksek bina yapınca gökten bir melek: Ey fâsıkların en fâsığı, nereye geliyorsun, der. Yâni senin mezar içinde olman gerekir. Göğe doğru niçin çıkıyorsun? Hasan-ı Basrî (radıyallahü anh) buyuruyor ki, Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) evinde, el uzatılınca tavana değerdi. Fudayl buyurur ki: Bina yapıp onu bırakıp gidenlere şaşmam, bunları görüp de ibret almayanlara şaşarım.

DÖRDÜNCÜSÜ EV EŞYASIDIR: **Burada en yüksek derece İsa aleyhisselâmın derecesidir. Çünkü tarak ve bardaktan başka bir şeyi yoktu.** Bir kimseyi parmaklariyle sakalını tararken gördü, tarağını da attı. Bir başkasını eliyle su içerken gördü, bardağını da attı. Burada orta hâl mühim olan şeylerden tahta ve topraktan yapılmış birer tane bulundurmaktır. Bakır ve pirinçten olursa zühd olmaz. Geçmiş büyüklerimiz bir şeyi çok işde kullanmaya gayret etmişlerdir. Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) yastığı deriden idi. İçinde hurma lifi vardı. Yatağı iki kat kilim idi. Ömer (radıyallahü anh) bir gün Resûlullah'ın (aleyhisselâm) sırtında hurma liflerinden yapılan hasırın izlerini gördü, ağladı. «**Niçin ağlıyorsun?**» buyurdu. Kayser ve Kisrâ [Bizans imparatoru ve İran şahı] Allahü Teâlâ'nın düşmanı oldukları hâlde onun nimetleri içerisindedir, siz ise Allahü Teâlâ'nın hem resûlü, hem de sevgilisi olduğunuz hâlde böyle zorluklar içerisindesiniz deyince, «**Bize âhirette, onlara ise dünyada verilene râzı değil misin?**» buyurdu. «Râzıyım», dedi. «**O hâlde böyle olduğunu bil**» (2), buyurdu.

Bir kimse Ebû Zer'in (radıyallahü anh) evine gitti. Evinde hiçbir şey yoktu. «Bu evde hiçbir şey yok mu?», dedi. Buyurdu ki: «Bizim bir evimiz vardır, elimize geçeni oraya göndeririz». Yâni âhireti demek istedi. Gelen kimse, «Dünyada bulundukça bazı şeyler lâzımdır», deyince, «Ev sahibi bizi burada tutmayacak», dedi.

Umeyr b. Sâid, Humus vâlisi idi. Ömer'in (radıyallahü anh) yanına geldi, «Yanında dünyadan ne vardır?», dedi. «Bir değneğim vardır. Ona dayanırım, yılanları onunla öldürürüm. Bir heybem

(1) IV/204. (2) IV/205.

vardır, yiyeceğimi ona koyarım. Bir kâsem vardır, ondan su içerim ve abdest alırım. Bundan fazlası lüzumsuzdur», dedi.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir seferden döndü. Kızı Fâtıma'nın (radıyallahü anhâ) evine uğradı. Evinde bir perde, elinde gümüş bir halka gördü, hoşuna gitmeyip geri döndü. Fâtıma (radıyallahü anhâ) bunu anlayınca, o halkayı bir buçuk gümüşe satıp o perde ile beraber sadaka verdi. Sonra Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) onun gönlünü aldı ve **«İyi yaptın»** buyurdu.

Âişe'nin (radıyallahü anhâ) evinde bir perde vardı. Resûlullah (aleyhisselâm), **«Ne zaman gözüm bu perdeyi alsa dünya aklıma geliyor. Götürün filân kimseye verin»** [1], buyurdu. Âişe (radıyallahü anhâ) buyuruyor ki: Resûl (aleyhisselâm) iki kat kilim üzerine yatardı. Bir gece yeni yatak yaptım. Sabaha kadar uyuyamadı. Ertesi gün, **«Bu gece uykum kaçtı, eski kilim yatağımı getirin»**, buyurdu. Bir defa altın getirdiler, hepsini taksim etti. Altı altın kaldı, gece uyuyamadı, gecenin sonuna doğru o altınları da birisine gönderdi ve rahat uyudu. Sonra buyurdu ki: **«O altı altın yanımda olarak ölseydim hâlim ne olurdu!»** [2].

Hasan-ı Basrî buyuruyor: «Sahabeden yetmiş kimseyle görüştüm, hiçbirinin bir elbiseden fazla elbisesi yoktu. Kendileri ile toprak arasında bir örtü bulunmazdı. Toprak üzerinde yanı üzere yatarlardı, üzerindeki elbiseyi örtü yaparlardı».

BEŞİNCİSİ EVLİLİKTİR: Sehl-i Tüsterî der ki: Süfyân ibn Üyeyne ve daha birçokları demişlerdir ki, evlilikle zühdün alâkası yoktur. Çünkü bütün insanların en zâhidi Resûlullah (aleyhisselâm) idi ve kadınları severdi. Dokuz hanımı vardı. Ali (radıyallahü anh) o zühdü ile dört hanıma, on iki cariyeye sahipti. Bununla şöyle denmek isteniyor ki, bir kimsenin zühd yolu ile hanımıyla beraber bulunmaktan ve evlenmekten el çekmesi doğru değildir. Çünkü evlenmek, çocuk olmaya sebeptir. Bunda ise birçok faydalar ve neslin devamı vardır. Bu bir kimsenin lezzet almaması için hiçbir zaman yemek yememesine ve su içmemesine benzer. Bununla kendisi ölür, öbürü ile nesli kesilir. Ama evlilik, bir kimseyi Allahü Teâlâ'dan, emirlerini yapmaktan, yasaklarından kaçınmaktan men edecekse evlenmemek daha iyidir. Şehvet galip olursa, zühd güzel olmayan bir kadınla evlenmektir. Ahmed ibn Hanbel'e (rahmetullahi aleyh) güzel bir kadın vermek istediler ve bunun, bundan akıllı bir kız kardeşi vardır, fakat bir gözü görmez, dediler, daha akıllı olanı istedi. Cüneyd-i Bağdadî buyuruyor ki: «Yeni müridlerin kalblerini üç şeyden korumalarını çok severim: Ticaretten, evlenmekten ve ha-

(1) IV/205. (2) IV/206.

dis yazmaktan». Yine buyurdu. «Sofinin okuyup yazmasını sevmem. Çünkü düşünceyi dağıtır».

ALTINCISI MAL VE MEVKİDİR: Mühlikât rüknünde söylediğimiz gibi mal ve makam öldürücü zehirdir. Ancak kendine yetecek kadarı ilâçtır. Bu kadarı dünya için değildir. Belki din için muhakkak lâzım olan şeyler de dindendir.

İbrâhim (aleyhisselâm) bir dosttan borç istedi. Vahiy geldi ki: «Niçin kendi dostundan istemedin?». «Yâ Rabbi, dünyayı sevmediğini bildiğim için, Senden dünya istemekten korktum», deyince Allahü Teâlâ, «Lâzım olan şey dünya değildir», buyurdu. Velhâsıl şehvet, arzû ve fazlalıkları bırakıp mal ve makamdan kendine yetecek kadar bulundurmak ve kalbini bunlara bağlamamak dünyayı sevmek olmaz. Maksat şudur ki, öbür dünyaya gidince, tepe üstü düşmemek ve yüzü geride olup dünyaya bakmamaktır. Geri bakan dünyada rahat yaşayanlardır. Fakat dünyayı helâ gibi düşünüp gerektiği zaman arayanlar, ölünce bunu aramaktan kurtulurlar. Bundan sonra niçin buna dönüp baksınlar. Fakat kalbini dünyaya bağlayan yerini bırakmak istemez, boynundan kuvvetli zincirlerle, yahut saçlariyle kuvvetlice oraya bağlanan, kendisini oradan çektiklerinde saçlarından asılan ve nihayet saçları tamamen kopmadan oradan kurtulamayan, sonunda yaralar içerisinde kalan kimseye benzer.

Hasan-ı Basri (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Öyle insanlar gördüm ki, sizin nimete sevindiğinizden çok belâya sevinirlerdi. Onlar sizi görseler, bunlar şeytandır, derlerdi. Siz onları görseniz, onlara divâne derdiniz. Bu insanların belâyı sevmeleri kalblerinin dünyadan ve dünyayı istemekten kesilmesi için idi. Ölüm zamanına kadar bir şeye bağlı kalmak istemezlerdi».

BEŞİNCİ ASIL

NİYET, SIDK ve İHLÂS

Basiret sahiplerine gönderilmiştir ki, ibadet edenler hariç, insanlar helâk olmuştur. İhlâsla amel eden âlimler hariç, bütün âlimler helâk olmuştur. İhlâslılar da büyük tehlikededir. Demek ki ihlâs olmadan çekilen sıkıntılar boşunadır. İhlâs ve sıdk ancak niyetle olur. Niyeti bilmeyen ihlâsı nasıl koruyabilir? Biz bir bâbda niyetin ne demek olduğunu, diğer bir bâbda ihlâsın hakikatini, başka bir bâbda sıdkın hakikatini bildireceğiz. Önce niyetin faziletini bildirmek gerekir. Biliniz ki, bütün amellerin rûhu [özü, esası] niyettir. Hüküm niyete göredir. Allahü Teâlâ'nın amellere bakması niyet sebebi iledir. Resûl (aleyhisselâm) bunun için buyurdu ki: **«Allahü Teâlâ görünüşünüze ve malınıza bakmaz, kalbinize ve amelinize bakar»** [1]. Kalbe bakılmasının sebebi, niyet yeri olduğu içindir. Yine buyurdu: **«İş niyetle olur, herkesin ibadetinden nasibi niyetine göredir. Hicret edenin, yâni şehrini bırakıp Allah yolunda harbe yahut hacca gidenin hicreti, Allah için olur. Mal kazanmak için veya kadın almak için uzak yere gidenin hicreti, Allah için olmaz. Aradığı şey için olur»** [2]. Yine buyurdu: **«Ümmetimin şehitlerinin çoğu yatak ve tastıkta ölürler»** [3]. Yine buyurdu: **«Kul çok iyi ameller işler, melekler o amelleri götürürler. Allahü Teâlâ, bu amelleri defterinden düşün, benim için yapmadı. Filân işi ona yazın buyurur: Yâ Rabbi, bu işi o yapmadı derler: Niyeti böyle idi, buyurur»** [4]. Yine buyurdu: **«İnsanlar dört kısımdır: Biri mal sahibi olup ilme göre harcar. Bir başkası benim de malım olsa böyle harcardım, der. Her ikisi de aynı sevabı alırlar. İkincisi malı olup gerektiği gibi harcamaz, bir başkası da benim de olsaydı, böyle yapardım der. Her ikisi de günahda aynıdır. Yâni niyet, amel gibidir»** [5].

Enes (radıyallahü anh) buyurur ki: Resûl (aleyhisselâm) Tebük gazâsında dışarı çıktı ve **«Medine'de, özür ile geri kalıp, niyetleri bizim gibi olan birçok insan vardır ki, sevabta bize ortaktırlar»** [6], buyurdu.

---

(1), (2), (3), (4), (5), (6) IV/310.

Beni İsrâil'de bir kimse bir kum tepesine çıktı. Kıtlık zamanı idi. «Bu kum tepesi buğday olsa idi, hepsini fakirlere verirdim», dedi. O vaktin peygamberine vahiy geldi ki: «O kimseye söyle Allahü Teâlâ senin sadakanı kabul etti ve sana o kadar buğdayın olup, hepsini sadaka vermekle elde edeceğin sevabı verdi».

Resûl (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Niyeti ve himmeti dünya olan fakirliğe düşer ve dünyadan, dünyaya âşık olarak gider. Himmeti ve niyeti âhiret olanı Allahü Teâlâ korur ve zâhid olarak ölür» [1]. Yine buyurdu: «Müslümanlar kâfirlerin karşısında durup harbederlerken, melekler isimlerini yazar. Filân kimse taassubla harbediyor; filân kimse hamiyetle harbedip, Allah yolunda öldü desinler diye döğüşüyor. İslâmın muzaffer olması için harbeden Allah yolundadır» [2]. Yine buyurdu: «Evlenip de mehir vermemeye niyet eden zina etmiş olur. Borç isteyip, vermemeye niyet eden hırsızlık etmiş olur» [3].

Âlimler demişlerdir ki: **Önce amele niyet etmeyi öğreniniz, sonra amel ediniz.** Bir kimse, bana bir amel öğretiniz ki, gece gündüz onunla meşgul olayım ve hiçbir vakit iyi iş işlemekten geri kalmayayım, dedi. İyi iş yapamadığın zaman, devamlı iyiliği niyet eyle; sevabına kavuşursun, dediler. Ebû Hureyre (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Kıyamet günü insanlar niyetlerine göre haşr olunurlar». Hasan-ı Basri buyuruyor ki: «Sonsuz Cennet bu birkaç günlük amelle değil, sonsuz iyi niyetlerle elde edilir».

NİYETİN HAKİKATİ

Bil ki insandan bir hareket meydana gelebilmesi için üç şeye ihtiyaç vardır: **İlim, irade** [istek] ve **kudret** [gücü yetmek]. Meselâ, yemeği görmeyince yemez, görse, fakat istemezse yine yemez. İstese; fakat eli iş yapamayacak şekilde felçli olsa yine yiyemez. Çünkü kudreti yoktur. O hâlde bu üç ihtiyaç her işin önünde gelmektedir. Fakat hareket, kudrete tâbidir. Kudret de istek ve iradeye tâbidir. Kudreti harekete getiren istektir, ilim değildir. Çünkü çok şey görür ve istemez. Fakat bilmeden istemek de olmaz, çünkü bilmediği şeyi nasıl isteyebilir. Niyet bu üçten yalnız istemektir. Kudret ve ilim [gücü yetmek ve bilmek] değildir. İstek kendisini ayağa kaldıran ve işe sevk edendir. Bazan bir olur, bazan da iki maksad bir şeyde bir araya gelebilir. Bir olana **hâlis** denir. Bunun misâli şöyledir ki: Bir kimse otururken bir aslanın kendini öldüreceğini görse, kalkıp gider. Maksat ve niyeti birden fazla değildir, o da kaçmaktır.

(1), (2), (3) IV/311.

Bunun gibi büyük bir kimse içeri girse, onun için ayağa kalkar ve ona saygıdan başka hiçbir maksad için bunu yapmaz. İşte bu hâlistir. Ama maksadı iki olursa bu üç şekilde olur.

Birincisi: Yalnız da olsa aynı işi aynı maksatla yapardı. Fakir akrabasına, akrabası ve fakir olduğu için para vermesi gibi. Kalbinden bilir ki, fakir olmasaydı yine verecekti ve yine bilir ki, fakir olup akrabası olmasaydı yine verecekti. Bu iki maksadın bir niyette birleşmesidir.

İkincisi: Bilir ki akraba olup fakir olmasa idi veya fakir olup akraba olmasa idi vermeyecekti. Fakat ikisi bir şahısta toplandığı için verdi. Birincisi, iki kimsenin bir taşı teker teker kaldırabildikleri hâlde, bir kimsenin kaldırmasına benzer. Bu ise iki zayıf kimsenın bir arada taşı kaldırmasına ve teker teker kaldıramamalarına benzer.

Üçüncüsü: Niyetin biri zayıf olur, iş yapamaz, biri kuvvetli olur, yalnız başına iş yapar, fakat diğerinin yardımıyla bu işi daha kolay başarır. Gece yalnız başına bir kimse namaz kılar, fakat yanında başkaları da olursa, kendine daha kolay olur ve neş'esi artar. Bu kimsenin namaz kılması onlara gösteriş yapmak ve mükâfat beklemek için değildir. İkincisi bir misâlle şöyle anlatılabilir ki, kuvvetli bir kimse bir taşı kaldırabilir. Fakat daha kolay kaldırması için zayıf bir kimse de ona yardım eder. Bunların herbirinin hükmü başkadır. **İhlâs** bahsinde anlatılacaktır. Maksadımız niyetin sebep ve tâhrik edici maksat olduğunu anlatmaktır. Bu bazan **hâlis** olur, bazan da **karışık** olur.

FASIL

MÜ'MİNİN NİYETİ, AMELİNDEN HAYIRLIDIR

Mü'minin niyeti niçin amelinden hayırlıdır? Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır»** [1]. Bununla amelsiz niyetin, niyetsiz amelden üstün olduğunu demek istemedi. Çünkü niyetsiz amelin ibadet ve amelsiz niyetin tâat olmayacağı aşikârdır. Belki bunun mânâsı tâatin beden ve kalb ile olmasıdır. Böylece ikiye ayrılır ve bu ikiden kalbe ait olan daha iyi olur.

Bunun da sebebi, amelden maksadın kalbin sıfatını değiştirmesidir. Kalbin niyet ve amelinden maksat, bedenin sıfatını değiştirmek değildir. İnsanlar zannederler ki, niyet amel için lüzumludur.

(1) IV/313.

Aslında amel niyet için gereklidir. Çünkü bütün maksat kalbin değişmesidir. Kurtuluş ve felâket kalbdedir. Beden araya girse de asl'a tâbi olarak girer. Beden hacca giden zatın altındaki deve gibidir. Maksadına kavuşup hacı olan deve değıl, o zattır. Kalbin değişmesi aslında bir şeyden fazla değildir. Bu da yüzünü dünyadan âhirete çevirmek, belki dünya ve âhiretten Allahü Teâlâ'ya çevirmektir. Kalb yüzü de istek ve iradeden fazla değildir. Kalbinde dünya galip olunca yüzünü dünyaya döner, dünya ile alâkası onu istemesi olur. Yaratılışının ilk zamanında böyledir. Allahü Teâlâ'yı istemesi ve âhirette O'nu görmesi gibi olunca sıfatı değişir ve yüzünü başka tarafa döner. Demek ki, bütün amellerden maksad kalbin dönmesidir. Secdelerden maksat, alnın yerini değiştirip havadan yere indirmek değildir. Belki maksat kalbin sıfatını değiştirmek, tekebbürden tevâzuya meyletmektir. Allahü Ekber demekten maksat, dilin değişmesi ve hareket etmesi değil, kalbin kendini tâzim etmekten değişmesi ve Allahü Teâlâ'nın karşısında saygılı olmaya dönmesidir. Hacta taş atmaktan maksat, taş atılan yerde taşların toplanması veya elin hareket etmesi değil, kalbin gerektiği gibi kulluk yapması, kendi aklına uymaması ve onun tasarrufunda iş yapmayı bırakması ve isteyerek emre uyması, kendi dizginlerini elinden bırakıp emrin dizginlerine yapışmaktır. Kurbandan maksat, koyunun canına kıymak değil, bahillik pisliğini kalbden temizlemek, hayvanlara şefkati kendi tabiatı ile değil, emre göre yapmaktır. Koyunu kes dedikleri zaman, bu hayvancağız ne yaptı, niye canını acıtayım demeyesin; bütün bunları bırakır ve hakikatte yok olursun. Çünkü zaten yoksun. Kul kendi hakkında yok olup, hakikatte Allah vardır.

Bunun gibi bütün ibadetler de böyledir. Fakat kalb öyle yaratılmıştır ki, onda bir istek ve hareket meydana gelince, beden de ona uyarak kalkar ve bu sıfat kalbde daha sâbit ve kuvvetli olur. Meselâ yetime merhamet kalbine gelince, başını okşar ve bu merhamet daha kuvvetli olur. Kalbin uyanıklığı artar. Tevâzu mânâsı kalbde meydana gelince, başını önüne eğer ve yere yaklaşırsa kalbdeki tevâzu kuvvetlenir. Bütün ibadetlere niyet, iyilik istemektir. Yüzünü dünyaya değil, âhirete çevirmek olup ve bu niyetle amel etmek, bu isteği sâbit ve kuvvetli eder. Demek ki, amel, niyetten meydana gelse de, istek ve niyeti kuvvetlendirmek içindir. İş böyle olunca niyetin amelden üstün olduğu anlaşılır. Çünkü niyet kalbin kendindedir, amel ise başka taraftan kalbe geçmektedir. Eğer kalbe geçerse işe yarar, geçmezse gaflet ve boş olur. Bunun için amelsiz niyet boş olmaz. Bu, şuna benzer ki: Bir kimsenin midesinde sancı olur, ilâç içince ona ulaşır, bir de üstüne sıcaklık konur, te'siri ona geçer, yı-

ne faydalı olur. Fakat mideye giden ilâç elbette bundan te'sirlidir. Üzerine konandan maksat üstü değil, midede. O halde mideye ulaşamazsa boşa yapılmış olur. Fakat mideye giden ilâç, midenin üstune gitmese de, boşa gitmez.

AKLA GELEN ŞEYLERDEN, VESVESELERDEN VE KÖTÜ DÜŞÜNCELERDEN ZARARI OLANLAR VE OLMAYANLAR

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Ümmetim akla gelen şeylerden afvedilmiştir»**. Sahih-i Buhârî ve Müslim'deki bir hadis-i şerifte, **«Günah işlemeye niyet eden, fakat işlemeyen için meleklere, ona günah yazma denir. İyiliğe niyet ederse isterse yapmasın bir sevab yaz. Yapınca on sevab yaz denir»**, buyuruldu.

Başka hadislerde bunun yedi yüze kadar olduğu bildirilmiştir. Buradan bazıları, kalbe gelen her çeşit niyet ve düşüncelerden mes'ül tutulmayacağını sanıyorlar. Bu yanlıştır. Çünkü aslın kalb olduğunu ve bedenin ona uyduğunu söylemiştik. Allahü Teâlâ buyuruyor ki: **«Kalbinde olanı açığa vurursan veya gizli tutarsan senden sorulacaktır»** (1). Yine buyuruyor: **«Gözden, kulaktan ve kalbden sorulacaksınız»** (2). Şüphesiz kibir, riyâ, ucb ve hased'den sorulacaktır. Bunlar ise kalbin işleridirler. Bu fasılda işin hakikatini şöyle bildiririz ki, kalbe gelenler dört derecedir: **İkisi** insanın elinde değildir ve bunlardan sorulmaz. **İkisi** insanın elindedir ve bunlardan mes'üldür. **Birincisi:** Hâtıra gelen bu şey şuna benzer ki, yolda giderken arkadan bir kadın gelir, geri bakarsan görürsün. Bu düşünceye **hadîs-i nefs** denir. **İkincisi:** Tabiatında bir tahrik, bir istek meydana gelir ve geri dönüp bakar, buna **meyl-i tabiî** denir. Bu hareket ise şehvettir. **Üçüncüsü:** Kalb geri dönüp bakmaya hükmeder ve bu hükmü, bir korku ve mâni olmadığı zaman olur. Çünkü şehveti kamçılayan her şeyi, kalb yapmayı söylemez. Bilâkis bazan yapmamaya hüküm verir. Buna **kalb hükmü** deriz. **Dördüncüsü:** Niyet eder ve azmeder. Allahü Teâlâ ile yahut insanlar ile korkutarak bozarsa çabuk te'sirsiz kalır. O hâlde hadîs-i nefs ve meyl-i tabiî dediğimiz ilk ikisinden mes'ûl olmaz. Çünkü isteyerek değildir.

Allahü Teâlâ buyuruyor ki: **«Allah hiç kimseye dayanamayacağı yükü yüklemez»** (3).

Bu hadîs-i nefs şöyledir ki: **Osman ibn Mez'ûn** (radıyallahü anh) Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) «Nefsim kendini ha-

---

(1) 2 — Bakara: 284. (2) 7 — İsrâ: 26.
(3) 2 — Bakara: 286.

dım et, şehvetten kurtulursun diyor», deyince, **«Ümmetimin hadım olması oruçladır»**, buyurdu. «Nefsim, karını boşa diyor», deyince, **«Yavaş ol, nikâh benim sünnetimdir»**, buyurdu. «Nefsim rahipler gibi dağa çık diyor», deyince, **«Yapma! Ümmetimin râhipliği hac ve Allah yolunda harb etmektir»** buyurdu. «Nefsim et yeme diyor», deyince, **«Hayır, ben eti severim, bulursam yerim, Allahü Teâlâ'dan istersem verir»**, buyurdu. Demek ki aklına gelen bu düşünceler hadîs-i nefs idi ve günah değil idi. Çünkü yapmaya azmetmemişti ve bunun için meşveret etmiş idi. Fakat isteyerek olan ikisi —ki kalb hükmü idi—, yapmaya aittir veya kalbin yapmak istemesidir. Bu ikisinden mes'uldür. Utanarak, korkarak veya başka bir mâni, ile yapmasa da mes'uldür. Allahü Teâlâ'dan korkarak yapmazsa, mes'ûl olmaz. Kulun mes'ûl olması, bir kimsenin kendisine kızması, ceza olarak intikam alması demek değildir. Çünkü Allahü Teâlâ kızmak ve intikam almaktan münezzehtir. Bu demektir ki, yaptığı bu niyet ile, kalbi, Allahü Teâlâ'dan uzaklaşan bir sıfat elde etmiştir. Bu ise şakiliktir. Bunu daha önce anlatmıştık. Onun saâdeti yüzünü dünyadan ve kendinden, Allahü Teâlâ'ya çevirmesidir. Yüzü isteğidir. Alâkası, isteği ve niyet ettiği şeyler, dünya ile ilgili olursa kuvvetlenir ve gerekenden uzak düşer. Mes'ûl ve mel'ûn olmanın mânâsı, bunlara daha çok tutulmak ve daha uzak olmaktır. Bu, ondan ve onunla ve onda olan bir iştir. Tâatine memnun olan, günahına kızıp ondan intikam alan kimse ile ilgisi yoktur. Fakat insanların aklı miktarınca böyle yorumlanmaktadır. Bu sırları bilen kimsenin bu kalb hâllerinden mes'ûl tutulacağından şüphe yoktur. Buna delilimiz sudur ki, Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«İki kişi birbirlerine kılıç çekerlerse ve biri ölürse, öldüren ve ölen Cehenneme gider»**. «Ölen niye Cehenneme gider?», dediklerinde, **«Çünkü o da öldürmek istemişti, elinden gelse öldürecekti»**, buyurdu. Yine buyurdu ki: **«Bir kimse malı şeriata uygun harcamaz, bir başkası da benim de olsaydı, ben de öyle yapardım derse, ikisi de aynıdır»**. Bunlar da kalbin niyetinden başka bir şey değildir. Bir kimse yatağında bir kadın bulsa, yabancı bir kadın zannederek onunla yatsa, kendi hanımı olsa bile günahkâr olur.

Ama abdestli olduğunu zannederek abdestsiz namaz kılsa, sevab alır. Abdestsiz olduğunu zannederek namaz kılsa, sonradan abdestli olduğunu anlasa günahkâr olur. Bütün bunlar kalb hâlleridir. Fakat bir günah işlemeye niyet etse, Allah korkusundan bunu işlemese ona sevab yazılır. Nitekim hadîs-i şerifte şöyle buyuruldu: **«Günaha niyet insanın tabiatına uygundur. Buna muhalefet ederse mücahede etmiş olur. Bunun kalbi aydınlatmadaki te'siri, o niyetin kalbi karartma te'sirinden daha çoktur»**. Sevab yazılır mânâsı budur. Yukarıdaki hadîs-i şerifin mânâsı da budur. Fakat âcizliğinden

dolayı, yapamıyorsa hiç karşılığı yoktur, bu zulüm ondan düşmez ve mes'ul olur. Tıpkı karşısındakini öldüremeyip, kendisi ölenin mes'ul olması gibidir.

AMELLERDEN HANGİSİ NİYET İLE DEĞİŞİR?

Ameller üç kısımdır: **Tâat, günah ve mubahtır.** Belki de Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Ameller niyetlerledir»** [1], buyurduğu için günahların da iyi niyetlerle yapılmasında, onu iyi amellere sokacağını sandılar. Bu yanlıştır. Böyle bir niyetin buna te'siri olmaz. Fakat kötü niyet, onu daha habis ve aşağı yapar.

Bir kimseyi memnun etmek için gıybet etmek, yahut haram para ile, mescid, misafirhane ve medrese yapmak ve benim niyetim hayırlı [iyi] bir iş yapmaktır, demeye benzer. Fakat kötülükle iyilik yapmaya niyetin ayrıca kötülük olduğunu bilmez. Bilirse zaten fâsıktır. Bunu iyilik zannederse yine fâsıktır. Çünkü ilim öğrenmek farzdır. İnsanların çoğunun felâketi de cahilliktendir. Bunun için Sehl-i Tüsteri (rahmetullahi aleyh) buyurdu ki: «Cahillikten büyük günah yoktur». Cahilliğini bilmemek ise, cahillikten daha fenadır. Çünkü bilmediğini bilmeyen, kat'iyyen öğrenemez. Bu da kendisine engel, öğrenmesine set teşkil eder. Maksadının kadılık, evkaf, yetim malı ve sultan malı elde etmek, övünmek ve münâfeset olduğu bilinen talebeye ilim öğretmek haramdır. Müderrisin, benim niyetim ilmi yaymaktır. O ilmini kötüye kullanırsa, ben yine sevabımı alırım demesi, tam cahilliktir. Yol kesen kimseye kılıç, şarap yapana üzüm veren ve benim maksadım cömertliktir. Allahü Teâlâ cömertlerden çok kimseyi sever, diyen kimse gibidir. Bu onun cahilliğini göstermektedir. Bilâkis. yol kesici olduğunu anlayınca. elinden kılıcını almak gerekirdi. Ona kılıç vermek nasıl câiz olur? Bizden öncekilerin hepsi fâcir günahlara devam eden âlimden Allahü Teâlâ'ya sığınmışlardır. Günah alâmeti gördükleri talebeyi yanlarından uzaklaştırmışlardır. Ahmed ibn Hanbel, evinin sokağa bakan cephesine çamurla sıva yapan eski bir talebesini huzurundan uzaklaştırdı ve «Müslümanların geçtiği yoldan bir tırnak kadar alan talebeye ilim okutmak doğru olmaz», buyurdu. O hâlde günah, niyetle sevab olmaz. Sevab, sevab olduğu bildirilen şeyi yapmaktır.

İKİNCİ KISIM TÂATLERDİR: Bunda niyet iki şekilde te'sirini gösterir. **Birincisi:** Tâatin aslı niyet ile doğru olur. **İkincisi;** Niyet ne kadar çok olursa, sevab da o kadar fazla olur. **Niyet ilmini öğrenen,** bir tâat ile birkaç iyi niyet yapabilir ve hepsi tâat olur. Meselâ mescidde itikâf eden niyet eder ki, burası Allah'ın evidir. Buraya gelen-

---

(1) IV/310.

ler Allahü Teâlâ'yı ziyaret etmiş olur. Çünkü Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurmuştur ki: **«Mescide giren, Allah'ı ziyarete gitmiştir»** (1). Ziyaret edene ikrâm etmek herkesin vazifesidir. **İkincisi:** Bir sonraki namazı gözetir. Peygamber Efendimiz, **«Namazı gözeten, namazdadır»** buyurmuşlardır. **Üçüncüsü:** Bunun için gözünü, kulağını, dilini, elini ve ayağını kımıldatmamaya niyet eder. Bu bir nev'i oruçtur (2). Hadîs-i şerifte, **«Mescidde oturmak, ümmetimin rahibliğidir»** (3), buyuruldu. **Dördüncüsü:** Meşguliyetleri bırakır, kendini bütün varlığıyla Allahü Teâlâ'ya verir, fikir, zikir ve münâcatla meşgul olur. **Beşincisi:** İnsanlara karışmaktan ve onların kötülüklerinden kurtulmuş olur. **Altıncısı:** Mescidde kötü bir şey görürse men eder, iyi bir şey görürse yapılmasını söyler. Bir kimse namazı iyi kılmıyorsa ona öğretir. **Yedincisi:** Dinini seven ve kayıran birisini bulup, onunla din kardeşi olabilir. Çünkü mescid din için en uygun yerdir. **Sekizincisi:** Allahü Teâlâ'nın evinde günah işlemekten ve kötü düşünmekten hayâ eder. Bütün tâatleri buna benzetebilirsiniz. Her birinde çok niyet edilip, kat kat sevab alınabilir.

ÜÇÜNCÜ KISIM MUBAHLARDIR: Akıllı olan hiç kimse, hayvanlar gibi gafil olup mubahlara dalmaz ve iyi niyet etmekten ayrılmaz. Çünkü bunun zararı büyüktür. Her hareketten sual sorulacak ve her mubahtan hesaba çekilecektir. Niyeti kötü olursa kendine, iyi olursa yine kendine olacaktır. Niyeti ne iyi ne de kötü olabilir. Fakat onun için bir zaman kaybetmiş olur ve ondan bir fayda elde etmez. Böylece **«Dünya geçicidir, ondan seninle kalacak nasibini al»**, âyet-i kerîmesine uymamış olur.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Kula, yaptığı her şey sorulacaktır. Gözüne sürdüğü sürme, parmağına sürdüğü kerpiç ve bir kardeşinin elbisesine dokunması bile sorulacaktır»** (4).

Mubahlara niyet ilmi de uzundur. Fakat öğrenilmelidir. Buna şöyle misal verebiliriz ki, güzel koku kullanmak mubahtır. Bir kimsenin cuma günü güzel koku sürmesi, zenginliği ile övünmesi, gösteriş yapması veya yabancı kadınların gönlünü kazanması gibi kötü niyetlerle de olabilir. Burada iyi niyet cumaya hürmet, Allah'ın evi olan câmiye tâzim, komşularına rahatlık ve başkalarını rahatsız etmemek için kendinden çıkan kötü kokuları örtmek ve böylece o kimseleri gıybet günahından kurtarmak, dimağın saf olması için onu kuvvetlendirmek ve daha çok zikir ve fikir yapabilmek içindir. Bunun gibi, bir iyilik yapan, bununla daha birçok iyiliklere niyet

---

(1) IV/317.
(2) Oruç, Arapça'da savm demek olup **«kendini korumak»** mânâsındadır.
(3), (4) IV/317.

etmelidir ki, her biri Allahü Teâlâ'ya yaklaştırıcı sebep olur. Geçmiş din büyükleri böyle idiler. Yemek yerken, helâya giderken ve hanımları ile sohbet ederken, her birine ayrı ayrı niyet ederlerdi. Hiçbir şey [yâni hiçbir mubah] hayra sebep olmaktan boş değildir. Bu hayra niyet edilince sevabına kavuşur. Meselâ hanımı ile sohbetten niyeti çocuğu olmak ve Mustafa'nın (sallâllahü aleyhi ve sellem) ümmetinin çoğalması ve hanımı rahat ettirmek, onu ve kendini günahlardan korumaktır. Süfyân-ı Sevri bir gün elbisesini ters giydi, kendisine söylediler, düzeltmek için kolunu çıkarırken, «Bunu Allah için giydim. O'nun için olmadıkça değiştirmem», dedi. Zekeriyya aleyhisselâm bir yerde yevmiye ile çalışıyordu. Yanına birkaç kişi geldi. Yemek yiyordu, onlara, «Buyurun yiyelim», demeyip yemeği bitirdi. Sonra, «Eğer hepsini yemeseydim verilen işi yapamazdım, sünnet için farzı terketmiş olurdum», buyurdu. Süfyân-ı Sevri yemek yiyordu. İçeri birisi girdi, «Buyurun yeyin», demedi ve yemeği tamamen yedi. Sonra, «Yemeği borca almamış olsa idim buyurun yeyin derdim» buyurdu. Yine buyurdu ki: «Bir kimseye buyurun yeyin deyip, kalbinden söylemediyse, onun yememesi hâlinde bir günaha düşer ki, bu nikâftır. Yemesi ise iki günahtır: Biri nifâk, diğeri de onu bir şey yemeğe mecbur etmiştir ki, bilseydi yemezdi. Ona hıyânet etmiş oldu».

NİYETTE İHTİYAR OLMAZ: Safdil bir kimse, her mubaha bir niyet edeceğini duyunca, kalb ile veya dil ile, Allah için evlenmeye veya Allah için yemek yemeğe veya ders okutmaya veya meclis kurmaya niyet ettim diyebilir. Böylece niyet ettiğini zanneder. Bu ise ya sözde kalır veya hadis-i nefs olur. Niyet ise kalbten meydana gelen bir gayret ve meyil olup, sahibini, zorla iş yapmaya sevkeder. Beden de buna uyarak kalkar ve o işi yapar. Bu da maksat belli ve galib olduğu zaman anlaşılır. Bu hareket olmazsa niyet sözde kalıp tok olan kimsenin, aç olmaya niyet ettim, yahut boş oturup, Allahü Teâlâ'yı seviyorum demesine benzer. Bu ise olacak şey değildir. Bunun gibi hanımı ile buluşmayı çok isteyen kimsenin, çocuk için buluşmaya niyet ettim demesi boştur. Evlenmeyi istemesi şehveti için ise, sünneti yerine getirmek için evleniyorum demesi lüzumsuzdur. Önce şeriate olan imanı kuvvetli olmalı; sonra evlenmenin sevabı hakkında hadis-i şerifleri çocuk sebebiyle düşünmesi lâzımdır. Hattâ bu sevaba kavuşmak hırsı kalbinde harekete geçmeli ve onu evlenmeye götürmelidir. İşte o zaman hiçbir şey söylemeden niyeti yapmış olur. Allahü Teâlâ'nın emrini tutmak arzusu kuvvetlenip, namaz için ayağa kalkan kimse niyetini yapmış demektir. Dil ile niyet ettim demesi lüzumsuzdur. Aç olan kimsenin açlık için yemek yerim demesi gibidir. Çünkü acıkınca yemek zaten açlığı gidermek içindir. Nefsin payı bulunan bir işte, âhiret için niyet zor olur. An-

cak âhiret arzusu diğerlerinden kuvvetli olursa kolay olur. O hâlde anlatmak istediğimiz niyetin elde olmamasıdır. Çünkü niyet, iş yaptıran bir istektir. Senin işin kendi kudretinledir. İstersen yaparsın, istemezsen yapmazsın, ama isteğin kendi elinde değildir. İstersen ister, istemezsen istememezlik edemezsin, belki bu dünyada veya öbür dünyadaki maksadının, bir işe bağlanmış olmasına, itikat etmene sebep olur. Bu sırları bilen, niyetinin hazır olmadığı birçok tâatlerden el çeker [Eş'ari mezhebinde böyledir].

İbn Sirin, Hasan-ı Basri'nin cenaze namazını kılmadı ve «Niyet bulamıyorum», dedi. Süfyân-ı Sevri'ye, «Kûfe'nin âlimlerinden olan Hammâd ibn Süleyman'ın cenaze namazını kılmıyor musun?», dediklerinde, «Niyetim olsaydı kılardım», dedi. Bir kimse Tâvûs'tan duâ istedi, «Niyetim varsa ederim», dedi. Kendisinden hadis rivayet etmesini istedikleri zaman bazan etmezdi. Bazan da âniden hadis-i şerif söylemeye başlar ve «Niyetimin kuvvetlenmesini gözetliyordum», derdi.

Bir kimse, «Bir aydır filân hastayı ziyarete gitmek için doğru niyet etmek istiyorum, fakat henüz mümkün olmadı», dedi. Velhâsıl din isteği, bir kimsede kuvvetli olmazsa, onun hayırlı bir işte niyeti kuvvetli olmaz. Hattâ farzlara bile uğraşarak niyet eder. Öyle ki, Cehennem ateşini düşünmedikçe, kendisini onunla korkutmadıkça, niyeti hâsıl olmaz. O hâlde bir kimse mubaha niyete hazırlanmış olup, fazilete niyete hazırlanmamışsa onu mubah olarak yapmalıdır. Bu kendisi için daha iyidir. Nitekim bir kimse kısasta niyet bulur ve afta bulamazsa, onun için kısas daha üstündür. Bazan da gece namazını değil, sabahleyin erken kalkmak için uykuya niyeti bulur, bunun için uyku daha iyidir. Belki ibadetten durgunlaşıp hanımı ile bir saat çıkıp dolaşmak veya bir kimse ile konuşmakla neş'eleneceğini ve ibadet için gayrete geleceğini bilirse, bunları yapması öyle durgun ve sıkıntılı ibadet yapmaktan üstündür.

Ebû'd-Derdâ (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Ben, arada bir, hak arzusu kuvvetlenmek için eğlenirim». Ali (radıyallahü anh) buyurur ki: «Kalbini devamlı zorlarsan onu kör edersin». Bu şuna benzer ki, hekim bazan hastaya ateşli olsa da et verir, biraz kuvvetlenmesi ve ilâca dayanabilmesi için böyle yapar. Bir kimse harb esnasında yenilmiş gibi görünüp kaçar, düşmanı kendini takib eder, sonra âniden üzerine saldırır ve onu vurur. Mütehassıslar böyle çarelere çok başvururlar. Din yolunda da nefis ve şeytanla daima münakaşa ve muharebe vardır. Bunun için onları güzellikle kandırarak kendi işinde kullanmak gerekir. Böyle şeyler eksik âlimlere göre doğru olmasa da, din büyüklerine göre beğenilen şeylerdir.

F A S I L

BEĞENİLEN KUL, HER YAPTIĞINI ALLAH İÇİN YAPAR

Niyetin amele sebep olmak olduğunu anladın. Bir kimsenin tâat etmesinin sebebi, Cehennemden korkmak, bir başkasının Cennet nimetlerine kavuşmak olabilir. Cennet için iş yapan, mide ve fercin kulu olur. Kendini mide ve ferc arzularının bulunduğu yere çeker ve götürür. Cehennemden korktuğu için amel eden, kötü bir köle gibi olup, korkusundan iş yapar. Bunların her ikisi de tamamen Allah için amel yapmış olmaz. Beğenilen kul, yaptıklarını Cennet ve Cehennem için değil, Allah için yapan kuldur. Bu, bir kimsenin, sevgilisine sevgili olduğu için bakması, onu sevdiği için olup ondan altın ve gümüş beklememesine benzer. Altın ve gümüş için bakanın maksadı altın ve gümüş olur. O hâlde Allahü Teâlâ'nın Cemâl ve Celâlinin, mahbûb ve maşûk'u olmayanlar, böyle niyet edemez. Böyle olan kimsenin ibadeti Allahü Teâlâ'nın Cemâlinde tefekkür ve O'nunla münâcat olur. Bir tâat yaparsa, sevdiğinin emrini yerine getirmeyi de sevdiği içindir. Bedenine de riyâzet çektirmek isteyip Allahü Teâlâ'ya kulluk ve hezimette bulunan, elinden geldiği kadar O'nun Cemâlini mütalâadan geri durmamalıdır. Günahlardan el çekmesi, şehvetlerine uyup müşâhede ve münâcat lezzetine engel olacağı içindir. **İşte hakikatte ârif böyle olandır.**

Ahmed ibn Hudreviye Allahü Teâlâ'yı rüyasında gördü, buyurdu ki: «Bütün insanlar benden isterler, yalnız Ebû Yezid beni ister». Şiblî'yi rüyada gördüler, «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», dediler. Dedi ki: «Bana biraz kızdı, çünkü bir defa dilimden: Cenneti kaçırmaktan büyük hangi ziyan vardır, çıkmıştı». Buyurdu ki: «Hayır öyle değildir. Seni görmeyi kaçırmaktan büyük hangi ziyan vardır, demeliydin». Bu sevgi ve lezzetin hakikatini inşâallahü Teâlâ Muhabbet bahsinde anlatacağız.

İ K İ N C İ B Â B

İHLÂS VE İHLÂSIN FAZİLETİ

Allahü Teâlâ, «İnsanlar, ihlâslı ibadetten başkasiyle emir olunmadı» (1). «Hâlis din Allah için olandır» (2), buyuruyor. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) «**Allahü Teâlâ buyuruyor ki, ihlâs benim sırlarımdan bir sırdır. Onu, sevdiğim kulun kalbine yerleştiririm**» (3), buyurdu.

(1) 98 — Beyyine: 5. (2) 39 — Zümer: 3.
(3) IV/322.

Mu'âz ibn Cebel (radıyallahü anh) buyurdu ki: **«İhlâs ile amel et, az da olsa yetişir»** (1). Riyâyı kötülemek hakkında söylediklerimizin hepsi ihlâsla ilgilidir. Çünkü insanların görmesi, ihlâsı götüren sebeplerden biridir. Daha, başka sebepler de vardır. Mârûf-i Kerhî (rahmetullahi aleyh) kendini kamçı ile döver ve «Ey nefsim! İhlâs üzere ol, kurtulursun», derdi. Ebû Süleyman diyor ki: «Ömründe bir adım ihlâsla atmış olana müjdeler olsun. Çünkü onunla Allahü Teâlâ'dan başkasını istememiştir». Ebû Eyyûb-i Sicistânî diyor ki: «Niyette ihlâs, niyetin aslından zordur». Büyüklerden birini rüyada gördüler. «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», diye sordular. Buyurdu ki: «O'nun için yaptığım her şeyi sevab defterinde gördüm, hattâ yoldan kaldırdığım bir nar tanesini bile. Külâhımda bulunan bir ipek telini günah kefesinde gördüm. Yüz altın kıymetinde merkebim ölmüştü, onu sevab kefesinde görmedim. Halbuki evimde ölen kediyi sevab kefesinde görmüştüm. Allahü Teâlâ'ya, «Yâ Rabbi, kediyi sevab kefesinde görüyorum da merkebi görmüyorum», dedim. «O, gönderdiğin yerdedir», diye bir ses geldi. Ölünce, «Allah'ın lânetine git», dedin. «Allah yolunda» deseydin onu da bulurdun. Allahü Teâlâ için sadaka vermiştim. Fakat insanlar görmüşlerdi. İnsanların görmesine sevinmiştim. Onu ne lehimde, ne de aleyhimde gördüm».

Süfyân-ı Sevri diyor ki: «Yaptığı bir işin, aleyhine olmaması kendisi için büyük saâdettir». Biri anlatır: Allah yolunda denizde harbe gitmiştim, bir arkadaşım bir heybe satıyordu, alayım işime yarar, filân şehirde satıp biraz para kazanırım, dedim. O gece rüyamda gördüm ki: Gökten iki kimse indi. Biri diğerine, «Gazilerin isimlerini yaz ve yine yaz ki, filân kimse görmek için, filân kimse ticaret için, filân kimse de gösteriş için, desinler diye harbe gitmiştir. Sonra bana baktı ve filân kimse ticaret için gelmiştir yaz», dedi. Dedim ki: «Allah Allah!.. Benim hâlime bir bakın; ticaret yapacak bir şeyim yoktur. Ben Allah rızası için gelmiştim». «Ey Şeyh! O heybeyi kâr için satın almadın mı?» dedi. Bunu duyunca ağladım ve «Ben kat'iyyen tüccar değilim», dedim. Diğer meleğe, «Allah yolunda harbe gelmiştir. Yolda kâr etmek için bir heybe satın almıştır. Yaz, Allahü Teâlâ onun hakkında nasıl dilerse öyle hükmetsin», dedi. Bunun için demişlerdir ki, ihlâsla geçen bir saat, ebedî kurtuluştur. İhlâs çok azizdir. Demişlerdir ki, **ilim tohumdur, amel bitkidir, ihlâs ise onun suyudur.**

Beni İsrâil'de bir âbid vardı, ona «Filân yerde ağaçtan yapılmış bir put vardır. Bir kısım insanlar ona Allah diye taparlar», dediler. Kızdı ve kalktı. Baltayı omuzuna alıp o putu kırmaya gitti. Şeytan

(1) IV/322.

bir ihtiyar şekline girip, onun karşısına çıktı ve «Nereye gidiyorsun?», dedi. «O putu kırıp insanları Allahü Teâlâ'ya taptırmaya gidiyorum», dedi. Şeytan, «Git ibadetle meşgul ol, bu senin için daha iyidir», dedi. «Hayır, putu kırmak daha mühimdir», diye cevap verdi. Şeytan, «Seni bırakmam» deyip kavgaya tutuştular. O âbid, şeytanı yere vurdu ve göğsünün üzerine oturdu. Şeytan, «Müsaade et bir söz söyleyeyim», dedi. müsaade etti. Dedi ki: «Ey âbid, Allah'ın peygamberi vardır. O putu kırmayı dilese onlara emir verirdi. Sen bununla emir olunmadın, bunu yapma». «Hayır muhakkak yapacağım», dedi. «Bırakmam» dedi. Yine kavgaya başladılar. Âbid yine şeytanı yere vurdu. «Müsaade et bir söz daha söyleyeyim, beğenmezsen itediğini yap», dedi. «Peki söyle», dedi. «Sen fakir bir âbidsin [çok ibadet eden]. Senin yükünü insanlar çekiyorlar, senin iş yapabilecek ve diğer âbidlere yiyecek ve giyecek verebilecek bir şeyinin olması, o putu kırmaktan daha iyidir. Çünkü onu kırarsan insanlar bir başkasını yontup yine yaparlar, onlara zarar vermiş olmazsın. Bundan vazgeç, her gün yastığının altına iki altın koyayım». Âbid; «Doğru söylüyor, biri ile sadaka verip, diğeri ile işlerimi görmem bu putu kırmaktan daha iyidir, ben bununla emrolunmadım, ben ne peygamberim, ne de bunu kırmakla vazifeliyim», dedi. Böylece geri döndü, ertesi gün yastığının altında iki altın gördü, altınları aldı. Ertesi gün yine gördü ve aldı. Kendi kendine, iyi ki o putu kırmadım, dedi. Üçüncü gün yastığının altında hiçbir şey görmedi, kızdı ve baltayı aldı. Şeytan karşısına çıktı ve «Nereye gidiyorsun?» dedi. «O putu kırmaya gidiyorum», dedi. «Yalan söylüyorsun, yemin ederim ki, onu kıramazsın», deyip kavgaya tutuştular. Âbidi yere vurdu. Şeytanın elinde, serçe gibi titriyordu. «Geri dön, yoksa başını koyun gibi keserim», dedi. «Peki döneyim; fakat o zaman iki defa ben seni yendim ve şimdi sen beni yendin, sebebi nedir?» dedi. Şeytan, «O zaman Allah için kızmıştın, beni sana yendirmişti. Allah için iş yapana bizim gücümüz yetmez. Şimdi ise kendin için ve dünya için kızdın. Kendi arzularına uyan bizi yenemez», dedi.

İHLÂSIN HAKİKATİ

Niyetin amele sebep ve onun icabı olduğunu öğrendin, bu icab bir olursa buna **hâlis** denir. İki olursa **karışık** olur, hâlis olmaz. Meselâ; Allah için oruç tutan bir kimsenin maksadı, sıhhati için perhiz etmek de olursa, veya yemek pişirmek ve hazırlamak sıkıntısından kurtulmak olursa, yahut işi ile daha çok meşgul olmak için olursa, yahut uyku bastırmasın ve daha çok iş yapayım, şeklinde olursa; yahut da nafakasından veya kötü huyundan kurtulmak için de köle azâd ederse; veya yolda kuvvetleneyim daha sıhhatli olayım,

etrafı seyredeyim, şehirleri göreyim, çoluk çocuk sıkıntısından kurtulayım, düşmanın zararlarından emin olayım düşüncesi de hacca karışırsa; yahut uykum gelmesin ve altınlarımı da korumuş olurum niyetiyle de gece namaz kılsa; yahut kendine yetecek kadar parayı elde edebilmek, eşyasını korumak, aziz ve muhterem olmak niyetiyle de ilim öğrenirse yahut konuşmamak sıkıntısından ve gönül darlığından kurtulmak niyetiyle de ders ve ilim okutsa; yahut yazım güzel olsun niyetiyle de Mushaf yazmak; yahut daha az masraf etmek niyetiyle de hacca yaya giderse; yahut temizlenmek ve iyi görünmek niyetiyle de abdest alırsa; yahut güzel kokayım niyetiyle de yıkanırsa; yahut kira vermemek niyetiyle de mescidde itikâf etse; yahut zorlamasından kurtulayım düşüncesiyle de dilenciye sadaka verse; yahut vermemekten utanmak niyetiyle de fakire bir şey verse; hasta olduğu zaman kendisini de ziyarete gelsinler ve ona sitem etmesinler ve incitmesinler niyetiyle de hasta ziyaretine gitse; böyle işlerin hepsi riyâdır.

Riyânın ne demek olduğunu anlatmıştık. Bütün bu düşünceler az da olsa, çok da olsa ihlâsı bozar. Hâlis olan, nefsin hiç payı olmadığıdır. Belki yalnız Allah için olandır. Nitekim Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) «İhlâs nedir?», diye sorduklarında, **«Allah de ve buyurulan şekilde doğru yolda ol»** (1), buyurdu. Bunun için, ihlâstan daha zor ve çetin hiçbir şey yoktur. Bütün ömründe ihlâsla bir adım atanın kurtuluşu ümid edilir, buyurmuşlardır. Hakikatte maksatlar ve insanlık sıfatları arasında saf ve hâlis işi çıkarmak, gübre ve kan arasından sütü ayırmak gibidir. Nitekim âyet-i kerimede, **«İçenlerinize, onun karnında bulunan yenmiş şeylerden ve kandan hâlis süt içiririz»** (2), buyuruldu. Bundan kurtuluş çaresi, kalbini dünyadan kesmekle Allah sevgisinin kuvvetlenmesidir. O zaman istediğini, yalnız mâşûku için isteyen âşık gibi olur. Böyle olan kimse yemek de yese, helâya da gitse, ihlâsla olabilir.

Kalbinde dünya sevgisi kuvvetli olan kimse ise namaz ve oruçta bile zor ihlâslı olabilir. Çünkü bütün ameller, kalbin sıfatında olur ve ona doğru meyleder. Makam sevgisi kuvvetli olan kimse bütün işlerinde yüzünü halka döner; hattâ sabahleyin yüzünü yıkaması ve elbisesini giymesi bile insanlar için olur. Ders okutmak, hadis-i şerif rivayet etmek gibi ihlâsın zor olduğu hiçbir iş yoktur. Bunlar gibi yüzünü halka dönmek şeklinde olan işlerde, ekseriya insanlardan kabul görmek bulunur veya işe karışır. Ama bu düşünceden tamamen ayrılmaktan âlimlerin de çoğu âcizdir. Yalnız eblehler [aklı az olanlar] kendilerini muhlis zannederler. Böylece

---

(1) IV/326. (2) 16 — Nahl: 66.

aldanırlar, kusurlarını da bilmezler, hattâ akıllıların çoğu bile bundan âcizdirler. Büyüklerden biri buyuruyor ki: Birinci safta kıldığım otuz senelik namazımı kaza eyledim, çünkü bir gün biraz geç kaldım ve en son safta yer buldum. Kalbime geç gelmiştir diye insanların beni ayıblayacakları geldi, anladım ki, şimdiye kadar arzum ve nasibim insanların beni birinci safta görmeleri idi. Bundan anlaşılıyor ki, ihlâsı bilmek zor, onunla amel etmek ise daha zordur.

F A S I L

Akıllı kimseler buyurmuşlardır ki, âlimin iki rekâtlık namazı, cahilin bir senelik ibadetinden daha üstündür. Çünkü cahil ameldeki âfetleri bilmez. Türlü maksatlarla karışık olduğunu anlamaz ve hepsini hâlis zanneder. Çünkü ibadetlerdeki karışıklık altın madenindeki karışım gibidir. Mütehassıs sarraflar hâriç birçok sarraflar bunu anlayamaz. Cahiller ise zaten sarı ve altın gibi görünen her şeyi altın zannederler. İbadette ihlâsı gideren gış [karışıklık] dört derecedir. Bir kısmı çok gizli ve çok derindir. Anlaşılması için riyâ şeklindedir, diyebiliriz.

BİRİNCİ DERECE: Bir kimse namaz kılarken başka kimseler gelir, şeytan daha iyi kıl, seni ayıblamasınlar der. Bu, zaten aşikârdır.

İKİNCİ DERECE: Bunu bilir ve bundan kaçınır. Bu zaman şeytan, daha iyi kıl, onlar da sana uysun ve onların uymasının sevabını da al der. Bazan şeytanın dediğini yapar ve bilmez ki, kendine uyma sevabını almak, kendi huşûunun diğerlerine geçtiği zamandır. Ama huşû' sahibi değilse ve başkaları onu öyle zannediyorlarsa, diğeri sevab olur, o ise nifâkından mes'ûl olur.

ÜÇÜNCÜ DERECE: Yalnız olduğu zaman, insanlar arasında kıldığı namaz gibi namaz kılmamanın nifak olduğunu bilir ve yalnızken namazını doğru dürüst kılmaya gayret eder ki, halk arasında da öyle kılabilsin. Bu, daha derindir ve riyâdır. Kendi kendisini aldatmaktadır. Çünkü, halk içinde namaz kılarken mahcup olmamak için namazını doğru kılmaya çalışıyor. Böylece kalabalıkta riyâya düşmekten kurtulacağını sanıyor. Halbuki hakikatte tenhada riyâya düşüyor.

DÖRDÜNCÜ DERECE: Bu ise hepsinden derin ve örtülüdür. Yalnız ve kalabalıkta iken insanlar için huşû, olmayacağını bilir. Şeytan ona, «Allahü Teâlâ'nın azametini düşün, yoksa nerede olduğunu bilmiyor musun?», der. Böylece düşünür, huşû, sahibi olur ve insanların gözünde mükemmel görünür. Eğer yalnızken de böyle düşünceler kalbine bir alışkanlık olarak gelmiyorsa, bunun sebebi

riyâdır. Fakat şeytan onu bununla elde etmiş ve riyâsını gizlemiştir. O'nun azametini hâtırladığı zaman insanları görüyorsa işe yaramaz. İnsanların ve hayvanların görmesini aynı tutması gerekirdi. Ufak bir fark görüyorsa riyâdan kurtulmuş olmaz. Bu misâli riyâ hakkında başka bir maksatla bundan evvel anlatmıştık. Böyle aldanmalar çoktur. Bu incelikleri bilmeyen, ücretsiz çalışan yevmiyeci gibidir. Canı çıkar gibi çalışır ve bir şey elde edemez. Allahü Teâlâ bunun hakkında, **«Dünyada zan ve hesablarında olmayan azâb, onlara zâhir olur»** (1), buyurdu.

FASIL

Niyet karışık olup, riyâ veya başka bir maksat ibadet niyetinde kuvvetli olursa, ceza görmeye sebep olur. Eşit olursa, ne günâh ne de sevab olur. Zayıf olursa amele sevab verilir. Her ne kadar hadis-i şerifler ortaklık olunca, **«Git, karşılığını kim için yaptıysan ondan al»** (2), şeklinde ise de, bizim anladığımız bununla iki niyet eşit ise sevabı olmaz demektir. Sevab istenirse, o kimseden iste denir. Günaha işaret eden hadis-i şeriften murad bütün niyetin riyâ olması, yahut riyânın kuvvetli olmasıdır. Fakat asıl sebep tâat ve diğeri zayıf olunca, sevabsız kalması gerekmez. Evet, buradaki sevab hâlis olana verilen sevâb gibi olamaz. Bu yolda iki delilimiz vardır:

BİRİNCİSİ: Bize delillerle, hüccetlerle bildirildi ki, **cezanın, günahın mânâsı Allahü Teâlâ'ya lâyık olmaktan uzaklığıdır.** Mahcubluk ateşiyle yanmanın sebebi budur. Tâatı istemek saâdetin tohumudur. Dünyayı istemek şekavetin tohumudur. Bu iki istekten hangisine icabet ederse onun tohumunu yeşertmiş olur. Bunlar kendisini çekiştirip dururlar. İkisi de aynı kuvvette ise biri ne kadar kendine çekerse öbürü de o kadar ondan uzaklaştırır ve yerinde kalır. Şayet dünya isteği kuvvetli olur da —velev yarım karış olsun— kendine daha yakın tutarsa hüsrana düşer ve Hakk'tan uzak olur. Eğer tâat isteği kuvvetli olur da, isterse yarım karış olsun kendine daha yakın tutarsa Hakk'a yakın olur, sevaba kavuşur. Bu, hasta olan bir kimsenin sıcak bir şey içmesi ve onun kadar da soğuk içip beraber olması gibidir. Soğuğu az içerse ortadan fazla sıcak olur. Tersine olursa sıcaklık düşer. Bu günah ve tâat, kalbin nûrlanmasına ve kararmasına, ilâcın vücuda te'sir ettiği gibi te'sir eder ki, bir zerresi zayi olmaz. Doğru terazide eksik fazla meydana çıkar.

Âyet-i kerimede, **«Zerre kadar iyilik eden bu iyiliği görür»** (3),

(1) 39 — Zümer: 47. (2) IV/329.
(3) 99 — Zilzâl: 8.

buyurulması bunu gösteriyor. Fakat ihtiyatlı olmak en iyidir. Çünkü maksadın aslını kuvvetli, kendini ise zayıf zannedip selâmeti, maksadın sebebini yok etmekte bulabilir.

İKİNCİ DELİL: İcmâ ile bildirilmiştir ki, bir kimse hac yolunda ticaret yapsa, haccı zayi olmaz. Fakat sevabı ihlâs sahibinin sevabı gibi olmaz. Esas maksadı haccetmek ve diğeri de buna tâbi olduğu için, sevabını azaltsa da, tamamen yok etmez. Bir kimse Allah için harbe gitse, saldırılan iki taraftan biri zengin ve ganimet sahibi olsalar, diğer taraf, fakir olsa zenginlerin bulunduğu tarafta harbetmesi, onun cihadını tamamen yok etmez. Çünkü insan kendinde bir fark bulma ve bulmamadan kurtulamaz. Allah korusun, eğer bu şart olsaydı, sevaba kavuşmak korkulu olurdu. Bu şart ile hiçbir amel doğru olmazdı. Bilhassa ilim okutmak, kitap yazmak ve yüzünü insanlara çevirmek. Bir kimseyi bir yolla kendinden almayınca bundan kurtulamaz. Meselâ; onun kitabını başkası yazdı, derler, sözünü başkasına izâfe ederlerse, kötü de olsa ondan bir ikaz hâsıl olur.

ÜÇÜNCÜ BÂB

SIDK

Sıdk, ihlâsa yakındır ve derecesi büyüktür. Bunun kemâl mertebesine çıkana sıddîk denir. Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de sıdkı övüyor ve, **«Mü'minlerden, Allahü Teâlâ'ya ettikleri ahde vefâ edip, cihâdda sebât ile ahidlerini bir şeyle bozmayanlar oldu»** (1). **«Sıddîklara sıdklarından [doğruluklarından] suâl olunur»** (2), buyuruyor. Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) «Kemâl hangi şeylerdedir?», diye sorduklarında, **«Doğru sözde ve sıdk üzere amelde»** (3), buyurdu. O hâlde sıdkın mânâsını öğrenmek mühimdir. Sıdk, doğruluk demektir. Bu sıdk ve doğruluk altı şeyde olur. Hepsinde en üst dereceye çıkan sıddîk olur.

BİRİNCİ SIDK: Dildedir. Hiç yalan söylemez, ne geçmiş haberlerden ve ne bulunduğu hâlde, ne de verdiği sözde yalanı görülür. Çünkü bundan önce kalbin, dilden bir sıfat elde edeceğini söylemiştik. Eğri sözden kalb de eğrilir, doğru sözden de doğrulur. Bu sıdkın en yükseği iki şeyledir.

Birincisi: Doğru sanılsın diye kapalı ve kinaye ile söylememektir. Fakat yer olur ki, doğru söylemek iyi olmaz, harbde, iki hanımı

(1) 33 — Ahzâb: 23. (2) 33 — Ahzâb: 8.
(3) IV/331.

arasında ve insanları barıştırmak için yalan söylemeye izin vardır. Burada üstün derece elinden geldiği kadar kinaye ve imâ ile konuşmak, açıkça yalan söylememektir. Söyleyen sâdık olursa maksadı ve niyeti Allah için ve hayırlı bir iş için olursa, sıdk derecesinden düşmez.

İkincisi: Münâcatta Allahü Teâlâ'dan kendisi için sıdk taleb etmelidir. **«Yüzümü sana döndüm»** (1), geldiği zaman, kalb yüzü dünyaya dönmüş ise yalan söylemiş olur ve yüzünü Allahü Teâlâ'ya dönmemiş olur. **«Senin kulunum ve sana tapıyorum»** (2), dediği zaman dünyaya şehvetlerinin bağı ile bağlanmış olup şehvetlerine hâkim olmazsa, belki de şehvetleri ona hâkim olursa, yalan söylemiş olur. Çünkü o, kime bağlanmışsa onun kuludur.

Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) dünyaya bağlanana, **«Altın ve gümüşün kulu»**, buyurdu. Belki bütün dünyadan kurtulmayınca Hakk'ın kulu olmaz. Bu kurtulmanın, azâd olmanın ve hürriyetin tamamı, insanlardan kurtulduğu gibi, kendinden de azâd olmakla olur. Kendisi için olana razı olur. İşte böyle kulluk da sıdkın tamamıdır. Böyle olmayan kimseye sıddîk, hattâ sâdık bile denilemez.

İKİNCİ SIDK: Niyetle olur. Tâatinde yalnız Allahü Teâlâ'yı kasteder, başkasını karıştırmaz. Bu, ihlâs olur. İhlâsa da sıdk denir. Çünkü içinde tâatten başka bir düşüncesi olan, ibadette yalancı olur.

ÜÇÜNCÜ SIDK: Azmetmekle olur. Bir kimse vali olsa adâlet etmeye, malı olsa sadaka vermeye, kendinden daha iyi idare eden bir kimse ortaya çıkınca valiliği ona teslim etmeye azmeder. Bu azim, bazan kuvvetli ve zorlayıcı olur. Bazan bunda zayıflık ve tereddüt olur. Tereddütsüz olan kuvvetliye **sıdk-ı azm denir.** Nitekim istek yalandır, denir. Yâni aslı yoktur. Sâdıktır [yâni kuvvetlidir] denir. Sıddîk daima iyiliğe azmetmeye kendinde büyük kuvvet bulan kimsedir. Nitekim Ömer (radıyallahü anh) buyurdu ki: «Ebû Bekir'in (radıyallahü anh) içerisinde bulunduğu bir kavme emîr olmaktansa boynumun vurulmasını daha çok severim». Çünkü o, boynunun vurulması hususunda sabretmeye kendinde kuvvetli azim bulmuştu. Halbuki, bir kimseyi kendisini öldürmekle Ebû Bekir'i (radıyallahü anh) öldürmek arasında serbest bıraksalar, kendi yaşamasını daha çok ister. İşte bununla kendini Ebû Bekir (radıyallahü anh) üzerine emir yapmakla ölümü tercih eden arasında bu kadar fark vardır.

DÖRDÜNCÜ SIDK: Azme vefa etmededir. Azmi kuvvetli olup muharebede canını feda edebilir. Daha iyisi ortaya çıkınca başkan-

---

(1) 6 — En'âm: 79. (2) 1 — Fâtiha: 5.

lığı ona teslim eder. Bunun hakkında, **«Allah ile ahdettiklerini doğruladılar»** [1], âyet-i kerimesi buyuruldu, yâni azimlerine vefa eyleyip kendilerini feda eylediler. Allah yolunda mallarını vermeye azmedip sözlerinde durmayanlar hakkında, **«Allahü Teâlâ ile ahdedenlerden bir kısmı dedi ki: "Eğer bize kendi fazlından verirse, sadaka veririz, ve iyi iş yapanlardan oluruz". Onlara kendi fazlımızdan verince bahîllik ettiler. Onlar bu sözlerinde yalancı oldular»** [2], buyuruluyor.

BEŞİNCİ SIDK: **Amellerden hepsi kalbine bir sıfat verir.** Meselâ bir kimse ağır yürürse ve kalbinde bu vekâr olmasa sâdık olmaz. Bu sıdk gizli ve âleni olanı doğru tutmakla elde edilir. Bu da kalbi ve rûhu görünüşünden daha iyi veya görünüşü gibi olan içindir.

Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Yâ Rabbi, içimi dışımdan iyi eyle, dışımı çok iyi eyle»** [3], buyurdu. Bu sıfatta bulunmayanın, görünüşünü kalbine delil göstermesi yalancılık olur ve sıdktan düşer. Maksadı riyâ olmazsa da gene böyledir.

ALTINCI SIDK: **Din makamlarında sıdkın hakikatini kendinden istemeli, başlangıçlarına ve görünüşüne kanaat etmemelidir.** Zühd, muhabbet, tevekkül, havf ve recâ, rıza ve şevk gibi hâller her mü'minde biraz bulunur, fakat zayıf olur. Bunlarda kuvvetli olan sâdık olur.

Nitekim âyet-i kerimede, **«Mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah'a ve Resûlüne iman ettikten sonra, şüpheye sapmayıp Allah yolunda malları ile, canları ile savaşırlar. İşte onlar sâdık olanların ta kendileridir»** [4], buyuruldu. Demek ki imanı tamam olana sâdık buyurdu. Bu şuna benzer ki, bir kimse bir şeyden korkarsa bunun alâmeti titremesi, yüzünün sararması, yiyememesi ve içememesidir.

Bir kimse Allahü Teâlâ'dan böyle korkarsa, bu korkuya **sıdk denir.**

Günahtan korkuyorum deyip el çekmeyene **yalancı denir.** Her iki makamda bunun gibi farklar vardır.

Bu altı işde sâdık olup en üstün derecede olana sıddîk denir. Bunların bazısında sâdık olana sıddîk denmez. Derecesi sıdkına göre olur.

---

(1) 33 — Ahzâb: 23.
(2) 9 — Tevbe: 75 - 76.
(3) IV/324.
(4) 49 — Hucûrat: 15.

ALTINCI ASIL

MUHASEBE ve MURAKABE

Allahü Teâlâ buyuruyor ki: «Kıyamet günü terazi kuracağım, o gün kimseye zulüm edilmeyecektir. Herkesin dünyada yapmış olduğu zerre kadar iyilik ve kötülüklerini meydana çıkarıp teraziye koyacağım. Herkesin hesabını yapmaya yetişirim» [1]. Bunu haber verdi ki, herkes dünyadan ayrılmadan kendi hesabına baksın. Yine buyurdu ki: «Herkes yarın için önden ne gönderdiğini düşünsün» [2].

Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Akıllı şu kimsedir ki, gününü dörde ayırır: Birincisinde yaptıklarını ve yapacaklarını hesab eder. İkincisinde Allahü Teâlâ'ya münâcat eder, yalvarır. Üçüncüsünde, geçimi için çalışır. Dördüncüsünde, istirahat eder ve mubah olan şeylerle eğlenir» [3].

Emirü'l-Mü'minin Ömer (radıyallahü anh) buyurdu ki: «Hesabınız görülmeden önce kendinizi hesaba çekiniz».

Allahü Teâlâ buyuruyor ki: «Ey iman edenler! Sabrediniz, nefsin arzularını, haramlardan elde etmemeye uğraşınız ve bu cihadda sebat ediniz» [4]. Bunun içindir ki, basiret sahibleri ve din büyükleri bu dünyaya ticaret için geldiklerini ve burada nefisle alışveriş te olduklarını anlamışlardır. Bu ticaretin kazancı Cennettir, ziyanı da Cehennemdir. Yâni kârı ebedi saâdet, ziyanı da sonsuz felâkettir. Bunlar nefislerini ticaretteki ortak yerine koymuşlardır. Ortak ile önce şartname yapılır, sözleşilir. Sonra işlerinde, sözlerinde durup durmadığına dikkat edilir. Nihayet hesaplaşılır, hıyanet yapmışsa mahkemeye verilir. Bunlar da nefislerine sıra ile şu altı işleri yaparlar: Şartname yapmak, onu murakabe etmek, muhasebe etmek [yâni hesaplaşmak], muâkabet [yâni cezalandırmak], mücâhede [yâni onunla uğraşmak] ve muâtebe [yâni onu azarlamaktır].

BİRİNCİ MAKAM: Müşâretedir [şartlaşmadır]. Ticaret ortağı insanın para kazanmakta ortağı olduğu gibi, bazan da hıyanet edin-

(1) 21 — Enbiyâ: 47.
(2) 59 — Haşr: 18.
(3) IV/344.
(4) 3 — Âl-i İmran: 200.

ce düşmanı olur. Halbuki dünyada kazanılan şeyler muvakkatır. Âhiret alışverişi ise sonsuzdur. Devamlı kalmayan şeyler, akıllılara göre kıymetsizdir. Hattâ bazıları geçici olan hayır, sonsuz kalan şerden daha kıymetsizdir, dedi. İnsanın her bir nefesi kıymetli bir cevher gibi olup bunlardan bir hazine yapılabilir. Asıl bunu hesap etmek ve bunda aldanmamak icab eder. Aklı olan kimse her gün sabah namazından sonra bir müddet hâtırına hiçbir şey getirmeyip, ortağı olan nefsine demelidir ki, benim sermayem yalnız ömrümdür. Bu sermaye o kadar kıymetlidir ki, geçen her nefes hiçbir şeyle ele geçmez. Benim nefeslerim Allah'ın ilminde sayılıdır. Elbette artmazlar. Ömür bitince ticaret sona erer. Ticarete sarılalım ki, vaktimiz azdır, âhiret uzun ise de orada ticaret ve kâr yoktur. Bugün senin zamanındır. Allahü Teâlâ ömür verdi, ecel gelince işini düzeltmek için bir gün izin istenir, fakat ele geçmez. Bugün bu büyük nimet elimizdedir. Aman nefsim çok dikkat et de, bu sermayenin kıymetini bil, elden kaçırma, yarın ağlamak, sızlamak fayda vermez. Bugün, ecel geldi, bir gün daha müsaade etmeleri için yalvardığını, sızlandığını ve sana bir gün bağışladıklarını ve şimdi o günde bulunduğunu farzet. O hâlde bugünü elden kaçırmaktan ve bununla saâdete kavuşmamaktan daha büyük ziyan olur mu?

Hadis-i şerifte buyuruldu ki: **«Yarın kıyamet günü, yirmi dört saatten ibaret olan her gün için kulun önüne yirmi dört hazine konur. Birini açarlar, sevabtan nûrla dolu görünür. Bu, o saatte yaptığı sevabtır. Bunun sebebiyle öyle neş'elenir, sevinir ve kalbi rahat bulur ki, bu sevinmeyi Cehennemdekilere taksim etselerdi, Cehennemde olduklarını anlamazlardı. Bu sevinmenin sebebi bu nûrların Allahü Teâlâ'nın indinde kendisini kabule vesile olacaklarındandır. Diğer bir hazine açarlar, siyah, karanlık ve bulanık olup, içinden gayet pis koku çıkar. Herkes burnunu tıkar. Bu da günah işlediği saattir. Kalbine o kadar korku, utanma ve sıkıntı gelir ki, Cennettekilere taksim olunsa, Cennet kendilerine sıkıcı olur. Diğer bir hazine açarlar, içerisi boş olur. Ne zulmet ne nûr bulunur. Bu da boşa geçirdiği saattir. Kalbinde o kadar hasret ve eksiklik duyar ki, büyük bir memleketi ve hazineyi elde edebilecek bir kimsenin boş oturup bunu elden kaçırması gibi olur. Bütün ömrünü saat saat kendisine gösterirler»** (1). Sonra der ki: «Ey nefsim! Bunun gibi yirmi dört hazineyi gözünün önüne koydular. Sakın hiç boş vakit geçirme, sonra ayrılığına dayanamazsın». Büyükler demişlerdir ki: Kendini düşman yerine koy. Sevabın yoktur, iyi amel yapanların derecesini kaçırmışşın, aldanmışşın farzet. O hâlde bütün azâlarını Allahü Teâlâ'ya ısmarlamalısın ve dilini, gözünü ve yedi azânı korumalısın.

(1) IV/338.

Cehennemin yedi kapısı vardır demişlerdir. Bu kapılar senin yedi uzvundur. Çünkü onların herbiri Cehenneme gidebilir. Böylece bu azâların günahlarını hatırlayıp onu [nefsini] korkutmalıdır. Bugün yapabileceği ibadeti ona hatırlatmalı, teşvik etmeli, dürtmeli, azmettirmelidir. Eğer dediğimi yapmazsan seni cezalandırırım deyip korkutmalıdır. Nefis, âsi, serkeş ve emirleri yapmak istemez ise de, nasihat kabul eder ve riyâzet yapmak [istediklerini vermemek] ona te'sir eder. İşte, bu, amelden önce olan muhasebedir. Nitekim Allahü Teâlâ, «**Biliniz ki, nefsinizde olanları Allahü Teâlâ biliyor. O hâlde O'dan korkunuz**» (1), buyuruyor.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), «**Akıllı kimse ölmeden önce, hesabını gören ve ölümden sonra kendisine yarayacak şeyleri yapan kimsedir**» (2), buyurdu. Yine buyurdu: «**Yapacağın her işi önce düşün, doğru ise yap, değilse yapma**» (3). İşte her gün sabahleyin nefisle böyle şartlaşmalıdır. Hattâ doğru olan bir kimse bile yeni işlerle karşılaşacağından yine böyle yapmalıdır.

İKİNCİ MAKAM: **Murakabedir.** Murakabe, nefsi kontrol etmek, ondan gafil olmamaktır. Sermayeyi arkadaşına verip onunla şartlaşma yapıldıktan sonra, onu bırakmamak, yaptıklarını gözetmek lâzımdır. Nefsin de her an gözetilmesi, kontrol edilmesi gerekmektedir. Ondan gafil olursan, kendi şehvetleri ve tembelliği istemesi olan eski hâline döner. Murakabenin esası, her yaptığımızı, her düşündüğümüzü Allahü Teâlâ'nın bildiğini unutmamamızdır. İnsanlar birbirinin dışını görür. Allahü Teâlâ ise, hem dışını, hem içini görür. Bunu bilen ve kalbinde bu marifetin galib olduğu kimsenin işleri ve düşünceleri edebli olur. Zaten buna inanmayan kâfirdir. İnanıp da, muhalefet etmek ise büyük cesarettir. Allahü Teâlâ buyuruyor ki: «**Ey insan! Seni her an gördüğümü bilmiyor musun?**» (4).

Bir Habeşi Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) huzuruna gelip, «Çok günah işledim, tevbem kabul olur mu?» dedikte, «**Evet**», buyurunca, Habeşli bir ah çekti ve yıkılıp can verdi.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «**Allahü Teâlâ'yı görür gibi ibadet ediniz! Siz O'nu görmüyorsanız O sizi görüyor**» (5). O'nun gördüğüne inanan, O'nun beğenmediği bir şeyi yapabilir mi? Nitekim âyet-i kerimede, «**Elbette Allah her şeyinizi görüyor**» (6), buyuruldu. Burada üstünlük, daima O'nu müşâhede eylemekte ve görmektedir.

Büyüklerden biri bir müridini başkalarından daha çok severdi. Ötekiler bu hâle üzülürdü. Herbirine bir kuş verip, «Bunu kimsenin

(1) 2 — Bakara: 235.
(2), (3) IV/338.
(4) 96 — Alâk: 14.
(5) IV/339.
(6) 4 — Nisâ: 1.

görmediği bir yerde kesip getiriniz», dedi. Hepsi tenha bir yerde kesip getirdi. O mürid ise, kesmeden getirdi. «Niçin sözümü dinlemedin canlı getirdin», dedi. Mürid, «Kimsenin görmediği bir yer bulamadım; O, her yeri görüyor», dedi. Diğerleri, bunun müşâhede makamında olduğunu anladılar.

Mısır mâliye nâzırının zevcesi olan Zeliha, Yûsuf aleyhisselâmı kendisine çağırınca, önce kalkıp, büyük sandığı bir heykelin yüzünü örttü. «Bunu niçin örttün?», dedi. Zeliha, «Ondan utandığım için», dedi. Yûsuf aleyhisselâm, «Sen bir taş parçasından utanıyorsun da, ben yerleri ve yedi kat gökleri yaratan Rabbimin görmesinden utanmaz mıyım?» buyurdu. Biri, Cüneyd-i Bağdadi'den (kuddise sirruh) sordu: «Sokakta kadınlara, kızlara bakmaktan kendimi men edemiyorum. Bu günahtan kurtulmak için ne yapayım?». Cüneyd-i Bağdadi, «Allahü Teâlâ'nın seni, senin o kadını, kızı görmenden daha çok gördüğünü düşün», buyurdu.

Hadis-i şerifte geldi ki: **«Allahü Teâlâ Adn ismindeki Cenneti şu kimseler için hazırladı ki; günah işleyecekleri zaman, O'nun büyüklüğünü düşünüp, O'ndan hayâ ederek, günahtan kaçınırlar».**

Abdullah ibn Dinâr diyor ki: Ömer (radıyallahü anh) ile Mekke-i Mükerreme'ye gidiyorduk. Bir çoban, sürüsünü dağdan indiriyordu. Halife (radıyallahü anh) buyurdu ki, «Bu koyunlardan birini bana sat!». «Ben köleyim, bunlar benim malım değil», dedi. «Efendin ne bilecek, kurt kaptı dersin». «O bilmezse Allahü Teâlâ biliyor ya», deyince Ömer (radıyallahü anh) ağladı ve efendisini bulup, bu köleyi satın aldı. Azâd etti ve «Bu sözün, seni bu dünyada azâd ettiği gibi o cihanda da azâd eder», buyurdu.

F A S I L

SIDDİKLARIN VE MÜTTEKİLERİN MURAKABESİ

Murakabe iki şekildedir. **Biri,** sıddıkların murakabesi olup, kalbleri Allahü Teâlâ'nın büyüklük ve azametine gömülmüş, heybetinde kırılmış ve ondan başkasına bakacak hâlleri kalmamıştır. Bu murakabe kısa olur, düzeltilince ve azâlar kalbe uyunca, mübahlarla bile uğraşmaz. Nerede kaldı ki, günahlarla uğraşsın! Azâlarını korumak için tedbir ve çare aramasına lüzum kalmaz. Bu da şöyledir ki: Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Sabahleyin bir himmet ile kalkana, Allahü Teâlâ dünya ve âhiret işlerinde yetişir».** Bazısı buna o kadar dalmış olur ki, kendisine söyleneni duymaz. Gözü açık da olsa, yanına geleni görmez.

Abdullah ibn Zeyd'e (radıyallahü anhümâ), «Kendi hâlini düşünüp, insanlarla uğraşmayan bir kimse tanıyor musunuz?» dedi-

ler. Zeyd, «Bir kimse tanıyorum. Şu anda gelir», buyurdu. Utbetü'l-Gulâm içeri girdi. «Yolda kimleri gördün?», deyince, «Kimseyi görmedim», dedi. Halbuki çarşıdan geliyordu.

Yahya ibn Zekeriyyâ (aleyhisselâm) bir kadının yanından geçiyordu. Ona tutunup, yere düştü. «Niçin böyle yaptın?» dediklerinde, «Duvar zannettim», dedi. Birisi anlatıyor: Ok atan bir grup insanın yanından geçiyordum. İçlerinden biri, biraz uzakta oturuyordu. Onunla konuşmak istedim. «Allahü Teâlâ'yı zikretmek, hâtırlamak, konuşmaktan iyidir», dedi. «Yalnız oturuyorsunuz?», dedim. «Hayır, Allahü Teâlâ benimledir ve yanımda iki melek vardır», dedi. «Bunlardan kim öndedir?» dedim. «Allahü Teâlâ'nın afvettiği», dedi. «Yol hangi taraftandır», dedim. Yüzünü göğe çevirip kalktı, gitti ve «Yâ Rabbi, kullarının çoğu Senden başkasiyle meşguldür», dedi.

Şiblî, Süfyân-ı Sevrî'nin yanına geldi. Kendisini murakabeye oturmuş, sessiz, hareketsiz bir hâlde gördü. Vücudunun bir kılı bile kımıldamıyordu. «Bu güzel murakabeyi kimden öğrendin?», dedi. «Kediden öğrendim. Onu bir fare deliğinin ağzında, benim bu hâlimden daha hareketsiz avını kollarken gördüm», dedi.

Ebû Abdullah-i Hafîf (kuddise sirruh) der ki: «Sûr şehrinde bir genç ve bir ihtiyarın devamlı murakabede bulunduklarını söylediler. Oraya gittim. Yüzünü kıbleye çevirmiş iki kimse gördüm. Üç defa selâm verdim, cevap vermediler. Allah için selâmıma cevap verin, dedim. Genç olan başını kaldırdı ve «Ey ibn Hafîf, dünya kısadır, azdır. Bu azdan da çok azı kaldı. Bu çok azdan, çok büyük nasib al! Ey ibn Hafîf! Ne kadar boşsun ki, bize selâm vermekle uğraşıyorsun», deyip başını önüne eğdi. Aç ve susuz idim; hâlimi unuttum. Beni benden aldılar. Orada oturdum, öğle ve ikindi namazlarını onlarla kıldım. Sonra, bana nasihat verin, dedim. Dedi ki: «Ey ibn Hafîf, biz dert ehliyiz. Bizde nasihat edecek dil yoktur». Üç gün orada kaldım. Ne bir şey yedim, ne de uyudum. Sonra, kendi kendime, bana nasihat vermeleri için onlara and vereyim, dedim. Genç, başını kaldırdı ve «Sohbetinde bulunmak istediğin kimsenin dili değil, yüzü sana Allah'ı hatırlatsın», dedi».

İşte sıddîkların murakabe derecesi böyle olup, kendilerini tamamen Allahü Teâlâ'ya vermişlerdir.

Diğeri müttekilerin ve ashâb-ı yeminin murakabesidir. Bunlar, Allahü Teâlâ'nın, kendi yaptıklarını bildiğini bilen kimseler olup, O'ndan hayâ edenlerdir. Fakat O'nun Azamet ve Celâlinden akılları gitmiş, bunlara gömülmüş değillerdir. Kendilerini ve dünyadaki hâllerini bilirler. Böyle olan kimse, yalnız iken çıplak olarak bir iş yapıp, bir çocuğu görünce ondan utanıp, kendi isteği ile örtünen kimse gibidir. Önceki ise âniden padişahla karşılaşmış olup, onun hey-

betinden kendini yere atan ve kendinden geçen gibidir. O hâlde bu derecede bulunan kimsenin bütün hâllerini, düşüncelerini ve hareketlerini murakabe, yâni kontrol etmesi icab eder. Yapacağı her iş için iki nazarı (görüşü) olur.

BİRİNCİSİ: Bir iş yapmadan önce hatırına gelene dikkat etmeli ve bu hususta kalbine nasıl düşünceler geleceğini devamlı kontrol etmelidir. Allahü Teâlâ'nın doğruyu vermesini gözetir. Nefsinin arzusu ise durur, Allah'tan hayâ eder ve kendinde niçin böyle bir istek meydana geldi diye kendini ayıplar, nefsine kızar. Bu işin kötülüğünü, zararını ve kıyametteki cezasını kendine söyler. Bütün düşüncelerin başında, böyle murakabe farzdır.

Çünkü hadis-i şerifte, «**Kulun isteyerek yaptığı her hareket ve hareketsizlik için önüne üç defter konur. Biri, niçin yaptın? Diğeri, nasıl yaptın? Uçüncüsü de, kim için yaptın? Birinci niçinin mânâsı, kendisine bunu Allah için mi, nefsin istediği için mi, yoksa şeytana uymak için mi yaptın? demektir. Bundan kurtulursa, nasıl'a sıra gelir. Yâni nasıl yaptın? Çünkü her bir hakkın bir şartı, edebi ve ilmi vardır. Yaptığını ilme uyarak mı, yoksa cahilliği kolay görerek mi yaptın? Bundan kurtulursa, yâni şartlarına uygun olarak yapmışsa, kim için? Yâni, bunu ihlâs ile, yalnız Allah için yapman senden isteniyordu. O'nun için yaptıysan mükâfatını görürsün, başkası için yaptıysan, karşılığını ondan iste. Dünya için yaptıysan, zaten nasibsizsin, daha başkası için yaptıysan sıkıntı ve cezaya kavuşursun denir**» (1), buyuruldu. Çünkü âyet-i kerimede, «**Hâlis olan din Allah içindir**» (2), buyuruldu. Yine buyuruldu ki: «**Allah'tan başka kimden isterseniz, onlar da sizin gibi kuldur**» (3).

Bunu bilenin aklı varsa, kalbini murakabe etmekten gafil olmaz. Esas olan ilk hâtıra geleni gözetmektir. Çünkü giderilmezse, istek ondan doğar. Sonra himmet ve arzu eder. Sonra bu arzu azâlardan görülür. Resûlullah (sallAllahü aleyhi ve sellem), «**Bir işin himmeti, maksadı meydana gelirken, Allah'dan kork**» (4), buyurdu.

Hâtıra gelen şeylerden hangisinin Allahü Teâlâ'dan, hangisinin nefsin hevâ ve isteklerinden geldiğini anlamak gayet zor ve üstün bir ilimdir. Bu ilme sahip olmayan kimse, daima verâ' sahibi olan bir âlimin sohbetinde bulunup, nûrlarının kendisine geçmesini sağlamalı, dünyaya haris olan âlimlerden kaçınmalıdır. Çünkü onlar şeytanın vekili olmuşlardır. Allahü Teâlâ, Dâvud aleyhisselâma vahiy gönderip, «Ey Dâvud! Kendisini dünya sevgisi sarhoş etmiş âlimden bir şey isteme. O seni benim sevgimden meneder. Onlar, yol kesicilerdir; kullarımın yolunu keserler», buyururdu.

---

(1) IV/341. (2) 39 — Zümer: 3.
(3) 7 — A'raf: 194. (4) IV/342.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Allahü Teâlâ, şüphelilerde keskin görüşü ve şehveti galib olduğu zaman akl-ı kâmil sahibi olanları sever»** (1). Burada kemâl derece, işin hakikatini basiretle anlamak ve akl-i kemâl ile şehveti menetmektir. Bu ikisi bir arada bulunur. Aklı olmayanın şüphelilerle karşılaşınca şehvetini yenmesi basiretine gelmez. Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Günah işleyenden, bir akıl gider ve bir daha dönmez»** (2), buyurdu.

İsa aleyhisselâm buyurdu ki, işler üç türlüdür: Açıkça doğru olanları yap. Açıkça kötü olanları yapma. Şüphelileri âlimlere bırak.

İKİNCİSİ: Amel zamanında [iş yaparken] murakabe, kontrol etmektir. İnsanın bütün işleri üç çeşidin dışında değildir. Ya tâat, ya günah, veya mubahlardır. Tâatte murakabe, ihlâs ve gönül huzuru ile yapmak, bunu gözetmek ve daha fazla, faziletli olandan kat'iyyen geri durmamaktır. Günahlardan murakabe, utanmak, hayâ etmek, tevbe ve karşılığında iyilik etmektir. Mubahlarda murakabe, edebli olmak, Allahü Teâlâ'nın nimetinde, nimeti vereni, yâni O'nu görmek ve daima O'nun huzurunda bulunduğunu bilmektir. Meselâ otururken edebli oturmak, yatarken sağ tarafına ve yüzü kıbleye doğru yatmak. Bunun gibi yemek yerken kalbinden düşünmek lâzımdır. Bu tefekkür bütün amellerden üstündür. Zira yemekte Allahü Teâlâ'nın öyle kudreti vardır ki, düşününce şekli, rengi, kokusu, tadı gibi nice acayip ve akla hayret verecek tarafları bulunur. İnsanın vücudunda bu yemek için, yararlı olan parmaklar, ağız, dişler, yemek borusu, mide, ciğer, mesâne gibi neler vardır. Vücuda yararlı olanlar hazmedilir, kalır; lüzumsuz ve ağırlık yapanlar atılır. Bütün bunlar Allahü Teâlâ'nın akıllara durgunluk veren kudretinin, san'atının eserleridir. Bunları düşünmek büyük ibadettir. Bu, âlimler derecesidir. Bazıları bu eserleri görünce Allahü Teâlâ'nın azametine kavuşur. O'nun Celâl, Cemâl ve Kemâline dalarlar. Bu, muvahhidlerin ve sıddıkların derecesidir. Bazıları yemeğe kızarak ve kötüleyerek bakarlar. Kendilerini meşgul ettiği için böyle bakıp, keşke buna muhtaç olmasaydık derler. Zarureti üzerinde tefekkür ederler. Bu, zâhidlerin derecesidir. Bazısı, isteyerek bakarlar ve bütün düşünceleri, daha lezzetli, daha tatlı ve daha çok yemek için ne yapmak gerekirse onun peşinde koşmak olur. O zaman pişene, pişirene, meyvelere ve yiyeceklere ayıp ve kusur bulurlar. Hepsinin Allahü Teâlâ'nın san'atı olduğu, eseri kötülemek, sahibini de kötülemek olacağını bilmezler. Bu, gaflet sahiplerinin, habersizlerin derecesidir. Bütün mubahlarda, bu derecelerle karşılaşılır.

---

(1), (2) IV/342.

ÜÇÜNCÜ MAKAM: Amellerden sonra yapılacak muhasebedir. Her gün yatarken, o gün yaptığı işler için nefsı hesaba çekmeli, sermayeyi kârdan ve zarardan ayırmalıdır. Sermaye farzlardır. Kâr da, sünnettir ve nâfilelerdir. Ziyan ise günahlardır.

İnsan ortağına aldanmamak için onunla hesaplaştığı gibi, nefse karşı daha uyanık davranmak lâzımdır. Çünkü nefis çok hileci ve yalancıdır. Kendi arzularını, sana iyi, faydalı gösterir. Halbuki onlar aslında günahtır. Her mubahı bile sormalı, bunu niçin yaptın demelidir. Zararlı bir şey yaptı ise tazmin ettirmeli, ödetmelidir.

İbn Samed büyüklerden idi. Altmış Hicrî senelik hayatının hesabını yaptı. Yirmibir bin beşyüz gün idi! «Ah! Her gün, en az bir günah yapmış isem, yirmibir bin beşyüz günahtan nasıl kurtulurum? Halbuki öyle günlerim oldu ki, yüzlerce günah işledim», diye düşünerek bir feryad edip yıkıldı. Baktılar, rûhunu teslim etmişti.

Fakat insanlar, kendilerini hesaba çekmiyorlar. Eğer her günah işlediğinde odasına bir taş koysa, kısa zamanda dolardı. Eger omuzlarımızdaki kâtib melekler, her günahı yazmak için ücret isteselerdi, malımızın hepsini vermemiz lâzım gelirdi. Fakat gaflet ile, çeşitli düşünceler ile bırkaç sübhânâllah desek, tesbihi alır sayar ve yüz kere söyledik deriz de her gün boşuna nice şeyler söyleriz, bunları saymayız, dile almayız. Saymış olsak her gün binleri aşar. Sonra da terazide sevab kefesinin ağır basacağını umarız. Bu nasıl akıldır? Bunun için Ömer (radıyallahü anh) «Amelleriniz tartılmadan önce, kendiniz tartınız», buyurdu. Ömer (radıyallahü anh) akşam olunca, kamçı ile ayaklarına vurup, «Bugün ne yaptın?» derdi.

Âişe (radıyallahü anhâ) anlatır: Ebû Bekir (radıyallahü anh) vefat ederken, «Benim için Ömer'den daha sevimli kimse yoktur. En çok sevdiğim Ömer'dir», dedi. Sonra Hz. Âişe'ye, «Nasıl söyledim?» diye sordu. Hz. Âişe söylediğini tekrar edince, Ebû Bekir (radıyallahü anh), «Benim için Ömer'den daha izzetli ve daha aziz kimse yoktur», diye sözünü düzeltti. Yâni bu kadarcık bir şeyin bile muhasebesini yaptı ve düzeltme yoluna gitti.

İbn Selâm odun yüklenmiş taşıyordu. «Bırak, bunu köleler, hamallar yapsın», dediklerinde, «Nefsimi tecrübe ediyorum, bakalım nasıl olacak», dedi. Enes (radıyallahü anh) anlatır: Ömer'i gördüm. Bir duvarın arkasında durup, kendi kendine, «Yazıklar olsun ey nefsim sana ki, sana Emîrü'l-Mü'minîn diyorlar. Ya Allah'tan kork, veya O'nun azâbına hazırlan», diyordu

Hasan-ı Basrî (radıyallahü anh) buyurdu ki: «Nefs-i levvâme, şu yemeği yedin, şu işi yaptın, niçin yedin? Niçin yaptın? deyip kendini ayıplayanın nefsidir». O hâlde yaptığı şeylerden dolayı nefsi hesaba çekmek çok mühim bir iştir.

DÖRDÜNCÜ MAKAM: Nefse ceza vermektir. Nefis ile hesaplaşılıp, kusurlarını görüp ceza verilmezse, cesaret bulur, şımarır. Kendisi ile başa çıkılamaz. Yaptığı her şey için ona ceza vermelidir. Şüpheli şey yemiş ise aç bırakmalı, yabancı kadınlara bakmış ise, iyi mubahlara baktırmamalı. Her azâya böyle ceza vermelidir. Geçmiş büyüklerimiz böyle yaptılar. Âbidlerden biri elini bir kadına sürdü. Sonra ceza olarak yanıncaya kadar elini ateşte tuttu.

Beni İsrâil'de bir âbid [ibadeti çok yapan] bir hücrede idi. Bir kadın, kendini ona takdim etti. Onun yanına gitmek için ayağını hücreden dışarı çıkardı. Sonra Allah'tan korkup, tevbe etti ve geri dönmek istedi. Kendi kendine: Hayır, olamaz! Bu ayak günah için dışarı çıkmıştı, hücreye giremez deyip, ayağını dışarda bıraktı. Sıcak ve soğuklardan o ayağı helâk olup gitti.

Cüneyd-i Bağdadî (rahmetullahi aleyh) buyurur: **Küreybî** der ki: Bir gece ihtilâm oldum. Gusletmeye kalkarken nefsim tembellik etti, hava soğuk hasta olursun, sabret yarın hamama gidersin, dedi. Entâri ile gusletmeye yemin ettim. Öyle yaptım. Öyle ıslak yatıp, üzerimde kurudu ve Allahü Teâlâ'nın emrinde gevşeklik yapan nefsin cezası budur dedim.

Birisi bir kıza baktı. Sonra pişman olup, ceza olarak, serin su içmemeye yemin etti ve içmedi.

Hasan ibn Ebî Sinân güzel bir yer gördü ve bunu kim yaptı? dedi. Sonra kendi kendine, seni ilgilendirmeyen şeyi ne sorarsın? Yemin ederim ki, bir sene oruç tutacaksın, diyordu.

Ebû Talha, bağında namaz kılıyordu. Güzel bir kuş yanına kondu. Ona dalarak kaç rek'ât kıldığını şaşırdı. Bütün bahçeyi sadaka olarak verdi.

Mâlik ibn Daygam diyor ki: **Rebâhü'l-Kavsi** gelip, babamı sordu. «Uyuyor dedim». «İkindiden sonra yatılır mı?» dedi ve gitti. Arkasından gittim. Kendi kendine, «Ey boşboğaz! Senin nene lâzım ki, başkasının yatmasına karışırsın. Ahdım olsun ki, bir sene başını yastığa koymayacaksın, diyor hem ağlıyor hem de, Allah'dan korkmuyor musun?», diyordu.

Temim-i Dârî (radıyallahü anh) bir defa uykuya dalıp, yatsı namazını kaçırmıştı. Nefsine ceza olarak, bir sene uyumamaya ahdetti.

Talha (radıyallahü anh) anlatır: Birisi soyunmuş kızgın kumlar üzerinde dönüp duruyor ve «Ey murdar, sabaha kadar geceyi boş geçirdin. Senin elinden ne zaman kurtulacağım?», diyordu. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) oradan geçiyordu. **«Niçin böyle yapıyorsun?»**, buyurunca, «Nefsim bana hâkim olmak istiyor», dedi. Resûlullah (aleyhisselâm) buyurdu ki: **«Gök kapıları senin**

için açıldı. **Allahü Teâlâ meleklere seninle övünüyor»** (1). Sonra ashâbına, «**Gidin nasibinizi ondan alın**», buyurdu. Hepsi gidip, «Bize duâ edin efendim», dediler. Hepsine tek tek duâ eyledi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), «**Hepsine birden duâ eyle**», buyurdu. «Yâ Rabbi, onların azığını takvâ eyle ve hepsini doğru yolda bulundur», dedi. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) de, «**Yâ Rabbi! Onu tesdid eyle. Yâni diline daha iyi duâ ihsân et**» (2), diye duâ edince, «**Yâ Rabbi, hepsinin yerini Cennet eyle**», dedi.

Mecmâ' büyüklerden idi. Bir pencereye bakıp bir kız gördü. Bir daha yukarı bakmamaya ahdetti.

Ahnef ibn Kays gece kandili eline alır, parmağını aleve tutar ve «Filân gün niçin şöyle yaptın, filân şeyi niçin yedin?», derdi.

Dinini kayıran büyükler böyle yapmışlar, nefsin serkeş olduğunu bilmişlerdir. Ona ceza verilmezse, zaptedilemiyeceğini ve insanı felâkete götüreceğini anlayıp, onu böyle idare eylemişler, icabında ceza vermişlerdir.

BEŞİNCİ MAKAM: Mücahededir. Bazıları nefisleri gevşeklik ve kabahat yapınca, ceza olarak çok ibadet ederlerdi.

Abdullah ibn Ömer (radıyallahü anhümâ) bir namazda, cemaate yetişmeseydi, bir gece uyumazdı. Ömer (radıyallahü anh) bir cemaati kaçırdığı için; ikiyüz bin gümüş kıymetinde bir malı sadaka verdi. Abdullah ibn Ömer (radıyallahü anhümâ) bir gün hava kararıp, iki yıldız görününceye kadar, akşam namazını geciktirmişti. Bu kadar geciktirdiği için iki köle azâd eyledi. Böyle yapanlar çoktur. Nefsine ibadetleri seve seve yaptıramayan kimseye en iyi ilâç çok ve seve seve ibadet yapan kimsenin yanında bulunmaktır. Onun ibadetleri zevkle yaptığını görünce kendi de alışır.

Birisi diyor ki, ibadet yapmak için, nefsimde tembellik gördüğüm zaman, **Muhammed ibn Vâsi**'in zevkle ibadetine bakıyor, bu sebeple nefsimin bir hafta içinde, ibadetleri seve seve yaptığını görüyorum. Bilgili, akıllı ve ihlâslı böyle bir Allah adamı bulamayanlar, Allah adamlarının, sâlih insanların hayatını okumalıdır. Biz bunlardan birkaçını bildirelim:

Dâvud-i Tâi (rahmetullahi aleyh) yemek yemez, ekmeği suyun içine ufalar içer ve «Bununla, yemek yemek arasında elli âyet okunacak kadar zaman vardır, niçin zamanım boşa gitsin?» derdi. Bir kimse kendisine, «Evinizin çatısının direği kırılmış» deyince, «Yirmi senedir buradayım, bir kere ona bakmış değilim» dedi. Faydasız bakmayı mekruh görürlerdi. Ahmed ibn Zerin, sabahtan ikindi namazına kadar oturur, bir tarafa bakmazdı. Sebebini sordular, «Al-

---

(1), (2) IV/347.

lahü Teâlâ gözleri dünyadaki intizama, zerreden göklere kadar, her şeydeki inceliklere ve O'nun kudret ve azametine ibret ile bakmak için yarattı. İbret almadan bakana bir hatâ yazılır», dedi. Ebû'd-Derdâ (radıyallahü anh) diyor ki: «Dünyada üç şey için yaşamak isterim: Uzun gecelerde namaz kılmak için, uzun günlerde oruç tutmak için, sözleri kalblere devâ olan sâlih kimselerin yanında oturmak için». Alkame ibn Kays'a, «Nefsine neden bu kadar azab ediyorsun?» diye sorduklarında, «O'nu çok sevdiğim için, onu Cehennemden korumak için», derdi. «Sana bu kadar sıkıntı emrolunmadı», dediklerinde, «Yarın başımı dövüp, niçin yapmadın dememek için elimden geldiği kadar yapıyorum», cevabını verirdi. Cüneyd-i Bağdadî buyurur ki: «Seriyyü's-Sekatî'den acayip kimse görmedim. Doksan sekiz sene yaşadı. Ölüm zamanı hariç hiç kimse sırtını yere koyduğunu görmedi». Ebû Muhammed Harirî bir sene Mekke'de kaldı! Konuşmadı, yatmadı, başını kaldırmadı ve ayağını uzatmadı. Ebû Bekir Kettânî kendisine, «Bunu nasıl yapabildin?», deyince «Kalbimdeki sıdk, vücuduma kuvvet verdi», dedi. Bir kimse der ki: «Feth-i Musûlî'yi ağlarken gözünden kanlı yaşlar akarken gördüm. «Niçin böyle ağlıyorsun?», dediğim zaman şu cevabı verdi: «Bir müddet günahlarıma göz yaşı döktüm. Bugün ihlâs ile dökmediğim o göz yaşlarına kan ağlıyorum». Kendisini rüyada görüp, «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», dediklerinde, «Allahü Teâlâ o ağlamaların hürmetine beni aziz eyledi ve «İzzetim hakkı için söylüyorum, melekler senin kırk senelik amel defterini getirdiler, bir tane günah yoktu», buyurdu», dedi. Dâvud-i Tâî'ye, «Sakalını tarasan ne olur?» dedi. «Bunun için başka işim olmaması gerekir», dedi. Üveys-i Karnî gecelerini taksim ederdi: Bu gece rükû' gecesidir der ve bir rükû' ederdi. Bu gece secde gecesidir der, sabaha kadar bir secdede kalırdı. Utbetü'l-Gulâm yemek yemez, su içmezdi. Çok mücâhede ederdi. Annesi, kendine biraz acı deyince «Kendime acımayı arıyorum. Birkaç gün bir parça sıkıntı çekip ebedi rahatlık istiyorum», dedi. Rebi' anlatıyor: Üveys-i görmeye gittim. Sabah namazında idi. Selâm verince, tesbihleri bitirinceye kadar konuşmayayım deyip, bekledim. Öğle namazına kadar öylece durup yerinden kalkmadı. Sonra ikindiye ve ertesi güne kadar namaz kıldı. Bir parça uyudu. Uykudan uyandı ve «Yâ Rabbi, çok uyuyan gözden ve çok yemek yiyen karından sana sığınırım», dedi. «Bana bu yetişir», dedim ve geri döndüm. Ebû Bekir ibn Ayâş kırk sene yatmadı. Sonra gözüne siyah su geldi. Yirmi sene hanımından sakladı. Bildirildiğine göre Semmûn, her gün beşyüz rek'ât namaz kılmayı âdet edinmiş idi. Gece ve gündüz bin defa Kulhüvallahü'yü okurdu. Kerz ibn Vebra abdâllerden idi. Günde üç hatim yapardı. Kendine çok eziyet ediyorsun dediklerinde, dünyanın ömrü nedir? dedi. Yedi bin senedir, dediler. Kıyamet

günü ne kadardır? deyince, elli bin senedir, dediler. Elli gün rahatlık için yedi gün zahmeti kim çekmez, dedi. Yâni demek istedi ki, dünyanın ömrü kadar ömrüm olsa kıyamet günü o dereceye kavuşmak için her şeye katlanırım. Kaldı ki, insan ömrü kısa ve âhıret hayatı ebedidir. Süfyân-ı Sevri diyor: Bir gece Rabia-i Adviyye'de misafir kaldım. Namaza durup, sabaha kadar namaz kıldı. Ben de bir odada sabaha kadar namaz kıldım. Kendisine, sabaha kadar namaz kılmamızın şükrünü ne ile yapalım? deyince, Rabia da, «Yarın O'nun için oruç tutmak olacak», dedi.

Çok ibadet edenlerin hâlleri böyledir ve misâlleri de çoktur. Hepsini anlatmak uzun sürer. İhyâ kitabımızda biraz daha uzun anlattık. Böyle hâl sahiplerini görmeyenler, hiç olmazsa bunları duymalı, kusurunu anlamalı, iyi hisleri harekete geçmeli ve nefislerine karşı kuvvetlenmelidirler.

ALTINCI MAKAM: **Nefsi tekdir etmek, azarlamaktır.** Nefis yaratılışta iyi işlerden kaçıcıdır. Tembellik etmek ve şehvetlerine kavuşmak istemek, yaratılışında vardır. Allahü Teâlâ, bizlere nefislerimizi bu huyundan vazgeçirmeyi, yanlış yoldan doğru yola çevirmeyi emir buyuruyor. Bunu yapmak için, onu bazan okşamamız, bazan zorlamamız ve bazan söz ile, bazan da iş ile idare etmemiz lâzımdır. Çünkü nefis, öyle yaratılmıştır ki, kendine iyi gelen şeylere koşar ve buna kavuşmakta iken, rastlayacağı güçlüklere sabreder. Onun en büyük perdesi gaflet ve cehalettir. Gafletten uyandırılır, saâdetin nelerde olduğu gösterilirse, kabul eder. Bunun için Allahü Teâlâ Zâriyât Sûresinde, **«Onlara nasihat et! Nasihat mü'menlere elbette fâide verir»** [1], buyurdu. Senin nefsin de herkesin nefsi gibidir. Nasihat ve azarlama ona te'sir eder.

O hâlde önce kendi nefsine nasihat et ve onu azarla! Hattâ onu azarlamaktan hiç geri kalma! Ona de ki: Ey nefsim! Akıllı olduğunu iddia ediyorsun ve sana ahmak diyenlere kızıyorsun. Halbuki senden daha ahmak kim var ki? Ömrünü boş şeylerle geçiriyorsun! Senin hâlin şu kaatile benzer ki, polislerin kendisini aradıklarını ve yakalayınca idam edeceklerini bildiği hâlde, zamanını eğlence ile geçiriyor. Bundan daha ahmak kimse olur mu? Ey nefsim! Ecel askerleri seni bekliyor, seni arıyor. Seni alıp götürmeyince, gitmemeye söz verdiler. Cennet ve Cehennem senin için yaratıldı. Ecelin bugün gelmeyeceği ne malûm? Bugün gelmezse, bir gün elbette gelecektir. Başına gelecek şeyi geldi bil. Çünkü ölüm kimseye gece gelirim veya gündüz gelirim, yahut erken gelirim, veya geç gelirim dememiştir. Kışın veya yazın gelirim de dememiştir. Herkese ansızın gelir ve

(1) 51 — Zâriyât: 55.

hiç ummadığı zaman gelir. İşte ona hazırlanmadın ise bundan daha çok ahmaklık olur mu? **O hâlde yazıklar olsun sana ey nefsim!...**

Bütün gün günahlar içindesin. Allahü Teâlâ bu hâlini görmüyor sanıyorsan kâfirsin. Eğer gördüğüne inanıyorsan, çok cüretkâr ve hayâsızsın, ki O'nun görmesine ve bilmesine ehemmiyet vermiyorsun. Hizmetçin sana itâat etmezse nasıl kızarsın! Allahü Teâlâ'nın kızmayacağından nasıl emin oluyorsun? Eğer O'nun azabını hafif görüyorsan, parmağını aleve tut, yahut kızgın güneş altında bir saat otur. Yahut da hamam halvetinde fazlaca kal da, zavallılığını, dayanamayacağını anla! Yok eğer, dünyada yaptıklarına ceza vermeyecek sanıyorsan, Kur'ân-ı Kerîm'e ve yüz yirmi dört bin peygambere, (aleyhimüsselâvatü vetteslimât) inanmamış oluyorsun ve hepsini yalancı yapmış oluyorsun.

Allahü Teâlâ Nisâ Sûresinde, **«Günah işleyen cezasını çekecektir»** (1), buyuruyor. **O hâlde yazıklar olsun sana ey nefsim!...**

O Kerîmdir, Rahîmdir beni afveder diyorsun, dünyada yüzbinlerce kişiye niçin zahmet, açlık ve hastalık çektiriyor ve tarlasını ekmeyenlere, mahsulünü vermiyor? Şehvetlerine kavuşmak için her hileye baş vuruyorsun da, o vakit niçin Allah Kerîmdir, Rahîmdir, istediklerimi zahmetsiz bana gönderir demiyorsun? O hâlde yazıklar olsun sana ey nefsim!..

Belki inandığını, fakat sıkıntıya gelmeyeceğini söyleyeceksin. Fazla sıkıntıya dayanamayanların, az bir zahmetle bu sıkıntıyı önlemeleri gerektiğini, Cehennem azabından kurtulmak için dünyada zahmete katlanmanın farz olduğunu demek ki bilmiyorsun. Çünkü zahmet, çekmeyen, zahmetten kurtulamaz. Bugün bu kadarına dayanamıyorsun, yarın Cehennem azabına, âhiretteki zillet ve alçaklığa, tard olmaya, kovulmaya nasıl dayanacaksın? O hâlde yazıklar olsun sana ey nefsim!....

Para kazanmak için çok zahmet ve aşağılıklara katlanıyor, hastalıktan kurtulmak için cahil bir hekimin sözü ile bütün şehvetlerinden vazgeçiyorsun da Cehennem azabının, hastalıktan ve fakirlikten daha acı olduğunu, âhiretin dünyadan çok uzun olduğunu bilmiyor musun? O hâlde yazıklar olsun sana ey nefsim!....

Sonra tevbe ederim ve iyi işler yaparım diyorsan, ölüm daha önce gelebilir. Pişman olup kalırsın. Yarın tevbe etmeyi, bugün etmekten kolay sanıyorsan, aldanıyorsun. Çünkü tevbe, geciktikçe zorlaşır ve ölüm yaklaşınca, hayvana yokuş önünde arpa vermeye benzer ki faydası olmaz. Senin bu hâlin şu kimseye benzer ki, dersine çalışmakta tembellik eder ve memleketine döneceği son gün

(1) 4 — Nisâ: 123.

hepsini öğrenirim der, ilim öğrenmek için uzun zaman lâzım olduğunu bilemez.

Bunun gibi, tevbe edenin nefsi uzun müddet mücâhede potasında eriyip temizlenmeli, mârifet, üns ve muhabbet derecelerine ulaşıp bütün geçitleri aşmalıdır. Ömür boşuna geçince bir anda bunu nasıl yapabilirsin? Niçin ihtiyarlamadan önce gençliğin, hasta olmadan önce sıhhatin, sıkıntı çekmeden önce rahatlığın ve ölmeden önce hayatın kıymetini bilmiyorsun? O hâlde yazıklar olsun sana ey nefsim!...

Kışın muhtaç olduğun şeylerin hepsini, niçin yazdan hazırlayıp hiç geciktirmiyorsun. Ve bunları elde etmek için Allahü Teâlâ'nın merhametine, ihsanına güvenmiyorsun. Halbuki Cehennemin zemheriri, kışın soğuğundan ve ateşinin sıcaklığı, temmuz güneşinden az değildir. Bunların hazırlığında hiç kusur etmiyorsun da, âhiret işlerinde gevşek davranıyorsun. Bunun sebebi nedir? Yoksa âhiret ve kıyamet gününe inanmıyor, kalbindeki bu küfrü kendinden de mi saklıyorsun? Bu ise ebedî felâketine sebeptir. O hâlde yazıklar olsun sana ey nefsim!...

Mârifet nûrunun himayesine sığınmayıp da öldükten sonra şehvet ateşinin canını yakmasından kurtulacağını sanan bir kimse, kalın elbisenin himayesine girmeden kışın, soğuğun Allahü Teâlâ'nın lütfu ile kendisini üşütmeyeceğini sanan kimseye benzer. Bu kimse bilemiyor ki, Allahü Teâlâ birçok faydaları sağlamak için kışı yaratmış ise de, lûtuf ve merhamet ederek elbise yapılacak şeyleri de yaratmıştır. O hâlde yazıklar olsun sana ey nefsim!...

Günahların Allahü Teâlâ'yı kızdırdığı için azab çekeceğini zannetme. Ve günahlarımın O'na ne zararı var ki, bana kızıyor deme. Zannettiğin gibi değildir. Seni yakacak olan Cehennem azabı, senin içinden ve şehvetlerinden meydana gelmektedir. Nitekim insanın hastalığı hekimin sözlerini dinlemediği için kendisine kızmasından hâsıl olmuyor. O hâlde yazıklar olsun sana ey nefsim!...

Ey nefsim!.. Anladım ki, dünyanın nimetlerine ve lezzetlerine alışmışsın ve kendini onlara kaptırmışsın. Cennet ve Cehenneme inanmıyorsan bari ölümü inkâr etme! Bu nimet ve lezzetlerin hepsini senden alacaklar. Ve bunların ayrılık ateşi ile yanacaksın? Bunları istediğin kadar sev, istediğin kadar sıkı sarıl! Ayrılık ateşi sevgin kadar çok olur. O hâlde yazıklar olsun sana ey nefsim!...

Bütün dünyayı sana verseler. Ve dünyadaki insanların hepsi sana secde etseler, az zaman sonra sen de, onlar da toprak olacaksınız. İsimleriniz unutulacak, hâtırlardan silinecek; geçmiş padişahları hatırlayan var mı? Halbuki dünyadan sana az bir şey vermiş-

ler, o da bozulmakta, değişmektedir. Bununla Cenneti alman mümkün idi. O hâlde yazıklar olsun sana ey nefsim!..

Bir kimse, kıymetli ve sonsuz dayanıklı bir cevheri verip bununla kırık bir saksı satın alırsa ona nasıl gülersin! Dünya, alınan saksı gibidir. Onu kırıldı bil ve sana pişmanlık ve azab kaldı bil.

Bunlar ve bunlar gibi sözlerle nefsi daima azarlayarak kendi hakkını ödemeli ve nasihate, önce kendinden başlamalıdır.

YEDİNCİ ASIL

TEFEKKÜR

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Bir saat tefekkür, bir sene ibadetten iyidir»** (1). Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerlerde işin sonunu düşünmek ve ibretle bakmak emrolunuyor. Bütün bunlar tefekkürdür.

Tefekkürün faziletini bilen kimse hakikatini ve nasıl olduğunu bilemeyebilir. Tefekkür hangi şeyde olur, niçin olur? Ve neticesi nedir? Anlamayabilir. O hâlde bunu açıklamak gerekiyor. Biz önce, faziletini, sonra hakikatini ve ne için olacağını, en sonra da hangi şeylerde olacağını anlatacağız.

TEFEKKÜRÜN FAZİLETİ

Bir saati bir senelik ibadetten üstün olan bir işin derecesi pek büyük olur. İbn Abbâs (radıyallahü anh) diyor ki: Bir grup insanlar Allahü Teâlâ hakkında tefekkür ediyorlardı. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«O'nun yarattıklarında tefekkür ediniz [düşününüz], zâtını düşünmeyiniz. Çünkü buna dayanamazsınız ve O'nun azametini ve zâtının nasıl olduğunu anlayamazsınız** (2), buyurdu.

Âişe (radıyallahü anhâ) buyuruyor ki: Resûlullah (aleyhisselâm) namaz kılıyor ve ağlıyordu. Namazdan sonra, «Niçin ağlıyorsun? Allahü Teâlâ senin her şeyini afvetmiştir», diye sordum. Buyurdu ki: **«Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ve gündüzün birbiri arkasından gelmesinde, akıllı kimseler için, âyetler, işaretler vardır** (3), **Âyet-i kerîmesi, bana indirilmiş iken nasıl ağlamam»**. Bundan sonra, **«Bu âyeti okuyup tefekkür etmeyene yazıklar olsun»** (4), buyurdu.

İsa aleyhisselâma, «Ey rûhullah, yeryüzünde senin gibisi var mı?», dediklerinde, «Evet vardır. Sözleri zikir, susması fikir [düşünce] ve bakışı ibret almak için olan benim gibidir», buyurdu.

---

(1), (2) IV/361. (3) 3 — Âl-i İmrân: 190.
(4) IV/362.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Gözlerinize, ibadetten pay verinîz». «Bunu nasıl yapalım?», dediklerinde, «Kur'ân-ı Kerîm'i mushaftan okumakla, onu tefekkür eylemekle ve ondaki akıllara durgunluk veren hâllerden ibret almakla», buyurdu.

Ebû Süleyman-ı Dârânî diyor ki: Dünyayı tefekkür, âhirete perde olur. Âhireti tefekkürün neticesi, hikmet ve kalbin hayat bulması olur. Dâvud-i Tâî göklerin melekûtunu tefekkür eder ve ağlardı. Hattâ bir gün ağlarken damdan komşusunun avlusuna düştü. Komşusu sıçrayıp kılıcını alıp yanına gitti. Eve hırsız geldi zannetmişti. Onu görünce, «Sizi buraya kim attı?», dedi. «Kendimden geçmiştim bilmiyorum», buyurdu.

TEFEKKÜRÜN HAKİKATİ

Tefekkür, ilim öğrenmek istemektir. Kendiliğinden elde edilmeyen ilimler öğrenilmelidir. Bu da bir başkasının bildiklerini kendisinin de bilmesiyle meydana gelir. Böylece iki mârifet birleşir, aralarında üçüncüsü doğar, erkek ve dişiden çocuk meydana gelmesi gibi olur. Bu iki mârifet, üçüncü mârifetin aslı olur. Sonra bir başkası ile birleşir, ondan da dördüncüsü meydana gelir. Bunun gibi ilimlerin çoğalması, nihayete doğru gider. Bu yolla ilim elde edemeyen, asıl olan ilimlerin yolundan gitmemiştir. Böyle bir kimse sermayesi olmadan ticarete atılan kimseye benzer ki, bir şey yapamaz. Eğer bilirse, fakat aralarını nasıl birleştireceğini anlayamazsa sermayesi olup alışveriş ilmini bilmeyene benzer. Bunun hakikatini anlatmak uzun sürer. Burada bir misâl vermekle yetinelim.

Âhiretin dünyadan daha iyi olduğunu bilmek isteyen kimse, dünyadan iki şeyi bilmeyince bunu anlayamaz. Biri, sonsuz olanın geçici olandan iyi olduğunu bilmektir. Diğeri de, âhiretin sonsuz, dünyanın geçici olduğunu anlamaktır. Bu iki aslı bilince, zarurî olarak, âhiretin dünyadan iyi olduğunu bildiren ilimler ondan meydana gelir. Bu meydana gelmekle mu'tezilenin dedikleri gibi demek istemiyoruz. Bu ise ayrı ve uzun bahistir.

Buradan anlaşıldı ki, bütün tefekkürün hakikati, kalbde hâzır olacak iki ilmi aramaktır. İki atın birleşmesinden koyun doğmadığı gibi, herhangi iki ilimden de istenen ilim doğmaz. İlimden her çeşidin, ayrı iki aslı vardır. Bu iki asıl kalbde bulunmayınca bu beklenen meydana gelmez.

TEFEKKÜR NE İÇİN GEREKLİDİR

İnsanı zulmet ve cehalet içerisinde yaratmışlardır. Bu cahillik içinde kendini bu zulmetten, karanlıktan çıkaracak ve ne yapması gerektiğini ve bunlara hangi yoldan gideceğini bilmesi için bir nûra, ışığa muhtaçtır. Maksada kavuşmak için dünya tarafından mı, âhiret tarafından mı gidileceği, yahut kendisiyle mi, yoksa Allahü Teâlâ ile mi meşgul olması gerektiği ancak mârifet nûru ile anlaşılır. Mârifet nûru ise tefekkürden meydana gelir. Karanlıkta yolda yürüyemeyen bir kimse, çakmak taşı ile elindeki mumu yaksa, bu mum sebebi ile hâli değişir, görmeye başlar. Yolu yol olmayandan ayırır ve yürümeye başlar. Bunun gibi asıl olan o iki ilim ve onların birleşmesinden meydana gelen üçüncü ilim, iki çakmak taşı gibidir. Tefekkür çakmak taşlarını birbirine vurmak gibidir. Mârifet ise onlardan meydana gelen ışık gibi olup onunla kalbin hâli değişir, kalbin hâli değişince iş ve ameller de değişir ve meselâ âhiretin daha iyi olduğunu görüp; sırtını dünyaya, yüzünü âhirete döner. O hâl de mârifete tâbi, mârifet de tefekküre tâbidir. **Demek ki tefekkür, bütün iyiliklerin aslı ve anahtarıdır.** Üstünlüğü bununla ortaya çıkar.

DÜŞÜNCE SAHASI HANGİ ŞEYDE OLUR VE NEREYE KADAR UZAR?

Düşünce meydanı sonsuzdur. Çünkü ilimlerin sonu yoktur. Hepsinde düşünmek câizdir. Fakat din için olmayanları anlatmak maksadımızın dışındadır. Dinle ilgisi olanları uzun anlatmakla sonu gelmeyeceğinden hulâsaten anlatabiliriz. Din için lüzumlu olan işlerden maksadımız; kul ile Allahü Teâlâ arasında olan işlerdir. Bu kendi yolu olup bununla Allahü Teâlâ'ya kavuşur.

Kulun tefekkürü ya kendinde, yahut Allahü Teâlâ'da olur. Allahü Teâlâ'da olursa, ya zâtında, ya sıfatlarında, ya fiillerinde veya yarattıklarındaki şaşılacak şekillerde ve hâllerde olur. Kendisini düşünür veya Allahü Teâlâ'nın sevmediği kendi sıfatını tefekkür ederse; bu düşünce ve tefekkür onu Allah'tan uzaklaştırır. Bu, günahtır ve insanı helâke götürür. Bu düşünce ve tefekkürü Allahü Teâlâ'nın sevdiklerinde ve O'na yaklaştıran şeylerde olursa tâat olur. Ve kurtuluşuna sebep olur. O hâlde hulâsamızın mevzuu bu dört meydandır. Bu da aslında ikidir. **İyi ve kötü olanlar.**

Kul, bir âşık gibidir. Düşüncesi, ya mâşûkunun cemâlinde ve güzel endamında; yahut işlerinde, sözlerinde, ahlâk ve huyunda olur. Kendi hakkında düşünmesi, ya mâşûkunun yanında daha kıymetli olmak, yahut da onun sevmediği bir şeyden sakınmak için olur.

Aşk ile olan her düşünce bu dört şeyin dışında olmaz. Din aşkını ve Allah sevgisini düşünmek de böyledir.

BİRİNCİ MEYDAN: Kendisini düşünüp kötü amel ve sıfatlarının ne olduğunu anlayıp, kendini bunlardan temizlemektir. Bu günahlar ya dıştan olur, yahut da içinde bulunan kötü ahlâklardan doğar. Bunlar pek çoktur. Açıkta işlenen günahların bir kısmı dil, göz, el ve diğerleri gibi yedi uzuvla alâkalıdır. Bir kısmı da bütün bedenle ilgilidir. İçteki pislikler böyledir. Bunların her birinde **üç düşünce hâli** bulunur.

Birincisi: Filân iş filân sıfat iyi midir, kötü müdür, bilinmez. Çünkü bu yerlerin hepsi açık değildir, ancak tefekkür ile anlaşılabilir.

İkincisi: Kötü ise ben bu sıfatta mıyım, değil miyim, bilinmez. Çünkü nefsin sıfatı, tefekkür olmadan kolay kolay anlaşılmaz.

Üçüncüsü: Eğer bu sıfatta ise, bundan kurtulmanın çaresini arar.

O hâlde her sabah bir müddet bunu düşünmeli ve ilk düşüncesi görülen günahlar olmalıdır. Dilini düşünmeli, bugün birçok şeyler konuşacak, belki gıybet ve yalana düşebileceğini düşünüp önceden bundan sakınmanın çarelerini aramalıdır. Bunun gibi haram yemek tehlikesi ortada varsa ondan nasıl kaçacağını düşünmelidir. Bunun gibi vücudunun bütün azâlarını araştırmalı ve hepsine tâat ettirmeyi düşünmelidir. Bu düşünceyi bitirince sevablar hakkında düşünüp hepsini yerine getirmelidir. Meselâ, bu dil, zikir etmek ve Müslümanları rahat ettirmek için yaratılmıştır. Ben şu zikri yapabilirim ve şu güzel sözü söyleyip bir kimseyi sevindirebilirim. Göz, tuzak olmak yâni âhiret saâdetini yakalamak için yaratılmıştır. Bununla saâdete kavuşurum, bu gözle filân âlime tâzim, saygı ve filân fâsıka hakaret ve alçaklık ile bakıp gözün hakkını öderim. Mal, Müslümanların rahatlığı için yaratılmıştır. Şu malı sadaka veririm. İhtiyacım olsa da sabrederim, Müslümanları kendime tercih ederim, demelidir. Bu ve bunun gibi sözleri her gün düşünmelidir.

Böyle bir saatlik düşünce ile bütün ömrünü günahla geçirmiş olduğunu anlayabilir. Bunun için bir saat tefekkür, bir senelik tâattan daha iyi olur. Çünkü faydası bütün ömrü içine almaktadır.

Bedenle yapılan iyilik ve günahların tefekkürünü böyle yaptıktan sonra sıra kalbe gelir. Kötü huyları düşünür, kalbinde hangisinin bulunduğunu ve kurtuluşuna sebep olanlardan hangisinin kendisinde bulunmadığını düşünüp kötü huyları temizlemeye, kurtuluşuna sebep olanlardan kendisinde bulunmayanları istemeye koyulur. Fakat bunun da anlatılması uzun sürer.

İnsanı helâke **götürenler on tanedir.** Bunlardan kurtulursa ahlâkı düzelir. Bunlar da: **Bahillik, kibir, ucb, riyâ, haset, açgözlülük, çok yemek, çok konuşmak istemek, mal sevgisi ve makam sevgisidir.**

Saâdete sebep olanlar da ondur: **Günahına pişman olmak, belâya sabretmek, niyete şükür etmek, kazâya râzı olmak, havf ve recâda aynı olmak, dünyada zühdle yaşamak, tâatlerde ihlâslı olmak, insanlarla iyi geçinmek ve Allahü Teâlâ'yı sevmektir.**

Bunların herbirinde tefekkür olunacak çok şeyler vardır. Bu da, bu ilimleri bu kitabta anlattığımız şekilde bilenler tarafından anlaşılır. Hattâ bir kimse her zaman yanında, üzerinde bu sıfatlar yazılı bir kâğıt bulundurmalı, birine çare bulduktan sonra üzerine bir çizgi çekip bir diğeri ile meşgul olmalıdır. Bazılarında bu düşüncelerden bir kısmı daha mühim olabilir. Meselâ; verâ' sahibi bir âlim, bütün bunlardan geçmiş olup ilmi ile övünmekten, isim ve makam arayıp kendisini göstermekten kurtulamamış olabilir. Kendi ibadet ve görünüşünü gözünde doğru ve düzgün gösterip, insanlardan kabul görmeye sevinebilir. Bir kimse kendisini ayıblarsa, kalbinden ona kin besleyip, ona karşılık vermekle meşgul olabilir.

Bunların hepsi habislik ve aşağılıktır. Fakat biraz daha örtülüdür. Hepsi dini bozar. O hâlde her gün bunlardan nasıl kurtulacağını, insanların bulunması ve bulunmamasının kendine göre aynı olacağını, ne olursa olsun daima Hakk'a bakacağını düşünmelidir. Burada düşünce sahası geniştir.

Buraya kadar anlattıklarımızdan anlaşıldı ki, kulun kendi sıfatlarındaki tefekkürü bu iki cinsten fazla değildir. Fakat uzun anlatılırsa anlatmakla bitmez.

İKİNCİ MEYDAN: Allahü Teâlâ hakkında tefekkürdür. Tefekkür ya zât-ı İlâhide veya sıfatlarında veya fiil ve san'atlarında olur. Tefekkürün en büyük makamı, zât-ı İlâhi ve sıfatlarında olandır. Fakat insanlar buna dayanamadıklarından ve akıllar buna ulaşamadığından şeriat bunu yasak etmiş ve **«Zât-ı İlâhî'yi düşünmeyiniz, O'nu anlayamazsınız»**, demiştir.

Bu zorluk Allahü Teâlâ'nın Celâlinin örtülü olmasından değil, belki çok açık olmasındandır. Çok nûrludur. İnsanın gözü ise zayıftır, bu nûra, ışığa bakmaya dayanamaz, böylece kendinden geçer, şaşar kalır. Bu nûrun karşısında insan gündüz uçamayan yarasa gibidir. Çünkü yarasanın gözü zayıf olup güneş ışığına dayanamıyor ve gözünü açıp gündüz bakamıyor. Fakat akşama doğru güneşin te'siri azalınca, ışıkları kararmaya başlayınca, yarasa da gözünü açıp bakabiliyor. İnsanların avamı da böyledir. Fakat sıddiklar ve din büyüklerinde bakacak kuvvet vardır. Ama onlar da devamlı ba-

kamazlar. İnsan güneşe bakabilir. Fakat devamlı bakarsa kör olacağından korkar. Bunun gibi büyüklerin devamlı bakışında da akılları kaçırma korkusu olur. O hâlde büyüklerin Allahü Teâlâ'dan ve sıfatlarından bildiklerini, avamın anlayacağı sözler dışında söylemelerine izin yoktur.

Meselâ, Allahü Teâlâ âlimdir, dinleyicidir ve söyleyicidir derse, o bunlardan kendi sıfatlarına yakın bir şey anlar. Bunlar birer teşbihdir. Yalnız şu kadar söylemelidir ki, Allahü Teâlâ'nın sözü insan sözü gibi harf ve ses olmayıp hem O'nunla beraberdir ve hem de O'ndan ayrıdır. Bunu söylersen anlayamaz, inkâr eder. O'nunla beraberdir dediğin zaman O'nun zâtının ne cevher, ne âraz olduğunu, ne bir yerde olduğunu, ne de olmadığını, tarafların birinde olmadığını, âlemle ne bitişik, ne de ayrı olduğunu, ne dışında ne de içinde bulunduğunu söylersen yine inkâr eder ve böyle şey olmaz der. Çünkü kendi ile kıyas etmektedir ve bu sözlerden bir büyüklük ve azamet anlamaktadır. Çünkü cahillerin bildiği azamet, sultanların azameti olup, tahtın üzerinde oturmak ve yanında hizmetçilerin bulunmasıdır. Onlara yukarıdaki gibi denirse Allahü Teâlâ'yı da böyle düşünüp elbette eli, ayağı, gözü, ağzı ve dili vardır derler. Eğer sineğin de bu insanlar gibi aklı olsaydı beni yaratanın kol ve kanatları vardır. Çünkü bana verdiği kudret ve kuvvetin kendisinde bulunmamasına imkân yoktur, derdi. Bunun gibi insanlar da bütün işleri kendilerine kıyas ederler. Bu yüzden şeriat böyle düşünceden menetmiştir.

Geçmiş büyüklerimiz kelâm hakkında konuşmaktan menetmişlerdir. Âlemde, âlemin dışında ve âleme bitişik ve ondan ayrı değildir, sözünü açıkça söylemeyi câiz görmeyip, **«Hiçbir şeye benzemez, hiçbir şey de O'na benzemez»** (1), demekle yetinmişlerdir. Uzun anlatmayıp, bunu kısaca söylediler. Uzun anlatmak, birçok insanların akıllarına sığmayacağı için bid'attır.

Bunun için Allahü Teâlâ peygamberlerden birisine, **«Kullarıma sıfatlarımdan haber verme, anlayamazlar. İnkâr ederler. Onlara anlayabilecekleri şekilde söyle»**, diye vahyetmiştir. O hâlde bundan konuşmamak ve bu hususta düşünmemek daha iyidir. Ancak olgun olanlar bunun dışında kalır. Ama sonunda dehşet, hayret ve şaşkınlığa düşmekten kendilerini kurtaramazlar.

O hâlde O'nun azametini, O'nun acayibliklerinden öğrenmelidir. Çünkü var olan her şey O'nun kudret ve azamet nûrlarından bir nûrdur. Bir kimse güneşe bakamazsa da, ışıkların düştüğü yere bakabilir.

---

(1) 42 — Şûra: 11.

ALLAHÜ TEÂLA'NIN YARATTIKLARINDA BULUNAN ŞAŞILACAK ŞEYLERDE TEFEKKÜR

Var olan her şeyi Allahü Teâlâ var etmiştir. Hepsinde şaşılacak hâller, bilinmeyen vasıflar ve intizam vardır. Göklerin ve yerin zerrelerinden hiçbir zerre yoktur ki, kendini yaratanı tesbih, takdis etmesin, **«İşte sonsuz kudret, işte sonsuz ilim»**, demesin. Bunlar anlatılabilenlerden daha uzundur. Belki bütün denizler mürekkeb, ağaçlar kalem ve bütün mahlûklar kâtip olsa ve uzun seneler oturup yazsalar, yazacakları söylenmesi icabedenin yanında pek az kalır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, **«Ey Habîbim, de ki: Rabbimin sözleri için deniz mürekkeb olsa, Rabbimin sözleri bitmeden deniz biter. İkinci bir deniz getirsek yine biter»** (1), buyuruluyor.

Fakat kısaca biliniz ki, yaratılanlar iki kısımdır. Bir kısmından bizim hiç haberimiz yoktur. Onları düşünemeyiz. Nitekim Allahü Teâlâ buyuruyor ki: **«Cinsleri, yerden biten şeylerden ve insan cinsinden ve onların bilmedikleri şeylerden yaratan Allah, her şeyden münezzehtir»** (2).

Bizim bildiklerimiz de iki kısımdır. **Biri** Arş, Kürsi, melekler, cinler, şeytanlar ve böyle şeyler olup gözle görülmeyenlerdir. Bunlarda tefekkür çok kısa ve çok zordur. O hâlde **gözle görülenlere kaldık.** Bunlar da gökyüzü, güneş, ay, yıldızlar, yer ve yer üzerinde bulunan dağ, sahra, şehir ve denizler, dağlarda ve toprakta bulunan cevher ve madenler, yeryüzünde bulunan bitkiler, karada ve denizde yaşayan, insan hâriç, bütün hayvanlardır.

İnsan ise bambaşka bir yaratıktır. Gökle yer arasında bulunan bulut, yağmur, kar, dolu, gök gürültüsü, şimşek, gök kuşağı ve havada meydana gelen hâdisâtın hepsi bu tefekkürün mevzuu olup bunlarda düşünebilir. Çünkü bunlar, Allahü Teâlâ'nın mânâlı san'atlarıdır. O hâlde bunlardan bazısına kısaca temas edelim. Bunların hepsi Allahü Teâlâ'nın âyet ve işaretleri olup, bunlara bakmayı ve tefekkür etmeyi emretmiştir. Allahü Teâlâ, **«Göklerdeki ve yerdeki birçok alâmetleri geçerler ve onlara bakmazlar»** (3), buyuruyor. Yine buyuruyor ki: **«Göklerin ve yerin melekûtundaki Allah'ın yarattıklarına niçin bakmazlar»** (4).

Kur'ân-ı Kerîm'de böyle âyetler çoktur. Böyle âyetlere bakıp tefekkür et. Sana benliğinden yakın olan birinci âyetten, senin yeryüzündeki her şeyden daha şaşılacak bir hâlde olduğun, senin ise bundan haberin olmadığın anlaşılmaktadır. Bir ses, «Kendinize ba-

---

(1) 18 — Kehf: 109.
(2) 36 — Yâsîn: 36.
(3) 12 — Yûsuf: 105.
(4) 7 — A'râf: 185.

kın, Azamet ve Celâli görürsünüz», diyor. Âyet-i kerimede «İçinizdedir, niçin görmüyorsunuz!» (1), buyuruluyor.

O hâlde kendi evvelini düşün, bu âleme nereden geldin, sen bir damla sudan yaratıldın. O bir damla su önce babanın beline ve annenin göğsüne kondu. Sonra bunu senin yaratılma tohumun yaptı. Bunun için erkek ve kadın arasına, bir araya gelme arzusunu koydu. Ana rahminde yer hazırladı. Erkeğin belindeki sudan tohum yaptı. Tohumun yerine atılması için, ikisi arasına şehvet koydu. Hayız kanından o tohuma su verdi ve seni nutfe ve hayız kanından [yumurtadan] yarattı. Alak denen bu kan parçasını orada durdurdu, sonra müdga denen et hâline döndürdü, daha sonra ona rûh verdi, bundan sonra bu bir hâlde bulunan kan ve sudan deri, et, damar, sinir ve kemik gibi çeşitli şeyler yarattı. En sonra vücudunun bütün azâlarını yarattı. Yuvarlık bir baş, iki uzun el ve ayak yarattı. Sonra onun üstünde göz, kulak, ağız, burun, dil ve diğer azâları yarattı. Vücudunun içinde mide, böbrek, dalak, rahim, mesâne ve herbiri başka şekilde olan barsaklar yarattı. Bunların herbirini birkaç kısma ayırdı. Her parmakta üç boğum, her uzuvda deri, et, damar, sinir ve kemik yarattı. Bir iki bademden daha büyük olmayan gözde, yedi tabaka ve her tabakayı başka şekilde yarattı. Bunlardan birine ziyan gelirse göz görmez. Eğer gözdeki incelikleri, acayip hâlleri beyan etmeye kalkarsak ayrı bir kitap yazmak icabeder.

Biraz da bu ince sudan, kuvvetli ve sert kemiği nasıl yarattığını düşün. Ve bu kemiklerin her uzva mahsus şekil ve ölçülerine dikkat et. Kimi yuvarlak, kimi uzun, kimi yayvan, kiminin ortası boş, kiminin içi ilik doludur. Hepsini bir araya getirdi. Her birinin sayısında, şeklinde ve görüşünde, bir veya birçok hikmetler vardır. Bunun gibi kemikleri senin vücudunu ayakta tutan direkler eyledi. Her şeyi onun üzerine yaptı. Omurları birbirine kaynatmış olsaydı, belini bükemezdin. Birbirinden ayrı olsalardı belini doğrultamaz, ayakta duramazdın. Bunun için, bunlara hareket vermek için birbirine girme şeklinde yarattı. Bir araya getirdi, hepsini damar ve sinirlerle bağlayıp kuvvetlendirdi. Her omurun başında, birbirine kenetlenmesi için birbirine giren girinti ve çıkıntılar yarattı. Bütün başta elli beş kemik yaratıp ince bağlarla birbirine bağladı. Böylece bir tarafına zarar gelirse diğerlerinin sağlam kalmasını ve hepsinin kırılmamasını te'min etti. Dişlerin bir kısmını yayvan yaratıp öğütme vazifesi verdi, bazısını ince ve keskin yaratıp yediği şeyleri kesip parçalamak ve sonra öğütücü dişlere göndermek şeklinde yarattı. Boynu yedi omurdan yaratıp, kas ve sinirler ile kuvvetlendirip başı onun üzerinde bulundurdu. Sırtı yirmi dört omurdan yaratıp boy-

(1) 51 — Zâriyât: 21.

nu onun üzerine koydu. Sonra göğüs kemiklerini yarattı. Bütün bedende iki yüz kırk sekiz kemik yarattı. Hepsini anlatmak uzun sürer. Hepsinin hikmeti ve başka faydası vardır. Hepsi senin işlerini doğru yapmak için yaratıldı. Bütün bunları, bu bir işe yaramayan sudan yarattı. Kemiklerden biri olmazsa bir iş yapamazsın, fazla olsa yine yapamazsın. Ayrıca bu kemiklerin ve azâların kımıldamasına, hareket etmesine ihtiyaç vardır. Bütün bedeninde beşyüz yirmiyedi adale yaratıp herbirine ayrı şekil verdi. Bazıları balık şeklinde, ortası şişkin, uçları ince, bazıları küçük, bazıları büyük olup et, sinir ve kendini koruyan tabakadan yarattı. Bunlardan yirmi dördü gözünü ve gözkapaklarını hareket ettirmen içindir. Diğerlerini buna kıyas eyle. Hepsini anlatmak uzun sürecek.

Sende üç menbâ yaratıp; onlardan bütün vücuduna akan dereler yaptı. Birisi beyin olup; ondan sinirler çıkar ve bütün bedene yayılır. His ve hareket bununla olur. Bundan sırtındaki omurların içerisinde bir kanal akıtıp sinirleri içten, özden uzak eylemedi. Yoksa kuruyabilirlerdi. İkinci menbâ ciğerdir. Ondan bedenin yedi uzvuna damarları gönderip, gıda sevketmiştir. Üçüncü menbâ yürektir. Ondan da bütün bedene damarlar açıp rûh-i hayvânî'nin bu kanalla bütün vücuda gitmesini sağlamıştır. O hâlde bir uzvunu düşün ve böylece herbirinin nasıl ve niçin yaratıldığını tefekkür eyle.

Gözü yedi tabakadan yarattı, ona çok güzel renk verdi. Altında, üstünde göz kapakları yaratıp onu kaplamalarını ve silmelerini te'min etti. Uzun ve siyah kirpikler yaratıp onu daha güzel eyledi. Ve gözün görmesini bunlarla kuvvetlendirdi. Göze tozların girmesine mâni eyledi. Ve gözü bunların arasından dışarıyı görür şekilde yaptı. Yukardan gelen toz ve çöplerden gözü bunlarla korudu.

Bütün bunlardan daha şaşılacak vaziyette gözbebeğini yaratıp, göklerin ve yerlerin görülmesini rahatlıkla ona verdi. Gözünü kapayıp açınca bir anda göğün uzaklıklarını görebilirsin. Gözün ve aynanın bir şeyi görmesi ve göstermesindeki incelikleri ve acayib hâlleri izah etmeye kalkarsak ciltlerle kitap olur.

Kulağı yarattı ve hiçbir haşerâtın girmemesi için içinde salgı yarattı. Sonra sesleri toplamak ve kulak yoluna iletmek için kulak kepçesini yarattı. Onu eğri ve dalgalı yaratıp uyurken içeri giren bir haşerâtın yolunu uzun edip bu şekilde uyandırmasını te'min etti. Eğer ağız, burun ve diğer azâları böyle anlatmaya kalkarsak uzun sürecek. Maksadımız, yol göstermek ve her birinde ne için olduğunu düşünmeyi, bildirmektir. Bunda da kendisini yaratanın hikmet, azamet, lûtuf, rahmet, ilim ve kudretini anlayıp, kendisinin tepeden tırnağa kadar şaşılacak hâller içerisinde olduğunu düşünmesidir.

İnsanın içindeki ve dimağ hazinesindeki duygu ve kuvvetleri hepsinden daha acayiptir. Hattâ göğsünde ve karnında olanlar da böyledir. Mideyi daima kaynayan sıcak bir tencere gibi yapıp yemekler onda pişiyor. Ciğer bunları kan yapıp uzuvlara gönderiyor. Safra kesesi bu kanın köpüğü olan safrayı tutuyor. Dalak bu kandaki lenfi tutup hastalıkları önlüyor. Böbrek suyunu ayırıp mesâneye gönderiyor. Rahim ve tenâsül âletlerindeki acayiblikler de böyledir.

İnsanda acayib mânâlar ve görme, işitme, akıl ve ilim kuvvetleri yaratıyor. Daha neler, neler yaratıyor. Sübhânallah!

Bir kimse bir duvarda güzel bir resim görse, bunu yapan ressamın maharetine hayret ediyor, onu pek çok medhediyor.

Bir damla sudan vücudun içinde ve dışında bu inceliklerin meydana gelmesi ne kalem, ne de bir ressamın işidir. Bunları görüp de şaşmamak ne ahmaklıktır. O'nun kudret ve ilminin kemâline kendini verip dalmamak, O'nun Cemâl, Kemâl, Şefkat ve Rahmetine şaşıp kalmamak nasıl olur? Ana rahminde iken gıdaya ihtiyacın olunca ağzını açmadan midene bir miktar o kandan indirmese helâk olurdun. Böylece göbek yolundan sana gıda verdi. Ana rahminden çıkınca göbeği bağlayıp ağzını açtı, sana yetecek kadar gıdayı annen vasıtasiyle verdi. Vücudunun zayıf ve nâzik ve yemeklere dayanamadığı o zamanda, lâtif gıda olan anne sütü ile seni besledi. Ana göğsünde çocuğu emzirecek meme yaratıp çocuğu boğmayacak şekilde ince kanallardan sütü geçirdi. Göğsünde bir bez yaratıp, kendisine gelen kırmızı kanı beyaza çevirip, temizleyip ve süzüp sana gönderiyor.

Annenin kalbine şefkat verdi. Seni bir saat aç görse huzuru ve rahatı kaçar. Süt emerken dişe ihtiyaç olmadığından annenin göğsünü yaralamamak için dişi önceden yaratmadı. Yeme kuvveti hâsıl olunca sert şeyleri yemek için dişi yarattı.

İşte, bütün bunları görüp kendini yaratanın Azameti karşısında kendinden geçmemek, O'nun kemâl, lûtuf ve şefkatine hayran hayran olmamak, Cemâl ve Celâline âşık olmamak ne büyük körlüktür. Bunları düşünmeyen ve bunlardan kendisinde bulunanları anlamayan, derin uykuda ve şehvetle dolu olup, kendisine verilen en aziz şey olan aklı kaybetmiş demektir.

Çünkü acıkınca yemekten, kızınca birisine saldırmaktan ve bu Hakkı tanıma bahçesinde nasibsiz ve hayvan gibi durmaktan ileri geçemez.

Hatırlamak için bu kadar yetişir. Sendeki bu acayip hâllerden anlattığımız yüzbinde birden fazla değildir. Bunların çoğu hayvanlarda da vardır. Sivrisinekten tutun fil'e kadar hepsinde mevcuttur. Bunları anlatmak çok uzun sürer.

BİR BAŞKA ÂYET, YER VE İÇİNDE YARATILANLAR (*)

Eğer kendinden başkasındaki acayiblikleri görmek istersen yeryüzüne bakıp, onu senin için nasıl yaydıklarını, etrafını nasıl rahat eylediklerini düşün. Dağlarını sağlam eylemişler, sert taşlar altından leziz sular çıkarmışlardır. Ve çıkarken de hep birden değil, ağır ağır çıkar. Sert taşlarla sular tutulmasa idi, her taraf su dolardı. Yahut ovaları su basardı. Bahar vaktinde etrafı bir seyret ve taş gibi olan yeryüzünün yağmurlar başlayınca nasıl canlandığını, ipek gibi yedi renge, belki binlerce renge büründüğünü, yerden çıkan bitkilerin ve bunlardaki çiçeklerin ve açılan güllerin herbirinin başka bir renkte, başka bir güzellikle olduğunu tefekkür et.

Sonra ağaçları ve meyveleri düşün. Her birinin güzelliği, şekli, kokusu ve faydası ayrı ayrıdır. Hattâ ismini bilmediğin birçok otlara nice faydalar yerleştirilmiştir. Biri acı, biri tatlı, biri de ekşidir. Biri hastayı iyi eder, diğeri sağlamı hasta eder. Kimi insanı hasta olmaktan korur. Kimi zehir gibi insanı götürür. Biri safrayı harekete getirip, diğeri ise çalışmak hâle getirir. Biri damarlardaki lenfi dışarı çıkarır, biri lenfavî hastalıklar yapar. Kimi sıcaktır, kimi soğuktur. Kimi kuru, kimi tâzedir. Kimi uyku verir, kimi uyku giderir. Kimi neş'e verir, kimi üzüntüyü artırır. Kimini sen yersin, kimini hayvan, kimini de kuşlar yer. Bunun gibi binlerce söylenebilir. Ve bunların her birinde binlerce acayib hâller bulunur. Bunları tefekkür edip Kudretin kemâlini görüp, akıllar donup kalır. Bunun da sonu gelmez.

DİĞER BİR ÂYET

Dağların ve yerin altına yerleştirilmiş kıymetli ve nefis emanetlerdir. Bunlara madenler deriz. Bunlardan bir kısmı altın, gümüş, lâl, firûze, yeşim ve billûr gibi süs ve ziynet içindir. Demir, bakır, pirinç, kalay gibi bir kısmı da âlet ve kap yapmak içindir.

Diğer işlerde kullanılan madenler de vardır. Tuz, kükürt ve asfalt gibi, bunların en aşağısı tuz olup yemeğe lezzet verir. Bir şehirde tuz bulunmazsa bütün yemekler işe yaramaz. Bütün insanlar hasta olup ölüm tehlikesi baş gösterir.

O hâlde Allahü Teâlâ'nın rahmet ve lûtfuna bakın ki, sana gıda verecek yemeği verdikten sonra, onu lezzetlendirecek hiçbir şeyi de esirgemedi.

(*) Buradaki âyet kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'deki cümle ve ibâreler mânâsında olmayıp alâmet, nişan, delil ve eser mânâsındadır.

BİR BAŞKA ÂYET

Yeryüzünde çeşitli hayvanlar vardır. Bir kısmı yürür, bir kısmı uçar, bir kısmı sürünür. Kimi iki ayaklı, kimi dört ayaklıdır. Bazısının da çok ayakları vardır. Havadaki kuşlara ve yerdeki böceklere bakın. Hepsinin şekli ayrı, görünüşü başkadır. Hepsinin görünüşü birbirinden güzeldir. Hepsine lâzım olan şeyler verildi. Herbirine kendi yiyeceğini nasıl elde edeceği öğretildi. Yavrusunu koruyup nasıl büyüteceği, yuvasını nasıl yapacağı bildirildi.

Karıncaya bakın. Vaktinde gıdasını nasıl topluyor. Eğer buğdayı bulup taşıyamazsa ortadan kırıp ikiye bölüyor. Örümceğe bakın, yuvasını nasıl yapıyor. Ve bunu yapmak için geometri kaidesine nasıl dikkat ediyor. Tükürüğünden iplikler yapıp iki duvar arasını örüyor. Bir taraftan yapmaya başlayıp diğer tarafa götürüyor. Sonra iplikçiği boynuna alarak, boynu üzerine indirip bazısı uzak, bazısı yakın olmuyor. Düzgün bir şekil meydana geliyor. Sonra kendini bir köşesinde başaşağı sarkıtıp bekliyor. Tâ ki bir sinek uçsun da kendisine gıda olsun. Yaptığı ağ sineğin ayak ve kanatlarına dolanıp uçmasına mâni olunca hemen üzerine atılıyor. Bunu yiyor ve bir diğerini avlamaya koyuluyor.

Arıya bakın, evini altı köşeli yapıyor. Çünkü dört köşe yapsa köşeler işe yaramayacak ve boş kalacaktı. Daire gibi yuvarlak yapsa deliklerin dışı boş kalacaktı. Şekiller içerisinde daireye altıgenden daha yakın olan yoktur. Matematikçilerin sözü böyledir.

Allahü Teâlâ kendi lûtuf ve rahmetiyle bu küçük hayvana öyle inâyette bulunmuştur ki, ona en doğrusunu ilhâm eylemiştir. Sivrisineğe de ilhâm eyleyip gıdasının senin kanında ve deri'nde olduğunu bildirmiştir. Ona ince uzun ve içi boş bir hortum verip, senin derini onunla deler ve kanını emer. Bunun yanında ona bir his verip elini hareket ettirdiğin zaman kendisini yakalayacağını bilip kaçar. Ona iki de kanat lûtfedip uçmasını, çabuk kaçmasını ve çabuk geri gelmesini sağlamıştır. Eğer ona fazl ve inâyetinden akıl ve dil vermiş olsaydı öyle şükrederdi ki, insan şaşıp kalırdı. Lâkin o yine de hâl diliyle şükür ve tesbîh ediyor. **«Fakat siz, onların tesbîhini iyi anlamazsınız»** (1), buyuruldu.

Böyle acayib cinsleri anlatmanın sonu gelmez. Yüzbinde birini bilecek ve söyleyecek kuvveti kimse kendinde bulamaz. Yoksa bu garib şekilli, acayib sûretli, çeşitli renkli ve düzgün yapılışlı hayvanlar kendi kendilerini mi yarattı; yoksa sen mi halkettin? Her şeyden münezzeh olan Allahü Teâlâ gözlerini kör edip hakikatleri gös-

---

(1) 17 — İsrâ: 44.

termeyebilir. Düşünmemeleri için kalblerini gafil edebilir. Gözleriyle gördükleri hâlde ibret almazlar. İşittiğini anlamaktan âcizdir, hayvanlar gibi sesten başka bir şey duymazlar. İçerisinde harf bulunmayan kuşların dilinden bir şey anlamazlar, gözleri bakılması icabeden gibi bakmaz. Harf, rakam, siyahlık ve beyazlık olmazsa yazıyı görmezler. Allahü Teâlâ'nın harfsiz ve rakamsız bütün âlemin içinde ve dışındaki yazı ve şekillerini anlayamazlar.

Karıncanın bir zerre gibi olan yumurtasına bak, dikkat et, neler söylüyor. Fasih bir dille feryad edip diyor ki: «Ey zavallı, eğer bir ressam veya bir nakkâş, bir duvarın üzerine bir resim yapsa ona hayran hayran bakarsın. Gel de bana bak, nakkâşı ve sûret yapanı bende gör. Ben bir zerre gibiyim. Benden bir karınca meydana getirecek olan nakkâşa bak ki, benim parçalarımı nasıl ayırıyor. Bana baş, ayak, el ve diğer uzuvlar veriyor. Beynimde bir hazine topluluğu yapıyor. Birinde tat, birinde koku, birinde işitme kuvvetleri yaratıyor. Başımdan ileriye doğru ayna gibi bir görme azâsı yaratıyor, sonra göz ve ağız çukurlarını yaratıyor. Vücudumdan el ve ayak çıkarıyor. Yediğim şeylerden yarayanları hazmettiriyor. İşe yaramayanları dışarı attırıyor. Hepsini O yaratıyor, sonra vücudumu üç tabaka hâlinde yapıyor ve birbirine bağlıyor. İhtiyaç kemerini belime bağlıyor ve üzerine siyah örtü örtüyor. Ve senin için yaratıldığını sandığın bu âleme beni çıkarıyor. Senin gibi ben de nimetlerini kullanıyorum. Belki seni benim emrime verip gece - gündüz toprağı kazıyor, tohum ekiyorsun, iyi mahsûl almak için uğraşıyorsun. Onları nereye koysan bana oranın yolunu öğretiyor. Kendi yuvamın içinde yerin altında iken onun kokusunu duyuyorum. Sen bir senelik yiyeceğini biriktirememek sıkıntısı içinde iken, ben bir senelik yiyeceğimi alıyorum ve sağlam, emin bir yere koyuyorum. Sonra belki nemlenmiştir diye kurutmak için dışarı çıkarıyorum. Yağmur yağmadan önce yaratanım bana ilhâm edip taneleri yuvama götürüyorum. Senin ise dışarda harmanın olsa, sel gelip hepsini götürse haberin olmaz. O hâlde beni bir zerreden böyle çevik ve süslü yaratan Rabbime nasıl şükredeceğimi bilemiyorum».

Hayvanlardan hiçbir hayvan yoktur ki; lisân-ı hâl ile kendisini yaratanın Celâlini medhetmesin. Belki bütün bitkiler de aynı şekilde söylemektedir. Hattâ âlemin zerrelerinden bir zerre yoktur ki, aynı sözü söylemesin. Fakat insanlar bunu duyamazlar.

Nitekim Allahü Teâlâ, «Şüphe yok ki onlar işitmekten azl edilmişlerdir», buyuruyor. Ve yine buyuruyor: **«Hiçbir şey hâriç değil, hepsi O'nu hamd ile tesbîh eder. Fakat siz onların tesbîhini iyi anlayamazsınız».**

Bu da harikulâdeliklerden sonsuz bir âlemdir; anlatılması mümkün değildir.

BAŞKA BİR ÂYET DE YERYÜZÜNDEKİ DENİZLERDİR

Denizlerin her biri, dünyanın okyanuslarından bir parçadır. Bir haberde, «Karalar deniz ortasında birkaç otlaktır», buyuruldu.

Karalardaki acayiblikleri seyrettikten sonra denizdeki hayret verici şeylere bak. Denizler karalardan çok olduğu kadar, oralardaki acayiblikler ve hayranlıklar da çoktur. Çünkü yeryüzünde (karada) bulunan her hayvanın denizde bir benzeri vardır. Bunun yanında karada olmayan hayvanlar denizlerde vardır. Herbirinin şekli ve yaratılışı ayrıdır. Kimi gözle görülemeyecek kadar ufak, kimi üzerine sandal bindirince adaya geldik sanacak kadar büyüktür. Üzerine ateş yakınca hisseder ve sallanır. Anlar ki, hayvandır.

Denizlerdeki acayiblikler hakkında nice kitaplar yazmışlardır. Bunlar anlatmakla bitmez.

Deniz hayvanının kabuklarına bakın. Denizin derinliklerinde, kabuğu sedef olan bir hayvan yarattı, ona ilhâm edip yağmurlar yağınca sahile geliyor. Deniz suyu gibi tuzlu olmayan saf yağmur damlalarının içeri girmesi için kabuğunu açıyor. Sonra kabuğunu kapatıp denizin derinliklerine gidiyor. O yağmur damlalarını, nutfenin rahimde durması gibi, içinde saklıyor ve onu büyütüyor, inci yapıyor. Kimi küçük, kimi büyük oluyor. Sen onlardan süs ve ziynet yapıyorsun.

Denizin derinliklerinde taştan kırmızı bitki büyütüyor. Görünüşte bitki, aslında taştır. Ona mercan denir. Deniz suyunun köpüğünden sahile anber denilen bir cevher bırakıyor. Hayvanların dışında öyle acayib cevherler çoktur.

Geminin su üstünde yüzmesi, batmayacak şekilde yapılması, gemicinin ters ve doğru rüzgârları bilmesi, O'nun hidâyetidir. Her tarafın su olduğu ve karaların görülmediği yerde yıldızları, gemiciye yol gösterici yaratması şaşılacak bir şeydir. Bundan daha şaşılacak şey, suyun lâtif, berrak ve bütün azâlarını birbirine bağlayacak, hayvan ve bitkiler gibi, bütün canlıların hayatlarını idâme ettirecek şekilde yaratılmasıdır. Çünkü bir yudum suya muhtaç olsan ve bulamasan bütün dünya malını verirsin. Mesânende kalmış olan suyu orada tutup dışarı çıkaramasan, bundan kurtulmak için her şeyini verirsin. Su ve denizlerdeki acayiblikleri anlatmak çok uzun sürer.

BİR BAŞKA ÂYET: HAVA VE İÇİNDEKİLER

Hava da dalgalı bir denizdir. Onu dalgalandıran rüzgârdır. Gözün hissetmediği ve göze perde olmayan, fakat hayatın gıdası olan lâtif bir cisimdir. Yeme ve içmeye günde bir defa ihtiyaç düşer. Fa-

kat bir saat nefes alınmazsa, havadaki gıda [oksijen] ciğere gelmezse insan ölür, sen bundan gâfilsin.

Havanın hususiyetlerinden biri, cisimlerin yüzmesine yardım etmesidir. [Uçağın icadından sonra bu daha iyi anlaşılmıştır. Kuşların uçması da hava yardımı iledir]. Bu ayrı ve uzun bir ilimdir.

Yer ile gök arasındaki havaya dikkat edin, orada neler yaratılıyor. Bulut, yağmur, kar, şimşek ve gök gürültüsü. Âniden lâtif havada beliren koyu bulutlara bakınız; yerden yükseliyor ve yağmur taşıyor. Denizlerden meydana gelip dağ başlarında görünüyor. Dağlara, denizlere, gözden uzak olan yerlere, damla damla dökülüyor. İnen her damla, doğru bir çizgi hâlinde inip kendisine ayrılan yere geliyor. Sanki filân böcek susamıştır, su içecek; filân tohumun suya ihtiyacı vardır, su emecek; filân bitki kurumuştur, ıslanacak, filân meyve, ağacın tepesinde kuruyor, kökü sulanacak, bu suyu emecek ve su kanalları ile emip meyveye ulaştıracak, her biri kıl kadar ince olan bu kanallardan meyveye su gidecek, onu taze ve sulu edeceksin, deniyor.

Sen ise hepsinden habersiz onu yersin, lûtuf ve merhameti bilmezsin. Halbuki hepsinin üzerinde nereye ineceği ve kimin rızkı olacağı yazılıdır. Bütün insanlar toplansa, bu yağmur tanelerinin sayısını bilemezler. Eğer yağmur bir kerede yağıp geçseydi bitkilere su tedricen ulaşmazdı.

Sonra kış mevsiminde yağmurun yoluna soğuğu musallat eder. Yere düşerken kar hâline gelir ve hallacın attığı pamuk gibi dökülür. Dağları kar için depo gibi yaptı ve soğuk eyledi ki hemen erimesin. Sonra sıcaklar artınca yavaş yavaş erimeye ve akarsuları gerektiği gibi beslemeye başlar. Böylece bütün yaz mahsûller kendi ihtiyaçlarını, bu sudan tedârik eder.

Böyle olmasa idi, daima yağmur yağması gerekirdi. Ve bu sebeple sıkıntı da artardı. Bir defa yağsa bitkiler bütün sene susuz kalırdı. Karda da nice böyle lûtuf ve rahmetler vardır. Her şeyde de böyledir. Belki yerin ve göğün bütün zerreleri, hak, hikmet ve adâlet üzere yaratılmıştır.

Bunun için Allahü Teâlâ, **«Gökleri, yeri ve içindekileri oyun olsun diye yaratmadım, hak üzere yarattım»** (1) buyuruyor. Yâni gerektiği şekilde yarattım demektir.

BAŞKA BİR ÂYET

Göklerdeki ve yıldızlardaki melekût olup, yer ve yerde olanlar bunların yanında gayet az kalır. Bütün Kur'ân-ı Kerîm göklerdeki

(1) 44 — Duhân: 38 - 39.

ve yıldızlardaki acayiblikleri tefekkür etmeyi tenbih ediyor. Nitekim Allahü Teâlâ, «Gökleri mahfûz bir çatı gibi yarattık. Onun âyetlerinden yüz dönüyorlar» (1), ve «Göklerin ve yerin yaratılması, insanın yaratılmasından büyüktür» (2), buyuruyor.

Sana göklerdeki acayiblikleri tefekkür etmen, düşünmen emredildi. Göklerin maviliğini, beyazlığını ve yıldızları seyretmen emredildi.

Çünkü hayvanlar da bu kadarını görüyor. Sana daha yakın olan kendini ve kendindeki acayiblikleri bilmezsen, bunların yanında zerre kadar kalmadığı gök ve yerdeki acayiblikleri nasıl anlayabilirsin? Gök melekûtundaki sırları nasıl düşünebilirsin? Ağır ağır yükseğe çıkman lâzımdır.

Önce kendini tanı. Sonra yeri, hayvanları, bitkileri, madenleri, havayı, bulutu ve ondaki acayiblikleri, gökleri, yıldızları, sonra Kürsî'yi ve Arş'ı düşünüp, madde âleminden çıkıp, rûhlar âlemine girersin. Orada melekleri, şeytanları ve cinleri, meleklerin derecelerini ve ayrı ayrı makamlarını tanırsın.

O hâlde göğün, yıldızların hareketlerini ve dönmelerini, doğma ve batmalarını tefekkür etmeli, onların ne olduklarını, ne için olduklarını düşünmelidir.

Yıldızların çokluğuna dikkat edin. Sayılarını kimse bilmez. Her biri başka şekildedir, başka renktedir. Kimi kırmızı, kimi beyaz, kimi küçük, kimi büyüktür. Kendilerine mahsus şekilleri vardır. Kimi kuzu şeklinde, kimi öküz, kimi akrep şeklindedirler. Belki yeryüzünde bulunan her sûretin eşkâlinde orada bir örnek vardır. Hareket ve dönmeleri, dönerken olan hızları ayrı ayrıdır. Kimi bir ayda, kimi bir senede döner. Oradaki hayret edilecek bilgilerin sonu gelmez.

Güneş, dünyadan yüz altmış kat büyüktür. O hâlde dünyadan ne kadar uzakta olup, bu kadar küçük göründüğüne dikkat ediniz.

Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Cebrâil aleyhisselâmdan zevâli sordu. «Hayır, evet», dedi. «Bu nasıl olur?» (3), buyurması üzerine Cebrâil aleyhisselâm, «Hayır dediğim zamandan evet dediğim şu âna kadar güneş beş yüz yıllık mesafe katetti», dedi.

Gökte nice yıldızlar vardır ki, yerden yüzlerce defa büyüktürler. Uzak olduklarından nokta gibi görünüyorlar. Yıldızlar böyle olunca, feleğin yâni göklerin büyüklüğü buradan anlaşılır. Bütün bu yıldızlar, bu büyüklükleri ile senin gözünde gayet ufak görünüyor. İşte bu sebeple bunları yaratanın azamet ve hâkimiyetini an-

(1) 21 — Enbiyâ: 32. (2) 40 — Mü'minûn: 57.
(3) IV/379-380.

layabilirsin. O hâlde yıldızda bir hikmet vardır. Renginde, hareketinde, istikametinde, doğmasında, batmasında bir hikmet ve fayda vardır.

Feleğin güneşe meyli sebebi ile, bazan güneş yakın, bazan uzak olur. Bu yakınlık ve uzaklıktan hava şartları değişir. Bazan sıcak, bazan soğuk olur. Bazan da ılık olur. Gece ve gündüzün farklı olmasının sebebi de budur. Günler bazan daha uzun, bazan daha kısa olur. Bunun nasıl olduğunu anlatmaya kalkarsak uzun sürer. Allahü Teâlâ'nın, bu kısa dünya hayatında, bu hususta verdiği ilimleri anlatmaya kalkarsak günlerce devam eder.

Bizim bildiklerimiz az ve aşağıdır. Âlimlere ve evliyaya bildirilen ilimler daha fazladır. Âlimlerin ve evliyânın ilimleri de, peygamberlerin ilimleri yanında az kalır. Peygamberlerin ilmi, mukarreb meleklerin ilmi yanında az kalır. Ve bütün bu ilimler, Allahü Teâlâ'nın ilmi ile karşılaştırılmak istenirse, bunlara belki ilim bile denmez. İnsanlara bu kadar ilim veren ve sonra, «Size ilimden az bir şey verildi» (1), buyurmakla, bilgisizlik damgasını vuran Allahü Teâlâ her şeyden münezzehdir.

Tefekkür ve düşünce hakkında verilen bu misâller insana kendi gafletini duyurmaya, anlatmaya yetişir. Çünkü bir padişahın sarayına gider, oradaki şekilleri, süsleri görürsün, uzun zaman bunu anlatır ve hayran olduğunu söylersin. Ama Allahü Teâlâ'nın binasında hiç hayret eylemezsin! Bu madde âlemi, Allahü Teâlâ'nın binasıdır, evidir. Bunu O yaratmış, O yapmıştır. Tabanı yeryüzüdür. Fakat çatısının direkleri yoktur. Bu şaşılacak şeydir. Hazinesi dağlar ve denizlerdir. Bu evin lüzumlu eşyası hayvanlar ve bitkilerdir. Mumu Ay'dır. Ona ışık veren Güneştir. Kandilleri yıldızlardır. Bu kandilleri tutan meleklerdir.

Sen ise bu hâllerden habersizsin. Halbuki ev büyük, göz ise küçüktür. Hepsini göremiyor. Sen padişahın sarayındaki bir delikte bulunan karınca gibisin. Bulunduğun delikten, yiyeceğinden ve arkadaşlarından başkasından haberin yoktur. Sarayın güzelliğinden, hizmetçilerin çokluğundan, sultanın tahtından ve hâkimiyetinden de haberin yoktur. Karınca derecesinde kalmak istiyorsan kal! İstemiyorsan, yolun açıktır.

Allahü Teâlâ'nın mârifet bahçesini seyret. Dışarı çık. Gözünü aç. Akıllara durgunluk veren hâlleri görür, kendinden geçer, hayran kalırsın. Vesselâm.

---

(1) 17 — İsrâ: 85.

SEKİZİNCİ ASIL

TEVHİD ve TEVEKKÜL

Cenâb-ı Hakk'a yaklaşanların geçtiği makamlardan biri de tevekküldür ve derecesi çok yüksektir. Fakat tevekkülü öğrenmek güç ve incedir. Yapması ise daha güçtür. Çünkü bir kimse hareketlerde, işlerde Allahü Teâlâ'dan başkasının te'sir ettiğini düşünse, bu kimsenin tevhidi noksan olur. Hiçbir sebep lâzım değildir dese, şeriattan ayrılmış olur. Eğer sebepleri araya koymak lâzım değildir dese, akla uymamış olur. Lâzımdır dese, sebeplerden birine tevekkül etmiş olur ki, bu da tevhidde noksanlık olur.

Görülüyor ki, tevekkülü, hem akla, hem şeriata, hem de tevhide uyacak şekilde anlatmak lâzımdır. Böyle anlayabilmek için, derin bilgi ister. O hâlde herkes anlayamaz. Biz, önce tevekkülün kıymetini, sonra ne demek olduğunu, daha sonra nasıl elde edileceğini bildireceğiz.

TEVEKKÜLÜN FAZİLETİ

Allahü Teâlâ herkese tevekkülü emreylemiştir ve **«Tevekkül imanın şartıdır»**, buyurmuştur. Sûre-i Mâide'de, **«Eğer imanınız varsa, Allah'a tevekkül ediniz»** [1], Sûre-i İmrân'da **«Allahü Teâlâ tevekkül edenleri elbette sever»** [2], Sûre-i Talâk'da, **«Bir kimse Allahü Teâlâ'ya tevekkül ederse, Allahü Teâlâ ona kâfidir»** [3], Sûre-i Zümer'de, **«Allahü Teâlâ, kuluna kâfi değil midir?»** [4], gibi daha nice âyet-i kerîme vardır:

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Ümmetimden bir kısmını bana gösterdiler. Dağları, sahraları doldurmuşlardı. Böyle çok olduklarına şaştım ve sevindim. Sevindin mi? dediler. Evet, dedim. Bunlardan ancak yetmiş bin adedi hesâbsız Cennete girer; dediler. Bunlar hangileridir diye sordum. İşlerine sihir, büyü, dağlamak, fal karıştırmayıp, Allahü Teâlâ'dan başkasına te-**

(1) 5 — Mâide: 23.
(2) 3 — Âl-i İmrân: 159.
(3) 65 — Talâk: 3.
(4) 39 — Zümer: 36.

vekkül ve itimad etmeyenlerdir, buyuruldu». Dinleyenler arasında Ukkâşe (radıyallahü anh) ayağa kalkıp, «Yâ Resûlâllah, duâ buyur da onlardan olayım», deyince, «**Yâ Rabbi, bunu onlardan eyle**», buyurdu. Biri daha kalkıp aynı duâyı isteyince «**Ukkâşe senden çabuk davrandı**» (1), buyurdu.

Bir hadis-i şerifte, «**Allahü Teâlâ'ya tam tevekkül etseydiniz, kuşların rızkını verdiği gibi, size de gönderirdi. Kuşlar sabahleyin mideleri boş, aç gider. Akşam mideleri dolmuş, doymuş olarak dönerler**» (2), buyurdu. Yine buyurdu: «**Bir kimse Allahü Teâlâ'ya sığınırsa, Allahü Teâlâ onun her işine yetişir. Hiç ummadığı yerden ona rızk verir. Her kim dünyaya güvenirse, onu dünyada bırakır**» (3). İbrahim aleyhisselâmı mancınığa koyup, ateşe atarlarken, «**Bana Allah'ım yetişir. O iyi vekil, yardımcıdır**», dedi. Ateşe düşerken Cebrâil aleyhisselâm gelip, «Bir dileğin var mı?», diye sorunca, «Var ama, sana değil», dedi. Böylece «**Hasbiyallah = Bana Allah yetişir**», sözünün eri olduğunu gösterdi. Bunun için **Vennecmi** Sûresi'nde «**Sözünün eri olan İbrahim**» (4), diye medh buyuruldu.

Allahü Teâlâ, Dâvud aleyhisselâma buyurdu ki: «**Bir kimse her şeyden ümid kesip, yalnız bana güvenirse, yerde ve göklerde bulunanların hepsi, ona zarar yapmaya, aldatmaya uğraşsalar, onu elbette kurtarırım**».

Saîd ibn Cübeyr diyor ki: Elimi akrep sokmuştu. Annem elini uzat da efsun etsinler [uydurma şeyler okusunlar] diye and verdi. Diğer elimi uzattım. Saîd elini okutmadı. Çünkü Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), «**Efsun yapan ve ateş ile dağlayan kimse, Allahü Teâlâ'ya tevekkül etmemiş olur**», buyurmuştur. İbrahim-i Edhem (kuddise sirruh) bir ruhbana sordu ki, «Nereden geçiniyorsun?». «Nereden gönderdiğini rızkımı verene sor, ben bilmem», dedi. Birine, «Her gün ibadet ediyorsun, ne yiyip, ne içiyorsun?» dediklerinde, cevap olarak dişlerini gösterdi. Yâni değirmeni yapan, suyunu gönderir demek istedi. Herm ibn Hayyân, Üveys-i Karnî'ye sorup, «Nerede yerleşeyim?», dedi. Üveys-i Karnî, «Şam'da», buyurdu. «Acaba Şam'da geçim nasıldır?» deyince, Üveys, «Rızıklarından şüphe eden kalblere yazıklar olsun? Bunlara nasihat fayda vermez», buyurdu.

TEVEKKÜLÜN ESASI OLAN TEVHİD

Tevekkül, kalbe ait bir hâldir. İmandan meydana gelir. İmanın çok çeşitleri vardır. Fakat tevekkül bunlardan ikisine dayanmakta-

---

(1) IV/210. (2), (3) IV/211.
(4) 53 — Necm: 37.

dır. Bunlar, tevhide iman, lûtuf ve merhamet-i ilâhînin çokluğuna imandır. Tevhidi anlatmak uzun sürer ve tevhid ilmi bütün ilimlerin sonudur. Biz burada, yalnız tevekküle lâzım olacak kadarını göstereceğiz.

Tevhidin dört derecesi vardır. Yâni bir özü vardır, özünün de özü vardır. Bir de **kabuğu** vardır ve **kabuğunun da kabuğu** vardır. Demek ki iki özü, iki de kabuğu vardır.

Tevhid, taze ceviz gibidir. Cevizin iki kabuğu ve içini herkes bilir. Özünün özü de yağıdır.

Tevhidin birinci derecesi, yalnız dil ile **«Lâ ilâhe illâllah»** deyip, kalb ile inanmamaktır. Münâfıkların tevhidi böyledir.

İkinci derece, bu kelime-i tevhidin mânâsına kalbin inanmasıdır. Bu inanış ya başkalarından görerek, işiterek olur ki, câhillerin inanışı böyledir. Yahut delil ile, aklın isbat etmesi ile inanır. Kelâm âlimlerinin inanması böyledir.

Üçüncü derece, bir yaratanın, her şeyi yarattığını görmek, her işin tek bir fâil tarafından yapıldığını, başka kimsenin hiçbir şey yapmadığını anlamaktır. Böyle görmek için kalbde bir nûrun parlaması lâzımdır. Böyle hâsıl olan iman, câhillerin ve kelâm âlimlerinin imanına benzemez. Onların imanı, taklid ve isbat hileleri ile kalbe vurulan bir bağ gibidir. Bu görüş ve anlayış ise, kalbin açılması, bağların çözülmesidir. Meselâ bir ev sahibinin evde bulunmasına inanmak üç türlü olur:

1 — Birisinden işiterek inanmaktır. Taklid ile olan iman bunun gibidir.

2 — Ev sahibinin her gün kullandığı binek hayvanını, başlığını, ayakkabılarını evde gördüğü için inanmaktır. Bu da kelâm âlimlerinin imanına misâldir.

3 — Ev sahibini evde görerek inanmaktır. Bu, âriflerin tevhidine misâldir. Böyle tevhid her ne kadar yüksek derecede ise de, bunun sahibi mahlûkları görmekte, hâliki görmekte, bunların hâlik tarafından yaratıldığını bilmektedir. Mahlûkları gördüğü için tevhid tam olamaz.

Dördüncü derece, bir var görür. Birden başka bir şey görmez. Buraya hiçbir ayrılık yanaşamaz. Tasavvufçular bu hâle **Tevhidde fenâ** derler. Nitekim Hüseyin Hallâc, Havvâs'ı çöllerde dolaşırken görüp, «Ne yapıyorsun?» diye sorunca, «Tevekküldeki adımımı düzeltiyorum», dedi. Hüseyin Hallâc da, «Bütün ömrünü, bâtınını imara harcadın. Tevhide nasıl kavuşursun?», dedi.

Yukarıdaki dört dereceden, **birincisi münâfıkların tevhidi** olup, cevizin dış kabuğuna benzer. Cevizin dış kabuğu acı olduğu gibi ve dış yüzü yeşil, güzel ise de, iç yüzü çirkin göründüğü gibi ve yakı-

lınca bol duman yaparak ateşi söndürdüğü gibi ve birkaç gün cevizi korumaktan başka bir işe yaramadığı gibi, münâfıkın tevhidi de onu dünyada ölümden korumaktan başka bir şeye yaramaz. Ölümden sonra, beden çürüyüp, rûh yalnız kalınca, bir şeye yaramaz.

İkinci derece olan, cahillerin ve kelâm âlimlerinin tevhidi, cevizin tahta kabuğu gibidir. Cevizi birkaç zaman korumaktan başka işe yaramadığı gibi, insanı Cehennem ateşinden korumaya yarar.

Uçüncü **derece, cevizin özü gibidir.** Öz, cevizin asıl işe yarayan kısmı ise de, cevizyağı ile ölçersek, posayı taşıdığı görülür.

Uçüncü **derecede de mahlûkları görmek, posa gibidir.** Hakiki tevhid, **dördüncü derecedir ki,** Hak'dan başka bir şey bulunmaz. Kendini de unutur. Diğer şeyleri görmediği gibi, kendini de görmez.

FASIL

Bir kimse, ben bu dereceleri anlayamıyorum. Bunları izah etmek, açıklamak lâzımdır ki, her şeyi bir varlık görmek nasıl olur? Çeşitli sebepler görüyoruz. Hepsini bir görmek nasıl elde edilir? Yeri, göğü ve mahlûkları görüyoruz, bunlar ise aynı şey değildir! derse, cevabında deriz ki: Birinci ve ikinci derece tevhidleri anlamak kolaydır. Anlaşılması güç olanı dördüncü tevhiddir. Fakat tevekkül için bu tevhide lüzum yoktur. Üçüncü derecedeki tevhid yetişir. Dördüncü derecedeki tevhidi tatmayana anlatmak güçtür.

Kısaca şöyle diyebilirim ki, birçok farklı şeylerin bir bakımdan irtibatı olur. Bu bakımdan aynı bir şey gibi düşünülebilir. İşte bir ârif, her şeyi, hepsinde bulunan bir şey olarak görünce hepsini bir şey görür. Meselâ insanda et, deri, baş, ayak, göz, kulak, mide, ciğer gibi şeyler vardır. Fakat insanlık bakımından bir şeydir ve bir insanı düşününce, ayrı ayrı parçaları hatıra gelmeyip, bir şey olarak düşünürüz. Bize ne düşünüyorsunuz, denirse, bir şeyden başka düşünmüyorum, deriz. Bir insanı görünce, bir şeyden başkasını görmedim, deriz. Tasavvufta öyle bir mârifet derecesi vardır ki, bu dereceye yetişen bir ârif, var olan her şeyi, bir bakımdan, birbirine bağlı görür. Dünyadaki çeşitli cisimleri, bir insanın uzuvları gibi görür. Mahlûkların, yaratana karşı hâlini yalnız bir bakımdan görerek, insan uzuvlarının aklı ve rûh karşısındaki hâli gibi bulur.

«Allah Âdem'i, kendi sûretinde yarattı», hadis-i şerifinin mânâsını anlamayan kimse, bu sözlerimizi anlayamaz. **Kimyâ-yı Saâdet** kitabının başında, bu hadis-i şerifi biraz açıklamıştık. Daha fazla açmaya gelmez. Akıl ermez ve yanlış anlaşılır.

Tevekkül için tevhidin üçüncü derecesi yetişir. Bu, fiilde tevhiddir. Bu tevhidi **«İhyâu Ulûmi'd-Din»** kitabımızda uzun açıklamıştık.

Oradan okuyabilirsiniz. **Kimyâ-yı Saâdet** kitabında, **Şükür** aslında bildirdiğimiz kadarı burada yetişir.

Güneş, ay, yıldızlar, bulut, yağmur, rüzgâr ve tabiattaki bütün kuvvetler, hep Allahü Teâlâ'nın irâdesinde, emrindedir. Kâtibin elindeki kalem gibi, Allahü Teâlâ irâde etmeyince hiçbir şey hareket etmez. O hâlde, işleri bu sebepler yapıyor demek, doğru değildir.

Bir müdürün takdir emrini, kâğıttan, kalemden bilmeye benzer. İnsanın iradesine, ihtiyarına bakarak, insanın elinde bir şey vardır zannetmek de yanlıştır. Çünkü insana, ihtiyarı veren de Allahü Teâlâ'dır. İnsan bir işi kudreti ile yapıyor. Kudreti de iradesine bağlıdır. Fakat, (Eş'ârî mezhebine göre) iradesi nasıl yaratılırsa, onu ister. İrade, elinde olmadığı için, kudreti de, yaptığı iş de, elinde olmaz. Bunu daha iyi anlamak için insanların hareketlerini üçe ayıralım:

1 — Tabiî (fizikî) hareketlerdir. Meselâ, suya basınca batmak, fizik hareketidir.

2 — İrâdî hareket. Nefes almak gibi.

3 — İhtiyarî hareket. Konuşmak, yürümek gibi.

Tabiî hareketler, insanın elinde değildir. Çünkü sudan ağır olan her cisim gibi, insan da suya batar. Taşın suya batması, taşın istemesi ile olmadığı gibi, insanın batması da, arzusu ile değildir.

İrâdî hareketler; meselâ, nefes almak da böyledir. Çünkü nefes almamak istersek yapamayız. Nefes almak iradesi kendiliğinden hâsıl olur. Bir insanın gözüne iğne uzatsak, ister istemez gözünü yumar. Gözleri kapamamak elinde olmaz. Çünkü, o anda, gözlerini kapamak iradesi kendiliğinden hâsıl olur. Tıpkı suda batmak gibi, tabiî sebeplerle, göz kendiliğinden kapanır. Demek ki, insanlar, iradî hareketlerinde mecburdur.

Konuşmak, yürümek gibi ihtiyarî hareketleri incelemek güçtür. Böyle hareketleri insan isterse yapıyor, istemezse yapmıyor. Fakat insanın istemesi gibi, o işi aklın beğenmesi, iyi demesi lâzımdır. Hattâ yapıpı yapmamayı bir zaman düşünüp, iyi olduğunu bildikten sonra, irade-i mecburî hâsıl olup, uzuvlar hareket ediyor. İğneyi gören gözün kapanması gibi, azâ hareket ediyor.

Şu kadar fark var ki, iğnenin göze zararı ve gözü kapamanın faydası, her an bilinmekte, düşünmeye lüzum kalmadan, irade hâsıl olmakta, iradeden kudret meydana çıkmaktadır. Burada, düşünmek olmadığı için, gözün kapanması, suya batmak gibi olmaktadır.

Meselâ bir kimseyi sopa ile kovalasalar, kaçarken önüne uçurum çıksa zararı az olanı yapar. Yâni uçuruma atlamayı sopa yemekten az zararlı görürse atlayıp kaçar. Atlamayı tehlikeli görürse, ister istemez, ayakları durur, gidemez.

Görülüyor ki hareket, iradeye, irade de akla bağlıdır. Nitekim, bir kimse kendini öldürmek istese de elinde silâh olduğu hâlde, öldüremez. Çünkü, eli hareket ettiren kudret, iradeye bağlı, irade aklın vereceği karara bağlıdır. Akıl, iyi ve faydalı deyince, irade harekete geçer. Halbuki akıl da, serbest değildir. Akıl bir ayna gibidir. İyi olan şeyin sûreti, akıl aynasında görünür. Faydalı olmazsa, görünmez. İnsan bir belâya düşer, buna dayanamayıp, ölümü daha iyi bilirse, o zaman görünür. Böyle hareketlere ihtiyarî demenin sebebi, faydalı olduğu görüldüğü içindir. Yoksa, faydalı olduğu, kendiliğinden hemen hâsıl olsa, nefes almak, göz kapamak gibi mecburi olur. Her ikisinin mecburluğu, suya batma gibi olur.

İşte, sebepler birbirine bağlıdır. Sebepler zincirinin halkaları çoktur. Bunu, **«İhyâu Ulûmi'd-Din»** kitabımızda daha geniş anlattık. İnsanda yaratılmış olan kudret, bu zincirin halkalarından biridir. Görülüyor ki, insanın, iyi bir iş yapmakla övünmesi doğru değildir. İyi işten insanın payı, ona mahal ve vasıta olmaktan başka bir şey değildir. Yâni faydalı işin yapılmasına sebep olan ihtiyar ve kudret, kendisinde yaratılmıştır. Ağaçta kudret ve ihtiyar yaratılmadığı için, ağacın rüzgârla sallanmasına, zarurî ve mecburî hareket diyoruz. Allahü Teâlâ her şeyi yaratırken, Kudret-i İlâhiyyesi, kendinden başka hiçbir şeye bağlı olmadığından, O'nun işlerine ihtirâ' yâni yaratmak denir. İnsan böyle olmayıp, kudret ve iradesi, kendi elinde olmayan başka sebeplere bağlı olduğundan ve işleri, Allahü Teâlâ'nın işlerine benzemediğinden, insanın işlerine halk etmek, ihtirâ' denmez. Fakat insan, ağaç gibi de olmayıp, kendinde ister istemez hâsıl olan, kudret ve iradenin yeri olduğundan, insanın işine cebr, zor ile de denemez. Her iki çeşit işten ayırmak için, başka bir isim aramışlar, **Kesb** demişlerdir.

Demek ki, insanın işi, her ne kadar, kendi ihtiyarı ile ise de, ihtiyarı kendi elinde değildir. O hâlde elinde bir şey yoktur.

F A S I L

ŞERİAT, AKIL VE TEVHİD ARASINDA HİÇ TENÂKUZ YOKTUR

İnsanın elinde bir şey yoksa, niçin sevab ve azâb oluyor ve niçin dinler, şeriatlar gönderiliyor? denirse, cevabında deriz ki:

Bu suale **şeriatta tevhid ve tevhidde şeriat** denir ki, burada çok kimseler boğulmuştur. Bu tehlikeden kurtulmak, ancak bu derya üzerinde gidebilenlere, veya hiç olmazsa, yüzebilenlere nasip olur. İnsanların çoğunun bu tehlikeden kurtulması, bu deryaya girmemeleri sayesinde olmuştur. Câhil halk, bu deryada yüzmeyi bilmedi-

ğinden, bunlara acıyıp boğulmaktan korumak için, bu denizin kenarına bırakmamalıdır. Bunlardan tevhid deryasına düşenlerin çoğu bozulmuştur. Yüzmeyi öğrenmesini de düşünmüyorlar. Çokları, bizim elimizde bir şey yoktur. Her şeyi Allahü Teâlâ yapıyor. Şakî, yâni kâfir yazılan kimse, ne kadar uğraşsa, bunu değiştiremez. Saîd, yâni Cennetlik yazılan kimsenin de, çalışmaya ihtiyacı yoktur, diyerek boğulmakta, helâk olmaktadır.

Böyle sözler, hep cahillikten, yanlış düşünmekten ileri gelmektedir. Bunların hakikatini anlatmak, kitaplara yazmak, her ne kadar uygun değilse de, söz bu yola döküldüğü için az bir şey bildirelim:

Sevab ve azâb nedendir, sualine karşı deriz ki: Azâb, kötü iş yaptığından dolayı, biri sana kızıp intikam almak için, canını yakması değildir. Sevab da, işini beğendiği için mükâfat değildir. O gün Allahü Teâlâ'dan başka, intikam alacak kimse yoktur. İnsanın kanı, safrası bozulduğu veya başka zararlı şeyler vücutta çoğaldığı zaman, bedendeki değişikliğe hastalık; ilâç te'sir ettiği zaman hâsıl olan hâle sıhhat dediğimiz gibi; insanda şehvet ve gazab artınca, cana bir ateş düşer. İnsanın felâketinin sebebi, bu ateştir. Bunun için hadîs-i şerifte, **«Gazâb, yâni asabiyet, Cehennem ateşinden bir parçadır»**, buyuruldu. Akıl ışığı kuvvetlenip şehvet ve gazab ateşini söndürdüğü gibi, iman nûru, Cehennem ateşini söndürür.

Nitekim, Cehennem mü'minlere, **«Ey mü'min, çabuk geç ki, nûrun ateşimi söndürüyor»**, diyecektir. Bu söz, ses ile olmayacak, su yangını söndürdüğü gibi, Cehennem mü'minin nûruna dayanamayıp sönecektir. Şehvet ateşi de, akıl nûru ile söner. Kıyamette, sana azâb için başka yerden bir şey getirmeyecekler.

Nitekim, **«Cehennem dünyada yaptığınız kötü işlerden başka bir şey değildir. Bunların size geri çevrilmesidir»**, buyuruldu.

O hâlde Cehennem ateşinin tohumu, insanın şehveti ve gazabıdır. Bunlar insanın içindedir. İlm-i yakîn ile bilen bunları görebilir. Nitekim Sûre-i Tekâsür'de, **«İlm-i yakîn ile bilseydiniz, Cehennemi elbette görürdünüz»** (1), buyuruldu.

Zehir, insanı hasta yapar. Hastalık da insanı mezara sokar. Fakat zehir ve hastalık kızmış ve intikam almış denilemez. Günah ve şehvet de, kalbi hasta eder. Bu hastalık kalbin ateşi olur. Bu ateş, Cehennem ateşi cinsinden olup, dünya ateşi gibi değildir.

Mıknatıs taşı, demir parçalarını kendine çektiği gibi, Cehennem ateşi, bu ateşi taşıyanları kendine çeker. Halbuki arada kızan yoktur. Sevab işleyenin hâli de böyledir. Anlatması uzun sürer.

---

(1) 102 — Tekâsür: 5-6.

Şeriat niçin geldi? Peygamber (aleyhisselâvatü vetteslimât) neden gönderildi?

Bu sualin cevabına gelince: Bunların gönderilmesi kahırdır, cebirdir. İnsanları cebir zinciri ile Cennete çekmek içindir. Nitekim, **«Zincirlerle Cennete çekilen insanlara hayret mi ediyorsun?»** buyuruldu. Şeriat, Cehenneme gitmemeleri için insanları bağlayan bir kemerdir. Nitekim, **«Siz pervâne gibi, kendinizi ateşe atıyorsunuz. Ben kemerinizden tutup geriye çekiyorum»**, buyuruldu. Allahü Teâlâ'nın Cebbarlık [her isteğini yapmak] zincirinin halkalarından biri de, peygamberlerin, (aleyhimüsselâm) sözleridir. İnsanlar, doğru yolu, eğri yollardan, bu sözler ile ayırabilir. Onların gösterdiği tehlikeden, insanda korku hâsıl olur. Bu ayırış bilgisi ile korku, akıl aynası üzerindeki tozları temizler. Akıl cilâlanıp, âhiret yolunu tutmanın, dünya zevklerine kapılmaktan daha iyi olacağını anlar. Bu anlayış, âhiret için çalışmak iradesini hâsıl eder. İnsanın uzuvları, iradesine tâbi olduğundan, uzuvlar âhiret için çalışmaya başlar. Allahü Teâlâ, bu zincir ile, seni zorla, Cehennemden uzaklaştırmış, Cennete sürüklemiş olur.

Peygamberler (aleyhimüsselâm) koyun sürüsünün çobanına benzer. Sürünün sağ tarafında çayır olsa, sol tarafında mağara bulunsa, mağarada kurtlar olsa, çoban mağara tarafında durup, sopa sallayıp, koyunları korkutarak, çayır tarafına kovalar. İşte peygamberlerin (aleyhimüsselâm) gönderilmesi de buna benzer.

Cehennemlik olanın çalışması, ne fayda verir? sualine gelince:

Bu söz bir bakımdan doğru, bir bakımdan yanlıştır. Doğru olması şöyledir ki, bu söz, söyleyen kimsenin felâketine sebep olur. Çünkü, ezelde Cehennemlik yazılmış olmanın alâmeti, bu sualin hâtıra gelmesi; bundan dolayı çalışmayıp, tohum ekmemesidir. Dünyada tohum ekmeyen âhirette biçemez. Bir kimsenin açlıktan ölmesi, ezelde takdir edilmiş olmasına alâmet, «Ezelde açlıktan ölmek alnıma yazılmış ise, yiyip içmek fayda vermez», düşüncesinin kalbine gelmesidir. Böyle düşündüğü için, yiyip içmez ve açlıktan ölür. Bunun gibi, fakirlik kaderim ise, çalışmanın ne faydası olur, diyen biri de, çalışmaz, elbette fakir kalır. Saâdet, zenginlik kaderi olan kimseye de, şöyle düşünce verir de der ki: Zengin olması takdir edilenler, çalışır, kazanır. Bu düşüncesi onu çalışmaya sürükler.

Demek ki bu düşünceler, boş değildir. Ezeldeki yazı sebebi ile kalbe gelir. O yazının meydana çıkmasına sebep olur. Bir insan, ne iş için yaratıldı ise, o işin sebeplerini onun önüne getirirler. Yoksa onu, sebepsiz olarak, o iş başına geçirmezler. Bunun içindir ki, **«Çalışınız, herkes ne iş için yaratılmış ise, o iş ona kolaylaştırılır»**, buyuruldu. O hâlde herkes, sürüklenmiş olduğu hâllerden ve işlerden.

alnının yazısını ve âhirette başına gelecekleri anlayabilir. Derslerine çalışan, vazifesini yapan bir talebe, bu hâlini sınıf geçeceğine, ileride mevki sahibi takdir edilmiş olduğuna müjde ve alâmet bilmelidir. Yoksa eğer, kalbine, «Câhil kalacağım alnıma yazılmış ise, ne kadar çalışsam fayda vermez», düşüncesini getirirler, o da çalışmaz, boş vakit geçirirse, alın yazısının câhil kalmaklığı olduğunu anlamalıdır.

İşte âhiretteki hâl için, kazâ ve kaderi de böyle bilmelidir. Nitekim Sûre-i Lokman'da, **«Hepinizin dünyaya getirilmesi ve âhirette tekrar diriltilmesi, bir kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir»** (1), buyuruldu. Câsiye Sûresi'nde, **«Onların âhiretteki hâlleri, dünyadaki hâlleri gibidir»** (2), buyuruldu.

Bu yazdıklarımızı iyi anlayanda, tevhid hâsıl olur. Şeriatın, aklın ve tevhidin birbirine uygun olduğunu, hiç tenâkuz bulunmadığını anlar. Sözü bundan fazla uzatmayalım. Bu kitapta bundan fazlası yazılamaz.

TEVEKKÜLÜN TEMELİ OLAN İKİNCİ İMAN

Böyle iman, Allahü Teâlâ'nın Rahîm, Hakîm, Lâtif olduğuna inanmaktır. O'nun inâyeti, şefkati, karıncadan, sivrisinekten insana kadar her mahlûka ulaşmaktadır. Kullarına olan merhameti, iyiliği, bir ananın yavrusuna olan merhametinden daha çoktur. Böyle olduğu hadis-i şerifte bildirilmiştir. Lûtfu, merhameti, o kadar çoktur ki, dünyayı ve dünyada olan her şeyi en iyi şekilde yaratmıştır. Bundan daha iyisi mümkün değildir. Rahmetinden, lûtfundan hiçbir mahlûku mahrum bırakmamıştır.

Yeryüzündeki akıl sahiplerinin hepsi bir araya gelip araştırsa, O'nun yarattığı herhangi bir şeyin daha uygun, daha iyi bir şeklini bulamaz. Her şeyin olması gerektiği gibi olduğunu anlarlar. Çirkin yaratılan bir şeyin, en uygun, en kâmil şekli, çirkin olmasıdır. Çirkin olmasa noksanlık olur, yersiz olurdu. Çünkü çirkinlik olmasaydı, meselâ güzelliğin kıymetini kimse bilemez, kusursuzluk tatlı olmazdı. Çünkü, kâmil ve nâkıs, birbirine kıyasla anlaşılır.

Meselâ baba olmasa, çocuk olmaz. Çocuğu olmayan, baba olmaz. Böyle şeylerden birinin var olması, ötekinin varlığı ile belli olur. Ölçmek, iki şey arasında olur. İkilik olmasa, ölçü ve ölçmenin sonu elde edilemez. Allahü Teâlâ'nın işlerinin faydasını insanlar anlayamayabilir. Fakat en faydalı, en iyi şeklin O'nun yarattığı şekil olduğuna inanmak lâzımdır. Sözün kısası, dünyada bulunan her

(1) 31 — Lokman: 28. (2) 45 — Casiye: 21.

şey, hastalık, kuvvetsizlik, hattâ günahlar ve küfür, helâk, kusur, dert ve elem hikmetsiz, faydasız, yersiz değildir. Hepsi en uygun en faydalı şekilde yaratılmıştır.

Fakir yarattığı bir kimseye, en uygun şey, fakir olmaktır. Bu kimse zengin olsaydı felâkete düşerdi. Zengin yarattığı da bunun gibidir. Bu da tevhid gibi, engin bir denize benzer. Çok kimse bu deryada boğulmuştur. Bu da kader mes'elesi gibi anlaşılmaz ve anlatmaya izin yoktur.

Bu deryaya dalarsak söz çok uzar. Fakat buna söylediğimiz kadar iman etmek yetişir. Tevekkülün de bu kadarına ihtiyacı vardır.

TEVEKKÜLÜN HAKİKATİ

Tevekkül, kalbde hâsıl olan bir hâldir. Tevhide ve Allahü Teâlâ'nın lûtuf ve ihsanının pek çok olduğuna iman etmekle hâsıl olur. Bu hâl, kalbin Vekile itimad etmesi, güvenmesi, O'na inanması ve O'nun ile rahat etmesidir. Böyle bir insan dünya malına gönül bağlamaz. Dünya işlerinin bozulmasına üzülmez. Allahü Teâlâ'nın rızık göndereceğine güvenir. Dünyada bunun benzeri, bir kimseye iftira edip, mahkemeye verseler, kendine bir avukat tutar. Üç şeyde avukata güvenirse, bu kimsenin kalbi rahat olur.

Biri, avukatın iftirayı, iyi bilmesi. **İkincisi,** bildiğini iyi anlatmak için doğruyu söylemekten çekinmemesi, iyi ve açık konuşabilmesi. **Üçüncüsü,** avukatın buna acıyıp hakkı kurtarmaya candan uğraşmasıdır. Avukatına böyle inanır, güvenirse, kendisi ayrıca uğraşmaz.

Âl-i İmrân Sûresi'ndeki **«Allah bize yetişir. O çok iyi vekildir»** [1], âyet-i kerîmesini iyi anlayıp, her şeyi Allahü Teâlâ yapar, O'ndan başkası bir şey yapamaz diyen, ilminde, kudretinde noksan, kusur olmadığına ve rahmetinin, iyiliğinin sonsuz, çok olduğuna inanan bir kimse, Allahü Teâlâ'nın fazlına itimad ederek, tedbire, sebeplere güvenmez. Rızık, takdir edilmiş, ayrılmıştır. Vakti gelince bana yetişir, der. Allahü Teâlâ, bana, kendi büyüklüğüne, merhametine yakışacak işleri yapar, der. Bazı kimseler, buna inanır, ama içinde bir korku, bir ümitsizlik bulunur. Çok kimse vardır ki, bir şeye iman eder, inanırlarsa da, tabiatları imanlarına uymayıp evham ve hayâllere uyar. Hattâ bu hayâllerin yanlış olduğunu bildiği hâlde, yine bunlara tâbi olur. Meselâ tatlı yerken, başka biri, tatlıyı pis bir şeye benzetirse yiyemez. Bu sözün yanlış olduğunu, pisliğe benzemediğini bildiği hâlde yine yiyemez. Ve meselâ ölü bulunan

(1) 3 — Âl-i İmrân: 173.

bir odada yalnız yatamaz. Ölünün taş gibi olup, hareket edemeyeceğini bildiği hâlde yatamaz.

Görülüyor ki, tevekkül için, hem kuvvetli iman, hem kuvvetli kalb lâzımdır. Böylece kalbinde şüphe kalmaz. İtimad ve rahatlık tam olmadıkça, tevekkül tam olmaz. Çünkü tevekkül, kalbin, her işde, Allahü Teâlâ'ya itimad etmesi, güvenmesi demektir.

İbrahim aleyhisselâmın imanı, yakin-i tâm idi. Fakat kalbinin rahat etmesi için, **«Yâ Rabbi! Ölüleri nasıl diriltiyorsun? Bana göster!»** dedi. Sûre-i Bakara'da bildirildiği gibi, **«İnanmadın mı?»** buyuruldukta, **«İnandım. Fakat kalbimin rahat etmesi için istedim»** [1], dedi. Kalbinde yakin vardı. Fakat, kalbinin sükûnet, rahatlık bulmasını istedi. Çünkü, kalbin rahat etmesi, önce his ve hayâle bağlı olup, sonra kalb de, yakine tâbi olur ve artık açıktan görmeye muhtaç olmaz.

TEVEKKÜLÜN DERECELERİ

Tevekkülün üç derecesi vardır:

Birinci derecede olan, gayretli, açık konuşan, cesur ve merhametli bir avukata güvenen bir kimse gibidir.

İkinci derecede bulunan kimse, bir çocuğa benzer. Çocuk kendine verilen her şeyi annesi gönderdi zanneder. Acıkınca annesini arar. Korkunca annesine sığınır. Çocuğun bu hâli, kendiliğinden olup başkasının öğretmesiyle, zorla değildir. İhtiyarı ile de değildir. Bu derecede bulunan kimsenin, kendi tevekkülünden haberi olmaz. Çünkü vekilini kendinden ayrı bilmez.

Birinci derecede bulunan ise, tevekkülünü bilir ve zor ile ihtiyarı ile tevekkül eder.

Üçüncü derecede bulunan kimse, yıkayıcının elindeki ölüye benzer. Kendisini Allahü Teâlâ'nın kudreti ile hareket eden bir ölü gibi görür. Dert ve acılarla karşılaşırsa, kurtulmak için, duâ bile etmez. Halbuki bebek, canı acıyınca annesini çağırır. Bu, öyle bir çocuğa benzer ki, annesini çağırmaz. Çünkü, annesinin, hep ona baktığını, imdadına koşmaya hazır olduğunu bilir.

Bu üçüncü derecede bulunanların da, ihtiyarları ellerinde değildir. Fakat, **ikinci derecedekiler** vekile koşar, yalvarır. İhtiyar, birinci derecede vardır ve vekilin istediği âdetlere, sebeplere yapışmaktadır. Meselâ avukatın âdeti, bu bulunmadıkça ve dosya hazır olmadıkça, mahkemeye gelmemek ise, bu sebepleri hazırladıktan sonra, işi avukata bırakır. Bundan sonra her şeyi vekilden bekler. Dos-

(1) 2 — Bakara: 260.

yayı hazırladığını da, vekilden bilir. Çünkü, onun âdeti ve işareti ile hazılamışlardır. O hâlde, birinci derecede bulunanlar, ticaret, çiftçilik yapar. Bir san'at öğrenir. Allahü Teâlâ'nın âdeti olan sebeplere yapışır. Fakat, tevekkülü bırakmaz, çalışmasına güvenmeyip Allahü Teâlâ'nın fazlına, keremine, ihsanına güvenir. Kendisini, başvurduğu sebeplerle, maksada eriştirmesini O'ndan bekler.

Nitekim, ticaret, çiftçilik sebeplerini de, O gönderdi der. Sebeplere yapışıp, eline geçeni Allahü Teâlâ'dan bilir. Işte Sûre-i Kehf'deki «Her şeye kuvvet veren, ancak Allahü Teâlâ'dır» [1], âyet-i kerimesinin mânâsı budur. Çünkü havl, hareket demektir. Kuvvet, kudret demektir. Bir insan, kuvvetinin kendisinden olmayıp, Allahü Teâlâ'nın yarattığını bilirse, her şeyi O'ndan bekler.

Hulâsa işlerin meydana gelmesinde, sebepleri arada görmeyen kimse, Allahü Teâlâ'dan başka, kimseden bir şey beklemez. Tevekkül etmiş olur.

Tevekkülün en yüksek derecesini, âriflerin sultanı, Bâyezid-i Bistami haber veriyor. Şöyle ki: Ebû Mûsa Deylemi diyor ki: Tevekkülün ne olduğunu Bâyezıd'e sordum. «Sen ne dersin?», dedi. Âlimler buyuruyor ki: «Sağın, solun, her tarafın yılan, akrep dolu olsa, kalbıne bir şey gelmemesi tevekküldür», dedim. Buyurdu ki; «Bunu yapmak kolaydır. Benim yanımda tevekkül, kâfirlerin hepsini Cehennemde azâb içinde, mü'minlerin hepsini Cennette nimetler içinde görüp de, ikisi arasında hiç ayrılık bulmamaktır». Ebû Mûsa'nın dediği, tevekkülün yüksek derecesidir. Fakat bu, zarardan sakınmamak demek değildir. Ebû Bekir (radıyallahü anh) mağarada, yılanın deliğine mübârek ayağını dayayarak, ondan korundu. Halbuki onun tevekkülü, daha üstündür. Fakat o yılandan korkmuyordu. Yılanı yaratandan, O'nun yılana kuvvet ve hareket vermesinden korkuyordu. Her şeyin kuvveti ve hareketinin, ancak Allahü Teâlâ'dan olduğunu görüyordu. Bâyezid'in sözü, tevekkülün aslı olan imanı göstermektedir ki, Allahü Teâlâ'nın adâletine, hikmetine, rahmetine ve ihsanına imandır. Her yaptığının yerinde olduğuna imandır. Böyle iman sahibi azâb ile nimet arasında fark görmez.

TEVEKKÜL ETMEK NASIL OLUR?

Dinde bulunan her makam üç esasa dayanır. **İlim, hâl ve amel.** Tevekkülün ne olduğunu bildirdik ve hâlini de anlattık. Şimdi amelini, nasıl tevekkül edileceğini bildireceğiz. Çok kimse tevekkülü, her işi oluruna bırakıp, ihtiyarı ile bir şey yapmamak, para kazan-

(1) 18 — Kehf: 39.

mak için uğraşmamak, tasarruf yapmamak, yılandan, akrepten, aslandan sakınmamak, hasta olunca ilâç içmemek, dini, şeriati öğrenmemek, din düşmanlarından sakınmamak sanır. Tevekkülü böyle düşünmek yanlıştır. Şeriate uygun değildir. Halbuki tevekkül, şeriatın emrettiği şeydir. Şeriate uygun olmayan şeyler nasıl tevekkül olabilir.

İhtiyarî hareketlerde, para, mal kazanmakta ve mevcud parayı, malı tasarruf etmekte, zararlardan sakınmakta ve dertleri, hastaları tedavi etmekte, ayrı ayrı tevekkül vardır. Bu dört tevekkülü sıra ile bildirelim:

BİRİNCİ MAKAM — Mal kazanmakta, faydalı şeyleri almakta tevekkül:

Burada, bekârların, yalnız yaşayanların tevekkülü ile evlilerin, bakacak kimsesi bulunanların tevekkülü birbirine benzemez.

Bakacak kimsesi olmayanların mal kazanmasında, ihtiyaçlarını gidermesindeki tevekkül, sebeplere göre üç kısımdır.

Birinci kısım sebepler: Allahü Teâlâ'nın bir şeyi yaratması için, arada bulundurması, âdet-i ilâhiyesi olan sebeplerdir. Bu sebepler, tecrübe ile anlaşılır. Böyle sebeplere yapışmamak tevekkül değil, delilik olur. Meselâ, aç iken, bir şey yemeyip, Allah isterse yemeden beni doyurur veya ben elimi sürmeden ekmeği, yemeği ağzıma gönderir demek ve nikâh etmeden, evlenmeden, bana çocuk verir demek tevekkül değil, aptallıktır. Tecrübe ile anlaşılan sebeplere bağlı işlerde tevekkül, sebebi bırakmak değildir. İlim ile ve hâl ile tevekkül etmektir. İlim ile tevekkül, açlıktan kurtulmak için sebepleri, yâni eli, ağzı, dişi, mideyi, hazım [sindirim] sebeplerini, yemekleri, ekmeği hep Allahü Teâlâ'nın yaratmış olduğunu bilmektir. Hâl ile tevekkül, kalbin, Allahü Teâlâ'nın ihsanına güvenmesi, yemeğe, ele, ağıza, sıhhate güvenmemesidir. El, bir anda, felç olabilir. İnsan, bir gün hazım hastalıklarına tutulabilir. Yemek yaramayabilir. O hâlde gıdanın yaratılmasında ve korunmasında kendi hareketine, kuvvetine değil, Allahü Teâlâ'nın fazlına, iyiliğine güvenmelidir.

İkinci kısım sebepler: Te'siri kat'i olmayan, fakat çok defa lâzım olan sebeplerdir. Böyle sebepleri terk etmek de, tevekkül değildir. Meselâ yola giderken, yiyecek, içecek almak, çok zaman faydalı ise de, bazan böyle sebeplere lüzum kalmaz. Böyle sebeplere yapışmak, Peygamberimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) sünneti ve âlimlerimizin âdeti idi.

Tevekkül, bu sebeplere güvenmemektir ki, bazan faydalı olmaz. Sebepleri yaratana ve gönderene güvenmelidir. Böyle sebepleri bırakmak günah değildir. Tevekkülün çok olmasındandır.

Demek ki, yememek, içmemek günahtır. Yolcunun yiyecek taşımaması günah değildir. Fakat, günah olmaması için iki şart vardır: Biri, birkaç gün açlığa dayanabilecek kadar kuvvetli olması, diğeri de, yolda bulunan şeyleri, otları yemeğe alışık olmasıdır.

İbrahim-i Havvâs (kuddise sirrûh) tevekkül sahibi idi. Uzak yolculukta yiyecek almaz, fakat iğne, çakı, ip, kova alırdı. Çünkü bunlar, yüzde yüz te'sir eden, yâni her zaman faydası olan sebeplerdir. Çünkü çölde, kuyudan su, ipsiz ve kovasız çıkmaz. Elbise yırtılsa iğnenin işini, başka bir şey yapamaz, Tekrar bildirelim ki, te'siri kat'i olmayan sebepleri de terketmek, tevekkül değildir. Sebebe yapışmak; sebebe değil, Allahü Teâlâ'ya güvenmek tevekküldür.

Demek ki, şehirlerden uzak bir mağarada oturup tevekkül ediyorum demek haramdır. Kendini ölüme atmak demektir. Allahü Teâlâ'nın âdetine, kanununa karşı gelmek demektir. Böyle kimsenin hâli bir kimseye benzer ki, avukat tutar ve avukatının âdeti, dosyayı, kâğıtları okumadan mahkemeye gitmez olduğunu bildiği hâlde dosyayı avukata vermeden avukata tevekkül eder.

Vaktiyle bir kimse, zâhid olmak, dünyadan el çekmek ister. Dağda bir mağaraya girip, tevekkül eder, rızk bekler. Günler geçtiği hâlde bir şey gelmez. Açlıktan öleceği sırada, Allahü Teâlâ o zamanın peygamberine emreder ki: «Git, o ahmak adama söyle! Şehre girip, insanlar arasına karışmazsa onu açlıktan öldürürüm. O benim âdetimi bozmak mı istiyor?». Peygamber haber verince şehre gelir. Şehirde her taraftan bir şey getirilir. Cenâb-ı Hak buyurdu ki: **«Kullarımın rızkını, doğrudan doğruya göndermeyip, kullarımın eli ile, onlara göndermeyi severim».**

Bunun gibi, bir kimsenin şehirde saklanıp veya evinde kapanarak kapıyı açmayıp tevekkül etmesi haramdır. Kat'î olan sebepleri bırakmak câiz değildir. Şehirde evin kapısını kapamaz, veya gelenlere açarsa, tevekkül etmiş olursa da, aklı kapıda olmamak, bir şey getiren var mı? diye düşünmemek lâzımdır. Kalbi Allahü Teâlâ ile olmalı, ibadetle meşgul olmalıdır. Hiçbir sebep görünmese de rızkın kesilmeyeceğini iyi bilmelidir. İnsan rızkından kaçarsa, rızkı onu kovalar, demişlerdir ki, doğrudur. Bir kimse, Cenâb-ı Hakka, «Yâ Rabbi! Bana rızık verme», diye duâ etse, Allahü Teâlâ buyurur ki: **«Ey cahil! Seni yarattım. Rızkını vermez miyim?»**.

O hâlde tevekkül etmek, sebeplere yapışmak, fakat sebeplere değil, sebepleri yaratana güvenmek demektir. Herkes, Allahü Teâlâ'nın rızkını yemektedir. Fakat bir kısmı, dilencilik zilletinin aşağılığını çekerek, bir kısmı da beklemek sıkıntısını çekerek, bazıları da yorularak, bir kısmı ise, izzet ile rahatça, Allahü Teâlâ'dan başka, kimseden beklemeden yiyorlar.

Üçüncü kısım sebepler: Te'siri kat'î olmadığı gibi, her vakit lâzım olmayan ve düşünerek, arayarak ele geçirilebilen sebeplerdir ki, böyle sebeplerle para kazanmak, fal ile, efsûn ile, dağlamak ile hasta tedavi etmeye benzer ki, Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), tevekkülü anlatırken, **«Tevekkül edenler, falcılık, efsûn ve dağlamak ile hastalığı tedavi etmez»**, buyurdu. Yoksa, tevekkül edenler, çalışmaz, şehirde yaşamaz, dağlara gider, demedi.

Sebeplere yapışmakta tevekkül üç mertebedir:

Birincisi: Havvâs gibilerin mertebesi olup, çok yüksektir. Şehirden uzak yaşar. Yanına bir şey almaz. Acıktığı zaman bulduğunu yer. Yiyecek bulamazsa korkmaz. Aç kalır. Hattâ açlıktan ölecek olursa, bunu kendisi için hayırlı bilir. Çünkü yanına yiyecek alan yolcunun, yolda soyulması, öldürülmesi de çok olmuştur. Bundan sakınması ise vâcib değildir.

İkinci mertebede olan, para kazanmaz. Fakat şehirleri terk etmez. Câmilerde ibadet eder. Kimseden bir şey beklemez. Allahü Teâlâ'dan bekler.

Üçüncü mertebede olan, para kazanmak için çalışır. Fakat her hareketinde şeriati, sünneti gözetir. Nitekim **Kesb ve Ticaret** bahsinde anlatmıştık. Hile yapmaktan, ince sebepler aramaktan, ticarette ustalık kazanmaya uğraşmaktan sakınır. Bunlardan sakınmayan kimse, üçüncü sebeplere dalmış olur, tevekkül etmiş olmaz.

Tevekkül etmek, çalışmamak demek değildir. Çünkü, Ebû Bekir (radıyallahü anh) her işinde tevekkül sahibi idi. Halife seçildiği zaman, çarşıda kumaş satıyordu. «Yâ Halife! Devlet idare ederken, ticaret yapmak olur mu?», dediklerinde, «Çoluk çocuğuma bakmazsam, millete nasıl bakarım?» buyurdu. Bunun üzerine Halifeye Beytülmaldan aylık vermeyi uygun buldular. Bundan sonra her saat, millet işleri ile uğraştı. Kendisi tevekkül edenlerin en yükseği iken, ticaret ederdi. Fakat para kazanmayı düşünmezdi. Kazancını sermayesinden, çalışmasından bilmez, Hak Teâlâ'dan bilirdi. Malını din kardeşlerinin malından çok sevmezdi.

Tevekkül etmek için zühd lâzımdır. Zâhid olmak için ise, tevekkül lâzım değildir. Ebû Hafs Haddâd, Cüneyd-i Bağdadî'nin hocası idi. Çok tevekkül ederdi. Yirmi sene tevekkül ettiğini, kimseye belli etmemişti. Her gün, pazarda bir dinar kazanırdı. [Dinar, bir miskal altındır. Bir miskal, dört gram ve seksen santigramdır]. Hepsini fakirlere sadaka verirdi. Cüneyd, onun karşısında tevekkülden söylemezdi. «Onun yanında, onda bulunan şeyden konuşmaya utanırdım», buyururdu.

Tasavvuf adamlarının çarşıda, pazarda, halk aralarında dolaşmaları, tevekkülün az olduğuna alâmettir. Evlerinde oturmaları,

Allahü Teâlâ'dan beklemeleri lâzımdır. Meşhur yerde, tekkede oturmaları da, çarşıda oturmak gibidir ki, kalblerinin rahat etmesine sebep, şöhretleri olmak tehlikesi vardır. Fakat, şöhret hatırlarına gelmezse, çalışan insan gibi, tevekkül etmiş olur.

Hulâsa, tevekkülün esası, insanlardan bir şey beklememek, sebeplere güvenmemek, her şeyi yalnız Allahü Teâlâ'dan beklemektir.

İbrahim-i Havvâs buyuruyor ki: «Hızır aleyhisselâmı gördüm. Benimle arkadaşlık etmek istedi. Fakat, ben istemedim. Çünkü, kalbimin ona güvenerek, rahat etmesinden, tevekkülümün azalmasından korktum». Ahmed ibn Hanbel, bir işçi tutmuştu. Talebesine, «İşçiye gündeliğinden fazla bir şey ver», dedi. İşçi almadı. İşçi gidince, talebesine, «Arkasından gidip, o şeyi ver! Şimdi alır», dedi. Talebe, sebebini sorunca, «O zaman bir şey vereceğimizi kalbi umuyordu. Onun için almadı. Şimdi, giderken hiç ümidi kalmadığı için alması, tevekkülüne zarar vermez», dedi.

Demek ki, çalışanların tevekkülü, sermayeye güvenmemektir. Bunun alâmeti de, sermaye elden giderse, kalbinin hiç sıkılmaması, rızıktan ümidi kesilmemesidir. Çünkü, Allahü Teâlâ'ya güvenen bir kimse, hiç ummadığı yerden rızık göndereceğini bilir. Eğer göndermezse, benim için böyle hayırlı imiş, der.

Böyle bir tevekkül elde edebilmek kolay değildir. Bir kimsenin bütün malı çalınıp veya felâkete uğrayıp da, kalbinin hiç değişmemesi, herkesin yapacağı şey değildir. Böyle tevekkül eden, pek az bulunur ise de yok değildir. Böylece tevekküle kavuşmak için Allahü Teâlâ'nın fazl, rahmet ve ihsanının sonsuzluğuna ve kudretinin kemâl üzere büyük olduğuna, kalbin tam inanması, yakîn hâsıl etmesi lâzımdır. Birçok kimseye sermayesiz rızık gönderdiğini, birçok sermayenin de felâkete sebep olduğunu düşünmelidir. Kendi sermayesinin elinden gitmesinin hayırlı olduğunu bilmelidir.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «**Bir kimse geceyi, yarın yapacağı işleri düşünmekle geçirir. Halbuki o iş, bu kimsenin felâketine sebep olacaktır. Allahü Teâlâ, bu kuluna acıyıp, o işi yaptırmaz. O ise, iş olmadığı için üzülür. Bu işim neden olmuyor? Kim yaptırmıyor? Bana kim düşmanlık ediyor? diye arkadaşlarına kötü gözle bakmaya başlar. Halbuki, Allahü Teâlâ, ona merhamet ederek felâketten korumuştur**» [1]. Bunun için, Ömer (radıyallahü anh), «Yarın fakir, muhtâç kalırsam hiç üzülmem. Zengin olmayı da hiç düşünmem. Çünkü, hangisinin, benim için hayırlı olacağını bilmem», buyurdu.

---

(1) IV/232.

İkinci olarak, bilmesi lâzım olan şey; fakirlikten korkmak, uğursuzluğa inanmak, şeytandandır. Nitekim Sûre-i Bakara'da, **«Şeytan, sizi fakir olacaksınız diye korkutur»** [1], buyuruldu. Allahü Teâlâ'nın merhametine güvenmek, yüksek mârifettir. Ummadık yerlerden, düşünmedik sebeplerle, bol rızık gönderdiği her zaman görülmektedir. Fakat, gizli sebeplere de güvenmemeli, sebepleri yaratana sığınmalıdır.

Tevekkül eden birisi, bir mescidde ibadet ederdi. Mescidin imamı, buna, «Fakirsin, bir iş tutsan iyi olur», dedi. Bu da, «Bir Yahudi komşum, her gün bana lâzım olan şeyleri gönderiyor», deyince, imam, «Öyle ise sen işini sağlama bağlamışsın, çalışmazsan zararı yok», dedi. Bu da, imama, «Öyle ise sen de, herkese imam olmaktan vazgeç ki, Yahudinin sözünü, Allahü Teâlâ'nın sözünden üstün tutan, imam olmaya lâyık değildir», dedi.

Başka bir mescidin imamı da, cemaatten birine, «Nereden geçiniyorsun?» dedi. O da, «Dur! Önce, senin arkanda kıldığım namazı, yeniden kılayım», dedi. Yâni, senin, Allahü Teâlâ'nın rızık göndereceğine inancın yok! Namazın kabul olmaz, demek istedi. Böyle tam tevekkül eden, her zaman, hiç ummadık yerlerden rızıklanmış, Sûre-i Hûd'da buyurulan **«Yeryüzündeki her canlının rızkını, Allahü Teâlâ, elbette gönderir»** [2], sözüne imanı kuvvetlenmiştir.

Huzeyfe-i Mer'aşî, İbrahim-i Edhem'e hizmet ederdi. Sebebini sorduklarında, «Mekke'ye giderken çok acıkmıştık. Kûfe'ye gelince, açlıktan yürüyemez oldum. Açlıktan kuvvetsiz mi kaldın?», dedi. «Evet», dedim. Hokka, kalem, kâğıt istedi. Bulup getirdim. «Besmele ve her şeyde, her hâlde sana güvenilen Rabbim! Her şeyi veren sensin! Sana her an hamd ve şükür ederim. Seni bir an unutmam. Aç, susuz ve çıplak kaldım. İlk üçü, benim vazifemdir. Elbette yaparım. Son üçünü sen söz verdin. Senden bekliyorum», yazıp bana verdi ve «Dışarı git ve Allahü Teâlâ'dan başka, kimseden bir şey umma ve ilk karşılaştığın adama bu kâğıdı ver», dedi. Dışarı çıktım. İlk olarak, deve üstünde biri ile karşılaştım. Kâğıdı ona verdim. Okudu, ağlamaya başladı. «Bunu kim yazdı?», dedi. «Câmide birisi», dedim. Bana bir kese altın verdi. İçinde altı yüz dinar vardı. Bunun kim olduğunu sonradan etraftakilere sordum. Nasranî'dir [yâni Hıristiyandır] dediler. İbrahim Edhem'e bunları anlattım. «Keseye elini sürme! Sahibi şimdi geliyor», buyurdu. Az sonra, Nasranî geldi. İbrahim'in ayaklarına düşüp, öptü. Müslüman oldu.

(1) 2 — Bakara: 268. (2) 11 — Hûd: 6.

Ebû Yakûb Basri buyuruyor ki: «Mekke-i Mükerreme'de, on gün aç kaldım. Dayanamaz bir hâle geldim. Sokağa atılmış bir şalgam gördüm. Almak istedim. İçimden, sanki bir ses: On gün sabır ettin de, şimdi çürümüş bir şalgamı mı yiyeceksin?, dedi. Almadım. Mescid-i Harâm'a girip oturdum. Biri gelip; önüme, yağda yeni kızarmış ekmek, şeker ile badem koydu ve «Denizde idim, fırtına çıktı. Kurtulursam, ilk gördüğüm fakire, bunları vermeyi adadım», dedi. Her birinden bir avuç aldım. Artanı sana hediyem olsun, dedim. Kendi kendime, Allahü Teâlâ bana rızık göndermek için denizde fırtına çıkardı, dedim. Sokaktan rızık aradığıma pişman oldum». İmanı kuvvetlendirmek için nâdir vak'aları okumak lâzımdır.

EVLİ OLANLARIN TEVEKKÜLÜ

Evli olanın şehirden çıkıp, sahraya gitmesi ve kazanç sebeplerini bırakması doğru değildir. Evli olanın tevekkülü üçüncü derecede başkasında olmaz. Yâni çalışmakla tevekkül etmelidir.

Nitekim Ebû Bekri's-Sıddik (radıyallahü anh) çalışarak tevekkül etmiştir. Çünkü tevekkül iki kısımdır:

Birisi: Açlığa sabredip, ot bile olsa bulduğunu yemeğe kanaat eylemektir.

İkincisi: Açlık ve ölüm başına yazılmış ise, kendisi için bunun hayırlı olduğuna inanmaktır. Çoluğa, çocuğa bu tevekkülü emretmek, kimseye câiz değildir. Belki hakikatta kendi de, çoluk - çocuğuna dahildir. Hattâ kendi sabredemeyen kimsenin de, çalışmadan tevekkül etmesi câiz değildir. Eğer çoluk çocuk da, sabretmeye ve tevekkül etmeye razı olsalar, çalışmadan tevekkül etmesi câiz olur.

Kısaca derim ki: Kendini sıkıntıya, sabretmeye zorlamak câiz ise de, çoluk - çocuğu zorlamak câiz değildir.

Bir kimsenin imanı sağlam olup, takvâ ile amel ederse, çalışıp kazanmasa da, rızık sebepleri önüne gelir. Çocuk, ana rahminde iken, çalışmaktan âciz olduğu için, göbeğinden ona rızık gönderiyor. Dünyaya gelince, anasının göğsünden gönderiyor. Bir şey yiyebileceği yaşa gelince, dişleri yaratıyor. Anası, babası ölür, yetim kalırsa, anasına, babasına verdiği merhamet gibi, başkalarına da verip, herkesin kalbini yetime karşı merhametle dolduruyor. Önce, ona yalnız anası acırdı, kimse bakmazdı. Anası ölünce, binlerce kişiyi ona şefkatle baktırıyor. Daha büyüyünce, çalışmak için kuvvet veriyor. Para kazanmak arzusunu veriyor. Kendine karşı merhameti, şimdi içine yerleştiriyor. Bir kimse bu arzudan vazgeçip, takvâ yolunu tutar, kendini yetim hâline korsa, ona karşı kalbleri; yine şefkatle doldurur. Herkes, bu kimse Allah yolundadır. Her şeyin iyisi-

ni buna vermelidir, der. Para kazanırken, kendine yalnız kendi acırdı. Şimdi herkes acır. Fakat takvâ yolundan ayrılır, nefsine uyar ve çalışmaz, para kazanmazsa, kalblerde ona karşı şefkat hâsıl etmez. Böyle kimselerin, tevekkül ediyorum diye çalışmaması, tembel oturması, hiç câiz değildir. Kendini düşünen kimsenin, çalışıp ihtiyaçlarını elde etmeyi de düşünmesi lâzımdır.

Demek ki, Allah yolunda olup, yetim gibi olana karşı, herkesin kalbinde şefkat ve merhamet yaratır. Bunun için Allah yolunda çalışan kimsenin, açlıktan öldüğü görülmemiştir. Bir kimse, âlemlerin sahibinin, her şeyi, ne büyük nizam ve kemâl üzere yarattığını görür, anlarsa **«Allahü Teâlâ'nın rızık vermediği, yeryüzünde bir mahlûk yoktur»** (1), âyet-i kerimesini pek kolay görür. Âlemi çok güzel idare edip, kimseyi aç bırakmadığını bilir. Açlıktan öldürdüğü pek az kimse varsa da, onları hayırlı olduğu için öldürmüştür. Yoksa çalışmadıkları için değil. Çünkü çok mal kazanmış olanları da bazan, malını alarak, açlıktan öldürür.

Hasan-ı Basri, bu inceliği açık gördüğü için, «Basra ahalisinin hepsi, benim çocuğum olsa ve bir buğday tanesi bir dinâr olsa, hiç sıkıntı çekmem», buyurmuştur. Veheb ibn Verd diyor ki: «Gök demir olsa, yer tunç kesilse, rızık için üzülürsem, kendimi Müslüman bilmem». Allahü Teâlâ rızkı gökten göndermektedir. Kimse kimsenin rızkını alamaz. Cüneyd-i Bağdadi'ye (kuddise sirruh), «Rızkımızı arıyoruz», dediklerinde, «Nerede olduğunu biliyorsanız, orada arayınız», buyurdu. «Allahü Teâlâ'dan istiyoruz», dediklerinde, «Sizi unutmuş sanıyorsanız hatırlatınız!» buyurdu. «Tevekkül ediyoruz, bakalım ne gönderecek», dediklerinde, «İmtihan ederek, deneyerek, tevekkül etmek, imanda şüphe bulunmasını gösterir», buyurdu. «O hâlde ne yapalım?», dediklerinde, «Emrettiği için çalışmalı, rızık için üzülmemeli, tedbirlerin arkasından koşmamalıdır», buyurdu. Aslında rızık için, Allahü Teâlâ'nın verdiği söze güvenmelidir. Emrine uyarak çalışanı, rızkına ulaştırır.

İKİNCİ MAKAM: Mevcud parayı, malı muhafaza etmekte tevekkül:

Burada da, kimsesi olmayan bekârların tevekkülü ile, bakacak kimsesi bulunanların tevekkülü başkadır.

Bakacak kimsesi olmayanların, bir senelik ihtiyacını, önceden depo etmesi, tevekkülü bozar. Çünkü, sebeplere güvenmiş olur. Doyacak kadar gıda ve giyinecek kadar elbise bulunduran bekâr kim-

---

(1) 11 — Hûd: 6.

se, tevekkül etmiş olur. Kırk günlük ihtiyacı saklamakla, tevekkül bozulmaz demişlerdir. Sehl ibn Abdullah Tüsteri buyuruyor ki: «Bekâr bir kimsenin gıda maddelerini, ne kadar zaman olursa olsun, saklaması tevekkülü bozar». Tasavvuf büyüklerinden Ebû Tâlib-i Mekkî buyuruyor ki: «Sakladığına güvenmezse, kırk günden çok saklasa da, tevekkülü bozmaz». Bişr-i Hâfî, tasavvuf büyüklerindendir. Bir gün huzuruna bir misafir geldi. Talebesinden birine bir avuç gümüş verip, «Tatlı bir şeyler alıp gel!», buyurdu. O zamana kadar böyle çok şey aldırdığı görülmemişti. Misafir ile yedi. Misafir artan yemekleri de alıp gitti. Talebesinin, bu hâle şaştığını görünce, «Bu misafir Feth-i Musûlî idi. Musûl'dan bize ders vermeye geldi. Tevekkülü sağlam olana, gıda saklamanın zarar vermeyeceğini gösterdi», dedi.

Demek ki tevekkül, ileri için, zihni yormamaktır. Bunun için de ilerisi için yığmamalı, sakladığını da, elinde olmayıp, Allahü Teâlâ'nın ileride göndereceği gibi bilmeli, yâni buna güvenmemelidir.

Evli olanların, çoluk - çocuk sahiplerinin bir senelik mal saklaması, tevekkülü bozmaz. Bir seneden fazlası bozar. Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) evdekilere, onların kalbleri dayanıksız olduğu için, bir senelik eşya bundururdu. Kendisi için ise, bir günlük saklamazdı. Saklasaydı, tevekkülüne ziyan vermezdi. Çünkü olup olmaması müsavi idi. Fakat, ümmetine ders vermek için böyle yapardı.

Ashâb-ı kirâmdan (aleyhimürrıdvân) biri vefat etti. Cebinden iki altın çıkmıştı. Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) «**Bu, iki azâb alâmetidir**», buyurdu. Bu azâb, Cennette yüksek dereceye yetişmemek acısı olsa gerektir. Nitekim başka biri vefat edince, «**Kıyamette, bunun yüzü, ayın on dördü gibi parlar. Eğer, yazlık elbisesini kıştan ve kışlığı yazdan hazırlamasaydı güneş gibi parlardı**», buyurdu. Bir kere de, «**Size en az verilen şey, yakin ve sabırdır**», buyurdu. Yâni elbiseyi, bir yıl önceden hazırlamak, yakînin az olmasındandır. Fakat, bütün büyükler, sözbirliği ile buyuruyor ki, su kabları, sofra takımı, dikiş, temizlik vasıtaları, yâni bir evde her zaman lâzım olan şeyleri saklamak câizdir ve lâzımdır. Tevekkülü bozmaz. Çünkü, Allahü Teâlâ bu dünyayı öyle yaratmıştır ki, gıda ve giyim eşyası her sene taze olarak husûle gelmektedir. Allahü Teâlâ'nın âdetine uymamak câiz değildir. Fakat ev eşyası, her lâzım olduğu zaman ele geçmeyebilir. Yazlık elbise kışın, kışlık elbise ise yazın işe yaramaz. Bunları kullanılmadıkları zaman saklamak yakînin zaafına delâlet eder.

FASIL

GIDA VE ELBİSE SAKLAMAK

Bir kimse gıdasını ve elbisesini saklamayınca kalbi rahat etmez, başkalarının getirmesini beklerse, böyle kimsenin saklaması daha iyidir. Hattâ bir geliri olmayınca, düşüncesiz, sıkıntısız ibadet ve zikir yapamayan bir kimsenin bir gelir edinmesi daha iyidir. Çünkü, asıl maksad, kalbin rahat ve üzüntüsüz, Allahü Teâlâ'yı düşünmesidir. Bazılarını mal meşgul eder. Malının hesabını yapmaktan rahat ibadet edemez. Malı olmayınca düşüncesi ve sıkıntısı kalmaz. Böyle kimselerin malı olmaması hayırlıdır. Bazıları da, geçinecek kadar malı olunca rahat eder. Bunların geçinecek kadar gelir edinmesi daha iyidir. Fakat geçinecek kadar malı ile rahat etmeyip daha çoğu peşinde koşan kalbler, Müslümanlığa bağlı kalblerden değildir. Bunları hesaba katmıyoruz.

ÜÇÜNCÜ MAKAM: Zararlardan sakınmakta tevekkül:

İnsanı zarardan koruyan sebepler arasında da, te'siri kat'i olan veya te'sir ihtimâli çok olan sebepleri bırakmak tevekkülün şartı değildir. Hırsız girmesin diye evin kapısını kapamak, kilitlemek tevekkülü bozmaz. Tehlikeli yerde silâh taşımak, düşmandan sakınmak da tevekküle zararlı değildir. Üşümemek için fazla giyinmek de tevekkülü bozmaz. Fakat, vücudun ısınması için, çok yemekle kışın ısınmak gibi ince, düşünmek, böyle sebeplere baş vurmak tevekkülü bozar. Dağlamak ve efsûn yapmak da böyledir.

Tevekkül etmek için, te'siri kat'i olan ve herkesce bilinen sebepleri bırakmak lâzım değildir. Bir gün Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) yanına bir köylü geldi. «Deveni ne yaptın?» buyurdu. Allah'a tevekkül edip, kendi hâline bıraktım, deyince, **«Bağla ve sonra tevekkül et!»** (1) buyurdu.

Bir insandan gelen zararı önlemeyip, buna sabretmek tevekküldür ve iyidir. Nitekim Ahzâb Sûresi'nde, **«Kâfirlerin ve münâfıkların zararlarına, işkencelerine karşılıkta bulunma! Ben onların cezasını veririm. Onlardan kurtulmak için Allah'a tevekkül et»** (2), buyuruldu. İbrahim Sûresi'nde, **«Yaptıkları işkencelere sabrediniz. Tevekkül ediciler, yalnız Allah'a tevekkül etmelidir»** (3), buyuruyor.

Akreb, yılan, yırtıcı hayvanların zarar vermesini önlemek lâzımdır. Tevekkülü bozmaz. Düşmandan sakınmak için silâh taşıyan

---

(1) IV/240. (2) 33 — Ahzâb: 4-8.
(3) 14 — İbrahim: 12.

bir kimse, kuvvetine ve silâhına güvenmezse, tevekkül etmiş olur. Kapıyı kilitlemelidir. Fakat kilide güvenmemelidir. Nitekim hırsızlar, çok kilitleri kırmıştır.

Tevekkül edenin alâmeti şudur ki, evine gelip eşyasının çalındığını görünce üzülmez. Allahü Teâlâ böyle takdir etmiş deyip, kazâya razı olur. Kapıya kilit takarken, «Yâ Rabbi! Bu kilidi senin kazânı değiştirmek için değil, senin emrine, âdetine uymak için takıyorum. Yâ Rabbi! Eğer malıma birini musallat edersen, senin takdirine razıyım. Bu malı, benim için mi yarattın, yoksa başkası için yaratıp, bende emanet olarak mı bıraktın bilmem», diye kalbinden geçirmelidir. Bir kimse kapısını kilitleyip gider ve gelince eşyasının çalınmış olduğunu görüp de üzülürse, tevekkül sahibi olmadığını anlamalıdır. Fakat bağırıp çağırmazsa, sabretmek derecesini kazanır. Şikâyet eder, hırsızı araştırırsa sabır derecesinden de düşer. Tevekkül sahibi olmadığını, sabredici olmadığını anlayıp da, mütevekkillik iddiasından vaz geçerse bu, hırsızın sebep olduğu fayda ve kazanç olur.

SUAL: Bu eşyaya muhtaç olmasaydı, kapıyı kilitlemez, bunları saklamazdı. İnsan ihtiyacını gidermek için sakladığı şey çalınınca üzülmemesi elinde midir?

CEVAB: Allahü Teâlâ, bu eşyayı kendisine verince, bunların gelmesini, kendi için hayırlı bilmelidir. Allahü Teâlâ'nın verdiği her şeyde, bir hayır vardır, demelidir. Bunun gibi eşyanın gitmesini de, kendi için hayırlı bilmesi lâzımdır. Allahü Teâlâ'nın, vermesi gibi, alması da hayırlıdır. Verdiği zaman, eşyanın bulunması hayırlı olduğu gibi, aldığı zaman da, eşyanın bulunmaması hayırlıdır, demelidir. Hayırlı olan şeylere sevinmek lâzımdır. İnsanlar, hangi şeyin kendilerine hayırlı olacağını iyi bilemez. Allahü Teâlâ daha iyi bilir.

Meselâ bir hastanın babası, mütehassıs hekim ise, babası buna etli, tatlı verince sevinip, iyi olmasaydım, bunları bana vermezdi, der. Babası etli, tatlı gibi yemekleri vermezse, yine sevinir. Hastalığımı tedavi etmek için, bunları vermiyor, der. Allahü Teâlâ'nın da, vermesine ve vermemesine böyle iman olmadıkça, tevekkül sağlam olmaz.

TEVEKKÜL EDEN, MALI ÇALINIRSA, ALTI EDEBİ GÖZETMELİDİR

BİRİNCİ EDEB: Kapıyı kilitlemeli, fakat başka tedbirler almaya uğraşmamalı. Odaları, pencereleri kilitlememeli, komşulara nöbet bekletmemeli. Mâlik ibn Dinâr, kapısını ip ile bağlardı. «Hayvan girmeyeceğini bilsem, bunu da bağlamam», buyururdu.

İKİNCİ EDEB: Kıymetli eşyayı, hırsızı çeken şeyleri evde bulundurmamalı. Mugire, Mâlik ibn Dinâr'a zekât gönderdi. Alıp tekrar geri gönderdi. Şeytan, hırsız çalar diye kalbime vesvese getirdi, dedi. Vesvese etmeyi ve bir Müslümanın hırsızlık etmesine sebep olmayı istemedi. Ebû Süleyman Dârânî, bunu işitince, «Bu parayı geri çevirmesi, sofilerin kalblerinin zayıf olmasındandır. O zâhiddir, hırsız çalarsa ona ne zararı olur?», buyurdu. Ebû Süleyman'ın bu görüşü daha doğrudur.

ÜÇÜNCÜ EDEB: Evden çıkarken, eşyamı hırsız alırsa, ona helâl olsun diye niyet etmelidir. Hırsız belki fakirdir. Bu eşya ile bir ihtiyacını giderir. Eğer zengin ise, gözü doyar da başkasının malını çalmaz. Benim eşyam, bir din kardeşimin canının yanmasına mâni olur. Böyle niyet etmekle, hem hırsıza, hem de bütün Müslümanlara, şefkat etmiş olur. Zaten Müslümanlık da, mahlûklara şefkat etmekten ibarettir. Böyle niyet etmekle, Allahü Teâlâ'nın kazâ ve kaderi değişmez. Fakat, eşya çalınsa da, çalınmasa da, kendisine bir gümüşü için, yediyüz gümüş sadaka vermiş gibi sevab hâsıl olur.

Bu niyet şuna benzer: Bir hadis-i şerifte buyuruldu ki: **«Bir kimse, âilesi ile buluştukta, azl eylemez, yâni çocuk olmasına mâni olmazsa, çocuk olsa da, olmasa da bu kimseye şehid oluncaya kadar, cihâd eden bir yiğit sevâbı verilir»** (1). Çünkü bu kimse elinden gelebilene yapıştı. Çocuğu yaratmak ve hayat vermek onun elinde değildir. Aldığı sevab yaptığı fiilin sevabıdır.

DÖRDÜNCÜ EDEB: Eşya çalınırsa, üzülmemeli, malın gitmesinin, kendisi için hayırlı olduğunu bilmelidir. Eğer helâl ederse, malını aramamalı, geri verilirse, almamalıdır. Fakat geri alırsa, kendi mülküdür. Niyet etmekle mülkünden çıkmaz. Yalnız tevekkülü tam yapmak için geri almaz.

Abdullah ibn Ömer'in (radıyallahü anhüma) devesi çalındı. Çok aradı, bulamadı. Alana helâl olsun, dedi. Mescide girip namaz kıldı, Biri gelip, deveniz şuradadır, dedi. Nalinlerini giyip oraya giderken geri döndü ve helâl etmiştim, artık almam dedi.

Büyüklerden biri kardeşini rüyada gördü. Cennette idi. Fakat üzüntülü idi. Sebebini sordukta, «Kıyamete kadar böyle üzüleceğim. Çünkü Cennetteki yüksek derecemi gösterdiler. Böyle güzel derece yoktur. Oraya gitmek istedim. Bunu oraya bırakmayınız! Orası Allah için bırakanlarındır, diye bir ses işittim. Allah için bırakmak nasıl olur? dedim. Sen, bir gün, bu malım, Allah için helâl olsun, demiştin; sonra sözünde durmadın. Sen sözünde, tamam dursaydın, burası da tamamen senin olacaktı dediler», dedi.

(1) IV/242 - 243.

Birisi Mekke şehrinde uyumuştu. Uyanınca para cüzdanını görmedi. Büyüklerden biri orada idi. «Paramı sen aldın!», dedi. Bu zat, para sahibini evine götürüp, «Paran ne kadardı?» dedi. Söylediği kadar altın kendisine verdi. Sokağa çıkınca, bir arkadaşının, cüzdanı şaka olarak almış olduğunu anladı. Dönüp altınları geri verdi ise de sahibi almadı. «Bu altınları verirken, Allah rızası için sadaka niyeti ile vermiştim», dedi. Hepsini fakirlere dağıtmasını söyledi. Bunun gibi, eskiden, meselâ, bir fakire ekmek götürselerdi ve fakiri bulamasalardı, bu ekmeği eve geri getirmezler, başka bir fakire verirlerdi.

BEŞİNCİ EDEB: **Zâlime ve hırsıza bedduâ etmemelidir.** Bunlara fena duâ edince, hem tevekkül bozulur, hem de zühd bozulur. Çünkü, elinden bir şey gidince üzülen kimse, zâhid olamaz.

Rebi' ibn Heysem'in zirkaç bin dirhem değerinde kıymetli bir atını çaldılar. «Çalınırken gördüm», dedi. «Göre göre, niçin ses çıkarmadın?» dediklerinde, «Ondan daha çok sevdiğim ile beraberdim, O'ndan ayrılamadım», dedi. Sonradan anladılar ki, namazda imiş. Hırsıza bedduâ ettiler. «Bedduâ etmeyiniz! Atımı ona helâl ettim», dedi. Zâlimin biri, büyüklerden birine zulmederdi. «Buna bedduâ et», dediklerinde, «O bana değil, kendine düşmanlık etmektedir. Kendine yaptığı bu zarar ona yetişir. Ayrıca bir zarar ilâve edemem», buyurdu.

Hadis-i şerifte buyuruldu ki: **«İnsan, kendine zulmedene, bedduâ eder. Böylece hakkını dünyada almış olur. Belki zâlimin hakkı da kendine geçmiş olur»** (1).

ALTINCI EDEB: **Hırsıza acımalı, günah işleyip azâba düşeceğine şefkat etmelidir.** Kendinin zâlim olmayıp, mazlûm olduğuna şükretmelidir. Dininde noksan olacağına, malında noksanlık olduğuna sevinmelidir. Bir kimse, din kardeşinin günah işlediğine üzülmezse, Müslümanlara nasihat ve şefkat etmemiş olur. Bişr-i Hâfi'nin eşyasını çaldılar. Ağlamaya başladı. Fudayl ibn İyâd, «Mal için ağlanır mı?», dedikte, «Mal için değil, hırsızın günah işlediğini, kıyamette bunun azâbını çekeceğini düşünüp ağlıyorum», dedi.

DÖRDÜNCÜ MAKAM: **Hastanın tedavi olmasında ve ilâç kullanmasında tevekkül:**

Bil ki, ilâç üç türlüdür. **Birinci kısım** ilâçların te'siri, faydası kat'idir. Ekmeğin açlığı, suyun susuzluğu gidermesi böyledir. Yangını su ile söndürmek de böyledir. Te'siri muhakkak olan bu gibi ilâçları kullanmamak, tevekkül değil, ahmaklıktır ve haramdır.

İkinci kısım ilâçların te'siri kat'î olmadığı gibi, zan ile de değil-

---

(1) IV/243.

dir. Fayda ihtimali vardır. Efsûn yapmak, ateşle dağlamak ve fal bakarak, uğurlu sanarak kullanılan şeyler böyledir. Tevekkül etmek için bunları kullanmamak lâzımdır. Hadis-i şerifte buyuruldu ki: **«Bunları kullanmak, sebeblere fazla düşkün olmak alâmetidir».** Bu üçünden fayda ihtimali çok olan, dağlamaktır. Te'siri hiç olmayan da, uğurlu sanarak kullanılandır.

Üçüncü kısım ilâçlar, birinci ve ikinci kısım arasında olanlardır. Bunların faydaları kat'i değil ise de, kuvvetle muhtemeldir. Damarlardan kan almak, deriden hacamat yapmak, müshil almak, soğuk algınlığına ve ateşli hastalıklara karşı ilâç kullanmak böyledir. Bunları kullanmak haram değildir. Fakat tevekkülün şartı da değildir. Çok kimseler için bunları kullanmak daha iyidir. Bazan da, kullanmamak iyi olur. Tevekkül etmek için bunları terk etmek lâzım değildir, dedik.

Çünkü Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Ey Allah'ın kulları! İlâç kullanın»** (1), buyurdu. Bir hadis-i şerifte, **«Her hastalığın ilâcı vardır. Yalnız ölüme çare yoktur»** (2), buyurdu. «İlâç, kazâ ve kaderi değiştirir mi?» dediklerinde, **«Kazâ ve kader insana ilâcı kullandırır»** (3), buyurdu. Bir hadis-i şerifte, **«Bütün meleklerden işittim ki, ümmetine söyle, hacamat yaptırsınlar, yâni kan aldırsınlar dediler»** (4), buyurdu. Bir hadis-i şerifte, **«Arabî ayların 17. ve 19. veya 21. günleri hacamat olunuz ki, kan artarsa** [yâni tansiyon yükselirse], **ölüme sebep olur»** (5), buyurdu. Bir hadis-i şerifte, **«Allahü Teâlâ'nın ölüme sebep yaptığı hastalıklardan biri, kanın artmasıdır»** (6), buyurdu. Kan aldırmak ile elbisedeki, yataktaki akrebi, yılanı öldürmek ve yangını söndürmek arasında bir fark yoktur. Çünkü hepsi insanı öldüren şeydir. Tevekkül için bunları terketmek lâzım değildir.

Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) Sa'd ibn Muâz (radıyallahü anh) için, fasd, yâni damardan kan aldırmasını emir buyurmuştur. Hazret-i Ali'nin (radıyallahü anh) mübarek gözü ağrıyınca, taze hurma yememesini, pancar yaprağı, yoğurt ve pişmiş arpa yemesini buyurdu. Suheyb-i Rûmî'nin (radıyallahü anh) gözü ağrıyordu. Bunu hurma yerken görüp, **«Gözün ağrıdığı hâlde hurma yiyorsun»** (7), buyurunca, ağrı olmayan tarafla çiğniyorum demiş ve Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) bu cevaba gülmüş idi.

Resûllah Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) her gece sürme sürerdi. Her ay hacamat olurdu. Her sene ilâç içerdi. Vahiy geldiği zaman, mübarek başı ağrırdı. Mübarek başına kına bağlardı. Bir yeri yara olsa, oraya kına kordu. Bir şey bulunmadığı zaman,

---

(1), (2), (3), (4), (5), (6) IV/244. (7) IV/244.

temiz toprak tozu ekerdi. Daha nice ilâç kullanmıştır. Tıbbı'n-Nebî ismindeki kitaplarda, bunlar yazılıdır.

Mûsa aleyhisselâm hastalanmıştı. İlâcını söylediler. «İlâç istemem. Allahü Teâlâ şifâsını verir», dedi. Hastalık uzadı ve ağırlaştı. «Bu hastalığın ilâcı bellidir, az zamanda iyi olursunuz», dediler. «Hayır, ilâç istemem», dedi ve hastalık arttı. O zaman vahiy geldi: «**İlâç kullanmazsan, şifâ ihsan etmem**», buyurulunca, ilâcı içti ve iyi oldu. Fakat kalbine bir şey geldi. Vahiy gelip, Allahü Teâlâ buyurdu ki: «**Sen tevekkül etmek için, benim âdetimi, hikmetimi değiştirmek istiyorsun. İlâçlara, faydalı te'sirleri kim verdi? Elbette ben yaratıyorum**».

Peygamberlerden biri (aleyhimüsselâm) zayıflıktan şikâyet etmişti. Vahiy gelip, «**Et ye ve süt iç!**», buyuruldu. Bir zamanın mü'minleri, çocuklarının çirkin olduğundan, peygamberlerine şikâyet etmişti. Vahiy gelip, «**Ümmetine söyle, çocuğu olacak kadınlar, ayva yesin!**», buyuruldu. Hâmile iken ayva, çocuk olunca hurma yerlerdi.

Bütün bu misâllerden anlaşılıyor ki, Allahü Teâlâ ilâçları şifâ için sebep yapmıştır. Ekmek ile suyu doyurmaya sebep yaptığı gibi, ilâçları da hastalıkları gidermeye sebep yapmıştır. Bütün sebepleri yaratan, bunlara te'sir ve kuvvet veren Allahü Teâlâ'dır. Hadis-i şerifte buyuruldu ki: **Mûsa (aleyhisselâm), «Yâ Rabbi! Hastalığı yapan kimdir, hastalığı iyi eden kimdir?», dedi. Cenâb-ı Hak buyurdu ki: «Her ikisini de yapan Benim». «O hâlde, tabibe ne lüzum var?», deyince, «Onlar, şifâ için yarattığım sebepleri bilir ve kullarıma verir. Ben de onlara, bu yoldan rızık ve sevab veririm», buyurdu.**

F A S I L

ATEŞLE DAĞLAMAK, NİÇİN YASAKTIR?

Ateşle dağlamak, bazı yerlerde âdet hâlini almıştır. **Halbuki, dağlamak tevekkülü bozar. Hattâ şeriat bunu men etmiştir.** Çünkü tehlikeli yaralara sebep olabilir. Faydası da kat'i değildir. Dağlamanın faydası, başka ilâçlarla da elde edilebilir. İmrân ibn Hasîn hastalandı. Dağlama yap dediler, yapmadı. Yalvardılar, dağladı ve iyi oldu. Sonra buyurdu ki: Önce nûr görüyordum, sesler duyuyordum, melekler bana selâm veriyordu. Dağladıktan sonra bunlar olmadı. Çok tevbe ve istiğfar etti. Cenâb-ı Hakkın, bunları tekrar kendine ihsan ettiğini Mutrif ibn Abdullah'a söylemişti.

F A S I L

İLÂÇ KULLANMAMAK SEVAP MIDIR?

Bazan, ilâç kullanmamak, daha sevap olur ve bu Peygamber

(sallâllahü aleyhi ve sellem) Efendimize uymamak olmaz. Büyüklerimizden çoğu ilâç kullanmazdı.

SUAL: İlâç kullanmamak, kemâl olsaydı, Peygamberimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) ilâç kullanmazdı. Halbuki kullanmıştır.

CEVAB: İlâç kullanmamak için altı sebep vardır:

BİRİNCİ SEBEP: **Bir kimse kalbi uyanık keşif sahibi olur.** Ecelin geldiğini anlar. İlâç kullanmaz. Nitekim hekimler de çabuk öleceği belli olan hastaya ilâç ve perhiz vermiyor. Halife-i Müslimin Ebû Bekir (radıyallahü anh) hasta olunca, tabib getirelim, dediler. «Tabib beni gördü ve ben irâde ettiğimi yapacağım», buyurdu.

İKİNCİ SEBEP: **Hasta âhiret korkusu içindedir.** İlâç düşünmez ve istemez. Ebû'd-Derdâ (radıyallahü anh) hasta olunca inledi. Sebebini sorduklarında, «Günahlarımı düşünüp, inliyorum», buyurdu. «Bir şey istiyor musun?», dediler. «Allahü Teâlâ'nın rahmetini istiyorum», buyurdu. «Tabib çağıralım mı?», dediler. «Beni tabib hasta etti», buyurdu.

Ebû Zer-i Gıfâri'nin (radıyallahü anh) gözü ağrıyordu. «İlâç yapmaz mısın?» dediklerinde, «Ondan daha mühim işim var», buyurdu. Bunların hâli, birini idam etmeye götürürlerken, buna, yolda, yiyecek bir şey ister misin?, diye sormaya benzer ki, aç olsa bile, yemek acaba hâtırına gelir mi?

Sehl ibn Abdullah Tüsterî'ye, «Gıdan nedir?» dediler. «Hayy ve Kayyûm olanın zikridir», dedi. «Sana, kuvvetini nereden alıyorsun?» diyoruz, dediler. «İlimden», dedi. «Gıdan nedir?», dediler. «Fikir ve zikirdir», dedi. «Vücudu besleyen gıda maddesini soruyoruz», dediler. «Vücudu düşünmeyip, rızkı göndereni düşünmektir», dedi.

ÜÇÜNCÜ SEBEP: **Sebebi bilinmeyen müzmin bir hastalık olup, hasta, teselli ilâçlarını kullanmak istemez.** Tıb bilgisi olmayanlar, birçok ilâçları böyle sanır.

DÖRDÜNCÜ SEBEP: **Bazısı da, hastalığın sevabından mahrum kalmamak için, iyi olmak istememiş, sabretmek sevabına da kavuşmak istemiş, ilâç kullanmamıştır.** Hadis-i şerifte buyuruldu ki: **«Şüphe edilen altını, ateşle muayene ettikleri gibi, Allahü Teâlâ, insanları dertle, belâ ile imtihan eder. Bazısı belâ ateşinden hâlis olarak çıkar. Bazısı da bozuk olarak çıkar».**

Sehl ibn Abdullah Tüsterî hastalara ilâç verir, kendisi ise kullanmazdı. «Hastalığı sabrederek, oturarak kılınan namaz; sağlam olanın, ayakta kıldığı namazdan daha kıymetlidir», derdi.

BEŞİNCİ SEBEP: **Günahı çoktur.** Hastalık çekmekle günahlarının afv edilmesini ister. Hadis-i şerifte buyuruldu ki: **«Sıtma hastalı-**

ğı, insanın günahlarının hepsini temizler. Dolu tanesinde toz olmadığı gibi, sıtmalının günahı kalmaz» [1].

İsa (aleyhisselâm) buyurdu ki: «Hasta olup, musibete, felâkete uğrayıp da, günahları afv olacağı için sevinmeyen kimse, âlim değildir».

Mûsa (aleyhisselâm) bir hastayı görüp «Yâ Rabbi! Bu kuluna merhamet et!» dedikte, Allahü Teâlâ, «Rahmetime kavuşması için, gönderdiğim sebepler içerisinde bulunan bir kuluma nasıl rahmet edeyim. Çünkü, onun günahlarını, bu hastalıkla afv edeceğim. Cennetteki derecesini, bununla artıracağım», buyurdu.

ALTINCI SEBEP: **Sıhhatin hep yerinde olması, Allahü Teâlâ'yı unutmaya, O'na isyan etmeye, haram işlemeye sebep olacağını düşünüp, hasta kalmayı ister.** Allahü Teâlâ, acıdığı kullarını dert ile, hastalık ile, gafletten uyandırır. Nitekim, bir hadîs-i şerifte buyuruldu ki: «**Mü'minlerde üç şeyden biri bulunur: Kıllet yâni fakirlik, illet, yâni hastalık, zillet, yâni itibarsızlık**». Ve yine buyurdu ki: «**Allahü Teâlâ buyurdu ki: Hastalık benim kemendim, tuzağımdır ve fakirlik zindanımdır. Bunlara sevdiklerimi sokarım**».

Sıhhat, günah işlemeye sebep olursa, âfiyet hastalıkta olur. Ali (radıyallahü anh) bir kalabalığı eğlence içinde gördü. Niçin eğlendiklerini sorunca, «Bugün bayramımızdır», dediler. Hazret-i Ali de «Günah işlemediğimiz günler de bizim bayramımızdır», buyurdu.

Büyüklerden biri, rastgeldiği birine, «Nasılsın?», dedi. «Âfiyetteydim», dedi. O da, «Âfiyette olduğun, günah işlemediğin gündür. Günah işlemekten daha tehlikeli hastalık yoktur», buyurdu.

Fir'avn'ın, herkesin kendine tapınmasını istemesine sebep dört yüz sene yaşamıştı. Bir kere başı ağrımamış, ateşi olmamıştı. Bir kere başı ağrısaydı, o saygısızlık hatırına gelmezdi. Bir kimse hasta olup tevbe etmezse, Azrâil (aleyhisselâm) der ki: «Ey gafil! Sana kaç defa haberci gönderdim. Aklını başına toplamadın». Büyükler buyurur ki: Mü'mine kırk gün içinde, herhâlde üzüntü veya hastalık veya korku, yahut malına ziyan gelir.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir hanımı nikâh ile alacaktı. Bu kadın hiç hasta olmamıştır, diye medhettiler. Almaktan vazgeçti. Bir gün baş ağrısını söylüyordu. Bir köylü, baş ağrısı nasıl olur? Benim başım hiç ağrımadı, deyince, «**Benden uzak ol! Cehennemlik görmek isteyen, buna baksın**», buyurdu. Âişe (radıyallahü anhâ) «Şehidlerin derecesine yükselen olur mu?» deyince, «**Her gün yirmi kere ölümü düşünen kimse, şehidlerin derecesini bulur**» [2], buyurmuştur. Şüphesiz, hastalar ölümü çok hatırlar. İşte bu altı sebepten dolayı, bazıları ilâç kullanmamıştır.

---

(1) IV/248. (2) IV/249.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bu sebeplere muhtaç olmadığı için, kullanırdı.

Son söz olarak deriz ki, hastalık sebeplerinden kaçınmak, tevekküle mâni değildir.

Halife Ömer (radıyallahü anh) Şam'a gidiyordu. Şam'da tâûn olduğu işitildi. Yanında bulunanlardan bazısı, Şam'a girmeyelim, dedi. Bir kısmı da Allahü Teâlâ'nın kaderinden kaçmayalım, dedi. Halife de, «Allahü Teâlâ'nın kaderinden, yine O'nun kaderine kaçalım, şehre girmeyelim. Birinizin bir çayırı ile, bir çıplak kayalığı olsa, sürüsünü hangisine gönderirse, Allahü Teâlâ'nın takdiri ile göndermiş olur», buyurdu. Abdurrahman ibn Avf'a (radıyallahü anh) «Sen ne dersin?», diye sorunca, «Resûlullah'tan (sallâllahü aleyhi ve sellem) işittim: «**Vebâ olan yere girmeyiniz ve vebâ olan bir yerden başka yerlere gitmeyiniz, oradan kaçmayınız**» (1), buyurmuştu», dedi. Halife de «Elhamdülillâh, benim sözüm hadis-i şerife uygun oldu», deyip, Şam'a girmediler. Vebâ bulunan yerden dışarı çıkmanın yasak edilmesine sebep, sağlam olanlar çıkınca, hastalara bakacak kimse kalmaz, helâk olurlar. Vebâli yerde kirli hava, herkesin içine yerleşince, kaçanlar hastalıktan kurtulamaz. Hadis-i şerifte buyuruluyor ki: «**Vebâ hastalığı bulunan yerden kaçmak, muharebede kâfir karşısından kaçmak gibi, büyük günahdır**».

Tevekkül etmek için, hastalığını herkese bildirmemek lâzımdır. Özürsüz bildirmek ve şikâyet etmek mekruhtur. Yalnız faydası olacaklara, tabibe veya âczini, zavallılığını bildirmek için söylemek, mekruh olmaz ve tevekkülü bozmaz. Nitekim Ali (radıyallahü anh) hastalanmıştı. «Nasılsın, iyi misin?», dediklerinde, «Hayır», dedi. Şaşıp, birbirine bakıştılar. «Allahü Teâlâ'ya âczimi gösteriyorum», buyurdu. Bu söz onun hâline lâyık idi. O cesaret ve kuvveti, yiğitliği ile âczini biliyordu ve «Yâ Rabbi, bana sabır ihsan et», derdi.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «**Allahü Teâlâ'dan âfiyet isteyiniz. Belâ istemeyiniz!**» (2). Demek ki, bir özür olmadıkça, hastalığı herkese söyleyip, hâlinden şikâyet etmek haramdır. Şikâyet niyeti ile değilse haram olmaz. Fakat söylememek daha iyidir. Çünkü, çok söyleyerek şikâyet şeklini alabilir. Hastanın inlemesi kendisine zararlıdır, dediler. Çünkü inlemekte, feryat etmekte, herkese duyurmak vardır. Fudayl ibn İyâd, Bişr-i Hâfi ve Veheb ibn Verd hasta oldukları zaman, kimse bilmesin diye, evlerinin kapılarını kilitlerlerdi. «Kimsenin bizim hastalığımızda, bizi ziyarete gelmesini istemeyiz. Belki hastalıktan şikâyet olur», derlerdi.

---

(1) IV/250. (2) IV/252.

DOKUZUNCU ASIL

MUHABBET, ŞEVK ve RIZÂ

Allahü Teâlâ'yı sevmek, makamların en yükseğidir. Belki bütün makamlardan maksad bu sevgidir. Zira **Mühlikat** kısmında anlatılanların hepsi, Allahü Teâlâ'nın sevgisinden alıkoyacak şeylerden temizlenmek içindir. Bundan önce, **Münciyât** kısmında anlattığımız tevbe, zühd, sabır, havf ve diğerleri bu sevgının başlangıçlarıdır. Bundan sonra anlatacağımız şevk ve rızâ, Allah sevgısinin meyve ve neticeleri gibidir. Kulun kemâlinin sonu Allah sevgisinin kendinde galib olmasıdır. Hattâ bu sevgi kendisini tamamen kaplar. Eğer bu olmazsa, bari diğer şeylere karşı olan sevgiden çok olmalıdır. Muhabbetin hakikatini anlamak o kadar zordur ki, kelâm âlimlerinden bir kısmı bunu kabul etmeyip, kendi cinsinden olmayan bir kimse sevilmez. Allahü Teâlâ'yı sevmek demek, O'nun emirlerini yapmak demektir, dediler. Böyle sanan, dinin aslından bir şey anlamamıştır. Bunu açıklamak çok mühimdir. Biz, önce Allah sevgisini isbat etmek için şer'î delilleri, sonra hakikatini ve hükümlerini anlatacağız.

ALLAHÜ TEÂLÂ'YI SEVMENİN FAZİLETİ

Bütün Müslümanlar, Allahü Teâlâ'yı sevmenin farz olduğunu sözbirliği ile bildirmişlerdir. Allahü Teâlâ, **«Allah mü'minleri sever ve mü'minler de Allah'ı sever»** (1), buyuruyor.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: **«Allahü Teâlâ'yı ve Resûlü'nü, her şeyinden çok sevmeyenin imanı sağlam değildir»**. «İman nedir?», diye sorduklarında, **«Allah ve Resûlü, senin için başka her şeyden daha sevimli olmaktır»** buyurdu. Yine buyurdu ki: **«Kul, Allah ve Resûlü'nü, çoluk çocuğundan, malından ve bütün mahlûkattan çok sevmedikçe, mü'min olmaz»** (2).

Allahü Teâlâ tehdid ediyor ve **«Babanızı, çocuğunuzu, evinizi, malınızı ve alışverişinizi Allah'tan ve Resûlünden çok severseniz,**

---

(1) 5 — Mâide: 54. (2) IV/253.

emrimin gelmesine hazırlanınız [1], buyuruyor. Bir kimse Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) seni seviyorum deyince, **«Fakirliğe hazır ol»**, buyurdu. Allahü Teâlâ'yı seviyorum deyince, **«Belâya hazır ol»**, buyurdu.

Hadis-i şerifte geldi ki: **«Melekü'l-Mevt [Azrâil aleyhisselâm] İbrahim aleyhisselâmın canını almaya geldi. Dost dostun canını aldığını hiç gördün mü? dedi. Vahiy gelip, "Dost dosta kavuşmak istemediğini hiç gördün mü?", buyuruldu. İbrahim aleyhisselâm bunu duyunca, "Şimdi canımı al, râzıyım", dedi»** [2].

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir kere duâ ederken şöyle buyurdu: **«Yâ Rabbi! Bana kendi sevgini, sevdiklerinin sevgisini ve beni senin sevgine yaklaştıracakların sevgisini ihsan eyle ve kendi sevgini bana, hararetten, susuzluktan yananların, soğuk suya kavuşmasını istemelerinden, sevgili kıl»** [3].

Bir köylü gelip, «Yâ Resûlâllah (sallâllahü aleyhi ve sellem) kıyamet ne zaman kopar?», diye sordu. **«O gün için ne hazırladın?»**, buyurdu. «Namaz ve oruçlarımı edâ ediyorum. Fakat fazla yapamıyorum. Ama Allahü Teâlâ'yı ve Resûlünü çok seviyorum». **«Kıyamette herkes sevdiği ile beraber olur»** [4], buyurdu.

Sıddîk (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Allah sevgisini hâlis olarak tatmak isteyen, dünya düşüncesinden geçsin, insanlardan uzak olsun». Hasan-ı Basrî buyurdu ki: «Allahü Teâlâ'yı tanıyan, O'nu sever, dünyayı tanıyan ise dünyaya düşman olur. Mü'min dünyayı unutmayınca, neş'eli olmaz. Düşündükçe üzüntüsü artar».

İsa aleyhisselâm zayıf, kuru kimselerin yanından geçiyordu. «Size ne oldu?», buyurdu. «Cehennemin korkusundan böyle eridik», dediler. «Allahü Teâlâ elbette sizi Cehennem azâbından emin eder», buyurdu. Başka bir kavme uğradı. Buradakiler daha zayıf, daha kuru, daha solgun idiler. «Size ne oldu?», buyurdu. «Cennete kavuşmak arzusu bizi böyle eritti», dediler. «Allahü Teâlâ sizi elbette arzunuza kavuşturur», buyurdu. Bir üçüncü kavme uğradı. Buradaki insanlar, diğerlerinden çok daha zayıf ve kuru olup, yüzleri nûr gibi parlıyordu. «Size ne oldu?», buyurdu. «Allah sevgisi bizi böyle eritti», dediler. İsa aleyhisselâm onlarla oturdu ve «Siz mukarrebler, yâni Allahü Teâlâ'ya yakın kullarsınız. Bana sizinle bir arada oturmam emredildi», buyurdu.

Seriyyü's-Sekâtî diyor ki: «Kıyamette herkesi peygamberi ile çağırırlar ve ey Mûsa'nın ümmeti, ey İsa'nın ümmeti ve ey Muhammed'in (aleyhimüsselâm) ümmeti, denir. Yalnız Allahü Teâlâ'yı se-

(1) 9 — Tevbe: 24. (2), (3), (4) IV/253.

venler için: Ey Allah'ın evliyâ [sevgili] kulları geliniz, Allah'a yakın geliniz! denir. Sevinçlerinden kalbleri yerinden sökülecek gibi olur».

Bazı peygamberlerin (aleyhimüsselâm) kitablarında vardır: «Ey kulum, beni sevdiğin için ben de seni seviyorum».

SEVGİNİN HAKİKATİ

Bu sevgi öyle zordur ki, bazıları Allahü Teâlâ sevilemez dediler. Bunu açıklamak çok mühimdir. Bundan bahsedecek sözün, çok ince olması icabettiği ve herkesin bunu anlayamayacağını bildiğimiz hâlde vereceğimiz misâllerle uğraşan anlayabilecektir.

Evvelâ sevginin aslının ne olduğunu öğrenmek lâzımdır. Sevgi, iyi olan bir şeye karşı kendiliğinden olan bir meyildir. Bu meyil kuvvetli olursa, **aşk** denir. Düşmanlık da, iyi olmayan bir şeye karşı kendiliğinden olan **nefrettir**. İyilik ve kötülüğün olmadığı yerde, sevgi ve düşmanlık da bulunmaz. O hâlde iyiliğin ne olduğunu bilmek gerekiyor. Her şey herkesin tabiatına göre üç kısımdır.

Biri, tabiatına uygun olup yapar. Yaratılışına uygun olduğu için iyidir der. Biri, tabiatına uygun olmayıp, yapmaz. Yaratılışı icabı ondan kaçar. Buna **kötü** der. Muvafık ve muhâlif olmayana ise, **ne iyi** deriz, **ne kötü**. Buradan anlaşılıyor ki, anlaşılmayan şey hakkında iyi denmez.

Bir şeyi anlamak his ve akıl ile olur. Hisler [duygular] beştir. Her birinin bir lezzeti vardır. O lezzet sebebi ile o şeyi sever. Yâni tabiatı ona meyleder. Gözün lezzeti, güzel yüzler, şekiller, sûretler, yeşillikler, akarsular ve buna benzer şeylerdir. Elbette bunları sever. Kulağın lezzeti güzel ve vezinli seslerdir. Koklamanın lezzeti güzel kokulardadır. Tat almanın lezzeti, yiyeceklerdir. Dokunmanın lezzeti yumuşak şeylere dokunmaktadır. Bütün bunları severler. Yâni tabiatın bunlara meyli vardır.

Bunların hepsi hayvanlarda da vardır. Fakat insanın kalbinde, rûhunda, ister akıl de, ister nûr de, ister basiret de her ne dersen de, altıncı bir his vardır. Bununla hayvanlardan ayrılır. Ve bu hissin de idrak ettiği şeyler vardır. Onların hangisi hoşuna gidiyorsa onu sever. Tıpkı diğer duyguların kendilerine muvafık olan lezzetleri sevmesi gibi.

Bunun için Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Dünyadan bana üç şey sevdirdiler: Kadınları, güzel kokuyu ve gözümün nûru olan namazı»** [1].

---

(1) IV/255

Namaza daha üstün derece verdi. Hayvan gibi olup, kalbden haberi olmayan, hislerden başka bir şey bilmez. Namazın iyi olduğuna ve sevilebileceğine kat'iyen inanamaz. Akılla iş yapan ve hayvan sıfatlarından uzak olan kimse, kalb gözünü Allahü Teâlâ'nın Cemâline çevirip, onun yarattıklarındaki nizam ve uygunluğu, zâtının Cemâline ve sıfatlarına bakmayı, baş gözü ile güzel sûretl'ere, yeşilliklere ve akarsulara bakmakdan daha çok sever. Hattâ Allahü Teâlâ'nın Cemâli kendisine açılınca, bütün bu lezzetler, nazarında aşağı kalır.

ALLAHÜ TEÂLÂ'YI SEVMENİN SEBEPLERİ

Sevginin sebepleri beştir:

BİRİNCİ SEBEP: **İnsan kendini sever.** Kendinin devamlı kalmasını da sever. Ölmeyi sevmez. Acı ve elem çekmeden de ölse yine sevmez. Peki niçin sevmiyor? Çünkü kendi bekâsını sevdiren sebep tabiatına, yaratılışına uygundur. Onun için, var olmaktan, devamlı varlıkta kalmaktan ve sıfatlarının kemâlde olmasından uygun ve elverişli hangi şey olabilir? Ve yine yok olmasından ve kemâl sıfatlarının gitmesinden bozuk ve zararlı ne olabilir? Çocuğunu da bu yüzden sever. Çünkü onun varlığını kendi varlığı gibi bilir. Kendinin bekâsından [devamlı kalmasından] ümidsiz ve âciz olunca, bu yönden kendi bekâsını andıranı da sever. Aslında kendini sevmiş oluyor. Çünkü kendinin ve sıfatlarının bekâsına âlet olduğu için çocuğunu seviyor. Akrabasını, yakınlarını ve malı sevmesi de kendinin kolu, kanadı bilip, kendini onlarla kemâlde sanır.

İKİNCİ SEBEP: **İyiliktir.** Kendine iyilik yapanı tabii olarak sever. Bunun için **«İnsan iyiliğin kölesidir»**, buyuruldu.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Yâ Rabbi, hiçbir fâciri bana iyilikte bulundurma. Çünkü bana iyilik ederse kalbim onu sever»** [1]. Hakikatte bunu sevmesi de, kendini sevdiği içindir. Çünkü ihsan, iyilik, bekâsına veya sıfatlarının bekâsına yardım eden iştir. İnsan hastalığı değil, sıhhatli olmayı sever. Hastalığı iyi ettiği için tabibi de sever. Bu da kendini sevdiğini gösterir. Çünkü kendisine iyilik yapan bir kimseyi, iyilik yaptığı için sevmiş olur.

ÜÇÜNCÜ SEBEP: **Kendilerine yapılmamış olsa da iyiliği sever.** Meselâ bir kimse mağribte [dünyanın en batısında] iyiliksever, âlim, âdil ve herkesi rahat yaşatan bir padişah olduğunu duysa, yaratılış

(1) IV/256.

icabı, ona meyleder, onu sever, onun yanına, ülkesine ulaşamayacağını, iyilik ve ihsanına kavuşamayacağını bilse de onu sever.

DÖRDÜNCÜ SEBEP: Güzel bir kimseyi sever. Onu sevmesi ondan bir şey elde etmek için değildir. Zâtı ve güzelliği için onu sever. Çünkü güzellik, yaratılış icabı sevilen şeydir. Bir kimsenin güzel birisini sevmesi, şehvet için olmayabilir. Yeşillikleri ve akarsuları sevmesi, yemek ve içmek için olmayabilir. Burada da böyledir. Gözün lezzetinin güzel şeylere bakmakta olmasındandır. Güzel şeyler, gözün sevgilisidir. Allahü Teâlâ'nın Cemâli bilinse, O'nun da sevilebileceği mümkündür. Cemâlin ne olduğunu biraz sonra anlatacağız.

BEŞİNCİ SEBEP: Sevgide iki tabiat [yaratılış] arasında münasebet, uygunluk vardır. Bir kimsenin tabiatı, bir başkasınınkine uyar ve onu sever. İyilikten dolayı değil. Bu münasebet bazan gayet açık olur. Çocuğun çocuğa olan yakınlığı, tüccarın tüccara, âlimin âlime yakınlığı böyledir. Herkes kendi cinsinden olana yakın olur. Bazan örtülü olur. Yaratılış icabı böyle olup, bazı sebeplerle bu münasebet örtülü kalır. Nitekim Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buna temasla buyurdu ki: «Rûhların birbirleri ile tanışıklığı, yabancılığı, yakınlığı ve uzaklığı olur. Aslında âşina olurlarsa, birbirlerine ülfet ederler». Bu tanışıklık, söylemiş olduğumuz münasebetten dolayıdır. Daha uzun anlatılmaz.

CEMÂLİN HAKİKATİ

Hayvana yakın olup, duygu organlarından ileri geçmeyen kimse, güzelliğin, yüzün, pembe beyaz ve azâlarının düzgün olmasından başka mânâsı yoktur der. Onun işi, şekil ve renk iledir. Onun için şekilsiz ve renksiz olan hiçbir şeyin iyi olmasına imkân yoktur. Bu yanlıştır. Zira akıllı olanlar, bu yazı güzeldir, bu ses güzeldir, bu at iyidir, bu ev güzeldir, bu şehir güzeldir, bu dağ güzeldir derler. O hâlde iyiliğin ve güzelliğin mânâsı kendisine lâyık olan kemâlin hâsıl olmasıdır. Yazının kemâli, harflerinin uygunluğu, düzgünlüğüdür. Diğerleri de böyledir. Şüphe yoktur ki, güzel yazıya, güzel binaya, güzel ata bakmakta bir lezzet vardır.

Demek ki, güzelik, yalnız yüze mahsus değildir. Fakat bunların hepsi de, göze mahsustur. Bir kimse, bunları kabul edip, gözle görülmeyen bir şeyde güzellik nasıl bulunur? diyebilir. Bu da, cahillik ve bilgisizliktir. Çünkü biz her zaman, filân kimsenin huyu, mürüvveti güzeldir deriz. Bunun gibi, ilim ve verâ' bir arada bulunursa çok iyidir, yiğitlikle cömertliğin bir arada bulunması ne güzeldir, takvâ sahiplerinin, kanaat ve kısa emelli olması her şeyden da-

ha iyidir, denir. Böyle sözler her zaman söylenir. Fakat göz ile görünen şeyler değillerdir. Bunlar ancak akıl basireti [görmesi] ile görülebilir.

Riyâzetü'n - Nefs kitabımızda söylediğimiz gibi, sûret iki çeşittir: Görünen sûret, kalbe ait sûret. Güzel ahlâk kalbe ait bir sûrettir [görünüştür] ve yaratılış icabı sevilen bir şeydir.

Buna delilimiz şudur ki, bir kimsenin İmâm-ı Şâfii'yi veya Hazret-i Ebû Bekir'i veya Ömer'i (radıyallahü anhümâ) sevmesi imkânsız değildir. Nasıl imkânsız olur ki, bir kimse bu sevgisi için malını ve canını verir. Onun bu sevgisi, onların şekillerini ve görünüşlerini sevmesi demek değildir. Çünkü onları görmemiştir. Onların sûretleri çoktan toprak olmuştur. Onları sevmesi, kalblerinin güzelliği sebebiyledir. Bu güzellik de, ilim, takvâ, adâlet ve bunun gibi şeylerdir. Bunun gibi, peygamberleri de severler. Sıddîk'ı (radıyallahü anh) seven, nasıl severse sevsin, onu Sıddîk olarak bildiği için sever. Sıdk ve ilim, Sıddîk'ın bölünmeyen zâtının bir cüz'üdür. Bunun ne şekli, ne de rengi vardır. Bazıları bunu kabul eder, bazıları etmez.

Sıfatların şekli ve rengi olmaz. Aranan ise bu olup, deri ve görünen et değildir. O hâlde aklı olan, görünmeyen güzelliği inkâr edemez ve onu görünen güzellikten daha çok sever. Çünkü duvardaki bir resmi seven ile, bir peygamberi seven arasında çok fark vardır. Hattâ küçük bir çocuğa ölülerden birisini sevdirmek isteseler, onun gözünü, kaşını değil, ilmini, cömertliğini, derecesini anlatırlar. Bir kimseye düşman olmasını anlatmak isterlerse, onun çirkin hareketlerini anlatıp yüzünün çirkinliğinden bahsetmezler. Bunun için mü'minler Ashâb-ı kirâmı (aleyhimürrıdvân) sever, Ebû Cehil'i ise sevmezler.

Buradan anlaşıldı ki, cemâl [güzellik] ikidir. Biri görünen güzellik, diğeri iç ve kalb güzelliğidir. Kalb güzelliği de görünen güzellik gibi sevilir. Hattâ birazcık aklı olanlar için daha da sevgili olur.

SEVİLMESİ İCABEDEN HAKİKATTE ALLAHÜ TEÂLÂ'DIR

Aslında sevilmeye Allahü Teâlâ'dan başka lâyık olan yoktur. O'ndan başkasını seven câhildir. O'ndan başkasının sevilmesi ancak O'nunla olan münasebeti sebebiyledir. Nitekim Peygamber Efendimizi (sallâllahü aleyhi ve sellem) sevmek, O'nu sevmek gibidir. Çünkü bir kimse, bir kimseyi severse; onun resûlünü [elçisini] ve mahbûbunu [sevgilisini] de sever. O hâlde âlimleri ve takvâ sahiplerini sevmek, Allahü Teâlâ'yı sevmek olur. Bu da sevgi sebeplerine dikkat etmekle anlaşılır.

BİRİNCİ SEBEP: İnsan kendini ve kendi kemâlini sever ve bu sebeple Allahü Teâlâ'yı sever. Çünkü kendi varlığı, kemâli ve bütün sıfatları Allahü Teâlâ'nın varlığındadır. Eğer onu yaratmak ihsanında bulunmasaydı var olmazdı. O'nun fazlı olmasaydı varlıkta duramazdı. O'nun lûtfu olmasaydı, azâlarını, sıfatlarını ve kemâlini elde edemezdi.

Şaşılır o kimseye ki, sıcaktan kaçıp sığındığı ağaç gölgesini sever de gölgeyi veren ağacı sevmez. Kendinin ve sıfatlarının Allahü Teâlâ ile varlıkta durduğunu bilen kimse O'nu nasıl sevmez. Bunu bilmeyene sözümüz yoktur. Şüphesiz câhil bunu bilmez ve bilmediği için O'nu sevmez. Sevmesi için O'nu bilmesi lâzımdır.

İKİNCİ SEBEP: İnsan kendisine iyilik yapanı sever. Bunun için Allahü Teâlâ'dan gayrisini sevmek câhillik olur. Çünkü kendisine Allahü Teâlâ'dan başka hiç kimse iyilik edemez ve etmemiştir. O'nun kullarına ihsanları, iyilikleri sayıya, hesaba gelmez.

Nitekim Şükür ve Tefekkür kısmında buna temas etmiştik. Başkalarından görünen ihsanları da O'ndan bilmek lâzımdır. Başkasından bilmek cahillik olur. Çünkü O, bir şeyin sana verilmesini isteyince onu birisinin eliyle gönderir. O kimse buna muhalefet edemez. Onun kalbine, sana verdiği bu şey sebebi ile din ve dünya için sevab ve faydaya kavuşma arzusunu vermiştir. O da kendi maksadına böylece kavuşmak ister.

Demek ki, o şeyi sana vermesi, senin sebebinle âhirette sevaba kavuşmak veya medh edilmek, iyi isim bırakmak veya bunun gibi şeyler içindir. Fakat onu sana veren hakikatte Allahü Teâlâ olup, o kimseyi sebepsiz yere aracı eylemiştir. Sana bunu vermesi için de ona sevab isteği vermiştir. Bunu Şükür aslında anlatmıştık.

ÜÇÜNCÜ SEBEP: Kendisine yapılmasa da iyi iş sevmektir. Nitekim dünyanın bir tarafında âdil, işleri iyi, insanlara şefkati çok, hazinelerini fakirlere dağıtan, kimsenin kendi memleketinde kötülük ve zulüm yapmasına göz yummayan bir padişahın bulunduğunu duysa, her ne kadar onu göremeyeceğini ve ondan bir istifade etmeyeceğini bilse de, yaratılış icabı onu sever.

Bu sebeple Allahü Teâlâ'dan başkasını sevmek cahillik olur. Çünkü O'ndan başka ihsan eden yoktur. Âlemde ihsan etmiş olanlar, O'nun zorlaması ve emri ile ihsan ederler. Gerçekte Allahü Teâlâ'nın kullarının ellerindeki nimetin değeri pek azdır. İhsan, bütün mahlûkatı yaratıp hepsine lâzım olanları vermesidir. Hattâ lâzım olmayıp; süs ve zinet için olanları da vermiştir. Göğün ve yerin melekûtuna, bitkilerdeki ve hayvanlardaki inceliklere dikkat edip, onlardaki akıllara durgunluk veren hâlleri görmekle bunu anlayabilir. Nimetlerinin ve ihsanlarının sayısız olduğunu görür.

DÖRDÜNCÜ SEBEP: **Bir kimseyi cemâli (güzelliği) için sever.** Yâni kalb güzelliği için sever. Bir kimsenin İmâm-ı Şâfiî'yi ve Hazret-i Ali'yi (radıyallahü anhümâ) sevmesi, bir başkasının da Hazret-i Ebû Bekir'i ve Ömer'i (radıyallahü anhümâ) sevmesi, bir başkasının da bunların hepsini sevmesi, hattâ bütün peygamberleri sevmesi böyle olan sevgidir. Bu sevginin sebebi onların mânevi güzellikleri ve zâtlarının sıfatları güzel olmasıdır. Dikkat edilirse buna kavuşmak üç şeyle oluyor.

Birincisi, ilim güzelliğidir. Çünkü ilim ve âlim sevgilidir. Bunlar iyi ve şereflidir. İlim ne kadar çok olursa bilinenin şerefi o kadar anlaşılır ve güzelliği o nisbette görünür. İlimlerin en şereflisi Allahü Teâlâ'yı tanımaktır. O'nun meleklerini, kitaplarını, resûllerini, şeriatlerini, nebilerini, dünya ve âhiret mülk ve melekûtunu tedbir ve idare etmesini anlamak ve bilmektir. Sıddıkların ve peygamberlerin sevgili olmasının sebebi bu bilgilerinin çok olmasındandır.

İkincisi, kudret güzelliğidir. Onların kendi nefislerini ıslah etme, insanları doğru yola getirme, idare etme, dünya ve dinin hakikatini anlama ve bunlarda nizam üzere bulunma kudreti çoktur.

Üçüncüsü, ayıb, noksan, kusur ve çirkin huylardan kalbi temizleme güzelliğidir. Bu büyüklerin sevgili olması bu sıfatları sebebiyledir. Çünkü bu sıfatlar sebebiyle olmayan işler beğenilemez. Nifak ve gaflet sebebiyle olan işler gibi olurlar. O hâlde bu sıfatlarda üstün olanların sevgisi üstünlük derecelerine göredir. Bunun için Ebû Bekri's-Sıddik'ı (radıyallahü anh) İmâm-ı Şâfiî'den, Peygamber Efendimizi de (sallâllahü aleyhi ve sellem) Sıddik'dan çok sever.

Şimdi bu üç sıfata dikkat buyurun da Allahü Teâlâ'nın bu sevgiye lâyık olup olmadığını ve bu sıfatların onda bulunup, bulunmadığını anlayın. Hiçbir câhil yoktur ki, insanların ve meleklerin öncekilere ve sonra olacaklara ait ilimlerinin Allahü Teâlâ'nın ilmi yanında hiç gibi kalacağını bilmesin.

Allahü Teâlâ hepsine hitaben, **«Size ilimden pek az verildi»** (1), buyuruyor. Hattâ dünyadaki bütün âlimler bir araya gelse bir karıncanın yaratılışındaki ince hikmetleri ve intizamı bilmeye uğraşsalar bilemezler. Kendilerinde, bilmeleri için yaratılandan fazlasını bilemezler. Nitekim Allahü Teâlâ, **«Allah insanı yarattı ve ona konuşmayı öğretti»** (2), buyuruyor. Halbuki mahlûkata ait bilgilerin sonu vardır. Allahü Teâlâ'nın ilmi ise sonsuzdur. O hâlde O'na nasıl benzeyebilir? İnsanların ilmi de O'ndandır.

Demek ki hepsi O'nun ilmidir. O'nun ilmi mahlûklardan değildir. Kudrete bakılırsa o da sevgilidir. Bunun için Hazret-i Ali'nin

(1) 17 — İsrâ: 85. (2) 55 — Rahmân: 3-4.

(radıyallahü anh) yiğitliğini ve kudretin bir çeşidi olan Hazret-i Ömer'in (radıyallahü anh) siyaset ve idaresini sever. Halbuki bütün insanların kudreti Allahü Teâlâ'nın kudreti yanında ne kadar kalır? Onlar âcizdirler. Allahü Teâlâ'nın kendilerine verdiği kadar kudretleri vardır. Bir sineğin zararından bile kendilerini koruyamayanlar, elbette âciz olurlar. Fakat, O'nun kudretinin sonu yoktur.

Gökler, yer ve ikisi arasında bulunan cinler, insanlar, hayvanlar, bitkiler ve her şey O'nun kudreti sebebiyledir. Bunlar gibi sonsuz şeyleri yapmaya kaadirdir. O hâlde kudret(1) sebebi ile O'ndan başkasını sevmek nasıl olabilir? Her şeyden beri olmak, ayıb ve kusurlardan temiz olmak, insanlarda en üstün derecede nasıl bulunabilir? İnsanın eksik ve kusurlu olması, ilk önce kul olması ve varlığının kendinden olmamasındandır. İnsan yaratılmıştır. Bundan büyük noksanlık olur mu? İkinci olarak insan, kendi içinde olanları bilmiyor, nerede kaldı ki kendinden ayrı olanları bilsin. Beynindeki bir damar vazifesini yapamazsa delirir ve sebebini anlayamaz; hattâ ilâcı yanında olur da bilemez. Buradan âcizliğinin ve câhilliğinin(2) ne kadar olduğu meydana çıkar. Sıddık ve peygamber de olsa, ilim ve kudretleri yine azdır.

Demek ki, ayıp ve(2) kusurlardan uzak ve temiz olan, ilminin sonu olmayan ve ilmi, cahillik lekelerinden ve bulanıklıklarından uzak olan ve kudreti kemâl üzere olup, yedi kat göğü ve yeri kudretiyle tutan, hepsini bir anda yok etse, büyüklük ve hâkimiyetinden hiçbir şey eksilmeyen, istese bir anda bu âlem gibi yüzbinlerce âlem yaratabilen ve bütün bunlarla azamet ve büyüklüğünden hiçbir şey aratmayan ancak Allahü Teâlâ'dır. Çünkü O'nda artmak olmadığı gibi noksanlık ve azalma da olamaz.

O hâlde(3) O'nu sevmeyen, yahut bir başkasını O'ndan çok sevenden daha câhil kim olabilir? Bu sevgi iyilik sebebiyle olan sevgiden daha üstündür. Çünkü o sevgi nimetin çokluğu ve azlığı sebebiyle artıp eksilebilir. Sebep bu olunca O'nun aşkı her zaman kemâl üzere olur.

Bunun için Dâvud aleyhisselâma vahiy gönderip, **«En çok sevdiğim kul, benden korktuğu için veya bir şey istemek için ibâdet eden değil, Rubûbiyet hakkımı gözetendir»**, buyurdu.

Zebûr'da yazılıdır ki: «Bana Cennet ve Cehennem için tapınandan zâlim kimse var mıdır? Eğer Cenneti ve Cehennemi yaratmasa idim, ibadete lâyık olmayacak mı idim?».

BEŞİNCİ SEBEP: Sevgide münasebet vardır. İnsanın da Allahü Teâlâ ile hususî bir münasebeti vardır. **«Ey habîbim, onlara de ki,**

(1) 17 — İsrâ: 85. (2), (3), (4) IV/263.

rûh Rabbimin bileceği şeydir» [1], buna işaret etmektedir. «Allahü Teâlâ, Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır» [2], bunu bildirmektedir.

Allahü Teâlâ buyuruyor ki: «Kulum bana onu sevmem için yaklaşmak ister. Onu sevince onun kulağı, gözü ve dili ben olurum» [3]. Yine buyurdu: «Yâ Mûsâ (aleyhisselâm), hasta oldum, hâlimi sormaya gelmedin». «Sen âlemlerin Rabbisin, nasıl hasta olursun», deyince, «Filân kulum hastalanmıştı, onun hâlini sorsa idin, benim hâlimi sormuş olurdun» [4], buyurdu.

Âdem'in, Allahü Teâlâ'nın sûreti ile olan münasebetini kitabımızın başında anlatmıştık. Diğer mânâları kitablarda anlatılamaz. Çünkü insanlar bunu anlayamazlar. Birçok zeki kimseler bunun hakkında birçok şeyler söylemişlerdir. Bazısı benzetme yoluna saptılar ve görünen sûretten başka sûret olmaz sandılar. Bazısı hulûl ve ittihâdı, yâni insanın içerisine girer ve onunla birleşir, düşündüler. Bunu anlamak çok zordur.

Maksadımız sevgi sebeplerini bildikten sonra Allahü Teâlâ'nın sevgisinden başka sevgilerin cahillikten olduğunu bildirmektir.

Kelâm ilminden bahsedenin, «Kendi cinsinden başkasını sevemez, Allahü Teâlâ bizim cinsimizden olmadığına göre O'nu sevmek olamaz», sözü ne kadar zavallı olduğunu göstermeye yetişir.

Sevgiye, emirleri yerine getirmekten ibarettir, diyen ve sevgi deyince, kadınları şehvetle sevmekten başka bir şey anlamayan ahmağın aşağılığı meydandadır. Şüphesiz bu şehvet cins ile ilgilidir.

Fakat bizim açıkladığımız sevgi, sûretteki aynı cinsten olma değil, mânâdaki cemâl ve kemâldir. Çünkü peygamberi seven onun da kendisi gibi başı, yüzü, eli ve ayağı olduğu için sevmez. Onunla mânevî münasebeti olduğu için, kendisi gibi diri, âlim irade sahibi, konuşan, işiten, gören ve bu sıfatların o peygamberde kemâl üzere bulunduğunu bildiği için sever. Bu münasebetin aslı burada da vardır. Fakat aradaki fark sıfatların kemâlinin Allahü Teâlâ'da sonsuz olmasındadır. Kemâlin çokluğu sebebiyle meydana gelen ayrılık ve uzaklık sevgiyi artırır.

Münasebet üzere kurulmuş olan sevginin aslını kesip atamaz. Herkes, münasebetin sırrı ve hakikati olan «Allahü Teâlâ Âdem'i kendi sûretinde yaratmıştır» hadis-i şerifini anlayamazsa da, bu kadarcığını ikrar eder ve bilir.

ALLAHÜ TEÂLÂ'YI GÖRMEK GİBİ HİÇBİR LEZZET YOKTUR

Bütün Müslümanlar bunu dilleriyle söylemektedir. Fakat bunun hakikatini kendilerinden aradıkları zaman, bir yerde bulunmayan,

(1) 17 — İsrâ: 85. (2), (3), (4) IV/263.

şekli ve rengi olmayan bir şeyi görmekteki lezzeti bilmezler. Dil ile söylemeleri, şeriat böyle emrettiği içindir. Böyle bir kimsenin kalbinde hiç şevk olmaz. Bilmediği şeye karşı nasıl şevk duyabilir. Bu gizli mânânın hakikatini kitaplarda anlatmak zor ise de, bir işaret ile kısaca bildirelim: Bunda dört asıl vardır.

Birincisi: Allahü Teâlâ'yı görmenin diğer şeyleri görmekten daha iyi olduğunu bilmektir.

İkincisi: Allahü Teâlâ'yı tanımanın O'ndan başkasını tanımaktan daha iyi olduğunu bilmektir.

Üçüncüsü: Kalbin ilim ve mârifette rahat ve huzuru olduğunu, bedenin ve gözün bunda payı olmadığını bilmektir.

Dördüncüsü: Kalbin hususiyetlerinden olan rahat ve huzurun göz, kulak ve diğer hislerden olan rahat ve huzurdan üstün ve kuvvetli olduğunu bilmektir. Bunları bilince Allahü Teâlâ'yı görmekten daha iyi bir şey olamayacağını anlamak gayet basittir.

BİRİNCİ ASIL: Kalbin mârifetteki rahatı olup, lezzeti bedene değil, kalbe aittir.

İnsana birçok kuvvetler verilmiştir. Her biri ayrı bir iş için yaratılmıştır. Her biri ne iş için yaratılmış ise, ondan lezzet alır. Lezzet yaratılışı icabıdır. Meselâ kızma kuvveti başkalarını yenmek ve intikam almak için yaratılmıştır. Lezzeti bunlardadır. Görme, işitme ve diğer kuvvetleri bunlara benzetebilirsiniz. Herbirinin bir lezzeti vardır. Bu lezzetler çeşitlidir. Meselâ mübâşeret lezzeti, kızma kuvvetinden başkadır. Kuvvetten kuvvete de fark vardır. Bazısı daha kuvvetlidir. Nitekim gözün güzel yüzlere bakmaktaki lezzeti, burnun güzel kokuları koklama lezzetinden kuvvetlidir. İnsanın kalbinde de bir kuvvet yaratılmıştır. Buna akıl, yahut nûr derler. Akıl, mârifet için olup hayâl ve hisse gelmeyen şeyleri bilmek için yaratılmıştır. Yaratılışı da böyledir. Lezzeti bunlardadır.

Böylece bu akıl ile bu âlemin yaratılmış olduğunu ve bunun tedbirli bir hâkime ve kaadire ihtiyacı olduğunu, daima O'nunla varlıkta durduğunu anlar. Bunun gibi mahlûkattaki yaratanın sıfat ve hikmetlerini bilir. Bunların hiçbirisi his ve hayâle gelmez. Nice san'atlar bu kuvvetle bilinir ve ortaya çıkar.

Konuşmak, yazmak, aritmetik, geometri ve diğer ince bilgilerin hepsinden lezzet alır. Hattâ küçük bir şeyi bilmekle kendisini medh ederlerse sevinir. Bir şeyden haberi yok derlerse canı sıkılır. Bilmeyi kendinin kemâli bilir. Hattâ satranç oynayanların yanında otursa, sen karışma! deyip, birçok şartlar ileri sürseler, karışmamazlık, söylememezlik edemez. Çünkü böyle aşağı bir bilginin lezzeti ve çokluğu içerisindedir. Dayanamayıp bununla öğünmek ister.

Bilmek nasıl iyi olmaz ve onunla nasıl öğünülmez? İlim [bilmek] Allahü Teâlâ'nın sıfatıdır, insana göre, ilmin kemâlinden daha iyi ne olabilir? Allahü Teâlâ'nın sıfatından meydana gelen kemâlden büyük ne olabilir? Demek ki bu asılda kısaca kalbin lezzetinin mârifette [tanımakta, bilmekte, anlamakta] olduğu, gözün ve bedenin bunda payı olmadığı anlaşıldı.

İKİNCİ ASIL: Kalbde olan ilim ve mârifet, his ve şehvet lezzetlerinden kuvvetlidir.

Bütün gün satranç oynayıp, yemek yemeyen kimseye yemek ye deseler, yemez yine oynar. Bundan anlıyoruz ki, onun satrançtan aldığı lezzet, yemek lezzetinden daha kuvvetli olup, oyunu yemeğe tercih etmektedir. Lezzetin kuvvetini iki arzu bir araya gelince birini diğerine tercih etmekten anlarız.

Bu anlaşılınca aklı daha fazla olanın kalb kuvvetlerindeki lezzeti de daha fazla olur. Nitekim akıllı bir kimseyi baklava, kebap, düşmanını yenecek bir şey veya reisliği vermek arasında serbest bıraksalar, elbette devlet reisliğini ister. Ama çocuk gibi henüz görüşü olgunlaşmamışsa diğerlerini ister. Ama tatlı yemek, mevki sahibi ve devletin reisi olmak isteklerinde olan bir kimse mevkiye kavuşmayı önde tutarsa, onda bu kuvvetin fazla olduğunu anlarız.

Bunun gibi aritmetik veya geometri, tıb veya şeriat ilimlerini öğreten bir âlim bunlardan lezzet alır. Hele branşında kuvvetli ve olgun olursa o lezzeti bütün lezzetlere tercih eder. Bilgisi eksik olursa, bu lezzeti duyamaz.

Buradan anlaşılıyor ki, ilim ve mârifet lezzeti bütün lezzetlerden üstündür. Fakat eksik olmayıp iki arzunun da yaratıldığı kimseler böyledir. Ceviz oynamadaki lezzeti, mübâşeret ve devlet reisliğine tercih eden çocuk, bizi şüpheye düşürmez. Çünkü o henüz noksandır. Onda bu arzular yoktur. İki arzu bir araya gelirse, kendine göre iyi gördüğünü tercih etmek bahis mevzuu olur.

ÜÇÜNCÜ ASIL: Allahü Teâlâ'yı tanımak diğer mârifetlerden daha lezzetlidir.

İlim ve mârifetin lezzeti anlaşılınca, bazı ilimlerin daha kuvvetli olduğunda şüphe kalmaz. Çünkü malûm [bilinen] ne kadar büyük ve şerefli olursa, ona ait bilgi de o kadar lezzetli olur.

Meselâ satranç ilmini çıkarmak, satranç oynamaktan lezzetlidir. Memleketi idare etmek ilmi, terzilikten ve çiftçilikten lezzetlidir. Bunun gibi şeriatin hakikatini ve inceliklerini bilmek, gramer ve lûgat bilgilerinden lezzetlidir. Vezirin, padişahın işlerini nasıl yürüttüğünü bilmek, pazarcıların işlerini bilmekten zevklidir. Padişahın sırlarını bilmek, vezirin sırlarını bilmekten zevklidir.

Demek ki, bilinmesi gereken şey, ne kadar şerefli ise, onu bilmek o kadar lezzetli ve zevklidir. Dikkat buyurun! Var olanlar içerisinde daha büyük, daha kâmil ve celâl sahibi olan Allahü Teâlâ'dan başka kim vardır?! Bütün kemâl ve cemâlleri yaratan O'dur. Hiçbir padişahın memleketini idaresi, göklerin ve yerin melekûtunu ve bu âlemin düzenini sağlayan Allahü Teâlâ'nın tedbiri gibi düzenli değildir. Allahü Teâlâ'dan daha güzel, daha kâmil hiç kimse yoktur. O hâlde O'nu görmekten, O'na bakmaktan daha lezzetli bir bakış olabilir mi?

Buradan anlaşılmış oldu ki, Allahü Teâlâ'yı, sıfatlarını, melekûtunu ve kendisine ait sırları bilmek bütün mârifetlerden (bilgilerden) lezzetlidir. Çünkü bu, mârifet ile anlaşılan her şeyden daha şereflidir. Böyle söylemek bile yanlıştır. Çünkü O'nunla mukayese edilince, hiçbir şey şerefli olmaya lâyık olamaz. Bunun için bu daha şereflidir, demek doğru olmaz. O hâlde, ârif, bu dünyada daima bir Cennettedir.

Nitekim, **«Bu öyle bir Cennettir ki, genişliği göklerin ve yerin genişliği gibidir»** (1), buyurulmuştur. Hattâ daha da geniştir. Çünkü göklerin ve yerin genişliğinin sonu vardır. Mârifet meydanının sonu yoktur. Âriflerin seyrettikleri o güzel bahçenin ucu yoktur. Göklerin ve yerin ise sınırı vardır. Bu güzel bahçedeki meyveler hem esintisizdir, hem de yasak edilmezler. Devamlıdırlar.

Âyet-i kerîmede **«Onun meyvelerine uzanılır»** (2), buyuruldu. Ona kendi zâtından daha yakın ne olabilir? Zahmetin ve kıskançlığın buna yolu yoktur. Çünkü ârifler ne kadar fazla olursa, ünsiyet ve yakınlığı o kadar çok olur. Bu, öyle bir Cennettir ki, içerisinde olanların çok olması onu daraltmaz, bilâkis daha genişletir.

DÖRDÜNCÜ ASIL: Görmek, bilmekten daha lezzetlidir.

Bilmek iki kısımdır. Bir kısmı, **renk** ve **şekiller** gibi, **hayâle gelen** şeylerdir. Bir kısmını ise, **akıl** anlayabilir, **hayâle gelmez.** Allahü Teâlâ ve sıfatları böyledir. Hattâ senin sıfatlarından olan ilim, irade ve hayat gibilerin nasıl olduğu anlatılamaz ve hayâle gelmez. Kızgınlık, aşk, şehvet, dert ve rahat gibi şeylerin nasıl oldukları söylenemez. Bunlar hayâle gelmezler. Bunları ancak akıl anlar. Hayâle gelen bir şeyi idrak etmekte iki derece vardır.

Birincisi: Hayâlde hazır olur. Hayâlinde canlandırırsın. Bu eksiktir.

İkincisi: Gözünün önündedir; görürsün. Bu daha yüksektir. Sevgiliyi görmek; elbette onu hayâlinde canlandırmaktan daha lezzetlidir. Böyle olması yüzündeki güzelliğin hayâlindekinden fazla

(1) 3 — Âl-i İmrân: 133. (2) 69 — Hakka: 23.

olması değildir. Hayâlinde olan da aynıdır. Fakat onu görmek daha açık ve nettir. Nitekim sabahın alacakaranlığında sevgilisini görmekle gün ağarınca görmek arasında fark vardır. Gündüz gözü ile onu görmekten daha çok lezzet alır. Böyle olmasının sebebi, sûretinin güzelliğinin değişmesi olmayıp daha net görünmesidir. Bunun gibi hayâle gelmeyip aklın anladığı şeyler de iki derecedir.

Birincisine mârifet denir. İkincisi bundan daha ötelerdedir. Buna görme ve müşâhede denir. Bunun mârifet yanındaki derecesi, görmenin hayâl yanında olan açıklığı gibidir. Çünkü göz kapağı hayâle mâni değildir. Ama görmeye mânidir. Aradan çekilmeyince müşahede ele geçmez. Bunun gibi insanın su ve topraktan meydana gelmiş olan bu beden ile bağlılığı ve bu dünya şehvet ve arzuları ile olan meşguliyeti mârifeti değil, müşâhedeyi perdelemektedir. Bu perde kalkmayınca, müşâhede ele geçmez. Bunun için Allahü Teâlâ, Mûsa aleyhisselâma **«Beni elbette göremezsin»**, buyurdu. Müşâhede daha kuvvetli ve daha açık olduğu için şüphesiz lezzeti de daha çok olur. Görmedeki lezzetin hayâl etmedekinden fazla olduğu gibi olur.

İşin hakikati şöyledir ki, aynı mârifet öbür dünyada bir başka şekil alıp, birincisine hiç benzemez. Nutfenin gelişip insan olması, hurma tanesinin büyüyüp ağaç olması ve olgunlaşması gibi olur. Bu değişme ile büyük bir açıklık meydana gelir. Buna müşâhede, nazar veya görme denir. Çünkü görme idrakin kemâlinden ibarettir, ve bu müşâhede bu idrakin en yüksek derecesidir. Bunun içindir ki, bu dünyada mârifet bir tarafta, bir yerde olmadığı gibi, âhiretteki bu müşâhedenin de bir yeri yoktur. Demek ki, görmenin tohumu, esası mârifettir. Mârifeti olmayanın önünde, ebediyyen kalkmayan bir perde vardır. Çünkü tohumu olmayan, bir şey yetiştiremez. Mârifet ne kadar çok ve tamam olursa, müşâhede de o nisbette çok ve tamam olur. İşte böyle olunca bütün insanların görme ve görmedeki lezzette aynı olmayacağı, herkesin mârifeti derecesinde görüp lezzet alacağı anlaşılır.

Hadis-i şerifte, **«Allahü Teâlâ insanlara umumî şekilde, Ebû Bekir'e** (radıyallahü anh) **hususî şekilde tecelli eder»** (1), buyurulması bunun içindir. Yalnız onun görüp, diğerlerinin görmeyeceği mânâsında değildir. Belki onun gördüğünü diğerleri görmeyecektir. Çünkü o buna kavuşmuştu. Diğerlerinin elde edemedikleri mârifet tohumunu elde etmişti.

«Ebû Bekir'in fazileti namaz ve orucunun çokluğu ile değil, kalbine yerleşen sır sebebi iledir», hadis-i şerifindeki sır, mârifetten bir çeşitti. Ve kendisine mahsus olacak görmenin tohumudur. Görme bir

(1) IV/269.

olduğuna göre insanların görmedeki ayrılıkları, şekillerin çeşitli aynalarda bir şekilde ayrı olarak görünmeleri gibidir. Bazısı büyük, bazısı küçük, bazısı parlak, bazısı bulanık, bazısı eğik, bazısı doğru olur. Hattâ eğriliği bir dereceye gelir ki güzeli çirkin gösterir, güzel bir yüz aslında iyi olduğu hâlde, burada çirkin ve kötü oluyor.

Kalb aynasını o âleme bulanık ve eğik olarak götüren, başkalarının rahat ve huzur bulduğu şeyde elem ve üzüntü bulur. O hâlde peygamberlerin, görmeden alacakları lezzetin başkaları ile aynı olacağı sanılmasın. Nitekim, âlimlerin kavuştuğuna da avam kavuşmayacaktır. Âlimlerden mütteki ve muhib olanların kavuştuğuna diğer âlimler kavuşamayacaktır. Allah sevgisinin kalbinde galib olduğu bir ârif ile bu sevginin kendisinde bu kadar galib olmadığı ârif arasındaki fark, lezzet bakımından olup görme bakımından değildir. Çünkü ikisi de görür. Görmenin tohumu mârifettir. Her ikisinin tohumu da aynıdır. Bu iki ârif görmeleri aynı olan iki kimseye benzer, ikisi de bir güzel görseler, birisi bu güzele âşık olsa, diğeri olmasa, şüphesiz âşık olanın görmeden alacağı lezzet daha fazladır. Bunlardan birinin aşkı daha kuvvetli olursa, lezzeti de o kadar çok olur.

Demek ki tam saâdet için mârifet de yetmiyor. Muhabbetin de yanında bulunması icabediyor. Bu muhabbetin artması kalbden dünya sevgisini çıkarmakla olur. Bu da zühd ve takvâ olmaksızın ele geçmez. O hâlde zâhid olan ârifin lezzeti daha fazladır.

FASIL

GÖRME İLE MÂRİFET ARASINDAKİ FARK

Görme lezzeti mârifet (bilme, tanıma) lezzeti cinsinden olunca, bu büyük bir lezzet sayılmaz diyene cevap olarak deriz ki:

Böyle söylemesi mârifet lezzetlerinden haberi olmadığı içindir. Birkaç söz toplayıp, ezberleyip ve bunları bir kitabtan veya bir kimseden öğrenip bunlara mârifet denmiştir. Elbette mârifetten lezzet alamaz. Salataya baklava ismini veren, elbette ondan baklava tadı alamaz. Fakat, mârifetin hakikatini tadan, onda öyle lezzet bulur ki, bu dünyada kendisine karşılık olarak Cennet verilse, mârifeti daha çok sever. Nitekim akıllı bir kimse padişahlığı şehvet ve yemek, içmek lezzetlerinden üstün tutar. Bununla beraber mârifetten alınan lezzet, her ne kadar büyük ise de, âhirette olacak bizzat görme yanında kıymeti yoktur. Bunu bir misâl ile anlatalım.

Sabahın alacakaranlığında sevgilisine bakan bir âşık düşün. Aşkının zayif, şehvetinin az, elbisesinde akrep ve arıların bulunduğunu, onu soktuklarını, bunlarla beraber başka işlerle de meşgul ol-

duğunu farzet. Böyle olan kimsenin lezzetinin zayıf olacağında şüphe yoktur. Sonra güneş yükselir, her taraf aydınlanır, şehvet ve aşkı kuvvetlenir, kalbinden korku ve meşgaleler çıkar, arıların sokması sıkıntısından kurtulup sevgilisine bakarsa, öyle bir lezzet olur ki, önceki lezzeti bunun yanında hiç gibi kalır.

Ârifin hâli de dünyada bunun gibidir. Karanlık bu dünyada mârifetin zayıf olmasına benzer. Bir perde arkasından dışarıya bakmış gibi olur. Aşkın zayıf olması insanın noksanlığı sebebiyledir. Bu aşk bu dünyada kemâl dereceye ulaşamaz. Akrep ve arı dünya şehvet ve arzularına benzer. Üzüntü, elem ve sıkıntı, mârifet lezzetini bozarlar. Meşgale ve korku; yaşama, geçinme ve para kazanma gibi düşüncelere benzer.

Ölüm gelince, bunların hiçbiri kalmaz. Görme arzusu kuvvetlenir. Öndeki perde açılır. Üzüntü, elem ve dünya sıkıntıları biter. Mârifet miktarından fazla olmasa da, orada bu engeller bulunmadığı için bu lezzet kemâl derecesine çıkar. Aç bir kimsenin yemeğin kokusunu almakta bizzat o yemeği yemek arasında münasebet olmadığı gibi, mârifet lezzeti ile görme lezzeti arasındaki fark da böyledir.

FASIL

ÂHİRET GÖZÜ, DÜNYA GÖZÜ GİBİ DEĞİLDİR

Mârifet kalbdedir; görme gözdedir, bu nasıl olur? diyene cevap olarak, deriz ki:

Görmeye görme demenin sebebi, hayâlin kemâle ulaşmasındandır. Gözde olmasından değildir. Eğer görme işi alında yaratılsa idi, alın da görürdü. O hâlde görmeyi muhakkak bir yere bağlamak lüzumsuzdur. Görme kelimesi bildirildiği ve bu da gözle olduğu için âhirette gözün görmeden nasibi olacağına inanmıştır.

Âhiret gözü, dünya gözü gibi değildir. Bu göz, tarafları görmektedir. O gözün ise, görmesinde taraf yoktur. Bir cahilin bundan konuşması ve bahsetmesi dediğimizden fazla olursa câiz değildir. Çünkü bu güce sahip değildir.

Fıkıh, Hadis ve Tefsir'de çok sıkıntılar çekmiş olan âlim de bu hususta cahille beraberdir. Bu, onun işi değildir. Kelâm ilminde birçok sıkıntılara katlanan da aslında bu cahil gibidir. Çünkü kelâm âlimi cahilin polis ve yol göstericisi gibidir. Câhilin itikadını sözleri ile korur, bid'at sahiplerinin kötülüğünü ona yaklaştırmaz ve bunun yolunu cedel ilmi ile bilir. Fakat mârifet ayrı bir şeydir. Buna

sahip olanlar ayrı kimselerdir. Böyle sözler bu kitapta anlatılamaz. Sözü kısa kesmek daha iyi olur.

FASIL

ALLAHÜ TEÂLÂ'YI TANIMAK VE SEVMEK NASIL ELDE EDİLEBİLİR?

İçinde, Cennetin unutulduğu lezzeti anlayamıyorum; evet, bunun hakkında çok sözler söylenmiştir. Bu lezzete kavuşamadımsa da, hiç olmazsa, buna inanmak için ne yapmalıyım? diyen bir kimseye deriz ki: Bunun çaresi dört şeydir:

BİRİNCİSİ: Söylenen bu sözleri hatırlamak ve çok düşünmek lâzımdır. Böylece anlaşılabilir. Bir söylemekle kulağa ulaşan söz, kalbe inmeyebilir.

İKİNCİSİ: Şehvet ve lezzette insanın sıfatları aynı şekilde değildir. İlk önce çocuğun arzusu yemektedir. Ondan başkasını bilmez. On beş yaşına gelince, evlenme arzusu meydana gelir. Hattâ hepsinden çok kuvvetlenir. Yirmi yaşına gelince âmir olmak, övünmek, mal toplamak ve mevki sahibi olmak ister. Bu ise dünyadaki lezzet derecelerinin sonudur.

Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, «**Dünya lezzetleri, oyun, çalgı, süslenmek, mal ve evlâd bakımından birbirlerinden üstün olmayı istemektir**» [1], buyuruldu. Bütün bunlardan geçer, dünya kendisine zarar vermez ve kalbini hasta etmezse ilmin neticeleri, yaratanın, mülk ve melekûttaki sırların mârifet lezzeti kalbinde doğar.

Tâli olan şeyleri kısaca geçmek lâzımdır. Bütün bunlar onun için muhtasar oluyor. Başka şeyler onun için ehemmiyetsiz kalır. Aklına gelmez, gözüne görünmez olur. Cennet, yemek, mübaşeret ve gözün lezzetleri güzel bir bahçede oturup etraftaki güzellikleri seyredip yemek yemekten, yeşilliklere, akarsulara ve süslü saraylara bakmaktan fazla bir şey değildir. Bu dünyada bu arzusu devlet reisi olmak, ülkeler almak, emrini yürütmek yanında küçük ve aşağı kalır. Nerede kaldı ki mârifete ulaşsın.

Bir hücreye kapanıp kendine zorla yetecek kadar yemek yiyen bir keşiş, insanlardan kabul görmek ve makam sahibi olmak hırsı ve lezzeti içindedir. Onda makam sevgisi Cennet sevgisinden fazladır. Çünkü Cennet, mübaşeret, yemek, içmek ve görmek lezzetlerinden ibarettir. Bütün arzuları, şehvetleri küçülten makam lezzeti de mârifet lezzetinin yanında, küçük kalır. Bütün bunlara kavuşu-

(1) 57 — Hadîd: 20.

lacağına inanmalıdır. Makam arzusuna erişmeyen çocuk, buna inanamaz. Ona âmirliğin, başkanlığın lezzetini anlatsanız anlayamaz.

İşte sen de bu körlüğünle ârifin yanında bu çocuk gibisin. Lâkin azıcık aklın varsa ve düşünürsen, sana da örtülü kalmaz, sen de anlarsın.

ÜÇÜNCÜSÜ: Âriflerin hâllerine bakmak, onların sözlerini dinlemektir. Erkekliği olmayan erkekler mübâşeret isteği ve lezzetini bilmedikleri hâlde başkalarının bu yolda ellerinde olanı harcadıklarını görür ve bununla diğerlerinde kendisinde bulunmayan bir lezzetin ve şehvetin olduğunu zaruri bir ilimle anlar.

Râbia bir hanım idi. Yanında Cennetten söz ettiler. «Önce ev sahibini, sonra evi düşünmek lâzımdır», dedi. Ebû Süleyman Dârani buyuruyor ki: «Allahü Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki, Cehennem korkusu ve Cennet ümidi onları Allahü Teâlâ'dan meşgul etmez». Mâruf-i Kerhî'nin sevdiklerinden biri kendisine, «Sizi dünyadan ve insanlardan böyle kaçıran şey nedir? Bu kadar ibadetle meşgul eden şey nedir? Ölüm korkusu mu, Cehennem korkusu mu? Yoksa Cennet arzusu mudur?», deyince, «Bunlar nedir? Bütün bunların kudret elinde bulunduğu, O hakiki sultanın sevgisini bir tatsan hepsini unutursun. O'nu tanımak ve mârifete kavuşmak ele geçmişse bunlardan utanırsın», buyurdu. Bişr-i Hâfî'yi rüyada gördüler; «Ebû Nasr-i Temâr ve Abdülvehhâb-ı Verrâk'in hâli nasıldır?», diye sordular. Buyurdu ki: «Onları şu anda Cennette bıraktım. Cennet yemekleri yiyorlar». «Peki sen ne yapıyorsun?», dediklerinde, «Allahü Teâlâ benim Cennetteki yemek ve sulara rağbet etmediğimi bildiği için bana kendisini görmeyi verdi», buyurdu. Ali ibn Muvaffak buyurdu ki: «Rüyamda Cenneti gördüm. İnsanlar yemek yiyorlardı. Melekler her şeyden temiz olan o yemeklerden onların ağızlarına koyuyorlardı. Hazîretü'l-Kuds önünde bir kimse gördüm. Başını önüne eğmiş, dalgın dalgın bakıyordu. Cennet meleklerinin en büyüğü olan RIDVAN'a bu kimdir, dedim. Mârûf-i Kerhî'dir, dedi. Onun ibadeti Cehennemden korktuğu için ve Cenneti arzuladığı için değildi. Onun için bakmak, görmek, serbesttir, buyurdu». Ebû Süleyman Dârânî buyurur ki: «Bugün kendisini düşünen yarın da öyle olur». Yahya bin Mu'az buyuruyor ki: «Bir gece Bayezid'i gördüm. Akşam ve yatsı namazlarını kıldıktan sonra sabaha kadar iki ayağının üzerine oturdu. Tabanı yerden kesilmiş, ayaklarının ucuna basıyor, gözü dalgın ve hayran bir hâlde kaldı. Sonunda, uzun bir secde etti, başını kaldırdı ve «Yâ Rabbi, birçok kimseler seni aradı, onlara su üstünde yürümek ve havada uçmak kerametlerini verdin. Ben bunlardan Sana sığınıyorum. Bazısına yeryüzündeki hazineleri verdin. Bazısına bir gecede uzak mesafelere gitmeyi ve

buna sevinmeyi verdin; ben bunlardan Sana sığınıyorum», dedi. Sonra geri dönüp beni gördü. «Yâ Yahya, burada mısın?», dedi. «Evet», dedim. «Ne zamandan beri?», dedi. «Çok oluyor», dedim. Bunun üzerine, «Bu hâllerden bana bir şeyler anlat», dedim. «Sana uygun olanları söyleyeyim», dedi. «Beni en yüksek ve en alçak melekûtta dolaştırdılar. Arş, Kürsi, gökler ve bütün cennetleri gezdirdiler ve bunlardan hangisini istersen iste verelim», dediler. «Bunlardan hiç birisini istemem», dedim. Bunun üzerine Allahü Teâlâ, «Sen benim hakikî kulumsun», buyurdu.

Ebû Târâb-ı Nahşebî'nin hâllere gömülmüş bir müridi vardı. Bir gün Ebû Türâb kendisine, «Bayezid'i görsen iyi olur», dedi. «Ben Bayezid'den çok meşgulüm», dedi. Üstâdı birkaç defa söyleyince, «Ben Bayezid'in Rabbini görüyorum. Bayezid'i ne yapayım?» diye cevap verdi. Ebû Türâb, «Bir defa Bayezid'i görmen yetmiş defa Allah'ı görmenden daha iyidir», dedi. Müridi hayret edip, «Bu nasıl olur?», dedi. Buyurdu ki: «Ey zavallı, sen Allah'ı görüyorsan, sana kendine göre tecelli ediyor. Bayezid'i Allahü Teâlâ'nın katında görürsen onun mertebesinde görürsün». Mürid söylenileni anladı ve «Gidelim», dedi. Gittiler. Bayezid bir meşelikte idi. Sırtında bir post olduğu hâlde meşelikten çıkınca mürid onu gördü ve feryad edip can verdi. «Ey Bayezid, onu bir bakışla öldürdün», dedi. «Hayır, o mürid sâdık bir mürid idi, onda açığa vurulmayan bir sır var idi. Bizi görünce birdenbire açıldı, fakat zayıf olduğu için dayanamadı, öldü», buyurdu.

Bayezid buyurdu ki: «İbrahim aleyhisselâmın hilletini, Mûsa aleyhisselâmın münâcatını ve İsa aleyhisselâmın ruhâniyetini sana verseler, bu yoldan dönme, bunların ötesinde daha başka şeyler vardır». Bayezid'in kendinden bahseden bir arkadaşı vardı. Bayezid'e dedi ki: «Otuz senedir geceleri namaz kılar, gündüzleri oruç tutarım. Fakat sizin bu söylediklerinizden bende bir şey hâsıl olmuyor». «Üç yüz sene böyle yapsan yine bir şey hâsıl olmaz», buyurdu. «Niçin?», deyince, «Sen kendini seviyorsun», buyurdu. «Bundan kurtuluş çaresi nedir?» dedi. «Yapamazsın», buyurdu. «Buyurun, yapacağım», deyince, yine «Yapamazsın», buyurdu. «Söyleyin yaparım», deyince, «Git sakalını kestir, elbiselerini çıkar, üstüne bir örtü al, bir ceviz tablasını boynuna as ve pazarda, hangi çocuk boynuma bir tokat vurursa ona, şu kadar ceviz vereceğim diye bağır. Bu hâlde kadı ve sultanın yanına git», buyurdu. O kimse «Sübhânâllah! Neler söylüyorsunuz?», dedi. Bayezid buyurdu ki: «Bu söz ile şirke düştün. Sübhânâllah dedin. Bunu, kendini beğendiğin için söyledin». «Başka bir şey söyle, bunu yapamam», dedi. «Birinci ilâç budur», buyurdu. «Bu elimden gelmez», dedi. «Ben de sana yapamazsın dememiş mi idim?», buyurdu.

Ona böyle buyurmasının sebebi kibir ve makam isteme ile meşgul olduğunu ve bu arzulara esir olduğunu, bunlardan kurtulmak için çarenin bu yolla elde edileceğini bildiği için idi.

Hadis-i şerifte geldi ki: İsa aleyhisselâm'a vahiy gelip, **«Kulumun kalbine bakarım, onda dünya ve âhireti görmezsem kendi sevgimi ona yerleştiririm ve onu korurum»**, buyurdu.

İbrahim-i Edhem, «Yâ Rabbi! Bana ihsan ettiğin kendi muhabbetinin ve zikrine verdiğin ünsiyetin yanında, Cennete bir sivrisineğin kanadı kadar kıymet vermediğimi biliyorsun», dedi. Râbia'ya, «Resûlullah'ı (aleyhisselâm) nasıl seviyorsun?», dediklerinde, «Çok zor, çünkü Allahü Teâlâ'nın sevgisi O'nun yarattıklarını sevmeme mâni oluyor», dedi. İsa aleyhisselâm'a, «Hangi iş daha faziletlidir?», diye sorulunca, «Allahü Teâlâ'yı sevmek ve yaptığına razı olmak», buyurdu.

Velhâsıl böyle hikâyeler ve haberler çoktur. Bu hâllere kavuşmuş olanların mârifet ve sevgideki lezzetlerinin, Cenneti istemekten daha fazla olduğu sözlerinden anlaşılıyor.

ALLAHÜ TEÂLÂ'YI TANIMANIN ÖRTÜLÜ OLMASININ SEBEBİ

Bir şeyi tanımak, anlamak iki sebeple zor olabilir. **Birincisi:** Örtülü olup, açık olmamasıdır. **İkincisi:** Çok parlak olup gözün o şeye bakmaya dayanamamasıdır. Bunun için yarasa gündüzün bir şey görmez, gece görür. Eşyanın gece görünmesi sebebiyle değil, daha iyi göründüğü günün ışığına zayıf gözünün dayanamamasındandır. O hâlde Allahü Teâlâ'yı tanımanın zorluğu çok parlaklığı sebebiyledir. Parlaklığının çokluğundan kalbler onu anlamaya dayanamıyor. Allahü Teâlâ'nın parlaklığı ve zuhuru şöyle bilinir:

Yazılmış bir yazı ve dikilmiş bir elbise görüldüğü zaman gören kimse için bu yazıyı yazan ve elbiseyi dikenin kudreti, bilgisi, hayatı ve iradesi hakkında gayet parlak bir fikir verir. Çünkü onların bu işleri içlerindeki sıfatları öyle açığa vurmuştur ki, bunu bilmek kendiliğinden hâsıl oluyor. Eğer Allahü Teâlâ bütün âlemde bir kuştan başka bir şey yaratmasaydı o kuşu gören herkeste bunu yaratının ilminin, kudretinin ve celâlinin en yüksek derecede olduğu kendiliğinden hâsıl olurdu. Çünkü o neticeye vardıracak işaret ve deliller, yazının kâtibe delâletinden daha açıktır.

Gökte ve yerde bulunan hayvanlar, bitkiler, bir hâlde bulunup kendilerini yaratanın cemâline şahidlik ediyorlar. Delillerin ve parlaklığın çokluğundan örtülüdür. Eğer fiillerin bir kısmı O'ndan ol-

sa, bir kısmı olmasa o zaman daha açık olurdu. Hepsi aynı hâlde olunca örtülü oldu. Bu şuna benzer ki, güneşten parlak bir şey yoktur. Her şey onunla görünüyor. Fakat güneş, akşam batmasa idi veya bir sebeple perdelendiğinde gölge olmasaydı hiç kimse yeryüzünde bir ışık olduğunu söyleyemezdi. Beyaz ve yeşil renklerden başkasını görmese idi, bunlardan başka renk yok derdi. Işığın, renklerin kendisiyle hâsıl olduğunu ve kendinin bunlardan ayrı olduğunu bilenler, geceleyin renklerin örtülü olduğunu, gölgede ise güneşli yerden daha örtülü olduğunu bilmeleriyle zıtlarını anlamış oluyorlar. Bunun gibi âlemleri yaratan aradan çekilse veya yok olsa, gök ve yer birbirine çarpar, yok olur ve o zaman, herkes zarurî olarak O'nu bilirdi. Fakat her şey görünüşte aynı hâlde olunca ve bu hâl devam edince büyük bir parlaklık vardır. O hâlde parlaklığı ve açıklığı sebebi ile örtülüdür.

Bir diğer husus da, insanın çocukluk devresinde, daha aklı başına gelmemişken Allahü Teâlâ'nın varlığına şehâdet eden bütün bu şeylere alışmış olmasıdır. Öyle ki, aklı başına geldiği zaman dahi bütün bunları tabiî görür, onların şahidliğini görmez. Ancak çok garip bir hayvan gördüğünde gayr-i ihtiyarî «Sübhânallah» der ve onun şahidliği kalbine tesir eder.

Demek ki gözü zayıf olmayan, gördüğü her şeyi, gök ve yer cinsinden değil, Allahü Teâlâ'nın yarattığı olması şeklinde görür. Bu bir kitapta yazarını görmek gibidir. Bunun gibi neye bakarsa, Allahü Teâlâ'yı görür. Çünkü her şeyi, O yaratmış, O yapmıştır. Bütün âlem O'nun kitabı ve san'atı gibidir. O'ndan, olmayan, O'nunla olmayan bir şeye bakmak istersen, bulamazsın. Her şey, lisân-ı hâl denen, açık bir dille, O'nun kemâline, kudretine, cemâline ve azametine şahidlik ediyor. Bundan daha açık ve meydanda bir şey yoktur. Fakat insanların bunu anlamaktaki âcizlikleri kendi zayıflıklarındandır.

MUHABBETİN İLÂCI

Muhabbet en yüksek makam olunca, ilâcını bilmek de mühim olur. Bir güzele âşık olmak isteyenin, ondan başka her şeyden kesilmesi, yüz çevirmesi lâzımdır. Onun yüzünü görünce devamlı ona bakar. Eli, ayağı, saçı örtülü olsa da, yine güzeldir. Onları da görmeye uğraşır. Gördüğü her güzellik, ona bağlılığını artırır. Buna devam edince, az veya çok bir meyil, kendisinde hâsıl olur. Allahü Teâlâ'yı sevmek de böyledir.

Birinci şart, yüzünü dünyadan çevirmek ve kalbini, dünya sevgisinden temizlemektir. Çünkü, Allahü Teâlâ'nın sevgisinden

başka sevgi, O'nu sevmeye mâni olur. Bu, ekin ekilecek toprağı, dikenlerden ve zararlı otlardan temizlemek gibidir. Bundan sonra O'nu tanımak ister. Kemâl ve Cemâl kendiliğinden sevgili ise de, O'nu sevmeyen, tanımadığı için sevmez. Sıddik ve Fâruk'u (radıyallahü anhümâ) tanıyan, onları sevmemezlik edemez. Çünkü onları öven haberler ve onların menkıbeleri kendiliğinden sevgilidir. Mârifete kavuşmak, temizlenmiş toprağa tohum ekmek gibidir. Bundan sonra, devamlı zikir ve fikir ile meşgul olmalıdır. Zikir ve fikir tohumun açılması ve büyümesine yardım eden su gibidir. Bir kimse, bir kimseyi severek çok anarsa, şüphesiz onunla bir ünsiyet, yakınlık peydâ eder.

Her mü'minde, muhabbetin esasından bir şey vardır. Aralarındaki fark üç sebepten ileri gelmektedir. Birincisi, dünya sevgisinde ve onunla meşgul olmada farklıdırlar. Bir şeyin sevgisi, diğer bir şeyin sevgisine noksanlık verir. İkincisi, mârifette (tanımakta) ayrıdırlar. Bir cahilin Şâfiî'yi sevmesi onu kısaca, büyük âlim bildiği içindir. Fakat onun ilminin tafsilinden haberi olan bir âlim, onu daha çok sever. Çünkü onu, cahilden daha iyi tanır. Üçüncüsü, ünsiyetin elde edilmesine sebep olan zikir ve ibadette farklıdırlar. Muhabbetin farklı olmasının sebebi bunlardır. Fakat onu hiç sevmeyen, hiç tanımayandır. Görünen güzellik, yaratılış icabı sevildiği gibi, kalb sûretinin güzelliği de, bunun gibi sevgilidir. O hâlde muhabbet, mârifetin semeresi, meyvesidir. Mârifeti tam olarak elde etmenin ise iki yolu vardır:

Biri, tasavvufçuların yoludur. Bu da mücâhede etmek ve devamlı zikir ile kalbi temizlemek olup, kendini ve Allahü Teâlâ'dan başka her şeyi unutur. Bundan sonra, onun kalbinde öyle işler meydana gelmeye başlar ki, bunlara Allahü Teâlâ'nın azameti gayet açık olarak görünür. Müşâhede makamına çıkar. O, kurulan bir tuzağa benzer. Bazan av düşer, yakalar; bazan da düşmez, yakalayamaz. Bazan fare, bazan da kartal düşer. Aradaki fark büyüktür. Saâdet rızık miktarıncadır.

İkinci yol, mârifet ilmini öğrenmektedir. Kelâm ve diğer ilimleri öğrenmek değil. Bunun da başlangıcı, tefekkür kısmında işaret ettiğimiz gibi, Allahü Teâlâ'nın yarattıklarındaki nizam ve hâlleri düşünmektir. Bundan sonra, ilerleyerek zâtının Celâl ve Cemâlinde tefekkür edip, isim ve sıfatların hakikatları kendisine bildirilir. Bu uzun bir ilimdir. Fakat, ârif bir üstâd bulunca, zeki olanların buna kavuşması mümkündür. Anlayışı az olanlar buna kavuşamaz. Bu tuzak kurmak gibi değildir ki, bazan av düşsün, bazan da düşmesin. Ticaret, ziraat ve alışveriş gibidir. Şöyle ki: Bir kimse, bir erkek ve bir dişi koyun alır. Bunların çiftleşmesinden, elbette malı artar.

Ancak yıldırım gibi bir şeyle malı helâk olur. Muhabbet yolundan gayrı bir yolla mârifet arayanın, araması boş olur. Mârifeti de bu yolun dışında arayan, bulamaz. Allahü Teâlâ'nın muhabbeti olmaksızın, âhirette saâdete kavuşmayı sanan, yanılmıştır. Çünkü âhiret, Allahü Teâlâ'ya kavuşmaktan başka bir şey değildir. Bir şeye kavuşan bir kimse, o şeyi önceden sevip ve bazı sebeplerle ondan uzak kaldıysa ve bir zaman onu elde etmek şevki ile çalıştıysa, engeller aradan kalktığında ona kavuşunca, büyük lezzete erişir ve saâdeti bu olur. Önceden sevmemişse, onda hiç lezzet bulmaz. Az sevmişse, az lezzet bulur. Demek ki saâdet, aşk ve muhabbet miktarıncadır. Eğer, Allah korusun, Allah sevgisinin zıddına âşina olur, ona tutulur ve onunla ilgilenirse, âhirette karşısına çıkan bunun tersi olur. Helâk olup, üzüntü ve elem içinde kalır. Başkalarının said, iyi olduğu şeyle, o şaki ve kötü olur.

Bu kimse şu çöpçüye benzer: Attarlar çarşısına girer, güzel kokunun te'sirinden düşer, bayılır. Ayıltmak için gelip, başına gülyağı ve misk dökerler. Baygınlığı daha çok artar. Bir zamanlar çöpçülük yapan bir kimse oraya gelinceye kadar öyle yatar. Ne olduğunu sorar. Bir parça pislik getirir, ona koklatır. Kendine gelir ve güzel koku, işte budur! der. Dünya lezzetleri ile ünsiyet peydâ edip onu kendine mâşuk, sevgili edinen bu çöpçü gibidir. Attarlar çarşısında bir güzellik bulamaz. Oradaki her şeyi tabiatın alışkanlığının zıddı olarak bulur ve sıkıntı, bu sebeple artar. Sevdiği ve içinde yaşadığı pislikleri orada bulamaz. Âhirette de böyledir. Dünya şehvet ve arzularından birini bulamaz. Oradakilerin hepsi, tabiatının, alışık olduğu şeylerin zıddıdır. Hepsi üzülmesine ve şaki olmasına sebep olur.

Demek ki **âhiret, rûhlar âlemidir ve Allahü Teâlâ'yı görmek âlemidir.** Said [iyi] o kimsedir ki, burada iken, kendini onunla münasebette bulundurur. Orada da kendine uygun olana kavuşur. Bütün riyâzet, ibadet ve mârifetler bu münasebet içindir. **Nefsini temizleyen kurtuldu»** (1), âyet-i kerimesi bunu bildirmektedir. Bütün günahlar, şehvetler ve dünya sevgileri bu münasebetin zıddıdır. **«Nefsini doğru yoldan ayıran, helâk eden ziyan etti»** (2), bunu haber veriyor. Basiret sahipleri bu mânânın müşâhedesinde, taklidden kurtulmuşlardır. Bunu peygamberlerin sıdkından bilmişlerdir. Belki sıdk sebebiyle mûcizeye lüzum kalmadan zarurî olarak bilmişlerdir. Tıb ilmini bilen kimsenin tabibin sözlerini duyunca, onun tabib olduğunu bilmesi gibidir. Hikmetle konuşan bir hakimin sözünü, bir pazarcı duysa onu cahil sanır.

O hâlde bir peygamberi, peygamberlik iddiasında bulunan bir

(1) 91 — Şems: 9. (2) 91 — Şems: 10.

yalancıdan bu yolla ayırırlar. Bir de kendi basireti ile bileceği şeylerin çoğunu bir peygamberden öğrenir. Bu, kendiliğinden olan bir ilimdir. Asânın yılan olmasından meydana gelen ilim gibi değildir. Bu ilim tehlikelidir. Çünkü mûcizeyi sihirden ayırmak bununla kolay olmaz.

MUHABBETİN ALÂMETLERİ

Muhabbet çok kıymetli bir cevherdir. Muhabbet dâvası etmek, seviyorum demek kolaydır. Fakat her seviyorum diyenin sevenlerden olduğunu zannetmeyin. Muhabbetin nişan ve alâmetleri vardır. Bunları kendinde aramalıdır. Bunlar yedi alâmettir:

BİRİNCİ ALÂMET: Ölümü kötü görmez. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Allahü Teâlâ'yı görmek isteyen ölümü kötü görmez»** (1). Büveyti, zâhidlerden birine, «Ölümü seviyor musun?» dedi. Zâhid duraklacı. «Eğer sâdık olsaydın ölümü severdin» dedi. Fakat sevgi olduğu hâlde ölmeyi değil, erken ölmeyi istemeyebilir. Çünkü ölüm için azığını henüz hazırlamamıştır. Hazırlayıncaya kadar ölmeyi istemez. Bunun alâmeti de azık toplamakta çok büyük gayret göstermektir.

İKİNCİ ALÂMET: Allahü Teâlâ'nın sevdiğini, kendi sevdiklerine tercih eder. O'na yaklaşmaya sebep olan şeyleri terk eylemez. Mahbûbundan uzaklaşmaya sebep olan şeylerden kaçınır. Bu, Allahü Teâlâ'yı bütün kalbi ile seven kimsedir. Nitekim Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Allahü Teâlâ'yı bütün kalbi ile seven bir kimseyi görmek istiyorsanız, Huzeyfe'nin kölesi Sâlim'e bakınız»** (2). Demek ki bir kimse bir günah işlerse muhib olmadığını göstermez. Ama sevgisi de bütün kalbiyle değildir. Buna delilimiz şudur ki: Nuayman'a şarap içmesi sebebiyle birkaç defa had vurdular. Bir kimse ona lânet etti. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Lânet etme. O Allah'ı ve Resûlünü seviyor»** (3). Fudayl buyurdu ki: «Sana Allahü Teâlâ'yı seviyor musun, dediklerinde cevap verme. Çünkü, hayır dersen kâfir olursun. Seviyorum dersen işlerin Allah adamlarının işlerine benzemiyor».

ÜÇÜNCÜ ALÂMET: Allahü Teâlâ'yı daima kalbinde bulundurmak ve zorlamaksızın buna kendini vermektir. Çünkü bir şeyi seven kimse onu anar. Sevgi tamam olunca artık onu hiç unutmaz. O hâlde kalbini zorla zikir üzerinde bulunduruyorsa, asıl sevdiği-

(1), (2) IV/283 (3) IV/284.

nin, zikri kalbine galib olan şey olmasından korkulur. Allahü Teâlâ'nın sevgisi galib olmayabilir. Fakat onun sevgisinin sevgisi galib olabilir ve sevmek isteyebilir. Sevgi başkadır, sevgiyi istemek başkadır.

DÖRDÜNCÜ ALÂMET: **Kur'ân-ı Kerim'i ve Peygamber Efendimizi (sallâllahü aleyhi ve sellem) ve onunla ilgili olan her şeyi sevmektir.** Sevgi kuvvetli olunca bütün insanları sever. Çünkü hepsi O'nun kullarıdır. Belki bütün mahlûkatı sever. Çünkü hepsini O yaratmıştır. Nitekim, bir kimse bir kimseyi sever ise; onun kitap ve yazılarını da sever.

BEŞİNCİ ALÂMET: **Halvet ve münâcatı çok istemelidir.** Bir an evvel akşam olmasını, bütün engellerin aradan kalkmasını ve halvette Allahü Teâlâ'ya münâcat etmesini ister. Uyku ve konuşmayı gece - gündüz halvetinden çok severse sevgisi zayıf olur. Dâvud aleyhisselâma vahiy gelip, «Yâ Dâvud, insanlardan hiç kimse ile ünsiyet etme Benden kesilirsin. Bilhassa iki kimse ile: Biri sevap kazanmakta acele edip buna geç kavuşursa tembellik eder. Öteki de beni unutup kendi hâline kanaat eder. Bunu tanımanın nişanı şudur ki: Onu kendi hâline bırakırım ve onu dünyaya hayran ederim», buyurdu:

Demek ki sevgi tamam olunca ondan başka hiçbir şeye ünsiyet (yakınlık) kalmaz. Beni İsrâil'de bir âbid gece bir ağaç altında namaz kılardı. Güzel sesli bir kuş o ağaçta öterdi. Zamanın peygamberine vahiy geldi: «O kimseye de ki, bir mahlûka tutuldu ve bununla öyle bir derece kaybetti ki, hiçbir amel ona kavuşturamaz». Öyle kimseler vardır ki, Allahü Teâlâ'yı münâcatlarında öyle bir dereceye ulaşmışlardı ki; evinin bir tarafında yangın çıksa haberleri olmazdı. Birisinin namaz kılarken ayağındaki bir yaradan ötürü ayağını kestiler, haberi olmadı. Dâvud aleyhisselâm'a vahiy gelip, «Rabbimi seviyorum deyip sabaha kadar uyuyan kimse yalancıdır. Seven sevdiğini görmek istemez mi? Beni kim ararsa onunla beraberim», buyurdu. Mûsa aleyhisselâm, «Yâ Rabbi, neredesin, Seni orada arayayım?», deyince, «Aramaya kasd edersen bulursun», buyurdu.

ALTINCI ALÂMET: **İbadetleri kolay yapar, ibadetler kendisine ağır gelmez.** Büyüklerden biri diyor ki: Yirmi sene canımı dişime takıp ibadet ettim. Sonra yirmi sene o ibadetten zevk aldım. Sevgi kuvvetlenince ibadetteki lezzet hiçbir yerde bulunmaz. Nerede kaldı ki, zor gelsin.

YEDİNCİ ALÂMET: **Allahü Teâlâ'ya itâat eden bütün kulları sever, hepsine, merhametli ve müşfik olur. Bütün âsileri ve kâfir-**

leri düşman tutar. Nitekim Sûre-i Feth'de Peygamber Efendimizin (sallâllahü aleyhi ve sellem) ashâbını överken, **«Kâfirlere karşı çok şiddetli ve sert, kendi aralarında çok merhametli ve şefkatlidirler»** [1], buyurdu. Peygamberlerden biri, «Yâ Rabbi, Senin evliyâ ve sevgili kulların kimlerdir?», diye sorunca, «Çocuğun annesine tutkun olduğu kadar Bana tutkun olanlar. Kuşun yuvasına sığınması gibi Benim zikrime sığınanlar, Günah işleyenlere karşı kızgın, korkusuz, kaplan gibi olanlar», buyurdu. Bu ve böyle misaller çoktur. Sevgisi tamam olanda hepsi bulunur. Bir kısmı bulunursa sevgisi de o derece olur.

ALLAHÜ TEÂLÂ'YA KARŞI OLAN ŞEVK (AŞIRI İSTEK)

Muhabbeti kabul etmeyen şevk'i kabul etmez. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir duâsında, **«Yâ Rabbi! Senden seni görmek şevkini ve zâtına bakmak lezzetini istiyorum»**, buyurdu. Ve yine buyurdu: **«Allahü Teâlâ buyuruyor ki: İyi kimselerin beni görmek için şevkleri, arzuları uzadı. Ben onları, onların beni istemelerinden daha çok istiyorum»**.

O hâlde Allahü Teâlâ için olan şevkin ne olduğunu bilmek lâzımdır. Çünkü muhabbet şevksiz olmaz. Tanınmayan, bilinmeyen kimseye karşı şevk olmaz. Yâni arama isteği olmaz. Bilinip tanınıp, yanında bulunana karşı da şevk olmaz. O hâlde şevk, bir bakımdan hazır, bir bakımdan gaib olana karşı olur. Tıpkı hayâlinde bulunup, gözünden uzak olan bir sevgili gibi. Şevk, bir şeyi gözü ile görüp onu anlama isteğinin tamamlanmasıdır. O hâlde buradan anlaşılıyor ki, dünyada Allahü Teâlâ'ya kavuşmak olmadığına göre şevkin sonu yoktur. Mârifeti hazır ise de, müşâhedesi gaibdir. Görmek, hayâlin kemâli olduğu gibi, müşâhede de, mârifetin kemâlidir. Ölümden önce bu şevk kalkmaz. Hattâ öldükten sonra da şevkin bir çeşidi kalıp âhirette bile kalkmaz. Bu dünyada anlamaktan âciz olmak iki sebepledir:

Birincisi: Mârifet görmeye benzeyen bir idraktir. O hâlde ince bir perdenin veya sabah beyazlığına benzeyen bir örtünün arkasındadır. Âhirette perde açılır ve bu şevk biter.

İkincisi: Bir kimsenin sevgilisi olur. Yüzünü görmüş olup saçını, azâlarını görmemiş olur ve bütün bunların da çok güzel olduğunu bilir ve görmek ister.

Bunun gibi, Allahü Teâlâ'nın Cemâlinin sonu yoktur. Bir kimse ne kadar bilirse, bilmediği o kadar çok olur. Çünkü O'nun bilin-

(1) 48 — Feth: 29.

mesinin, sonu yoktur. Hepsi bilinmeyince, Allahü Teâlâ'nın Cemâli idrak edilemez. Bu ise insan için dünyada da, âhirette de mümkün değildir. Çünkü insanın ilmi sonsuz olamaz. Âhirette görme arttığı müddetçe lezzet de artar. Bu nihayetsiz olur. Kalbin bakması hazır olunca hâli daima rahat ve neş'eli olur. Buna ünsiyet denir. Kalbin bakışı bilemediklerine olursa kalb istek üzere olur. Buna da şevk denir. Bu şevkin ise dünyada, âhirette de sonu yoktur. Âhirette daima, **«Yâ Rabbi, bizim nûrumuzu tamamla»** (1), der. Çünkü Allahü Teâlâ'nın Cemâlinden aşikâr olan her şey nûrdur. Onlar da bunun tamamını isterler. Fakat dayanamazlar. Çünkü Allahü Teâlâ'yı kendinden başka hiç kimse tam bilemez. Tam bilinmeyince tam görülemez. Fakat arzu edenlerin yolu açıktır. Onların devamlı keşif ve görmeleri artar. Cennetteki lezzetlerin sonsuz olmasının esası budur. Böyle olmasa idi, daima aynı lezzet içerisinde kalırdı. Çünkü devamlı olan ve kalbin alıştığı lezzet her zaman aynı zevki vermez. Bir yenilik olursa lezzet artar. O hâlde Cennettekilerin kavuştukları nimetler her an yenilenmekte, bir an öncekini az görmektedir. Çünkü her gün artmaktadır.

Buradan ünsiyetin de ne demek olduğu anlaşıldı. Çünkü ünsiyet hazır olan bir şeye karşı kalbe izâfe edilen bir hâldir. Kavuştuklarından başkasına bakmayınca, ünsiyet değişmez. Kavuşamadıklarına bakınca, şevk hâli olur. Bundan anlaşılıyor ki, Allahü Teâlâ'yı sevenlerin hepsi bu dünyada ve öbür dünyada ünsiyet ve şevk arasında bulunurlar.

Allahü Teâlâ, Dâvud aleyhisselâm'a buyurdu ki: **«Yeryüzünde olanlara benden haber ver ve de ki: Beni sevenleri Ben de severim. Halvette [yalnız bir yerde] benimle beraber oturanlarla beraberim; beni zikir edenlerin ve zikrime alışanların mûnisi [yakını] yım. Beni arkadaş kabul edenin arkadaşıyım. Beni seçeni ben de seçerim. Emrimi yapanın emirlerini yaparım. Kullarımın kalbini bilirim. Kullarımdan beni sevip de kendisini sevmediğim ve ona öncelik vermediğim kimse yoktur. Beni arayan bulur. Başkasını arayan beni bulamaz. Ey insanlar! Tutulduğunuz, aldandığınız bu işlere güvenmeyin; yüzünüzü benimle olmaya, benimle bulunmaya, benimle ünsiyet peydâ etmeye çeviriniz. Bana yakın olunuz, bana alışınız, ben de size yakın olayım, ben de size alışayım. Çünkü ben kendi dostlarımın tıynetini [yaratılış hamurunu] dostum olan İbrahim (aleyhisselâm) tıynetinde yarattım. Mûsa (aleyhisselâm) benim sırdaşımdır ve Muhammed (aleyhisselâm) benim en seçkin kulumdur. Bana müştâk olanların kalbini kendi nûrumdan yarattım. Onları kendi Celâlim ile terbiye eyledim».**

---

(1) 66 — Tahrîm: 8.

Peygamberlerden bazısına vahiy gelip, «Benim, beni seven kullarım vardır. Ben onları seviyorum. Onlar beni arzuluyor, ben onları arzuluyorum. Onlar beni anıyor, ben onları anıyorum, onlar bana bakıyor, ben onlara bakıyorum. Siz onların yolunu tutarsanız sizi de severim. Onların yolundan saparsanız size düşman olurum» (1), buyurdu. Muhabbet ve şevk hakkında bu ve buna benzer haberler çoktur. Burada bu kadar anlatmak yetişir.

RIZÂNIN HAKİKATİ VE FAZİLETİ

Allahü Teâlâ'nın kazâsına rızâ, en yüksek makamdır. Bunun ötesinde başka bir makam yoktur. Çünkü muhabbet, makamların en iyisi, Allahü Teâlâ'nın kazâsına rızâ ise, muhabbetin neticesidir. Her muhabbetin değil, ancak kemâl üzere olan muhabbetin neticesidir.

Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Allahü Teâlâ'nın kazâsına rızâ büyük makamdır» (2). Resûlullah (aleyhisselâm) bir kavme, «Sizin imanınızın alâmeti nedir?», diye sorunca dediler ki, «Belâlara sabrederiz, nimetlere şükrederiz, kazâya râzı oluruz». «Hâkim ve âlimdirler, kuvvetlerinin çokluğundan peygamberler gibidirler» (3), buyurdu. Yine buyurdu: «Kıyamet günü ümmetimden bir kısmına Cennete uçmaları için kanat yaratılır (4). Melekler onlara hesabınız, ameliniz tartıldı mı, Sırat'ı gördünüz mü? derler. Biz bunların hiçbirisini görmedik, derler. Melekler siz kimsiniz? derler. Hazret-i Muhammed'in (sallâllahü aleyhi ve sellem) ümmetiyiz derler. Melekler, ne amel işlediniz ki, bu ihsana kavuştunuz derler. Bizim iki hasletimiz vardır: Biri, yalnız iken günah işlemeye utanırdık; ikincisi Allahü Teâlâ'nın bize verdiği az bir rızka râzı olurduk, derler. Melekler, bu dereceye kavuşmak hakkınızdır derler».

Mûsa aleyhisselâma kavmi, «Allahü Teâlâ'ya sorun; neden râzı ise onu yapalım», deyince vahiy geldi ki: «Benden râzı olun, sizden râzı olayım». Dâvud aleyhisselâm'a vahiy geldi ki: «Evliyâ kullarımın işi üzüntü ve inlemektir, bu hâlleri kalblerinde benimle münâcatın tatlılığını artırır. Ey Dâvûd! Dostlarımdan benim sevdiğim, rûhanî olanlardır. Onlar bir şeye üzülmezler. Dünyada hiçbir şeye gönül bağlamazlar».

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Allahü Teâlâ buyuruyor: Ben O Allah'ım ki, benden başka Allah yoktur, belâlarıma sabretmeyen, nimetlerimin şükrünü yerine getirmeyen, kazâma râzı olmayana söyle, benim semamın altından

---

(1) IV/278. (2), (3), (4) IV/295.

çıksın ve kendisine başka Rab arasın». Yine buyurdu: «**Allahü Teâlâ buyuruyor, takdir ettim, tedbir ettim ve kendi sun'umu muhkem eyledim [ölçtüm, biçtim ve sağlam yaptım]. Olacak şeylerin hepsine hüküm verdim. Râzı olandan râzı olurum, râzı olmayana hışım ederim. Beni görünceye kadar böyle devam eder»** (1). Yine buyurdu: «**Allahü Teâlâ buyuruyor ki, iyilik ve kötülüğü yarattım. Ne mutlu o kimseye ki, onu hayır için yarattım ve hayrı, iyiliği onun elinde kolay eyledim. Kötülük için yarattığıma yazıklar olsun. Onların elinde kötülük kolay olur. Niçin ve nasıl diyene de yazıklar olsun»** (2).

Peygamberlerden biri yirmi sene açlığa, çıplaklığa ve çok sıkıntılara müptelâ oldu. Duâ etti. Kabul olmadı. Vahiy geldi ki: «Gökleri ve yeri yaratmadan önce, senin kısmet ve takdirinden nasibin bu idi. Yaratmış olduğum gökleri, yeri ve mülkümdeki düzeni senin için bozayım mı? Ve benim istediğimin olması değil, senin istediğinin olmasına hükmedeyim mi? Benim isteğim değil, senin isteğin mi olsun? İzzetime yemin ederek söylüyorum ki, eğer kalbinden bir an bu geçerse ismini peygamberler defterinden silerim».

Enes (radıyallahü anh) der ki: Yirmi sene Resûlullah'a (sallâllahü aleyhi ve sellem) hizmet ettim. Yaptığım hiçbir şey için, bunu niçin yaptın demedi. Yapmadıklarım için de niçin yapmadın demedi. Yapmadığım bir iş için bana kızacak olsa, «Mukadder olsaydı olurdu», buyururdu.

Dâvud aleyhisselâm'a vahiy geldi ki: «**Ey Dâvud! Sen istersin, ben de isterim, ancak benim istediğim olur. Benim istediğimi kabul edersen istediğinde sana yetişirim. Elbette benim istediğimden başkası olmaz».**

Ömer ibn Abdülaziz buyurdu ki: «Takdir edilene sevinirim. Acaba takdir nedir, ne istersin? dediklerinde, Allahü Teâlâ'nın alnıma yazdığını isterim». İbn Mes'ûd (radıyallahü anh) buyuruyor ki: «Olan bir şeye keşke olmasa idi veya olmayan bir şeye keşke olsaydı demektense, ateş yemeyi tercih ederim». Beni İsrâil'de uzun zamandan beri ibadetle meşgul olan bir âbid vardı. Bir gece rüyasında «Cennette senin arkadaşın filân kadındır», dediler. İbadetini görmek için onu istedi. Farzlardan başka ne gece namazı, ne de nâfile oruç gördü. «Senin amelin nedir? Bana söyle», dedi. «Gördüğün kadardır», diye cevap verdi. Fazla ısrar edince nihayet hatırladı ve «Bende bir haslet vardır, o da şudur», dedi. «Başıma bir belâ gelse veya hastalansam kurtulmayı hiç istemem. Güneş altında olsam gölgeye gitmek hiç istemem. Gölgede olursam güneşe çıkmak istemem. Allahü Teâlâ'nın yaptığına râzı olurum». Âbid bunu duyunca elini başına koydu ve «Bu, büyük bir haslettir», dedi.

---

(1) IV/295 - 296. (2) IV/296.

RIZÂNIN HAKİKATİ

Bazıları demişlerdir ki, belâya ve arzuya aykırı olan şeye râzı olmak mümkün değildir. Belki burada son nokta sabırdır. Bu yanlıştır. Sevgi galib olunca isteklere uymayan şeylere rızâ iki şekilde mümkündür.

Birincisi: Aşka öyle dalmış ve kendinden geçmiş olur ki, kendinden de haberi olmaz. Nitekim düşman karşısında bir kimse kızarak öyle harbeder ki, yara alsa bile duymaz. Görünce yaralandığını anlar. Bir kimse mühim bir hizmete giderken, ayağına batan dikeni hissetmez. Kalb meşgul olunca, açlık ve susuzluk aklına gelmez. Bütün bunlar bir mahlûkun aşkında ve dünya hırsında mümkün oluyor da, Allahü Teâlâ'nın aşkında ve âhiret sevgisinde niçin mümkün olmasın? Kalbdeki manevi sûretlerin güzelliğinin, aslında çöplük ve pislik üzerine çekilmiş bir deriden ibaret olan dış görünüş güzelliğinden daha büyük olduğunu herkes bilir. Kalb güzelliklerini idrak eden basiret gözü, çok defa yanılan, büyüğü küçük, uzağı yakın gören baş gözünden daha açık, daha keskindir.

İkincisi: Acı hisseder, fakat sevdiğinin rızâsının bunda olduğunu bildiği için buna râzı olur. Nitekim bir sevdiği kendisine, kan aldır veya şu acı ilâcı iç dese, sevdiğinin rızâsını kazanmak için buna râzı olur. O hâlde Allahü Teâlâ'nın rızâsının kendi başına gelende olduğunu bilen râzı olur. Fakirliğe, hastalığa, belâya sabreder, râzı olur. Nitekim dünya emellerine kavuşmak için sıkıntılı yolculuklara, denizdeki tehlikelere ve zor işlere râzı olur. Birçok muhibler [sevenler] bu dereceye kavuşmuşlardır.

Feth-i Musûlî'nin hanımı, tırnağı kopup düşünce güldü. Canın yanmadı mı dediklerinde, bunun sevabının sevinci, acısını unutturdu, dedi. Sehl-i Tüsteri hastalanmıştı. İlâcı almadı. «Niçin almıyorsun?», dediklerinde, «Ey dostum, dostun yarasının acıtmayacağını bilmiyor musun?» dedi. Cüneyd-i Bağdadi diyor ki: «Seriyyü's-Sekâti'ye, muhib acı duyar mı?», diye sordum. «Hayır», dedi. «Kılıçla kesilse yine duymaz mı?», dedim. «Hayır, bir değil yetmiş kılıç vursalar gene duymaz», dedi». Birisi diyor ki: «O'nun sevdiğini ben de severim, Cehenneme gitmemi isterse râzı olurum ve isterim». Bişr-i Hâfi buyuruyor ki: Bağdat'ta bir kimseye bin değnek vurdular, ağzından ses çıkmadı. «Niçin feryad etmedin?», dedim, «Sevdiğim hâzır idi, beni görüyordu», dedi. «O azametli mâşûku [sevgiliyi] görseydin ne yapardın?», dedim. Feryad edip canını teslim etti. Bişr-i Hâfi buyuruyor ki: «Müridliğimin ilk zamanlarında Abadan'da idim. Yere yıkılmış, kulağını karıncaların yediği cüzzamlı bir adam gördüm. Başını kucağıma aldım. Ona acıdım, kendine gelince, «Bu hangi zavallıdır ki, kendini benimle Allahü Teâlâ arasına atıyor», dedi».

Kur'ân-ı Kerim'de, Yûsuf aleyhisselâma bakan kadınların, onun azamet ve celâlinden ellerini kesip haberleri olmadığı bildirilmektedir. Mısır'da kıtlı kolmuştu. Aç olanlar Yûsuf aleyhisselâmı görmeye gider, açlıklarını unuturlardı. Bu, bir mahlûkun güzelliğinin te'siridir. Her şeyi yaratan Allahü Teâlâ'nın güzelliği bir kimseye gösterilirse belâları duymamasına niçin şaşılsın.

Sahrada oturan bir kimse vardı. Allahü Teâlâ'nın her hükmettiğine bu hayırlıdır, derdi. Eşyasını kollayan bir köpeği vardı. Yükünü yüklediği bir de merkebı vardı. Bunları uyandıran bir de horozu vardı. Aç bir kurt gelip merkebi parçaladı. Bunda bir hayır var, dedi. Horozu da köpek öldürdü. Yine bir hayır var, dedi. Köpek de başka bir sebeple öldü. Yine bir hayır var, dedi. Hanımı ve çocukları üzülüp; her ne olursa, bunda bir hayır var, diyorsun, bu ne biçim hayırdır. Elimiz, ayağımız bunlar idi, hepsi öldü, dediler. Belki hayır bunlarda olur, dedi. Ertesi gün kalkınca etrafında bulunanları merkep, horoz ve köpek sesleri sebebi ile hırsızların öldürüp, mallarını almış olduklarını ve bunlarınkiler öldüğü için kendilerini bulamadıklarını gördü. Allahü Teâlâ'nın işine, bunda bir hayır var demenin hikmetini anladın mı?.. dedi.

İsa aleyhisselâm kör, cüzzamlı iki tarafı felç, elsiz, ayaksız bir kimseye uğrayıp, «Allahü Teâlâ'ya hamdolsun ki, birçok insanların tutuldukları belâdan beni korudu», dediğini duydu. «Sana verilmeyen belâ yok, seni hangisinden korudu?» buyurdu. Cevabında, «Kalbinde, benim kalbimde olan mârifetin yaratıldığı kimseden sıhhatliyim», dedi. İsa aleyhisselâm elini ona sürdü, hastalığı geçti, yüzü güzelleşti. Bir müddet beraber sohbet ve ibadet eylediler.

Şibli'yi deli diye hastahaneye kaldırdılar. Yanına birkaç kişi geldi. «Siz kimsiniz?», dedi. «Sizi sevenleriz», dediler. Onlara taş atmaya başladı. Kaçtılar, «Yalan söylüyorsunuz. Beni sevseydiniz belâma sabrederdiniz», buyurdu.

FASIL

DUÂ, RIZÂYA AYKIRI DEĞİLDİR

Bazıları rızânın şartı, duâ etmemektir. Olmayanı Allahü Teâlâ'dan istemeyin. Olana râzı olun. Günah ve fıskı kötü görmeyin, nehy-i münker yapmayın. Onlar da Allahü Teâlâ'nın kazâsı iledir. Bir şehirde günah, vebâ ve belâ çok olursa, oradan kaçmak, kazâdan kaçmak olur, demişlerdir. Bunların hepsi yanlıştır. Fakat Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) duâ eyledi ve «Duâ, ibadetin iliğidir», buyurdu. Hakikatte duâ, kalbe incelik, kırıklık, yalvar-

ma, âcizlik, tevazû verir ve Allahü Teâlâ'ya sığınmaya sebep olur. Bütün bunlar beğenilen sıfatlardır. Susamayınca su içmemek, acıkmayınca yememek, soğuk olmayınca kalın giymemek rızâya aykırı değildir. O hâlde belânın gitmesi için duâ etmek de böyledir. Hattâ bir sebep olarak bildirilen ve yapılması emredilen şeyi yapmamak, rızâsızlık olur. Çünkü Allahü Teâlâ, **«Duâ ediniz, benden isteyiniz»**, buyuruyor. Fakat günaha râzı olmak nasıl câiz olur? Bu yasak edilmiştir. **«Günaha rızâ gösteren onu işleyene ortak olur»**, buyuruldu. Yine buyuruldu ki: **«Doğuda bir kimseyi öldürürler, batıda bulunan bir kimse, buna râzı olursa günahta ona ortak olur».**

Günah, Allahü Teâlâ'nın kazâsı, yaratması ise de, iki tarafı vardır. Biri, kul bunun kendi ihtiyarında olduğunu bilir. Bunu işleyenin Allahü Teâlâ'nın düşmanı olacağını da bilir. Diğeri Allahü Teâlâ'nın kazâ ve takdiri ile olduğunu bilmesidir. Âlemin günah ve küfürden tamamen kurtulamayacağı kazâsına rızâ gösterilir. Fakat günah ve küfür, insanın ihtiyarı ile olduğunu, onun sıfatı olduğunu, Allahü Teâlâ'nın bunu sevmediğini bildiği hâlde buna rızâ göstermek olamaz. Burada bir tenâkuz yoktur. Bir kimsenin sevmediği bir kimse ölse, o kimse kendisini sevmese de hem üzülür, hem de sevinir. Bir bakıma sevinir. Bir bakıma üzülür. Tenâkuz olması için ikisi de aynı cinsten olmalıdır. Bunun gibi, günah işlemenin galib olduğu yerden kaçmak lâzımdır. Kur'ân-ı Kerîm'de, **«Yâ Rabbi! İnsanları zâlim olan bu yerden, bizi çıkar»** (1), buyuruldu.

Geçmiş büyüklerimiz, daima böyle şehirlerden günah sirayet etsin etmesin, fakat cezasının sirayetinden korkarak başka şehirlere gitmişlerdir. Nitekim, **«Aranızdan yalnız zâlimlere erişmekle kalmayacak; sakının»** (2), buyuruluyor.

Bir kimsenin, yabancı kadın ve kızları gözü alacağı yerden kaçması, rızâya aykırı olmaz. Bir şehirde kıtlık ve sıkıntı olsa, başka yere gitmek câizdir. Yalnız tâûn [vebâ] hastalığının bulunduğu yerden başka yere gitmek yasak edilmiştir. Çünkü sağlam olanlar giderse, hastalara bakacak kimse kalmaz, hepsi helâk olurlar. Diğer belâlar böyle değildir. Bilâkis, O'nun hükmü olduğu için emre uyup, bildirilen sebeplere baş vurmak gerekir. Emri yerine getirdikten sonra râzı olmak ve, bunda bir hayır vardır demek lâzımdır.

---

(1) 4 — Nisâ: 75. (2) 8 — Enfâl: 25.

ONUNCU ASIL

ÖLÜMÜ HATIRLAMAK

Bütün işlerin sonunun ölüm, duracağı yerin mezar, kendisine gelenlerin Münker ve Nekir, gideceği yerin kıyamet, ebedî kalacağı yerin, Cennet veya Cehennemden **biri olduğunu bilen bir kimse için, ölümü düşünmekten daha mühim, ölüm için azık toplama çaresinden daha yüksek bir tedbir olamaz.** Bunu yapanlar ancak akıllı olanlardır.

Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) «**Akıllı şu kimsedir ki, nefsini emre uydurur ve ölümden sonrası için amel işler, hazırlık yapar**» [1], buyurdu. Ölümü hatırlayan bir kimse, bunun için azık toplamakla elbette meşgul olur. Kabrini Cennet bahçelerinden bir bahçe bulur. Ölümü unutup bütün maksadı dünya olan, âhiret azığını aklına bile getirmeyenin mezarı, Cehennem çukurlarından bir çukur olur. Bunun için ölümü hatırlamak büyük fazilettir.

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem), «**Ev dünya lezzetlerine dalmış olanlar, bütün lezzetlerin yağma edildiği, yok edildiği zamanı düşünün**» [2], buyurdu. Ve yine buyurdu: «**Ölüm hakkında sizin bildiklerinizi koyun ve sığırlar bilse idi, hiçbir zaman yağlı et yiyemezdiniz**» [3]. Âişe (radıyallahü anhâ), «Yâ Resûlallah, bir kimse şehitler derecesinde olabilir mi?», diye sorunca, «**Evet, günde yirmi defa ölümü hatırlayan kimse şehidler derecesinde olur**» [4], buyurdu. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) yüksek sesle gülen insanlar gördü. Buyurdu ki: «**Bu toplantınızı bütün lezzetleri bozan ile karıştırınız**». «O nedir?», dediklerinde, «**Ölümdür**» [5] buyurdu. Enes (radıyallahü anh) der ki: Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «**Ölümü çok hatırla, seni dünyada zâhid yapar, günahlarına kefâret olur**» [6]. Ve yine buyurdu: «**İnsanlara nasihat için ölüm kâfidir**» [7]. Ashâb-ı kirâm (aleyhimürrıdvân) bir kimseyi çok övdüler, «**Kalbinde ölüm için ne vardır?**» [8], buyurdu. «Ölümden bahsettiğini duymadık», dediler.

---

(1) IV/381. (2), (3), (4) IV/382.
(5), (6), (7), (8) IV/383.

«O hâlde sandığınız gibi değildir», buyurdu. İbn Ömer (radıyallahü anh) der ki: «Resûlullah'ın (aleyhisselâm) yanında idim. Huzurunda on kişi daha vardı. Ensardan biri, "İnsanların en akıllısı ve en kerimi kimdir?», diye sordu. **"Ölümü çok hatırlayan ve öbür dünya için azık toplamakta çok acele edenlerdir. Dünyanın şerefini, âhiretin keremini götüren akıllılar onlardır"**, buyurdu» [1].

İbrahim-i Teymî diyor ki: «Dünya rahatını kalbimden kaldıran iki şeydir: Ölümü hatırlamak ve Allahü Teâlâ'nın huzurunda korkulu durmak». Ömer ibn Abdülaziz her gece âlimleri etrafına toplar, ölümü ve kıyameti bildiren sözler konuşulurdu. O kadar ağlarlardı ki, sanki evlerinden cenaze çıkmış gibi olurlardı. Hasan-ı Basrî oturur oturmaz ölümden, âhiretten ve Cehennemden konuşurdu. Bir kadın Hazret-i Âişe'nin (radıyallahü anhâ) yanında kalbinin sertliğinden şikâyet etti. «Ölümü çok hatırla, kalbin yumuşar», buyurdu. Buyurduğu gibi yaptı, kalbindeki kasvet ve sertlik gitti. Gelip teşekkür eyledi. Rebi' ibn Heysem evinde bir mezar kazmıştı. Kalbinde daima ölümü tutmak için günde birkaç defa orada uyurdu. «Bir saat ölümü unutsam kalbim kararıyor», derdi. Ömer ibn Abdülaziz bir kimseye, «Ölümü çok hatırla; sıkıntıda isen kalbin rahatlar, nimetde isen ondan zevk almazsın», buyurdu. Ebû Süleyman-ı Dârânî buyurdu ki: «Ümmi Harun'a, "Ölümü seviyor musun?", dedim. "Hayır", dedi. "Niçin?", dedim. "Eğer bir kimseye âsi olsam onu görmek istemem. Ya, bu kadar isyanım ve günahım ile Allahü Teâlâ'yı nasıl görmek isterim", dedi».

F A S I L

ÖLÜMÜ HATIRLAMAK ÜÇ ŞEKİLDE OLUR

Birincisi, dünya ile meşgul olan gafilin hatırlamasıdır. Ölümü hatırlar, fakat kendisini dünya arzularından alacak diye onu sevmez. Bunu niçin ölümü kötüler ve bu kötü iş, başımıza gelecek. Yazık ki bu dünya ve bu güzelliği böyle kalacaktır, der. Ölümü bu şekilde hatırlaması kendisini Allahü Teâlâ'dan uzaklaştırır; fakat dünya kendisine sıkıntılı gelir ve dünyadan nefret ederse faydasız değildir.

İkincisi, tevbe edenlerin ölümü hatırlamasıdır. Daha çok korkmak için ölümü hatırlar, tevbesini bozmaz ve geçmişte kaçırmış olduğu fırsatları telâfi eder, çok şükür etmeye gayret eder. Bunun sevabı büyüktür. Tevbe eden kimse ölümü kötü görmez. Erken ölmeyi

(1) IV/383 - 384.

de sevmez. Çünkü hazırlık yapmadan gitmek istemez. Ölümü böyle istememek zararlı değildir.

Üçüncüsü, âriflerin ölümü hatırlamasıdır. Onların hatırlaması öldükten sonra va'dedilen Allahü Teâlâ'ya kavuşmak içindir. Seven, sevdiğinin va'dini, sözünü unutmaz. Daima onu gözetir. Hattâ seve seve ölmek ister. Nitekim Huzeyfe (radıyallahü anh) ölürken, «Dost geldi ve tam zamanında geldi», buyurdu ve yine buyurdu ki: «Yâ Rabbi, fakirliği zenginlikten, hastalığı sıhhatten, ölümü yaşamaktan çok sevdiğimi biliyorsun. Ölümümü kolay eyle ki, seni görmekle rahat edeyim».

Bu derecelerin ötesinde bundan daha büyük derece vardır. Ölümü istemez de, kötü görmez de, ne erken gelmesini, ne de geç gelmesini ister. O Allahü Teâlâ'nın hükmünü hepsinden çok sever. Kendi tasarruf ve arzularına kıymet vermez. Rızâ ve teslim makamına ulaşmıştır. Bu, ölümü hatırladığı ve fakat ondan hiç korkmadığı, hattâ ölüme hiç aldırmadığı zaman olur. Çünkü kendisi zaten bu dünyada O'nun müşâhedesindedir. Kalbi her an O'nu zikretmektedir. Ölüm ve hayat onun için birdir. Çünkü her nerede olursa olsun, Allahü Teâlâ'nın zikrine ve sevgisine dalmıştır.

ÖLÜMÜ HATIRLAMANIN KALBE TE'SİRİ

Ölüm büyük bir iştir, büyük bir tehlikedir. İnsanlar bunu bilmiyorlar. Hatırlasalar da kalblerine fazla te'sir etmiyor. Çünkü kalbleri dünya meşgalesine öyle dalmıştır ki, kalblerinde başka bir şeye yer kalmamıştır. Bunun için zikir ve tesbihten de lezzet almazlar. Bundan kurtuluş çaresi yalnız bir yere çekilmek ve bir saat kadar kalbini dünya meşgalelerinden uzak tutmaktır.

Nitekim ıssız sahralarda dolaşan bir kimse başkalarından kendisine bir yardım geleceğini düşünmez, başının çaresine bakar, önceden tedbir alır. İşte yalnız bir yerde oturup, kendi kendine demelidir ki: Ölüm yaklaştı. Belki bugün gelir. Eğer sana bilmediğin karanlık bir dehlize gir deseler, içerisinde kuyu var mı, yoksa köpeğe rastlar mıyım veya ne var, ne yok bilmiyorum? deyip dizlerinin bağı çözülür. Ölümden sonraki işin, mezardaki korkulu hâlinin bundan aşağı olmadığı, gün gibi meydandadır. Bunu düşünmemek ne biçim bir cesarettir. Bunun en güzel çaresi, ölen arkadaşlarına bakmak, onları düşünmektir. Onları hatırlayıp dünyada her birinin mevkiini, işlerini, sıkıntılarını, neş'elerini, dünyada neye kavuştuklarını, ölümü nasıl unuttuklarını ve beklemedikleri bir zamanda, âhiret için ellerinde azık yokken ölümün gelip onları götürdüğünü düşün!

Şimdi mezardaki şekillerinin nasıl olduğunu, azâlarının birbirinden nasıl ayrıldığını, etlerini, derilerini, gözlerini ve dillerini böceklerin, kurtların nasıl yediğini, onlar bu hâlde iken, vârislerinin mallarını taksim edip rahat rahat nasıl yediğini, hanımlarının kendilerini unutup başka koca aradıklarını gözönüne getir! Sonra teker teker bütün arkadaşlarını düşünmeli. Gezdiler, eğlendiler, gaflete, meşguliyetlere daldılar. Yirmi sene sonra olacak işlerin tedbirini düşünüp, uzun emelleri uğrunda ne eziyetler çektiler. Oysa kefenlerinin dokunmakta olduğundan haberleri yoktu, demelidir. Sonra yine kendi kendine demelidir ki, sen de onlar gibisin, gafletin, hırsın, ahmaklığın, onların gafleti, hırsı, ahmaklığı gibidir. Halbuki sana, onların senden önce gitmesiyle ibret alıp kurtulmak saâdeti verildi. **«Ne bahtiyardır o kimse ki, bir başkasını ona nasihata gönderirler»**, buyuruldu.

Böylece elini, ayağını, parmaklarını, gözünü, dilini düşünmeli, birbirinden ayrılacaklarını, böceklere, kurtlara yem olacaklarını gözönüne getirmeli, Mezarda pis kokulu bir leş, çürümüş, birbirinden ayrılmış bir yığın olduğunu hatırlamalıdır. Bu ve bunun gibi sözleri her gün bir saat kendisine söylemelidir. Belki böylece kalbi ölüme karşı uyanık olur. Çünkü zâhiren hatırlamak kalbe te'sir etmez. Nitekim insanoğlu her zaman cenazelerin götürüldüğünü görüyor. Ölümü uzaktan seyrediyor ve daima ölümü böyle seyredeceğini sanıyor. Bir defa kendini ölü görmedi ve görmüyor. Böyle görmek aklına bile gelmiyor.

Bunun için Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) ashâbına hitâb edip, **«Doğru söyleyin, bizim üzerimize bu ölümü yazmadılar mı? Doğru söyleyin, götürülen bu cenazeler çabuk dönen misafir midirler? Onları toprağa koyarız, miraslarını yeriz, kendimizin onlar gibi olacağımızı aklımıza getirmeyiz»**, buyurdu.

Ölümü hatırlamamanın en büyük sebebi tûl-i emeldir (uzun emellere kapılmaktır). Bütün kötülüklerin başı budur.

KISA EMELLİ OLMANIN FAZİLETİ

Kalbinde çok yaşayacağı, hayatta çok kalacağı düşüncesi olan kimse öleceğini düşünmez, öbür dünya için bir iş yapmaz. O kendi kendine der ki, önümüzde daha çok zaman var, istediğin zaman yaparsın. Şimdi rahatına bak. Ölümü yakın gören ise, her an onun hazırlığı ile meşgul olur. Bu bütün saâdetlerin başıdır.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Abdullah ibn Ömer'e (radıyallahü anhümâ) buyurdu ki: **«Sabahleyin kalkınca kendine**

akşama kadar yaşayacağım deme. Sağ iken ölüm için hazırlık yap. Sağlam iken hastalık için hazırlık yap, çünkü yarın Allahü Teâlâ'nın katında isminin ne olacağını bilemezsin!» [1]. Yine buyurdu: «İki hasletten korktuğum kadar sizin için hiçbir şeyden korkmam: Arzularınıza uymanız ve uzun yaşamak ümidinde bulunmanız» [2].

Üsâme (radıyallahü anh) parasını bir ay sonra vermek üzere veresiye bir şey aldı. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), «Üsâme'ye şaşılır ki, bir ay vâde ile bir şey satın aldı. Bu kadar uzun zaman yaşayacağı ümidindedir. Nefsim yed-i kudretinde olan Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, gözlerimi kapayacağım zaman, göz kapaklarım birbirine gelmeden ve gözümü açacağım zaman, göz kapaklarım birbirinden ayrılmadan öleceğimi sanıyorum. Ağzıma koyduğum bir lokmanın ölüm sebebiyle boğazımda kalabileceğini bir kere düşünmemiş değilim», buyurdu. Sonra buyurdu: «Ey insanlar! Aklınız varsa kendinizi ölü kabul ediniz. Nefsim, kudretinde olan Allahü Teâlâ'ya yemin ederim ki, sizin için va'dolunan elbette gelecektir. Ondan kurtulamazsınız» [3]. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) küçük abdest bozunca arkasından hemen teyemmüm ederdi. Su yakındır dediklerinde, «O zamana kadar yaşayacağımı bilmiyorum», buyururdu.

Abdullah ibn Mes'ûd (radıyallahü anh) diyor ki: Resûlullah (aleyhisselâm) bir kare çizdi. İçerisinde doğru bir çizgi, her iki tarafında, balık sırtı gibi girintili çıkıntılı küçük çizgiler çizdi ve buyurdu ki: «Bu karenin içerisindeki bir insandır. Etrafında bulunan bu kare eceldir. Onu kuşatmıştır, ondan kurtulamaz. İki tarafındaki küçük çizgiler yolundaki âfet ve belâlardır. Birinden kurtulursa, diğerinden kurtulamaz. Sonra düşer, bu düşüş ölüm düşüşüdür. Karenin dışı da onun amel ve ümitleridir. Daima Allahü Teâlâ'nın ilminde, ölümünden sonra olacak işleri düşünür» [4]. Yine buyurdu: «İnsan her gün biraz daha ihtiyarlıyor, fakat iki şeyi gençleşiyor. Mal hırsı ve yaşamak arzusu» [5].

Haberde geldi ki: İsa aleyhisselâm bir ihtiyar gördü, elinde sabanı, tarlada çalışıyordu. «Yâ Rabbi, onun kalbinden emeli çıkar», diye duâ etti. Saban elinden düştü ve uyudu. Bir müddet geçince, «Yâ Rabbi emelini ona ver», dedi. İhtiyar, kalkıp işine devam etti. İsa aleyhisselâm, «Hayrola ne oldu?», buyurdu. İhtiyar, «Kalbime geldi ki, niçin böyle çalışırsın? İhtiyarladın, bugün yarın öleceksin, sabanı bıraktım. Sonra yine kalbime geldi ki, ölünceye kadar yemek lâzımdır. Tekrar kalktım».

---

(1), (2) IV/384. (3), (4), (5) IV/385.

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Cennete gitmek ister misiniz?». «İsteriz», dediler. «Kısa emelli olun, ölümü daima gözönüne getirin ve **Allahü Teâlâ'dan nasıl hayâ edilecek ise öyle hayâ ediniz»** [1].

Rey şehrinden bir ihtiyar, bir kimseye mektup yazdı ve dedi ki: «Dünya rüyadır, âhiret uyanıklıktır. Arada ölüm vardır. Bizim içinde bulunduğumuz hâl, dağınık boş rüyalardır vesselâm».

UZUN EMELLİ OLMANIN SEBEPLERİ

İnsanın kalbinden çok yaşamayı geçirmesi iki sebepledir. **Biri** cahillik, **ikincisi** dünya sevgisidir. Dünya sevgisi galib olunca, ölüm sevdiği şeyi ondan alır. Bunun için ölmeyi sevmez. Kendine uygun bulmaz. İnsan kendine uygun bulmadığı şeyi, kendinden uzaklaştırmak ister. Kendini yemeye, içmeye, eğlenmeye ve oyuna verir. Hepsi kendi kalbinde, kendi arzusuna uygun bir şekil alır. Böylece daima yaşamak, para sahibi olmak, hanımlarını, çocuklarını ve dünyalık elde etme sebeplerini aklından geçirir. Hepsinin yerinde olmasını ister. Bu arzularına aykırı olan ölümü unutur. Hatırına gelse de, yarın yaparım der ve «Önümüzde çok zaman var, ölüm için de hazırlık yapılır» diye düşünür.

Büyüyünce, «Biraz daha sabret, ihtiyarlayınca yaparsın» der. İhtiyarlayınca, «Şu binaları da yapayım, bu çocukların da ihtiyaçlarını te'min edeyim, onları kimseye muhtaç etmeyeyim. Kalbimin geçim sıkıntısından kurtulması için şu tarlalarımı da sulayayım. Ancak bundan sonra ibadetten lezzet alırım», der. Bunun gibi daima te'hir eder. Her meşguliyetten on meşguliyet doğar.

O ahmak dünyayı terketmekten başka, dünyadan asla kurtulamayacağını bilmez; boş vakit bulacağını sanır, böylece her gün te'hir eder. Nihayet ölüm gelir, hasret ve üzüntüyle gider. Bunun içindir ki, Cehennemde bağıranların çoğu bu te'hir edenlerdir. Bunun esası dünya sevgisidir. Ve ölümü hatırlamamaktır. Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu: **«Kimi istersen sev, çünkü senden alınacaktır!»** [2].

Cahillik şöyledir ki, gençliğine güvenir ve şu kadar bilmez ki, ihtiyarlayıp ölünceye kadar binlerce çocuk ve gençler ölüyor. Şehirde ihtiyarların sayısı pek az oluyor. Çünkü çoğu ihtiyarlamadan ölüyor. Diğer bir sebebi de vücudu sağlam iken âniden gelen ölümü uzak görür. Âniden gelen ölümün, nâdir olduğunu bilse de,

(1) IV/386. (2) IV/388.

hastalığın âniden geldiğinin nâdir olmadığını bilmez. Çünkü bütün hastalıklar âniden gelir. Hastalık gelince hastalığa bağlı ölüm nâdir sayılmaz. O hâlde daima ölümü güneş gibi gözönünde tutmak lâzımdır. Önüne bir bulut getirip daima gölgede kalmamalıdır.

TÛL-İ EMELDEN KURTULMANIN ÇARESİ

Tûl-i emelden kurtulmanın çaresi, sebeplerini gidermektir. Sebepleri anlaşıldı. O hâlde gidermeye uğraşmalıdır. Dünya sevgisinden kurtulmanın çaresini, **Dünya Sevgisi** kısmında anlattık. Velhâsıl dünyayı bilen, dünyayı tanıyan onu sevmez. Çünkü lezzetlerinin birkaç günlük olduğunu, ölümle elden çıkacağını bilir. İçinde yaşadığı zamana bakınca, bulanık ve sıkıntılı olduğunu, hiç kimsenin bunlardan kurtulamadığını anlar.

Âhiretin uzunluğunu, ömrünün kısalığını düşünen kimse, âhireti verip dünyayı satın almanın, rüyadaki bir gümüşü, uyanıklıktaki altına tercih etmek olduğunu bilir. Çünkü dünya, rüya gibidir. Hadis-i şerifte, **«İnsanlar uykudadır. Ölünce uyanırlar»**, buyuruldu. Cahilliği gidermenin çaresi, sâf bir tefekkür ve hakiki mârifetle olur. Bu da ölümün kendi elinde olmadığını bilmek, ne zaman geleceğini bilmemek, gençliğe ve diğer şeylere güvenmemekle elde edilir.

TÛL-İ EMELİN DERECELERİ

İnsanlar tûl-i emelde farklıdırlar. Bazısı devamlı dünyada kalmak ister. Nitekim Allahü Teâlâ buyuruyor: **«Onlardan biri, bin sene yaşasaydım ne olurdu der»** [1]. Bazısı ihtiyarlamak ister, bazısı da bir seneden fazla yaşamayı düşünmez, bir sene sonrası için hazırlıkta bulunmaz. Bazısı da bir günden fazla yaşamayı ümid etmez, ertesi günü aklına getirmez.

Nitekim İsa aleyhisselâm buyurdu: «Yarınki gün için üzülmeyin. Yaşarsanız rızkınız da devam eder. Yaşamazsanız yarınki gün için niye üzülmüş olacaksınız». Bazısı da bir saatten, bir andan fazlasını düşünmez. Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) küçük abdest bozunca, suyun yanına gidinceye kadar yaşayıp yaşamayacağımı bilmem buyurup, teyemmüm eylerdi. Bazısı da ölümü daima gözünün önünde bulundurur, hiç unutmaz. Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Muâz ibn Cebel'e (radıyallahü anh) imanın hakikatini sorduğu zaman, «Bir adımımı atınca, diğe-

(1) 2 — Bakara: 96.

rini atacağımı düşünemiyorum», dedi. Esved-i Habeşî namaz kılarken sağı solu kollardı. Niye böyle yapıyorsun, dediklerinde, «Ölüm meleğinin hangi taraftan geleceğini kolluyorum» derdi.

Velhâsıl insanlar tûl-i emelde farklıdırlar. Bir ay yaşamak isteyen, kırk gün yaşamak isteyenden daha faziletlidir. Bunun te'siri işlerinde belli olur. Bir kimsenin uzakta iki kardeşi olsa, biri bir aya kadar, diğeri de bir seneye kadar gelecek olsa, önce bir ay sonra gelecek olan kardeşi için hazırlık yapıp, diğerini te'hir eder. Herkes kendini kısa emelli sanır. Kısa emelli olmanın alâmeti, amel etmeye başlamak, bunun için çok acele etmek ve kendisine verilen bir nefeslik zamanın kıymetini bilmekle olur.

Nitekim Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem), **«Beş şeyden evvel, beş şeyin kıymetini biliniz: İhtiyarlamadan önce gençliğin, hasta olmadan önce sıhhatin, fakir olmadan önce zenginliğin, meşguliyetten önce boş zamanın ve ölmeden önce hayatın kıymetini biliniz»** [1], buyurdu. Yine buyurdu: **«İki nimet vardır ki, insanların çoğu bunda aldanmıştır: Sıhhat ve boş zaman»** [2]. Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) ashâbında gaflet eseri görseydi, aralarında, **«Ölüm geldi ve götürdü, kimini şakî, kimini saîd»** [3], diye söylettirirdi.

Huzeyfe (radıyallahü anh) diyor ki: Hiçbir gün yoktur ki, sabahleyin bir münâdi yüksek sesle bağırıp, «Ey insanlar! Göç için hazırlanın», dememiş olsun. Dâvûd-i Tâî'yi gördüler. Acele ile namaza gidiyordu. «Bu acele nedir?» dediler. «Askerler şehirdedir, beni gözlüyorlar», dedi. Yâni kabristandaki ölüler, ben oraya gitmeyince yerlerinden kalkmazlar, demek istedi. Ebû Mûsa el-Eş'ârî, ömrünün sonunda çok mücâhede eyledi. «Biraz daha az yapsanız ne olur?» dediklerinde, «Yarış atları bütün gayretlerini sahanın sonunda gösterirler. Bu zaman benim ömür meydanımın sonudur. Çünkü ölüm, yaklaştı. Bu gayret ve çalışmamdan kat'iyyen dönmem», buyurdu.

SEKERÂT-I MEVT VE CANIN ÇIKMASININ ŞİDDETİ

Bir kimsenin önünde sekerât-ı mevtten [ölüm sarhoşluğundan] ve can vermenin şiddetinden başka bir şey olmasa, aklı varsa, onun korkusundan, dünyadan hiçbir şeyden lezzet almaması gerekirdi. Zira, bir haydudun kapısından içeri gireceğini ve kendisini bir topuz ile öldüreceğini düşünse, bunun korkusundan yemek ve uyumaktan lezzet almaz. Belki yemeye iştahı olmaz, uyumak istese uykusu gelmez. Melekü'l-mevtin [can alıcı meleğin] gelmesi ve ca-

(1), (2), (3) IV/390.

nını alması yakındır. Bu ise haydutların topuzlarından daha korkunç ve müdhiştir. Fakat gelmeyince bunu anlamaz.

Can verme acısı şöyledir ki: Bütün büyükler söz birliğiyle buyuruyorlar: Bir kimseyi kılıçla parçalamaktan veya vücudunu ortadan ikiye bölmekten daha zor ve şiddetlidir. Yaranın acımasının sebebi, yara olan yerden rûhun haberi olmasıdır. Kılıç darbelerinin yara yanında rûha ne derece ızdırap vereceği açıkça anlaşılmaktadır. Ateşin acısının çok olması, bütün parçalara sirayet etmesindendir. Canın çıkması öyle bir acıdır ki, rûhun kendinde meydana geliyor ve bütün varlığına işliyor. Can verenin o anda susması dayanamadığı, tâkatı olmadığı içindir. Çünkü onun şiddetinden dil söylemez olur. Akıl kendini kaybeder, fakat bunu tadan bilir. Veyahut tatmadan önce peygamberlik nûru ile gören bilir. Nitekim İsa aleyhisselâm buyurdu ki: «Ey havâriler, duâ ediniz. Allahü Teâlâ can vermemi kolaylaştırsın. Ölümden o kadar korkuyorum ki, korkumdan öleceğim».

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) mübarek ruhunu teslim ederken «**Yâ Rabbi, can vermenin şiddetini Muhammed'e** (aleyhisselâm) **kolay eyle**» (1), diye duâ etti. Âişe (radıyallahü anhâ) buyuruyor ki: Can çıkmanın kolay olacağına ümidim yoktur. Çünkü Resûlullah'ın (sallâllahü aleyhi ve sellem) nasıl zor can verdiğini gördüm. O zaman buyurdu ki: «**Bu can kemikler ve sinirlerimin arasından çekilip çıkıyor. Yâ Rabbi, bu elemi bana kolay eyle**» (2).

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) ölüm acısını anlatırken buyurdu ki: «**Ölüm acısı herbiri insanı öldüren üçyüz kılıç darbesi gibidir**» (3). Yine buyurdu: «**Ölümlerin en kolayı, yünün içerisinden çekilen dikenler gibi olup, onun gibi kolaylıkla çıkmaz**» (4). Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) bir hastanın yanına gitti. Hasta ölüm hâlinde idi. «**Ne hâlde olduğunu ben bilirim. Bedeninde hiçbir damar yoktur ki, ayrı bir acı içerisinde olmasın**» (5), buyurdu.

Ali (radıyallahü anh) «Düşmanlarla ölünceye kadar harbediniz. Bin kılıç darbesi bana can çıkmaktan daha kolaydır», dedi.

Beni İsrâil peygamberlerinden birkaçı bir kabristana gittiler. Ölülerden birinin dirilmesi için Allahü Teâlâ'ya duâ eylediler. Birisi kalktı ve «Ey insanlar! Benden ne istiyorsunuz! Öleli elli sene oldu, hâlâ can verme acısını çekiyorum», dedi.

Eserde bildirildi ki, bir mü'minin kendi ameli ile kavuştuğu derecelerin üstünde kavuşmadığı dereceler vardır. Canının zor çık-

---

(1) IV/392. (2), (3), (4), (5) IV/393.

ması, bu derecelere kavuşmasına sebep olur. İyilik yapmış olan bir kâfirin, hiçbir alacağı kalmasın diye, canının alınması kolay olur.

Hadis-i şerifte bildirildi ki: Mûsa aleyhisselâm vefât ederken Allahü Teâlâ, «Ölümü kendinde nasıl buluyorsun?», dedi. «Diri diri kebâb edilen bir kuş gibi ne uçabilir, ne de ölebilir», dedi. Ömer (radıyallahü anh) Kâ'bü'l - Ahbar'a ölümden sordu. Çok dikenli bir dalı bir kimsenin boğazından içeri soksalar ve her bir diken bir damara takılsa ve kuvvetli bir kimse o dikeni çekse, ölürken can vermek buna benzer, dedi.

CAN ÇIKMANIN DEHŞETİ

İnsan, ölüm acısından önce üç korkunç musibet karşısındadır. Birincisi, can alıcı meleği görmesidir. Hadis-i şerifte geldi ki: «İbrahim aleyhisselâm can alıcı meleğe, günahkârların canını aldığın şekilde seni görmek isterim, deyince, melek: Dayanamazsın, dedi. Olsun istiyorum, dedi. Kendini o sûrette gösterdi: Siyah yüzlü, tüyleri diken diken, siyah elbiseler giymiş, burnundan ve ağzından ateşler çıkıyordu. İbrahim aleyhisselâm kendinden geçip, düştü. Kendine gelince meleği kendi şeklinde gördü ve ey can alıcı melek, bir günahkâr senin bu şeklini gördükten sonra bir şey görmese ona yeter! dedi» (1).

İyi amel işleyen, Allahü Teâlâ'ya itâat eden kullar için bu korku yoktur. O meleği, en güzel bir şekilde görürler. Onun güzel yüzüne bakmaktan başka rahatlık bilmezler.

Süleyman ibn Dâvud (aleyhisselâm) can alıcı meleğe, «İnsanlar arasında niçin eşitlik yapmıyorsun? Birini çabuk götürüyor, diğerini bekletiyorsun», deyince, «Bu, benim elimde değildir. Hepsi için elime ayrı ayrı bir sahife veriliyor. Emrolunduğum gibi yapıyorum», dedi.

Vehb ibn Münebbih diyor ki: Padişahın biri bir gün ata binmek istedi, elbise giyecekti. Yüz çeşit elbise getirdiler, hiçbirini beğenmedi. İçlerinden en iyisini giydi. Birkaç at getirdiler, en güzeline bindi. Arkasında bir süvari birliği ile dışarı çıktı. Kibrinden, gururundan kimseye bakmıyordu. Can alıcı melek bir fakir şeklinde, yırtık elbiselerle önüne çıktı, selâm verdi, selâmını almadı. Atının dizginlerini tuttu. «Elini çek, ne yaptığını bilmez bir deli misin?», dedi. «Benim bir işim var», dedi. «Bekle attan ineyim», dedi. «Hayır şu anda», dedi. «Peki söyle bakalım», dedi. Ağzını kulağına yaklaştırdı ve «Ben can alıcı meleğim. Şu anda canını almak için geldim»,

(1) IV/394.

dedi. Padişahın rengi attı! «Müsaade et eve gideyim; karıma; çocuklarıma vedâ edeyim», dedi. Mühlet vermedi, hemen canını aldı. Padişah attan düştü. Melekü'l-mevt [can alıcı melek] aleyhisselâm oradan gitti. Bir mü'min gördü, «Sana bir sözüm var», dedi. «Nedir?», diye sordu. «Ben Melekü'l-mevt'im», dedi. «Hoş geldin, nerede kaldın? Senin yolunu gözlüyordum, bana gelenler içerisinde senden çok sevdiğim yoktur. Hemen canımı al», dedi. «Önce işini bir bitir», buyurdu. «Benim Allahü Teâlâ'yı görmekten mühim hiçbir işim yoktur. Şimdi istediğin gibi canımı al», dedi. «Ama bekle abdest alayım, namaza durayım, başım secdede iken canımı al», dedi. Melek de dediği gibi yaptı.

Vehb ibn Münebbih buyurdu ki: Yeryüzünde kendisinden büyük olmayan bir padişah vardı. Melekü'l-mevt canını alıp, göğe çıkınca melekler kendisine, «Can alırken kimseye acıdığın oldu mu?» dediler. Dedi ki, «Çölde bir kadın hâmile idi. Çocuk doğurdu, bana annesinin canını almam emredildi. Annesinin canını aldım. Çocuğu öylece bıraktım. Annesinin garibliğine ve çocuğun yalnız kalıp zayi olmasına acıdım». «Bu padişahı gördün mü, yeryüzünde onun gibi kimse yoktu», dediler. «Gördüm», dedi. «İşte o sahrada bıraktığın çocuk idi», dediler. «Her şeyden münezzeh olan Allahü Teâlâ çok lûtfecidir, dilediğini yapar», dedi.

Hadis-i şerifte bildirildi ki: «**Şaban ayının onbeşinci gecesi [berat gecesi] Melekü'l-mevt'in eline bir defter verilir. O sene içerisinde öleceklerin isimleri orada yazılmıştır. Kimi ibadet eder, kimi evlenir, kimi kavga eder; halbuki, isimleri ölüler defterine geçmiştir**».

A'meş diyor ki: Melekü'l-mevt, Süleyman aleyhisselâmın yanına geldi. Acele ile hizmetçilerinden birine baktı. Dışarı çıkınca o hizmetçi, «Bu adam kimdir ki dikkatli dikkatli bana baktı?» diye sordu. «Melekü'l-mevt'tir [can alıcı melektir]», buyurdu. «Belki de benim canımı alacak, rüzgâra emret, beni Hindistan'a götürsün. O buraya gelince beni bulamasın», dedi. Süleyman aleyhisselâm dediğini yaptı. Melek geri gelince, Süleyman aleyhisselâm, «Benim o hizmetçime dikkatli dikkatli bakmanızın sebebi ne idi?», diye sordu. Melek, «Bana şu anda onun canını Hindistan'da alacaksın, dediler. Halbuki o buradaydı. Bir anda Hindistan'a nasıl gidecek, dedim? Oraya gidince onu orada buldum. Hayret ettim», dedi. Bu hikâyeyi anlatmamızın sebebi, can alıcı meleği görmekten kurtuluş olmadığını bildirmektir.

İkincisi, herkese gösterilen iki meleği görmektir. Hadis-i şerifte geldi ki, ölümün sonunda iki melek de ona görünür. Eğer muti ise ona, «Allahü Teâlâ sana iyi karşılıklar versin, bizim yanımızda çok iyi ameller işledin, bizi rahata kavuşturdun» derler. Eğer âsi ise,

«Allah sana iyilik vermesin, bizim yanımızda çok kötülük ve günah işledin», derler, bu anda ölünün gözü göğe dikilir.

Üçüncüsü, Cennetteki veya Cehennemdeki yerini görür. Çünkü, can alıcı melek kendisine, «Ey Allah'ın sevgili kulu, müjde sana, Cennetliksin», der. Âsilere ise, «Ey Allah'ın düşmanı, Cehennem sana müjde olsun», der. Bunun acısı can çıkma acısını bastırır. Bundan Allahü Teâlâ'ya sığınırız. Bunlar dünyada gördüğü hâllerdir ve bunlar mezarda ve ondan sonra göreceklerinin yanında çok az kalır.

MEZARIN ÖLÜ İLE KONUŞMASI

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Ölüyü mezara koyduklarında mezar der ki: Yazıklar olsun sana ey insanoğlu! Ben var iken neye gururlandın? Benim sıkıntı ve karanlık ve yalnız ve böceklerle, kurtlarla dolu bir ev olduğumu bilmiyor muydun? Üzerimden geçerken bir ayağın geride, bir ayağın ileride şaşkınca durduğun zaman neye aldanmıştın? Eğer o kimse sâlihlerden ise, bir ses der ki: Ey mezar! Neler söylüyorsun, o doğruluk üzere idi, emr-i mârûf, nehy-i münker yapardı. Ona elbette yeşil bahçeler hazırladım. Sonra bedeni nûra çevrilir, rûhu göğe çıkarılır»** (1).

Eserde geldi ki, ölüyü mezara koyarlar ve azâb ederler. Komşuları bağırır: «Ey kötü kişi! Sen bizden geç kaldın. Biz buraya daha önce geldik. Niçin bizden ibret almadın? Bizim gittiğimizi ve amellerimizin kesildiğini görmedin mi? Sen daha bir müddet yaşadın. Bizim kaçırdığımızı kendin için niye tedarik etmedin». Bunun gibi, yeryüzünün her köşesi feryâd edip der ki: «Ey dünyaya aldananlar! Niçin sizden önce gidenlerden ve sizin gibi dünyaya aldananlardan ibret almazsınız».

Hadis-i şerifte geldi ki: **«İyi bir kul mezara konunca, iyi ameller etrafını sarar, onu muhafaza ederler. Azâb melekleri ayak tarafından gelince namaz karşılarına çıkar ve Allah için çok kıyamda durmuştur, derler. Baş ucundan gelince oruç karşılarına çıkar. Dünyada çok susuzluk çekti, derler. Bedeni tarafından gelince hac ve Allah yolundaki harbler karşılarına çıkar ve hayır bu beden çok eziyet çekmiştir, derler. Eli tarafından gelince verdiği sadakalar der ki, buna dokunmayın. Bu el ile çok sadakalar vermiştir. Melekler, çok güzel, mübarek olsun derler ve geri dönerler ve rahmet melekleri gelirler. Ona Cennetten bir yatak getirir ve yayarlar. Mezar**

(1) IV/423.

ona gözünün görebildiği kadar geniş ve ferah olur. Cennetten bir kandil getirilip, kıyamete kadar onun nûru altında durur».

Abdullah ibn Übeyd (radıyallahü anh) diyor ki: Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Ölüyü kabre koyarlar, cenazesinin ardından gelenlerin ayak seslerini duyar. Mezardan başka onunla konuşan olmaz. Mezar der ki, benim nasıl olduğumdan ve bendeki korku ve sıkıntılardan sonra söylenilenler azdır. Benim için ne hazırladın?».

MÜNKER VE NEKİR'İN SUALİ

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Kul ölünce yanına iki siyah ve gök gözlü melek gelir. Birine Münker, diğerine Nekir denir. Peygamber hakkında ne dersin, derler. Eğer mü'min ise Allahü Teâlâ'nın kulu ve Resûlü'dür, şehâdet ederim ki, Allahü Teâlâ birdir. Muhammed (aleyhisselâm) onun resûlüdür, der. Mezarını enine boyuna yetmiş arşın büyütürler. Nûr ile doldururlar. Bir gelin gibi neş'eli uyu, seni en çok sevdiğinden başka hiçbir şey uyandırmaz, derler. Münâfık ise bu suale, bilmiyorum, insanlardan işittım, bir şeyler söylediler, ben de söyledim, der. Bunun üzerine toprağa, onu sıkıştır, denir. Kaburga kemikleri birbirine geçer, böylece azâb içinde kalır» (1).

Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Hazret-i Ömer'e (radıyallahü anh) buyurdu ki: «Yâ Ömer, kendini nasıl görüyorsun? Ölünce sana eni bir arşın, boyu dört arşın bir mezar kazarlar, sonra seni yıkarlar, kefenler, mezara koyarlar, sonra doluncaya kadar toprak doldururlar ve dönüp giderler. Münker ve Nekir gelir. Sesleri gök gürültüsü gibi, gözleri şimşek gibi, sakallarını yere sürerler, dişleriyle mezarını eşerler, seni hareket ettirirler». Hazret-i Ömer (radıyallahü anh), «Yâ Resûlallah (aleyhisselâm), o zaman aklım başımda mı olur?» diye sordu. «Evet» (2), buyurdu. «Öyleyse korkmam, onlara yeterim», dedi.

Hadis-i şerifte geldi ki: «Kâfire mezarda iki azâb meleği musallat ederler. İkisi de kör ve sağır olur, her birinin de elinde demirden, develerin su içtiği kovalar gibi, topuzlar bulunur. Kıyamete kadar onu döverler. Gözleri yoktur ki, hâlini görüp acısınlar, kulakları duymaz ki, acı feryadlarını işitsinler».

Hazret-i Âişe (radıyallahü anhâ) diyor ki: Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: «Kabir sıkması vardır, ölüyü sıkar. Ondan bir kişi kurtulsa idi Saîd ibn Muâz (radıyallahü anh)

(1) IV/424-427. (2) IV/427.

kurtulurdu». Enes (radıyallahü anh) diyor ki: Mustafa'nın (sallâllahü aleyhi ve sellem) kızı Zeyneb (radıyallahü anhâ) vefat etti. Onu mezara koydu, mübarek yüzü çok sarardı. Mezardan çıkınca yüzü tekrar eski hâline geldi. «Yâ Resûlallah (aleyhisselâm) bu, ne hâldir?», dedim. **«Kabir sıkmasını ve kabir azâbını hatırladım, ona bunların çok az olacağını bana bildirdiler. Bu az kabir sıkması ile beraber onun feryadını bütün âlem duydu»**, buyurdu.

Yine buyurdu ki: **«Kâfirin mezardaki azâbı, doksan dokuz ejderha iledir. Ejderhanın ne olduğunu bilir misin? Her birinin doksan dokuz başı olan doksan dokuz yılandırlar. Onu sokarlar, emerler ve üflerler. Kıyamete kadar böyle devam eder».**

Yine buyurdu: **«Mezar, âhiret yolculuğunun ilk konağıdır. Bu kolay olursa sonrakiler daha kolay olur. Zor olursa sonrakiler daha zor ve çetin olur»** (1).

Bundan sonra olanların birincisi sûr'a üflendiği zamanki korkudur. Sonra kıyamet günü korkusu. Onun uzunluğu, sıcaklığı çok şiddetlidir. Sonra hesap ve günahlardan sorulma korkusudur. Daha sonra amel defterlerinin sağdan veya soldan verilme korkusudur. Sonra amel defterlerinde görünen kabahat ve kötülüklerin korkusudur. Sonra terazinin sevab kefesi mi, yoksa günah kefesi mi ağır gelecek korkusudur. Sonra hakları yenen mazlumların ve onlar için verilecek cevab korkusudur. Sonra Sırat, sonra Cehennem, zebâniler, bukağılar, zincirler, zakkûm, yılan, akrebler korkusudur.

Azâb iki kısımdır. **Cismanî ve rûhanî** (bedene ve rûha yapılan azâb). Bedene yapılan azâbı **İhyâ** kitabımızın sonunda uzun uzun anlattık. Bunun hakkında bildirilen âyet-i kerimeleri ve hadis-i şerifleri bildirdik. **Rûha** yapılan azâbı da bu kitabımızın başında anlattık. Bunun gibi, ölümün hakikatinin ne olduğunu, rûhun aslını ve ölümden sonraki hâllerini kitabımızın başında yine anlattık. Bedene yapılan azâbı etraflıca anlamak isteyenler **İhyâ** kitabımızı okusunlar. Rûha yapılan azâbı öğrenmek isteyenler bu kitabın baş tarafını okusunlar.

Biz bu söylediklerimiz kadarı ile yetinip sözü uzatmayacağız ve kitabımızı büyüklerin; ölülerin hâlleri hakkında anlattıkları rüyalarla bitireceğiz. Çünkü ölülerin hâllerini anlamak için kalb ile olan keşifler yolundan başka öğrenme yolu yoktur. Bu da uyurken veya uyanıkken olabilir. Hisler yolu onlara ulaşmaz. Çünkü onlar bir âleme gittiler ki, bu hislerin hepsi onu anlamaktan âcizdirler.

---

(1) IV/427.

Tıpkı kulağın renkleri, gözün sesleri idrak edememesi gibi. Ancak insanda öyle bir hususiyet vardır ki, bununla o âlemdekileri bulabilir. Fakat bu hususiyet, hisler [duygular] ve dünya meşgaleleri te'siriyle örtülüdür. Uyurken bu meşgalelerden kurtulur, hâli oradakilere yakın olur. Onların hâllerini görür. Bu hususiyet sebebiyle onların da bizden haberi olur. İyi amellerimize sevinirler. Günahlarımıza üzülürler. Nitekim böyle olduğu hadis-i şeriflerle bildirilmiştir.

İşin esası şöyledir ki: Bizim onlardan haber almamız, onların da bizden haber alması Levh-i Mahfûz arada vasıta olmadan olmaz. Çünkü bizim ve onların hâlleri Levh-i Mahfûz'da yazılıdır. İnsanın rûhu onunla bir münasebet kurunca, rüyada onların hâllerini oradan öğrenir. Onlar Levh-i Mahfûz'da münasebet kurunca bizim hâllerimizi öğrenirler. Levh-i Mahfûz ayna gibidir. Her şeyin sûreti onda vardır. İnsanın rûhu da ayna gibidir. Ölünün rûhu da böyledir. Bir aynanın, karşısındaki aynada olanları gösterdiği gibi, Levh-i Mahfûz'dakiler de bizim ve onların rûh aynalarımızda görülür.

Levh-i Mahfûz'un odundan, kamıştan veya bir başka şeyden yapılmış baş gözü ile görülebilen kare şeklinde olduğunu, üzerindeki yazıların gözle okunabileceğini zannetmeyin. Fakat eğer istersen bunu kendinde öğrenebilirsin. Çünkü sende, yaratılmış olan her şeyin nümunesi, örneği vardır. Bunun için hepsini anlama yolu sana açıktır. Fakat senin kendinden haberin yoktur. Başkasını nasıl tanıyabilirsin?

Levh-i Mahfûz'un insandaki örneği, beyindir. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberden bilenler çoktur. Sanki beyninde yazılmıştır. Onu ve harflerini sanki görüyor. Halbuki bu kimsenin beynini zerre zerre ayırsalar ve bu göz ile baksalar, hiçbir yerde Kur'ân-ı Kerîm'i göremezler. O hâlde, işlerin Levh-i Mahfûz'da yazılmasını bu şekilde bilmelidir. Onda sonsuz şeyler yazılmıştır. Göz ise sonsuz değildir. Sonu olmayandaki yazıların sınırlı olanda hissedilmesine ve meydana gelmesine imkân yoktur. O hâlde Allahü Teâlâ'nın Levh'i, Kalem'i ve onu yazması, insandaki hiçbir şeye benzemez. Nitekim Allahü Teâlâ da insana hiç benzemez. Bu hususta şâir diyor ki:

Evdeki her şey, evin sahibine göredir.

Maksadımız, **onların bizden, bizim onlardan haberimiz olmasının imkânsız olmadığını** anlatmaktır. Nitekim rüyada görülüyor. Ölüleri rüyada çirkin ve başka hâllerde görmek, onların yaşadığını gösteren bir delildir. Kimi nimet içerisinde, kimisi de azâb içerisindedir. Yok değillerdir, ölü değillerdir.

Nitekim âyet-i kerîmede, «**Allah yolunda ölenleri ölü sanma. Onlar diridirler ve Allahü Teâlâ'nın huzurunda, Allahü Teâlâ'nın**

kendilerine ihsan eyledikleri rızıklarla sevinç içerisindedirler» (1), buyuruldu.

RÜYA YOLU İLE ANLAŞILAN ÖLÜLERİN HÂLLERİ

Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) buyurdu ki: **«Rüyada beni gören beni görmüş olur. Çünkü şeytan benim şeklime giremez»**. Hazret-i Ömer (radıyallahü anh) Peygamber Efendimizi (sallâllahü aleyhi ve sellem) rüyada gördü. Ona kırgındı. «Yâ Resûlallah, ne oldu?» dedi. Buyurdu ki: **«Oruçlu iken hanımını öpmesen olmaz mı?»**. Bundan sonra Ömer (radıyallahü anh) bir daha bunu yapmadı. Gerçi bu haram değildir. Ama yapmamak daha iyidir. Başkalarına müsamaha etseler de sıddıkların böyle ince hâllerine göz yummazlar.

Abbas (radıyallahü anh) diyor ki: «Ömer (radıyallahü anh) ile birbirimizi çok severdik. Vefatından sonra onu rüyada görmek istedim. Bir sene sonra gördüm. Gözünü siliyordu. «Bugün kurtuldum. Allahü Teâlâ ikram etmeseydi işim tehlikede idi», dedi. Abbas (radıyallahü anh), «Ebû Deheb'i rüyamda gördüm. Cehennemde yanıyordu. «Nasılsın?», dedim. «Daima azâbtayım. Yalnız Pazartesi gecesi azâb etmiyorlar. Çünkü Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) Pazartesi gecesi doğdu. Bana müjde verdiler. Sevincimden bir köle azâd etmiştim. Bunun mükâfatı olarak Pazartesi gecesi azâb etmiyorlar», dedi».

Ömer ibn Abdülaziz der ki: «Resûlullah'ı (sallâllahü aleyhi ve sellem) rüyada gördüm. Ebû Bekir ve Ömer ile (radıyallahü anhümâ) oturuyordu. Ben de gidip onlarla oturdum. Aniden Ali (radıyallahü anh) ile Muâviye'yi (radıyallahü anh) getirdiler. Her ikisini bir eve koydular ve kapıyı kapadılar. Bir vakit sonra Ali (radıyallahü anh) dışarı çıktı ve «Benim hakkımı yerine getirdiler», dedi. Hemen arkasından Muâviye (radıyallahü anh) dışarı çıktı ve «Beni de afv ve mağfiret eylediler», dedi.

İbn Abbas (radıyallahü anh), Hüseyin (radıyallahü anh) öldürülmeden önce bir defa uykudan uyanıp, «**İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn**», dedi. «Ne oldu?», dediler. «Hüseyin'i (radıyallahü anh) öldürdüler», dedi. «Niçin?», dediler. «Resûlullah'ı (sallâllahü aleyhi ve sellem) gördüm, yanında kan dolu bir bardak vardı. «Görüyor musun, ümmetim benden sonra neler yaptılar? Oğlum Hüseyin'i öldürdüler. Bu kan onun ve ashâbının kanıdır. Onlara zulmedildi. Rabbimin huzuruna götürüyorum», buyurdu. Bundan yirmi dört gün sonra Hüseyin'in (radıyallahü anh) öldürüldüğü haberi geldi.

(1) 3 — Âl-i İmrân: 169.

Ebû Bekri's-Sıddîk'ı (radıyallahü anh) rüyada görüp kendisine, «Evet sen daima dilini gösterir ve ilerdeki işlerim buna bağlıdır, derdin» dediler. «Evet, onunla söylediğim lâ ilâhe illâllah kelimesi ile bana Cenneti verdiler», buyurdu.

Yusuf ibn Hüseyin'i rüyada gördüler. «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», dediler. «Rahmet etti», dedi. «Ne ile?», dediler. «Hiçbir zaman ciddi söze şaka karıştırmadığımdan», dedi. Mansûr ibn İsmail der ki: Abdullah Bezzâz'ı rüyada gördüm. «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», dedim. «İkrar ettiğim bütün günahlarımı affetti. Yalnız bir günahımı ikrar etmekten utandım. Beni sıcak yerde tuttular. Yüzümde et kalmadı», dedi. «O günah ne idi?», dediler. «Bir defa bir oğlana baktım. Hoşuma gitmişti. Bunu ikrar etmeye utandım», dedi.

Ebû Câfer Saydelânî diyor ki: Resûlullah'ı (sallâllahü aleyhi ve sellem) rüyada gördüm. Sofilerden bir grubla oturuyorduk. Gökten iki melek indi. Birinin elinde leğen, diğerinin elinde ibrik vardı. Resûlullah (sallâllahü aleyhi ve sellem) elini yıkadı, sofiler de yıkadılar. Ellerimi yıkamam için benim önüme getirdiler. Biri ona, «Su dökme, o onlardan değildir», dedi. Dedim ki: «Yâ Resûlallah (sallâllahü aleyhi ve sellem), siz buyurmadınız mı, **"İnsanlar sevdikleri ile beraber bulunurlar"**. Ben bunları [mutasavvıfları] seviyorum». Buyurdu ki: **"Onun eline de su dökün, o da onlardandır"**».

Mecma'ı rüyada görüp, «Ne gördün?», dediklerinde, «Âhiret ve dünyanın iyiliğini zâhidler götürdü», dedi. Zürâre ibn Ebi Evfa'yı rüyada görüp, «Amellerden hangisi üstündür?», dediler. «Allahü Teâlâ'nın kazâsına rızâ ve kısa emelli olmaktır», dedi. Yezîd ibn Mez'ûr diyor ki: «Evzâî'yi rüyada görüp, bana en iyi amelin ne olduğunu söyle de, onunla amel edeyim», dedim. «Âlimlerin derecesinden iyi derece görmedim, onun üstünde üzüntülerin derecesi vardır», dedi. Yezîd ibn Mez'ûr ihtiyar bir insandı. Rüyasında Evzâî'nin bu sözünü işittikten sonra ölünceye kadar hep ağladı. Öyle ki, gözleri görmez oldu.

İbn Uyeyne diyor ki: Kardeşimi rüyada gördüm. «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?» dedim. «İstiğfar ettiğim her günahımı afv eyledi. İstiğfar etmediğimi bağışlamadı», dedi. Zübeyde'yi rüyada görüp, «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», dediler. «Afvetti ve rahmet eyledi», dedi. «Mekke yolunda harcadığın paradan dolayı mı?», dediler. «Onun sevabı sahiblerine oldu, beni niyetimden dolayı afvetti», dedi.

Süfyân-ı Sevrî'yi rüyada görüp, «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», dediler. «Bir adımımı Sırât'a, diğerini Cennete koydum», dedi. Ahmed ibn Ebû Havârî diyor ki: «Rüyada bir kadın gördüm. O kadar güzel idi ki, yüzü nûr gibi parlıyordu. «Yüzünün bu parlaklığının sebebi nedir?» dedim. «Hatırlıyor musun, filân gece, Allahü Teâlâ'-

yı zikredip ağlıyordun», dedi. «Hatırlıyorum», dedim. «Senin gözyaşını yüzüme sürdüm, bu nûr ondandır» dedi.

Kettânî der ki: Cüneyd-i Bağdâdî'yi rüyada görüp, «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», dedim. «Bana rahmet etti. Bütün ibadet ve işaretlerim boşa gitti. Yalnız bir gece kıldığım iki rekât namaz işime yaradı» dedi». Zübeyde'yi rüyada gördüler. «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», diye sordular. Dedi ki: «Şu dört cümlem sebebiyle rahmet buyurdu. Lâilâhe illâllah ile ömrümü tamamlayayım. Lâilâhe illâllah ile kabre gireyim. Lâilâhe illâllah ile yalnız kalayım. Lâilâhe illâllah ile Allah'ıma kavuşayım».

Bişr-i Hâfî'yi rüyada görüp, «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», dediler. «Rahmet etti ve o kadar cömertliğin ile benden korkmaya hayâ etmedin mi?», buyurdu, dedi. Ebû Süleyman'ı rüyada görüp, «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», dediler. «Rahmet eyledi ve insanların beni göstermelerinden başka bir şeyden zarar görmedim», dedi. Yâni din sahibleri arasında parmakla gösterilirdim, demek istedi.

Ebû Sâid-i Harrâz diyor ki: «İblis'i rüyada gördüm ve dövmek için bastonumu kaldırdım. Gizli bir ses duydum: O, asâdan [bastondan] değil, kalbdeki nûrdan korkar, diyordu». Mesûhî diyor ki: «İblis'i rüyada çıplak gördüm; «Adamlardan utanmıyor musun?», dedim. «Bunlar adam değildir, adam olsalardı, çocuğun cevizle oynadığı gibi, onlarla oynamazdım. Adamlar bunlardan ayrıdır. Beni inletiyor, perişan ediyorlar», deyip mutasavvıflara işaret etti.

Ebû Sâid-i Harrâz der ki: Şam'da idim. Resûlullah'ı (sallâllahü aleyhi ve sellem) rüyada gördüm. Ebû Bekir ve Ömer'e (radıyallahü anhümâ) dayanmış bana doğru geliyordu. Ben ise bir beyit okuyor, parmağımı göğsüme vuruyordum. «Bunun zararı faydasından çoktur», buyurdu. Şiblî'yi rüyada görüp, «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», dediler. «Öyle ince hesaba çekildim ki, ümidim kesildi. Ümidsizliğimi görünce bana rahmet eyledi».

Süfyân-ı Sevrî'yi rüyada görüp, «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?» dediler. «Rahmet eyledi», dedi. «Abdullah ibn Mübârek'in hâli nasıldır?», dediler. «Allahü Teâlâ'yı görmesi için ona günde iki defa yol açarlar», dedi. Mâlik ibn Enes'i rüyada görüp, «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», dediler. «Osman ibn Affân'dan (radıyallahü anh) öğrendiğim bir sözle bana rahmet eyledi. Cenaze gördüğü zaman, **"Sübhâne'l - hayyillezî lâ yemût"** derdi», dedi. Hasan-ı Basrî öldüğü gece, rüyada, göklerin kapılarının açıldığını ve «Hasan, Allahü Teâlâ'yı gördü, ondan râzı oldu», diye bir ses duyulduğunu gördüler. Cüneyd-i Bağdâdî, Iblis'i rüyada çıplak gördü, «Adamlardan utanmıyor musun?», dedi. «Bunlar adam değil», dedi. «Adam Şevniziyye mescidinde olanlardır, beni inletiyorlar, perişan ediyorlar», dedi.

Cüneyd diyor ki: «Sabahleyin Şevniziyye mescidine gittim. Kapıdan içeri girince, içerdekileri gördüm. Başlarını dizlerine koymuş tefekkür ediyorlardı. Hepsi birden, «O mel'ûnun sözüne bakma», dediler».

Utbetü'l - Gulâm, Cennet hûrilerinden birini çok güzel şekilde gördü. Dedi ki: «Ey Utbe, sana âşıkım. Sakın, sana kavuşmama mâni olan bir iş yapma!» dedi. «Dünyayı üç defa boşadım, sana kavuşuncaya kadar, onun etrafında dolaşmayacağım», dedi.

Ebû Eyyûb Sicistânî, fesadcı bir kimsenin cenazesini gördü. Namazını kılmamak için bir tepeye çıktı. O ölüyü rüyada gördüler. «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», dediler. «Rahmet etti ve «Ebû Eyyûb'a söyle, eğer Allahü Teâlâ'nın rahmet hazineleri senin elinde olsa, bahillik eder, kimseye bir şey vermezdin», buyurdu», dedi.

Dâvûd-i Tâî'nin vefat ettiği gece, bir kimse gökteki meleklerin gelip gittiğini gördü. «Bu ne gecesidir?», dedi. «Bu gece Dâvûd-i Tâî vefat etti, Cennetleri, onun için süslediler», dedi.

Ebû Saîd-i Şehhâm der ki: Sehl-i Salûkî'yi rüyada gördüm. «Ey hâce!», dedim. «Hâceliği bırak, onlar geçti», dedi. «Senin o amellerin ve işlerin nereye gitti?» dedim. «Hiç birinin faydası olmadı. Ancak ihtiyar kadınların sordukları sualler işime yaradı», dedi.

Rebî ibn Süleyman diyor ki: «İmâm-ı Şâfiî'yi rüyada görüp, «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», dedim. «Beni bir kürsiye oturtup, üzerime altın ve inci serptiler», dedi.

Şâfiî diyor ki: «Zor bir işle karşılaştım. Başaramadım. Rüyamda bir kimse gelip, «**Ey Muhammed ibn İdrîs de ki: Yâ Rabbi! Kendim için fayda ve zarar, ölmek ve yaşamak, öldükten sonra dirilmek elimde değildir. Sen ihsan edip vermezsen, bir şey alamam. Sen beni korumayınca, ben kendimi bir şeyden koruyamam. Yâ Rabbî, sevdiğin ve beğendiğin konuşma ve amel için bana kolaylık ver**», duâsını oku, dedi. Kalkınca bu duâyı okudum. Kuşluk vakti o işim hâlledildi. Bu duâyı unutmamalıdır.

Bir kimse diyor ki: Utbetü'l - Gulâm'ı rüyada görüp, «Allahü Teâlâ sana ne yaptı?», dedim. «Senin evinin duvarında yazılı olan duâ sebebiyle beni afvetti», dedi. Uyanınca evimin duvarında Utbetü'l - Gulâm'ın yazısı ile yazılmış şu duâyı gördüm: Ey dalâlette kalmışlara hidâyet veren, ey günahkârlara merhamet eden, ey günahkârların günahlarını bağışlayan! Büyük tehlikede olan kuluna ve bütün Müslümanlara rahmet eyle! Bizi rızkına kavuşan yaşayanlardan eyle. Peygamberlerden, sıddîklardan, şehidlerden ve temiz Müslümanlardan, nimet verdiklerinden eyle! Âmin! Yâ Rabbe'l-âlemin!

Kimyâ-yı Saâdet kitabı burada bitti. Bu kitabı okuyanın, yazarını unutmamasını rica ederim. Eğer sözlerde bir yanlışlık olduysa, onun için af dileyeler. Düşüncelerime riyâ veya başka bir şey karışmışsa Allahü Teâlâ afv eylesin. Bu kitabın sevabından beni nasibsiz etmesin. Bir insanın halkı Allahü Teâlâ'ya çağırıp da, sonra halk'a nazar sebebi ile Allahü Teâlâ'yı unutmasından büyük ayıp yoktur. Bundan Allahü Teâlâ'ya sığınırız.

Ve kitabın sonunda deriz ki:

Yâ Rabbi! Senin azâbından afvına sığınırız. Gazâbından rızana sığınırız. Senden Sana sığınırız. Sana sayısız hamd ü senâlar olsun. Sen kendini senâ ettiğin gibisin. Velhamdülillâhi vahdehi

Muhammed ibn Muhammed Gazâli

Kimyâ-yı Saâdet kitabının tercümesini tamamlamayı nasib eden Allahü Teâlâ'ya, Kimyâ-yı Saâdet kitabındaki harflerin sayısınca sevdiği ve beğendiği gibi hamd ü senâlar olsun. Tercüme esnasında yanlışlık vâki olduysa, önce Allahü Teâlâ'dan, sonra Peygamber Efendimiz (sallâllahü aleyhi ve sellem) ve bu kitabı yazan büyük imamın mübarek rûhlarından, sonra da okuyuculardan afv etmelerini dilerim. Allahü Teâlâ kalblerimizi, ehl-i sünnet itikadı ile süsledikten sonra, kendi sevgisiyle ve sevdiklerinin sevgisiyle doldursun. Dünyadan yüz çevirip kendi ile bulundursun. Hepimizi İslâm dininin hizmetçisi eylesin. Bu duâyı Habîbinin (aleyhisselâm) hürmetine kabul buyursun.

Âmin!

A. FÂRÛK MEYÂN

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ CİLD

MÜSLÜMANLIĞIN ŞARTLARI

İKİNCİ RÜKÜN: MUAMELÂT

İKİNCİ CİLD - ÜÇÜNCÜ RÜKÜN: MÜHLİKÂT

DÖRDÜNCÜ RÜKÜN: MÜNCİYÂT

